د یوه پاچا بېرته راتګ

د افغانستان له پاره جګړه

لیکوال

ولیم ډلرېمپل (William Dalrymple)

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلومزبري Bloomsbury

لندن ډهلي نيويارک سيدني

لمړی په ۲۰۱۳ کال په لندن کې چاپ شو

د کاپي حق © ۲۰۱۳ د ويليم ډلرېمپل

نقشې او د څېرکو انځورونه : اولېويه فرېزر

قومي شجرې: اېم ال ديزاين

د ليکوال معنوي حقونه خوندي دي.

پرته د خېرونکي له ليکلې اجازې د دغه کتاب له هرې برخې په هره بڼه کار اخيستنه يا بيا چاپونه منع ده. په کره کتنو کې د کتاب له منځپانګې لنډ نقل قول مستثنی دی.

په هره مناسبه توګه هڅه شوې چې د هغه ځيزونو د چاپ حق څښتن وموندل شي چې په دغه کتاب کې بيا خپاره شوي. خو که په تېروتنه چا ته پام نه وي شوی، د کتاب خپرووونکی به خوښ شي چې دوی اړيکې ورسره ونيسي. له حقوقي اړخه، په ف پاڼه کې کورودانی د چاپ د حق يوه برخه جوړوي.

د بلومزبري مطبعه

Bloomsbury Publishing PIC

50 Bedford Square

London

WC1B 3DP

د بلومزبري مطبعه لندن، ډهلي، نيويارک، سيدني

د دغه کتاب اخځليک په برتېش کتابتون British Library کې ثبت شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ګران ادم

او ځلورو هغو کسانو ته چې له تاریخ سره یې زما مینه وزېرولې:

ورانېکه ټلفر Veronica Telfer

اېډوارډ کاربورلډ Fr. Edward Corbould OSB

لوسي ووړک Lucy Warrack

او

اېلسي ګېبس Elsie Gibbs

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژباړن یادښت

د *یوه پاڅا بهرته راتک* لیکوال، ویلیم ډلرېمپل، یو وتلی تاریخپوه دی چې کتابونه یې په تېره بیا په لوېدیځ کې د ډېرو خلکو خوښ دي. دغه کتاب د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په هکله دی چې د جګړې د پیل لامل، د لوېې لوېې پیل، د اشغال بهیر، د انګرېزانو پر ضد پاڅون، د دوی ماته او د جګړې په اړه ډېرې نورې پېښې په ډېر تفصیل او مستنده بڼه په کې بیان شوې دي. سربېره پر دې، په جګړه کې د ښکېلو خواوو مشران په پوره تفصیل انځور شوي او دا په کې څرګندېږي چې د ببلګې په توګه په افغان لوري کې څوک د هېواد پالنې له کبله په جګړه کې ښکېل وو، څوک د پیسو وړي او څوک د واک تږي وو. لیکوال د دې کتاب د لیکلو په موخه ډېرې پلټنې نه یوازې په انګلنډ بلکې په افغانستان، پاکستان، روسیه او هند کې ترسره کړې دي او د اسې سرچینې یې موندلې چې تر اوسه راسپړل شوې نه وې.

ډېرې هغه کتابونه چې تراوسه په انګلستان کې د افغان-انګلیس جګړو په اړه لیکل شوي، یو اړخیزه دي، پېښې د انګرېزانو په ګټه بیانوي او افغانانو ته په کې د تنګ نظرو او معتصبو په سترګه کتل شوي. د *یوه پاڅا بهرته راتک* لیکوال یوازې په انګرېزي سرچینو بسنه نه کوي او له افغان سرچینو سربېره له ډېرو نورو سرچینو څخه په کار اخیستنې یې په ډېره مفصله او ناپیلې توګه پېښې بیان کړي دي او دا یې لوستونکو ته جوته کړې چې افغانان هغسې نه دي لکه په نورو انګرېزي تاریخونو کې چې یاد شوي. په دې اړه لیکوال په خپل یادښت کې لیکلي: «بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچینو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې یې درلودې، خو انګرېزي سرچینو په ټولیزه توګه یوازې د ږیرورو تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلي.»

سربېره پر دې، په دې کتاب کې د افغان-انګلیس لمړۍ جګړې بېلابېل اړخونه په افغانستان کې د اوسنۍ جګړې سره پرتله شوي او په حیرانوونکې توګه د دوی ورته والی جوت شوی. لیکوال په خپل یادښت کې دغه وړاندوینه کړې او داسې یې لیکلي: «...دا یقیني برېښي چې په دغه هېواد کې د لوېدیځ ځلورمه جګړه به له دومره لږو سیاسي ګټو سره پای ته ورسېږي لکه مخکنۍ درې جګړې (د افغان-انګلیس درې تېرې جګړې) او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسته له شرموونکې ماتې څخه به په سپکاوي ځواکونه تېې وایستل شي، افغانستان به یو ځل بیا په قومي ګډوډیو کې پرېښودل شي او دا به ډېره شونې شي چې هغه څوک بیا واک ترلاسه کړي چې د پرځولو په موخه یې جګړه پیل شوه.» په حیرانوونکې توګه، داسې ښکاري چې د لیکوال دغه وړاندوینه اوس په پېښېدو ده. زه چې همدا اوس دغه یادښت لیکم، د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې د بهیر یوه برخه اوسنیو هغو پېښو ته کټ مټ ورته ده چې په دې ورځو کې په افغانستان کې تکرارېږي. هغه وخت انګرېزانو د امیر دوست محمد واکمني ړنګه کړه او پر ځای یې خپل لاسپوڅی شاه شجاع پر تخت کښېناوه، خو کله چې انګرېزان له ماتې سره مخ کېدل، شاه شجاع ته یې شا واړوله او بېرته یې د دوست محمد واکمنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته لاره هواره کړه. په اوسني پېر کې امریکایانو د طالبانو واکمني ړنګه کړه او پر ځای یې د خپلې خوښې حکومت جوړ کړ. اوس چې د ماتې په مورکه کې دي، هغه حکومت ته یې شا کړه چې دوی یې ملاتړ کولو او د هغه چا واک ته د رسولو هڅې کوي چې واکمني یې دوی پرځولې وه.

دا کتاب ما ته ډېر په زړه پورې ښکاره شو او دا هیله راته پیدا شوه چې افغانان هم دې ته لاس رسی ولري. لکه څنګه چې اوس د خدای ج په فضل ډېر کتابونه په پښتو ژبه خپرېږي، دا پوښتنه راته پیدا شوه چې دغه کتاب به ژباړل شوی وي او که نه. کله چې پوه شوم چې تراوسه نه دی ژباړل شوی، نو که څه هم مسلکي ژباړن نه یم، ما یې د ژباړې تکل وکړ او دا دی له څه باندې یو کال وروسته خپرېدو ته چمتو شو.

ما هڅه وکړه چې په ژباړه کې له سوچه پښتو کلیمو څخه کار واخلم، خو دا کار راته ډېر ستونزمن شو؛ نو په دې هڅه کې بریالی نه شوم. ستونزه دا وه چې د ځینو انګرېزي کلیمو سیالې کلیمې مې په پښتو ژبه نشوای موندلی او کله یې چې په موندلو بریالی کېدم، ډېری یې دومره نااشنا او عجیبه راته برېښېدې چې ما یې کارولو ته زړه نه شوای ښه کولی؛ نو دې ته اړ کېدم چې د یوې انګرېزي کلیمې د سم مفهوم له پاره یوه بشپړه غوندېله ولیکم او یا د بلې ژبې کلیمې وکاروم. دا ډېر د خواشینۍ ځای دی چې سره له دې چې په پښتو کې د ډېرو ځیزونو له پاره سمې کلیمې شته، خو زمونږ د لیکوالانو او قلم خاوندانو له وجې چې په خپلو لیکنو او خبرو کې له پردیو کلیمو څخه کار اخلي او همدې ته ورته د هغه پښتنو له وجې چې زمونږ د دري ژبو وطنوالو په سیمو کې مېشت دي او د دري ژبې اغېز پرې کړی، اوس پردۍ کلیمې د بې شمېره پښتو کلیمو ځای نیولی او دغسې پښتو کلیمې اوس دومره نااشنا شوې دي چې په لیکلو او ویلو کې ډېرې عجیبې ښکاري. د بېلګې په توګه، په پښتو کې وټه شته خو پر ځای یې اقتصاد کارول کېږي، پخلنځی شته، خو اشپزخانه، اکاړ شته خو مستبد، پاڅکی شته خو مفتخور کارول کېږي. که دا کار دوام وکړي، پښتو ژبه به هسې د نورو ژبو یوه ګډوله شي. هیله من یم چې هر پښتون په دې اړه د مسولیت احساس وکړي او د پردیو کلیمو له کارولو ډډه وکړي. د دې کتاب په ژباړه کې هغه کلیمې چې ما ته څه ناڅه نااشنا ښکاره شوې، د پاڼې په حاشیه کې مې په ګډوډه پښتو مانا ورته لیکلې چې د کتاب په لوستلو او پوهاوي کې اسانتیا راشي.

په دې کتاب کې د خوشحال خان او رحمن بابا له څو بیتونو سربېره له اکبرنامې، جنګ نامې او شجاع له ژوند لیک څخه ځینې شعرونه په انګلیسي ژبه ژباړل شوي. ما هڅه وکړه چې د دغه شعرونو اصلي متن پیدا کړم ځکه چې له انګلیسي څخه یې بېرته ژباړه به بې وزنه او بې قافیې وي. د رحمن بابا بیتونه مې زده وو او د خوشحال خان بیتونه مې د دوستانو په مرسته وموندل، خو د نورو شعرونو په موندلو بریالی نه شوم که څه هم حتی د دغه کتاب د لیکوال سره مې اړیکه ونیوه. هغه راته وویل چې د شعرونو اصلي متنونه د ژباړن سره په هند کې دي او دی به هڅه وکړي چې زه لاس رسی ورته پیدا کړم، خو دې هڅې څه پایله ونه زېږوله؛ نو زه دې ته اړ شوم چې ویې ژباړم. ژباړه یې اصلي مفهوم افاده کوي، خو د شعر په څېر وزن او قافیه نه لري.

بل دا چې په انګلیسي ژبه کې تره او ماما ته یوه کلیمه کارول کېږي. همدې ته ورته، ښینې او ورېندارې، وراره او خورېږ، ورېره او خورځه، امې او تروری ته. چېرته چې زه په ژباړه کې له دامې کلیمو سره مخ شوی یم، دواړه ماناوې مې څنګ تر څنګ لیکلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پای کې د دغه کتاب په ژباړه کې غواړم له لاندی کسانو څخه د زړه له کومې مننه وکړم ښاغلی ویلیم ډلرېمپل چې په لیکلې بڼه یې د ژباړې اجازه راکړه.

- ښاغلی عبدالحبیب صالح چې څه نا څه درې میاشتې کابو هر ماخوستن لږترلږه یو ساعت یې د تیلفون په وسیله د ژباړې د سمون او د مناسبه پښتو کلیمو د کارولو په هکله له ماسره مرسته وکړه.
- ښاغلی هبواد رفعت چې ما به د هر څېرکي ژباړه څو ځلي ولوسته او اصلاح به مې کړه، خو کله به مې چې ده ته ورولېږه، په خپلو څکو سترګو او بشپړه ځیرکتیا به یې بیا هم ډېرې تېروتنې په کې پیدا کړې.
- ښاغلی عبدالمالک ببکسیار چې په ورین تندي یې زما غوښتنه ومنله چې د ژباړې وروستۍ کتنه یې په غاړه واخیسته او ډېرې تېروتنې یې اصلاح کړې.

د دغه کتاب ژباړه خپل کړېدلې ولس ته ډالۍ کوم.

په درناوی

عبدالکریم رحیمزی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویو شاهانو تل د خپل سلطنت پېښې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله یې د خپل سلطنت په دوران کې پېښې لیکلې، خو ډېرو دغه دنده لیکوالانو او تاریخ پوهانو ته سپارلې ده چې دغسې ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي.
نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده، سلطان شجاع الملک شجاع دراني، هوډ وکړ چې د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې ولیکي څو د خراسان تاریخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په رښتیني تفصیل پوه وي او مفکر لوستونکي له دغو بېلګو څخه درس واخلي.

شاه شجاع، د شاه شجاع واقعیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

نقشې ..... ب
د شخصیتونو نوملړ ..... ث
افغانان ..... ث
سدوزي ..... ث
بارکزي ..... ح
د مقاومت نور مشران ..... د
انګرېزان ..... ر
نور کسان ..... ض
سدوزي او بارکزي ..... ع
کورودانی ..... ف
د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی ۱
یو نارامه ذهن ۲۱
د لوېې لوبې پیل ۵۱
د دوزخ خوله ۹۹
د جهاد جنډه ۱۵۰
مورِ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو ۱۸۷
ټول نظم په ختمېدو دی ۲۱۳
د بېګلو کوکې ۲۶۸
د یوه پاچا مړینه ۲۹۱
د ناښنده موخې له پاره یوه جګړه ۳۱۶
د لیکوال یادښت ۳۶۰
اخځلیک ۳۷۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

نقشې

پر افغانستان باندې یرغل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

کابل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

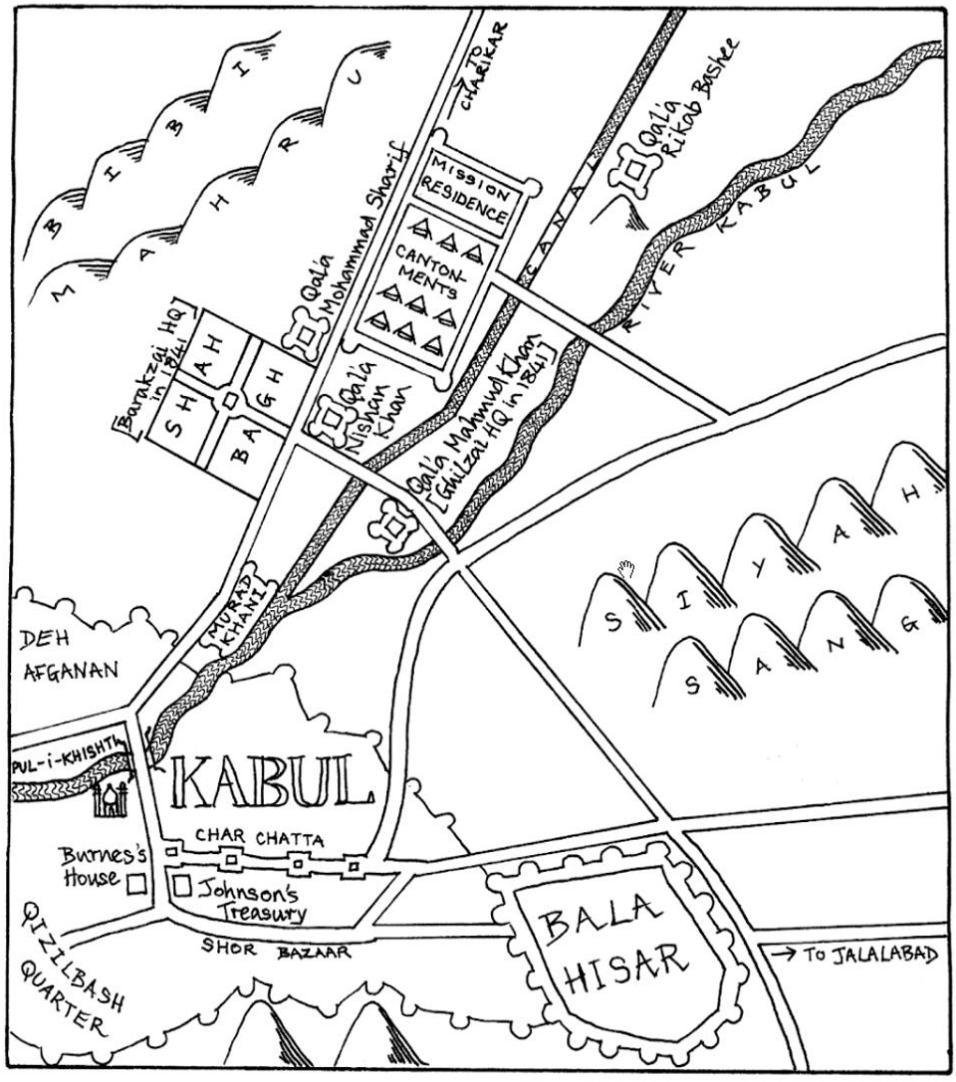

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاتګ تګ لوری ۱۸۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شخصیتونو نوملړ
افغانان

سدوزي

احمدشاه ابدالي (۱۷۲۲-۱۷۷۲): په ملتان کې زېږدلی او د پارس جنګسالار نادرشاه په چوپړ کې يې واک تر لاسه کړ. د نادرشاه له مرګ څخه وروسته احمد شاه د کوه نور د الماس په ګډون، د شاه د مغولي ګانډو صندوق خپل کړ او له دې څخه يې د خراسان، کابل او لاهور د فتحې د تمویل له پاره کار واخیست، بیا يې په هند کې يو شمېر ګټور یرغلونه ترسره کړل. د درانې (د ملغلرو ملغلره) لقب په ترلاسه کولو، احمدشاه درانې شمال ته د ازبکانو، سوبل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو له درې ړنګو امپراتوریو څخه یوه امپراتوري جوړه کړه. دغه امپراتوري په خپل اوج کې د اوسنې ایران له نیشاپوره تر افغانستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې وغزېده. احمدشاه ابدالي وروسته له دې چې يو تومور يې پزه له منځه یوړه او مغزو ته يې سرایت وکړ مړ شو.

تیمورشاه (۱۷۷۲-۱۷۹۳): د احمدشاه ابدالي زوی او د شاه محمود، شاه زمان او شاه شجاع پلار و. تیمور شاه چې پلار يې د درانیو امپراتوري ورته پرېښې وه، په بریالیتوب سره افغان خاوره وساتله، خو د پارس او هند پولې يې له لاسه ورکړې. تیمورشاه پلازمېنه له کندهاره کابل ته یوړه چې په دې توګه د پښتني سیمو له اړودوړ نه په امان کې وي. وروسته له مړینې يې د ۲۴ زامنو تر منځ په وراثت داسې ترخې شخړې جوړې شوې چې د درانې امپراتوري يې په کورنۍ جګړو واړوله.

شاه زمان (سلطنت ۱۷۹۳-۱۸۰۰، مړینه ۱۸۴۴): د خپل پلار، تیمور شاه ځای ناستی شو او هڅه يې وکړه چې د خپل نیکه درانې امپراتوري له ړنګېدو وژغوري خو بریا يې محدوده وه. په ۱۷۹۶ کال کې کله چې په هندوستان باندې د یرغل په هڅه کې پاتې راغی، د خپلې واکمنۍ کنټرول يې له لاسه ورکړ او د ۱۸۰۰ کال په ژمي کې د غېرګو دښمنانو، د بارکزي قبیلې او میرني ورور شاه محمود، له خوا اسیر او ړوند کړل شو. کله چې شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، شاه زمان يې له بند څخه ازاد کړ. ده په کابل کې ژوند کاوه، خو په ۱۸۰۹ کال د نیملې Nimla له ماتې وروسته هندوستان ته په تېښته اړ شو. په ۱۸۴۱ کال کې ښرته کابل ته راغی او د لنډې مودې له پاره د شاه شجاع سره د کابل د پاڅون په ښېر کې يو ځای شو. يو کال وروسته کله چې ورور يې ووژل شو، شاه زمان د تل له پاره افغانستان پرېښود او په لودیانه Ludhiana کې يې د تبعید ژوند پیل کړ. دی په ۱۸۴۴ کال کې مړ او د سېرهند Sirhind په صوفي زیارت Shrine Sufi کې خښ کړل شو.

شاه شجاع (۱۷۸۶-۱۸۴۲): شاه شجاع هغه وخت نومور شو چې مشر ورور يې شاه زمان په ۱۸۰۰م کال دښمنانو اسیر او ړوند کړ. شاه شجاع د نیول کېدو له وېرې غرونو ته وتښتېد او پټ ژوند يې کولو. کله چې په ۱۸۰۳ کال په کابل کې فرقه ییزه بلوا روانه وه، دی کابل ته لاړ او هلته يې واک خپل کړ. د ده واکمني بیا هغه وخت پای ته ورسېده چې په ۱۸۰۹ کال کې بارکزیو او میرني ورور يې د نیملې په جګړه کې ماته ورکړه. دی څو کاله د هند په شمال کې د فراري په ځېر ګرځېده، شتمني يې تري واخیستل شوه او په ۱۸۱۳ کال کې تر ټولو ګرانبیه شتمني (د کوه نور الماس) هم تري واخیستل شو. په ۱۸۱۶ کال کې د ختیځ هند برتانیوي کمپنۍ په لودیانه کې پناه ورکړه. شاه شجاع درې ناکامې هڅې وکړې چې د پاچاهۍ تاج بیا پر سر کړي. په ځلورمه هڅه کې بریالی شو، خو دا ځلې د ختیځ هند برتانوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کمپنۍ خپلو ستراتېژیکي موخو ته د رسېدو له پاره، دی د ګودامګي په څېر واک ته ورسـاوه. کله چې شـاه شـجاع د یوې ازادې واکمنۍ هڅه وکړه، انګرېزانو سـمدلاسـه سـپک او څنډې ته کړ. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشـت کې کله چې په کابل کې پاڅون مخ په پیلېدو و، شاه شجاع ته د پاڅون د مشرۍ وړاندیز وشـو، خو ده رد کړ او د انګرېزانو برعکس چې د خپلو اډو په ساتلو کې بریالي نه شـول، شـاه شـجاع په بالاحصار کې خپله اډه په بریالیتوب وساتله. د ۱۸۴۲ کال د فبرورۍ په میاشـت کې، کله چې انګرېزانو شاه شـجاع یوازې پرېښـود او دوی د خپلې تباهۍ په لور روان شـول، داسې انګېرنه کېده چې شـاه شـجاع به له بېلابېلو مخالفو ګروپونو سـره د معاملو په وسـیله خپل تخت وساتلی شي، خو د اپرېل په پنځمه، نومورۍ هغه چا ووازه چې ده زوی بللی و. د شـاه شـجاع له مړینې سـره د سـدوزیو واکمني پای ته ورسېده او د بارکزیو حکومت پیل شـو.

شـاه محمود (سـلطنت ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸؛ مړینه ۱۸۲۹): شـاه محمود وروسـته له دې چې خپل میرنی ورور، شاه زمان اسیر او بیا ړوند کړ، په ۱۸۰۰ کال کې یې کابل تر خپل واک لاندې راوسـت. د شاه محمود سلطنت د ده بل میرني ورور شـاه شـجاع په ۱۸۰۳ کال کې نسـکور کړ. شـاه شـجاع ونه غوښـتل چې شـاه محمود ړوند کړي؛ نو یوازې یې بندي کړ. شـاه محمود په ۱۸۰۸ کال کې له بالاحصـار څخه وتښـتېد او د خپل ورور بارکزي سـیالانو سـره یو ځای شـو. ده د شاه شجاع پر ضد په بریالیتوب د مخالفینو مشري وکړه او په ۱۸۰۹ کال کې یې وکولای شول چې شاه شـجاع ته د نیملې په جګړه کې ماته ورکړي. نومورې د درانی امپراتورۍ په پاتې سـیمو تر ۱۸۱۸ کال پورې واکمني وکړه. کله چې ده خپل واکمن وزیر فتح خان شـکنجه، ړوند او بیا ووازه، د فتح خان ځاځمنو• وروڼو دی له کابله وشـاړه. شـاه محمود په هرات کې خپله واکمني تر خپل مرګه وساتله او په ۱۸۲۹ کال کې مړ شـو. ځای ناسـتی یې خپل زوی شـهزاده کامران شاه سـدوزی شـو چې تر ۱۸۴۲ کال پورې یې واکمني وکړه. شـهزاده کامران د خپل ځواکمن وزیر، یارمحمد الکوزي (د واکمنۍ کلونه ۱۸۴۲-۱۸۵۱) له لوري له واک څخه ګوښه او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې پانسي شـو.

شـهزاده تیمور، شـهزاده فتح جنګ، شـهزاده شـاپور او شـهزاده صـفدر جنګ: دا ټول د شاه شجاع زامن وو چې لمړني درې یې له وفا ببګم څخه وو. له دوی څخه یوه هم د پلار د واک تنده او یا د مور ځیرکتیا نه درلوده. شـهزاده تیمور په بې خونده مزاج کې نوم درلود. د شـهزاده فتح جنګ نوم یوازې په همنوړي• او په کندهار کې د خپلې چونۍ پر غړو په جنسي تېري یادېده. ده د شاه شجاع له مرګ نه وروسـته په کابل کې پنځه میاشـتې حکومت وکړ، خو کله چې پوه شـو چې انګرېزان د ده د واک ساتلو له پاره نه پاتې کېږي، واک یې خپل ورور، شـهزاده شـاپور ته په ۱۸۴۲ کال کې پرېښـود. د شـهزاده شـاپور واکمني له یوې میاشـتې څخه لږ دوام وکړ او د وزیر اکبر خان په غوښـتنه د خپلو اشـرافیانو په وسـیله له واک څخه وشـړل شـو. د شاه شجاع توربخون ښایسـته زوی صـفدر جنګ چې د لودیانې له یوې بازینګرې څخه زېږدلی و، دومره اغېزمن نه و. څلور واړه شهزادګانو چې ونه شو کړای د انګرېزانو له تګ وروسته د پادشاهۍ تاج وساتي، په لودیانې کې په تبعید کې مړه شول.

• ځاځ: غوسه

ځاځمن: په غوسه

• همنوړي: هم جنسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارکزي

حاجي جمال خان (مړينه ۱۷۷۱): لمړی د احمدشاه ابدالي سيال او وروسته يې توپچي باشي يا د توپچي قوماندان و. د نادر افشار له مرګ وروسته يې د احمدشاه مشرۍ هغه وخت ومنله چې علماوو د احمدشاه مشري تاييد کړه او ده خپل ملاتړ له احمدشاه ابدالي څخه په پوځ کې د قوماندانۍ د څوکۍ په بدل کې څرګند کړ.

پاينده خان (واکمني ۱۷۷۴-۱۷۹۹): د حاجي جمال خان زوی او د تيمور خان په دربار کې تر تولو واکمن اشرافي و. دا پاينده خان و چې په ملاتړ يې شاه زمان وکولای شول قدرت ته ورسېږي. دوی دواړه هغه وخت بدوردئ شول چې شاه زمان هڅه وکړه د ميراثي اشرافيت واک محدود کړي او کله چې پاينده خان د شاه زمان پر ضد د کودتا هڅه وکړه. شاه زمان په ۱۷۹۹ کال پاينده خان اعدام کړ. د دې پر ځای چې د بارکزيو واک پای ته ورسوي، دغه اعدام د شاه زمان د نسکورېدو او د پاينده خان د ۲۱ زامنو د واکمنۍ لامل شو، په ځانګړې توګه د پاينده خان د مشر زوی وزير فتح خان او د ده کشر ورور او متحد، دوست محمد خان. د پاينده خان وژنې د سدوزيو او بارکزيو تر منځ داسې د وينې دښمني پيل کړه چې تر نيمې پېړۍ يې خپل سيوری په سيمه اچولی و.

وزيرفتح خان (۱۷۷۸-۱۸۱۸): د پاينده خان تر تولو مشر زوی و. د پلار له اعدام وروسته، فتح خان وکولای شول ايران ته وتښتي. ده په راتلونکو کلونو کې له سدوزيو څخه خپل غچ واخيست. لمړی يې د شاه زمان د ميرني ورور شاه محمود په وسيله د شاه زمان واکمني نسکوره کړه او شاه زمان يې ړوند کړ او بيا يې شاه شجاع ته د نيمايي په جګړه کې ماته ورکړه. فتح خان ترهغه وخته د شاه محمود تر تولو واکمن وزير و چې په هرات کې د ده په مرسته په ۱۸۱۷ کال کې د سدوزيو په حرم تېری وشو. ورپسې شاه محمود هغه ړوند کړ، د سر پوستکی يې تري واېسته، شکنجه يې کړ او په ۱۸۱۸ کال کې يې اعدام کړ. دغه اکارۍ• وژنې بيا د سدوزيو او بارکزيو تر منځ دښمني تازه کړه او سيمه له افغانستان څخه د وروستي سدوزي تر شړلو وېشلې پاتې شوه.

دوست محمد خان (۱۷۹۲-۱۸۶۳): دوست محمد خان د پاينده خان اتلسم زوی و چې له يوې تيټ پوړي قزلباشې ښځې څخه يې زېږېدلی و. دی په لمړي ځل د خپل مشر ورور وزير فتح خان په وسيله واک ته ورسېد او د فتح خان له مرګ څخه وروسته د ده خپلې ېرحمه چالاکۍ او اغېزمنتيا دی واک ته ورسولو. دوست محمد له ۱۸۱۸ کال څخه واک ته تر رسېدو يعنې ۱۸۲۶ کال پورې کرار کرار خپل واک مضبوط کړ او په ۱۸۳۵ کال يې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان او خپل ځان يې په رسمي توګه امير اعلان کړ. دی د الکساندر برنز Alexander Burnes ډېر خوښ و او په خپلو راپورونو کې به يې تل د دوست محمد خان د عدالت او کرانښت ستاينه کوله، خو د الکساندر برنز له هڅو سره سره، کلکټ په دوامداره توګه ده ته د برتانيې د ګټو د دښمن په سترګه کتل. کله چې دوست محمد د روسيې استازی، ايوان ويتکېويچ Ivan Vitkevitch په ۱۸۳۸ کال کې خپل حضور ته ومنلو، لارډ اکلنډ Lord Auckland پرېکړه وکړه چې د دوست محمد اصلي سدوزی سيال، شاه شجاع د ده ځای ناستی کړي. کله چې انګرېزانو کابل ونيو، دوست محمد اتلس مياشتې په تېښته تېرې کړې مخکې له دې چې د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه سېر ويليم مېکناټن

• بدورده کېدل: مخالف کېدل

• اکار: ظالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته تسلیم شي. له تسلیمۍ وروسته دوست محمد هند ته تبعید شو. د شاه شجاع له وژل کېدلو او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې له افغانستان څخه د انګرېزانو له وتلو وروسته، دوست محمد ازاد شو او اجازه ورکړل شوه چې بېرته کابل ته لاړ شي. د خپلې واکمنۍ په راتلونکو ۲۱ کلونو کې په دې بریالی شو چې خپله واکمني د هېواد تر اوسنیو پولو وغځوي. دوست محمد د هرات له فتحه کولو څخه لږ وخت وروسته په ۱۸۶۳ کال کې مړ شو.

نواب جبارخان (۱۸۵۴-۱۸۸۲): د پاینده خان اووم زوی او د خپل کشر ورور، دوست محمد خان نږدې متحد و چې له انګلستان سره یې خاصه مینه درلوده. که څه هم له لوېدیځې ژوند او ډېرو انګرېزي مامورینو سره یې ناټ• درلود، نواب جبار خان خپل ورور دوست محمد خان ته وفادار و. هغه د ۱۸۳۸ کال د انګرېزي یرغل په وړاندې ودرېد او د دوی پر ضد مقاومت کې یې نوم درلود.

وفا بېګم (میرینه ۱۸۳۸): د پاینده خان لور او د فتح خان او دوست محمد خان میرنۍ خور وه چې له شاه شجاع سره یې هغه وخت واده وکړ کله چې نوموړي د ۱۸۰۳ کال څخه لږ وروسته د خپلې پاچاهۍ په لړۍ دوره کې د سدوزیو او بارکزیو په منځ کې د دښمنۍ د نرمښت هڅه کوله. لکه څنګه چې انګرېزانو د هغې د ارامه طبیعت او زړورتیا ستاینه کوله، وفا بېګم په دې وتوانېده چې په ۱۸۱۳ کال کې رنجیت سېنګ ته د کوه نور الماس په بدل کې خپل مېړه، شاه شجاع په کشمیر کې له بند څخه ازاد کړي او د ځینې سرچینو پر بنسټ، وفا بېګم په ۱۸۱۵ کال کې د شاه شجاع سره له لاهور څخه په دویم ځل تېښته کې مرسته وکړه. کله چې لودیانې ته ورسېده، وفا بېګم انګرېزان په دې قانع کړل چې هغې ته پناه ورکړي او په دې توګه یې سدوزیو ته یوه داسې اډه جوړه کړه له کومې څخه چې دوی به یو وخت بېرته د پاچاهۍ تخت ترلاسه کړي. وفابېګم په ۱۸۳۸ کال کې مړه شوه او له مرګ څخه یې وروسته ځینې خلک د شاه شجاع د پالیسو د ناکامۍ وجه، د وفابېګم د ښو مشورو نه شتون ګڼي.

وزیر محمد اکبرخان (۱۸۱۶-۱۸۴۷): د دوست محمد خان څلورم او تر ټولو وړ زوی چې له پوپلزۍ ښځې څخه یې زېږدلی و. وزیر محمد اکبر خان د یو پېچلي او پوه کرکټر خاوند و او په کابل کې ورته د مقامت تر ټولو زړور او بې باکه مشر په سترګه کتل کېدل. په اکبر نامه کې په تفصیل د ده د واده د تخت خوند تشریح شوی. وزیر محمد اکبرخان ته هغه وخت د خلکو پام شو چې ده په ۱۸۳۷ کال کې د جمرود په جګړه کې د سېک جنرال هري سېنګ Hari Singh په ماته کې مرسته وکړه. د ځینې سرچینو پر بنسټ، وزیر اکبر خان په خپله سېک جنرال مړ او اندامونه یې توټې توټې کړل. کله چې د ده پلار په ۱۸۴۰ کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دی په خپله د بخارا له بند څخه ازاد شو، د انګرېزانو پر ضد یې په هندوکش کې د مقاومت په جوړلو پیل وکړ. وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پنځه ویشتمه کابل ته ورسېد او د انګرېزانو پر ضد پاڅون ته یې بدلون ورکړ. نوموړي د انګرېزانو د وتلو په اړه له انګرېزانو سره د خبرو اترو مشري کوله. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه د کابل رود غاړې ته څېرمه د خبرو اترو په ترڅ کې، شخصاً په خپله وزیر اکبر خان د انګرېزانو استازی سېر ویلیم مېکناټن ووژه. ورپسې ده د جلال اباد د کلابندۍ مشري وکړه. د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په دیارلسمه کله چې پالک Pollock د کابل د بېرته نیولو هڅه وکړه، نوموړي د هغه افغان ځواکونو قومانده هم کوله چې د دغه هڅې مخنیوی یې کاوه. د انګرېزانو له وتلو وروسته، وزیر اکبر خان بیا پلازمېنه ونیوله او د خپل پلار دوست محمد خان تر بېرته راتلک ، د ۱۸۴۳ کال د اپریل تر میاشتې پورې،

• ناټ: علاقه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ټولو واکمن کس و. وزیر اکبر خان ځلور کاله وروسته مړ شو. ځینې وایې چې ده ته دوست محمد خان زهر ورکړل ځکه چې هغه یې خپلې واکمنۍ ته ممکنه ګواښ ګاڼه.

نواب محمد زمان خان بارکزی: د دوست محمد خان وراره او نږدې سلاکار و. دی د دوست محمد خان په دوره کې له ۱۸۰۹ کال څخه تر ۱۸۳۴ کال پورې د جلال اباد والي و او له دوست محمد خان سره په ۱۸۳۹ کال کې له کابل څخه وتښتېد، خو موهن لال کشمیري Mohan Lal Kashmiri له تبعید څخه د هغه د بېرته راتګ لاره هواره کړه او په ۱۸۴۰ کال کې د شاه شجاع په دربار کې ومنل شو. د پاڅون په پیل کې یې له انګرېزانو څخه د ملاتړ نښې نښانې وښودې، خو ډېر ژر دې ته قانع کړل شو چې د پاڅون مشري په غاړه واخلي. که څه هم دی په شتمن کوچي نومور و او د یو اطرافي په سترګه ورته کتل کېدل، د سپتمبر په میاشت کې ده ته د امیر لقب ورکړل شو، خو کله یې چې د تره زوی ، وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال په نومبر میاشت کې کابل ته راغی، هغه یې ځنډې ته کړ. د ۱۸۴۲ کال په فبروري کې، نواب محمد زمان خان بارکزي د شاه شجاع سره ائتلاف وکړ او د وزیر دنده یې واخیسته، خو له نایب امین الله خان لوګري سره د ده د سیالۍ له کبله او د زمان خان د زوی په پرتله د لوګري پر زوی، نصرالله باندې د شاه شجاع د پام او مهربانۍ له امله دغه ائتلاف مات شو. د زمان خان زوی، شجاع الدوله بارکزی خپل پلار ګڼلی، شاه شجاع وواژو.

د مقاومت نور مشران

نایب امین لله خان لوګري: امین الله خان یو یوسفزی پښتون Pathan او له یوې متواضع کورنۍ څخه و. د تیمور شاه په دوران کې د امین الله خان پلار د کشمیر د والي معاون و او ده د خپلې ورتیا او سدوزیو ته د وفاداری له امله پرمختک وکړ. په ۱۸۳۹ کال کې، که څه هم هغه ډېر زوړ و، خو د خپلې ملېشې د قوماندانۍ سربېره، د ډېرو مالي سرچینو او له ستراتیژیکي پلوه د زیاتو مهمو ځمکو اداره هم د ده په لاس کې وه. امین الله خان که څه هم د سدوزیو شاهي کورنۍ ته کلک وفادار و، خو په خپله خاوره کې یې د انګرېزي ملحدینو په شتون سخته نیوکه کوله او کله چې یو تیټ پوړي انګرېز افسر، کپتاین ټرور Captain Trevor هغه ته سپکاوی وکړ او د اوچتې شوې مالیې د نه ورکولو له امله یې ځمکه له لاسه ورکړه، نوموړی له عبدالله خان اچکزي سره یو ځای د مقاومت د مشرۍ یو مهم مرکز وګرځېد. په خرد کابل کې د انګرېزانو له ستولو څخه وروسته، امین الله خان بېرته د شاه شجاع چوپړ ته لاړ او د شاه شجاع له مرګ وروسته، بېرته بارکزیو ته ورغی. کله چې دوست محمد بیا واک تر لاسه کړ، نوموړی اړودوړ ته د سوله منو خلکو د پارولو په تور بندي شو او د بالاحصار په تل خونې زندان کې مړ شو.

عبدالله خان اچکزی (مړینه ۱۸۴۱): عبدالله خان اچکزی یو اشرافي جنګیالی او په سیمه کې له یوې ډېرې واکمنې او عزتمنې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لړیو کې د هغه نیکه د دوست محمد خان د نیکه سیال و او اچکزي هېڅ کله د بارکزیو مینه وال نه وو. عبدالله خان اچکزی هم لکه ملګری یې، نایب امین الله خان لوګري په څېر په افغانستان کې د انګرېزي پوځ د شتون سخت مخالف و او کله چې الکساندر برنز د ده معشوقه جنسي عمل ته لېشه• کړه او کله چې ده د هغې د بېرته راوستلو هڅه وکړه او په ده ملنډې ووهل شوې، د انګرېزانو پر ضد یې

• لېشه: (جنسي) ترغیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت ته مخ کړ او د مقاومت له دوو مهمو او اصلي مشرانو څخه یو دی شو. په ۱۸۴۱ کال د جګړې په پیل کې ، عبدالله خان اچکزی د انګرېزانو پر ضد د جګړې عمومي قوماندان وګمارل شو او تر مرګه د انګرېزي ځواکونو د ماتو اصلی طراح و. نومورې د نومبر په درویشتمه د بي بي مهرو د غونډې په جګړه کې مړ شو. یو قاتل ادعا وکړه چې عبدالله خان اچکزی یې د شا له خوا په ډزو وویشت څو هغه انعام تر لاسه کړي چې موهن لال کشمیري د مخالفینو مشرانو د وژلو په سر اېښی و.

محمد شاه خان غلجی: د وزیر محمد اکبر خان خسر او د لغمان د غلجیو د ببرک خیلو ځواکمن مشر و. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۹ کال کې بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان غلجی دې ته قانع کړل شو چې د شاه شجاع په محکمه کې کار وکړي او د شاه د جلات مشر اعزازي څوکۍ ورکړل شوه. په ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشت کې کله چې سېر ویلیم مېکناټن پر غلزیو اعانه بنده کړه، هغه د انګرېزانو پر ضد مقاومت سره یوځای شو. هر پاچا د لارې او هند ته د روان پوځي او سوداګریزو لښکرو د ساتنې په بدل کې غلزیو ته پیسې (راه داري) ورکولې، خو مېکناټن غلزي مشرانو ته خبر ورکړ چې دغه هوکړه لغوه کوي. په ۱۸۴۱ کال کې کله چې اکبر خان بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان د انګرېزانو د شاتګ په وخت کې د دوی د ستولو مشري کوله، خو په ۱۸۴۳ کال کې د دوست محمد خان بیا واک ته له رسېدو سره، محمد شاه خان غلزی هم لکه د مخالفینو نور مشران ځنډې ته کړل شو او په تبعید کې د کافرانو په منځ، نورستان کې مړ شو.

میر مسجدي (مړینه ۱۸۴۱) او میر حاجي: د کوهستان دغه دوه ځواکمن او درانه وړونه د نقشبندیه میراثي شېخان وو. میر مسجدي په پل خشتي جومات کې د جمعې د لمانځه میراثي امام، د کابل د علماوو مشر او د عاشقان او عارفان زیارت د شېخانو مشر هم و. وېډ Wade په ۱۸۳۹ کال کې دغه دوه وړونو ته د لوی رشوت ژمنه وکړه؛ نو دوی د دوست محمد خان پر ضد د خپلو تاجکو توکموالو مشري وکړه او د شاه شجاع پر تخت کښېنولو کې یې مهم رول ولوباوه، خو یو کال وروسته هم دوی ته له ژمنې سره سم پیسې ورنه کړل شوې؛ نو دوی د شاه شجاع او د هغه د انګرېزي ملاتړو پر ضد پورته شول. میر مسجدي نړدې و چې انګرېزانو ته تسلیم شي، خو د ټولو خبرو برعکس، انګرېزانو د ده پر کلا یرغل وکړ او د ده کورنۍ یې ووژله او ځمکه یې د دښمنانو په منځ کې ووېشل شوه. له دغې پېښې وروسته، دواړه وړونه د انګرېزانو نه پخلاکېدونکي دښمنان شول او د سدوزي ـ انګرېزي رژیم پر ضد یې لمړی د نجراو په دره کې او ورپسې په چاریکار او کابل کې د کوهستان د تاجکو مشري وکړه. د نومبر په درویشتمه میر مسجدي د بي بي مهرو په غونډې کې ووژل شو، خو میر حاجي د انګرېزانو پر ضد د کابل د اوسېدونکو پارولو ته دوام ورکړ. دا د انګرېزانو پر ضد په جلال اباد کې د میر حاجي د جهاد ناره وه چې شاه شجاع یې بالاخره په ۱۸۴۲ کال د اپریل په پنځمه له بالاحصار څخه په وتلو او مرګ ته د ورتګ په لور اړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېزان

مونټسټورت الفنسټون (۱۷۷۹-۱۸۵۹) Mountstuart Elphinstone. د لولند Lowland (کوز سکاټلنډ.ژباړن) د سیمې سکاټلنډی رون اندی و چې لارډ مینټو Lord Monto په افغانستان کې د لمړني پلاوي د مشرۍ له پاره په ۱۸۰۹ کال کې غوره کړ. که څه هم په پښور کې یې د شاه شجاع تر کلا وړاندې تګ ته زړه ښه نه کړ، ده د افغانستان په هکله یو خارق العاده او نومور کتاب، د کابل د سلطنت بیان (An Acount of the Kingdom of Caubul) چاپ کړ چې د څو نسلونو له پاره په انګرېزي ژبه د سیمې په هکله د پوهې سرچینه وګرځېد.

تورن جنرال ویلیم الفنسټون (۱۷۸۲-۱۸۴۲) Major- General William Elphinstone د مونټسټورت مشر د تره زوی او مخکې له دې چې په کابل کې د خپل عمر په اته پنځوس کلنۍ د عمومي قوماندان دنده ترسره کړي، په واټرلو Waterloo کې د ۳۳ پلي غوندې قوماندان و. ویلیم الفنسټون په پنځه پنځوس کلنۍ کې وروسته له دې چې په کلونو یې په نیمایې تنخوا ژوند وکړ، په ۱۸۳۷ کال کې ښرته پوره چوپړ ته وګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور خلاص کړي. د ده د ملګرو لکه لارډ اکلنډ Lord Auckland په اند، ویلیم الفنسټون جذاب شخصیت درلود، خو د هند یا هندي عسکرو د مشرۍ کولو دومره مینه وال نه و او خپل سپاهیان یې توران Negroes ګڼل (Negro تور پوستي سړي یا ښځې ته وایی، خو د دوی په دغه نوم یادول دوی ته سپکاوی دی .ژباړن). نومورۍ هغه وخت کابل ته ورسېد چې د روماتیزم په ناروغۍ اخته و او حالت یې په چټکۍ سره په خرابېدو و. جنرال ناټ Nott نومورۍ یو «وړ» سړی نه بللو. د ناټ دغه ارزونه هغه وخت بیخي سمه ثابته شوه کله چې ویلیم الفنسټون د پاڅون په پیل کې هېڅ اقدام ونه کړ او ورپسې یې په خپګان کې د نه پتېدونکې حالت ته مخه کړه. هغه له کابل څخه د شاتک په ښېر کې ټپي شو او له درېیو میاشتو وروسته د ۱۸۴۲ کال د اپرېل په درویشتمه د خپلو ټپونو، روحي خپګان او اسهال له وجې مړ شو.

سېرویلیم هې مېکناټن (۱۷۹۳-۱۸۴۱) Sir William Hay Macnaghte : مېکناټن د السټر Ulster یو په کتاب مین رون اندی، ژبپوه او پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. ا یملي ایډن Eden Emily مېکناټن داسې تشریح کړی و: «زموږ لارډ پامرسټن Lord Palmerston یو وچ او معقول سړی دی چې ډېرې غټې چشمې په سترګو کوي.» نومورۍ ته د هغه د هوښیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده خانتماتوب نه خوښېده او ځینې نورو به د والي د سترسلاکار څوکۍ ته د دغه «اداري کارکونکي یا د مېز شاته تل ناست سړي» ورتیا تر پوښتنې لاندې راوستله. دا مېکناټن و چې لارډ اکلنډ ته یې وویل چې دوست محمد خان ته د برتانوي ګټو د دښمن په سترګو وګوري. هغه د کلاډ وېډ Claude Wade سره په همکارۍ په کابل کې د رژیم د بدلولو کار پیل کړ چې شاه شجاع ښرته په تخت کښېنوي. د یرغل د پالیسۍ له جوړلو څخه وروسته، مېکناټن کابل ته د لېږلو غوښتنه وکړه چې دغه پالیسي هلته عملي کړي، خو اداره یې په کابل کې بریالۍ نه وه او په خپله دې ته اړ شو چې لارډ اکلنډ ته په افغانستان کې د دروغو خوشبینانه او د پوره ارامۍ پیغامونه ولېږي په داسې حال کې چې د افغانستان له بېلابېلو برخو څخه د نومورې مامورینو له اندېښنو څخه ډک راپورونه ورلېږل. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په ترڅ کې مېکناټن خپلو جنرالانو ته د یوه کارنده عمل په لارښونه کې پاتې راغی. نومورۍ د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه له ادې څخه بهر د خبرو اترو په ترڅ کې د اکبر خان په لاس ووژل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړن کلاډ ویډ (۱۷۹۴-۱۸۶۱) Major Claude Wade: په بنګال کې زېږېدلی، یو پارس پوه و چې په لودیانه کې د برتانوي اجنټ په توګه ترسره کوله. د نوموړي دنده یوازې د رنجیت سېنګ د دربار سره د اړیکو ساتل وو، خو دغه څوکۍ یې په یوه داسې څارګړي شبکې واړوله چې تر هماليا او منځنۍ اسیا غزېدلې وه. په دغه توګه نوموړی په دې وتوانېد چې په اغېزمنه توګه د لوېې لوبې The Great Game د څارګړي اداري لمړنی مشر شي. دا وېډ و چې له شاه شجاع څخه په کار اخیستنې یې په کابل کې د رژیم بدلولو وړاندیز وکړ او تر یوې کچې یې له الکساندر برنز سره چې له دوست محمد سره د ائتلاف پلوی و د سیالۍ له کبله هغه پالیسي پر مخ ببوله چې د سدوزیو پاچاهۍ د بېرته اعاده کولو له پاره تړې کار اخیستل کېده. د ۱۸۳۹ کال د یرغل په بهیر کې د خیبر د نیولو په موخه پلان داسې و چې وېډ به د کمپنۍ د عسکرو او د رنجیت سېنګ د پنجابي مسلمانانو د یوې ګډې قوې مشري وکړي، خو په دې بریالۍ نه شو چې له څو پنجابیانو پرته، پنجابي مسلمانان راټول کړي، بیا هم هغه وکړای شول چې د جولای په درویشتمه خیبر ونیسي. کله چې رنجیت سېنګ مړ شو، وېډ د سېک خالصانو Khalsa سره په ناندرېو شو؛ نو سېکانو له اکلنډ څخه وغوښتل چې نوموړی بدل کړي او بل څوک یې پر ځای وکماري. مخکې له دې چې تقاعد شي او د وېټ په ټاپو کې Isle of Wight هستوګن شي، وېډ د خپل ماموریت وروستي کلونه د اېنډور په هستوګنځي Resident in Indore کې په لږ حساسه موقفونو کې تېر کړل.

سېر الکساندر برنز (۱۸۰۵-۱۸۴۱) Sir Alexander Burnes : د های لند Highlands (بر سکاټلند .ژباړن) تکړه، نوښتکر او د لوړې روحیې ځوان سکاټلندی و چې د ژوند وړتیا یې په چټکه وده کې ورسره مرسته وکړه. له ۱۸۳۰ کال ۱۸۳۲ کال او بیا له ۱۸۳۶ کال څخه تر ۱۸۳۸ کال پورې نوموړي افغانستان او منځنۍ اسیا ته د دوه ځپړنیزو یونو مشري وکړه. دغه یونونه په نامه سوداګریز خو په حقیقت کې سیاسي او کمپنۍ ته د څارګړیزه مالوماتو راټولول وو. په خپل دویم یون کې الکساندر برنز خبر شو چې په کابل کې روسي پلاوی هم د کابل دوست محمد خان ته نږدې کېدل غواړي. هغه کلکټ ته ټینګار وکړ چې له دوست محمد سره د دوستۍ ټرون لاسلیک کړي، خو مشورې ته یې چا پام ونه کړ او لارډ اکلنډ دغه مشورې ته د پام پر ځای پرېکړه وکړه چې نرم خویه شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي. برنز د دغه تک لوري سخت مخالفت وکړ، خو کله چې هغه ته د بارونټ Baronet لقب د ورکولو او د انګرېزي استازي، سېر ویلیم مېکناټن، د مرستیال څوکۍ وړاندیز وشو، له دغه پرېکړې څخه یې خپل ملاتړ څرګند کړ. لکه څنګه چې مېکناټن په کابل کې د اداري ټول کنټرول په خپل لاس کې واخیست، د برنز استعداد هسې ضایع شو او په پایله کې یې د افغانستان په ښځو پسې د ګرځېدو لاره خپله کړه. له همدې کبله نوموړي تر نن پورې خپل ځان افغانانو ته د کرکې ټېره وګرځولو او د افغانانو د بیان پر بنسټ، د برنز همدغه کړنې په کابل کې وروستی خونړی پاڅون پیل کړ او د نومبر پر دویمه د نوموړي د بېرحمانه وژنې لامل شو.

چارلس مسون (۱۸۰۰-۱۸۵۳) Charles Masson : په ۱۸۲۶ کال د بهارټپور د کلابندۍ پر وخت کې یې چې کله ځان مړ واچاوه او له غوندې څخه وتښتید، نوموړی له اباسین څخه تېر او افغانستان ته یې په پښو یون وکړ. هغه لمړنی لوېدیځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې یې پلټنې وکړې او د لوی باختري ښار پاټې شونې یې په بګرام کې ومونده او بودایي زیارت یې له خاورو څخه را وسپړو. کلاډ وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هویت او له عسکرۍ څخه یې په تېښته خبر شو او لږ وخت وروسته یې د برېنډولو په ګواښ جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسیله کلاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښ کړه راپورونه په منظمه توګه له افغانستان څخه تر لاسه کول. په ۱۸۳۷ او ۱۸۳۸ کلونو کې مسون له برنز سره مرسته وکړه چې له دوست محمد سره خبرې وکړي، خو د دې سره سره چې د ټولو انګرېزانو په پرتله د افغانستان په هکله د مسون پوهه ډېره وه، د برنز برعکس، هغه ونه شو کړی چې د وروستني یرغل او اشغال پر وخت کومه څوکې تر لاســه کړي. په پای کې نوموړی ښرته انګلنډ ته لاړ او په ۱۸۵۳ کال کې د یوې نامالومې مغزې ناروغۍ له کبله د ښوزلې په حال کې په پاټرز بار Potters Bar کې مړ شو.

د څلورځلوښــتمې پلې فرقې برېد جنرال جان شــلټن (مړینه ۱۸۴۴) Brigadier General John Shelton: یو قهرجن، لړاک• او بې نزاکته سړی و چې خپل ښې لاس یې د پښښلر وور Peninsular War (د ټاپووزمې په جګړه کې. ژپاړن) له لاســه ورکړی و. هغه یو کلک انضــباطي او پر خپلې فرقې باندې په ظلم نومور و. کله چې کابل ته راغی، سمدلاسه یې ځان ته په اډه کې کرکه پیدا کړه او له نرم خویه تورن جنرال الفنسټون سره یې هم اړیکې خرابې شوې. تورن جنرال وروســته لیکي: «د راتګ له لمړۍ ورځې څخه، جان شــلټن د بې اطاعتۍ چلند درلود. هغه هېڅ کله ما ته مالومات او یا کومه مشــوره نه راکوله، خو په هر څه کې یې عیب پیدا کولو.» د قوماندانانو دغه ناکاره جوړې ونه کړای شول چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر میاشتې پاڅون له پاره په یوه ستراتیژۍ هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې جنرال جان شلټن خپل مطلب ترلاسه کړ او د هغه په وړاندیز د کابل انګرېزي پوځ د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږمه له خپلې اډې څخه په واورینو درو کې د خپلې تباهۍ په لور ووت. شلټن اسیر شو او وروسته وربانديې پوځي محکمه جوړه شوه خو په عزت برائت ورکړل شــو. کله چې نوموړی په ۱۸۴۴ کال له خپل اس څخه ولوېد او مړ شــو، د ده لاس لاندو په خوشحالۍ یوه لیکه جوړه او بیا یې د مارش په حالت کې د خوښۍ درې نارې وکړې.

کالن مکنزي (۱۸۰۶-۱۸۸۱) Colin MacKenzie : په اصل کې د پردشیر Perthshire و او په هندې پوځ کې تر ټولو ښایسته ځوان افسر پېژندل کېده. په پښور کې د سیاسي اجنټ د مرستیال په توګه نوموړی په ۱۸۴۱ کال کې کابل ته لاړ او هلته په پاڅون کې بند پاتې شــو. دی یو له هغه څو انګرېزي افســرانو څخه و چې د جګړې په وخت کې یې خپله هوښــیاري او زړورتیا وښــوده. په پای کې اکبر خان نوموړی یرغمل ونیو، له جګړې څخه ژوندی ووت او په سرحد کې یې د سېکانو یو غوندې جوړ او د هغه قوماندې یې پر غاړه واخیسته.

جورج لارنس (۱۸۰۴-۱۸۸۴) George Lawrence : د دوه خورا نومورو ځېرو، هېنري او جان لارنس مشــر ورور و. دوی دواړو وروسته د راج Raj د اتلانو په توګه نومیالتوب ترلاسه کړ. جورج د السټر Ulster یو هوښیار ځوان و چې مېکناټن د چټکې ارتقا په ورکولو سره خپل پوځي سکرتر کړ. نوموړي د ۱۸۳۹ کال په یرغل کې او همدا راز د دوست محمد په لټون کې برخه اخیستې وه او د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه د دوست محمد په تسلیمۍ کې حاضر و. هغه درې ځله له حتمي مرګ څخه بچ شو: د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پاڅون کې، د ډسمبر په درویشتمه د مېکناټن د وژنې په وخت او له کابل څخه د شاتګ په بهېر کې کله چې نوموړی یرغمل ونیول شو. هغه له دغې جګړې څخه ژوندی ووت او وروسته په ۱۸۴۶ کال کې د سېک او انګرېزانو په جګړه کې اسیر شو.

• لړاک: بې ادبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الډرېډ پاټېنګر (۱۸۱۱-۱۸۴۳) Eldred Pottinger : پاټېنګر د بوج Bhuj د ځارګرۍ اداري د مشر او د برنز د پخواني ریس، سېر هنري پاټېنګر Sir Henry Pottinger وراره/ خورېږ و. د پارسیانو له خوا د هرات د کلابندی په وخت کې ۱۸۳۷-۱۸۳۸ په بدله ځېره په هرات کې د پاټېنګر شتون خورا تصادفي و او انګرېزانو ته يې د اړتیا وړ مالوماتو سلسله برابره کړې وه. د انګرېزي لیکنو پر بنسټ، پاټېنګر د هراتیانو د هوډ په ټینګښت کې چې له هرات ځخه دفاع وکړي، پوره برخه درلوده، خو د افغانانو او پارسیانو په ډېرو لیکنو او د کلابندی د پېښو په بیان کې داسې ځه نه لیدل کېږي چې د پورتنۍ خبرې پخلی وکړي. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په پیل کې پاټېنګر د دویم ځل له پاره د کابل په شمال، چاریکار کې کلابند شو او نږدې له ټولې چونې ځخه یوازې نوموړي وکولای شول چې د کابل اډې ته ځان ژوندی ورسوي. کله چې د هغه د مشورې برعکس، پاڅون کوونکو ته تسلیمي پیل شوه، نوموړی د نورو اسیرانو په ګډون د اکبر خان اسیر شو او نهه میاشتې يې په بند کې تر هغه وخته ټېرې کړې چې جنرال پالک د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کې کابل ښرته ونیو. وروسته پرنوموړی باندې پوځي محکمه جوړه شوه. که څه هم په بشپړ ډول په محکمه کې برات ورکړل شو، خو په افغانستان کې يې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ او په کمپنۍ کې يې له خپل کار ځخه استعفا وکړه. الډرېډ د خپل تره/ ماما سره د اوسېدو له پاره هانکانک ته لاړ او هلته په ۱۸۴۳ کال کې مړ شو.

جنرال ویلیم ناټ (۱۷۸۲-۱۸۴۵) General William Nott: یو سپین کویه او د ولش Welsh د پولې د یو بزګر زوی و چې په ۱۸۸۰ کال کې هند ته ورسېد. نوموړي په تدریج ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالې رتبې ته ورسولو. یو ځیرک کس و چې خپلو سپاهیانو- تکړه زړورو عسکرو ته تل وفادار او له دوی سره يې ډېره مینه درلوده - خو هغه له خپلو امرینو سره په چلند کې دومره استعداد نه درلود. د لارډ اکلنډ په اند نوموړی نازک طبیعته، ناخوښ او د یو ښاغلي له شخصیت ځخه ډېر لیرې کس و. له همدې کبله هغه ته څو ځله په کابل کې د اعلی سرقوماندان څوکۍ ور نه کړل شوه. بلاخره هغه ته د کندهار قوماندانې ورکړل شوه او په داسې حال کې چې په ټول افغانستان کې پاڅونونه کېدل، نوموړي وکړای شول چې کندهار ارامه وساتي. ناټ په انګرېزي پوځي قوماندانانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو او د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې يې د افغانستان له یوه سره تر بله پوري مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه يې مات کړل چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو، کابل ته ورسېد. هغه د جلال اباد له لارې ښرته هند ته لاړ او په افغانستان کې د چوپړ په پار، په هند کې د برتانیې د استازي څوکۍ د انعام په توګه ورکړل شوه.

دویم بریدمن هنري رالېنسن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) Lieutenant Henry Rawlinson : یو با استعداده د منځني ختیځ او سوېلي اسیا پېژندونکی و چې د لرغوني پارس د میخي نسخو په پوهاوي کې يې مرسته وکړه. په پارس کې د انګرېزي پوځي ماموریت د یوې برخې په توګه، دا رالېنسن و چې انګرېزان يې د روسي ماموریت په هکله چې ویتکېویچ يې مشري کوله خبر کړل. نوموړي، ویتکېویچ او ورسره مل قزاقان د پارس او افغانستان ترمنځ په ناندرېزه سیمه کې تصادفي ولیدل. هغه وروسته کندهار ته بدل شو او له جنرال ناټ سره يې د سیاسي اجنټ په توګه دنده ترسره کوله. نوموړي او ناټ په شریکه وکولای شول چې په سیمه کې ډېره کارنده اداره جوړه کړي. د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې له ناټ سره په ټول افغانستان کې په مارش یا لښکرایستنه کې مل و او په کابل او استالف کې يې د انګرېزي عسکرو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګي جرمونو په لیدلو سخت ټکان وخوړ. هغه د خیبر له لارې ېرته هند ته لاړ، خو خپل پاټې کاري ژوند یې په پارس او عربي نړۍ کې تېر کړ.

سېر رابرټ سېل (۱۷۸۲-۱۸۴۵) :Sir Robert Sale : د کمپنۍ جنګ لیدلی و چې خپلو افرادو یې د جګړمار باب په نامه پېژنده ځکه نوموړي نه غوښتل چې د لیکو تر شا پاتې شي او تل به په شدیده تن په تن جګړو کې ښکېل کېدو. سېل د غزني په جګړه کې برخه واخیسته او په ۱۸۴۰ کال کې کوهستان ته د نوموړي د جزاوو او له تاوتریخوالي ځخه ډک عملیات تر ډېرې کچې د دې لامل شول چې تاجکان د سدوزي - انګرېزي رژیم پر ضد متحد کړي. د ۱۸۴۱ کال د اکټوبر په پای کې نوموړی ېرته ډهلي ته وغوښتل شو او په لاره کې یې غلزیو ته د دوی د مقامت له امله د جزا هوډ درلود، خو کله چې د هغه ځواکونه د خرد کابل او تېزین په غاښیو کې پر مخ روان وو، دوی له یو لړ بریالیو غلچکي بریدونو سره مخامخ شول. داسې باور کېده چې دغه عملیات به قومي خلکو ته جزا ورکړي، خو په تنګو درو کې دغه عملیات د بل ډول قربانیانو په لرلو پای ته ورسېدل. ښکارېانو په داسې حالت کې ځان وموند چې دوی په خپله ښکار کېدل. سېل له خپلو پاټې ځواکونو سره چې له غلچکي بریدونو ځخه ژوندي ووتل، د نومبر په دولسمه جلال اباد ته ورسېد. هلته د نوموړي غوندې تر هغه وخته په کلابندۍ کې پاتې شو تر څو چې د ۱۸۴۲ کال د اپریل په اوومه د نوموړي ځواکونو کلابندي ماته او همدا راز اکبر خان ته یې ماته ورکړه. نهه ورځې وروسته د پالک کساتي• ځواکونو د سېل د ځواکونو ځای ونیو او ورپسې هغوی د پالک د ځواکونو سره یو ځای کابل ته لاړل. سېل د سپټمبر په اتلسمه له خپلې تکړه مېرمنې، فلورنسیه مېرمن سېل Florentia Lady Sale سره یو ځای شو. دغه مېرمن له کابل ځخه د انګرېزانو له شاتګ ځخه ژوندۍ ووته او بیا نهه میاشتې د اکبر خان سره یرغمل پاتې وه. درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې جګړه مار باب د انګرېزانو او سېکانو په جګړه کې ووژل شو. کونډې مېرمن سېل سوېلي افریقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه.

سېر جورج پالک (۱۷۸۶-۱۸۷۲) Sir George Pollock : د کمپنۍ یو دقیق، بې رحمه او په اغېزمنتوب کې استقامت لرونکي جنرال و. نوموړي په هند کې له دېرشو کلونو ځخه ډېر وخت تېر کړی و کله چې په جلاداباد کې له کلابندې انګرېزي چوڼۍ سره د مرستې امر ورکړل شو. پالک په محتاط پلان جوړولو او په دقیق لوجیستیک کې نوم درلود او هېڅ کله یې بې وخته عمل نه کولو. کله یې چې په ډېر پام په پېښور کې خپل اکمالات پوره کړل، له خپل کساتي پوځ سره خیبر ته ننوت او بلاخره د اپریل په شپاړسمه د جلال اباد مرستې ته ورسېد. هلته بیا د مهماتو او د ترانسپورتي اکمالاتو د پوره کولو له وقفې ځخه وروسته، نوموړي خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او اکبر خان ته یې د تېزین په غاښي کې ماته ورکړه او د سپټمبر په شپاړسم یې کابل ېرته ونیو. وروسته له دې ځخه چې استالف یې وران او د کابل ډېرې برخې یې وسوځولې، نوموړی له افغانستان ځخه ووت او د ۱۸۴۲ کال د ډسمبر په نولسمه لارډ اېلېنبوره Lord Ellenborough په فېروزپور کې شه راغلاست ورته وویل.

• کسات: غچ ..... کساتي: غچ اخیستونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لارډ اکلنډ (۱۷۸۴-۱۸۴۹) :Lord Auckland : جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښیار خو ځان راضي وېګ* Whig اشرافي و. نوموړی ۵۱ کلن جوړ و چې کلکټې ته ورسېد، خو د هند د تاریخ او تمدن په هکله یې دومره مالومات نه لرل او نه یې په دې هکله د پوهې هڅه وکړه. هغه د افغانستان په هکله لا دومره پوهه نه درلوده چې په ۱۸۳۸ کال کې د هغه جګړه غوښتونکو سلاکارانو نوموړی یو بشپړ غیر ضروري یرغل ته وهڅولو چې شاه شجاع د امیر دوست محمد خان ځای ناستی کړي. که څه هم دغه د کرکې وړ اشغال ته یې اړینې سرچینې نه برابرولې، خو نوموړی راتلونکې انګریزي ماتې ته هېڅ چمتو نه و. لکه څنګه چې ایملي ایډن یاده کړې، د کابل پوځ بشپړې تباهۍ غریب جورج په لسو ساعتونو کې لس کاله زوړ کړ او داسې ښکارېده چې هغه کوم ډول سکتې یا فلج وهلی وي. کله چې لارډ اېلېنبوره د نوموړي ځای ناستی شو، هغه په څه نا څه نیمه سپکاوي کې په کېنزنګټن کې Kensington ژوند تېر کړ او په ۱۸۴۹ کال کې په څلورشپېته کلنۍ مړ شو.

لارډ اېلېنبوره (۱۷۹۹-۱۸۷۱) : Lord Ellenborough : د وارن هېسټنګز Warren Hastings د دفاعي وکیل زوی او یو مستعد خو سخت بدرنګه کس و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې داسې ویل کېږي چې څلورم جورج George IV یې په اړه ویلی وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. اېلېنبوره خپل مسلک ته په روس - کرکه Russofobia کې وده ورکړه او تر ډېرې کچې د لوېې لوېې پلار و - د روس او انګریز د امپریالیستي سیالۍ، جاسوسۍ او فتوحاتو لوبه چې روسان او انګریزان په اسیا کې د خپلو امپراتوریو تر رنګېدو پورې په کې ښکېل و. هغه د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشت کې د لوی والي په توګه د اکلنډ ځای ناستی شو او هند ته په داسې ښه وخت کې ورسېد چې نوموړي وکولای شول د کساتي پوځ بریا په خپل نامه کړي - هغه بریا چې انګریزي پوځ وکړی شول له افغانستان څخه پرته له دې چې تر یوې کچې د دوی پوځي نومیالتوب زیانمن شي، ووځي. یو کتونکي لیکي چې اېلېنبوره په نورو چارو کې بې پروا او له اداري څخه وتلی کس و، خو د ټولو پوځي چارو سخت کازمن• و او خپل پام او ناټ یې پر همدغه چارو متمرکز کړی و.

نور کسان

کونټ وسیلي الېکسیویچ پېروفسکي (۱۷۹۴-۱۸۵۷) Count Vasily Alekseevich Perovsky : په اورنبورګ Orenburg کې د روسي پوله ییزې شاکۍ Russion Steppe Frontier د چوپۍ والي او د کلاډ وېډ روسي سیال و چې غوښتل یې په منځنۍ اسیا کې د روسي ځارګریز عملیاتو کچه د انګریزانو د ځارګریز فعالیتونو له کچې سره برابره کړي. نوموړي دا هیله درلوده چې ایون و یتکېویچ به په افغانستان کې د «الکساندر برنز رول ولوبوي». وروسته له دې چې دا خبره ښکاره شوه چې انګریزان پر افغانستان یرغل کوي، په سیمه کې د روسي پرستیژ د بیا اعاده کولو په هوډ پېروفسکي د ترکمن خانات خېوې Turkman Khanate Khiva د اشغال له پاره د ملاتړ پیدا کولو سمدستي هڅې پیل کړې. پر خانات خېوې باندې د روسانو یرغل په داسې تباهۍ پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګریزانو شاتګ.

---

* Whig په ۱۶۸۰ - ۱۸۵۰ کلونو کې په برتانیې کې د یو سیاسي ګوند نوم و چې وروسته په نولسمه پېړۍ کې په لېبرال ګوند بدل شو. (ژباړن)

• کازمن: شایق

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروفسکي خپل نیمایي اوښان او نردې نیمایي پوځیان له لاسه ورکړل. دغه ماتې د یو نسل له پاره د روسیې موخې بهرته تر پوله ییزه شاګې پورې محدودې کړې. خبوه تر ۱۸۸۲ کال پورې د روسي پوځ تر کنټرول لاندې رانغله.

ایون ویتکېویچ (۱۸۰۶-۱۸۳۹) Ivan Vitkevitch: یو کاتولیک پولنډی اشرافي چې په ولنیس Vilnius کې چې اوس د لېتوانیا پلازمېنه ده زېږدلی او اصلي نوم یې ین پراسپر ویتکېویچ Jan Prosper Witkiewicz و. ین د یوې پټې ټولنې چې نوم یې «تور وروڼه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا یو ملي انقلابي د مقاومت خوځښت و چې پولنډي زده کوونکو د روسیې له لورې د دوی د هېواد د اشغال پر ضد د جګړې په نیت جوړ کړی و. روسانو ین او د دغه کړۍ پنځه نور مشران ونیول، له دوی څخه یې تحقیقات وکړل، اشرافي رتبې او القاب یې ترې واخیستل او د قزاق په شاګې کې یې ببلابېلو پوځي اډو ته ولېږل. له نیولو څخه لږ وخت مخکې، ویتکېویچ د خپلې زوکړې څوارلسمه کلیزه نمانځلې وه. هغه خپل قسمت ته ځان تسلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او ترکي چاکتای ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه یې وکړه چې روسي نومونو ته ورته و، اېون وېکتوروېچ ویتکېویچ Ivan Viktorovitch Vitkevitch. نوموړي دومره وده وکړه چې په لویه لوبه کې د روسانو لمړنی لوبغاړی شو. ین دوه ځلې بخارا ته پلټنیز یونونه وکړل او ورپسې کابل ته ولېږل شو چې له دوست محمد سره ائتلاف جوړ کړي. دلته نوموړی له خپل انګرېزي سیال الکساندر برنز څخه مخکې شو، خو کله چې د ین مشرانو دغه ائتلاف لغوه کړ او انګرېزانو پر افغانستان یرغل وکړ، هغه سن پیټرزبورګ ته لاړ او هلته د ۱۸۳۹ کال د مې میاشتې په اتمه په یوه هوټل کې مړ ومونډل شو، ظاهراً ځان وژنه یې کړې وه.

محمد شاه دویم قاجار (۱۸۰۸ -۱۸۴۸): د پارس قاجاري حاکم و چې د روسانو په پلوی یې ائتلاف ته غېږه خلاصه کړه او هڅه یې کوله چې افغان پوله ییز لانجمن ښار، هرات بهرته ونیسي. د نوموړي دغه کړنې انګرېزانو ته یو خبرداری و او انګرېزان یې دې ته ولمسول چې پر ۱۸۳۹ کال کې پر افغانستان یرغل وکړي.

مهراجا رنجیت سېنګ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) Maharaja Ranjit Sing : یو مستعد او چالاک سېک حاکم و چې په پنجاب کې یې یوه ځواکمنه، منظمه او د ښې واکمنۍ پاچاهي جوړه کړه. په ۱۷۷۹ کال د افغانانو د بهرته تک د اړودور په ترڅ کې، رنجیت سېنګ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په خټو کې بند پاتې وو. که څه هم هغه یوازې نولس کلن و، شاه زمان د پنجاب د ډېرو برخو مسولیت وروسپارە. رنجیت سېنګ له خپل پخواني بادار څخه په څو راتلونکو کلونو کې، کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ولایتونه ونیول او په پنجاب کې یې د یو واکمن ځواک په توګه د هغه ځای ونیو. په ۱۸۱۳ کال کې یې له شاه شجاع څخه کوه نور واخیست او په کور کې یې نظر بند کړ، خو شاه شجاع یو کال وروسته په تېښته بریالی شو. رنجیت سېنګ له سېر ویلیم مېکناټن سره د خبرو په ترڅ کې په خپله چالاکۍ وکړای شول هغه پلان چې سېکان به افغانستان ته د انګرېزانو په ګټه ځي، په داسې پلان بدل کړ په کوم کې چې انګرېزانو د سېکانو په ګټه پر افغانستان یرغل وکړ. کله چې انګرېزان د هغه د لوی دښمن، دوست محمد پر خاوره د یرغل په نیمایي که وو، نوموړی په ۱۸۳۹ کال کې مړ شو.

موهن لال کشمیري (۱۸۱۲-۱۸۷۷) Mohan Lal Kashmiri : د برنز ارزښتمن منشي یا سکرتر او نردې سلاکار و. شل کاله مخکې د هغه پلار هم د الفنستون په ماموریت کې منشي و. کله چې له ماموریت څخه بهرته راوګرځېد، موهن لال یې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انګرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدریس په کې کېده. موهن لال یو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو هلکانو نه و چې په شـــمالي هند کې يې په لمړي ځل په نومورې کالج کې زده کړې وکړې. دی يو هوښـــيار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشمیري او پارسي ژبو يې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په يون کې مل و او له دغه يون څخه يې وروســـته، څه وخت په کندهار کې د جاســـوس په توګه وېډ ته کار وکړ. نومورې برنز ته د ممکنه پېښـــېدونکي پاڅون په هکله خبرداری ورکړ، خو برنز هغه ته غوږ ونه نيو او دا کار يې نېغ د مرګ لامل شـــو. د پاڅون او کلابندۍ په بهېر کې موهن لال د مېکناټن په ګټه په خپل نوم لوی پورونه واخيســـتل او په ۱۸۴۲ کال کې يې نور پور د يرغملو د ازادولو له پاره بيا واخيســـت، خو نومورې ته دغه د پور پيســـې چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ کېدې بېرته ورنه کړل شـــوې او ټول عمر پورورې پاتې شـــو. هغه د خپل حق د ترلاســـه کولو له پاره برتانيې ته لاړ او هلته د کمپنۍ له مشـرانو سره د کتنو سـربېره، سـکاټلنډ ته لاړ او په مانټروز Montrose کې يې د برنز ژورنالونه د هغه کورنۍ ته وروسـپارل. کله چې په برتانيه کې و، موهن لال منځنۍ اسـيا ته له برنز سـره د خپلو يونو يادښـتونه خپاره کړل او د دوســـت محمد خان ژوند ليک يې په يو لوی نهـه ســـوه مخيزه دوه ټوکه کتـاب کې خپور کړ. نومورې حتی د ملکې وکټوريا Queen Victoria ســره هم ليدنه وکړه، خو افغان جګړې تل دردولو او په عملي توګه يې د ده کاري ژوند ته د پای ټکي کېښـود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي او بارکزي

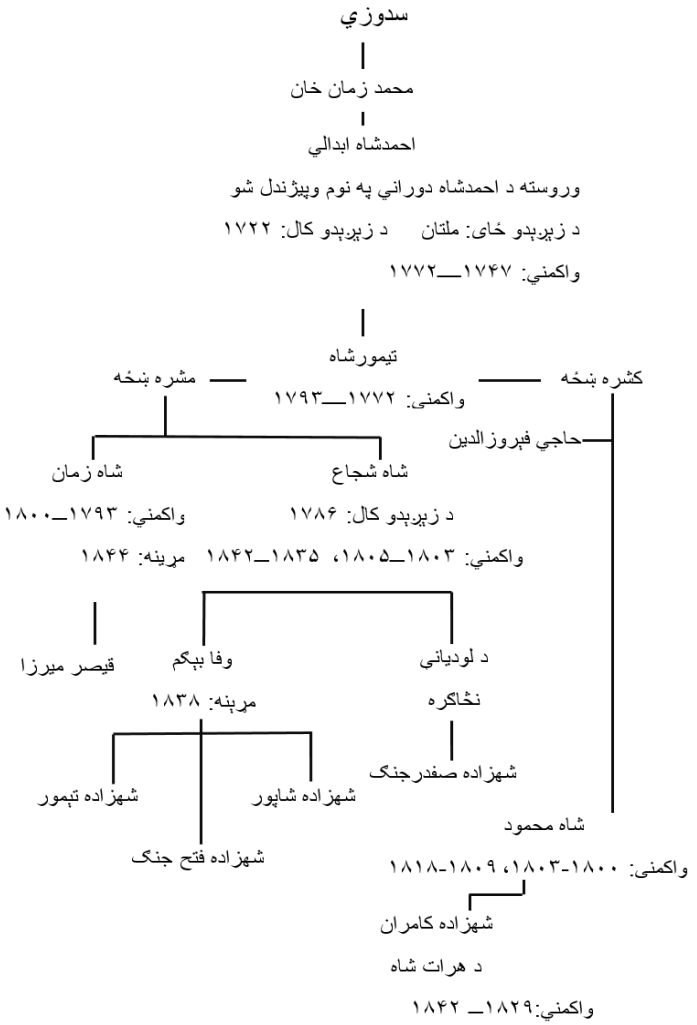

(c) ketabton.com: The Digital Library

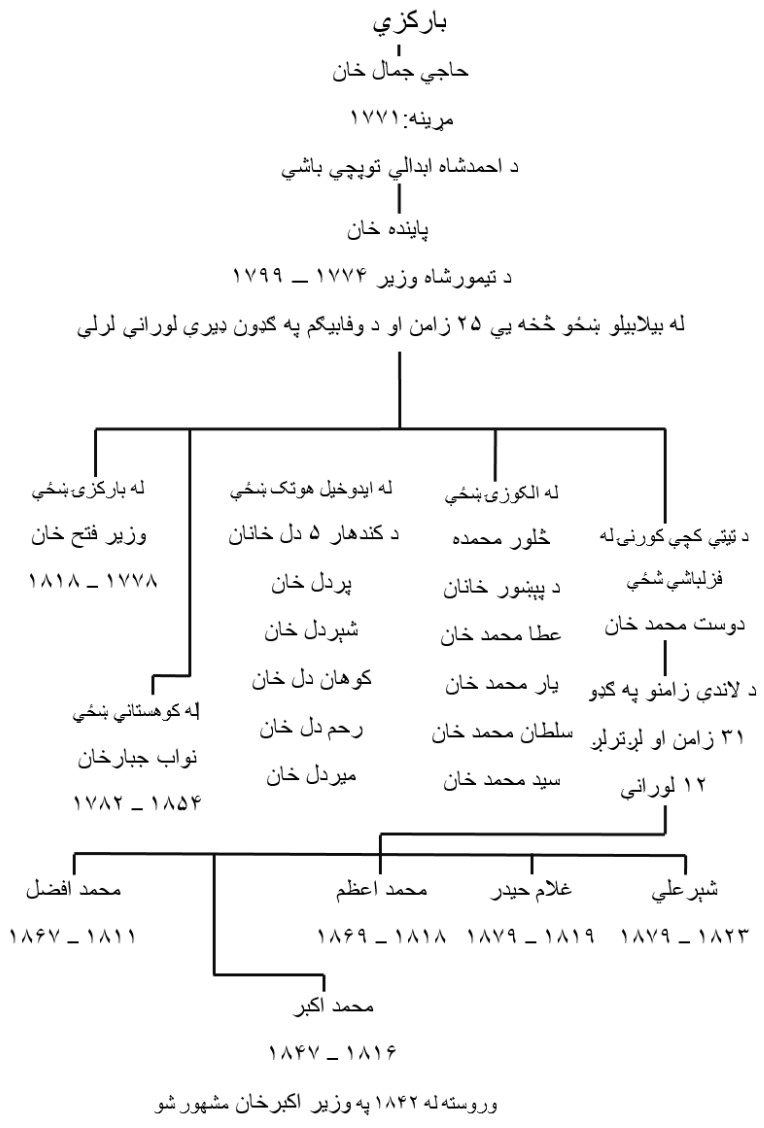

وروسته له ۱۸۴۲ په وزير اکبرخان مشهور شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورودانی

کېدای شي د تاریخ د یو کتاب د څېړنې له پاره د افغانستان او پاکستان په پرتله اسانه ځایونه پیدا شي، خو دغسې ځایونه به لږ د تمې خلاف د لیکونو، متنونو او نسخو د لټون په تګ لوري کې بدلون راولي. په دې لاره کې زه د یو شمېر ملګرو د لوی احسان پوروړی شوم. دوی د دغه کتاب له پاره د اومو موادو د راټولولو په بهیر کې زه له فزیکي او رواني اړخه خوندي وساتلم.

په افغانستان کې: رای ستیورټ Roy Stewart په کابل کې ما ته په خپله کلا کې د هستوګنې له پاره ځای راکړ چېرته چې د فېروزکوه په بنسټ کې هر یوه زما درنه پالنه وکړه - شوشانه کوبرن کلارک Shoshana Coburn Clark، تلایه کېنیدي Thalia Kennedy، وېل Will او لوسي بهرل Lucy Beharel. سیري ټرنګ خلسه Siri Trang Khalsa د یوې اونۍ په پای کې د استالف او چاریکار لیدو ته بوتلم او هغې په کندهار کې د وطن Watan سره په اړیکه کې کړم. مېچ کرایټس Mitch Crites مې ډاډمنه ملتیا وکړه او د شوني او ناشوني په هکله یې عالمانه مشورې راکړې. په همدې توګه د برتانیې په قونسولګرۍ کې د پاول سمېت Poul Smith له مشورو څخه برخمن شوم. دا هرکله نه پېښېږي چې د څارګرې ادارې یو مشر ستا اثار په ځیر لوستي وي. زه د کرزي د هغه وخت له ملي امنیت مشر امرالله صالح نه منندوی یم چې په وروستي مغول The Last Mughul یې کلکه ګوتنیونه وکړه (د هغه په اند ظفر یو کرغېړن کمزوری کس و چې د هېواد پالنې مینه یې نه لرله؛ نو هېڅ د خواخوږۍ ارزښت نه لري) او په خاصه توګه دا چې زه یې جګدلک ته وروپېژندم. د جګدلک تر ساتنې لاندی ما وکړای شول چې د شاتګ تګ لوری تعقیب کړم. انورخان خپل ژوند په خطر کې واچولو او خپل کلی یې ماته وښود. زه تر ابده د هغه منندوی یم.

همدا راز د نجیب الله رزاق د احسان ډېر پوروړی یم چې ماسره جګدلک، جلال اباد او هرات ته لاړ. کله به چې هلته د ناڅاپې سره مخ شوو، هغه ما ته د ارامه لارښونې خزانه و. زه به هېڅ کله دا هېر نه کړم کله چې موږ دواړه یوځای په هرات کې ښکته شوو موږ ته جوته شوه چې د ۱۹۵۰ کلونو د هوایي ډګر ترمینل کولپ دی ځکه د چا سره چې کلۍ وه، د ماسپښین لمانځه له پاره تللی و. له دې څخه مخکې، د کابل په هوایي ډګر کې د حاضري ورکولو check in په وخت کې ما ته د کابل - ریاض سپرلۍ کارت Boarding pass راکړل شو. کله چې ما وویل زه خو هرات ته ځم، د هوایي شرکت مامور راته وویل پروا نه کوي، دوی به په هر حال تا ته په الوتکه کې اجازه درکړي. کله چې په هرات کې یو زوړ تراکتور راورسېد او زموږ بکسونه یې د ترمینل په څنډه کې واچول، د لاس ګاډي په نه شتون کې نجیب الله سمدستي دوه کوچني هلکان چې کراچۍ ورسره وې پیدا کړل او زموږ بکسونه یې پر چرو د لګېدلو ګاډو لیکي ته ورسول. له دغه ګاډو څخه د هرات د ټکسیانو په توګه کار اخیستل کېده. نجیب الله د هرات په جهاد موزیم کې هم یو ښه لارښود و. په دغه موزیم کې د بېلابېلو څیزونو یوه ټولګه وه چې له هغه بهرنیانو څخه پاتی وو چې په ځبنتوب• یې د افغانستان د اشغال هڅې کړې وې. د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له انګرېزي توپونو څخه نېولې تر روسي ټانکونو، جېټ الوتکو او جنګي هلېکوپترو پورې په دغه موزیم کې وې. سړی په ډاډ ویلی شي چې ډېر وخت به تېر نه شي چې دغه ټولګې ته امریکایي هموي او انګرېزي لندرور ور زیات شي.

•ځبنتوب: حماقت..... ځبن: احمق

(c) ketabton.com: The Digital Library

سېر شررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د برتانې ځانګړی استازی، د خپلې مخه ښې مېلې له پاره پنجشیر ته بوتلم چېرته چې مورږ په نري باران کې د ســیند پر غاړه د ولو لاندې پر قالینو ناســت او د بادرنګ ســاندویچ او په پلاســتیکي پیالو کې د واین ســره عجیبه انګرېزي غرمنۍ وکړه. که ســړی د هغه د ســاتونکو څګ ډله، د دوی د لاســي مخابرو شغاری او ډزو ته چمتو ټوپک او همدا راز د روسیې ویجاړ زرهپوشه او لوېدلې جنګي هلیکوپټرې په پام کې ونه نیسي، دغه ځای کاتســوډس Cotswolds ته ورته و. هلته شررډ د سیاسي وضعیت په هکله او همدا راز افغان لمړۍ جګړې ته د دغه وضعیت د ورته والي په هکله لنډ مالومات راکړل. هغه ما ته په مفصل ډول امنیتي مشوره راکړه او یوه کوچنۍ د لورې تکنالوژۍ د څرک اله یې هم د احتیاط له پاره راکړه چې که ګندمک ته د تک په لاره کې وټښــتول شــم، له هغې کار واخلم. که زه د دغه الې د خطر تنۍ ووهم؛ نو زما موقعیت به ښــکاره کړي او زما غږ به چې زه باید تښتونکي په کې په ګوته کړم د څو ثانیو له پاره ثبت کړي. اله مې ځان ســره واخیســته، خو خوښ شــوم چې اړتیا ورته پیدا نه شوه او ښرته مې ورکړه.

برید جنرال ســایمون لوي Simon Levey د شــاتک د تک لوري یوه ډېره کارنده د ســتلایټ نقشــه راکړه. جاینت پره ســاد Jayant Prasad او ګوتم موکوپټیایو Gautam Mukhopadhaya دواړه د هند په ســفارت کې بې کچې مېلمه پال وو. سعد محسني Saad Muhseni او تامس روټیګ Thomas Ruttig دواړو کټورې مشورې راکړې او له کارنده خلکو ســره یې زما اړیکې ټینګې کړې. د یان لي اندرســن Jon Lee Anderson، یان بون Jon Boone، حیات الله حبیبي، اېکرت شــیویک Eckart Schiewek، او ســمر کوایش Summer Coish په ګډون، زه له ډېرو ملګرو چې په کابل کې مو یو بل سره ویږندل ډېر مننډوی یم.

ډاکټر اشرف غني یو پوه تاریخپوه او د مالیې پخوانی وزیر د پارسي او افغان سرچینو په موندلو کې ارزښتمنه مرسته راسره وکړه. جوان شېر راسخ د کابل د کتاب پلورنځیو بازار، جوی شیر ته بوتلم چېرته چې ما ډېرې سرچینې وموندې. د یونســکو اندي مېلر Andy Miller بالاحصــار ته د تګ په اجازه کې راســره مرســته وکړه او د پلټنې په ترڅ کې یې له روسي مینونو څخه د ځان ساتنې لارښونه راته کوله. سید مخدوم رهین او ډاکټر عمر سلطان د کابل ارشیف ته بوتلم او غلام ســخي منیر په ارشــیف کې د ننه مرســته راســره وکړه. د فرانســې د لرغونپوهنې د ماموریت بې کچې ښــه ســړی، فېلیپ مارکي Philip Marquis خپل کتابتون ته پرېښــودم او ګالیکي Gallic ښــه خندا، پنیر او په افغانســتان کې تر ټولو ښه سره واین یې راباندې ولورول.

جولاین لېســلي Jolyon Leslie په خپله پوهه او تجربه کې ســخي و او زه یې د تیمورشــاه مقبرې او په هرات کې د اختیارالدین کلا ته بوتلم. دواړه، د تیمورشاه مقبره او نومورې کلا یې د اغاخان په مالي مرسته ښایسته بیا رغولې وې. د خاورې د لېرد له پاره یې دومره ډېر خلک ګمارلي وو چې شــمېر یې په انجیلي فلمونو کې له خواري کښــو څخه ډېر ښــکاړده او په پایله کې یې د تیموریانو ښــایســته زینتي کاشــي چې په پېړیو تر خاورو لاندې وو راســپړلې وو. د دغه بیا رغونې په ترڅ کې، جولاین ډېر غیر فعاله د روسي توپونو او دافع هوا وسلو د نصب ځایونه لیږې کړي وو او سیمه یې له هغه بې ضرره ځیز ته ورته بمونو څخه پاکه کړې وه چې روسانو د تګ په وخت کې هرات ته د مخه ښې ډالۍ پرېښي وو. د ژوندیو ګولیو یو جال د دیارلسمې پېړۍ د یوه مسدس برج پر سر د ټانک د یوې زړې بطرۍ سره نښلول شوی و؛ له دغو برجونو څخه چې لمړی د منګولي لښکرو پر وړاندې د هرات د دفاع له پاره جوړ شــوي وو څه د پاســه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسيزي مخکې روسانو د مجاهدينو پر وړاندې د دفاع له پاره کار واخيست. مهربانه او زړه وړي ننسي هچ دوپري Nancy Hatch Dupree د کابل ادې او د بي بي مهرو غوندې ته بوتلم او نوره ډېره مرسته يې راسره وکړه. ځلورځلوښت کلنه ننسي په دوه کورونو کې چې يو په پېښور او بل کابل کې دی ژوند کوي. کله ناکله په ګاډي کې چې په خپله يې چلوي او کله بيا د سره صليب په الوتکه کې دغه دوو کورونو ته تګ راتګ کوي. کله چې په تېر نږدې وخت کې د کابل په هوايي ډګر کې ورسره مخ شوم، هغې راته وويل: «زه ډېرې وخت په دغه الوتکه کې سفر کوم». کابل ته زما د ځېرنې په لړۍ سفر کې زما يوه ډېره ښه خاطره په ګندمک هستوګنځي کې ننسي ته د ماښامنۍ له پاره بلنه ورکول وو. د ننوتنې د دهلېز په منځنۍ برخه کې ناڅاپه د ماشينګنو د ډزو غږ پورته شو، ټول خلک چې سرسخته ګنډل کېدل سمدلاسه د مېزونو لاندې پټ شول. يوازې ننسي په خپل ځای ناسته پاتې شوه او ويې ويل چې د خپلو چپسو خوراک ته به دوام ورکوي.

په کندهار کې حضرت نور کرزي زما پالنه وکړه، الېکس سټرېک فان لېنشوتن Alex Strick Von Linschoten تليفوني او حبيب ظاهوري مخامخ مشورې راکړي. د وطن د خطر اداري Watan Risk Management کارکونکو ، مارک اکټن Mark Acton ، ويليم جيفس William Jeaves او ډېو برون Dave Brown زما امنيتي ساتنه وکړه او په سخاوتمندۍ يې ما ته د دغې اداري په بنګله کې هستوګنځای راکړ. چا به دا حدس وهولو چې له پخوانيو سکاټلنډي ساتونکو څخه ډکه بنګله به په ترينګلي وضعيت کې په اونيو له شرابو څخه ډډه وکړي، خو زه يې ډېر مننډوی يم. کندهار داسې ځای نه دی چې څوک يې پرته له لږ مرستې ليدنه وکړي.

په پاکستان کې: له په زړه پورې احمد رشيد سره د خبرو او د هغه له لوی کتابتون څخه زما د ليدنې په ترڅ کې زه پوه شوم چې اوسنی وضعيت د ۱۸۲۹-۱۸۴۲ کلنو حالاتو ته څومره ډېر ورته دی. کله چې ما په لاهور کې ځېرنې کولې، محسن او زهره حميد راته د پاټې کېدو له پاره ټينګ شول او خوندور پنجابي ماښامنۍ او ساعتيرې يې راته برابر کړل. د محسن له پلار څخه په ځانګړې توګه مننه کوم چې خپله د مطالعې کوټه يې زما د خوب له پاره خوشې کړه. په لاهور کې زما د هستوګنې په وخت کې عجازالدين، علي سيټي، شعيب حسين شېرزي او د پنجاب په ارشيف کې ښاغلي عباس په سخاوتمندۍ مشورې راکړې او ما ته يې د اسنادو او نويو اردو او پارسي سرچينو لاسرسی برابر کړ. فرخ حسين د مبارک حويلۍ په پيدا کولو کې مرسته راسره وکړه او د تای خانې په هکله يې مالومات راکړل. د نوموړي نيکونو له تای خانې څخه د شاه شجاع سره په تېښته کې مرسته کړې وه.

په هند کې: زما ګاونډۍ ژا مري لفنت Jean Marie Lafont د سېکانو تاريخ او په فوج خاص Fouj-e-Khas کې د فرانسوي جنرالانو ونډه راته تشريح کړه. مايکل اکسواردي Michael Axworthy د قاجاريانو په اړه درس راکړ او جېمز استېل James Astill ارزښتمنه افغانانو ته وروپېژندم. دروند پروفيسر بي اېن ګاسوامي B N Goswamy په چنديګار کې د پام وړ انځورونه پيدا کړل او د چاپ له اجازې وروسته يې ما ته په جې پي جي فارمټ کې ولېږل. رضا حسيني په ډېر سخاوت ما ته په ملي ارشيف کې د خپلې ارزښتمنې موندنې په هکله وويل چې د محاربه کابل و کندهار Mubaraba Kabul wa Kandaha د پارسي قلمي نسخې يوه کاپي وه او بل دا چې ما ته يې د ۱۸۵۱ کال د کنپور Kanpur يوه چاپي ګڼه راوړه. فضل الرحمن او سچېن مولجي Suchin Mulji دواړو په زړه پورې مواد په ملي ارشيف کې وموندل. پيام يزدانجو د جنګنامې په ژباړه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته راسره وکړه. لوسي دښوسن Lucy Davison په کشمیر باندې د پیر پنجال د لوړو غاښیو له لارې د شاه شجاع له مصیبت څخه ډکو یرغلیزه هڅو د تګ لوري د څېړنې له پاره د سفر لوجستیکي مواد راته برابر کړل.

په انګلستان کې: ډېوېډ لاین David Loyn، جمیزفرکسن James Furguson، فېل کوډوېن Phil Goodwin او زما دترور/تره زوی انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert ټولو په اوسني افغانستان کې د کړځېدنې په هکله مشورې راکړې. چارلس الن Charles Allen، جان کي John Leat، بېن مکېنټایر Ben Macintyre ، بېل وډبرن Bill Woodburn او سول ډېوېډ Saul Devid د افغانستان د تاریخ په هکله ارزښتمن مالومات راکړل او په دې یې وتوانولم چې نوې سرچینې پیدا کړم. د سېلک روډ له کتابتون څخه فرخ حسین د وېکتوري دورې له خوا د جګړې د شرحې په هکله پرله پسې پارسلونه راولېږل او د پام وړ مواد یې د شاهي جغرافیایي ټولنې په ارشیف او د ملي پوځ په موزیم کې ومومندل او لیکلې بڼې ته یې واړول. پیټر Peter او کت هاپکرک Kath Hopkirk هغه څوک چې د لوېدیځ لوبې په اړه د دوی افسانوي اثر زه او زما د نسل ډېر خلک له افغان انګلیس جګړې سره اشنا کړل، د الکساندر برنز په هکله یې مرسته راسره وکړه. د برنز په هکله د هغه د ژوند لیک لیکونکي ګریګ مري Graig Murray چې راتلونکی اثر یې د دغه ترټولو عجیبه څېړې د بیا ارزونې په هکله دی، هم مالومات راکړل. سارا ولېنګټن Sara Wallington او مریم فېلپاټ Maryam Philpot په برټېش کتابتون کې British Library او پېپ ډاډ Pip Dodd په ملي پوځ موزیم کې ګټورې سرچینې ومونديې. سو سټرانګ Sue Stronge په V&A کې او په برټېش کتابتون کې جان فلکونر John Falconer زیار وایست چې خپلو هنري اثارو ته زما لاسرسی برابر کړي. زه یو ماسپښین له الېزابت ارېنګټن Elizabeth Errington سره هغه خوښې خاطرې لرم کله چې موږ د برټېش موزیم په ساتنخونو کې د افغانستان په هکله د چارلس مسون Charles Massing په ځیر کتلاک شوې او په ښایسته بکسونو کې اېښودل شوې موندنې څېړلې.

په مسکو کې ډاکټر الکساندر موربسن Alexander Morrison او اولګا بېرنارډ Olga Bernard په بریالیتوب د اېون ویتکېویچ وروستي ورک ځارګریز راپورونه راته ومومندل. یو شمېر پوهانو د اردو او پارسي سرچینو سره زما د ستونزو په حل کې مرسته راسره وکړه. بروس ونل Bruce Wannel څو اونۍ په ډهلي کې زما په باغچه کې په یوه کېږدۍ کې تېرې کړې چې ماسره په واقعیت شاه شجاع، محاربه کابل و قندهار او نواې معرکه Naway Ma'arak کار وکړي. عالیه نکوي Aliyah Naqvi د اکبر د دربار په هکله خپل تېزس ته وقفه ورکړه او له ما سره یې د یو بل اکبر په اړه مرسته وکړه. نومورې د مولانا حمید کشمیري د اکبرنامې په اړه هم راسره مرسته وکړه. ټامي وایډ Tommy Wide په جنګ نامه او عین الوقایع کار وکړ او له ما سره یې د تیمورشاه د مقبرې د ننه او په شاوخوا کې د ببلابېلو سدوزیو د قبرونو د پېژندنې په بیا پخلي کې مرسته وکړه. دانش حسین او مور یې استاده سیده بلقیس فاطمه حسیني، دواړو په ګډه په تاریخ سلطاني او د امین الله خان لوګري په لیکونو کار وکړ. زه په ځانګړې توګه د رابرټ مکچسزني Robert McChesney منندوی یم چې په خپل سخاوت یې ماته د سراج التواریخ ژباړه راولېږه. یو شمېر ملګرو د کتاب څو ببلابېلې برخې ولوستې او کتورې کره کتنې یې وړاندې کړې، له دوی څخه لاندې ملګري د یادونې وړ دي: کرېس بېلي Chris Bayly، عایشه جلال، بېن هاپکېن Ben Hopkins, ، رابرټ نېکولز Robert Nichols الکساندر موربسن Allexander Morrison، اشرف غني، انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert، چیکي سرکار Chili Sarkar او نانديني مهتا- په پینګوین اینډیا Penguin India کې ذکي او مستعد ټیم - اکاش کپور، فلوځ زېویر Fleur Xavier، ډېوېډ ګارنر David Farmstead مونیشا راجېش Monisha Rajesh، جېمز کرون James Caring، جوان شېر راسخ، مه یه جزنوف Maya Jasanoff، جونو والټرز Jono Walters، سم مېلر Sam Miller، جولاین لسلي Jolyon Leslie، جیاني ډوبیني Gianni Dubbini، سلوي دومینیک Sylvia Dominique، پېپ ډاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pip Dodd، ټامي وايډ Tommy Wide، نايل کرين Nile Green، کريسټين نوول Christine Noelle، مايکل سيمپل Michael Semple او شاه محمود حنيفي. لي Lee په اونيو په ډېر ځير د دغه کتاب لړني جوړښت ته يادښتونه، نظرېي او تبصرې ور زياتې کړې او زه يې د پاڅون په پېچلي محرکاتو چې له ما څخه پاتې وو پوه کړم. يوه له څو په زړه پورې او کټورو ورځو څخه چې ما د دغه کتاب په ليکلو کې لرله، په نيوزيلاند کې له لې سره زما ليدنه وه چې د اکلنډ په شمال کې د ژمي په موسم کې د توپاني سمندر په غاړه د کام وهلو په ترڅ کې نومورې د افغان قومي پېچلتيا تاريخ راته تشريح کړ.

زه نيک بختـه يم چې د تـل پـه څېر بېســاری اجنټ لکـه ډېوېډ کاډوېن David Godwin لـرم او همـدا راز پـه بلومزبري Bloomsbury کې زما د اثارو اصــلي خپروونکي مايکل فيشــويک Michael Fishwick، الکســاندره پرېنکل Alexandra Pringle، نايجل نيوټن Nigel Newton، ربېچرد چارکېن Richard Charkin، فېلېپ بېرسفرډ Philip Beresford ، کېټي باند Katie Bond، لورا بروک Brooke Laura، ټرم ای ډون Tram Anh Doan، ډېوېډ من David Mann، پاول نشPaul Nash، امنده شـېپAmenda Shipp، انه ســېمســن Anna Simpson، الېکســه فن هېرســبرک Alexa Von Hirschberg اېکس اې شــا Xa Shaw او دييا حازره Diya Hazra ټولو په ډېر نات او زياته انرژۍ په دغه پروژه کار وکړ. همـدا راز د پيټر جېمېز Peter James، کټرينـه بېســټ Catherine Best، مـاټين برايـنټ Martin Bryant، کرســټوفر فېپس Christopher Phipps نه هم مننه کوم. په ناف Knopf کې د سوني مېهتا Sonny Mehta، ډايينه کوليينيسي Diana Coglianese، اېرين بي هارټمن Erinn B Hartman څخه او په بوچېټ چېســټل Buchet Chastel کې د وېره ميخلســکي Vera Michalski او په اېټاليا کې د بې انډوله روبرتو کله ســو RobertoCalasso په اډلفي Adelphi کې مننه کوم. زه له رېچارډ فارمن Richard Foreman څخه د ټولو هغه څه له پاره مننه کوم چې د وروســتي مغول راهيســې يې زما کتابونو ته کړي.

يو ليکوال له هر څه ډېر د خپلې کورنۍ په مينې او حوصــلې متکي دی. الېو Olive، ايبيIbby، ســم Sam او ادم Adam په داســی حال کې ډېر خواږه وو چې د مېړه او پلار ټول حواس يې د کتاب په ليکلو متمرکز وو او په هندوکش کې لالهانده ګرځېده، خو کله چې ښرته کورته راغی، بيا يې هم د باغچې په وروستي سر کې د کمپيوټر تنۍ وهلې او روحاً له خپلې کورنۍ او ژوندانه څخه لېرې او د ۱۸۴۰مو کلونو په ستونزو او کړکېچونو کې ډوب و. ښنه او مننه.

دغه کتاب زمور ګران وروستي او کشر زوی ادم ته چې تر اوسه په ډهلي کې اوسېږي، ډالۍ کوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱

د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی

د شـاه شـجاع الملک له پاره ۱۸۰۹ کال په نېکمرغۍ پیل شـو. د مارچ میاشـت وه او افغان لنډ پسـرلی په پیلېدو و. د یخجنې منظرې رګونو ته چې تر ملا پورې په واوره کې پټه وه، ورو ورو نبض ډېرته راګرځېده. اوس د اسـتالف د زنبق خوشبویه ګلانو خپله لاره په یخ وهلې ځمکه کې ایسـتله، د خوشبویه ګلانو پر ډنډرونو پرته پرخه پر ویلې کېدو وه او غلزي کوچیانو خپل لمور پسونه له ژمنې شپولونو خوشي کول، خپلې د سنیو کېږدۍ یې ټولولې او رمې یې د پسرلي لمړنې لېږد ته د لوړو شـنو څرځایونو په لور تیارولې. دا تیک هغه وخت و، هغه د نرمې او خوښې وخت چې شـاه شـجاع دوه ښـه خبرونه ترلاسـه کړل - داسـې خبرونه چې د نوموړي د سـتونزمنې واکمنۍ په دوران کې یې ډېره قحطي وه.[۱] لمړی خبر د هغه د کورنۍ د ورکې شـوې شـتمنۍ موندنه وه. په نړۍ کې تر ټولو لوی الماس، کوه نور یا د رنا غر له څه باندې لسـو کلونو راهیسـې ورک و، خو د وخت کړکېچن حالات داسـې وو چې د موندلو له پاره یې هېڅ هڅه نه وه شوې. د شاه زمان په هکله چې د شاه شجاع مشر ورور او د افغانستان پخوانی پاچا و، ویل کېدل چې لږ وخت مخکې له دې چې د خپلو دښـمنانو له لوري اسـیر او بیا ړوند کړل شـي، نوموړي دغه الماس چېرته پټ اېښـی و. په همدغه وخت کې د فخراج په نوم یو بل لوی هندي یاقوت هم ورک شـوی و؛ نو شـاه شجاع خپل ړوند ورور راوغوښـت او له هغه څخه یې د خپل پلار د تر ټولو نومورو کانۍ په هکله وپوښـتل: «ایا دا رښـتیا ده چې ته پوهېږې دغه کانۍ چېرته دي؟» شاه زمان وویل مخکې له دې چې نهه کاله مخکې اسیر شي، فخراج یې د خیبر غاښې ته څېرمه په یوه ویاله کې تر یوه کمر لاندې کېښـود. لږ وخت وروسـته یې کوه نور د کلا د هغې کوټې د دېوال په چاک کې واچاوه، په کومه کې چې هغه ونیول او وټرل شـو. وروسته د دربار یوه تاریخپوه لیکلي: «شـاه سـمدلاسـه خپل څو تر ټولو اعتباري خلک د دغه کران بیه کانۍ د موندلو له پاره ولېږل او ورته ویې ویل چې په هر صورت چې کېږي دغه کانۍ به پیدا کوي. دوی کوه نور له یوه شـینواري شـېخ سـره ومونډ چې په بې خبرۍ یې د خپلو رسـمي کاغذونو له پاره د کاغذ وزن (هغه ډېره یا کوم بل څیز چې د کاغذونو پر سر اېښـودل کېږي.) په څېر تري کار اخیسته او فخراج یې له یوه طالب سره چې په یوه ویاله کې یې د خپلو جامو د مینځلو په وخت کې موندلی و، پیدا کړ. هغوی دواړه کانۍ ضبط کړل او پاچا ته یې راوړل.»[۲]

دویم خبر د یو مخکښ دښـمن کاوندي د پلاوي د راتګ په هکله و چې پاچا ته په عملي توګه بالقوه ګټور برېښـېده. شاه شـجاع اوس یوازې په څلورویشـت کلنۍ کې د خپلې واکمنۍ په اووم کال کې و.. نوموړی فطرتاً یو متفکر، د جګړې او کمپاین په پرتله د لوسـت، پوهې او شـاعرۍ ډېر شـوقي و. دا به د نوموړي په برخلیک کې وو چې په زلمیتوب کې ورته د دراني پراخه امپراتوري په میراث پاتې شي. د هغه نیکه، احمدشاه دراني دغه امپراتوري له درېیو ړنګو امپراتوریو څخه جوړه کړې وه، شـمال ته د ازبکانو، سـوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صـفویانو. دغه امپراتوري په پیل کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، بلوچستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې غځېدلې وه، خو اوس د خپل نیکه له مړینې یوازې دېرش کاله وروسته، پخپله د درانې امپراتورۍ مخ په نړېدو وه.

دا په حقیقت کې د حیرانتیا خبره نه وه. که د افغانستان یا خراسان چې د تېرو شلو پېړیو راپه دېخوا افغانانو د دغه سیمې خاوره بللې ده، لرغوني تاریخ ته وګورو، دغه هېواد ډېر لږ وخت سیاسي او اداري یووالی درلود[۳] او ډېرې وخت د دوه متضادو ځایونو په منځ کې و- د ناندریزه غرونو ماتې لرې، تېتې پرتې سیلاب وهلې هوارې ځمکې او دښتې دغه هېواد له خپلو کاوندیانو چې ډېر منظم دي، جلا کوي. ولایتونو یې ځینې وخت د سیالیو او په نښتو کې د ښکېلو امپراتوریو د جګړو وروستۍ پولې جوړولې. ډېر لږ داسې پېښې شوي چې د دغه هېواد ټوټې سره راټولې شي او د خپل حق درلودونکی یو منظم او یو موټی هېواد شي.

هر څه د دغه هېواد د اوچتېدلو پر ضد په هر وخت کې په توطیه بدل شوي: د دې جغرافیه، توپوکرافي او په ځانګړې توګه د هندوکش لوی ډبرینه اسکلېټ، چې د تورو تېرو شېوونده شېلې یې د یخ وهلو شودیارو او واورینو څوکو مختې پرتې دي، هېواد داسې وېشلی لکه د سینې د قفس پښتې. په همدی توګه، ببلابېل قومي، توکمیز او ژبني درزونو افغان ټولنه ټوټه ټوټه کړې: د تاجک، ازبک، هزاره او درانې او غلزي پښتنو تر منځ سیالي، د شیعه او سوني تر منځ بېلتون او په ځانګړې توګه پخپله د قومونو او قبیلو د ننه د کورنیو تر منځ د ویني دښمنۍ چې له بدنیتۍ سره له یو نسل څخه بل نسل ته پاتې کېږي، د هېواد د عدلي سیستم د ناکارۍ سمبول ښيي. په ډېرو ځایو کې دښمني نړدې په داسې ملي سرکرمۍ بدله شوې لکه د برتانوي ښارګوټو د کرکټ لوبې افغان معادل. دغه دښمنۍ ډېرې د سختو وژنو لامل ګرځي. یوه کتونکي لیکلي چې د شاه شجاع یو جګړوړي مشر د پخلاینې په پلمه خپلو شاوخوا شېپتو تربرونو ته د ماښامنۍ بلنه ورکړې وه. لکه څنګه چې د مخه یې د کوټې لاندې د باروتو کڅوړې پر ځای کړې وې، د ډوډۍ خوړلو پر وخت نومورې په یوه پلمه بهر ووت او ورپسې یې دوی ټول په باروتو والوزول؛ نو په دغسې هېواد کې کېدای شي یوازې په مهارت، ستراتیژۍ او ډکه خزانه حکومت وکړل شي.

نو د ۱۸۰۹ کال په پیل کې کله چې شاه شجاع ته له پنجابه داسې خبرونه رارسېدل چې د ډهلي له شمال څخه د ختیځ هند کمپنۍ یو پلاوی را روان دی او له ده سره ژر تر ژره د یو ائتلاف جوړول غواړي، نومورۍ ډېر خوښ و. دغه کمپنۍ درانیو ته پخوا لوی سرخوړی وه ځکه چې د ښه دسپلین د سپاهیانو پوځ یې پر هندوستان باندې هغه کټور یرغلونه ناشوني کړي وو چې په پېړیو د افغانستان د عاید اصلي سرچینې وو. اوس داسې برېښېدل چې کمپنۍ له افغانانو څخه د کومې مرستې په تمه وه. د شاه خبر لیکونکو نومورې ته ولیکل چې پلاوی له اباسین څخه تېر شو او د پېښور په لور چې د شاه ژمنۍ پلازمېنه وه، روان دی. دغه نه یوازې پاچا ته له معمولي کلابندیو، نیونو او ترټونکو عملیاتو څخه دمه ورکوله، بلکې نومورې ته یې یو داسې بالقوه ځواکمن متحد هم ورپه برخه کاوه چې سخته اړتیا یې ورته لرله. له دې څخه مخکې، افغانستان ته هېڅ کله کوم انګرېز پلاوی نه و تللی او دغه دوه ملتونه یو بل ته کابو نا اشنا وو؛ نو دا چې دا لمړی ځل و چې انګرېزي پلاوی افغانستان ته ځي، شاه شجاع یې ښه مېلمه پالنه وکړه. هغه په خپل یادښت کتاب Memoir کې لیکلي: «مور د شاهي دربار چوپړیالان چې په چلند او ښه والي کې یې نوم درلود، د دوی د لیدو او مېلمه پالنې له پاره وګمارل او ورته وویل شول چې له دوی سره په ادب، پام او هوښیارۍ چلند وکړي.»[۴] کوم راپورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شاه شجاع ته راتلل له ډېرو ډالیو سره د انګرېزانو د راتګ څرګندوی وو: «پیلان له طلایي زینونو سره، یوه ډولۍ د جګې چترۍ سره، په سرو زرو ښکلې شوي توپک، داسې ښایسته او تخلیقي اوه ډزې تومانچې چې هېڅ کله مخکې نه وې لیدل شوې، دېوالي یا میزي ساعتونه، لرکوتونه، ښایسته ښیښې چې نړۍ یې هماغسې ښودله لکه څرنګه چې وه، په الماسو ښکلي شوي څراغونه، په چین او اېټالیا کې جوړ شوي لوښي او ګلدانۍ چې له سرو زرو څخه په کې کار اخیستل شوی و، ونې ته ورته شمع دانۍ او نورې داسې ګران بیه او ښایسته ډالۍ چې ظرافت یې تصور نه شو څرګندولای».[۵] کلونه وروسته شاه شجاع یوه ډالۍ یاده کړه چې ډېر ورته خوشحاله و: «یو لوی بکس چې غږ ته ورته شور یې کولو، داسې سازونه او نغمې یې غږولې چې په غوږ ډېرې ښې لګېدی».[۶] دغه ماموریت افغانستان ته خپل لمړنی ارګان (د ساز اله) راوړ.

شاه شجاع په خپل ژوندلیک کې په دې اړه څه نه دي ویلي چې ایا هغه ته د دغه انګرېزي ډالیو په اړه کوم اړنګ• پیدا شو، خو کله چې نوموړي د خپل عمر په وروستۍ نیمایي کې په دې هکله څه ولیکل، هغه پوه شوی و چې له انګرېزانو سره دغه ائتلاف د نوموړي د ژوند بهیر او په دې توګه د افغانستان هم د تل له پاره بدل کړ.

افغانستان ته د برتانیې د لمړني پلاوي لېږلو اصلي وجه د هند او هندوکش له غاښیو څخه ډېره لېرې پرته وه. د دې ریښه د شاه شجاع ، د دراني امپراتورۍ او حتی د هندوستان له ستر او پېچلي سیاست سره هېڅ تړاو نه درلود. د دغه پلاوي د لېږلو د موخې اصلي ریښه د شمال ختیځ پرې شا Prussia او د نیمن سیند River Nieman تر منځ له یوې جالې څخه رامنځته شوې وه.

دلته، اتلس میاشتې وړاندې، ناپلیون چې د خپل قدرت په اوج کې و، له روسي امپراتور، دویم الکساندر Alexander II سره د سولې د ټرون په هکله د خبرو له پاره وکتل. دغه لیدنه د روسانو له هغه ماتې څخه وروسته ترسره شوه چې د ۱۸۰۷ کال د جون په څورلسمه د ناپلیون توپچي ځواکونو ۲۵۰۰۰ روسان د فریدلند Friedland جګړې په ډګر کې ووژل. دا روسانو ته یوه لویه ضایعه وه، خو دوی وتوانېدل چې خپلو پولو ته په ښه نظم شاتګ وکړي. اوس دغه دوه پوځونه د نیمن د سیند د کرښېچونو او کړاونو په دوارو خواوو کې سره مخامخ شوي وو په داسې حال کې چې روسي پوځ په دوه نورو فرقو غښتلی شوی و او ۲۰۰۰۰۰ ملېشې یې دغه سیمې ته څېرمه د بالتیک په اوبغاړو کې تم وې.

رکود هغه وخت مات شو کله چه روسانو ته وویل شول چې ناپلیون نه یوازې د سولې بلکې د ائتلاف هیله هم کوي. د جولای په اوومه دغه دوه امپراتورانو د سپین کلاسیکه چتر لاندې چې لوی N پرې لیکل شوی و په یوه جاله کې مخامخ د سولې د ټرون په هکله چې وروسته د تېلسټ ټرون په نوم وپېژندل شو، د خبرو له پاره یو له بل سره وکتل.[۷] د ټرون ډېرۍ فقرې د جګړې او سولې په هکله وې - د ټولستای Tolstoy د خورا غوره ناول لمړۍ ټوک، چې «له تېلسټ نه مخکې Before Tilsit» نوم ورکړل شوی و، هسې بې ځایه نه و. - د خبرو ډېره برخه د فرانسې تر اشغال لاندې

• اړنګ: شک..... بې اړنګه: یقیناً، بې شکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروپا د برخلیک په اړه وه، په ځانګړې توګه د پره شا په هکله چې پاچا یې په خبرو کې له ګډون څخه محروم شوی و او په اندښنو یې د سیند په غاړه ښکته پورته کامونه اخیستل. نوموړی تم و چې د غونډې په پای کې به خپله پاچاهي ولري او کنه.

خو د ټرون د ټولو عامه مادو په منځ کې، ناپلیون څو پټو فقرو ته هم ځای ورکړې و چې هغه وخت یې بربنډې نه کړې؛ نو دې پر هند باندې چې ناپلیون د برتانیې د شتمنۍ سرچینه ګڼلو، د فرانسې او روسیې د ګډ یرغل بنسټ کښښود. هند بې اړینګه د هغه د دښمن تر ټولو غني ملکیت و. د هند اشغال، چې ناپلیون د برتانیې د کمزورۍ او د وټه ییزه• ودې او غښتلتیا د ماتې وسیله ګانه، د نوموړي او د څو نورو مخکنیو ستراتیژستانو له پخوا څخه لوی هوس و. کابو نهه کاله مخکې، د ۱۷۹۸ کال د جولای په لمړۍ نېټه ناپلیون خپل عسکر په الکساندریه کې ښکته کړل او د قاهرې په لور مخته لاړ. ناپلیون لیکلي: «موږ به د مصر له لارې پر هند برید وکړو او د سوس Suez زوړ تک لوری به بیا جوړ کړو.» ناپلیون د مې سور Maysore ټیپو سلطان Tipu Sultan د لیک په ځواب کې چې د انګرېزانو پر ضد یې د مرستې سوال په کې کړی و، نوموړي ته له قاهرې څخه ولیکل: «ته به اوس خبر وې چې زه له یو نه ماتېدونکي پوځ سره په دې ارمان چې تا له اوسپنیز انګرېزي غژ څخه ازاد کړم، د سره سمندر څنډو ته ورسېدم. خدای دې ستا ځواک ډېر او دښمنان دې تباه کړي.»[۸]

خو د اګست په لمړۍ نېټه د نیل په جګړه کې د سمندري ځواکونو لوی قوماندان نېلسن Admiral Nelson نږدې ټولې فرانسوي بېړۍ ډوبې کړې او په دې توګه یې د ناپلیون لمړنی پلان شنډ کړ چې له مصر څخه به د یوې خوندي اډې په څېر کار واخلي او له همدې ځایه به پر هند برید وکړي. ناپلیون اړ شو چې خپله ستراتیژي بدله کړي، خو هېڅ کله یې پر هند باندې چې د برتانیې د وټه ییز ځواک د سرچینې په ستړګه یې ورته کتل، خپل د یرغل هوډ بدل نه کړ. هند برتانیې ته داسې و لکه یو وخت هسپانیا ته د لاتین امریکا د انکه او ازټېک Inca and Aztec سره زر چې وو.

نو دا ځل ناپلیون د افغانستان او پارس له لارې پر هند باندې د یرغل پلان جوړ کړ. د پارس له سفیر سره لا د مخه په یوه ټرون هوکړه شوې وه چې داسې په کې لیکل شوې وو: «که چېرې اعلحضرت د فرانسې امپراتور وغواړي خپل پوځ د ځمکې له لارې په هند کې د برتانیې په مستعمرو د یرغل له پاره ولېږي، اعلحضرت د پارس امپراتور به د یو شه او وفادار متحد په توګه لاره ورکړي.»

د تېلسټ په پټو فقرو کې په مفصله توګه دغه پلان څرګند شوی و. ناپلیون به له لوی الکساندر سره په اندول د ستر فرانسوي پوځ پنځوس زره عسکر د پارس له لارې پر هند باندې د یرغل له پاره وخوځوي او روسیه به د سوبل په لور د افغانستان له لارې روانه شي. جنرال کاردېن Gardane پارس ته د شاه سره د ګډ کار او همدا راز هلته د یرغل تک لوري ته د نقشې جوړولو له پاره ولېږل شو* او دا دنده هم ورکړل شوه چې دا جوته کړي چې کوم بندر د شل زره عسکرو له پاره د اوبو او نورو اکمالاتو ځای برابرولی شي. په عین حال کې، جنرال کولن

• وټه: اقتصاد... وټه ییز: اقتصادي

*د ناپلیون په هغه بکس کې چې له مسکو څخه د نوموړي د شاتک په وخت کې ونیول شو، یوه داسې دوسیه وه چې له راپورونو، نقشو او هغه تک لورو څخه ډکه وه چې جنرال کاردېن د ناپلیون په غوښتنه پر هند باندې د یرغل له پاره کاږلي وو، ناپلیون د روسانو له تابع کولو وروسته هم د دغه پلان د عملي کولو نیت درلود. NIA، Foreign، Secret Consultation، 19 August 1825، nod 3-4.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورټ Caulaincourt ته چې په سن پیټرزبورګ St Petersburg کې د ناپلیون سفیر و، دستور ورکړل شو چې له روسانو سره د دغه نظر په هکله وغږېږي. ناپلیون ورته لیکلي وو: «هر څومره چې دغه نظر تخلیقي وبرېښي، همدومره به یې د اجرا د هڅو ډېرښت انګرېزان وډار کړي، په هند کې به وېره او په لندن کې به مغشوشتیا خپره کړي (فرانسه او روسیه په ګډه څه نه شي کولای؟). څلوېښت زره فرانسویان به، چې پارس به د کانستن تینوپل له لارې د ټېرېدو اجازه ورکړي، د قفقاز له لارې د رارواتو څلوېښت زره روسانو سره یو ځای شي. په ډاډمنه توګه دغه پوځ بس دی چې اسیا په ډار کې واچوي او فتح یې کړي.»[۹]

خو انګرېزان له دې څخه بې خبره پاتې نه شول. څارګړي ادارې هلته خپل یو جاسوس چې یو ناهیلی اشرافي روسی و، ساتلی و. نوموړي د کښتۍ لاندې په یخنۍ کې په داسې حال کې چې ښنګري یې په اوبو کې ځړېدل وتوانېد چې ټولې خبرې واوري او ژر تر ژره لندن د دغه پلان له مهمو ټکو خبر کړي. بیا یوازې شېږ اونۍ وروسته انګرېزي څارګړي ادارې وکولای شول چې د پټو فقرو ټول متن ترلاسه کړي. دغه متن یې په چټکۍ هند ته ولېږه او ورسره یې د هند لوی والي لارډ مېنټو Lord Minto ته دستور ورکړ چې د هند او پارس په منځ کې ټولو هېوادونو ته له دغه خطر څخه خبرداری ورکړي او له دوی سره پر هند باندې د فرانسې او یا روسیې او فرانسې د یرغل پر ضد د ائتلاف په جوړولو خبرې وکړي. ببلابېلو انګرېزي سفارتونو ته هم دستور ورکړل شو چې په سیمه کې ستراتیژیک او څارګړیز مالومات راټول کړي چې انګرېزان وکړای شي په سیمه کې د انګرېزي نقشې تشې ډکې کړي. په عین وخت کې به په انګلنډ کې تقویتي پوځ د تیارسئ په حالت کې وساتل شي چې که له فرانسوي بندرونو څخه د پوځ د خوځښت نښې ولیدل شي، دغه تقویتي قوه به هند ته ولېږل شي.[۱۰]

لارډ مېنټو د ناپلیون دغه پلان خیالي ونه ګانه: «هغه انرژي او استقامت ته په کتو سره چې د فرانسې اوسنی حاکم له نورو څخه ښلوي، د پارس له لارې پر هند باندې یرغل له کچې څخه وتلې خبره نه ده.» نوموړي دغه خبره هغه وخت ولیکله چې په پارس کې یې د هغه فرانسوي فعاله پالیسۍ پر ضد د ځوابي عمل پلان بشپړ کړ چې په ځیرکۍ د هندوستان تر درېاره د توطیې د وسیلو په لټون کې وه.[۱۱] په پای کې مېنټو څلور جلا پلاوي وګمارل چې له خورا ډېرو ډالیو سره هغه واکمنیو ته لاړ شي چې د ناپلیون په لاره پرتې وې څو دوی ته خبرداری ورکړي او همدا راز د دوی ملاتړ تر لاسه کړي. یو پلاوی تهران ته ولېږل شو چې د پارس قاجار فتح علی شاه د خپل نوي متحد د بې وفایۍ او مکارۍ په هکله پوه کړي. دویم پلاوی له رنجیت سېنګ او سېکانو سره د ائتلاف په موخه لاهور ته او دریم د سند امیرانو ته ولېږل شو. د شاه شجاع او افغانانو د خپلولو دنده د کمپنۍ په چوپړ کې یو پرمختګ کوونکي ځوان ستوري، مونټسټورټ الفنسټون ته ورکړل شوه.

الفنسټون د کوز سکاټلنډ و چې په ځوانۍ کې یې له فرانسې سره د پام وړ مینه پیدا کړې وه. هغه د اېدنبوره Edinburgh په مانۍ کې، چېرته یې چې پلار والي و، د فرانسوي جنګي بندیانو په څنګ کې لوی شوی و او همدلته یې د دوی انقلابي سندرې زده کړې وې او له خپلو ایډیالانو سره د همدردۍ له کبله یې خپل تاو او طلایی وښته د جاکوبن Jocobin په ډول تر ملا پورې پرېښي وو.[۱۲] نوموړی په ډېر کم عمر یعنی څورلس کلنۍ هند ته ولېږل شو څو بې لارې نه شي. هلته یې پارسي، سانسکریت او هندوستاني ژبې زده کړې او ژر په یو هڅاند دیپلومات، لېوال پوهاند او تاریخپوه بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې الفنسټون د خپل لمړني ماموریت له پاره د پونې Pune په لور روان شو، یو پیل یوازې د نوموړي کتابونو ته ښل کړل شو. د پارسي شاعرانو د یو شمېر ټوکونو سرښېره، د نورو لیکوالانو او شاعرانو کتابونه هم ورسره وو لکه هومر Homer، حارس Horace، هرادتس Herodatus، تیاکرټس Theocritus، سفو Sappho، اپلاتون Plato، بییووالف Beowulf، مکیولي Machiavelli، ولټېر Voltaire، حارس والپول Horace Walpole، ډرایډن Dryden، بېکن Bacon، بازوېل Boswell او تامس جفرسن Thomas Jefferson.[١٣] الفسټون له همغه وخت څخه له ارټر ولزلي سره Arthur Wellesley چې د ولېنګټن راتلونکی ډیوک* و ، خوا په خوا په منځني هند کې د مهاراتا په جګړو کې وجنګېد او ډېر د وخته له خپل ایډیال اند څخه چې د بشري مساواتو غوښتنه وه، ټېر شوی و. نوموړي لیکلي: «لکه څنګه چې د کابل دربار خانتما و، پرېکړه وشوه چې کابل ته زمونږ ماموریت باید په ډېر پرتمین ډول وي چې کېدای شي په دې وسیله د اروپایي ملتونو ځان غوښتونکی نظر ومني.»

په افغانستان کې د لوېدیځ قدرتونو لمړنی پلاوی د کمپنۍ له ډهلي اډې څخه د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په دیارلسمه د افغانستان په لور روان شو. له سفیر سره په دغه ماموریت کې ۲۰۰ اسوال او ۴۰۰۰ پلي عسکر، دوولس پیلان او لږ تر لږه ۶۰۰ اوښان مل وو. دا لوی حیرانوونکی ماموریت و، خو له دغې هڅې څخه په وضاحت ښکاره کېدل چې انګرېزانو غوښتل افغانان په دې پوه کړي چې دوی د ځان په خاطر د شاه شجاع د ملګرتیا خپلولو ته نه وو راغلي بلکې د دوی یوازینۍ موخه د خپل امپریالیستي سیال د پلان شنډول وو. د لوېدیځ په دیپلوماسۍ کې افغانانو ته د سطرنج دانو په سترګه کتل کېدل. چې هر وخت وغواړي، ښکېل او یا قرباني یې کړي. دا یوه داسې کړنه وه چې په راتلونکو کلونو او لسیزو کې ډېرو نورو قدرتونو تکرار کړه او هر ځل افغانانو وښوده چې دوی پخپله له خپلې خاورې څخه په داسې اغېزمنه توګه دفاع کولی شي چې د دوی (ممکنه) دوکه بازانو یې تصور نه شو کولای.

معمولاً داسې ګڼل کېږي چې د شاه شجاع نیکه، احمد شاه ابدالي په ۱۷۴۷ کال کې د مدرن افغانستان د بنسټ تېرې کېښوده. د هغه کورنۍ د پنجاب له ملتان څخه راغلې وه او له مغولو سره یې د چوپړ اوړده سابقه درلوده؛ نو له دې کبله دا مناسبه وه چې د نادرشاه له وژل کېدو څخه یوازې یو ساعت وروسته، احمد شاه د مغولو هغه له غمیو څخه ډکه خزانه تر خپل واک لاندې راولي چې د نادرشاه لوټمارانو شپیته کاله مخکې د ډهلي له سرې کلا څخه چور کړې وه.* هغه له دغې خزانې څخه د خپل پوځ په غښتلتیا کې کار واخیست؛ نو هېڅ کله یې کومه جګړه ونه بایلله، خو نوموړي ته په پای کې یو داسې دښمن ماته ورکړه چې د هر بل پوځ په پرتله جګړه ورسره خورا سخته وه. ده خپل مخ د داسې یوه مرض له امله له لاسه ورکړ چې ځینې افغان سرچینې یې خسمار بولي، کېدای شي دا جزام او یا کوم

Duke * پخوا په اروپا کې د یو کوچني ازاد هېواد مشر ته ویل کېدل او اوس په انګلستان کې یو اعزازي لقب دی. (ژباړن)

*د نادرشاه له لوټ څخه چې څه پاتې دي، د ایران د ملي بانک په ساتنخونه کې ساتل شوي. په دې کې د دریای نور یا د رناوو سیند، چې د کوه نور خور بلل کېږي، هم شامل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ســرطان و. احمد شــاه د خپل قدرت په اوج کې، وروســته له دې چې د لوېدیځ هند پر هوارو يې اته پرله پســې یرغلونه وکړل، په پای کې وتوانېد چې د موراتز Marathas لوېو لښــکرونو ته په ۱۷۶۱ کال کې د پانیپت په جګړه کې ماته ورکړي. په دغه وخت کې د نومورې پزه مرض پوره خوړلې وه او پر ځای يې یوه جوړه شوې پزه چې د الماســو غمي په کې اېښودل شوي وو، اېښودله. په داسې حال کې چې د هغه د پوځ شمېر ۱۲۰۰۰۰ کسانو ته ورسېد او امپراتوري يې پراخه کېدله، د هغه تومور هم مخ په غځېدو و چې له املې يې مغز ته زیان ورساوه، د بدن غړي يې له کاره ولوېدل او مرض يې سینې او ستوني ته ورسېد.[۱۴] دی د شفا له پاره په زیارتونو وګرځېد، خو یو يې هم هغه شفا چې د نومورې هیله وه، ده ته ور نه کړه. په ۱۷۷۲ کال کې په داسې حال کې چې له رغېدو څخه ناهیلی شوی و، احمد شاه خپل کټ ته لاړ او یو افغان لیکوال په دې هکله داســې لیکلي: «د هغه د خرما د ونې پانې او مېوه په ځمکه وغورځېدې او له کوم ځای څخه چې راغلی و، ښرته هلته لاړ.»[۱۵]

د درانې امپراتورۍ لوېه غمیزه دا وه چې بنســټ اېښــودونکی يې مخکې له دې چې د خپل هېواد پولې جوتې کړي یا یوه کارنده اداره جوړه کړي او یا خپلې نوې فتحې مضبوطه کړي، مړ شو.

تیمور شاه، چې په جسه کې د احمد شاه کوچنی زوی و، وکولای شول چې له پلار څخه ورته د پاتې امپراتورۍ اساسي برخې وساتي. نومورې پلازمېنه له کندهار څخه کابل ته ولېږدوله چې د پښــتني اصلي ســیمو له جنجالونو څخه يې په امان کې وساتي او له قزلباشــو څخه یې خپل شــاهي ګارد جوړ کړ- قزلباش هغه کډوال وو چې په لمړي ځل د نادر شاه له پوځ سره یو ځای له پارس څخه افغانســتان ته لاړل - د ســدوزیو واکمنه کورنۍ لکه قزلباش پارسي ژبې او د کلتور له اړخه پارسي شوې وه. لکه څنګه چې رابرټ بایرن Robert Byron تیموري شاهان ختیځ میډیچي Oriental Medici نومولي، تیمور شــاه د خپلو کلتوري مادلونو له پاره تیموري شــاهانو ته مخ کړی و. ده په دې اړه په خپل نامتو ویاړ کولو. نومورې د بالاحصار په کلا کې رسمي باغونه چې په لمړي ځل د شاه جهان په پېر کې د کابل والي، علی مردان خان جوړ کړي وو، بیا ورغول او په دې هکله يې د خپلې مشــرۍ ښــځې له نکلونو الهام اخیســتی و. نومورې د مغولو یوه شهزادګۍ وه او د هند په سره کلا کې چې حویلۍ يې تیندکې• او د سیوري له پاره مېوه لرونکې ونې لرلې، لوېه شوې وه. لکه مغول خســرخیل يې، تیمورشــاه په پرتم ښــودنه کې اســتعداد درلود. هغه خپل حکومت د لوېو واکمنانو په څېر جوړ کړی و. د دربار په ورســتني تاریخ *ســراج التواریخ* کې لیکل شــوي: «تیمور شــاه به یو داسې ګل په خپل دســتار کې تومبلی و چې د الماســو غمي په کې اېښــودل شــوي وو، په ګانو پټ دســمال به يې په اوږه و او په ګران بیه تیږو ښــکلی شــوی کوټ به يې په تن و. کوه نور به يې په ښــي مړوند او فخراج یاقوت به يې په کین مړوند کې اچولی و. اعلحضــرت تیمورشــاه به د خپل اس په تنده هم د ګانو یو ګل ځړولو. لکه څنګه چې هغه په ونه تیټ و، پر اس باندې د ســپرېدو له پاره په ګانو یو ښکلې شوی پاتکی هم ورته جوړ شوی و.»[۱۶]

که څه هم تیمورشــاه د خپل پلار د امپراتورۍ پارســي ســیمې له لاســه ورکړې، خو هغه وکولای شــول چې په ســختو جګړو د امپراتورۍ افغان هســته وســاتي: په ۱۷۷۸-۱۷۷۹ مو کلونو کې هغه وکولای شــول چې د خپل پلار د زوکړې

• تیندکه: فواره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای، د پنجابي ملتان یاغي ښار بهرته ونیسي او په اوښانو بار د څو زره یاغي سپکانو له سرونو سره بهرته راوګرځي. وروسته د بریا د نښې په څېر دغه سرونه نندارې ته کېښودل شول.[۱۷]

تیمورشاه څلورویشت زامن لرل. د هغه له مړینې وروسته، د وروڼو تر منځ د واکمنۍ پر سر شخړې را منځ ته شوې. دغه شخړې تر دې کچې ورسېدې چې د واکمنۍ مدعیانو په خورا قوت د یو بل په نیولو، وژلو او عیبي کولو لاس پورې کړ او په دې توګه یې د درانې واکمنۍ د کمزورتیا بهیر پیل کړ. د تیمورشاه د ورستي ځای ناستي، شاه زمان په دوره کې درانې امپراتوري ړنګه شوه. په ۱۷۹۷ کال کې، شاه زمان لکه پلار او نیکه یې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو او د خزانې د بیا ډکولو له پاره پرهندوستان د لوی یرغل امر وکړ- دا د پیسو د بحران د حل له پاره زوړ افغاني دود و - نوموړی د ټیپو سلطان بلنې وهڅاوه چې د خیبر له هسکو ټیټو څخه ښکته د لاهور زرې او د دوبي باران وهلې کلا په لور ستون شي او د لوېدیځ هند په شتمنو هوارو د برید پلان جوړ کړي، خو په ۱۷۹۷ کال کې سیمې ته یو وېروونکی اجنبي ننوتلی و. دا د ختیځ هند کمپنۍ وه چې اوس یې هند تر خپلې ولکې لاندې راوستی و. د غورخاونۍ لوی والي، لارډ ولزلي Lord Wellesley د ولېنګټن د راتلونکي ډیوک مشر ورور تر مشرۍ لاندې، کمپنۍ له خپلو ساحلي فابریکو څخه په وچه کې د ننه په چټکۍ په پراخېدو وه او سیمې یې تر خپلې ولکې لاندې راوستې. په پای کې د ولزلي هندي کمپاین د ناپلیون د اروپایي ټولو فتوحو په پرتله ډېره خاوره ونیوه. هند نور د افغانانو له پاره د پخوا په څېر د لوټ اسانه سرچینه نه و او ولزلي په ځانګړې توګه یو مکار دښمن و.

هغه پرېکړه وکړه چې د شاه زمان مخه ونیسي، خو په مخامخ جګړه نه، بلکې په دیپلوماتیک چل. په ۱۷۹۸ کال کې یې یو دیپلوماتیکي پلاوی پارس ته ولېږه. پارس ته یې د وسلو او روزنې د ورکړې وړاندیز وکړ او وېې هڅاوه چې د شاه زمان پر یې دفاع سیمو یرغل وکړي. شاه زمان اړ شو چې بهرته راوګرځي او په دې ترڅ کې یې د لاهور ولایتي چارې یو تکړه او قدرت ته هوسي سپک ځوان، رنجیت سېنګ ته ورکړې. د افغانانو د بهرته تګ د اړودوړ په ترڅ کې، رنجیت سېنګ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په ختیو کې بند پاتې وو. نوموړي په خپل اغېزمنتوب د شاه پام ځان ته واړاوه؛ نو که څه هم هغه یوازې نولس کلن و، د پنجاب د ډېرو برخو مسولیت یې وروسپارە.[۱۸] په څو راتلونکو کلونو کې، په داسې حال کې چې شاه زمان د خپلې ټوټې ټوټې امپراتورۍ د ساتلو له پاره په لښکرکشۍ او د هغه پر ضد د نورو لښکرکشیو پر وړاندې په جګړه بوخت و، رنجیت سېنګ له خپل پخواني بادار څخه کرار کرار د درانې امپراتورۍ ګټور ختیځ ولایتونه واخیستل او په پنجاب کې یې د یو واکمن قوت په توګه د هغه ځای ونیو.

میرزا عطا محمد چې د شاه شجاع د وخت یو تر ټولو هوښمنو لیکوالانو څخه و، لیکلي: «د خراسان افغانان په یو شي کې پخوانی نوم لري، هر کله چې د قدرت څراغ روښانه بل وي، دوی لکه بوراکاني پرې ټولېږي او هر کله چې دسترخوان ډک وي، دوی لکه مچان پرې غوندې شي.»[۱۹] خو د دغه خبرو معکوس هم رښتیا وو. کله چې د هند له لوټولو څخه د شاه زمان مخه ونیول شوه او بهرته راوګرځېد او سپکانو، انګرېزانو او پارسیانو ساحه پرې تنګه کړه، سلطه یې ورو ورو په کمېدو شوه. د ده خپلوان، اشرافیان او حتی میرني وروڼه یې یو په بل پسې د هغه پر ضد ودرېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه زمان د واکمنۍ پای هغه وخت راورسېد چې د ۱۸۰۰ کال په ساړه ژمي کې، ده ته کابلیانو د کابل دروازه خلاصه نه کړه. نوموړي د ژمي په یوه سړه شپه کې، په داسې حال کې چې بنو یې نرمه واوره نیولې وه، له توپاني واورې څخه د جلال اباد او خیبر تر منځ یوې کلا ته پناه یووړه. شینواري کوربه یې دی بندي کړ، د کلا دروازې یې کولپ کړې، ساتونکي یې ووژل او وروسته یې په سره ستن ړوند کړ. میرزا عطا لیکلي: «د ستنې څوکې یې سمدلاسه د لید شراب د هغه د سترګو له پیالو توپې کړل.»[۲۰]

ویاړمن او په کتاب مین شاه شجاع یوازې څورلس کلن و چې مشر ورور یې ړوند او له واکه وغورځول شو. دی په دوامداره توګه په هر وخت کې د شاه زمان د لارې مل و. د کودتا په ترڅ کې په ده پسې عسکر ولېږل شول چې دی ونیسي، خو نوموړي وکولای شول چې له دوی څخه ځان پټ کړي. وروسته له خپلو څو ملګرو سره په لیرې پرتو لارو، له سپېدار، نانکه او څېړیو نه ډکو شېلو څخه نیولې، د واورې تر بلوري کرښو پورې په لوړو درو او غرونو کې لالهانده ګرځېده. ورځ یې سرګردانه او خوب یې په ببدیا کې، ده د خپل بخت د بیا ویښېدو په تمه شپې او ورځې تېرولې. شاه شجاع یو هوښیار، نرم خویه او لوستی زلمی و. له تاوتریخوالي څخه یې، چې تر ده چاپېره وه، کرکه لرله او په سختو وختو کې یې په شاعرۍ کې راحت مونده. په دغه وخت کې یې داسې لیکلي: «کله چې له ستونزو سره مخ شوې، مه ناهیلی کېږه.» په داسې حال کې چې د خپلو وفادارو قومي کسانو تر ساتنې لاندې یې د غره په لمنو کې، کله په یوه کلي او کله په بل کې شپې او ورځې تېرولې،«تورې وربڼې پرته له ځنډه رڼه باران ته لاره ورکړه.»[۲۱]

د مغلو لمړني امپراتور بابر په څېر، شاه شجاع هم خپل ژوندلیک ډېر ښایسته لیکلی او د هغه ورځو په هکله یې لیکلې چې دی یې کوره د سپین غر په لمنو کې لالهانده ګرځېده، د شین غر او فیروز کوه د لوړو پرتو چوپ او کرارو ډنډونو په غاړه یې کښانده ګامونه اخیستل او د خپل ذاتي حق د بېرته تر لاسه کولو په موخه، د ښه فرصت له پاره تم و او پلانونه یې جوړول. هغه لیکلي: «په دغه وخت کې قسمت مورِ ډېر وکړولو، خو مورِ د توفیق دعا کوله ځکه چې د بریا او پاچاهۍ ډالۍ یوازې له خدای سره ده. د خدای په فضل، دغه زمورِ نیت و چې له هغه شېبې څخه چې پر تخت کښېناستو، مورِ به پر خپل رعیت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زمورِ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي ځکه چې د پاچاهۍ موخه په خلکو پام او له ظلم څخه د کمزورو خلاصول دي.»[۲۲]

درې کاله وروسته په ۱۸۰۳ کال کې هغه فرصت چې شاه شجاع یې په تمه و، هغه وخت راورسېد چې فرقه ییزه بلوا پیل شوه: شاه شجاع لیکلي: «د کابل خلکو زما د ورور، زمان نرم او سخي حکومت په یاد و او د لړاک زورواکي او د هغه له ډانګه یې عسکرو سره یې پرتله کړ. دوی ته نور زغم نه و پاتې؛ نو د یو بدلون راوستلو له پاره یې مذهبي شخړو ته مخ کړ. د سني او شیعه تر منځ اخ او ډب بیا پیل شو او سمدستي د کابل په واټونو کې بلوا پیل شوه.»[۲۳]

د یوې افغان سني سرچینې پر بنسټ، جګړه د شیعه قزلباشو او د دوی سني ګاونډیانو تر منځ پیل شوه.

یو لوچک قزلباش یو سني هلک چې په کابل کې یې ژوند کولو بې لارې کړ او خپل کور ته یې بوت. دغه قزلباش څو نورو چوربازانو• ته هم بلنه ورکړې وه چې په دې ناولې کړنه کې برخه واخلي. دوی پر دغه بې وسه هلک جنسي تېری وکړ. څو ورځې وروسته په داسې حال کې چې هغه ته یې په دوامداره توګه مخدره مواد او شراب ورکړي وو، نوموړی یې په سړک کې واچاوه. دغه هلک کور ته لاړ او خپل پلار یې د پېښې په هکله خبر کړ. پلار یې د عدالت غوښته وکړه ... د هلک کورنۍ د جمعې په ورځ په لوڅ سر او پښو په داسې

• چورباز: بچه باز

(c) ketabton.com: The Digital Library

حال کې چې د جامو جېبونه يې چپه را اېستلي وو د پل خشتي جومات سره راټول شول. دوی هلک د منبر لاندې ودراوه او پر مشر امام يې غږ وکړ چې د دغه کرکجن عمل جبران ورکړي. ورپسې امام د قزلباشو پر ضد د جګړې اعلان وکړ.[۲۴]

د افغانانو کلکې دښمنۍ ډېرې د هغو خلکو تر منځ دي چې يو بل سره يې وينه ګډه وي. په دغه قضيه کې زورواکې د شاه شجاع پردی شوی میرنی ورور، شاه محمود و. کله چې شاه محمود د زورورو قزلباشو چې د نوموړي د ساتونکو او اداري نخبه ګانو پوړ ترې جوړ و، مجازات رد کړل، ځائمن سني قومي خلک له شاوخوا غونډيو څخه پر کابل راښکته شول او د قزلباشو دېوال محاطه هستونکنۍ يې کلابند کړل. په دغه اړودوړ کې شاه شجاع له پېښور څخه لکه د سنيانو اتل کابل ته ورسېد، يو ورور يې، شاه زمان له بند څخه ازاد او بل يې، شاه محمود د هغه پر ځای بندي کړ. د شينواري قبيلې له هغه مشر څخه پرته چې شاه زمان يې رووند کړی و، شاه شجاع ټول هغه خلک وبښل چې د ده د ورور پر ضد يې بغاوت کړی و. افسرانو دغه مجرم او د هغه ملاتړي ونيول او کلا يې ورته له خاورو سره برابره کړه. د دوی هر څه يې لوټ کړل او دغه کس يې د شاه شجاع دربار ته حاضر کړ. بيا يې د نوموړي خوله له باروتو څخه ډکه کړه او سړی يې د باروتو په چولو مړ کړ. د نوموړي ملاتړي يې زندان ته واچول او سخته بېرحمه شنکجه يې ورکړه چې هغو خلکو ته چې د زړورتيا او سختې جزا د زغملو د توان ادعا کوي، يو درس پاتي شي.[۲۵] د محمد خان دراني د وينا پر بنسټ، په پای کې دوی د مجرم ښځه او بچيان د شاه شجاع پر توپ وتړل او بيا يې والوزول.[۲۶]

د کورنيو او په کورنيو کې د خپلمنځي جګړو په ترڅ کې، دراني افغانستان په چټکۍ د انارشۍ لور ته لاړ. په دغه پېر کې ځينې مغلو افغانستان د هند په پرتله خورا متمدن ګڼلو، خو اوس چې د خپل مدرن تاريخ په زياته برخه کې د زده کړې او هنر يو پرمختللي مرکز و، په چټکۍ سره په يو مات، جګړه ځپلي او شاته پاتې هېواد مخ په بدلېدو شو.

د شاه شجاع سلطنت لا هماغه وخت د هغه واکمنۍ يو نيمګړی انځور و چې يو وخت يې پلار درلوده. په هرات کې ستر کالجونه لکه د ګوهر شاد بېګم کالج، د کميت او نومورتوب له اړخه مخ په کمښت وو. شاعرانو، هنرمندانو، خطاطانو، ميناتورانو، مهندسانو او کاشي جوړوونکو، چې د تيموريانو په وخت کې يې خراسان ته لوی نوم ورکړی و، د سوېل-ختيځ په لور لاهور، ملتان او د هندوستان ښارونو او د لوېديځ په لور پارس ته مهاجرت ته دوام ورکړ. افغانانو لا هماغه وخت هم ځانونه د هنر او پوهې خاوندان ګڼل. ميرزا عطا، د هغه وخت يو فصيح ليکوال، کله چې د افغانستان په هکله په ويار غږېږي، د بابر په څېر ښکاري، هغه وايي: «افغانستان د سند په پرتله چېرته چې څوک علمي خبرې او سپينه ډوډۍ نه پېژني، ډېر مهذب او متمدن دی.» بل ځای د خپل هېواد په هکله داسې وايي: «داسې هېواد چې څلورځلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناک، رواښې، توت، خوږې هندوانې، موشکي خټکي، خوبانۍ، شفتالو او ډېر نور ډولونه په کې پيدا کېږي او داسې سړې اوبه لري چې د هند په هوارو کې نه شته. هندوستانيان، نه د ډوډۍ په خوراک پوهېږي او نه په دې پوهېږي چې څرنګه جامې واغوندي.- خدای دې ما د دوی د دال له اوره او بې خونده چپاتي څخه وساتي.»[۲۷]

خو حقيقت داسې و چې د تيموريانو د لوی کلتور او پارسي د تهذب ورځې په چټکۍ مخ په ورکېدو وې. په افغانستان کې په دغه پېر کې کابو ټولې ميناتورۍ او نقاشۍ روغې پاتې نه شوې، خو برعکس په پنجاب کې د ټول هند ځينې تر ټولو ښايسته هنري شاهکارونه جوړ شول. د هرات لوی او ښايسته ښار اوس په چټلۍ او مرداری کې ډوب و. داسې ښار چې څو ځله کولرا وځپلو او په ژوندي تاريخ کې يې د هستوګنو شمېر له سل زرو څخه څه کم ځلوېښت زرو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

تیت شو.[۲۸] د درانې امپراتورۍ چې له سخت اداري کمزورۍ سره مخ وه، زوال ته نږدې کېده. د شاه شجاع واکمنې په ډېرې ځایونو کې له هغه تاښو څخه چې د نومورې د ملاتړو کوچنیو ډلو درلودې، د یوې ورځې مزل وړاندې ځایونو ته نه غځېدله. دغه ګډوډۍ او بې ثباتۍ قافلو ته ورځ تر بلې ډېرې ستونزې رامنځ ته کړې. د مرکزي واکمنۍ په نه شتون کې به د قبیلو مشرانو له منځنۍ اسیا څخه تلونکو او راتلونکو لویو کاروانونو څخه پخپله خوښه مالیه او حق العبور اخیستل او یا به یې لوټول. دغه به په خپل وار هغه رکونه بندول په کوم کې چې د هېواد د ژوند وینه بهېده او د افغانستان سیاسي وټه یې تر کلک ګواښ لاندې راوسته، خو افغانستان تر اوسه هم دا توان درلود چې ټولې سیمې ته درې ګټور محصولات (مېوه، څرمن او اسونه) ورکړي. په اسیا کې د کشمېر د اوبدلو کارخانو تر ټولو ښه شالونه تولیدول او د زعفرانو له بوټیو یې د ښه کیفیت زعفران حاصل کېدل. ملتان د رنګینه ټوکر په تولید کې نوم درلود. په ښو کلونو کې به د هغه سوداګریزو کاروانو څخه مالیه اخیستل کېده چې د افغانستان په لاره یې له منځنۍ اسیا څخه هند ته ورښېم، د دېک مساله او اوښان او له هند څخه منځنۍ اسیا ته مېوه، چای، نیل، تمباکو، چرس او تریاک وړل، خو ډېرو لږو قافله چیانو د شاه زمان او شاه شجاع د سیاسي ناکرارۍو له کبله دې ته زړه ښه کولو چې د افغانستان له خطرناکې لارې خپل مال ولېږدوي.[۲۹] افغانانو د ټېرو نسلونو برعکس، کتل چې خپل هېواد یې د ببوزلې په لور روان دی. څه موده وروسته د شاه شجاع ځای ناستي د افغانستان په هکله داسې وویل: «یو داسې هېواد چې له سړیو او تېږو پرته یې نور تولیدات خورا لږ دي.»[۳۰]

دا چې د مالیې او حق العبور له لارې عاید ډېر لږ شوی و، د شاه شجاع یوازېنۍ رښتیني شتمني د هغه د وفادار ړوند ورور، شاه زمان او د خپلې ښځې، وفا بیګم چې ځینو د تخت اصلي واکداره ګڼله، مشورې وې. د کورنۍ بله شتمني چې په چټکۍ مخ په کمښت وه د مغولي غمیو خزانه وه.

نو د شاه شجاع له پاره د انګرېزي کمپنۍ سره ائتلاف ډېر ارزښت درلود. نومورې په دې هیله و چې دغه ائتلاف به له ده سره د داسې سرچینو په لاسته راوړنه کې مرسته وکړي چې په وسیله یې خپله ماته امپرتوري بیا متحده کړي.

په پای کې انګرېزانو په رښتیا وکولای شول چې افغانان د یو حاکم تر واکمنۍ لاندې متحد کړي، خو د افغانانو د یووالي دغه ډول له هغه بڼې څخه چې د شاه شجاع په پلان کې وه، توپیر درلود.

د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په پای کې، الفنستون له سفارتي کاروان سره د شخاوتي Shekjawti له لارې د بیکانېر Bikaner په لور روان و. د کمپنۍ دغه دوه میله اوږد د اسونو، اوښانو او پیلانو کتار د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو څخه د تار د دښتې Thar Desert باد ځپلو سیمو په لور چې برتانیې ته نا اشنا وې،«د ریګ پرله پسې داسې غونډیو ته ورسېد لکه د سمندر څپې او باد د غونډیو ځمکه داسې کړې وه لکه باد وړې واوره... د سمې لارې په نه شتون کې، زمور اسونه تر زنکنو پورې په ریګ کې ډوب شول.»[۳۱] «د بې سارو شارو دښتو له لارې، له دوه اونیو سخت مزل وروسته د بیکانر ښار برجونه او دېوالونه زمور تر سترګو شول. دغه ښار د دښتې په منځ کې یو ښایسته ښار دی.»[۳۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بیکانر څخه وړاندې د شاه شجاع تر واکمنۍ لاندې د درانې امپراتورۍ پاتې سیمې پرتې وې. دومره وخت تېر نه و چې د الفنستون ډلې په لټې ځل افغانان ولیدل. «په خالي ښدیا کې، پراوښانو سپره د عسکرو یوسل او پنځوس کسیزه ډله د دوی په لور خوځېدله». «پرهراوښ دوه کسه سپاره وو او هر یو یې اوږد ځلانده چقمقي توپک درلود.»[۳۳] کله چې الفنستون او ورسره مل ډله د درانیو له دېره اسمعیل خان ادې څخه تېر شول، الفنستون ته د شاه شجاع له لوري یو د ښه راغلاست لیک او یوه جوړه اعزازي جامې ورکړل شوې. شاه شجاع د دوی مخې ته د اسوال عسکرو سل کسیزه ډله چې د پارسیانو په څېر رنګه جامې یې په تن، موزې یې په پښو او تیټې قره قلۍ یې پر سر وې ولېږله. د ۱۸۰۸ کال د فبرورۍ میاشتې په وروستیو کې دغه پلاوی له کوهاټ څخه تېر شو او په لیږې واټن کې یې د سپین غر په واورو پټې څوکې ولیدې. په تیټو غونډیو کې د کلاو په شاوخوا کې د الفنستون ډېرو لوټمارانو ته پام شو «... خو زمور د اسبابو ښه ساتنه کېده او لوټول یې د دوی له توان څخه وتلی کار و؛ نو دوی اړ شول چې په خپل ځای کرار کښېني او زمور نندارە وکړي. دوی د تېرېدونکو اوښانو کتار ته په حسرت کتل.»

دلته درې دامې لوړانده او بلندویه وې لکه غونډۍ چې ځنګلي او سرکښه وې. پلاوي په اوږده نېغه لاره خپل مزل وهلو. دامې لاره چې د چنار او توت وني یې پر غاړه ولاړې او د اوبو ویالې ترې تېرې راتېرې وې او دامې پلونو نښلولې چې کمانونه یې له مغولي نرۍ خښتو څخه جوړ او په کاشي پټ وو. کله کله به یې د ښکارپانو یوه ډله ولیده چې د سړیو په لاس کې به بازان او له پښو سره یې ښکاري سپي وو او کله به یې د سړیو یوه بله ډله ولیده چې مرغۍ یا زرکان به یې نیول. لږ وخت وروسته دغه پلاوی له یوې دامې سیمې څخه تېرېده چې له باغونو څخه یې دېوالونه چاپېر وو او وني او بوټي یې اشنا ښکارېدل، د ځنګلي شاتوت او تورتوت بوټي ... د الو، شفتالو او سپېدار ونو، د جړاند ولو او حتی مرغانو یې پلاوي ته د خپل وطن یادونه ژوندي کړل. د پلاوي ځینې ښاغلو فکر کاوه چې دوی چتکی او توره تورانۍ ولیدل او غږونه یې واورېدل.»[۳۴]

پېښور په هغه وخت کې لوی، ګڼ مېشته او مور و او نه یوازې د درانې افغانستان ژمنۍ پلازمېنه بلکه د پښتون کلتور یو لوی مرکزهم و.[۳۵] د تېرې پېړۍ په ترڅ کې، پېښور د دوه تر توټو لوی پښتون شاعرانو تاټوبی و. الفنستون د دواړو اثار لوستي وو. رحمن بابا د پښتو ژبې یو لوی صوفي شاعر و او د سرحد رومي بلل کېږي. هغه لیکلي: «کر د ګلو کړه چې سیمه د ګلزار شي، اغزي مه کره چې پښو کې به دې لاړ شي. ادم زاد په معنا واړه یو صورت دي، څوک چې بل ازاروي هغه ازار شي.» خو د الفنستون منطقي زړه ته، خوشحال خان چې لږ ډېر دنیوي و، نږدې و. خوشحال خان یو قومي مشر و چې د مغول امپراتور اورنګزېب پر ضد یې پاڅون وکړ. د اورنګزېب پوځ په خوشحال خان پسې د هندوکش په درو کې ګرځېده خو په نیولو یې بریالی نه شو. الفنستون نوموړی له ویلیم ولبس William Wallace سره چې د منځنیو پېړیو سکاټلندی ازادي غوښتونکی جنګیالی و، پرتله کړی: کله کله به د شاهي پوځ په تباه کولو کې بریالی شو او کله کله به یوازې په غرونو کې ګرځېده، خو د ولبس برعکس، خوشحال خان یو تکړه شاعر هم و:

ادم خپلې اپرېدې دي سرې او سپینې
په کې شته ښایسته په رنګ رنګینې
که د باز غوندې مې ګشت په غرونو کړې
ښکار مې هم شوې ښایسته زرکې ثمینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مینه واړه کار د اور لړي خوشحاله
که لمبه یې پټوې لوګی یې ویني [۳۶]
او یا داسې یې باکه:
د سیند په هغه غاړه یو هلک دی، کونه یې لکه شفتالو
خو افسوس چې لامبو مې زده نه ده [۳۷]
(دغه له انګرېزي بیت څخه نېغه ژباړه ده. په ۳۷ اخځلیک کې لیکوال لیکلي چې که څه هم دغه بیت خوشحال خان ته منسوبېږي، خو ډېر پوهان د دې پر ښتیاوالي شک څرګندوي. ژباړن)
پلاوی له ډهلي نه د حرکت څخه شېږ میاشتې وروسته پېښور ته ورسېد او له اصلي بازار څخه وتلې په یوه لویه حویلۍ کې یې واړول. کله چې له شاه شجاع سره د الفنسټون د لیدنې وخت راورسېد، په کومه بڼه یې چې دنیوي زده کړې هغه ته د افغان شاعرۍ په وړاندې د غېرګون لاره ښودلې وه، په همدغه بڼه یې له خپل هغه تصور څخه کار واخیست چې د درانیو واکمنۍ په هکله یې له خپلو مطالعاتو څخه جوړ کړی و. کله چې د پېښور په لور روان و، الفنسټون له رومې امپراتورۍ سره د جرمني قومونو د مخامخ کېدو په هکله د تسېټس Tacitus کتاب په لوستلو کې ډوب و او په یادلیکچه diary کې یې دغه کړنه خپل اوسني حالت ته بدله کړه. هغه داسې تصور کاوه چې افغانان به د جرمني وحشي قبیلو په څېر وي او برعکس «عیاش پارسیان» به نرم او بې لارې رومیان وي، خو کله چې الفنسټون د شاه شجاع حضور ته ومنل شو، دی هک پک شو چې د ده د تېې خلاف، چې شاه به یو ځاځمن ځنګلي مشر وي، شاه شجاع ځومره با کلتوره و. الفنسټون لیکلي: «د کابل پاچا یو بنیالی سړی و.»

شاه غنمرنګه و او توره کنه ږیره یې درلوده. د معظمه او فرحت ښونکي ونګې او صاف غږ څېښتن او خطاب یې شاهانه و. موږ لمړی فکر وکړ چې شاه شجاع د ګانو زغره په تن کړې، خو چې لږ نږدې ورته ځیر شوو، پوه شوو چې دا د هغه رښتینې جامې دي چې د سرو زرو لوی کلونه او غمي پرې ټومبل شوي وو. له دوی څخه پاس یو لوی له الماسو جوړ د سینې ډال و چې د دوه هوارو نښانونو بڼه یې درلوده. همدغه ته ورته یوه ګانه یې پر هر ورون او د زمردو لوی وښي یې پر متو او ډېرې نورې ګانې یې پر بېلابېلو ځایو کې وې. په یوه وښي کې یې کوه نور اېښودل شوی و... دا به څوک ډېر لږ باور وکړي چې یو ختیځ سلطان، په داسې حال کې چې د مېلمنو د خوښۍ اندېښنه ورسره وه، ځومره ډېر د یو ښاغلي چلند درلود او ځومره ښه یې خپل عزت او درنښت ساتلی و.[۳۸]

خو د انګرېزانو او افغانانو د لمړنۍ لیدنې تر ټولو ښه او بې اړنګه بشپړ یادښت الفنسټون نه، بلکې د هغه یو ټیټ پوړي مامور لیکلی. وېلیم فریزر William Fraser د اېنورنېس Inverness یو پارس پوه و چې په بر سکاتلنډ کې یې خپل مور او پلار ته په استوګنې لیک کې د شاه له لوري د دوی په ښه راغلاست یې حیرانتیا څرګنده کړې وه. په دغه لیک کې نوموړي د شاه شجاع چې د خپل قدرت په اوج کې و، یو واضح او په بشپړه توګه محسوس انځور بیان کړی دی. فریزر یوه پرتمینه تشریفاتي ډله چې د چرمو شااوږد کوټونه یې پر تن وو، یادوي چې انګرېزان یې د پېښور په واټونو کې بدرګه کړل او نارینه افغانان چې چپنې یې په تن او توري قره قلي یې پر سر وې او ښځې چې د مخ لوڅو کلیوالي بزګرو ښځو برعکس، اوږدې سپینې بورګې یې اغوستې وې، د واټونو په غاړه ورته ولاړ وو.
انګرېزان د پېښور له لویې کلا چې (لکه په کابل کې) بالاحصار نومېږي د بهرني انګړ له لارې غوندې کړل شول. دوی د پاچا د پیل او پرانګ له څنګ څخه چې کېدای شي د مانۍ د انګړ تر ټولو ښه ځیز وبلل شي، تېر کړل شول او د کلا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي انګړ کې د نندارچیانو د تالار مخې ته لاره وروښودل شوه. د انګړ په منځنۍ برخه کې درې تیندکې وې چې په درېیو بېلابېلو پوړونو کې یې اوبه د نري کرد په ډول خورا اوچتې شیندلې. د انګړ په وروستۍ برخه کې یوه دوه پوړیزه ودانۍ وه چې سروه وني پرې انځور شوې وې. پورتنۍ پوړ یې پرانیستی او په ستنو ولاړ و چې په منځنۍ برخه کې یې د ګومبزې غرفه وه او د زرینه ګومبزې لاندې، شاه پر یو کثیرالاضلاع اوچت تخت ناست و. دوه حاضرباشو د اس له لکۍ څخه جوړ مچ شړوني په لاس کې نیولې وو، چې د اسیایي پاچاهیو سمبول و. فرېزر لیکي: «حالت داسې و لکه ذهن چې د شاپیریو او یا فولکلوري کیسو د لوستلو په لړ کې انځور مجسم کړي. کله چې ننوتلو، موږ د اړینه درناوي له پاره درې ځلې له سر نه خولۍ لیرې کړې او وروسته مو لاسونه داسې لپه کړل لکه اوبه چې سرې په کې نیسي او بیا مو مخامخ د مخ شکتنۍ برخې ته ونېول او شوندې مو داسې وښورولې لکه دعا چې کوو. په پای کې مو لاسونه پر ږیره تېر کړل.» نیمایي وسلوال عسکرو ته د تک امر وشو چې په انګړ کې په دوه مخامخ لیکو کې درېدلي وو. دوی په لنډو ګامو او سوکه منډه په داسې حال کې انګړ پرېښود چې د سینې او اوږو زغرې یې یو له بل سره لګېدې. د تګ په بېړ کې دوی چې څومره کولای شول همدومره یې د سینې او اوږو د زغرو کړنګاری او د کلکو ګامو تړپاری اوچت کړ. کله چې دوی لاړل، د دربار مامور د الفنسټون مخ ته ودرېد او په داسې حال کې چې پاچا ته یې کتل په لوړغږ یې وویل: «دا ښاغلی الفنسټون بهادر فرنګی، استازی دی. خدای د خیر ورکړي.» ورپسې د سټرېچي Strachey مخ ته ودرېد او غږ یې کړ: «دا اسټراجي بهادر ...» په همدې ډول یې په کتار کې ولاړ د پلاوي غړي یو په بل پسې معرفي کړل، خو نومورې زموږ د عجیبه نومونو لکه کنینګهم Cunnighame مکارټني McCartney، فیټزجرلډ Fitzgerald په اخیستلو کې سخته ستونزه درلوده او کله چې د لیکې پای ته نږدې شو، کابو د هر نوم په اخیستلو کې یې تېروتنه کوله.

کله چې د نوم اخیستنې لړۍ خلاصه شوه، دیپلوماتان یوه دقیقه په بشپړه چوپتیا درېدلې وو تر څو چې شاه شجاع په صاف غږ له پاسه غږ کړ: «خوش آمدید» (ښه راغلاست). ورپسې شاه شجاع له خپل اوچت زرین تخت څخه جګ شو او د دوه خواجه ګانو په مرسته له تخت څخه ښکته شو او د تالار په ګوټ کې یو تیټ تخت ته لاړ. کله چې شاه کښېناست، دیپلوماتان په داسې لاره چې دواړو خواوو ته یې د سروو وني وې، په ګومبزې پټ د نندارچیانو تالار ته ننوتل. «د ننوتلو په ترڅ کې موږ د ودانۍ په اوږده اړخ کې لیکه شوو. د ودانۍ غولۍ په بهترینو قالینو فرش و.» چوپتیا هغه وخت ماته شوه چې شاه د انګرېزي اعلحضرت، د انګرېزستان پاچا او د هغه د ملت د احوال په هکله وپوښتل او ویې ویل چې برتانیه او ملت یې تل په ښه وضعیت کې دي او باور لري چې په راتلونکې کې به هم همداسې وي. الفنسټون په ځواب کې وویل: «که د خدای رضا وه.»

ورپسې شجاع ته د لوی والي لیک ورکړل شو. الفنسټون د خپل ماموریت وجه او موخه بیان کړه. پاچا په خوښۍ الفنسټون ته له سخاوت او ستاینې څخه ډک ډاډ ورکړ. وروسته انګرېزي مېلمنو ته اعزازي چپنې ورکړل شوې او دوی په همدغه چپنو کې بهرته د کور په لور ستانه شول.

په همدغه شپه فرېزر خپل مور او پلار ته د شاه شجاع په هکله خپله انګېرنه داسې لیکلې: «په خاصه توګه د هغه د بڼې درنښت او ښایسته ختیځې وقار او شخصیت پر ما اغېز وکړ.» فرېزر خپل لیک ته داسې دوام ورکوي:

پاچا پرته له تکې نېغ او په زنګنو ناست و. دواړه لاسونه یې په ورنو اېښې وو او څنګلې یې مخ ته را ایستلې وې. دا د ناستې هغه بڼه ده چې معمولاً ازاد او پر ځان باورمن خلک یې نیسي. دوی پر څوکۍ کښېني، مخې ته تکیه کوي او په خپلو تېنکاریزه اصولي خبرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاضـرین تر خپل اغېز لاندې راولي. په ولسـي جرګه کې ما [چارلس جېمز فاکس Charles James Fox] لیدلی دی چې له خپل ځای څخه د جګېدو په حال کې پر فاسدو وزیرانو د سخټ کوت نیونې تیاري نیسي. په کوم ځای کې چې مورِ درېدلې وو، هغه ځای و چېرته چې د شاه بیعت د هغه حضور ته د عاجزۍ او تعظیم سر ټیټوي، چېرته چې د هغه عامه غوښتنې عملي کېږي او چېرته چې عدالت د هغه منظوري اخلي، خو چېرته چې ښایي استبداد په چټکۍ اطاعت تر لاسه کوي ... ما سترګې ښکته ځمکې ته نیولې وې: په ځمکه د وینو داغ و.

کله چې شاه شجاع له تخت څخه ښکته شو او د نندارچیانو د تالار په لور روان شو، فرېزر د هغه ونه د پنځه فوټه او شپږ اېنچه په شااوخوا کې وارزوله او د مخ بڼه یې داسې بیان کړه: «په پوسـت غنم رنګه خو ځلا او سـرخي یې نه درلوده، رېږه یې تکه توره او په بیاتي لږ لنډه شـوې، وروځې یې اوچټې خو سـېخې او لږ پورته یې رېونده ارغاړی• درلود خو په ګوټ کې ښرته تاو شوې وې. بڼه او د جېزمې• څنډې یې په رانجو تورې وې، وروځې او رېږه یې هم په سینګار تور شوي وو.» فرېزر د شاه غږ اوچت او درونـد بیان کړی.

د هغه جامې اعلی، تاج یې عجیبه او په غمیو ښکلی شـوی و. زه فکر کوم چې تاج یې شپږ ګوټه و او په هر ګوټ کې یې د ډینګ د بڼکو یوه ګڼه ګېډې اېښـودل شـوې وه... دا د خپلواکۍ نښان او په ځمکه کې د خدای غوره کړل شـوي نښـه ده. د تاج چوکاټ به د تور بخمل و، خو بڼکو او سرو زرو داسې پټ کړی و چې ما ټول ګران بیه غمي په کې ونه پېژندل، خو یاقوت، زمرد او مرغلرې په کې له ورایه ښکارېدل چې په ښایست او جسـه کې بې ساري وو.[۳۹]

د شـاه شـجاع او انګرېزانو تر منځ د ائتلاف په هکله خبرو څو اونۍ دوام وکړ. شـاه شـجاع له کمپنۍ سـره د ائتلاف لېوال و او د خپل هېواد په ساتنه کې چې ناپلیون پارسـیانو ته وعده ورکړې وه، د انګرېزانو د مرسـتې هیله من و، خو پېښور ته له هر لوري د بدو خبرونو رارسېدنې د هغه پام بلې خواته اړولو. د شاه شجاع د دربار د عظمت برعکس، د نوموړي واکمني په هغه کچه چې انګرېزانو فکر کاوه خورا ډېره کمزورې وه. الفنسـټون او فرېزر دواړو ته ژر په دې هکله اړنګ پیدا شـو. د شـاه شـجاع د خپل دربار له برم څخه ډک دغه تیاتر تر یوې کچې د نوموړي هغه هڅه وه چې غوښتل یې خپل کمزوری موقف پټ کړي.

د شـاه شـجاع سـتونزې تر یوې کچې له خپل نیت څخه زېرېدلې وې چې غوښـتل یې افغان سـیاسـت ته یو نوی حرمت ورکړي. کله یې چې په ۱۸۰۳ کال کې واک تر لاسه او شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ، هغه ونه غوښتل چې د معمول په څېر خپل مغلوب میرنی ورور(شـاه محمود) ړوند کړي. شـاه شـجاع پخپله یادلیکچه کې لیکلي: «مورِ د غچ په پرتله په بښـنه کې ډېر خواږه مومو؛ نو د بښـنې په هکله د پاک قران د ارشـاداتو پر بنا او زمورِ د بښـونکي او نرم مزاج په

• ارغاړی: مخ پر ښکته ځای

• جېزمه: د سترګې هغه برخه چې بڼه په کې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتنه او همدا راز د دغه پوهاوي پر بنسټ چې انسان د ټېروتنو او بې پامۍ یو ترکیب دی، مور په عدل د هغه عذر او بهانو ته غوږ ونیو او په دې باور مو وباښه چې بیا به داسې بې وفا کار نه تکراروي.»[۴۰]

نو شاه محمود پې د بالاحصار پر سر په مانۍ کې نظر بند کړ. د دغې پالیسۍ بده اغېزه هغه وخت څرګنده شوه چې شاه محمود په ټېنګته بریالی شو او د شاه شجاع له سخت دښمن (بارکزیو قبیلې) سره یې لاس یو کړ. د بارکزیو او سدوزیو تر منځ دښمني لا د مخه ترخه او خونړۍ وه او اوس دغه دښمنۍ ژر داسې کړکېچ رامنځ ته کړ چې هېواد یې ویجاړ کړ، قومونه یې ووېشل او ګاونډ هېوادو ته یې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. دغه کړکېچ د نولسمې پېړۍ په لمړیو کې بې ځنډه د افغانستان په اساسي شخړې بدل شو.

د بارکزیو مشر پاینده خان د شاه شجاع د پلار(تیمور شاه) اعلی وزیر و. کله چې تیمور شاه په ۱۷۹۳ کال کې مړ شو، پاینده خان، شاه زمان پر تخت کښېناوه. په لمړیو کې پاینده خان یو وفادار وزیر و، خو شېر کاله وروسته د دغه دواړو تر منځ سخت اختلاف پیدا شو.[۴۱] ځو میاشتې وروسته شاه زمان خبر شو چې پاینده خان په مانۍ کې د کودتا پلان جوړوي ځو د زړو اشرافیانو ګټې خوندي وساتي. وروسته، د شاه زمان ټېروتنه دا وه چې نه یوازې وزیر پاینده خان چې دی پې پر تخت کښېنولی و، ووژلو بلکې د کودتا په پلان کې ټول ښکېل کسان چې ډېری یې قومي مخور سپین ږیري وو هم تر تېغ تېر کړل. د شاه بله ټېروتنه دا وه چې د پاینده خان یوویشت زامن یې بندي نه کړل؛ نو په دې توګه، شاه زمان د بارکزیو ګواښ په شندولو کې پاتې راغی او عملاً یې یو پېچلي وضعیت ته لاره هواره کړه او د دوه مهمو افغان کورنیو تر منځ یې د دښمنۍ په پیلولو د افغانستان په سیاسي پور کې داسې درز رامنځ ته کړ چې ډېر ژر د کورنۍ جګړې کندې ته پراخه شو.

د پاینده خان مشر زوی فتح خان د بارکزیو د مشر په توګه د پلار ځای ناستی شو، خو ورو ورو دا څرګنده شوه چې د بارکزیو د دغه کورنۍ په هلکانو کې تر ټولو ګواښوونکی او هوډمن کس د فتح خان کشر ورور، دوست محمد خان و چې له قزلباشې مور زېږدلی و. دوست محمد خان یوازې اووه کلن و چې د وزیر د چای باشي دنده یې درلوده او په دربار کې یې د خپل پلار اعدام په خپلو سترګو ولید. داسې ښکارېدل چې دغه هیبتناکه پېښې نوموړی د تل له پاره اغېزمن کړ.[۴۲] دی د شاه شجاع تر ټولو خطرناک دښمن شو او په ۱۸۰۹ کال کې چې نوموړی اوولس کلن و تر ټولو ځېرک جنګیالی او همدا راز د ماهر او سنجوونکي ستراتېژست په توګه پېژندل کېده.

کله چې شاه شجاع په لمړي ځل په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، هڅه یې وکړه چې له بارکزیو سره دښمني ختمه کړي او دوی ته بېرته په دربار کې برخه ورکړي. بارکزي وروڼه وښېل شول او دربار ته لاره ورکړل شوه. شاه شجاع د دغه نوي اتحاد د ټینګښت له پاره، د دوی له خور، وفا بېګم سره واده وکړ. په لمړیو کې حالات ښه برېښېدل، خو بارکزي یوازې یو فرصت ته په تمه وو چې د خپل پلار غچ واخلي. له بالاحصار څخه د شاه محمود له تېښتې وروسته، فتح خان او دوست محمد خان سمدلاسه د هغه په ملاتړ له مخالفینو سره یوځای شول.

پېښور ته د الفنستون د ډلې له رسېدلو څخه لږ وخت وروسته، شاه محمود او بارکزیو مخالفینو د افغانستان سوېلي پلازمېنه کندهار فتح کړ. یوه میاشت وروسته د ۱۸۰۹ کال د اپریل په اوولسمه، ټیک هغه وخت چې شاه شجاع له الفنستون سره د ټرون په متن وروستۍ خبرې کولې، مخالفینو کابل هم تر خپل واک لاندې راوست. ورپسې یې په پېښور کې پر شاه شجاع باندې د یرغل تیاري پیل کړه. وضعیت ډېر نازک شو ځکه چې د شاه شجاع د پوځ لوبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه په کشمير کې د يو بل پاڅون سره په جګړه بوخته وه او د مخالفينو له لوري د کابل د فتحې له خبر سره سم، د کشمير د جګړې په هکله هم بد خبرونه رارسېدل: هغه دوه اشرافيان چې د جګړې د اداري دنده ورکړل شوې وه، يو يې د يوې خپلمنځې شخړې په پايله کې مخالفينو ته اوښتی و.

لکه څنګه چې د پاڅا پام دغه پېښو ته اړول شوی و، الفنسټون خپلې موخې ته خوشی و او د څارګريزو مالوماتو په ټولولو يې پيل وکړ. دوی به د افغانستان په کوټ کوټ کې له سوداګرو او عالمانو څخه د افغانستان د جغرافيې، تجارت او د قومونو د دود په هکله پوښتنې کولې او د پيسو په بدل کې به يې خلک ډلابډلو سيمو ته د مالوماتو راټولونې له پاره لېږل. د ډلګې په توګه، د ملا نجيب په نوم يو کس ته يې پنځوس روپۍ ورکړې چې په کافرستان کې، چې ويل کېږي د لوی الکساندر د يوناني پوځ له اولادې څخه دي، د سياه پوش په هکله مالومات ټول کړي. الفنسټون ته د شاه شجاع منشي يا سکرتر د مالوماتو يوه بډايه سرچينه برېښېده. هغه ليکلي دي: «يو داسې کس چې د کوټه ناستې او مطالعې عادت يې درلود او په رښتيا يو نابغه و چې د پوهې ستره تنده يې لرله، خو په ميټافيزيک او په هډواد کې د پټړندل شوو اخلاقي علومو په هکله يې پوهه ډېره ښه وه. هغه له رياضي سره مينه لرله او د سانسکرېت په زده کړه هم په دې موخه بوخت و چې وکولای شي د هندي پوهې خزانه وسپړي.» په دربار کې نور مفکران او رونې اندي هم وو چې د هډواد په هکله يې ډېره پوهه درلوده... ملايان، ځينې يې پوهاند، ځينې دنيوي، ځينې د ربوبيت پلويان، ځينې په کلکه د محمد پلويان او ځينې د صوفيت د باطني عقيدې په پوهه کې بې ساري وو.[۴۳]

الفنسټون او ډلې ته يې شاه اجازه ورکړې وه چې له تفريحي بڼ څخه کار واخلي. دوی به وختي پاڅېدل چې خپلې پلټنې وکړي او له غرمې وروسته به يې د شاه زمان په بڼ کې دمه کوله. «په بڼ کې د مېوې ونې دومره ګڼې اېښودل شوې وې چې د لمر وړانګې ځمکې ته نه رسېدې او د دمې له پاره يې سوړ ځای برابرولو... له غرمې وروسته به موږ يوې غرفې ته چې پر قالينو فرش وه لاړو. دلته مو خپل وخت د هغه ګن شمېر بيتونو په لوستلو تېرولو چې پر دېوال ليکل شوي وو: ډېرې بيتونو د بخت بې ثباتۍ ته اشاره کوله، ځينې بيتونو د شاه له اوسني حالت سره ډېر سمون درلود.»[۴۴]

دلته به الفنسټون ناست و، په ياد ليکچه کې يې په ليکنه هڅه کوله چې له تناقضاتو څخه ډک په افغان کرکټر باندې ځان پوه کړي. هغه ليکلي: «د دوی عيبونه غچ، کينه، بې ساری حرص او سرتمبګي دي، خو له بلې خوا دوی د ازادۍ مينوال، خپلو ملګرو ته وفادار، په خپلو لاس لاندو مهربان، مېلمه پال، زړور، زغمن، صرفه کوونکي، خواريکښ او هوښيار خلک دي.[۴۵] الفنسټون دومره ځيرک و چې دلته په دې پوه شوی و چې په افغانستان کې د جګړې بريا په مخامخ جګړه کې په دومره کچه نه ترلاسه کېږي لکه په بريالۍ توګه په قومونو کې د بدلېدونکي بيعت او ملاتړ په جوړښت کې چې لاره پيدا کړي. الفنسټون ليکلي: «په جګړه کې بريا معمولاً هغه وخت تر لاسه کېږي چې کوم مشر د دښمن لوري ته واوړي او ورپسې د پوځ لويه برخه يا د دغه مشر په پله لاړه شي او يا تښتې ته مخه کړي.»[۴۶] *

شاه شجاع اوس د خپل نظام د پايښت له پاره په خبرو بوخت و. هغه ليک چې ويليم فرېزر له پېښور څخه کور ته لېږلی، ښيي چې څومره ژر د پلاوي خوشبيني په اندېښنه بدله شوه. فرېزر په ۲۲ د اپريل داسې ليکلي: «نني خبرونه زموږ د خوار ملګري، شاه شجاع الملک له پاره خورا بد دي. ويل کېږي چې مخالفينو کابل او غزنی دواړه نيولي او پوځ

*په هند کې هم ډېرې وخت دغه حالت و. په پلسي Plassey او بوکسر Buxar کې د کلايف Clive بريادوي د انګرېزي بانکرانو او هندي متنفذينو تر منځ د خبرو پايلې وې، نه هغه څه چې وروسته امپرياليستي پروپاګند په جګړو کې د زړورتيا او کارنامو پايلې بللې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کشمیر کې مخ په ماتېدو دی. دا په ښار کې اوازې دي، خو پخلی يې په عمومي توګه شوې دی او زه هم وېرېږم چې رښتيا دي؛ نو دا سړی نور پاچا نه دی، يا بايد وتښتي او يا خپل هر څه په يوه وروستۍ جګړه وتړي.»[۴۷]

انګرېزان ورو ورو په دې پوهېدل چې افغانستان د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی. دلته په ټېرو دوه زره کلونو کې يوازې څو لنډې مودې وې چې ټولو قومونو يوازې د يوه حاکم حاکمیت منلی و او يو ځواکمن حکومت شته و. همدا راز ټولې هغه شېبې ډېرې لنډې وې چې هېواد يې د يو واحد سياسي سيستم په لور خوځولو. افغانستان د دولت په پرتله له قومي سيالیو څخه جوړه د حکومتونو يوه بدلېدونکې ټولګه وه چې د ملکانو او وکيلانو له لوري اداره کېده. دغه حکومتونه چې بيعت او وفاداري په کې يوازې شخص ته وه، بايد د خبرو له لارې راخپل شوي وای او له پام څخه نه وای غورځول شوي. د قومونو دودونه په مساواتو ولاړ او ازاده وو او دوی يوازې د خپلو شرطونو په منلو يو واک ته بيعت کولو. مالي ډالیو د دوی همکاري خپلوله، خو هېڅ کله يې وفاداري نه شوی تضمين کولی. يو عسکر تر ټولو وړاندې خپل سيمه ييز مشر ته چې هغه ته يې ارتقا او پيسې ورکولې، وفادار و، نه يو دراني پاچا ته چې لېرې به په کابل يا پېښور کې ناست و. حتی کله کله پخپله قومي مشرانو ته اطاعت نه کېده ځکه چې د دوی صلاحيت ډېر ګونګ و. لکه څنګه چې ويل کېدل: «د هرې وړې غونډۍ شاته يو امپراتور ناست دی او يا هر سړی خان دی.»[۴۸]

په داسې نړۍ کې، حکومت هېڅ کله په واک انحصار نه درلود او پخپله حکومت يو له هغه شمېر څخه و چې د بيعت په ادعاو کې يې سيالي کوله. يو متل و چې ويل يې: «يو افغان امير د ميرېانو په ډومبسکه• خوب کوي.»[۴۹] په داسې حال کې چې د شاه شجاع واکمني مخ په نړېدو وه، الفنسټون په دغه حالت پوه شو. هغه ليکلي: «د قومونو کورنی دولت له خپله اړخه دومره ښه بسيا دی چې د شاهي دولت ستره ګډوډي هم د دوی په کارونو کې خنډ کېدای نه شي او نه هم د خلکو په ژوند کې مزاحمت جوړوي.»[۵۰] دا د تعجب ځای نه دی چې افغانانو خپل غرونه په ويار ياغستان نومول.[۵۱]

کن شمېر قومونو په پېړيو ګاونډ امپراتوريو ته د خپل چوپړ د سياسي معادل پيسو په بدل کې همکاري کړې: د بېلګې په توګه، حتی د مغول امپراتورۍ په اوج کې، په ډهلي او اګره Agra کې امپراتوران پوهېدل چې له افغان قومونو څخه د مالي اخيستنې په هکله د يوې هڅې حتی فکر کول هم بې مانا وو؛ نو پرځای يې، يوازې لاره چې دوی وکولای شي د مغلو له پلرني هېوادونو سره په منځ اسيا کې خپلې اړيکې وساتي، قومونو ته د لوېې کلنۍ اعانې ورکړه وه. د اورنګزېب د واکمنۍ پر وخت، د مغلو خزانه دار په کال کې ۶۰۰۰۰۰ روپۍ افغان قومي مشرانو ته د دوی د وفاداری د تضمين په موخه ورکولې، ۱۲۵۰۰۰ روپۍ يوازې افريدي قوم ته ورکول کېدی، خو سربېره پر دې، حتی د مغلو په ښو حالاتو کې، پر افغانستان باندې د دوی کنټرول وقفه يې و. حتی بريمن نادرشاه چې په ۱۷۳۹ کال کې د ډهلي له لوټ څخه تازه راغلی و، قومي مشرانو ته يې د خيبر له لارې د تګ او راتګ د اجازې د ورکړې په بدل کې ډېرې پيسې ورکړې،[۵۲]* خو دلته نور بديلونه هم وو: کېدای شوی نادرشاه افغانان د لوټ او غنيمت د يوې څلورمې برخې د ورکړې په بدل کې د يوه مشر حاکميت منلو ته هڅولي وای لکه څنګه چې دواړو، احمد شاه ابدالي او تيمورشاه دغه

• ډومبسکه: راټوله شوې خاوره چې يوه کوچنۍ غونډۍ غونډۍ ښکاري

*انګرېزانو وروسته د مغلو لاره تعقيب کړه. د يوه بې خونده امپرياليستي سند پر بنسټ، دغه د انګرېزانو پاليسي شوه چې: «سنديان څپه، له بلوڅانو سره ملګرتيا جوړه کړه، خو پټان ته پيسې ورکړه.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار کړی و،[۵۳] خو د یوې ډکې خزانې له حاکم څخه پرته او یا د ذیعلاقه ګروپونو د یووالي له پاره د لوټ له تمې پرته، افغانستان نړدې تل ټوټه کېدو ته ګروهنه• درلوده. که په هېواد کې کوم وخت لنډ مهالی یووالی و، هغه د پوځ د بریاوو له کبله و، نه د اداري بریاوو له امله.

د شاه شجاع او د هغه د نیکه د پاتې امپراتوری حالات هم بې اړینکه همداسې وو. د ۱۸۰۹ کال د مې په میاشت کې چې د الفنسټون له راتک څخه دوه میاشتې تېرې وې، د هغه ناورین بشپړه کچه څرګندېده چې شاه شجاع ورسره مخ و. فرېزر لیکلي: «لارې بې ثباته دي. ټولو قبیلو او مشرانو هغه لږ کنټرول چې درلود له لاسه ورکړی او یو له بل سره شخړې، جګړې او لوټول کوي.»

په کشمیر کې د شاه پوځ په بشپړ ډول له منځه لاړ. له ۱۵۰۰۰ کسانو څخه یې یوازې ۳۰۰۰ بېرته راغلل، پاتې یې یا ووژل شول او یا دښمن ته واوښتل.... په عین وخت کې، شاه شجاع له بریده زیاته هڅه کوله چې له هرې ممکنه لارې څخه پیسې ټولې کړي، له ځینو څخه په ستاینه او له ځینو څخه په نرمښت قانع کولو او له نورو څخه په ژمنو. نومورې د بل لوري له سردارانو یا قوماندانانو سره هم په پته د معاملو هڅه وکړه او د یو اندښمن او زړور پاچا په ځېر یې د ویاړمنو او ازادو اشرافیانو سره په تشه خزانه او په مات او خواره پوځ هر څه وکړل او هره قربانی یې ورکړه.[۵۴]

شاه له ډېرې ناهیلې او وارخطایې نه د خیبر له قبیلو څخه یو بل پوځ جوړ کړ او د مې میاشت یې هر څومره چې کولی شول هغومره یې پوځ ته د خلکو په جلب کې تېره کړه. له کشمیر څخه د مات پوځ د لږ شمېر عسکرو پلې لرې خلع سلاح، د سپرلې اسانتیاوې تري اخیستل شوې او څه نا څه په لوڅ تن را رسېده.[۵۵] په پېښور کې اوازه شوه چې د انګرېزي پلاوي ډله له مخالفینو سره په اړیکه کې ده او شاه د دوی د لوټولو امر کړی دی. ترینګلتیا دومره ډېره شوه چې د خلکو یوه ځاځمنه او پاړېدلې ډله د انګرېزي پلاوي د هسټونکۍ مخ ته راټوله شوه.[۵۶] لکه څنګه چې د پلاوي خوندیتوب په خطر کې و او لارې هم ورځ تر بلې خطرناکه کېدې، د جون په دوولسمه دغه پلاوي له شاه سره خدای په اماني وکړه او د سوبل-ختیځ په لور ډهلي او کلکټې ته روان شو.

شاه شجاع د مقاومت له پاره تیاري نیوه. د تاریخ سلطاني په کتاب کې سلطان محمود دراني لیکلي: «که څه هم شاه شجاع ته له هر لوري بد خبرونه راتلل او په بې وسۍ یې کتل چې بد قسمت یې پر اداري سیوری غوړوي، استقامت یې له لاسه ورنه کړ، وېره یې پرېښوده چې پر ده برلاسې شي او پر ځای یې د شاه محمود د برید مقابلې ته لښکر وایسته.»[۵۷]

له یوې اونۍ څخه لږ وخت وروسته، انګرېزان په اتک کې د اباسین کینې غاړې ته د اکبرخان د کلا دېوال څنګ ته تم شول. دلته دوی یو په دوړو پټ شاهي کاروان د سیند په شمالي غاړه کې ولید چې له سیند څخه د تېرېدو تیاري نیسي. دا د ړانده شاه زمان او وفابېګم کاروان و چې د سدوزیو حرم یې خوندي ځای ته لېږدولو. فرېزر لیکلي: «که زموږ پر ذهن باندې د دغه لیدنې د خپګان اغېزه درته بیان کړم، موږ ډېرو کسانو خپلې اوښکې نه شوای پټولای. ړوند شاه پر یو تیټ کټ ناست و... په لږ منځني واټن کې داسې نه ښکارېدل چې سترګې یې څه عیب ولري، یوازې داسې ښکارېدې لکه چې په هره یوه کې یې یو خال وي او سطحې یې لږ غیر منظمې وې. کله چې موږ کښېناستو، هغه د معمول په توګه

• کروهنه: تمایل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورِ ته ښه راغلاست وویل او یوازې دومره یې وویل چې د شاه شجاع په اوسني قسمت خپه دی او که د خدای رضا وه بیا به ده ته هر څه سم شي.»[۵۸]

شاه زمان د یو بد خبر سره راغلی و. د شاه شجاع ماته حتمي شوې وه. د شاه شجاع پوځ له جلال اباد څخه د کابل په لور حرکت کړی و او د پوځ مخکښه برخه یې چې څنګه په نیمله کې د مغولي بن سروو ته ورسېده، د شاه په ستړي او اندښمنو ځواکونو غلچکی برید وشو. په نېزو او خیبري چړو سمبال، په اس سپاره د دښمن جنګیالي د شاه شجاع پر ځواکونو چې تر اوسه په لاره لیکه روان وو راپورته شول او په شور او غوغا یې د چړو، نېزو او توپکو په کنداغونو، په وهلو پیل وکړ. د شاه په چړو غوڅ او په نېزو سوري عسکر پرله پسې په ځمکه غورځېدل. ورپسې د دښمن جنګیالي ښکته شول او د مړیو د بدن د غړو په را ایستلو او د دوی د تنو په سپکاوي یې پیل وکړ. دوی به د مړیو د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې به یې ورکړل. د څو دقیقو په ترڅ کې د شاه جنرال ووژل شو او د پوځ نویو جلب شوو عسکرو تښتې ته مخه کړه. د اشرافیانو ډېره برخه چې فتح خان بارکزي رشوت ورکړی و، له دښمن سره یو ځای شول.[۵۹] شاه شجاع چې د کاروان په وروستۍ برخه کې و، له غلچکي برید څخه داسې وخت خبر شو چې هر څه پای ته رسېدلي وو. د شاه نوی پوځ منحل شوی و او د بېرنۍ تښتې په اړودور کې پاچا له خپلو ساتونکو څخه بېل شو. وروسته د شاه مات پوځ په تندریز ماښام کې له توپان سره مخ شو. د سترو اسونو له سپېرو کوښو څخه د اوبو لاندې غړ راپورته کېده. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د اسمان غضب په سیندونو کې باران په سیلاب بدل کړ او له سیند څخه تېرېدل نړدې ناشوني وو، خو شاه شجاع په خدای توکل وکړ او پر اس سیند ته ور کډ شو. لمړی د تېریدو په بهیر کې د اس سینې اوبه بېلولې او پښې یې د کابل سیند په شکلن تل لګېدې، خو شجاع د سیند تر نیمایې تللی و چې یوه څپه پرې راغله او له اس څخه ولوېد. په پای کې شاه او اس یې په ډېره سختۍ وکړای شول چې د سیند بلې غاړې ته په لامبو ورسېږي، خو پوځیانو یې نه غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. په دې توګه شاه خپلو درباریانو او چوپړیالانو یوازې پرېښود چې هلته شپه تېره کړي.[۶۰] شاه شجاع پخپله په دې هکله په ډېر صراحت لیکلي: «لکه په ادانه• کې یو ګران بیه غمی، مورِ یوازې بې ساتندویانو پرېښودل شوو.»[۶۱]

پاچا چې کال یې ډېر بختور پیل شوی و او یوازې څو اونۍ مخکې یې د غوڅ واک یوه پرتمینه نندارہ جوړه کړې وه، یو ځل بیا لکه په زلمیتوب کې یوازې فراري شو او لکه ړوند د افغان ولایتونو په تورو شپو کې پر اس سپور ګرځېده.

• ادانه: په ګانه کې هغه ځای چې غمی په کې اېښی وي، چوکات

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲

یو نارامه ذهن

شاه شجاع د نیملې له ماتې وروسته، د تحقیر او تبعید اوږده موده تېره کړه. لکه څنګه چې هغه له ځان سره د نړۍ تر ټولو ارزښتمن کانۍ ګرځولو، لالهانده ګرځېدل یې نور هم خطرناک وو. شاه شجاع څو میاشتې د خپلو متحدینو له درباره لیدنه کوله او له دوی څخه یې غوښتل چې د شاه محمود او د بارکزیو د ګوښه کولو او بېرته د ده واک ته د رسېدو په موخه یو کمپاین په لاره واچوي. یوه شپه یوه پخوانی درباري، عطا بلنه ورکړه چې د اټک په هغه لویه کلا کې پاتې شي چې د اباسین له سیند څخه د تېریدنې اصلي لاره یې ساتله. میرزا عطا په دې اړه داسې ویلي:

هغوی شاه شجاع ته بلنه ورکړه چې په یوه ځانګړې مېلمستیا کې برخه واخلي. دوی خوړې هندوانې وخوړې او وروسته یې په ساتېرې د هندوانو پر پوټکیو یو بل ویشتل، خو دغه ساتېرې ورو ورو په سپین سترګې او سپکاوې بدله شوه او سمدلاسه یې شاه شجاع ونیولو. لمړی یې په اټک کې وساتلو، وروسته یې له کلکې ځارنې لاندې کشمیر ته ولېږدولو او هلته یې په یوه کلا کې بندي کړ. د هغه سترګو ته په وار وار نشتر ونیول شو. یو ځل یوه ساتونکي لاس ترلې د اباسین سیند ته بوت او په سملاسي مرګ یې وګواښه که چېرې تر ټولو مشهور الماس ورنه کړي.[۱]

په عین حال کې وفا بېګم د شاه شجاع د خلاصون له پاره په وفاداۍ کار کولو. د خپل مېړه له ماتې وروسته لاهور ته لاړه او هلته یې د سبک سرچینو پر بنسټ، پخپله د سبک مهاراجا رنجیت سېنګ سره د خپل مېړه د خلاصون له پاره خبرې وکړې او رنجیت سېنګ ته یې د کوه نور د ورکړې ژمنه وکړه که چېرې هغه له زندان څخه د شاه شجاع په ازادولو کې مرسته وکړي.[۲] رنجیت سېنګ یې شرط ومنلو او د ۱۸۱۳ کال په پسرلي کې یې یو لښکر کشمیر ته ولېږه. د ده لښکر هغه والي ته ماته ورکړه چې شاه شجاع یې د یوې کلا په تل خونه کې بندي کړی و. بیا یې شاه شجاع ازاد کړ او لاهور ته یې راوست. رنجیت سېنګ شاه شجاع له خپل حرم څخه ښکل نظر بند کړ او ورته ویې ویل چې د خپلې ښځې ژمنه د کوه نور په ورکړې پوره کړي. شاه شجاع په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «زمونږ د حرم ښځینه یې په یو بل کور کې مېشت کړې او په ډېرې خواشینۍ سره مونږ ته د ورتګ اجازه نه راکول کېده. ډوډۍ او د اوبو ځیره به لږ او پرته له کوم دلیل څخه راباندې بنده شوه. زمونږ چوپړیالانو ته به ښار ته د تګ اجازه کله ورکړل شوه او کله نه.» شاه شجاع دغه د مېلمه پالنې له قانون څخه سرغړونه وګڼله اود خپل یو سترګې اسیر نیوونکي په غندنه یې داسې لیکلي: «دا په ځښنه توګه د بد چلند ښودنه وه، سودېریزه او ظالمانه او همدا راز بد رنګه او خسیسه.»[۳]

رنجیت سېنګ کرار کرار په شاه زور ډېر کړ. شاه شجاع هغه وخت د خپل بخت د نزول وروستنۍ ټیټې کچې ته ورسېد چې په یو قفس کې واچول شو. په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، د هغه مشر زوی شهزاده تیمور ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع په مخ کې تر هغه وخته شکنجه ورکړه څو چې نوموړي د خپلې تر ټولو ارزښتمنې شتمنۍ ورکړه ومنله.[۴] د ۱۸۱۳ کال د جون په لمړۍ نېټه رنجیت سېنګ په خپله ښار ته چې دېوالونه ترې چاپېر وو، راغی او له خپلو څو چوپړیالانو سره د مبارک په حویلي Mubarak Haveli کې چې د ښار په زړه کې پرته وه، شجاع ته تم شو.* شجاع په ډېر درنښت ستړي مشي ورکړل:

دواړه کښېناستل او ورپسې داسې یوه وقفه او بشپړه چوپتیا راغله چې نږدې یو ساعت یې دوام وکړ. رنجیت چې بې حوصلې شو، د خپل یو چوپړیال په غوږ کې وپسېد چې شاه ته د الماس یادونه وکړي. شاه ځواب ورنه کړ، خو یو خواجه (خسي) ته یې په سترګو اشاره وکړه. ورپسې خواجه لاړ او بېرته له یوه کوچني رول سره راغی او پر قالینه یې داسې کښېنود چې شاه او رنجیت ته یې مساوي واټن درلود. رنجیت سېنګ خپل خواجه ته وویل چې رول پرانیزي. کله چې الماس ښکاره او وپېژندل شو، رنجیت سېنګ واخیست او لاړ.[۵]

شاه په هغه ژمنه او هوکړه چې وفابېګم کړې وه، وفا وکړه او په دغه شېبه کې هغه څه چې رنجیت سېنګ غوښتل ترلاسه یې کړل، خو له ژمنې سره سم یې شاه خوشې نه کړ. رنجیت سېنګ ته د شاه د الماس سربېره پخپله شاه یوه بالقوه ارزښتمنه شتمني و؛ نو دغه مهاراجا، شاه په کور کې نظر بند وساتو، خو کله کله یې تر کلکې څارنې لاندې د شالیمار په بڼ کې د مېلې اجازه ورکوله. شجاع لیکلي: «زمونږ تر منځ د هوکړې یا تړون په نېغ ټکر کې، اوس داسې ښکارېدل چې هر کله مونږ د هواخورۍ له پاره بڼ او یا زیارت ته تللو، جاسوسان به په پټه هر ځای په مونږ پسې وو، خو مونږ په خپل وقار دوی ته هېڅ پام نه اړولو.»[۶]

شجاع ته لږترلږه دغه اجازه ورکړل شوې وه چې د لاهور شاعران راټول او د ده سات تېر کړي. د وخت یوه پېژندل شوي شاعر، رکن الدین لاهوري مکمل، په خپل یادښت کتاب کې لیکلي چې شجاع ده ته د مبارک حویلۍ ته د ورتګ بلنه ورکړه. کله چې د نوموړي د شعر یوې مصرعې شجاع ته تېر یادونه ور په یاد کړل، شجاع له ډېرې ژړا نه خپلې اوښکې نه شوای درولی. هغه مصرع دا ده: «اې باده، تا زما د معشوقې په زلفو څه وکړل؟» شجاع په ځواب کې په عین نظم داسې وویل:

تا زما د زړه سکون واخیست
د زړه مرغه مې د وطن د یادونو ویرکوي
دغه بلبل له خپل بڼ نه د جدایۍ وېر کوي[۷]

رنجیت سېنګ څو میاشتې وروسته له شاه شجاع څخه د هغه څه د اخیستلو پرېکړه وکړه چې په خزانه کې یې پاتې وو. شجاع ته بلنه ورکړل شوه چې پر پېښور باندې د سېکانو په یو یرغل کې برخه واخلي، چېرته چې د هغه پردی شوی

* مبارک حویلۍ تر اوسه د لاهور په زاړه ښار کې شته او په انارکلي کې، چېرته چې د دغه کتاب له پاره تر ټولو ډېرې پلټنې تر سره شوې، د پنجاب له موزیم څخه د پنځو دقیقو د پښو مزل لري او تر اوسه همغسې پاتې ده لکه د شاه شجاع په وخت کې چې وه. دغه حویلۍ د یو شمېر نورو څنګ تر څنګ حویلیو سره چې حکاکي شوې د لرګي ارکڼې (پنجرې) او برنډې لري د استوګنې تر کورونو رسېږي. د افغان لمړۍ جګړې وروسته، انګرېزانو دغه حویلۍ د کابل تبعید شوو قزلباش مشرانو ته ورکړه چې تر اوسه د شیعه ګانو د فعالیتونو مرکز دی او په وروستي انګړ کې خپله ځانګړې عاشورخانه لري. کله چې زه په وروستي ځل هلته وم د حویلۍ څخه بهر هغه وخت بم چاودنه وشوه چې د شیعه محرم لاریون له حویلۍ ووت. اوس دغه حویلي د پولیسو تر کلکې ساتنې لاندې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوښی، فتح خان بارکزی د خپلې واکمنۍ په مضبوطولو بوخت و. شاه شجاع لیکلي: «که څه هم زه د ستوني په سخت درد اخته وم، مورِ خپلې ښځینه د شالیمار بنِ په کمپ کې پرېښودې او له سېک لښکر سره مو د جبري یوځای کېدو له پاره حرکت وکړ.» کله چې شجاع په دغه پلمه له لاهور څخه وایستل شو، یرغل په مرموزه توګه لغوه شو، ظاهراً له دې کبله چې فتح خان بېرته کابل ته شـــاتګ کړی. کله چې شــجاع بېرته لاهور ته روان و، په نیمه شـــپه کې یوې لوټمارې ډلې د ده پر کمپ یرغل وکړ او شـاهي کېږدۍ یې لوټ کړې. د شـاه یو افغان سـاتونکي یو لوټمار ژوندی ونیو. هغه اقرار وکړ چې د رنجیت سېنګ له پاره کار کوي. شاه شجاع لیکلي: «مورِ د دغه جاهل او بې وقوفو سېک سپیانو په بې احســاســه او بې شـعوره خیانت هک پک شـوو.» بیا یې رنجیت سـېنګ ته ولیکل: «دا څه ډول چلند دی؟ هرې هغه کړنې ته چې ته دسـیسـې جوړوې، بهتره ده چې په ښـکاره یې وکړې - خو دغه مکار او غیرعادلانه ځوړول بس کړه. دا شرم دی.»په راتلونکي ماښام، غلا شوي بکسونه بېرته کمپ ته راوړل شول. شجاع په ډېر خپګان وویل:

په ډېر شـورماشـور، زمورِ سـېک بدرګه کوونکو، بکســونه، د قالینو کڅوړې او د خزانې صـندوقونه زمورِ شـاهي حضـور ته بېرته راوړل. له څو جوړو بې ارزښـته زړو جامو پرته، هر څه لاړل. له ځلېدونکو مرغلرو څخه ډک صـندوق، د طلایي لیکو لرونکي عثماني او سـندي توپک، ظریفه پارسـي توري، په ګانو پټې زرینې تومانچې، د سـپینو او سـرو زرو له سـکو څخه ډک صـندوقونه، ښـایسـته کشمیري او د وربښمو شالونه، دا ټول لاړل او دا منحوس بیا د راتګ جرات کوي او وایي: «دغه دی مورِ ستاسې مال، چې مورِ په ټول توان له لوټمارانو څخه وژغوره، راوړ! اعلحضـرت دې دغه مال معاینه کړي څو ډاډه شـي چې څه شـی کم نه دي! داسـې بې شـرمه لوټماري! او بیا داسې سپین سترګې د وفادارۍ ښودنه! دا ټولې کړنې د کرکې وړ دي. خدای د مورِ له داسې کړنو وساتي.»

شـجاع پوهېده چې د دغه لوټ تر شـا رنجیت سـېنګ و، هغه لیکلي: «مورِ روحاً دغه ټول غلا شـوي مالونه لکه یو خیال یا بد خوب له خپل ذهن څخه وایسـتل... په وار وار له خیانتونو وروسـته ، له مورِ سـره د دغه بلاوو له خوا د مرسـتې هیله نه وه پاتې، خو دا چې زمورِ ښـځینه او زمورِ ناموس په لاهور کې یرغمل نیول شـوي وو، د سـختې کرکې سـره سـره، مورِ ار وو چې غاړه کېږدو او راتلونکي پنځه میاشـتې مو د کلکې ځارنې لاندې تېرې کړې چې داسـې بې کچې ځوروونکي وې لکه په سـره ګرمۍ کې ډېرې تنګې جامې. د اسـتقامت پښـو خپلې کوتې د سـتم په کانې خوړولې، خو مورِ به یوازې خپله سینه وهله چې د خپل زړه درد پرې ارام کړو.»[۸]

خو شاه شجاع داسی سړی نه و چې څومره د چا خوښـه وي، هغومره یې بندي وساتي؛ نو په کم وخت کې یې د تېښـتې یو پلان جوړ کړ. لکه له ماتې وروسـته، د شـاه لمړنۍ کړنه د خپلو ښـځینه خوندي سـاتل وو؛ نو له خپلې تېښـتې څخه مخکې یې پربکړه وکړه چې خپل حرم په قاچاقې ډول له لاهور څخه وباسي. شجاع دغه کار د یو پښـتون اس پلورونکي او یو داسې لاهوري پلورونکي په مرسـته وکړ چې د شـاه پر حرم یې د ورځنیو اړتیاوو توکي خرڅول. په سـراج التواریخ کې د لیکنو پر بنسټ:

شـاه د هغه هندي ښـځو په وسـیله څو د اس واګونونه پېرودل چې له دوی سـره یې هغه وخت لیدلي وو کله چې د ده کور ته د توکو د خرڅلاو له پاره راتلې. په ځلور ځله سـفر کې چې په هر ځل کې لس ښـځې وې، قاچاقبرو ټولې ښـځې لودیانه ته د کمپنۍ د واک د پولې د ننه چېرته چې شـاه ویلي وو ورسـولې. د تک په وخت کې به ښـځو هندي جامې په تن کړې وې او د داسې به ښـکاربدې چې دوی سـیند ته لکه د هندوانو چې دود دی، د لامبو له پاره ځي او یا د ښار اطراف ته د چکر له پاره روانې دي.[۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې رنجیت سېنګ د وفاببکم او نورو ښځو په تېښته خبر شو،«د حیرانتیا ګوته یې د افسوس په غاښو ټینګه ونیوه» او د ساتونکو شمېر یې څلور زره کسانو ته اوچت کړ. ساتونکي یې د ښار په ټولو دروازو کې «په هره کوڅه، په هره حویلۍ حتی په پخلنځي او تشناب کې او زمورِ د خوب خونو سره ودرول. ساتونکو به تېل ګرم کړل او مورِ به یې په شکنجه ګواښلو. دوی به مورِ ته ویل: «ګاڼې مو مورِ ته راکړئ او کنه د دغه اېشېدونکو تېلو سوی به درته ښکاره شي.»» هر کله به یې چې زړه و، شاه شجاع به یې په انګړ کې د وسپنې په یو قفس کې واچولو. «هر چېرته به چې زه تلم حتی د اودس له پاره، دوی به زما څارنه کوله. نړۍ ما ته او په کور کې زما کسانو ته ورځ تر بلې تنګېده او مورِ نور د دغه لرۍکو او کم اصله سېکانو د کړنو له کتو څخه ستړي وو». شاه او کسانو یې د قران دغه ایت لوستلو ته مخه کړه: «مورِ له ظالم قوم نه خلاص کړه.»

زمورِ د نیمو شپو نېیلو چیغو په ځواب کې دغه نظر د هدایت په څېر راته پیدا شو: زمورِ د خوب د کوټې لاندې د شاهي کالیو الماری او د وفادار چوپړیالانو د هستوګنې ځای و. مورِ دوی ته هدایت ورکړ چې د لاندینۍ کوټې په چت کې زما د کټ لاندې یو سوری وباسي چې ساتونکي یې ونه ویني او د خاورو په کیندلو او د دېوالونو په سوري کولو له لاندینۍ کوټې څخه یو تونل د هغه اوو څنګ تر څنګ کورونو لاندې وکیندي چې مورِ کرایه کړي وو. د درېیو میاشتو په بهیر کې دوی اوه دېوالونه سوري کړل څو چې تونل بازار ته څېرمه د یوه ارځ لښتي ته ورسېد. *

د شاه په کټ کې یې یو وفادار پلوی پرېوت او پخپله شاه ملنګ ته ورته جامې واغوستې: «ما خپل ځان او مخ په ایرو وموښــه او وښــته مې د ملنګانو په څېر غټ غټ کوڅې او تور پټکی می پر ســر کړ.» شــجاع د تونل له لارې له دوه مرستیالانو سره وتښتید. بیا د ښار په منځ کې د «کافر ساتونکو او بدنیتو کسانو له څنګ څخه چې خدای کانه او ړانده کړل، تېر شوو.»

بلاخره مورِ د کلا د تخلیې اصلي لښتي ته ورسېدو چې په دغه موسم کې وچ و. دا تنګ، تیاره و او تېریدل په کې خورا سخت وو، خو مورِ هوډمن وو چې ووځو؛ نو ځانونه مو خدای ته وســپارل. په تېریدو کې مو د بدن ېبلابېلې برخې وکېږدې او ویني شــوې. بلاخره مورِ هغه ســیند غاړې ته ورســېدو چېرته چې زمورِ چوپړیالان له مناســبو جامو ســره مورِ ته تم وو. دوی تر مخه مانوګانو ته د دوی او د کښتۍ له پاره پیسې ورکړې وې؛ نو سمدلاسه مو حرکت وکړ او لیږې د سیند بلې غاړې ته واوښتلو. مورِ کله سواره او کله په پښو، یوه شېبه هم د لارې د رېږو او خطر په فکر کې نه وو او نه مو لوړه او یا تنده په فکر کې وه.

نو په دې توګه مورِ له لاهوره وتښتېدو*، خو زمورِ سره هېڅ شی، پیسې او اکمالاتي توکي نه وو او له دې کبله زمورِ حالت ژر ناهیلی ته نږدې شو.[۱۰]

*مبارک حویلي یوه لویه د ځمکې لاندې سړه خونه لري چې ظاهراً د همغه وخت ده. کېدای شي دغه خونې د دوی تېښته چې لمړی سخته ښکاریده، ډېره شونې کړې وي.

*د افغان جګړې انځورګر د خپل مشهور افغان لېتوګراف lithograph په نوټ کې ادعا کوي چې شاه شجاع نه، بلکې وفا ببکم خپل او د شجاع د تېښتې پلان جوړ کړ او نومورې د هغې دغه کړنې په سختو حالاتو کې «د ارامتیا او زړورتیا ببلکې» بللې دي. دا احتمالي نه برېښي چې وفا ببکم به حتی د تونل او د کښتۍ پلان د کمپنۍ د پولې په بله غاړه په لودیانه کې جوړ کړی وي، خو دا د وفاببکم د افســانو د پراختیاوو کچه ښــي چې دغه خبره د هغې له مړینې دېرش کاله وروسته رتري Rattray ته وویل شوه. دغه وګورئ James Rattray، The costumes of the Various Tribes، Portraits of Ladies of Ranks، Celebrated Princes and Chiefs، Views of the Principal Fortress and Cities and Interior of the Cities and Temples of Afghanistan، London، 1884، p.29.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـاه شـجاع له خپلې تښـتې څو میاشـتې وروسـته، د خپل تخت د بیا نیولو له پاره لمړنۍ هڅه وکړه. ده د پنجاب په غونډیو کې له ناراضه راجاګانو سره چې د رنجیت سینګ دښمنان وو همغږي جوړه کړه او پلان یې درلود چې یو کوچنۍ لښکر جوړ او پر کشمیر یو نابښه یرغل وکړي څو د کشمیر دره تر خپل واک لاندې راولي. دا یو هوښیار حرکت و او کښدای شـول چې د خپلې پاچاهۍ د ښرته نیولو له پاره یې دغه ځای یوه ښـه اډه وای ځکه لکه څنګه چې وښلیم فرښزر لیکلي: «شجاع تر اوسه هم د یو پاچا په څیر د خپل نرمښت، مهربانۍ او لښرالتوب په وجه ګرانښت درلود.»[۱۱] سرښره پر دې، د یرغل له پاره وخت هم ډیر مناسب و: وروسته له دې چې رنجیت سینګ د شجاع د ازادولو په موخه پر کشمیر یرغل وکړ، دغه دره د یو واضح حاکم تر واکمنۍ لاندې نه وه بلکې بېلابېلو واکمنانو پرې دعوا درلوده، خو یو شی چې شـاه شجاع په دوامداره توګه په خپل پرځنګ• کې نه درلود هغه څه و چې ناپلیون د یوه جنرال له پاره ډیر مهم ګڼل او هغه بخت و.

د شـاه شجاع لمړنی ناورین هغه وخت پیښ شـو کله یې چې غوښـتل د یرغل مالي ارتیا پوره کړي. ده یو کس لاهور ته ولښره چې هغه ۱۵۰۰۰۰ روپۍ راوړي چې له یوه سیمه ییز صراف سره یې اښنې وې. رنجیت سینګ د خپلو جاسوسانو په وسـیله له دغه پلان څخه خبر شـو، د سـړي لاره یې ونیوه، پیسـې یې ترې واخیسـتې او په خپله خزانه کې یې کښنـودې.[۱۲] د نورو پیسو پیدا کول د ځنډ وجه شوه او په دې توګه د کشمیر والي ډیر وخت درلود چې خپلې چونۍ او نورې ټولې هغه ممکنه لارې مضبوطې کړي چې شاه به د یرغل له پاره کارولې وای. کله چې شـاه شجاع د هغه ګانو په بدل کې چې وفاښکم په پټه له لاهور څخه لودیانه ته وړې وې، د خپل لښـکر د تمویل له پاره پوره پیسـې پیدا کړې او بیا یې لښـکر ته د خلکو جلب او د هغوی جنګي روزنه وکړه، راز ربنډ شـوی او د جګړې موسـم هم ټېر شـوی و. خو شجاع دغه مشورې ته چې تر پسرلیه صبر وکړي پام ونه کړ او له نوي جوړ شوي لښکر سره د جاټ Jot د غاښې له لارې د چمبه Chamba درې ته ټیک هغه وخت لاړ چې د همالیا د غرونو څوکې د ژمي لمړنۍ واورې ګردجنې کړې وې. شـاه شـجاع په دې نیت چې په داسـی لار کشـمیر ته لاړ شي، چې مقابل لوري یې تمه نه کوله او مضـبوطه کړې یې نه وي، پرېکړه وکړه چې خپل لښکر د پیر پنجال د لوړو په لور ستون کړي. دلته په ربنډه او د خوشـبویه ځنګله له تورو څوکو څخه په اوچتو غونډیو کې چې سرینګر ته یوازې د څو ورځو مزل پاتې و، دوی د واورې له توپان سره مخ شول. د شجاع لښکر د غاښې له سر نه لږ لاندې په سړه هوا کې واورو بند پاتې کړ. شجاع وروسته لیکلي: «هلته د پرمختګ او یا شـاتګ لاره نه وه او اوبه او ډوډۍ مو مخ په خلاصـېدو وو. هندوسـتاني عسـکر چې له یخنۍ او واورې سـره بلد نه وو، له یخنۍ مړه کېدل.» لږ وخت ټېر نه و چې دا کوچنۍ لښـکر نړېدې ټول تباه شـو. یوازې شـاه شـجاع او څو نورو کسـانو وکړای شـول چې د غاښـی سـر ته او ښرته هوارو ته ښکته شي.[۱۳] کله چې د برتانې یو لیکوال دغه خبر واورېد، هغه ولیکل: «داسـې ښکاري چې بد بخت د دغه شـهزاده په پله روان دی، هغه له بل څه سـره نه، یوازې له خپل بخت سـره په جګړه دی ځکه چې په وار وار یې ډېرې داسـې سـتونزې زغملې دي چې ډیر کم خلک ورسـره مخامخ کېږي.»[۱۴]

• پرځنګ: مبارزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس شجاع له ناهیلی څخه ډک او په بد حالت کې و. ده یو ځل بیا په بدله ځپره له خپلو څو تنو چوپړیالانو سره په پیچلې او اوږده غرنیزه لاره مزل وکړ تر څو بلاخره د ۱۸۱۶ کال په پشکال• کې په سوباتو Subbathu کې انګریزي پوله ییزې تانې ته ورسېد. هلته یوې کوچنۍ ډلې بدرګه کړ او ورپسې لودیانې ته ستون شو چپرته چې د ده حرم په یوه د منځنۍ کچې حویلۍ کې اصلي بازار ته ځپرمه اوسېده. شجاع لیکلي: «اوس موږ د خپل ځان د خوندیتوب په هکله اندېښنه هېره کړه. د خدای شکر مې وکړ چې موږ یې د دښمنانو له منګلو خلاص کړو او په واوره کې یې موږ ته د دوستانو په لور لارښوونه وکړه. موږ د لمړي ځل له پاره پرته له وېرې په راحت شپه تېره کړه.»[۱۵]

په ۱۸۱۶ کال کې لودیانه د کمپنۍ په شمال لوېدیځ پوله کې د انګریزانو د چاونۍ شارګوټی و، چېرته چې د برتانوي والي د هستوګنځي د بیرغ له لکۍ څخه وروستنی برتانوي بیرغ د برتانیې د هندي ملکېت او په سن پیټرزبرګ کې د برتانیې د سفارت ترمنځ رېښده.

د شاه شجاع له راتګ څخه مخکې، لودیانه پر انسان باندې د سوداګرۍ په مرکز نوموره وه. د پنجاب د غونډیو د ایالت او د کشمیر ښځې چې په سیمه کې یې د ښایست نوم درلود، د وینځو په څېر خرڅېدې او د سېکانو تر کنټرول لاندې به پنجاب او هندوستان ته لېږل کېدې.[۱۶] د شاه شجاع او د هغه د دربار له راتګ سره سم، لودیانې د مریټوب له مرکز څخه د سیاسي دسیسو او د جاسوسۍ په مرکز د بدلون پراو پیل کړ. په راتلونکو لسیزو کې لودیانه په پنجاب، همالیا او منځنۍ اسیا کې د برتانیې ځارکریز مرکز وګرځېده: داسې ځای چې له دوکه بازانو، ناراضه جلا شوو، اجیرو پوځیانو او جاسوسانو څخه ډک و او د دسیسه جوړونکو او د افغانستان، د رنجیت سېنګ تر واکمنۍ لاندې د پنجاب، د کشمیر ناندریزه درې او د کمپنۍ تر تسلط لاندې د مخالفانو د مجلسونو ځای شو.[۱۷]

په بوستان Boston کې زېږېدلی، چلمي او پای جامه اغوستونکی سېر ډېوډ اکټلوني Sir David Ochterlony په لودیانه کې لمړنی انګریزي اجنټ و. ده په لودیانه کې له رنجیت سېنګ سره د کمپنۍ دقیقې پولې مشخصې کړې. له دغې پولې څخه د اسونو یوې غیر رسمي لوا ساتنه کوله چې د اکټلوني د ملګري جېمز سکېنر James Skinner ملکېت وه. سکېنر یو تکړه راجپوتي سکاټلنډی جنګسالار و چې په هنسي Hansi او د لودیانې په خپلو دوه غبرګو اډو کې، کمپنۍ د ده له ژېړرنګه کسانو څخه د شمال لوېدیځ پولو لمړنی ځواک جوړ کړ چې د هر هغه څه په وړاندې چې د خیبر او سوتلېج Sutlej له لوري راتلل لمړنۍ دفاعي لیکه شي.[۱۸] د یوه کتونکي د لیکنې پر بنسټ، د سکېنر دغه کسان چې سرې لونګۍ یې پر سر، د نقره یې ځنډو کمربندونه یې په ملا او روښانه ژېړ ختونه یې په ځان کې وو، له تورو او ډالونو سره تر ټولو رنګینه او جذابه سپره پوځي ډله ښکارېده.

کله چې په ۱۸۱۲کال کې وفا بېګم مخکې له مخکې خپل یو خواجه د پناه غوښتنې له پاره انګریزانو ته ولېږو، د

• پشکال: د اوړي باراني موسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکټلوني او همکارانو تر منځ يې د چپه شوې پاڅاهۍ د پاڅا کورنۍ ته د پناه ورکولو په هکله د نظر مخالفت و. د ډهلي والي چارلس مېټکف Charles Metcalfe په کلکه د پناه ورکونې پر ضد و. نوموړی هغه انګرېز و چې له رنجيت سېنګ سره يې هغه وخت د لمړني ټرون په هکله خبرې کړې وې کله چې ناپليون پر هند د يرغل پلان درلود. هغه ويل چې دا کار به کمپنۍ ته دومره ګټور نه وي او د دوی اړيکې به له يو مهم متحد سره خرابې کړي. مېټکف ليکلي: «داسې يوه کړنه چې له ناراحتۍ، شرمېدنې او ممکنه مالي لګښت څخه ډکه وي، په لويه کچه بېړه ده چې ترسره نه شي. د هغې مقام او بد بخت ته دې درناوی په پام کې ونيول شي، خو په هره ممکنه وسيله بايد د دغه کار مخنيوی وشي.»[۱۹] اکټلوني له دغسې اعتراضونو څخه يو هم نه درلود. هغه د خپلې شخصي تجربې پر بنسټ پوهېده چې يو مات کړل شوی مهاجر په څه حالت کې وي. د نوموړي پلار د برسکاټلنډ و چې مسېچوسېټس Massachusetts ته کډه شوی او د امريکايي انقلاب په وخت کې يې د برتانيا په پلوی جګړه کوله. کله چې د واشنګټن وطنپالو، انګرېزانو ته ماته ورکړه، د اکټلوني کورنۍ په کانادا کې مهاجرت ته اړ ايستل شوه. اکټلوني له کانادا څخه د برتانيې له لارې په ۱۷۷۷ کال کې د کمپنۍ پوځ ته ورغی. هغه د خپلو هم پېرو په پرتله د مسلمانو ښځو د ساتنې په ادابو ډېر پوهېده. په ډهلي کې د اوازو پر بنسټ، نوموړي لږترلږه ديارلس هندي ښځې لرلې. کله چې په ډهلي که استوګن و، هغه به هر ماښام ټولې ښځې چې هره يوه به پر يو ځانګړي پيل سپره وه، د سړي کلا د دېوالونو او سيندغاړې تر منځ په چکر بوولې.[۲۰]

نو ښځو ته د ده د معمول درناوي سره، اکټلوني د وفاښکم موضوع په خپله غاړه واخيسته او مېټکف يې د رنګې پاڅاهۍ ملکې ته د اجازې په نه ورکولو په بې رحمۍ تورن کړ. هغه ليکلي: «ښکم په يو بدمرغه او بې وسه حالت کې وه... يوه بهرنۍ، پردۍ او په اصيله کورنۍ کې زېږدلې ښځه چې له خواشيني کوونکي حالت سره مخ ده، له داسې دولت څخه د ساتنې او پناه غوښتنه کوي چې په بشردوستۍ او سخاوت کې نوم لري. د دغه دولت د يو اجنټ په توګه، زه ډېر لېوال يم چې عدالت په ښه بڼه ترسره کړم.» هغه بيا په صراحت يادونه کړې: «انګلنډ له ډېر وخت راهيسې د شهزادګانو د ساتنې او پناه ورکولو توان لرلی او ډېرو نابېره انقلابونو دوی بېرته په داسې حالاتو کې په تخت کښېنولي چې د شاه شجاع په پرتله د پاڅاهۍ اعاده کېدل يې ډېر ناشوني ښکارېدل چې په پايله کې يې د شهزادګانو منندويې عادي خبره نه وه. کېدای شي د برتانوي دولت مېلمه پالنه مور ته په داسې سيمه کې يو ملګری راکړي چې يوه ورځ به مور ورته اړتيا ولرو.»[۲۱] د اکټلوني دليلونو د هند لوی والي قانع کړ چې ښکم ته پناه ورکړي. د ۱۸۱۴ کال د ډسمبر په دويمه، ښکم او ورسره مل ښځې له لاهور څخه لوديانې ته ونګوښېدې. په دغه ورځ په ښار کې يو انګرېز افسر د دوی د ګډ ودۍ او په دوړو پټ راتلک په اړه راپور ورکړ او داسې يې ليکلي: «دوی چې پاسپورټ نه درلود، په اندېښنه کې وو چې له پولې څخه د تېرېدو اجازه به ورکړل شي او که نه. ما فکر وکړ چې په دې هکله به زه د دوی اړنګ او اندېښنه په ځو خبرو ليرې کړم؛ نو دوی ته مې وويل چې امنيت يې دلته خوندي دی او اندېښنه دې نه کوي. زه ښېنه غواړم چې تاسو ته مې د استوګنې له پاره له دغه خپې څخه پرته، ښه ځای برابر نه شو کړی. دوی د مهربانه ښه راغلاست په اړه خپل کورودانی څرګند کړ او هيله يې وکړه چې زه د دوی له پاره نور ځان په عذاب نه کړم او ويې ويل چې له برتانوي دولت څخه د دوی يوازېنۍ غوښتنه د پناه ورکړه وه.»[۲۲]

د ځو مياشتو په بهير کې چې د هغې د راتلک خبر هرې خواته خپور شو، په ښکم پورې د اړوند کسانو شمېر ۹۶ ته اوچت شو او نوموړي يوې نيمه رنګې حويلۍ ته چې اکټلوني ورته پيدا کړې وه، کډه وکړه. لکه څنګه چې د تمويل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومه وسیله یې نه لرله، اکتلوني په لږیو کې له خپل جیب څخه د هغې د خرڅ پیسې ورکولې، خو وروسته یې وکړای شول چې له دولت څخه د یو کوچني کلني خرڅ له پاره پیسې ورته واخلي.

شاه شجاع دوه کاله وروسته له وفاښکم سره د یوځای کېدو نیت اعلان کړ. د اعلان په یوه برخه کې یې داسې لیکلي وو: «د خپلې ملکې د میڼې او خپلو معززو انګرېز ملګرو د لیدلو هوس لرم.» دلته د اکتلوني د سخاوت او ستراتیژیکي بصیرت ترکیب یو ځل بیا د مېټکف احتیاط تر پښو لاندې کړ او خپل مرستیال، وېلیم فریزر یې د شاه د ښه راغلاست له پاره پولې ته ولېږه.[۲۳]

فریزر په چټکۍ هغه بدلون چې د دوي له لږلۍ لیدنې راهیسې په شاه کې راغلی و حس کړ. پر شاه باندې د ماتې، تحقیر، شنکچې او زندان اوو کلونو خپل اغېز اېښی و او دا واضح ښکارېدل چې دی زیانمن، نه قانع کېدونکی او په روحي خپکان اخته شوی و. هغه نږدې لکه ناروغ، نیت درلود چې د خپل شاهي دربڼ بڼه وساتي حال دا چې اوس، لکه څنګه چې اکتلوني ویلي وو، پرته له یو معزز فراري څخه بل څه نه و او یوازی یو مهاجر و چې د خپل پخواني متحد په خیرات یې ډډه وهلې وه، خو که فریزر دا فکر کولو چې شاه اوس یو مات او ناهیلی سړی و؛ نو په دې هکله به په خپله تېروتنه ژر پوه شوی وي. فریزر، اکتلوني ته ولیکل: «شاه په خپلو غوښتنو او تمو کې بې کچې شاهانه دی. لکه څنګه چې اعلحضرت ته دا یوه دودیزه کړنه وه، ده ستا سکرتر ور وغوښت او ورته ویې ویل چې د سیمې خلک باید له ده څخه خپل نیم کلیومتر واټن وساتي.» لکه مخکې مغول، کله چې امپراتوري یې له لاسه ورکړه، د ده دربار د ځان غوښتنې او ځان پالنې مرکز شو. څومره یې چې واک کمېده، هغومره یې له خلکو څخه د خپل شاهي دربڼ منل غوښتل، خو له ټولو ادعاوو سره سره، د هغه رښتینی وضعیت له ناهیلۍ ډک و.

نوموړی اوس پنځوس وسلوال چوپړیالان نه لري. هغه د تېر ځل راهیسې چې موږ ورسره ولیدل، خورا ډېر بدل شوی دی. په جسه ډېر غټ شوی او بې روحه څېره یې خپله کړې. ډېر هغه کسان تربې لاړل چې له ده سره راغلي وو او ما یو له څو چوپړیالانو څخه چې تر اوسه ورسره پاتې دي ونه پېژانده چې د کابل ماموریت په ترڅ کې زما پام ورته اړول شوی وي او یا می مخکې لیدلی وي. ما ته دغه صحنه دردوونکې وه. د بخت چپه کېدل، پرته له دې چې احسان دې خلک هېر کړي او یوازې پرېښودل شې، بل څه نه دي چې پایله یې بې اړنګه یوه خواشینووونکې صحنه ده. بخت هغه څه دی چې ټول یې غواړي او تمه یې کوي، خو د چپه بخت دردوونکی فطرت به حتی تر ټولو ښه فلسفه له بنسټه ولړزوي.[۲۴]

شجاع له خپلو ښځو څخه نږدې دوه کاله وروسته د ۱۸۱۶ کال د سپټمبر په پای کې لودیانې ته ورسېد. ده له پیل څخه په واضح توګه دا څرګنده کړه چې کوم هستوګنځی چې ده ته برابر شوی و، د ده اړتیاوې یې نه پوره کولې. هغه د یو پاچا او په ټرون باندې د یو متعهد په توګه له انګرېزي دولت څخه غوښتنه کوله چې ده ته د پناه او خرڅ د ورکړې سربېره نور څه هم برابر کړي: هغه ته باید د اوچتو دېوالونو یو مستور کور ورکړل شي څو کوم خلک چې په پیلانو سپاره د کور تر څنګ په لاره تېریږي، د ده ښځینه ونه لیدی شي. شجاع دا هم څرګنده کړه چې نه غواړي په ښار کې د ډېر وخت له پاره پاتې شي او په دې هلکه یې په یو لیک کې اکتلوني ته لیکلي وو: «زما دلته د پاتې کېدو څه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته؟»[۲۵] شاه دېر عیبونه لرل، خو په هغه کې هېڅ کله پر ځان نه باور او د انرژي نشتوالی نه وو. د شاه ماتو د ده مخنیوی ونه شو کړای او د تبعید له لارې میاشتې یې د یو نوي لښکر د جوړولو په پلان کار پیل کړ څو خپل تخت بېرته ونیسي. ده لیکلي: «د خراسان د سلطنت د بیا ترلاسه کولو خواړه خوبونه وینم.» همدارنګه شجاع په خپل کتاب کې لیکلي چې ځنګه یې د نورو هغه شاهانو له بیلګو راحت موندلو چې سلطنت یې له لاسه ورکړی و او وروسته یې بېرته واک تر لاسه کړ. شجاع لیکلي: «په معاصرو شاهانو کې، امیر تیمور [لنګ] دولس ځله له سمرقنده وشړل شو او په لرغونو شاهانو کې، افراسیاب له کیخسرو سره په جګړو کې اویا ځله په وار وار مات کړل شو، خو هېڅ کله یې هوډ بدل نه کړ. په همدغه بنه، [د مغول امپراتور] همایون ته د هند ولایتونه په میراث پاتې شول، خو شیرشاه تښتې ته اړ کړ او په ایران کې یې له شاه عباس صفوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. په حقیقت کې، که خدای ونه غواړي هېڅ شی به بریالي نه شي، خو که خدای غوښتل مور به یې اړنګه بریالي شو.»[۲۶]

په دغه وخت کې د شاه طبیعت په چټکۍ له خوښۍ نه خپګان او خیالي حالت ته بدلېده. یوه ورځ به یې لکه څنګه چې اکټلوني ویلي، «له بصیرت څخه ډک» د پلانونو خوب لیده چې د واورینو غرونو او تبت Thibet له لارې افغانستان ته لاړ شي او په خپلو دښمنانو نابېره یرغل وکړي.[۲۷] بله ورځ به چې پوه شو چې دغسې کار عملاً ناشونی دی، د خپګان حالت ته به لاړ. د لودیاني یو افسر لیکلي: «د شاه شجاع ذهن په نارامه او ناکراره حالت کې دی. زه ډېر وخت ګورم چې بوختیا ته د ده لېوالتیا او اوسنی نه فعالتوب د نومورې له ترخې ښوسۍ سره سمون نه لري.» دغه افسر زیاتوي:

دا زما دنده وه او دنده به مې وي څو هر څومره چې کولای شم د شاه نارامه سینه مالش کړم. زه له هر هغه څه نه چې ما ته قانع کوونکی دلیل برېښي کار اخلم چې شاه له غیرعملي خیالونو څخه واړوم، لکه د خپل تخت په بیا نیونه کې له انکرېزانو څخه د مرستې غوښتنه، کلکټ ته د تګ هیله او یا د انکرېزي واکمنۍ د ننه، په بله سیمه کې د اوسېدو لوی هوس. ما حتی د شاه سلاکارانو ته اشاره وکړه چې د شاه ذهن به پرته له کابله، بل هېڅ ځای چې د شاه هیلې پوره کړای شي ارامتیا ونه لري.[۲۸]

خو شجاع له راتګ څخه یو کال وروسته خپل عملي پلانونه بشپړ کړل او له شاه سره د خدمت له پاره لودیاني ته پر اسونو د سپرو ډلو لړۍ د رارسېدو په هکله کلکټې ته اندېښمن راپورونه رسېدل. حکومت له اکټلوني بېرنۍ غوښتنې وکړې چې اعلحضرت وهڅوي څو په ارامۍ له خپلې کورنۍ سره په هغه اسانتیاوو چې دوی ته برابرې شوې، ژوند ته دوام ورکړي.[۲۹] خو هر چا ته واضح وو چې شجاع به دا ونه مني.

په کشمیر باندې د ژمني برید له ناکامه هڅې وروسته، شاه دا ځل په پوره پاملرنه وخت غوره کړ. په ۱۸۱۷ کال کې د سدوزیو او بارکزیو د دوه لویو کورنیو تر منځ بیا د دښمنۍ اور بل شو چې وجه یې د سدوزیو یوې شهزادګۍ ته د بارکزیو سپکاوی و. شاه محمود او د هغه زوی شهزاده کامران سدوزی، د بارکزیو دوه مخکښ وروڼه، وزیر فتح خان او دوست محمد د یو ماموریت سرته رسولو له پاره د افغانستان په لوېدیځ کې تر تولو ښایسته ښار، هرات ته ولېږل. دوی ته دنده ورکړل شوې وه چې په نابېره یرغل د اختیارالدین لویه کلا له یو یاغي والي چې پارسیانو ته یې د کلا د سپارلو دسیسه جوړوله، ښرته ونیسي. دوی دا کار وکړ، خو د کلا له ښرته نیولو څخه وروسته، د لوټ په ښېر کې دوست محمد او د هغه پلویانو د حرم په لوټولو پیل وکړ چې په ترخ کې یې د یاغي والي د ښځې په ګانو ښکلې شوی پرتوګانې هم واخیست.[۳۰] هغه څه چې دوی ورته پام نه و کړی دا وو چې دغه شهزادګۍ د شاه محمود خورځه/ورېره وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهزاده کامران یوه اونۍ وروسته هرات ته لاړ او هلته له حرم څخه یو پلاوی ورته راغی چې د خپل عزت د بېرته اعاده کولو غوښتنه وکړي. کامران هم د شاه زمان په څېر، د بارکزیو په ډېرېدونکي واک لا ترمخه اندېښمن و؛ نو د سدوزیو دغه د حرم سپکاوی یې یو فرصت وګڼلو.

دغه شهزاده هرات ته له خپل راتګ وروسته، له کلا څخه بهر په شاهي بن کې د یوې مېلمستیا اعلان وکړ او فتح خان او وروڼو ته یې بلنه ورکړه چې له ده سره د دوی د هرات فتحه ولمانځي. میرزا عطا لیکلي: «نڅاګر او سازنده د مېوې د ونو په منځ کې راټول شوي وو، د کباب لوی غوري، له سرو واینو څخه ډکې د ښېښې صراحۍ اېښودل شوې وې او د ناچ (یو ډول نڅا. ژباړن) nautch مېلمستیا ورو ورو کرمېدله.»

کله چې وزیر او د هغه وروڼه بن ته ننوتل، دوی پرله پسې جامونه څېنل، کباب یې خوړلو او خپل ځانونه یې د هرات ښایسته بازینکرو د نڅا او ساز په تعجب کې ورک کړل. دومره وخت تېر نه و چې دوی له کچې وتلي دومره ډېر نېشه شول چې د وزیر له مغزو د حواسو مرغۍ الوتلې وه او بې حسه پروت و. کامران د مخه ټول تیاری نیولی و؛ نو په یوه اشاره د مېلمستیا ټولو کډون کوونکو وزیر ونیولو، لاس او پښې یې وترړل او ورپسې یې د هغه په ړوندولو پیل وکړ، د خنجر څوکه یې پرسترکو کېکاړله؛ نو د وزیر د سترکو رڼې اوبه د ړوندوالي په توره ځمکه وېهېدې.[۳۱]

وروسته د فتح خان د ککرۍ پوستکی وایستل شو او په بهرمۍ شنکنجه شو. کله کله به په داسې حال کې چې وینې تږې ېهېدې، یوې خېمې ته چې دښمنان یې په کې ناست وو یورړل شو. فتح خان ته به وویل شول چې په یو لیک کې پر دوست محمد د تسلیمي غږ وکړي. کله به چې فتح خان وویل؛ هغه یو ناتوانه او بې واکه ړوند اسیر دی، شکنجه کوونکي به پرې راټول شول. یو اشرافي، عطامحمد چې شاه شجاع یې بندي او د اباسین په سیند کې یې په ډوبولو ګواښلی و او پلار یې فتح خان په توطیه تورن او ورپسې اعدام کړی و، په داسې حال کې چې د پلار وژنه یې یادوله، د فتح خان غوږ یې غوڅ کړ. یو بل کس د خپل شکایت په یادولو، د فتح خان بل غوږ غوڅ کړ، درېیم کس یې پزه غوڅه کړه. یو لاس او ورپسې بل لاس یې غوڅ کړل شول. له فتح خان څخه وینې ېهېدې او هر یو اشرافي به چې د ده بدن په چاړه غوڅولو، دغه غوڅونې ته به یې د خپل غچ نوم ورکړ؛ نو«په دې توګه یې فتح خان له هغه لوړې روحي ډاډګېرنې څخه محروم کړ چې تر شکنجې لاندې یې سړی په ذهن کې لري - او هغه له تېرې څخه پاک وجدان دی». وزیر پرته له شکایته شکنجه وزغمله، خو چې ږیره یې پرې غوڅه شوه، په ژړا شو. کله چې د فتح خان دواړه پښې قطع کړل شوې، عطا محمد خان یې په پای کې په ستوني چاړه کش کړه.[۳۲]

مخکې شاه زمان یوازې د فتح خان پلار پاینده خان مړ کړی و، خو د بارکزیو د مشر وژنه یو څه دي او د ټولې ډلې راټولول بیخي بل څه دي. د فتح خان څو وروڼه په بن کې له مېلمستیا څخه په تېښته بریالي شول او په جګړو یې له هرات څخه ځانونه وایستل. دوو نورو وروڼو یې چې په حمام کې عشرت کولو، «له خېرېدو سره سم له بخار خونې څخه په چټکۍ ووتل او وتښتېدل. دوی په پټ بازار کې د سوداګرو پر دوو اسونو سپاره او د کندهار په لور ستانه شول، د وزیر له مور سره د نادعلي په کلا کې یوځای شول او د خپل ورور د غچ اخیستنې هوډ یې وکړ».[۳۳] فتح خان خو ووژل شو، خو پاتې ډلې د شاه محمود او شهزاده کامران پر ضد د جګړې اعلان وکړ او د واکمنۍ په سیمو کې یې خلک پاڅون ته وهڅول. کله چې بغاوت پراخه شو، د قومي مشرانو له خوا شاه شجاع ته په لودیانه کې بلنې رارسېدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې خپل تخت بېرته ترلاسه کړي او هېواد ته نظم راوړي. دا هغه شېبه وه چې شاه شجاع ورته په تمه و. شاه شجاع د وفاېېکم په مرسته وسلې پېرودې او د امریکایي «جنرال» جوسایه هارلن Josiah Harlan په ګډون پې ګډوډ اجیر عسکر راټول کړل، خو په ټوله لار کې یو انګرېزي جاسوس کپتان راس Captain Ross او د هغه دوه مرستیالان د قرغزانو په جامه کې په پټه په دوی پسې وو. شجاع د سند بانکي مرکز شکارپور ته ورسېد.[۳۴] هلته پې د هندي پور ورکوونکو څخه پیسې پور* کړې.

ده په چټکۍ پې یو لښکر جوړ او د شمال په لور وخوځېد. د څو اونیو په ترڅ کې پې خپله د پېښور پخوانۍ اډه بېرته ونیوله.

خو د ده بریا لنډ مهاله وه. د شجاع ځانمن• چلند او پر زړو دستورونو او ادابو ټینګار د سیمې قومي مشران ناراضه کړل؛ نو«د ده بې وخته شاهانه برم او په شاهي دودیزه ادابو ټینګار، د شجاع او د هغه د بلونکو تر منځ جګړه رامنځ ته کړه».[۳۵] په دغه کړکېچن وخت کې د شاه د باروتو په زېرمه یوه مرمۍ ولګېده او یوه لویه چاودنه پې رامنځ ته کړه چې د شاه ګڼ شمېر عسکر پې ووژل. شجاع لیکلي: «د لوګي یوه لویه لړه اسمان ته پورته شوه او پښې، لاسونه، لېچې، او تنې په هر لوري کې خواره شول. دښمن پر خپل یرغل زور واچولو؛ نو موږ د خیبر غره ته پناه یوړه.»[۳۶] یو ځل بیا شجاع شاتګ ته اړ شو. بارکزي ځواکمنو وروڼو دی په شا وتمبولو او اوس نوموړي پرته له دې چې بېرته د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو ته لاړ شي، بله چاره نه لرله. په سره دوبي کې د بېرته تګ په بېړه کې، شجاع د شکارپور او جایسلمېر تر منځ په شګلنه دښته کې له ږېګي توپان سره مخ شو او نورعسکر پې دلته له لاسه ورکړل. ده د سند بانکرانو ته پور بېرته ادا نه شو کړای او دغه بانکرانو قسم وکړ چې بیا به ده ته پور ور نه کړي ځکه چې د میرزا د یو پارسي متل په بنا: «مار چیچلی له رسۍ نه هم وېرېږي.»[۳۷]

د ۱۸۱۸ کال په اکتوبر کې وروسته له دې چې په اجمیر کې د صوفي زیارت ته لاړ او په ډهلي کې پې د مغول امپراتور، دویم اکبرشاه سره ولیدل، شاه لودیانې ته لاړ چې د خپل راتلونکي اقدام پلان جوړ کړي.

شجاع د اوږده تبعید له منلو پرته بله چاره نه لرله او اړ شو چې په لودیانې کې د خپل دربار جوړولو ته غاړه کېږدي. خو بیا پې هم په تشریفاتي او د دربار په برم او پرتم کې جوړجاړۍ نه غوښت. په حیرانوونکي ډول، اکتلوني په دغه موضوع کې بیا ځان ښکېل کړ؛ نو کمپنۍ دغه د تیاتر نندارې ومنله او د تمویل له پاره پې په کال کې ۵۰۰۰۰ روپیو ته حاضره شوه. شاه او ورسره مل کسانو پې یو لوی هستوګنځي ته کډه وکړه او د ده دغه د تیاتر اسرافي نندارې د لودیانې ګردجن بازار ته د راغلو خلکو په نصیب کېده. امریکایي اجیرعسکر جوسایه هارلن لیکلي: «اعلحضرت به

*د سند شکارپوري د پور ورکړې کمیټې له ډېره وخته د جګړو په تمویل او د وسلې په سوداګرۍ کې تخصص درلود او دغه دود تراوسه شته: په دغه سوداګرۍ کې نن ورځ په شکارپور کې تر ټولو وتلې د هندوجا وروڼو کمپنۍ ده چې د ډېرو نورو معاملو سربېره، وېل کېږي چې په ۱۹۸۰ کلونو کې د راجف ګاندي حکومت ته د بوفرس Bofors وسلو د ورکړې په ناندرېزه معامله کې ښکېله وه.

• ځانمن: مغرور، کبرجن

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابو هره ورځ لودیانې ته نږدې په شاهي برم اوپرتم کې لیدل کېده. یو ګڼ مارش به په بې روحه باد او بې خلکو لارو کې د شاه د راتګ داسې چیغې وهلې لکه چې شاه د خپل بیعت د لوبې ګڼې ګونې په منځ کې وي. د ځان ښودنې درنې او ژورې چیغې چېرته چې د اطاعت هېڅوک نه وو.»[۳۸]

د شړل شوي شاه یو عجیب دربار و. ملا شکور اسحاقزی د دربار مشر و. هارلن لیکلي: «ملا شکور په ونه تیت او چاغ سړی و چې لوبې لونګۍ یې د خپل موقف د ځانګړتیاوو څرګندویه وه او هغه یې په بنه پوره کړد ښودلو. له لونګۍ یې لوبې ولول سپېنې تورې څنې په اوږو پرتې وې.» څنې یې د یوې ځانګړې موخې له پاره پرېښې وې: چې د خپلو غوږونو نشتوالی پټ کړي. نومورې ته د شاه شجاع په امر په یوه جګړه کې د نه زړورتیا له وجې د غوږونو په غوڅولو جزا ورکړل شوې وه، خو د هارلن د لیکنو پر بنسټ، ملا دلته یوازې نه و ځکه چې دا د شاه عادت ګرځېدلی و چې د دربار یو کارکوونکی به چې په کوم کار کې پاتې راغی، شاه به د هغه د بدن یو غړی غوڅولو. د شجاع ډېر چوپړیالان په ببلابېلو وختو کې له غوږونو، ژبو، پزو او تناسلي غړو محروم شوي وو چې په پایله کې د پخواني پاچا په چوپړ کې د کونکیانو او خسي شوو یوه د بې غوږو خلکو ټولګه جوړه شوې وه.

ویل کېږي چې یو بدبخته خواجه [خسي شوی] مشر، خواجه مېکه Mika چې یو افریقایي مسلمان و هغه وخت خپل نارینتوب له لاسه ورکړ چې د وفا ببکم او د شجاع د نورو ښځو د ستر له پاره پرده، د باد یوې ناڅاپي سیلۍ یوړه، خو هارلن لیکلي: «خسي کوونکی په زړه نرم سړی و او د خواجه مېکه د تنالسي غړي په لاندې برخو یې غرض ونه کړ.» له دغه وروسته نومورې خپل غوږونه هم له لاسه ورکړل، خو خواجه مېکه ته دا یوه وړه ضایعه وه. برعکس د ملا شکور، نومورې به په خرېلي سر ګرځېده او په دې توګه یې له وېرې پرته د شاه دغه نیکي خلکو ته ښودله.[۳۹] هغه چا چې د شاه سره لیدنه کوله، د شاه جذابیت، چلند او درنښت به اغېزمن کړل. د ببلګې په توګه، په سوېلي اسیا کې مخکښ یونی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne لیکلي: «شجاع د ښه طبیعت لرونکی او ... داسې نه ښکارېده لکه یو سلطان چې خپل سلطنت له لاسه ورکړی وي بلکې لکه یو ښاغلی چې څه جایداد یې له لاسه ورکړی وي.»[۴۰] سرېره پر دې، شجاع خپلو اړوندو کسانو ته له خپل عصر نه مخکې ښوونځي جوړ کړي وو: په ۱۸۳۶ کال کې شاوخوا درې زره هلکانو په ښوونځیو که زده کړې کولې،[۴۱] خو د لودیانې اېجنسۍ اسناد چې تر اوسه په بشپړ ډول د لاهور په ارشیف کې ساتل شوي، د هارلن د اشارتي ارزونې پخلی کوي چې شجاع په نورو برخو کې د خپل اړوند کسانو له پاره په پنجاب کې دومره رونړ اندی نه و: د ببلګې په توګه، د هغه وینځې په وار وار تښتېدلې وې، ښایي د شاه له جزا ځخه د خلاصون په وجه، خو کله کله دوی د لودیانې په ښارګوټي کې د انګرېزي چوپړ ښایسته افسرانو ته هم د ساتنې له پاره تښتېدلې چې بې اړنګه د شاه او د انګرېزانو تر منځ به یې دیپلوماتیکي شخړې رامنځ ته کړې.[۴۲]

د اکتلوني له مرېنې وروسته په ۱۸۲۵ کال کې، هغه کس چې د داسې شخړو په هکله باید اقدام وکړي، د لودیانې اجنټ کپتان کلاډ مارټین وېډ Captain Claude Martin Wade و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېډ په بنګال کې زېږېدلی، پارس پوه او د فرانسوي پوځي اجیر کلاډ مارټین Claude Martin زوی بللی و، هغه څوک چې د کلاډ بې وزله پلار ته یې پیسې پور ورکړې وې او کلاډ د هغه په نوم نومول شوی و؛ نو همدغه د کلاډ فرانسوي اړیکې وې چې نوموړی یې د سېبک دربار ته هغه وخت ورسولو چې رنجیت سېنګ یو د پام وړ ۸۵۰۰۰ کسیزه له سېبک خالصانو څخه جوړ پوځ درلود. د رنجیت سېنګ پوځ ته پخوانیو فرانسوي او اېټالوي ناپلیوني افسرانو روزنه ورکوله. دغه ټولو په سیمه کې ودونه کړي وو او لوېې نیمه پنجابي کورنۍ یې جوړې کړې وې. دغه پخواني ناپلیوني افسران د کلاډ په وسیله انګرېزانو ته د منځنۍ اسیا په هکله د مالوماتو ارزښتمنه سرچینه وګرځېدل.* وېډ هڅه کوله چې له دوی سره ملګرتیا ولري. یو مننديوی فرانسوي یونی د ده په هکله داسې ویلي: «د پولې پاچا او یو ډېر ښه ملګری... یو هوښیار او پوه کس چې ملګري یې هم په همدغه کچه کټوره او خوندوره ده.»[۴۳] خو د ده خپلو مامورینو د نوموړي یو پېچلی انځور کاږلی و: بې ارنګه وېډ خوش خلقه و، خو رند، وچ، پرېکنده او بدګمانه هم و. که چېرې ورسره هم انده نه وې، هغه نازک طبیعته، د خپل حریم ساتندوی او د هرې هڅې پر وړاندې چې د سېکانو او افغانانو سره د انګرېزانو د اړیکو په کنټرول کې د نوموړي انحصار مات کړي، کلک مقاومت کوونکی و.

وېډ ښار ته د خپل راتلک راهېسې، په ۱۸۲۳ کال کې د هغه پراخه خبر لیکنو او څارګرو شبکو په بیا را ژوندي کولو کار وکړ چې الفنسټون له پېښور څخه د خپل راتلک وروسته پرېښي وو. کله چې د ناپلیون د یرغل ګواښ تېر شو، دغه شبکې له پامه غورځېدلې وې؛ نو وېډ خپله یوه د خبریالانو شبکه جوړه کړه چې تر پنجاب، افغانستان او د پنجاب او افغانستان له لارې تر خیبره، بخارا او نوره هم وړاندې غځېدلې وه چې «د سیمه ییز جاسوسانو، په ځانګړې توګه له لېږل شوو سیمه ییز جاسوسانو څخه یې مالومات راټولول».[۴۴] دغه مالومات به راغوند، چاڼ او وشنل شول او بیا به وېډ خپل مشر ته په کلکته کې ولېږل. په دغه وخت کې د خبریالانو «څارګرو» او رسمي جاسوسانو تر منځ پوله ډېره نرۍ وه، وېډ عملاً د هغه دورې یو له دوه څارګرو مشرانو څخه و چې راتلونکو نسلونو د لوېې لوېې نوم ورکړ. لوېه لوبه د دوه امپراتوریو د لوېې سیالۍ، جاسوسۍ او فتحو هغه پېر یادېږي چې لمړني خوځښتونه یې په همدغه وخت کې پیل شول او برتانیه او روسیه په دې لوبو کې تر هغه وخته ښکېل وې څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ رنګې شوې.[۴۵]

په دغه کار کې د وېډ لوی سیال یو ایرلنډی - انګرېز سرتمبه سړی، د سېر هنري پاټینګر په نوم و چې د بمبئي Bombay ریاست په استازیتوب یې په کوچ Kutch کې له یو ګجراتي ښار، بوج Bhuj څخه څارګریز عملیات ترسره کول او پر سند، اباسین دلتا، بلوچستان او سیستان یې ځانګړی تمرکز درلود. پاټینګر په زلمیتوب کې پارس او هند ته د یو مسلمان سوداګر په جامه کې سفر کړی و او نه یوازې په سیمه کې بلد و بلکې د کمپنۍ له مامورینو سره یې هم بلدتیا درلوده. نوموړی د کلاډ وېډ په څېر د خپل صلاحیت د حریم کلک ساتندوی و.

دا چې وېډ د شجاع په نمایشي دربار کې د خپل رول لوبولو ستونزې درلودې؛ نو په دغه وخت کې یې د خپلو ډېرېدونکو جاسوسانو د مالوماتو او اوازو له معماو څخه د حل ټوټې راټولولې: نوموړي هندي کاتبان، سوداګر، ګرځنده اجیر نظامیان او انګرېزانو ته خواخوږي اشرافیان د مالوماتو او د بازار ګپ شپ د راټولولو له پاره ګمارلي وو. ښایي وېډ

*د ۱۸۲۰ کلونو په ښېر کې، د څښې هند انګرېزي کمپنۍ ډېرې پیسې، ۵۰۰۰ روپۍ ولګولې چې د یو افسر، جنرال کلاډ اګسټ کورټ General Claude August Court هغه ژورنال وپېرې چې په افغانستان کې یې د خپل یون په هکله لیکلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د مالومات ورکولو تر ټولو ګټوره ســرچینه یو د پام وړ انګرېز، جېمز لېوېس James Lewis و. نوموړی یو پوځي و چې په کمپنۍ کې له خدمت څخه کابل ته تېښتېدلی و او هلته یې د چارلس مسون په نوم ژوند کولو.

چارلس مســون یو کازمن تجســسي لندنی و چې په ۱۸۲۶ کال د بهارټپور د کلابندۍ پر وخت یې ځان مړ واچولو او له غوندې څخه وتېښتېد. نوموړی د شمالي هند له لارې له اباسین څخه تېر او افغانستان ته یې په پښو یون وکړ او هلته یې د یو لالهاند ملنګ په څېر ژوند کولو. د لوی الکساندر اریایي ژوند Arrian's Life of Alexander the Great د کتاب یوه کاپي په لاس کې او د الکســاندر په پله روان، دی لمړنی لوېدیځوال و چې د افغانســتان په لرغونپوهنه کې یې پلټنې وکړې او د لوی باختري یوناني ښــار پاتې شــونې یې په بګرام کې وموندې او په نورو ســیمو کې یې په مېتودیکي ډول بودایي زیارت او د کوشــانیانو مانۍ له خاورو نه را وســپړل. هغه خپل مســولیت ته په پام ســره، د خپلو موندنو ارزښــتمنې برخې په ډهلي کې نوې اســیایي ټولنې ته لېږلې. کلاد وېډ څه نا څه د مســون په اصــلي هویت او د عســکرۍ څخه یې له تېښــتې خبر شــو؛ نو نوموړی یې لږ وخت وروســته د بربنډولو او اعدام په ګواښ او یا د بښــنې په ژمنو جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسیله کلاد وېډ په لمړي ځل په منظمه توګه له افغانستان څخه کره راپورونه تر لاسه کول.

ځارګره پراخېدونکې شبکه د جیوپولېټیک د ګرندي بدلون په وخت کې جوړه شوه. اوس د ناپلیون ګواښ نه و، خو پر ځای یې په ۱۸۲۰مو کلونو کې روسیې پر خپل ځمکني پرمختک کمپنۍ اندېښمنه کړې وه.

روسیې د ناپلېون له ماتولو وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې خپله پوله د ختیځ او سوېل په لور په داسې چټکۍ غځوله لکه وېلزلي چې د شمال او لوېدیځ په لور خپله د کنټرول ساحه پراخوله؛ نو په لندن کې ناست ستراتیژستانو ته ورو ورو دا جوتېده چې- دغه دوه امپراتورۍ به د ســوېلي اســیا په کوم ځای کې ټکر وکړي. د کمپنۍ د کنټرول بورډ مشــر او د برتانې په کابینه کې د هندي چارو وزیر لارډ اېلېنبوره لمړنی کس و چې دغه ډېرېدونکې اندېښــنه یې په حکومتي عامه پالیسۍ واړوله. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «په اسیا کې زموږ پالیسي باید یوازې یو تک لوری ولري او هغه د روسیې د واک محدودول دي.» نوموړي وروسته بیا لیکلي: «که دښمن له خپوې حرکت وکړي، ځلور میاشتې وروسته به په کابل کې وي. په دې هکله مشــران په وېره کې دي، خو زه دادمن یم چې موږ به په اباســین کې د روســانو پر ضــد جګړه وکړو او زما په زړه کې له ډېر وخت راهیســې داســې ګرځي چې زه به هلته له دوی ســره مخامخ شــم او یوه لویه جګړه به وکتم.»[۴۶]

الېنبوره د وارن هېسټنګز Warren Hasting د دفاعي وکیل زوی او یو مستعد خو نه قانع کېدونکی او په څېره بدرنګه کس و. یوه کتونکي هغه وېروونکی ګرې لاک* Grey Lock بللی و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خوندې وه چې ویل کېږي ځلورم جورج یې په اړه ویلی وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. نوموړی هغه وخت له سخت تحقېر سره

*ګرې لاک چې یوه بې خونده څېره یې لرله، په ۱۶۷۰کال کې زېږېدلی، د امریکا اصلي استوکن او د انګرېزي شکېلاک پر ضد د جنګالیو مشر و. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ شو کله چې ښايسته خو ځيرستركې ښځې يې (جين ډېګبي Jane Digby) پرېښود او بيا يې له پرله پسې مينانو سره وخت تېر کړ. لمړی له اطريشي شهزاده شوارزنبنبرګ Schwarzenberg سره چې البنبوره په يو ډوول* Dual کې ورسره جنګېدلی و. ورپسې په لنډه موده کې د بوېريا Bavaria او يونان د پاچاهانو او البانيوي جنرال سره او وروسته يې د يو کوچي شېخ سره په پالمايرا Palmyra کې واده او د خوښۍ ژوند تېر کړ. دغه سپکاوي د البنبوره په کرکټر کې د تل له پاره خپل اغېز پرېښود او د غرور او هوډمنو هيلو په لور يې سېخ کړ، خو نوموړی که خانتما هم و، د ډېرې انرژۍ خاوند او هوښيار سړی هم و او لمړنی انګرېز سياستوال و چې خپل مسلک ته يې د روسي امپرياليزم په مخالفت کې وده ورکړه.[۴۷]

البنبوره د انګرېزانو تر کنټرول لاندې هندي سيمو ته د روسي ګواښ په هکله مبالغه کړې وه. دا رښتيا وو چې روسانو د عثماني ترکيې او قاجاري ايران پر وړاندي کلک تعرضي چلند کولو، خو سن پيټرزبورګ په حقيقت کې هلته پر انګرېزانو د يرغل هېڅ پلان نه درلود. د ناپليون له شاتګه يو کال وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې له مسکو ځخه د روسانو توپچي ځواکونو د فتح علي شاه قاجاري پارسي پوځ ستړ کړ او د سوېلي ارمنستان او ګرجستان عېسويانو ازادي يې اعلان کړه. وروسته روسانو د اوسني ارمنستان او اذربايجان لويې برخې چې په قفقاز کې د پارسي امپراتورۍ سيمې وې، له ځان سره مدغم کړې. په تهران کې د برتانيې سفير په دې هکله ليکلي: «پارس لاس او پښې ترلې، د سن پيټرزبورګ دربار ته وسپارل شو.»[۴۸]

دا د عثمانيانو او پارسيانو د ماتو د اوږدې لړۍ پيل و چې د سوېل په لور د روسانو د بې رحمه پرمختګ ځرګندونه يې کوله.[۴۹] دا چې انګرېزان د خپل پارسي متحد په مرسته کې پاتې راغلل او پارسيان يې له روسانو سره په جګړه کې يوازې پرېښودل، وضعيت نور هم ترينګلی شو. په ۱۸۲۶-۱۸۲۷ کلونو کې پارسيان له روسانو سره په يو لړ جګړو کې له سټوونکو ماتو سره مخ شول او د قفقاز د پارسي امپراتورۍ ټولې پاتې برخې، د ټولو هغه غاښيو په ګډون چې اذاربايجان ته يې لاره کنټرولوله، له لاسه ورکړې.[۵۰]

که روسان له عثمانيانو سره په جګړو بوخت نه وی؛ نو د تسليمۍ شرطونه به نور هم سخت وو، خو روسانو په عين وخت کې ترکانو ته داسې ويجاړوونکې ماتې ورکولې چې د برتانيې صدراعظم باور درلود چې «دغه ماتې عثماني امپراتورۍ ته مرګونی ګوزار او د عثماني واک د نابودۍ پيلامه دي».[۵۱] د ۱۸۲۰ لسيزې په پای کې داسې برېښېدل چې روسانو ته د تهران او قسطنطنيې نيول او د تزاريانو تر ساتنې او کنټرول لاندې د پارس او ترکيې راوستل يوازې د لږ وخت خبره وه. په چېچنيا او داغستان کې روسي جزايي لښکرې په عامه وژنو، د کليو په لوټولو، د ښځو او ماشومانو په وژنه، د ځنګلونو په وهلو او د حاصلاتو په سوځولو بوخټې وې.[۵۲] وړاندې سوېل ته په بيت المقدس کې يو انګرېز قونسل د «روسي اجنټانو» د ډېروالي راپور ورکړ چې «د مقدسې ځمکې اشغال» ته تياری نيسي؛ نو د روسانو ياد شوی نيت چې دوی به د عثماني امپراتورۍ له رنګو ځخه د بېزن ټاين Byzantine زړه امپراتوري بيا جوړوي، لږترلږه د بهرنيو چارو جګړه پالو پاليسي جوړوونکو ته ډېر شونی ښکارېده.[۵۳]

*د دوو کسانو تر منځ مخامخ جګړه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روســـانو پرله پســې او چابکې بریاوې او په هغه هېوادونو کې چې تر واک لاندې یې وو، د دوی ظلمونو، په لندن کې هغه سیاستوال ولړزول چې د ناپلیون له مړینې وروسته یې د هند خوندیتوب د برتانوي نړیوال قدرت د موقف له پاره حیاتي ګڼلو. کله چې په ۱۸۲۳ کال کې د همالیا پلټونکي وېلیم مورکرافټ William Moorcroft رنجیت ســېنګ ته د روسـیې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نېسـل رودِ Count Nesselrode لیک کشـف کړ، داسـې برېښـېدل چې دغه لیک د هغه څه پخلی وکړ چې پالیسي جوړوونکو ورځخه وېره لرله. دغه وېرې او ورځخه زېرېدلې سیاسي وسوسې د برتانیې او برتانوي هند په مطبوعاتو کې یو لړ روس‌کرکه رامنځ ته کړه چې روسـان یې په کې ځناور، مسـتبد او ازادۍ او تمدن ته ګواښ بلل.

د ډګروال ډي لسي ایون De Lacy Evan یو پېچلی مغرضانه کتاب «پر برتانوي هند د یرغل شـونتیا» دغه وېرې ته نور تحرک ورکړ. په دغه کتاب کې یوه داسـې سـناریو انځور شـوې وه چې ۶۰۰۰۰ روسـي عسـکر به پر هندوکش مارش وکړي، هرات به ونیسي او بیا به د خیبر د غاښي لاندې راښکاره شي او هرځه چې په لاره مخې ته ورځي، له ځمکې سره به یې هواري. په حقیقت کې دا په هغه وخت کې یوه داسې خیالي سناریو وه لکه د شاه شجاع پلان چې د تېبت له لارې به پر کابل یرغل کوي. په دغه کتاب کې د روسي یرغل د ګواښ په اړه لویه مبالغه شوې وه. کابل خو پرېږده، په منځنۍ اسـیا کې یوازې لږ شـمېر روسـان وو، هغه هم له بخارا ځخه ۱۰۰۰ میله لیرې، خو د لندن په سـیاسـي کړیو کې دغه کتاب په پراخه کچه لوسـتل کېده او که څه هم دغه ډګروال هېڅ کله هند او حتی دغه سـیمې ته نه و تللی، کتاب یې د یو روس‌کرکې نسل له پاره د انجیل ارزښت پیدا کړ.[۵۴] په ځانګړې توګه د الېنبوره دغه کتاب ډېر خوښ و ځکه چې د ده د اوسنۍ بدګمانۍ پخلی یې کولو.

په هغه مانښـام چې الېنبوره د کتاب لوسـتل خلاص کړل، نومورې د خپلې مطالعې کوټې ته لاړ او د لندن صـدراعظم ته یې ولیکل چې اباسـین ته د رسـېدو په موخه به روسـیه په یرغل او یا په خپل نفوذ پارس خپل کړي. الېنبوره په راتلونکې ورځ د دغه کتاب کاپي تهران او بمبیي ته ولېږله او په کتاب کې یې هغه مشـوره یادښـت کړه چې یو اجنټ دې په بخارا کې وګمارل شـي څو د روسـي یرغل په هکله ترمخه خبرداری راولېږي. هغه په خپل یادښـت کتاب کې لیکلي: «مورِ باید له کابل، بخارا او خېوې څخه بشپړ مالومات ولرو.»[۵۵]

په راتلونکو اونیو کې اېلېنبوره د روسـیې د نور پرمختګ د مخنیوي له پاره مخکې له مخکې پلانونه جوړ کړل. هغه د هند لوی والي ته ولیکل: «مورِ د روسي له رښتیني یرغل څخه دومره وېره نه لرو لکه:»

شـمالي هند ته د روسـانو نږدې کېدل به زمورِ د بیعت او شـهزاده متحدینو په مورال اغېز وکړي. دا زمورِ دنده ده چې د روسـانو له اوسـنیو پولو څخه د دوی د خوځښـت د مخنیوي له پاره اقدام وکړو، خو د دغه اقدام اغېزمنتوب به یې په چټک ترسـره کولو پورې اړه ولري او تاسې ته به د هر هغه څه په هکله خبر درکول کېږي چې له روسي پولې څخه تېرېږي.[۵۶]

د الېنبوره د ځارګریز ماموریت لېږنې پراخه پاېلې وزیږولې، خو په دغه پراو کې د ګواښ ډېره برخه چې د شـنډولو هڅه یې کېده، له بې کچې تودو انګرېزي خیالونو څخه پرته بل څه نه وو. په منځنۍ اسـیا کې د یو لوی ځارګریز پروګرام جوړونې، لوېې لوېې ته ډېر تحرک ورکړ- روسـانو وروسـته پر دغه لوبه د «سـیورو تورنمنټ» نوم کېښـود.- او د روســانو او انګرېزانو تر منځ یې په همالیه کې ســیالي رامنځته کړه، چېرته چې یوه هم مخکې شــتون نه درلود. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروګرام وښ، پاتېنکر او د پولو ساتونکو ته لوبې سرچینې په واک کې ورکړې؛ نو ځوان پوځي افسران او سیاسي اجنټان به کله په بله جامه او کله د ښکار د رخصتۍ په پلمه پر له پسې همالیا، هندوکش او پامیر ته لېږل کېدل چې ژبه او قبیلوي دودونه زده کړي، د سیندونو او غاښیو نقشې وکاږي او په غرونو او دښتو کې د لارې ارزونه وکړي.[۵۷] په راتلونکو کلونو کې امپریالیستي سیالي د لوبې په پرتله په خورا جدي ځېز بدله شوه چې پایلې یې په لوړه کچه مړینې، جګړې، یرغلونه او د مستعمرو جوړونې شوې او د افغانستان او منځنۍ اسیا د زرګونو اوسېدونکو ژوند یې په ژوره توګه بدل کړ. دغه وضعیت په ډېره چټکۍ انګرېزانو ته د شاه شجاع ارزښت ډېر کړ. نور انګرېزانو ته پخوانی پاچا د خپلو خیالي نظریو سره د یوه ګوښه شوي متحد په ځېر نه و چې دوی د وجیې له مخې ځای او خرڅ ورکړي. انګرېزانو ته نوموړی ناځاپه د روسانو د تېرې پر وړاندې او د دوی د هغه هیلې کلې شو چې په افغانستان کې یو متحد واکمن ولري؛ نو په دې توګه انګرېزانو ته شجاع یوه ستراتېژیکه شتمني وګرځېد. د ېلبنبوره د ځارګرېزه ماموریت د لېږنې په پایله کې دوه پټې ځارګرې عملیاتي ډلې وګمارل شوې.

د تورن ارتر کانولي Arthur Conolly په مشرۍ یوه ډله وګمارل شوه چې له مسکو څخه برتانوي هند ته د پلي تک شونتیا وازمویي . کانولي په اورنبورګ کې د روسانو پولې ته لاړ او له هغه ځای څخه په بدله ځېره د بخارا او افغانستان له لارې هرات او اباسین ته لاړ. دغه یون وښوده چې د برتانوي هند پولو ته تک په بشپړه توګه شونی دی - لېرتراېره یوه هوډمن سړي ته - او د هغه څه په پرتله چې کانولي یې تصور کړی و، په کراره تک یې له یو کال څخه لږ وخت ونیو او ډېر اسانه و.

دویمې ډلې ته له دقت او تفصیل څخه ډکه او په بدله ځېره دنده ورکړل شوه. دغه ډله به په مخالف لوري ځي او د اباسین سیند په هکله به مالومات راټولوي. ېلبنبوره باور درلود چې لکه د ګنګا سیند چې انګرېزي سوداګرۍ ته یې د هند زړه خلاص کړی و، اباسین به هم منځنۍ اسیا ته د دوی ترانسپورتي تګ لوری شي.

ېلبنبوره هم لکه د خپل نسل ګټپالان، د سوداګرۍ پر تمدني طبیعت کلک باور درلود: «د سوداګرۍ هره بسته چې زموږ له بندرونو څخه لېږدول کېږي، دوی له ځان سره د لږ شاته پاتې ټولنو غږو ته ذکاوت او ګټور فکرونه وړي.»[۵۸] هغه دا تصور درلود چې انګرېزي تولیدات به د روسیې د پرمختګ پر وړاندې د دفاع لړۍ کرښه وي - سکاټلنډي سنۍ او د مانچسټر د پنبې بستې به له البیین Albion څخه د پوهې په خپرولو کې مرسته وکړي او تر یوې کچې به د سن پیټرزبورګ د تزاري استبداد پر وړاندې د افغانانو د مقاومت تکل ټینګ کړي؛ نو نوموړي وړاندیز وکړ چې یوه کښتۍ چې په بدله بڼه کارټوګرافر او د تخنیکي رسم او سمندري او پوځي سروې کارپوهان په کې وي اباسین ته ولېږل شي چې د سیند غاړې نقشه وکاږي، د سیند ژورواڼی جوت کړي او په اباسین کې د انګرېزي انګوټ• د چلېدو شونتیا وارزوي. اېلبنبوره هیله درلوده چې په دغه وسیله به د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ د برتانوي تسخیر پیل برابر کړي، خو د اصلي موخې د پټولو له پاره، باید کښتۍ پوښ کړل شي او په رسمي توګه وویل شي چې په کښتۍ کې رنجیت سېنګ ته داسې نفیسې سیاسي ډالۍ دي چې لېږد یې له وچې لارې خوندي ونه ګڼل شو.

• انګوټ: بخاري ښرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې مهاراجا له ښــو اســونو ســره کابو لهونې مینه لرله، اېلنبوره دغه چل ته هوکړه وکړه چې له سفک Suffolk څخه د بکۍ او باربرۍ غټو اسونو یوه ډله چې داسې نسل مخکې په هند کې هېڅ کله لیدل شوی نه و، راولېږل شي. یوازې له دې امله چې که رنجیت سېنګ امر وکړي چې اسونه دې د ځمکې له لارې ورولېږل شي، ډالیو ته یوه درنه زرینه بکۍ هم ور زیاته شوه. وروسته هوکړه وشوه چې دغه ماموریت پراخه کړل شي، هغه دا چې د سوداګر په بڼه دې یو انګرېز څارګر افســر د افغانســتان له لارې بخارا ته لاړ شــي او په منځنۍ اســیا کې دې د انګرېزۍ محصولاتو د ورپېژندنې شونتیا وارزوي او دغه افسر به د لارې په اوږدو کې پټ نوټ اخلي، نقشې به کاږي، د منځنۍ اسیا په ارامه ښارونو کې به د روسانو نفوذ ارزوي او له امو څخه د قزاقي عسکرو د تېرېدنې او بیا د افغانستان له لارې هند ته د دوی د رسېدنې په اسانتیا به راپور جوړوي.[۵۹]

د دغه ډلې د مشــرۍ له پاره چې باید یو تکړه او محتاط افســر وي، د اېلنبوره لمړۍ خوښــه د وېلیم فریزر ورور ببلي فریزر Baillie Fraser و چې یو ارتېســت، لیکوال او جاســوس و. نوموړی لســیزې مخکې په پراخه کچه په پارس کې کرځېدلی و، له شــاه ســره یې ملګرتیا جوړه کړې وه او پارســي ژبه یې ښــه زده وه،[۶۰] خو فریزر په هغه وخت کې په اېنورنېس کې د خپل ملکیت په ژغورنه بوخت و. هغه خپل کور ډېر پراخه کړی و چې پارسي شــهزادګان ورســره شــپې وکړي؛ نو اېلنبوره یو بل ناپېژندل شــوی خو د پرمختک لېوال پنځه ویشــت کلن ژېښوه او د پاتېنکر لاس لاندې زده کړیال الکســاندر برنز د دغه ډلې د مشــرۍ له پاره خوښ کړ. د الکســاندر ډالرېمپل Alexander Dalrymple د ۱۷۸۳ کال د مشــهور چارت راهیســې، الکســاندر برنز د اباســین د خولې لمړنۍ نقشــه کاږي و او د دې له پاره انعام هم ورکړل شو.

د شــېرو میاشــتو ســمندري یون څخه وروســته د ۱۸۳۰ کال په دوبي کې، پنځه ســپین خاله-خړ رنګه د بکۍ اســونه د بمبۍ بندر ته ورسېدل. له شېرو اسونو څخه یوه اسپه د سمندر په لاره کې مړه شوه. پاتې پنځه، وروسته له دې چې د ماله بار Malabar د غونډیو په څرګایونو کې یې خپل ســېک بېرته واخیســت، دوی بیا د یوې لوېې بکۍ په کډون د لېږد له پاره د اباســین د خولې په لور په کښتۍ کې روان کړل شــول. بندر ته د ننوتلو د اجازې اخیســتلو په انتظار کې، یوې توپاني سېلۍ کښتیو ته سخټې جټکې ورکړې چې د دوه کښتیو ستنې یې بې ځایه کړې او د دربیمې کښتۍ چې برنز په کې ناست و بادوان یې دوه ټوټې کړ. اسونو چې اوس له څپو سره بلد شوي و، څه زیان نه و لیدلی، خو بکۍ سخته زیانمنه شــوې وه او له بیا جوړېدو وروســته هېڅ کله خپل لمړنۍ حالت ته رانغله.[۶۱] دغه ســمندري یون دوه ځله ســتون شــو، خــو د ســنــد امــیــرانــو بــه د تــېــرېــدو اجــازه نــه ورکــولــه؛ نــو دوی بــه بــېــرتــه راوکــرځــېــدل. وروســته له دې چې رنجیت ســېنګ د ســندي امیرانو پر ضــد د انګرېزانو له خوا وپاروِل شــو او ده امیرانو ته ځائمن ګواښ وکړ، بلاخره کښــتیو ته اړینه اجازه ورکړل شــوه او د لاهور په لور ســتنې شــوې چې له دغه ځای څخه یې ۷۰۰ میله واټن درلود. د لارې په اوږدو کې به برنز په پټه د اوبغاړو او شــاوخوا ســیمو مفصــل انځورونه کاږل او د ســیمو د خلکو او ســیاســت په هکله یې نوټونه اخیســتل. په عین وخت کې د برنز ملګرو په احتیاط د غږیزه الو په وســیله د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیند د ژوروالي او د قوې یا وزن پر وړاندې د توان اندازه اخیستله، د اوبو سرعت یې اندازه کولو، په تفصیل یې د بهانده اوبو چارت جوړولو او نقشې یې کاږلې. د تمې خلاف د سیند د ژوروالي کچې وښوده چې سیند دومره ژور نه و چې لکه په ګنګا کې له انګوټونو څخه په کې کار واخیستل شي؛ نو په دې هکله د الېنبوره نظریه له شونتیا څخه لیرې وبرېښېده، خو دغه یون وښوده چې په اباسین سیند کې هغه کښتۍ چې هوار تل ولري کولای شي تر لاهور پورې لاړې شي؛ نو غټې جالې کولای شي انګرېزي محصولات د سبک تر پلازمېنې ورسوي. وروسته به دغه مالونه د ځمکې له لارې افغانستان او منځنۍ اسیا ته ولېږدول شي، خو دلته یوازې سیاسي خنډونه وو.

الکساندر برنز چې د دغه ماموریت د مشر په توګه ګمارل شوی و، یو کلک، د لوی مورال خاوند او مخور برسکاټلنډۍ و. دی د مانټروز Montrose د ښاري شورا د مشر څلورم زوی و او پلن مخ، لوړه ټنډه، غټې ژورې سترګې او تجسسي خوله یې لرله چې د ده د پلټونکي او ظریف مزاج څرګندونه یې کوله. نوموړی په دغه ځانګړتیاوو کې خپل د تره زوی رابي برنز Robbie Burnes ته ورته و.[۶۲]

د مانټروز په اکاډمۍ کې چېرته چې برنز او ورور یې زده کړې کړې وې، برنز په زړوره او بې باکه سرښندنه کې نوم درلود، خو له علمي اړخه یې کومه لاسته راوړنه نه لرله. نوموړي په کلاسیکه زده کړه کې له لوی الکساندر سره ډېره مینه درلوده او همدغې مینې افغانستان او اباسین ته وهڅولو.[۶۳]

برنز له خپل مشر ورور جېمز سره په شپاړس کلنۍ کې هند ته لاړ او اوس په شپږویشت کلنۍ یې یوه لسیزه په هند کې تېره کړې وه او په ډاډمنه توګه یې په پارسي او هندي ژبو خبرې کولې. ده په نثر کې هم یوه واضح او ژوندۍ بڼه خپله کړې وه او په تاریخ کې یې خپلې مینې ته وده ورکړې وه. د ده لمړنۍ لیکنه چې د «په اباسین کې On the Indus» تر سرلیک لاندې وه، د بمبۍ جغرافیوي ټولنې په خپرونه ' Transaction of the Bombay Geographical Society ' کې چاپ شوه چې د وخت د سیاست په پرتله، ډېره د یوناني تاریخ په هکله وه.

لکه له ده څخه وروسته د لوېې لوبې ډېر نور لوبغاړي، د برنز ځیرکتیا او په ژبه کې وړتیا ده ته په چټکۍ وده ورکړه. که څه هم دی د سکاټلنډ په لېرې پرته برخه کې د څه نا څه منځنۍ شالید څخه و، خو د خپلو بډایو او د ډېرو اړیکو درلودونکو هم ډېرو په پرتله یې په لږ وخت کې لوړې رتبې تر لاسه کړې. له ده سره د ورور سپارښتنو او د دوی دواړو پراخه اړیکو چې په فري میسنس Freemasons کې یې د خپل نومیالیتوب له وجې ټینګې کړې وې، هم مرسته وکړه.*

ډنګر خو غښتلی او په ونه اته فوټه او نهه انچه برنز، یو د پرمختګ لېوال او هوډمن سړی و چې په بېړني حالاتو کې د ارامه فکر خاوند و. د برنز ملګرو د ده خیالي انځور او فکري چټکتیا خوښېده: یو ملګري یې لیکلي: «برنز پرېکنده،

*دا یو کتاب دی چې جېمز برنز James Burnes لیکلی «د مقدساتو اسوالو ساتونکو د تاریخ لنډه شرح (۱۸۴۰) A Sketch of the History of (1840) the Knight's templars»

چې په لمړي ځل د فري میسن تراو د دغه ساتونکو او الېنبوره ته ځېرمه د روزلن کلیسا سره شي. دغه کتاب د عامه شوو اپلتو لکه «مقدسې وینې Holy Blood، مقدسه پیاله Grail Holy او دا وینچي کود The Vinci Code» د مرداری پلار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چابک، چټک پرېکړه کوونکی، واضح او د بصیرت خاوند و.» په دغه یون کې نومورې له خپلې ځېرکتیا او ټوکو څخه د کار اخیستنې لوی فرصت درلود، په ځانګړې توګه کله چې د پنجاب له پولې تېر شو او د ده بارورونکو اسونو د رنجیت سېنګ د مامورینو په منځ کې یوه هنکامه جوړه کړه. برنز لیکلي: «د لمړي ځل له پاره له بارورونکي اس څخه د منډې او چارګام او د ټولو هغه ځانګړتیاوو تمه وشوه ، چې یو ګړندی ځاروی یې لري.»

برنز او ملګرو ته یې د ۱۸۳۱ کال د جولای په اتلسمه په ښه توګه هرکلی وویل شو. پر اسونو سپره د تشریفاتو یوه ډله او یوه پلې لوا د دوی د ښه راغلاست له پاره لېږل شوې وو. برنز لیکلي: «له مور څخه مخکې روان ګاډی ښایسته ښکارېده او د بار وړونکو اسونو شاته مور پر پیلانو سواره وو او د مهاراجا د افسر سره تر هغه روان وو تر څو چې د ښار له دېوالونو څخه تېر او لاهور ته د ماڼۍ له دروازې څخه ننوتو. د لارې په غاړه پر اسونو سپاره عسکر، توپچي او پلي ځواکونه، کتار ولاړ وو او کله یې چې له څنګه تېرېدو، مور ته به یې سلامي یا رسم تعظیم وکړ. د خلکو ګڼه ګوڼه ډېره زیاته وه. دوی د کورونو په بالکونو کې په درناوي چوپ او ارامه ناست وو.» انګرېزي ډلې ته د مغول زړې کلا د باندې انګړ له لارې، د ښه راغلاست کوټې یا دیوان خاص ته چې دروازې یې د مرمر طاق درلود لارښوونه وشوه. برنز بیا لیکلي: «زه تېټ شوم چې خپل بوټ وباسم، ناڅاپه یو کوچنې زاړه سړي کلک په غېږ کې ونیوم.»[۶۴] دا د پنجاب زمری رنجیت سېنګ و. وروسته رنجیت سېنګ له برنز سره لاس په لاس دربار ته ننوت او ټول اعلحضرت ته مخامخ د سپینو زرو په څوکیو کښېناستل. رنجیت سېنګ دېرش کاله مخکې واک ته رسېدلی و. دا هغه وخت و چې له شاه زمان سره یې د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په خټو کې بند پاتې وو او اوس د رنجیت سېنګ له جبرې مبلمستیا څخه د ښار د لښتیو له لارې د شاه شجاع له تېښتې دیارلس کاله تېر شوي وو. د همغه وخت راهیسې رنجیت سېنګ د افغان کورنۍ جګړې له فرصت څخه په کار اخیستنې، د اباسین سوبل ته د داراني امپراتورۍ ډېرې سیمې تر خپل واک لاندې راوستې او پر ځای یې یو شتمن، ځواکمن، مرکزي او د ښې ادارې دولت جوړ کړ. سربېره پر دې چې نومورې خپل پوځ ته روزنه ورکړه، خپله بېروکراسي یې هم عصري کړه او یوه غښتلې ځارګره شبکه یې جوړه کړه چې کله کله به یې په لودیانه کې له وېډ سره راپورونه شریکول.

د انګرېزانو اړیکې په عمومي توګه له رنجیت سېنګ سره ښې پیل شوې وې، خو دوی هېڅ کله هېر نه کړل چې په هند کې وروستی ځواک چې کېدای شي له کمپنۍ سره جګړه پیل کړي، د رنجنیت سېنګ پوځ دی: د ۱۸۳۰ لسېزې په بهیر کې انګرېزانو د بنګال پوځ کابو نیمه برخه چې شمېر یې ۳۰۰۰۰ کسانو ته رسېدو، د پنجاب په پوله کې ځای پرځای کړې وه؛[۶۵] نو دا ډېره مهمه وه چې برنز له رنجیت سېنګ سره ښې اړیکې ټینګې کړي.

لاهور ته د برنز له رسېدو څخه یوازې څو میاشتې مخکې، فرانسوي ګرځندوی وېکټور جخه مون Victor Jacquemont د رنجیت سېنګ په هکله په زړه پورې خبرې کړې وې. هغه رنجیت سېنګ یو هوښیار او جذاب تېراېستونکی انځور کړی - ځومره چې رنجیت سېنګ په خپلو خصوصي کړنو کې د کرکې وړ دی، همدومره په عامه کړنو کې د ګرانښت وړ دی. وېکټور لیکلي: «رنجیت سېنګ یو زوړ ګیدړ دی، که چېرې زه خپل تر ټولو دوکه باز دیپلومات ورسره پرتله کړم؛ نو زموږ دغه دیپلومات راته ډېر بې ګناه برېښي. له ده سره مجلس یو افت دی. هغه نړدې لمړنی هندي کنجکاو دی چې زه ورسره مخ شوی یم، خو د نومورې دغه تجسس له ده سره د ټول ملت د بې پروایۍ جبران دی. هغه له ما څخه سل زره پوښتنې وکړې، د هند په هکله، د اروپا، د انګرېزانو، د ناپلیون او ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ په هکله او په عمومي توګه د ټولې نړۍ په هکله او بلې خواته د دوزخ او جنت، د روح، خدای، شـیطان او په زرګونو نورو ځیزونو په هکله...» رنجیت سـهنګ خپه و چې اوس ده ته ښـځې دومره خوند نه شـي ورکولای لکه د بنۍ ګلونه یې چې ورکوي.

رنجیت سـهنګ پرون غوښـتل د خپل خپګان وجه راته وښـيي. مورِ د ټولو درباریانو تر منځ یا په بل عبارت په خلاص انګړ کې چې څو زره عسـکر رانه چاپېر وو، پر قالینه د پښـو په سـر ناسـت وو چې ناڅاپه دغه عشـقي بودا هک او پک کړم. ده له حرم څخه پنځه ځوانې نجونې راوغوښتې او ورته ویې ویل چې ما ته مخامخ کښېني. بیا یې په خندا راڅخه وپوښتل چې زه د دوی په هکله څه فکر کوم. ما په پوره صداقت ورته وویل چې زما په اند دوی ډېرې ښایسته دي خو زما دغه خبرې زما د رښتیني اند یوې لسمې ته هم نه رسېدې.

له اس سـره د رنجیت سـهنګ نږدې لېونۍ مینې ته د جخه مون هم پام شـوی و. په ګاونډ ایالتونو کې رنجیت سـهنګ ګرانې او خونړۍ جګړې د هغه اسـونو د لاسـته راوړنې له پاره کړې وې چې د ده خوښ وو خو ځښـتنو یې نه غوښـتل چې خرڅ یې کړي... هغه یو بې شـرمه تېراېسـتونکی هم دی چې د خپلو ناولو کړنو داسې غوړې کوي لکه زمورِ په هېواد کې چې درېیم هېنري Henri III کولې... رنجیت په وار وار د خپل ښه لاهوري رعیت په وړاندې له یوې مسلمانې فاحشې سره پر پیل سپور او بې حیایي به یې ورسره کوله...[۶۶]

برنز ته د جخه مون په ځېر رنجیت سهنګ هم په زړه پورې وېرېښېد او دوی دواړه په لږ وخت کې کلک ملګري شول. برنز لیکلي: «هېڅکوک د مهاراجا ښې طبعې ته نه شي رسېدی. هغه زمورِ سره په یونیم ساعته مرکه کې مجلس پرته له وقفې ګرم وساته: ده په ځانګړې توګه د اباسین سیند د ژوروالي او په کې د بېړۍ چلولو د شونتیا په هکله وپوښتل.» ورپسې یې د باربرۍ اسونو او بګۍ کتنه وکړه. د اسونو نندارې یې تعجب وپارولو او د دوی غټ والی او رنګ یې ډېر خوښ شو. کله یې چې اسونه یو پر بل پسې له مخې تېرېدل، رنجیت سهنګ وویل چې دوی واړه پیلان دي او نورو سردارانو او افسرانو ته یې غږ کړ چې خپله خوښې ورسره شریکه کړي.[۶۷] دی دغه ډالیو او د اېلېنبوره لیک ته دومره خوشحاله و چې د توپچي ځواک شپیته توپونه یې ډزو ته چمتو او په هر توپ یې شل ځله ډزې وکړې چې د لاهور خلکو ته د خپل نوي متحد په هکله خپله خوښې څرګنده کړي.

رنجیت سهنګ د دوو میاشتو له پاره برنز ته ېهلاببلې سرګرمۍ برابرې کړې، د بازینګرو ګډا، پوځي تطبیقات، د هوسیو ښکار، د یادګاري ځلو لیدنه او مېلمستیاوې. برنز حتی د رنجیت سهنګ د اومو الکولو ترخه کورنۍ شراب وڅښل چې تریاک، د مرغلرو پوډر، مشک، غورمه او مسالې په کې ګډ کړل شوي وو. د دغه شرابو دوه پیالو تر ټولو لوی برتانوي شرابي چپه کولو، خو رنجیت سهنګ برنز ته د ده د اسهال د علاج له پاره د دغه شرابو سپارښتنه کوله. برنز او رنجیت سهنګ، یو سکاټلنډی او بل سېک پوه شول چې دوی د قوي شرابو په څښلو کې ګډه وجه لرله. برنز لیکلي: «رنجیت سهنګ له هره اړخه یو فوق العاده سړی دی. ما واوربدل چې فرانسویانو ویلي رنجیت سهنګ له قسطنطنیې څخه نیولې تر هند پورې ساری نه لري.»[۶۸]

رنجیت سهنګ په وروستۍ ماښامنۍ کې برنز ته کوه نور وښود. برنز لیکلي: «سړی د دغه اعلی کانۍ په پرتله د بهتره څیز تصور نه شي کولی. بشپړ خالص الماس چې د نیمې هګۍ په اندازه غټ او درې نیمې روپۍ درووند دی. ما ته وویل شول چې دغه الماس درې نیم میلیونه ارزښت لري.»[۶۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته رنجیت سینګ برنز ته دوه بشپړ جړاو• اسونه ډالۍ کړل. پر اسونو ګران بیه کشمیري شالونه پراته وو، په غاړو کې یې د عقیقو غاړکۍ وې او د ډینګ بنډې یې له تندي څخه پاس دروړلې وې. په داسې وخت کې چې برنز له رنجیت سینګ څخه مننه کوله، د باربرۍ یو اس چې د چرمو زرین جالوغ• پرې اچول شوی او د پیل زین پرې اښودل شوی و د رنجیت سینګ د معاینې له پاره د دوی له مخې تېر کړل شو.[۷۰]

برنز هم لکه رنجیت سینګ ډېر جذابیت درلود چې په وار وار یې ډېر ترینګلي حالات ښه‌رته سم کړي وو. رنجیت سینګ چې معمولا هر چا ته یې د شک په سترګه کتل، له برنز سره د مخه ښې په ورځ یې لوی والي ته ولیکل: «د ارزښتمنو او مناسبو خبرو دغه مرغۍ له خوندور مجلس څخه او د فصاحت او بلاغت د بن بلبل سره مې له لیدو او ناستې ولاړې ډېر خوند واخیست.» وروسته له دې چې لوی والي برنز ته صلاحیت ورکړ چې افغانستان ته لاړ شي، افغانان هم د برنز په لیدو خوښ وو: کله چې برنز د اباسین سیند د افغان پولې پر رودغاړه کې پښه کېښوده، لمړني افغان قومي مشر چې دی ورسره مخ شو، ورته وویل چې نوموړی او ملګري یې دې هلته ځان داسې خوندي احساس کړي لکه هګۍ چې له چرګې لاندې خوندي وي. یوه میاشت وروسته برنز هم دغه مهربانۍ ته د ځواب په اړه خپلې مور ته په مانټروز کې ولیکل: «ما د کابل له لیدو څخه مخکې فکر کولو چې پښور خوندور ځای و خو کابل په رښتیا جنت دی... زه دوی ته د انګوټونو، پوځونو، کښتیو، دارو او په اروپا کې د ټولو عجایبو په هکله خبرې کوم او دوی په بدل کې زما ذهن د خپل هېواد د دودونو، تاریخ، دولتي ارګانونو، سوداګرۍ او ...په اړه روښانه کوي.»[۷۱] برنز له دغو خلکو سره «چې مهربانه او مېلمه پال دي، د رښتینې مینې احساس وکړ. دوی نه د عیسویانو او نه زموږ د ملت پر وړاندې تعصب درلود. کله به چې دوی له ما څخه پوښتنه وکړه چې ایا زه د خنځیر غوښه خورم، زه به په رښتیا ولرزېدم او ورته وبه مې ویل چې یوازې کم اصله خلک دغه کرکجن کار کوي. خدای د ما ته بښنه وکړي ځکه زما ببکن* ډېر خوښیږي او کله چې زه دغه کلیمه لیکم، خوله مې اوبه کوي.»

د برنز کابل خوښ و، د کابل خلک یې خوښ وو، د دوی له شاعرۍ او د کابل له منظرو څخه یې خوند اخیست او واکمنو ته یې په درنه سترګه کتل. ده خپل بارکزی کوربه، دوست محمد خان چې د ده یې تود هرکلی کړی و، د کابل په واکمنۍ کې د رفعت پر لور روان تر ټولو ګړندی بللی او په ډېره رښتینولۍ یې په خبرو اترو کې د هغه د ځلانده ذکاوت په اړه خبرې او په بالاحصار کې د هغه د مانۍ بن او مېوه لرونکو ونو د ښایست یادونې کړې دي؛[۷۲] نو که برنز، دوست محمد او افغانان ځان ته جذب کړل، دوی هم برنز ځان ته جذب کړی و.

• جړاو: په کابو سمبال

•جالوغ: د اس د زین لاندې لمځی

*د خنزیر د ملا او یا څنګونو نیمه وچه یا مالکینه او یا په لوګي وهل شوې غوښه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو پر یو کس چې د برنز جذابیت اثر نه کولو، د شاه شجاع ساتونکی او د لودیانې د ځارګرې اداري مشر کلاډ وېډ و چې هېڅ کله يې څوک د خپل صلاحیت په حریم کې نه خوښېدل او دغه حریم يې داسې ساتلو لکه د کوچیانو سپی چې خپله کاسه ساتي. وېډ دا نه شو زغملی چې لوړ موقف ته د رسېدو یو څوویشت کلن ځوان له ده ځخه مخکې شي او د افغانستان په اړه د لوی والي غوره سلاکار شي. که څه هم د البنبوره مکتوب د وېډ واک زیات کړ او په همالیا کې يې د ځارګریزو مالوماتو د راټولولو له پاره نور اجنټان او سرچینې ورزیاتې کړې، خو نوموړي د وېډ د مسولیت په سیمه کې هم د داسې عملیاتو امر ورکړ چې نه یوازې وېډ پرې هېڅ کنټرول نه درلود بلکې په بوج کې د ده د سیال، پاټېنګر پر ابجنسۍ تړلي وو او له سیال ولایت، بمبیي څخه رهبري کېدل. وېډ پوه شو چې برنز د ده موقف ته یو لوی ګواښ دی او کله چې له کابل څخه د برنز د راپورونو شمېر زیاتېده او ځرنګوالی يې ښه کېده، مخکې له دې چې دغه راپورونه د لودیانې له لارې اړونده ادارو ته ولیږل شي، وېډ به لوستل او ملنډیزه او امرانه تبصرې به يې پرې کولې. که به يې په راپورونو کې کومه تېروتنه ترسترګو شوه، ده به په ډېره خوښۍ په ګوتو کوله.[۷۳]

وېډ پوهېده چې دی یوازې د مېز تر شاه افغانستان پوه دی او افغانستان يې هېڅ کله نه دی لیدلی، خو کله چې د انګرېزي ګټو په هکله د نوموړي د ابجنسۍ موندنې د ده د ځیرک او ځوان سیال، برنز له پایلو سره توپیر درلود، زړه يې نور هم وپرسېد. وېډ رنجیت سېنګ ته تل په شمالي هند کې د کمپنۍ د اصلي متحد په سترګه کتل او په کلکه يې باور درلود چې سېکان په سیمه کې تر ټولو ځواکمن پوځ لري. وېډ د ۱۸۲۰ مې لسیزې په بهیر کې ډېر وخت د سېکانو په دربار کې تېر کړی و؛ نو په حقیقت کې نږدې و چې د دوی د داعيې پلوی شي. په دې هکله د نوموړي مشران پوه او اندېښمن وو. نوموړي له افغانستان سره دومره نات نه درلود. له هغه څه نه يې کرکه درلوده چې د دوست محمد په هکله يې اورېدل او په لودیانه کې يې خپل ګاونډی او ملګری، شاه شجاع که چېرې اړتیا ورته پیدا شوه، په کابل کې د انګرېزانو د بالقوه ګوډاګي په څېر په خپل ذهن کې انځورولو.

خو د وېډ اند له بدلېدونکو حقایقو شاته پاتې و. د تخت د بېرته نیولو له پاره د شاه شجاع د ورستۍ ناکامې هڅې راهیسې، شاه محمود مړ شوی و او افغانستان کابو په بشپړه توګه د بارکزي وروڼو تر واکمنۍ لاندې راغلی و. یوازې په هرات کې د شاه محمود زوی، شهزاده کامران د سدوزیو مورچل ساتلو، خو وېډ د شاه شجاع په څېر بارکزیو ته د ځانپاله او بې اصوله زوروا کانو په سترګه کتل. برنز چې په تازه سترګو دغه موضوعکانو ته کتل، بل نظر درلود. له رنجیت سېنګ سره له مخه ښې وروسته او مخکې له دې چې افغانستان ته لاړ شي، برنز لودیانې ته د لوی والي د لیدو له پاره لاړ او هلته يې د شاه شجاع له دربار څخه هم لیدنه وکړه، خو د شاه شجاع په لیدنه دومره مثبت اغېزمن نه شو، که څه هم نوموړي ورته ویلي وو:«که ما په افغانستان کې خپله پاچاهي درلودی، زه به په کابل کې د یو انګرېز په لیدو ډېر خوښ وای او د کابل او هند تر منځ به مې لاره جوړه کړې وای.» خو برنز قناعت ونه کړ او په یو لیک کې يې لیکلي وو: «زه باور نه لرم چې شجاع تخت ته د رسېدو پوره وس ولري او که خپل تخت ترلاسه هم کړي، هغه دومره ورتیا نه لري چې د داسې سختو حالاتو تر عهدې ووځي.» برنز په خپل ډېر خرڅ شوي کتاب «په بخارا کې یونونه» چې خپل راپورونه يې په کې په یون لیک اړولي وو، بیا په عین موضوع کې داسې لیکلي: «په شجاع الملک کې د پاچاهۍ ورتیا هر وخت شکمنه ښکارېده.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه چلند او خبرې په ریښتیا ډېرې ســیقل شــوي دي، خو قضــاوت یې له منځنۍ کچې څخه اوچت نه دی. که دغه خبره برعکس وای، مخکې له دې چې پنځوس کلن شـي، اوس به یې پرته له کومې هیلې چې په تخت به بیا کښـېني، له شـلو کلونو راهیسـې له خپل هېواد او خپل تخت څخه لیرې په تبعید کې ژوند نه کولای... د دغه کورنۍ بشـپړ زوال د وروســتیو پاچاهانو د بې ځایه ویاړ او غرور له کبله دی چې اوس افغانان د دوی په زوال هېڅ خواخوږي نه ښـيي. شـجاع به بې ارنګه خپل تخت بیا ترلاســه کړی وای، خو مخکې له دې چې خپل واک مضــبوط کړي، په بیړه یې د یو ځواکمن پاچا له کړنو او صــلاحیتونو څخه کار واخیســت. افغانان د یو واکمن کس پر وړاندی خپل د حســد احســاس نه شـي پټولی: په تېرو دېرشــو کلونو کې څوک په خپل مرګ مړه شــوي دي؟ دوی هغه وخت خوشحاله دي چې د یو مطلق واکمن تر واکمنۍ لاندی ژوند وکړي او یا په ډېرو جمهوریتونو ووېشل شي.[۷۴]

برنز په کابل کې یو مطلق واکمن وموند. هغه د خپل یون په بهیر کې ټول بارکزي وروڼه ولیدل، خو ده ته بې ارنګه دوست محمد خان تر ټولو اغېزمن ښکاره شـو. دوست محمد اوس د کابل او غزني مطلق واکمن و او د خپل کم عمر او د وروڼو د حسـادت برعکس، د خپلې کورنۍ د مشـر په توګه د پېژندنې په درشـل کې و. برنز په وضـاحت د دوسـت محمد خان ســتاینه کړې: هغه په خپل یون لیک کې لیکلي: «یوه یوني ته د دوســت محمد نومیالیتوب مخکې له دې چې هېواد ته یې د ننه شي ځرګند شـو.»

هېڅوک د داســې کرکټر لیاقت نه لري چې دوســت محمد خپل کړی. هغه ورځنیو چارو ته په بشــپړ ډول پاملرنه کوي او هره ورځ په قضایي او اداري ودانۍ کې حاضر وي...دغسې کړنې د خلکو ډېرې خوښـېږي. نومورۍ سوداګري ډېره هڅوي او ټولې پرکنې د ده د عدل ســتاینه کوي: بزګران د اســتبداد له نه شــتون څخه خوند اخلي، وکړي د خپلو کورونو د خوندیتوب په هکله اندېښــنه نه لري، سوداګر د پرېکړو په مساواتو او د دوی د شتمنیو له ساتنې څخه خوښ او عسکر د منظمې او پر وخت تنخوا په ترلاسه کولو راضي دي. له دې نه زیاته د یو واکمن ستاینه نه شي کېدای. دوست محمد تر اوسه ځلوېښت کلن نه دی. مور یې [قزلباشه] پارسیوانه وه او همدغه خلکو روزنه ورکړې چې پوهه او درک یې د نورو وروڼو په پرتله تېز شــو. ســړی د نومورۍ د پوهې، ځیرکتیا او کنجکاوۍ او همدا راز د هغه له چلند او خبرو څخه اغېزمن کېږي. دی بې ارنګه په افغانســتان کې تر ټولو ځواکمن مشـر دی او په داسـې ورتیا او توان چې دی یې لري، کېدای شي په خپل هېواد کې لا زیات پرمختک وکړي.[۷۵]

برنز لیکلي چې ده اوږدلې دوست محمد په زلمیتوب کې وحشي او عیاش و، خو کله چې د واک ځښـتن شـو، خپل ځان یې اصلاح کړ. د شـراب څښـل یې پرېښـودل، لوسـت او لیک یې زده کړل او پرهېزګاري او په جامه او چلند کې یې ساده کې خپله کړه. هر چا کولای شــول چې له ده ســره وګوري او د عدالت غوښــتنه وکړي. برنز نه یوازې له دوســت څخه کلک اغېزمن شـوی و، بلکې نومورۍ یې په افغانسـتان کې د انګرېزانو د نفوذ تر ټولو ښـه شـونی بدیل ګڼلو. د هغه په اند د ســدوزیو وخت نور تېر و او دا چې دوســت محمد د انګرېزانو خوا ته کروهنه درلوده؛ نو پرته له دې چې له عامه بودیجې څخه لوی لګښـت وشـي، له ده ســره د یو ائتلاف جوړول شـوني وو.[۷۶] دغه ســتراتیژۍ په رادیکاله توګه له هغه ســتراتیژۍ څخه توپیر درلود چې وېډ کلکټ ته وړاندې کړې وه. اوس وېډ دوه خوښـې درلودې، لمړی دا چې د دغه ځوان نظر ومې، چې په ســیمه کې یې لږ وخت تېر کړی و خو د ده برعکس، کابل یې لیدلی و او دویم دا چې د ســیمې په اړه د شل کلنې پوهې د خاوند په توګه په خپل دریځ ولاړ پاتې شي او په سیمه کې د انګرېزانو تر ټولو ښې شتمنۍ په توګه، د شـاه شـجاع ملاتړ ته دوام ورکړي. وېډ دویمه خوښـه غوره کړه او په داسـې حال کې چې برنز لا په کابل کې و، د ۱۸۳۲ کال د مې په میاشـت کې یې داسـې ولیکل: «خلک له جګړې او ډلو څخه ســتړي دي. دوی د پخوانۍ [ســدوزي] واکمنۍ د بیا جوړونې هیله کوي او دا د ارامۍ یوازنۍ لاره ګڼي.»[۷۷] دغه خبرو د برنز له راپورونو ســره چې له کابل څخه یې لېږل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمون نه درلود. وېډ خپله قضیه جوړه کړه او په دې ډاډمن شو چې دلایل به یې په کلکته کې ومنل شي، خو مخکې له دې چې د دغه قضیې پر وړاندې کولو پیل وکړي، ده تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې له کابل څخه د شمال په لور پر هندوکش د تېرېدو لارې له پوځي ارخه وځېړي.

د افغانستان په لوېدیځ کې پېښو له وېډ سره مرسته وکړه. پارسیانو د سدوزیو د ورستي پاتې مورچل هرات، کلابندي نړدې بشپړه کړې وه. لکه څنګه چې انګرېزانو په ۱۸۲۶- ۱۸۲۷ مو کلنو کې له پارسیانو سره د روسانو پر ضد جګړه کې مرسته ونه کړه او ویې نه غوښتل چې له روسانو سره په مخامخ جګړه کې د ایران په ګټه ښکېل شي، پارسیانو دا بېړه وګڼله چې روسانو ته غېږه خلاصه کړي. اوس پارسیانو د هرات د بیا نیولو پلان درلود او په کلکته کې ستراتیژي جوړوونکو ګمان کولو چې دا په اصل کې د پارس په نوم د روسانو نوښت دی او د تزاري هغه پلان یوه برخه ده چې غوښتل یې له افغانستان څخه د خپل پرمختک له پاره د اډې په څېر کار واخلي: پنځه کاله مخکې د ټرون یوې مادې سن پیټرزبورګ ته حق ورکولو چې که پارس کوم وخت هرات تر خپل واک لاندې راولي، روسان کولی شي خپله قونسولګري هلته پرانیزي، خو په حقیقت کې د انګرېزانو دغه وېره ببڅایه وه - په ۱۸۳۲ کال کې روسانو حتی هڅه وکړه چې د پارس شهزاده عباس میرزا قانع کړي چې پر هرات یرغل ونه کړي، خو وېډ له دغه وېرې څخه په کار اخیستې لوی والي ته ولیکل چې د خلکو باور پر داسې نظریه چې په دې کار کې روسان لاس لري مخ په زیاتېدو دی ...[۷۸] که چېرې په دې هکله څه ونه شي او شجاع بېرته پر تخت کښېنول نه شي، روسیه به هرات ونیسي او له هغه څخه به د خپلې اډې په څېر کار واخلي چې پر هند یرغل وکړي. د لیک سربېره، وېډ د شاه شجاع په لاس یو لیکلی سند چې شجاع په کې له انګرېزانو څخه په افغانستان کې د روسانو د لاسوهنې پر وړاندې مرسته غوښتې وه، لوی والي ته ولېږه. شاه شجاع ورته لیکلي وو چې اوس یې له رنجیت سېنګ سره کینه له زړه ایستلې ده او حاضر دی چې د پارس او روس د ګواښ پر ضد په افغانستان کې د مقاومت مشري وکړي. رنجیت سېنګ به پر پېښور یو انحرافي یرغل وکړي او په عین وخت کې به د ده خپل ځواکونه د سوېل له لارې کندهار کلابند کړي. شجاع د خپلې لیکنې په دوام کې داسې لیکلي وو: «زما د هېواد فتحه یو اسانه کار دی. زه اډه یم چې زه به په افغانستان کې په شپږ لکه روپیو بیا واک تر لاسه کړم... افغانان زما د راتګ هیله کوي، پر ما به راټول شي او بل هېڅ مشر به ونه مني... او بارکزي داسې خلک نه دي چې افغانان یې تر شا ودرېږي... که زه حتی دوه درې لکه پور پیدا کړم، زه باور لرم چې زه به خپلې موخې ته ورسېږم[۷۹]».

وېلیم فرېزر د ۱۸۳۲ کال د دسمبر په لمړۍ نېټه چې لږ موده مخکې د انګرېزانو په ډهلي نمایندګۍ کې ګمارل شوی و، د خپلو اجنټانو له خوا راپورونه تر لاسه کړل چې افغانان په ښار کې په لویه پیمانه وسلې او مهمات پېري. دا څرګنده نه وه چې دغه پېرودنه مشروع او د څه له پاره وه؛ نو فرېزر پېرودونکي ونیول او څه یې چې پېرودلي وو ورڅخه ضبط کړل. وروسته یې کلکټې ته ولیکل چې له دوی سره څه وکړي.[۸۰]

(c) ketabton.com: The Digital Library

فریزر ته له لوی والي لارډ بهن ټینک Lord Bentinck څخه نېغ ځواب راغی چې دغه پېرودونکي د شـاه شـجاع اجنټان دي. دوی ډهلي ته لېږل شـوي چې دان پور ټوپک، مهمات، یونیفورم، بکرۍ•، نښـانونه، او د کارتوسـو کڅوړې وپېرې چې خپله پاچاهي بېرته ونیسي. دا ټول د لوی والي په پټه خوښه او مرسته ترسره شول او شجاع د بهن ټینک په پټه خو نېغه منظورۍ د یرغل له پاره تابیا پیل کړه.

د ۱۸۲۸ کال په وروسـتیو کې لوی والي له شـاه شـجاع سـره حتی د لیدو غوښـتنې رد کړې وې، خو اوس هرات ته د پارسـیانو ګواښ او د روسـانو پر وړاندې د الهنبوره د مقاومت هوډ سـیاسـي ارزونې بدلې کړې وې. بهن ټینک امر وکړ چې د انګرېزانو رسـمي دریځ به ناپېلتوب وي، خو له شـاه شـجاع سـره به په پټه مرسـته کېږي او د ځلورو میاشـتو میاشتنۍ خرڅ دې چې په ټوله کې ۱۶۰۰۰۰ روپۍ کېږي مخکې له مخکې ورکړل شي.[۸۱]

په عین میاشت کې او په داسې حال کې چې بهن ټینک دوسـتانه لیکونه دوسـت محمد ته لېږل او نه یوازې له هغه ځخه یې د برنز د مېلمه پالنې له پاره مننه کوله بلکې د دغه دولتونو تر منځ یې د ملګرتیا او اتحاد د جوړونې په هکله خپله ژوره هیله څرګندوله، د بهن ټینک نوي سکرتر، وېلیم مېکناټن په پټه فرېزر ته دستور ورکړ چې نه یوازې د شاه شجاع د وسلو پېرودونکي له زندان ځخه ازاد کړي بلکې په ډهلي کې د دوی ټول پېرودي توکي د ګمرک له تعروفو ځخه معاف کړي؛ نو په دې توګه به د بارکزي دولت پر ضد د سدوزي انقلاب سره مرسته وشي.[۸۲]

مېکناټن چې د دغه پټو عملیاتو تر شـا و، د السـټر Ulster یو په کتاب مین رون اندی، ختیځپوه او پخوانی قاضـي و چې له محکمې ځخه یې د کمپنۍ د بیروکراسـۍ مشـرتابه ته وده کړې وه. په پیل کې مېکناټن د هنري رسـل Henry Russell د سکرتر په توګه کار کولو. هنري رسل په حیدراباد کې د انګرېزانو یو ښوی او ځانپال مشر و. مېکناټن ته د ده د هوښـیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده د خانتما لېونتوب نه خوښـېدو او نورو به د دغه «اداري کارکوونکي یا تل د میزشاته ناست سړي» د والي سکرتر او ستر سلاکار څوکۍ ته وړتیا تر پوښتنې لاندې راوستله، خو مېکناټن په خپلو وړتیاوو کې هېڅ ارنک نه درلود او د سیاسي توطیو او دسیسو جوړولو د استعداد خیالونه یې پالل. هغه د افغانستان په هکله دومره پوهه نه درلوده لکه څومره یې چې باور درلود که څه هم د دغه سیمې څېرمو ځایونو ته هم نه و تللی. د ده ټولو مالوماتو د وېډ د اجنټانو د راپورونو له لوسـتلو ځخه سـرچینه اخیسـته. کېدای شـي مېکناټن هم لکه وېډ د برنز په چټکه وده حسـادت کولو. لکه یو زېرېدلی بیوروکرات، د مېکناټن هر وخت دا غوښـتنه وه چې هر څه باېد پروتوکول ته په پام سره ترسره شي او د برنز دغه وړتیا یې نه خوښېده چې خپل غږ په نېغه د لوی والي غوږ او د لندن کابینې ته پرته د معموله چینلونو ورسوي. ده وېډ هم له ډېرو کلونو راهیسې پېژندلو او لکه وېډ په خپل قضاوت یې باور درلود او د خپل فکر او کار دودیزه بڼه یې خوښېده.

په دې توګه په خطرناک ډول د افغانسـتان له پاره د انګرېزانو یوه متناقضـه او دوه مخې پالیسـي وزېرېده. برنز له دوست محمد او بارکزیو سره د دوستۍ پیلامه جوړوله، خو د دولت یو بل مټ په پټه د دوی پر ضد د یو پاڅون ملاتړ کولو. لکه څنګه چې وخت وښـوده دغه تګلاره نه یوازې دوه مخې او غولوونکې وه بلکې د داسې مصیبت لارښونه وه چې د پېښېدو سیلې یې ډېر ژر د هر ښکېل کس په مخ ولګېده.

• بکرۍ: یو ډول تېږه چې له بلې تیزې سره په موښولو سپرغۍ بادوي او اور پرې لګول کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع له خپلې مخکنۍ هڅې څخه لس کاله وروسته، خپل خلک د ډهلي په نویو وسلو سمبال کړل او د ۱۸۳۳ کال د جنورۍ په اته ویشتمه، د یوې وړې اسوالې قوې په سر کې له لودیانې څخه ستون شو. هغه د خراسان تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره د خپلې درېیمې هڅې په بریا ډاډمن و او په خپل یادښت کتاب کې یې لیکلي: «ما هېڅ کله د ستونزو او سختیو په زغملو کې د خپل سلطنت د بیا ترلاسه کولو له پاره اړنګ ونه کړ.»

د درد یوه خزانه انعام دی
خو د دغه خزانې کلۍ له الله سره ده
تر هغه وخته چې ژوند او اس شته، پرې سپور شه اې شجاع
هېڅ کله هیله له لاسه مه ورکوه چې اس ملونی• کړې
که د سل ځله زړه مات شي
بیا هم دوام ورکړه اې شجاع
د خداي په مهربانۍ او عظمت سپور شه
ځکه چې خدای ته هېڅ شی ناشوني نه دي[۸۳]

شاه شجاع د وېلیم کمبل William Campbell په نوم یو تکړه او هوډمن انګرېز اصله هندي وګماره چې د ده عسکرو ته روزنه ورکړي او مشري یې وکړي. د شجاع لمړی منزل بیا د پنجاب او سند په پوله د شکارپور مالي مرکز و. انګرېزانو شجاع ته یوازې د هغه پیسو یوه کوچنۍ برخه ورکړې وه چې ده ورته د جګړې له پاره اړتیا لرله. دا ځل هغه هوډمن و چې دومره بې رحمه به وي لکه څومره چې ورته اړتیا وي چې بیا ناکام نه شي؛ نو څنګه چې د انګرېزانو له خاورې ووت، خپل دغه نیت یې ثابت کړ. هغه د یو تجارتي کاروان مخه ونیوه چې د سند په لور روان و او مالونه یې ترې واخیستل.[۸۴] اوس چې شاه شجاع پیسې پیدا کړې، ملاتړي یې په چټکۍ په ډېرېدو شول.

وېډ چې د شجاع په لښکر پسې له لیرې روان و، د شاه شجاع د پرمختګ په هکله یې خوشبینه راپورونه لېږل. هغه لیکلي وو: «شجاع اوس د معززو خلکو ۳۰۰۰ کسه راټول کړي، څلور خوځنده سپاره توپونه لري او دوه لکه روپۍ یې په خزانه کې دي.» وېډ باور درلود چې دا ځل د شاه په بریا کې اړنګ ډېر لږ دی او پرته له دې چې د چا نوم یاد کړي، ده د برنز پر هغه اند چې بارکزي په افغانانو کې ګرانښت لري، مسخرې کولې. نوموړي لیکلي: «هغه اروپایان چې په دې وروستیو کې یې په افغانستان کې یونونه کړي، په دې اند دي چې افغانان د خپل پخواني پاچا د بیا راتګ په اړه، که مخالف نه دي، لږترلږه بې پروا خو دي، خو دا باید په پام کې ونیول شي چې دغه مسافر د واکمنې کورنۍ [بارکزي] مېلمانه او اشنایان دي او واکمنه کورنۍ هم د دوی په خوښ ساتلو غواړي د دوی اند د ځان په ګټه بدل کړي.»[۸۵]

شجاع د مې میاشتې په نیمایي کې له اباسین څخه تېر شو او پرته له کوم مخالفت څخه شکارپور ته ننوت. ورپسې یې د شکارپور له بانکرانو څخه مالیه ټوله کړه، خپل صندوقونه یې د دوی له پیسو څخه ډک کړل او د عسکرو روزنه یې

• ملونه:قیزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل کړه. شېر میاشتې وروسته د ۱۸۳۴ کال د جنورۍ په نهمه د کمبل عسکرو د بلوڅانو یو یرغل شاته وتمباوه. د بلوڅانو دغه لښکر د سند امیر لېږلی و چې شاه شجاع ونیسي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «د بلوڅانو یوې ډلې د تورې سره په نڅا جګړه پیل کړه.»

دوی په خپلو تورو د شاهي پوځ ډېر سرونه غوڅ کړل او د جګړې نغارې یې تر خپلې وژنې پورې وهلې، خو افسوس د دوی تکتیکي ناپوهۍ ته! دوی د جګړې په منځ کې له خپلو اسونو ځخه ښکته شول او په داسې حال کې چې تورې یې کډولې او پېریانو غوندې چیغې یې وهلې، په پښو یې غوندۍ ته په منډه پیل وکړ. مخکې له دې چې د غوندۍ سر ته ورسېږي، د دښمن ګولیو به په ځمکه وغورځول؛ نو په دې توګه ډیر پیاوړي او کمزوري بلوڅان مړه شول او د ژوند درمند یې د نابودۍ باد یووړ.

کله چې شاه شجاع د دوی له ماتې خبر شو، امر یې وکړ چې هېڅوک باید پرې نه ښودل شي چې له سیند ځخه تېر شي او ټولې کښتۍ یې باید ضبط شي؛ نو بلوڅان چې د اور او اوبو تر منځ بند پاتې شول، وار یې خطا شو. هغوی چې قوماندان ته یې د بېرته ورتک جرات نه درلود، ځانونه یې سیند ته واچول، ډېرو یې د ډوبېدو په حال کې ماڼو ګانو ته د ژغورنې چیغې وهلې او نورو یې خپل اسونه تر لکۍ نیولي و تر هغه چې دوی له اسونو سره یو ځای اوبو یووړل.[۸۶]

شاه شجاع ته اوس برېا، برېا زېږوله. کله چې یوه میاشت وروسته د شمال په لور ستون شو، د نومورې د پوځ شمېر دېرش زره کسانو ته ورسېد او شجاع هم ښه روحیه درلوده. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «کله چې د خپل پوځ ګڼ شمېر ته ګورم؛ نو دا پوښتنه راته پیدا شي چې کوم پاچا به داسې لوی پوځ کوم وخت تر خپل توغ لاندې درلود؟ او که یې درلود؛ نو داسې ځوک به وو چې د هغه پر وړاندې ودرېږي؟»[۸۷] شاه شجاع د سند امیر ته چې تر اوسه یې د ده پر ضد د نوي پوځ د جوړولو هڅه کوله، یوه ځانباوره ننګونه ولېږه: «لعنتي سپیانو، ان شاءالله زه به داسې سبق درکړم چې ټولې نړۍ ته یوه بېلګه پاتې شي. د لېونې سپي سره یوازېنۍ چلند د هغه په غاړه کې د رسۍ اچول دي. که غواړې چې پر مور برید وکړې؛ نو د ټول ځواک سره دې راځه. زه له تا وېره نه لرم. هر څه د خدای په رضا کېږي. ملک به د فاتح په نصیب شي.»[۸۸]

د اپریل په میاشت کې شجاع خپل لښکر د بولان د غاښي په لور روان کړ او له هوکړې سره سم، رنجیت سېنګ له خپل خالصه پوځ سره له لاهور ځخه د شمال لوېدیځ په لور روان شو چې په اټک کې له اباسین ځخه تېر او پر پېښور انحرافي برید وکړي. د بارکزیو عسکر چې اوس په دوه جبهو ووېشل شول، په یوه جبهه کې یې هم اغېزمن مقاومت نه شو کولای. بلاخره اوس شاه شجاع ته هر څه له پلان سره سم روان وو. هغه د برېا په ژبه چې خپله خوشحالي یې نه شوی پټولی او د سند د امیر په هکله یې ملندې وهلې، وېډ ته ولیکل: «دغه لنډورو• خلکو هېر کړي چې زه د خدای له ځانګړې ساتنې لاندې یم.» او خوشبیني یې ځرګنده کړه چې د بارکزیو پر ضد یې برېا نږدې ده: «د خدای په خوښه، برېا به زما پر مخ خپلو دروازو پرانیستلو ته دوام ورکړي.»[۸۹]

خو د ۱۸۳۴ کال د مې په میاشت کې کله چې د شجاع پوځ بلاخره د کندهار رغیانو• ته ورسېد، د ده بخت بیا په چپه کېدو شو. بارکزیو د شجاع د برید پر وړاندې د تیاري له پاره ډېر وخت درلود. کله چې د هغه پوځ د ښار دېوالونو ته ورسېد، بارکزیو خپل اکمالات پوره کړي وو او د ښار دفاعي پوځ د یوې اوږدې کلابندۍ پر وړاندې د مقاومت له پاره

• لنډور: لنډ فکر

• رغیانه: په دښته کې هغه ځای چې څو وني او اوبه ولري

(c) ketabton.com: The Digital Library

چمتو و. سـربېره پر دې، د شـجاع پوځ په جنګي کلابندی کې لږ تجربه لرله او دوی نه یوازې دومره روزل شـوي نه وو بلکې پوره توپچي ځواک او نور وسـایل یې نه درلودل چې د ښـار پر دېوالونو وروخېژي. میرزا عطا لیکلي: «کلابند کوونکو ځواکونو پر ښار باندې د ډېرو مرګ ژوبلو په زغملو یو ناکامه بریډ وکړ.»

دوی هڅه وکړه چې په زینه پر دېوالونه وروخېژي؛ نو په پټه او بشـپړه چوپتیا یې زینې په تیاره کې د دېوالونو تر ښخه ورسـولې او تم وو چې څارونکي ویده شـي څو دوی یې خلع سـلاح کړي او بیا به پر کلا یرغل وکړي. خو خوب لمړی په شـاهي کلابند کوونکو لاس بری شـو...شـاه تر لمر خاته پورې ناکراره د یرغل د پیل خبر ته تم و، خو چې له کلا څخه یې د چیغو او هیاهوی غږ تر غوږ نه شـو؛ نو د ویښـېدنې توپ د ډز له پاره یې امر وکړ. کلابند کوونکي ناڅاپه له خوب څخه ویښ شـول او کوري چې لمر په ختو دی. د کلا سـاتونکي له خوب څخه ویښ شـوي وو او د خطر زنګ یې ووهلو، خو د اعلحضـرت له ډاره کلابند کوونکو یرغل ته مخ کړ، زینې یې پر دېوالو ودرولې او پر دېوال ختل یې پیل کړل. پر دوی باندې سـمدلاسـه د ډزو داسـې باران پیل شـو چې دوی یې د ژوند له زینې څخه د مرګ لښتې ته غورځول.[۹۰]

دوه میاشـتې وروسـته چې کلابندي له بندښـت سـره مخ شـوه او دواړه لوري په خپلو ځایونو کې کلک ولاړ وو، د دوسـت محمد په هکله خبر راورسـېد چې له شـل زره بارکزیو سـره راروان دی چې د خپل میرني ورور سـره د کلابندی په ماتولو کې مرسته وکړي. که څه هم د پوځ د شمېر له پلوه شجاع برلاسی و- ځینې اټکلونه د نومورې د پوځ شمېر اتیا زره ښـې - ده اندېښـنه لرله چې دوسـت محمد به د ده پر پوځ اوبه بندې کړي؛ نو نومورې خپل پوځ د ښـار دېوال ته مخامخ له خوندي موضع څخه شمال سوېل ته وخوځولو او د ارغنداب په سیندغاړه باغونو کې چېرته چې اوبه پرېمانه وې ځای پر ځای شـو. دوسـت محمد چې دا خبر واورېد، یوازې په اس سـپور شـو څو په خپله د دغه خبرې پخلی وکړي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «کله چې پر دوسـت باندې د دغه شـاتک باد ولګېد، له خپل ښـه بخت څخه خوښ شـو او په بدله ځېره ستون شو څو په خپله د دغه اوازې پخلی وکړي.»

دی چې هلته ورسـېد، کوري چې شـاهي عسـکر په دې فکر چې د کابل لښکر تر اوسـه په میلونو لیرې دی، له سـیوري لاندې پراته دي؛ نو بیا دوسـت محمد یوازې خپل درې زره تکړه عسـکر ځان سـره په چټکۍ ښرته راوسـتل او په باغونو کې خپاره شـاهي عسـکر یې تر بریډ لاندې ونیول. د سخټې جګړې په ښېر کې شیخ شاه اغاسي چې د دوسټ محمد په دستور څو ورځې مخکې شاه شجاع ته اوښتی و، چیغه ګډه کړه: «پاچا وتښـتېد، پاچا وتښـتېد.» او ورپسې یې له دغې جورې کړې سربدالۍ څخه په کار اخیستنې، د شاهي پوځ د ننه په برېد پیل وکړ. د شجاع عسکر د ماټې د چیغې په اورېدو او د شېخ د لوټمارۍ په لیدو هک پک شول. په داسې حال کې چې د توپونو او تۅپکو لوګی اسـمان ته جګېدلو، کمبل او بلوک یې په تیښکه له خپلو مورچلونو څخه دفاع کوله، خو د کابل ځوانانو هېڅ وېره نه درلوده... او د توپ پر موضع یې ورمنډه کړې، کمبل یې تېې کړ او بیا یې ژوندی ونیو او تۅله توپخانه یې تر خپل واک لاندې راوسـتله. د شجاع پوځ اوس وارخطا شو. هر چا تښـتې ته مخ کړ. پوځ هرې خواته په دښـتو او غونډیو کې ورک شـو. شجاع چې دغه حال ولید، پرته له تښـتې یې بله چاره نه لرله او دی هم وتښـتېد.[۹۱]

یوځل بیا شـجاع شـاتک ته اړ شـو. د کندهار په باغونو کې هرې خواته د پرتو توکو په منځ کې چې د دوسـت محمد د پوځ لاس ته ورغلي وو، د وېډ داسـې ملاتړلیکونه هم وو چې په دغه ناکامه کودتا کې یې د انګرېزانو لاس ثبوتولو. وېډ هڅه کوله چې دغه پایلې ته یوه ښـه وجه پیدا کړي او ویل یې چې د دغسـې پایلې هېڅا وړاندوینه نه شـوای کولای، خو اوس ډېر داسـې برېښـېدل چې د بارکزیو د ګرانښـت او اغېزمنتیا په هکله د برنز خبرو حقیقت درلود او وېډ له ډېر وخت راهیسې د یو پرله پسې بایلونکي ملاتړ کولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې د انګرېزي پالیسۍ د ماتې د شنې په اړه د لوی والي په دستور د جوړ شوي راپور په پایله کې په واضح او لنډو کلیمو لیکل شوي وو: «شاه شجاع په یو شمېر بد قسمته هڅو کې د خپل تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره ښکېل و.» په پایله کې د نوموړي څلور لوبې ماتې یادې شوې وې: لمړی ماته یې د نیملې په مغولي باغونو کې د ده پر پوځ غلچکي برید، دویمه یې د کشمیر په واورو کې د ده د پوځ یخنۍ وهنه، درېیمه یې په پېښور کې د نوموړي د باروتو د زېرمې چاودنه او اوس څلورمه یې د کندهار په باغونو کې د هغه پر پوځ نابېره برید. «شاه شجاع د یرغل په تیاري او ترسره کولو کې لوبه سېکمنتیا او زوړورتیا او په ماته کې لوې زغم له ځانه ښودلی دی، خو د بد بخت له کبله، د ده زړه په کړکېچنو چارو کې هر وخت مات شوی.»[۹۲]

اوس حتی وېډ منلې وه چې زده کړیال یې له کاره وتلی او وخت یې تېر شوی، خو له جنګي اجېر جوسایه هارلن سره په شخصي خبرو کې وېډ ویلي وو چې یو شی کېدای شي شجاع بېرته صحنې ته راولي: «شاه شجاع یوازې هغه وخت بل فرصت لري چې د کابل په هکله د روسانو ظاهراً رښتیا پالیسي بربنډه شي.»[۹۳]

که روسان د بارکزیو په مرسته نېغ په افغانستان کې ښکېل شي، شاه شجاع به بیا د انګرېزانو د ځانپالنې له پاره ارزښت پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳

د لوړې لوبې پیل

د ایران او افغانستان د نانندریزه پولې په شندو تیتو پرتو غونډیو کې دې څوک په شپه کې نه ورکېږي. حتی اوس هم دا سیمه یوه شاړه ډیدیا ده چې یوازې ټپوسان یې په هوا کې الوتنې کوي، د ژمي لېوان یې پر ځمکه کرځي او د تریاکو قاچاقبر یې د کاروانونو پر زاړه تک لوري تېریږي. په دغه پراخه لمر سېځلې منظره کې څېړې وړې او سوکه خوځېږي. دوه سوه کاله مخکې دا داسې سیمه وه چې مسافرو به حتی د ورځې په کې یون ته زړه نه شه کولو. په جګړه کې د شکېلو پاچاهیو تر منځ د دغه نانندریزه سیمې درې او غاښې د شوکمارانو کارځایونه او پټنځایونه وو. د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر کرمې ورځې وې او د دویم بریدمن هنري رالېنسن له پاره د یوې اوږدې اونۍ پای و. نوموړي له درېیو کلونو راهیسې په لوېدیځ پارس کې، کرمانشاه ته څېرمه په لیږې پرتو بارکونو کې د پارسي پوځ یوې نوې لوا ته روزنه ورکوله. په دغه موده کې نوموړی د هغه درې ژبې نسخو مینوال شو چې د هخامنشیانو پاچا داریوش په امر په بهستان کې حجاري شوې وې؛ نو رالېنسن چې په دغه لرغوني پارسي روزېته تېرې• Rosette Stone مین و، هر ماښام به په خورا سختۍ د کابو عمودي کمر پر مخ وختلو او بیا به یې ډیرته ځان د کالیو ټوکرۍ ته ور ټیټ کړ چې د نسخې چاپونه واخلي. وروسته به خپلې کېږدۍ ته لاړ او په خپلو ښسارو بریالیو هڅو به یې دغه مبهمې نسخې یې رمزه کولې،[1] خو کله چې د یو بېرنۍ ماموریت له پاره د پارس شمال سوېل ته ولېږل شو، د ده شنې ودرېدې او له هغه وخت راهیسې چې ده په تهران کې د انګرېزي سفیر له مرستیال څخه د دغه ماموریت د ترسره کولو امر ترلاسه کړ، په شپږو ورځو کې یې پر اس ۷۰۰ میله مزل وکړ. په نورماله توګه له تهرانه تر مشهد پورې، چې افغان پولې ته څېرمه د زیارتونو ښار دی د پوځي لارې په اوږدو کې په پرتو کاروانسرایونو کې ډېر کرایي اسونه د مسافرو له پاره شته وو، خو د پارس شاه د هرات د کلابندۍ په لور روان و؛ نو دربار ته او له درباره د استونو شمېر دومره ډېر و چې رالېنسن نور اسونه پیدا نه کړل او اړ شو چې یوازې پر یو اس دومره مزل وکړي.

د رالېنسن سره مل کسان او اسونه سخت ستومانه وو او په توره تیاره کې کله ویښ او کله ویده، دوی لاره ورکه کړه. په دغه شېبه کې، ټیک کله چې سپېدې د شاه جهان د غرونو په غاښورو څنډو کې وچاودې، رالېنسن د سپېدو د رڼا په څرک کې پر اسونو یوه بله سپره ډله ولیده چې دوی ته نږدې کېده. نوموړي وروسته لیکلي : «ما له دوی سره د

•روزېته تېره په ۱۷۹۹ کال په منف کې وموندل شوه چې په ۱۹۶ کاله له میلاد څخه مخکې د وخت د پاچا یو فرمان په درېیو ژبو ورباندې لیکل شوی (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرو وېره نه لرله، خو کله چې د دوی له ځنګه په ډګ ډګ تېرېدم، په حیرانتیا مې داسې سړي چې قزاقي جامې یې په تن وې ولیدل او زما یو مرستیال د روسي ماموریت یو چوپړیال وېژاندە.»[۲]

رالېنسن سمدلاسه پوه شو چې دلته څه خبره وه. د قزاقو یوه وسله واله ډله چې له داسې لیږې بیدیایې لارې د افغانستان د پولې په لور ستنه وه، بې دلیله نه شي کېدای او په تېره بیا په دغسې ځانګړې شېبه کې د انګرېزي ځارګړې ادارې یو کارکوونکي د افغانستان په پوله کې هر راز روسي فعالیت ته د شک په سترګه کتل. لارېنسن په هند کې له خپلې لوا ځخه په نوې ځارګړه ځانګه کې کمارل شوی و او په ځانګړې توګه د روسي نفوذ د مخنیوي له پاره ایران ته لېږل شوی و. نوموړي په ایران کې درې کاله تېر کړي وو او د یوې سنجولې ستراتېژۍ د یوې برخې په توګه چې ایران بېرته د برتانیې غېږې ته راولي، پارسي پوځ ته یې کنټ شمېر وسلې ورکړې او دوی ته یې روزنه ورکوله. پارس ته له راتګ ځخه څو میاشتې وروسته، رالېنسن پوه شو چې هغه او ملګري یې د روسانو له کلکې ځارنې لاندې دي. د ۱۸۳۴ کال د اکټوبر په میاشت کې یې په خپل راپور کې لیکلي و: «یو روسي افسر چې د برَن فون روزن Baron Von Rosen [په قفقاز کې روسي نایب] ځانګړی مرستیال و، نن کمپ ته راورسېد. هغه د خپل جنرال له خوا رالېږل شوی چې د امیر لیدنه وکړي، خو اصلي موخه یې په پوځ کې زمور د موقف، د پارسي پوځ د وضعیت او نور د داسې څه جوتول دي چې پر روسي ګټو اغېزه لري.»[۳]

په ۱۸۳۰مو کلونو کې د برتانیې او روسیې تر منځ په سېره جګړه کې پارس په ځانګړې توګه انګرېزانو ته نور هم هغه وخت سور شو کله چې د ۱۸۳۳ کال د مارچ په میاشت کې تهران ته په ځان باورمن کونټ ایون سیمونېچ Count Ivan Simonitch ورسېد. لکه فرانسوي افسران چې د رنجیت سېنګ دربار ته تللي وو او هغه ته یې کار کولو، سیمونېچ هم د ناپلیون پخوانی افسر و چې د واټرلو له ماتې او د ناپلیون له تبعید ځخه وروسته یې غوښتل نوي فرصتونه ومومي. نوموړی په اصل کې د زاره Zara و چې د اوسنۍ کرویشاه Croatia د سمندرغاړې ټرایسټه Trieste ښار سوېل ته پروت دی. دی پر روسیې باندې له یرغل ځخه لږ وخت مخکې د ناپلیون لوی پوځ ته ورغلی و او لکه د ناپلیون کنټ شمېر نور پوځیان، له مسکو ځخه د ژمې په نیمایي کې د مصیبت ځپلي شاتګ په بېر کې تزاري ځواکونو اسیر ونیو. کله چې دی له بنده ازاد شو، د ده هېواد په اطریشي-هنګري امپراتورۍ کې منحل شوی و؛ نو ده پرېکړه وکړه چې روسانو ته واوړي او هلته له روسي پوځ سره یوځای شو. ده ته د جګړن رتبه ورکړل شوه او په ګرجستان کې ځانګړې یرغلیزه لوا ته ولېږل شو. نوموړي د روس او پارس په جګړو کې په زړورتیا برخه واخیسته. وروسته له دې چې د پارس پر ضد د ټوپکو او برچو په یو مخامخ یرغل کې سخت ټپي شو، نوموړي ته د ده د زړورتیا او په کلکه د خپل سنګر د ساتلو په وياړ د تورن جنرالې رتبه ورکړل شوه او لږ وخت وروسته یې په ګرجستان کې له یوې اتلس کلنې تر ټولو ښایسته کونډې شهزادګۍ، اوبیلاني Obeliani سره واده وکړ او په کمه موده کې په تبلیسي کې د روسي ادارې یوه مخکښه څېره وګرځېد.[۴] کله چې تهران ته د سفیر په توګه بدل شو، سیمونېچ په کلکه هڅه کوله چې له خپل انګرېزي سیال سېر جان مکنیل Sir John McNeil ځخه مخکښ وي. سېر مکنیل له روسانو ځخه دومره کرکه درلوده لکه څومره چې سیمونېچ په ډیره سرتمبګۍ د انګرېزانو پر ضد و.

د رالېنسن او د هغه د پوځي ماموریت د راتګ راهیسې، سیمونیچ وتوانېد چې د شاه باور خپل کړي او د مکنیل په پرتله یې ډېر لاس رسی او نفوذ ترلاسه کړ. مکنیل چې په اصل کې د هبریډیز Hebrides له یوې ځنډې و او پخوا یې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفیر د ډاکټر دنده درلوده، یو ارامه کس و چې د ستراتېژۍ او پوهې له اړخه د سیمونیچ کچې ته نه رسېده. په ۱۸۳۷ کال کې سیمونیچ د نوي پر تخت ناست شاه په هڅولو کې مرسته وکړه چې په انکرېزي وسلو سمبال، له خپل پوځ څخه پر نانندرېزه ښار، هرات باندې د یرغل له پاره کار واخلي او شاه ته یې ترغیبي د سرو زرو پنځوس زره تومنو د ورکړې او د پور بښلو وړاندیز د هغه ژمنې په بدل کې وکړ چې کله یې هرات فتح کړ، شاه به روسانو ته په هرات کې د سفارت جوړولو اجازه ورکوي. دا یو هوښیار ګوزار و. د شاه ځانپالنه یې په داسې بڼه پاروله چې په هند کې یې د انګرېزانو ګټې ګواښلې او انګرېزي روزل او وسلواله شوې لوا یې نېغه د خپلو مربیانو او د وسلو مرسته کوونکو د ګټو پر ضد واړوله. په دغه وسیله، سیمونیچ هیله درلوده چې شاه د تزار په ګټه وکاروي، خو په حقیقت کې نوی شاه، دویم محمد Mohammed II له پخوا څخه د هرات د بیا نیولو تلوسه درلوده - نوموړي دغه یادونه حتی د پاچا په توګه په خپله لمړنۍ وینا کې د شاهي تاج پر سر اېښودلو نمانځنه کې کړې وه؛ نو د هرات د بیا نیولو له پاره یې دومره روسي لمسون ته اړتیا نه درلوده.[۵]

سیمونیچ د شاه او په کندهار کې د دوست محمد د میرنیو وروڼو تر منځ له یو بل څخه د دفاع له یو وړاندیز شوي تړون روسي ضمانت هم وکړ. هغه پوهېده چې دغه به د انګرېزانو پر وهم څومره اغېزه ولري. څلور کاله وروسته په ۱۸۴۱ کال کې نوموړي د خپلې دغه بریا په هکله په خپل یادښت کتاب کې غوړې کړې چې له پارس څخه داسې یوه اروا جوړه شوه چې د لندن له کابینې څخه یې خوب تښتولی و ځکه چې دوی پوهېدل چې روسان به له هرات څخه په اسانۍ یرغل وکړي او په هندوستان کې به اور بل کړي. هغه لیکلي: «روسانو هند ته د اور اچولو له پاره پرته له نیت څخه هر څه درلودل.»[۶]

مکنېل پرته له دې چې په تهران کې ناست وي او یو اعتراضي کتاب ولیکي بله چاره نه درلوده. نوموړي دغه کتاب «په سوېل کې د روسې پرمختګ او اوسنی موقف» بې نومه خپور کړ. د کتاب په یوه برخه کې یې لیکلي: «په اروپا کې یوازېنۍ ملت چې د خپلو ګاونډیانو په بیه د ځان پیاوړي کولو هڅې کوي، روسیه ده. یوازې روسیه د تختونو د چپه کولو، د امپراتوریو د کمزورولو او د ازادو هېوادونو ځانته د مطیع کولو ګواښونه کوي... د پارس بشپړتیا او خپلواکي د هند او اروپا امنیت ته اړینه ده او هره هغه هڅه چې یو کمزوری کوي، بل ته یو ګوزار دی - او د انګلنډ پر وړاندې د دښمنۍ یوه بڼکاره کړنه ده.» دغه زورور لفظي یرغل هغه څرګند حقیقت له پامه غورځولی و چې په هند کې برتانوي بڼکېلاک د نولسمې پېړۍ په ټوله لمړۍ نیمایي کې پرته له کومې وقفې مخ په پراختیا و او برتانیې په لوی حرص د روسیې د ټولو لاسته راوړنو په پرتله ډېر تختونه چپه کړي وو، خو دغه کتاب په لندن کې ډېر لوستونکي پیدا کړل او د وېسټ مېنسټر Westminister (د برتانیې ملي شورا. ژباړن) زیاتېدونکی باور یې چې په پارس او افغانستان کې د روسیې او برتانیې تر منځ یو لوی ټکر په پېښېدو دی، نور هم ډېر کړ.[۷]

خو په دې هکله د مکنېل خبره سمه وه ځکه چې په سن پیټرزبورګ کې تزار نېکولس Nicholas او وزیرانو یې که هر څومره محتاطې نظریې لرلې، سیمونیچ بې اړنګه ستراتېژیکي هیلې درلودې. د نوموړي یوه هیله چې د ده د ټولو هیلو هسته یې جوړوله، په هرات کې د روسیې د اډې جوړول وو چې په لودیانې کې له برتانوي پولې څخه یې د شپږو اونیو مزل درلود. په وروستیو وختو کې د مکنېل جاسوسانو په تهران کې د روسي سفارت په هکله مغشوشونکي راپورونه ورکول - د یو مسکوي شهزاده په هکله مبتذلې کیسې - د نوموړي په هکله ویل کېدل چې د یوې ۱۰۰۰۰ کسیزې ډلې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشرۍ د پارس پوښې ته ستون شوی چې د هرات په کلابندۍ کې له پارسیانو سره مرسته وکړي. د دغسې ځارکړیزو مالوماتو تفصیل شکمن برېښېده، خو دغه مالوماتو د پارس په وسیله پر افغانستان باندې د ځینې روسي خوځښتونو شتون ته اشاره هم کوله. لارنېسن پوه شو چې هغه ژېر وېښته افسر چې د یوې قزاقي ډلې مشري یې کوله او دی یې تر څنګ تېر شو «کېدای شي همغه کس وي چې یادونه یې کېږي... بې ارنګه زما کنجکاوي وپاروله شوه. دغسې وضعیت چې د هرات له کلابندۍ څخه مخکې و، حتی یو روسي ښاغلي ته چې په خراسان کې یې یون کولو د شک په سترګه کتل کېدل، خو په دغه بل حالت کې په وضاحت د پټ ساتنې نیت شته و او ما دا خپله دنده ګڼله چې دغه رمز وسپړم.»[9]

نو رالېنسن له خپلې ډلې سره بېرته وګرځېد: «مور د لوړې لارې په اوږدو کې په دوی پسې وو او په یو څه واټن کې مو دوی تعقیبول. لږ وخت وروسته دوی په غونډیو کې یو تنګي ته ننوتل. هلته زه له دغې ډلې سره چې د یوې رڼې چینې پرغاړه د سباناري له پاره ناست وو، مخ شوم. دا کس چې د افسر څېره یې لرله، په تن کوچنی او په رنګ ډېر سپین، روښانه سترګې او ډېر سېکمن ښکارېده.» رالېنسن زیاتوي:

زه پر اس سپور دوی ته ورنږدې شوم، روسی جګ شو او ما ته یې د تعظیم سر ټیټ کړ. ما په فرانسوي خبرې ورسره پیل کړې - په سوېل کې د اروپایانو تر منځ فرانسوي عامه ژبه وه - خو روسي سر وخوځاوه چې نه پوهېږي. بیا ما په انګرېزي ژبه خبرې وکړې او ده په روسي ژبه ځواب راکړ. کله چې ما په پارسي خبرې وکړې، هغه داسې ښکاره شو چې حتی یوه کلیمه هم پوه نه شو. بلاخره هغه زړه نا زړه په ترکمني یا ازبکي - ترکي خبرې وکړې. زه په دغه ژبه دومره پوهېدم چې د یوې ساده محاورې ترعهدې وتلم، خو کنجکاوي مې په کې نه شوای کولی او دا هغه څه وو چې دغه افسر غوښتل. کله چې دی پوه شو چې زه په چغتایي ژبه کې تکړه نه یم، په ترکي ژبه یې چې ځومره کولی شول دومره ډېر کړندی وغږېد. زه یوازې دومره پوه شوم چې نومورې په رښتیا یو روسي افسر و چې د روسي [امپراتور] دالۍ یې د پارس[امپراتور] محمد شاه ته ورلې. هغه له دې څخه زیات څه ونه ویل. وروسته له دې چې یو بل پیپ مې ورسره وڅکولو، زه په خپل اس سپور شوم او تري لاړم.[9]

د لوبې لوبې کېم Kim،The Great Game په نوم د رادیرډ کېپلېنګ Rudyard Kipling په ناول کې یوه نومورە صحنه کارل شوې چې د راج د ځارکړې اداري مشر ډګروال کرایټن Creighton کېم ته روزنه ورکوي چې د لوبې جزیات په یاد وساتې، کومه چې وروسته د کېم لوبه ونومول شوه. نومورې ته به لږ وخت ورکړل شو چې په یو پتنوس کې ببلابېل ځیزونه په یاد وساتي. بیا به یې برېښنا ورته مړه کړه، پتنوس به یې تري لیرې کړ او ورته وبه ویل شول چې د ځیزونو بشپړ نوملړ له ټولو جزیاتو سره ولیکي. دا به هېڅ کله څرګنده نه شي چې رالېنسن به کله داسې روزنه لیدلې وي، خو نومورې د دغه مرموز افسر په اړه د پام وړ او مفصل توضیحات لیکلي وو او وروسته یې کلکټې ته ولېږل او ورسره ویې لیکل: «که کچېرې په بدله جامه کې دغسې څوک هند ته د ننوتو هڅه وکړي؛ نو دا به همغه افسر وي چې زه ورسره مخ شوم.»

دغه افسر منځنۍ تنه، ټیټه غاړه، جګې او پراخې اوږې او نرۍ ملا لري. په رنګ بیخي ډېر سپین دی او بارخو یې هېڅ رنګ نه لري. نومورې پراخ تندی، ځلاندە سترګې چې له یوبل څخه ډېرې جلا دي، ښه جوړه پزه، لنډه پاسنۍ شونډه او خوشحاله خوله لري. ږېره او برېت یې پرېښي او خامه نصواري رنګ لري. برېتونه یې لنډ او څوکې یې پورته تاو کړې، خو لنډې او ګڼې ږېرې یې د بارخو لاندینۍ برخې او ټوله زنه پټه کړې ده... د هغه پر سر سپینه قزاقي خولۍ اېښې وه، تیاره زرغون ګرجستانی کوټ یې اغوستی و او په سینه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نرۍ سپینه زرینه کتاروزمه تړلې وه چې په کینه خوا کې یې د ګرجستانیانو په ډول کارتوس ټومبل شوي وو. په پولادي تیکي کې پرته توره یې له تور کمربند څخه چې ساده سپین زرین سګک یې درلود، ځړېده. ده تیاره خړ شلوار اغوستی او ښې جوړې شوې روسي موزې یې په پښو وې. نوموړي دوه ښایسته لوی خړ اسونه لرل چې پر یوه یې سپور او بل یې په لمړني اس پسې تړلی و. په ساده ایراني زین ناست و چې توره ټوټه او لنډ تور جالوغ ورباندې پروت و. د تومانچې پارسي کاش یې درلود او لاستی یې چې ترکي برېښېده د ابنوس له لرګي څخه و چې سپین زر په کې کارول شوي و. ده فصیح پاړسي خبرې کولې خو لنډ او تېره بهرنی ګړدود یې درلود او هېڅ کله یې (a) داسې بشپړ او پراخه نه شوای ویلی لکه پارسیان یې چې وایي او په چغتایي ترکي ژبه یې پوره حاکمیت درلود خو د قسطنطنیې او پارسي لهجه په کې نه وه.[۱۰]

رالېنسن له نیشاپور څخه وړاندې په تیاره کې د پارسیانو کمپ ته ورسېد او له شاه سره یې د یوې سملاسي مرکې غوښتنه وکړه. شاه نوموړی خپلې کېږدۍ ته ومنلو او ده د هغه روسانو کیسه ورته وکړه چې په لاره کې ورسره مخ شوی و. رالېنسن هغه دلیل چې روسي ده ته د خپل ماموریت په هکله ویلی و، شاه ته تکرار کړ. شاه په حیرانتیا وویل: «ما ته ډالۍ راوړي! زما له هغه سره هېڅ کار نه شته. دی د [روسیې] امپراتور له خوا په کابل کې دوست محمد ته نېغ لېږل شوی او له ما څخه یوازې غوښتنه وشوه چې له دوی سره په یون کې مرسته وکړم.»[۱۱]

رالېنسن سمدلاسه د شاه د خبرو په ارزښت پوه شو: دا د هغه څه لمړنی ثبوت و چې انګرېزانو له اوږدې مودې راهیسې ورڅخه وېره درلوده: روسان هڅه کوي چې له دوست محمد او بارکزیو سره د ائتلاف جوړولو په وسیله په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي او له دوی او پارسیانو سره په هرات کې د شاه شجاع د سدوزي کورنۍ د وروستي سنګر په ماتولو کې مرسته وکړي. رالېنسن په دې هم پوه شو چې له دغو مالوماتو سره په چټکۍ بېرته تهران ته لاړ شي.

روسان له لږ ځنډ ورورسته په خپله د پارسیانو کمپ ته ورسېدل. روسي افسر د پوځ عادي پارسیانو ته ځان سني مسلمان وروپېژانده او خپل مسلمان نوم یې عمر بېک وښود. هېچا په کمپ کې د ده په مسلمانۍ شک ونه کړ. هغه خبر نه و چې رالېنسن د دوی د ماموریت په اصلي موخه خبر دی. اوس یې خپل نوم «کپټان ویتکېویچ وښود ... او زما سره یې ناڅاپه په ښه فرانسوي خبرې پیل کړې او زموږ مخکنۍ لیدنې ته په اشارې، هغې یوازې دومره په موسکا وویل: «له پردي سره په بېدیا کې ډېره اشنایي ښه نه ده.»»[۱۲]

وروسته رالېنسن په دوه څیزونو نومیالی شو. لمړی د میخي خط په بې رمزه کولو کې او دویم د ارتر کانولي Arthur Conolly په ګډون د «لوبې لوبې The Great Game» د اصطلاح په موندلو کې، خو اوس په اس ځغلولو کې د هغه وړتیا ډېره ګټوره ثابته شوه. د نوموړي پلار د ځغاستې اسونو نسل اخیستنه او روزنه کوله او رالېنسن له زین او اسونو سره ستر شوی و؛ نو دغه وړتیا یې باید درلودی. دی له فزیکي اړخه هم ډېر پیاوړی و. شپږ فوټه یې ونه وه او پراخه اوږې، غښتلی اندام، ښې عضلې او وژې یې لرلې.[۱۳]

رالېنسن په همدغه شپه بېرته نېغ د تهران په لور روان شو. ۸۰۰ میله مزل یې په ریکارډ وخت کې وکړ او د ۱۸۳۸ کال د نومبر په لمړۍ نېټه یې مکنېل ته د افغانستان له پاره د روسي پلاوي د شتون خبر ورکړ. مکنېل په خپل وار سمدلاسه یو چابک ځری•، لارډ پامرسټن ته په لندن کې او بل په کلکته کې د هند نوي لوی والي، لارډ اکلنډ ته ولېږه.

•ځری: قاصد

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکنبل لیکلي وو: «روسانو په رسمي توګه له کابل سره دیپلوماتیکي اړیکې پرانیستې. ما ته خبر راکړل شوی چې کپتان وېکووېچ یا بیکووېچ چې د عمر ببک په نوم هم یادېږي او د روسیې سني محمدي دی، د شارژدافیر په توګه د امیر دوست محمد خان له پاره کمارل شوی.» په دغه لیک کې مکنبل د یاد افسر په اړه د رالېنس مفصل توضیحات او همدا رنګه لږ نور توضیحات چې د ده استازي په کمپ کې راټول کړي وو، اضافه کړل: «هغه وویل چې د امپراتور ځانګړی سکرتر دی، خو زه پوه شوم چې هغه په حقیقت کې په اورنبورګ کې د والي پوځي سکرتر و. نوموړي دوه کاله مخکې د روسي دولت رسمي مامور په توګه څه وخت په بخارا کې تېر کړ او چغتایي ترکي او پارسي ژبې یې په بخارا او اورنبورګ کې زده کړې.»[۱۴]

داسې برېښېدل چې د ویتکېویچ په هکله د رالېنسن کتنې د هغه د مشرانو بې ساري وېره توجیه کوله. مکنبل، لارډ الینبوره او نورو انګرېزي پالیسي جوړوونکو له ډېر وخت راهیسې وېره درلوده چې روسان به افغانستان ونیسي او د اډې په څېر به کار ترې واخلي چې پر انګرېزي هند یرغل وکړي. د ویتکېویچ په اړه د رالېنسن څرګندونې سمدلاسه انګرېزي څارګرو مامورینو ته په پېښور، خیبر درې او نورو هغه ټاټو ته ولېږل شوې چې هند ته د اوښتو په لارو کې پرتې وې څو که چېرې نوموړی هند ته د اوښتو او یا رنجیت سېنګ ته د خبرو له پاره د تګ هڅه وکړي، انګرېزي څارګر مامورین به یې وېژني.

خو دغه مرموز افسر هند ته نه و روان . د هغه ماموریت د تزار او دوست محمد تر منځ د ائتلاف جوړول او په افغانستان کې د انګرېزي ګټو کمزوري کول وو.

د دغه افسر په هکله د رالېنسن یوه یا دوې انګېرنې سمې وي، خو ډېرې نورې یې تېروتنې وې. هغه نه مسلمان او نه روسی و، د اورنبورګ د پولې په اړه کې د والي پوځي سکرتر نه و او نه یې نوم بیکویچ یا وېتکویچ و. نوموړی په حقیقت کې د ین پراسپر ویتکېویچ په نوم یو کاتولیک پولنډی اشرافي و چې په ولنیس کې چې اوس د لېتوانیا پلازمېنه ده زېږدلی و. کله چې ین په ښوونځي کې زده کړه کوله، هغه د یوې پټې ټولنې چې نوم یې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا د مقاومت یو ملي انقلابي خوځښت و چې پولنډي او لېتوانیایي زده کوونکو د روسیې له لوري د دوی د هېوادونو د اشغال پر وړاندې د جګړې په نیت جوړ کړی و. په ۱۸۲۳ کال کې کله چې دغې ډلې د ښوونځي مدیر او ښوونکو ته روسي ضد لیکونه واستول او د ښار پر نوموړو عامه ځایونو او ودانیو یې انقلابي شعارونه ونښلول، دوی روسانو ته بربنډ شول. روسانو ین او د دغه کړۍ پنځه نور مشران ونیول، له دوی څخه یې تحقیقات وکړل او د ۱۸۲۴ کال د فبروري په شپږمه، د دې له پاره چې نور پولنډي زده کوونکي د دموکراسۍ هیلې او غوښتنې په سر کې ونه پالي، درې کسه یې په مرګ محکوم کړل او پاتې درې یې په دورو وهلو او ورپسې په شاګۍ کې په دایمي تبعید محکوم کړل. ویتکېویچ په هغه وخت کې، مخکې له دې چې ونیول شي، د خپلې زوکړې یوازې څورلسمه کلیزه لمانځلې وه.

په وروستیو شېبو کې د پولنډ نایب الحکمه ګرنډ ډیوک پاولوویچ Grand Duke Pavlovitch په مداخلې، د مرګ سزا دایمي بند او د بابرووېسک په کلا Bobruisk Fortress کې سخت جبري کار ته تېټه شوه چېرته چې یو له دغه هلکانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه لښونی او ورپسې مړ شو. له ویتکښویچ او دوه نورو څخه یې خپلې اشرافي رتبې او القاب واخیستل او دوی یې د قزاق په شاګیو کې ښلابښلو کلاوو ته د عادي عسکرو په څېر ولېږل. د ترفیع حق یې نه درلود، تر لسو کالو یې له خپلو کورنیو سره اړیکې نه شوای نیولی او ځنځیرونه یې په پښو، په اوږده مزل سوېل ته پلي ولېږل شول.[۱۵] ین له رسېدو څخه وروسته، له خپل «تور ورونه» ملګري الایزي پیسلي اک Aloizy Peslyak سره د تښتې یو پلان جوړ کړ او غوښتل یې د هندوکش له لارې هند ته وتښتي، خو دغه پلان بریښد شو او دوی ته سخته سزا ورکړل شوه.[۱۶] په راتلونکو کلونو کې د ین یوه ملګري ځان وژنه وکړه او پیسلي اک هم نږدې ځان ویشتلی و، خو ویتکښویچ خپل قسمت ته ځان تسلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او چغتایي ترکي ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه یې وکړه چې روسي نومونو ته ورته و یعنی اېون وېکتورویچ ویتکښویچ. د ویتکښویچ یوه وروستي پالونکي وروسته لیکلي:

کله چې د اورنبورګ د پولې یوې لېرې پوځي چاونۍ ته تبعید شو، ویتکښویچ لس کاله د یو عسکر دنده د شرابي او عیاشو افسرانو ترلاس لاندې ترسره کړه. هغه وتوانېد چې نه یوازې خپله پاکي او شرافت وساتي بلکې زده کړې یې وکړې او ځان ته یې د پوهې له پلوه وده ورکړه. ده سوېلي ژبې زده کړې او له سیمې سره دومره اشنا شو چې سړی په ډاډ ویلی شي چې د اورنبورګ له جورښت راهیسې داسې څوک نه شته چې د ویتکښویچ په پرتله د قزاقو په اړه ډېره پوهه ولري... ټول قزاق د ده صداقت، زغم او سرسخت توب ته درناوی لري چې په وار وار یې د قزاق په شاګیو کې د یون پر مهال له ځانه ښودلي.[۱۷]

دومره وخت نه و تېر چې ویتکښویچ ټول قران حفظ کړ. نومورې به قزاقي کوچې مشرانو ته بلنه ورکوله، دوی ته یې چای، پلو، او د پسه غوښه پخوله او له دوی څخه یې د دوی د دود، د ژوندانه ډول او د دوی د ژبې غني اصطلاح ګانې زده کولې. هغه به په ځانګړې توګه د سیمې او د یونو په هکله کتابونه لوستل او همدغه پوهه په روسي پوځ کې د ده د ودې وجه شوه.

له ادبیاتو سره د ویتکښویچ مینې د یورال Ural له سیند سره د اورسک Orsk د اډې قوماندان پام ځانته واړولو او ویتکښویچ ته یې بلنه ورکړه چې د هغه بچیانو ته سبق ورکړي. په ۱۸۳۰ کال کې دغه قوماندان یو نومیالي جرمن کرځندوی کشاف الکساندر فون هومبولټ Alexander Von Humboldt ته مېلمستیا کړې وه. کله چې هومبولټ خپل وروستی کتاب Tableaux de la Natur چې په لاتینه امریکا کې د ده د یون په هکله و، د میز پر سر ولید، په حیرانتیا یې وپوښتل چې دا کتاب هلته څه کوي. قوماندان د ځوان پولندي په اړه ورته وویل او زیاته یې کړه چې هغه د لویو ګرځندویانو د کتابونو یوه ټولګه لري. هومبولټ یې د لیدنې غوښتنه وکړه؛ نو دی یې ورته راوست:

سربېره پر دې چې ځوان ویتکښویچ شډل عسکري کوټ اغوستی و، د ده په زړه پورې بڼې، درونده چلند او پوهې دغه نومیالی پوهاند اغېزمن کړ. کله چې هومبولټ د سایبریا له یون څخه ښرته اورنبورګ ته راغی، سمدلاسه یې د ویتکښویچ د ربړوونکي حالت په هکله والي کونټ پاوېل سوختلېن Count Pavel Suhktelen ته وویل او ترې وېې غوښتل چې د دغه ځوان پېښې سپک کړي. کونټ، ویتکښویچ راوغوښت، افسرۍ ته یې ارتقاع ورکړه، د خپلو امرونو اجرایوي مشر یې وټاکلو، او قزاقي اورنبورګ ته یې بدل کړ. وروسته ویتکښویچ د قرغز په څانګه کې وګمارل شو.[۱۸]

دومره وخت نه و تېر چې له نومورې څخه د ژباړن کار اخیستل کېده او وروسته په قزاقي سیمو کې په ښلابښلو ماموریتونو ولېږل شو. ویتکښویچ کار او شغل پیدا کړ خو له روسي امپریالستي ماشین سره د یو ځای کېدو په بیه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ماشین چې دی یې په کرکه کې ستر شوی و او وروسته یې په ایمانداری د داسې دولت چوپړ وکړ چې د ده ژوند یې تباه کړی و او داسې انګېرنه کېده چې ده په دې اړه ترخه احساسات په زړه کې ساتل. هومبولټ، ویتکېویچ ته د پرمختګ لاره پرانیسته، خو هغه څوک چې تر ټولو زیات یې نوموړي ته په لاشعوري توګه د پرمختګ لاره هوارووله، الکساندر برنز و. کله چې برنز له بخارا څخه بېرته راغی، ده یو کتاب د «په بخارا کې یون» په نوم ولیکه چې برنز یې خورا نومیالی کړ. نوموړي ته بلنه ورکړل شوه چې لندن ته لاړ شي او د لارډ الېنبوره او پاچا سره لیدنه وکړي. د ببلابېلو ټولنیزو مېلمستیاوو کوربه والو له نوموړي څخه زمری او نومیالی جوړ کړ. ده شاهي جغرافیایي ټولنې ته لکچرونه ورکړل. د ګډونوالو شمېر به دومره ډېر و چې د څوکیو د کمښت له وجې به خلکو په ولاړه غوږ ورته نیولی و او دغه ټولنې ده ته د سرو زرو مډال ورکړ. کله چې د ده کتاب په فرانسوي ژبه خپور شو، دغه کتاب بیا تر ټولو ډېر خرڅ شو او دی فرانسې ته د نورو مډالونو او انعامونو له پاره وروغوښتل شو. د دغه کتاب فرانسوي ژباړې د روسانو پام د برنز یون ته واړولو. د برنز د یون موخه په بخارا او افغانستان کې د ۱۸۳۰ مو کلونو په پیل کې د روسي فعالیتونو په اړه د مالوماتو راټولول په داسې وخت کې وو چې په حقیقت کې دغه دواړو سیمو ته د روسې هېڅ پام نه و او ټوله پاملرنه یې پر قفقاز او پارس متمرکزه وه، خو اوس برعکس داسې برېښېدل چې د برنز دغه کتاب د روسانو پام افغانستان، بخارا او روسي پولو ته نږدې د انګرېزانو د دسیسو مخنیوي ته واړولو. لکه څنګه چې ډېر وخت په نړیوالو چارو کې له لیرې ممکنه ګواښونو څخه د پالیسي جوړوونکو وېره کټ مټ داسې یوه بلا جوړه کړي چې وېره ورځخه کېږي، د اورنبورګ په شاګیو کې د روسې د پوله ییزه چاونې والي، وي اې پېروفسکي د لوی درستېز د څرګندونو پر بنسټ، سن پیټرزبورګ له منځنۍ اسیا څخه د څارګړیزو مالوماتو د کمښت په اړه دومره نارامه و لکه لندن چې د نارامۍ احساس کولو. نوموړي هم انګرېزي انګېرنو ته انعکاس ورکړی او لیکلي یې دي: «کوم مالومات چې روسانو تر لاسه کول، مېهم او ډېر لږ و او داسې اسیایانو دغه مالومات برابرول چې یا د ناپوهۍ او یا د وېرې له وجې یې د ګټورو مالوماتو د راټولولو توان نه درلود.»

موږ کره مالومات درلودل چې د ختیځ هند انګرېزي کمپنۍ اجنټان په دوامداره توګه په خبوه او یا بخارا کې ښکاره کېدل. موږ په دې هم خبر وو چې دغه کمپنۍ خورا ډېرې سرچینې په خپل واک کې درلودې او هڅه یې کوله چې نه یوازې خپل سوداګریز نفوذ په ټوله اسیا کې خپور کړي بلکې په اسیا کې خپلې مستعمرې هم زیاتې کړي... نو په دې اساس په ۱۸۳۵ کال کې پرېکړه وشوه چې روسي اجنټان منځنۍ اسیا ته ولېږل شي چې د انګرېزي اجنټانو څارنه او د دوی هڅې شندې کړي. په دې موخه دویم برېدمن ویتکېویچ منځنۍ اسیا ته د اجنټ په څېر ولېږل شو...[۱۹]

ویتکېویچ دوه ځله بخارا ته ولېږل شو. لمړۍ ځل یې له قرغزي سوداګرو سره په بدله جامه کې اوه لس ورځې په ډېرو واورو کې او په یخ وهلي امو سیند باندې مزل وکړ. هغه یوه میاشت هلته پاتې شو، خو لکه څنګه چې برنز «د ختیځ د عجایبو کور» نومولی و، ویتکېویچ ته دغه ځای دومره په زړه پورې ښکاره نه شو. هغه بېرته اورنبورګ ته ولیکل: «زه باید یادونه وکړم چې برنز په خپل چاپ شوي کتاب کې کومې کیسې چې د بخارا په اړه کړې دي، له هغه څه څخه چې ما یې د لیدو فرصت درلود ډېر توپیر لري. نوموړي هر څه ته د شان او شوکت په سترګه کتلي، خو هغه څه چې زه یې وینم یوازې او یوازې بدرنګه، د کرکې وړ، ربړن او یا مضحک دي. برنز یا په لوی لاس د بخارا د په زړه پورې توب په اړه مبالغه کړې او یا دا چې هغه مخکې له لیدو څخه د دغې سیمې په هکله خپل قضاوت انځور کړی و.»[۲۰] خو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویتکېویچ له کرکې سره سره، هغه په پته د ښار د نقشو خاکې وکاږلې. د ویتکېویچ په اړه یې یو مینوال لیکلي: «هېچا، حتی د بخارا سخت دریځو ونه شو کړای چې په قرغزي جامو کې یو اروپایي عیسوي، چې په قزاقي یې خبرې کولې او قزاقي دود او چلند یې خپل کړی و، وپېژني. سربېره پر دې، هغه په ښایسته تورو سترګو، ږیرې او لنډو وېښتانو داسې ښکارېدلو لکه یو اسیایي او یو مسلمان.»[۲۱]

په دویم ځل ویتکېویچ بخارا ته په ښکاره ډول د یو روسي افسر په توګه لاړ چې د هغه روسي سوداګرو د خلاصون غوښتنه وکړي کوم چې د بخارا امیر بندیان کړي وو. د کاروانونو ښار ته له رسېدو سره سم له ده څخه وپوښتل شول: «ته اسکندر پېژنې؟ ما فکر وکړ چې د دوی مطلب لوی الکساندر دی خو په حقیقت کې د دوی مطلب الکساندر برنز و.» د انګرېزي نفوذ دغه لمړنیو نښو ویتکېویچ سمدلاسه وهڅاوه چې مخنیوی یې وکړي او په څو اونیو کې وتوانېد چې د جاسوسۍ هغه شبکه چې برنز هند ته د مالوماتو د لېږلو له پاره جوړه کړې وه بربنډه کړي. نوموړي سن پیټرزبورګ ته لیکلي:

انګرېزان په بخارا کې خپل کس لري. هغه د نظام الدین په نوم یو کشمیري دی چې د ځلورو کلونو راهیسې د سوداګرۍ په پلمه په بخارا کې ژوند کوي... نوموړی یو هوښیار سړی دی، له هر چا سره اړیکه نیسي او د بخارا اشرافیانو ته مېلمستیاوې کوي. دی لږترلږه په اونۍ کې یو ځل په کابل کې د مسون په نوم یو انګرېز ته د ځري په وسیله لیک لېږي او هغه یې په خپل وار اړونده ځای ته استوي، خو په زړه پورې خبره دا ده چې دوست محمد د مسون په کاروبار خبر دی. خان حتی د مسون لیکونه ګیر کړل، خو جاسوس یې له لیکونو سره بېرته پرېښود او ویې ویل: یو کس ما ته زیان نه شي رسولی. ظاهراً دوست محمد په عمومي توګه اروپایانو ته د درناوي له مخې نه غواړي دوی خپه کړي او مسون ته هم غږ نه کوي. دغه کس په کابل کې د لرغونو سکو د موندنې په پلمه ژوند کوي. نظام الدین په بخارا کې یو خپلوان لري چې ده ته ټول کاغذي کارونه کوي. دوی په سیمه ییزه کچه د کوچبیکي په کاروان سرای کې برمناک ژوند کوي او اشرافیانو ته مېلمستیاوي کوي. نظام ښایسته جامې اغوندي خو په رنګ دومره ښایسته نه دی. د هغه ملکرۍ ډېر هوښیار دی او له چلند ځخه یې داسې برېښي چې د ده ترلاس لاندې دی، خو په وضاحت ښکاري چې ټولې چارې دی مخته وړي. دوی خپلې پیسې له هندي بانکرانو ځخه ترلاسه کوي. کله چې زه راورسیدم، نظام الدین سمدلاسه زما لیدنې ته راغی او له ما ځخه یې ډېرې پوښتنې وکړې، د نووالکساندروسک Novo Alexandrovsk او نیولاین New Line په اړه او همدا راز له خبوې سره زموږ د اړیکو په هکله. لکه څنګه چې زه له مخکې خبر کړل شوی وم، ما ده ته واضح ځوابونه ور نه کړل او نوموړي د دغې ورځې په سبا کابل ته یو لیک ولېږه.[۲۲]

د ویتکېویچ دویم یون نوموړي ته د لوی پرمختګ دروازه خلاصه کړه. له بخارا ځخه د نوموړي لیدنې په تصادفي توګه بخارا ته د افغان استازي له رسېدنې سره سمون وموند. میرزا حسین علي د دوست محمد خان له خوا تزار نېکولاس ته په یو ماموریت لېږل شوی و. کله یې چې شاه شجاع ته په ۱۸۳۴ کال کې له کندهار ځخه بهر ماته ورکړه، دوست محمد د وېډ لیکونه وموندل چې افغان مشران یې د شاه شجاع په مشرۍ د سدوزي سلطنت د بیا اعادې ملاتړ ته هڅول. له شاه شجاع سره د انګرېزانو مرستې دوست محمد ته ټکان ورکړ ځکه چې دی په دې باور و چې له انګرېز لوی والي سره ښې اړیکې لري؛ نو په ځواب کې نوموړي له روسانو ځخه د دیپلوماتیک تضمین غوښتنه وکړه که چېرې انګرېزان په افغانستان کې نوره لاسوهنه وکړي. هغه تزار ته لیکلي وو: «د برتانوي واکمنۍ پراختیا د افغانستان خپلواکې ګوابنې او دغه پراختیا روسي سوداګرۍ ته په منځنۍ اسیا کې او سوېل ته یې پرتو هېوادونو ته هم ګوابنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. که چېرې افغانستان ته د انګرېزانو پر ضد په یوازې جګړه کې ماته ورکړل شي؛ نو دا به له بخارا سره د روسي سوداګرۍ د پای په مانا وي.»[۲۳]

ویتکېویچ له میرزا حسین سره هغه وخت مخ شو چې دوی دواړو په یوه کاروانسرای کې هستوګنه غوره کړه. هغه ځانته دغه ښه فرصت وګڼلو؛ نو میرزا حسین ته یې وړاندیز وکړ چې دی به یې په خپله لمړی تر اورنبورګ پورې او بیا تر سن پیټرزبورګ پورې بدرګه کړي. ویتکېویچ په خپل راپور کې په خوښۍ وليکل: «دوست محمد، د کابلستان حاکم د روسي ملاتړ غواړي او زموږ هرې غوښتنې ته چمتو دی.» خو ویتکېویچ لمړی باید له بخارا څخه ځان وباسي ځکه چې امیر ناڅاپه د ده په هستوګنځي عسکر چاپېر ودرول، د ده اوښان یې ضبط کړل او ده ته یې د وتلو اجازه نه ورکوله. ویتکېویچ وروسته لیکلي وو:

ما خپلو تومانچو ته لاس کړ او تر کمربند لاندې مې تېرې کړې. کوټ مې په اوږو واچولو، د یون پشې خولې مې پر سر کړه او د کوشبیګي په لور مې مندې کړه. کله چې زه د ننه لاړم، که څه هم ما سم غوږ ونه نیولو، خو زه پوه شوم چې دوی زما او زما د تګ په هکله خبرې کولې. ما په نېغه کوټې ته مندې وکړه...[او و مې ویل:] «زه د وروستي ځل له پاره بیا درته وایم چې که زه خپل ژوند د لاسه هم ورکړم، زه دلته نه پاتې کېږم. که هر څوک زما مخه نیسي او زما د تګ په هکله پوښتنه کوي، لکه څنګه چې ما تا ته او په سلګونو نورو ته چې ما په دې هکله ځوروي وویل، هر څوک چې زما مخې ته درېږي؛ نو دغه ځواب به تر لاسه کوي.» دلته ما د خپل کوټ ځندې پورته کړه او تومانچو ته مې ګوته ونیوه. کوشبیګي داسې هک پک و چې نه پوهېده څه ووایي. ما له هغه څخه وغوښتل چې ما ته د سفر جواز چې د ده تاپه پرې لګېدلې وي راکړي چې څوک مې د درولو جرات ونه کړي، خو هغه ماته دغه جواز رانه کړ او راته ویې ویل چې لاړ شم. ما له ده سره مخه ښه وکړه او ووتم او یو ځل بیا مې وویل چې که هر چا زما مخه ونیوله، زما ځواب به مرمۍ وي. کوشبیګي خپله د ځاځ ښکارونه ونه شوی ساتلی او راته ویې ویل: «ګورو به» خو هغه زما په وتلو خوښ ښکارېده.[۲۴]

ویتکېویچ او حسین علي په راتلونکو میاشتو کې کرار کرار د شاګۍ له لارې اورنبورګ ته ورسېدل او بیا سن پیټرزبورګ ته روان شول. حسین علي په لاره کې د پېچ په مرض اخته شو، خو ویتکېویچ یې پالنه وکړه او ده ته یې تسلیت ورکولو. د ناروغۍ د اوږدې مودې د دمې او ارامتیا پر مهال، ویتکېویچ له حسین علي څخه په فصاحت د دري ژبه زده کړه. دوی دواړه بلاخره د ۱۸۳۷ کال د مارچ په میاشت کې پلازمېنې ته ورسېدل. ویتکېویچ ځلور کاله مخکې په ځنځیرونو تړلې بندي له اروپا څخه ایستل شوی و. خو دا ځل په خپله تزار نېکولاس ښار ته د رارسېدو مبارکي ورولېږله او د لمړي بریدمن ترفیع یې ورکړه. نوموړی نېغ د بهرنیو چارو وزیر او د چانسلر مرستیال، کونټ نېسلرود Count Nesselrode دفتر ته بدرګه شو.

د میرزا حسین علي د ماموریت خبر ټول هغه روسي مامورین چې په راتلونکې لوېې لوبې کې ښکېل وو خوشحاله کړل. کونټ سیمونیچ په تهران کې له روسي سفارت څخه وليکل: «دغه فرصت باید ضایع نه شي. په پارس کې انګرېزي نفوذ مخ په کمېدو دی او اوس د دې وخت رارسېدلی چې روسیه له پارس او کابلستان سره یو درې ګونی ائتلاف جوړ کړي؛ نو په دغه وسیله به له کابل څخه تر تېرېزه د روسي نفوذ یوه لیندۍ ته ورته کرښه جوړه شي. په افغانستان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسيې برلاسی به برتانيه شاتګ ته اړ باسي او په اباسين کې به د خپل موقف د ساتنې هڅې وکړي. بيا به دوی د دې فرصت ونه لري چې د روسي طبيعي نفوذ په سيمو کې سرخوړی جوړ کړي. سربېره پر دې، په افغانستان کې د روسيې سياسي نفوذ به د روسي محصولاتو له پاره افغان مارکيټ پرانيزي.»[٢٥] د اورنبورګ والي له سيمونيچ سره په دې اړه همغږی و. هغه ليکلي:

دا بيخي اړينه ده چې د کابل مشر [دوست محمد خان] ملاتړ وکړو ځکه که چېرې شجاع چې انګرېزان يې ملاتړ کوي واک ترلاسه کړي، افغانستان به د انګرېزي نفوذ لاندې شي؛ نو بيا به انګرېزان د يو کام په اخيستلو بخارا ته ورسېږي. ټوله منځنۍ اسيا به د انګرېزي نفوذ لاندې راشي او له اسيا سره به زموږ سوداګري په ټپه ودرېږي. انګرېزان به اسيايي ګاونډ هېوادونه ځواکمن کړي، دوی ته به پيسې، وسلې او مهمات ورکړي او زموږ پر ضد به کار تړې واخلي. که روسيه د دوست محمد ملاتړ وکړي، هغه به ځان زموږ د احسان پوروړی وګڼي او بې اړنګه به له موږ سره ښه ملګری او د انګرېزانو به دښمن شي. دی به منځنۍ اسيا د انګرېزانو پر مخ وتړي او د دوی د سوداګرۍ ځواک ته به خنډ جوړ کړي.[٢٦]

والي دا هم وويل چې ويتکېويچ دې افغان استازی بېرته تر کابله بدرګه کړي ځکه چې دی يو کارنده او هوښيار سړی دی، په خپله دنده پوهېږي، په طبعه د عمل سړی دی، د ليکلو او خبرو په پرتله يې عمل او کړنې خوښېږي، په شاګۍ کې بلد دی او هستوګن يې د هر مړي او ژوندي په پرتله ډېر پېژني.[٢٧] په سن پيټرزبورګ کې د دوست محمد ليک په ځير وځېړل شو او جوته شوه چې په ليک کې هر څه د دوی له هيلې سره سم وو. دوست محمد ليکلي وو چې انګرېزان د ټول هند اشغال ته نږدې شوي او که کچېرې ده ته د پيسو او وسلو داسې مرسته وشي لکه له پارس سره چې کېږي، دی کولای شي چې په يوازيتوب د دوی پرمختګ ودروي: «موږ هيله من يو چې په هغه بېسارې کچه چې تاسو د سخاوت باران پر پارس جوړ کړی، په افغان دولت او زموږ د کورنۍ په سلطنت به هم دغسې باران جوړ کړئ چې ستاسې د لويې امپراتورۍ په سخاوت به بېرته خپل پخواني مطلوب حالت ته اوچت شي.»[٢٨] نو نېسلرود، افغانستان ته د يو سوداګريز او ديپلوماتيک پلاوي د لېږلو سپارښتنه تزار ته وکړه. هغه ليکلي وو: «که هر څومره دغه هېوادونه [افغانستان او هند] زموږ څخه لېرې دي او که هر څومره زموږ پوهه او مالومات د دوی په هکله لږ دي، خو له دې څخه انکار نه شي کېدی چې د سوداګريزه اړيکو هر راز پراختيا به موږ ته ګټوره وي.»[٢٩] خو يوازېنۍ ستونزه د ميرزا حسين علي نه رغېدنه وه؛ نو وروسته له ډېرو غوندو پربکړه وشوه چې ويتکېويچ به له افغان استازي څخه مخکې لاړ شي ځکه چې ميرزا حسين علي دومره ناروغه و چې د تګ توان يې نه درلود او لږ تر لږه يوې مياشتې ارامتيا ته يې اړتيا درلوده.

د ١٨٣٧ کال د مې مياشتې په څورلسمه ويتکېويچ ته په ليکلې بڼه يو شمېر حکمونه له دوست محمد سره د سوداګريزو اړيکو د پرانيستلو په هکله ورکړل شول. د يوې روسي سرچينې پر بنسټ، ويتکېويچ ته يو شمېر پټ کړني حکمونه هم ورکړل شوي وو او هغه دا چې له روسانو څخه د دوست محمد د بشپړ ملاتړ په بدل کې به له ده سره د دوو ميليونو روبلو مالي مرسته وشي چې دی به د رنجيت سېنګ پر ضد تړې کار واخلي او همدا راز د پوځي اکمالاتو ژمنه دې هم ورسره وشي چې خپله ژمنۍ پلازمېنه، پېښور بېرته تر خپل واک لاندې راولي چې په ١٨٣٤ کال د شاه شجاع له ناکامې هڅې راهيسې له لاسه وتلې وه.[٣٠] ويتکېويچ دې سربېره پر دې هڅه وکړي چې په کندهار کې د دوست محمد ميرني ورونه هم په دغه نوي ائتلاف کې ګډ کړي او په کابل کې له خپل ورور دوست محمد سره د دوی په يووالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټینکار وکړي. ده ته وویل شول چې دا بیخې اړینه ده چې د افغان واکمنانو تر منځ سوله راولي... او دوی د یووالي او ښو اړیکو په ګټه پوه کړي، نه یوازې شخصاً دوی ته د یووالي په ګټو بلکې تر خپل واک لاندې سیمو ګټې چې دوی به د بهرني یرغل پر وړاندې تړې ښه دفاع وکړای شی او د کورنۍ اړدوړ په ارامه کولو کې به اغېزمن وي. ویتکېویچ به د خپلې لیدنې په ترڅ کې مفصل نوټونه اخلي او له بېرته راتګ سره به د افغانستان د اوسني وضعیت په اړه، د سوداګرۍ، پوځ، مالي حالت او د انګرېزانو په هکله د افغان واکمنانو د اند په اړه یو بشپړ راپور لیکي.[٣١] ویتکېویچ د قفقاز له لارې یون وکړ. له ده سره کپتان ایون بلرمبرګ Ivan Blaramberg هم مل و. نوموړی په تهران کې د سیمونویچ د اداري مرستیال په توګه نوی ګمارل شوی و.[٣٢] په تبلیسي کې له دمې وروسته، دوی باید په بدله جامه او په پټه او ډېر پام د تهران په لور روان شي. ویتکېویچ ته وویل شول: «کله چې تهران ته ورسېدی، ته به د سیمونویچ تر لاس لاندې وې او هغه ته به راپور ورکوې. افغانستان ته ستا د تګ او د نه تګ پرېکړه به دی کوي. که د سیمونویچ په اند، د پارس اوسني سیاسي وضعیت ته په پام سره، ستا تګ افغانستان ته مناسب نه وي او یا د کوم بل دلیل له وجې ستا تګ هلته شونی نه وي؛ نو هغه به افغانستان ته ستا تګ لغوه کړي. سیمونویچ به د افغان استازي میرزا حسین علي د بعدي یون د تیارۍ په اړه هم پرېکړه کوي.»[٣٣] د لیکلي حکمونو په پای کې کونټ نېسلروډ، ویتکېویچ ته لیکلي وو: «اړینه نه ده چې موږ یې تا ته یاده کړو چې ټول پورتني حکمونه په کلکه محرم دي او په تهران کې زموږ له پلاوي، سیمونویچ او برون فن روزن Baron Von Rosen څخه پرته، نور هېڅوک باید د دغه حکمونو په اړه پوه نه شي. احتیاط دا غوښتنه هم کوي چې کله افغانستان ته تللې، ته باید ټول حکمونه له سیمونویچ سره پرېږدې. دا ځکه چې که چېرته په لاره کې څه پېښ شي؛ نو هېڅوک به ستا د ماموریت په اړه په څه پوه نه شي.» نېسلروډ دا ټینکار هم وکړ چې په ځانګړې توګه دا اړین دي چې انګرېزان له دغه پلان څخه خبر نه شي او نوموړي ته په ضمني ډول وویل شول چې که انګرېزان د ده په هکله خبر شي، روسیه به د روسي افسر په توګه د ده له شتون څخه انکار وکړي.

د ویتکېویچ له مرموزې مړینې څخه وروسته، د نوموړي د یون نوټونه ټول وسوځول شول خو د کپتان بلرمبرګ یون لیک پاتې دی. هغه لیکلي: «کله مې چې دوه میاشتې په سن پیټرزبورګ کې تېرې کړې او ټولې لارښوونې راکړل شوې، ما د تګ له پاره تیاری پیل کړ، خو له دې څخه مخکې مې د لارې ملګري، لمړی بریدمن ویتکېویچ سره لیدنه وشوه. هغه یو اته ویشت کلن په زړه پورې پولنډی ځوان او د ښې پوهې خاوند او سېکمن کس وخوت... دی ټولې هغه اړینې ځانګړتیاوې لري چې په اسیا کې د الکساندر برنز رول ولوبوي.»[٣٤]

دغه دواړو د سوېل په لور خپل یون پیل کړ. دوی د پارس او افغان مامورینو له پاره د ډالیو او رشوتونو څخه یوه کاډۍ ډکه کړې وه. کله چې تبلیسي ته ورسېدل، دوی له سر قوماندان برون فن روزن سره وکتل او د کونټېس سیمونویچ (د سیمونویچ میرمن. ژباړن) سره یې هم لیدنه وکړه. نوموړې به ډېره هلته تلله او د هغې ښایسته لورانې خپلې حیرانوونکې مور ته ډېرې ورته وې.

دوی چې هر څومره د سوېل په لوري تلل، همدومره منظرې ښایسته کېدې. دغه دوه مسافر به تر ستورو لاندې ویده کېدل او له کوچیانو سره به یې شپې تېرولې. بلرمبرګ لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ د جولای په یولسمه د یرېوان Yerivan ولایت له پولې څخه ننر شوو او ډېرې ګرمۍ موږ ار ایستو چې یوه نرېدلې جومات ته لاړ شو. دا هغه ځای و چې موږ په لمړي ځل د ارارت Ararat ښایسته غر ولید چې په ځلانده واورو غبرګو پټو څوکو یې په سوبل کې له هوارو څخه سر اوچت کړی و. په دیارلسم موږ د غره په وروستۍ موږه وختلو او د ارس Aras درې ته ښکته شوو. ورځ ډېره ښایسته وه او اسمان تک شین و. موږ له ونو لاندې په سیوري کې د یوه بهانده لښتي ترڅنګ کښېناستو او د ښایسته ارارت Ararat له نندارې مو خوند اخیست. زموږ ارمني چوپړیال خوندور پلو راته پوخ کړ او موږ چې ساعت مو تېر و، یو بوتل مدېرا* مو تش کړ.[٣٥]

کله چې دوی د پارس له پولې تېر شول، د ویتکېویچ ژربدلېدونکی مزاج خراب شو. بلرمبرګ لیکلي: «په پارس کې زموږ د یون په ښېر کې به ویتکېویچ ډېر وخت د خپګان حالت درلود او ویل به یې چې له ژوند څخه یې زړه تور دی.» یوازې کله چې دوی تهران ته ورسېدل، د ویتکېویچ مزاج بېرته سم شو. ځکه چې سیمونویچ دی له دوه ځارګرېزه مالوماتو څخه چې دغه پولنډی یې په اوربدو ډېر کازمن شو، خبر کړ. لمړی خبر چې وروسته دروغ وخوت دا و چې انګرېزي استخبارات د میرزا حسین علي په ماموریت شکمن شوي وو او دوی له کابل څخه په دغه دوو مسافرو پسې وو او د دوی څار یې کولو چې اوس له دې وجې کېدای شي ویتکېویچ د انګرېزانو د دسیسو او پاروني نښه وګرځي، خو دې خبرې هم حقیقت نه درلود - انګرېزان په دغه مهال کې تزار ته د افغان ماموریت د تګ په هکله هېڅ خبر نه وو- د روسي ماموریت د خوندي ساتلو له پاره په تهران کې روسي سفارت، ویتکېویچ ته قزاقي ساتونکي ورکړل چې د نیشاپور له لارې په هرات کې د شاه تر کمپه یې بدرګه کړي؛ نو دغه بدرګه وه چې انګرېزي استخبارات یې څک کړل - رالبنسن دوی ته د ویتکېویچ د ماموریت شتون برېنډ کړ.

دویم خبر ویتکېویچ ته ډېر په زړه پورې و. په افغانستان کې د سیمونویچ جاسوسانو نوموړي ته خبر ورکړ چې ویتکېویچ به په کابل کې یوازې نه وي ځکه چې الکساندر برنز منځنۍ اسیا ته په خپل دویم ماموریت هم په همغه لور ستون و. ده ته هم د ویتکېویچ غوندې ځانګړي حکمونه ورکړل شوي وو چې د دوست محمد خان ملاتړ خپل کړي. ویتکېویچ چې برنز یې له نردې ځارلو او تر یوې کچې یې د هغه مودل له ځان څخه جوړ کړی و، اوس یې له ده سره منزل او ماموریت کټ مټ یو ډول و. دغو دوو کسانو په رښتیا ډېرې ګډې وجې درلودې. دوی څه نا څه همزولي وو، دواړه د خپلو امپراتوریو له لیرې پرتو ولایتونو څخه وو، دواړو له ممتاز پور سره تراو نه درلود، اسیا ته دواړه د څو میاشتو په درشل کې لاړل او دواړو په خپله زړورتیا او لیاقت او په ځانګړې توګه په ژبو کې د وړتیا له وجې اوچت مقام ترلاسه کړی و. اوس به دوی په کابل کې یو بل سره مخامخ کېږي او د دوی د سیالۍ پایله به نه یوازې د افغانستان بلکې د منځنۍ اسیا نردې راتلونکې تعریف کړي. لوبه لوبه پیل شوه.

* په مدېرا Medeira کې جوړ شوي واین. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الکساندر برنز د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر په میاشت کې پېښور ته ورسېد. له پېښور څخه د نوموړي له وروستۍ لیدنې راهیسې کوم بدلون چې په پېښور کې راغلی و پر ده باندې ښه اغېز ونه کړ. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۴ کال پر کندهار یرغل وکړ، رنجیت سېنګ پېښور فتح کړ. هغه د درېیو کلونو په ترڅ کې د خپل پوځ نیمه برخه پېښور ته لېږدولې وه او د درانیو دغه ژمنۍ پلازمېنه یې په لویو پنجابي بارکونو بدله کړې وه. د بالاحصار پر نندارځایونو او د ښایسته باغ پر ځای یې، چېرته چې په ۱۸۰۹ کال کې شاه شجاع الفنستون ته ښه راغلاست ویلې وو، د خښتو لویه کلا جوړه کړې وه او د خیبر په خوله، جمرود کې یې یوه بله لویه کلا چې له توپونو څخه ډکه وه جوړه کړې وه. برنز لیکلي وو: «د رنجیت سنګ یو افسر، پاولو اویتبېلې Paolo Avitabile چې پخوانی ناپلیوني افسر دی، اوس پېښور اداره کوي. سېکانو هر څه بدل کړي: په ښار کې ډېر ښایسته باغونه په عسکري قشلو بدل شوي، ونې وهل شوې او ټوله سیمه یو لوی کمپ ته ورته ده. د مسلمانانو دود او دستور ورک شوی. د ساز او ګډا غږ هر وخت له هر ځای څخه اوربدل کېږي.»[۳۶]

برنز دا هم لیکلي وو چې په پېښور کې د رنجیت سېنګ له لوی اشغالي پوځ سره سره، دوی ته د سیمې پېښتون مخالفینو سختې ستونزې جوړې کړې وې او د دوی پر ضد دومره ډېر قومي پاڅونونه، وژنې او بلواوې کېدې چې د پېښور اشغال د سېکانو د سرچینو د لګښت لویه برخه جوړوله. برنز پوه شو چې په حقیقت کې دا د نوموړي د ماموریت له پاره ښه خبر دی ځکه چې دغه وضعیت به رنجیت سېنګ په دې راضي کړي چې د پېښور د راتلونکې په اړه له دوست محمد سره جوړجاړی وکړي او که چېرې له برنز سره بخت یاري وکړه، دوی دواړه به پخلا او د برتانیې متحدین کړي.

کابل ته د برنز د لېږلو پرېکړه نوي لوی والي کړې وه. نوموړی د مکنبل هغه راپور وهڅولو په کوم کې چې په پارس کې د روسي فعالیت د ډېرښت او د هرات او پاتې افغانستان په هکله د روسانو د نیت ادعا شوې وه. په دغه مهال کې اکلنډ نوی کلکټ ته راغلی و او د سیمې په هکله یې دومره پوهه نه لرله، خو دوه کاله مخکې نوموړي په یوه مېلمستیا کې برنز چې د خپل بریالي کتاب په هکله په دوره بوخت و، په بوود Bowood کې لیدلی و؛ نو نوموړی یې د دغه ماموریت له پاره مناسب وګڼلو او برنز د دویم ځل له پاره د اباسین په لور ولېږل شو چې لمړی د اباسین هر اړخیزه څېړنه وکړي او په اوبو او ځمکه کې د بېړۍ چلونې شناختې، ننېې او څلي کېږدي او بیا به افغانستان ته ځي چې د افغان او پارس د واکمنانو د نویو اړیکو په هکله، د روسانو او په سیمه کې د دوی د فعالیت په اړه د افغانانو د ذهنیت او په منځنۍ اسیا کې د سوداګرۍ د پراختیا له پاره د روسې د اقداماتو په هکله ځارګریز مالومات ټول کړي - د برنز دغه دنده، د نېسلرود له خوا ویتکېویچ ته ورکړل شوې دندې ته ډېره ورته وه.[۳۷] په عین حال کې، په کابل کې د بارکزي حاکمانو ناڅرګند ذهنیت ته په پام او د کلکټ رسمي نظر ته په کتو سره چې بارکزیو په زور د افغانستان د رښتیني پاچا، شاه شجاع په تخت خښته اچولې، د اکلنډ سیاسي سکرتر ویلیم مېکناټن چې تل له پروتوکول سره سم د کړنو غم ورسره و، امر وکړ چې د ماموریت وټې ته کلکه پاملرنه وشي او ډېر لګښت دې نه کېږي؛ نو دا ځل د برنز ماموریت د الفنستون د ماموریت په پرتله ډېر بې دبدبې او له خورا لږو ډالیو سره و. هغه ته په حقیقت کې یوازې یوه تومانچه او یو تلسکوپ د دوست محمد له پاره ډالۍ ورکړل شول. د الفنستون د ماموریت شان اوشوکت او د بې شمېره ډالیو په اړه د افغانانو قوي حافظې ته په کتو سره، د برنز د دغه ماموریت

(c) ketabton.com: The Digital Library

بريا دومره شوني نه برېښېده او له بلې خوا په داسې وخت کې چې برنز خيبر ته چې د جګړې لمړۍ کرښه وه ستون و، د افغانانو او سبکانو تر منځ د سختې جګړې د پيل خبر د دغه مامورېت بريا ته ښه زېرى نه و. د ١٨٣٧ کال د اپرېل په دېرشمه، د رنجيت سېنګ له لوري د پېښور د اشغال پر سر د جمرود جګړه د افغانانو او سبکانو تر منځ د درېيو کلونو د شخړو او تاوتريخوالي ثمره وه. په ١٨٣٤ کال کې وروسته له دې چې د شاه شجاع يرغل يې له ماتې سره مخ کړ، دوست محمد سمدلاسه خپل پام د افغان ژمنۍ پلازمېنې ازادولو ته واړولو. د تقوا، يا د ستراتېژۍ له مخې او يا د دواړو له مخې، د کابل علماوو د ١٨٣٥ کال د فبرورۍ په مياشت کې دوست محمد ته د اميرالمومنين لقب ورکړ. مېر وزير چې تر ټولو مشر سني عالم و، د کابل ښار په ځنډه، عيدګاه کې د دوست محمد په لونګۍ کې د وربشو تازه وړې کېښودل.* دا د هغه مراسمو ازانګه وه په کومو کې چې يو بزرګ صوفي، احمدشاه ابدالي، د شاه شجاع نيکه ته د ١٧٤٧ کال د جنورۍ په مياشت کې تقدس ورکړ. لکه څنګه چې په سراج ته التواريخ کې يادشوي:

دوست محمد د شاوخوا سيمو خلک کابل ته وغوښتل او د جهاد اعلان يې وکړ چې پنجاب، پېښور او نورې سيمې به بېرته نيسي. مذهبي پوهانو چې جهاد فرض کنلو، او د دين په لار کې يې وژل او وژل کېدل د ښه ژوند وسيله بلل، په خوښۍ راټول شول او اعلان يې وکړ: «د جهاد ناره د امير په شتون او د امارت په جوړېدلو ترلې ده. هر څوک چې د هغه فرمان او نهي نه مني، دا په دې مانا دي چې هغه د خداى او رسول احکام نه مني. دا په مطلق ډول اړينه ده چې خلک د ده اطاعت وکړي او هغه چا ته چې د ده له امر څخه سرغړونه کوي جزا ورکړي.» دغه اعلان له دوست محمد سره د خپل امارت په بنسټ اېښودلو کې مرسته وکړه او په لنډ وخت کې يې هر څه برابر کړل. نوموړى په تخت کښيناست، سکه د ده په نوم جوړه شوه او د جمعې خطبه د ده په نوم کېده. په سکه کې دغه بيت ليکل شوى و.

امير دوست محمد د جهاد هوډ وکړ
او چې سکه جوړه کړي - خداى دې بريا ورکړي

کله چې دوست محمد په تخت کښيناست، هغه د جهاد هوډ وکړ او له ٦٠٠٠٠ کسيز پوځ سره چې له شاهي سپرو، پلي او قومي خواکونو څخه جوړ و، د پېښور په لور روان شو.[٣٨]

د سبکانو پر ضد د جهاد اعلان د دوست محمد واک ته مشروعيت ورکړ. نوموړي هېڅ کله د سدوزيو د شاهي لقب ادعا ته زړه نه و ښه کړى او تر دغه مهال پورې د نوموړي مشروعيت په قدرت او عدالت کې د ده په نوميالتوب کې پروت و، خو اوس هغه لوړې قراني مرجع ته په رجوع او د يو ښه مسلمان په ځېر د کفارو پر ضد د جهاد د وجيبې په ادا کولو يې مشروعيت ترلاسه کړ- او په تيورۍ کې- په پرهېزګارۍ او دين دارۍ کې يې يوه بله زرينه اسلامي دوره په دغه زرېزه (١٠٠٠ کاله. ژباړن) کې پيل کړه. په عين وخت کې دوست محمد د جهاد له مشرۍ څخه ولس مشرۍ ته د رسېدو له پاره کار واخيست، هغه لوى والي ته وليکل: «دغه خلک زما د ملت قومونه دي او له دوى څخه ملاتړ او د دوى ساتنه پر ما فرض او زما دنده ده. سوچ وکړه او دا ارزونه وکړه چې افغانان به ظلم او استبداد ته پرته له کوم

*دغسې لقب د طالبانو ملا عمر هم ترلاسه کړ. نوموړي په ١٩٩٦ کال کې له دوست محمد څخه په الهام اخيستنې د افغانستان اسلامي امارت جوړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت څخه چوپه خوله پاتې شي؟ تر هغه وخته چې زما په ځان کې سا چلیږي، زه له خپل ملت څخه او ملت له ما څخه جلا کېدای نه شي.»[۳۹]

دوســت محمد د همدغه میاشــې په پای کې پر پېښــور خپل لمړنی ناکام برید وکړ. نوموړي د جهادیانو رنګ رنګ ډلې راغونډې کړې وې. جوسایه په دې هکله لیکلي: «له لیرې پرتو غرونو څخه اکاړان چې ډېرې یې څورب• او غښتلي وو او په کډو ودو وسلو لکه تورو، ډالونو، غشو او لندیو، ټوپکو، تومانچو او نېزو سمبال وو، د خدای او رسول په رضا د پنجاب بې علمه کفارو د وژلو، چور او تباهۍ له پاره چمتو وو.» دغه کډ ودۍ پوځ د ســېکانو له ښــه روزل شــوي او با دســپلینه خالصــه پوځ ســره نه شــوی پرتله کېدی او پرته له دې چې په پېښــور کې د ځاځمنو ســېکانو له خوا د مسلمانانو عامه وژنه وپاروي، کومه د پام وړ لاسته راوړنه یې نه درلوده، خو دغه برید دوست محمد ته فرصت ورکړ چې په ارامۍ، وردګ او غزني چې کابل یې د خیبر او ســېکانو له پولې ببلولو، په خپله واکمنۍ کې مدغم کړي؛ نو د هغه وخت په پرتله چې یوولس کاله مخکې دوســت محمد په کابل کې واک تر لاســه کړ، اوس یې له مالیې څخه عواید پنځه برابره ډېر شــول او بې اړنګه په هېواد کې تر ټولو پیاوړی واکمن شــوی و. د ۱۸۳۷ کال د فبروري له پای وروســته، امیر یو ځل بیا له سېکانو سره شخړه راپورته کړه. هغه د رنجیت سېنګ جنرال او په پېښور کې د سېکانو د پوځي ځواکونو مشــر، هري ســېنګ ته ولیکل: «ســتاســې له لوري د جمرود اشــغال چې د خیبر په پوله پروت دی او زما د رعیت، خیبریانوملکیت دی، خلک ډېر په غوســه کړي او دوی به هرهغه څه ترســره کړي چې له وســه یې پوره وي څو د دغه اشــغال مخنیوی وکړي. زما زوی، اکبرخان هم له دوی ســره د مرســتې له پاره هر څه ته چمتو دی ... که ته هڅه وکړې چې مهاراجا ســره خبرې وکړې چې پېښــور ماته وســپاري، زه به هغه ته د دغه ســیمې اســونه او نورې ډالۍ وروليږم. که چېرې ته په دغه پرېکړه اغېز کولی شــې، زه به ســتا هره غوښــتنه ومنم او که داســې ونه شــي، بیا خو ته زما په ځواب پوهېږې.»[۴۰]

ســېکانو دغه لیک ته پام ونه کړ او دوه میاشــتې وروســته کله چې رنجیت ســېنګ له پېښــور څخه اروپایي روزل شــوی ځواک لاهور ته وروغوښته چې د شاهي کورنۍ په واده کې د تشریفاتي پوځ دنده ترســره کړي، شل زره افغان سپره قوه پر خیبر ښکته شــوه او وتوانېده چې د جمرود نوې کلا ته څېرمه هري ســېنګ کلابند کړي. په دې اړه په ســراج التواریخ کې لیکل شــوي: «اکبرخان او هري ســېنګ د سختې جګړې په ترڅ کې یو له بل سره مخ شــول. دوی پرته له دې چې یو بل وېژني، پر یو بل یې تر هغه وخت پورې ګوزارونه کول تر څو چې اکبر خان برلاســی شــو او هري ســېنګ یې پر ځمکه چپه او مړ کړ. دا چې قوماندان یې ووژل شــو او د اســلام لښــکر د دوی په لور لکه د ســېلاب څپې روان و، ســېکانو د جګړې ډګر پرېښود. ســرداران تر هغه وخته په دوی پسې وو تر څو چې سېکان د جمرود کلا ته ننوتل او هره لاره یې په ځان پسې وتړله.»[۴۱] د ســېکانو ځانګړی پوځ بېرته په چټکی راوګرځید او د دوو اونیو په ترڅ کې یې افغانان شاتګ ته اړ کړل، خو دې د دوســت محمد حیثیت ډېر اوچت کړ او دا د اکبر لمړنی بریا وه او ده وښــودله چې څومره یې د خپل پلار د جګړې وړتیا خپله کړې وه. له دغه وخت څخه د اکبرخان نه تر ټولو پیاوړی قوماندان جوړ شو.

برنز اباسین ته تر نیمې لارې رسېدلی و کله یې چې د جګړې خبر واورېد. تر یو وخت پورې دا څرګنده نه وه چې دغه

• څورب: د غټ تنې څېښتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاوتریخوالی به افغانستان ته د نوموړي د تګ مخنیوی وکړي او ماموریت به یې لغوه شي، خو هر څه چې کېدل، دغه جګړې برتانیه په یو ښکونده موقف کې واچوله په داسې حال کې چې برتانیې هڅه کوله د جګړې له دواړو خواوو سره متحده پاتې شي، خو کله چې برنز پېښور ته ورسېد او په خپلو سترګو یې ولیدل چې سېکان د پېښور په ساتلو کې له څومره ستونزو سره مخ دي او سېکانو ته دا ناشونې وه چې په سیمه کې نظم راولي، دی په دې پوه شو چې سېکانو ته دغه اشغال دومره ستونزمن او ګران بیه دی چې ده ته د شخړې د حل له پاره د خبرو اترو ځای شته. برنز په تهران کې مکنبل ته په یو لیک کې خپله نظریه یاده کړې وه او هغه دا چې پېښور به د رنجیت سېنګ تر مړینې د سېکانو تر واک لاندې وي او بیا به افغانستان ته وسپارل شي.[۴۲]

کله چې برنز د اګسټ په دېرشمه د خیبر درې په لور روان شو او له هغه سیمې تېر شو چې د دواړو خواوو تر واک لاندې سیمو تر منځ پرته وه، نوموړي باوري هیله درلوده چې دی به د افغانانو او سېکانو تر منځ یوه جوړه روغه راوستی شي. برنز لیکلي:

موږ له پېښور څخه روان شوو او اویتبلې تر جمروده پخپله کاډۍ کې ورسولو. جمرود د افغانانو او سېکانو تر منځ د وروستۍ جګړې ډکر و ... وضعیت په هېڅ ډول سم نه برېښېده. هغه ډله چې موږ یې تر خیبره باید بدرکه کړي وای، تر اوسه نه وه رارسېدلې او که څه هم له جګړې څخه څو میاشتې تېرې شوې وې، د مړو له جسدونو، سړیو او اسونو څخه توږم• خوا کرځن و. د اوښانو څو ساتونکي چې زموږ د راتک په ورځ د څو عسکرو په بدرکه روان شوي وو، د افریدي غروالو تر بریدلاندې راغلل. افریدیانو اوښان وشړل او د دوو کسانو سرونه یې غوڅ کړل. د دوی غوڅې تنې ښرته کمپ ته راوړل شوې... [خیبر ته د لارې په نیمایي کې] سړک ته څېرمه، دوی یې شمېره وړې غونډۍ موږ ته وښودلې چې د خپلې وروستۍ بریا په ترڅ کې یې د سېکانو سرونه په کې خښ کړي وو. په ځېنو دغه غونډیو کې د دوی وېښته تر اوسه ښکاړېدل.

برنز او ورسره مل کسان به چې د هر قوم له پولې څخه تېرېدل، دوی به په لویه او وړه لاره کې ودرول شول. دغه پلاوی کرار کرار د دوست محمد تر واک لاندې سیمې ته ورسېد. څو ورځې وروسته، کله چې برنز په نیمله کې (چیرته چې دوست محمد، شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړې وه) د شاه جهان لوی مغولي بنې له لوړو چنارو او سروو څخه تېر شو، نوموړی له دوو داسې کسانو سره مخ شو چې د ده په راتلونکي ژوند کې یې مهم رول لوبولی.

د دغه دوو کسانو لمړنې کس چې د برنز کمپ ته لاړ، له پوځي چوپړ څخه تېښتېدلی او په جاسوس بدل شوی یو انګرېز او لرغونپوه، چارلس مسون و. نوموړي د کابل او جلال اباد په شاوخوا کې د باختري یونانیانو او کوشاني بودایانو ځایونه راسپړلي وو او له دې کبله یې په هندوستان کې لوی نوم موندلی و. برنز له مسون سره په لیدنې خوښ شو او له هغه څخه یې په خپل یادښت کتاب کې د لرغون توکو یو تکړه او نومیالي انځورګر په توګه یادونه کړې او په لیکوالۍ که یې د ده د بریاوو، په افغانستان کې د هغه د اوږدې اوسېدنې او د خلکو او پېښو په هکله د نوموړي د پوهې ستاینه کړې ده،[۴۳] خو مسون چې افغانستان له ډېر وخت څخه له نږدې پېژانده او د دوست محمد باور یې خپل کړی و، د پرمختګ لېوال او ځانپال نومیالي مېلمه ته دومره خوشحاله نه و. د نورو په څېر، د مسون هم بخارا ته په یوازې یو یون د برنز تر لاسه کړی نومیالتوب نه خوښېده او د هغه په دیپلوماتیکه وړتیا او د جغرافیې له اړخه د نوموړي په پوهه ډېر شکمن و. مسون وروسته لیکلي و: «زه منم چې د برنز چلند او اند ته په کتنې، ما د نوموړي د ماموریت د

• توږم: بد بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بريا په اړه ډېر ګونګ استدلال وکړ، خوهغه فکر کوي چې له افغانانو سره د ماشومانو چلند کېدای شي.»[۴۴] خو په يوه موضوع دوی دواړه همغږي وو: سېکانو ته د پېښور اشغال يو مالي مصيبت او د رنجيت سېنګ له پاره د خطر زنګ يوه دوامداره او د روحي نارامۍ سرچينه دی. اوس د دې وخت رارسېدلی چې سېکان، افغانان او کمپنۍ په يو ائتلاف کې راوستل شي چې د روسي او پارسي دسيسو مخنيوی وکړي. مسون دې پايلې ته رسېدلی و چې افغان چارو ته د حل لاره شته او اوس د شخړې حل د دوی په واک کې دی.[۴۵]

دويم کس چې د برنز کمپ ته لاړ، يو د برم څښتن چې پر پيل سپوراو تر شا يې يوه منظمه افغان اسواله پوځي ډله وه، په ماښام کې کمپ ته ورسېد. دا د دوست محمد څلورم زوی محمد اکبر خان و چې په چټکۍ د ډېر واک خاوند کېده او نوميالیتوب ته يې لاره هغه وخت پرانيستل شوه چې هري سېنګ يې دوه مياشتې مخکې وواژه. اکبر خان په ځان پياوړی، په تنه مظبوط ځوان او مخ يې د باز په څېر و. هغه په زړورتيا، جذابيت، د زړه په کلکوالي او په ستراتيژيکي وړتيا کې خپل پلار ته ورته و. نوموړی له ټولو دغه ځانګړتياوو سره د يو اتل په څېر په افغان حماسي سندرو او شعرونو کې داسې ستايل شوی چې د شاه ارتر King Arthur، اکېلېس Achilles او رولند Roland ټولې ځانګړتياوې راټولې شي او په دري حماسي شعرونو کې يوازې د اکبر په ستاينه کې يادې شي.[۴۶]

کله چې زړور اکبر، د تورې استاد
د غليم قواوې وځپې او کړل يې دوی مات
کله يې چې په تونده له دښمن سره جګړه کړه
تنکی ځوان و خو جرأت يې و د سهراب
هغه يو ځواکمن اتل شو او ډېر مېړنی
په ټوله خاوره کې شهرت يې لکه پياوړی رستم
کله يې چې موسم د ځوانۍ راغی
ښايسته او په ونه لوړ لکه سرو
عالم شو په هر علم کې
تکړه شو په هر کسب کې
ځلانده ونګه• يې روښانه کړې د الهي نور
دی لايق دی د تاج او تخت
ټول جهان کتل د ده مخ ته
ټولې سترګې وې ده ته اوښتې[۴۷]

بې اړنګه، د اکبر دومره ښايست و چې په ۱۸۳۰مو کلونو کې په کابل کې د مينې سمبول وګرځېد. د اکبرنامې ليکوال او د اکبرخان په ستاينه کې د لمړني حماسي شعر ليکونکي مولانا حميد کشميري څو پاڼې د اکبرخان د واده د شپې په اړه او د خپلې ښايسته ناوې، د محمدشاه غلزي لور سره د هغه د وصال په هکله ليکلې دي:

• ونګه: صورت، بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه حوره د جنت، داسې رڼا لکه لمر
چې د اسمان ستوري او سپوږمۍ ورنه شرمېږي.
هیله او هوس د دواړو پاربدلي
احساسات په لمبه شول چې دواړه یو بل ته نږدې شول
د حجب او حیا پرده دواړو لیرې کړه له مخه
د جامو پرده دواړو لیرې کړه له ځانه
دواړه دومره نږدې شول یو بل ته
لکه عطر ګلاب ته، لکه رنګ غاټول ته
یو بل سره پراته وو په خوند او خوشحالۍ
ځان پرځان، مخ پر مخ، شوندې پر شوندې
کوتې به ولکېدې پر سپوږمۍ او زومبک ستورو کله کله
لاس به اوږد شو د مینې مشک ته کله کله
خوږو مچو یې دی ډېر کړ پاروڼی
دواړو غبرګې کړې خپلې هڅې انعام ته
پرله پسې غمي ځلېدل، ده وکړل تخمونه
یوې مرغلرې وشنل د بدخشان یاقوت[۴۸]

اکبر په وضاحت د ټول دغه شان او شوکت درلودلو سربېره، یو پېچلی او هوښیار سړی او د پلار په پرتله لږ ډېر احساساتي و. نومورې په ښکلا او ظرافت کې هم حساس و. مسون او اکبر له یو بل سره ښه پېژندګلوي درلوده او حتی اکبر نومورې تر خپلې ساتنې لاندې راوستې و. د نورو افغانانو په پرتله، اکبر له هغه یوناني ګندهاري بودایې مجسمو سره ډېر نات درلود چې مسون په جلال اباد کې د کوشانیانو له عبادت ځایونه څخه راسپړلې وې. مسون په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اکبر دوه د ښځو سرونه ډېر خوښ شول او افسوس یې کولو چې د مجسمو دغسې ښایست په ژوندیو کې نه شي موندل کېدای. له دغه مهال څخه زمورږ تر منځ اشنایي پیل شوه. دغه ځوان سردار به هر وخت په ما پسې سړی رالېږل او زه به په وار وار د هغه د چای مېلمه کېدم. ما له اکبر خان څخه یو امر واخیست چې یو شمېر ملکانو ته په کې لیکل شوي وو چې زما سره په هر راز پلټنو کې مرسته وکړي. زه په هغه کچه چې د ده منندوی شوم هغومره حیران هم شوم چې دغه ځوان سردار څومره ښه زما د پلټنو په ارزښت پوهېږي. نومورې هغه چا ته چې ویل یې زه کېدای شي په خزانو پسې کرځم وویل چې زما موخه یوازې د علم پرمختک دی. کله چې زه بېرته خپل هېواد ته لاړ شم؛ نو له دې وجې به ماته هلته درناوی وشي. اکبر دغه یادونه هم وکړه چې په درانیو کې جنکیالیو ته درناوی کېږي، خو په اروپا کې د علم خاوندانو ته.[۴۹]

یو بل اروپایي کرځندوی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne هم په اشرافیانو کې اکبر خان تر ټولو مترقي، ځیرک او هوښیار بللی و. هغه له وینې څخه د خوک د غوښې چې په مسلمانانو کې یې خوړل منع دي، د خوند په اړه پوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې وه او له تنګ نظرۍ څخه دومره لیرې و چې څو ځلې یې نومورې ته له خپلې پیالې څخه اوبه ورکړې وې. دا داسې وخت و چې ډېرو افغانانو نه غوښتل له عیسویانو سره یو ځای ډوډۍ وخوري او یا اوبه وڅښي.[۵۰]

اکبر خان د دغه ورځې پر سبا، برنز پر پیل سپور کابل ته راوست. په دې اړه برنز لیکلي: «مورډ ته په ډېر برم او پرتم ښه راغلاست وویل شو. اکبر ما ته دومره عزت راوښلو چې زه یې پر هغه پیل کښېنولم پر کوم چې دی راغلی و. زه یې د خپل پلار دربار ته بوتلم او هغه هم له ما څخه تود هرکلی وکړ. د کابل په بالاحصار کې، مانۍ ته څېرمه په یو لوی بنګ کې مورډ ته هستوګنځای برابر شوی و.»[۵۱]

د راتلونکې ورځې پر سهار، برنز ته د خپل پخواني ملګري، دوست محمد له خوا په ډک دربار کې ښه راغلاست وویل شو. د پخوا په څېر، د برنز جاذبې بیا د دوست محمد پام خپل کړ. که څه هم دوست محمد له شاه شجاع سره د انګرېزانو د مرستې او د رنجیټ سېنګ له خوا د پېښور د اشغال د پلان په اړه د دوی د مخکنۍ خبرتیا له کبله انګرېزان په دوه مخې تورن کړل، خو هغه دا پرېښودل چې د ده او برنز تر منځ د ملګرتیا خندې وګرځي. سربېره پر دې، دوست محمد دا ارزونه کړې وه چې پر رنجیت سېنګ باندې د برلاسي تر ټولو ښه لاره له انګرېزانو سره د دیپلوماتیکو اړیکو پرانیستل وو. دومره موده نه وه تېره چې د دوی ملګرتیا د پخوا په څېر بیا توده شوه. برنز چې د خپل کوربه همغسې ستایندوی و لکه په ۱۸۳۱ کال کې، د دوست محمد په اړه یې بیا لیکلي: «واک ډېرې خلک له لارې باسي، خو داسې ښکاري چې نه د واک ډېرښت او نه د امیر نوي لقب دوست محمد زیانمن کړی دی او برعکس اوس د تېر ځل په پرتله چې ما لیدلی و ډېر څک او ځیرک دی.» کله چې برنز د دوست محمد کتنخونې ته ښول شو او نومورې په رسمي توګه خپل اعتبارلیک او نېیلې کوونکې ډالۍ وړاندې کړې، دوست محمد په درناوي ومنلې. برنز دغه لیدنې ته وروسته داسې انعکاس ورکړی:

ما وویل چې اعلحضرت ته مې د اروپا لږمونده ډالۍ راوړې دي. هغه سمدلاسه په ځواب کې وویل چې تاسې پخپله لږمونده یاست او د ډالیو په لیدو خوشحاله شو.[۵۲] د دوست محمد پوهاوی ډېر چټک دی، د کرکټر په هکله ډېره پوهه لري او اوږدمهاله دوکه کېدای نه شي. دی هر عارض ته په داسې لوی صبر او پراخه حوصله غوږ نیسي چې په دې اړه یې د انصاف او عدالت په پرتله ډېره ستاینه کېږي...تر اوسه دا څرګنده نه ده چې د نومورې مذهبي جګړې د هغه له کلکې عقیدې څخه سرچینه اخلي او یا له ځان پالنې څخه... [په افغانستان کې] حکومتولۍ بدلون نه دی کړی. که حکومت د سدوزیو او یا بارکزیو وي، پایښت یې پر دې ترلې چې د قبایلو حقوق خوندي وي او دوی پرېښودل شي چې له خپل دود سره سم خپلې چارې ترسره کړي.[۵۳]

د دوست محمد او برنز به یو له بل سره جوړه وه، خو له یو شمېر افغان سرچینو څخه داسې شواهد موندل شوي چې حتی له پیل څخه ځینې درباریانو، اشرافیانو او مشرانو له خپل امیر سره د پرنګې کافر ډېرېدونکې ملګرتیا نه خوښېده. ځینې په عقیده ټینګ کسان د دغه ائتلاف په هکله اندېښمن وو او پوښتنه ورته پېدا کېده چې د اسلام د دښمنانو پر ضد د امیر د جهاد اعلان له دغسې ائتلاف سره څرنګه سمون درلودای شي.

په افغان سرچینو کې برنز د یوې شیطاني جاذبې څښتن، یو ټګماره دوکه باز، په زرنګې یو غوړه مال او خاین کس یاد شوی. عجیبه دا ده چې همدغه څه د چالاکه ختیځوالو په اړه انګرېزي کلیشې وې. په نوای معرکه Naway Ma'areka کې میرزا عطا د برنز په اړه داسې لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

برنز د سند او خراسان د وضعیت په اړه د ځارګریزو مالوماتو په راټولولو کې د خپلې افلاطوني هوښیارۍ پر مټ بریالی و. برنز پوه شو چې د سیمې دولتونه په لړزانده بنسټ جوړ شوي او یوازې یوه سیلۍ یې نسکورولی شي. کله چې خلک غوندې شول چې ښرنیانو ته په ځیر وکوري، دی له خپلې کښړۍ راووت او په ټوکه یې وویل: «راشئ زما لکۍ او ښکر وګورئ.» ټولو وخندل او یو چا غږ کړ: «ستا لکۍ تر انګلنډ پورې غځېدلې او ښکر به دې ډېر ژر په خراسان کې ښکاره شي.»[۵۴]

په ۱۸۴۴ کال کې مولانا کشمیري په اکبر نامه کې د برنز انځور په لاندې ډول کاږلی دی. په دغه شعر کې د اکبر سخت دښمن، برنز د ټولو دوه مخو صلیبي خیانتونو او دوکه بازیو بیا راژوندی شوی شیطاني کړښمه دی.

د پرنګیانو یو د لوړ موقف اشرافي
نوم یې برنز و او سکندر ورته ویل کېدل
د سوداګرۍ ټول اړین ځیزونه یې راټول کړل
او د سوداګر په څېره کې روان شو
کله چې په ډېره بېړه د کابل ښار ته ورسېد
له نومیالیو خلکو سره د اشنایی په لټون شو
له ډېرو ډالیو سره او د ښېګڼو په ځرګنده ښودنه
نو د هر چا په زړه کې یې ځان ته ځای جوړ کړ او هر یو یې په سحر خپل اسیر کړ
امیر په خپله مهربانۍ او ذاتي درنښت
له ده سره یې لکه تر ټولو درونده مېلمه چلند وکړ
دی یې تر ټولو ډېر اوچت کړ
او هره نښه د عزت یې ده ته ورکړه
خو برنز په شاتو کې زهر ګډ کړل
له لندن ځخه یې د سپینو او سرو زرو غوښتنه وکړه
په تور جادو او تېر ایستلو یې یوه کنده وکینده
ډېر سړي تر ستوني ونیول او ور وغورځول شول

کله چې برنز، خانان د سرو زرو په ځنځیر کې بند کړل، دوی ټولو ده ته د وفاداری سوګند وکړ. بلاخره یو چا امیر ته خبرداری ورکړ:

اې زمری وژونکیه د لوی نوم څښتنه!
د پارونی د تخم کروند ګر برنز- ستا دښمن دی
په ظاهر کې سړی ښکاري، خو په باطن کې سم شیطان دی
د دغه شیطان په اړه ځان خبر ساته – چې دښمني خپروي
د سعدي نصیحت دې په یاد نه دی؟
ښه ده چې له بېکانه ځخه ځان لیرې وساتې
ځکه دښمن د دوست په جامه کې پیاوړی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته شپه او ورځ دغه دښمن پالې
ورځخه لیرې شه مخکې له دې چې خیانت درسره وکړي[۵۵]

د یو شـمېر افغان سـرچینو پربنسـټ، د ایران قاجاري شـاه، محمد شـاه، دوسـت محمد ته په یو لیک کې د برنز شیطاني پلانونو په هکله خبرداری ورکړی و. دغه لیک په سراج التواریخ کې یاد شوی او په هکله یې داسې لیکل شوي: «د ملګرتیا او دوستانه اړیکو په هکله خبرې لا نه وې پیل شوې چې د محمد شاه یو استازی له یوه لیک سره راورسېد. په لیک کې د ایران شاه د الکساندر برنز د دوه رنګی په اړه خبرې کړې وې او په صداقت یې لیکلي وو چې تر هغه وخته به سـوله رانه شـي تر څو چې دغه دوه مخی غولوونکی رسـوا نه شـي.»[۵۶] د دغه لیک په اړه مولانا حمید کشـمیري پوره شرح ورکړې:

یوه ورځ دغه مصیبت غوښتونکی، مغرور او نېښه ناست و
لکه څنګه یې چې عادت کړځېدلی و د دربار په معتبر ځای کې
د ښه بخت نېکمرغه امیر
د ده په لاس کې یې یو زرین لیک ورکړ
ورته ویې ویل چې پرته له ځنډه یې په اوچت غږ ولولي
برنز لیک پرانیست او لوستل یې پیل کړل
وروسته د شاه د ډېرې مینې له څرګندونې
په لیک کې یو خبرداری و، ما اوربدلې اې لوی حاکمه
چې د افت کروندګر شیطان برنز
راغلی او ستا په دربار کې شپه او ورځ ناست وي
د مینې په سلو نښو دې ده ته زوی وویل
او د یو معزز مېلمه په څېر دې لوړ ځای ورکړ
پوه شه چې دی په پرنګیانو کې بېساری دی
که زیان رسونه، مکاري، غولونه او یا بې وفایي ده
د ده په پټ لاس ډېر خلک وژل شوي دي
ډېر زړونه تږي شوي په هغه غېښي چې د ده له لیندۍ خوشي شوی دی
ولې دې پر ده د سرو زرو باران جوړ کړی د دې پر ځای چې وینې یې تویې کړې؟
پوه شه او د ده له جنجال څخه وېره وکړه
دی مړي بغاوت ته پارولی شي
دغه پرنګی حتی د ګور په ارامتیا برید کوي
په پرنګیانو کې ننګ او وفاداري نه شته
دوی پرته له غولونې او تېرایستنې بل اېډیال نه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما خبرو ته غوږ ونیسه او په دغه کوتنیونو ښه سوچ وکړه
زما نصیحت واوره، څک اوسه، څک اوسه

مولانا کشمیري دې ته هم اشاره کړې چې برنز نه یوازې د نارینه بلکې د کابل د ښځو بې لارې کولو ته هم نات پیدا کړی و. په دې څو بیتونو کې، برنز ښیي چې د پرنګیانو پاچا ته غږېږي:

په ښایست کې د کابل خلک
لکه د جنت حورې او غلمان دي
د هغه هېواد ښځې
د ډېرې زړه وړونکې ښکلا درلودونکې دي
سل پرنګیان یې وژل کېږي
د دوی د کونټیو په قوت باندې[۵۷]

د برنز په اړه دغسې خیالونه ظاهراً یوازې د مولانا کشمیري نه وو. مسون هم دې ته ورته اندېښنه څرګنده کړې وه چې برنز د کابل ښځو ته دومره نات ښود چې یو معتبر دیپلومات ته نه ښایېدل. مسون لیکلي وو چې امیر د برنز د «عیاشۍ» په اړه (د مولانا کشمیري په خوله د کابل د ښایسته حورو سره د عیاشۍ په اړه) خبر ساتل کېده او نوموړی داسې ښکارېده لکه چې د هغه دنده او ماموریت پرته له سیاسي ماهیت څخه بل هر څه کېدای شوای. د برنز د دغسې اشتها له کبله، دومره وخت نه و تېر چې د دوست محمد وزیر، میرزا سمع خان د مسون لیدو ته لاړ او هغه ته یې وړاندیز وکړ چې د خپل نامې مشر په پله لاړ شي او خپل کور له تور ستړکو پېغلو څخه ډک کړي. مسون لیکلي: «ما ورته وویل چې زما کور دومره لوی نه دی، خو په هر صورت، زه به دا پېغلې له کومه کړم؟ هغه په ځواب کې راته وویل چې زه په هر چا کولای شم لاس کېږدم او راوستل یې بیا په هغه دي. ما ورته وویل چې هر څومره چې ستا د پېرزوینې ستاینه وکړم، بیا هم کمه ده، خو زما په همدغه زړه لار په چوپتیا تک ښه دی.»[۵۸] خو د مسون دا یوازینۍ اندېښنه نه وه. د برنز په چلند کې د داسې اخلاقو چې د برتانوي ماموریت سره ښایېدل د نشتوالي سربېره، مسون د برنز پر دیپلوماتیکي شعور هم اندېښمن و ځکه چې د ده په اند نوموړی امیر ته له برید څخه وتلی تابع و او په غوږمالی یې د امیر هره خبره پر داسې کلیمو ور کرځوله لکه *ای غریب نوازه* او *زه ستاسې عاجز چوپړیال* یم.[۵۹] مسون دا اندېښنه هم لرله چې برنز د انګرېزانو د منځګړیتوب له لارې امیر ته په بشپړ ډول د پېښور د ورسپارلو هیله ډېروله په داسې حال کې چې دا څرګنده نه وه چې رنجیت سېنګ به دغه کار ته غاړه کېږدي او یا کلکته حاضره ده چې په دې اړه پر رنجیت سېنګ زور واچوي او بل دا چې ایا دغه څوان استازي ته د روغې جوړې له پاره د خبرو اترو واک ورکړل شوی او کنه.

برنز کابل ته له رسېدو څخه یوازې لس ورځې وروسته، د اطراف په لور یوې چټکې تفریح ته مخه کړه. نوموړی د خپل ماموریت په اړه ډېر خوشبین و او لوړه روحیه یې درلوده. هغه د خپلې خوښۍ په منظرو کې بیا ګرځېدنې خورا مست او خوشحاله کړی و او د دغه ورځې په سبا یې د شمالي له هوارو څخه په خوښۍ لیکلي و: «د باغونو ښایسته منظرې د څلوېښت میلو په اوږدو کې پرتې دي او په هندوکش چې څوکې یې پر واورو پټې دي ختمېږي. د هرې غونډۍ په سوېلي اړخ کې انګور باغونه لیدل کېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

برنز ته د ښايسته منظرو او په استالف کې د مغولو امپراتور، بابر د خوښې په باغ کې د يوې اونۍ دمې په پرتله لا ډېر خوشحاله کوونکی د نومورې دغه باور و چې اوس يې د روسانو ضد ائتلاف تر کوتو کړی دی. ده له استالف څخه خپل اوښې ته داسې ليکلي وو:

زمور له ټولو نظريو سره د دوست محمد خوښه ده. زما په اند اوس وضعيت دا ښيي چې مور له رنجيت سېنګ سره د خبرو اترو په درشل کې شو. د خبرو بنسټ به له پېښور څخه د رنجيت سېنګ د ځواکونو وتل جوړوي او همدا راز پېښور به د لاهور له خوا بارکزيو ته د ډالۍ په توګه سپارل کېږي. د کابل مشر به خپل زوی د ښې له پاره ولېږي. اه! د دوست محمد په اړه په خپلو ادعاوو باندې [د وېډ او مېکناټن] ټينګار ته اوس ته څه وايې! زه ډاډه يم چې رنجيت به دغه پلان ومني. ما د دولت په استازولۍ ومنله چې د دوی تر منځ منځګړيتوب وکړم. دوست محمد هم له پارس او روسيې سره خپلې ټولې اړيکې وشلولې او د شاه استازی يې چې اوس په کندهار کې دي خپل حضور ته ونه منلو.[٦٠]

برنز خبر نه و چې حتی د پورتني ليک د ليکلو پر مهال، سوېل ته د سلګونو ميلو په واټن کې د نومورې د ماموريت د شندولو له پاره داسې هڅې روانې وې چې په جګړه کې د دغه دوو ښکېلو خواوو تر منځ جوړجاړی هېڅ شونتيا ونه لري او ده خو هېڅ دا ګمان نه کولو چې هغه کس چې د دغه ماموريت په ناکامۍ پسې يې لسټوني بډ وهلي وو، هغه څوک و چې برنز يې د دغه ماموريت د ترسره کولو له پاره لېږلی و، نوی لوی والي لارډ اکلنډ.

په عين وخت کې چې برنز له استالف څخه له خوښۍ ډک د بريا ليک ليکلو او ويتکهويچ او ورسره قزاقان د هرات په سوېل کې د افغان له پولې په ډک ټېرېدل، په کلکته کې د لوی والي د ودانۍ او د هغه زينو تر منځ چې څپانده سيند ته ورښکته کېدې، پر اس سپرو تشريفاتي عسکرو په هوګلي Hooghly کې يوه سره ليکه جوړه کړې وه.

لارډ اکلنډ له بنګال څخه بهر په خپل لمړني يون له کلکتې څخه په وتلو و. د ده د امپرياليستي پرمختګ جوړ شوي پلان ده ته د دې فرصت ورکړی و چې په هندوستان کې د هغه لوړې او قحطۍ وهلو سيمو کتنه وکړي کومې چې د اواد Avadh د سلطنت او د برتانيې تر واک لاندې ولايتونو تر منځ پرتې وې. نومورې د لوی والي په ځانګړې جاله کې چې پر انګوټ پسې تړل شوې وه تر بنارس پورې لاړ او له هغه ځای څخه په ګاډۍ، ډولۍ او پيل باندې د پنجاب له لارې په شېمله Simla کې د غونډۍ پر سر نوې جوړې شوې اډې ته ورسېد.

جورج ايډن لارډ اکلنډ يو هوښيار او تکړه خو په ځان قانع او يو بې علاقې وېګي اشرافي و. دی په ځان ډنګر يو ٥١ کلن بکر و خو لس کاله ځوان ښکارېده او د هلکانو غوندې مخ، نرۍ شوندې او اوږدې او ښايسته ګوتې يې لرلې. نومورې له بورژوازي ملکي چوپړيالانو څخه خپله ناخوښي او له مجبوريته له هندې بې کچې تابع او غوره مالو راجا ګانو سره له ناستې ولاړې څخه خپله ستړيا نه پټوله. اکلنډ چې د انګرېزي سياست په اړه د ناپوهۍ له وجې پر ځان بې باوره او يو بد ويناوال و، د لوی والي څوکۍ يې څکه ومنله چې بله اداري څوکۍ ده ته نه شته وه که څه هم د هندي تاريخ او تمدن په اړه يې پوهه او نات نه درلود او هند ته له تګ وروسته يې هم په دې اړه ځان پوه نه کړ. په سمندري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره کې، چېرته یې چې مخکې دنده لرله، دی پر خپلو کارکوونکو باندې د ډډې وهلو له امله نوم درلود، خو کله چې هند ته لاړ، دغه ډډه وهنه یې سخته زیانمنه تمامه شوه. هغه د حکومتولۍ له پاره لېړل شوی و، خو په دې هکله په هېڅ نه و خبر؛ نو نوموړی د یوې هوښیارې خو بې تجربې جګړه مارې او روس کرکجنې سلاکارې ډلې لاس ته ولوېد - د ډلې مشر مېکناټن و- هغه ځوک چې په ۱۸۳۴ کال کې یې په پټه له شاه شجاع سره په جګړه کې مرسته کوله - او په ډله کې دوه نور کسان هنري ټورېنز Henry Torrens او جان کالوېن John Colvin د اکلنډ اداري سکرتر وو. لکه څنګه چې د هغه د شورا یو غړي، توبي پرېنسېپ Thoby Prinsep لیکلي: «اکلنډ یو ښه اداري سړی و، په بشپړ پام به یې ټول کاغذونه په ځیر لوستل او مسودې یې په ډېر احتیاط منظورولې، خو دی په چټکو پرېکړو کې ډېر سست و او له مسولیت څخه یې خورا زیاته وېره درلوده چې له کبله یې کوم حکمونه چې هغه صادرول دومره بې خونده وو چې د نوموړي اجنټان به اړ شول چې په سختو حالاتو کې د کړنې پرېکړې په خپله وکړي. هغه خپل اداري سکرتر، جان کالوېن ته ډېره غاړه اېښې وه. کله به چې اکلنډ د شورا غړي د مشورې له پاره راټول کړل، ټولې خبرې به کالوېن کولې او لاړ اکلنډ به په ځوکۍ ناست و، سر به یې په لاسونو شاته تکیه کړې و او غوږ به یې ورته نیولی و. نوموړي کالوېن ته دومره د چارو واګې ورکړې وې چې اداري کارکوونکو هغه ته د لاړ کالوېن ستاینوم ورکړی و.»[۶۱] د چکر پر دغه یون کې، له اکلنډ سره یې دوه ژبورې خو کلالۍ خویندې، ایملي او فني ایډن Fanny Eden هم مل وې. په دغه چکر کې د نوموړي خانتما او ستونزغاړی سیاسي سکرتر، مېکناټن او د اداري ګن شمېر نور مامورین، استازي، ښځې، بچیان او په حکمرانۍ او نه رضایت نومورې د مېکناټن ښځه، فرنسېز او د هغې پارسي پیشو، کلابي طوطي او پنځه وینځې هم وې.

د تګ په سهار هوا پاکه او تازه وه. د مېکناټن ملګری، تامس ببېنګټن مکولي Thomas Babington Macaulay، سهار وخته پاڅېد چې له دوی سره مخه ښه وکړي. ایملي ایډن په خپل یون لیک کې چې وروسته د هغه وخت خورا نومیالی یون لیک شو لیکلي: «کارکوونکو د مخه ښې ښه تشریفات جوړ کړي وو. د لوی والي له ودانۍ څخه د سیند تر غاړې پورې د عسکرو لیکې جوړې وې.»[۶۲] ایملي وروسته په ماښام کې له لوی والي سره د مل کسانو د شمېر په حیرانوونکې کچه پوه شوه. هغې خپلې بلې خور ته چې په انګلنډ کې وه لیکلي: «موږ په پیلانو سپاره شوو او ښکته لاړو چې د کمپ د مخکښو ساتونکو تېرېدل وګورو. په رنګ سور خټینه اسمان و، د سیندغاړه سوروره او رېګجنه وه او سیند پر وړو کښتیو پوښلی و. د سیند د غاړې په اوږدو کې کېږدی، اوښان، د ځایي اوسېدونکو د پخلي له پاره بل نغري وو او ۸۵۰ اوښان، ۱۴۰ پیلان، په سلګونو اسونه، د ساتونکو یوه لوا او نور مل کسان د دوی له پاره تم وو چې په ټوله کې په دغه چکر کې ۱۲۰۰۰ کسانو برخه اخیستې.»[۶۳]

د لوی والي د اداري دغه کچې د اکلنډ د موقف عجیب ارزښت څرګندولو. لکه څنګه چې د هغه وراره/ خورېر او پوځي سکرتر کپتان ویلیم اسبورن Captain William Osborne یادونه کړې وه: «د برتانوي هند د لوی والي ژوند، د انساني ژوند له هره اړخه تر ټولو ځلانده او مستثنی ژوند دی. یو ځانګړی ښاغلی انګرېز او د یوې ګډې سهامي کمپنۍ [د انګرېزانو د ختیځ هند کمپنۍ] چوپړیال د خپلې لنډې حکمرانۍ پر مهال، په نړۍ کې د لوېې امپراتورۍ کمارل شوی واکمن و. دی د ۱۰۰ میلیونه سړیو حکمران و چې په تاریخ کې دغه موقف ته ورته څه نه شته.»[۶۴] خو له ټولو دغه شان او دبدبې، بېشمېره چوپړیالانو، د کنګا ښایست او د پشکال پر باران مینځل شوو بنګالي سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سره، دا یوه خوشحاله ډله نه وه. ایملي له پیل څخه نه غوښتل چې هند ته لاړه شي. کله چې په کښتۍ کې کښېناسته، د سختې نهیلۍ احساس یې وکړ او له هغې ورځې څخه یې خپل نوی کور خوښ نه و کله چې د نومورې کښتۍ د بنګال له ابنا څخه هوکلي ته ننوتله او هلته د باد د نه شتون له کبله درېدلې پاتې وه. هغې حتی کلکټې ته مخکې له رسېدو څخه په غوسه لیکلي وو: «ما فکر کولو چې دا ځل به مورِ له ښه بخت سره کور ته راځو، خو ... بلاخره د دېر صبر او ډېر لږ باد په مرسته کور ته ورسېدو. زمورِ چاپېر کښتۍ له تورو خلکو سره ولاړې وې او دغه خلکو په عجیبه تېروتنې هېر کړي وو چې جامې واغوندي.»[۶۵] وروسته نومورې د لوی والي د کور تشریفاتي او رسمي چلند او همدا راز د چوپړیالانو ګڼ شمېر، چې د هغې چوپړ یې کولو، حیرانه کړې وه. هغې لیکلي وو: «زه په بشپړه توګه په سربداله حالاتو کې ژوند کوم. [ما ته داسې ښکاري] چې زما چاپېریال د تیاتر دوامداره نندارو نېولې وي.»[۶۶]

په عین وخت کې فني، مېکناټن په غوسه کړې وه. حتی د برتانوي هند دولت ستنډرد ته په کتو سره، هغې د خپل ورور سیاسي عینکي سکرتر یو تروش او په جزیاتو او قاعدو مین سړی یاد کړی. کله چې په بوکسر کې اکلنډ د کښتۍ د درېدو غوښتنه وکړه چې د هغه جګړې ډګر وګوري چېرته چې انګرایزانو په لمړي ځل مغولو ته ماته ورکړې وه، ایملي داسې لیکلي: «مېکناټن ځانځمن شو او له ډېرې غصې د کښتۍ پر غولې پورته پورته غورځېده او ویل یې چې دغه کار د پروتوکول د ماتولو په مانا دی.»[۶۷] او په دې هکله فني لیکلي: «ښاغلی ټورنټز او ښاغلی مېکناټن نږدې ببخوده شوي وو ځکه چې جورج پرته له مخکني پلان له کښتۍ څخه وچې ته ووت.» د دغې ورځې په سبا په غازي پور کې د ایډن کورنۍ مېکناټن ته بیا هغه وخت یو بل ټکان ورکړ کله چې دوی پرته له کوم سکرتر او پرته د لوی والي له بل مامور څخه وچې ته ووتل. فني لیکلي: «کله چې مورِ کمپ ته ورسېرو، بیا به ځان سم اصلاح کړو او سم چلند به کوو، خو ما ته اوس داسې ښکاري چې د طاووس د بنکو د وربځو، له زرینو چتریو او ساتونکو سره زمورِ د کښتۍ یون بې پایه دی.»[۶۸] خو له ټول خانتماتوب او باریک بینې سره سره، ایملي منلې وه چې مېکناټن یو هوښیار مرستیال و او له هغه څخه یې داسې یادونه کړې وه: «زمورِ لارډ پامېلستن، یو وچ حساس سړی دی، لوبې شنې عینکې پر سترګو کوي... هغه د انګلیسي په پرتله په پارسي ژبه په ډېر فصاحت خبرې کوي، عربي یې تر پارسي ښه ده، خو په اشنا خبرو اترو کې په سانسکرېت خبرې غوره ګڼي.»[۶۹]

په عین وخت کې اغلې مېکناټن په دې هڅه بوخته وه چې پارسي پیشو یې طوطي ونه خوري - یوه وینځه یې یوازې د طوطي د ساتنې او پالنې له پاره کمارلې وه - نومورې له دې څخه هم وېره درلوده چې پلي غله به په شپه کې د دوی کښتۍ ته په پټه ورپورته شي او له دوی څخه به هر څه غلا کړي - تېر کال د اغلې مېکناټن کېږدۍ ته غله ننوتلي وو او د هغې ټولې جامې یې پټې کړې وې؛ نو مېکناټن هغې ته له کمپلې څخه خت جوړ کړ چې بنارس ته یې د نویو جامو د پېرودلو له پاره بوځي.[۷۰] په رسمي مېلمستیاوو کې چې د سینډ په غاړه به کله کله نیول کېدې، فني، مېکناټن او د ده مېرمن نه زغملېدونکي بللي:

د دغه چارو یوازینۍ په زړه پورې برخه د مېکناټن د خبرو په هره کلیمه کې افراطي جدیت او ټینګار دی په داسې حال کې چې د هغه د نه خوښېدونکي مخ حتی یوه عضله هم نه خوځېږي. هغه وایي: «زما عالیقدره، تاسې عالیقدر زما پلار، زما مور، زما تره، زما ترور، تاسې زما شپه او ورځ یاستی، زه پرته له تاسې بله تکیه نه لرم چې ډډه پرې ولګوم.» دی ټولې مېلمستیاوي په یو ډول درناوي او جدیت ترسره کوي. دغه سړی دغسې چارو ته زیږېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورورسته، د یوې زړې هندي ملکې د لیدنې په ترڅ کې «مېکناتن په ډېره پرتمینه او درنه بڼه په ځواب کې داسې وویل: «عالیقدره، ملکه وایي چې دا په بشپړه توګه ناشونې ده چې خپله له تصور څخه وتلې خوښي د هغې کور ته ستاسې عالیقدر په راتګ ځرګنده کړي او نومورې د پیل په حضور کې د ملخ احساس کوي...» اغلې مېکناتن چې په حقیقت کې په داسې ژبه نه پوهېده، [فني او ما ته یې] د ژباړن رول لوبولو. اه ګراني، دا ځرنګه ښځه ده، دا به ما مړه کړي.»[۷۱] که څه هم دوی ته هسې ساتېرى و، خو له پیل څخه لارډ اکلنډ، د ده خویندې او مېلمنانه له ښسېکه کوونکې امپریالېستي زړه تنګۍ څخه ځورېدل، داسې زړه تنګي چې پرهغه لیرې پرتې مستعمرې باندې چې دوی په کې روان وو، له خانتما مهربانۍ او سپکاوي څخه زېرېدلې وه. ایملي په دې اړه لیکلي: «د یون په دویمه ورځ زمورږ ټول اشرافي مېلمانه مورږ غوندې ذهناً دومره ستومانه شوي وو چې په اتو بجو کټ ته لاړل. دغه ستومانۍ جورج تر مرګه رسولې.» ایملي یوه اونۍ وروسته بیا لیکلي: «جورج له ډېرې کرکې تک ژېر شي.»[۷۲] په دې هکله فني هم له ایملي سره همغږې وه: «مورږ د اټکل خلاف ډېر سوکه روان وو. جورج چې له خپلو کاغذونو، دفتر او د شورا له غړو څخه لیرې شوی، اوس د یو معزول شوي لوی والي احساس کوي او دې ډېر بې حوصلې کړی دی. د کېږدۍ ژوند یې ورځ تر بلې په غوسه کوي او هر سهار مې ښکنځي ځکه چې منظرې ښایسته نه دي.»[۷۳] خو څو راتلونکو مېلمستیاوو ته تمې او هیلې، دغه دوه خویندې خوشحاله کولې. فني بیا لیکلي: «برید جنرال ریچرډز Richards مورږ ته د نڅا مېلمستیا بلنلیک رالېږلې. زما خیال دی چې دا به تر همالیا پورې د دوامداره نڅا پیل وي... زما په اند دا به مناسبه وي چې جورج هم له مېنیوېټ دې له کویور Minuet De la court نڅا زده کړي. زه او ایملي به په وار د ستېشن له مشر جنرال سره نڅا کوو.» په عین وخت کې د اعاشې په ځانګه کې څه ستونزه پیدا شوې وه: «نن ماښام جنرال کېسمېنټ Casement او مېکناتن کښتۍ ته راوختل. زمورږ په اند د منې په جېلي کې چې دوی سهار خورلې وه څه خرابي و. مېکناتن په دې اړه یوه مرموزه اشاره وکړه، خو جنرال کېسمېنټ سمدلاسه غلی کړ.»[۷۴]

نو د دغسې اندېښنو پر مهال لارډ اکلنډ اړ کړل شو چې خپل پام افغانستان ته واړوي. افغانستان یو داسې هېواد و چې اکلنډ یې په اړه حتی د هند په پرتله لږ پوهه درلوده او لږ ارزښت یې ورکولو. نومورې له پیل څخه د دغه هېواد تر ټولو ځواکمن حاکم، دوست محمد خان سره خپله سکاره دښمني وښوده. برعکس، دوست محمد هڅه وکړه چې د نوي لوی والي ملاتړ خپل کړي. هغه په یو لیک کې اکلنډ ته لیکلي: «زما د هیلو بڼ چې مخکې ژمنۍ سیلۍ وهلی و، ستاسې عالیقدر د خوشحاله راتګ سره اوس د جنت بڼ ورسره رخه• کوي... زه هیله من یم چې تاسې عالیقدر ما او زما هېواد خپل وګڼئ.»[۷۵] دوست محمد بیا اصلي موضوع ته راګرځېدلی و. نومورې له اکلنډ څخه غوښتنه کړې وه چې د ده په استازیتوب له رنجیت سنګ سره خبرې وکړي او له خپل نفوذ څخه په کار اخیستنې پېښور ښرته افغانستان ته وسپاري؛ نو په دې وسیله به سیمې ته سوله راشي.

• رخه: کینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو مېکناټن په چټکۍ لارډ اکلنډ وډومارلو• چې له امیر سره د هر راز ټرون مخالفت وکړي. اکلنډ وروسته له دې چې د امیر لیک یې ترلاسه کړ، سمدلاسه په یو یادښت لیک کې ولیکل: «له دوست محمد سره د ممکنه ائتلاف پایله به د نورو قدرتونو د سپکاوي او بدنیتۍ له پارونې پرته بل څه نه وي.»[۷۶] هغه د دوست محمد لیک ته څو میاشتې ځواب ورنه کړ، خو کله یې چې ځواب ورکړ، لیک یې دوستانه خو نهیلی کوونکی و. هغه لیکلي چې دی خوشحاله دی چې امیر له کمپنۍ سره د ښو اړیکو غوښتونکی دی، خو خپه دی چې دی نه شي کولای د ده او رنجیت سېنګ تر منځ په شخړه کې لاس وهنه وکړي او هیله من دی چې دوی دغه لانجه په خپل منځ کې په خپله حل کړي. هغه د افغانستان له پاره د پرمختک او یو متحد ملت او له پراخې سوداګرۍ څخه د ګټې هیله څرګنده کړې وه. اکلنډ خپل لیک ته په داسې کلیمو پای ورکړ چې ډېر ژر دروغ وختې: «ملګریه، ته پوهېږې چې د خپلواکو ملتونو په چارو کې لاسوهنه د برتانوي حکومت کار او پالیسي نه ده او بل دا چې زه نه پوهېږم چې زما حکومت به ولې ستا په ګټه چېرته لاسوهنه وکړي.»[۷۷]

د دغه بندښت ریښې په څانګه ییزه سیاست او بدنیتۍ کې پرتې وې. اکلنډ ته ټول مالومات د مېکناټن او وېډ له خوا ورکول کېدل چې له دوی څخه یوه هم هېڅ کله افغانستان نه و لیدلی. د برنز مشورو او له کابل څخه د ده استونو به په هېواد کې د واک د رښتیني اندول په اړه کره ارزوني وړاندې کولې، خو اکلنډ ته به هغه وخت ورسېدې چې لمړی به په ځیر د مېکناټن د عینکو د دوه ځلې کړو شوو غبرګو ښیښو له چاپ څخه تېرې شوې او ورپسې به وېډ ملنډیزه تبصرې وربانديې وکړې. دغه دواړو غوښتل چې د برنز وړاندیزونه کمزورې وښیي. کومې لمړنۍ استونې چې برنز له کابل څخه کړې وې، په یوه کې یې د امیر د واکمنۍ د ثبات او پیاوړتیا ستاینه کړې وه، وېډ له دغې استونې سره یوه لنډیز پاڼه مل کړه چې په سپکه بڼه یې داسې په کې لیکلي وو: «د دوست محمد واکمني په واقعیت کې په ډاډمنو ستنو نه ده ولاړه. کله کله هلته عامه اړدوړ پیل شي چې دوست محمد یې له بیا ارامولو سره ستونزې لري... زما د مالوماتو سرچینې ما په دې باور کوي چې د امیر واکمني په هېڅ وجه د رعیت خوښه نه ده... د هغه د سرتېرو لویه برخه ناراضه او سرغړوونکې ده. دوی که څه هم په وسلو ښه سمبال دي، خو په دوی کې په عمومي ډول د هغه ځانګړتیاوو کمښت شته چې یو ښه سرتېری یې باید ولري.»[۷۸]

په دغه توګه به وېډ او مېکناټن، لارډ اکلنډ ته د دې باور ورکولو چې د دوست محمد په هکله د برنز ارزونې ناسې دي: دوی به ټینګار کولو چې امیر په ولس کې ګرانښت نه لري او د واک ناروا غاصب دی چې په خورا کمزورو منکولو یې د ساتنې هڅه کوي. د هغه څه برعکس چې د برنز په استونو کې لیکل شوي وو، دوی په خپله ادعا ټینګ ولاړ وو چې دوست محمد د افغانستان په حاکمانو کې تر ټولو کمزورې دی، په کندهار کې د خپلو میرنې وروڼو په پرتله یې نفوذ لږ دی او همدا راز په هرات کې د «تر ټولو دروند او معزز حاکم» کامران شاه سدوزي په پرتله چې د شاه شجاع کمزورې د تره زوی و لږ نفوذ لري. په واقعیت کې دا یوه خبره هم رښتیا نه وه او په تېره بیا په اوس مهال کې یې هېڅ حقیقت نه درلود. - دوست محمد له هندوکش څخه تر خیبر پورې واکمني درلوده او وروسته له دې چې خپل میرنې وروڼه یې د شاه شجاع له کلابندۍ څخه خلاص کړل، دوی هم د هغه مشري منلې وه. بل دا چې اوس دوست محمد ته د امیر لقب ورکړل شوی و او د افغان جهاد مشر نومول شوی و. د برنز خبرې رښتیا وې: په افغانستان کې دوست

• ډومارل: (په استدلال) هڅول

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد برلاسی حاکم و او که کلکټي یوازې خپله لاره بدله کړې وای او هغه ته یې غږ خلاصه کړې وای، دوست محمد به د برتانیې د کمپنۍ شمال ته یو بالقوه ځواکمن متحد وای.

برنز خپله په سیمه کې و؛ نو د هر بل برتانوي مامور په پرتله یې له نږدې د ببلابېلو واکمنیو د ځواک په اړه کره ارزونه کولای شـوی، خو د مېکناټن دغه د پرمختګ لېوال ځوان سـکاټلنډی هېڅ کله نه خوښـېده او په دې باور و چې هغه ساده او بې تجربې دی او نوموړي ته د خپلې وړتیا په پرتله اوچت مقام ورکړل شوی دی؛ نو ځکه یې اکلنډ هڅولو چې د برنز پر ځای د لودیانې د څارګړې اداري پر کارپوه مشـر، وېډ باور ولري. مېکناټن اکلنډ ته لیکلي وو: «چېرته چې د دوی د نظریو تر منځ توپیر وي، زه به د کپټان وېډ نظر غوره وګڼم ځکه چې د ده اسـتدلال او پایلې پر حقایقو ولاړې دي. داسې برېښي چې د برنز استدلال د نورو کسانو په نظریو ولاړ دی او یا د نوموړي پایلې له لیدلې وضعیت څخه په خپل ذهن کې له جوړ شـوي انځور څخه سـرچینه اخلي چې په واقعیت کې به دغه وضـعیت دومره غیرمعمولي نه وي چې له حالاتو څخه د ده انګېرنې ته حقانیت ورکړل شي.»[۷۹]

په عین وخت کې، وېډ د تېر په څېر اکلنډ هڅولو چې شـاه شـجاع ښرته لوبې ته د ننه کړي. نوموړي اکلنډ ته دغه مشوره ورکړه: «که چېرې شاه شجاع ته د خپل سلطنت په بیا اعاده کولو کې اسانتیاوې برابرې شي، د خلکو ذهنیت او له نورو واکمنیو سـره به زموږ اړیکي دومره زیانمنې نه شـي لکه د امیر واکمنۍ ته د افغانانو په اړ اېسـتلو کې. له رنجیت سـېنګ سـره له وروسـتۍ نښـتې وروسـته، په کابل کې د ډلو تر منځ ترینګلتیا دومره ډېره شـوې وه چې که شـاه شجاع په هېواد کې ښکاره شـوی وای، زما د مالوماتو پر بنسټ، هغه به په دوو میاشـتو کې کابل او کندهار خپل کړی وای.»[۸۰]

له دغو تحریفونو سـرېږه، داسې ښکارېدل چې نه مېکناټن او نه وېډ د پېښـور په اړه لارډ اکلنډ ته مالومات ورکړي وو چې رنجیت سېنګ پېښـور ځرنګه اشغال کړ او افغانانو ته چې پېښـور یې خپله دویمه پلازمېنه ګڼله، دغه ځای ځومره ارزښـت درلود؛ نو له دې وجې اکلنډ د ناسـمو مالوماتو پر بنسټ داسې درېځ خپل کړ چې پېښـور بې اړنګه د سېکانو د واکمنۍ سـیمه ده او دوسـت محمد ناښـنده• او تېریکر دی چې ښرته یې غواړي؛ نو نوموړي په دوامداره توګه برنز هڅولو چې د اوسني وضعیت د بدلون له پاره کومه هڅه ونه کړي.

د دې پرځای چې له دوسـت محمد سـره د واک پر مضـبوطولو کې مرسـته وکړي او د خپل یو متحد په ځېر یې ومني، اکلنډ هم د وېډ اند خپل کړی و چې د افغانسـتان ټوټې ټوټې پاتې کېدل د رنجیت سېنګ او په دې توګه د انګرېزانو په ګټه دي. هغه لندن ته لیکلي: «زموږ په پوله کې د یو پیاوړي محمدي هېواد شـتون به د دوامداره پاروني او حتی د لوی خطر سـرچینه وي، خو له بل پلوه، ملوک الطوایفي به په خپل منځ کې اندول سـاتلی وي. دوی به وضـعیت او د خپل موقف د سـاتنې لېوالتیا دې ته وهڅوي چې زموږ د ملګرتیا له پاره تلوسـمن شـي. دغسـې ګاونډي به موږ ته ګواښ نه پېښـوي او موږ یې غوره ګڼو.» له ټولو شـواهدو سـره سـره، لارډ اکلنډ باور نه درلود چې د پارسـیانو له لوري هرات په خطر کې دی او بارکزي به د پارس له شاه سره ائتلاف جوړ کړي. هغه لیکلي وو: «دغه افغانان له پارسي حکومت سره کومه ذاتي خواخوږي نه لري او که په خپلو اوسـنیو واکمنییو کې خوندي پاتې شي، دوی به له پارس سـره نږدې اړیکې

• ناښنده: نامناسبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه پالي.»[۸۱] دا د وضعیت یوه بشپړه ناسمه ارزونه وه. لارډ اکلنډ او د هغه جګړه پالو مشاورینو د دوست محمد واک کمزوری وګڼلو. دوی په افغانستان کې د هندوکش سوبل ته د دوست محمد د واک د پراخېدو په اړه او همدا راز د افغانانو او رنجیت سېنګ تر منځ د واک د بدلېدونکي انډول په هکله ناسم پوهاوی درلود. همدارنګه دوی د دې اټکل هم کم کړی و چې سیمونویچ په ځومره ځیرکۍ له مسکو څخه د ورکړل شوو احکامو په پرتله ډېرې کړنې سرته رسولې او په ډېره هوښیارۍ د روسانو تر مشرۍ لاندې په ټوله سیمه کې د انګرېزانو پر ضد د داسې یو ائتلاف په جوړولو بوخت و چې نه یوازې افغانستان او پارس به په کې ګډون ولري بلکې بخارا او خېوه به یې هم غړي وي.[۸۲] دغه تېروتنو په خپل وار ناسمو قضاوتونو ته لاره پرانیسته.

د برنز بله ستونزه دا وه چې لارډ اکلنډ د بېړۍ احساس نه کولو. اکلنډ خپل ډېر پام خپلې یونلارې او په هندوستان کې هغه قحطۍ او لوږې ته اړولی و چې قربانیان یې هر سهار د ګنګا پر بل لوري د هغه د کښتۍ له څنګه تېرېدل. یوازې برنز په کابل کې وپوهېد چې د اکلنډ بې پروایي به یو لوی دیپلوماتیکي ناورین وزېرولی. هغه په حقیقت کې پوهېده چې که انګرېزان د بارکزیو د ملګرتیا د لاسته راوړلو له پاره چټک عمل ونه کړي؛ نو بیا به روسان او پارسیان دا کار وکړي. که داسې وشي، برتانیه به دا فرصت له لاسه ورکړي چې افغانستان تر خپل نفوذ لاندې راولي او خپلو سیالانو ته به تیاره مړۍ په خوله کې ورکړي؛ نو ځکه هغه په نه باورۍ او حیرانتیا د اکلنډ پر له پسې لیکونه لوستل چې ده ته یې امر ورکولو چې دوست محمد ته د څه شي ژمنه ورنه کړی او د پېښور په اړه د منځګړیتوب رول ونه مني.

برنز په یوه هڅه کې چې د اکلنډ اند بدل کړي، د نومبر په پای کې کلکټې ته د «کابل سیاسي وضعیت» په اړه یو اوږد راپور ولېږلو. په دغه راپور کې نومورې په ډومارونکي توګه د دوست محمد د واک ټینګولو او پراخولو له پاره استدلال کړی و او دا یې له افغانستان څخه د روسانو د لېرې ساتلو تر ټولو ډاډمنه لاره بللې وه. هغه بیا ټینګار کړی و چې اړینه نه ده چې برتانیه د خپل متحد په توګه د کمپنۍ له اوږدمهاله متحد، رنجیت سېنګ او دوست محمد څخه یوازې یو خوښ کړي: د پېښور په اړه به په لږ نوښت او چټک عمل انګرېزانو ته دا شونې شي چې له دواړو لوریو سره ملګرتیا جوړه کړي، خو برنز نه پوهېده چې مېکناټن په عین وخت کې په کلکته کې وېډ ته د خپلې مخالفې پالیسۍ په اړه لیک لېږلو. داسې لیک چې په ځانګړي ډول د رنجیت سېنګ په پلوۍ و. په لیک کې یې پېښور د رنجیت سېنګ ملکیت بللی و او د پېښور شمال ته یې د یو وېشلي ګاونډي په اړه پلان جوړولو. همدا راز یې په لیک کې لیکلي و چې په کابل کې به د امیر پر ځای، کمزوری شاه شجاع پر تخت کښېنوي.[۸۳]

له بلې خوا اکلنډ ورځ تر بلې د دوست محمد په اړه د دښمنۍ عجیبه افراطي دریځ خپلولو. هغه لندن ته لیکلي: «دوست محمد باید خوشحاله وي چې ارامه پرېښودل شوی او له رښتیني یرغل څخه ژغورل شوی، خو نومورۍ یو بې پروا او عجیب په زړه پورې سړی دی. د ده چوپ ساتل به سخت کار وي...دا د دیپلوماسۍ او دسیسو یو پېچلی حالت دی... »[۸۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې افغان ژمي د ډسمبر په پیل کې لمړنۍ واوري وروړي، کابل ته داسې بد خبرونه رسېدل چې برنز یې سخت اندېښمن کړی و.

داسې راپورونه ورکول کېدل چې پارسیان په خپل ټول ځواک په خوځېدو دي چې په هرات کې د تیموریانو له کلکو دېوالونو سره خپل زور وازمایي. د دې تمه کېده: پارسیانو له پخوا څخه د هرات دعوا درلوده. هرات یې په ۱۸۰۵ کال کې اشغال کړی و او په ۱۸۳۲ کال کې یې پر هرات د یو بل یرغل دسیسه جوړه کړې وه. دغه وروستی پارسي یرغل له څو کلونو راهیسې په پلان کې و او په حقیقت کې یې د روسیې فشار او یا هڅونې ته اړتیا نه درلوده، خو د لوېدیځ افغانستان د پلازمېنې د نیولو په موخه، د پارسي لښکر غټ والي - دېرش زره کسه - او په لښکر کې د ګڼ شمېر روسي سلاکارانو شتون برنز ته ټکان ورکړ.

د دې دلیل چې برنز ولې په هرات کې د پېښو په اړه ډېر مالومات درلودل دا و چې په دغه مهال کې یو ځوان انګرېز افسر او د لوېې لوېې یو لوبغاړی، لمړی بریدمن اېلدرېډ پاټېنګر تصادفاً په هرات کې اوسېدلو. دی لمړی د اسونو د یو مسلمان سوداګر او وروسته د یو سید په جامه کې هلته مېشت و. نوموړی د بوج ځارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني مشر، سېر هېنري پاټېنګر وراره/ خورېږ و. کېدای شي په هرات کې د ده شتون ډېر تصادفي و، خو انګرېزانو ته یې د هرات د کلابندۍ په اړه د مالوماتو ډېره اړینه لړۍ برابره کړې وه. په برتانوي روایتونو کې «د هرات اتل» ونډه (چې پاټېنګر، د مودِ ډایور Maud Diver په وطنپاله ناول کې نومول شوی و) د هراتیانو د هودِ په ټینګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي ډېره ارزښتمنه بللی ده او وایي چې هغه تر یوې کچې په یوازیتوب وکړای شول چې پارسیان له هرات څخه لیرې وساتي، خو د دغو روایتونو پخلی د پارسیانو او افغانانو په پېښلیکونو کې نه کېږي. دلته دغه کلابندي د دوه ملتونو، شیعه او سني، تر منځ یو لوی پرځنګ بلل شوی او د هراتي مدافعینو زړورتیا چې له سختې لوړې او نورو محرومیتونو سره مخ وو د افغانانو د زړورتیا او مقاومت یوه بېلګه انځور شوې. د وخت دوو مهمو افغان تاریخ لیکونکو، چې په هغه وخت کې یې ژوند کولو، د هرات د کلابندۍ په اړه دومره پاڼې بېلې کړې وې لکه چې دوی د انګرېزانو راتلونکي یرغل ته بېلې کړې. دغه دواړو پېښو ته د خراسان خپلواکۍ ته د ګواښ په سترګه کتل کېدل.

د افغان سرچینو پر بنسټ، کله چې د هرات په لور د پارسیانو د حرکت خبر هرات ته ورسېد، شاه کامران سمدلاسه امر وکړ چې غله او واښه د ننه راوړل شي او له دېوالونو څخه بهر باغونو د مېوې ټولې ونې دې ووهل شي. له سدوزي، ازبک او هزاره متحد قوموتو څخه جنګیالي غوندِ کړل شول او د ښار د ختو لوی دېوالونه ورغول او نور هم مظبوط کړل شول. همدا راز د اختیارالدین د لوېې کلا دېوالونه هم ورغول شول چې د هرات د ښار د دوه پر درېیمې اندازې سیمه یې نېولې وه.[۸۵] د نومبر په دیارلسمه د پارسي پوځ مخکښه ډله د غوریانو پوله ییزې کلا ته ورسېدل. هراتي پېښلیکونکي، ریاضي Riyazi په عین الوقایع کې لیکلي چې ځرنګه پارسیانو د خپلې برتانوي روزل شوې توپچي قوې په مرسته دغه لویه کلا د دوولسو ساعتو په ترڅ کې ونیوه: «د غوریانو کلا په دومره ډېرو توپونو وویشتل شوه چې درې خواوې یې په بشپړ ډول وراني شوې. په دغه وسیله د جګړې پلټې ته اورلګیت ووهل شو او په پارسي پوځ کې پر هرات باندې د یو لوی یرغل تابیا پیل شوه.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو ورځې وروسته د دېرش زره کسیز پارسي پوځ لمړنۍ فرقې د هري رود د درې له لارې د هرات د دهوالونو په لور وخوځېدې او په اسانۍ يې د اسوالو جنګیالو هغې ډلې شاته وتمبولې چې د دوی پر ضد د جګړې له پاره لېږل شوې وې. فیض محمد لیکلي: «نېښته پیل شوه او ډېر سړي مړه شول، خو کله چې کنې شمېره پارسي پوځ تر سترګو شو، هراتیان ونه توانېدل چې جګړې ته دوام ورکړي؛ نو ښار ته يې شاتګ وکړ... دا چې د جګړې په غوږېدلي ډګر کې د پارسیانو پر ضد مقاومت شونی نه و، کامران خپلې ټولې هڅې په دفاعي چارو متمرکزې کړې. د شاه ځواکونه لکه د سمندر څپې پر ښار له ځلورو خواوو راتاو شول.»[۸۶]

دوه ورځې وروسته دغه بد خبر د ډسمبر په نولسمه د سې شنبې په سهار کابل ته ورسېد. برنز او مرستیالان يې په خپل بالاحصار هستوګنځي کې له هرات څخه ځري ته سترګې په لار وو چې د هرات په هکله وروستي خبرونه راوړي. برنز هیله درلوده چې وروسته له دې چې اکلنډ د ده اوږد راپور ولولي، نوموړی به د افغانسان په اړه خپل درېځ بدل کړي. هغه په ډېره تلوسه غوښتل دوست محمد ته یو ښه خبر ورکړي. د هرات د کلابندۍ له خبر راهیسې، د برنز د دښمن یا د نوي رارسېدلي پارسي پلاوي نفوذ ورځ تر بلې په ډېرېدو و او برنز پوهېدو چې دی د برتانیې د ګرانښت او پرستیژ لوړولو ته سخته اړتیا لري او دا کار کېدای شي یوازې په دې شونی وي چې افغانانو ته د پېښور په بېرته ورکړه کې انګریزان منځګړیتوب وکړي.

خو پر ځای يې د دوست محمد له خوا برنز ته پیغام ورکړل شو چې له هغه سره لیدنه وکړي. امیر نوموړي ته په رسمي دربار کې تر ټولو بد خبر ورکړ. د تزار له خوا یو روسی اجنټ چې غواړي له افغانستان سره دیپلوماتیکي اړیکې پرانیزي، غزني ته رارسیدلی او تمه کېږي چې په همدغه اونۍ کې کابل ته راورسېږي. د دغه اجنټ نوم لمړی بریدمن ایون ویتکېویچ و.[۸۷]

برنز لږ وخت وروسته خپل اوښي جګړن هالند ته ولیکل: «موږ دلته په ګډ او وډ حالت کې یو. هرات کلابند شوی او ښایي سقوط وکړي. د روسيې امپراتور کابل ته یو پلاوی رالېږلی چې دوست محمد ته د پیسو د ورکړې وړاندیز وکړي چې د رنجیت سېنګ پر ضد جګړه کې يې ولګوي. زه په خپلو سترګو او غوږو هېڅ باور نه کوم. دغه اجنټ چې نوم يې ویتکېویچ دی له تاوده او درې فوټه اوږد لیک سره رالېږل شوی او سمدلاسه يې زما د لیدو غوښتنه وکړه. ما طبعاً ومنله او د ماښامنۍ بلنه مې ورکړه.»[۸۸]

دغه دواړو سرسخته سیالانو د ۱۸۳۷ کال د کرېسمس په ورځ یو ځای ماښامنۍ وکړه - دا د لوبې لوبې په تاریخ کې د سیالو لمړنۍ لیدنه وه - دغه دوه اجنټانو چې اوس استازي وو یو له بل سره ولیدل. د دوی تر منځ دغه لیدنه ښه تېره شوه او یو بل يې خوښ شول. دوی یو له بل سره ډېرې ګډې وڅې درلودې، خو په تفصیل په دې اړه ډېر لږ مالومات لرو چې دوې د څه په هکله خبرې وکړې، څه يې اغوستي وو، څه يې وخوړل او یا ویتکېویچ څومره د خپل ربړن پخواني ژوند په هکله خبرې وکړې. برنز یوازې دغه لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه پولنډی ښاغلی خوش طبعه سړی و. نوموړی شاوخوا دېرش کلن و او په فرانسوي، ترکي او پارسي يې په فصاحت خبرې کولې. هغه د قزاقي افسر جامې په تن وې چې په کابل کې اشرافي ښکارېدې. نوموړی بخارا ته تللی و؛ نو مور د خبرو له پاره کډه موضوع درلوده او په سیاست کې هېڅ ونه غږېدو. هغه هوښیار سړی و، د شمالي اسیا په اړه يې ډېر مالومات درلودل او په صداقت يې وویل چې دا د روسي دود نه دی چې د خپلو ځېرنو پایلې نړۍ ته خپرې کړي لکه ځنګه يې چې فرانسه او انګلنډ کوي.

برنز ورپسې لیکلي وو: «بیا مې ویتکېویچ هېڅ ونه لید، که څه هم مور یو بل ته له درنښت ځخه ډک بېلابېل پیغامونه ولېږل، خو زه په خواشینۍ وایم لکه ځنګه چې زما دولتي دندې د کلکې ځارنې غوښتنه کوله، ما ونه شو کړای چې د هغه په اړه زما د شخصي ملګرتیا د احساس اصولو ته پام وکړم.»[۸۹] دا رښتیا وه، ځکه چې برنز څو ځلې له سن پیټرزبورګ ځخه پارس ته او له پارس ځخه سن پیټرزبورګ ته د خپلې ماښامنۍ ملګري لیکونه کشف کړل.

برنز په راتلونکو اونیو کې هڅه کوله چې خپل ډېرېدونکی نارامه وضعیت دومره بد ونه ګڼي. هغه پوهېدو چې ماموریت يې بربادۍ ته ډېر نږدې دی ځکه چې تر اوسه په ځانګړې توګه داسې نښې نه لیدل کېدې چې لارډ اکلنډ په کابل کې د پېښو په جدیت پوه شوی وي او یا په دې پوه وي چې هغه نږدې دی چې افغانستان او پارس روسانو ته بایلي. لکه ځنګه چې ښکاره وه، برنز د ویتکېویچ له ډالیو سره چې پر دوست محمد يې ورولې، سیالي نه شوای کولی. برنز د ۱۸۳۸ کال د فبروري په اتلسمه داسې لیکلي: «کپتان ویتکېویچ امیر ته خبر ورکړ چې هغه ته د امپراتور استول شوې ډالۍ د شپېتو زرو روبلو په ارزښت دي. او مخالفې ډلې دا له هغه څو ډالیو سره په زغرده پرتله کولې چې ما امیر ته وراندې کړې وې او دا يې د داسې یو ملت د بې پروایۍ ثبوت یادولو چې په سخاوت کې نوم لري... دغه ټولو حالاتو ته په کتو سره، دا طبیعي ده چې زه څومره په اندېښنې سره د لوی والي دستور ته په تمه یم چې زما لارښوونه وکړي.»[۹۰]

خو کلکټې ته د لیک رسېدل له درېیو تر څلورو اونیو وخت نیولو او د برنز د لیکونو په ځواب کې د کلکټې پاټې راتلل او همدا راز برنز له هرات ځخه د بدو خبرونو د رارسېدلو له کبله پرېکړه وکړه چې په خپل نوښت یو عمل وکړي. هغه د کندهار بارکزیو ته د ۳۰۰۰۰۰ روپیو ژمنه وکړه چې که هرات سقوط وکړي او د شاه پوځ د افغانستان په لور وخوځېږي، له دوی سره به دغه پیسې د پارسیانو پر وراندې د کندهار په دفاع کې مرسته وکړي.

هغه دا پرېکړه هم وکړه چې پروتوکول مات کړي او له وېډ او مېکناټن ځخه پرته، یو له ژورو احساساتو ځخه ډک لیک نېغ لارډ اکلنډ ته ولېږي او هغه ته عذر وکړي چې په حالاتو ځان پوه کړي چې څه په خطر کې دي. هغه دا هم ورته ولیکل چې تر اوسه د داسې یوې معاملې شونتیا شته چې پرته له ډېر لکښت ځخه د برتانیې ټولې ګټې تضمین کړي او د روسانو او پارسیانو د پلانونو مخنیوی وکړي. نوموړي سېکان په تېرې، د پېښور په اشغال او په جمرود کې د کلا په جوړولو کرم کړل او ټینګار يې وکړ چې که څه هم د دوست محمد غوښتنې څو ځله په سپکه توګه رد شوې، هغه تر اوسه له انګرېزانو سره د ائتلاف هیله لري. برنز دا یادونه هم وکړه چې د سېکانو له خوا د پېښور اشغال، دوست محمد دې ته اړ کړ چې نورو ځایونو ته د ائتلاف له پاره مخ واړوي. ده په سملاسي خطر چې ویتکېویچ جوړ کړی و او د پېښور پر ناحل شوې موضوع زور واچولو چې که دغه حالت دوام وکړي، دا به د انګرېزانو دروازو ته تاوتریخوالی راولي او که دغه موضوع حل نه شي، انګرېزانو ته به د ځریو پر ځای دښمنان ورشي. برنز خپل لیک ته داسې پای ورکړی: «د هغه کړنو په پرتله چې حکومت يې هیله او یا تصور کوي او یا يې تراوسه سرته رسولې، په دغه سیمه کې د روس او پارس د توطیو د شندولو له پاره خورا پیاوړو کړنو ته اړتیا ده. دا بې اړنګه درسته ده چې رنجیت سېنګ زمور

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی او وفاداره متحد دی، خو دغسې ائتلاف نه شي کولای چې لوی قدرتونه له موږ څخه لیرې وساتي او موږ ته د ائتلافونو پایله چې زموږ په هېواد او پولو کې سوله او نېکمرغي ده، تر لاسه کړي.»[۹۱]

برنز تر اوسه هم د قطعې تر ټولو ښه پر په لاس کې درلود. دوست محمد په وضاحت ویلي وو چې هغه د روسیې په پرتله له برتانیې سره ائتلاف غوره ګڼي او دا خبره یې ثابته هم کړه. ویتکېویچ یې تر اوسه د نظر بند په څېر د خپل وزیر، میرزا سمع خان په حویلۍ کې ساتلی و چې د برنز د هستوګنځي په پرتله دومره مجلله نه وه او تر اوسه یې خپل حضور ته نه و منلی. ټولې خبرې د دوی دواړو تر منځ د وزیر په وسیله کېدې او ویتکېویچ یې له دوامداره څارنې لاندې نیولی و. ویتکېویچ په یو لیک کې سیمونیچ ته لیکلي وو چې دوست محمد له ده سره ډېر سوړ چلند کوي او برنز په دې اړه خپل یو محرم ته داسې لیکلي وو:

امیر نېغ ما ته راغی او ویې ویل چې هر څه چې زما زړه غواړي، هغه کولای شم – زه کولای شم دی [ویتکېویچ] وشړم او یا بل هر څه مې چې زړه وي هغه وکړم. ما ورته وویل چې داسې کار ونه کړئ، خو هغه لیکونه چې دغه اجنټ له ځان سره تا ته راوړي، ما ته راکړه. امیر سمدلاسه ټول ما ته تسلیم کړل. ما یو بېړنی محرم لیک په خپله لوی والي ته ولېږه. په لیک کې مې ولیکل چې ګوره، مخکنیو لوبو والیانو پر تا څه حال راوستی او ورته ومې ویل چې وروسته له دې زه نه پوهېږم چې څه به پېښ شي او اوس په دې لوبه کې روسان زموږ کچې ته رارسېدلي دي.[۹۲]

د برنز د پرله پسې زاریو په ځواب کې هغه حیرانووکی او غیر دیپلوماتیکي لیک چې لارډ اکلنډ برنز ته لېږلی و د جنوری په یوویشتمه لیکل شوی و او کابل ته ټیک یوه میاشت وروسته ورسېد. لارډ اکلنډ په یو وار د برنز ټولې کارنتیاوې او هیلې له خاورو سره برابرې کړې . مېکناټن د لیک په لنډیزپاڼه کې د برنز ټولې اندېښنې رد کړې وې او لیکلي یې وو چې باور نه کوي چې هرات د روسانو او یا پارسیانو له خوا په رښتیا په خطر کې وي. مېکناټن په حیراوونکي ډول لیکلي و چې عالیقدر لارډ اکلنډ روسي ماموریت ته دومره ارزښت نه ورکوي. برنز ته دا هم لیکل شوي وو چې نوموړی د دې صلاحیت نه لري چې د بارکزیو کندهار ته د پیسو او یا ائتلاف وړاندیز وکړي او د دوی د ملاتړ د خپلولو په اړه د نوموړي نوښت انګېزان خپل نه ګڼي او فسخ دی.

اکلنډ په ځانګړې توګه په دوامداره توګه له کابل سره د ائتلاف د جوړولو په هکله مینه نه ښودله او نوموړي، امیر ته په خپل لیک کې لیکلي وو چې هغه باید پېښور هېر کړي او په دغه سیمه باندې د واکمنۍ له نظریې تېر شي. امیر باید له پارس، روسیې او ترکمنستان سره هر ډول کړنې ودروي او په بدل کې به برتانیه، چې د اکلنډ په اند عادلانه کړنه وه، له سېکانو څخه هېله وکړي چې پر افغانستان یرغل ونه کړي او په دې توګه به امیر له یوې ورانوونکې جګړې څخه وژغورل شي. اکلنډ د خپل لیک په دوام کې داسې لیکلي وو: «رنجیت سېنګ په خپل وار په مهربانۍ زما غوښتنه د اخاوډب د درونې په هکله ومنله که چېرې ته له هغه سره بل ډول چلند ونه کړې. تا ته اړینه ده چې د هغه کړنې په پایلو ژور فکر وکړې په کومه کې چې ته له داسې پیاوړي شهزاده سره د پخلاینې سرغړونه وکړې. له دغه شهزاده سره زما ملت د ملګرتیا د نېغو اړیکو په وسیله متحد دی او داسې هیلې پرېږده چې عملي کېدل یې ناشوني وي.» په پای کې یې یو کواښ هم لیکلي و: که چېرې دوست محمد خپلې بې لارۍ ته دوام ورکړي او له پارس او روسیې سره خپلې اړیکې وساتي، هندي دولت به د افغانستان په لور د سېکانو د واکمنۍ د پراختیا څخه ملاتړ وکړي او کپتان برنز ... به له کابل څخه راوغوښتل شي ځکه چې په هغه وخت کې به په کابل کې د نوموړي شتون څه کټه ونه لري.[۹۳] په دغه لیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د دوسـت محمد مشـروع اندېښـنو او هیلو ته د جوړې هېڅ اشـاره نه وه شـوې. اکلنډ په حقیقت کې د امیر پر ضـد خپل دریځ نور هم ټینګ کړ. هغه امیر ته وویل چې د برتانیې له اجازې پرته له روسـیې او پارس سـره اړیکې نه شي نیولی او د پېښـور او کشـمېر په اړه باید له خپلو ټولو ادعاوو څخه تېر شـي او تر ټولو نه منونکې او ترخه خبر یې دا وه چې امیر باید له رنجیت سېنګ څخه ښـنه وغواړي.

برنز ته سخته وه چې له دغسې ځان زیانمنو احکامو څخه څه شی وژغوري، په ځانګړې توګه په داسې وخت کې چې روسـیه د ډېر څه ورکړې ته چمتو وه: نه یوازې ملګرتیا او ملاتړ ته بلکې دوه میلیونو نغدو روپلو ته چې دوسـت محمد یې د سېکانو پر ضد د لښکر په جوړولو کې وکاروي - دا ټول هغه څه وو چې دوسـت محمد یې هیله کوله. اکلنډ ظاهراً د خپلې بې پامۍ له امله په یو وار یوه لویه تراډه، له پارس څخه نېولې تر منځنۍ اسـیا او افغانسـتان پورې روسـانو ته وروسـپارله. دا هغه څه وو چې ویتکېویچ هم وروسـته له دې چې د دغه لیکونو د منځپانګې په اړه یې واوربدل، سمدلاسه وربانديې پوه شـوی و. هغه لیکلي وو: «انګرېزان له ډېر وخت راهیسې په دغه سیمه کې د نفوذ د بیا ترلاسه کولو هیلې بایلوي.»[۹۴]

برنز برباد شـوی و. د هغه ټولې نظریې له پامه غورځول شـوې وې. لکه څنګه چې مسـون لیکلي وو: «برنز د یو وخت له پاره ځان ناهیلی ته سپارلی و. هغه به خپل سر پر لانده لاسپاک وټرلو او بوین بوتل به یې راواخیستل. د داسې صحنې او د دغسـې لیونتوب لیدل ډېر د شـرم ځای و.»[۹۵] خو برنز څو اونۍ وروسـته بېرته په حال راغی او یوه زړوره دفاعي جګړه یې پیل کړه. هغه د خپلو هدایاتو منځپانګه راوسپړله چې کومه تشه یا ګونګتیا په کې پیدا کړي څو په وسیله یې ویتکېویچ لیږې وساتي.

برنز له برتانوي پلوه اشـرافیانو سـره خبرې وکړې چې که دوی دوسـت محمد ودومارې چې د انګرېزانو له خوا یوازې د دفاع یا ساتنې ژمنه ومني. داسې ښکاري چې د دغه خبرې د ملاتړ له پاره نوموړي پیسې هم شیندلې وې. دا هغه څه دي چې په ټولو افغان سـرچینو کې یې یادونه شـوې ده. میرزا عطا لیکلي: «برنز د لویو اشـرافیانو او د کابل د مشـرانو په لیدو پیل وکړ. دغه ټولو یوازې یوه لویه مینه درلوده، د پیسـو مینه او د سـرو زرو د سـکو د کړنګاري مینه؛ نو هغه په چټکۍ وکړای شول دغه خلک په رشوت بې لارې او د دوی ملاتړ تر لاسه کړي.»[۹۶] خو د دې پایلې تر اوسه بې ثمره وې. د دوسـت محمد انګرېز دوسـته ورور چې خپل زوی یې لودیانې ته لېږلی و چې د وېډ له خوا تعلیم ورکړل شي هڅه وکړه چې دغه دوه لوري سـره نږدې کړي، خو د اکلنډ د لیکونو سـپکې او خانتما بڼې او په همدې ډول د لیکونو منځپانګې یوه جوړه ناشـونې کړې وه. لکه څنګه چې امیر ویلي وو، یو شـی چې هغه یې هېڅ کله له پامه نه شـي غورځولی، عزت دی. هغه برنز ته وویل: «دا اکلنډ دی چې افغانان یې پرېښودل، ما انګرېزان نه دي پرېښي.»[۹۷]

په هرات کې پېښـو د روسـانو لاس پیاوړی کړی و، خو په عین وخت کې انګرېزانو خپل دریځ په خپله کمزورې کولو. د ښار کلابندي مخ په تنکېدو وه. اېلډرېډ پاټینګر برنز ته لاندې راپور ورکړی:

د راتلونکي کال له پاره د اطراف سیمې په بشپړه توګه وراني دي. هلته اوس د کرلو له پاره نه تخم شته او نه غوایه چې تخم پرې وکړل شي. زه په رښتیا وېره لرم چې [په ښار کې] شیعه کان به په ډلو ډلو د مریتوب له پاره خرڅ شي... د ښار خلک ډېر اندېښمن او خپه دي ځکه چې دوی فکر کولو چې کلابندي به یو څو اونۍ دوام وکړي... په ښـار کې اوس پسـونه نږدې هېڅ نه شـته او د اوبو رسـونه درېدلې ده. د اوبو عامه زېرمتونونه او ذخیرې دومره بوینې شوې چې د کار اخیستنې نه دي.[۹۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ها خوا کونټ سیمونیچ اوس د شاه کمپ ته رسېدلی و او د ښار د کلابندی د عملیاتو په لارښوونه کې یې ډېرېدونکې کارنده برخه اخیستله. لکه څنګه چې مکنبل راپور ورکړی و: «برتانوي ګټو ته د زیان په موخه د روسانو او پارسیانو تر منځ د همغږۍ شواهد سم روښانه دي او زما په ارزونې د دغه شر کچه چې مور پرې ګواښول کېږو ډېره ستره ده.»[۹۹]

د دوست محمد وزیر، میرزا سمع خان د مارچ په شلمه د نوروز په مېلمستیا کې ویتکېویچ ته د اعزازي مېلمه بلنه ورکړه. برنز ته په لوی لاس هغه وخت بلنه ورکړل شوه کله چې مېلمستیا لږ وخت مخکې پیل شوې وه. ده مېلمستیا ته له تګ څخه ډډه وکړه، خو نوموړي له خپل هندي مرستیال، موهن لال کشمیري څخه غوښتنه وکړه چې د ده پر ځای لاړ شي. موهن لال د اوو کلونو راهیسې د برنز ارزښتمن منشي او سلاکار و. دوی په ۱۸۳۱ کال کې په ډهلي کې له یو بل سره په لمړي ځل لیدلي وو کله چې موهن لال یوازې شل کلن و. شل کاله مخکې د نوموړي پلار د الفنستون په ماموریت کې د منشي دنده درلوده او کله چې بېرته له ماموریت څخه راوګرځید، موهن لال یې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انګرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدریس په کې کېده. موهن لال یو له څو هلکانو څخه و چې په شمالي هند کې یې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. نوموړی یو هوښیار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشمیري او پارسي ژبو یې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په یون کې مل و او له دغه یون څخه وروسته یې څه وخت په کندهار کې د جاسوس په توګه وېډ ته کار وکړ. دی ډېرې له مسون سره په اړیکه کې و چې په کابل کې یې د منشي دنده لرله. برنز پر نوموړي پوره باور درلود او په خپل کار کې یې پر ده باندې تکیه کوله. د ۱۸۳۴ کال د ډسمبر په میاشت کې د نوموړي کشمیري پندېټ تولنې، دی په مذهب کې د شک په اړه په ښکاره ویناوو او د طبقاتي تولنې له اصولو څخه په وار وار د سرغړونو په تور له تولنې څخه شړلی و. اوس یې اجازه نه درلوده چې د دوی په پیالو کې له دوی سره چای یا اوبه وڅښي «... دوی زه له خپلې تولنې څخه وشړلم... اوس زه په خپله پلرنۍ سیمه، ډهلي کې نه ملګري لرم او نه د هستوګنې ځای.»[۱۰۰]

موهن لال وروسته د خپل یون په اړه په انګرېزي ژبه یو د پام وړ کتاب ولیکه او په دوه ټوکو کې یې په علمي بڼه د دوست محمد ژوند لیک هم ولیکه. په وروستي یاد شوي کتاب کې نوموړي د نوروز په مېلمستیا کې د ویتکېویچ سره د لیدنې په اړه لیکلي:

کله چې میلمستیا ته ننوتم، کورم چې وزیر او ویتکېویچ د نورو په پرتله په لږ اوچت ځای کې ناست دي. وزیر په دغه کړنه غوښتل ویتکېویچ ته قدر او درناوی ورکړي... زه د روسي استازي تر څنګ کښېناستم. ساز چالان و او وزیر به کله له ویتکېویچ او کله له ما سره په سیاست کې غږېده. هغه زما څخه په لودیانې کې د انګرېز عسکرو د شمېر په اړه او په کرنال Kurnal میروت Meerut او کنپور Kanpur کې د پوځي فرقو تر منځ د واټن په اړه پوښتنه وکړه. همدا راز ده وپوښتل چې د پوځ لوبه برخه محمدیان جوړوي او یا راجپوتیان او ځایي هندیان، د لوی تېمور [مغلو] ورستېدونکي کور په اړه څه احساس کوم. په کومه بڼه چې له ما څخه دغه پوښتنې کېدلې، زه پوه شوم چې هره پوښتنه په هغه توګه راڅخه وپوښتل شوه په کومه چې مېلمستیا ته زما له راتګ څخه مخکې جوړه شوې وه...

خبرې اترې وروسته د روسي او کشمیر تر منځ مخ پر ودې سوداګرۍ ته واوښتې. دلته ویتکېویچ له افغانانو سره د مرستې هیله څرګنده کړه چې دوی له رنجیت سېنګ څخه کشمیر بېرته ونیسي. نوموړي دا ادعا هم وکړه چې ده ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلاحیت ورکړل شوی چې مهاراجا رنجیت سېنګ ته ووایي چې که له افغانانو سره دوستانه چلند ونه کړي، روسیه به کابل ته بې اړنګه ... پیسې ولېږي چې د سېکانو پر ضد لښکرې جوړې کړي او خپله خاوره بېرته تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي. هغه زیاته کړه چې له روسي پوځي فرقو څخه پنځوس زره پوځیان چمتو دي چې استراباد Astarabad ته ښکته شي... او بیا د پنجاب په لور مارش وکړي. دغسې خوځښت به د هند ناراضي مشران د پاڅون له پاره وهڅوي او انګرېزان چې په اصل کې سرتېرې نه بلکې سوداګر دي، پوهېږي چې د روسي جګړه مار ملت د افغانانو ملاتړ کوي؛ نو دوی به له رنجیت سره مرستې ته زړه ښه نه کړی.[۱۰۱]

ویتکېویچ د کابل په سیالۍ کې د بریا په مورکه• و. دوست محمد د مارچ په درویشتمه د وروستۍ لیدنې له پاره برنز ته ورغی. هغه هیله له لاســه ورکړې وه او خپل ملګري ته یې وویل: «زه له انګرېزانو پرته د بل چا د ملاتړ هیله نه کوم، خو تاسي هېڅ راز ژمنې ته حاضــر نه یاســت او هېڅ شــی زما له پاره نه کوئ.»[۱۰۲] په عین وخت کې دا انګېرنې مخ په ډېرېدو وې چې پارسیان او د دوی روسي متحدین به ژر هرات ونیسي او د افغانســتان په لور به مارش وکړي. له بلې خوا د کابل په واټونو کې پارس توکمي شیعه قزلباشان په بریمنه او ډاډمنه توګه کرځېدل. برنز لیکلي: «یوه پېښه چې زړو هستوګنو ته به بیخي نوې وي، مذهبي اړودوړ به رامنځته کړي.»[۱۰۳]

بلاخره یوه میاشت وروسته د اپریل په یوویشتمه دوست محمد، ویتکېویچ وروغوښت او د نوموړي پوځي اسوالې ډلې هغه د کابل په واټونو کې بدرګه کړ. دوست محمد په بالاحصار کې نوموړی په بشپړو تشریفاتو خپل حضور ته ومانه. په داسي حال کې چې برنز د بالاحصــار په بل اړخ کې یوازې په خپله کوټه کې ناســت و. ویتکېویچ په رســمي غونډه کې دوســت محمد ته وویل چې روسیه د سېکانو له خوا د افغان خاورې اشــغال په رسمیت نه پېژني او د روسي په اند، پېښــور، ملتان او کشــمیر تر نن پورې د افغانســتان خاوره ده. هغه وویل: روســیه د یو پیاوړي او متحد افغانســتان د لیدو هیله کوي چې روســیه به یې په منځنۍ اســیا کې د برتانیې د پراختیا په لار کې د یو نه ماتېدونکي خنډ په ځېر دیپلوماتیکي ســاتنه وکړي. هغه دا ومنله چې روســیه ډېره لیرې پرته ده چې په لنډه خبرتیا د پوځ اســتونه ترســره کړي، خو روسیه ژمنه کوي چې د رنجیت سېنګ پر ضد دوست محمد ته د جګړې له پاره پیسې ولېږي. د موهن لال په قول، ویتکېویچ د انګرېزانو په اړه پرته له ســتاینې نور هر څه دوســت محمد ته وویل. په ځواب کې دوســت محمد وویل چې هغه به خپل زوی، محمد اعظم خان له هرات څخه وتلي د پارســیانو کمپ ته ولېږي چې له کونټ ســیمونیچ ســره وګوري او هغه ته مخامخ له روسیې سره د تل پاتې دوستانه اړیکو په هکله د امیر نیت تصدیق کړي.

د برنز له پاره هر څه پای ته ورســېدل: ویتکېویچ وکټله. اوس په کابل کې د دغه ســکاټلنډي له پاره د پاتې کېدو څه دلیل نه و پاتې. هغه او دوست محمد د اپریل په ۲۵ یو بل ته د مخه ښې خواشیني یادښتونه ورکړل او سبا ته برنز، موهن لال او مسون له کابل څخه ستانه شول. مسون لیکلي وو چې له کابل څخه د دوی ناڅاپي تګ، تېښتې ته ورته و او مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې برنز د خپل ژوند له پاره په تېښته یاد کړی.

د ده غومبوري ژېړ لکه زعفران وو
په باطن کې د خپل ژوند څخه تېر و

• مورکه: ژی

د بریا په مورکه: بریا ته نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر وویل: «جګ شه او ورځه! له دغه ځای څخه وځه»
یون دې په بیړه پیل کړه
د پیسو او خزانې له پاره ستا له حرص څخه وېره په کار ده
زه به تا وربړوم او جزا به درکړم
زه له خپلو اصولو څخه دا ډېر لیرې ګنېم
چې چا ښېګنه راته څرګنده کړې وي او بیا یې ووژنم
زه نه غواړم د پیسو په بدل کې خپل عزت بایلم
چې زه خپل یو مېلمه بل ته په لاس ورکړم
سکندر [برنز] چې د ژوند هیله یې نه درلوده
د داسې خبرو تصور یې نه کولو
هغه له کابل څخه د هند په لور روان شو
لکه یو پسه چې له غورهارن زمري څخه تښتي
هر ګام یې چې پر لاره اخیسته، شا ته یې کتل
له دې وېرې چې بیا یې باز ګیر نه کړي[۱۰۴]

خو په حقیقت کې له کابل څخه د برنز تګ دومره بد هم نه و لکه افغانانو یې چې یادونه کړې. د امیر کشر زوی، غلام حیدر خان دغه انګرېزان د ښار تر پولې بدرګه کړل او د شخصي ملګرتیا د وروستۍ نښې په توګه، دوست محمد د میرزا سمیع خان په وسیله درې اسونه وروليږل. نوموړي د برنز ډلې ته په بت خاک کې چې له کابل څخه ۱۲ میله لیرې دی ورسېد او اسونه یې وروسپارل. برنز او دوست محمد درې کاله له یو بل سره ونه لیدل خو کله یې چې بیا سره ولیدل، حالاتو بیخې ډېر توپیر درلود.

له جلال اباد څخه مخکې، برنز په جاله کې د کابل سیند له لارې پېښور ته لاړ. په دغه مهال کې ویتکېویچ د کندهار په لور روان و. دا د نوموړي د ماموریت دویم پړاو و چې د دوست محمد میرني وروڼو سره یو ټرون لاسلیک کړي. دوی چې انګرېزانو رد کړي وو، اوس له دوست محمد، پارسیانو او روسانو سره د ائتلاف او د هرات په کلابندۍ کې هوکړه وکړه. په افغانستان کې هرات د ویتکېویچ وروستی منزل و او د نوموړي ملتیا د کابل او کندهار بارکزي شهزادګانو کوله. سیمونیچ د جون په نهمه د پارسیانو په کمپ کې نوموړي ته په بریمنه توګه ښه راغلاست وویل. ویتکېویچ روسې ته داسې لاسته راوړنې ور په برخه کړې چې مشرانو یې حتی د هیلې جرات هم نه کولو.[۱۰۵] د پارس شاه لږ وخت وروسته نوموړي ته د زمري او لمر Order of the Lion and the Sun اعزازي نښان ورکړ.[۱۰۶] برنز دغه مهال په پېښور کې نورو احکامو ته تم و او په عین وخت کې یې خپل زړه جګړن هالند ته تشولو. هغه نوموړي ته لیکلي وو: «خبره خلاصه ده. روسانو وروستۍ ګوزار راکړ او زه نور په کابل کې پاتې کېدای نه شوای؛ نو اوس مې په پېښور کې اړولي دي. زموږ حکومت هېڅ ونه کړل. روسي استازي په زغرده د مرستې او پیسو د ورکړې ژمنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولې، خو ما دا صـلاحیت نه درلود چې د هغه د ژمنو پر وړاندې، دې ته ورته څه وړاندې کړم؛ نو زه طبعاً شـاته شوم.»[۱۰۷]

خو برنز شېملې ته په خپلو لیکونو کې ډېر دیپلوماتیک و. دی پوه شو چې د نوموړي د ماموریت ناکامي برعکس په دې مانا هم ده چې اوس تر ټولو ډېر یو افغان پوه ته اړتیا پېښـېږي. هغه په دې هم پوهېده چې اوس کېدای شي او یا حتی امکان لري چې له کابل سـره جګړه پېښـه شـي. د برتانیې د پالیسـۍ په اړه د نوموړي له ټولو اړنګونو سـره سـره، د پرمختګ لېوال برنز بیا هم غوښتل چې د هر هغه څه په سر کې وي چې اکلنډ په پلان کې نیولې وو.

برنز پېښـور ته لا نه و رسـېدلی چې د کمپنۍ د ماشـینونو څرخونه د دوسـت محمد د بدنامولو او د اکلنډ په انګېرنې د هغه د ضـدیت له املې د جزا له پاره په څرخېدو وو. اکلنډ په بشـپړه غلطه توګه لندن ته لیکلي وو: «دوسـت محمد وښـوده چې دومره ناخوښ او ځانپاله دی چې مورږ د قناعت وړ اړیکي نه شـو ورسـره جوړولی.»[۱۰۸] که امیر د اکلنډ د غوښـتنو پر بنسـټ عمل ونه کړي، بیا نو باید شـاه شـجاع د هغه ځای ناسـتی شـي، هغه څوک چې د اکلنډ په باور معقول کس و او هغه څه یې کول چې ورته ویل کېدل، خو اکلنډ تر اوسـه پرېکړه نه وه کړې چې دغه کار به څرنګه او په کومه بڼه سرته ورسوي.

اوس اکلنډ او خویندې یې شـېملې ته رسـېدلې او هندي یون یې پای ته رسـېدلی و. شـېمله په هند کې لمړنی ځای و چې د دوی خوښ شـو. ایملي د دغه سـیمې په اړه لیکلي وو: «د دغه ځای هوا مسـتانه او د برتانیې اقلیم ته ورته ده. ډېر ښـایسـته ځای دی او په دې ټولو سـتړیاوو ارزي. په لوېدیځ اړخ کې د رسـامۍ له کوټې ژورې درې او د خورنۍ پلو ته، چېرته چې زما کوټه هم ده د غرونو په واورو پټې څوکې ښکاري.»[۱۰۹]

په دغه پېر کې په خپله د شـېملې شـتون په هند کې د انګرېزانو د ځانمنۍ او بې پروایۍ څرګندونه کوله. کمپنۍ به په کال کې اووه میاشـتې د نړۍ یوه پر پنځمه برخه وګړي له یوه همالیایي کلي څخه اداره کول چې د تبېت پوله لاندې تړي ښـکارېده. دغه کلي ته یو نړی سـړک تېر شـوی و چې له څېره لارې• څخه لږ سـورور و. دلته د څه باندې دوو لسـیزو راهیسـې کله چې کپتان چارلس کېنیدي Charles Kennedy دغه سـیمه کشـف کړې وه، کمپنۍ په یوه اوږده او نړۍ غونډۍ کې د خیـالونو کوچنۍ انګلنډ جوړ کړی و. دې تـه یې د خپلو خیـالونو یو ډول وېکتوریـایي بڼـه ورکړې وه او کوتیکي Gothic* کلیسـاوې، نیمه له چارتراشـو څخه جوړې شـوې جونګړې او سکاټلنډي اشـرافي مانۍ یې په کې ودانې کړې وې. شـېملې په وطن پسـې خپګان او یادېدنه په سـړي هېرول. دا له سـړې ګرمۍ څخه د پناه او په ضـمني توګه له هند څخه د تېښـتې ځای و. لکه څنګه چې یو مامور په غندنې ویلې وو: «د هند په نورو ځایونو کې به پارونې، بلواوې او

• څېره لار: د پلیو لاره، پیاده رو

*ګوتیک د مهندسۍ یوه بڼه ده چې په دولسـمه میلادي پېړۍ کې د فرانسې په شـمال کې رامنځته شـوه او تر شـپاړسـمې پېړۍ په ټوله شـمالي اروپا کې خوره شـوه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حتی وژونکي بغاوتونه روان وي، خو په شپمله کې به د پولو Polo او اس ځغاستې د پایلو او د کرکټ د تورنمنټونو په اړه تودې خبرې کېږي.»

د ټول تېر وخت په پرتله بلاخره اکلنډ دلته اوس د افغانستان پېښو ته ډېر پام واړولو. نوموړي په تېرو دوو میاشتو کې په جدي توګه د ویتکېویچ او روسانو له خوا جوړ شوی ګواښ کم ګڼلی و. اوس یې چې له هرات او پېښور څخه څارګریز راپورونه ولوستل، دی په یو ناوخته اندېښمن وضعیت کې ډوب شو او د یو لوی منفي غبرګون خواته یې زنګېدل پیل کړل. د دې یو لامل دا و چې ده د مکنبل له خوا د راپورونو یوه ویجاړوونکې لړۍ تر لاسه کوله. مکنبل له هرات څخه بهر د پارسیانو په کمپ کې و او د اعتراض په ډول له کمپ څخه په وتلو و ځکه چې شاه نوموړی او کارکوونکي یې له پامه غورځولي او سپک کړي وو. له دې څخه سیمونیچ ډېر خوند اخیست. مخکې له دې چې له پارس سره دیپلوماتیکې اړیکې وشلوي او عثماني ترکیې ته لاړ شي، مکنبل پر اکلنډ د جګړې غږ وکړ: «لارډ اکلنډ باید اوس یوه پرېکنده لاره غوره کړي او باید اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې له موږ سره متحد نه دي، زموږ پر ضد دي او د دښمن چلند به ورسره وشي. که شاه هرات ونیسي، موږ باید یوه شپېه هم له لاسه ورنه کړو او زما په اند هېڅ کله زموږ دومره کټې په خطر کې نه وې لکه اوس چې دي... موږ باید افغانستان خپل کړو.»[۱۱۰]

لارډ اکلنډ د لمړنۍ کړنې په توګه، د بېړیو یوې وړې قوې ته امر وکړ چې له بمبیي څخه د پارس خلیج ته لاړه شي او د شیراز سوبل لوېدیځ ته د خارک ټاپو اشغال کړي څو شاه ته دا یو خبرداری شي. وروسته په داسې حال کې چې د رسامۍ د کوټې په یو کوټ کې ایملي اماتوري ډرامې جوړولې - «شېرو کسانو په دې کې د هغه خلکو په ګټه برخه اخیستې وه چې په اګره کې له لوړې سره مخ وو»- لارډ اکلنډ د کوټې په بل کوټ کې خپل پام په افغانستان کې د واکمنۍ بدلولو ته اړولی و.

د نوموړي لمړۍ هیله دا وه چې شاه شجاع او رنجیت سېنګ به دغه جنجالي امیر لیرې کړای شي او دی به په خپله د دغه عمل له اجرا څخه خلاص شي. لکه څنګه چې ایملي خپلې خور ته چې په انګلنډ کې وه لیکلي وو: «که موږ وغواړو، د یو ګاونډی د ویرولو له پاره ببلابېل خلک ګمارلی شو چې ښه چلند ته اړ کړل شي. د ځینو ستړکې ایستل شوې، د ځینو بچیان یرغمل دي او د ځینو په خپله غاصبین د دوی خپل ورونه دي او یا دوی د ببلابېلو محرومیتونو لاندې ژوند کوي، خو دوی بیا هم د خیر د کار له پاره چمتو دي. موږ یو شاه شجاع لرو چې پر دوست محمد به ورتوپ کړي که چېرې هغه په لاره سم لاړ نه شي او رنجیت سېنګ چمتو دی چې په داسې کړنو کې زموږ ملتیا وکړي ...»[۱۱۱] اکلنډ په لږ ډېره دیپلوماتیکي او رسمي بڼه دغه خبره په یو لیک کې خپلو مشرانو ته په لندن کې ولیکله: «د یو داسې اند ارزونه کوم چې موږ له شاه شجاع سره په ختیځ افغانستان کې د خپلې واکمنۍ په ډېرته ترلاسه کولو کې د رنجیت سېنګ په خوښه په داسې بڼه مرسته وکړو چې د سبک حاکم غوسه پای ته ورسېږي او پر تخت کښېنول شوی پاچا زموږ د ګټو ساتلو ته ژمن کړل شي.»[۱۱۲]

نو مېکناټن د مې په لسمه، د لارډ اکلنډ له وراره/خورېږ او پوځي سکرتر، کپتان ویلیم اسبورن سره یو ځای لاهور ته ولېږل شو چې د پنجاب د زمري اند مالوم کړي. دوی چې له تېرې تجربې درس اخیستی و، دا ځل یې په ډالیو صرفه ونه کړه او له خان سره یې په سخاوت ډېرې ډالۍ یووړې - «یوه توره چې په ډېر ښه استعداد جوړه شوې ده، دوه د پېژندلي انګرېزي نسل د ځغاستې اسونه، او دې ته مې دوه تومانچې ور زیاتې کړې چې اعلی سرقوماندان خوښې کړي او هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل چې ستاسې عالیقدر به خوښې شي.» سربېره پر دې، اکلنډ د شرابو شوقي مهاراجا ته په څو اوښانو بار شراب ولېږل. د ایملي په قول: «نوموړي له اکلنډ څخه غوښتي وو چې د خپل هر راز واین نمونې هغه ته ور ولېږي او اکلنډ دا کار وکړ. اکلنډ چې د رنجیت سېنګ د شرابو په عادت پوهېده، د احتیاط له پاره یې ویسکي او د سرکیو برندي هم ورولېږل. د نوموړي ویسکي ډېر خوښ شول او مېکناتن ته یې وویل په دې نه پوهېږي چې ولې لوی والي د واین په اووه یا اته پیالو څښلو څان سترې کوي حال دا چې د ویسکي یوازې یوه پیاله عین کار کوي.»[۱۱۳] په لاره کې پنجابي غلو د شرابو څو کرېټونه او په ډله کې د مرستیال رنځورپوه له بکس څخه ببلابېل څېزونه غلا کړي وو: کله چې د غلا په اړه ایملي واورېدل، داسې یې ولیکل: «غلو د کېدې پمپ ټوټې ټوټې کړی و- دا پر درباریانو باندې د غلو مهرباني وه ځکه چې رنجیت سېنګ پر خپلو درباریانو راز راز طبي تجربې کوي. چې په دې به یې درباریان څرنګه پمپ کول!»[۱۱۴]

د مې په شلمه مېکناتن د رنجیت سېنګ تر واک لاندې سېمې ته ننوت. رنجیت سېنګ له خپل دود سره سم په ادینګرAdinagar کې د خپلې خوښې په مانۍ کې دغه پلاوي ته ښه راغلاست وویل. اسبورن دوی ته د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست په اړه داسې لیکلي:

په زرینه څوکۍ کې ناست، یوه پښه یې پر بله اېښې وه. ساده سپینې جامې یې اغوستې او پرته د لوبو ملغلرو له یو مزي څخه چې تر ملا یې تاو کړی و، نورې ګانې یې په تن نه وې. نومور کوه نور یې پر مټ بند کړی و. دغه ګانې په روښانتیا کې د اور د هغه سپرغیو سره سیالي کوله چې د نوموړي له یوازېنۍ سترګې څخه وربڼلې چې په ناکراري شاوخوا غږېده. د رنجیت لورپوړي کسان د هغه تر څوکۍ تاو په ګوندو ناست وو او د هغه مشر زوی، دیین سېنګ Dheean Singh یې شاته درېدلی و. که څه هم نوموړی پخپله ښایسته څېره نه لري، خو داسې برېښېدل چې پر دې ویاړ کوي چې ښایسته خلک تري تاو دي. زه باور نه کوم چې په اروپایي او یا خټیځ درباروونو کې داسې ښایسته خلک وي لکه د شاه اصلي سرداران چې دي.

لکه څنګه چې د رنجیت عادت و، هغه له خپلو مېلمنو څخه پلټنې پیل کړې. اسبورن په دې هکله لیکلي:

زموږ وخت په لوبه کچه د رنجیت سېنګ د بې شمېره پوښتنو په ځوابونو کې تېر شو، خو د نوموړي د کنجکاوۍ تنده ماته نه شوه. دا سخته ده چې د ده د بې پایه پوښتنو بېړ او یا یې د بې کچې بېلابېلو څېزونو په اړه د پوښتنو بشپړ انځور جوړ کړم: تاسې واین څښئ؟ څومره؟ د هغه واینو مزه مو وڅکه چې ما پرون درولېږل؟ څومره مو وڅښل؟ کوم توپونه مو ځان سره راوړي؟ مرمۍ مو هم ورسره راوړې؟ څومره؟ د اس سپرلۍ د خوښېږي؟ د کوم هېواد اسونه دې خوښېږي؟ ته په پوځ کې یې؟ کوم یو دې ډېر خوښېږي، پلي که سپاره؟ لارډ اکلنډ واین څښي؟ څو پیالې؟ واین د سهاره څښي؟ د کمپنۍ د پوځ قوت په څه کې دی؟ دوی ښه دسپلین لري؟» له څه باندې یو ساعت خبرو څخه وروسته، رنجیت سېنګ له دود سره سم ولاړ شو، موږ ته یې غږ راکړه چې نږدې یې د چندږ لرګي د غوړیو له بوی څخه زموږ نفس ایستلی و. بیا یې موږ ته د تګ اجازه راکړه.[۱۱۵]

رنجیت سېنګ له یو شي سره چې ډېر ناټ درلود، د انګرېزانو خصوصي ژوند و. کله چې په اصلي موضوع خبرې اترې پیل شوې، ښایسته اسبورن به کله نا کله د رنجیت سېنګ د جنسي ترجیحاتو د پوښتنو له باران لاندې راغی:

«زما کشمیري نجونې دې لیدلې دي؟ خوښې دې شوې؟ دوی د هندوستاني ښځو په پرتله ښایسته دي؟ دوی د انګرېزي ښځو په څېر ښایسته دي؟ ستا کومه یوه خوښه شوه؟» ما ورته وویل چې دوی ټولې زما ډېرې خوښې شوې او د دوو نجونو نوم مې واخیست چې زما په اند ښایسته وې. هغه وویل: «هو، دوی ښایسته دي، خو زه نورې هم لرم چې تر دوی ډېرې ښایسته دي او زه به یې نن ماښام درولېږم. ته کولای شي چې کومې د خوښې شوې، ځان سره یې پاتې کړې.» ما د هغه له دغه بې کچې سخاوت څخه مننه وکړه؛ بیا یې په خواب کې راته وویل: «زه ډېرې نورې لرم.» بیا یې د خبرو موضوع اسونو ته واړوله.[۱۱۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د رنجیت سېنګ له کنجکاوۍ څخه د لارډ اکلنډ طبیعت هم خلاص نه و:

«لارډ اکلنډ واده کړی؟

- نه

- څه! هغه هېڅ ښځې نه لري؟

- نه، یوه هم نه لري.

- ولې واده نه کوي؟

- زه نه پوهېږم.

- ته ولې واده نه کوې؟

- زه یې وس نه لرم.

- ولې؟ انګرېزي ښځې ډېرې ګران بیه دي؟

- هو، ډېرې.

ما هم ځانته څه موده مخکې یوه وغوښتله او ستاسې دولت ته مې په دې هکله ولیکل، خو دوی راونه لېږله.»[۱۱۷]

د رنجیت سېنګ د دغسې مسخرو موخه تر یوې کچې د انګرېزانو نرمول او همدا راز په مذاکراتو کې په خپل سیاسي ذکاوت د پردې اچول وو. اسبورن په دغه پردې پوه شوی و: «په رنګ داسې ژېړ ښکاري لکه هرومرو چې ناروغه وي. د رنجیت سېنګ د مخ ونګه هر سړی د یو خارق العاده سړي په فکر کې اچوي... د ډېرې هوښیارۍ په لرلو او د هغه ناکاره او هرې خوا ته لالهانده او اور غوندې سره ستړګه تا دې ته هڅوي څو په دې باور شې چې په نومورې کې عقل او جدیت هېڅ وده نه ده کړې.»

د رنجیت سېنګ د مذاکراتو ورتیاوو ژر ځان څرګند کړ او دومره وخت نه و تېر چې د سېکانو دغه سیانه• مشر له نېغ مېکناټن څخه کړې تاو کړه. یو همکار یې په دې اړه داسې لیکلي: «خوارکی مېکناټن باید خپل د سکرتریت دفتر نه وای پرېښی. هغه د خلکو په هکله ناخبره دی، حتی د عادي خلکو په هکله. دی په بشپړه توګه په اداري چارو کې ناتوانه دی. ښایي قضایي چارې ده ته مناسب شغل وي، هغه هم یوازې د استیناف په محکمه کې د لیکل شوو شواهدو قضایي چارې.»[۱۱۸]

په لمړیو کې اکلنډ فکر نه کولو چې انګرېزي عسکر د دوست محمد په پرځولو کې ښکېل کړي. ده هیله درلوده چې جګړه به رنجیت سېنګ او شاه شجاع پر مخ بیایي او لکه د شاه شجاع په وروستۍ هڅه کې، انګرېزان به دوی ته مورال، پیسې او وسایل ورکوي او دیپلوماتیکي ملاتړ به یې کوي، خو دې ته په کتو سره چې رنجیت په پېښور کې د خپلې واکمنۍ په ټینګولو کې ستونزې لرلې، نومورې د اکلنډ بلنې ته چې پر کابل یرغل وکړي دومره خوښ نه و؛ نو دا چې له دوست محمد څخه د ځان خلاصولو او همدا راز په دغه بهیر کې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو تلوسمن و، خو نه یې غوښتل چې د افغانستان په جنجال کې ځان بند کړي، ده په ډېره زرنګۍ خپل رول ولوبولو. مېکناټن د جون په پیل کې په نېلۍ راپور ورکړ چې رنجیت «پر کابل باندې د یرغل خیال نه لري.»[۱۱۹] خو مهاراجا کرار

•سیانه: چالاکه او خودغرض

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرار هوکړې ته تیاری ځرګند کړ. هغه په رموز ځرګنده کړه چې که ده ته د شــکارپور مالي مرکز، خیبر او جلال اباد ورکړل شي، د نومورې ځواکونه به له جزایي لکښر سره یو ځای شي چې خپل پخوانی افغان دښمن وځپي او له واک ځخه یې لیرې کړي. مېکناټن دغه خبره ونه منله او د دوه اونیو له پاره په خبرو اترو کې هېڅ پرمختګ ونه شــو. په واقیعت کې، ښــایي رنجیت ســېنګ دغه غوښــتنې یوازې د چنې وهلو له پاره کړې وي ځکه کله چې د دوســت محمد پر ضـد جګړې ته حاضـر شـو، وېې ویل چې یوازې غواړي د پېښـور او کشـمیرتل پاتې ځښـتن وپېژندل شـي، انګرېزان دې ۲۰۰۰۰ پونډه ورکړي او د سـند امیران دې هم یو لوی شـمېر نغدې پیسـې ورکړي. سـربېره پر دې، شـاه شـجاع به له کلني باج سـربېره، پنځوس د ښـه نسـل او د منل شـوي رنګ او ځغاسـتې اسـونه، د ځو اوښـانو بار مشـکي او خورې خربوزې او ۱۰۱ پارسي غالۍ هم ورکوي. مېکناټن سمدلاسه دغه غوښتنې ومنلې او ژمنه یې وکړه چې پر شاه شجاع او امیرانو بـه دغـه غوښــتنې ومنـي. خبرې اترې ورو ورو پر مخ روانې وې. لمړی داســې پلان و چې د ســېکانو یرغل بـه د انګرېزانو په ګټه وکاروِل شــي، خو د ځو اونیو خبرو اترو په ترڅ کې د خبرو اصــلي ټکي ورو ورو د ســېکانو په ګټه د انګرېزانو په یرغل بدل شو.

کله چې د جون په پای کې خبرې اترې لاهور ته ولېږدول شــوې او وروســته له دې چې مســون او برنز له انګرېزي پلاوي ســره یو ځای شــول، د دې پخلی وشــو چې رنجیت حاضــر دی چې له انګرېزي پوځ ســره چې د ځواک لویه برخه یې جوړوله، یو ځای شي ځو شاه شجاع پر تخت کښېنوي. مېکناټن رنجیت ته وویل: «تاسې اعلحضرت څه موده مخکې [په ۱۸۳۴ کې] له شـاه شـجاع الملک سـره یو تړون کړی و. تاسې فکر کوئ چې دا به تر اوسـه سـتاسې په ګټه وي چې د تړون دوام اعتبار ولري او ستاسې خوښه ده چې برتانیه هم د دغه تړون یوه برخه شي؟»

رنجیت سېنګ په ځواب کې وویل: «دا به شیدو ته د بورې اچولو په څېر وي.»[۱۲۰]

تر دغه وخت پورې هېڅا دا فکر نه و کړی چې شاه شجاع ته خبر ورکړي چې ډېر ژر به بېرته په تخت کښېنول شي او مېکناټن چې له ډېر وخت راهیسې یې د شاه شجاع بیا واک ته د رسولو هلې ځلې کولې، حتی تر اوسه شاه شجاع لیدلی هم نه و.

شــجاع اوس په لودیانې کې د تبعید دېرش کاله تېر کړي وو، خو هېڅ کله یې حتی د یوې دقیقې له پاره هم خپل هېواد ته د بېرته ستنېدو او د خپلې واکمنۍ د بیا ترلاسه کولو هیله نه وه هېره کړې. دی په دې اند و چې پر دغه هېواد باندې واکمني خدای ورکړې وه. څه موده مخکې یې خپله د پام وړ ښځه، نه ماتېدونکې وفا ببګم له لاسه ورکړې وه او درد یې هغه وخت نور هم زیات شــو چې افراطي اکالي Akali ســېکانو د نومورې مقبرې ته له جوړېدو ځخه وروســته چې شــاه شــجــاع پــه ســـېرهېنــد کې د درګاه پــه زیــارت کې ورتــه جــوړه کــړې وه، ســـمــدلاســـه ســـپکــاوی وکــړ.[۱۲۱] مېکناټن د ۱۸۳۸ کال د جولای په څورلسمه لودیانې ته لاړ او خوښ و چې بالاخره له رنجیت سېنګ سره یوې هوکړې ته ورسېد. شاه شجاع ته د خپلو جاسوسانو او ځرو له خوا خبر ورکول کېده او ښه پوهېده چې د یوه ګوډاګي چلند ورســره کېږي - یا د افغانانو په خبره، د مولۍ چلند. نومورې ته په ځانګړې توګه دا لوی ســپکاوی و چې د هغه څه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړه چې نومورې د درېیو لسیزو راپه دېخوا ورته تم و، د ده په غیاب کې ورته تابیا نیول کېږي او له ده څخه حتی یوه پوښتنه هم نه کېږي چې دا کار به څرنګه ترسره شي. که څه هم په ټرون کې د باج پر ځای اعانه لیکل شوې وه، شجاع په دې خوښ نه و چې رنجیت ته به باج ورکوي. داسې چا ته چې د هغه زوی یې شکنجه کړی و او د نومورې تر ټولو ارزښتناکه شتمني یې اخیستې وه.

په جنګ نامه کې چې د انګرېزانو د یرغل په اړه لمړني حماسي شعرونه لیکل شوي، د انګرېزانو او شاه شجاع تر منځ ناسته داسې انځور شوې چې مېکناټن (چې ناپاک او له لوګي څخه ډک زړه لري) او برنز (منافق سړی) له خپلو شیطاني غوړه مالیو او جذابیت څخه کار واخیست چې د یو کودګي په څېر افغانستان ته د بهرته تګ په اړه د شاه (پست شجاع) اړنګ لیږې کړي:

دوی وویل، اې شجاع، مور ستا چوپړیالان یو!
مور په تواضع ستا حکم ته سر ټیټوو
کله چې شاه د دوی خبرو ته غوږ ونیو
د خبرو د کولپ کلۍ را ښکاره شوه
ده ورته وویل: اې زما ملګرو!
راځئ چې د امیر په سلطنت کې ستونزې جوړې کړو
زه به د ده هېواد او تاج ونیسم
زه به یې په غاړه کې د پانسۍ کړۍ واچوم
زما د تورې له سپرغۍ څخه به چېرته تښتي
دی به بې اړنګه ما ته خپل تخت راکړي
بیا به د کابل سلطنت سمدلاسه
ستاسې، بهرني صاحبانو ملکیت شي
دغه لت [لارډ یعنی مېکناټن]، دغه هوښیار او مکار سړي
چې دغه خبرې واورېدې
احساساتي شو او ویې ویل،
اې شاه! په بخت دې برکت شه
که دا دې خوښه وي
ځیزونه دې راواخله چې ځو کابل ته
زما یوازینۍ وېره دا ده چې د کابل خلکو ته
به زما شرېت تریخ ښکاره شي
خو اوس د تعقیب وخت دی
بیا به څه وخت داسې ښکار درته پیدا شي؟[۱۲۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو حقیقت لږ بل ډول و. د مېکناټن د څه د پاسه شپېته کلن شجاع وقار خوښ شو او «د دغه زاړه مدعي له برم او پرتم څخه ډکې بڼې او په ځانګړې توګه د ده پر سینه پرتې اوږدې تورې ږېرې وربانديې اثر وکړ... چې خپل برخليک ته چې بيا به يې په تخت کښېنوي په زغم، تم ناست و.»[۱۲۳] خو شاه شجاع نه غوښتل چې د سدوزيو حساسيتونه يې پلان وځنډوي او سدوزي په داسې دريځ کې هم نه وو چې لکه رنجيت سېنګ چې ووهي. شجاع ته په لړاکۍ د دغه پلان په هکله په لنډه توګه خبر ورکړل شو او د هغه محدوديتونو په اړه ورته وويل شول چې نوموړي ته به د څه ناڅه سکنډل شوي او ټوټې کړل شوي افغانستان د واکمنۍ اجازه ورکړي. انګرېزانو ده ته څه ډاډ هم ورکړ چې دوی به پرته د ده له اجازې څخه د نوموړي په کورنۍ او کورنيو چارو کې لاسوهنه نه کوي او وروسته له فتحې څخه به له هغه سره د افغانستان د بيا رغونې او د ده د واکمنۍ د ټينګولو له پاره مالي مرسته وکړي. په لوديانه کې د وينځو د تېښتې په اړه تل پاتې ستونزې ته په کتو سره، د مذاکراتو په هکله په خپله د شاه شجاع د بيان پر بنسټ، ده غوښتنه وکړه چې په ټرون کې دې يوه فقره ور زياته شي څو د دې تضمين وکړي چې «هغه وينځې چې له يوه هېواد څخه بل هېواد ته تېښتې بايد تبادله او بېرته ورکړل شي. دا ناشونې ده چې يو پاچا پرته له وينځو څخه ويار او حرمت ولري.»[۱۲۴] نوموړي ته دا ډاډ هم ورکړل شو چې انګرېزان به د ده له لښکر څخه وروسته روان وي او هغه به د خپل لښکر په سر کې افغانستان ته په هغه لاره ننوځي په کومه چې په ۱۸۳۳-۱۸۳۴ کلونو کې هلته ته تللی و، نه داسې چې هغه به د انګرېزي فرقو شاته روان وي او پر تخت کښېنول شي. شاه شجاع ته د اضافي بسپنې ژمنه وشوه څو لکه په ټېرو جګړو کې خپل پوځ ته روزنه ورکړي.

شاه شجاع يوازې ۴۸ ساعته وروسته چې له مېکناټن سره يې لمړنۍ ليدنه وشوه، د جولای په شپاړسمه، دغه ټرون لاسليک کړ چې وروسته د درې ګونې ائتلاف په نوم پېژندل کېده.

د ايملي په اند د شېملي موسم ډېر ښه پيل شوی و. هغې په لندن کې خپلې خور ته په خوشحالۍ ليکلي: «موږ د مانښامنۍ له پاره راز راز مېلمستياوې او کله کله د نڅا محفلونه جوړوو او داسې څه مو ومونډل چې د خلکو ډېر خوښېږي. زموږ د ساز ډله په اونۍ کې يو ځل په يوه غونډۍ کې سازونه غږوي او موږ اورېدونکو ته يخ او عصريه ورلېږو. دا په لږ زحمت يوه ښه بيا راغونډېدنه ده.» د هغې يوازينۍ سرټکونه له انګوټ، سمېرېمېس Semiramis څخه وه چې بايد د هغې ليکونه يې لندن ته وړي واى، خو پر ځاى يې دغه بېړۍ په خليج کې د خارک ټاپو په لور ولېږل شوه چې سمندري پوځي ځواک هلته ورسوي او اوس د هغې ليکونه په بمبيي کې بند پاتې وو. ايملي بيا ليکلي: «موږ هر راز هڅې وکړې. يو انګوټ پشکال له کاره غورځولې او دا بل له ټولو هغه ليکونو سره چې موږ په خوښۍ فکر کولو چې اوس به په لندن کې وي بېرته دلته را روان دی. بيا موږ د يوې عربي بېړۍ په وسيله د ليکونو د لېږلو هڅه وکړه، خو زه باور لرم چې دغه بېړۍ به لالهانده روانه وي او مانوګان به يې د کافي په څښلو او د نورو بېړيو په شکولو اخته وي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عين وخت کې، د هغې ورور په خپل هماليايي هستوګنځي کې پر افغانستان باندي د انګرېزي پراخه او هر اړخيز يرغل پلانونه بشپړول، خو تر اوسه زړه نا زړه و او وسوسو ځورولو. له بلې خوا نوموړی هغه نيوکيزه ليکونو هم ابتر او اندېښمن کړی و چې له زاړه هند څخه يې تر لاسه کول. چارلس مېټکف Charles Metcalfe چې د اکلنډ تر راتګ پورې سرپرست لوی والي و او د ډېرو په اند بايد د اکلنډ پر ځای هغه ته د لوی والي څوکۍ ورکړل شوې وای، د اکلنډ افغان پاليسيو په هکله يې داسې ليکلي: «موږ په بې پروايۍ او غير ضروري توګه په داسې ستونزو او شرمونو کې ځان واچولو چې هېڅ کله به ځان ترې خلاص نه شو کړای مګر دا چې په بې حرمتۍ شاتګ وکړو. زموږ اصلي موخه د روسانو د نفوذ پر ضد مقاومت دی، خو زموږ کړنې به بې اړنګه دغه نفوذ ته لاره هواره کړي. حتی له لمړنۍ بشپړې بريا سره سره، يوازېنۍ حتمي پايله به تلپاتې شرم او سياسي او وټه يېزې ستونزې وي ...» مخکښ انګرېز افغانپوه، مونټ ستيورټ الفنسټون هم په همدې کچه شکمن و: «که ته د بولان له لارې ۲۷۰۰۰ عسکر د کندهار (زما د مالوماتو پر بنسټ لکه څنګه چې پلان دی) په لور وخوځوې او اعاشه ورکړای شې، زه هېڅ اړنګ نه لرم چې کندهار او کابل به ونيسې او شاه شجاع به پر تخت کښېنوې، خو زه په زغرده وايم چې په يو بې وزله، سرسخته او پياوړي هېواد کې او د داسې توپاني وګړو په منځ کې لکه افغانان، د نوموړي ساتنه ناشونی کار دی. که ته بريالی هم شې، زه وېره لرم چې خپل دريځ به د روسانو پر وړاندې کمزوری کړې. افغانان بې پلوه وو او د تېري کوونکو پر وړاندې به يې ستا د مرستې هر کلی کړی وای. دوی به اوس په غوسه شي او له هر تېري کوونکي سره به ستا د شړلو له پاره لاس يو کړي.»[۱۲۷]

د کمپنۍ سيمه ييزو متحدينو هم باور نه درلود چې دغه يرغل به اسانه کار وي. د بهاولپور نواب خپله ژوره اندېښنه څرګنده کړې وه. دغه اندېښنه د نوموړي درباريانو هم انګرېزي مامورينو ته ښودلې وه. يو له دغه مامورينو څخه چې نواب خان ته د خبرو اترو له پاره تللی و چې انګرېزي لښکر ته د نوموړي له واکمنۍ لاندې سيمې څخه د تېرېدو اجازه واخلي، داسې ليکلي:

دوی په دغه هېواد باندې د يرغل په ستونزو او د سختو لارو او غاښيو په اړه زموږ د بې خبرۍ په هکله خبرې وکړې. دوی وويل، داسې ښکاري چې دغه يرغل انګرېزي دولت اسانه ګڼلی، خو په ډېر وهم يې له يرغل سره د غير معمولي او سختو ستونزو د تړاو يادونه وکړه. د شاه شجاع په هکله يې هم ښه نظر نه درلود. د دوست محمد خان په هکله عمومي نظر دا و چې هغه به هېڅ کله د چا غوښتنو او شرطونو ته تر هغه وخته تابع نه شي تر څو چې ټولو يوازې نه وي پرېښی او ټولې دروازې يې پر مخ نه وي تړل شوې.[۱۲۸]

برنز د جولای په شلمه په شېمله کې د لوی والي کارځای ته د مشورې له پاره وغوښتل شو. هغه ته تر مخې وويل شول چې اکلنډ سربداله نه کړي او د هغه د اند د بدلولو هڅه ونه کړي. مسون په دې هکله ويلي: «کله چې برنز شېملې ته ورسېد، ټورنز او کالوېن په منډه ورغلل او په زاريو يې ترې غوښتنه وکړه چې داسې څه ونه وايي چې د لوی والي ذهن مغشوش کړي ځکه چې دوی په ډېر زحمت دغه کار ته راضي کړی او حتی اوس هم په يوه پلمه پسې ګرځي چې يرغل فسخ کړي.»[۱۲۹] اکلنډ تر اګست پورې د پلانونو تر منځ زنګېده او بېلابېلې لارې چارې يې څېړلې. خو کرار کرار د پلان ټولې برخې په بشپړېدو وې. د لوی والي له اندېښنو او اړنګونو سره سره، مېکناټن او نورو جنګپالانو په دغه اداره کې په چټکۍ د يرغل پلان پر مخ وړلو.[۱۳۰] هره ورځ به د يرغل کچه او په يرغل کې د انګرېزانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونډه ورو ورو ډېرېدله. په پای کې پر ۲۰۰۰۰ انګرېزي عسکرو پرېکړه وشوه چې په یرغل کې به برخه اخلي: دا په دوه لسیزو کې د کمپنۍ تر ټولو لوی پوځي عملیات وو او څلوېښت کاله مخکې د ټیپو سلطان له ماتې راهېسې لمړنۍ لویه شخړه وه.

د سپټمبر په لسمه د سفر برۍ امر ورکړل شو: لارډ اکلنډ په رسمي ډول له خپل سرقوماندان څخه غوښتنه وکړه چې د یرغل له پاره یو لښکر غونډ کړي. په ټول هند کې ویدې پوځي اډې په خوځېدو شوې. په لنډر Landour کې کپټان وېلیم ډني William Dannie په خپل یادښت کتاب کې داسې لیکلي: «موږ د یو خورا مهم او برخلیک ټاکونکي څیز په مورګه کې یو. دوی وایي چې موږ به د روسانو او یا پارسیانو پر ضد جګړه وکړو.»[۱۳۱] برنز په همدغه ورځ ولېږل شو چې د سند له لارې لښکر ته د تګ لاره برابره کړي. نوموړي هالنډ ته ولیکل: «شل زره عسکرو ته امر ورکړل شو چې هغه څه تر لاسه کړي چې په یوه کلیمه لاسته راوړل کېدای شوای او په میلیونو روپۍ به هم په هغه څه خاورې شي چې ما یې د کړنې له پاره یوازې دوه لکه غوښتې وې.»[۱۳۲] خو برنز خپه نه و: هغه ته په یو پاکټ کې اعزاز لیک راغی چې سېر الکساندر برنز پرې لیکل شوي وو. ده لمړی فکر وکړ چې تېروتنه شوې. کله یې چې پاکټ خلاص کړ، پوه شو چې د نایټهوډ Knighthood اعزازي لقب ورکړل شوی دی. که برنز خپل ماموریت ناکامه ګڼلو او که مېکناټن ته د دغه پوځي عملیاتو سیاسي څوکۍ ورکړل شوه چې برنز یې هیله کوله، خو مشرانو یې د ده قدرداني وکړه ځکه چې ده په خپله خوښه په ښکاره د داسې پالیسۍ ملاتړ وکړ چې د هغه د خوښې او مېلمه پال واکمن پر ضد وه او ده یې تل مخالفت کولو او بل دا چې مخکې له دې چې د ملي شورا د کلني راپورنو په شنه کتاب* The Blue Book کې چاپ شي، نوموړی له کابل څخه د خپلو هغه استونو په اړه چوپ پاتې شو چې په داسې ډول به تحریف شوې وې چې په هغوی کې به یې د شاه شجاع د بیا پرتخت کښېنولو په اړه د نوموړي همېشنی ملاتړ څرګندولو. برنز د څو میاشتو په بهیر کې له ډېرې نهیلۍ څخه د ستومانۍ سره سره، چوپ پاتې شوی و، اوس د دغه چوپتیا له پاره انعام ورکړل شو او ستوری یې لا په ختو و.

اکلنډ د اکټوبر په لمړۍ نېټه یوه اعلامیه چې د شېملې اعلامیه یادېږي خپره کړه. په دغه اعلامیه کې نوموړي په رسمي توګه د جګړې اعلان وکړ او څرګنده یې کړه چې برتانیه به شاه شجاع په زور پر افغان تخت کښېنوي. ایملي خپل تره/ ماما، پخواني لوی والي لارډ مېنټو ته چې الفنسټون یې لمړی افغانستان ته لېږلی و، ولیکل: «په طبیعت ارامه خوارکي جورج جګړه پیل کړه. دغه کړنه د هغه له کرکټر سره نېغه په ټکر کې ده.»[۱۳۳]

د اکلنډ اعلامیه تر لږ او ډېرې کچې سوچه پروپاګند وه- د څارګریزو مالوماتو په لوی لاس یو ښکاره تحریف - او سمدلاسه هندي رسنیو دغه اعلامیې ته «د حقایقو تر ټولو غیرعادلانه تحریف» نوم ورکړ. په دې اړه یو هندي ملکي مامور یادونه کړې وه چې په اعلامیه کې له «عدالت»، «اړتیا» او «پولې» کلیمو څخه کار اخیستل شوی و او د شاهي برتانیې مستعمرو ته د «امنیت» او «ملي دفاع» خبرې په داسې بڼه لیکل شوې وې چې له نېکه مرغه په انګرېزي ژبه کې یې بېلګې نه وې.

---

*له ملي شورا څخه د جګړې د منظورۍ د ترلاسه کولو په موخه د برنز د استونو له تحریفولو وروسته یوه لویه رسوایي جوړه شوه. دا د هغه وخت یوه «بې اعتباره او انحرافي دوسیه» وه . نور مالومات دلته لوستی شئ:

pp. 229-259، no. 3، vol. XV،G. R . Alder.' The Garbled Blue Book of 1839' Historical Journal

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکلنډ په اعلامیه کې دوست محمد پر دغه کړنو تورن کړی و: «دوست محمد په ناښنده پلمو ټینګار کوي او په ښکاره د خپل واک د پراختیا او خپلو هیلو د تر سره کولو داسې نقشې جوړوي چې د هند پوله یېزو سیمو د امنیت له پاره زیانمنې دي» او د دغه نقشــو د پلې کولو په ټهیر کې «ده په وضــاحت ګواښ وکړ... چې په خپل توان به له هر ډهرني هېواد څخه مرســته وغواړي» او نوموړي «پرته له کومې پاروني زموږ پر تل پاتې متحد، مهاراجا رنجیت ســېنګ برید وکړ». دوست محمد یې پر دې هم تورن کړ چې «په ښکاره د پارسیانو د پلانونو ... ملاتړ کوي څو د دوی د نفوذ سیمه د اباسین تر غاړې او حتی وړاندې وغځوي». اکلنډ ادعا کړې وه چې د دغه جګړې موخه «زموږ په شـمال لوېدیځ پولو باندې د یرغل پر وړاندې د تل پاتې خنډونو جوړول دي». دغه ټولې ادعاوې بې اړنګه دروغ او د حقایقو پر تحریف ولاړې وې، خو اوس د اکلنډ له پاره ډېر نا وخته و چې خپل دریځ بدل کړي حتی که هغه غوښــتي هم وای ځکه چې تر نوموړي جګړه پاله خلک چاپېر وو او اوس پېښو په خپل خوځښت کې قوت اخیستی و.

د اعلامیې په دوام کې لیکل شــوي وو چې د شــاه شــجاع نومیالتوب «ټولو د نظر خاوندانو عالیقدر لارډ اکلنډ ته په قوت تایید کړی» نو برتانیه به د کابل مشروع حاکم سره مرسته وکړي چې له خپلو عسکرو سره بهرته افغانستان ته لاړ شي. دا خبره هم له حقیقت څخه لیرې وه. وروسته له دېرش کاله اسوده ژوند څخه، څه کم شپېته کلن شاه اوس په خپله څلورمه هڅه غوښــتل خپل تخت بیا ترلاســه کړي، خو دا ځل نوموړی د برتانوي هندي پوځ په ســر کې د برتانیې د کټو له پاره ستون شو او انګرېزي مامورینو به له نړدې څارلو.

دا په هېڅ وجه هېواد ته داســې بهرته تګ نه و چې نوموړي یې په لســیزو خوبونه لیدل، خو په دغه عمر کې یې شــاه شــجاع پروا نه لرله. د شــاه شــجاع او د هغه د درباریانو په اند، پر یو خپلواک هېواد د انګرېزانو دغه یرغل غیر ضروري، نا حقه، پرته له کومې پاروني او غیرعادلانه نه و بلکې دا د یو پاچا بهرته راتګ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴

د دوزخ خوله

د خپل تخت د بېرته نیولو له پاره د شـــاه شـــجاع څلورمه هڅه چې انګرېزي تاریخ پوهان یې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې پیل بولي، داسې په ګډوډۍ او بې نظمۍ پیل شوه لکه د هغه مخکښ هڅې.

د یرغل پلان په اصـولو کې ســم و. لمړۍ به د پنجاب په فېروزپور کې د مخه ښـې تشـریفاتي غونډه جوړېږي چې د درې ګوني ائتلاف لاسـلیکوونکي به یې ګډونوال وي. بیا به لکه پنځه کاله مخکې چې شـاه شـجاع یرغل وکړ، پر افغانسـتان به له دوو خواوو برید وشي. یو لښـکر به د شـاه شـجاع د زوی، ولیعهد شـهزاده تیمور تر مشـرۍ لاندې او د ډګروال وېډ او رنجیت سېنګ د پنجابي مسلماني فرقې په مرسته شمال ته د پېښور او خیبر د درې له لارې د جلال اباد په لور خوځېږي. د لمړني لښکر په پرتله به دویم لښکر ډېر لوی او تش په نامه د شاه شجاع تر مشرۍ لاندې وي. مېکناټن به یې څارنه کوي او د کمپنۍ د بنګال او بمبيي پوځونه به ورسره مرسته کوي. لکه څنګه چې رنجیت سېنګ انګرېزي پوځ منع کړی و چې د نوموړي تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې د ســوېل په لور مارش وکړي، دویم لښــکر به د ســوېلي پنجاب په خوا کې مارش کوي او مخکې له دې چې غزني ته ورسـېږي، د بولان د درې له لارې به له کندهار څخه ښـکته پر سـوېلي افغانسـتان یرغل کوي. وروسـته به دواړه لښکرې په کابل کې یو ځای شي چې شاه شجاع بېرته په بالاحصار کې پر تخت کښـېنوي. په عین وخت کې به په افغانسـتان کې د شـاه شـجاع لېوال متحدین د هغه په کټه پاڅون وکړي او د واک «غاصب» دوست محمد به وشړي. وېډ، اکلنډ ته ډاډ ورکړی و چې: «مخکې له دې چې شاه شجاع افغانستان ته ننوځي، نږدې هر مخور مشر به هغه ته خپله وفاداري څرګنده کړي.»[1]

خو له پیل څخه نږدې هر څه له پلان سره سم مخته لاړ نه شـول. د شـملې په اعلامیه کې په صراحت لیکل شـوي وو چې شاه شـجاع به له «خپلو عسکرو سره» افغانسـتان ته ننوځي. سـتونزه دا وه چې شاه شـجاع په دغه وخت کې هېڅ عسکر نه لرل پرته د کوتو په شمار له څو هغو درباري معیوبو چوپړیالانو څخه چې د بدن یو یا بل غړی یې یا غوڅ او یا زیانمن شـوی و؛ نو لمړۍ باید شـاه شـجاع ته له نویو جلبیانو څخه یو پوځ جوړ شـوی وای. د ۱۸۳۸ کال د اوړي په اوږدو کې لودیانې ته جلبیان رارسېدل. له دوی څخه یې ځینې د روهیلایي نسب هندي افغانان وو چې نیکونو یې د ګنګا ژورې ته په اتلســمه پېړۍ کې هجرت کړی و، خو د جلبیانو لویه برخه ســیمه ییزو هندوانو ... او د کمپنۍ د پوځي اډو ملکي کارکوونکو جوړوله. دغه جلبیان دومره خام، ځبن، او بې نظمه وو چې پرېکړه وشــوه په فېروزپور کې د جګړې د پیل په پرتمینه نمانځغونډه کې د دوی پرېښ مناســب نه و.[2] لکه څنګه چې یو برتانوي افسـر په یوه لیک کې لیکلي، بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزه دا وه چې دغه په ښکاره یو«خیال دی چې «شاه به له خپلو عسکرو سره یو ځای افغانستان ته ننوځي» حال دا چې د دغه حقیقت پټول ناشوني دي چې له دوی سره حتی یو رعیت او یا افغان هم نه شته.»[۳]

نو شاه شجاع د اکست په پای کی له خپلې پوځي ډلګۍ سره یو ځای په کراره د فېروزپور له لارې شکارپور ته روان شو چې هلته خپلې ډلې ته چټکه پوځي روزنه پیل کړي، خو دومره وخت تېر نه و چې دغه ډله له خپلې اصلي موخې څخه واوښته او لرکانه* Larkana یې لوټ کړه.[۴] دغه کړنې په سند کې د هغه تاوتریخوالي او نارواوو یاد بیا ژوندی کړ چې د شجاع په وروستۍ هڅه کې د نوموړي پوځ د اباسین په اوږدو کی جوړې کړې وې او د سند د امیرانو ګروهنه یې د پخوا په پرتله لږ کړه چې له هغه سره مرسته وکړي. وضعیت هغه وخت لا ډېر پېچلی شو چې د بمبۍ لمړني عسکر د اوبو له لارې کراچۍ ته نږدې شول. په دې وخت کې سندیانو د سمندرغاړې له څراغ برج څخه د سلامۍ له پاره د توپ یو ډز وکړ، خو د بمبۍ عسکرو خیال وکړ چې پر دوی باندی برید پیل شو؛ نو په ځوابي ډزو یې د هغه سندیانو د اوبغاړې اصلي کلا له خاورو سره برابره کړه چې دوی خپل متحدین ګڼل.

دا یوازینۍ ستونزه نه وه. له بده مرغه د شاه شجاع سر ته د بخت ویښېدنې لاره موندلې وه؛ نو نوموړي چې ښه مزاج یې د اوږد مهاله بدمرغۍ دوړو وهلی و، په لږ وخت کې یې له برتانوي افسرانو سره خپلې اړیکې خرابې کړې. دوی یې په خپل خانتما او حاکمانه چلند له ځان څخه لیرې کړل او له دوی څخه یې غوښتل چې د هغه په شتون کې باید ولاړ پاتې شي.[۵] همدا راز نوموړي خپلو انګرېزي پالونکو ته هغه وخت تکان ورکړ چې خپل راتلونکی ټول رعیت، افغانان یې د سپیو یوه ډله وبلل.[۶] په غوسه شوي مېکناټن په دې هکله وویل: «موږ باید هڅه وکړو چې کرار کرار د شاه اند د خپل رعیت په اړه نرم کړو.» ها خوا، شهزاده تیمور لا تر اوسه له لودیانې څخه حرکت نه و کړی. پلار یې له شکارپوره وښو ته په لودیانه کې د خپلو لیکونو د لرې په یو ځاځمن لیک کې ولیکل: «دغه شهزاده دومره ښېرا دی چې تر اوسه له لودیانې څخه حتی یو انچ هم نه دی خوځېدلی.»[۷]

نو د اکلنډ د جګړې له پاره د مخه ښې تشریفاتي غونډه د هغه چا او یا د هغه د کورنۍ په نه شتون کې ترسره شوه د چا په نوم چې لښکرې لېږل کېدې. د سدوزیو پر ځای د ایډنز کورنۍ له شهملې څخه د پشکال په موسم کې حرکت وکړ. ایملي د خپل همالیایي استوګنځي په پرېښودلو هېڅ خوشحاله نه وه. وروسته له ستنېدو څخه کله چې هوارو ته ورسېده، هغې سمدلاسه ولیکل: «ناشوني ده چې په کمپ کې د یوې مرداړې باراني ورځې ربړې بیان کړم.»

چوپړیالان لانده خیشته او په بدحال دي. د دوی د پخلي دېګونه له مخکې کمپ څخه را ونه رسېدل. کېږدۍ مو له هرې خوا څڅېږي، چېرته چې چاک دی، هلته سېلاب دی... اوښان ښکته ښویږي او مري، بګۍ په سیند کې بندېږي. هوساینه هېڅ نه شته! د هرې کېږدۍ شاوخوا وړې ویالې ډېرې او سړی هر وخت په ختو کې ښویږي... زه له چترۍ لاندې له خپلې کېږدۍ څخه د جورج کېږدۍ ته ځم. موږ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته له یوې خوا وړل کېږو او له بلې خوا ډوډۍ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته راوړل کېږي.[۸]

په لاره کې، دوی په لودیانه کې ودرېدل چې له شهزاده تیمور سره چې تر اوسه پېښور ته نه و ستون شوی لیدنه وکړي. فني لیکلي: «موږ د جګړن وښو په هستوکنځي کې لویه ماښامنۍ وکړه او ټول ښار په ځایي بنه د کوچنیو څراغونو په کتارونو روښانه کړل شوی و. د شجاع زوی ته هم بلنه ورکړل شوې وه. هغه نه پیل او نه شاهي تخت درلود؛ نو د

*د راتلونکې بوټو کورنۍ تاتوبی

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوستلو له پاره یې زما پیل ورولږل شو.»[۹] په عین وخت کې مېکناټن د تګ په اړدور کې خپل قابونه، کاشوغې او پنچې ورکې کړې وې. دا په ټولنیزو ادابو مین مېکناټن ته د سرخوړې لویه وجه وه. فني بیا لیکلي: «له دې کبله دلته په کمپ کې سخته وېره خپره ده. که هلته مېکناټن په دې اړه ناکراره او وارخطا وي؛ نو شاه شجاع چې په ګوتو ډوډۍ خوري، د هغه په هکله به څه فکر کوي.»[۱۰]

د پشکال په موسم کې د لوی والي دغه لوند یون په ټول شمالي او لوېدیځ هند کې د یو لوی لښکرکوټ یوه برخه و. پوځي فرقې د بمبيي په باران کې د اوبغاړې په لور روانې وې چې له هغه ځای څخه په کښتیو کې د توپاني سمندر له لارې کراچۍ، ټهته Thatta او د اباسین په خوله کې نورو اوبغاړو ته ورسول شي. له ډهلي موړې څخه ښکته په پوځي اډو کې نوي ازمویښتي روزل شوي ګرځنده پوځي واحدونه چې په اوښانو بار د هاوان او د کانګرېو Congreve راکټونو ګرځنده سیستمونه یې اداره کول د سرتمبه اوښانو د ملونې کولو په جنجال کې وو. په هنسي Hansi کې ډګروال جېمز سکېنر هڅه کوله چې احتیاطي قوه د هاریانا Haryana له سېلاب وهلو څرګایونو څخه راوغواړي او خدمتي ساتونکو د پوځیانو د اوسپنې زنګ وهلې خولې او زغرې پالش کولې. په داسې حال کې چې په میروت Meerut او رورکي Roorkee کې ادې په خټو کې پټې وې، سپاهیانو خپلې سفرېرۍ چمتو او د ګرنډ ټرنک Grand Trank په لاره د کرنال Karnal او فېروز پور په لور روان وو او د دوی باران وهلې او په خټو ککړې شوې او معشوقې په خورکه• کې ورپسې روانې وې.

وېلیم نات د پشکال په خټو کې د یوې روانې فرقې مشري کوله. دی یو سپین ګویه د وېښ په پوله کې د یو بزګر زوی و چې ځلوېښت کاله مخکې هند ته تللی و. نوموړی چې تازه له کرنرون Caernarvon څخه راغلی و په تدریج یې ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. دی له خپلو سپاهیانو سره - تکړه زړور عسکر چې په ده ګران وو - له ډهلي اډې څخه کرنال ته ستون شو چېرته چې لنډه موده مخکې یې خپله ګرانه د شلو کالو شخه، لتېشیه Letitia خښه کړې وه. هغه لیکلي: «لاره پر خزاني، عسکرو، ټوپکو، د ګرځنده وسلو په بګیو او مهماتو پټه وه. سړیو او اسونو باید د زغم په ګاللو د بګیو او د جګړې د اکمالاتو په منځ کې خپله کېږه وېره لاره ایستلې وای.» که ځوانو پوځیانو هیله درلوده چې جګړه به دوی ته عظمت، ترفېع او لوټماري ور په برخه کړي، خو د نات یوازینۍ هیله د ټېرو وختونو هېرونه وه. نوموړي د هغه ورځې په شپه چې کرنال ته ورسېد، خپلو لورانو ته ولیکل: «د ټېرو وختونو او پر ما باندې د ګرانو خلکو په یادونو مې بده ورځ ټېره کړه.» وروسته یې بیا لیکلي وو: «عجیبه ده، د جګړې په هکله سوچ مې پام غلط کړ او لږ ارامتیا یې راکړه.» خو په جګړې سخت خواشیني و او د پاڼې په حاشیه کې یې لیکلي: «څه وخت به یو انسان د بل تباهي بس کړي؟»[۱۱] نوموړی هغه وخت لږ ارامه شو کله یې چې بلاخره تورن جنرالي ته ترفېع وکړه. که یې د قدرت خاوندانو ته سپینې خبرې نه کولای هغه ته باید دغه ترفېع ډېر د مخه ورکړل شوې وای. هغه داسې سړی نه و چې د هر راز محسوس سپکاوي پر وړاندې چوپ پاتې شي. دا یې اوس هم ځانته

• خورکه: پسته ځمکه چې تک په کې سخت وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپکاوی کړلو چې په هند کې د برتانوي پوځ نوي اعلی سرقوماندان ته لږیتوب او ترجیح ورکړل شوه. که څه هم دغسې خلک چې بډای وو او د کمپنۍ د نورو افسرانو په پرتله یې ډېرې اړیکې درلودې، هندوستاني خبرې یې نه شوای کولای او په هند کې یې د جګړې تجربه نه درلوده. نایټ داسې اوازې اوربدلې وې چې اعلی سرقوماندان، سېر جان کین Sir John Kaene د کمپنۍ څو سپاهي فرقې د جنرالانو له کنټرول څخه اخلي؛ نو نوموړي بیا د دغه موضوع په اړه ناندریو ته ځان چمتو کولو. هغه خپلو لورانو ته ولیکل: «په حقیقت کې اعلی سرقوماندان د ملکې جنرال دی او زه د کمپنۍ جنرال یم. زه کلک باور لرم چې د ملکې یو داسې جنرال که هر څومره استعداد هم ولري، د کمپنۍ د پوځ د قوماندې له پاره ورتیا نه لري.»

دغه پوځ چې د «اباسین پوځ» باعظمته نوم ورکړل شوی و، کله چې د نومبر په پیل کې د فېروزپور په هوارو کې راغوند کړل شو، د باران درېدنه د هر چا د خوښۍ وجه وګرځېده. رنجیت سېنګ ۶۰۰ باغوانان کمپ ته ورولېږل چې پرته له مخکې پلان څخه د افسرانو د کېږدیو شاوخوا ته د ګلاب ګلونه کښېنوي چې د کمپ فضا ژوندۍ او خوشحاله کړي، خو اوس د راغوند کړل شوي پوځ مخې ته یو لوی خندې پیدا شو چې د اکلنډ د شرم وجه هم وګرځېد. د یرغل له پاره د ټولو تیاریو په منځ کې داسې خبرونه راورسېدل چې د انګرېزي سمندري پوځ له خوا د خارک ټاپو له اشغالولو سره پارسیانو د خطر احساس وکړ او په ناڅاپه توګه یې د هرات کلابندي پرېښوده او مشهد ته یې شاتګ وکړ. لږ وخت وروسته د دې پخلی هم وشو چې په سن پیټرزبورګ کې کونټ نسلرود د برتانې د بهرنیو چارو وزیرلارډ پامرسټن، دیپلوماتیکي فشار ته غاړه کښېنوده. کونټ سیمونیچ چې په افغانستان او پارس کې پر انګرېزانو د برلاسۍ په موخه د دیپلوماتیکي کمپاین طراح و، د دغه غاړې اېښودنې قرباني شو او په پارس کې د روسیې د سفیر له دندې ګوښه کړل شو ځکه چې نوموړي له ورکړل شوو هدایاتو څخه زیاتی کړی و.* ویتکېویچ چې په کندهار کې د روسانو او بارکزیو د ائتلاف په ټینګښت او د دوست محمد میرنې ورونو ته د انګرېزانو د ممکنه یرغل پر وړاندې د پوځي مرستو په ژمنو بوخت و، هم له کندهار څخه سن پیټرزبورګ ته وروغوښتل شو.

اوس مهال د اکلنډ د جګړې لږنۍ دواړه پلمې له منځه لاړې. روسان او پارسیان دواړه بېرته شاته شول؛ نو که د برتانوي هند له پاره کوم وخت ګواښ شتون درلود، اوس له منځه لاړ. اوس تر ټولو ښه وخت و چې له دوست محمد سره خبرې اترې بیا پیل کړل شوې وای او په دې وسیله به پرته له کوم ډز څخه د جګړې ټولې موخې ترلاسه شوې وای. او بل دا چې په شمالي هند که لا تراوسه سخته قحطي وه او په لس ګونو زره او حتی ډېره شوني وه چې په سلګونو زره خلک له لوږې مړه شوي وي - په دې اړه رسمي احصاېې نه شته - دغه وضعیت په لویه کچه د انګرېزانو هغه هڅونې نور هم خراب کړ چې د غلې پر ځای دې کوکنار وکرل شي. د دې شونتیا هم وه چې اکلنډ به د کوکنارو د ځمکو پر سر چې یو وخت د غلې لوی حاصلات ترې اخیستل کېدل، د تیرې دویمه نامشروع جګړه په یوه بله جبهه کې - دا ځل له چین سره - پیل کړي چې د کمپنۍ د تریاکو کټوره سوداګري خوندي وساتي. له بلې خوا په افغانستان کې د شاه

*لږ تر لږه دا هغه څه دي چې نېسلرود، پامرسټن ته ویلي وو. په حقیقت کې دا څرګنده وه چې سیمونیچ چمتو و چې بېرته د خپل ښایسته شهزادګۍ اوربلیاي او د دوی لسو ماشومانو سره په تفلس کې یو ځای شي. په ایران کې د مخکې روسي استازي ګربایدوف Griboyedov له وژل کېدو را په دېخوا، په تهران کې د استازي مېرمن او ماشومان خوندي نه ګڼل لکه اوس چې د امریکا او برتانیا د سفارت د کارکوونکو کورنۍ خوندي نه ګڼل کېږي. ګرجستان ته د سیمونیچ له تک څخه وروسته د نوموړي ځای ناستي دوهمل Duhamel سیمونیچ ته ورته دیپلوماتیکي لاره تعقیب کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع د هرکلي په اړه هم ابهام شتون درلود او دغه پوښتنې ته چې انګریزان به نوموړی په کابل کې پر تخت وساتلی شي، لا تراوسه ځواب نه و، خو په ډېره حیرانتیا، داسې نه برېښېدل چې په فېروزپور کې به چا له دوست محمد سره د خبرو اترو د بیا پیلولو په اړه یوه شېبه هم سوچ کړی وي او پر ځای یې، اوس چې په افغانسان کې د قزاقي او یا پارسي امپراتورۍ له پوځ سره د انګریزي پوځ د مخامخ کېدو خطر له منځه تللی و، اعلان وشو چې د اباسین له پوځ څخه به څو فرقې کمې شي او یو کوچنی ځواک به د جګړې له پاره ولېږل شي. اکلنډ په کلکه یوه اعلامیه خپره کړه چې اوسنی پلان به په بشپړ قوت ترسره کوي. هغه ټینګار کړی و چې «د دغې تګلارې د عملي کولو په مشروعیت کې هېڅ مناسب اړنګ نه شته. زمونږ خوندیتوب دا غوښتنه کوي چې مونږ د افغانستان له قانوني واکمن سره د خپل تخت په بیا ترلاسه کولو کې مرسته وکړو.» شاه شجاع به درې ګوني ټرون ته په درناوي سره، د خپلو «نیکونو پر تخت» بیا کښېنول شي.

بلاخره د نومبر په ۲۷ د سېکانو او انګریزانو پوځونه د فېروزپور په هوارو کې سره راغونډ شول. د لارډ اکلنډ خودغرضه پوځي سکرتر وېلیم اسبورن د دغه غونډې کچې ته حیران پاتې شو. هغه یادونه کړې: «لارډ اکلنډ له هندي ځواک سره په بشپړ عظمت راښکاره شو. که څه هم د برتانې د لوی والي په یونیفورم کې یې برم او پرتم د سېک د سردارانو ګانو او زغرو پیکه کړی و، خو د لوی والي خورا لوی مل پلاوي او د ۱۵۰۰۰ کسیز پوځ بدرګې یې د پنجاب د سلطان سره اندول برابرولو.»[۱۲] ایملي هم په غیر معمولي ډول دغه نندارې ته حیرانه وه: «زمونږ تر شا د پیلانو د سرخلاصي تیاتر په ډول زمونږ خپله لویه صحنه وه. دوی ته مخامخ د رنجیت سېنګ په زرګونو ملاتړي په ژېړو او سرو ساټن جامو کې ولاړ وو او په همدغه کچه اسونه چې زرین او سپین زر رنګه جالوغونه یې لرل، له دوی سره ولاړ وو او ټول په ګانو کې ځلېدل. ما هېڅ کله دغسې یوه صحنه نه وه لیدلې. درې یا څلور دغسې سېکان به داسې ښکاره شي لکه له استلي Astley سرکس څخه چې څه شی خوشي شي، خو د دوی دغسې لویه کچه د احساساتي ډرامو له ورته والي څخه د دوی عظمت سپموي.»[۱۳] خو نورو کسانو ته یې دومره خوند نه و ورکړی. د افغان جګړې راتلونکی تاریخ پوه سېر جان کې Sir John Kaye چې په هغه مهال د توپچي ځوان افسر و، د لارډ اکلنډ او رنجیت سېنګ لمړنۍ لیدنه یې یوه له «بیان څخه وتلې د سربدالۍ او کډوډۍ صحنه» یاده کړې. په رښتیا، د جار وهونکو پیلانو د دوو لیکو د ټکر په ترڅ کې او ورپسې هغه ګډې ګوڼې چې په دواړو مشرانو پسې یې د دربار کېږدۍ ته د تک هڅه کوله لوی کړېږ جوړ کړ. سېک پوځیان شکمن شول چې انګریزانو د دوی د ګران مشر پر ضد کومه توطیه جوړه کړې او غواړي له منځه یې یوسي؛ نو دوی [اورلکیتونه راوایستل او خپلې وسلې یې ډزو ته تیارې کړې او] خپلو وسلو ته یې د بې باورۍ او ځاځ په ګډه فضا کې لاس کړ.[۱۴] لارډ اکلنډ چې دغې لوبې ګڼې ګوڼې احساساتي کړی و د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست وینا ته یې له پرتم څخه ډک ځواب ورکړ او ویې ویل: «دغه دوه متحد پوځونه به نړۍ فتح کړي». فني خپلې خور ته په انګلنډ کې ولیکل: «زما په ګمان ته به یې په لیدو سخته حیرانه شې چې دوی دواړه لاس په لاس مارش وکړي او ماټکوم Motcombe ونیسي.»[۱۵]

د دغه شېې په مېلمستیا کې فني د رنجیت سېنګ څنګ ته ناسته وه. نوموړې ته رنجیت سېنګ په زړه پورې ښکاره شو او د هغه په اړه یې نات وپارېد. رنجیت سېنګ په سپینه پای جامه او کرتۍ کې مېلمستیا ته لاړ. یوازې یوې ګانې (کوه نور) یې پر مټ ځلا کوله. که دې ته پام وشي چې هغه کوه نور څرنګه ترلاسه کړی و، نو ښایې په داسې موقع کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ښکاره کول ناښندە وو. دە د ماښامنۍ ډېر وخت پر فني تېر کړ چې د خپل کورني شرابو څښلو ته يې رضا کړې. فني وروستە ليکلي: «هغه څه ته چې دە واين ويل، د سره اور په څېر او د برندي په پرتله ډېر ترخه وو.»

لمړی دی خوښ و چې جورج او سېر ويليم کاټن Sir W Cotton د دە شراب څښي. بيا يې ما ته ټينکار پيل کړ چې زه يې شراب چې زرينه پياله تري ډکه وه وڅښم. يو څه وخت مې ځان ښه تري خلاص کړی و. ما به داسې وښودل چې شراب مې وڅښل، خو ډکه پياله به مې بېرته ساقي ته ورکړه. وروستە شکمن شو، پياله يې راواخيستە، خپلې يوې سترګې ته يې پورته کړه، په ځېر يې په کې وکتل او سر يې وخوځولو او بيا يې پياله بېرته ما ته راکړه. وروستە يې پياله راواخيستە او يوه ګوته يې په کې کړه چې پوه شي ما څومره وڅښل. ما له جګړن وېډ څخه وغوښتل چې ورته ووايي چې په انګلنډ کې ښځې دومره ډېر شراب نه څښي. رنجيت تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې جورج مخ بلې خواته واړولو، بيا يې تر خپل مړوند لاندې ما ته بله پياله راکړه. هغه فکر کولو چې جورج دومره ظالم دی چې ما له شراب څښلو څخه منع کوي.[۱۶]

په عين وخت کې جورج هڅه کوله چې د رنجيت د دوامداره پوښتنو له ځواب څخه ځان تېر کړي. هغه پوښتل چې جورج ولې حتی يوه ښځه هم نه لري. ايملي ليکلي: «جورج په ځواب کې ورته وويل چې په انګلنډ کې يوازې د يوې ښځې درلودل اجازه شته او که چېرې هغه ښځه بده وخېژي، بيا نو ځان تري خلاصول ډېر سخت کار دی. رنجيت وويل چې دا ډېر بد دود دی. سېکان د ۲۵ ښځو اجازه لري او دوی د بدی جرات نه شي کولای ځکه که دوی بدې شي، هغه به يې ووهي. جورج ځواب ورکړ چې دا خو تر ټولو ښه دود دی او کله چې انګلنډ ته لاړ، هڅه به وکړي چې هلته هم دغسې دود خپور کړي.»

سبا ته سېکانو د خپلو پوځي روزنو يوه نندارە جوړه کړه. دوی خپل متحدين په خپل ښه دسپلين اغېزمن کړل او په ځانګړې توګه يې وښودل چې دوی د توپچي نښو په ويشتلو کې ځومره وړتيا لري. وروستە د انګرېزانو وار راغی. جان کې ليکلي: «انګرېزي قوماندان خپله پوره وړتيا پر يو خيالي دښمن باندې په يو يرغل کې وښوده او همدا راز په همدغه وړتيا او پوره زړورتوب يې دښمن ته ماته ورکړه. هغه بې اړنګه په هوارو کې ډېر ښه وجنګېد او يوازې دا يې غوښتل چې د دە مخ ته يو بل پوځ درېدلی وای چې دە ته يې يوه بشپړه او رښتينې بريا ور په برخه کړې وای.»[۱۷]

له پوځي نندارو، ويناوو او څو نورو مېلمستياوو څخه دوه ورځې وروستە، پوځ بلاخره د جګړې په لور روان شو. د پلې او سپرو فرقو د کتارونو په سر کې اسوال نېزه لرونکي پوځيان وو چې تکې سرې چپنې يې پر تن او ګردې او اوچتې خولې يې پر سر وې چې بنکې پرې نښې ټومبل شوې وې. دوی د شکارپور په لور، چېرته چې د بمبيې له پوځ او د شاه شجاع له ډلې سره يو ځای کېدل مارش وکړ. سېکانو په عين وخت کې د شمال په لور لاهور ته حرکت وکړ.

د شاه شجاع له ۶۰۰۰ جېره خورو پوځيانو څخه پرته، د اباسين پوځ له شاوخوا ۱۰۰۰ اروپايانو او د سوېلي هند د کمپنۍ له ۱۴۰۰۰ سپاهيانو څخه جوړ و او له دوی سره لږ تر لږه ۳۸۰۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکيان مل وو. د دغه کسانو بکسونو ته ۳۰۰۰۰ اوښان ګمارل شوي وو چې د همدغه موخې له پاره د بيکانېر Bikaner جاسلمېر Jaisslmir او د هاريانا په کلا Haryana Hisar کې د کمپنۍ د اوښانو له روزنتون څخه راټول شوي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېڅا د سپک تک پلان نه درلود. یو جنرال د خپلو ځېزونو د لېږد له پاره پنځوس اوښانو ته د اړتیا ادعا کړې وه. جنرال نات ۲۶۰ اوښان خپل ځانته بېل کړي وو او ۳۰۰ اوښان د واین ساتنخونو د لېږد له پاره بېل شوي وو. حتی د ټیټې رتبې افسرانو تر څلوېښتو چوپړیالان - له اشپز څخه نهولې تر جارو کښو او سقاو پورې له ځان سره اخیستي وو.[۱۸] تورن جنرال نات خپل پوځي موقف ته پرته د چا له ملاتړ، اړیکو او یا پیســو څخه وده ورکړې وه او د ملکي د فرقې ځوانو افسـرانو ته یې د ځاځ په سـترګه کتل. د نوموړي د خبرې پر بنسټ دغه پوځ مناسـب جدیت نه پلي کولو. د ټیټې رتبې ډېرې افسرانو پر جګړې داسې خیال کولو لکه دوی چې د ښکار ساتېرې ته ستانه وو. یوې فرقې د ګیدړ د ښکار سپې له ځان سره جبهې ته راوستلي وو. نات لیکلي: «که چېرې دوی د لږ بار لېږد ته اړ کړل شوي وای، ډېرو ځوانو افسرانو به د خپل عطر، وېنډسـر Windsor صـابون، کولنیا او کالیو بکس پر ځای د خپلو تورو او دوه میله تومانچو پر پرېښودو فکر کړی وای. یوې فرقې پر دوو اوښانو تر ټولو ښه د منیلا Manila سیګار لېږدول او پر نورو اوښانو مربا، اچار، بې فلټره سګرټ، له هوا څخه عایق شوې غوښه، کوفته شوي پاخه کبان، قابونه، ګیلاسونه، د پخلي سامان، شمعې، دسترخوانونه او داسې نور بار وو.»[۱۹]

نه یوازې دغه وضـعیت بلکې د اباسـین پوځ د ببلابېلو ډلو تر منځ د اړیکو نه شـتون د جنګي قوې اغېزمنتیا ته ښـه علامه نه وه. اوس باید الکساندر برنز د سند له امیرانو سره خبرې اترې بشپړې او له دوی څخه یې اجازه ترلاسه کړې وای چې پوځ له سـیند څخه تېر شـي او د دوی تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې مخ ته لاړ شـي، خو حتی مخکې له دې چې د دوسـت محمد پر ضـد جګړه پیل شـي، د لرکانې لوټ او همدا راز پر کراچۍ برید د انګرېزانو او سـندیانو تر منځ نږدې یوه بله جګړه پیل کړې وه. سـندیانو نه غوښتل چې انګرېزي پوځ د دوی د خاورې په منځ کې تېر شي - چې تر دېرې کچې د پوهاوي وړ کړنه وه؛ نو دوی د اجازې په ورکولو کې ناڅېرې کوله او ویې نه منل چې د بمبیې عسـکرو ته اوښـان او نور باروړونکي ځاروي برابر کړي. دغه عسکر د اباسین په ملاریاجنې دلتا کې وچې ته شوي وو او هملته بند پاتې وو. وضـعیت مخکې له دې چې ښـه شـي دېر خراب شـو. په راتلونکې اونۍ کې مېکناټن هڅه کوله چې بېرته پوځ ته ځان ورسوي. نوموړي تر لاهوره د سپک مشر ملتیا کړې وه چېرته چې ایملي او فني هم د رنجیت سېنګ له «یو شمېر غوره شـوو ښـځو» سـره لیدنه وکړه. په لاره کې مېکناټن یو تکان ورکوونکی خبر واورېد. جنرال سـېر وېلیې کاټن Sir Willoughby Cotton پرته له دې چې امر ورته وشـي، د غونډېدو له ځای څخه چې مخکې پرې هوکړه شـوې وه، له افغانسـتان څخه لیرې د سـوېل په لور ستون شـوی و او نږدې و چې پر سـندي پلازمېنې، حیدراباد یو غیرقانوني یرغل وکړي. مېکناټن له ناچارۍ شـېملې ته ولیکل: «بې اړنګه، کاټن لاره ورکه کړې ده. داسـې برېښـي چې هغه په داسـې تک لوري روان دی چې هېڅ لاره نه لري. زه وېره لرم چې هغه به ژر چېرته په ځنګله کې ورک شي. که وضعیت داسې وي؛ نو زمونږ د افغان عملیاتو برخلیک به څنګه وي؟» میرزا عطا چې ښـکاري د شـاه شـجاع له ډلې سـره مل و، په سـدوزي کمپ کې یې د یوې اوازې یادونه وکړه او هغه دا چې کاټن داسې لاره ورکه کړې چې یوازې یوه معجزه به یې بېرته لارې ته سم کړي. هغه لیکلي: «له پوځ څخه د بوټیو په ځنګله کې لاره ورکه شوې وه او د ډېر وخت سربداله او وارخطا لالهانده ګرځېدل تر څو چې لکه خضر پیغمبر یو د سپینې ږېرې بوډا سړی پیدا شـو او دوی ته یې د سـیند پر غاړه د کمپ لاره وښـوده.»[۲۰]

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن په ټېلی کاټن ته د چټکو اوښـــانو په وســـیله یو لړ پر له پســـې لیکونه ولېږل او له هغه څخه یې په ټینګه غوښـتنه کوله چې برید ونه کړي. دغه جنرال زړه نا زړه یوازې څو ســاعته مخکې له پلان شـوي وخت څخه برید فسـخ کړ خو یوازې هغه وخت چې امیران په بشـپړه ډول ورته تسلیم شول. میرزا عطا په دې هکله داسې لیکلي: «دغه امیران د بداخلاقو او مخربو یوه ډلګی ده او هر وخت جګړې ته لېوال دي. کله چې دوی لکه د ســمندر پرله پســې څپې او یا لکه د جوړېدونکي توپان تورې وربښې د انګرېزي عســکرو پر له پســې څپې ولیدې چې د اوبو او وچې له لارې دوی ته نږدې کېږي، ودار شول او د تسلیمۍ سرونه یې ټیټ کړل.»[۲۱] خو په دغه پېښه کې عسکرو ته د جنرال مخ پاتې نه شو ځکه چې عســکرو یې د دغه ښـــار د لوټولو هیلـه درلوده چې پـه غـالـب کمـان ډېره شـــتمني پـه کې وه. د مېکناټن او د ده د یوه مهم جنرال بیا لیدنه له خوښۍ څخه ډېره لیرې شـېبه وه. مېکناټن، کالوېن ته شـکایت وکړ: «سـېر وېلي په ښکاره ما او اعلحضرت ته د بې واکه کسـانو په سـترګه ګوري. زما د هرې مشـورې پر وړاندې چې زه یې په هر څومره ارامۍ او درناوي ورکوم، له ښـــاخ• او لاســـبرۍ څخه ډک چلند کوي. ما ته یې په وضـــاحت وویل چې زه هڅه کوم د پوځ قوماندې په خپل لاس کې واخلم او زیاته یې کړه چې هغه پرته له اعلی سرقوماندان سېر جان کې څخه بل امر نه پېژني او نه غواړي چې په کار کې یې څوک لاســـوهنه وکړي. دا ټولې خبرې هغه وخت راپورته شـــوې چې ما د شـجاع او د ده د پوځ له پاره د ۱۰۰۰ اوښـانو غوښـتنه وکړه.»[۲۲] دغه غوښـتنه د بار وړنکو ځاروېو په اړه زیاتېدونکې ستونزې ته یوه اشاره وه. ستونزه هغه وخت نوره هم ډېره شوه کله چې د شاه شجاع نیمایي اوښان د یو ډول سندي زهري ګیاه چې پېروټې ته ورته یو ګل و د خوړلو له کبله مړه شـــول؛ نو لکه د پوځ هغه برخه چې د اباســـین په توده او مرطوبه هوا کې بنده پاتې وه، شاه شجاع هم د ځاروېو د نشتوالي له امله چېرته نه شوای خوځېدی.

د شجاع او مېکناټن تر منځ اړیکو هم ښـه پیل نه درلود. مېکناټن لیکلي: «په خواشـینۍ سـره غواړم ووایم چې هر ځل کله چې له هغه ســره کتنه کوم، دی په بې عقلۍ ما ته وایي چې د ده تر واکمنۍ لاندې خاوره به ډېره محدوده وي او په وار وار وایي چې په لودیانې کې یې پاتې کېدل ډېر غوره وو. که یې دا ځل په دې اړه خبره یاده کړه، زه به د سـعدي شـعر ور په یاد کړم: «که یو پاچا اووه سـیمې فتح کړي، بیا به هم د یوې بلې سـیمې فتحې ته لېوال وي.»» مېکناټن بیا زیاته کړې: «خو له بده مرغه، په راتلونکې کې به د شـاه شـجاع د خرڅ له پاره د میاشـتې ۵۰۰۰۰ روپۍ بسـنه ونه کړي.»[۲۳] د مېکناټن او برنز تر منځ هم د تل په څېر ترینګلتیا وه او بې اړینګه نوره هم هغه وخت ډېره شـــوه کله چې مېکناټن ته داسې څوکۍ ورکړل شـوه چې برنز غوښـتله او برنز ته هغه اعزازي لقب ورکړل شـو کوم چې خانتما مېکناټن یې لېوال و؛ نو مېکناټن به هر وخت له برنز ســره چې د ده په اند له ورتیا څخه یې لوړه رتبه درلوده، داســې چلند کولو چې په ظاهر کې مهربانه خو په باطن کې سـپکاوی برېښـېده په داسـې حال کې چې برنز، مېکناټن ته د «بې تجربې» په سـترګه کتل او د ده په اند له «ځایي خلکو ســره د چلند ورتیا نه لري. هغه د پلانونو په جوړولو او بیا یې په پرېښـــودلو کې خورا چټک دی.»[۲۴]

نو له دې کبله د یرغل له پلان شـوي پیل څخه پوره درې میاشـتې وروسـته، دغه ناراضـه او بې اتفاقه پوځ بلاخره په شـــکارپور کې د ۱۸۳۹ کال د فبروري په پای کې غونډ شـــو. یوازېنې خلک چې له اباســـین پوځ څخه اغېزمن شـــوي وو،

• ښاخ: غرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانان وو، خو دوی د پوځ له دسپلین، همغږۍ او مخکښ پلان د نه شتون او یا د قوماندانانو تر منځ له شخړو خبر نه وو. افغانانو یوازې د انکرېزي پوځ د لوېې کچې او ستر ځواک په هکله مبالغوي کیسې اورېدلې وې چې د دوی په لور روان وو. په کندهار کې د دوست محمد میرنې بارکزي ورونو په ځانګړې توګه د زیانمنېدونکو احساس کولو: دوی به د بولان له لارې لکه په ۱۸۳۴ کال کې پر افغانستان د یرغل لمړنۍ نښه وي او اوس چې ویتکېویچ شاته شو او د روسې پوځي ژمنې فسخه شوې، دوی ښه پوهېدل چې د مډرنه، ښه روزل شوي او ښه سمبال شوي ښکېلاکي پوځ پر وړاندې پوره چمتوالی نه لري. کلونه وروسته، د هېواد حماسي شاعرانو د هغه اوازو یادونه کړې چې لوی انکرېزي یرغلګر لښکر د دوی د غرونو او درو په لور روان وو:

په تاکل شوې ورځ، په تاکل شوي ساعت
ښه سمبال او د لوی شمېر پوځ د کابل په لور روان شو
کله چې دغه لویه ډله له هغه سیمې په خوځېدو شوه
ځمکه له خپل بنسټ ځخه په لړزېدو شوه
د شاه ملتیا پې د سند له لارې کوله
یو لک او پنځوس زره یو یو غوره شوي عسکر وو
په بله لاره تیمور، وېږ او ډاکتر لارډ
له پنځه زره نورو عسکرو سره را روان وو
دوه ځاځمن سیندونه، له دوو لورو
له لودیانې ځخه د کابل په لور په بهېدو وو
د هرې سیمې او هر ولایت حاکمان
شاه ته داسې تابع وو لکه موم چې د مهر د ګوتې له پاره وي
اسونه په ترپاري د سند غرونو ته ورسېدل
او د هند دښتو ته ننوتل
خولې او درونده باره اوښان
د غرونو په لاره لکه سیلاب روان وو
توپونه او پیلان یو ځای په مارش وو
لکه غرونه له خپل ځای ځخه د نیل سیند د قوت په ځېر روان وو.[۲۵]

کله چې په شکارپور کې کمپ او ساتنځی جوړ شو، د نورو اوښانو د نه شتون له کبله د جګړې اکمالات، مهمات او خوراکي توکي په چټکه راغوښتل شوو جالو کې په اباسین کې ښکته ولېږدول شول. د پلې قوې یو ځوان افسر، تامس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیټن Thomas Seaton چې د جالو د یو اکمالاتي کاروان قوماندہ یې په غاړه وه، ویلې: «د جالو تل هوار او ډېر ژور و. شاتنۍ برخې یې د مخې په پرتله سورورې وې او پاسنۍ څوکې یې له اوبو څخه شاوخوا څلور مټره اوچتې وې. د دغه عجیبه کاروان شاوخوا ټولې پنځوس جالې یو ډول وې. په هره جاله کې یوه د پوزي دوه کوټه ییزه کوډخه جوړه وه. دغه کاروان په سیند کې داسې ښکاړېده لکه یو بهانده کلی.»[۲۶] د فبروري په پای کې ټول مهمات شکارپور ته ورسېدل او د بمبيي وروستي عسکر هم راغلل.

اوس یوازې یو پله ته اړتیا وه. سیند له ۹۰۰ مترو څخه ډېر سورور و او اوبه یې داسې چټکې بهېدې لکه د ژرندې د ویالې. په پیل کې انجنیرانو یوازې اته کښتۍ لرلې او دوی ته څېرمه، پرته له یو کوچني کلي بل څه نه وو... ارکېدي جېمز برادفوټ Orcadian James Brodfoot چې د پل د جوړولو مشري کوله، ویلي:

لمړی مو په ډېر زیار ۱۲۰ کښتۍ قبضه کړې. بیا مو ډېرې وني ووهلې او دستک مو تري جوړ کړل. رسۍ نه وې، خو مور له یو ډول عجیبه وښو څخه چې له دغه ځای څخه په سل میله لیرې سیمه کې شنه کېږي، پنځه سوه کېبل جوړ کړل. وړې وني مو له یو بل سره وترلې او پنځه سوه کیلو ګرامه تیږې مو په کې واچولې چې د لنګرونو کار تري واخلو. سمدلاسه مو په همدغه ځای کې مېخونه جوړ کړل. وروسته مو په سیند کې کښتۍ په یوه لیکه داسې لنګر کړې چې د هرې یوې تر منځ دوولس فوټه واټن و. بیا مو قوي دستک په کښتیو او د کښتیو ترمنځ کښودل او د دستکو پر سر مو تختې مېخ کړې؛ نو په یوولس ورځو کې مو پل بشپړ کړ. تر اوسه هېڅ کله دومره لوی پوځي پل نه و جوړ شوی. اوس په خپله فکر وکړئ چې مورږ به په یوولس ورځو کې څومره خواري کړې وي[۲۷]

یرغلګر لښکر بلاخره له اباسین څخه د فبروري په وروستۍ ورځ تېر شو. مېرزا عطا د پل په جوړولو سخت اغېزمن شوی و: «د انګرېزي پوځ حیرانوونکې تخنیکي وړتیا ته به سقراط او اپلاتون شرمېدلې وای. په یقین سره هر څوک چې دغه پل وویني، هک پک به شي.»[۲۸] خو د انګرېزي وړتیا کچه په راتلونکو ورځو کې ښه واضح شوه. وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول او د شکارپور او بولان د درې تر منځ یوسل او پنځوس میله خاره او مالګینه سیمې ته ننوتل، مېکناټن او د هغه جنرالانو ته جوته شوه چې دوی په رښتیا څه شی په غاړه اخیستي: داسې یو کمپاین چې د دوی له خپلې خاورې څخه ډېر لیرې ترسره کېدو او د خورا لږ او کمزورو اړیکو سره په ناوړه، وچ او بې نقشې ځای کې چې له هرې خوا بې باوره او بې ګروهنې متحدین تري تاو وو.

د ځنډ له کبله اوړی رانږدې کېده او دښته په چټکۍ په تودېدو وه؛ نو په دغه بیدیا کې به دوی د شپې مزل کولو. مخکې له ټاکل شوي تک لوري څخه، د اوبو او نورو اکمالاتو د نیمګړې سروې له کبله هېڅوک نه پوهېدل چې څومره خوراکي توکو او اوبو ته اړتیا وه او نه هم چا داسې ګرمۍ ته تابیا درلوده. سیټن ته له پیل څخه هر څه له زغم څخه وتلي ښکاره شول. له شکارپوره له ستنېدو څخه یې دوه ورځې وروسته لیکلي: «مورږ به مزل په لمرلوېدو کې پیل کړ. وروسته له دې چې مورږ دښتې ته ننوتو، سمدلاسه باد پیل شو. لمړی نرم و، خو وروسته تود او تېز شو. د پوډر په څېر دورې په هر څه کې ننوتلې او په داسې حال کې چې ګرمي له ځمکې څخه لا تر اوسه اوچتېده، د نه زغملو تنده یې رامنځ کړه.» هغه زیاتوي:

په دغه مارش کې سپاهیانو دروند بار درلود. هر سپاهي یو دروند ټوپک، شپېته مرمۍ، جامې، د اړتیا وړ توکو څخه ډکه چانټه، د اوبو پتک او نور ضروري څېزونه ځان سره لېږدول. د دوی د کتان تنک یونیفورم له دغسې درانده بار سره د دوی ربړه نوره هم زیاته کړې وه. په دغسې وضعیت کې د هر یو حالت د زړه سواندۍ وړ و او هره دقیقه یې ځوربدنه ډېرېده. په پتکو کې یې اوبه په خلاصېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وې. د شپې په نیمایي کې سخت سترې شول. وروسته یې په زکړوي پیل وکړ. بیا چیغې پیل شوې، «اوبه - اوبه!» د دوی ډېرې نیمه اله کویي کوله... یو ســپاهي په داســې بد وضــعیت کې و چې ما کله خبرې ورســره وکړې، خواب یې نه شــو راکولای. په خوله کې یې ژبې کړنجاری کولو او د ده تول مخ له ډېرې ربړې څخه کوږ شوی و.

یوازې د سپاهیانو دغسې ربړن وضعیت نه و:

د لښــکر خوارکي ملکیان چې درانده بارونه ورســره وو او ځینو یې خپل ماشــومان هم لېږدول، لا په ډېر بد حالت کې وو. د کوچنیو ماشــومانو چیغې زړه دردوونکې وې. تکړه خلک چې درنو بارونو ســخت ســترې کړي وو په ځمکه خواره پراته وو، زکړوي یې کول او خپل تټر یې وهل... په کمپ کې له یوه ځایي افســر ســره خپله یوازنۍ کوچنۍ لور وه. مور یې مړه شــوې وه. هغه یوه ښــایســته، خوش خویه او شــوخه شــپږ کلنه نجلۍ وه او په هر چا ډېره ګرانه وه. ما به هر کله لیدله، له پلار ســره یې ما مجلســونه کول، د اور په بلولو او ډوډۍ پخولو کې به مې مرسته ورسره کوله او په عین وخت کې د دغه ښایسته کوچنۍ نجلۍ خبرو او چلند ډېره خوښې رابښله. ما نومورې په لســو بجو جوړه روغه ولیده، خو په درېیو بجو مړه پرته وه او د ښــخولو له پاره یې تیاروله... [کله چې دوی په لمرخاته کې کمپ ته ورسېدل]، له هغه دوه ډېرشــو ځاه کانو څخه چې په یوه تنکي کې کیندل شــوي وو، یوازې شپږو یې اوبه لرلې. په یو ځا کې چې یو ځاروی لوېدلی و، اوبه زهرجنې شــوې وې. په نورو پاتې پنځو ځاه کانو کې اوبه داسې ترخې او تروې وې چې سړیو وویل د دوی پتکونه [چې له ژړو څخه جوړ وو] دغه اوبو تک تور کړل.[۲۹]

له بلې خوا د بلوڅ لوټمارانو بریدونه مخ په ډېرېدو وو. د نیمکړې دیپلوماســۍ، د زوروالۍ او برلاســۍ احســاس او له سیمه ییزو مشرانو سره د نه همغږۍ له کبله، د سیمې قبیلو پر انګرېزي زیانمنوونکو کتارونو باندې بریدونه مناسب ګڼل. په عمومي توګه، په عســکرو باندی چا غرض ونه کړ، خو د کمپ بې دفاع ملکي خلک هره ورځ لوټ او وژل کېدل.

نوېل چمبرلېن Neville Chamberlain چې د اســوالو ځواکونو یو ځوان افســر و، د شــکارپوره له ســتنېدو څخه یوه اونۍ وروســته د یوه ډنډ تر څنګ خپلې لمړنۍ مرګ ژوبلې ولیدې: «یوه ښځه - خوارکۍ بنده - د اوبو پر څنډه پرته وه. د هغې تور اوږده وېښــته د اوبو څپو ښکته پورته کول». ســتونی یې له یو غوږ څخه تر بل پورې غوڅ شــوی و. ورپســې نورې مرګ ژوبلې هم پېښــې شــوې. «مړي په لاره کې پرېښــودل شــول او مخ په خوســا کېدو وو. په هغه رنا کې چې ســپوږمۍ کوله، نه یوه ونه، نه یو بوټی او نه د وښــو یو تار لیدل کېده. ســر تر پایه ریګ و او په دغه دښــته کې یوه مرغۍ هم نه وه او حتی شــغال هم نه و- دا ځکه وایم چې مورِ له اوښــانو ســره په ډېرو ســختو ځایونو کې مزل کړی او چېرته به چې شــغالان وو، اوښــان به یې خامخا پیدا کول. زمورِ اوښــانو د خوراک له پاره څو ورځې هېڅ نه لرل او له هغوی څخه ۴۵ یوازې په یوه شپه کې له لوږې مړه شول. »[۳۰]

د مزل دغسې ګرمې او په سپوږمۍ رنا شپې وې چې عسکرو - د ډېرو له پاره په لمړي ځل - هغه کس ولید چې دوی یې له پاره خپل ژوند په خطر کې اچولی و. چمبرلېن لیکلي: «شاه شجاع یو زوړ سړی دی، شاوخوا شپېته کاله عمر لري. ږیره یې تر تټر پورې رســېږي او ســپینه ده، خو چې خپل ځان ځوان وښــيي، هغې ته تور رنګ ورکوي. نومورې په یو ډول سرخلاصې ډولې کې ناست وي چې دوولس کسه یې لېږدوي او په اس سپاره، پلي، اوښان، اسونه او سل سپاهیان یې په چوپړ کې دي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـجاع ظاهراً د مارش ربړن وضـعیت دومره بد نه ګڼلو، خو د نورو په څېر هغه هم د پلان د نه شـتون، د بلوڅ شوکمارانو د ډېرېدونکو ستونزو او د بار وړونکو اوښانو د مړینې په هکله اندېښمن و. نوموړی په دې هم اندېښمن و چې له خپل راتلونکي رعیت څخه یې د خپلې هغه غوښتنې په اړه سـور ځواب ترلاسـه کړ چې د ده ملاتړ وکړي. له هغه ورځې څخه چې مېکناټن نوموړي ته واک ته د رسولو خبر ورکړ، په ټول قوت یې په خپله زړه واکمنۍ کې ببلابېلو قومي مشـرانو ته لیکونه واسـتول او «د خپلې کورنۍ د دود پر بنسـټ یې دوی ته بلنه ورکوله چې راپورته شي او ده ته بیعت وکړي او خپل پخواني حقوق او ځمکې د تل له پاره خوندي کړي»، خو د ده لیکونو ته ځواب یوه کنوونکې چوپتیا وه. یوازې د غلزیو او خیبر یو شمېر مشرانو په ځواب کې پیسې ترې وغوښتې.[۳۱]

د هغو مشـرانو چوپتیا هم د اندېښـنې وړ وه چې سـیمو ته یې انګرېزان ور روان وو.- لکه د قلات محراب خان. پخوا محراب خان تر ډېرې کچې د شـاه شجاع پلوی و او ده ته یې پنځه کاله ورانديې کله چې نوموړی په کندهار کې له ماتې څخه وروسـته په تېښـته و، پناه ورکړې وه، خو محراب خان په کلکه د انګرېزانو د لاسـپوڅې په توګه د شـاه شـجاع واک ته رسېدل نه خوښېدل.

کله چې برنز محراب خان ته ولېږل شـو چې د ده ملاتړ خپل کړي او له ده څخه د عسـکرو له پاره ۱۰۰۰ پسـونه وپېري چې اوس د ځېرې نیمایي برخه ورکول کېده، محراب خان په صـداقت څرګنده کړه چې دی دغې پالیسۍ ته د بې فکرۍ او بې پلانۍ په سـترګه ګوري او دغه پالیسـي له سـتراتېژیکي اړخه په غلطه لاره روانه ده. برنز ویلي: «محراب خان په بشپړ صداقت د هغه څه په اړه وضاحت ورکړ چې موږ په ذمه اخیستي او ویې ویل چې دا خورا لویه مړۍ ده او تېرول یې اسانه کار نه دی.»

هغه وویل د دې پر ځای چې پر افغانانو ډډې ولګوي، زموږ حکومت دوی څنګ ته ووهل او هېواد مو په بهرني عسـکرو ډک کړ. که زموږ موخه دا وي چې په افغانسـتان کې ځان ته ځای پیدا کړو او شـاه شـجاع ته هسـې په نامه د کابل او کندهار واکمني ورکړو؛ نو موږ پر غلطه لاره روان یو. ټول افغانان له شـاه شـجاع څخه ناراضـه دي او د لښـکرو په تېرېدنه ټول محمدیان څک او پارول شـوي دي. که چېرې د شاه شجاع خپلې غلطۍ ور په ګوته نه کړو موږ به په بد حالت کې ځان ومومو او د کابل مشر(دوست محمد) د توان او استعداد څېړنه دی. که څه هم موږ کولی شـو حتی په خپل اوسـني پلان، شاه شجاع د هغه ځای ناستی کړو، خو موږ به هېڅ کله پر افغان ملت بریالي نه شـو.[۳۲]

دا یوه هوښـیاره مشـوره وه. برنز ونه کړای شـول چې د پوځ د اړتیا وړ څه وپېري او یا د محراب خان یوه کوچنۍ ډزه ملاتړ خپل کړي. په داسـې حال کې چې هغه د تګ له پاره چمتو کېده، د ده کورېه په خپل بصـیرت هغه ته وروسـتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرداری ورکړ. هغه وویل: «تاسې دغه هبواد ته خپل پوځ د ننه کړ، خو په دې مو فکر کړی چې بېرته به یې څنګه وباسی؟*»[۳۳]

د دادور Dadur له مالګینو او سپینو ږندوونکو دلدلونو• څخه، د هوارې دښتې ځلانده تاوده خوپ• کرار کرار د غونديو شېوندە لمنو ته لاره وکړه او دې په خپل وار د سوېلي افغانستان د لویو غرونو په لیږې پرتو موړو کې سپینو زرینو کرښو ته لاره اېستلې وه چې د دوبي د توپان له دوړو جوړې شوې وې. سیمه او شاوخوا یې همدغسې سپېره وو. رنګ یې د اېرو په شان و او د مخکنیو سیمو په څېر وچه وه، خو پېچومي یې ورو ورو تر هغه وخته ستوغ او شېوندە کېدل تر څو چې ناڅاپه د عسکرو مخې ته د بولان غاښي تورە خلاصه خوله ښکاره شوه. د اویا میلو په اوږدو کې د څلورو لمړیو غاښیو لاره دومره تنګه وه چې یوازې به یو اوښ په کې تېرېدی شوی. اوس چې اسونو په سختۍ په داسې لاره ګامونه اېښودل چې تیږې به لاندې ورځخه د وچ سیند تل ته غورځېدې، د قوماندانانو غلطیو د مرګ ژوبلې شمېر څو برابره کړ. د دوبي په هوا کې په ستغه لاره د ختلو له پاره د پلي ځواکونو ساه تنګوونکی د ژمي یونیفورم له کچې وتلی ګرم و او که څه هم جګو ګړنګونو سپاهیان د لمر له وړانګو څخه ساتل خو له کمرونو څخه د تودوخې انعکاس د دوی پر مخ داسې لګېدو لکه د تنور تاو. د کېږدۍ په دوپنجنه هوا کې ترمامیتر د تودوخې درجه ۱۱۹ درجې ښوده (د سانتي ګریټ ۴۸،۳۳ درجې. ژباړن).

سړکونه سم نه وو سروې شوي او نه هم پوځي انجنیرانو څه ښه والی په کې راوستی و؛ نو د توپونو لېږد نږدې ناشونی و. په لمړیو کې به اته اسونه پر یو توپ پسې وترل شول او د سپاهیانو څو لیکو به په رسۍ له اسونو سره یو ځای کش کول، خو کله چې لاره نوره هم ستغه او ډبرینه شوه، توپونه به پرزه پرزه شول او په لاس کې به لېږدول کېدل. جګړن ویلیم هو William Hough لیکلي: «نه یوازې هر توپ، بلکې هره کراچۍ، هره بګۍ او داسې نور پرزه پرزه شول او لاس په لاس به لېږدول کېدل. لاره دومره ستغه شوه چې ځینو نه غوښتل چې سپاره لاړ شي. یو څو اوښان چې ولوېدل، شاته یې نور کرار ودرېدل... د غاښي په سر کې [بلوڅانو] په پوره قوت زمور پر بار برید وکړ. په ۴۹ اوښانو بار غله یې راڅخه یوړه. شاتني عسکرو په لاره کې د کمپ د ملکیانو ټوټې ټوټې مړي ومونډل.»[۳۴]

---

*دا یوه مهمه جمله وګرځېده او حتی تر نن پورې په پراخه کچه په یاد پاتې ده. په ۲۰۰۳ کال کې ماته همدغه جمله جاوید پراچه تکرار کړه. دی یو تکړه وکیل دی چې په بریالیتوب یې د پېښور په ستره محکمه کې د القاعدې له شکمنو څخه دفاع وکړه. په کوهاټ کې چېرته چې ازادې قبایلي سیمې د پاکستان او افغانستان تر منځ د ډال کمربند جوړوي، نومورې په خپل کلا ورته مضبوط کور کې ټپي طالب جنګیالیو - او د دوی یخ وهلو ښځو او موشومانو ته چې په توره بوره کې د امریکا له ۱۵۰۰۰ پونډه Daisy Cutter بمونو څخه په غرونو کې تښتېدلي وو، پناه ورکړې وه او دوه ځله د دېرې اسمعیل خان په بدنامه زندان کی بندي شوی و. دی ادعا کوي چې د سي ای اې مستنطقینو شنکجه ورکړې. که څه هم د غربي وسلو له توان او ورتیا څخه له نږدې خبر و، په خپل تاریخ پوهېدە او هېڅکله په دې باور نه و چې ناټو به د افغانستان په اشغال کی بریالی شي. وروسته له دې چې کرزی د جمهور رئیس په توګه واک ته ورسول شو، زه ژر له دە سره د مرکې له پاره کوهاټ ته لاړم. د یو بل پوښلزي واک ته د رسولو د هڅو د ناکامۍ په اړه، دە همدغه د محراب خان خبره د ثبوت له پاره راته وکړه.

• دلدل: اوبجنه ځمکه

• خوپ: ګرد، غبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپې له خوا به د اوښانو او په کمپ کې د ملکیانو د زکړویو او ځانکدن شورماشور و: ډېر سپاهیان به چپه شول. نرۍ، وچه او کرمه هوا به په زېښــله او اوبه به يې غوښــتې، خو دوی ته به په ځواب کې ویل کېدل چې اوبه نه شــته. ســربېره پر دې، ســیټن لیکلي: «د مړو اوښــانو تورم د زغملو نه و. زه نه شــم کولای د کرمۍ، دوړو، د دښــتې باد او د مچانو د کلې عذاب بیان کړم. د ټول کمپ داسې بوی لګېده لکه د مړســتون. په هرو درې کامو کې به یو سړی او یا یو ځاروی مړ پروت و.»[۳۵]

د خوراکي توکو د کمښــت له امله، ځیره له نیمایې ځخه یو پرځلورمې برخې ته کمه کړل شــوه. د کمپنۍ ملکیانو«په غوړو کې سره شوې د پسه ځرمن، د ځارویو ټینګې خټه شوې وینې او د بوټیو ریښې چه هلته موندل کېدې خوړلې».[۳۶]

د اکاړ تاوتریخوالي ناځاپه پېښــو په دوامداره توګه هر یو په وېره کې اچولی و. ویلیم هو د اپرېل په درېیم په خپل یادښــت کتاب کې لیکلي: «د توپچي ډلګۍ دوه مشــرانو په داســې حال کې چې د پزې نصــوار يې کول، په ســرونو کې يې مرمۍ غار جوړ کړ او ورپســې ټوټې ټوټې کړل شــول.»[۳۷] هغه اســونه چې له ډېرې کمزورۍ ځخه نور د تګ نه وو په کې شمېر وویشتل شول او له کبله يې ډېر بارونه وسوځول شول چې د بلوڅانو لاس ته ور نه شي.[۳۸] سپاهي سیتارام ویلي:

دا د دوزخ خوله وه. اوبه ترخې وې. هر ځه، حتی د ســون لرګي باید په اوښــانو لېږدول شــوي وای. اوس بلوڅانو د شــپې له خوا پر موږ بریدونه کول او د اوښــانو اوږده کتارونه به يې له ځان ســره وړل. د کرمۍ له امله ډېر مړه شــول. په یوه ورځ کې پنځه دېرش کســه د کرمۍ قرباني شــول. په دې وخت کې د کمپنۍ د پوځ ســپاهیان نږدې بېرته هند ته تللي وو او په ډېرو فرقو کې د بلوا او پاڅون نښــې لیدل کېدې، خو د شــاه شــجاع لوېې ســخاوتمنې ژمنې له یوې خوا او له بلوڅانو ځخه وېرې له بلې خوا چې شــمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده، پوځ ځپل مارش ته دوام ورکړ. ډېر خلک د دغه قبیلې د خلکو له لاسه ووژل شول. هر وخت چه دوی ته فرصت برابرېده، په وژنه به يې لاس پورې کړ او لوی لوی کمرونه به يې له غره ځخه لاندې راخوشې کړل.[۳۹]

میرزا عطا لیکلي چې د شــاه شــجاع ډلې ځان نېک بخته ګڼلو چې د بلوڅانو په غلچکي بریدونو کې د مرمیو له باران ځخه ژوندي پاتې شــول. کله به چې د دوی پر کتار ډزې پیل شــوې، دوی به د کمرونو په چولو کې او د کمرونو شــاته پټ شول. میرزا عطا زیاتوي:

پوځ د بولان غاښــي تنګي ته ننوت. غاښــی ډبرین او ډېر هســک او تیټ و. د غرونو هســکې ځوکې ترې چاپېر وې. پوځ په وېره ځک ځک کتل او د بلوڅي قبیلې غرني خلکو له پټو ځایونو ځخه په ډزو او لوټ کې ځنډ نه کولو. په زرګونو د بار ځاروي لکه اوښان، اسونه او پیلان له بار ســره ورک شــول. له غاښــي ځخه تېرېدنه بې کچې ســخته وه. انګرېزانو دوه میاشــتې وړاندې دوه توپونه او په زرګونو پر خرو بار باروت غاښــي ته لېږلي وو چې لاره وســاتي. توپونه يې جلا جلا په رســیو پورته کش کړي وو. نور اکمالات هم په همدغه توګه د ډېرو اوښانو، اسونو او غویو د مړینې په بیه ډېر په سختۍ ولېږدول شول. کڼ شمېر عسکر له لوړې او تندې مړه او ډېر پوځي وسایل لوټ شــول. دوی په دغه دوزخ ته ورته او بې اوبو تنګي کې درې ورځې او شــپې تېرې کړې. خوراکي توکې دومره لږ وو چې نیم من اوړه حتی د سرو زرو په یوه روپۍ نه پیدا کېدل.[۴۰]

له غاښــي ځخه شــجاع، وېډ ته ولیکل چې دی به «په مناســب وخت کې» د دغه ســیمې د قبیلې ســړیو ته د «دوی د جنایتکاره چلند» له کبله جزا ورکړي. نوموړي خپله دا اندېښــنه هم ورته لیکلې وه چې د واک غاصــبین به د پوهانو او علماوو په وسیله خلک د ده پر ضد وپاروي او اړودوړ به جوړ کړي.[۴۱] د شجاع دغه اندېښنه د توجیه وړ وه: له کافرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرنګیانو سره د ده تړاو د نومورې تر ټولو زیانمنښدونکی ټکی و. مذهبي تعصب د ده د بارکزي رقیبانو په وسله تون کې تر ټولو غښتلې وسله وه.

له بولان څخه بر کوښټه پرته وه چې په هغه وخت کې یوازې یو خوار ۵۰۰ کوره کلی و. له دې څخه وروســته یو بل سخت غاښی، خوجک Khojak و چې د بولان په پرتله لنډ او لږ ستغ خو ډېر وچ و. میرزا عطا لیکلي: «دوی شپه په تنده کې تېره کړه. چېرته به چې اوبه وموندل شوې، چټلې او خوسا به وې. مړه څاروي به په کې پراته وو. چا به چې دغه اوبه وڅښلې، سمدلاسه به یې په کښده درد شو او د لمنې به شول. دوی د اوبو له نشتوالي څخه دومره وځوړښدل چې دوه ورځې انســانان او څاروي داسې لړزښدل لکه ولې.»[۴۲] د کمپ ملکیانو سره ډوډۍ نږدې په بشپړه توګه خلاصه شوې وه. یو افسر په خپل راپور کې لیکلي: «داسې کسان ولیدل شول چې د مړو څارویو په خوسا غوښه کې یې ګوتې خښې کړې وې او د څارویو له خوشــایو څخه یې د جوارو دانې راټولولې. ما یوه ورځ د لارې پر غاړه یو مړی ولید چې کله یې د مړه غویې وژې پر خوله شکولې، مړ شوی و.»[۴۳] پوځ مخکې له دې چې یوازې له یو افغان سره جګړه وکړي، سخت زیانمن شوی و.

خو لږ وړاندې یې د ارامۍ سا وکښله. یرغلګر پوځ د خوجک په لیږې اړخ کې داسې څړځایونو ته ورسېد چېرته چې ځای ځای د څېړې ونې هم ولاړې وې. کله کله به د کوچیانو د لمورو پسونو او ببرو نصواري وزو رمې ولیدل شوې چې په ونه جګو سړیو به پوولې. د دوی به سپینې لونګۍ پر سر او بانجاني جامې په تن وې . له دوی سره به د کوچیانو یو لوی سپی هم و. سیمه تر اوســه وچه وه او تود باد هم لګېده، خو چېرته به چې اوبه وې، هلته به د سپېدارو سوړ سیوری هم و چې له ځینو څخه به پېروتې تاو وې.*

اوس دغه پوځ د بلوڅانو د خاورې له نامالومې پولې څخه تېر شــوی او د پښــتنو خاورې ته ننوتی و. له غلچکي بلوڅي شوکمارانو څخه وروسته، د اځکزي قوم د اړوند کسانو زړورتیا پر نات اغېزه وکړه. دوی په ډېر ویاړ د دغه خاورې د څښــتن په توګه د انګرېزانو کمپ ته کامونه واخیســتل او خپل ممکنه راتلونکي ښــکېلاکیان یې تر پوښــتنو لاندې ونیول. نات خپلې لور ته لیکلي: «دوی بې اړنګه ډېر ښه ښکارېدل، سم لکه د ښاغلو په څېر.» کله چې یو افغان له ده څخه پوښــتنه وکړه چې انګرېزان ولې راغلي، نات ځواب ورکړ چې شــاه شــجاع ښرته راغلی چې خپل مشــروع میراث ترلاسه کړي او دوست محمد د تخت حق نه لري. افغان په ترخه ښه په ځواب کې ورته وویل: «تاسې د بنارس او ډهلي څه حق لرئ؟ ولې، همدغسې دوست محمد د کابل حق لري او هغه به خپل حق خوندي وساتي.» له دغه خبرو څخه وروســته، نات د شــاه شــجاع د راتک په اړه د خلکو د غبرګون په هکله ډېر اړنګ درلود: «زه د حکومت او نورو ســره همغږی نه یم او زه په رښــتیا باور لرم چې د افغانســتان خلک به پرته له جګړې خپل هېواد له لاســه ورنه کړي. زه پوهېږم، ځکه چې زه د دوی پرځای وای، ما به هم همدغسې کړي وای.»[۴۴]

نورو افسرانو یو بل سره دې ته ورته خبرې کولې. د تورن تامس ګیسفورډ Thomas Gaisford له یو هندي چوپړیال

*اوس دغه سیمه چې د کندهار سوبل ته د غرونو له لمنې، سپین بولدک څخه غځېدلې، دومره وچه ده چې نږدې په یوه دښته بدله شوې. هلته د پسرلي څړځایونه او د څېړې ونې یوازې د غره په ارغاړو کې محدودې دي، خو لکه نوم یې، چمن چې اوس د افغانستان او پاکستان تر منځ پوله ده، د اباسین د پوځیانو څرکندونې دغه سیمه شنه بیانوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه یو پښتون وپوښتل: «تاسې په رښتیا دغه پرنګیانو ته صاحب وایئ؟»[۴۵] هغه دغه پوښتنه په داسې بڼه وکړه لکه د ده په اند «د یو کافر ســپي» یادونه به دوی ته یوه مناســبه کلیمه وه. یو تکړه افســر، جورج لارنس چې لږ مخکې مېکناټن ورته د خپل سکرتر ترفېع ورکړې وه، لیکلي: «په ښــو جامو پټ او پر اس ســپور یو افغان زمونږ مخې ته راغی. هغه چې زمونږ کمپ او زمونږ عســکر ولیدل، ما ته یې په ډېر ســپکاي وویل: «تاسې د کېږدیو او د اوښــانو پوځ یاســت. زمونږ پوځ له اسونو او سړیو څخه جوړ دی.» هغه زیاته کړه: «تاسې څه شي هڅولې یاست! چې زمونږ غوندې یو داسې ډېرین او بې وزله هېواد ته چې اوبه او داســې نور څه نه لري، په خپل راتګ ســره په کروړونو روپۍ ضــایع کوئ چې د پاچا په توګه یو بدبخته سړی پر مورږ وټپئ؟ داسې یو پاچا چې څنګه ستاسې ورته شا شــوه، زمونږ خپل پاچا، دوســت محمد به یې بېرته را وېرځوي.»»[۴۶] د وخت په تېرېدو ســره به د دغه افغان وړاندوینه بیخي ســمه وخېژي او کله چې پــاڅــون پــیــل کــېــږي، د هــمــدغــه افــغــان د ســیــمې اڅــکــزي بــه د پــاڅــون پــه ســر کې وي. افغانانو پر ناټ باندې اغېز وکړ، خو هغه لــه خپلو همکارانو څخه دومره خوښ نه و. په دغه مهال اعلی ســر قوماندان سېر جان کې کمپ ته رارسېدلی و او د ناټ پر ځای، چې مشــر او د تجربې خاوند و، د «ملکې افسـر» جنرال وېلشــر Willshire ته یې د ټولې کمپنۍ د بمبيې د پلي ســپاهیانو قوماندہ په لاس ورکړه. که څه هم ده له پخوا څخه انګېرل چې دې ته ورته څه به پېښ شــي، خو اوس دغه کړنې په دې وځورولو چې د ده د نســب له وجې او د انګرېزي منظم پوځ په پرتله د کمپنۍ د فرقې د پرســتیژ د نه شــتون له مخې هغه له پامه وغورځول شــو؛ نو نومورې ســخت ځاځمن و. دی سمدلاسه له اعلی سرقوماندان سره د خبرو له پاره د هغه کېږدۍ ته لاړ. دغه مرکه ډېره لنډه او ډېره بده پای ته ورسېده.

ناټ وویل: «زه پوهېږم چې له دې امله قرباني شوم چې زه تصادفاً د ملکې د افسرانو په پرتله جګپورې یم.»

جان کین په ځواب کې وویل: «بې خونده نظر! ته زما صلاحیت او پرېکړې ته په ټیټه سترګه ګورې. زه چې تر څو ژوندی یم، تا به په دغه چلند هېڅ کله ونه بښم.» ناټ ځواب ورکړ: «عالي جنابه، چې داسې ده؛ نو تا ته ښه شپه غواړم.»[۴۷] دغه شخړه ناټ ته ډېره ګرانبیه تمامه شوه. که څه هم د اباسین په پوځ کې هغه تر ټولو وړ، نومور او د اوږدې تجربې جنرال و، له دې څخه وروسته یې له خپلو مشــرانو ســره د تند مزاجۍ نوم پیدا کړ او اوس اکلنډ او جان کین دواړه په دې باور وو چې نومورې د ډېرې ســتونزغارۍ او بې دیپلوماتیکۍ له امله د بشــپړې قوماندانۍ له پاره وړ کس نه و. دغه اند د یو شــمېر خورا بدو ګمارنو ســبب شــو په کومو کې چې ناټ په وار وار د لږ وړ کســانو په ګټه له پامه وغورځول شو او لږ وخت وروسته یې د اشغال له پاره ډېرې مرګونې پایلې درلودې.

د اباســین پوځ اوس خپلې لمړنۍ جدي ننګونې ته چې د کندهار نیول وو نږدې کېده. داســې ګنګوســې وې چې د بارکزیو اســواله ځواک په نږدې ســیمو کې له پوځ څخه راتاو شــوې او برید ته چمتو دی. یوه شــپه د یو غلط راپور له مخې چې برید پېښېدونکی دی، عسکر په کېږدیو کې له خوب څخه ویښ کړل شول او پوځ په بېړه دفاعي لیکې جوړې کړې. دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر لمر ختو پورې ګوته په ماشـــه ویښ پاتې شـــول. په ســـیمه کې په مرموزه توګه د مېکنانټن د دوه پیلانو ورکېدل او همدارنګه د شـپې له خوا د هغه ویالې د اوبو بل لور ته اړول چې کمپ ته یې اوبه ورکولې، داسـې شـک رامنځته کړ چې یوه پټه دښمنه قوا دلته شته او د یرغل له پاره ښه فرصت ته تم ده.

د پوځ له پاره دا ډېر ښـه وشـول چې افغانانو په خپل بشـپړ قوت پر دوی یرغل ونه کړ ځکه چې په غاښـیو کې اوږده مزل، پوځ څه نا څه له سېکه ایستلی و. تامس کیسـفورډ لیکلي: «موږ په دغه مهال کې هېڅ د جګړې وړتیا نه لرله. هر سړي د بیا سېک اخیستنې له پاره دمی ته اړتیا درلوده او اسـونه هم نور د تګ نه وو. د کمپ ملکیان له لوړې سره مخ وو او په اکمالاتو کې هم نړدې څه نه وو پاتې. موږ په رښتیا د یو لښکر د بریـد پر وړاندې ناتوانه او عاجز وو.»[۴۸]

د اپرېل په شـلمه د سـهار شـاوخوا لس بجې وې چې د اباسـین پوځ خپله رښـتینې لمړنۍ لاسـته راوړنه ومونده. د برنز د ځارکړې ځانګې مشـر، موهن لال کشـمیري کېږدۍ ته یو ځړی راغی او ویې ویل چې د دوسـت محمد یو مخور اشـرافي له کمپ څخه لږ وړاندې له ۲۰۰ ملاتړو سره ولاړ دی او غواړي چې شاه شجاع ته بیعت وکړي.[۴۹] بلاخره د شاه شجاع له لېږلو لیکونو څخه یوه یې پایله وزېږوله.[۵۰] موهن لال د دغه اشـرافي د بدرګې له پاره ولېږل شـو چې د شـاه کېږدۍ ته یې بدرګه کړي.

حاجي خان کاکړ حتی په نولسمه پېړۍ کې د افغاني سیاست د معیار پر بنسټ، یوه ښویه، ځانپاله او بې اصوله څېره و. د هغه نیکونو د پخوا راهیسي په سیمه کې د واک په وېشلو او پاچا جوړولو کې رول لوبولی و. نوموړی چې د دوسـت محمد په چوپړ کې لمړی د بامیانو والي وګمارل شـو او وروسـته د دوسـت محمد د ځانګړې اسـوالې قوې د قوماندان دنده ورکړل شوې وه، دوه ځله یې دوسـت محمد یوازې پرېښی و، په وروستي ځل په ۱۹۳۷ کال د جمرود په جګړه کې، خو ده به تل خپله د قطعې پره ښـه لوبوله. هغه وتوانېد چې د لوري بدلولو له پاره ځان ته مناسـب وخت وټاکي او د پرله پسـې خیانت په وسـیله په واک او ارزښـت کې اوچت مقام ترلاسـه کړي. مولانا حمید کشـمیري په اکبر نامه کې نوموړی «پردی، خاین او د درغلۍ اسـتاد» بللی چې «زهر به یې له شـکرې سـره ګډول» او په غوږه مالۍ او درغلۍ به یې خپلې سیاسۍ موخې ترلاسـه کولې. اوس په داسـې مهم پړاو کې پر انګرېزي پوځ باندې د یرغل په پلمه نوموړي له فرصت ځخه په کار اخیسـتنې له خپلو ملاتړو سـره یوځای خپل پلو په دې هیله بدل کړ چې له شـتمنو او سـاده انګرېزانو څخه کټه ترلاسـه کړي او د شـجاع د لیکلي وړاندیز پر بنسـټ په حکومت کې لوړه څوکۍ خپله کړي. په دغه پړاو کې نوموړي د اوښتنې بهیر پیل کړ او د کندهار د دفاعیانو نیمګړی مورال یې مات کړ.

د یرغلګر پوځ د لوړې او وران وضـعیت څخه ناخبره کندهاري اشـرافیان په راتلونکو څلورو ورځو کې په ډېرېدونکي شـمېر شـاه شـجاع ته واوښـتل او راتلونکي پاچا ته یې خپله وفاداري بېرته څرګنده کړه. د شـجاع له پاره دا یوه داسـې معجزه وه چې ده یې نړدې هېڅ هیله نه درلوده. د دوســت محمد دوه میرنې ورونو پرته له دې چې په نهیلۍ د ډېرېدونکو اوښـتنو نندارە وکړي، بل څه نه شوی کولای:

په سربدالۍ کې لکه لېونې پیلان
دوی بې کچې ځاځ سخت په عذاب کړي وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دوه ځاځمنو زمریانو یوازې دا غوښتل
چې د غچ او دښمنۍ تورې له تېکیو• راوباسي
خو دوی ملګري نه لرل او پوځ یې کوچنی و
وروسته د حاجي کاکړ له خیانت څخه
دوی د کلا د کلوپې دروازې شاته ناست وو
د دغه بخت له چپه کېدو څخه یې زړونه مات وو
کله چې دوی په خپلو لیکو کې ببلتون ولید
په خاصه توګه د شاه په پوپلزي قبیله کې
نو دوی بله لار و نه مونده
پرته له دې چې بل هېواد ته لاړ شي
په شپه کې یې خپلوان او عزیزان ټول کړل
او د ایران په لور روان شول[۵۱]
په عین وخت کې د شیطان حاجي په لیدو د شاه شجاع زړه خوښ و
او د دښمن له وېرې څخه یې ځان خلاص ولید
هغه پر کرغېړن حاجي د شتمنیو باران جوړ کړ
او داسې برېښېدل چې هغه یې د سرو زرو په تېرو ویشته

پنځه ورځې وروسته د ۱۸۳۹ کال د اپرېل په ۲۵ مه کله چې شاه شجاع په اس سپور د غنمو او وربشو په پټیو او همدارنګه د کندهار په څنډو کې له باغونو او باغچو څخه په بریا تېرېده، حاجي خان یې کینې خوا ته روان و. په لاره کې د نومورې مخې ته د ښار ببلابېل پلاوي راغلي وو چې ده ته ښه راغلاست ووایي. برنز لیکلي: «خوارکیو، د ده شاوخوا ته ګڼه ګوڼه جوړه کړې وه، ګلان یې ورکول او د شاه په لاره یې شیندل. هر سړي، جګ او ټیټ، هڅه کوله چې څنګه خپل اخلاص او خوښي د سدوزیو بیا واک ته په رسېدو وښیي.»[۵۲] شاه شجاع چې د خپلو نږدې ملاتړو یوې وړې ډلې بدرګه کولو او شا ته یې مېکناټن او برنز روان وو، پرته له ساتندویانو د کندهار په واټونو کې روان او له خلاصو دروازو څخه تېرېده. کندهار هغه ښار و چې یوازې پنځه کاله مخکې یې په بریالیتوب د ده پر ضد مقاومت کړی و.

لرغونی کندهار د شاه شجاع نیکه، احمد شاه ابدالي بیا رغولی و. هغه نوی ښار وروسته له دې اباد کړ چې زوړ ښار په ۱۷۳۸ کال کې نادرشاه وسوځولو او ویجاړ یې کړ. نومورې خپل قبر په یوه ظریفه مقبره کې خوښ کړی و چې د همدغه ښار په زړه کې له مغولي ودانیو څخه په الهام جوړه شوې ده. شجاع تر هر څه لمړی د همدغه مقبرې بڼ ته لاړ، خپلې د سپرلۍ موزې یې له پښو وایستلې او یوازې د ګومبزې کوټې ته ننوت. وروسته له دې چې هلته یې لمونځ وکړ او له خپل نیکه څخه یې د برکت دعا وغوښته، څېرمه ودانۍ ته لاړ، هغه ودانۍ ته چې ابدالي د افغانستان تر ټولو

•تېکی: د تورې پوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپېځلي توکي ته جوړه کړي وه - د وړیو خرقه چې ویل کېږي د پیغمبر محمد وه. شجاع په دواړو لاسونو راواخیسته او په داسې حال کې چې اوښکې یې تر سترګو روانې وې، په خپل تټر کې ېې ونیوه او غېږ یې ترې چاپېره کړه. درې کاله مخکې دوست محمد دلته راغلی و چې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان کړي او د امیرالمومنین لقب ترلاسه کړي. یوسل او پنځوس کاله وروسته په ۱۹۹۶ کال کې ملا عمر هم دغه ځای ته راغی چې پښتانه علما همدغه لقب ورکړي او هغه همدلته ځان د محمد په خرقه کې راونغښت چې مذهبي صلاحیت ورکړل شي څو د افغانستان خلک د طالبانو تر واکمنۍ لاندې راوړي. اوس شاه شجاع په همدغه جامه کې ځان ونغښت چې د خپل ورور، پلار او نیکه خانداني تخت ته د پاچا په توګه خپل بېرته راتګ ته مشروعیت ورکړي. دی څه باندې دېرش کاله مخکې کله چې د نیملې په جګړه کې ماته ورکړل شوه دغه تخت له لاسه ورکړی و، خو هېڅ کله نهیلی نه شو که څه هم څلور هڅې یې وکړې چې د پاچاهۍ تخت بېرته ترلاسه کړي. اوس خپل هېواد ته بېرته راغلی و او د خپل اوږدمهاله بارکزي دښمنانو د ماتې په مورګه کې و.

تامس کیسفورډ یوه اونۍ وروسته په یوه لیک کې داسې لیکلي وو:

دا ډېر خوشحالوونکی ځای دی. منظرې ډېرې عاشقانه دي. هوا ښه ده او میوه په څرنګوالي کې دومره ښه، پرېمانه او ارزانه ده چې ته به یې تصور هم ونه شې کړی. تر ټولو ښه شفتالو، چې ګرد نهه نیم تر لس نیم انچه اندازه لري، په شپږ پولۍ penny پېرودل کېږي، ګلابي مڼې په نهم پولۍ. وچ شفتالو، خوبانی، ممیز، الو او توت پرېمانه دي. یخ شربت، کباب، ډوډۍ، پتاسې او نور په زړه پورې خواړه په هر ګوټ کې بېڅي ارزانه پلورل کېږي. یوه وړې لښکر ته هېڅ کله د مرښت له پاره داسې ځای نه و لکه دغه ځای چې دی، خو څه نه وو چې مور دغه ځای ته د راتګ له پاره ونه زغمل! کندهار ته زمور دوه درې سوه میله مزل کېدای شي پرته له مسکو څخه د فرانسویانو له شاتګ سره، له بل هېڅ شي سره پرتله نه شي.[۵۳]

له ډېرو ستونزو سره سره، د اباسین پوځ تر کندهاره ورسېد. د دوی ښه بخت او د شمېر او ځواک په هکله له مبالغې څخه د ډکو راپورونو له کبله چې دښمنان یې وارخطا کړل، دوی وکړای شول چې د سوېلي افغانستان لرغونې پلازمېنه پرته له کوم ډز ونیسي. اوس په ځانګړې توګه مېکناټن ډېر خوشحاله و. هغه خپل کوتنیوونکي مات کړل او د ده په اند شاه شجاع ته د خلکو له خوا ښه راغلاست د نومورې د ګرانښت مانا درلوده. مېکناټن له پنځو کالو راهیسې کله چې له لوی والي سره یې کار پیل کړ د شاه شجاع پلوي کوله. هغه باور درلود چې دی له پیل څخه پر سمه لار روان و او برنز برعکس تل پرغلطه. شاه شجاع مشروع او ګران پاچا و او بارکزي د کرکې وړ غاصبین وو. د کندهار له مانۍ څخه یې د بریا له احساس څخه ډک لیک اکلنډ ته ولېږه او څرګنده یې کړه چې کندهار ته تک داسې و لکه چې پوځ ناڅاپه «جنت ته ننوځي... زه په خوښۍ راپور درکوم چې د کندهار ښار او سیمه په بشپړ ډول په یو ارامه او هوسا وضعیت کې دي. دا د خوښۍ ځای دی چې په داسې ګڼ مېشته ښار کې کوم جدي اړودوړ پېښ نه شو. د شاه شجاع واکمني کرار کرار په ټول هېواد کې ټینګېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناتن زیاته کړې چې شاه شجاع اوس لږ نرم شوی او چلند یې هم ارامه او ډېر حاکمانه او خانتما نه دی. «زه اوس په خوښۍ دا هم وایم چې له شاه شجاع سره زما د ټهرو ځلورو یا پنځو میاشتو تجربې زه په دې باور کړم چې اعلحضرت د ښه کرکټر خاوند دی.»

د خپلې پاچاهۍ په بیا تر لاسه کولو کې کومې ماتې چې اعلحضرت وزغملې خلک دې انکېرنې ته وهڅول چې د ده داعیه محبوبیت نه لري او یا دی په روحیه او توان کې بشپړ نه دی، خو داسې خلک هغه سخت او ستونزمن وضعیت ته پام نه کوي په کوم کې چې دغه هڅې وشوې. ډېرو لږو خلکو به په دغسې وضعیت کې داسې هڅو ته زړه ښه کړی وای کومې چې ده وکړې... شاه لږترلږه په هوډ او توان کې کمښت نه لري. زما په اند هغه د نرم، انساني، هوښیار، عادل او ټینک کرکټر خاوند دی. تشې یې ښاخ او سوکټي دي. د نومورې ښاخ په ښکاره د هغه بارکزي غاصبینو له چلند سره په ټکر کې دی کوم چې د واک ساتلو په موخه یې خپل چلند د خپلو پلویانو له کچې سره برابر کړی.

مېکناتن وویل داسې وجه شته چې نومورې په دې هیله من کوي چې «د اعلحضرت ښاځمن چلند به کرار کرار لږ شي او یا به یې رعیت د خپل پاچا له تشریفاتي او سور چلند سره عادت شي». سوکټي یې «په اوسني کړکېچ کې ببڼایه ده، خو د دې د دفاع له پاره ډېر دلیلونه شته. د هغه مالي سرچینې ډېرې محدودې دي او سخاوت یې ډېرو خلکو ته ښکاره دی».[۵۴]

لس ورځې وروسته د مې په اتمه کله چې د پوځ شاتنی د بمبیي لښکر له ښار څخه بهر کمپ ته ورسېد، مېکناتن شاه شجاع ته یو پرتمین دربار په دې نیت جوړ کړ چې د شاه شجاع واک ته بیا رسېدنه اعلان کړي او د کندهار خلکو ته فرصت ورکړي چې په رسمي توګه ده ته بیعت وکړي. د ښار له دېوالونو بهر په عیدګاه کې یې یو شاندار چترلرونکی تخت ورته جوړ کړ او له ختو څخه پر جوړ ستېج یې کېښود. د تخت مخ سرپوزې ته و چېرته چې د چل زینې او د بابر د دالان لاندې د زاړه ښار رنګې پرتې وې - دا پنځه کاله مخکې ټیک د شاه د ماتې ځای و. شاه په کلا کې د مانۍ له تیموري طاقونو څخه مېکناتن بدرګه کړ. مېکناتن له فرصت څخه په کار اخیستې په لړي ځل خپلې نوې د نایب الحکومه جامې واغوستې. یو افسر ویلي: «د مېکناتن په بشپړه توګه درباري جامې پر تن وې، ټیک هغسې جامې چې په انګلنډ کې له ملکې سره د لیدنې پر مهال د مامورینو پر تن وي.»

سېر الکساندر برنز په ساده دریشي کې په دوی پسې روان و. د ده شاوخوا ته نور افغان مشران هم روان وو او داسې ښکارېدل چې له دوی سره په تودو او دوستانه خبرو اترو لګیا وو. نومورې په خپله خندا او مودبه چلند تر یوې کچې د دوی پام ځانته داسې خپل کړ چې هېڅ بل اروپایي به یې ونه شي کړی... کومې د برم او دبدبې جامې چې د مشرانو پر تن وې، ښسارې وې. د دوی په لونګیو او ټوپکو کې ګرانبیه غمي ټومبل او اښنودل شوي وو او پر ښایسته او بې عیبه اسونو سپاره وو.[۵۵]

د حاجي خان کاکړ او نورو هغه مشرانو ساته چې شجاع ته یې خپل ملاتړ څرګند کړی و، کین، کاټن، ناټ او نور ببلابېل انکېرزي قوماندانان روان وو. دوی د هرات له دراوزې او د لارې په دواړو غاړو کې د شجاع د شډلو عسکرو له کتار څخه تېر شول. د شپېلیو او ښګلو په غږ سره، چې انګرېزي ترانه یې - خدای د پاچا وساتي - غږوله، شاه شجاع په تشریفاتو د افغانستان د پاچا په توګه پر تخت کښېنول شو. د خلکو وړې ګڼې ګوڼې ته چې د دغه نندارې د لیدو له پاره راغلي وو سلامي وکړل شوه او د دوې په منځ کې د هندي پیسو کڅوړې وشیندل شوې. د هرات یو سوداګر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد حسین چې د شجاع یو مینه وال ملاتړی و او د شاه له مرګه وروسته یې د نوموړي لمړنۍ بیوګرافي لیکلې، داسې لیکلي:

هر سړی بډای شو. اعلحضرت امر وکړ چې دوه لکه روپۍ دې بې وزلو ته ووښلي شي. هغه خلکو چې د بارکزیو په وخت کې خر نه درلود، اوس یې د اسونو او اوښانو د ښایسته زینونو توان درلود. د دوی کښورې د سپینو زرو له سکو څخه ډکې شوې. زرونو یې اندښنې نه لرلې. پیسې دومره پرېمانه وې چې ماشومانو به په کوڅو کې د سرو او سپینو زرو له سکو سره لوبې کولې؛ نو اعلحضرت او انګرېزان پر عسکرو او کروندګرو داسې مهربان وو.[۵۶]

خو د شاه د ملاتړو له ټولو خوشبینیو سره سره، له دربار جوړونې څخه وروسته سمدلاسه یوه پېښه وشوه چې په انګرېزي سرچینو کې هېڅ یاده شوې نه ده. د ټولو افغان سرچینو پر بنسټ، دغه پېښې د شاه د نوي رعیت تر منځ د ده د بدنامۍ په پیلامه کې بنسټیز رول درلود. محمد حسین هراتي د دغه پېښې لمړني او بشپړ توضیحات ورکړي.هغه لیکلی:

په دغه وخت کې یوه بدمرغه پېښه وشوه. کله چې د یوې ښې کورنۍ یوه نجلۍ په خپل کار پسې وتلې وه، یو نښښه ښهرني عسکر یې لاره ونیوه، لاس یې ور واچولو، څېرمه ویالې څنګ ته یې کش کړله او د هغې بکارت یې مات کړ. د نجلۍ چیغې د لارویو تر غوږ شوې او دوی په منډه د هغې کورنۍ خبره کړه. د سیدانو او ملایانو په کډون ډېر خلک راغونډ شول او ټول په کډه اعلحضرت ته د عدالت غوښتنې له پاره لاړل. که څه هم ښښې وغوښتل او خواشینۍ څرګندې شوې، افغانان چې د ناموس په دغسې ټکو کې ډېر حساس دي، په زړه کې سخت په غوسه وو. دوی ویل :«که د دغه اشغال په پیل کې داسې کرغېړنه کړنه د یوې شریفې کورنۍ پر نجلۍ شوې وې او که اوسنۍ وضعیت همداسې دوام وکړي؛ نو بیا د هېڅا عزت او ناموس خوندي نه دی! دا اوس جوته کېږي چې اعلحضرت یو کوډاګی او هسې په نوم پاچا دی.»

هراتی زیاتوي:

د کندهار خلک تل په خپله زړورتیا او د خپل عزت په ساتلو ویاړي او دغه پېښه یې یوازې په ښښه هېره نه بلله. که څه هم انګرېزانو د خپل ځواک په ښودنه د نجلۍ کورنۍ او ملاتړي چوپتیا ته اړ ایستل، د درانیو کورنۍ له غوسې څخه په جوش وې ځکه چې د دوی په عزت تېری شوی و او ویني یې په رګونو کې اېښبدې. شرم او سپکاوی یې په مخونو کې له ورایه ښکارېده. حتی د شاه وفاداره درانی خانان لکه حاجي خان کاکړ وښوده چې دغه سپکاوی دوی دردوي او که څه هم دوی خپله غوسه کابو کوله، ناراضتیا یې په چلند کې ښکاره کېده.[۵۷]

په سراج التواریخ کې دغه پېښه لنډه خو واضح بیان شوې: «د غچ تخم د غیرتي افغانانو په ناموس پاله سینو کې وکرل شو او دغه تخم سونځ• حاصل ورکړ. قومي مشران په دې اند شول چې پاچا پرته له دې چې خپل ښه نوم وساتي، یوازې د زورورو له پیالې واین څښي. دغه پېښې درانی خانان له شاه څخه پردي کړل او په پټه یې د یو ښه فرصت تر راتلک پورې خپل کرج• پاللو.»[۵۸]

یو له دغه خانانو څخه یو مخکښ د ځمکو خاوند، امین الله خان لوګری و. نوموړی د یوسفزیو یو څه نا څه تیت

• سونځ: وېروونکی

• کرج: کینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسبی سپینږیری پښتون و. د هغه پلار د تیمورشاه په وخت کی د کشمیر د والي مرستیال و- او ده د سدوزیو په چوپړ کې وده کړې وه. په کندهار کې د ډېرو نورو خلکو په څېر، ده هم د شـــاه په ښېرته راتګ کوم اعتراض نه درلود، خو په دې سخت خوابدی و چې هغه د بهرني کافر لښکر په مټ راغلی و. د جنسي تېري له پېښې وروسته، امین الله خان کابل ته لاړ او په نواب باغ کې مېشـت شـو. نومورې هلته د هم انده کسـانو د یو اتحاد جوړولو په «فرصـت پسـې کرځېده چې انګرېزان له هېواد څخه وشړي».[۵۹]

د انګرېزانو پر ضد د مقاومت لمړنی کړنې لږ وخت وروسته پیل شـوې. د سپرې نېزه لرونکې شپاړسـې ډلې دوه افسـران د ارغنداب رودغاړې ته د کب نیونې له پاره تللي وو. د ښېرته راتګ پر مهال پر دوی باندې د درانیو یوې ډلې برید وکړ، یو یې په چاړه ووهل شو او وروسته مړ شو. د خواجک غاښې د لارې په اوږدو کې پر انګرېزي پوځیانو باندې یرغلونه مخ په ډېرېدو او همدارنګه د دوی پر څرو او ډاګیانو باندې هم بریدونه زیات شـول. د کمپ دوه سـوه ملکي کارکوونکي چې ښېرته هند ته روان وو، په لاره کې وغولول شـــول، بې وســلې کړل شـــول او ورپســې ووژل شـــول. د خزانې، مهماتو او اکمـالاتو کاروانونـه بـه پـه هر غـاښـــي کې لـه جګړې ســره مخ شـــول او ځـاني او مـالي زیـانونـه بـه یې ګالـل.[۶۰] د سپاهي سیتارام په اند، په دوو میاشتو کې چې انګرېزانو په کندهار کې دمه کوله، وضعیت بدل شوی و. هغه لیکي:

په لمړیو کې خلک د پاچا په ښېرته راتګ خوښ ښـکارېدل، خو داسـې ویل کېدل چې دوی په خپلو زړونو کې له ده څخه کرکه لرله او له انګرېزانو سره یې راتګ ځان ته سپکاوی ګڼلو. دوی به ویل چې نوموړي د دوی د هېواد لاره انګرېزانو ته وښـوده او دومره وخت به ټېر نه وي چې انګرېزان به یې هېواد تر خپلې ســلطې لاندې راولي. بیا به د هندوســتان په څېر کار تړې واخلي او خپل کرکجن قانون او قاعدې به پلې کړي؛ نو له دې امله دوی په غوسه وو او ویل یې چې که شاه یوازې د خپل لښکر سره راغلی وای، هر څه به سم وای، خو کله چې دوی پوه شــول چې انګرېزان ښېرته نه ځي، غوســه یې نوره هم زیاته شــوه... که څه هم دوی ته په وار وار وویل شــول چې انګرېزان د دوی د هېواد د نیولو له پاره نه دي راغلي، دوی د هندوستان کیسه نه هېروله.[۶۱]

دومره وخت نه و تېر چې انګرېزي عسـکرو او سـپاهیانو ته «پرته له دې چې ډله ییز او په وسـلو ښـه سـمبال» وي، له کمپ څخه د نه وتلو امر وشـو.[۶۲] له ټولو هغه ادعاوو سـره سـره چې دوی د سـولې د راوسـتلو له پاره افغانسـتان ته راغلي او د هېواد د مشـروع پاچا په بلنه هلته مېشـت دي، انګرېزان ښـه پوهېدل چې له دوی څخه کرکه کېږي او که چېرې له خپلې اډې څخه بهر کام کېږدي، همغه شېبه به یې په ستوني چاړه ټېره شي.

وروســته له دې چې شــاه شـجاع پر تخت کښــېنول شــو، د دغســې ډېرېدونکو بریدونو په ځواب کې، لارډ اکلنډ په افغانســتان کې د انګرېزي پوځ د پاتې کېدو مرکوني پرېکړه وکړه. هغه لندن ته ولیکل: «موږ باید د یوې مودې له پاره دې ته چمتو وو چې د شاه ملاتړ، چېرته مو چې واک ته رسولی، وکړو.»[۶۳]

کله چې شاه په کندهار کې پر تخت کښېنول کېده، په پېښور کې وېډ او شهزاده تیمور ډېر لږ پرمختګ کړی و. که څه هم وېډ څه باندې ۵۰۰۰۰ روپۍ په رشــوت ولګولې، خو داســې نښــې نه لیدل کېدې چې د خیبر قومونه به د شــاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکونو ته د تېرېدو اجازه ورکړي. دوی دې ته هم نه وو حاضر چې د وېډ په وړاندیز له دوکې څخه په کار اخیستنې د خیبر غاښي لاندې د علي مسجد کلا ونیسي او یا «پر جلال اباد یرغل وکړي او هلته د بارکزیو شتمنۍ او ملکیتونه چور او ویجاړ کړي».[۶۴] یو مشر ربټ ځواب ورکړ چې لکه څنګه چې اوس شاه د کافرانو ملګری شو، «حتی که ټول بارکزي ووژل شي، دی به د خپل دین په خاطر جګړې ته مخ کړي».[۶۵]

لکه د کلات محراب خان، افریدي او د پولې نور قومونه د شاه شجاع وفاداره ملاتړي وو او کله چې نوموړي د خپل ژوند سختې ورځې شپې تېرولې، دوی یې په وار وار ساتنه کړې وه. لږترلږه یو کس، د ملک الدین خپل د قبیلې خان بهادر خان له شاه شجاع سره نږدې خپلوي لرله، خو ټول له کافرو انګرېزانو او سېکانو سره د هغه په اتحاد کې شکمن وو. دا هغه څه وو چې دوست محمد ښه ګټه ترې واخیسته او هر یوه ته یې پیغام ولېږه چې «که ته نورې پیسې غواړې، راته ووایه، خو په یاد ولره چې ته یو افغان او مسلمان یې او اوس شاه د کافرانو غلام دی».[۶۶] که چېرې د افغانیت او اسلامیت دغه نارې پوره اغېز ونه کړي، دوست محمد د احتیاط له پاره په ټولو سرکښه ملکانو پورې ترلې خلک په کابل کې په پاملرنه تر خپل څنګ یرغمل وساتل چې د دوی ملاتړ تضمین کړي. شهزاده تیمور یو جذاب او کرزماتیک کس نه و. د وارخطا او بې اغېزې ولیعهد شهزاده د لېږنې موخه دا وه چې د خیبر مشرانو ته تمه پیدا شي، خو تیمور یو طبیعي مشر نه و- د هغه د مخ انځور ښیي چې یو نرۍ او د اندېښمنې څېرې څښتن و.- وېډ ده ته یو دربار جوړ کړ چې دی په پېښور کې ور وپېژني، خو په دربار کې د ده نابلدتیا او تېروتنې هم ښه شاګوم نه درلود. یو کتونکي لیکلي: «کله چې د دربار کېږدی ته ننوتلو، خوارکی شهزاده چې په هغه شاهي چلند چې باید کړی یې وای، بلد نه و، د درناوي له پاره ولاړ شو... د جګړن وېډ په یو حرکت ده سمدلاسه خپله تېروتنه په خورا ډېر ناټ سمه کړه او پر خپل تخت په شاهي څوکۍ کښېناست.» خو ده ژر له دغسې تشریفاتو سره مینه له لاسه ورکړه او «خپل دریځ ته په بېشمېره بې پامۍ او شاوخوا ته یې له هر څه سره په بې پروایۍ چلند کولو... په دې وروستیو کې د نسبي ورکنومۍ څخه را ایستل شوی او د پردیو له خېر سره د نه بلدتیا له امله به په عامه ناستو ولاړو کې د خپل عظمت په ښکارونه کې له ورایه نارامه برېښېدلو».[۶۷]

له بلې خوا تر اوسه د سبک پوځ چې رنجیت سېنګ یې د یرغل له پاره ژمنه کړې وه، کومې نښې نه لیدل کېدې. د تېرو دوو میاشتو راهیسې دا ښکاره شوه چې وروسته له دې چې لارډ اکلنډ بېرته شملې ته ستون شو، سیاټه مهاراجا سمدلاسه تر خپلې وسې هڅه کوله چې خپلې پښې له هغه ژمنې څخه وباسي چې ده د عسکرو او تدارکاتو د برابرولو په اړه کړې وه. وېډ د ۱۸۳۹ کال د مارچ په ۱۹مه مهاراجا ته په خواشینۍ وليکل چې د مسلمان پوځ او یو مسلمان قوماندان ګمارنه تر اوسه نه ده ترسره شوې» او له ده یې وغوښتل چې «دغه موضوع ته سملاسي خپل پام واړوي».[۶۸] وېډ دوه ورځې وروسته بیا مهاراجا ته وليکل چې اوس څلور میاشتې کېږي چې د اباسین پوځ له فېروزپور څخه حرکت کړی، خو تر اوسه یوازې د رنجیت سېنګ د دوو اشرافیانو کورنۍ عسکر د دندې له پاره راغلي.[۶۹] کله چې پسرلی په کرم دوبي بدل شو، د سرتېکونو لړۍ پیل شوه: سېک مامورینو په اتک کې همکاري نه کوله چې د شهزاده تیمور ځواکونه له اباسین څخه په جالو کې تېر کړي. نور مامورین د عسکرو، هستوګنځي، خوراکه توکو او وښو په برابرولو کې پاتې راغلل. عسکر لا تراوسه نه وو رارسېدلي. وېډ په وار وار وليکل: «د مسلمان عسکرو چوپړ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

سملاسي اړتيا ده.» يوه مياشت وروسته يې بيا سر وټکاوه چې «کوم پوځ چې په پېښور کې کمارل شوی، لويې ستونزې لري ځکه چې د عسکرو تنخوا لا تر اوسه نه ده ورکړل شوې».[۷۰]

بلاخره د اپرېل په پای کې، په پېښور کې د رنجيت والي جنرال اويتبېلې ته امر وشو چې له ځايي مسلمانانو څخه يوه فرقه جوړه کړي چې په يرغل کې مرسته وکړي.[۷۱] د مې په نيمايي کې کله چې شاه شجاع او د پوځ اصلي برخې د کندهار په شفتالو، خوبانيو او منو خبټې پرسولې، يوازې د غير منظمه سپرو يو ۶۵۰ کسيز کنډک پېښور ته راغلی و.[۷۲] د مې په ټوله مياشت کې، د خيبر مشرانو د پېشکي پيسو او ډالیو غوښتنې کولې. يو مشر ليکلي وو: «ما د خپلې غوندې خلک قانع کړل او اوس ۲۰۰۰۰ روپيو ته اړتيا ده.» په همدې وخت کې رنجيت سېنګ، وارخطا وېږ ته يو پيغام ولېږه چې بېړې ته اړتيا نه شته او ايا کولای شي لاهور ته د پلان شوي يرغل په اړه د خبرو اترو له پاره ورشي؟[۷۳] وېږ يوه مياشت وروسته تراوسه تر ټولو بد خبر ترلاسه کړ. رنجيت سېنګ له ناڅاپي بې هوښۍ څخه وروسته اوس په کټ کې پروت دی. نوموړی په ۵۸ کلنۍ د جون په ۲۷ مړ شو. د هغه وروستنۍ کرنه د يو شمېر لويو صدقو وېشنه وه. ويليم اسبورن په راپور کې ليکلي: «له مرګ څخه دوه ساعته مخکې، هغه خپلې ټولې ګانې ور وغوښتې او خپل نومور الماس يې چې د رنا غر نومېده، يو معبد ته، د ملغلرو شايسته غاړې بل ته، او د هغه د خوښې ټول اسونه له ټولو زينتي توکو سره درېيم معبد ته ورکړل. د هغه څلورو شايسته ښځو او پنځو کشميري وينځو د ده له مړي سره سم ځانونه وسوځول... ډېرې هڅې وشوې چې د دې مخنيوی وکړي خو څه پايله يې ورنه کړه.»[۷۴] ايملي دغه مهال د کندهار فتح لمانځله - زمور د نڅا مېلمستيا به ډېره له خوښۍ څخه ډکه وي. ما همدا اوس نورو رناوو ته مخامخ يو لوی «کندهار» سرښې کړ.- دې د رنجيت سېنګ ښځې څو مياشتې مخکې ليدلې وې او اوس د دوی پر برخليک باندې سخته په لړېکه• شوه. هغې ليکلي: «دوی ډېرې شايسته او خوشحاله وې. د دغه خوارکيو مړينه ډېره خواشينوونکې ده. دوی يو خوشحاله مخلوق و او په بېسارې زړورتيا مړې شوې. داسې ښکاري چې د يوې ښځې د لرلو په پرتله د «سلو ښځو» د درلودلو سيستم ښه دی. دوی ډېرې مينه ناکې او وفاداره وې.»[۷۵]

وېږ سمدلاسه پر افغانستان باندې د يرغل په جدي پايلو پوه شو. د رنجيت سېنګ په ژوند کې وېږ ته دا ډېره سخته وه چې له ژمنې سره سم له هغه څخه يو لښکر ترلاسه کړي. اوس چې هغه مړ شو، دغه کار نږدې ناشونی برېښېده. د رنجيت سېنګ يوازې څو اشرافيان له انګرايزانو سره د ائتلاف په اړه له ده سره همغږي وو او اوس به د ده د ځای ناستي پر سر د شخړې او د کورنۍ جګړې د ممکنه پيل له وجې ډېر وخت ونيسي چې انګرېزي ديپلوماسي د مړه مهاراجا پر ځای ناستي وټپل شي.

بله لويه ستونزه د اباسين پوځ ته د خوراکه توکو او تدارکاتو رسونه وه: په داسې حال کې چې په هغه پنجابي هوارو کې د اړودوړ پيل نږدې حتمي ښکاره کېده کومې چې يرغلګر پوځ يې په برتانوي هند کې له خپلې اکمالاتي اډې څخه ببلولو؛ نو افغانستان ته د خوراکه توکو، وسلو، پيسو او تازه دمو ځواکونو د لېږلو له پاره به کوم فرصتونه وو؟ د اباسين پوځ چې همدا اوس په تجريد کې و، د پنجاب د لارې په بندېدو سره نور هم يوازې برېښېده. په عين وخت کې، دغه پوځ د منځنۍ اسيا په غرونو کې نور هم د ننه روان و چې تدارکاتي تک لوری يې لا اوږد، حساس او زيانمنوونکی

• لړېکه: اندېښنه، لړزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېده او پرته له مرسـتې، د هېڅ کار سـم پرمختک شـونی نه و نو یو سـخت یرغل، چې بریا یې نامالومه وه، نور هم سخت شو.

د ۱۸۳۹ کال د جون په ۲۷مه ، کومه ورځ چې رنجیت سـېنګ د مرګ په حالت کې و، د اباسـین پوځ له کندهار څخه د کابل په لور وخوځید. دغه ځواک اوس په درې برخو ووېشـل شـو او په ثابته توګه یې د ورځې شـاوخو ۱۵ میله مزل کولو. دغه مارش د مخکې په پرتله لږ چټک و ځکه چې جان کین پرېکړه وکړه چې د کلابندۍ درنې وسلې چې په مخکې مارش کې یې ډېرې سـتونزې رامنځته کړې وې، په کندهار کې پریږدي. ده دغه پرېکړه د هغه مشـورو پر بنسټ وکړه چې د غزني او کابل اسـتحکامات دومره غښـتلي نه دي او شـجاع ده ته ډاډ ورکړی و چې پوپلزي به د پوځ له رارسـېدو سـره سـم واک په خپل لاس کې واخلي او د غزني دروازې به پوځ ته خلاصـې کړي. په کندهار کې یوه ۳۰۰۰ کسـیزه چوڼۍ د شـجاع د یو کشـر زوی، شـهزاده فتح خان د تش په نامه واکمنۍ لاندې پاتې شـوه، خو په حقیقت کې دغه چوڼۍ د تورن جنرال نایټ تر قوماندې لاندې وه. د درانیو ډېرۍ اشرافیان چې شجاع ته یې بیعت کړی و، هم په کندهار کې پاتې شول. یوازې حاجي خان چې د لوړ مقام هیله یې درلوده، له پوځ سره مل شو.

په کندهار کې دوه میاشـتنۍ دمه وروسـته له دې پای ته ورسـېده چې په لوېدیځ کې له هرات څخه او په ختیځ کې له غزني څخه اندېښـمنوونکي ځارګریز راپورونه راورسـېدل. په هرات کې وزیر یارمحمد الکوزي ځان د هغه احسـان پوروړی نه ګڼلو کوم چې انګرېزانو یې پرهرات باندې د پارسـي ویجاړوونکي یرغل د پای ته رسـولو په بدل کې تمه کوله او پر ځای یې، د پارسـي پوځ له شـاتګه یوازې څو اونۍ وروسـته، نوموړي له انګرېزي اسـتازي اېلډرېډ پاټېنګر سـره چې لږ موده مخکې یې ۳۰۰۰۰ پونډه د خیرې په توګه په ښـار کې لګولې وو، شخړه وکړه، د هغه د یو چوپړیال لاس یې غوڅ کړ او په خپله یې د پاټېنګر د وژلو هڅه وکړه. وروسـته دغه وزیر د پارس له محمد شـاه سـره چې پوځ یې تر دې وروسـتیو پورې د ده د ښـار مخې ته کمپ جوړ کړی و، په پټه خبرې اترې پیل کړې او ځرګنده یې کړه: «زه په خدای قسـم کوم چې زه د شـاهانو شـاه [د پارس شـاه] غضـب د یو میلیون انګرېزانو د مهربانۍ په پرتله غوره بولم.»[۷۶] مېکناټن ډاډه نه و چې د اړیکو د شـلېدو پرې پر یار محمد وه او یا د ډېرې تجربې پر خاوند، پاټېنګر؛ نو ده پرېکړه وکړه چې یو پلاوی هرات ته ولېږي چې هرات بېرته خپل کړي. مېکناټن له برنز څخه وغوښـتل چې د دغه پلاوي مشـري وکړي، خو نوموړي په هوښیارۍ دغه غوښتنه ونه منله ځکه چې ده غوښتل چې په کابل کې وي او هلته کله چې مېکناټن بېرته لاړ شـي، د هغه ځای ناسـتی شـي او بل دا چې، لکه څنګه چې وروسـته څرګنده شـوه، د دغه پلاوي د ماموریت بریا ناشـونې برېښـېده؛ نو مېکناټن د ده پر ځای ډارسـي ټاډ D ′Arcy Tidd چې پارسـي یې خبرې کولای شـوې او په تهران کې د برتانیې په پوځي ماموریت کې د هېنري لارنسن همکار و، هرات ته ولېږه. برنز خپل یو ملګري ته ولیکل: «ځوان پاټېنګر غواړي چې د وژنې د ګواښ له امله بښـنه تري وغوښـتل شي. تورن ټاډ سـبا ته د هرات په لور سـتنېږي او زه له وړاندې وایم چې هېڅ به ونه شي کړی ځکه چې له دوی سره هېڅ نه شي کولای.»[۷۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټاډ ته ورکړل شـــوی دســـتور ســـاده و: یار محمد دې خپل ملګری کړي، د ایران په پوله پروت هرات دې د انګرېزانو متحد کړي او د شـاه شـجاع د واکمنۍ پوله دې ورسـره مالومه کړي، خو دومره وخت نه و تېر چې ټاډ په وېرجنه بڼه د یارمحمد په هکله یو لیک ولېږه او لیکلي یې وو چې یارمحمد ته به چې هر څوک په لاس ورغلل، په زور او جبر به یې په ظالمانه توګه پیسې ترې اخیستې چې د هرات خزانه پرې ډبرته جوړه کړي:

کوم سړی چې غوره شوی و، په عامه توګه یو خان و چې خلکو به ډالۍ ورکولې؛ نو له دې کبله داسې انګېرل کېدل چې شتمن به و او یا د مرګ د سـزا یو ترسـره کوونکی و چې د خپلې دندې په نه ترسـره کولو د شـتمنۍ په ټولولو تورن شـوی و. وروسـته دغه تورن تر شـکنجې لاندې راوسـتل شـو. د شـکنجې تر ټولو عامه بڼه په کرار اور باندې په اوبو کې د تورن اېښـول او یا وریتول او پخول وو. په دغـې وخت کې له کومو ډاروونکو نابغوي جزاوو څخه چې کار اخیسـتل کېده دومره کرکجنې وې چې هېڅ د یادولو وړ نه دي. له ډېر درد څخه تاو راتاو سـړي کرار کرار خپله شـتمني بربنډه کړه او مخکې له دې چې مړ شـي، هغه پوه شـو چې ښـځې او لوراني یې په ترکمنانو خرڅې شـوې او یا د ده د وژونکو د چوپړیالانو او جاروکوونکو تر منځ ووېشـل شـوې. له دوو وروسـتنې قربانیانو څخه یو یې نیم کباب او بیا په ډېرو وړو ټوټو غوڅ کړل شو، دویم یې په جوش اوبو کې خورین او وروسته پوخ کړل شو.[۷۸]

هرات انګرېزانو ته یوه داسـې معضـله پیدا کړه چې دوی د اشـغال په پېر کې ښـه ورسـره بلد شـول او وروسـته نور ښـکېلاکي ځواکونه هم ورسـره مخ شـول. لکه څنګه چې ټاډ په یو لیک کې مېکناټن ته لیکلي وو: ایا باید هڅه وشي چې «د انسـانیت کټو ته وده ورکړل شـي». د ټولنیزو اصـلاحاتو ملاتړ وشـي او داسـې دودونه منع کړل شـي لکه د زناکارو ښځو سـنګسـار؟. په څارګړه څانګه کې یوازې وېډ، کله چې له دغې پوښـتنې سـره مخ شـو، په وضـاحت وویل چې دوی د ملت جوړونې او یا د ښـځې او نر د حقوقو د اصـلاحاتو له پاره هلته نه دي تللي. هغه لیکلي: «زمونږ د بنسـټونو د فضـیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې مونږ ورسـره اشـنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شـوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زمونږ د اندېښـنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسـې څه نه شـته چې وېره ترې وشـي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسـې لاسـوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غېرګون نه زېږوي؛ نو لږ تر لږه به تل ترڅې شخړې رامنځ ته کړي.»[۷۹]

په عین وخت کې په کابل او غزني کې د وېډ څارګرو د دوسـت محمد په اړه راپورونه ورکول چې په اغېزمنه توګه او په بشـپړه سـېکمنتیا د انګرېزي پوځ د پرمختک پر ضـد خپل پوځ جوړوي او دفاعي کرښې بیا رغوي. هغه د کابل سـیند له لارې جلال اباد ته په لویه کچه اکمالات وکړل او د کابل له علماوو څخه یې د شـاه شـجاع پر ضـد د جهاد فتوا ترلاسـه کړه. نومورې په یوه هڅه کې ایران ته هم ولیکل چې محمد شـاه وډوماري چې د جګړې ډګر ته لاړ شي، «اعلحضـرت ته یې ټینګار وکړ چې پرته له ځنډه د ده سـره مرسـته وکړي» او څرګنده یې کړه چې اوس به دا د ده وروسـتی فرصـت وي مخکې له دې څخه چې انګرېزان په افغانسـتان کې ځان ته ځای پیدا کړي. هغه لیکلي وو: «د یوې چینې خوله پر یوه سـتن هم بندېدی شي، خو چې یو ځل یې اوبو سـر وکړ، بیا یې پیل هم مخه نه شي نیولای.»[۸۰] د دوسـت محمد د ټولو کړنو په هکله څارګرېزه راپورونه انګرېزي کمپ ته د جون په ۲۰ مه ورسـېدل او پرېکړه وشـوه چې هر څومره ژر پر دوسـت محمد برید وشي همدومره به ښې پایلې ولري.

له کندهار څخه تر غزني پورې د انګرېزي پوځ د ۲۰۰ میلو مزل په اوږدو کې، دوی لمړی د ارغنداب له حاصل خېزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې څخه تېر شـــول چې خړې اوبه په کې بهېدې او ســـپین‌زر رنګه ولې په کې ولاړې وې او د پښې• ویالې د انار، انګور او ســـرو توتو د باغونو له لیکې څخه چې د ختې دېوالونه ترې چاپېر وو بهېدې، خو له دې څخه وړاندې، څومره چې پوځ د ارغنداب له غاړې او د پښې ویالو له شـــبکې چې د درې تر لمنې د ختېکو تر پټیو غځېدلې وه، لیرې کېده، همدومره به وچې ســیمې ته ننوت. د قلات غلزی Qalat e-Ghizai شـاوخوا ســپینې ځمکې چې ســپین واښــه یې باد رپول، کرار کرار ډبرینو غونډیو ته لار خلاصــوله. دغه ســیمې یوه ګوښــه د پرښــو او بکرو منظره جوړوله چې ځای ځای به د ســپینو کوکنارو پټي او بانجاني څڅ• په کې لیدل کېدل. انګرېزي لښکر اوس د غلزیو سیمې ته ننوت. ویلیم ټېلر لیکلي:

دا یوه وچه، غرنیزه او طبیعي ســیمه وه. لارې یې ډېرې ســختې او کله کله تګ پرې نږدې ناشــونی و. غلزي زموږ په لیدو ســره د ختو بې‌شــمېره کلاوو ته، چېرته چې ډېرې غونډۍ دي، وتښــتېدل. دوی زموږ لارې نیولو ته هېڅ زړه ښــه نه کړ. په هســتوګنځایونو کې چې دوی پرېښــي وو، موږ یو څو بدرنګه زړې ښــځې او ســپي ولیدل. دوی دواړو موږ ته یو شــانته په غوراري ښــه راغلاســت وکړ... موږ نېکبخته وو چې د غلې او وښــو زېرمې مو وموندې. ځایي خلکو زموږ د راتګ په اورېدو غلې خښــې کړې وې. د اوبو کمښــت مو هم نه درلود ځکه چې په ســیمه کې له هر لوري ویالې او ســیندونه تېر وو، خو د دغه ښــېګڼو انډول د ملخو ځوروونکو ګلو برابر کړی و. د دوی دومره ډېرې ګلې وې چې اســمان یې ســم تیاره کړی و او په دوامداره توګه یې زموږ په غوږونو کې بنګاری جوړ کړی و. داســې ښــکارېدل چې ملخ د ســیمه ییزو خلکو په زړه پورې خوراک و. دوی به ملخ په کرار اور ډاډه کړل او په ناټ به یې په چټکۍ وخوړل، خو موږ ونه شو کړای چې دغه خوراک ته زړه ښه کړو که څه هم زموږ ځیره دومره خوندوره او او ډېر ډوله نه وه.[۸۱]

کین د جولای په ۱۸مه دوه څارګریز خبرونه تر لاســه کړل. لمړی، د پوپلزیو دســیســه چې د ښــار دروازې به پرانیزي بربنډه شوې او د شاه شجاع د وفادارو پر ځای غلزي چې بارکزیو ته وفاداره وو ګمارل شوي وو او دویم خبر، د غزني په شاوخوا کې بارکزي د کلک مقاومت له پاره تابیا نیسي. محتاط کین پرېکړه وکړه چې تر هغه وخته تم شي چې د شاه شجاع په مشرۍ د پوځ منځنۍ برخه او د وېلشر په مشرۍ د پوځ وروستنۍ برخه ور ورسېږي.[۸۲] کله چې ټول ځواکونه غونډ شــول، دوی په داســې حال کې چې پوځي ډلې یو بل ته نږدې روانې وې، مخ پر وړاندې مارش پیل کړ. د جولای په ۲۰مه د لمر ختو پر مهال د غزني منارونه د بوټیو پر ســر ښــکاره شــول او له دوی څخه وړاندې داسې یوه لویه کلا تر ســترګو شــوه چې په مرکزې اســیا کې یوه تر ټولو لویه او نه ماتېدونکې کلا وه. کین لیکلي: «د راپورونو پر بنســټ، د دې پر ځای چې دغه کلا ډېره کمزورې او د مقاومت توان ونه لري، یو دویم جبرل الطارق مو مخې ته څرګند شــو. یو اوچت او سم رغول شوی دېوال چې د یوې ستوغې غونډۍ پر سر جوړ شوی و او په هر لوري کې یې بې‌شمېره برجونه درلودل. ګرد را ګرد یې ښــه پاټکي او د اوبو خندقونه جوړ وو. چې لنډه یې ووایم، موږ هک پک شــوو.»[۸۳] د دغســې نه ماتېدونکو دفاعي کلاوو شــتون د انګرېزي څارګرې ادارې ناکامي ښــودله او اوس مالومه نه وه چې څه باید وشــي. د کلابندۍ درنې وسلې ۲۰۰ میله شاته له ناټ سره په کندهار کې پرتې وې. یرغلګرو ته وړاندې تګ شونی نه و ځکه چې که غزني همداسې پرېږدي، د دوی د اړیکو لړۍ به وګواښي او د پوره تدارکاتو د نه شتون له امله، دوی نه شا ته تګ کړلی شوای او نه یی اوږد مهاله کلابندي جوړولی شوای.

لکه څنګه چې وېره کېده، د انګرېزانو په نږدې کېدو سره افغانانو په کلکه مقاومت پیل وکړ. د دوی اسوالې ډلې د

• پنه: اوبونه، خړوبونه

• څڅ: یو ډول اغزن سارایي بوټی دی چې بانجاني رنګ او تار ته ورته ګل پاڼې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو مخکښ لیکې تر بریدونو لاندې ونیولې او کله چې یرغلګرو هڅه وکړه چې د کلا شاوخوا ته سنګر ونیسي، دوی د کلا له دېوالونو څخه پر دغه یرغلګرو د مرمیو باران جوړ کړ او پرې برلاسي شول. سیتا رام لیکي: «دښمن په ډېر قوت را ښکاره شو او سخت ډزې پیل شوې. افغانانو د دغه کلا په قوت باور درلود. دېوالونه ډېر اوچت وو او ختل پرې شوني نه وو او زمونږ پر اس باندې ابښو سپکو توپچي وسلو پر دوی هېڅ اغېز نه درلود. افغانستان ته له راتګ راهیسې، دا لمړی ځل و چې مونږ له جګړې سره مخ شوو.»[۸۴]

دلته افغانانو هم په لمړي ځل د خپل اوږد میله تور توپکو کره توب وښود، د ۱۹ پېړۍ لېرنښې توپک. کله چې نښه وېشتونکو انګرېزي پوځیان د خپلو توپکو د اعظمي واټن د ننه ومونډل، دوی به ډز وکړ او په دې توګه یې ګڼ شمېر سپاهیان چپه کړل. میرزا عطا لیکلي: «هره مرمۍ به چې له کلا څخه فیر شوه، پر انګرېزي عسکرو به لکه د الهي جزا په څېر ولګېده. عسکر وړې پاتې شول او څاروي له اوږده مزل څخه ستړي وو او تر مابنام پورې یې بارونه تر هغه وخت پورې پر شا پاتې وو تر څو چې د لنډمهاله سنګرونو او مورچلونو تر شا کمپ جوړ شو. له کلا څخه د یو لوی توپ چې زېرزن نومېده ډز وشو او اوښان، عسکر او اسونه داسې په هوا شول لکه کاغذ باد.»[۸۵]

په دغه شپه، انګرېزانو له کلا څخه د شنو رناوو اشارې ولیدې او دوی ته د سوېل په غرونو کې په نورو رناوو ځواب ورکړل شو. د دغه اشارو موخه انګرېزانو ته تر هغه وخته څرګنده نه شوه تر څو چې سهار وختي پر دوی باندې له شا څخه یوې اسوالې ۲۰۰۰ کسیزه د ځاځمن ستړکو غازیانو ډلې برید وکړ. وروسته له دې چې سپېدې وچاودې، دوی سمدلاسه د کمپ شاته د جهاد له شنو جنډو سره په لوړو ځمکو ښکاره شول. کله چې د خطر بېګل وغږول شو، د جهادیانو مخکښې برخې وکړې شول چې د دفاعي خندقونو څخه تېر او نېغ د شاه شجاع د کمپ منځ ته ورسېږي په داسې حال کې چې د الله اکبر نارې یې وهلې او د ځان وژنې په زړورتیا یې تر هغه وخت جګړه وکړه تر څو چې کلابند شول.

په پای کې یوازې ۵۰ کسه تسلیمۍ ته حاضر شول او حتی دوی کله چې شجاع ته کش کړل شول، ده ته یې په سپکاوي «په زړه کې کافر او د کافرانو ملکری» وویل.[۸۶] په داسې وخت کې چې شجاع د غوسې پزه کش کوله، یو غازي په پټه یو خنجر راوایست او د شاه د وهلو هڅه یې وکړه. وروسته له دې چې دغه کس په ډېرو کسانو کابو او ووژل شو، د شجاع ساتونکو سمدلاسه د دغه اسیرانو له ټولې ډلې څخه سرونه غوڅ کړل چې مېکناټن ته یې سخته لړېکه ورکړه. داسې راپور ورکړل شوی چې د شجاع کسانو په خندا او ټوکو دغه کم بخته خوارکي «په چړو او تورو ټوټې ټوټې کول». لکه څنګه چې بندیان پراته او لاسونه یې تر شا تړلي وو، موهن لال لیکلي: «انګرېزي کمپ ته څېرمه د بېشمېره بندیانو وژنې، زمونږ په کړنو یوه بې خونده رنا واچوله. په یقین سره، هېڅ هېواد به په بې کچې ظالمانه او وحشیانه ټوګه د ۵۰ کسانو وژنه د یو کس د سپکاوي په بدل کې ونه مني او نه به یې منظور کړي؟»[۸۷] په راتلونکو ساعتونو کې موهن لال د انګرېزانو په ژغورنه کې له هغه انجړ بنجړ څخه چې دوی په خپله ځان ته جوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی و، اړین رول ولوبولو. یوه ورځ مخکې کله چې انګریزان کلا ته نږدې کېدل، د بارکزیو یو مشر شهزاده او د دوست محمد سیال، عبدالرشید خان د جګړې له کړنې تېر او موهن لال ته یې ځان تسلیم کړ. نوموړي موهن لال د منشي توب له وخته پېژنده کله یې چې په ۱۸۳۰ مو کلونو کې له وېږ سره د ځارګر په ځېر په کندهار کې کار کولو. عبدالرشید د موهن لال په کېږدې کې ده ته وویل چې دغه کلا یوه لویه نیمګړتیا لري. د انګریزانو په نږدې کېدو سره د کلا ډېرې دروازې په خښتو پټې شوې وې، خو د کابل دروازه پرانیستې پاتې شوه چې له دوست محمد سره دوامداره اړیکې وساتل شي. کله چې برنز دغه مالومات کین ته ورکړل، اعلی سر قوماندان پرېکړه وکړه چې پرته له دې چې همغه شېه وېږد وکړي، بله چاره نه لري او هیله من و چې دغه نابښره وېږد به د پلان او ځارګریزو مالوماتو د نه شتون تلافي وکړي.

یو پلان په چټکۍ جوړ شو. د توپچي پرله پسې ډزې او پر سوېل باندې یو انحرافي وېږد به انجنیرانو ته مهلت ورکړي چې د کابل دروازې ته وخښېږي او هلته چاودنیز توکي کېږدي خو دروازه والوزوي. پر دې پسې به یو ډله ییز یرغل چې ټوپک به په برچو سمبال وي پیل شي. هنري ډیورنډ چې په خپله خوښه د چاودنې ډلې مشرۍ ته حاضر شو، لیکلي: «دغسې عملیات له خطر ځخه ډک وو او حتی بریا یوازې د ډېرې مرګ ژوبلې په زغملو اټکل کېدای شـــوی.» کله چې ډیورنډ دغه خبره له کین سره مطرح کړه، اعلی سر قوماندان ځواب ورکړ چې بله چاره نه شته ځکه چې یوازې د دوه یا درې ورځو له پاره په زېرمتون کې ډوډۍ پاتې ده.[۸۸]

پاتې ورځ په ځار تېره شوه. کین او انجنیران پر اسونو د کلا د بهرني دېوالونو شاوخوا د خوبانیو او چارمغزو د باغونو د دېوالونو تر شا چې د کلا په تیرکشو کې له تورتوپکو نښې ویشتونکو ځخه په امان وو، وکرځېدل. له نیمې شپې ځخه لږ مخکې، امر ورکړل شو چې عسکر باید په ځلورو بجو راغونډ شي او د خپلو خولیو سپین پوښونه لیږې کړي چې له کلا ځخه په اســانۍ ونه لیدل شـي. مېکناټن د شـپې په دوو بجو شـجاع یوې غونډۍ ته بوتلو چې د کابل دروازې ته مخامخ او اوچته پرته وه. د هغه د بیوګرافي لیکونکي، محمد حسـین هراتي د خبرو پر بنسټ: «مېکناټن ته دا عزت په برخه شو چې شاهي حضور ته لاړ شي او اعلحضرت ته بلنه ورکړي چې د هوښیار صوفي بهلول د زیارت غونډۍ ته لاړ شي چې له هغه ځای ځخه د غزني پر کلا د یرغل لیدنه وکړي. وروسته له دې چې اعلحضرت پر خپل ځای کښېناست، سـمدلاسـه د توپونو اورجنې ډزې پیل شـوې.» (۸۹) شـاه شـجاع په خپل برېنډ موقعیت کې له کلا ځخه د سختو ډزو لاندې راغی، خو له دښـمنۍ ځخه په خپله ډکه زړورتیا له ځایه ونه خوځېد. نوموړي په دې کار خپل انګریزي پالونکي اغېزمن کړل چې د ده په هکله د درواغو کیسې ورته ویل شوې وې چې د جګړې له ډګره له وخت ځخه مخکې وځي.

ســیتا رام د انحرافي قوې یوه برخه و. هغه لیکلي: «امر راکړل شــو چې ســور اور بل کړو چې د غازیانو پام بلې خوا ته واړوو. په دغه شـپه ډېر باد لګېده او له دوړو ځخه جوړو وربځو هر ځه د معمول په پرتله تیاره کړي وو. کله چې ډزې پیل شـوې، موږ غازیان ولیدل چې له مشـالونو سره یې مندې وهلې او سـمدلاسـه ټول ځای داسې ښکارېده لکه دېوالي پوجا Diwali puja.»[۹۰]

په ســوېل کې د ډزو د درزاري برعکس، د کلا په شــمالي اړخ کې چوپه چوپتیا وه کله چې ډیورنډ او نورو انجنیرانو په تیاره کې د دېوال په لور ځښـېدل پیل کړل. دوی اندېښـمن وو ځکه چې بریا د محرمیت په ساتلو تړلې وه او مېکناټن د شـجاع کارکوونکو ته د یرغل پلان ښــودلی او د جګړې په ټولو طرحو د شـجاع کمپ خبر شــوی و، خو دغه پلان د مدافعینو غوږو ته نه و رسېدلی. د سپېدو له چاودو مخکې، ډیورنډ د کلا د دروازې تر ۱۳۷ مټره وخښـېد چې ناڅاپه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو پیره دار له خوا وننګول شـو. هغه وروسـته لیکلي: «یو ډز او یوې چیغې وویل چې ډله ولیدل شـوه، سـمدلاسـه افغانان څک شـول، توپکوالو له دېوال څخه په چټکۍ د خطر زنګ وواهه او ناڅاپه په کلا کې د مورچلونو له پاسـه شـنه رڼا خپره شـوه او دروازې ته نږدې ځایونه یې ښـه رڼا کړل. د کلا له لاندنۍ برخې څخه په لنډ واټن کې زمونږ د لیکې پر اوږدو باندې ډزو به ټول انجنیران او نور کسـان هلاک کړي وای، خو په تعجب سـره د کلا له هر تیرکش څخه ډزې روانې وې، خو زمونږ لیکـه پرتـه لـه دې چې د کلا لـه لانـدینۍ برخې څخـه حتی یو ډز پرې وشـي، تېره شـوه.» د باروتو کڅوړې کښـودل شـوې او پلټې ته اور ولګول شـو. په داسې حال کې چې دفاعیان له تیرکش څخه د لید او ډزو د محدویت څخه په تنګ شـول، دوی به پر دېوال ودریدل، ښـکته د دېوال ښخ ته به یې په ډزو د تیرو او خښـتو ټوټې والوزولې او بېرته به د دېوال شاته شـول. کله چې یوه لویه چاودنه وشـوه، انجنیرانو د خندق په اوبو کې غوټه ووهله او بلې خواته سـمدلاسـه د پرمختک ښکګل ووهل شـو.[۹۱] د دروازې په لور د عسـکرو مشـري ویلیم ډني William Dennie کوله او په دوی پسې له لږ ځنډ وروسـته، د جنرال رابرټ سـبل په مشـرۍ یوه ډله روانه وه. رابرټ سـبل د خپلو کسـانو په منځ کې جګړه مار باب نومېده ځکه چې ده نه غوښـتل د کتار په شـا کې پاتې شـي او تل به په تن په تن جګړو کې ښکېل و.

محمد حسـین هراتی د شـاه شـجاع ترڅنګ د غونډۍ له سـر څخه نندارە کوله. هغه لیکلي: «د کلا دروازې والوزول شـوې او انګرېزانو تن په تن جګړې ته منډه کړه. دوی تر هغه وخته وجنګېدل تر څو چې د تسـلیمۍ چیغې اسـمان ته اوچتې شـوې. «ال امن، مورِ مه وژنئ» او افغان عسـکرو خپلې وسـلې پر ځمکه واچولې. د هغه چا چې اجل پوره و، ووژل شـول. ځینې نور، ښـځې او نارینه، اسـیر ونیول شـول او د دوی مال، شـتمني او ځاروي شـوکمارۍ ته پرېښـودل شول.»[۹۲] میرزا عطا د دفاعیانو په اړه خپله ژوره خواخوږي ښودلې. ده لیکلي:

کله چې دوی باروتو ته پلټې ولګولې، دروازه له ډېرو سوریو څخه په غلبیل بدله شوه او پر ځمکه ولوېده. چاودنې هوا د دوړو له توپان څخه ډکه کړه او هېڅ شـی نه ښـکاره کېدل. د شـاه عسـکرو په منډه پر کلا یرغل وکړ او د ۳۰۰ غازیانو یا د خپل ایمان له پاره له جنګیالیو سـره مخامخ شـول. غازیانو خپلې توري را وایسـتلې چې د خپل دین د دفاع له پاره وجنګېږي او درې ځلې یې انګرېزان له دروازې څخه بهر شـاته وتمبول. عسـکر دې ته اړ شـول چې شـاتک وکړي او د زر فوټه په واټن کې یې ډزې کولې، خو جنرال سـبل او اعلی سـر قوماندان بیا عسـکر راغونډ کړل. دوی کلا ته ننوتل او غازیان یې له پښـو وغورځول. د بنګال پوځ یو ځل بیا پر کلا یرغل وکړ او د کلا قوماندان، نواب غلام حیدر خان [د دوسـت محمد زوی چې یو کال مخکې یې برنز له کابل څخه د وتلو پر مهال بدرګه کړی و] خپلو خاینو ملګرو یوازې پرېښـود چې خپل ځانونه وژغوري او چټل انګرېزي سـره زر تر لاسـه کړي. دوی انګرېزي رشـوت ومانه، مخونه یې په خیانت تور شـول او له جګړې څخه وتښـتېدل. پاتې غازیان د جنت له ویالو څخه د شهادت جام تر څښـلو پورې وجنګېدل او د جنت بڼ ته چې لاندې یې سـیندونه بهېږي یوړل شـول. خدای دې د دوی پر روح رحمت و اوروي. یوازې د غازیانو له مړینې وروسته، انګرېزانو د غزني کلا ونیوله او بریا یې ترلاسه کړه.[۹۳]

په داسـې حال کې چې د کلا په ښـکتنۍ برخه کې لوټماري روانه وه، پورته د کلا په پاسـنۍ برخه کې مقاومت په زړوتیا روان و. جورج لارنس لیکلي: «افغانانو په باتورۍ په تورو جګړه کوله، حتی هغه وخت یې هم زمونږ یو شـمېر خلک ټپي کړل چې دوی زمونږ د ټوپکو په برچو سـوري شـوي وو.»[۹۴] د ده د ملګري، نوبل چېمبرلېن د انګرېزي عسـکرو چلند خوښ نه شـو. وژنې او بې رحمۍ اوس ټول ځایونه نیولي وو. نوبل لیکلي: «عسـکر به د لوټمارۍ په موخه کورونو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننوتل، په دغه توګه ډېر خلک ووژل شـــول...زه نه غواړم هغه ظلم او وحشـــت درته بیان کړم کوم چې ما په هغه ورځ ولید ځکه چې زه ډاډه یم چې ستا به له بشـریت څخه کرکه وشـي: خو زه خوشـحاله یم چې ډېر لږ ښـځې او ماشـومان مړه شـــول او دا هم د حیرانتیا ځای دی ځکه چې لـه هرې کوټې څخـه بـه چې د چـا د خوځـېدو غږ واورېـدل شـــو، سـمدلاسـه به لس، دوولس ډزې پر کوټه وشـوې او له دې وجې ډېر بې‌ګناه خلک ووژل شـول.»[۹۵] د سـپېدو له چاودو سره، د دفاعیانو ټېښته پیل شوه. تامس ګیسـفورډ لیکلي:

یو شـمېر دښـمنان ولیدل شـول چې له کلا څخه په پرېږو ښکته کېږي. ځینې یې په ښکته کېدو کې وویشـتل شـول او ځینې چې په ښکته کېدو بریالي شـول، په پټیو کې سپرو عسـکرو په تورو ووهل. وروسـته له دې چې ټوله کلا زمونږ لاس ته راغله، هغه ډلو چې په کورونو کې یې دروازې پر ځانونو پسې تړلې وې لا تر اوسـه په عسـکرو ډزې کولې. هغه کسـان چې تسـلیم شـول، یو ځای به وسـاتل شـول، خو مشـران او نور هغه کسـان چې زمونږ ډېر سـړي یې د کلا له نیولو څخه ډېر وخت وروسـته ووژل، ځای په ځای به وویشـتل شـول. هر څه چې په کرار شـول، له یو کور څخه یوه ډله راووتله چې ځان ته د ټېښتې لاره پیدا کړي، په دغه هڅه کې یې ډېر سړي ټپیان کړل.

ګیسـفورډ زیاتوي:

دغه کټ شـمېر ظالمانه وژنې ډېرې ویروونکې وې. په یوه دهلیز کې، چې زینې ورځخه د کلا سر ته ختلې وې، ډېرش، ځلوېښت مړي پراته وو او ډېرې یې نیمه سوځېدلي او اور پرې بل و... ځینې اغښ کوونکې صحنې د مړیو په ایستلو کې رامنځ‌ته شـوې. یوې ډلې چې یو مړی یې له یوه کور څخه وایست، ګوري چې مړی ښرته شاته کش کړل شـو، کله چې دوی شاته وکتل، یوه ښځه او یو ماشـوم همدغه مړي ته په ژړا ناسـت وو. هر کور او هره هټۍ لوټ او زیانمنه شـوه او داسې کور نه موندل کېده چې پر هغه به د وینو داغونه نه وو. ۵۰۰ تر ۶۰۰ مړي په کنده کې وشـمېرل شـول او ښـایي په ټوله کې لږترلږه ۱۰۰۰ کسـه وژل شـوي وي. ټپیان په بد حالت کې وو او په ښـار کې زمونږ تر شـــتون پورې یې پالنه کېده... ځینې ســـوځېدلي، ځینې په مرمۍ یا برچې ټپیان، د نورو د بدن غړي ټوټې ټوټې او حتی دیارلس کسـه د توپ په یوه چاودنه کې الوتي وو.

د کلا حاکم، د دوسـت محمد زوی حیدر خان د یوې دروازې پر سـر په یو برج کې ومونډل شـو او وروسـته له دې چې د ژوند تضمین یې وشـو، خپله توره یې تسـلیم کړه.[۹۶]

د سـهار په ۹ بجـو، مقاومت پای ته ورسـېد او اوس د غنیمت وېښ کارکوونکي په سـیسـتماتیک ډول د لوټ شـوو مالونو په راټولولو لګیا شـول چې د عسـکرو ترمنځ یې ووېشـي. دغه کار پنځه ورځې ونیوې چې ټول لوټ شـوی مال راوباسـي. د میرزا عطا د لیکنو پر بنسټ: «دوی خپل ساتنځای ته ۳۰۰۰ د ترکي، عربي او ایراني نسل اسونه؛ ۲۰۰۰ کابلي، بلخي، بخاري او بغدادي اوښـان بوتلل او اصـفهاني او تهراني د تورو لاسـتي، په سـلګونو د پشـمینې کشـمیري شـالونه، په زرګونو د ممیزو، بادامو، مالګینې پسـتو، کوچو، وریجو او اوړو ډېرې او په زرګونو تومانچې یې راټولې کړې وې.» رونې اندی میرزا عطا د غنیمت په څیزونو کې له یو څیز سـره چې د انګرېزانو ورته پام شـوی نه و، مینه درلوده: د کندهار مانۍ کتابتون - «په پارســي او عربي ژبه څو زره کټور او بې جوړې کتابونه چې د ټولو علمونو، منطق، ادبي نقد، د قانون تیوري، فلسـفې، نحوې او پښـوپې• په اړه وو.»[۹۷]

دا یوه لویه بریا وه: انګرېزانو د غزني نه ماتېدونکې کلا له لمړي ځل لیدو څخه ۷۲ ساعته وروسـته تر خپل واک لاندې

• پښـوپې: ګرامر

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوسته. همدا راز ۱۰۰۰ کسه یی ووژل، شاوخوا ۳۰۰ افغانان ټپي شول او ۱۵۰۰ کسه اسیر ونیول شول. برعکس، د انګریزانو تلفات یوازې ۱۷ کسه وو او شاوخوا ۶۵ کسه ټپي شوي وو.[۹۸]

لکه څنګه چې وروسته ډیورنډ ورته اشاره کړې، دغه بریا یوازې د شپږ بخت له وجې وه. په کندهار کې د کلابندۍ توپونو په پرېښودو او پرته له پوره اکمالاتو څخه د غزني په لور په ستنېدو سره، کین «لویه پوځي ټهروتنه وکړه، خو لکه د انسان په پاملرنه او بصیرت باندې د ملنډو په توګه، جګړې کله کله داسې بهلګې رامنځته کوي په کومو کې چې ټهروتنې په توکلي توګه د په زړه پورې او حیرانوونکې بریا وجه ګرځي. او دغه ټهروتنې پورتنۍ خبره ثبوت کړه».[۹۹]

که انګریزان له ټولو نیمګړتیاوو سره سره بریالي شول، خو افغانانو هم ځان و نه شرمولو. دوی خپله جنګي وړتیا وښوده او د دفاعیانو زړورتیا حتی په هغه وخت کې چې هر څه یې له لاسه تللي وو افسانې جوړې کړې چې سمدلاسه یې وده وکړه. میرزا عطا چې د نورو افغانو په څېر د وفادارۍ د اوښتنې احساس وکړ لیکلي چې ډېر خلک په دې باور وو چې وژل شوو ته پرېښتې راغلې. ده لیکلي:

لکه د کربلا شهیدان، مړه غازیان پرته له قبر او کفن څخه د جګړې په ډګر کې پرېښودل شول او سره له دې چې پرهېزګاره مسلمانانو په مناسبه توګه د دوی د خښولو غوښتنه په عاجزۍ وکړه، انګریزانو اجازه ورنه کړه، خو د لوی خدای څخه شکر، د شپې په ښېر کې د شهیدانو ټول مړي تري تام شول او حتی د دوی د وینو یو څاڅکی په ځمکه کې پاتې نه و. یوه بله عجیبه کیسه د یو غازي وه چې د کلا په یو برج کې درې ورځې پاتې شوی و او هر ځوک چې نږدې ورتلل، غوځول او وژل به یې - د کمپنۍ ۷۰ عسکر یې ووژل، بیا ناڅاپه ورک شو- او هېڅوک پوه نه شول چې چېرته لاړ. د غزني کلا د ننه، د ځمکې لاندې ډېر تونلونه دي او انګریزان ځو میاشتې تر هغه وخته ورباندې خبر نه وو چې ویل کېږي شاوخوا ۸۰۰ بکرې نجونې او ماشومان، ۳۰۰ اسونه او ۵۰۰ نارینه افغانان ناڅاپه راښکاره شول او له کلا څخه لاړل. د یرغلکرو حتی یو عسکر هم هڅه ونه کړه چې دوی ودروي او یا وننکوي؛ نو بیا انګریزي واکمني پر غزني خوره شوه.[۱۰۰]

دوست محمد ته په کابل کې د ۴۸ ساعتو څخه په لږ وخت کې د غزني د سقوط خبر ورسېد. ده ۳ میاشتې په هېواد کې د تر ټولو لوړې کلا په بیا رغونې او ټینګولو کې تېرې کړې وې، خو په ۳ ساعتو کې د کافرانو لاسته ولوېده. په راتلونکو څو ورځو کې دوست محمد ته نور بد خبرونه هم ورسېدل چې نه یوازې د ده باور یې زیانمن کړ بلکې د ده د ملاتړو هوډ یې هم کمزوری کړ.

لمړی او تر ټولو زیانمنوونکی خبر د ده کران او تر ټولو اغېزمن زوی اکبر خان په اړه و. اکبرخان چې د خیبر د ساتنې او د وېډ او شهزاده تیمور د پرمختک د درولو له پاره دوست محمد ګمارلی و، ناڅاپه ناروغ شوی و. داسې ګنګوسې وې چې زهر ورکړل شوي وو. هغه دوه ورځې د مرګ په مورګه کې پروت و. د افغان سرچینو پر بنسټ، دغه خبر تر هر څه ډېر د دوست محمد په روحیه اغېز وکړ: «کله یې چې خپل زوی، چې د ځیګر ټوټه یې وه، ولید، د غم درد یې زړه توټې توټې کړ او خپل سر یې د ناچارۍ پر لاسونو ووهلو».[۱۰۱]

د اکبر خان ناروغۍ بلاخره وېډ ته هغه فرصت ورکړ چې دی ورته ستړکې په لار و. په دغه سربدالۍ کې ده پرېکړه وکړه چې پر خیبر د یو بریدِ خطر په ځان ومني که څه هم دی وتوانېد چې یوازې له ۵۰۰۰ کسانو څخه لږ عسکر راټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او هغه هم داسې خلک چې د عسکرۍ وړتیا یې نه درلوده. د برید پر وړاندې نه یوازې ځایي افریدیو بلکې د محمد شاه خان قومي خلکو، د ببرک خیل غلزیو سخت مقاومت وکړ. محمد شاه خان د اکبر خان د ناوې چې په ښایست کې یې نوم درلود پلار و، خو د جولای په ۲۶ مه وېډ د خیبر د غاښي لاندې علي مسجد ونیو او لږ وخت وروسته یې د جلال اباد په لور، له کوم ځای څخه چې بې سېکه اکبر خان په بیړه په کټ کې بل ځای ته یوړل شو، مارش پیل کړ. په ۴۸ ساعتونو کې د غزني او علي مسجد سقوط نور ناراضه قومي خلک وهڅول. له کابل څخه ۳۵ میله بر په استالف کې تاجک کوهستانیان د دوی د مذهبي مشر، نقشبندي پیر او د پل خشتي جمات میراثي امام میر حاجي تر مشرۍ لاندې د بارکزیو پر ضد ودرېدل او خپل بارکزی والي، د دوست محمد مشر زوی سردار شېرعلي خان یې وشړلو. دوی په نومورې پسې تر چاریکاره، چیرته چې هغه خپلې ودانۍ ته چې د خټو دېوالونه ترې چاپېر وو راغلل او دی یې هلته کلابند کړ،«د پانسي کړۍ یې په غاړه کې ورتنکوله ».[۱۰۲] په ځوانۍ کې کله چې دوست محمد د خپل مشر میرني ورور، فتح خان له پاره سیمه اداره کوله، ده ډېر کوهستاني ملکان وژلي وو. کله چې وېډ، میرحاجي ته د پیسو وړاندیز وکړ، میرحاجي خپل خلک د پاڅون له پاره وهڅول او د هغه غچ اخیستلو غږ یې پرې وکړ چې دوی شل کاله ورته تم وو.[۱۰۳]

دا چې له یوې خوا د غزني له لوري یو لښکر د کابل په لور د پرمختک په حال کې و او له بلې خوا د جلال اباد له لوري بل لښکر او ها خوا کوهستانیانو پاڅون کړی و، د دوست محمد غوراوي په چټکۍ مخ په کمښت وو؛ نو د ده لمړنی غبرګون، د ماتې پر وړاندې د پښتون دودېزه ځواب، خبرې اترې و. د کابل په اشرافیانو کې نواب جبار خان تر ټولو ډېر انګرېز پلوی و: هغه د برنز کوربه توب او د چارلس مسون د لرغون کیندنې مالي تضمین کړی و. همدارنګه، نومورې خپل زوی لودیانې ته لېږلی و چې د وېډ په ښوونځي کې په انګرېزي سیستم زده کړې وکړي. سربېره پر دې، د ویتکېویچ د لیدنې په بهیر کې ده هڅه وکړه چې خپل ورور د انګرېزي داعیې په ګټه ودومارې؛ نو جبار خان غزني ته له یوه وړاندیز سره ولېږل شو- شاه شجاع تخت ته بېرته راګرځېدی شي، خو په دې شرط چې د سدوزیو په پاچاهۍ کې دوست محمد د وزیر دنده ولري، هغه دنده چې د وراثت ادعا یې د لرلو حق ورکوي. هغه دا چې د ده میرنی ورور، فتح خان د شاه زمان وزیر و او پلار یې، پاینده خان د شجاع د پلار، تیمورشاه وزیر و. د پښتون په اند، دا د ستونزې یوه دودیزه او واضح د حل لاره وه، خو د انګرېزانو له خوا په حاکمانه ډول د دغه وړاندیز ردونې جبار خان کچ ګول کړ. دی د خپل دویم وړاندیز په ردونې هم هک پک شو: «د خپلې خورځې/ ورېرې ورسپارل، د حیدر خان ښځه». لکه څنګه چې د یوه ځوان انګرېزي افسر ورته پام شو: «جبار خان له بریده وتلې د غوسې احساس وکړ.»[۱۰۴] خو یوازې موهن لال چې د پت په اړه یې د افغانانو د مفکورې او انګېرنې په هکله اوږده تجربه درلوده، پوه شو چې دغه ردونه ځومره لوی سپکاوی و. ده لیکلي:

دا هېڅ اړینه نه وه چې په داسې مهم وخت داسې ارزښتمن ملکری لکه جبار خان له لاسه ورکړل شي. ده په ربښتیا هیله او پر مور باندې باور له لاسه ورکړ. د خبرو اترو په ترڅ کې چې مور درلودې، کله چې موضوع د شاه شجاع الملک په اړه شوه چې مور یې نوم په ډېر درناوي واخیست، ده موسکا وکړه او استازي ته یې وویل: «که شاه شجاع ربښتیا پاچا دی او د خپلو نیکونو سلطنت ته راغلی؛ نو ستاسې پوځ دلته څه کوي؟ هغه تاسې د خپل پوځ او پیسو په وسیله افغانستان ته راوست او تاسې له ده سره له هر اړخه دوستانه او لېبرال چلند کړی دی. اوس یې مور افغانانو ته پرېږدئ او دی پرېږدئ چې که کولی شي پر مور د واکمني وکړي.» مور ته داسې سپینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې خوندورې نه وې... او ښــه نواب خان چې زمور په ترخه چلند ناهیلی او خپه شــوی و، زمور له کمپ څخه د جولای په ۲۹مه د غرمې په شاوخوا کې لاړ. ما ته وویل شول چې زه نوموړی تر خپل حریم پورې بدرکه کړم. په لاره مو د څو ښځو چیغې واورېدې چې د غزني په کلا کې نیول شــوې وې، نواب خان ماته مخ کړ او ســر یې وښــورولو... د بېرته تک په وخت کې، زمور ســره د نواب د خبرو بنه ترخه وه[۱۰۵]

لکه څنګه چې خبرې اترې ناکامه شــوې، دوســت محمد ته یوازې یوه بله لاره پاتې وه: نوموړي خپل ملاتړي په هغه بن کې را غونډ کړل چې د تیمورشاه له نابشپړې مقبرې څخه چاپېر و. هلته یې یوه احساساتي وینا وکړه چې څو برخې یې تر اوســه شــته. هغه خپلو ملاتړو ته وویل: «تاســې تېر دیارلس کاله زما نمک وخور، زما د اوږد مهاله مهربانۍ، ســولې او نېکمرغۍ په بدل کې له ما سره یوازې یوه نیکي وکړئ. ما ته د ویاړلې مړینې توان راکړئ. د فتح خان له ورور سره ودرېږئ چې د پرنګي سپیانو پر سپاره لښکر خپل وروستنی ګوزار وکړي. که چېرې په جګړه کې زه مړ شــوم، بیا تاسې په خپله خوښــه چې له شــاه شــجاع ســره څه کوئ هغه وکړئ.»[۱۰۶] دغه غوښــتنه له بشــپړې چوپتیا ســره مخ شــوه. مولانا حمید کشــمیري په اکبر نامه کې د دې پوره بیان لیکلی دی چېرته چې دوســت محمد د خپل مشــروعیت په اړه له خپلو ملاتړو ســره خبرې اترې کولې. امیر ادعا کړې چې د اسلامي قانون او عدالت اســتازیتوب کوي، خو د ده پلویانو چې درنې تلې ته یې ســترګې وې، ځواب ورکړ چې یو مشــروع پاچا چې په ســر یې د پاچاهۍ تاج وي لمړی د وفاداری حق لري، نه امیر؛ نو په دغه دلیل یې د دوســت محمد هغه خبره رد کړه چې له پرنګي کافرانو ســره د اتحاد له وجې شــاه شــجاع خپل قانوني خوندیتوب له لاســه ورکړی. دوست محمد پوښتنه وکړه: «دا زمانه اوس څرنګه بدله شوه؟»

چې په سل ملګرو کې یو ملګری پاتې نه شو
چې نارینه د ښځینه په پرتله بې ایمانه شول
نو بیا د ښځو ایمان ولې په بد نوم یادېږي
زه وېرېږم چې هېواد به د پرنګیانو لاسته ولوېږي
او بیا به دوی خپل قانون، دین او مذهب دلته پلی کړي
د هېچا پت به بیا خوندي نه وي
نه به د چا په ربړه د رحم په سترګه کتل کېږي
دوی په ځواب کې ورته وویل: «اې د دغه غونډې مشره
مور په دغه جګړه کې ستا مرستندویه نه یوو
ځکه چې د پاچا پر ضد پاڅون خدای منع کړی دی
د امیر او پاچا تر منځ ډېر توپیر شته
مور د ده پر ضد د تورې ایستلو ته زړه نه کوو
پرېږده، هر څه چې پېښېږي، پېښ دې شي »
امیر ځواب ورکړ: «د پاچا اطاعت حق دی
که پاچا د شرعیت پر سمه لار روان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه داسې پاچا چې بې ایمانه شو
د ده اکاړي به په هېواد کې مصیبت جوړ کړي
اوس د کافرانو په مرسته
هغه له لوی پوځ سره ځان چمتو کړ
د احادیثو پر بنسټ، د کافرانو مرستندویان
نجس، بدکاره او کافرېږي
د دغسې نجس پاچا وژل برحق دي
له ده سره مرسته ناحقه او ناسمه ده»

دوسـت محمد ته د قزلباشـو مشـر، خان شـرین خان ځواب ورکړ. دوسـت محمد قزلباشـه مور درلوده او هیله من و چې دوی به د ده تر ځنګ ودرېږي او د ده په پلوی به جګړه وکړي، خو لکه نورو خلکو دوی هم درنې تلې ته کتل.

چوپ شه [شرین خان ځواب ورکړ] دومره سپکې سپورې مه وایه
ځکه چې نورهېڅ نه وي، مورِ د پاچا نمک خوړلی
خپل بې ځایه ښاخ پرېږده، ستا د پلمو وخت تېر دی
ستا د غرور او لېونتوب وخت اوس تېر دی
کله چې شپه شوه، په ډېره ښاځمنۍ او ډېرې بدوردۍ
قزلباشان او نور چې د پانسي وړ وو
لکه بې ډاره غله، دوی خزانه چور کړله
ډېره شتمني یې په لوټ ځان سره یوړه
بیا د یوې شپې په ترڅ کې لکه باد
والوتل چې له پرنګیانو سره یو ځای شي
د امیر، چې خپلو ځواکونو خیانت ورسره وکړ، زړه مات شو.
د ده ټول ملګري ده ته پردي شول
او خپلې داعې ته په اندېښنو کې ډوب شو
لکه ځنګه چې سعدي وایي: هرکله د چې ملګري درسره بد شول
له ډګر ځخه د تېښته خپله برېا بوله
نو ده له خپل زړه ځخه د جګړې ټول سوچونه وایستل
د وسلو، مهماتو ځخه او هر څه چې ورته ګران وو
دومره یې واخیستل چې ځان سره یې ورلای شوی
بیا یې د تک ډول ووهو او جنډه یې پورته کړه
دی د خپل قوم له ۱۵۰۰ کسانو سره ستون شو
د بامیانو له لارې خلم ته[۱۰۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوسـت محمد د تک خبر انګرېزي کمپ ته د ۱۸۳۹ کال د اګسـټ په ۳مه ورسـېد. درې ورځې وروسـته انګرېزي پوځ کابل ته خپل ځو میله پاتې مارش وکړ. له فېروز پوره له حرکت څخه ۸ میاشـتې وروسـته، د اګسـټ په ۷مه انګرېزي پوځ چې شاه شـجاع يې په سر کې و، بالاخره کابل ته ننوت. د شاه شـجاع «ځلانده تاج پر سر، په غميو پټ کمربند يې پر ملا او وښـي يې پر لاسـو وو». مېکناټن هم له شـجاع څخه کم نه و. د ده پر سـر انګرېزي «خولې وه چې د اوښـمرغه په بنکو ښـکلې شـوې وه او د څنګ دواړه ژې يې پورته اړول شـوې وې. شـين دوه ټټريزه کوټ يې په تن و چې اوچته تنې يې درلودې، ورغندی• او لسـتوني يې ګن ګلدوزي شـوې وو او د اوږو پر سـر نښـانونه يې په پرتم کې له مارشـال څخه کم نه وو. د ده د پرتوګ څنډو اوږده او سـوروره زرينه فيته درلوده». دېرش کاله کېدل چې شـاه شـجاع د بالا حصـار چې د کابل نړۍ يو پر څلورمه برخه يې نيولې وه، پر لوی کمر باندې خپله پرتمينه تيموري مانۍ نه وه ليدلې. د کابل واټونه په چوپه ګنه ګوڼې ډک وو. کله چې شـــاه د دوی له مخې تېرېده، دوی به ودرېدل او کله به چې په شـــاه پســـې انګرېزي مامورين دوی ته ور ورسـېدل، بېرته به کښـېناسـتل، خو د خوشـالۍ چيغې نه وې. د جورج لارنس د خبرو پر بنسـټ، کابليانو [د شاه په راتګ] «خپله بشـپړه بې پروايي وښـوده او شاه ته يې د ښـه راغلاسـت هېڅ کومه اشـاره ونه کړه او نه يې د ده بيا واک ته په رسـېدو کومه خوښـي څرګنده کړه. د دوی زړونه او مينه په ښـــکاره له خپل مخکې واکمن ســره وه چې اوس د هندوکش هاخوا لالهاند ګرځېده.»[۱۰۸] يو بل ځوان افســر ويلي: «په پلازمېنه کې خپل تخت ته د يو شاه بيا راتګ د جنازې د بدرګې په څېر و.»[۱۰۹]

يوازې شاه خپله خوښي او احساسات څرګند کړل. جګړن هو ليکلي: «اعلحضرت مخکې او نور ورپسې مانۍ او بن ته ننوتل. په تيرو دېرشو کلونو کې مانۍ دومره زړه او خرابه شوې وه چې سپينږيري شاه په ژړا خپلو لمسيانو او کورنۍ ته د دغه مانۍ پخوانۍ ښـکلا او پرتمين توب بيانولو.» په داســې حال کې چې د مانۍ لوړ پور ته په اشـــنا زينو کې ختلو، لاندې يې وليدل چې کابل خپور پروت دی. دا چې د نومورې خپل دېرش کلن خوب بلاخره رښـتيا شـو، روحيه يې جګه شـوه: «کله به چې په ښـايسـته زينو کې پورته شـو، دی به لکه ماشـوم د مانۍ د شـاهي اسـتوګنځي له يو دالان څخه بل دالان ته په منډه شـو او په اوچت غږ به يې له مانۍ سـره بې پروايي او ورته اوښـتي زيانونه چې هر ځای ليدل کېدل، غنـدل. ده پـه ځـانګړې توګـه لـه شـــش محـل څخـه د هينـدارو پـه ليږې کولو خپـل خپګـان څرګنـد کړ».[۱۱۰] خو له ټولو دغه سرټکونو سره سره، شاه خوشحاله و. هغه بلاخره خپل کور ته راغلی و.

• ورغندی: چپه کردن

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع د احمد شاه ابدالي لمسی او د سدوزي قبيلي مشر د خپل نيکه پر پاتي امپراتوري يي په ۱۸۰۳ کال کي واکمني پيل کړه. نومورې ليکلي: «دغه زمور نيت و چې له هغه شپې څخه چې په تخت کښېناستو، مور به پر خپل رعيت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زمور د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي.» د ده له واکمنۍ شپږکاله تېر شوي نه وو چې بارکزي دښمنانو يي ماته ورکړه او تېښتي او بيا په هند کي تبعيد ته اړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

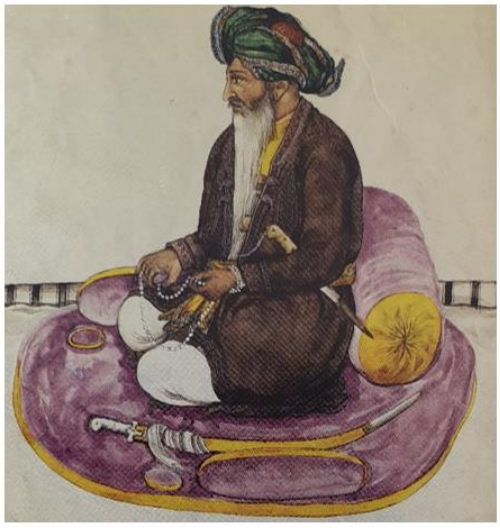

دوست محمد خان د پلار
اتلسم زوی و چې له یوې
تیټې پورې ښځې ځخه یې
زېږېدلی و. دا د ده خپله
بېرحمه چالاکي او اغېزمنتیا
وه چې دی یې واک ته
ورسولو. دوست محمد کرار
کرار خپل واک تر هغه
وخت پورې مضبوط کړ چې
په ۱۸۳۵ کال کې یې د
سېکانو پر ضد جهاد اعلان
او خپل ځان یې په رسمي
توګه امیر اعلان کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبرخان (پورته او ښی خوا ته) د دوست محمد (لاندې انځور) په زامنو کې تر ټولو هوښیار او اغېزمن و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان خلک

د کافرستان یوه کورنۍ (کیڼ پورتنی انځور)، یو خروټی غلزی (ښی پورتنی انځور) او (لاندې) د اسونو پښتانه سوداګر. افغانستان یو داسې هېواد و چې په قومي، توکمي او ژبني ژورو درزونو وېشلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دري افغان درباري اسوال
چې په ۱۸۰۹ کال کې د
الفنستون په ماموريت کې يو
ارتېست انځور کړي دي.

يو درانې ښاغلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنجیت سینګ، سپک ټول واک او د دوست محمد سخت دښمن چې په پنجاب کې یې یوه ځواکمنه پاچاهي جوړه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

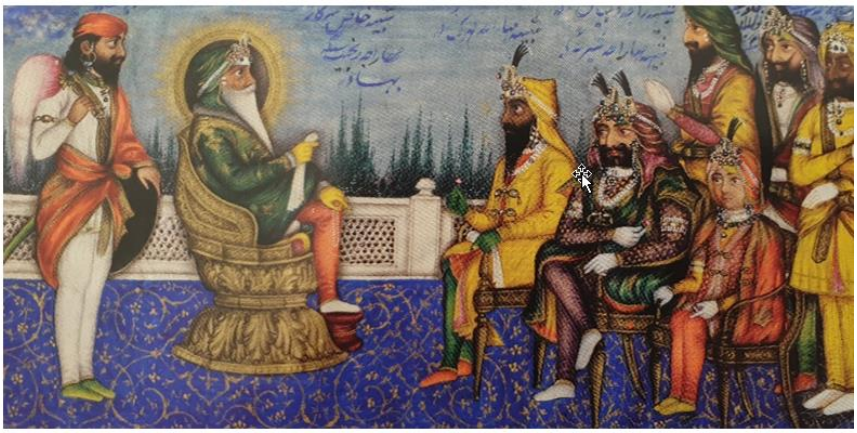

رنجیت سینګ، «د پنجاب زمری» او د ده اشرافیان

د رنجیت سینګ د مدرن فوج خاص د لوا دوه پلي عسکر. دغه لوا د ناپلیون پخوانیو افسرانو روزلې وه.

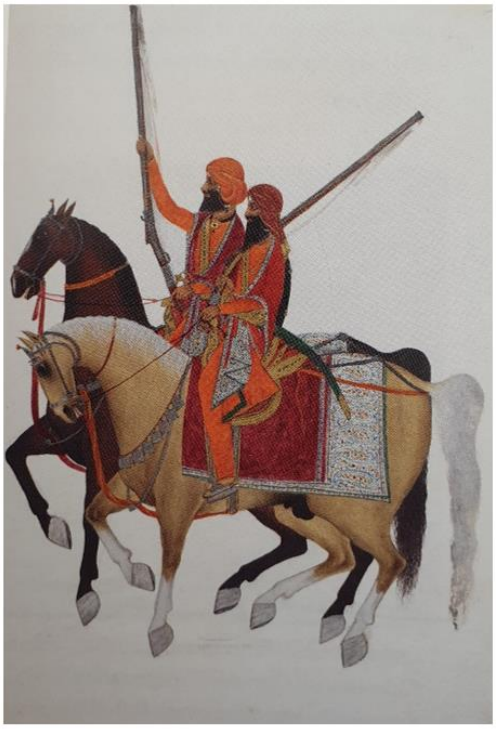

سېک اسوال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لويې لوبې لوبغاړي

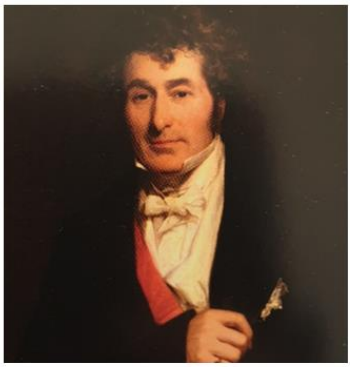

اډوارډ لاردِ الېنبوره لمړی اپرل (اپرل اعزازي لقب دی. ژباړن) لمړنی کس وو چې د روسيې په هکله يې اندېښنې په عامه پالیسۍ بدلې کړې. ده په خپله يادليکچه کې ليکلي: « په اسيا کې زمونږ پالیسي بايد يوازې يو تګ لوری ولري او هغه د روسيې د واک محدودول دي.»

مکنېل په ايران کې د برتانيې روس کرکجن سفير و چې دغه استوني يې « روسيې په رسمي توګه د کابل سره ديپلوماتيکي اړيکي پرانيستې» انګرېزان دي ته قانع کړل چې دوست محمد بايد له واک ځخه ليرې او پر ځای يې بل ځوک کښېنول شي. نومورې د مشورې په توګه داسې ليکلي: « لاردِ اکلنډ بايد يو پټېلی تګ لوری ونيسي او اعلان وکړي چې هر هغه ځوک چې زمونږ سره نه دي، نو زمونږ پر ضد دي. مونږ بايد افغانستان خپل کړو.»

سپر کلاډ وېډ په بنګال کې زېرېدلی يو پارس پوه او د لويې لوبې يو له لمړنيو او اصلي ځارګرو مشرانو ځخه و. لويه لوبه د امپراتوريو د جاسوسۍ او فتحو هغه لويه سيالي وه چې برتانيې او روسيې په دغه پېر کې پېل کړه او تر هغه وخت پورې په کې ښکېل وې تر ځو چې د دوی اسيايي امپراتورۍ ونړېدې.

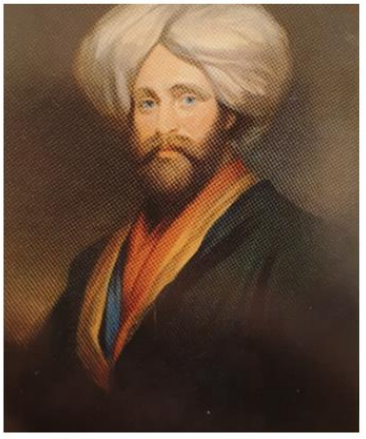

جګړن الدرېډ پاټېنګر د وېډ لوی سيال هنري پاټېنګر وراره/خورېږ و چې د مسلمان او د اسونو د سوداګر په جامه کې هغه وخت په هرات کې و کله چې د قاجار پارسي لښکر پر هرات يرغل وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

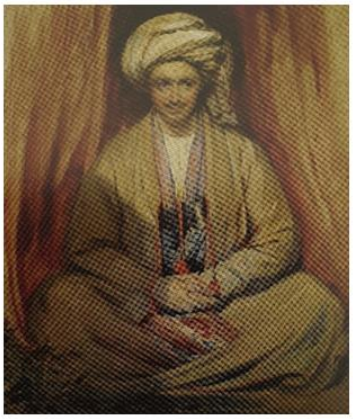

د لوېي لوبي سکاټلنډی اجنټ الکساندر برنز په دغه انځور کې يې په افغانستان ګې افغاني جامي اغوستي دي. ده تل سرتېکاوه چې دغه نومور انځور هېڅ ده ته ورته نه دي

موهن لال کشميري د الکساندر برنز نامتو هندي مرستيال او د ځارګري اداري مشر و چې د هر انګرېز په پرتله د افغانستان په هکله ډېر پوهېده. تر هغه وخت پورې چې انګرېزانو د ده مشورو ته غوږ نيوه، هر ځه سم مخته روان وو.

ايون ويتکېويچ يو ځوان پولندی اشرافي و چې د قزاق په شاګيو کې د خپل تبعيدي ژوند په بهير کې د هغه ترکيک کلتور سره مينه پيدا کړه چې سيمه يې اوس د ازبکستان، قزاقستان او تاجکستان په هېوادونو وېشل شوي. دی تر ټولو وړ ځارګر و او د دې توان يې درلود چې برنز وننګوي. دغه جوړي وروسته له دې چې ډېره موده د يو او بل په پله روان وو، د ۱۸۳۸ کال د کرېسمس په مانښامنۍ کې يې په کابل کې سره وليدل

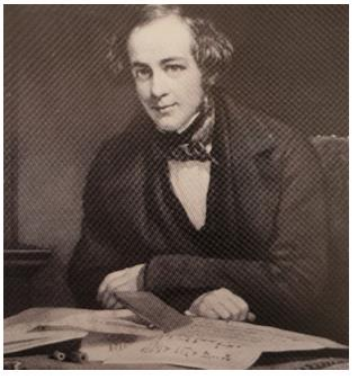

هنري لارنسن د سپېدو په نيمه رڼا کې تصادفي د ويتکېويچ له قزاقانو سره هغه وخت مخ شو چې د پارس او افغانستان په پوله کې يې لاره ورکه کړې وه. له مشهد ځخه تهران ته پر اس باندې نومورې په ريکارډ ماتوونکي مزل وکړی شول چې افغانستان ته د روسي پټ ماموريت خبر ورسوي. لارنسن د انګرېزي اشغال په بهير کې په کندهار کې سياسي اجنټ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

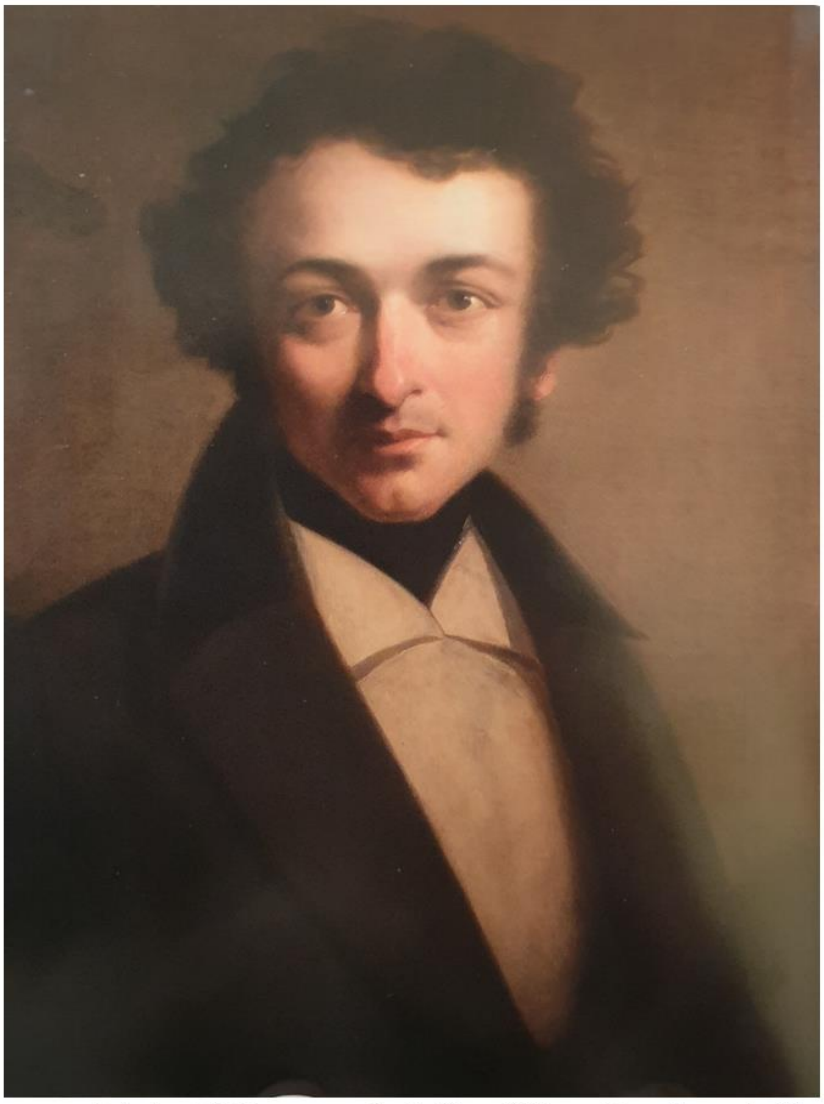

الکساندر برنز یو تکړه سکاټلنډۍ څارګر افسر و. دی ختیځ ته ولېږل شو چې د یو داسې ګوابښ په هکله مالومات راټول کړي چې هېڅ نه شته و. کله چې ختیځ ته د خپل یون په اړه لیکلی کتاب یې نومور شو، روسان چې د دغه کتاب فرانسوي ژباړه یې ولوسته وهڅېدل چې دوی هم د څاګریزه مالوماتو په راټولولو پیل وکړي؛ نو ویتکېویچ یې لمړی بخارا او بیا کابل ته ولېږه چې له امله یې په لندن کې د جګړه پالو بدګمانۍ هغه ګوابښ رامنځته کړ چې دېره وېره تري کېده؛ نو په دې توګه لویه لوبه وزېرېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته سېر ويليم هي مېکناټن د خپلو نومورو کمرنګه شنو عينکو سره ليدل کيږي. دی د الستر Ulster يو په کتاب مين پخوانی قاضي و چې له محکمې ځخه يې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. نوموړی د اکلنډ يو روس کرکجن او په پروتوکول مين سياسي سکرتر شو. د برنز د چټکي ودی سره حسادت دې ته وهڅاوه چې د هغه نظريې ملاتړ وکړي چې شاه شجاع يې د دوست محمد ځای ناستی کولو. دا هغه نظريه وه چې برنز يې په کلکه مخالفت کولو. دغه دوه کسان چې هېڅ کله يو بل سره جوړ نه شول، په افغانستان کې د يوې ناکاره اداري مرکزي برخه وګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایملي ایډن د لارډ اکلنډ یوه بکره خور وه. نوموړي په هند کې د انګرېزي واکمنۍ د ځینو ټوکماره او بورنوونکو لیکونو لیکواله هم وه.

جورج ایډن لارډ اکلنډ د انګرېزي هند لوی والي یو هوښیار خو ځان راضي سړی و چې د هند په هکله یې لږ پوهه درلوده.

لارډ اکلنډ د مېکناټن او وېډ په چانِ شوو ځارکریزه راپورونو ډډه ووهله؛ نو په دې کې پاتې راغی چې له سیمې څخه د برنز سمو او رښتیا استونو ته پام واړوي او دې ته قانع کړل شو چې دوست محمد د انګرېزانو ضد دریځ لري. د نوموړي خور ایملي لیکلي: «ګران او خوارکی سوله من جورج په جګړه کې ځان ښکېل کړ. دا د ده د کرکټر سره په ټکر کې دی.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

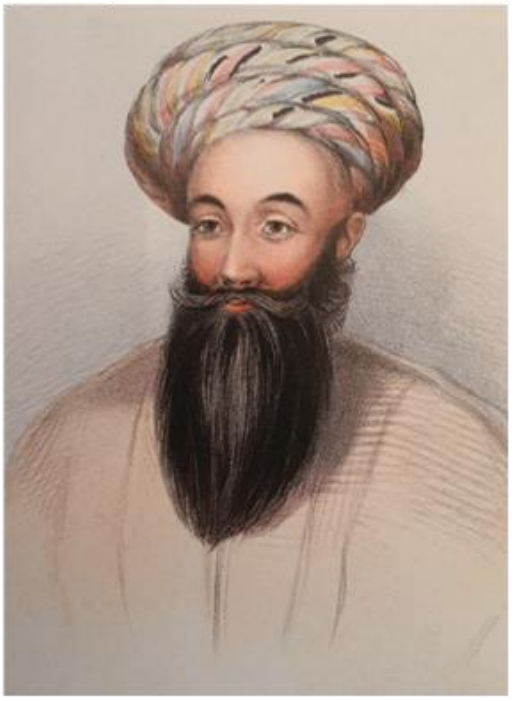

د ۱۸۳۸ کال د جولای په میاشت کې مېکناټن په لودیانې کې د شاه شجاع دربار ته لاړ او د ده سره یې ولیدل. شاه شجاع ته یې په لنده توګه خبر ورکړ چې له دېرش کلن تبعید وروسته به دی د انګرېزانو په مرسته بیا پر تخت کښېنول شي.

په تبعید کې د شاه شجاع دربار. له کینې خوا څخه ښي لوري ته: شهزاده تیمور، شاه شجاع، شهزاده صفدرجنګ او ملاشکور اسحاقزی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړې ته تیاری

د باجوړ یو تورتوپکوال

د بنګال بومي پلي قوا دوه سپاهیان

د کابل پلي پوځیان

(c) ketabton.com: The Digital Library

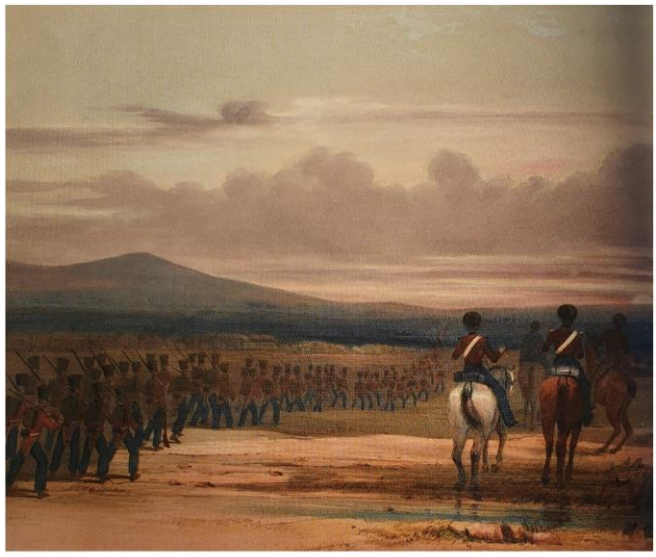

انګرېز-هندي د اباسين پوځ د ختيځ په لور روان دی

د سکېنرز هارس اسواله قوا جګړي ته ستنه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

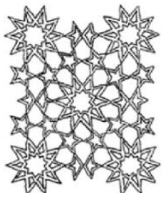

۵

د جهاد جنډه

د ۱۸۳۹ کال د مې د اتمې په ســهار چې شــاه په بريا د کندهار له دروازو ټېرېده، د پاکارۍ يوې مېرمنې يو څه د پاســه دېرش کلن سړی مړ ومونډ. دغه مړی د سن پيټرزبورګ په ورانو فرعي واټونو کې د پاريس مېلمســتون د پاسني پوړ په يوه کوټه کې شوی و. داسې برېښېدل چې دغه سړي په ځان پسې ور کولپ کړی و او بيا يې خپل ماغزه په ډز باد کړي وو.

د پېښې لنډ او له احساساتو څخه تش يو نوټ د مړي تر څنګ پر يو ميز پروت و چې داسې په کې ليکل شوي وو:

داسې څوک نه شته چې زما د برخليک پروا ولري؛ نو ما ته د دې ويل بسنه کوي چې زه په خپله خوښه خپل ژوند پای ته رسوم. لکه څنګه چې زه اوس مهال د بهرنيو چارو د وزارت په اسيايي څانګه کې مامور يم، زه په عاجزۍ له نومورې څانګې څخه بېرنۍ غوښتنه کوم چې د ارنبورګ له غوندې څخه زما دوه کلنۍ تنخوا په لاندې توګه ووېشي: ۱. د افسرانو د يونيفورم د توکو د پارچې ادا کول چې په ټوله کې شاوخو ۳۰۰ روبله کېږي؛ ۲. ۵۰۰ روبله، درزي مارکوويچ Markevitch ته د هغه کميس له پاره ورکړئ چې ما فرمايش ورکړ خو وا مې نه خيســت؛ ۳. زما چوپړيال ديمتري Dmitry ته اجازه ورکړئ چې له هر هغه څه څخه چې زه يې اوس لرم کار واخلي. ما د خپل مخکني يون ټول کاغذونه وســوځول؛ نو د دوی د موندنې له پاره د لټون ټولې هڅې به بېځايه وي. ما د پاريس مېلمســتون له څښــتن ســره حســاب د مې تر اووم پرې کړی، خو که هغه کومه بله غوښــتنه ولري، زه له څانګې څخه په عاجزۍ هيله کوم چې له پورتنيو پيسو څخه يې غوښتنه پوره کړي. د ۱۸۳۹ کال د مې ۸ سهار درې بجې.. ويتکېويچ.[۱]

د ايون وېکتورويچ ويتکېويچ د داوســتويفســکي* Dostoyevskian مرګ په هکله هېڅ کومه خبره نه شــوی توجيه کېدای او کابو له هغه شېبې وروسته چې مړی يې ومونډل شو، د روسانو د لوېې لوېې د لمړني اجنټ د مرموزه مړينې په هکله ګنګوســې پيل شــوې. انګرېزانو دا د تزاري مطلقه واکمنۍ د هغه اســتبداد او بې رحمۍ ګواهي بلله چې دوی تر يې وېره درلوده. ويتکېويچ په وحشــيانه توګه له خپل پلرني هېواد څخه په ۱۴ کلنۍ په جزايي توګه په شــاګۍ کې لېرې پرتې ادې ته ولېږل شــو. بيا، کله چې د ډېرو ســختيو له ګاللو ســره ســره، ده خپل ځان ته وده ورکړه، يو تکړه څارګر تر جوړ شــو، پر خپل ســيال، برنز برلاسی شــو او بارکزي يې خپل کړل، روســي مشــرانو يې په بې رحمۍ له ده ســره د تړاو څخه انکار وکړ او ويې شړلو.

په ســن پيټرزبورګ کې انګرېزي ســفير، پامرســټن ته وليکل: «ويل کېږي چې د ويتکېويچ د مړينې وجه دا وه چې د دې پر ځای چې انعام او ترفيع ورکړل شــي لکه څنګه چې ده يې تمه درلوده، روســي دولت په افغانســتان کې د ده له بېســارو

*داوستويفسکي يو روسي ليکوال و. دلته د ويتکېويچ مړينه داسې ښودل شوې لکه هغه مرموزې مړينې چې د داوستويفسکي په داستانونو کې راغلې. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړنو څخه انکار وکړ.»[۲] د روسیې د مهاجرینو او جلاوطنۍ د اداري پر بنسټ چې سېر جان کې Sir John Kaye د ۱۸۴۰ مو کلونو په پای کې په دې اړه اړیکه ورسره ونیوه، ویتکېویچ پلازمېنې ته «راورسېد او په ښه توګه د ورسپارل شوې دندې د ترسره کولو په بدل کې يې ډېرې هیلې درلودې». خو کونټ نېسلرود د ده له لیدو څخه انکار وکړ او کله يې چې ځان وزارت ته ور وپېژندو، ده ته د ننوتو اجازه ورنه کړل شوه. وروسته کونټ یو پیغام ولېږه چې «پرته له یو کرځندوی څخه چې نوم يې ویتکېویچ و، په دغه نوم بل څوک نه پېژني او د راپورونو پر بنسټ، دغه کرځندوی پرته له دې چې صلاحیت ورکړل شي، په خپل سر په کابل او کندهار کې په ځینو دسیسو کې ښکېل و». ویتکېویچ «سمدلاسه د دغه پیغام په خورا ناوړه مانا پوه شو ځکه چې نومورې د خپل دولت په کرکټر ښه پوهېده». لکه څنګه چې هغه پوهېده چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو په ظاهراً بریالي یرغل کې، برنز نومورې چک او مات کړی و، اوس «په وضاحت پوه شو» چې سربېره پر پورتنۍ ماتې، دی هغه سیاستوالو«قرباني کړ» چې ده يې په پوره ایمانداري او اغېزمنتوب چوپړ کړی و.[۳]

په بخارا کې انګرېزي اجنټ او خبر لیکونکی، نظیر خان الله، په جلا او ازاده توګه د پورتنۍ څرګندونې پخلی له منځنۍ اسیا څخه په یوې پټې استونې کې کړی دی. ویتکېویچ دا احساس وکړ چې مشرانو يې خیانت ورسره وکړ. دوی له بارکزیو سره د پوځي مرستې په ژمنه کې پاتې راغلل او بارکزي يې انګرېزانو ته یوازې پرېښودل. نظیر خان خپل مدیر، برنز ته لیکلي: «یو روسي اجنټ چې زما اشنا دی وویل، کله چې ویتکېویچ له کابل څخه روسیې ته راغی، روسي اړوند ادارو ته يې وویل چې دوی ته يې ګڼ شمېر داسې لیکونه ولېږل چې د پوځي او مالي مرستې غوښتنې يې په کې کړې وې، خو دوی هېڅ ځواب ور ونه لېږه چې له کبله يې د ده کار وځنډېد او دی يې په کابل او کندهار کې دروغجن وښود؛ نو ځکه يې د بې عزتۍ احساس وکړ او کله يې چې له سن پیټرزبرګ څخه ځواب ترلاسه کړ، خپل ځان يې وواژه.»[۴] خو د ډېرو روسي کتونکو په اند، د ویتکېویچ پر مرموز مرګ او د افغانستان په اړه د ده د اسنادو پر مشکوکه ورکېدنه د انګرېزانو د ناولې لوبې تاپې لګېدلې او دا څرګنده وه چې د ویتکېویچ په کاغذونو کې په منځنۍ اسیا کې د انګرېزي ځارګرو او خبرې شبکو په اړه چې نومورې په بریا ورننوتلی و، په تفصیل مالومات نغښتي وو. د اسیایي ځانګې مدیر، اېل جي سینیاوین L G Sinyavin په دې اړه لیکلي:

د دې پر ځای چې اسناد مورِ ته وسپاري، ویتکېویچ ټول وسوځول. په دغه اسنادو کې ډېرې داسې کتنې وې چې له ده سره يې د افغانستان د وضعیت په اړه د راپور په جوړولو کې مرسته کړې وه او همدا راز له ده سره په افغانستان کې ببلابېلو کسانو ته د انګرېزي اجنټانو د استونو کاپۍ وې. د نومورې د پام وړ استعداد ته او په ځار او کتنو کې يې ورتیا ته په کتو سره، مورِ پوره باور لرو چې دا ټول اسناد به اوس مورِ ته ډېر ارزښتمن او کټور مالومات وای. هغه څه چې ده په شخصي توګه ما ته بیان کړي، ځرګند دي.[۶]

ټولو پورتنیو څرګندونو دغه ګنګوسې ته لاره خلاصه کړه چې د ویتکېویچ وژنه د انګرېزي استخباراتو د اجنټانو یوه پټه کړنه وه. ځکه چې د ویتکېویچ د ځان وژنې له پاره هېڅ دلیل نه و- په دې هکله د روسیې د رسمي څرګندونو پر بنسټ - ده ته په عزت ښه راغلاست وشو، ورته وویل شول چې مډال به ورکړل شي او د مړینې په سهار يې د تزار نیکولس ۱ Tsar Nicholas I سره د لیدنې وخت درلود؛ نو د خپل ژوند د جلال په شېبه کې به ولې یو سړی ځان وژني؟ سینیاوین هک پک و. نومورې په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملاتړي، پېرافسکي Perovsky ته ولیکل: «ویتکېویچ یوازې اته ورځې مخکې سن پیټرزبورګ ته راورسېد. وزارت په ډېره ښه ښه ده ته ښه راغلاست وویل او د مړینې په شېبه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو راپور راورسېد چې کارد ته دې بدل کړل شي. سربېره پر دې، ترفېع، اعزاز او پیسو ته هم نومول شوی و.» سینیاوین دوام ورکوي:

له ده سره زما د لیدنې په ترڅ کې، ما ستا یادونه وکړه چې څومره پرې پام کوې. کله چې تاسې واورېدل چې دی خبوې ته تللی و او هلته ووژل شو [چې درواغ وو] تاسې څومره غمجن وی او مخکې له دې چې لاړ شي، د داسې ستونزمن یون په بدل کې تاسې په ځانګړې توګه ما ته سپارښتنه وکړه چې یو مناسب انعام ورته برابر کړم. هغه ډېر راضي او خوښ ښکارېده او له مړینې څخه یې یوه ورځ مخکې ما په تیاتر کې ولید چې ټول ماښام یې له شهزاده سالټیکوف Prince Saltykov سره بندار کولو. د همغې ورځې په نیمایي کې چې شپې ته یې مړ شو، دوی بیا نوموړی خوشحاله ولید. ماښام ته یې له کونټ سیمونیچ سره وکتل... دا ډېره عجیبه ده.[۶]

د همدغه روسي ځرګندونو پر بنسټ، ویتکېویچ سن پیټرزبورګ ته د خپل ټول یون په بېړه کې خوشحاله و. په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملګری، کې بک K Bukh ویلي چې ځرنګه هغه سهار دوی سره یو ځای شول او «په ټاپو کې پر اس چکر ته لاړل»، بیا یې د کمېنوسټروسکي په تیاتر کې یوه نندارە ولیده. بک لیکلي: «په ویتکېویچ کې د خپګان هېڅ نښې نه لیدل کېدې. د غمجنې مړینې په شپه یې زه د لیدو له پاره ورغلم. دی د جرمني په یوه خبرپاڼه کې د کومې مقالې په اړه چې له ده څخه په کې یادونه شوې وه، ډېر خوشحاله و. ما ته یې د ژوند شتمني، خپل ټوپک او تومانچې وښودې چې په ختیځ کې یې پېرودلې وې. هوټل ته د تګ پر وخت خوشحاله و او غوښتنه یې وکړه چې په نهو بجو ویښ کړل شي.»

د ځان وژنې عجیبه لنډ او وچ وصیت یې هم ګونګوسې وزېرولې: ولې په وصیت کې یې د مور، ورور او یا د کوم ملګري یا همکار یادونه نه وه شوې؟ لمړنی کس چې خپل شک یې په لیکلې بڼه ښکاره کړ، تزار پوځي تاریخپوه اېم اې ټرنټییوف M. A. Terntyev و. هغه لیکلي: «پلټنې هېڅ پایله نه درلوده، خو په دې باور ګران دی چې یو سړی چې ډېر زیار یې وایست چې په خپل رسمي ژوند کې وده وکړي، د خپلو لېوالو هیلو له ترسره کېدو څخه یوازې یوه شپه مخکې هر څه ته نه ووایي... ډېرو په دې مرموزه پېښه کې د انکرېزانو په ښکېلتیا شک کولو... له انکرېزانو څخه پرته بل چا د ویتکېویچ له اسنادو سره نات درلود؟ له انکرېزانو څخه پرته د برنز په ناکامۍ څوک زیانمن شول او څوک پر ویتکېویچ په غوسه وو؟ د ویتکېویچ مړینې مور د افغانستان په اړه له مهمو ځارګرېزو مالوماتو څخه بې برخې کړو. کوم ټرون چې ده له دوست محمد سره لاسلیک کړی و هم ورک شو.» د پېښو دغه ځرګندونې د سړې جګړې په پیر کې د لوېې لوېې تاریخپوه، ان اې خالفین N. A. Khalfin، بې اړنګه خوښېدې. هغه پوښتلي: «نو بل به څه و؟ یوه وژنه، چې د سن پیټرزبورګ په زړه کې د یوه بهرني قدرت په دستور ترسره شوه؟»[۷]

خو د پاریس په مېلمستون کې د پېښو په اړه درېیمه ځرګندونه هم شته چې د ویتکېویچ په پلرني هېواد کې په تولیز ډول باور وربانديې کېږي او ښایي ډېره رښتیا وبرېښي ځکه چې په ارنبورګ کې د ویتکېویچ د یو همکار د وینا پر بنسټ، له مړینې څخه یوه شپه مخکې ویتکېویچ - یا جان پراسپر ویتکېویچ - چې پولنډي ملګرو یې په دغه نوم پېژانده، په تیاتر کې د ویلنیس Vilnius له یوه پخواني ملګري، توشکویچ Tyshkevitch سره مخ شو. دغه ملګري یې دی په ځاځ تر نیوکې لاندې ونیو او ورته ویې ویل چې دی یو وخت د خپل پلرني هېواد له پاره د ځان قربانۍ ته حاضر و، خو اوس یې خپل ټول ابدیالونه هېر کړي او د ځانغوښتنې په پار یې خپل تر ټولو ګران اصول پرېښي دي. د دغه سرچینو تر ټولو لمړني نوټونه د ډګروال پي ای سنګوروف P. I. Sungurov دي. نوموړي په ارنبورګ کې دېرش

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاله چوپړ کړی و او ویتکېوېچ پې ښـه پېژانده. د سـنکوروف د لیکنې پر بنسـټ، له تیاتر څخه وروسـته ویتکېوېچ بېرته مېلمستون ته لاړ چې خپل کاغذ او بېلابېل نوټونه سره راټول کړي او له تزار سره سبا ته د لیدنې تیاری ونیسي. د شپې ناوخته توشکوېچ د ویتکېوېچ کوټې ته د ده د لیدنې له پاره لاړ. د کوټې ور پې وټکولو، ویتکېوېچ په خپله کوټه کې ناست او ژورنالونه او کاغذ پې شـــاوخوا پراته وو. د خپلو یونو، روســـانو ته د خپل لوی چوپړ او همدارنګه د خپل راتلونکي ځوښمن• رسـي ژوند په اړه د ویتکېوېچ خبرو د توشـکوېچ ځانځمن ځواب وپارولو: «ته وشـرمېږه، پن ویتکېوېچ... ته د خپل ماموریت په اړه داســې خبرې کوې لکه چې یوه ســپېځلې لاســته راوړنه وي.. ته چې له غلامۍ څخه د خپل پلرنې هېواد د ازادولو له پاره د خپل ژوند، شـتمنۍ او موقف قربانۍ ته حاضـر وې... اوس غلامۍ ته د خپلواکو ملتونو په اړ ایسـتلو کې مرسـته کوې. تا چې له جاسـوسـانو او خاینانو څخه کرکه درلوده، اوس په خپله له دوی څخه یو شـوې...» توشکوېچ چې خپل ملګري ته له سبق ورکولو څخه خلاص شو، ویتکېوېچ پرېوتو، غونج، ګروم او خپه شو او له ځان سره پې په پس پسې وویل: «خاین، هو، خاین. بلا دې په ټولو پسې شي.» وروسته له دې چې توشکوېچ لاړ، پښېمانه ویتکېوېچ سمدلاسه اور بل کړ، خپل کاغذونه پې وسوځول، د کوټې په غولي کې پې له بکس څخه تومانچه راواخېسته په خوله کې پې ونیوه او ورپسې پې ماشه کش کړه.[۸]

روحي خپکان یا د وېکتوریایانو خبره مالیخولیا چې شـرم او د ګناه احسـاس وزېرولـه او د ویتکېوېچ د مرګ وجه شـوه، همغه ځرګندونه وه چې د ویتکېوېچ یون ملګري، ایون بلرمبرګ Ivan Blaramberg ســمه بلله. نومورې له ویتکېوېچ سره وروستۍ ځو میاشتې یو ځای و. ده په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اپرېل په میاشـت کې موږ د خپل ملګري د ځان وژنې خواشـینوونکی خبر ترلاســه کړ. دا د داسـي ځوان له پاره د ژوند غمجن پای و چې ښـایي زمونږ د حکومت له پاره نور هم کټور وای ځکه چې ده پې توان، اسـتعداد او ټولې هغه اړینې وړتیاوې درلودې چې په اسـیا کې پې د الکســاندر برنز په رول کې ولوبوي. پارس ته زمونږ د یون او اســتوکنې په بهیر کې به د ده د ډېر وخت طبیعت خراب و او ویل به پې چې له ژوند څخه پې زړه تور دی. یو ځل پې جاغورلرونکي بېرترنۍ Bertran تومانچې ته اشاره وکړه او ویې ویل: «په دغه تومانچه به زه یوه ورځ خپل ماغزه والوزوم.» ده همداسې وکړل او په همدغه تومانچه پې د ژور خپکان په شېبو کې ځان وویشت.[۹]

د ویتکېوېچ ځان وژنه، افغانسـتان ته د شـاه شـجاع د بېرته راتګ یوازې یوه له ډېرو پراخو او ناوړه پایلو څخه وه. په ارنبورګ کې د ویتکېوېچ اتل، کونټ پېرافســکي هوډ درلود چې په منځنۍ اســیا کې به روســان د انګرېزي دســیســو په وسیله له صحنې څخه نه ایسـتل کېږي. وروسـته له دې چې پر افغانسـتان باندې د انګرېزانو د یرغل هوډ ځرګند شـو، پېرافســکي ســمدلاســه د ترکمني خاناتو خبوې د اشـغال په هکله د ملاتړ خپلولو له پاره هڅې پیل کړې چې د روســې پرســـتیژ بیا ژوندی کړي. دا هغه څه وو چې نومورې له ۱۸۳۵ کال راهیســي پرې ټینګار کولو. د خبوې خلکو به هغه مزدور بزګران له ډېرو کلونو راهیســي پېرودل چې قزاقانو د روســې له پولې تښـــتول او مریتوب ته پې اړ ایســـتل. په

• ځوښمن:له هیلو، لېوالتیا او نات څخه ډک

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ اسيا کې انګرېزي پرمختګ، پېرافسکي ته هغه پلمه جوړه کړه چې ده يې د خپل يرغل پلان د عملي کولو له پاره هيله کوله. نو په سن پيټرزبورګ کې يوه کمېټه جوړه شوه چې د نوموړي وړانديز وڅېړي. دوی پرېکړه وکړه چې دغه يرغل به «په منځنۍ اسيا کې د روسي نفوذ مضبوط کړي، د خېويانو له جزا ځخه پخوانی معافيت به کمزوری کړي او په ځانګړې توګه، په سيمه کې به د انګرېزي دولت د هغه هڅو ثبات مات کړي، چې زمور د صنعت او سوداګری په زيان خپله برلاسي پراخه کوي. نو دغه ټکو ته په کتو سره، کمېټه په بشپړه توګه د وړانديز پلي کول اړين بولي».[١٠]

په عين وخت کې، په لندن کې خوښې وه چې د ملکې ويکتوريا د پېر لمړني پوڅې عمليات پرته له ډېرو هڅو په بريالۍ توګه ترسره شول. د لندن په ټولنه کې يوې نوې چابکې نځا ته د «غزني يرغل» نوم ورکړل شو او د دغه موسم ډولي نځا وګرځېده.[١١] ځواني ملکې ته يې سياستوالو ډاډ ورکړ چې اوس څوک د ختيځ ځښتن دي، روسيه که برتانيه؛ نو نوموړې په خپل يادښت کتاب کې وليکل چې دغه يرغل «پر منځنۍ اسيا باندې د واکمنۍ له پاره يو ګام و». له هغه ورځې ځخه چې شاه شجاع بالاحصار ته بېرته راوګرځېد، د برتانيې صدراعظم د افغانستان اصلي پاچا مېکناټن کنټلو[١٢] او حکومت هم مېکناټن، وېډ او کين د بارونېټ Baronet او اکلنډ د اېرل Earl په لقب ونازول. ها خوا، د جګړې د بهير ښه ترسره کېدل شېملې ته سکون وروبښه. اېملي ايډن ليکلي: «د بريا د لمانځنې په ويار د لوی والي مېلمستيا په بريالیتوب ترسره شوه، په شېمله کې چې ځوک مېشت وو، ټول راغلي وو. په رنو پلاستيکونو د غزني د نيونې انځورونه کښل شوي وو او اکلنډ په هر لوري کې د ګلانو طاقونه او په ګلانو پوښ برنډې جوړې کړې وې. عالي جناب ته د قطعو يو مېز هم اېښودل شوی و.»[١٣]

په کابل کې هم لمانځنې وې، لږ تر لږه د سدوزيو د شاهي ملاتړو او د هغه چا په منځ کې چې له اشغال ځخه يې ګټه پورته کوله او ترفېع يې کوله. شاه شجاع په بالاحصار کی مېشت شو او خپل زوړ دربار يې بېرته جوړ کړ. په لوديانه کې خپل وفادار مرستيال، ملا شکور ته يې د اداري د رياست څوکۍ ورکړه او خپل اوږد مهاله اتل، وېډ يې راوغوښت چې يوه ځانګړې اعزازي چپنه ورکړي. په ناسته کې راټول شوو اشرافيانو ته يې د افغانستان له پاره د يو نوي او تازه پيل اعلان وکړ: دی به خپل دښمنان وبښي او له انګرېزانو سره به د خپلو ژمنو درناوی وکړي. انګرېزانو په داسې وخت کې د ده پالنه وکړه چې ده هر ځه له لاسه ورکړي وو.د نوموړي وفاداره ژوند ليک ليکونکي په دې اړه ليکلي:

اعلحضرت به ډېر خلې ويل چې دی د انګرېزانو دېرش کاله مېلمه و او له دوی ځخه يې پرته له مهربانۍ او درناوي بل ځه نه دي ليدلې؛ نو دا د دې غوښتنه کوي چې نه يوازې دی بلکې د ده وارثان او راتلونکي نسلونه دوی ته په بشپړه توګه وفاداره وي. ده خپله قضيه له امپراتور همايون سره پرتله کوله. نوموړي په ايران کې د صفويانو دربار ته پناه وړې وه او د خپلې پاچاهۍ په بېرته ترلاسه کولو کې يې مرسته ترلاسه کړې وه. شجاع په دربار کې له عامه خلکو سره په ليدنه کې په زغرده وويل چې هغه بارکزي خانان به وبښل شي او مال به يې بېرته ورکړل شي کوم چې خپل کورونه يې پرېښي او تښتېدلي که چېرې دوی بېرته کابل ته راشي: ځينې داسې خلک لکه نواب زمان خان، زامن، ورونه او ټول خپلوان او ټبروال يې له دغه بيا پخلاينې وړاندیز ځخه کټه پورته کړه او دوی ته بېرته خپل پخواني موقفونه ورکړل شول.[١٤]

په عين حال کې انګرېزي عسکر او سپاهيان په خوښۍ د مانۍ چاپېر په پانېړه بنونو او د کابل په باغونو کې چې له مېوو ځخه ډک وو ګرځېدل او نور به «ډله ډله کله دلته، کله هلته پر اسونو سپاره تلل چې د هغه عجايبو ليدنه وکړي چې دوی ته يې په هکله توضېحات ورکړل شوي وو».[١٥] دوی له دوست محمد ځخه کابل داسې وخت ونيو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار د ښېرازۍ په اوج کې و او ۷۰۰۰۰ خلک په کې مېشت وو. په ۱۸۳۹ کال کې کابل ښايي په ټوله منځنۍ اسيا کې تر ټولو لوی د سوداګرۍ بندر او د سيمې د کاروانيزه سوداګرۍ مرکز و. کوم امنيت چې دوست محمد په خپله واکمنۍ کې راوستی و او کوم نرمښت چې ده د مذهبي لږکيو پر وړاندې ښودلو، دې ته لاره هواره کړې وه چې کابل د سندي هندو سوداګرو په ټېره بيا د سندي بانکونو د پلازمېنې، شکارپور د سوداګرو په مرکز بدل شي. همدا راز په کابل کې د يهودي، ګرجستاني او ارمني سوداګرو مخ په وده ټولنې هم وې.[۱۶]

تنګو واټونو د بډای سوداګرو د خټو کورونو ته او د قومي مشرانو او زميندارو څو پوړيزه او څنګ پر څنګ کورونو ته لاره ايسته او له لارې څخه به ښايسته حکاکي شوې دروازې او د بالاخانو حکاکي کړکۍ او ارکۍ ښکارېدې. د کورونو له دېوالونو څخه به د توت ونو سر پورته کړی و. که چېرې به د کوم کور ور پرانيسی و؛ نو د لارويِ به په لوی انګړ ستړکي ولګېدې چې د برنډې په منځ کې به د اوبو تيندکو دارې وهلې او شاوخوا به يې قالينې غوړېدلې، بالښتونه به پرې اېښي وو او د مېوې ونو به سېوری پرې جوړ کړی و. محراب ته ورته د طاقچو نې دېوالونه په ښايسته او ډېره پېچلې توګه سيم ګل شوي وو. دلته به د ماښامه مشرانو د چيلې لاندې ډډې وهلې وې، چلم به يې څکول او ربابيانو او يا شاعرانو ته به غوږ وو چې ښايسته حماسي شعرونه به يې ويل.

د لوبو کورونو ترمنځ د څو ميلو په اوږدو کې له ګڼې ګونې څخه ډک بازارونه غځېدلي وو چې هر څه ېېل بازار درلود. د شالونو سوداګر په يوه کوڅه کې، د ديګ مسالې او د ګلابو د اوبو سوداګر په بله کې. همدې ته ورته، د بخارا وربښمن، روسي چای، لکښوي نيل، تاتاري پوست، چيني لوښي او د اصفهان نومور خنجر ځان ته د سوداګرۍ کوڅې درلودې. يو ځوان افسر، جېمز رټرې James Rattray چې وروسته يې د کابل ښايسته انځورونه کارلې، ليکلي:

د هټيو کړکۍ پرانيستې او تر ځمکې رسېږي. دېر توکي لکه ميوه، مرغان او سارايي ځاروي، زغرې، کاچوغې، پنچې او چارې داسې پرېمانه نندارې ته اېښودل شوې وې چې بيان يې ناشونی دی. دغه توکي په فوق العاده توګه منظم اېښودل شوي او له غولي څخه تر چت پورې انبار دي. د هرې هټۍ مخې ته يو کسبکر ناست وي او د پرېمانه توکو له منځ څخه پېرودونکو ته سر راپورته کړي. واټونه دومره تنګ دي چې د بار اوښانو يو کتار ساعتونه وخت نيسي چې د داسې دوامداره خوځېدونکي او بدلېدونکي ګڼې ګونې په منځ کې تېر شي چې ټوله ورځ واټونه تړې ډک وي... ښځې، چې کفن ته ورته حجاب يې پر تن وي، پر اس سپرې د اسانه لارې په لټه کې خپله لار په کنه ګونه کې وباسي... د پلي عسکرو له خوا د خلکو کنه ګونه ناڅاپه ځنګ ته پورې وهل شي. دغه عسکر د کوم لوی مشر مخکښ ساتونکي وي. مشر په دېر وياړ پر اس سپور تېرېږي او سپاره عسکر چې ځلانده کلدوزي چپنې او جامې يې پر تن وي په داسې حال کې پسې روان وي چې خپل ټوپک او نېزې يو خوا بل خوا خوځوي... بيا د شاه پيلان په لنډو کامو کاږه واږه راروان وي او له بامونو څخه راوتلي د اوبو نلونه مات کړي او يا د يخ يا د مېوې هټۍ په لوري شا ته حرکت وکړي.[۱۷]

د شور ماشور او ګڼې ګونې له منځه به د ژېرو پيالې او د اوبو له مشک سره د اوبه پلورونکي چيغه واوربدل شوه «اوبه! اوبه!»، د رندو سوالګرو له ليکو څخه به د خيرات ناره پورته شوه او د دوبي په پای کې به، د پښې پلورونکو د«شاباش پښې» نارې وهلې.

د ډېرو سختيو له کاللو څخه وروسته، انګرېزي عسکر خوشحاله او حتی لږ هک پک شوي هم وو: ميرزا عطا د انګرېزانو په اړه هغه په کومېزې پټ مارکېټ ته په اشارې سره ليکلي چې د شاه جهان والي، علي مردان خان په ۱۶۴۰مو کلونو کې هغه وخت چې تاج (تاج محل. ژباړن) جوړېده، جوړ کړی و:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی د پټ بازار په لیدو کوته په غاښ شول او د لامبو د حوضونو او د اوبو د مخزنونو ښایسته سنګاري، جنت ته ورته باغونه، د پلازمېنې ښایسته ودانۍ او ډکې هټۍ پې خوښې شوې... انګرېزي عسکر، چې لکه د سمندر څپې کې شمېره وو، د خراسان پر لاره ډېرې سختۍ وزغملې. اوس په کابل کې دمه جوړوي او غوښې، وريجې، د بادام حلوا، فالوده، تندوري او کباب او رنګارنګ مېوې لکه د صاحبي او خليلي انګورو ډولونه، او تر ټولو ښه يې، د خايې غلامان khaya-e-ghulaman خوري. وروسته له دې چې په ښېخونده هندي مرچو، دال او چپاتي نيم ګېدې هم نه وو، اوس دوی ممېز دانه دانه خولې ته اچوي او چاغ شوي. لکه څنګه چې عسکر په بې کچې توګه د خپل شهوت پر اس شپه او ورځ کښېناست، هغه متل چې «د کابل ټولې ښځې وينده لري» داسې په چټکۍ په ثبوت ورسېد لکه «د پښور د غنمو اوړو سره د جوارو د اوړو کډول».[۱۸]

کله چې د لوا د کليساګۍ خوښ طبيعته ملا، ج. ر. ګليګ G. R. Gleig د هغه نارينه کړنو په هکله په خپل يادښت کتاب کې خبرې کړې، کومې چې انګرېزي عسکر يې په کابل کې بوخت ساتلي وو، نوموړي په پورتنۍ څرګندونې پرده اچولې. ده ليکلي:

هر چېرته به چې انګرېزان تلل، دوی به څه ژر او يا څه وروسته خلکو ته راز نارينه سپورتې لوبې ورپېژندلې. دواړه، د اس ځغاستې او د کرېکټ لوبې کابل ته څېرمه پيل شوې او مشرانو او خلکو ورسره مينه پيدا کړه. په خپله شاه شجاع يوه ګرانبيه توره د جايزې په توګه کښېوده چې جګړن ډېلي Daly د خلورمې سپکې سپرې ډلګۍ غړي وګټله. دغه لوبه دومره په زړه پورې وه چې خايې شاغلو هم په کې ګډون کولو، خو د کرېکټ لوبه افغانانو ته دومره خوندوره نه وه. دوی چې په خپله ښه لوی جوارګر دي، د انګرېزي لوبغاړو توپ او ډنډه وهلو ته يې په حيرانتيا کتل، خو داسې نه برېښېدل چې دوی به دې ته وهځول شي چې خپل ځادر او لوی دستارونه يوې خوا ته کېږدي او لوبې ته د سيالۍ له پاره ور د ننه شي. مګر برعکس، زمور وطنوال د دوی د چرګانو، مړزو او نورو ژوو جنګ ته ورتلل، شرطونه يې وهل، او روپۍ به يې په ډېره په زړه پورې توګه کټلې او يا بايللې.[۱۹]

تر ټولو د حيرانتيا وړ د افغانانو په اړه د ګليګ دغه ادعا ده چې افغانانو د اماتوري تياتر سره مينه پيدا کړې وه. ده بيا ليکلي:

انګرېزي افسرانو څو ډرامې جوړې کړې. د تياتر يوه ودانۍ جوړه کړل شوه، ستېژ جوړ شو، جامې جوړې شوې او ډېرې ښې ډلګۍ لوبې ته حاضرې وې. په ټوله کې، خوښې کړل شوې ډرامې کميډي وې، لکه «ايرلنډي سفير» او دې ته ورته داسې نورې. د نندارچيانو ډرامې ډېرې خوښې شوې ځکه چې د ډرامو پر مهال برنز ژباړه کوله او د لوبغاړو او د دفترونو نومونه داسې بدل شوي وو چې افغانان پرې پوه شي. افغانان خوشحاله خلک دي او له مسخرو او طنزونو څخه خوند اخلي. لکه څنګه چې ژباړن په سمه توګه د لوبغاړو ټوکې ژباړلې، نندارچيانو به خپله خوښې د خندا په کړسارې ښودله.[۲۰]

د دوبي پای په مني بدل شو او شپې اوږدې او سړې کېدې؛ نو عسکرو ته د پسه د څرمن جامې، تاوده لاس ماغو او برستنې ورکړل شوې. اوس دغه وخت د ښکار موسم ګڼل کېده. هغه ښکاري سپي چې د بولان د غاښې او لوړې څخه ژوندي پاتې شوې وو او د کمپ خلکو نه وو خوړلې، اوس يې د شغال د ښکار له پاره ايستل. د چينچلغزي او هيلې ښکار او همدا راز لږ وخت وروسته لخشک skating او د واورې سرپو جوړول مشهوره مشغولتيا وګرځېده. تامس سيټن ليکلي: «مور د لخشک بوټونه چې مور پخپله جوړ کړي و په پښو کړل او په يخ مو لخشک ووهلو. د کابل خلکو چې داسې نندارە هېڅ کله نه وه ليدلې، په مندو راغوند شول چې زمور نندارە وکړي. دوی ته يې ډېر خوند ورکړ او سات يې تېر شو. مور له ژمي څخه دومره خوند واخيست څومره چې حالاتو اجازه ورکوله - ښکار، د واورې توپ ويشتنه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

واورې سړي جوړونه او ډنډ ته د مېلې له پاره تګ، ځکه چې هوا ډېر وخت خوندوره وه. ځومره صاف، ځومره شین او ځومره له ورېځو څخه پاک اسمان و!»

په عین وخت کې شجاع د بالاحصار په بیا رغولو بوخت و. ده هڅه کوله چې بالاحصار ته بیا د اسې جلال ورکړي لکه څنګه چې د ده په ځوانۍ کې یې درلود او د اسې یوه مانۍ ترې جوړه کړي چې د ده د پاچاهۍ له لوړو خیالونو سره سمون ولري. اوچت دېوالونه او برجونه چې له لوی کمر څخه تاو شوي وو، په ښه وضعیت کې وو، خو د مانۍ د هغه ودانیو میده کاري یې په طبعه برابره نه وه چې برنډې ته څېرمه وې؛ نو ده د دربار له سالون څخه کار پیل کړ. نوی یې فرش کړ، پلستر یې له سره رنګ کړ، کټارې او طاقونه یې ورغول. په مغول باغ کې نوې ونې کېښودل شوې او یو حرم‌سرای له بنسټ څخه نوی ډیزاین شو او له لودیاني څخه د ده د ښځینه له راتګ څخه مخکې جوړ شو. په عین وخت کې د دربار تشریفاتي اصول د سدوزیو د دربار ډېرې رسمې بڼې ته چې بارکزیو پرېښې وو، ډبرته بدل کړل شول. د دولت پخواني دفترونه ډبرته فعال کړل شول او یو د اسې پېچلی او په پام جوړ یونیفورم ته رسمیت ورکړل شو چې انګرېزي کتونکي ورته هک حیران شول. انځورګر جېمز رټرې لیکلي: «د دربار مامورینو ته دې د څو سل کسیزه ډلې په څېر وکتل شي. سړي ګلابي رنګه کورتۍ یې پر تن، له هره اړخه ډېرې په زړه پورې او اوچتې خولۍ یې پر سر. پر ځینو یې اوږده غوړونه لکه د خره او یا نېښونه لکه د شکنه ګنډل شوي وو او ځینو نورو یې د وزې او ګاومېښې د ښکر بڼې درلودې. د خولیو ډېرې یې د مخروط، فنر او یا د ګونګړي بڼې درلودې چې ټولې یې لږ یا ډېرې په انځورونو او نورو څیزونو ښکلې شوې وې. ځینو یې د نېزو څوکې لرلې چې د لوړې رتبې نښه وه.»[۲۱] په رسمي دربار کې په خپله شجاع هم د پام وړ جامې اغوستې. یوه اوږده چپنه به یې په اوږو پرته وه چې ژې یې په ګانو ښکلې شوې وې او ابتالوي والي ته ورته خولۍ یې د بخمل څنډې درلودې چې ګانې په کې ټومبل شوې وې. هغه به له عارضینو سره د کتو پر مهال پر خپل اتځنډه او له سپین مرمر څخه جوړ تخت ناست و او یوازې به تر ټولو لوړ پوړه انګرېزي مامورینو ته ودرېد. په دغسې موکه کې به یې د هوسۍ پر یوه اوږده او کاږه واږه ښکر تکیه کړې وه، «د مخ بڼه یې مدبره خو له اندېښنو څخه ستومانه ښکارېده».

کله چې ژمي خپلې منګولې خښې کړې، ورځې لا نورې سړې شوې. له واورو څخه ډکې درنې او تیتې ورېځې نه ورېدې. په دې وخت کې شجاع پرېکړه وکړه چې ځینې ځانګړو افسرانو ته په خپل نوښت جوړ شوی مډال ورکړي. دا د درانې امپراتورۍ مډال و چې بڼه او جوړښت یې د فري مېسن Freemason مډال ته ورته و. د فري مېسن مډال درلودونکي د ګولفین Guelphian اعزازي مقام ته رسېدل. الکساندر برنز ته هم له بخارا څخه د ډبرته راتګ وروسته دغه مډال ورکړل شوی و.[۲۲] کله چې د انګرېزانو لمړنۍ لوا مخکې له دې چې د ژمي لمړنۍ بادوریې د واورو انبارونه جوړ او لارې بندې کړي، ډبرته هند ته ستنه شي، د دغه مډالونو د لمړنۍ ورکړې ډېر پیل شو. لکه څنګه چې د مېکناټن څوان سکرتر، جورج لارنس یادونه کړې: «مډالونه یوازې انګرېزي افسرانو ته ورکړل شول ځکه چې شجاع له خپلو مامورینو څخه هېڅوک د دغه مډال لایق نه وو ګڼلي.»[۲۳]

د نومبر په پای کې ډبرته ستنېدونکې لمړنۍ لوا شېملې ته ورسېده. ایملي لېکلي: «دوی ډېر تندرست ښکاري او اوس د خپل هغه ربړن حالت ښکارندویي نه شي کولی چې په هکله یې لیکنې شوې دي. دوی ډېرې ستونزې او ناخوالې زغملې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په غیر معموله توګه ټول ډېر چاغ ښکاري. د لارډ اکلنډ ساتونکی، کپتان ډاکېنز Dawkins خو ډېرته داسې راغی چې حتی له فالستف Falstaff څخه هم ډېر چاغ برېښي.»[۲۴]

په داسې حال کې چې شاه شجاع په بالاحصار کې پر تخت کښېنول کېده، د دغه ځای مخکنی اوسېدونکی، دوست محمد خان د شمال په لوري په چټکۍ په تېښته و. دېرش کاله مخکې، د نیمۍ له جګړې څخه وروسته د شاه شجاع په ځېر، د واک بایلل دوست محمد ته سمدلاسه هر څه بدل کړل او ده ته یې یو لړ سپکاوي رامنځته کړل چې نږدې یې د تباهۍ او مرګ لامل شوي وو.

بارکزي په سختۍ په کنګلي درو کې له هغه انګرېزي ځارونکو څخه په تېښته کې و چې د دوی د نیولو له پاره استول شوي وو په داسې حال کې چې دوست محمد په پوره چټکۍ تګ نه شو کولای ځکه چې له ده سره یې «خپلې مېرمنې، کوچنې ماشومان، ورونه، زامن او چوپړیالان مل وو».[۲۵] سربېره پر دې، د ده وارث، اکبر خان چې ظاهراً په خیبر کې او ښایي د وېنډ په امر زهر ورکړل شوي وو، لا تر اوسه پوره روغ شوی نه و. لکه څنګه چې نوموړي پر اس د سپرلۍ توان نه درلود؛ نو په کټ کې وړل کېدو. د دوست محمد تېښته حماسي شاعرانو په دومره خواخوږۍ یاده کړې ده لکه سکاټلنډي شاعرانو چې د کولاډېن Culloden له ماتې څخه وروسته باني پرېنس چارلي Bonnei Price Charlie افسانوي کړی دی. په جنګ نامه کې غلام کوهستاني لیکلي:

نو زړور سلطان مخ پر وراندې روان و
او زرکسیزه زړوره سپره ډله ورسره وه
له خپل زاړه دود سره سم
خپل حرم یې تر شا روان و
ورپسې یې خپل مال او زر وو
او څک سرتېرې یې ښه بیدار وو
د دوی پر پله، په ګامونو لکه برېښنا
غږ غوښتونکي پسې روان وو
شپه او ورځ دوی سپاره روان وو
لکه وربځې چې په اسمان کې په بیړه وي[۲۶]

د تعقیبوونکې ډلې مشري جېمز اوټرم James Outram او جورج لارنس دوو سرسختو او هوښیارو ځوانو افسرانو کوله. د دوی د لارښوونې او ساتنې له پاره حاجي خان کاکړ او د شجاع پوځي زرکسیزه سپره ډله ګمارل شوې وه. په خپل چټک تګ سره دوی ته سخته نه وه چې د بارکزیو سوکه کاروان ته ځان ورسوي، خو د دوی له هڅو سره سره، د اوټرم ډله د امیر په نیولو کې هېڅ کله بریالۍ نه شوه او دا ژر څرګنده شوه چې حاجي خان د معمول په ډول دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخیزه لوبه پیل کړي وه. نومورې په لوی لاس انګرېزان په غلطه لاره ښول او تر خپلې وسې پې د دوی پرمختګ سوکه کولو.

دوه اونۍ وروسته د بارکزیو بوی د لټون ډلې تر سړمو شو. دوی د دوست محمد د ساتونکې ډلې له څو تښتېدلو سره مخ شول او ورته وویل شول چې د دوی او دوست محمد تر منځ یوازې د یوې ورځې واټن دی. ستړي لارنس لیکلي:

د حاجي له اعتراض سره سره، چې په ستوغه او خطرناکه لاره کې د شپې له خوا د مزل د ناښندی په پلمه پې نه غوښتل مخ ته لاړ شي، مور د سهار په پنځو بجو خپل مزل پیل کړ.* دا ښه څرګنده وه چې دغه عملیاتو ته د نومورې زړه نه و. د ده اعتراضونو ته غوږ ونه نیول شو او مور په خورا بده لاره په جګو غونډیو او د غرونو په وچو ویالو کې لس میله مخ ته لاړو او بیا مو د خپلو اسونو تر څنګ دمه وکړه. له پنځوسو څخه لږ افغانان زمور سره یو ځای دغه ځای ته ورسېدل او پاتې پې د ورځې په بهیر کې راورسېدل. دلته مور ته څارګریز راپور راغی چې دوسته محمد د یوک Youk په نوم یو ځای کې دی چې یوازې یو مزل لیرې پروت دی. حاجي خان یو ځل بیا په وړاندې تک کې خپل زړه نازړه توب وښود او اوټرم ته پې زارۍ کولې چې هملته تم شي ځکه چې دوست محمد دوه زره کسیزه سپره ډله لري، خو اوټرم ډلې ته امر وکړ چې د مازیګر په څلورو بجو حرکت وکړي او کله چې افغانان راغونډ کړل شول، د دوی شمېر یوازې ۳۵۰ کسانو ته ورسېد او خورا بد تجهیز شوي وو.[۲۷]

په راتلونکو ورځو کې دغه ځنډوونکو تکتیکونو دوام وکړ. حاجي ټینکار کولو چې دوی باید تقویتي قوا ته تم شي، خو کله چې اوټرم د شپې له خوا مزل پیل کړ «د تېروتنې او یا چل له امله، مور څلور میله مخته نه وو تللي چې زمور لارښوونکي، چې د حاجي خان د کسانو تر امر لاندي وو، وتښتېدل. دغه مهال تور تم و او مور د داسې پې پایه درو په منځ کې یوازې پرېښودل شوو چې حتی یوه نرۍ لاره هم په کې نه تر سترګو کېده؛ نو مور پرته له دې چې تر سهاره تم شو بله چاره نه لرله».[۲۸] راتلونکی ماښام کله چې انګرېزانو په تګ ټینکار کولو، حاجي خان اوټرم تر متې ونیو او«په جګ غږ پې ماته عذر وکړ چې مخ ته لاړ نه شم او بیا پې ګواښ راته وکړ چې په زور به مې ونیسي، خو د څرګندې تباهۍ په لور تګ ته به اجازه رانه کړي». او ده بې اړنګه اوټرم ته په رښتیا ډرکه• ورکړه:

که ته له دوست محمد سره مخامخ شوې، هېڅ افغان به د هغه پر ضد توره را ونه باسي او زه به د دې مسوول هم نه وم چې په جګړه کې دوی ستاسې پر ضد ودربېږي... کله چې زمور د هودۍ په کمزورې کولو کې پاتې راغی، حاجي خان زما له کېږدۍ څخه څو مټره لیرې کښېناست او په تیاره کې پې له خپلو درېیو یا څلورو مشرانو سره له یو ساعت څخه زیات په ټیټ غږ خبرې کولې. دغه کسانو حاجي خان له پرنګیانو سره په مرسته کې چې دوست محمد ونیسي، کرم کړ او ترې وړې پوښتل چې امیر څه بد ورسره کړي... او حاجي خان په ټولو هغه څه اعتراف وکړ چې دوی ورته یاد کړل.[۲۹]

سبا ته پې په داسې حال کې چې واوره وربدل پیل شول، افغان ډله په ډېرېدونکې توګه بغاوتي کېده. اوټرم لیکلي: «مور پوه شوو چې زمور افغانان خاینان دي او هېڅ باور نه شي پرې کېدای.» نو اوټرم او لارنس پرېکړه وکړه چې په داسې ماموریت لاړ شي چې نږدې ځان وژنې ته ورته و. دوی له یوازې دیارلس انګرېزي افسرانو سره د واورې په توپان کې د

*په حقیقت کې حاجي رښتیا ویل. د حاجي ګک غاښی حتی په دوبي کې او د ورځې له خوا هم ډېر ګران دی. سربېره پر دې، نومورې د احتیاط له پاره ښه دلیل درلود ځکه چې دغه غاښی د هزاره کانو تر واک لاندې و. ده څو کاله مخکې دغه هزاره کان ځپلي وو او په دې کې پې اړنګ نه درلود چې دوی به له دغه فرصت څخه په کار اخیستې له خپل پخواني ځپونکي څخه غچ واخلي.

•ډرکه: ګواښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد د نیولو له پاره لاړل. په دغه شپه اوښرم په پلنه واوره کې ویده شو. دی پوهېده چې ښایې سبا ته به مړ وي، خو کلک هوډ یې درلود چې تر خپل وس پورې به هڅه کوي چې امیر یا ژوندی ونیسي او یا یې ووژني. وروسته د ده یاد ته ورغلل چې «سهار ته د یوې پرتمینې هڅې په تمه، دی هېڅ کله دومره خوشحاله نه و لکه په هغه شپه چې و»، خو دغه هڅه هېڅ کله بریالۍ نه شوه. اوښرم او کسان یې په چارګام د بامیان درې ته ښکته شول، خو دوست محمد همدغه سهار د هندوکش شمال، له سیغان څخه ورانديې، تاشقرغان ته تښتېدلی و چېرته چې د خپلواک ازبک مشر، میرعلي «چې له شجاع سره یې دښمني لرله»، واکمني وه. اوښرم اوس بله چاره نه درلوده پرته له دې چې مېکناټن ته ولیکي چې «په دغسې وضعیت کې اوس هېڅ داسې هیله نه شته چې فراري په داسې سیمو کې ونیسو چې د شجاع تر واکمنۍ لاندې دي او زموږ ماموریت په کې محدود دی. زموږ سپاره افسران وایي چې اسونه یې د لوړې او ستړیا له کبله د دې توان نه لري چې اوس سمدلاسه بل مزل وکړي؛ نو موږ اړ شوو چې د دوی تعقیب پرېږدو».[۳۰] په همغه شپه دوست محمد او ملاتړي یې په خوندي توګه د خامرد Khamard پناه ځای، د میر ولي د مریانو د سوداګرۍ کلا ته ورسېدل. میرزا عطا لیکلي:

امیر دوه میاشتې د ازبکانو د ځانګړي مېلمه په توګه تېرې کړې او له هغه ځای څخه بلخ ته لاړ. د بلخ والي د یو ښایسته بن په مېلمستون کې ځای ورکړ. دلته د بخارا حاکم، نصرالله خان له خوا امیر ته د اوښ ډاکې په وسیله یو لیک راورسېد. نوموړي امیر ته بلنه ورکړې وه چې د ده دربار ته په خپل ورتګ عزت وروښني. امیر خپله کورنۍ او نور په ده پورې تړلي کسان په بلخ کې پرېښودل او له خپل وارث، اکبرخان سره یو ځای بخارا ته ستون شو. په بخارا کې چې د اسلامي علومو ښار و امیر ته شاهي ښه راغلاست ووېل شو، د استوګنې له پاره یوه ځانګړې مانۍ ورکړل شوه او د ورځني لګښت له پاره کوچنی خرڅ هم ورته حواله شو.[۳۱]

دا په بشپړه توګه څرګنده نه ده چې په بخارا کې څه پېښ شول، خو څو اونۍ وروسته دوست محمد له خپل کوربه سره بدورده شو: میرزا عطا ویلي چې وجه یې د دوست محمد د تند خویه زوی، اکبر خان څو سپکې څرګندونې وې. د دې وجه د دوست محمد مخکنۍ هڅې هم کېداې شي چې غوښتل یې د پولې نانندرېزه ښار، بلخ ونیسي. ښایي د بخارا حاکم د امیر په دغه کړنو ناراضه و ځکه چې د امیر په څېر ده هم پر بلخ باندې د واکمنۍ ادعا درلوده او اوس یې د امیر پر پلان اعتراض درلود چې د ده په استازیتوب د بخارا علما د جهاد اعلان وکړي، خو له یوې او یا له بلې وجې د دوی تر منځ ترخې خبرې تبادله شوې او بارکزیو ښار پرېښود. دا نصرالله خان ته لوی سپکاوی و. بیا د بخارا مکار، بې رحمه (او ښایي څرښنده روحي ناروغ) حاکم د دوست محمد د وژلو هڅه وکړه. فیض محمد په سراج التواریخ کې لیکلي:

د بخارا امیر خپلو کسانو ته چې دوست محمد یې بدرګه کولو په پټه دستور ورکړ چې کله له امو سیند څخه تېریږي، دوی دې هغه کښتۍ ډوبه کړي په کومه کې چې دوست محمد او شهزاده سپاره دي څو په سیند کې دوی ډوب شي؛ نو په دې توګه افغانان د ساتونکو تر نظر لاندې د امو تر غاړې ولېږدول او په کښتۍ کې کښېنول شول. هغه کوچنۍ کښتۍ چې امیر په کې کښېناست په پټه سوري کړل شوه. کله چې کښتۍ حرکت وکړ د بخارا د امیر یو کس چې له دغه دسیسې خبر نه و هم په دې کښتۍ کې ناست و. نوموړي غوښتل چې دوست محمد د سیند تر بلې غاړې بدرګه کړي او بیا بېرته راوګرځي. یو بل کس چې له دسیسې خبر و، له ده سره یې په ترکي خبرې وکړې او ورته ویې ویل چې له کښتۍ څخه ښکته شي چې د امیر سره یو ځای ډوب نه شي، خو دوست محمد په ترکي ژبه پوهېده ځکه چې مور یې ترکۍ او د کابل د یو مشر قزلباش لور وه. کله چې امیر دغه خبرې واورېدې، له کښتۍ څخه ښکته شو او نه یې غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. د بخارا د امیر کسانو چې هر څومره هڅه وکړه چې دی په کښتۍ کې له سیند څخه تېریدو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وډوماري، ده ونه منله او خپلو ملګرو ته یې وویل: «دا بهتره ده چې په خپلو وینو کې ولاړېم خو نه چې په سیند کې له ډوبېدو څخه مړ شم ځکه چې د توري په ژې زما مړینه به د بخارا د امیر د نه انکارېدونکې بې عدالتۍ ښکاره کېږي، خو که زه ډوب شم، هېڅوک به د هغه بد چلند په اړه چې ده زما سره وکړ چې میلمه یې وم، خبرې ونه کړي.»*

امیر له خپلې ډلې سره د بخارا په لور د ساتونکو تر څارنې لاندې روان شو «خو په لاره داسې سخت د واورې توپان پیل شو چې ټول یې د مرګ مورګې ته ورسول. ډېرو کوچنیو شهزاده ګانو له ډېرې یخنۍ څخه حتی خبرې هم نه شوی کولای. امیر خپلو شخصي چوپړیالانو ته امر وکړ چې هر چوپړیال یو شهزاده راواخلي او خپله ژوره توده ساه پر دوی کوف کړي چې تاوده شي» او له مرګه وژغورل شي.

لنډه دا چې دوی بخارا ته په ډېره سختۍ ونکوښېدل. اوس د بخارا امیر هغه لږ خرڅ چې دوی ته ورکول کېده هم پرې ودراوه. له دوی څخه شاوخوا ۷۰ کسه وتښتېدل ... کله چې نصرالله خان خبر شو، یوه اووه زره کسیزه سپره ډله یې په دوی پسې ولېږله چې د تښتې مخه یې ونیسي او امر یې ورته وکړ چې که چېرې سردارانو جګړې ته مخ کړ؛ نو وینې یې دې توپې کړي او که جګړه یې ونه کړه، بیا یې دې په ځنځیرونو تړلي بېرته راولي. دوی په چراغچي Chiraghchi کې له سردارانو سره مخ شول، کلابند یې کړل او یرغل یې پرې وکړ. تر څو چې مرمۍ او باروت وو، افغانانو، بخارایان نږدې پرېښودل او د ډېرو وینې یې توپې کړې، خو په پای کې کله چې د دوی مهمات خلاص شول، بخارایانو پر دوی رامنډه کړه او یرغمل یې ونیول. افضل خان او اکبرخان دواړه په جګړه کې ټپي شوي وو، څو نور کسان مړه او له پاتې کسانو څخه ډېری یې سخت ټپي شوي وو. بخارایانو دوست محمد او ورسره مل کسان یې بېرته ښار ته یوړل او د بخارا د امیر په امر یې، ټول په تیاره تلخونه کې واچول.[۳۲]

د ۱۸۳۹ کال د نومبر په دویمه کله چې د کابل بازار ډنډونه کنګل شول او د کابل سیندغاړې په ولو کې پرېښې ځلېدې، شاه شجاع له بالاحصار څخه جلال اباد ته د ژمي د تېرولو له پاره لاړ. اوس یې چې پېښور په واک کې نه و، جلال اباد یې خپله ژمنۍ پلازمېنه ونومولې. مېکناټن هم ورسره لاړ. دی له شجاع څخه مخکې ورسېد ځکه چې شاه په نیمله کې وځنډېد چې یو کوچنی شهزاده د نیملې د باغ د سپېدارو په منځ کې خښ کړي. مېکناټن ځان ته د ښار په تر ټولو ښه مېنه کې هستوګنځی پیدا کړ او شجاع یې پرېښود چې په داسې ځای کې هستوکن شي چې یو انګرېزي کتونکي د «کودڅې» نوم ورکړ.[۳۳]

ملا شکور ته په کابل کې د چارو واک وسپارل شو او برنز د مېکناټن ځای ونیو. د کال په وروستۍ شپه چې د ژمي یخني خورا ډېره وه، برنز د نوي کال د شپې Hogmanay مېلمستیا جوړه کړه. سکاتلنډي لمن یې اغوستې، د پوستکي کڅوړه یې تر ملا تړلي وه او په خپله یې د مېلمستیا کوربه توب کولو. نوبل چېمبرلېن چې له کندهاره راغلی و په دغه مېلمستیا کې مېلمه و. ده لیکلي:

* د دوست محمد دغه خبره ډېره په زړه پورې وه. نوموړي به په خپل وخت کې یو شمېر خپل دښمنان وروسته له دې ووژل چې له دوی سره به یې د خوندي چلند ژمنه کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مور یوه له خوښې څخه ډکه مېلمستیا درلوده، خو پرته له برندي او جین مو بل څه د څښاک له پاره نه لرل. شاوخوا د سهار په دوو بجو خورنۍ ته لاړو او د ریلز reels نڅا مو پیل کړه. کپتان سېنکلیر Sinclair چې د برسکاټلنډ جامې اغوستې وې، پر مېز ولاړ او بین باجه یې غږوله. برنز له مور سره ډېر په ادب چلند وکړ. دی د هر چا خوښېږي ځکه چې برعکس د ډېرو مامورینو، په ده کې سیاسي چل او تېرایستنه نه شته... [بې ارنکه، دی] په تولیزه توګه د ټولو خوښ دی او رښتیا همداسې ښه سړی دی. زما په اند، دی تر ټولو صادق، په زړه پورې، ساتېره او یو ښه ښاغلی دی چې زه نیک بخته وم چې پېژندګلوي مې ورسره پیدا کړه.[۳۴]

کومې نمانځنې چې د ژمي په ټهیر کې دوام درلود د هر چا په طبعه نه وې. مخکې له دې چې بلاخره افغانستان په کرجنه توګه پرېږدي، امریکایي جنرال، جوسایه هارلن چې په بریالیتوب یې د ختیځ هند کمپنۍ، شاه شجاع، سېکانو او وروسته دوست محمد ته جګړې وکړې او یوه لنډه موده یې په خپله ځان د غور شاه اعلان کړی و، انګرېزانو ته د ډېرېدونکې غوسې په سترګه کتل. وروسته له دې چې برنز له هند څخه د نابللي پردي په توګه وشړلو، ده کور ته په لاره کې په انګوټ کې ولیکل: «په هغه ورځو کې کابل، د زرو بنونو ښار، یو جنت و. ما دغه هېواد لیدلی چې د سپېځلي خلوت سمونتیا ته مقدس و، خو د بېګانه او بې احساسه لاړاکانو سپین سترګي ورتګ ناولی کړ. په عاداتو کې اړام•، په بده سلیقه کې نومور، د بېباکه اشغال په خونړیو یرغلونو کې اکاړ مشران چې ناپرانده• زړونه یې مات کړل، د خوښۍ، خوشحالۍ او ساتېرۍ خوشحاله غږ یې چوپ کړ...» نوموړي دغه وړاندوینه هم وکړه: «د پوځي قوې په وسېله د یو ملت د خلکو رټل او ځپل، د ټول ملت د حبس د هڅې مانا لري په داسې حال کې چې ټول د خپلواکۍ په هود کې همغږي دي: د داسې پروژو عمر لنډ او پایله یې له مصیبت څخه ډکه وي.»[۳۵]

خو د اشغال په لړني ژمي کې د هارلن وړاندوینې پرته له دې چې دی یو داسې ناراضه او ځانځمن افغان برخه وال وښيي چې خپلې د عظمت شېبې یې تېرې کړې وې، بل څه ونه ښودل. برعکس، ډېرو ته د حیرانتیا وړ دا وه چې د کابل اشرافیان دومره ناراضه نه ښکارېدل. ر. ج. ر ګلیک په خپل تصور کې چې د افغانانو په شخصي توګه انګرېزي افسران په انفرادي ډول خوښېږي، یوازې نه و، خو ده د یو افغان مشر خبره داسې نقل قول کړې ده: «کاشکي چې تاسې مور ته د ملګرو په څېر راغلي وای، نه د دښمنانو په څېر څکه تاسې په جلا جلا ډول ښه خلک یاست، خو کله چې تاسې ته د یو واحد په سترګو وګورو، بیا له تاسې څخه کرکه کوو.»[۳۶]

د دوست محمد مطلقې واکمنۍ او پر خپلو خلکو د لویو مالیو وضع کول او همدارنګه د ډېرو شتمنیو ضبطول چې خپله د جهاد پروژه وربانديې تمویل کړي، له شاه شجاع سره مرسته وکړه چې خپله واکمني څه ناڅه پرته له ستونزو پیل کړي. په پیل کې ډېر کابلیان او د درانیو ممتاز پوړ حاضر وو چې د بیا پر تخت کښېنولې حاکم په اړه خپل ارنګ ته پام ونه کړي او وګوري چې دی څه کوي. میرزا عطا لیکلي: «د کابل د اشغال په لړنیو میاشتو کې انګرېزانو ډېرې مشران او همدارنګه کابل او شاوخوا یې ځان ته تسلیم اومطیع کړل. لږ شمېر خلک چې د دوی اطاعت یې نه کولو، بندیان شول او کلاوې او شتمنۍ یې د کمپنۍ حکومت ضبط کړې.»[۳۷] سربېره پر دې، مېکانټن له سخاوت څخه یوې ډکې سیاسي حل لارې ته مخ کړ. په سوبل کې یې مخور درانې اشرافیان په پیسو واخیستل او په ختیځ کې یې غلزي مشرانو او همدا راز علماوو ته په لویه کچه بسپنې حواله کړې. دا د هند خزانې ته یو دروند لګښت و او ډېر ژر

• اړام: سپین سترګی

• ناپرانده: ډېر کمزوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرګنده شوه چې د افغانستان اشغال ارزانه نه دی، خو دغه ستراتیژۍ په لړۍ مني او ژمي کې وکولای شول چې د شاه شجاع په واکمنۍ کې سوله وساتي.[۳۸] په دې توګه اکلنډ وتوانېد چې په خوښۍ لندن ته راپور ورکړي: «ویل کېږي چې دغه هېواد ارامه دی، لارې خوندي دي، سوداګري مخ په ښه کېدو ده او شاهي نظام او د حکومت بدلون تر اوسه محبوبیت لري... ډګرمن رابرټ Robert لیکي: «ما له ډېرو مشرانو سره اشنایي پیدا کړه. دوی په ټولیزه توګه له صاحب لوچې Sahib Loge سره د اشنایۍ مینه وال دي او کله چې زه بېرته کابل ته لاړ شم، زما د کور ور به د دوی پر مخ خلاص وي. دوی زموږ سره په خوښۍ ډوډۍ خوري او کورونو ته یې زموږ په ورتګ خوشحاله کېږي.»»[۳۹] دغه د رضایت روښانه فضا هغه ارنګ لرې پیکه کړې وه چې ایا بېرته راغلي بارکزي به په رښتیا د شاه شجاع د سولې وړاندیز ومني او هغه دښمنۍ ته به د پای ټکی کېږدي چې دوه نسله په ډېره پاملرنه وپالل شوه، محمد حسین لیکلي: «ډېرې سدوزي اشرافیانو د شاه شجاع د پخلاینې پالیسي پې خونده بلله. دوی به د یون په ترڅ کې او یا کله به چې په دربار کې وو، په ځانګړنه ښه یو بل ته سرټکولو او داسې به یې ویل: «دا چې اوس د بارکزیو قبیلې ته دومره په درنه سترګه کتل کېږي او ټول پخواني امتیازونه یې بیا ورکړل شول، دومره وخت به تېر نه شي چې د ناراضتیا ناولې لمبې به پورته اوچتې شي. انګرېزان، چې د پوهې، منطق او سیاسي تجربې ادعا کوي، څه فکر کوي چې د خپل ملګري د دښمنانو د ښې پالنې پایله به څه وي؟ د دې پایله به غمجني او پښېماني وي!»»

یو مسافر چې له پېښور څخه لږ وخت مخکې را رسېدلی و، ویلي:

کله چې د پېښور والي، اویتابلې د کابل د وضعیت په اړه پوښتنه وکړه او ورته وویل شول چې د بارکزیو په کډون ټولو ډلو سره ښه چلند کېږي، نوموړي خپلو کسانو ته مخ واړاوه، اوسپلی یې وایست او وېې ویل: «خدای دې له شاه شجاع سره مرسته وکړي او خدای د عفوه ورته وکړي.» حاضر کسان په دغه دعا حیران شول ځکه په عامه توګه دغسې دعا مړو ته کېده، نو وېې پوښتل: «شاه ژوندی نه دی؟» اویتابلې په ځواب کې وویل: «هر څوک چې خپل سخت دښمن ته ځای ورکوي او د اعتبار غېږ ورته خلاصوي، اوږد ژوند به ونه لري، فردوسي په دې اړه وایي:

تا یو پلار وواژه او د غچ تخم دې وشینده
نو دغه یتیم به څه وخت سکون ولري
تا یو مار وواژه خو بچي یې روزې
دا څه ځبن توب دی؟

یو وخت به د دغه دښمنیو مېوه پخه شي. تاسې به ډېر ژر واورئ چې همدغه بارکزیو شاه شجاع مړ کړ.»[۴۰]

د کابل پر ماحول نور سیوري هم پراته وو. یوه لوا چې بېرته هند ته روانه وه، وروستۍ ساتونکې ډله یې د خیبر په دره کې تر غلچکي برید لاندې راغله چې ۱۵۰ اوښان یې له بار سره له لاسه ورکړل. وروسته له دې د علي مسجد چونۍ سمدلاسه پېښور ته تخلیه کړل شوه.[۴۱] په عین وخت کې، د افغانانو یوې ډلې یو جګپوړی انګرېز افسر، ډګرمن هربنګ Herring چې په چکر وتلی و، په وردګو کې وواژه. نوموړی له امر څخه په سرغړونې، له سړک څخه وراندې تللی و چې په یوه غونډۍ کې له څو افغانانو سره مجلس وکړي. دوی ټوټې ټوټې کړ. تامس سیټن لیکلي: «زموږ په برخلیک کې به لوی خپګان و چې د ده مړی مو ولید. دا یوه ناوړه صحنه وه. په ډېره وېروونکې بڼه وهل شوی او ټوټې ټوټې شوی و. له لستونو څخه پرته، جامې یې ټوکل شوې او څیرې وې. تنه یې په خټه کې نږدې دوه ټوټې وه او سینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوښتې يې په چاړه وهل شوې وې. په تنه کې يې شپارس اوولس داسې زخمونه وو چې هر يو يې د مرګ لامل کېدە.»[۴۲] خو په ټوله کې، هېواد ارامه و. کله چې غلزيو له مېکناټن څخه اعانه ترلاســه کړه، دوی هم د معاملې خپله برخه ترسره کړه. په تاريخ سلطاني کې ليکل شوي: «د کابل او خيبر لاره له شوکمارانو او لاروهونکو څخه ډکه وه. دوی ټول مســافر تر کواښ لاندې نيولې وو، خو کله چې د غلزي خانانو د لارې اداره په لاس کې ونيوه، دغه ګواښــونه له منځه لاړل او ټول ژمی سوله واکمنه وه.»[۴۳]

خو په بخارا کې د نظير خان له خوا را رسـېدونکي څارګريز راپورونه د ډېرې اندېښــنې وړ وو او هغه دا چې روســان د خپلې تيارې په وروسـتي پړاو کې دي چې پر خبوه يرغل وکړي. نومورې ليکلي: «دوی د کسـپين بحيرې پرغاړه ډېر شـمېر اوښـان، ګاډی، او کښـتې راغوند کړي دي او پرېکړه يې کړې چې خپل پوځ او اکمالات د کسـپين د بحيرې له لارې، کېر Kir تـه څېرمه، چې تر خبوې پورې درې ورځې مزل لري، ولېږدوي.»[۴۴] مېکناټن چې په بخـارا کې د دوســـت محمـد لـه بنديتوب څخه خبر نه و، وېرېده چې روسان به بيا له امير سره څه دسيسه جوړه کړي او پلان به جوړوي چې په هرات کې به چې اوس «څه نا څه په بې دفاع حالت کې دی» دی پر تخت کښېنوي.[۴۵]

داسې برېښـدل چې يوازې برنز پوهېده چې د روسـانو دغه کړنه پر افغانسـتان باندې د انګرېزانو د تيرې پر وړاندې نېغ ځواب و. نومورې خپل ملکري کپتان ج. الـف. جېکب Jacob ته ليکلي: «روسـانو خپل ځواکونه زمور د پاليسۍ پر ضد رامخ‌ته کړل. کابل ته په ننوتو ســره مور لوی کړکېچ رامنځ‌ته کړ.» حتی په دغه پړاو کې، برنز پوهېده چې د انګلنډ يا روســيې واکمنې به پر داســې ازاد او خپلواکه خلکو لکه افغانانو باندې څومره لنډ مهاله وي. ده وړاندوينه کړې چې: «انګلنډ او روســيه به اسـيا په خپل منځ کې ووېشـي او دغه دوه امپراتوری به په اوبو کې د کړۍ په څېر تر هغه وخته غټې شي تر څو چې په نه شـتون کې ورکې شي او راتلونکي نسلونه به دوی دواړه په دغه سيمو کې داسې لټوي لکه اوس چې مور د الکساندر او د هغه د يونانيانو پاتې شوني لټوو.»[۴۶] *

دغســې ريالېزم د ١٣٣٩-١٣٤٩ په ژمي کې خورا لږ موندل کېده. همدغه وخت په پټه د تل له پاره د افغانســتان د ضـميمه کولو خبرې کېدې. حتی دا خبرې هم کېدې چې د راج د دوبي پلازمېنه دې د همالېي له موړې، شـېملې څخه د حاصـلخېزه باغونو درلودونکې درې، کابل ته ولېږدول شـي، کټ مټ هغسـې چې يو وخت به مغولو د مې په مياشـت کې له ډهلي او اګرې څخه کشـمير او جلال اباد ته څېرمه د نيملې ښـايسـته باغونو ته لېږدېدل.[۴۷] په ځان باندې دومره لوی باور يو لږ لويو سـتراتيژيکي تېروتنو ته لاره پرانيسـتله. لمړی، د دې پر ځای چې د شـاه شـجاع د نازکې واکمنۍ ټينګولو ته پام واړوي او د اشـغال د خوندیتوب او بريا له پاره اړينې سـرچينې برابرې کړي، اکلنډ هم د وروســتنيو يرغلګرو په څېر، له وخت څخه وړاندې په دې اند و چې اشغال بشپړ شوی او پام يې يو بل جګړه ييز تېرې ته په يو بل تياتر کې واړولو. په دغه وخت کې ايملي پرته له سنجونې او په ښکاره په سپکه توګه ليکلي: «چينايانو د خندا وړ کړنې

* پر خبوه باندې د روسانو برېد دا سې په مصيبت پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتک چې پای ته ورسېد. پېراسفکي خپل نيمايي اوښان او نږدې نيمايي سړي د منځنۍ اسيا د واورو ژمني توپان ته له لاسه ورکړل. دغه پايلې د شاګی په هکله د روسانو هيلې يو نسل شاته واچولې: خبوه تر ١٨٧٢ پورې د روسـانو لاسـته و نه لوېده او دې ته ورته انګرېزان هم شـاوخوا تر څلوېښـتو کلونو بيا افغانسـتان ته بېرته و نه کرځېدل. دغه وکورئ: Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russion and British Official Mind, 1839-1842(راتلونکی دی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل کړي دي. دوی ځان وسلوال کوي، ملامتیا په کوچنیو بې ګناه امریکایي کښتیو اچوي او د جګړې بېړۍ را غوندوي. زما په اند دوی دومره خانتما دي چې په کوم عجیبه چل ســره به زمور ټولې ۷۴مادله بېړۍ په شــنو او ســرو لمبو والوزوي، زمور ټول ســرتیري او مانوکان به اســیر کړي او دوی ته به له عاج ځخه د منځ تشــو مردکیو د جورولو زده کړه ورکړي.»[۴۸] له افغانستان ځخه د بمبي د پوځ لویه برخه ایستل او خپلې نوې د تریاکو جګړې ته د هغه ډېرو اړینو ســرچینو په راګرځولو ســره چې په افغانســتان کې د اشــغال د ټینګښــت له پاره ببلې شــوې وې، اکلنډ، مېکناټن ته دا ناشونې کړه چې پوره عسکر او پیسې د شاه شجاع د واکمنۍ د بریا له پاره ولري.

د هغه کوچنۍ بودجې چې شاه شجاع او مېکناټن هېواد وربانديې اداره کړی وای، یوه نېغه پایله هغه وخت ښکاره شوه چې اکلنډ د اعلی سرقوماندان هغه غوښتنې رد کړې چې په کابل کې یوه لویه کلا چې خپل ښارګوټی ولري او په کندهار کې یوه دفاعي کلا جوړه کړي. اکلنډ ویلي: «مخکې له دې چې زه د کلاوو په جورولو لوی لګښتونه وکړم، د اوس په پرتله زه غواړم سم پوه شم چې د افغانستان وروستۍ بڼه به څرنګه وي.»[۴۹] دغه کړنې پوځ له داسې یوه وضعیت سره مخ کړ چې په دې اړه یې هره پرېکړه ســتونزمنه برېښــېده. په داســې حال کې چې په کابل کې ژمي د یخنۍ منګولې خښــولې، ځینې عسکر په بالاحصار کې ځای پر ځای شول او ځینو ته د کلا له دېوالونو د ننه هاخوا دېخوا ځای ورکړل شو او پاتې نور په کمپ کې د کوهســتان واټ تر څنګ په خیمو کې لړزېدل. ســربېره پر دې، شــاه شــجاع پر مېکناټن زور واچولو چې له بالاحصار ځخه چې په اسانۍ دفاع ترې کېدای شي خپل عسکر لیرې کړي. شاه شجاع ویل چې دی به افغانانو ته سخت بې عزته شي چې د انګرېزي عسکرو په شتون کې د ده حرم له لودیانې ځخه دلته راشي. لکه څنګه چې اکلنډ د مناســبې نوې کلا جوړول منع کړي وو، جنرالانو بله چاره نه درلوده پرته له دې چې داســې ســپکه دفاعي پوځي اډه او بارکونه د عسکرو د اوسېدو له پاره جوړ کړي لکه دوی چې د سوله من بنګال د وریجو په پټیو کې وي، نه د افغانستان د بدورده غرونو په منځ کې.

دا ځرګنده نه ده چې چا په حاصل خېزه ځمکه کې د پوځي اډې د جوړلو پرېکړه وکړه. په داسې ځمکه کې چې شاوخوا یې ویالې او په دېوالونو محاط باغونه چاپېر او له پاســه یې د یو شــمېر افغان اشــرافیانو دفاعي کلاوې پرتې وې. لکه څنګه چې په دې اړه یو کتونکي یادونه کړې: «دا به د تل له پاره د حیرانتیا ځای وي چې یو دولت، یو افســر او یا د افســرانو یوه ډله چې په دې مســلک کې پوهه او یا تجربه ولري، خپل ځواکونه په یوه نیمه اشــغال هېواد کې په داسې عجیبه او له تعقل ځخه لیرې ځای کې واچوي.» حتی ګلیګ - چې تکتیکي پوهه یې نه درلوده - ســمدلاســه پوه شــو چې د دغسې ځای دفاع خورا ګرانه ده. ده لیکلي:

دا د اســتحکاماتو له پاره یو حیرانوونکی ځای و. کلاوې او برجونه داســې ځای وو چې یو او یا ډېرو ته یې کړی ته ورته بارکونه چې د انګرېزانو دفاعي لیکه یې جوړوله، لاندې پراته وو... داسې برېښــدل چې دوی خلک په دې قانع کوي چې انګرېزان له دوی ځخه وېره نه لري او نه په دوی کوم شــک کوي ځکه تدارکاتي او د مهماتو زېرمې په خپله د پوځي اډې د ننه نه وې جوړې شــوې بلکې دغه زېرمې چې پر امنیت یې د پوځ پایښــت تړلی و، په یوه زړه کلا کې چې دفاع یې خورا ناشــونې او له بالاحصــار او پوځي اډې ځخه لیرې پرته وه، جوړې شوې وې او د امنیت له پاره یې یوازې سل سپاهیان د یو دویم بریدمن تر قوماندې لاندې پوره کنډ شوي وو. داسې یوه پوځي اډه چې لوړې ترې چاپېر وي او د برجونو تر اغېز لاندې وي هېڅ شــی تر خپلې اغېزې لاندې نه شي راوســتی او داسې ځای پرته ده چې سیند یې له ښار ځخه ببلوي؛ نو په ښار کې د نظم د ساتلو له پاره په بشپړه توګه بې ارزښته ده.[۵۰]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو يوازې دا نه و چې پوځي اډې ته تر ټولو بد ځای غوره شـوی و. اډه د خورا بد ډیزاین پر بنسټ جوړه شـوې وه. دا کلیک ته له ورایه ځرکنده شـوې وه چې په بیړه د ودان شـوو بارکونو په هډاونه کې لویه نیمګړتیا وه. له بارکونو ځخه چاپېر دېوال نږدې دوه میله اوږد و چې په اغېزمنه توګه سـاتل يې ناشـوني و او د دفاع له پاره يې يوازې يو نری خندق او داسې ټیټ دفاعي دېوالونه جوړ شوي وو چې ختل پرې ډېر اسانه وو.[٥١]

خو که ځه هم د شغال ښکار او د تیاتر لمړنیو لوبو د دوی پام بل لوري ته اړولې و، د يو ځو افسرانو عین نیمګړتیاوې تر سـترګو شـوې وې. د سـېکنر Skinner اسـوالې لوا افسـر او ځوان انګرېز- هندوسـتانی کپتان جېمز سـکېنر چې د اعاشې او اباتې چارواکی و، ویلي وو چې زېرمې باید د اډې له دېوالونو د ننه راوړل شي خو سېر ولېبي کاټن Willoughby Cotton بې خونده ځواب ورکړ چې «ده ته داسې ځای نه شي ورکولی ځکه چې دوی د عسکرو د بارکونو په جوړولو کې دومره بوخت دی چې د زېرمو په اړه فکر ته هېڅ وخت نه لري». يو بل کس چې د اډې ډیزاین يې تر پوښـتنې لاندې راوسـت، ډګرمن ابرهم رابرټز Abraham Roberts د شـاه شجاع د سـاتونکې ډلې قوماندان و. کله چې د اډې جوړېدل پیل شـول، دی پوه شـو چې نه يوازې موقیعت، د اډې دفاع کمزورې کړې بلکې د بارکونو پر دېوالونو د تکلارې ډیزاین، چې تېرکش او داسې سـوري يې نه درلودل چې له پاسـه پر دښـمنانو لویې ډبرې او يا جوش تېل واچول شی، د بریـد په صـورت کې د اډې دفاع لږ يا ډېره ناشـوني کړې وه. نومورې په يو لیک کې دغه نیمګړتیاوې تورن جان سـټرټ John Sturt ته چې د بنګال د انجینرۍ ډلې غړی او د اډې ډیزاین کوونکی و، په ګوته کړې، خو هغه په سـپک او لنډ ځواب کې ورته وویل چې هېڅ به ونه کړي او ويې ویل: «تا ډېر ناوخته دغه سپارښتنې وکړې ځکه نیمايي بنسټ اېښودل شوی دی. زه نه پوهېږم چې ځه مناسب دي او ځه نه دي. ما نقشه سېر مېکناټن ته ورکړه. زه نه پوهېږم چې نومورې له پوځي مشاورینو ځخه پرته بل چا ته ښودلې او که نه، خو چې له ده ځخه ما ځه وا نه اوربدل؛ نو چوپتیا يې ما د ده رضایت وګڼله او په کار مې پیل وکړ. اوس له دې ځخه سم کار واخلئ او د کارنتیا په اړه يې پوښتنې بې ګټې دي.»[٥٢]

حالت هغه وخت نور هم خراب شـو چې انګرېزي عسکرو په ډېرېدونکې توګه له افغان ښځو سره د اړیکو په پیلولو د افغانانو عزت ته سپکاوی وکړ. ښايي تر ټولو نومووره يې د دوست محمد له ښایسته ورېږې/ خورځې، شاه جهان بېګم سـره د کپتان رابرټ وربرټن Robert Warburton واده و چې برنز او تورن سـټرټ يې شـاهدان وو.* په همدې کچه حساس، يو بل واده و چې د سیمه ییز غلزي مشر، ولو خان شمالزي د ښایسته خور او د قلات سیاسي اجنټ، تورن لېنچ Lynch سره ترسره شو، خو تر ټولو ځرکنده کړنې په کابل کې وې چېرې چې مخ په ودې د فحاشۍ شور او غږ په ښـار کې د جره عسـکرو چوپړ ته ور ودانګل.[٥٣] په دې اړه میرزا عطا لیکلي: «انګرېزانو د بې شـرمه بد اخلاقۍ واین وځښل او دا يې هېره کړې وه چې هره کړنه ثواب او عذاب لري؛ نو لږ موده وروسته د شاه رژیم د پسرلي بنونه د دغه ناوړه پېښـو مني ککړ کړل... اشـرافیانو يو بل ته سـرونه ټکول: «هره ورځ مورږ د انګرېزانو د درواغو، تېر ایسـتنې او بې شرمۍ سره مخ کېږو. دومره وخت به تېر نه وي چې د کابل ښځې به دوه رګه بیزوګانې وزېږوي - دا يو سپکاوی دی!» خو په دې اړه هېڅ و نه کړل شول.»[٥٤]

*ډګروال سـېر رابرټ وربرټن چې د وربرټن په کورنۍ کې زېږېدلی و، له خپل کډ دوه کوني دود او ژبو ځخه يې په ښـه کار اخیسـتنه، په خیبر کې ١٨٧٩-١٨٩٨ د سرحدي قوا قوماندې په لاس کې درلوده او د خیبر ملېشه Khyber Riffles يې جوړه کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغه خلکو څخه چې په کابل کې یې له دغه فرصت څخه پوره ګټه اخیسته، په خپله الکساندر برنز و چې اوس د ښار په منځ کې په خپل پخواني استوګنځي کې اوسېده. ده هر څه په برم او پرتم کې کول. نوموړي په بازار کې روسي هنداري پېرودې، له هغه به یې سیماب وګرول او د خپل کور په کړکۍ کې یې کېښودې. دا په کابل کې لمړنی کور و چې د ښیښې کړکۍ یې درلودې. لکه څنګه چې مېکناټن په جلال اباد کې ورځ تر بلې د حکومت دېرې چارې په لاس کې اخیستې، برنز ته ډګر تش او بخت یې مل و. ده خپل یو ملګري ته لیکلي:

زه په کاغذ باندې دوی ته خپل نظر ورکوم، خو هېڅ کله یې په جزیاتو او تفصیل کې برخه نه اخلم... دغه زما موخې دي: چوپ اوسه، خپله تنخواه دې اخله، هېڅ داسې کار مه کوه چې امر یې درته نه وي شوی. په دغه توګه دېر رضایت تر لاسه کوم... خو زه دېر په زړه پورې ژوند لرم. که چاغې او خوشحالي د ښې روغتیا ثبوت وي، نو زه یې لرم. عسکري دوديز مې دېر وخت نه ده خوړلې. د اوو کسانو له پاره د دوديز مېز جوړوم. شپږ افسران چې لږموندي سکاټلنديز سهارنۍ ته یې زړه وشي، ما کره راشي او لوکي وهلي کبان، د سرو شویو کبانو کباب، مساله لرونکي خواړه او جلي وخوري او تر لسو بجو پورې خپل سېکار پو کوي... په اونۍ کې یو ځل اته کسانو ته مېلمستیا کوم. اباسین د عشرت او سوداګرۍ سیند دی. زه پر خپلو ملګرو ببلابېل توکي د بمبيي د نرخ په پرتله یو پر درېیمه ارزانه پلورم، شمپاین، د پندۍ غوښه، مدېرا واین، هسپانوي، پرتګالي او فرانسوي واین، او حتی له ابردین Aberdeen څخه د سرو کبانو سرغوچ کوتي او پرېمانه نور توکي دوی ته موندلی شم او په خدای چې دېر ښه ... [۵۵]

که افغاني ګنګوسو ته پام وکړل شي، د برنز عیش او عشرت یوازې په ښه خوراک او څښاک محدود نه و. د ده تل وفادار موهن لال په وضاحت ویلي چې برنز په خپل چوپړ کې کشمیري ښځې درلودې او له افغان ښځو سره یې کار نه لرلو، خو د کابل اوازو بل څه ویل.[۵۶] مېرزا عطا ویلي: «برنز په ځانګړې توګه بې شرمه و. ده به په خپل شخصي استوګنځي کې له خپلې افغاني رنډۍ سره د خوند او شهوت تاوده غسلونه کول او د بې سده خوند په کیسه او د عشق په پوډر به یې یو بل موښل. دوه انګرېزې معشوقې به یې هم ورسره یو ځای شوې.»[۵۷]

دغسې ګنګوسو د کابل د خلکو او اشغالګر پوځ ښې اړیکې په چټکۍ تروې کړې. کابل د انګرېزانو له راتګ څخه مخکې هم یوه پټه د فحشا سیمه د بالاحصار دېوالونو ته څېرمه په یوه مېنه کې درلوده چې هندي سازنده او نڅاګرې په کې اوسېدې، خو هلته دومره رنډۍ نه وې چې د ۴۵۰۰ سپاهیانو او ۱۵۵۰۰ د کمپ د ملکیانو اړتیا پوره کړي او داسې برېښېدل چې د افغان ښځو یو ډېرېدونکي شمېر په لنډ وخت کې د ډېرې ګټې له پاره اډې ته ورتللې. دغه کړنې دومره ډېرې شوې چې انګرېزانو، افغان ښځو ته د لاس رسۍ په اړه یو شعر جوړ کړ:

د کابل ښځې په چادرۍ کې
له چا سره وي خامخا په عاشقۍ کې [۵۸]

محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت ته د ښه نیت له مخې راپور ورکړل شو چې یو مخ پر ودې د رنډیو بازار شته چې فحاشې پرته له وېرې او پرته له دې چې څوک څه ورته ووایي شپه او ورځ د انګرېزانو کمپ ته پر اس وړل او راوړل کېږي. دوی ښې جامې او ګاڼې پر تن او ښه په سینکار تک راتک کوي چې څوک یې ونه پېژني چې دا د کومې اشرافي کورنۍ غړې او یا فحاشې دي. دغه کړنو عامه اخلاق اغېزمن او د دولت بنسټونه یې کمزوري کړي. دا د بارکزیو دوه مخې ډله وه چې لمړی یې دغه ناولتوب ته لاره هواره کړه او بیا یې په دې هیله چې د عوامو کرکه وپاروي، پرې پر اعلحضرت واچوله. اعلحضرت دغه خبره له مېکناټن سره چې د دغه خلکو د خیانت او اخلاقي اصولو په اړه یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه نه درلوده، مطرح کړه. مېکناټن یوازې داسې ځواب ورکړ: «که مور د دغه خوارکیو د جنسي نړدېوالي مخنیوی وکړو، دوی به ناروغه شي.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «سمه ده، خو په دغه پاچاهۍ کې به دا لږترلږه ښه وي چې عسکرو ته دسپلین ورکړل شي او د اخلاقو د باندنۍ ونکې درناوی وکړي.»[۵۹]

فیض محمد وروسته په سراج التواریخ کې لیکلي چې افغان ننګ او عزت ته دغه ډېرېدونکي سپکاوي له خپل حکومت څخه د خلکو د ناراضتیا لوی لامل شو.

د شاه خیرخوا چې د محمدي شرعیت پلویان وو او پوهېدل چې دغه بې شرمه کاروبار د مذهبي سپېځلتیا او درنښت پرده څیرې کړې ... شاه ته یې سرټکونه وکړه. شاه مېکناټن ته وویل چې «دی باید د دغه کړنو مخه په جزا ورکولو ونیسي. او که نه، دغه ناولې ونه به د بد اخلاقۍ ناوړه مېوه وکړي»، خو مېکناټن د شـــاه خبرو ته پام ونه کړ او په دې اړه یې هر څه هېر کړل... تر دغه وخته خلکو ته څرګنده نه وه چې د دولت په چارو او هغه موضـــوعګانو کې شـــاه هېڅ واک نه لري چې پر پوځ اغېز اچوي. اوس بارکزیو د حقیقت په برېنډولو پیل وکړ او ویل یې: «شـاه یوازې په نوم شـاه دی او د دولت په چارو کې هېڅ واک نه لري.» سـربېره پر دې، د خپلو موخو له پاره به دوی د انګرېزانو د واک ډېره یادونه کوله او پر خپلو ګاونډیو یې مسخرې کولې او ویل یې: «حتی ستاسې ښځې اوس ستاسې نه دي.»[۶۰]

د ۱۸۴۰ کال د مارچ په میاشت کې، شاه له خپلې ژمنۍ مېنې څخه ېېرته کابل ته لاړ او دربار د بالاحصار د سرپټو برنډو په منځ کې راغونډ شـو. اوس چې دوسـت محمد خان په تل خونه کې بندي و، شـاه شـجاع او ملاټرو یې د خپلې واکمنۍ ټینګښـت ته ښـــه فرصـت درلود، خو د پســرلې واورې ویلېدنې دوه ســیالې اداري ولیدې. د واک له پاره انګرازانو او سـدوزیو له یو بل سره سـیالي پیل کړه. په همدغه وخت کې د خلکو تر منځ ډېرېدونکي انګېرنه مخ په پراخېدو وه چې د نوي رژیم د واک چارې د مېکناټن په لاس کې دي، نه د شاه شجاع.

د مخالفت وجه د شـخصـیتونو ټکر نه و: شـاه شـجاع اوس هم لکه تل په مېکناټن ګران و: کله چې مېکناټن له جلال اباد څخه ېېرته کابل ته لاړ، اکلنډ ته یې داسې ولیکل:

د اعلحضـرت د کرکټر په اړه زما تجربه ما په بشـپړه توګه قانع کوي چې د هغه د واکمنۍ په ټوله سـیمه کې د ده په پرتله بل وړ کس نه شته. له پنځ شـنبې څخه پرته، اعلحضرت هره ورځ دوه ساعته په دربار کې په ډېره حوصله خپلو مشـرانو اسـتازو ته غوږ نیسي. یوه ورځ یې د ټولو هغه خلکو سـرټکونو ته ببله کړې چې چارواکو یې د عریضـو په اړه اقدام نه وي کړی. د عدالت په پلي کولو کې ډېر رټ دی. یوه ببلکه یې د یوه قاتل جزا وه چې د نومورې د ښـلو په پار له ډېرو سـپارښـتنو سـره سـره، شـاه عدالت پلی کړ، خو له بلی خوا اعلحضرت مهربان او یې کچې ډېر په زړه نرم دی. که د یو سلطان شخصي ځانګړتیاوې د هغه نومیالتوب تضمینوي؛ نو شاه شجاع به هرومرو ګرانښت ترلاسه کوي.[۶۱]

خو د پالیسـۍ په هکله یو لږ موضـــوعګانو او همدا راز د واک د وېش ســـاده حقیقت کرار کرار شـــاه له خپل انګرېز ملاټرو څخه ببلاوه. لکه څنګه چې موهن لال لیکلي: «نه مور د واک چارې په خپل لاس کې واخیسـتې او نه مو په بشـپړه توګه شاه شجاع الملک ته ورکړې. له شـجاع سره د هوکړې د شـرطونو برعکس، مور نه یوازې په باطن کې بلکې په پټه په ټولو چارو کې لاس وهنه کوله، خو په ظاهر کې مور د بې پلوۍ نقاب پر مخ اېښـــی و.» داســـې حالتونو شـــجاع

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځورولو. موهن لال بیا لیکلي: «شاه زمونږ په واک په غوسه شو، هغه نفوذ ناراضه کړی چې د ده په اند مونږ ورځ تر بلې د خپلو ګټو له پاره ترلاسه کولو او هغه شک خپه کړی و چې ټول خلک انګریزانو ته د هېواد د واکدارانو په سترګه ګوري.»[۶۲]

د ډلټون لمړنۍ ټکی د پوځ په اړه مخالفت و. اکلنډ اوس له افغانستان څخه د دفاع په لوړه بیه پوه و او همدا راز خبر و چې دې د سویلي هند د کمپنۍ کوچنۍ ګټه په لوی تاوان بدله کړي. نومورې ته له لندن څخه په کلکه دستور ورکړل شوی و چې د شاه شجاع له پاره یو اغېزمن افغان ملي پوځ ته روزنه ورکړي څو دی په خپله په خوندي توګه له ځان څخه د دفاع وړتیا پیدا کړي او انګریزان به بیا په دې وتوانېږي چې له افغانستان څخه ووځي. لوی والي په دې اړه لیکلي: «ما مېکناټن ته په کلکه ټینګار وکړ چې خپل ټول توان د شاه شجاع د حکومت په ټینګولو، د ده د پوځ په اغېزمنتیا او د ده د ګرانښت په پیدا کولو ولګوي [ځکه چې] زمونږ منظم عسکر له دغه موسم څخه ډېر نه شي پاتې کېدای.»[۶۳] اکلنډ په همدې کچه شاه شجاع ته سپین وویل: «زه تر اوسه حاضر وم چې تر هغه وخته به انګریز عسکر په افغانستان کې پاتې کېږي تر څو چې څوک تاسې ته د زیان رسولو ګواښ برېښي، خو تاسې اعلحضرت د انګریزي عسکرو په اړه زما په هیله پوهېږئ چې ستاسې له خوندیتوب سره سم یې له افغانستان څخه وباسم او ستاسې اعلحضرت پوځ به داسې تنظیم شي چې تاسې په بشپړه توګه د افغان مشروع پاچاهۍ په ساتلو کې تکیه پرې وکړئ.»[۶۴] کېدای شي په شېمله کې دغه پلان سم برېښېده، خو شاه شجاع د مېکناټن په ستراتیژۍ پوره پوهېده چې د قومي سپرو عسکرو مالي سرچینې د یو مسلکي پلي پوځ جوړونې ته په راګرځولو سره به هغه وسیلې له منځه لاړې شي چې دی یې د قومي مشرانو د ملاتړ ساتلو له پاره کاروي. شاه شجاع مکلف و چې د سپرو جنګي ډلو په بدل کې اشرافیانو ته پیسې، ځمکه او جایداد ورکړي. دغه سیستم له فساد څخه ډک و: قومي مشرانو به د تنخواوو په لېست کې د رښتیني شمېر په پرتله ډېر لوی شمېر نومونه ورکړي وو او په دې توګه به یې ډېرې پیسې ترلاسه کولې، خو همدغه پیسو په مرکز کې رژیم ته د ځایې او سیمه ییزه قومي مشرانو وفاداري ساتلې وه. د قومي مشرانو په بیه، د یو مډرن او ښه روزل شوي ځواک په جوړولو سره مېکناټن له شاه شجاع څخه هغه یوازینۍ فرصت واخیست چې اشرافیانو ته د دوی د وفاداریو په بدل کې انعام ورکړي او همدا راز د نومورې د تر ټولو ارزښتمنو ملاتړو واک او شتمني کمزورې کړي.

خو مېکناټن د اصلاحاتو په پلي کولو ټینګار کولو او ویل یې چې د خطر په پرتله یې، سپما او ګټې ډېرې دي؛ نو لکه څنګه چې تمه یې کېده، قومي مشرانو ته د پیسو ورکړه یو پر څلورمه لږ شوه. په ۱۸۳۹ کال کې د ۳،۱ میلیونو روپیو څخه دوه کاله وروسته یو میلیون روپیو ته ټیټه شوه. تر ټولو ډېرې پیسې په سوېلي غلزي قبیلو چې د کابل خیبر حیاتي لاره یې ساتله، کمې شوې په داسې حال کې چې قومي مشرانو طبعاً تمه درلوده چې بډای پرنکیان به د دوی خرڅ ډېر کړي. د دغه لوېې تمې برعکس کړنې دوی ته دا احساس ورکړ چې له دوی سره دوکه او خیانت شوی دی، په ځانګړې توګه هغه وخت چې د ازبک، جانباز او هزاره، حاضر باش نوېو لواوو داسې جلبیان لرل چې د موهن لال په خبره له اشرافیت څخه ډېر لیرې او «د ټیټې کچې او کم ارزښته خلک و».

کله چې قومي مشرانو په دې اړه سرټکونه وکړه، د برنز تر روزنې لاندې بې باکه او نه خوښېدونکی کپتان ر. س. ټرور R S Trevor چې مېکناټن د اصلاحاتو چارې ور سپارلې وې، ورته ولیکل چې «په دوو کالو کې به ټول مشران چې په پوځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چارو کې ښکېل دي، د ده [د شاه] له چوپړ څخه به کوښه شي او کومې پيسې چې دوی په دغه دوو کالو کې تر لاسه کوي، د خيرات په څېر يې دې وکړي». دا يوه جدي موضوع وه ځکه چې دغه کار ټول دوديز نظم ته ګواښ و او د قومي مشرانو عايد يې بندولو. په دې توګه مېکناټن د شاه شجاع طبيعي ملاتړي چې تر اوسه د سدوزيو په راتګ ډېر خوښ وو، ناراضه کړل؛ نو يې اړنګه دا هغه پاليسي نه وه چې شاه شجاع د داسې خلکو په منځ کې ګران کړي چې د نوموړي واکمني يې کډوډه کولې شوای.[۶۵]

دوه کلک شاهي پلوه اشرافيان د انګرېزانو په دې کړنه چې دوی د خپلو دوديزه حقونو توړل ګڼل، ډېر په خاځ وو. د دغه دوه کسانو شاليد له يو بل څخه توپير درلود. عبدالله خان اچکزی چې يو ځوان ميراثي اشرافي جنګيالی و، په سيمه کې له تر ټولو واکمنې او پېژندل شوې کورنۍ څخه و. د درانيو د امپراتورۍ په لړيو کې، د احمدشاه ابدالي په سلطنت کې د نوموړي نيکه د وزير څوکۍ په لاسته راوړلو کې د دوست محمد د نيکه سيال و او اچکزيو هېڅ کله د بارکزيو په اړه دومره نات نه درلود. عبدالله خان اچکزي د کندهار په سوبل کې له نه تسخيرېدونکې کلا څخه د سيمې لوېه برخه په واک کې لرله. دوست محمد تل د ده د ملاتړ په خپلولو کې پام کولو. د اچکزي په پرتله، سپينړيری امين الله خان لوګری څه نا څه په خپل مټ لوی مقام ترلاسه کړی و. د تيمورشاه په وخت کې د نوموړي پلار د کشمير د والي يو لوی اداري مامور و. دی سدوزيو ته د شاه زمان، شاه محمود او بلاخره د شاه شجاع په واکمنۍ کې د وفاداری په وسيله د کابل سوبل ته د لوګر مهمو ستراتېژکو سيمو لوېه برخه، د کابل شمال ته کوهستان او همدارنګه د خرد کابل حياتي دره چې د سوبل له لوري يې د کابل لاره تر اغېز لاندې درلوده، تر خپل واک لاندې لرله. دی اوس ډېر سپينړيری و، خو تر اوسه يې هم ډېر واک درلود او د خپلې شخصي ملېشې سرېره يې ډېره پانګه په واک کې لرله. دوی دواړه ژمن سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي وو چې طبعاً د دوست محمد د واکمنۍ په پرتله يې د شاه شجاع حکومت غوره ګڼلو، خو دوی په خپل هېواد کې د کافر انګرېزانو په شتون کلک اعتراض درلود او هوډمن وو چې د کافرانو هېڅ نوښت به دوی د خپل سلطان له چوپړ څخه او يا خپلو ملاتړو ته د بسپنې له ورکړې څخه محروم نه کړي. کله چې دوی کپتان ټرور ته د خپلو معاشونو د کمښت په اړه د سرټکوني له پاره ورغلل، د موهن لال د خبرو پر بنسټ، ټرور دوی سپک کړل او ويې شړل.[۶۶]

د دغسې لوړې رتبې او لوړ پوړي اشرافيانو عزت ته د داسې ټيټې کچې کس چلند د منلو وړ نه و. دوی شاه ته سر وټکاوه. نوموړي له دوی سره خواخوږي څرګنده کړه او مېکناټن ته يې ولېږل، خو مېکناټن ورسره مرسته ونه کړه. لنډه موده وروسته، له امين الله څخه «غوښتنه وشوه چې د خپلې سيمې مشري پرېږدي او يا دې ډېره مالیه ورکړي».[۶۷] امين الله دغه غوښتنه ونه منله؛ نو لږ وخت وروسته د سيمې واک ورڅخه واخيستل شو.[۶۸] له دغه شېبې څخه وروسته، عبدالله خان اچکزی او امين الله خان لوګری په کابل کې د انګرېزانو د مخالفت تر ټولو فعال مرکزونه وګرځېدل او د داسې فرصت له پاره يې پلانونه جوړول چې د غچ اخيستلو له پاره ورته تم وو.

د مېکناټن نوي افغان ملي پوځ د جوړښت په اړه شاه شجاع د خپلو اندېښنو له پاره دلايل لرل. دی په ځانګړې توګه ډاډه نه و چې داسې انګرېزي روزل شوی پوځ به د ده اطاعت وکړي چې انګرېز افسران ولري. لکه څنګه چې ده اکلنډ ته يادې کړي وه، د شاه شجاع د ساتونکو انګرېزي ډلې د نوموړي د خبرو اطاعت ته دومره ګروهنه نه ښوده. هغه ليکلي: «زه په شخصي توګه له ډېرو افسرانو سره اشنايي نه لرم او نه په دې پوهېږم چې د دوی دنده څه ده. داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چې دوی حتی په دې نه پوهېږي چې دوی زما عسکر دي. زه هیله لرم چې دغه افسران او کنډکونه چې تاسې په خپله مهربانۍ زما د چوپړ له پاره راکړي په دې پوه شي چې دوی زما مستخدمان دي؛ نو د دغه هېواد اتباع به پوه شي چې پر ما باندې ترڅې خلک زما چوپړیالان دي. نه ویشت کاله کېږي چې دغه هېواد له شاهي واکمنۍ څخه محروم و او پایله یې بغاوتونه وو. اوس هره کورنۍ د خپل ځان باداره ده... نو زه هیله لرم چې ټول افسران او کنډکونه زما تر امر لاندې وي چې دا به د دوی په منځ کې او همدا راز د دوی او د دې هېواد د خلکو ترمنځ ښه احساس رامنځته کړي او د خلکو ټول بد اړنګونه به لیرې کړي.»[۶۹]

د خپل پوځ په کنټرول کې کمزورتیا، شاه شجاع ته پرته له بې وسۍ بل څه رامنځته نه کړل. همدغه مهال و چې نوموړی په ژور خپګان اخته شو. ډیورنډ لیکلي: «دی به ډېر کله د مانۍ په کړکۍ کې ناست و او خپل وخت به یې په ښار او د ښار په هوارو کې ببلابېلو ځیزونو ته پر کتلو تېرولو. یو ځل، وروسته له اوږدې چوپتیا څخه شاه شجاع وویل چې «ده ته هر څه غونج، کوچني او خوار ښکاري او د خپل زوړتوب کابل یې له هېڅ پلوه د خپلې ځوانۍ د کابل یادونو ته ورته نه دی».»[۷۰] حتی د تل بې احساسه مېکناټن دې ته پام شو چې «اعلحضرت په دې ورستیو کې له روحي خپګان سره مخ دی».[۷۱]

که شاه شجاع هر څومره غوښتل چې نوې لواوې په خپل واک کې ولري، خو دی په کړوونکې توګه پوهېده چې پرته د انګرېزانو له مالي مرستې څخه نه شي کولای یو څه نا څه لوی پوځ ولري. د هر وخت په څېر، د داسې بې وزله، وېشلي او نه کنټرولېدونکي هېواد د ساتلو په موخه د یو لوی پوځ د درلودلو له پاره د پیسو موندل ډېر ربړن کار و. د درانیو د زړې امپراتورۍ پوځ د باج ورکوونکو بډایه سیمو لکه سند او کشمیر په مالیو جوړ شوی و. کله چې دغې سیمې د افغان واکمنانو له لاسه ووتلې، دوی پرته له دې چې د نه منلو وړ مالیې په څه نا څه شندړو او کم حاصله ځمکو چې ورته پاتې وې، وضع کړي، د پوځ په ساتلو کې یې لوېه ستونزه لرله. شجاع، اکلنډ ته لیکلي:

د سدوزیو په دوران کې، په هره کورنۍ او قبیله کې یو دروند مشر و چې د سپرو نظامیانو لګښت یې د ترلاس لاندې سیمو لکه پنجاب، سند، کشمیر، ملتان او د خراسان د یوې برخې له عایداتو څخه ورکول کېده. اوس له هرې کورنۍ څخه لس، شل کسه د مشرۍ ادعا او د لګښت د ورکړې غوښتنې کوي. زه بله چاره نه لرم مګر دا چې ستاسې د دوستانه مرستې غوښتنه وکړم.

دوست محمد چې د شوکې، غصب او استبدادي عادتونو څخه یې لاس نه شوای اخیستی، ونه شو کړی چې له خپلو عایداتو څخه خرڅ پوره کړي، په یو کال کې یې خپلو خلکو ته شپږ میاشتې پیسې ورنه کړې او د معاش په بدل کې یې د کتان جامې ورکړې؛ نو خلک ترې خپه شول او ورڅخه لاړل. که د شمېر له پلوه داسې پوځ جوړ کړم چې د دوست محمد له پوځ سره برابر وي؛ نو بیا زما او د دوست محمد تر منځ توپیر نه شته او که زه داسې لوی پوځ جوړ کړم چې د هېواد عایدات یې خرڅ پوره نه شي کړی؛ نو زه به د دوی د اعاشې له پاره پوره څه ونه لرم او که چېرې د دوست محمد د پوځ په پرتله، زما پوځ کوچنی وي؛ نو خلک به چې ورځ تر بلې په لوی شمېر زما په چوپړ کې د کمارنې غوښتنه کوي، له ما څخه ناهیلي شي. زه له دې وجې په ستونزو اخته یم او شپه او ورځ په اندېښنو کې ډوب یم. کله چې زه د عسکرو د تنخوا په اړه سوچ کوم، زه هېڅ چاره نه شم موندلی پرته له دې چې ستاسې عالیقدر په مرسته تکیه وکړم.[۷۲]

له یوې خوا په پوځ کې د اصلاحاتو په اړه د شاه شجاع او مېکناټن تر منځ مخالفت و او له بلې خوا د شاه اداري رییس، ملا شکور د برنز او مېکناټن د نظریاتو پر وړاندې په ډېرېدونکې توګه تینګ درېده. موهن لال لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې ټولې پيسې د دولتي او غير دولتي لارو تراسه کولې، د شاه شجاع د پيسو په صندوق کې به يې کېښودې. نومورې شاه ته ډېر نږدې و، خو دی خورا ډېر بودا او د لوړې څوکې وړ نه و. حافظه يې دومره کمزورې شوې وه چې خپل ښه اشنا خلک يې نه پېژندل، حتی که يوه ورځ مخکې يې هم ليدلې وو، خو له شاه سره زموږ په ټرون په بشپړه توګه پوه و او د همدغه ټرون پر بنسټ پوهېده چې موږ د هېواد د اداري حق نه لرو.[۷۳]

ډېره موده مخکې له دې چې شاه شجاع په خپلو کورنيو چارو کې د مېکناټن او برنز د لاسوهنې په اړه خپل زغم بايلي، ملا شکور هڅه کوله چې د هېواد په ورځنيو چارو کې د انګرېزانو د لاسوهنې مخه ونيسي او په ټولو چارو کې شجاع واکمن وښيي. محمد حسين هراتي په دې هکله ليکلي:

که څه هم ټول په حقيقت پوهېدل، خو تر څو به چې ملا شکور په دفتر کې و، وضعيت ته به داسې بڼه ورکړل شوې وه لکه اعلحضرت چې د سلطنت او پوځ په چارو کې واک درلود. د بېلګې په توګه، که اوږو ته به يوه ټاکلې بيه کېښودل شوه او کوم سوداګر به له دې څخه سرغړونه وکړه؛ نو ملا شکور به د کابل د مرستيال والي په توګه ده ته جزا ورکوله، خو کله به چې برنز هغه ته خپل چپړاسي د اعتراض له پاره ورولېږه چې نيول شوی کس د ده له کسانو څخه دی، بيا به يې خوشې کړ. په دی توګه به ملا شکور هڅه کوله چې حکومت ته د مشروعيت ونګه ورکړي، خو برنز او مېکناټن نه غوښتل چې په هېڅ وجه له دوی سره څوک په ټکر کې شي او نه يې د حکومت پيچلتيا ته پام کولو. دوی ورځ تر بلې له ملا شکور سره بدورده کېدل.[۷۴]

په ۱۸۴۰ کال کې کله چې پسرلی په اوږي بدل شو، دا يوازې هغه څه نه وو چې د شجاع د حکومت ګرانښت او اغېزمنتيا يې کمزورې کړې وه. خلکو د شاه په اړه هم سرټکونې کولې چې ده ته لاس رسی نه لري او له خلکو څخه ځان ليرې ساتي. د شاه دغه چلند د دوست محمد د هغه چلند سره برعکس و چې په لوی لاس يې د انساني حقونو د مساواتو پر بنسټ د خپلو خلکو سره اړيکې ساتلې. د پخوا راهيسې، هر څومره به چې شاه شجاع خپل واک کمزوری احساسولو، هغومره به يې ځان خلکو ته په شان او دبدبې ښکاره کولو. په ۱۸۴۰ کال کې هم ځنګه چې نومورې پوه شو چې واک يې له لاسه تلونکی دی، سمدلاسه داسې راپورونه ورکول کېدل چې شاه له خپلو درباريانو سره په کابل او څېرمه سيمو کې شاندارې يوندودونه کوي. کله چې په دې وخت کې انځورګر جېمز رټري له دوی سره مخ شو، نومورې ليکلي: «د شجاع پرتمينه او له شوکت څخه ډکه بدرګه له بيان څخه وتلې خبره ده. په سر کې په هسکه غاړه سينګار شوي او په ځوندېو پټ په سلګونو شاهي اسونه په تعليم قدم روان وو» . ډېر توپونه په زرغون او روښانه سره رنګه جنډو سينګار شوي وو او اوښبونو به وخت نا وخت په دغه توپونو هوايي ډزې کولې: «د لوګيو لړې اوچتېدې او نښه ويشتونکي په وبرووونکي توګه عجيبه ښکارېدل. د دوی ږېرې له توپ څخه د ډزو د اور لمبو سوځولې او دوی به ورته خوشحالېدل.» کله چې د اوښانو کنبوونکي توپخانه تېره شوه، د شاهي نسلي اسونو ډله راورسېده چې «په زرينه ټوټو او ګاڼو پټ وو».

ورپسې د دربار افسران روان وو، اعدام کوونکي، نېزه وهونکي، تورزن، ډولچي او د بيرغ ورونکي چې ښکر لرونکې د اوږدو څوکو زرغون او روښانه سرې خولې يې پر سر وې. دوی به لاره پرانيستله، خو په خپله کنه ګونه به يې بنده کړه او د نظم په راوستلو کې به يې بې نظمي جوړه کړه. ورپسې سر تر پښو وسلوال او سينګار شوې د اسونو يوه ډله په دوی پسې روانه وه، ډولچيان، چې په ستارو ښکلي شوو ډولونو يې شرنګاری جوړ کړی و، زموږ له مخې څخه تېرېدل او ډولونه يې وهل. وروسته کې شمېر پښې لوڅې او څنور اس پالونکي راغلل. بيا په شنو او سپينزر رنګه جامو کې د استازي د ساتونکو يوه ډلګی په ټوپونو راغله او ورپسې په خپله اعلحضرت راورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه په ډېره دبدبه نیغ ناست و. سم د پاچا په شان ښکاره کېده. امپراتوریزه د بخمل تاج یې پر سر و چې له پاسنۍ برخې څخه یې د زمرودو د پانو هار ځړېده او تر اوچتې وروځې یې چې په کرانبیه کاڼو کې ځلېده، چاپېر و. چسپ د چونیا ساتن کمیس یې اغوستی و چې سره زر او نور کرانبیه غمي په کې کنډل شوي وو او له اوږو څخه تر مچ پورې یې مټ بندونونه او وښي اچولي وو. د تېرو څوکو او اوچتو پوندو د څرمنې موزې یې په پښو وې. یو تخته او پلن کشمیري کمربند یې ترلې و چې یو ښایسته اصفهاني خنجر ترې ځړېده. شاه د ډېر ښایست څښتن و او داسې ځېره یې درلوده چې هېڅا یې د عمر اتکل نه شوی کولای. د بڼې کرکټر یې له خپکان سره کډ له بریده وتلی خانتما و، د بڼې داسې کرکټر چې وروځو، اوږدو تورو سترګو او تک تورې ږېرې یې لس ځله ډېر کړی و.

رټري هک پک شو او ویې لیدل چې د کابل خلک بې علاقې نه ښکارېدل: «کله چې شاهي کتار د کابل په تنګو او کږو وږو واټونو کې تېرېده، هره کړکۍ، دروازه او بام له نندارچیانو څخه ډک وو». خو دوی د شاه «د پرنګیانو شاه» په ستاینه کې هېڅ چیغه ونه وهله او نه یې د «خوښۍ او یا وفادارۍ» نښه نښانه وښوده، خو یوازې «بې حرکته کرار ولاړ وو، لاسونه یې یو تر بل تاو او په سینه ایښي، خپلې تسبیح یې اړولې او په دوامداره چوپه خوله یې نندارە کوله. دغه چوپتیا له یوې خوا د یو عارض پر چیغه ماته شوه چې غوښتل یې خپل غږ شاه ته ورسوي، خو بېرته شاته وتمبول شو او له بلې خوا د سپرې پوڼې ډلې په ترپاري او د افسرانو پر چیغو چې د شاهانو شاه او د درانې کورنۍ د مرغلرې د واک او فضیلت ادعا یې کوله». یو بل افسر، لاکیر ویلیس هارټ Lockyer Willis Hart زیاته کړې: «دغسې بڼه او مراسم چې افغانانو ورځخه ډېره کرکه لرله، د شاه د کمزورۍ او عیب څرګندوی وو او کله کله به د لېونتوب تر کچې ترسره کېدل».[۷۵]

د شاه شجاع له ولس څخه لیرې افراطي شاهي بڼې نه یوازې عادي خلکو ته بلکې مشرانو ته هم د سپکاوي احساس ورکړی و. د ډګرمن وېډ منشي شاه همت علي لیکلي: «د مخکني واکمن په دوره کې له اشرافیانو سره په ډېر پام او کابو په مساوي توګه چلند کېده او د ډېر نفوذ څښتن وو، خو اوس ... په ډېره سختۍ له شاه سره د لیدو وخت ترلاسه کوي او څوک چې د دربار کارکوونکو ته په غوره مالۍ وخت تر لاسه کړي، دې ته اړ ایستل کېږي چې له شاه څخه په مناسب واټن کې په ډېره تواضع ودرېږي. ډېر داسې پېښ شوي چې دغه خلک پرته له دې چې له شاه سره حتی د یوې خبرې اجازه ورکړل شي، له دربار څخه وتلو ته اړ شوي.»[۷۶]

همدغه چلند د شجاع د ساتونکې ډلې انګرېزي افسرانو په زړه کې هم سخته کرکه د خپل تش په نامه ګمارونکي پر وراندې پیدا کړې وه. برنز هڅه وکړه چې شاه ته ووایي: «که چېرې د اونۍ په یوه ځانګړی ورځ کې انګرېزانو ته ستاسې د لیدو وخت ورکړل شي، دوی به په دربار کې ډېر نه ترسترګو کېږي ځکه چې اوس دوی ډېر کله راځي او له تاسې سره د کتنې له پاره ډېر وخت تم وي او کله کله له ډېر انتظار وروسته پرته له کتنې بېرته لاړ شي.»[۷۷]

خو تر ټولو لویه ستونزه چې مېکناټن هم وربانديې پوه و، د شاه شجاع په ګرانښت کې هغه زیاتېدونکی داغ و چې له کافر انګرېزانو سره د ده دوامداره تراو رامنځته کړی و. د خلکو په منځ کې دغه پراخېدونکی اند هم چې نوموړی د انګرېزانو لاسپوڅی دی، د ده شهرت زیانمن کړی و. مېکناټن، اکلنډ ته لیکلي:

اعلحضرت له عجیبه او پېچلو ستونزو سره لاس او ګرېوان دی. تر ټولو لویه ستونزه یې له موږ سره تراو دی. موږ پر تخت کښېناوه، خو زموږ د دغه کړنې د انکېزې په اړه پوهېدنه به څه وخت ونیسي. ډېر خلک شته چې زموږ دغه کړنه په لوی لاس بده تلقین کوي. زموږ د ادیانو توپیر بې اړنکه د خلکو د کرکې لویه وجه ده. افغان یو سخت دریزه ملت دی. دوی ته نه یوازې زموږ دین

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې زمونږ دودونه هم د زغملو وړ نه دي؛ نو مونږ بايد دلته د نوښـــتونو په هره هڅه کې ډېر پام وکړو او بايد هېڅ کله هېر نه کړو چې يو سيستم، که هر څومره ښه وي، کېدای شي په دغه هېواد کې پې پلي کول ښه نه وي او نه به له هرکلي سره مخ شي. ډېر پام په کار دی چې له يوې خوا د خلکو تعصب ونه پاروي شي او له بلې خوا دولت په هغه بڼه پرېښودل شي په کومه چې مونږ ترلاسه کړ.[۷۸]

مېکناټن همدې ته ورته موضوع کالوېن ته وړاندې کړه: «ستاسې ارزونه سمه ده چې بارکزي تر ټولو پاروونکي توکي په لاس کې لري. له ټولو اخلاقي ځرنګتياوو ځخه حرص، خوش باوري او تعصـــب تر ټولو پاروونکي دي او افغانان دغه درې واړه په بشـــپړ ډول لري.» که څه هم مېکناټن د اديانو توپېر ته ســـمه اشـــاره کړې وه چې پر نوي رژيم باندې د افغانانو د اعتراضـونو زړه پې جوړ کړی و او مسلمان علما په چټکۍ سره د شجاع پر وړاندې د مخالفت په مرکزونو بدلېدل، خو د افغانانو مخالفت ته پې د تعصب رنګ ورکول ناسم وو. په پيل کې د سدوزيو او انګرېزانو رژيم ملايان خپل کړي وو او له پيل ځخه پې هغه ملايانو ته چې «د رژيم ملاتړ پې وکړ» تنخواوې ورکولې، خو د وخت په تېرېدو، ملايانو کرار کرار د داسې رژيم د مخالفت له پاره دلايل پيدا کول چې يوازې کله نا کله به پې د دوی له بنسټونو سره او د جوماتونو په بيا رغونه کې مرســـته کوله او رژيم د خپلو عايداتو د مظبوطولو له پاره په مذهبي ځايونو ډېره بســـپنه ودروله. لويه کرکه هغه وخت رامنځته شـــوه چې «انګرېزان تر دې کچې لاړل چې حتی د صـــوفيانو لوی زيارت، عاشـــقان او عارفان د بسـپنې کنټرول پې په لاس کې واخيسـت حال دا چې له پخوا ځخه پخوانيو حاکمانو اعانه ورته ځانګړې کوله». دا ډېره بې کفايته کړنه وه ځکه چې دغه زيارت چې پخوا د بودايانو عبادتځای و، د زاړه کابل تر ټولو مهم او پخوانی د مذهبي ټولنې مرکز و او د څو نسلونو راهيسې په کې د بارکزيو هديره وه. سربېره پر دې، دغه ځای د دوه تر ټولو ځواکمنو او مخورو کوهستاني ميراثي شېخانو، ميرمسجدي او ورور پې ميرحاجي تر کنټرول لاندې و. مير مسـجدي په کابل کې د پل خشـــتي ميراثي امام او همدارنګه د کابل د علماوو مشـــر هم و.[۷۹] دوی ډېر نفوذ درلود او د انګرېز- ســـدوزيو حکومت بايد تر خپله وســـه هڅه کړې وای چې د دوی ملاتړ خپل کړي، خو داســې برېښـــېدل چې حکومت د دغسې کړنو د ترسره کولو په هڅو کې لېوال و چې دوی پې پردي کول.

د ملايانو د عدالت د اداري په چارو کې د انګرېزانو لاس وهنې وضعيت نور هم خراب کړ. د ملايانو نه خوښېدل (دا د پوهاوي وړ وه) چې په شـــريعت کې د کلانکار مېکناټن له خوا لکچر ورکړل شـــي. مېکناټن بيا ليکلي: «زه پر ملايانو په بشـپړ ډول بريالی شـوم او دوی ومنله چې په محمدي قانون کې زما پوهه د دوی په پرتله ډېره ده.»[۸۰] خو د خپل ښـار په ناولتوب او فســـاد ډوبولو کې دوی له دغه عياش کافرانو ځخه ډېره کرکه درلوده او په کلکه پې د شـــرابي انګرېزي او هندي ډلو په اړه اعتراضونه کول چې په ښکاره پې په واټونو کې شراب څښل او په فحشاوو کې ښکېل وو.

د انګرېزانو د شـــتون پر ضـــد په محافظه کاره اعتراضـــونو کې اشـــرافيان هم شـــريک وو. د ۱۸۴۰ کال په دوبي کې انګرېزانو ته د يو لوړپوري بارکزي مشـر، سـلطان محمد خان ليک په لاس ورغی چې د پېښـور پخوانی والي و. نومورې خپل ميرني ورور دوسـت محمد ته په سـر ټکونه ليکلي وو: «زه نه شـم کولای هغه اکاړي چې انګرېزان پې کوي درته بيان کړم، ځپې خلک په ښـکاره توګه عيسـويان شـول او نورو فحشـاوو ته مخ کړ. غله ډېره ګرانه شـوې. خدای دې دغه لعنتيان زمونږ له هېواد ځخه وباسي ځکه چې د دوی راتک نه يوازې دين بلکې حيا هم له منځه يوړه.»[۸۱]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۸۴۰ کال په جولای کې ټولې دغسې ناراضـتیاوې او اعتراضـونه هغه وخت خپل کړکېچن پراو ته ورسـېدل چې د میرحاجي په لمسـون د جمعې لمانځه په خطبه کې علماوو د شـاه نوم نه اخیسـته او دلیل یې دا و چې د هېواد اصـلي واکمن کافران دي. د برنز له قوله، شاه شجاع سمدلاسه میرحاجي بالاحصار ته ور وغوښت. میرحاجي، شاه ته وویل:

په ښار کې شپه او ورځ ملایان او نور خلک چې اوسنۍ وضعیت کوري، ده ته په غوسه دي او وایي چې دغه پاچاهي به هر څه وي خو محمدي سلطنت نه دی. خلک له ده څخه پوښتي، که چېرې شاه هم په همدې اند وي، نو د انګرېزانو پر ضد یو پاڅون به په ډېره اسـانۍ رامنځته کړل شـي. اعلحضـرت وویل، ما بې اړنکه هڅه کړې چې د دغه خلکو تېروتلی اند په ډاډ ورکولو سـم کړم چې زه او انګرېزان لکه دوه زړونه په یو وجود کې یو، خو په داسې حال کې چې په پلازمېنه کې زما خپل عسکر نه شته او د دوی په کړنو زه هېڅ نه خبرېږم... اعلحضـرت یاده کړه چې دا هسې یوه ښکاره افسـانه ده چې هغه خلک او افسـران چې لوی والي د ده په واک کې ورکړي، خپل عسـکر وښولي. یو یې حتی ده ته ورنږدې شـوی هم نه دی او نه یې داسې ښـودلې چې دوی د ده لاس لاندې دي؛ نو دا د حیرانتیا خبره نه ده چې د ده رعیت دی هسې یوه مولی بولي او دی په خپل هېواد کې عزت او درناوی نه لري... [۸۲]

همدغه وخت و چې په افغانسـتان کې ځینې با درکه انګرېزان د خپل موقف په نازک حالت او د خپل کښـنولې رژیم په کمزورتیا پوه شول. ابراهم رابرټس د اړیکو په پراخه کرښو، د انګرېزي چوپړ وړه شوې کچه او په مهمو اطرافي سیمو کې د انګرېزي کوچنیو تانږو په اړه چې د پاڅون پر وړاندې بې وسـه وې، په اندېښـنه کې و. نوموړي سـمدسـتي اکلنډ ته ولیکل او خپله اندېښـنه یې د «هغه بې شـمېره انګرېزي پوځي ډلو په اړه ورته څرګنده کړه چې په هېواد کې خورې ورې پرتې وې. نوموړي زیاته کړې وه چې دغه پوځي ډلې له پوځي کنټرول څخه وتلې او د داسـې سـیاسـي ځانګې له خوا اداره کېږي چې له پوځي اړخه یې تجربه او ارزونه خورا لږ ده».[۸۳] په عین وخت کې جنرال ناټ په کندهار کې مېکناټن ګرم وګاڼه. نوموړي خپل لور ته سر وټکاوه او ویې ویل:

دوی خپل فرانسـوي واین څښـي، لوبې تنخواوې اخلي، هاخوا دېخوا ګرځي او لویه ګډه ګونه یې په ځان پسـې جوړه کړې وي. جان بول John Bull ټولو ته ښې پیسې ورکوي، یا که رښتیا وویل شي د هندوستان د مظلومو کروندګرو پیسې دوی ورکول کېږي. د کلکټې خزانه له پیسـو څخه تشـه شـوې او مېربانه اکلنډ هر څه ورته منظوروي، خو په عین وخت کې دلته هر څه بد روان دي. خلک له مورِ څخه کرکه لري... خلک په واسـطه ګمارل کېږي. کنې شـمېر سـیاسـتوالو زمورِ انګېزه ورانه کړه او په دغه هېواد کې یې د هر اروپایي غاړه د کسـاتي افغانانو چړو او تورو ته لوڅه کړې ده او که چېرې یو شـمېر غوندونه په چټکۍ را ونه لېږل شـي، هېڅوک به ژوندي پاتې نه شي. پرته له زور څخه به هېڅ شی افغانان شاه شجاع ته تابع نه کړي.[۸۴]

حتی په معموله توګه خوشـبین برنز هم ټپرا• و. ده په خصـوصـي توګه خپل ملګري، جېکب ته سـرټکولی: «داسې دوه ورځې نه شـته چې یو واحد هدف په کې وي. د راتلونکې کورنۍ او یا بهرنۍ پالیسـۍ له پاره هېڅ پلان نه شـته چې سـړی حتی یوه اونۍ تکیه پرې وکړي. کوچني سیستمونو حاکم دي او هېڅ جامع سیستم تر غور لاندې نه نیول کېږي... او زه په خپله په دې اند یم چې وېډ [چې اوس ښرته په لودیاني کې اوسـېږي] زمورِ ټولو په پرتله بختور دی ځکه چې دی به د زوال پر وخت نه وي او که چېرې بدلون رانه شي، مورِ به خامخا له زوال سره مخ کېږو.»[۸۵]

•ټپرا: وېرې اخیستې، ډار شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یو متمرکز وسلوال مقاومت لمړنی ننښې د ۱۸۴۰ کال د مې په میاشت کې هغه وخت ښکاره شوې چې ۲۰۰۰ غلزي اس والو پر یو کتار چې له کندهار څخه غزني ته روان و بریدونکړ. غلزي په لږ وخت کې شا ته وتمبول شول او دوه سوه مړي ترې پاتې شول، خو دوی دغه درس واخیست چې په هواره کې پر انګرېزانو باندې بریدونه د جګړې سمه لاره نه ده. بیا، د اګست په نیمایي کې چې کابل ته په بریالیتوب د شاه شجاع له ننوتلو څخه لا یو کال پوره شوی نه و، کابل ته هغه خبر راورسېد چې انګرېزانو ترې ډېره وېره درلوده او هغه دا چې دوست محمد په بخارا کې له زندان څخه تښتېدلی. میرزا عطا لیکلي: «کله چې له بخارا څخه د دوست محمد د تښتېدې خبر راورسېد، په کابل کې انګرېزان د خوند او لذې په غېږ کې پراته وو. له دوست محمد سره یو سوداګر په تښتېته کې مرسته کړې وه. نومورې د هغه تلخونې پېره دار ته رشوت ورکړ چې دوست محمد په کې بندي و. ویل کېږي چې رشوت لس زره روپۍ و.» داسې راپورونه راتلل چې دوست محمد د افغانستان شمال ته راغلی او د جهاد جنډه یې پورته کړې. د کندز د میرولي په سرحدي پوله، سیغان کې چېرته چې دره په هوارو ختمېږي، د انګرېزانو یوه وړه تانه اړ شوه چې یو بهتره دفاعي ځای ته د بامیانو په لور شل میله شا ته شي. تر دې بده پېښه د هغه پوځي ډلې بغاوت او له پاڅون کوونکو سره یو ځای کېدل وو چې شاه شجاع پر دوست محمد باندې د برید له پاره لېږلې وه. په همدغه مهال، په کوهستان کې چې له کابل څخه یوازې د څو ساعتو په مزل کې پروت و، د بل جلا پاڅون خبرونه راورسېدل. هلته تاجکان په دې ناراضه وو چې په ۱۸۳۹ کال کې د کابل په نیولو کې له شاه شجاع سره د دوی د مرستې په بدل کې مناسب انعام نه دی ورکړل شوی او شجاع په ټولو هغه ژمنو کې پاتې راغلی چې له دوی سره یې کړې وې.*

یوازې یو کال تېر شوی و چې افغانانو پاڅون وکړ او د انګرېزانو پر ضد جهاد اوس پیل شو.

حماسي شاعرانو له بخارا څخه د امیر تښتېته په بشپړه توګه بیان کړې. مولانا حمید کردیزي لیکلي چې څنګه د کابل یو پېژندل شوي سوداګر، خان کبیر له خپل کاروان سره بخارا ته ورسېد او خبر شو چې امیر په یو ډوغل• کې اچول شوی. دا چې دی د دوست محمد د احسانونو پوروړی و،

خپل زړه او ځان یې کړ د امیر ازادولو ته ځانګړی
شپه او ورځ یې د خلاصون له پاره ورته سوچ کړی
د امیر په مرسته کې یې د سخا موتی خلاص کړی
سره زر یې شیندل چې بندي کوونکی یې شي د ده زنداني شوی

*ویږ کوهستانیان د پاڅون له پاره وهڅول او د دوی پېرانو، میرمسجدي او د نومورې ورور ته یې د پاڅون په بدل کې په کال کې د ۵۰۰ تومنو وعده ورکړه، خو دغه پیسې هېڅکله ورنه کړل شوې؛ نو د تاجک پاڅون مشري همدغه علماوو کوله چې د جمعې د لمانځه په خطبه کې یې د شاه د نوم یادول لېږې کړل.

• ډوغل: ژور غار، ژور ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر په لومه کې پیره دار و کلک داسې تړلی
لکه زر خریده مریی، هڅاند د امیر په چوپړ کې ستړی
کله چې امیر پوه شو چې ور دی پرانیستلی
یوه شپه یې فرصت وموند او وتښتېد بیړې نیولی [۸۶]

اکبر خان هم په همدغه مهال وتښتېد، خو مخکې له دې څخه چې له ښاره ووځي، بېرته ونیول شو. پلار یې په تېښته بریالی شو او د خان کبیر په مرسته یې ځان د فقیر صوفي په جامه کې داسې بدل کړ لکه دېرش کاله پخوا چې شاه شجاع په لاهور کې له رنجیت سېنګ څخه په تېښته کې کړی و. په پیل کې امیر لاره غلطه کړه او په وچو غرونو کې یې په وارخطایي د ډېر مزل له وجې ورکړل شوی اس مړ شو. دی یوازې او لالهانده په اوچتو دښتو کې کرځېده او همغه وو چې د ژوند هیله له لاسه ورکړي چې د اوښانو له یو کاروان سره مخ شو چې بلخ ته روان و. موهن لال چې وروسته د دوست محمد لمړنی ژوندلیکونکی شو، لیکلي:

امیر ته یو اوښ ورکړل شو چې په دواړو خواوو کې یې کجاوې درلودې. په یوه کجاوه کې په خپله امیر د ناروغۍ په پلمه کښېناست. په چراغچې کې [چېرته چې یو کال مخکې امیر کلابند او بیا ونیول شـــو] د بخارا د حکومت کارکوونکو چې د امیر له تېښـــتې خبر وو، په کاروان کې د ده په شتون شکمن وو. دوی د کاروان ټولې کجاوې وکتلې، خو امیر یې و نه موند ځکه چې امیر په ډېره ځیرکۍ خپله شنه ږېره په هغه رنګ چې ده د همدې موخې له پاره پیدا کړی و، رنګ کړې وه. چا چې په کاروان کې د امیر د شـــتون راپور ورکړی و، د افسرانو له خوا مجازات شول ځکه چې دوی یې په دغه کړنه وشرمول.[۸۷]

په راتلونکو څو اونیو کې امیر له کاروان ســره و. پیســې یې نه درلودې؛ نو یوازې په هغه څه پایېده چې ده په دروېزه تر لاســـه کول. افغان دودیزه کیســې په دغه یون کې د امیر له رېږو او ناخوالو څخه ډکې دي. فیض محمد ځیني دغه ناخوالې په خپل تاریخ کې راټولې کړې دي. نوموړي لیکلي:

امیر په شـهر سـبز کې د ملنګانو د یو نیمه وران او زاړه هسـتوکنځي مخې ته ښـکته شـو. دلته څو کسـان ناسـت او د شـیدو چای یې څښـه. امیر ډېر وړی و او په دې تمه چې دوی به ده ته لږ چای ورکړي، د هسـتوکنځي له دروازې سـره کښـېناسـت. دغه یې فکره او ځانپاله خلکو چې ځانونه یې قلندر بلل خو د سپېڅلتوب کرکټر یې نه درلود، پر امیر هېڅ غږ ونه کړ او نه یې څه ورکړل. امیر په وړې خېټه ښـار ته لاړ او هلته یې د ملا کبیر په نوم د یوه سـوداګر پوښـتنه وکړه. ملا کبیر د کابل و، خو کورنۍ یې په شـــهر ســـبز کې اوسېده... کله یې چې امیر ولید، ملاکبیر یې لاسونه ښکول کړل او خپل کور ته یې بوت. کور ته له ننوتو سره سم، ملاکبیر چې امیر د ملنګانو په جامه کې لیده، زړه یې له خواخوږۍ څخه دومره ډک شو چې ژړا ورغله.

امیر وروسته له دمې څخه ملا کبیر د شهرسبز والي ته ولېږه چې د خپل راتګ خبر ورکړي.

کله چې والي خبر شو، سمدلاسه د ملاکبیر کور ته لاړ. هلته یې د امیر ډېر درناوی وکړ، په شاهي مېلمستون کې یې هستوګنځای ورکړ او وروسته له مېلمه پالنې یې، د بخارا د امیر د سپک چلند په اړه خبرې وکړې او امیر ته یې وویل چې که غواړي دی به د غچ اخیستنې له پاره یو لښکر بخارا ته ولېږي دوست محمد ترې مننه وکړه او ورځخه یې وغوښتل چې پر ځای یې یو اوه سوه کسېز اس وال لښکر ورکړي چې له ده سره د امو بلې غاړې ته مل شي. والي یې غوښتنه ومنله او ټول د ارتیا وړ اذوقه او توکي یې سره له اوه سوه عسکرو ورته تیار کړل.[۸۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه شـېې ځخه د امير بخت مخ په ويښـېدو و. له امو ځخه تېر او په خوندي توګه بلخ ته ورسـېد. کله چې دی د لارې په اوږدو کې د شمالي افغانستان له کليو ځخه تېرېده، پوه شـو چې د ده له بندي کېدو راهيسې حالت بدل شـوی او له انګرېز- سـدوزي رژيم ځخه د خلکو ناهيلی پراخه شـوې. په اکبرنامه کې مولانا کشـميري ليکلي: «د لارې په اوږدو کې ده له مسافرو ځخه د کابل او بخارا په اړه پوښتنې کولې.»

يوه ورځ يې د مسافرو په منځ کې و ليدلی
يو ځوان چې نوی له کابل ځخه راغلی
تږې وېې پوښتل چې د کابل د وضعيت دې څه خبر راوړی؟
د شاه او پرنګي مشرانو په اړه څه وايي کور او کلی
د جګړې او سولې کوم پلان يې دی جوړ کړی
او کوم خان د پخوا په شان تر اوسه پاتې شوی
ځوان وويل اې غښتليه او د ښه بخت حاکمه!
شجاع پخوانی شجاع نه دی او نه يې ذهن مخکنی
لکه شاهان خپل ځای لري په تخت کې پاسنی
خو واکمني يې له لاسه وتلې، او واک نه لري لکه پرونی
لاس نه لري په خزانه کې، شجاع نه دی هغه شاه پخوانی
په پټه ځاځناک دی او روح يې ستړی همېشنی
په واک کې له ناظر ځخه تيټ هسې نوم يې سلطانی[۸۹]

دوسـت محمد بلاخره په خامرد کې خپل پخواني کوربه، ميرولې ته ځان ورسـولو. هلته يې خپل زوی افضـل خان هم وليد چې ورته تم و. دلته دوسـت محمد ته ازبکي مشـر بيا د مرسـتې وړانديز وکړ- مير ولې په بشـپړه ډول د ده د مرسـتې له امله د واک او موقف ځښتن شوی و- خو دلته امير بد خبر هم تر لاسه کړ. د نومورې ورور، نواب جبار خان چې د ده د ازادۍ هيله يې بايللې وه، د امير له حرم سـره يو ځای انګرېزانو ته تسـليم شـوی و، خو امير وار خطا نه کړ او پرېکړه يې وکړه چې پرته له جګړې بله چاره نه شـته او بيا يې د پرنګيانو پر ضـد د جهاد اعلان وکړ. د افغان شـاعرانو له پاره دا له اتلولۍ ځخه ډکه شـېبه وه:

خپلو زمرو ته يې د دښمن سره د جګړې کمربنډ پر ملا کړ
خپل خور وور پوځ يې بېرته پيدا کړ
د جنګيالو، د وسلوالو کنډکونو
د پنځو سوو اس والو ډله يې ښه تابيا کړه
د کابل لات جنګي مېکناټن داسې خبر شـو
چې زړور امير ور روان، خپل پوځ يې جګړې ته ايثار کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمري چمتو او ملاتړلې وو جګړې ته
د ازبک کندکونو سره امیر جګړې ته ځان تیار کړ
لات جنکي مبکناتن، د جګړې څښتن ډاکتر ته امر ورکړ [ډاکتر پرسیول Percival] ډاکتر د څلوښت زره عسکرو او څلوښت قوماندانانو د راټولو خبر ورکړ

لکه داړه مار پرانکان ورپسې روان شول
په دې عزم چې زړور زمریان د دوی ښکار شول
په غورارې او جذبې ورانډې روان وو
د بامیانو په لور د دوی کتارونه عیان وو[۹۰]

دوســـت محمد اوس یو کوچنی ځواک چې له څه کم زر کســـه ازبک اس والو څخه جوړ و، په لاس کې درلود. دی د سوبل په لور مخته روان شو او وېې کړای شول چې د انګرېزي سپاهیانو لمړنۍ تانه شا ته وتمبوي. لږ وخت وروسته په بامیانو کې د صالح محمد تر قوماندې لاندې د افغان دولت پوځ، امیر ته واوښت او له ده سره یو ځای شو.
د زیاتېدونکي کړکېچ راپورونه کابل ته ورسـېدل. میرزا عطا لیکلي: «دغه خبر د انګرېزي عسـکرو او حتی د پاڅا په زړه کې وېره رامنځته کړه. دی د امیر پرمختک دومره نارامه کړی و چې خوب یې تښتېدلی او د شپې به د بالاحصار په ښکتنۍ برخه کې شـاهي باغ ته لاړ. د تېښـتې له پاره یې د خپل تخت د سـپاچې لاندې یو تونل وایسـت.» رښـتیا او یا دروغ، ډېر انګرېزي افسـرانو خپلې کورنۍ له بکسـونو او مالونو سـره بالاحصـار ته د امان له پاره ولېږلې. په پیل کې مبکناتن نه غوښتل چې تازه دمه ځواکونه بامیانو ته ولېږي او ویل یې چې دوی له کابل څخه د دفاع له کبله نه شي سپمولی. بیا یې یو لږ نارامه او له وېرې ډک پیغامونه شـېملې ته ولېږل: «افغانان باروت دي او دوسـت محمد اورلګیت... له مور څخه جاسوسان چاپېر دي.»[۹۱]
خو د دوی له ډار سـره سـره، د هغه اسـوال جنکي ځواک اندېښل چې امیر جوړ کړی و، د کمپنۍ له دسـپلین لرونکي پوځ سـره په مخامخ جګړه کې برابر نه و. بلاخره کله چې د ویلیم ډني تر قوماندې لاندې انګرېزي تازه دمه ځواک بامیانو ته ولېږل شـو، دغه دوه خواوې د سپټمبر په اتلسم د جمعې په ورځ سره مخامخ شوې. دوست محمد هغه کلاوې په واک کې درلودې چې د درې خوله لاندې ورته پرته وه او خپله سپره ډله یې مرکزي برخې ته ولېږله. خپل زوی، افضل خان یې هغـه لوړو تـه ولېږلـو چې د درې د خولې کښ لور تـه پرتې وې او میرولې د درې بـل لوري پـه لوړو کې ځـای ونیو،[۹۲] خو افغانانو تر اوسـه هم د خپل ژوند په بیه دا درس اخیسـته چې د انګرېز پوځ سـره چې په مډرنه وسـلو سـمبال و، په هواره ډاګ کې جګړه یوه لویه غلطي ده. انګرېزي د اس توپچي قوا وتوانېده چې په انګرېزانو باندي یرغلیزه افغان سپاره جنګیالي مخکې له دې چې انګرېزانو ته ورسېږي، له پښـو وغورځوي:

وحشي او ځګن پوځ د پرنګي
په جګړه یې پیل وکړ سمدستي
سمدلاسه په یو وار ټوله ډله
برید یې وکړ لکه باد د طاعوني

(c) ketabton.com: The Digital Library

د توپک ډزو او د توپونو ګولې
ځمکه او اسمان کړل لړزاني
پرنګيان په لمبو کې را ښکاره شول
کټ مټ لکه شيطانان دوزخي

دوست محمد د جګړې حالت او په خپل وړون سخت ټپ ته په کتو سره، د شاتک پرېکړه وکړه. که څه هم سل کسه يې مړه شـــول، خو د بلې جګړې له پاره يې د خپلې قوې ډېره برخه وژغورله. دغه ماتې نومورې بې اســـرې نه کړ او د بشپړ شاتک پر ځای، د غرونو په نرۍ لارو او په وچو سيندونو کې په مزل کابل ته په دې نيت لاړ چې په کوهستان کې له تاجک ياغيانو سره وګوري.

دا يوه زړوره خو خطرناکه ســتراتيژي وه. مېکناټن، برنز او جګړمار باب ســېل له دوو لواوو ســره چاريکار ته لېږلې وو چې د ولســوالۍ مرکزي دفتر ونيســي. اوس دغو عســکرو د کوهســتاني ياغيانو او امير تر منځ لاره بنده کړې وه. پر دې ســربېره، دوســت محمد ډېر کوهســتاني دښــمنان لرل. يوازې يو کال مخکې کله چې انګرېزان د کابل په لور روان وو، کوهســتانيان د امير پر ضــد پورته شــوي وو، خو امير دا خطر پر ځان قبول کړ او هيله يې درلوده چې له انګرېزانو څخه ګډه کرکه به د پخوانيو دښمنيو د هېرېدو لامل شي.

دوست محمد مخکې له مخکې خپل اســتازي کوهســتاني مشــرانو ته ولېږل او له خپل متحد، د تکاب صــافي امير څخه يې وغوښــتل چې د کوهســتان او غوربند شــيخان او ميران دې ته وهڅوي چې د ده تر مشــرۍ لاندې يولاس شــي؛ نو دوست محمد د خپل وړاندېز په اړه د سملاسي ځواب په ترلاسه کولو سره سکون وموند. د جنګ نامې ليکوال غلام کوهســتاني چې د همدې ســيمې و، ســيمه ييز يادښــتونه ليکلي چې ځرنکه په تکاب کې د دوســت محمد راتګ ته ښــه راغلاست وويل شو:

لمړی تر ټولو وړاندې چې رامخته شو د پروان و جنګيالی
نوم يې رجب خان او و هوښيار، پوه او بريالی
ويې ويل، ته امير يې او مور د چوپړيالان يو
ستا به امر وي، زمور به د اطاعت درته سر ټيټ او خلاص تندی
زمور بې ارزښته جونګړې او زمور ډېرينه، له څخ نه ډکه ځمکه
کړه دې ارزښتمنه په خپل شتون دې دم ګړی
د امير په امر دغه زړور پاڅون کوونکي
روان شول په اسونو داسې ځای کې غرنی
يوه شېبه يې ارنګ نه و او نه يې دمه کړه په هېڅ ځای کې
په زړونو کې يې وه وېره، د پرنګيانو د يو برېد غلچکی
اندېښمن وو چې دی به ورسېږي
بد بخته برنز چاريکار ته له دوی څخه لمړنی[۹۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپسې په اونیو چریکي جګړې روانې وې. دوسـت محمد به دولتي تانږه ته په غلچکي بریدونو زیانونه اړول، خو دومره ځواک یې نه درلود چې د کمپنۍ په لویو ځواکونو برید وکړي. په عین وخت کې، جنرال سـبل په سـیسـتماتیکه توګه د مخالفینو تر واک لاندې کلي وران کړل، باغونه او کروندې یې له منځه یوړې او د کوهدامن په شـاوخوا کې یې د مخالفینو تر واک لاندې کلاوې کلابند کړې. له بلې خوا برنز هڅه کوله چې د کوهسـتان مشـرانو ته رشـوت ورکړي چې له دوست محمد سره خیانت وکړي او انګرېزانو ته یې وسپاري. د سپټمبر په پاې کې برنز وتوانېد چې میر ولي او ورسره ازبکان یې له دوست محمد ځخه لیرې کړي؛ نو دوست محمد ته یوازې ځو سوه کوهستاني ملاتړې پاتې شول، خو بیا هم انګرېزانو ونه شـو کړای چې دی ونیسي. میرزا عطا لیکلي: «د امیر او انګرېزانو ترمنځ جګړو دوه میاشـتې دوام وکړ. په ټوله کې دیارلس جګړې او نښـتې وشـوې، خو په دغه موده کې انګرېزانو هېڅ کله د بریا ښـایسـته مخ حتی یوه شـېبه هم ونه لید. دا دوسـت محمد و چې د پولو polo د بریا پندوسـکی یې د جګړې په ډګر کې درلود. بلاخره انګرېزانو خپل لټون بس کړ او بېرته چاریکار ته داسې لاړل چې نیمایي یې مړه او ډېر وسایل او ارتزاقي توکي ترې پاتې شـوي وو.»

د موهن لال په قول، د دغه جګړو او ورانیو لویه برخه غیر ضـروري وه او سـمه ارزونه یې نه وه شـوې. د کوهسـتان مشـرانو په وضـاحت ویلي وو چې دوی حاضـر دي چې خپل پاځون پای ته ورسـوي او یوازې د هغه ژمنو پوره کول غواړي چې له دوی سـره تېر کال شـوې وې. په ځانګړې توګه یو مهم مشـر، نقشـبندي پیر میر مسـجدي خان چې په سـیمه کې تر ټولو ډېر د نفوذ خاوند و، په حقیقت کې د تسـلیمۍ په مورګه و او ژمنه یې کړې وه چې کابل ته به ځي او«د تېمورشاه په مقبره کې به پناه اخلي». نوموړی په دې اړه د شاه او انګرېز استازي ځواب ته تم و. برنز له دې سره هوکړه وکړه خو «برعکس د مخکنیو ترتیباتو»، سبل او شـهزاده تېمور د میرمسـجدي د کلا کلابندۍ ته ور ودانګل. د کلا دفاع دومره کلکه وه چې په سـر کې دوی ونه شـو کړای چې ورننوځي او تېې او له غوسـې ځخه ډک مسـجدي نجراب ته په تېښـتـه بریالی شـو، خو د ده په نه شـتون کې یې، کلا ورانه، کورنۍ یې ووژل او ځمکه یې د دښـمنانو تر منځ ووېشل شوه. د کلا ویجاړونه او د اوسېدونکو د وژنې ظلم او اکاړۍ د کوهستان خلک ولړزول. غلام کوهستاني لیکلي: دوی د کلا دېوالونه ونړول،

په هر ښایسته زرین کور کې د کلا
چې جوړ شوي وو لکه د پسرلي بڼ سر تر پا
داسې اور یې ورته کړ دروازو او چتو ته
چې پیغام یې تر اسمانو ورسېدا
هېڅ کله د ژوند نښه په کې ونه لیده
هېڅ کله داسې ویجاړوونکې کیسه اوربدلی نه ده چا [۹۴]

نو په دې توګه موهن لال دغه پایله لیکلي: «مور میر ولي د تل له پاره خپل دښـمن کړ.»[۹۵] میر ولي په مناسـب وخت کې بېرته راغی او وتوانېد چې انګرېزان له کوهسـتان ځخه وباسـي او د چونې په وروسـتي ژوندي پاتو عسـکرو پسـې چې په تېښـته وو، تر کابله لاړ شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکتوبر په نیمایي کې وضـعیت نور هم هغه وخت خراب شـو کله چې په چاریکار کې یوه لویه کوهسـتاني ډله چې انګریزانو روزلې وه، په بشپړه توګه دوست محمد ته واوښته.[۹۶] د موهن لال په اند، د انګریزانو د اشغال په ټوله دوره کې دا یو تر ټولو لوی ګواښ و چې انګریزان ورسـره مخ شـول، امیر ازاد ګرځېده، کوهسـتان په سـرو لمبو کې و او پاتې قومونه د دې لیدو ته تم وو چې څوک بریالي کېږي.«خلک او مشـران په مسـاوي توګه زمور د هغه ژمنو په نه ترسـره کولو ناراضه وو چې مور ورسره کړې وې.»[۹۷]

بلاخره دغه دوه لورو یو له بل سـره ټکر وکړ، خو دواړو خواوو د دغه نښـتې تمه نه درلوده. د ۱۸۸۰ کال د نومبر په دویمه، دوسـت محمد په ځیرکۍ برنز او سـبل په چاریکار کې له خپلې اډې څخه لیرې، پنجشـهر ته وهځول. دوی په پروان دره کې چې له ونو څخه ډکه او د ختو کلاوې او د خوبانیو باغونه یې لرل، پورته روان وو چې پر یوه لیرې پرتې کلا برید وکړي. دوی ته راپور راغی چې دوسـت محمد لږ وړاندې دی او په چټکۍ د دوی خوا ته ور روان دی. د څو دقیقو په ترڅ کې دوست محمد له څلور سوه اس والو سره د دوی مخ ته په یوه لوړه پرته ځمکه ښکاره شـو. د سـبل درنې وسـلې شـاته وې؛ نو هغه کسـان چې د کتار په سـر کې وو د دغه وسـلو رارسـېدو ته تم نه شـول او د برنز نږدې ملګري، ډاکتر پرسـیول لارډ په ګډون چې افغان شـاعرانو د ډاکتر په نوم پېژانده، د برید پیلولو پرېکړه وکړه. انګریز افسـرانو خپل اسـونه یرغل ته چمتو کول چې ګوري د دوی خپلې هندي پوځي سـپرې ډلې بېرته وګرځېدې او وتښـتېدې. وروسته چې څه پېښ شول، افغان شاعرانو د دوست محمد له پاره د بریا اعلی شهبه بللې:

بیا ډاکتر داسې توپ کړ لکه لوخړه
پوځي سپره ډله وه ور سره خپله
امیر ځیر شو ډاکتر ته
دغه سپي بدبخت ته
او ده ټوپ کړ خپل اس ته
چټکي یې ورته وه سره اور ته
ښکته د مرمرو له غونډۍ نه
د غضب توره یې وایسته له تېکي نه
دی مخ ته او اس وال یې ورپسې وو
بې ځنډه مخ پر وړاندې په ټوپو وو
په عیسویانو یې پیل کړل ګوزارونه
ځمکه توده شوه د پرنګیانو په وینه
چیغه اسمان ته پورته شوه د زړورو
د لمر او مشتري سترکې ډکې کړلې دوړو

لږ وخت وروسته ځمکې د اتلانو له وینې ګلابي رنګ واخیست

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتلانو، پرنګیان کړل قصابي او زیر او زبر
د جګړې دغه ورځ وه لکه محشر
بیا افضل خان د خپل زین لاندې،
توپک ته لاس کړ وړاندې،
ډز یې وکړ په ډاکتر باندې
ګولۍ د ډاکتر په تنه کې ننوته، لاړه وړاندې
تر تټر یې تېره او له شا یې ووته
تنه یې ځیړې او دمه یې وخته
انګرېزانو شاتک پیل کړ«د کابل زړور په دوی پسې وو»
بیا برنز امر ورکړ په پرېکړې بیړنۍ
چې جګړې ته توپونه راوړئ، ژر شئ
غوراری او درزاری په اسمان کې داسې جوړ شو
تا ویل چې په نړۍ کې لړزان خپور شو
په دې، د ایماندارو زړه حیران شو
جهان ټول تپ تیاره شو
دوی پوه شول چې څه نه شي کولی
څنګه د اوبو یو څاڅکی په سیند کې شي سېلاب ماتولی
نو امیر او افضل هم شول پورته
د جګړې له ډګر څخه لوړو غرو ته
هلته یې یو ځای د کمپ له پاره خوښ کړ
د خپلې غوسې او ستومانۍ د کښېنولو له پاره یې یو څه وخت وقف کړ[۹۸]

دوې ورځې وروسته، د نومبر د څلورم په ماښام ټپرا مېکناټن د خپل پوځي سکرتر، جورج لارنس او یوې کوچنۍ سپرې پوځي ساتکونکې ډلې سره د کابل په لمن کې چکر ته لاړ. د ډاکتر لارډ او یو شمېر نورو افسرانو د مړینې خبر یوه ورځ مخکې رارسېدلی و او ورپسې همغه مازدېګر د برنز یو د بشپړې نابودۍ پیغام هم رارسېدلی و. برنز ټینګار کړی و چې انګرېزان باید د کابل په شمال کې خپل ټول ځایونه پرېږدي او خپلو عسکرو ته دې د مرکز په دفاع کې تمرکز ورکړي. دغه ورځ په وارخطا خبرو اترو تېره شوه - ایا عسکر باید خپل ځایونه پرېږدي او مرکز ته راوغوښتل شي؟ ایا یوه بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه دې جوړه او شمال ته ولېږل شي؟ ایا دا سم کار دی چې په کابل کې د عسکرو شمېر لږ کړل شي؟ په دغه شېبه کې چې څه پېښ شول، په اړه يې لارنس خپل یادښت داسې لیکلی:

کله چې مورږ هستوکنځي ته په نږدې کېدو وو، ناڅاپه یو اس وال زما او د مېکناټن تر منځ خپل اس ځایولو او له ما څخه يې پوښتنه وکړه چې «دا لارډ صاحب دی؟» کله چې ما هو ورته وویل، ده د سېر ویلیم ترسېري ونیو او چیغه يې کړه «امیر، امیر» مېکناټن حیران او لږ په غوسه يې غږ کړ:«څوک؟ څوک؟ چېرته، چېرته؟» سمدلاسه ما شاته وکتل، یو بل اس وال مې نږدې ولید چې راروان و، له اس څخه ښکته شو او د مېکناټن رکاب يې په لاس کې ونیو. بیا يې د هغه لاس واخیست، لمړی يې په ټنډه او بیا يې په شندو کېښود چې دا يې د تسلیمۍ نښه وه. سېر ویلیم سمدلاسه له اس څخه ښکته شو او ویې ویل: «ښه راغلاست، ښه راغلاست» او بیا يې د هستوکنځي د بڼ له لارې خپلې کوټې ته بوت. دوست محمد کوټې ته په ننوتو سره په ختیځي بڼه په سجده شو، دستار يې لېرې کړ او ټنډه يې په غولي ولګوله. بیا پورته شو او د تسلیمۍ د نښې په توګه يې خپله توره تسلیم کړه او ویې ویل چې «نور دې ته اړتیا نه لري.» مېکناټن سمدلاسه توره بېرته ورکړه او امیر ته يې د هر راز پاملرنې ډاډ ورکړ که څه هم د اوږدې مودې راهیسې يې د برتانوي حکومت مخالفت کړی. امیر په ځواب کې ورته وویل: «دا به د ده برخلیک وو چې ده نه شوای بدلولی.»

دوست محمد یو مضبوط او قوي سړی و. لوړه او تېره پوزه، ډېرې کمان وروځې او ښه ږېره او بریت يې لرل. لارنس ویلي: «دوست محمد... مورږ ته وویل چې د پروان درې له عملیاتو څخه مخکې يې د تسلیمۍ پرېکړه کړې وه او په دغه عملیاتو کې د ده لنډمهاله بریا یوه ذره هم دغه پرېکړه بدله نه شوی کړای... د امیر د ښه راغلاست له پاره خپې ودرول شوې او د پالنې دنده يې ما ته راکړل شوه. دا ما ته له اندېښنو څخه ډکه دنده وه. دوه شپې چې د ده مسولیت زما په غاړه و، ما سترګې پټې نه کړې. هره شېبه به له کټ څخه پورته شوم او خپې ته به ورغلم چې تر اوسه شته او که نه. ما ته دا ټول د خوب په څېر ښکارېدل چې بلاخره امیر په خوندي توګه لاس ته راغی او ما دا هېڅ منلی نه شوای پرته له دې چې په وار وار خپې ته د کتو له پاره ورشم.»[۹۹]

که انګرېزان د دوست محمد تسلیمۍ ته حیران وو او دا يې انګېرلې وه چې دی نه پوهېده چې بشېړې بریا ته څومره نږدې شوی و، خو دوست محمد د خپل اند پر بنسټ په خپله تسلیمۍ کې د ترک - پارس نورمال پروتوکول تعقیبولو. ماتو شاهانو ته دا غیر معمولي کړنه نه وه چې بریالیو او سیمه ییزو قدرتونو ته په دې تمه تسلیم شي چې فیوډال شي. د اولسې پېړۍ په پای کې دواړه، درانیان او هوتکي غلزي د صفویانو د والیانو په توګه واک ته ورسېدل او کله چې درانې امپراتورۍ په پراخېدو وه، په وار وار يې ځایي حاکمان د والیانو په توګه ګمارلي وو. دغسې سیستم دوام او ثبات ټینګ کړی و او ماتو حاکمانو ته يې د ژوند فرصت ور ښلو. همدا راز د حالاتو په بدلون سره دوی ته بېرته واک ته د رسېدو فرصت هم پیدا کېده. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي: «کله چې انګرېز پوځ د پرمختک په درشل کې و، دوی اعلان وکړ چې هر چا دوست محمد ونیو، هغه ته به دوه لکه روپۍ انعام ورکړل شي»؛ نو امیر فکر وکړ: «په دې هېواد کې چې یو کس په یوه روپۍ او یا پنځه کسه په پنځه روپۍ وژل کېږي؛ نو زما پر سر چې دغسې انعام اېښودل شوی، زما سره به خیانت ونه شي؟»

دوست محمد کابل ته لاړ او په خپله خوښه تسلیم شو ځکه دی پوهېده چې د اوس له پاره خبره خلاصه ده او یو نوی سیمه ییز ځواک راڅرګند شوی. ده په وضاحت هیله درلوده چې یوه ورځ به يې انګرېزان بېرته واک ته رسوي او یا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلونکې کې د دوی بشپړه ماته به ده ته دا فرصت ورکړي چې په خپله ځان واک ته ورسوي. دغه ارزونه یې وروسته سمه ثابته شوه.[۱۰۰]

په چټکۍ تیاری ونیول شو چې امیر هند ته بوتلل شي. ده ته په سخاوت خرڅ ورکړل شو او له خپل حرم سره چې هغه وخت د غزني په کلا کې ساتل کېده، بیا یو ځای شو. په دې هوکړه وشوه چې ده ته په لودیانې کې د شاه شجاع هستوکنځی ورکړل شي ځکه چې لنډه موده وروسته د شجاع حرم د کابل په لور ستنېده. میرزا عطا لیکلي: «د تعې خلاف، په نهو ورځو کې چې دوست محمد په کابل کې پاتې و، د ده او مېکناټن تر منځ ملګرتیا جوړه شوه.»[۱۰۱] مېکناټن حتی اکلنډ ته د دوست په اړه سپارښتنه وکړه. ده لیکلي: «زه باور لرم چې له دوست محمد سره به په سخاوت چلند کېږي. د نومورې قضیه له شاه شجاع سره پرتله کېږي او زه داسې اورم چې له ده سره باید د شاه شجاع په پرتله ښه چلند ونه شي، خو د دوی قضیې بې اړنګه له یو بل څخه توپیر لري. مور د شاه د احسان پوروړي نه یو. مور نومورې له خپلې پاچاهۍ څخه په محرومولو کې هېڅ لاس نه درلود حال دا چې مور دوست نسکور کړ په داسې حال کې چې زمور هغه پالیسیو ته یې هېڅ زیان نه و رسولی چې دی یې قرباني شو.»[۱۰۲]

امیر، انګرېزانو ته په خپله عزتمنه تسلیمۍ او په پروان دره کې د خپلې زړورتیا په ثابتولو دومره خوښ او ذهناً ارامه شو چې د برنز ښلو ته تیار و حال دا چې هر بارکزي د دوکه باز او ښوی نمک حرام په سترګه ورته کتل. [نمک حرام لوی سپکاوی دی او هغه چا ته وایي چې له خپل کوربه سره خیانت وکړي] لکه څنګه چې برنز خپل یو ملګري ته لیکلي:

له دوست محمد سره زما مرکه ډېره په زړه پورې او دوستانه وه. ده زه په هېڅ څه کرم نه کړم او راته وېې ویل چې زه یې ښه ملکری یم او دی د هغه لیک په لوستلو تسلیم شو چې ما ورته لیکلی و. زه په دغه خبره باور نه کوم ځکه چې مور [په کوهستان کې] کور په کور په ده پسې ګرځېدو او بل دا چې دی تسلیمۍ ته اړ شو، خو د هغه لیک په وسیله زه هیله من یم چه د ده کلنۍ خرڅ مې له یو لک روپیو څخه دوه لکو ته اوچت کړی وي. د مخه ښې پر مهال مې یو عربي اس ورته ډالۍ کړ او پوهېږې چې ما ته یې څه راکړل؟ خپله یوازینۍ توره یې چې په وینو ککړه ده. دی هند ته ستون شو ... او په لودیانې کې به ژوند کوي. په کوهستان کې ما د خپلې توپخانې، د خپلو اروپایي عسکرو د یرغل او د سپرو نظامیانو د بریدناکامۍ ولېدې، خو بیا هم خدای مور ته بری راکړ. که مور یوه نوې پانه واړوو، مور به له دغه ناکامیو سره سره، له افغانستان څخه یو خندجور کړو.[۱۰۳]

یوازې په یوه موضوع کې دوست محمد د انګرېزانو سره همکاري ونه منله. مېکناټن په وار وار له ده څخه وغوښتنه وکړه چې له شاه شجاع سره وګوري، خو دوست محمد په کلکه رد کړه او حتی د ډوډۍ هغه پتنوس یې ښرته ولېږه چې شاه شجاع ورته لېږلی و- دا په افغانستان کې د عزت په دودیزه سیستم کې لوی سپکاوی دی. د مېرزا عطا د لېکنې پر بنسټ: «امیر په ځانمنه توګه د مېکناټن د غوښتنو په ځواب کې وویل: «دا بس دي چې زه تاسې ته راغلم چې له املې یې زه د زنداني په څېر بهر ته ورل کېږم. زه به د داسې پاچا له لیدو څخه څه ترلاسه کړم چې د بدبختیو دغه توپان یې پر خپل هېواد راوست؟ له شاه څخه پرته به تاسې انګرېزان هېڅ کله نه وای توانېدلي چې افغانستان ته ننوځئ.»»[۱۰۴] فیض محمد د امیر په هکله دې ته ورته خبره کړې: «زما له شاه شجاع سره څه کار نه شته.» داسې ویل کېږي چې ده مېکناټن ته وویل: زه دلته شاه شجاع ته د بیعت کولو له پاره نه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی.» خو مېکناټن ټینګار وکړ: «د ده موقف ته په کتو ســره، دا به یوه مناســبه کړنه وي چې ته له هغه ســره وګورې.» امیر ځواب ورکړ: «تاســو دی په تخت کښنولی، نه هغه لوی ولس چې په ازاده توګه غوره او خلع کول کوي. که د ده دغه دریځ رښتینی دی، نو تاسې یې ملاتړ پرېږدئ. که داسې مو وکړل، تاسې او نورو هوښیارو خلکو ته به ځرګنده شي چې ځوک د سلطنت لیاقت لري او د هېواد خلک او مشران له چا ځخه اطاعت کوي. که دی ما ته د ویلو څه لري، دلته دې راشي او ستاسې په شتون کې دې ما ته ووایي.»[۱۰۵]

شاه شجاع ته لوی سپکاوی دا و چې انګرېزانو یې هغه غوښتنه ونه منله چې دوست محمد سدوزیو ته د اعدام له پاره وسپاري. ده په اونیو مېکناټن ته ټینګار وکړ چې دوســت محمد ته خونکاران ورولېږي چې ویې وژني او یا یې لږ تر لږه ړوند کړي، خو مېکناټن حتی په دې اړه خبرې هم رد کړې. محمد حسین هراتي لیکلي: «اعلحضرت هک پک شــو او نه پوهېده چې ولې دوســت محمد په بې ادبۍ دربار ته تګ رد کړ. د امیر ټول ملاتړي او پلویان او همدا راز خپلوان چې په افغانستان کې پاتې وو په داسې ازاده توګه خپل کارونه کول لکه کافران چې مسلمان شوي وي او ټولې ګناوې یې پاکې شــوې وي! کومه پاملرنه او ښــېګڼه چې انګرېزانو د دوســت محمد ډلې او قبیلې ته وکړه، په بشپړه توګه ډېر ژر د اعلحضرت داسې د پرستیژ د لاسته ورکولو لامل شوه لکه چې له اسمان څخه ډېر کلک په ځمکه ولوېږي. په عین وخت کې، د مېکناټن هغه هڅې چې خپل مېلمه خوښ وساتي او د اعلحضرت حق له پامه وغورځوي بلاخره یې د خپل مرګ لامل شــو: نو لکه څنګه چې شاعر وایي: «که ته له بد سړي سره ښــېګڼه کوې؛ نو ته ښه او ایماندارو خلکو ته زیان رسوې.»»[۱۰۶]

د نومبر په دیارلســم، دوســت محمد خان او زوی یې افضــل خان له کابل ځخه ووتل. دوســت محمد مخکې خپل زوی ته لیکلي وو چې «له ده ســره په ډېره مهربانۍ او درناوي چلند وشــو» او زوی ته یې ټینګار وکړ چې د ده په پله لاړ او تسلیم شي. په جلال اباد کې دوی دواړه له خپل حرم سره یوځای شول: د دوست محمد نهه ښځې، یوویشت نکورانې، یوسل او دوه وینځې او دوه سوه او لس مریې او چوپړیالان وو چې له لمسیانو او نورو خپلوانو سره ټول درې سوه او یو اتیا کســه کېدل.[۱۰۷] څنګه چې له امیر سره د ښه چلند خبر خپور شو، دغه شمېر بیخي ډېر شو او کله چې دوی لودیانې ته ورسېدل، میرزا عطا لیکلي: «د امیر ټوله کورنۍ او په ده پورې اړوند کسان لودیانې ته ورســېدل: ۲۲ زامن، ۱۳ ورېرونــه/ ورېرې/ خوریونــه/ خورځې او ۲۹ نور خپلوان، ۴۰۰ چوپړیــالان، او ۳۰۰ چوپړیالانې چې په ټوله کې ۱۱۱۵ کســه له امیر سره په تبعید کې یو ځای شول.»[۱۰۸]

کله چې بارکزي بلاخره لودیانې ته د ډسمبر په پای کې ورسېدل، په شــپلې او کابل کې ســکون او خوښــي رامنځته شــوه. سېر وېلې کاټن چې په افغانســتان کې د پوځي قوماندان دنده یې پای ته رسېدلې وه او دنده ورکړل شــوه چې امیر خپل هســتوګنځي ته بدرګه کړي حتی خپل ځای ناســتي ته لیکلي وو: «ته به دلته هېڅ کار ونه لرې. دلته بشپړه ارامي ده.»[۱۰۹]

خو په حقیقت کې بغاوت په هېڅ وجه پای ته نه و رســېدلی. اکبرخان، د دوســت محمد تر ټولو جنګیالی زوی، لږ وخت مخکې وتوانېد چې له بخارا ځخه وتښتي. ده ډېر ژر ثابته کړه چې د مقاومت یو پیاوړی نوی مرکز وګرځي او د پلار په پرتله ډېر اغېزمن، بې رحمه او زورمنې څرګند شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶

مورِ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو

د ۱۸۴۰ کال د فبرورۍ په پیل کې کله چې د ایډن کورنۍ له شـــهملې څخه بېرته کلکټې ته روانه وه، دوی له یوه پخوانې سـکاټلنډې اشـنا، تورن جنرال ویلیم الفنسـټون سـره مخ شـول. دغه دوه کورنیو له پخوا ملګرتیا درلوده او دی چې یو زوړ او صمیمي خو بې کفایته او شاړپار تورن جنرال و- د مونټسټورټ الفنسټون د تره/ترور مشر زوی هم و- د ایډن کورنۍ پې د وروســتي ځل له پاره د ســکاټلنډ په پوله په خپل کور کې چېرته پې چې ځمکه درلوده لیدلې وه. کله چې له خپلې ډولۍ څخه ووت، دی د خپل ځوان ملګري، اکلنډ د لیدو له پاره ډېر انتظار خورا ناراحته کړ. ده ایملي ته وویل: «دا عجیبه ده چې ما اې A [لارډ اکلنډ] له هغه وخت راهیسې نه دی لیدلی چې مورِ د سیسۍ ښکار ته تللې وو او اوس زه باید د ده حضور ته د منلو له پاره او زما د ګمارنې له پاره غوښتنه وکړم.»[۱]

د ناهیلیو احســاس دوه اړخیزه و. که الفنســټون د دوی د موقف په بدلېدو خوښ نه و، د ایډن کورنۍ هم یوازې د الفنسټون په لیدو اندېښمنه کېده. د هغه ورځو را په دېخوا چې دوی د سیسۍ د ښکار د موسم په پیل کې د سارایې کلانو پر پوله چټک ګامونه اخیســتل او ټوپک به پې د تخرک لاندې نیولې وو، د الفنســټون روغتیایي حالت خراب شــوی و او اوس په «دردوونکي روماتیزم» اخته و، «خوارکی! یو لاس پې په غاړه او په پښــو ګود» له مرســتې او یا لکنې پرته پې تک نه شــوای کولی. د نومورې وضــعیت دومره خراب و چې په پیل کې ایملي ونه پېژانده. نومورې لیکلي: «زما د الفي بې Elphy Bey په نوم په یاد دی او هېڅ مې ونه پېژانده چې دا همغه ســړی دی، خو یوه اونۍ مخکې مې ناڅاپه په یــاد راغی.[۲] مــا هــغــســې بــد رومــاتــیــزم چې دی پــرې اخــتــه دی نــږدې هــېڅ کــلــه نــه دی لــیــدلی.»[۳] جورج اوس هم اندېښمن و، خو د ده اندېښنه سرکاري وه ځکه چې لږ وخت مخکې پې همدغه سړی په افغانســتان کې د پوځ د قوماندې له پاره غوره کړی و او کمارنه پې د سېر وېلبي کاټن له تک څخه وروسته اعلانېده: جنرال نات چې د اکلنډ په اند هېڅ ښاغلی نه و او د ستونزغاړي او لنډپاري• په سترګه پې ورته کتل، یو ځل بیا دغه ځوکۍ ته له پامه وغورځول شو او اکلنډ په دې اړه لیکلي چې «دا پې یوازې له خپله لاسه دي». د اکلنډ د قضاوت او طبقاتي تعصب په اړه د نات وېره هم هغه وخت رښــتیا شــوه چې د ده پر ځای د ملکې د اړیکې رتبې له افســرانو څخه «تر ټولو بې کفایته افسر ته د قوماندانۍ ځوکۍ» ورکړل شوه.

• لنډپاری: ژر غوسه کېدونکی، اندک رنجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې ناټ ښه پوهېده، د الفنسټون نېمګړتیا یوازې ناروغي نه وه. لکه د ده د دورې د ملکې ډېرې افسران، ده پنځه ویشت کاله مخکې په واټرلو کې د درې دېرشمې پلې لوا له قوماندې څخه وروسته په پوځي عملیاتو کې برخه نه وه اخیستې او کلونه وروسته یې چې په نیمه تنخوا دنده ترسره کوله، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته فعال چوپړ ته په پنځه پنځوس کلنۍ راوګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور ادا کړي. د ده ملاتړی او هغه څوک چې دی یې هند ته ولېږه، فیتزرای سمرسټ لارډ رګلن Fitzroy Somerset Lord Raglan و، هغه څوک چې وروسته د لایټ Light غوندې ته د داسې له خطر څخه ډک یرغل په امر ورکولو نومور شو چې ځان وژنې ته ورته و.[۴] الفنسټون د هغه نرۍ په اړه پوهه او ناټ نه لرل چې رګلن ور ولېږه. ایملي یې په اړه داسې لیکلي: «دلته یې اوسېدل نه خوښېږي او په غوسه دی ځکه چې هېڅوک د لندن په اړه د هغه په خبرو نه پوهېږي او نه د ده لندني خلک پېژني. د ویلښکټن له اوږده لیک څخه خوند اخلي ... په هندي ژبه نه یوازې دی بلکې مرستیال یې هم حتی په یوه کلیمه نه پوهېږي. دی سرټکوي چې بار وړونکي یې په خبره هېڅ کله نه پوهېږي او وایي: «زه یو تورپوسته سړی لرم چې انګرېزي خبرې کولی شي، خو ما دلته نه شوای راوستلای.» دی نه شي کولای چې داسې یو تور پوستی غوره کړي چې هندوستاني خبرې کولای شي. زما په انګېرنه له تورپوستي څخه د ده مطلب ځایي خلک دي.»[۵]

که څه هم اکلنډ پوهېده چې الفنسټون څه نا څه معلول و او له هند او هندي سپاهیانو سره یې چې دی یې مشر کېده خواخوږي نه درلوده، خو داسې نه برېښېدل چې د خپل ملګري مشري تر پوښتنې لاندې ونیسي او یا یې ګمارنه بېرته لغوه کړي. برعکس، اکلنډ د ټول کال په اوږدو کې نومورې ته تاوده لیکونه استول او د دوست محمد له تسلیمېدو څخه لږ وخت وروسته یې له ده سره هغه وخت د اشغال په اړه خپلې اندېښنې شریکې کړې کله چې ګمارنه یې بلاخره د ۱۸۴۰ کال د ډسمبر په میاشت کې منظور شوه. ده ورته لیکلي وو: «که څه هم له افغانستان څخه زه کرار کرار د خپلو منظمو عسکرو د وتو لېوال یم، زه په دې اند یم چې لمړی باید د اوس په پرتله نوی رژیم ښه مضبوط او امنیت یې ټینګ کړل شي.»[۶]

د اکلنډ په څېر، الفنسټون هم په ټینګ عزم کې ښه نوم نه درلود او لکه اکلنډ خپل ټول کاري ژوند یې د خپلو مرستیالانو په نظریو باندې په ډډې لګولو تېر کړی و، خو په داسې حال کې چې دا به د الفنسټون په برخلیک کې وو چې د جنګ غوښتونکي کالوېن او په جزیاتو ولاړ، خو بې اړینګه هوښیار مېکناټن لاس ته ولوېږي. نومورې لا ډېر کم بخته و چې په ټول پوځ کې تر ټولو ناوړه، بدنامه او ناکاره افسر یې مرستیال شو.

د څلور څلوېښتم پلې غوندې برید جنرال جان شلټن یو کرنډی، لړاک او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د ټاپو وزمې په جګړه کې بایللی و او بې پایه درد یې کرکټر تریو او تیاره کړی و. دی یو کلک دسیپلیني افسر و چې په خپل غوندې کې «د مستبد په نامه یادېده». کله چې کپټان کالن مکنزي د لمړي ځل له پاره دی هغه وخت ولید چې ده خپل عسکر هېواد ته د ننه ستانه کړي وو، په خپل یادښت لیک کې یې ولیکل: «دی یو بروس جنرال دی. هغه لویه کډوډي چې له سینډ څخه د تېرېدو پر وخت د ده د بدې ارزونې له امله رامنځته شوه د شرم وړ او د یو ښکاره او هوډمن دښمن په هېواد کې وژونکي وه.»[۷] وروسته مکنزي بیا د ده پر لاره تېر شو او ویې لیکل: «لکه څنګه چې ما یې تمه کوله، شلټن خپل غوندې له پښو غورځولی... د توپچي اسونه بې کچې ستومانه دي، د سپرې قوا همداسې در ونیسه او لوی شمېر بارونکي څاروي، اوښان او داسې نور ...مړه شول او د ډېرې ستومانۍ له امله به د دوی مړینه دوام ولري. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه بې ځایه سختیو سره، په ټهره بیا له خیبر څخه د ټهربدو په بهیر کې چې ده خپل کسان مخ کړل، ډېره ناراضتیا رامنځته شوه او حتی یو ځل د توپچي اسونو پوځیانو بغاوت وکړ.»[۸]

ټولې پوځي اډې سمدلاسه له شلټن سره کرکه پیدا کړه. جراح جان مګرت John Magrath چې له ده سره یې په هند کې لیدلي وو، ډېر ژر وویل چې شلټن «د هر وخت په پرتله اوس د خلکو تر ټولو ډېره کرکه تړې کېږي».[۹] د شلټن حتی له نرم خویه او صمیمي الفنستون سره هم ګذاره نه کېده. الفنستون لیکلي: «له لمړۍ ورځې څخه د ده چلند ډېر سرغړوونکی و. هېڅ کله یې ما ته مالومات یا مشوره نه راکوله، خو په هر کار کې به یې عیب پیدا کولو او د افسرانو په شتون کې به یې هر امر غندلو او تر پوښتنې لاندې نیولو- ډېرې به یې د امر اصلي بڼه بدله کړله او په اجرا کې یې ځنډ راوستلو. داسې برېښي چې دی زما په اړه ښه نیت نه لري.»[۱۰]

د الفنستون له سیاسي افسرانو سره هم نه وه جوړه او نه یې هغه پاچا خوښېده چې ده کار ورسره کاوه. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې له میروت څخه نوموړی د خپل سفر په پای کې ژمنۍ پلازمېنې جلال اباد ته ورسېد چېرته چې شاه شجاع هم د کابل له سارې ژمي څخه تللی و. له مېکناټن سره له لیدو څخه لږ ځنډ وروسته، ده خپل د تره زوی ته لیکلي:

زه فکر نه کوم چې زما څوکۍ په زړه پورې ده. له مسوولیت او اندېښنو څخه ډکه ده... دلته د مشورو له پاره دومره افسران نه شته. زما په څېر ډېرې یې لږ وخت مخکې دغه هېواد ته راغلي. سیاسي اجنټان چې په عمومي توګه ځوان افسران دي، ډېرې داسې نقشې طرح کوي چې دوی یې د اجرا مسوولیت پر غاړه نه لري. لږ موده مخکې یې حکومت ته پر هرات باندې د یرغل وړاندیز وکړ چې له کابل څخه ۶۰۰ میله لیرې پروت دی، لاره یې له ستونزو ډکه او هلته د اکمالاتي توکو د لېږد له پاره ۴۰۰۰ اوښانو ته اړتیا ده...[مېکناټن] سور او ځانیخوتی دی، خو زما په باور هوښیار هم دی... شاه شجاع چې ما دوه ورځې مخکې ولید، یو ځورب او له اندېښنو څخه ستومانه سړی ښکاري. زه یې په یو بن کې چې په بد حالت کې و، خپل حضور ته ومنلم. د ده کور هم د ډېرو نورو کورونو په څېر نارامه او خراب ښکارېده. پرته له مېکناټن څخه نور ټول د خټې جونګړې لري. پاچا په لسمه نېټه کابل ته ستنېږي او زه هم باید ورسره لاړ شم. دغه ما ځوروي ځکه ما نیت درلود چې یوازې لاړ شم. له ده سره مل مشاورین، یاوران او نور به ما ته په لاره کې یو لوی سرخوړی وي.[۱۱]

یوه اونۍ وروسته الفنستون کابل ته ورسېد او د جلال اباد په پرتله یې نور هم زړه په تنګ شو. ده لیکلي: «ښار ډېر پراخ، ککړ او ګنډ دی. په عین وخت کې پرته له یو شمېر عسکرو څخه، د پوځي اډې دفاع مضبوطه نه ده ځکه چې خلک د اډې له ډېرو برخو څخه ننوتلای شي. که چېرې عسکر په بل ځای کې په کار شي، دا به د اډې دفاع ته ښه نه وي او له ما څخه اوس لاره ورکه ده چې څه شی ښه دي چې ترسره شي.»

د افغانستان په اړه یوازې الفنستون سربداله نه و. مېکناټن چې تر ټولو خیالي خوشبین انګرېز و، اوس پوهېده چې د دوست محمد له تسلیمۍ سره سره، هر څه تر اوسه نه دي سم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـوېل ختیځ ته، پنجاب اوس په یوه مېرځمنه• ګډوډۍ کې په ډوبېدو و: په دوو کلونو کې درې ســېکان پر له پســې د خالصـه مشـران شـول چې په پایله کې یې یو بې مشـره او تېر ایسـتونکی رژیم چې د ملاتړ باور نه شـوی پرې کېدای، په افغانسـتان کې د اشـغالګرې قوا او په فېروزپور کې د همدغه قوا د اکمالاتي مرکز ترمنځ پروت و. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشـت کې ایملي لیکلي: «پنجاب دومره بې ثباته دی چې ټول اضـافي عسـکر د اړتیا له کبله په پوله کې وسـاتل شـول. د رنجیت ســېنګ مړینه د الکســاندر مړینې او د نیمایي هغه پخوانیو لویو فاتحانو مرګ ته ورته وه چې مورِ یې په اړه لوســتي دي. ده ښــه پوځ او ښــه پاچایي درلوده او خپل پوځ او ســلطنت ته یې پام کولو، خو له مړیني وروســته یې سمدلاسه هر څه په ګډوډۍ بدل شول او د نومورې عسکرو خپل فرانسوي او انګرېزي افسران ووژل. اوس همدغه عســکر په ټول هېواد کې په لوټمارۍ بوخت دي. په حقیقت کې دا په مورِ پورې اړه نه لري، خو له افغانســتان ســره زمورِ اړیکې ســتونزمنې کوي...»[۱۲] د ایملي دغه څرګندونې ســطحي وې. په حقیقت کې نه یوازې د افغانســتان په لور ســتانه اکمالاتي کتارونه د لارې په اوږدو کې تر بریدونو لاندې نیول کېدل او بارونونکي ځاروي تښــتول کېدل، بلکې زیاتېدونکي باوري راپورونه ورکول کېدل چې په لاهور او راولپنډۍ کې د سېکانو لوړپورې مشران بارکزي، دراني او نور د حکومت ضد افغان مشرانو ته پناه ورکړې او دوی ته یې د پنجاب او پېښور په شاوخوا غونډیو کې مرکزونه ورکړي چې د افغانســتان د پولې په بله غاړه کې پر انګرېزي عســکرو بریدونه وکړي. په هند کې حکومتي ادارې په ســتونزمن وضـعیت کې راغلې: سـېک سـرداران لا تر اوسـه په نامه متحدین وو، خو په حقیقت کې ډېرو دغه مشـرانو تر خپلې وســې هڅه کوله چې په افغانســتان کې انګرېزان کمزوري کړي. دومره وخت تېر نه و چې اکلنډ خپل پام د جنګ غوښـتونکي کالوښ هغه وړاندیز شـوي پلان ته واړولو چې پنجاب له هند سـره ضـمیمه کړي څو د مخالفینو مرکزونه وتړي او په اکمالاتي لارو کې اسـانتیاوې راولي. اکلنډ لیکلي: «زما په اند، که چېرې د سېکانو اداره نوره هم مخ په منحل کېدو شـي؛ نو بېرته جوړول یې شـونی کار نه ګڼل کېږي. وضـعیت تر اوسـه کړکېچن حالت ته نه دی رسـېدلی، خو په چټکۍ ور روان دی.»[۱۳]

په عین حال کې، د افغانسـتان د لوبډیځ په اړه داسـې اندېښـنې وې چې تهران په پوله کې د وضـعیت په ترینګلتیا بوخت دی. ډارسـې ټاډ، چې د هرات د وزیر، یار محمد د خپلولو سـخت کار په غاړه اخیسـتی و، د خپل ماموریت د ناکامۍ په اړه یې د برنز وړاندوینه رښـتیا کړه او په دې کې پاتې راغی چې د هراتیانو او پارسـیانو د اړیکو د نږدېوالي مخه ونیسـي. وروسـتی بد خبر دا و چې یارمحمد ټولې هغه روپۍ په خپل جیب کې واچولې چې ټاډ ورکړې وې څو په پوله کې پرغوریانو کلا چې ایران اشـغال کړې وه یو بریـد تمویل کړي. کله چې ټاډ په بشـپړه توګه ومنله چې یارمحمد له پارسیانو سره د شاه شـجاع او د ده د انګرېزي ملاتړو پر ضـد د یو اسـلامي ایتلاف نیت لري، د ۱۸۴۱ کال د فبروري په لسـمه له رسـمي اجازې پرته، بېرته کندهار ته ســتون شــو او عملاً یې له یارمحمد ســره دیپلوماتیکي اړیکي وشــلولې. په همدغه مهال یارمحمد د شــاه شـجاع د تره زوی، کامران شــاه ســدوزی ونیولو او پانسـي یې کړ. د ښــار واک یې په خپل لاس کې واخیســت. بیـا یې ســمدلاســه د انګرېزانـو پر ضــد د پـارس لــه محمــد شــاه ســره ائتلاف وکړ.[۱۴] د کندهار په ســوېل او ختیځ کې حتی حالات نور هم له ګواښــونو څخه ډک وو. په هلمند او کلات کې دراني او نه

• مېرځمن: دښمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماتېدونکي توغې او هوتکي غلزي د انګرېزانو پر ضـد پورته شـوي وو. که څه هم ظاهراً دغه پاڅون پر توغې قبېلې باندې چې په دودیزه توګه له مالیې ورکولو څخه معاف وه، د مالیې د وضـع کولو له کبله رامنځته شـوی و، خو د مقاومت ویناوو پر اسـلامي ناراضـتیاوو تمرکز درلود او مخالفینو داسـې د جهاد ژبه کاروله چې «خپل ځانونه یې د اسلام سرتېرې بلل».[۱۵] د ډېرو نورو انګرېز افسـرانو برعکس، جنرال نات د مخالفینو پر ضـد ځان ډېر اغېزمن ثابت کړ. ده د مخالفینو پر ضـد د چټک غبرګون یو ۵۰۰۰ کسـیز ځواک جوړ کړ چې په چټکۍ هر لوري ته لېږل کېده، خو کله به یې په یوه سـیمه کې چې یو پاڅون مات کړ، په بله سـیمه کې به بل پاڅون رامنځته شـو. دی په دې اند شـو چې: «د کافرانو او اشـغالګرو په توګه، درانیان له موږ څخه ځومره ډېره کرکه لري.» اختر [په هلمند کې د مخالفینو مخکښ مشـر] خپله ډله د «مسـلمانانو او علماوو جماعت» ګڼي او خپله موخه «د اسـلام جلال» بولي. دی باور لري چې «پرنګیانو هوډ کړی چې ټول محمدي وکړي تباه کړي او وېې شړي.»[۱۶]

د نات سـیاسـي مرسـتیال ځیرک او وړ هنري لارښسـن و، هغه ځوک چې ځلور کاله مخکې یې تر ټولو لمړی ویتکېویچ تر سترګو شو چې د افغانستان د پولې په لور روان و او تهران ته یې په چټک تک د پېښـو هغه سلسله رامنځته کړه چې په جګړې ختمه شـوه. په پارس کې د خپلو پلټنو او په بهسـتان کې د پخواني پارس درې ژبې میخې نسـخې د ژباړې په بدل کې، ده ته لږ وخت ورکړل شو چې جغرافیې شـاهي ټولنې د بنسـټ اېښـودونکي مدال ورکړل شـوی و او اوس په کندهار کې دنده ورکړل شـوې وه چې ډېر وخت یې جهاد ته د بلنې هغه پاڼې ژباړلې چې نړدې هره ورځ د کندهار او هلمند غلزیو خپرولې. په یو سند کې چې لارښسن، مېکناټن ته لېږلی و داسې لیکل شوي وو:

ټولو سـپېځلو او رېښـتینو ایماندارو، د خدای رحمت دې پر تاسـې ووریږي. زه غواړم تاسـې خبر کړم چې مسـلمانانو او علماوو ۵۰۰۰ پلي کسان له چقمقي ټوپکو سره او ۲۰۰۰ بشپړ وسلوال اس وال راټول کړي او د الله په رحمت به موږ د اسلام جلال ساتو- خو موږ باید یو ځای کار وکړو او په همغږۍ تیاری ونیسـو. د دغه پاڼې په لوسـتلو سـره تاسـې او پاتې نور غلزي باید خپلې قواوې جوړې کړئ او راځئ موږ سره یو ځای شئ. درووند او نومیالي وزیر [یارمحمد] له هرات څخه موږ ته لیکلي او د خدای په رضا، کله چې زموږ قواوې متحدې او روانې شـوې، وزیر به ګرشـک ته رسـېدلی او فتح کړی به یې وي. د ملاټرو په راټولولو کې ناغېږي مه کوئ، زموږ په سـپېځلې موخه بشپړ باور ولرئ او پر انګرېزانو باندې د برید له پاره روان شئ.[۱۷]

کله چې رالېنس ته د ځرو له خوا د دغسې سندونو د راټولولو کچه اوچته شوه، دی د مقاومت په بشپړه کچه پوه شـو چې اوس انګرېزان ورسـره مخ وو. ده نات ته په لږکه لیکلي: «زه به ډېر منندوی شـم چې تاسـې له دري ځلوېښـتم پلي غوندې سره یو ځای بیا دغه ښار ته ننوځئ ځکه چې د دولت ضد روحیه په هره ولسوالۍ کې ځرګندېږي او که څه پېښ شي، د شاهي اداري د ملاټر له پاره [تر څو چې تاسې راځئ] د یوې قوې ګمارنه شونې نه ده.» یوه ورځ وروسته یې حق په ډېر تلوار بیا نات ته ولیکل: «په خواشـینۍ سـره باید ووایم چې لوېدیځ لور ته وضـعیت دومره ډېره خطرناکه بڼه اخلي چې د دولتي اداري د ملاټر له پاره، زه د منظمې قوا سملاسي ګمارنه اړینه بولم.»[۱۸] خو وروسته له لوسټلو څخه، د لارښسن د اندېښمنو استونو په اړه د مېکناټن ځواب دومره خانتما و لکه څومره چې پر غلط قضاوت ولاړ و. ده پر لارښسـن تور ولګاوه چې «زموږ د موقف ډېر ناموجه سـوړ انځور کاږي او د دغه نظر په پاللو او خپرولو کې کنګوسـې خپروي. زموږ ستونزې اوس هم ډېرې دي او د نورو ستونزو جوړولو اړتیا څه ده... زه پوهېږم چې د هېواد په دغه برخه کې [دغسـې کنګوسـې] په بشـپړه توګه غلطې دي او زه داسـې دلیل نه لرم چې د پاچاهۍ په هغه برخه کې چې له تا سـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، په رښتينتوب يې باور وکړم.»[۱۹] لارېنسن ته يې په يو ليک کې د ده د ارزونې په اړه چې يو پاڅون په پېښېدو دی، داسې ليکلي:

زمور د موقف د ستونزو په اړه زه له تا سره همغږی نه يم. برعکس، زما په اند زمور راتلونکی حالت ډېر خوښوونکی دی او هغه څه چې مور يې هلته لرو، ستونزې بايد هېڅ نه وي او يا ډېرې لږ وي... د دغه هېواد خلک ډېر خوشباوره دي. دوی پر هر هغه څه چې زمور پر ضد کارول کېږي باور کوي، خو دوی به ژر پوه شي چې مور هغه سړي خواره نه يو لکه څنګه چې مور انځور شوي يو... زمور له عسکرو سره بې اړنګه په داسې ښار کې خواخوږي نه شته چې د خپلې هستوګنې له پاره يې نيم اوسېدونکي له خپلو کورونو څخه وشړل، خو زه دا ويلی شم چې په انګلنډ کې هم داسې ښار چې پوځ په کې هستوګن وي نه شته چې دې ته ورته پېښې په کې ونه شي... دغه خلک کټ مټ ماشومان دي او د ماشومانو چلند بايد ورسره وشي. که چېرې مور يو شوخ ماشوم د کوټې په کوټ کې ودروو، پاتې ماشومان به ووېرېږي. مور د دوی د لوبې سامان اخيستی، يعنې د درانيو له مشرانو څخه مو واک واخيست او دوی يې پايله نه خوښوي. دوی د واک په کارونه نه پوهېدل او د دوی په لاس کې واک پاچاهانو ته بې ګټې او زيانمنوونکی و. مور بايد دغه واک خپلو رونړ اندو ته وسپارو. دوی ملايان پاروي او د ملايانو خبرې خلک، خو دا به ډېر لنډ مهاله وي.[۲۰]

د کابل شمال ته په کوهستان کې همدغسې وضعيت و. د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې، پخوانی د «هرات اتل» اېلډرېډ پاټېنکر د ګورخه Ghukhas له يوې چوڼۍ سره چاړيکار ته لاړ. هلته يې انګرېزي اډه وليده چې د دفاعي نيمګړتياوو له اړخه کټ مټ د کابل اډې ته ورته وه. په داسې حال کې چې د ګورخه پوځيانو د څټو او بې دروازو بارکونه په لږ واټن کې له يوې لوېې کلا څخه ښکته پراته وو چې په لږ اوچته ځمکه جوړه شوې وه، دوی اړ شول چې خپې ودروي. سربېره پر دې، په ټولو شاوخوا سيمو کې د تاوتريخوالي له نښو سره سره، دوی توپچي قوا نه درلوده. يو فقير چې مخکې د پاټېنکر يو مرستيال خيرات ورکړی و دغه مرستيال ګوښې ته کړ او ورته ويې ويل چې په بازار کې په ښکاره ډول د انګرېزي عسکرو د ټولوژنې خبرې کېږي او «ما ته يې په کابل کې د ژمي د تېرولو ټينګه سپارښتنه وکړه». پاټېنکر پوه شو چې يو بل لوی پاڅون په پېښېدو دی،[۲۱] خو مبکناټن د ده اندېښنو ته غوږ ونه نيوه او نه يې توپچي او يا تقويتي قوه چې پاټېنکر د اډې د دفاع له پاره اړينه بلله، ورولېږله؛ نو پاټېنکر څو اونۍ نور څارګرېز مالومات راټول کړل او يوه مفصله ارزونه يې بيا مبکناټن ته ولېږله. هغه ليکلي وو:

د کوهستان مشرانو په پيل کې د شاه شجاع ملاتړ وکړ، خو د سدوزيو او انګرېزانو د اداري سخت ګيري د دوی ګټو او قدرت ته تر دې کچې زيانمنه تمامه شوه چې پاڅا د دې پر ځای چې د دوی پر زياتيو ستړکي پټې کړي، اوس يې اطاعت ته اړ باسي. سربېره پر دې، دلته د بغاوت نور دليلونه هم شته: د بهرنيانو واکمني، افراطيت، زمور د عسکرو عياشي او په خاصه توګه د هغه چا له جزا څخه معافيت چې په داسې يو هېواد کې ښځې لېشه کوي او بيا يې له ځان سره بيايي چې خلک يې په غيرت کې نوم لري... د انګرېزانو دښمنانو خپلې هڅې ډېرې کړې دي چې زمور کرکټر تور وښيي، د خلکو تعصب زمور پر ضد وپاروي او قانون ماتوونکي وډوماري. د جولای او اګسټ په بهير کې چې د کروندو حاصلات لا اخيستل شوي نه وو، د درمندونو د سوځونې او د اوبو لګولو د کانالونو د نړونې پېښې په وار وار وشوې. همدا راز باغيانو په دوامداره توګه بريدونه ترسره کول، خو شاهي اداري د دوی د نيولو توان نه درلود که څه هم دا ښکاره وه چې ډېر خلک د دوی په تک او راتک خبر وو... نږدې هره ګړۍ د پراخې توطيې د جوړښت ګنګوسې اورېدل کېږي... او زه د دغه سپارښتنې ورکړه خپله دنده بولم چې د کوهستان له مشرانو څخه يرغمل وغوښتل شي.[۲۲]

حقيقت دا و چې د انګرېزانو پر ضد هر ځای مقاومت په ډېرېدو و. يوازې په کابل کې تر اوسه د سدوزيو او انګرېزانو د رژيم څه نا څه ملاتړ کېدلو، خو حتی هلته هم د شاه شجاع نومورتوب مخ په نړېدو و. د مولانا کشميري له قوله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړل يې خلک زور ځپلي زور زياتي د پرنګي
دوی يې ځوروﻟي خانتمايي د پرنګي
پاتې نه دی ذره عزت په ښار کې
نظم او قانون نه شته په پام کې
خانان بې عزته شول ډېر وارې
لکه اوبه چې واچوې په خاورې
کله چې کابل ترور ځپلی شو
مصيبت وهلی سور لړلی شو
په هر کور کې وو يادونه د امير د عدالت
شپه او ورځ وو د امير په حسرت[۲۳]

ډېرو انګرېزي افسرانو اوس منلې وه چې د سدوزيو او انګرېزانو رژيم ناکامېږي - مېکناټن غوندې ډېر لږ خلکو نه منونکی او له بريده وتلی ډاډمن ذهنيت درلود - خو د وضعيت د بدلولو له پاره د دوی د حل لارو له يو بل څخه توپير درلود. په لندن کې د کنټرول بورډ ريس، جان کم هابهوسJohn Cam Hobhouse چې په ځوانۍ کې د لارډ بايرن نږدې ملګری او يون ملی و، استدلال کولو چې د عسکرو شمېر په بشپړ ډول ډېر شي، يا دې انګرېزان له افغانستان څخه ووځي او يا دې غښتلي کړل شي. هغه ويل چې د عسکرو شمېر دې په سکلېټي چوڼۍ کې چې د دوست محمد له تسليمۍ څخه وروسته يې د عسکرو شمېر ډېر کم کړل شوی و، بېرته په لويه کچه لوړ شي. د هېواد بوديجه دې ډېره او پانګونه دې په کې زياته شي. په افغان دولت دې کنټرول ډېر شي او دغه بنسټيز حقيقت دې ومنل شي چې انګرېزان د دغه هېواد واکمنان دي. شاه شجاع بايد د امر اطاعت ته اړ کړل شي. د شاتګ خبره هېڅ بايد مطرح نه شي.[۲۴]
برنز هم د شاه شجاع څنډې کولو او د هغه په فاسد حکومت کې د اصلاحاتو راوستلو ته لېوال و. ده د ۱۸۴۰ کال د اګست په مياشت کې د دوست محمد له تسليمۍ څخه لږ وړاندې، په يوه اوږد يادښت ليک کې مېکناټن ته خپل اند ليکلی و چې د شاه دولت بې کفايته، ناګران او ګران بيه دی او د رژيم د ژغورنې يوازينۍ لاره په اداره کې د انګرېزانو ډېره ونډه ده. دی شخصاً د افغانستان د بشپړ ادغام يا ضميمې پلوی نه و او دا يې هم په ډاګه کړې وه چې «موږ بايد هېڅ کله د افغانستان موضوع د برچې په زور حل نه کړو»، خو دا يادونه يې کړې وه چې ډېری همکاران يې اوس په دې باور دي چې تر ټولو ښه د حل لاره د کمپنۍ په واکمنۍ Company Raj کې د افغانستان او پنجاب ادغامول دي.[۲۵]
برنز په خپلو شخصي مکاتبو کې تونډ ناقد و او د ملامتيا ګوته يې اکلنډ او مېکناټن ته نيوله. ده خپل اوښې، هالند ته ليکلي: «دلته پرته له بشپړې ناتوانۍ څخه بل څه نه شته.»[۲۶] په همدغه وخت کې يې خپل مشر ورور ته ليکلي وو: «ښارونه زموږ په واک کې دي، خو نه مو هېواد په لاس کې دی او نه خلک [د خلکو ملاتړ]، خو بيا مو هم په لويه کچه هېڅ داسې څه نه دي کړي چې افغانستان پياوړی کړو. د لارډ اې A په وس پوره دي چې پېښور او هرات ونيسي او سلطنت بيا اعاده کړي خو په خپله خپل لګښت پوره کړي او هند د خپلو ټولو لګښتونو له بار څخه خلاص کړي، خو دی هېڅ نه کوي. دی دغه شعار لري: «که زه لاړ شم، هر څه به تباه شي.» نوموړی کور ته د تګ هيله من دی، خو د هغه څه له پايلو څخه وېره لري چې تر اوسه يې ترسره کړي دي.»[۲۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عين وخت کې مېکناټن درېيمه لاره تعقيبوله: ده تر اوســـه د شـــاه شـجاع د واک پياوړي کولو نظريه په ذهن کې درلوده او لکه مرستيال يې، ده هم غوښتل چې د رژيم پولې وغځوي او پرهرات بريد وکړي. ده باور درلود چې يار محمد د انګرېزانو پر ضـد قبيلې پاڅون ته ډوماري. دا هيله يې هم درلوده چې پنجاب په خپله واکمنۍ کې مدغم او [اسـاسـي لارې] په کې جوړې کړي. همدارنګه د شـــمال په لور پرمختګ وکړي او د ازبک ميرولي تر واکمنۍ لاندې خاوره مدغم کړي چې د شاه شجاع د واکمنۍ پولې تر امو پورې وغځوي او دوی په خپله له منځنۍ اسيا څخه د روسانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو وي،[28] خو د ټولو دغسې ځوبمنو نقشـو پر وړاندې چې د عسـکرو شـمېر ډېر کړي او په لويه کچه انګرېزي واکمنۍ ته پراختيا ورکړي، يو نه انکارېدونکی حقيقت پروت و او هغه دا چې د کلکتې خزانه په بشـــپړ ډول تشــه وه. د افغانســتان اشــغال تل يوه لوړبيه ســوداګري ده. په ۱۸۴۱ کال کې د اشــغال ټول لګښــت په کال کې دوه ميليونه پونډو ته ورسـېد چې دا څو ځله له هغه لګښـت څخه ډېر و چې په لمړيو کې يې تمه کېده او له هغه ګټې څخه خورا ډېر و چې د ختيځ هند کمپنۍ د چاي اوترياکو له سوادګرۍ څخه دغه اشغال تمويل کولو.

د ۱۸۴۱ کال د فبرورۍ په مياشـت کې د محاسبې څانګې مشـر چې په دغه شـمېرو يې په کلکته کې کار کولو، اړ شـو چې اکلنډ ته وليکي او دغه خبر خپور کړي چې «د شپږو مياشـتو له تېرېدو څخه مخکې به د هند خزانه په بشـپړه توګه تشـه شـي».[29] د مارچ په مياشــت کې د ســتونزې بشـپړه کچه اکلنډ ته څرګنده شــوه. ده مېکناټن ته وليکل: «پيسـې، پيسـې، پيسـې زموږ لمړنۍ، دويمه او وروسـتۍ اړتيا ده. دغسـې لګښــت چې اوس يې ته لرې، زه نه شـم ويلی چې تر څه وخته به پيسې در ورسولی شم. د لګښت ډېروالی به مو په مطلق ډول وېرځوي.»

کله چې د محاسبې پايله اعلی سر قوماندان سېر جان کېن ته ولېږل شـوه، ده په خپل يادښـت کتاب کې د ۱۸۴۱ کال د مارچ په ۲۶مه ليکلي : «موږ بې اړنګه په ناوړه حالت کې يو. دغه هېواد په کال کې له يو ميليون څخه ډېر لګښـــت غواړي او موږ يوازې د دومره خلکو په بيعت باوري يو چې زموږ د وســـلو مرمۍ او يا زموږ پوځي اس وال ور رســـېدای شي... هر څه به وران شي. موږ د درانه او ډېرېدونکي لګښت او د عسـکرو د زياتولو توان نه لرو.» څو ورځې وروسـته ده بيا ليکلي: «د هند له خزانې څخه په کال کې د يو ميليون او دوه نيم لکه [په حقيقت کې دغه شـــمېرې ډېرې اوچتې وې] پونډو لګښت د يو داسې ډېرېنې پولې له پاره چې ساتل يې ۲۵۰۰۰ عسکر او له لګښت څخه ډک بنسټونه غواړي، د منلو وړ نه دی.»[30]

خو په داسې حال کې چې پاليسي ګونګه او پيسې په خلاصېدو وې، اشـغال ورځ تر بلې مخ په ټينګېدو و او لمړنۍ او تر ټولو سـخت ګېره مېم صـاحبانو* د پنجاب له لارې د کابل اډې ته له خطر څخه ډک يون پيل کړ. د مېکناټن له ټولنيز اړخه لېواله ښځه، فرانسـز د هغې پيشـو، طوطي او پنځه چوپړيالانې کابل ته لمړۍ ورسـېدل. د فرانسـز تګ لږ تر لږه د ايډن خويندو ته راحت ورکړ. له هغه ورځې څخه چې مېړه يې په شـېمله کې له دوی سـره پرېښـوده، دوی هڅه کوله چې له هغې څخه ځان ليرې وسـاتي. ورپسې فلورونسـيه سـېل، د جګړه مار باب نه تابع کېدونکې او په هند کې زېږېدلې ښـځه د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې د لوېې پيانو او خپلې خوږې کشـرې لور الکســانډرين Alexandrine ســره کابل ته ورســـــــــــــــــــــــــــــــــــــــېـــده.

*هندوستانيانو انګريزي ښځو ته مېم صاحب ويلې. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښځو په راتک هر څوک خوښ نه وو. په اډه کې د تند خویه ډاکتر جان مکرت په اند دواړه مېرمنې، مېرمن مېکناټن او مېرمن سېل «د یو او بل په ځېر لړاکې او بې شرمه» وې. (خو په خواشینۍ سره نور تفصیل یې نه دی ورکړی) او د مېرمن مېکناټن د کورنیو چارو خورا بدې وړتیاوې یې نه خوښېدې. ده د ۱۸۴۱ کال د مې په میاشت کې لیکلي: «ما څو ورځې مخکې د مېکناټن په کور کې ماښامنۍ وکړه او د شپږ میله مزل په بدل کې مې ډېره بې خونده ډوډۍ وخوړه.» بیا یې لیکلي چې «الکساندرینه نادانه او نالوسته وه»، خو په دې یې هم اعتراف کړی چې «خوش خویه» وه. له دې سره سره چې الکساندرینه ګواکې نالوسته وه، د اډې نیمایي افسرانو د مینې هیله ورته پېدا کړه. مکرت یې په اړه لیکلي: «دلته یوازینۍ بکره ده ... او د واده هوډ لري... یو شی چې دلته د هغې په ګټه دي د پرتلې نه شتون دی.»[۳۱] مېرمن سېل د هغې ډېرې مینه وال نه خوښول او نه یې د دوی مینه ناکې خبرې خوښېدې - «په غوړه مالۍ او تشو الفاظو هېڅ شی نه شي ترلاسه کېدای »؛ نو نوموړې دوی ځارل - خو د هغې یو ښایسته لمړی بریدمن، جان سټرټ خوښ و، هغه انجنیر چې بې دفاع بارکونه یې ډیزاین کړي وو؛ نو ډېر وخت نه و تېر چې دی د مینه والو په ډله کې تر ټولو مخکښ شو او د جره همکارانو حسادت یې وپارولو.

راتلونکې ته په پام، مېرمن سېل په کارنال Karnal کې له خپل بن څخه دومره تخم راوړی و چې په کابل کې د خپل هستوکنځي چارچاپېره یې د انګرېزي ګلانو دېوالونه جوړ کړل. نوموړې لږ موده وروسته لیکلي وو: «ما داسې ګلان کرلي چې د هر افغان ښاغلي خوښ دي. زما د خوږو نخودو او جېړي بند ګلونه یې ډېر خوښ شول او دوی ټولو د خوراکي نخودو چې ډېر ښه غټ شول، د تخم غوښتنه وکړه او په باغچه کې کې مې کچالو ښه په وده کې دي.»[۳۲]

په دغه وخت کې یوازې مېم صاحباني کابل ته رانغلې. کله چې شجاع، مېکناټن له خپلې مېرمنې سره په کابل کې ولید، ده هم له لودیانې څخه د خپل ړانده ورور، شاه زمان او د دوی د حرم د راوستلو پرېکړه وکړه. دا ځکه چې له یوې خوا به ښایي په دوی پسې خپه شوی و او له بلې خوا به ده خامخا دا ارزونه کړې وي چې مخکې له دې چې د پنجاب حالات نور هم خطرناک او یا حتی لاره یې بیخي بنده شي، باید دوی کابل ته راوستل شي څو دی له خپلې کورنۍ څخه جلا پاتې نه شي.

له لودیانې څخه کابل ته د حرم د وړلو له پاره دوه ځوان سکاټلنډي افسران وګمارل شول، دغه یون په نورماله حالاتو کې په دوه درې اونیو کې ترسره کېدای شوی، خو اوس چې خالصه د ګډوډیو سره مخ وو او ډېر غونډونه یې د بغاوت په حالت کې وو، دغه یون ډېر خطرناکه او له اړنګ څخه ډک و. ځوانو افسرانو ته هغه وخت دغه دنده نوره هم ګرانه شوه چې شجاع د خپلې سپما لویه برخه او همدا راز د مغولي ګانو خپل نومور بکس له خپلو ښځینه سره یو ځای د راوړلو پرېکړه وکړه او دغه خبره ډېر زر خوره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج برادفوټ George Broadfoot چې د کاروان مسوولیت ورکړل شوی و، یو څورب سور سړی، حساس، واقعبین ارکېدي و او پلار یې په کرکوال Kirkwall کې د سېنټ مګنس St Magnus کلیسا مشر و. مرستیال یې خپل ملګری، کالن مکنزي و چې یو تکړه بریتور او په اصل کې د پردشیر و، د هند په پوځ کې یې د یو ځوان ښایسته افسر په توګه نوم درلود او کلکټې ته له راتګ څخه لنډه موده وروسته یې په ښایست کې د ښار د یوې نومیالې، ادولینه پټل Adeline Pattle زړه خپل کړ. نومورې پنځه خویندې درلودې او په خټه انګرېزه، بنګالۍ او فرانسوۍ وه. ښایسته تورې سترګې او پوستکی یې چنده نوګاري Chandarnagore انا ته ورته وو. دغه خویندې په بنګال او وغساى Versailles کې له خپل فرانسوي بابا سره سترې شوې وې او بابا یې شولیې د لېتان Chevalie de L'Etang د ماریا اونتونېت Marie Antoinette د واده اعزازي برخه وال و. دوی په خپل منځ کې بنګالي، هندي او فرانسوي خبرې کولې. د ادولینې یوې کشرې خور د اکلنډ د مشاور، هنري توبي پرېنسېپ Henry Thoby Prinsip سره واده وکړ. نومورې - که څه هم ایملي «ترټولو زړه تنګوونکی او ستومانه کوونکی مخلوق» بللی - ویلي وو چې د اکلنډ شورا ته د الفنسټون او مېکناټن په راوستلو کې مکنزي نېغ لاس درلود. دا هغه څه وو چې وروسته ډېر ګټور ثابت شول. په الیګار Aligarh کې دغه دوه افسران له خپلو بارکونو څخه د شاه شجاع د حرم په لور د تاج محل له لارې ستانه شول. دوی په لاره کې تم شول چې متورا Mathura ته په څېرمه ځنګلونو کې د چیتا ښکار وکړي. لودیانې ته په رسېدو سره دوی پوه شول چې کاروان له ړانده او زاړه شاه زمان، یو شمېر شهزادګانو او کښ شمېر د ببلا ببلو عمرونو او موقفونو ښځې [له دوه ښځینه مېنو څخه] شاوخوا ۶۰۰ ښځې له کښ شمېر چوپړیالانو سره او لوېې خزانې او بکسونو څخه جوړ و. په ټوله کې د دغه ډلې شمېر ۶۰۰۰ کسانو ته رسېده او د دوی د بکسونو او نورو توکو د لېږدولو له پاره ۱۵۰۰۰ اوښانو ته اړتیا وه، خو دغه دوو ځوانو افسرانو تمه درلوده چې داسې ارزښتمن او په اسانۍ زیانمنېدونکی کاروان چې د شوکمارانو وسوسې یې پاروړي، یوازې په ۵۰۰ ساتونکو خوندي وساتي. دوی ته دغه دنده نوره هم هغه وخت سخته شوه کله چې دوی د سېکانو په پوله کې د سېکانو د پوځ د یوې ډلې سره مخ شول چې عسکر یې د دوی د ساتنې له پاره خوښ کړل شوي وو. برادفوټ لیکلي: «دغه عسکر د بغاوت روحیې اغېزمن کړي وو او د ساتنې پر ځای مورِ ته د خطر سرچینه وو. د یون په پیل کې پنجاب د انارشۍ په مورکه کې و او څومره چې مورِ وړاندې تلو، همدومره له سربېدالۍ سره مخ کېدو. یاغي عسکر له هر لوري لاهور ته روان وو او کله کله به زمورِ مخې ته هم راغلل. له حرکت څخه مخکې یې خپل افسران وژلي او یا شړلي وو...»[۳۳] کاروان کرار کرار مخ ته روان و، خو دوی وکړای شول چې د محتاطې ځارنې او ځارکړیزو مالوماتو په وسیله د سېکانو تر واکمنۍ لاندې سیمې له یوې پر دربېمې برخې څخه تېر شي.

حالت دوی ته هغه وخت ترینګلی شو کله چې دوی په پېښور کې له لوی بغاوت څخه هغه وخت خبر شول چې په اټک کې له اباسین څخه نه وو تېر شوي. تر دې لا بده خو دا وه چې څلور باغي کنډکونه - شاوخوا ۵۰۰۰ کسه - د دوی له راتګ څخه خبر شوي وو، اوس یې لاره بنده کړې وه او له ټولې توپخانې سره په خپلو مورچلونو کې دوی ته تم وو چې «کاروان لوټ کړي». وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول، مکنزي د کښتیو مانوخونې ماتې کړې څو په دوه جېهو کې په جګړه کې ښکېل نه شي او له سبک ساتونکو څخه چې دوی یې بدرګه کول ځان وساتي. د څو ورځو له پاره دواړو خواوو هېڅ پرمختګ ونه شو کړای تر څو چې برادفوټ یوه ورځ د یاغیانو مشران داسې تېر ایستل چې د ده تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلچکي برید لاندې راغلل او دوی یې یرغمل ونیول. په دې توګه یې وکړای شـــول چې په خبرو اترو کې ځان ته د تګ خوندي لاره تضمین کړي او د پښـور په څنډه کې تېر شي، خو په جمرود کې کاروان بیا له سختو یاغیانو سره چې د پولې ساتونکي وو، مخ شـو. دوی ډېره شـتمنې ولکه کړه او د ببګم د ډولۍ لټولو هڅه یې وکړه، خو بلاخره دوی د خیبر له غاښې څخه پرته له یو ډز څخه تېر شول.[۳۴]

کله چې دوی له جلال اباد څخه د کابل په لور تېرېدل، دواړه افسـران سخت نارامه او اندېښـمن شـول او سـمدلاسـه پوه شـول چې افغانسـتان د یوه لوی پاڅون په مورګه دی. برادفوټ پوه شـو چې دغه خلک له انګرېزانو څخه څومره کرکه لري او اوسنی پوځ د دغه هېواد د ساتلو له پاره بسنه نه کوي. ده لیکلي: «د اشـغالګر پوځ شـمېر لږ کړل شـوی. یوه برخه یې ښرته هند ته ولېږل شـوه او هغه چې پاتې دی، د دې پر ځای چې په یوه یا دوو مهمو ځایونو کې راغوند کړل شـي، په لوی هېواد کې په وړو ډلو وېشـل شـوی دی.»[۳۵] د افغانســتان په اړه چې دوی یې د واکمنۍ هڅه کوله، د انګرېزانو سوچه ناپوهۍ هم برادفوټ ته ټکان ورکړی و. ده په حیرانتیا ویلي:

په دې اړه زموږ بې پروایي او د دغه هېواد د بنسټونو او کړو وړو په هکله زموږ ناپوهي د شـرم وړ ده. کله چې یو هېواد اشـغال کېږي، له سـرچینو څخه یې اشـغالګر پوځ تل کار اخلي او د پوځ مشـر حکومتولي په لاس کې نیسي. لارډ ولېنکټن د سوېلي فرانسې ملکي دولت اداره کولو، مالیې یې تولولې او د دولت په ټولو چارو کې یې خلک وکمارل. له اشــغال څخه څلور کاله وروســته، په عملي توګه موږ د دغه کړنو په ترســره کولو کې دومره لږ تابیا لرو لکه په ۱۸۳۸ کې مو چې درلوده او تر یوې کچې په دې اړه د پوهې تر لاســه کولو ته لېوالتیا لږ شـوې ځکه چې ټول په دې اند دي چې موږ به ژر افغانسـتان پرېږدو... داسې ښـکاري چې د هېواد د سـرچینو په اړه د کره مالوماتو ترلاســه کول، د راټولولو بڼې او د دولت او یو بل ســره د ببلابېلو پرکنو حقوق هېڅ اړین نه دي ګڼل شــوي...نو موږ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو.[۳۶]

کله چې دغه دوه افسران کابل ته ورسېدل، دوی ته سمدلاسه د مېکناټن او برنز د لیدو له پاره بلنه ورکړل شوه. دوی د خپلې انګېرنې په اړه نومورو ته څرګندونې وکړې، خو مکنزي لیکلي: «مېکناټن دغه خبرداریو ته پام ونه کړ او د برنز نوره مداخله نه خوښـــېده: برنز د جزیاتو په اســتثنا مېکناټن ته ورته اند درلود او دومره ړوند و چې نه پوهېده په شـاوخوا کې یې څه تېرېږي.»[۳۷] خو پر ځای یې مېکناټن چې تل د تشـریفاتو څوښمن و، دوی ته د شـاه شـجاع له خوا په بالاحصــار کې د یوې لویې مېلمســتیا لاره هواره کړه. د ده په خبره، شــاه شـجاع غوښـتل چې په خوندي توګه د ده د ښځینه راوسـتلو او د خزانې د راوړلو په بدل کې د دغه مېلمسـتیا په جوړولو له دوی څخه مننه کوي او هر یوه ته به «یو اس، یوه توره او یوه جوړه اعزازي جامې» ورکړي.[۳۸]

دغه ټولې ډرامې مکنزي نارامه او اندېښـمن کړی و. نومورې په کلکته کې خپلې خسرګنۍ، توبې پرېنسـېب ته لیکلي چې د ده په باور دغه اشـغال په اوسنۍ بڼه ډېر سـست او حالت په عمومي ډول ډېر خطرناک دی...«په افغانسـتان کې زموږ زړور ملګري باید ژر تر ژره تقویه شي او که نه، تباه کېږي».[۳۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـاه شـجاع خپلې ښځې ته د انتظار په وخت کې پرېکړه وکړه چې يوه بله ځوانه ښځه خپله کړي: «تر ټولو سـپېځلې ملکه چې بېرغ يې لمر دی.» دا هغه څه دي چې نومورې، ملکې ويکتوريا ته همغه وخت ليکلي وو او دی دوام ورکوي: «زما مهرباني او درنې خورې، خدای دې وساته! زه ډېر خوښ يم چې ستاسې عاليقدرې په بېسارې مهربانۍ او ملکرتيا مې سـتاسـې د مبارکۍ پيغام تر لاسـه کړ او سـتاسـې د روغتيا او نېکمرغۍ خبر يې راکړ. دغه ليک د مينې په بڼ کې د بهترينې مېوې لامل وګرځېد.»

ده ليکلي چې هېڅ کله يې له برتانيې سره دومره ډېره مينه نه درلوده لکه اوس يې چې له ملکې څخه ليک ترلاسه کړ. دی بيا خپل ليک ته دوام ورکوي: «په هغه شـېبه کې د سـمونتيا او همغږۍ رنګين او خوشـبويه د ګلاب او د مينې معطر ګلونه زما د مينه ناک زړه په باغچه کې وغوړېدل او په خندا شـول.» دی په ليک کې ملکې ته وايي چې نومورې څه يو مينه وال د کابل په تخت کې لري او څومره پرې ګرانه ده او ليکي:«داسـې ځلانده ذهن لکه لمر، د واکمنې عاليقدرې موقف دومره اوچت لکه اسمانونه، لکه سپوږمۍ، هوښياره لکه عطارد، خوشخويه لکه زهره چې له لمر يې مخ ښلکه دی، نېک بخته لکه مشـتري چې مريخ يې لاس دی، شـوکت يې لکه زحل، د عدالت او بريا ګانې، د مسـاوات او سـاتنې د تخت جلال، د شهرت او عظمت ځلانده د جنت څورلسمه سپوږمۍ او د خپلواکۍ او ښه بخت روښانه ستوری.»[۴۰]

خو که د ځوانې ملکې په اړه شاه شجاع هر راز احساسات درلودل، په کابل کې يې له خپلو چوپړيالانو سره مينه ورځ تر بلې لږېده که څه هم مېکناټن يې په خپل ليک کې «په مقام کې اوچت، د فضيلت او زړورتيا ټاټوبی، د هوښيارۍ او خپلواکۍ غمی، په ارزښـت او مقام کې ډېر اوچت، وتلی او د درناوي وړ» بللی و. له بلې خوا د مېکناټن پوځي سـکرتر، جورج لاړېنسن د شاه شجاع په اړه داسې يادونه کړې وه: «نومورې چې د پخوا په پرتله اوس خپل موقف ډېر خوندي ګڼي او د واک په ساتلو کې پر مورِ باندې د تکيې لږ احساس کوي، زمورِ په شـتون کې بې صبرې ښـيي. ده څرګنده کړه چې دی څومره په هغه اړينو محدوديتونو چې اسـتازي د ده په بشـپړ واک لګولې د خورېدنې احسـاس کوي... او وې ښوده چې د استازي له څارنې څخه په خلاصون کې به څومره خوشحاله وي.»[۴۱]

په عين وخت کې، په انګرېزي اداره کې برنز په خپل اسـتدلال کې مخ په بريا و چې په شـاه شـجاع دې کنټرول ډېر کړل شي او شجاع ته وفادار او د نفوذ خاوند ملا شکور دې ګوښه او پر ځای يې يو انګرېز پلوه نرم او مطيع سړی وګمارل شـي. د دوه کلونو راپه دېخوا د شـاه شـجاع په اداره کې لاسـوهنه په ثابته توګه په ډېرېدو وه او په دغه پرېکړه چې ملا شـکور دې ګوښـه کړل شـي، د افغانسـتان رښـتينې حکومت بلاخره په بشـپړه توګه د انګرېزانو لاسـته ولوېد.[۴۲] محمد حسـين هراتي ليکلي: «برنز د ملاشـکور د سـيال، عثمان خان پلوی و چې مخکې د بارکزيو له وفادارانو څخه و. دغه سـړي يوازې د خپلې ګټې په پار خپل بخت په انګرېزانو کې لټولو او په هېڅ وجه يې د اعلحضـرت ملاتړ نه کولو- نو خامخا د ناراضـتيا لمبې پورته شـوې. پلار يې د [شـاه شـجاع د ورور] شـاه زمان وزير و او له دراني خانانو سـره يې د دښـمنۍ له کبله، د پاچا پرځولو ته لاره هواره کړه، خو مېکناټن پرته له دې چې د ده وړتيا او کرکټر و ازمويي، ده ته د دغه څوکۍ په ورکولو يې ټينګار کولو ځکه چې دغه څوکۍ يې پخوا د پلار وه.» محمد حسين هراتي دوام ورکوي:

په دغه وخت کې ميرزا امام وردي Imamverdi چې د دوسـت محمد له نږدې کسـانو څخه و او په جعل او مکارۍ کې يې نوم درلود، د بخارا په زندان کې خان په لېونتوب اچولو او په خپلو غاښـو د خپلې غوښې په شـکولو ازاد کړل شـو او وروسـته کابل ته راورسـېد. ده د ملاشـکور په اداره کې د خپل پرمختک شـونتيا ونه ليده؛ نو هلته يې کار کول غوره ونه بلل او پر ځای يې له عثمان خان سـره اړيکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیوه چې د اعلحضرت په تیټ پوړې اداره کې یې کار کولو. د څو ورځو په ترڅ کې یې د ملاشکور پر ضد د پروپاکند او د بدنامۍ دومره اغښمن کمپاین پیل کړ چې ټولو دراني خانانو او عادي خلکو د ملا شکور په هکله اعلحضرت ته سرونه ټکول. برنز او مېکناټن به په رسمي توګه ویل: «ملا د دغه دندې وړ نه دی - باید ګوښه کړل شي.» خو که اعلحضرت هر څومره دوی ته ویل چې ملا شکور یو پرهېزګار، صادق او خیرخواه سړی دی او د ده په پرتله بل ښه والي نه پیدا کېږي، هېڅ ګټه یې نه درلوده؛ نو عثمان وکمارل شو او د نظام الدوله لقب او څوکۍ ورکړل شوه چې په ټوله پاچاهۍ کې یې واک او د پرېکړې صلاحیت درلود. ملا شکور له دندې ګوښه کړل شو او په کور کې تر کلکې څارنې لاندې ساتل کېده.

د نظام الدوله له باطني خوساتوب څخه ناخبره مېکناټن یې دومره پلوی و چې د هراتي په قول «په څو میاشتو کې په ځان ډېر خانتما شو او په ډېره بې ادبۍ یې له لویو او وړو خلکو سره چلند پیل کړ». هراتي لیکلي: «حتی د اعلحضرت په حضور کې یې سم چلند نه درلود. مېکناټن ته په غلطو راپورونو یې د اوږدې سابقې درانه دربارېان، دراني او غیر دراني، کمزوري کړل او بیا به یې د دوی د تنخوا د کمښت او یا بندولو پرېکړه کوله، خو دوی به چې هرځومره اعتراضونه وکړل او اعلحضرت به چې هر څومره د دوی پلوي وکړه، هېڅ ګټه یې نه درلوده.»[۴۳]

لکه څنګه چې نظام الدوله له شاه سره ښې اړېکې نه درلودې او په بشپړه توګه یې پر انګرېزانو تکیه کړې وه، حتی ډېر سدوزي پلوو اشرافیانو دغه د خپل اړنګ رښتیا کېدل وېلل چې شاه شجاع د خپل حکومت واکدار نه دی او اوس انګرېزان د اصلي واک ټولې ملونې په لاس کې لري. فیض محمد وروسته لیکلي: «د نظام الدوله له خوښې پرته به د شاه غوښتنې هېڅ شوې او که چېرې به یو عسکر او یا بزګر چې ظلم او زیاتی ورسره شوی و، د عدالت غوښتلو له پاره شاه ته راغې، که د نظام الدوله خوښه نه وای؛ نو پرته له تشو خبرو یې هېڅ نه ترلاسه کول. دا هم بارکزیو ته یوه بله ګواهي شوه چې خلکو ته به یې ویل چې له لقب څخه یې پرته، شاه د حکومت په چارو کې هېڅ واک نه لري.»[۴۴]

د شاه له پاره دا د عامه شرمېدنې یوه بله کچه وه. ده د انګرېزانو احسان نه هېرولو او غوښتل یې چې د کورودانۍ په پار د دوی یو ښه متحد پاتې شي، خو د ویار او غرور څخه دومره ډک و چې یوازې د بې واکه نانځکې په څېر پاتې کېدل ورته د منلو وړ نه وو. د ملا شکور له ګوښه کېدو څخه وروسته برنز لیکلي:

زه یو ځل بیا شاه وروغوښتم . د هغه له خبرو څخه څرګندېده چې له [نوي] وزیر سره ژوره کینه لري. له ما سره یې د خپل ځور او احساساتو په اړه اوږدې خبرې وکړې. ده وویل چې په خپل هېواد کې یو د اعتبار وړ سړی نه لري او ټول پر دې بوخت دي چې دی زموږ او موږ د ده پر ضد کړي - د ده دښمنان په واک کې پرېښودل شول - د عایداتو هغه برخه چې ده ته ښېله شوې وه، راټوله نه شوه او ده ته ورنه کړل شوه - د ده پلویان ناراضه دي - دی په ټولو چارو کې موږ ګوښه کړی، خو بیا هم هېڅ شی سم نه شول. یوازینۍ لاره چې ده ته پاتې ده، مکې ته تګ او حج کول دي [په بل عبارت، پاچاهي پرېښودل دي] او دا چې د دغه ځای په پرتله، ده په لودیانې کې ډېر واک درلود.[۴۵]

خو شاه شجاع هېڅ کله د برنز نه خوښېده، نه یې د هغه وړتیاوو ته ارزښت ورکولو او نه یې اوس ده ته د خواخوږۍ څه احساس درلود. سرېږه پر دې، اوس د برنز مشر هم له ده سره همغږۍ شوی و. برنز په یو لیک کې لیکلي: «له مېکناټن څخه نن یوه اصطلاح واورېدل شوه او هغه دا چې شاه شجاع یوه زړه ښځه دی او پر خلکو د واکمنۍ وړتیا نه لري. ده یې ډېرې نورې غندنې هم وکړې.» برنز بیا لیکلي: «هو، لس کال مخکې تر ۱۸۳۱ کال پورې، زما [د بخارا]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونونو ته وګوره، خو بیا هم د ده وړتیا او ناوړتیا ما ته څه مانا نه لري. مورِ دلته راغلې یو چې ده ته حکومت وکړو او مورِ یې باید وکړو.»[۴۶]

لږ وخت وروسته جوته شوه چې نظام الدوله له افغان اشرافیانو سره خومره بد چلند وکړ. مېکناټن د ۱۸۴۱ کال د اګسټ په پای کې، له اکلنډ څخه یو لیک ترلاسه کړ. اکلنډ ورته لیکلي وو چې مالي وضعیت اوس د زوال مورکې ته رسېدلی. کمپنۍ دې ته اړ شوه چې په اوچت سود له هندي سوداګرو څخه پنځه میلیونه پونډه پور واخلي چې د تنخواوو ورکړې ته دوام ورکړای شي.[۴۷] مېکناټن ته امر وشو چې سمدلاسه او په پراخه توګه په لګښتونو کې کمښت راولي. سربېره پر دې، د یوې رایې په توپیر، په لندن کې محافظه کاره حکومت واک ته ورسېد او نوي صدراعظم، سېر رابرټ پیل Sir Robert Peel د دغه جګړې د تمویل په اړه ناټ ونه ښود. ده او همکارانو یې دا د لارډ پامېسټن یوه ګران بیه او غیر ضروري وېرې جګړه ګڼله.[۴۸] اوس اکلنډ، چې وېرې سیاستوالو ګمارلی و، په جدي توګه خپله استعفا تر غور لاندې نېولې وه. مېکناټن هک پک شو او ویې ویل: «که چېرې دوی - محافظه کاران - شاه شجاع په بشپړه توګه زمورِ له مرستې محروم کړي، زه بې اړنګه وایم چې دوی به یو بېساری سیاسي ظلم وکړي. دا به نه یوازې د ټرون ماتونه بلکې په لویه کچه درغلي هم وي.»[۴۹]

مېکناټن په لیک کې اکلنډ ته یو لږموندی اعتراض ولیکلو:«زه دغه پرله پسې لیکونو [چې د لګښت د کمولو غوښتنې په کې کېږي] حیران کړی یم په داسې حال کې چې ما د دغه دولت د خراب مالي وضعیت او د بې شمېره ستونزو په اړه چې زه یې باید حل کړم، ډېر توضیحات ورکړي... زه له دې څخه چې تر اوسه مې کړي نور زیات څه نه شم کولای.» نومورِي د شاه شجاع، چې ورځ تربلې ناراضه او اندېښمن کېده، د اداره کولو په اړه ستونزې هم اکلنډ ته په دغه لیک کې یادې کړې وې: «په دغه وروستیو کې ما له اعلحضرت سره یو شمېر جنجالي مرکې لرلې او زه په ډاډ ویلی شم چې هغه هڅو چې زه یې د لګښت د کمولو له پاره کوم، نه یوازې اعلحضرت اندېښمن کړی بلکې په هېواد کې یې د ټولو نفوذ خاوندانو دښمني هم خپله کړې ده،» خو مېکناټن د یو بنه ملکي مامور په څېر پوهېده چې د اطاعت سر هغه څه ته ټیټ کړي چې کړنه او کېدل یې حتمي وي: «ما ته ستاسې دوامداره غوښتنې بله چاره نه ده پرېښې پرته له دې چې په بېساري توګه د لګښت کمولو ته مخ کړم. زه پوهېږم چې دغه لوی لګښت چې تر اوسه شوی، د بسپنې جدي کنټرول اړین کوي، خو تاسې به له داسې پاچاهۍ سره څه کوئ چې خالص عایدات یې په کال کې یوازې ۱۵ لکه روپۍ وي؟»[۵۰]

دا ځل مېکناټن د شاه شجاع په لږ کړل شوي خرڅ څه نا څه غرض ونه کړ او نه یې هغه بودیجه کمه کړه چې د شاه افغان ملي پوځ نوي اصلاح شوي غونډونو ته ځانګړې شوې وه. ده غوره وګڼله چې د پلازمېنې پر ځای د لیږې پرتو سیمو بودیجه کمه کړي. نومورِي په کابل کې غلزي او د خیبر مشران دربار ته وروغوښتل او ورته ویې ویل چې دوی ته د اعانې کچه ۸۰۰۰ پونډه کمېږي. په دې کې د اعانې تر ټولو ډېره برخه د ختیځ غلزیو او د دوی د مشر، محمد شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لږ کړل شـوه. محمد شـاه خان چې د اکبر خان خسـر و، کله چې شـاه شـجاع ته د چوپړ له پاره راغلی و، ده ته د «جلات مشـر» وېروونکی لقب ورکړل شـوی و. دغه کړنه مېکناټن ته بیخي سـمه برېښـېده: دی په دې باور و چې لکه په هند کې، د زړو اشـرافیانو ورځې په ختمېدو دي. ده یوازې د فیوډالي سـیسـتم حتمي مړینه ګڼلې کوله. د دوی هر څه یې هسـې لاپې بلل او په دې اند و چې د کابل حکومت سـارایي کوچي قبیلو ته په پرېمانه باج ورکولو روږدی و، خو دوی یې په بدل کې داسې څه نه کول چې دغه پیسې جبران کړي.

د دغه کړنې پایلې دا ثابته کړه چې د مېکناټن په ټول کاري ژوند کې دا د نومورې یوه تر ټولو لویه غلطه ارزونه وه چې د څو اونیو په ترڅ کې یې د اشـغال بشـپړ سـیسـتم ونړاوه. د غلزویو په اند، دوی د دغه اعاني په بدل کې ډېر زیار ایسـتلی و او په دې باور وو چې دوی د شـجاع له رژیم څخه د ملاتړ په بدل کې، کابل ته د انعام له پاره ورغوښـتل شـوي وو. هنري هولاکHenry Havelock لیکلي: «دوی حتی یوه ګوته پرېنښـوده چې زمونږ د تاپو، ځرو او کمزورو پوځي ډلګیو پر وړاندې پورته شـي. په دغه غاښـیو او تنګیو کې ببلابېل کتارونه تېرېدل. دا په نړۍ کې تر ټولو لوی غرنیز خنډونه وو، خو دغه ښـکاري قبیلو ډېر لږ او حتی هېڅ غرض پرې ونه کړ. له دغه ځای څخه د لیکونو لېږل داسـې منظم او پر خپل وخت وو لکه د کلکټې او د بنګال د هرې اډې تر منځ.» کالن مکنزي هم دې ته ورته نظر درلود او په ټینګار یې ویلي وو چې دې ته غلزیو د نېغ خیانت په سترګه کتل: «سېر ویلیم راپور ورکړ چې «د قبیلو مشـرانو د اعاني کمښـت» ومنلو، که څه هم په زړه کې ناراضـه وو،» خو برعکس دا یې د اعتماد او باور نیغ بایلل هم وګڼل. د بودیجې ټول کسـر یوازې څلوېښت زره روپۍ و او د سپما دغه هڅه د جګړې د پیل او ورپسې د راتلونکو مصیبتونو اصلي وجه وه.[۵۱] موهن لال په دې اړه لنډ خو ډېر په وضاحت لیکلي: «مورږ د څو لکو روپیو د سپما له پاره ټول هېواد د ځان پر ضد کړ.»[۵۲]

د سـتونزې یوه برخه دا وه چې د ۱۸۴۱ کال په مني کې دغه مشـرانو او د دوی اړوند کسـانو د اعاني د کمښـت توان نه درلود. پوځي اصـلاحاتو د دوی د عاید یوه برخه خوړلې وه او د ور پاتې عاید ارزښـت یې د اوچت انفلاسـیون له کبله کمېده. څلور زره او پنځه سـوه عسـکر او ۱۱۵۰۰ د کمپ کارکوونکي چې په کابل کې مېشـت وو، پر افغان وټې باندې دروند پېټی اچولی و او هېواد ته د ناڅاپي سپین زر روپیو او همدا راز د تعرفو سیلاب د ورځنۍ اړتیا وړ توکو بیه اوچته کړې وه. د مېکناټن په قول، د ۱۸۴۱ کال د جون په میاشـت کې د ځینې اړینو توکو بیه ۵۰۰ سـلنه اوچته شـوې وه*.[۵۳] په دې کې د غلې بیه هم په همدې کچه لوړه شـوې وه چې بې وزله افغانان یې د لوږې مورګې ته نږدې کړي وو. موهن لال په دې پوه شـوی و او برنز ته یې د پایلو د خبرداري هڅه وکړه. ده لیکلي: «زمونږ د غلې د اکمالاتو د دفتر افسـرانو چې کومه د غلې پېرودنه کړې وه، نرخونه یې دومره اوچت کړل چې پېرودنه یې په بشـپړ ډول د وکړو له توان څخه اوچته شـوه. غوښـه، سـابه، د څارویو له پاره واښـه، لنډه دا چې د ژوندانه له پاره ټول اړین توکي ګران بیه شـوي وو. د لوږې چیغې عامې وې. ډېرو خلکو حتی په زاریو یوه ټوټه ډوډۍ په واټونو کې نه شـوای پېرودلی. که مورږ دغه پېرودنه نه وای کړې، هر څه به پرېمانه وو.»[۵۴]

---

*په ۲۰۰۲ کال کې کابل ته د امریکا په مشـرۍ د ائتلاف راتلک دې ته ورته اغېز درلود چې له امله یې په څو میاشـتو کې د کورونو بیه لس برابره اوچته شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بله بدي دا وه چې مېکناټن د اعانو کمولو د جزياتو او د اجرا د څرنګوالي دنده ېې نزاکته او ناګرانه نظام الدوله ته ورکړې وه. ده نه يوازې خرڅ او اعانې په داسې بنه کمې کړې چې د شاه شجاع ډېر وفادار ملاتړي يې سپک کړل بلکې د سپټمبر په لمړۍ نېټه يې حتى ډېر لوړ پوړي اشرافيان اړ کړل چې پوڅي څوکيو ته له سره عريضې وکړي او له سره شاه ته د وفاداريۍ سوګند ادا کړي. کله چې دوی دغه غوښتنې ونه منلې او ويې ويل چې داسې کړنه مخکې هېڅ کله نه وه شوې او دا د دوی بې عزتي ده او «د شاهانو دود دا نه دی چې پر خپلو چوپړيالانو باور ونه لري او د دغسې پاڼې غوښته تړې وکړي»، دوی ټولو ته د تبعيد ګواښ وشو.[۵۵] په راتلونکې درباري ناسته کې لمړني کلک مخالفت ځان څرګند کړ. په دغه وخت کې محمد حسين هراتي په بالاحصار کې و. هغه ليکلي:

يوه ورځ کله چې ټول درباريان په شاهي کتنخونه کې د خپل موقف په اساس حاضر وو، صمد خان، د ځلبک خان دراني بدوزي لمسي عرض وکړ: «زما تنخوا نه ده راکړل شوې.» اعلحضرت نظام الدوله ته اشاره وکړه چې په ځواب کې څه ووايي، خو ده يوازې وويل: «ته دروغ وايې!» صمد خان ځواب ورکړ: «دا ته يې چې دروغ وايې. تا ټول هغه کسان چې شاهي کورنۍ پرې ګرانه ده او ورته وفادار دي، سپک کړي دي.» نظام الدوله چې دغه رښتيا خبرې واورېدې، عصاب يې له لاسه ورکړل او چيغه يې کړه: «زه به دې سترګې وباسم.» صمد خان چې د شاه په حضور کې دغه لړاکي وليده، په ځواب کې وويل: «که چېرې مورِ د اعلحضرت په حضور کې نه واى، ما به د ژبې پر خپله توره ستا له ستوني را ايستلې واى. د اعلحضرت له راتګ څخه مخکې، ما او تا دواړو په دغه هېواد کې ډېر وخت تېر کړى او ټول ښه پوهېږي چې په هېواد کې زما کورنۍ پرته له وقفې لوړ او عزتمن موقفونه درلودل په داسې حال کې چې تا يوازې د محمد زمان خان بارکزي د متيازو لوښى وړه راوړه.»

هراتي وايي چې شاه پوهېده چې صمد خان په رښتيا له يوې لوېې دراني کورنۍ څخه و. په دغه شېبه کې شاه اوچت شو او له شاهي کتنخونې څخه ووت. نظام الدوله په سرتېرۍ مېکناټن ته لاړ چې د خپلې خوښې د پېښې بيان ورته وکړي. مېکناټن سمدلاسه اعلحضرت ته وليکل: «صمد په دربار کې د پاڼې کېدو ارزښت نه لري - بايد وشړل شي.» اعلحضرت د انګرېزانو هر امر ته داسې کتل لکه له اسمان څخه چې نازل شوى وي؛ نو صمد خان يې له درباره ګوښه کړ. درانيان په اندېښنو کې ډوب وو په داسې حال کې چې بارکزي په بريا او ويارِ ګرځېدل او د شاه په ناتوانۍ يې د بريا مينه ماتوله.

مېکناټن د نظام الدوله مشوره ومنله چې د غلزي خانانو اعانه په ځانګړې توګه په دې دليل کمه کړي چې «دوی په زرګونو روپۍ خوري او دغه پيسې بېځايه ضايع کېږي. که دغه پيسې ودرول شي، هېڅوک به د اعتراض جرات ونه کړي»، خو هراتي ليکلي: «غلزيو د اعتراض جرات وکړ او ښه اوچت يې وکړ: «هېڅ حاکم هېڅ کله زمورِ اعانه کمه او يا بنده کړې نه ده: مورِ يې د خپل کار په بدل کې اخلو، د لارو او امنيتي تانبو ساتنه کوو اوغلا شوي توکي بېرته پيدا کوو. مورِ ته دغه پيسې هسې ورېا نه راکول کېږي. مورِ ته په پيسو کې کمښت هېڅ د منلو وړ نه دى.»» غلزي په دې کې برحقه وو. د مغلو له وخت راهيسې، غلزيو او همدا راز د پېښور او خيبر قبيلو ته راه داري ورکول کېده چې لاړې، هند ته روان پوځونه او سوداګر خوندي وساتي. خټکو له اباسين څخه تر پېښوره او افرېديو د پېښور څخه تر جمروده لاره ساتله. هر پاچا دغه پيسې ورکولې، خو اوس مېکناټن د دغه قبيلو مشرانو ته خبر ورکړ چې دى په خپل واک او ليکلي امر دغه هوکړه لغوه کوي. د نومورِي دغه کړنه له دوديز قبيلوي قانون سره په ټکر کې وه. هراتي د وضعيت د لا ترينګلتيا په اړه ليکلي: «نظام الدوله په ځېنتوب د دوی سرتېکونو ته غوږ ونه نيو او دوی ته يې ستوغې خبرې وکړې؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو له ده ځخه په شپه کې لاړل او له کابل ځخه بېرته خپلو غونډیو ته وتښتېدل چې د پارونې ور پرانیزي، بغاوت جوړ، کاروانونه لوټ او لاره بنده کړي.»[۵۶]

په اکبرنامه کې مولانا کشمیري له کابل ځخه د خانانو تک ته، نه د ځاځمن اعتراض بلکې د یوې ارزول شوې ستراتیژۍ په سترګه کتلي. د ده په قول، افغان سردارانو وېره درلوده چې د تنخواوو له کمولو ځخه وروسته به دوی هند او حتی لندن ته په جبري تبعید اړ ایستل شي؛ نو د یوې کړنې پرېکړه یې وکړه. دوی سره یو ځای شول او په قران یې قسم وکړ چې پاڅون به کوي ځو د انګرېزي عسکرو لویه برخه د پاڅون د کرارولو په موخه له کابل ځخه ووځي. کله چې په کابل کې د عسکرو شمېر دومره لږ شي چې د کابل دفاع ورته سخته وي، دوی به پر انګرېزي مشرانو یرغل وکړي.

د شپې په راتک سره خانان غونډ شول ټول
چې کښېني او وغږېږي، عبدالله خان اځکزي ورته پرانیست خپل کور
دوی وویل اوس د حل لاره ده زمور په لاس کې
لیندۍ تیارې او غښې مو دي په لاس کې
د دغه توپان اوبه زمور تر سره رسېدلې نه دي
مور باید د عمل له پاره ونیسو تیاري
مړه پر توره ښه یوو د جګړې په ډګر کې
تر دې چې ژوند وکړو د پرنګي په زندان کې
لکه شیطان، د برنز له لاسه دی دغه شر
پسېرې په غوږ کې د هر نفر
نو همدغه شپه به ځي محمد شاه خان وړاندې
له خپلو قومیانو سره چې دي توند او زړور
دوی به د جګړې کړي اور بل
په لمبو به یې واچوي سلفر
دوی به د غرونو په درو کې پټ ناست وي
نیسي به یرغمل ټول سوداګر او مسافر
نو شاه به خپل پوځ جګړې ته ولېږي
چې پوځ لاړ شي بیا به برنز سره مور ګورو...[۵۷]

قسمت داسې و چې د غلزي مخالفینو پاڅون پر الفستون د روماتیزم له یو نوي یرغل سره سمون درلود. یوه میاشت مخکې، د الفنستون ډاکټر ، ډاکټر کمبل Dr Compbell دی معاینه کړ: د ناروغۍ تشخیص یې دغه ډاکټر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســخت ووېرولو. د نومورِي د محرم راپور پر بنســټ: «له خپل راتک څخه را په دېخوا، الفســنټون ډېر ناروغه دی. مرض يې ټولو اندامونو ته رسېدلی او ډېر يې ژوبل کړی. ما لنډ وخت مخکې ليدلی و او له هغه وخت څخه تر اوسه د ده بدلې ونګې حيران کړم. سم د اسکلېټ په څېر ښکاري. دواړه لاسونه يې په اوږو او اوبو او پښې يې په پلالين ټوکر تړلې وې. دی په ډېر بد حالت کې ناهيلی او په بشــپړ ډول ناتوانه و. زما په عاجز اند، د نومورِي حالت دومره خراب شــوی دی چې زه وېره لرم چې علاج يې ناشــونی دی. ما ته ډاډ راکړل شــوی چې هرې مهمې چارې ته به بشــپړ پام اړول کېږي...»[۵۸] الفنســټون دغه راپور اکلنډ ته ولېږه او له دندې څخه د معافيت غوښــتنه يې وکړه. اوس يې د هند په لوري د تک پلان بشــپړولو چې تقاعــد واخلي او بيــا پــه ســکاټلنډ کې د خپلې خوښــې د ســيســۍ جلګو تــه لاړ شــي. د لګښــت کمولو د يوې برخې په توګه، مېکناټن په افغانســتان کې د انګرېزي عســکرو شــمېر د بيا کمولو پرېکړه هم کړې وه. نومورِي پرېکړه وکړه چې «جګړه مار» باب ســېل، له خپل غونډ ســره بېرته هند ته ولېږي. ســېل ته يې دســتور ورکړ چې خپل د بېرته تګ لوری بدل کړي چې د غلزيو يو څو کلاوې ونړوي او ټولې هغه د پاڅون نښې وځپي چې دی په لاره کې ورســره مخ کېږي : مېکناټن په ارامۍ ليکلي: «دغه قبيلې ډېرې مهربانه دي، ځکه داسې وخت يې پاڅون وکړ چې زمورِ له موخې سره ښه سمون لري. عسکر به هند ته د بېرته تګ په لاره دوی وځپي.»[۵۹]

کله چې د ســېل ارکېدي انجنير، جورج براډفوټ، الفســټون ته ورغی چې ځارکريز مالوت ورځخه واخلي او د ختيځ غلزيو ته د جزا پلان ورســره بشــپړ کړي، دی يې «په داســې ډېر خواشــينووونکي حالت کې وموند چې د کار توان يې نه درلود» او داسې «ابتر او مغشوش و» چې براډفوټ د دماغي خلل شک پرې وکړ.[۶۰]

ده په اوچتېدو ټينګار وکړ او د نورو په مرسته د مېلمنو کوټې ته لاړ. دغه هڅې دومره ستړی کړ چې نيم ساعت يې ونه شــو کړای چې مجلس پيل کړي. ده څو ځلې هڅه وکړه، خو هر ځل به دومره ســتومانه شــو چې زه په خپل راتک پښــېمانه شــوم... ده وويل چې د غلزيو د کلاوو په شــمېر او پياورتيا نه پوهېږي او په ترخه ژبه يې سر وټکاوه چې [مېکناټن] نومورِی له ټولو صلاحيتونو څخه محروم [او] له صفر ســره ضرب کړی دی... زه [وروســته] بېرته جنرال ته ورغلم. دی په کټ کې پروت او ډېر بې ســبکه و... ده يو ځل بيا راته وويل چې څنګه له لمړۍ ورځې څخه مېکناټن ځوروولی دی. ده په خپله ژبه وويل چې له جنرالۍ څخه يې د بريدمنۍ موقف ته ټيټ کړی. له ما څخه يې وغوښــتل چې مخکې له تک څخه د ده ليدنې ته ورشــم، خو دا يې هم وويل: «که هر څه پښــېږي، خو د خدای له پاره لارې خلاصې کړئ ځکه چې کېدای شي زه له افغانســتان څخه ووتلی شــم. ما لارډ اکلنډ ته ويلي چې که زما هر حالت وي، که يون ته جور او يا ناجوړه وم، که مې وجود او يا دماغ له کاره لوېدلی هم وي، زه به ځم.» دغه خبره يې دوه درې ځلې وکړه او زياته يې کړه چې د خپل کور په بيا ليدو ارېنک لري حتی که له افغانستان څخه ووتلی هم شي.[۶۱]

براډفوټ، جنرال ته خپلې اندېښنې بيان کړې: کله چې دی د ښار پښانو او وسله جوړوونکو ته ورغی چې د غلزي کلاوو د کلابندۍ له پاره د ماين اېښــودنې ځينې وســايل ورته جوړ کړي، هېڅوک پرنګيانو ته د کار له پاره حاضــر نه شــول ځکه چې دوی نورې وســلې جوړولې. دا چې د کومې موخې له پاره دوی په دغه کار اخته وو، برنز وروســته وويل چې دوی کوچيانو ته چې ژر به مهاجرت پيل کړي، دغه وسلې جوړولې.[۶۲]

په عين وخت کې د خپل معمول خاصيت په شان، مېکناټن د خپل جنرال په تک او په ښار کې د وسلو چابکې جوړونې په اړه د ځارکريزو راپورنو او حتی له کابل څخه د غلزي مشــرانو د ځاځمنې وتنې په اړه هېڅ اندېښــنه او حيرانتيا ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوده. ده اکلنډ ته ولیکل چې دوی د اعانې د کمښت له کبله شخړې راپورته کوي او «د دغه سرخوړې له پاره به دوی ښه وځپل شي ... مخکې له دې چې په سوله ییزه توګه ژوند وکړي، دغه خلک به ډېرو پټنځایونو ته اړتیا پیدا کړي.»[۶۳]

د اکتوبر د نهمې په سهار، د سبل د غونډ مخکښه ساتونکې ډله چې شمېر یې شاوخوا ۱۰۰۰ کسانو ته رسېده، له کابل ځخه تک پیل کړ. دوی بتخاک ته ورسېدل چې د جلال اباد په سړک د انکړېزانو له اډې ځخه یې ۱۵ میله واټن درلود او عسکرو د غابنې خولې ته څېرمه کمپ جوړ کړ. په دغه شپه چې تیارې خورې شوې، عسکرو عجیب غږ واورېد چې له ارغاړو او د دوی پر سر د ستغو پانونو ځخه یې انعکاس کولو. یو ځوان افسر، تامس سیټن چې د هند خوندونو ته د بېرته ورتګ لېوال و، لیکلي:

مورږ چې ځنګه ډله ییزه ماښامنۍ وکړه، د تشریفاتي ګارد ځایي افسرانو یو سپاهي راولېږه چې ډکروال ته ووایي چې د دوی په سر په غونډۍ کې ډېر خلک لیدل کېږي او ده واورېدل چې دوی خپل تور توپک ډکول... مردکي د توپک په میله کې اچول کېږي او د وسپنې په یو اوږد سیخ ښې ښکته ټکول کېږي چې خپل ځای ته لاړې شي. دغه ټکونه د وسپنې اوچت غږ پورته کوي چې له لیرې واټن ځخه اورېدل کېږي. دا په خپل کرکټر کې داسې یو نا اشنا غږ دی چې چا یو ځلې اورېدلی وي، هېڅ کله به یې هېر نه کړي. ډکروال غږ کړ: «ښاغلو، بهتره ده چې تاسې خپلو کنډکونو ته په هر ځومره چوپتیا چې کولای شئ، بېرته لاړ شئ . دوی به ډېر زر درباندې راشي.»

ډکروال خپل کسان د کمپ ټولو برخو ته ولېږل چې ټول ځراغونه مړه کړي او سیټن ته یې امر وکړ چې له دوو کنډکونو سره د هغه غونډۍ لمنې ته لاړ شي چې افغانان په کې راغونډ شوي. عسکر دې زنګون کېښ او یا ناست وي او باید داسې چوپ وي لکه مړي. تر څو چې دښمن له غونډۍ ځخه نه وي ښکته شوی، باید هېڅ ډز ونه شي. «ما د خپلو کسانو په سر کې حرکت وکړ او خپل ځای ته نه وم رسېدلی چې ناڅاپه ټوله غونډۍ د سلګونو تور ټوپکو د ارابې• ځخه داسې ښکاره شوه لکه اور چې واخلي. په عین وخت کې د یالي یالي [د یا الله لنډه بڼه] چیغو هوا ځیرې کړه او ورپسې داسې انګولاوې جوړې شوې لکه زر شغالان چې یو ځای په انګولا شي». دغه یرغل څه باندې یو ساعت دوام وکړ.

زمورږ په کمپ کې اوږدې چوپتیا او دوامداره تیارې او په ځانګړې توګه زمورږ له خوا پر دوی باندې د ډزو نه کول افغانان ډېر کیږ کړل. دوی په دې خیال وو چې ټول یا تښتېدلي دي او یا«د سویو زامن یې ټول جهنم» ته لېږلي. دوی په دوو ډلو په چیغو د کمپ په لور راروان وو چې کمپ ویجار کړي او ټپیان ووژني...

بلاخره په تیاره کې دوی پیکه زمورږ تر سترګو شول. زما د دوه کنډکونو عسکر ناست وو او دان پور ټوپک یې د زنګنونو تر منځ نیولې وو، خو د «تیار» لنډې کلیمې دوی زنګون کېښ کړل او د «اوس» کلیمې په اورېدو ۱۷۰ عسکرو د دښمن په لور ارابې وکړې چې ډېره اغېزه یې درلوده. .. مورږ د ځلوېښتو کسانو په شاوخوا کې مړه او ټپیان لرل او که د ډکروال د زړه سکون او بصیرت نه وای، زمورږ مرګ ژوبله به دریې برابره وای.[۶۴]

•ارابه: هم وخته ډزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې مېکناتن د دغه غلچکي بريد په اړه واروېدل، ډېر ځاځناک شـو. ده ليکلي: «د دغه سـرکوزو سـپين سـترګې ته کوره. له ځلور يا پنځه سـوه کسـانو سـره په خرد کابل کې چې له پلازمېنې څخه ۱۵ ميله واټن نه لري کمين نيسـي.» «جګړه مار» باب سـېل له پاتې خلکو سـره يو ځای چې شـاوخوا ۱۶۰۰ کسـان وو، د اکتوبر په ۱۲مه له مخکښ ګارد سـره د مرسـتې او د غاښـيو د خلاصـولو په موخه ولېږل شـو. د غاښـي په خوله کې لمړۍ شـپه ارامه وه. په سـباوون يې دوی د خرد کابل په کږو وړو لوړو کې تک پيل کړ. ر. ج. ر. کليک چې له غوندۍ سره هند ته روان و، ويلي:

مورِ تر هغه وخته له کومې نښـتې سـره مخ نه شـولو چې غاښـي ته ښـه د ننه شـوي نه وو. د غاښـي په دواړو خواوو کې له کمرونو او کړنګونو څخه داسـې د مرميو باران رابانديږ جوړ شـو چې مورِ پوه شـوو چې لوړې له لوی ځواک څخه ډکې وې. په جګړه کې افغانان دومره ډېر تکړه او وړ وو چې د تور توپکو له لمبو څخه پرته مورِ نه پوهېدو چې نښې ويشـتونکي چېرته پراته وو. داسې برېښـدل چې دوی ته کمرونو او تيرو چې ځينې يې له يوې ديارلس انچه تختې څخه لوېې نه وې، ښـه پتنځايونه برابر کړي وو. دوی د پښـو پر سـر ناسـت وو، خو له کړنګ څخه د تورتوپکو او دان پورو له ميلو او دستارونو د پاسنۍ برخې څخه پرته بل څه نه ښکاره کېدل. نښې يې دومره کره وې چې د مخکښ ګارد او نورو واحدونو عسکر په ځمکه غورځېدل.[۶۵]

لکه څنګه چې کلکټې ته په يو رسـېي راپور کې ورته اشـاره شـوې وه، دا څرګنده وه چې په اوچتو غاښـيو کې «زمورِ اروپايي او هندوسـتاني منظم عسـکر د افغانانو پر ضـد جګړه کې په ناوړه حالت کې وو. افغانانو په خپله اعلی زغردتوب او جلتيا، له تعقيب څخه د تېښـتې توان درلود او اوږدو تور توپکو يې په اوږده واټن کې چې زمورِ د دان پور توپکو مرمۍ نه ور رسـېدې، په وژونکي دقت نښـې ويشـتلې».[۶۶] د افغانانو دغه ورتيا چې په سـيمه کې تري تام شـي، انګرېزان وېرولي وو. په دې اړه سېل خپلې ميرمنې ته ليکلي: «تر څو يې چې ډزې نه وي پيل کړې، هېڅوک نه پوهېږي چې دوی شـته او که نه»[۶۷] له ټپيانو څخه يو په خپله سـېل و چې د غلچکي بريد په لمړيو دقيقو کې يې پښـه د تورتوپک مردکۍ توتې توتې کړې وه. د نوموړي د غوندۍ جګړن ويلي: «د زاړه سـېل سـکون زما ډېر خوښ شـو. ده ما ته مخ کړ او ويې ويل: «وېډه، زه خو تېي شـوم.» او بيا په اس سـپور قوماندې ته يې تر هغه وخته دوام ورکړ تر څو چې د ډېرې وينې د ضايع کېدو له امه يې، قوماندې ډنې ته وسپارله.»[۶۸]

له دې سـره سـره، د سـېل ځواکونه چې له کابل څخه تقويتي قواوې ور رسـېدلې وې، د خرد کابل په غاښـي کې مخته روان وو، خو په ډېرېدونکې توګه درنه مرګ ژوبله ور اوښـته. سـېل بيا قوماندې په لاس کې واخيسـته، خو دا ځل يې له ډولۍ څخه قوماندې ورکولې. تر تولو درنه مرګ ژوبله د يوې بلې شـپې په بريد کې شـاوخوا د سـهار په پنځو بجو يوه اونۍ وروسـته د اکتوبر په ۱۷مه ور واوښـته. د تيزين يو مشر انګرېزانو ته يو نوټ ولېږه چې په کې ويلي يې وو«دوی تنګي تاريکي [تيارې تنګي] ته رسـېدلي او په دوو ساعتو کې به پر مورِ بريد وکړي. يو مودبه ځواب دوی ته ولېږل شـو چې مورِ د تاسـې مشـرانو راتګ ته خوښ يوو او هڅه به وکړو چې مناسـب ښـه راغلاسـت درته ووايو»[۶۹]، خو دغه نوټ يو جنګي تکتيک و:

د دغه نوټ په وسـيله انګرېزانو ته وويل شـول چې اوس دې د يو مخامخ بريد په تمه اوسـي، خو غلزي وتوانېدل چې د ځواک اصلي برخه يې له شا څخه په انګرېزانو نابېره بريد وکړي چېرته چې د شاه شجاع نوې جلب شـوې حاضر باشې سپرې قوې ته رشـوت ورکړل شـوی و چې دوی کمپ ته د ننه پرېږدي: «دوی له يوې قبيلې وو. په داسې حال کې چې نورو جګړه کوله، دغه تل چمتو ښـاغلو خپل کار څه ناڅه ترسره کړ، اوښـبانه يې وژل او د اوښـانو د پښـو عضلې يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوڅولې چې له تګه ولوېږي.»[۷۰]

په دغه شپه د سېل غوندې ۸۹ کسه نور له لاسه ورکړل. همدا راز افغانانو له کمپ څخه ډېر پېټي او مهمات په خپله د کمپنۍ پر ۹۰ اوښانو په تېزين کې د غلزيو کلاوو ته يوړل. کوم عمليات چې موخه يې غلزيو ته د جزا ورکړه وه، داسې ښه واخيسته چې قربانيان يې هغه څوک نه وو چې په نظر کې نيول شوي وو: د غرونو د غاښيو په تنګ جال کې غنه په مچ بدله شوه او ښکاريان په ډېره ناراحتۍ او حيرانتيا پوه شول چې دوی په خپله ښکار کېږي.

د اکتوبر د ۲۳ مې په سهار انګرېزانو له تېزين څخه لږ مخکې د غاښي په ډېره تنګه برخه کې بيا مخ ته تګ پيل کړ. له دوو خورا لويو کمرو څخه په تېرېدو او څنګ ته يې په اوښتو سره وليدل شول چې «ټول ارخونه او غونډۍ چې له درې څخه چاپېر وې، له افغانانو څخه ډکې وې». له سنګرونو څخه په کره نښه وېشتې او په مناسب وخت کې پر شاتني ساتونکو او د پټو پر کتار يرغل، «دوی يو ځل بيا زمونږ ګڼ شمېر خلک ووژل او د پام وړ غنيمت يې ونيو. ما ته سخته ده چې ووايم زمونږ خلک له ټول اړوند فرنيچر سره د روغتون هغه نهو خېموغوسه او عقده من کړي وو چې افغانانو په غنيمت يوړل او يا هغه بکسونو چې لږ تر لږه د دان پور دېرش زره ګولۍ په کې وې».[۷۱] وروسته دغه مهمات د کابل پر پاتې پوځ وکارول شول چې مرګونی اغېز يې درلود.

په راتلونکې ورځ انګرېزان بيا پوه شول چې کلابند شوي، خو دا ځل د پلې قوا سرېره، د تېزين په لور د دوی لاره لوی شمېر سپرې قوې بنده کړې وه. له لنډ رکود څخه وروسته، سېل کمپ ته د يو داسې پلاوي راتګ ومنه چې د اوربند جنډه ورسره وه. مذاکرې د غلزيو په کمپ کې بيا پيل شوې. سياسي افسر، جورج مکګرېګر George MacGregor چې له غوندې سره مل و، په راپور کې ليکلي چې «ده ته مشرانو په ډېر ادب ښه راغلاست وويل او په دې خوښ وو چې پر دوی يې باور وکړ چې يوازې له يو اسوال سره د خبرو اترو له پاره ورځي. دوی ګڼ شمېر او همغږي برېښېدل او ۷۰۰ کسه يې لرل چې شمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده».[۷۲]

مککرېګر هر هغه څه ومنل چې دوی غوښتل. مېرمن سېل ليکلي: «دوی به ۴۰۰۰۰ روپۍ تر لاسه کړي. دا هغه څه وو چې شخړه يې پيل کړه. د دې په بدل کې دوی ژمنه وکړه چې ټول هغه څه چې زمونږ دي بېرته راکړي. د تاوان، مهماتو، پټو او يو شمېر تانو له لاسه ورکولو او زمونږ له ځنډېدنې وروسته، اوس به مونږ له هغه ځای څخه روانېږو چېرته مو چې يون پيل کړی و، خو پرته له مړيو او تپيانو څخه.»[۷۳] وضعيت د مېرمن سېل د يادونې په پرتله ډېر ترينګلی و. ځينې په دې باور وو چې خبرې اترې يوازې د ډېر وخت د ترلاسه کولو په پلمه وې. هنري ډيورنډ Henry Durand دغه خبرې اترې لويه تېروتنه وبللې. ده ليکلي: «دا د عمل وخت و. جګړمار باب بايد جګړه کړې واى، نه خبرې»[۷۴]، خو د پيسو ورکړې سېل ته فرصت ورکړ چې تپيان له يوې وسلوالې ساتونکې ډلې سره کابل ته ولېږي چې هلته حکومت ته د پاڅون د کچې په اړه هم خبر ورکړي او پاتې عسکر په چټکۍ ښکته د جلال اباد په لور روان کړي. د انګرېزي ځواک بدغوني او تروش ډاکتر، جان مککرېګر د دغه خبرو اترو په هکله ليکلي: «خوښ يم چې جګړه به نوره نه وي ځکه چې په هرڅه کې چې سېل او ډني لاس ووهي، هغه به خامخا ناکامه کېږي.»[۷۵]

له بده مرغه، له دوو ورځو سکوت څخه وروسته بريدونه بيا پيل شول. د اونۍ په پای کې سېل راپور ورکړ: «د قوې وروستنۍ ساتونکې ډله هره ورځ تر بريد لاندې راځي او هره شپه پر کمپ ډزې کېږي.»[۷۶] هر سهار «وروسته له دې چې د څار ډله د ښکل په غږولو بېرته راوغوښتل شي، لکه جادو او سحر يې چې کړې وي، سمدلاسه افغانان له کمپه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیم میل ځخه په لږ واټن کې له هرې وړې غونډۍ، کرکنډې• ، د وښـــو کښډۍ، هر بوټي او هر کمر ځخه بیا برید پیل کړي او په لویه پیمانه د دښـمنانو نیمه کړۍ را ځخه تاو شـي.»[۷۷] د افغانانو شـمېر په دوامداره توګه ډېرېده. مېرمن سبل په اډه کې داسې یادونه کړې: «د کابل شاوخوا ټولې کلاوې تشې دي او (ویل کېږي چې) ځوانان تللي چې په تیزین کې زمورِ پر ضد جګړه کې مرسته وکړي.» د نومبر په دویمه، بلاخره د سبل غونډې له غاښي ځخه تیر، په هوارو کې ښکاره او د ګندمک کوچني حاصلخېزه کلي ته ورسـېد، چېرته چې د شـاه جهان د نیملې باغونه وو او د شـاه شـجاع پوځیانو یو کوچنۍ بارک درلود.

دلته ســبل او افســران یې د لســو ورځو له پاره پاتې شــول چې دمه وکړي او بېرته ورغېږي، خو لکه ځنګه چې د پوځ مذهبي مشـر ټینګار کړی و، دا د سـدتیا وخت و او هېڅا د شـرابو په ځښـلو کې زیاتی ونه کړ. دلته هغه شـمېر پوځیانو چې د مېکناټن له خوا په جوړه شـوې افغان لوا، جانبازان، کې پاتې وو «بغاوت وکړ او د انګرېزي افســرانو په وژنه یې پیل وکړ... اوس دا ځرګنده وه چې یوازې غلزي مشــرانو د خپلې اعانې د اعادې له پاره پاڅون نه دی کړی، بلکې ټول هېواد زمورِ پر ضد پاڅېدلی دی».[۷۸] تر اوسه یوازې د ځو ورځو په ترڅ کې دغه غونډ ۲۵۰ کسه له لاسه ورکړي وو او د دوی وضـعیت ورځ تر بلې په چټکۍ خرابېدو. داسې اوازې وې چې د دوی تر شـا په غاښـیو کې او په خپله د کابل په شـاوخوا کې درنې جګړې روانې وې؛ نو د جګړې یوه شـورا جوړه شـوه چې د کړنو په یوه تر ټولو ښـه لرۍ پرېکړه وکړي. سـبل او افســرانو یې پرېکړه وکړه چې هند ته او یا بیا ېرته کابل ته د تک پرځای، ښـکته د جلال اباد په لور خپل پاتې ۳۵ میله مزل بشپړ کړي چې د ښار دفاع بیا پیاوړې کړي او هلته دې ته تم شي چې بیا ځه پېښېږي. که ځه هم هېڅوک یې په پایله نه پوهېدل، خو دغه پرېکړې د جګړې ېهیر بدل کړ.

د سـبل غونډ د نومبر په ۱۲ مه جلال اباد ته ورسـېد او ښـار یې پرته له کلک مقاومت ځخه ونیو. د ختیځ ټیټ دېوالونه په نړېدو وو او عسـکرو ته د جلال اباد ښـار «کوچنۍ او ککړ» ښـکاره شـو، خو یوه خوا یې چې د کابل سـیند ته ځېرمه پرته وه، لږ تر لږه حاصلخېزه او ښـه پنه کړل شـوې وه او په نس وړو عسـکرو، سـیند له شـیرماهي او د خوړو اوبو له کبانو ځخه ډک وموند. دوی به په ذغالو د کبانو کباب کولو. ګلیک په دې اړه په یوه تبصــره کې ویلي: «که ځه هم عادي یون کوونکو ته ښـایی دغه شـار ښـار بې خونده برېښـېده، خو د زړورو او په ترخه بنه د ځوږېدلو عسـکرو په اند... دغه ښـار ډېر ښـه جزابیتونه درلودل.»[۷۹] جلال اباد ته د راتګ په ماسـپښـین، براډ فوټ د اسـتحکاماتو په بیا جوړولو پیل وکړ. په دفاعي دېوال کې درزونه او سـوري ډک کړل شـول، تیر کش او مورچلونه جوړشـول، لس توپونه سـنګرونو ته وخېژول او ډزو ته تیار کړل شـول. لټوونکې ډلې د خوراکي توکو او وښـو د راټولولو له پاره ولېږل شـوې او د هغه خندونو ړنګول پیل شول چې له سنجونو• ځخه یې د دوی د ډزو مخه نیوله. دغه رغونه په ښه وخت کې ترسره شـوه. سـبا سـهار د غلزیو او شـینوارو ګډه قوه د ښـار سـوبل ته «په ټیټو غونډیو کې ښـکاره شـوه. د ورځې په تېرېدو کاکړیزه لوړې له دوی ځخه ډکې شوې».[۸۰]

د ښار دروازې وټړل شوې، خو له دې ځخه لږ وخت مخکې، سبل یو وروستی چټک ځری په دې هیله ولېږه چې د خیبر له لارې په خوندي توګه په پېښور کې انګرېزي استازي ته ورشي. نوموړي په یوه ټوټه کاغذ کې په بیړه لیکلي:

• کرکنډه: لویه تېږه چې له غره رارغېږدلې وي

• سنج: هغه دېوال چې د بام پر ځنډه د کلا شاوخوا جوړ شوی وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غواړم چې اعلی ســـرقوماندان ته خبر ورکړم چې مخالفینو موږ له هرې خوا کلابند کړي یوو. دوه غونډونه او یوه مېکانیزه ډله د دغه پراخه دېوالونو د دفاع له پاره بسنه نه کوي او زموږ د ډېرو هڅو غوښتنه کوي. موږ سمدلاسه د پیسو او همدارنګه ۲۰۰۰۰ د دان پور ګولیو غوښتنه کوو. په حقیقت کې موږ همدا اوس هر راز مرستې ته اړ یو لکه عسکر، پیسې، خوراکي توکي او مهمات. د دغه کړنو ژر تر ژره ترسره کېدنه به موږ ته ګټور وي. عسکرو ته د ورځې نیمه ځیره ورکول کېږي او یوازې د شپږو ورځو له پاره وریجې پاتې دي او اوړه هېڅ نه شته.[۸۱]

د جلال اباد کلابندي پیل شوې وه.

په سوېلي افغانستان کې اوس په وضاحت یو لوی پاڅون په پېښېدو و. په کندهار کې لارېنس په دغه باور و: «زموږ پر ضد احساسات ورځ تر بلې ډېرېږي او زه د پرله پسې اړودوږ تصور کوم. د دوی ملایان د هېواد له یوې ګوښې ځخه تر بلې زموږ پر ضد وعظ کوي.»[۸۲] د نوموړي پوځي سیال، جنرال ناټ له ده سره همغږی و او خپلې لور ته یې داسې لیکلي وو: «هېواد په خواشینوونکي وضعیت کې دی... د سېر ویلیم مېکناټن ټېروتنې او کمزورې سیستم تر ټولو ډېر جنجال زېږوونکي دي. نوموړی یا باید بدل شـــي او یا موږ باید د نړۍ له دغه برخې ځخه ووځو... ډېر کلونه به ونیســـي چې د مېکناټن کړنې بېرته جبران شي. ولې لارډ اکلنډ دغسې سړی چې د انګرېزانو اړوند هر څه یې له سپکاوی سره مخ کړل، په دغه واکمنه څوکۍ پرېښی؟»[۸۳]

په غزني کې د چونې قوماندان، ډکروال تامس پامر په همدغه کچه اندېښـمن و. نوموړي ناټ ته لیکلي: «دلته ســیمه ورځ تر بلې له ډېر اړودوږ ســره مخ کېږي... زه نه پوهېږم چې ولې د جنرال ســېبل غوندې هېواد پرېږدي. هو، کېدای شـــي دوی په جګړو خپله لار وباسي، خو دښمن به د دوی شاته لاره بنده کړي او زموږ اړیکي به له هند سره په داسې بشپړه توګه وشلوي لکه په دا ټېرو دوه اونیو کې.»[۸۴]

په چاریکار کې الډرېډ پاټېنګر تر ټولو ډېر په وېره کې و. نوموړي اوس په دې کې اړنګ نه درلود چې د ده کوچنۍ د ګورخه چونې به له ټولوژنې ســره مخ شي؛ نو کابل ته لاړ چې له الفنســټون او مېکناټن ســره مخامخ اســتدلال وکړي. الفنســټون وارخطا ناســت و. ډېر زړه نا زړه او اندېښـمن ښـکارېده، خو ده ونه شـو کړای چې پاټېنګر ته کومه فزیکي مرسته او یا لږ تر لږه هغه پوځي سپره قوه او توپخانه چې نوموړي یې له ناچاری غوښتنه کوله، په دې دلیل ولېږي چې دغه ځواکونو ته په کابل کې اړتیا وه. په عین وخت کې مېکناټن وویل چې له پاټېنګر ســره د لیدو وخت نه لري او د نوموړي په لیکلي راپور یې مســـخرې وکړې: «پاټېنګر داســې لیکلي لکه اوس چې [د میرمســجدي] نجرابیانو تر یرغل لاندې رائي، خو زما خیال دا دی چې د وېرې له پاره دومره ډېر لوی دلیل نه شـــته. کله چې دغه خلک واوري چې غلزي بېرته ارامه شول، دوی به بېرته خپلو سوړو ته ننوځي.»[۸۵]

مېکناټن اوس هم په خپل اند کې سرتمبه برېښـېده او هوډ یې درلود چې هېڅ خبر، حتی که ډېر بد او جدي هم و، باید د ده رضـایت او قناعت ګډوډ نه کړي او دا هغه وخت ډېر د پام وړ و کله چې په کابل کې ســتونزې په ښـکاره پراخېدلې، چېرته چې انګرېزان اوس په ځرګنده توګه په واټونو کې کنځل کېدل. کالن مکنزي لیکلي: «د ټولو خلکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چلند داسې و لکه د انګرېزانو په تباهۍ کې چې دوی د بریا اټکل کړی وي.» یو شمېر وژنې هم وشوې: یو عسکر په خپله خېمه کې ویده و چې یو افغان په تومانچه وواژه. یو د ټیټې رتبې عسکر چې ستونی یې غوڅ و په یو لښتي کې ومونډل شو. کپتان والر Waller د یو هدفي وژونکي له خوا ټپي شو او یو تورزن، ډاکتر مېټکف Metcalfe خپل کور ته ځېرمه هغه وخت په توره وواهه کله چې له ښار څخه د اډې په لور تللو. مېرمن سېل اندېښمنه او په وېره کې وه. نومورې په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «عمومي انګېرنه داسې ده چې مېکناټن ځان ته په ډاډګېرنه خپل ځان غولوي چې هېواد ارامه دی. دی یو سخت کار په مخ کې لري ځکه چې داسې زړوتیا له ځانه نه ښیي چې اوسنۍ ستونزې په یوازېتوب حل کړي.»[۸۶]

د نومورې د سرزورۍ د دلیل یوه وجه دا وه چې لږ وخت مخکې یې خبر تر لاسه کړی و چې لارډ اکلنډ ده ته په افغانستان کې د زیار په بدل کې د بمبۍ ولایت څوکۍ ورکړې. دا داسې څوکۍ وه چې د ختیځ هند په ټوله کمپنۍ کې یو ملکي مامور ته تر ټولو ښه وه. سرېږه پر دې نومورې ته د ملبار Malaba غونډۍ پر سر یو بشپړ ښایسته پلدیوني Palladian هستوګنځی هم ورکړل شو؛ نو ځکه دا د ده په ګټه وو چې ژر تر ژره له افغانستان څخه لاړ شي او خلکو ته د ښې دندې د ترسره کولو انګېرنه ورکړي. بیا، چې د ده له تک څخه وروسته څه پېښېږي، ملامتیا به د ده د ځای ناستي په غاړه کېږي. نومورې اکلنډ ته په غوږه مالۍ لیکلي: «دا یو نابېره درناوی دی او داسې وخت راکړل شو چې په مسوولیت ویلی شم چې زه دغه هېواد د بشپړه ارامۍ او چټک پرمختک په حال کې پرېږدم.»[۸۷]

هغه کس چې په ډېر احتمال سره د مېکناټن ځای ناستی کېده الکساندر برنز و. استازې نومورې د څو میاشتو راهیسې په ډېرېدونکې توګه څنګ ته وهلی و؛ نو پرته له دې چې د خپلې خوښې لیکوالانو اثار ولولي، بل څه یې د کړنې له پاره دومره ډېر نه درلودل. نومورې په اګسټ کې خپل کور ته ولیکل: «بې اړنګه، زما د ژوند تر ټولو بې موخې او لټ پراو همدغه اوس دی. زه د حکومت له پاره له مشورې ورکولو پرته کوم بل کار نه کوم او پرته له دې چې زه د میاشتې ۳۵۰۰ روپۍ اخلم، بله کومه دنده نه ترسره کوم... [په عین وخت کې] د تسېټس Tacitus لوستل ما ته دومره خوندور دي لکه د استونو لیکل.»[۸۹] کله چې د استازې له نوې دندې څخه خبر شو، هغه لیکلي چې دی د مېکناټن ځای ناستي ته «څوبمن» دی، خو بیا هم، اوس چې د هغه انعام د ترلاسه کولو په درشل کې و چې له ډېرې مودې راهیسې یې په لټه کې و، نومورې په دې فکر کولو چې ده په رښتیا څومره دغه څوکۍ غوښته او یا نه. خپل ورور ته یې په ورستي لیک کې لیکلي: «زه ساعت په ساعت د واک او مقام له پاره څوب له لاسه ورکوم او له ځانه پوښتم چې ایا زه د دغه لوی واک دومره وړتیا لرم لکه دومره چې زه پرې باور کوم. کله کله فکر کوم چې نه، خو کله چې په زولانو کې نه وم ترلې ، زه هېڅ کله په واک کې ناکامه شوی نه یم... هیله من یم چې دغه اړنګ مې لیرې شي ځکه چې اندېښنې دردوونکې دي. زما د کرکټر یوه لومه بشپړ جدیت دی. زه د هېڅ داسې کړنې په اړه بې پروا نه یم چې زه یې ترسره کوم. په حقیقت کې، که زه یو کار ته ملا وتړم، بیا نو بې پروا نه شم پاتې کیدای.»[۸۹]

حقیقت دا و چې د اشغال په وخت کې د برنز ډېر استعدادونه په لویه کچه ضایع شول. له مسون څخه پرته، برنز د هر انګرېز افسر او یا یون کوونکي په پرتله افغانستان ډېر پېژانده. په دغه هېواد پوهېده او پرې ګران و. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ذاتي ســیاســي وړتیا دومره کړه وه لکه قضــاوت یې چې اکثراً بې عیبه و، خو نیمګړتیا یې واک او پرمختګ ته لېوالتیا وه چې دی یې په یو بشپړ داسې غیر ضروري یرغل او د اشغال په غلطه اداره کې ښکېل کړ چې دواړه یې د یو ځښ دسپلیني له خوا اداره کېدل چې نه یې ده ته غوږ نیوه او نه یې د ده نظریو ته درناوی کولو. لکه ویتکېویچ چې د ده ســیال و، دی یو زړور او پوه ځوان و او یو داســي بېکانه و چې د خپل زیار په وســیله یې د خپل پېر په تر ټولو لوړه جیوپولتیک هڅه کې لوی موقف تر لاسه کړ، خو دغه دواړه په ښلو وسیلو پوه شول چې دوی په پراخه امپریالیســتي لوبه کې د ســطرنج پلې دانې دي. کله چې ویتکېویچ پوه شــو چې د عمر خواري او زیار یې له پامه وغورځول او ضــایع شــول، د روحي خپګان او کرکې په حالت کې یې ځان وژنه وکړه. دغه حالت ته د برنز ځواب عیاشــۍ ته مخ اړول وو. په دې توګه، نوموړي تر نن پورې په افغانســتان کې خپل ځان د کرکې ځېره وکرځولو. د افغان ماخذونو پر بنسټ، د برنز همدغه کړنو د کابل وروستي وژونکي اور ته پلته ووهله. په دې هکله میرزا عطا تر ټولو ښــه افغاني بیان کړی چې ځرنګه برنز دغه اور بل کړ. نوموړي لیکلي چې په کابل کې اشــرافیان په پرمختلونکې توګه د انګرېزي اشــغال په هکله ځاځمن کېدل او په ځانګړې توګه د دوی د کړنو هغه بڼه چې پر غلزي مشــرانو یې پیســې کمې کړې وې، شــاه شــجاع یې ځنګ ته کړی او د نوموړي وزیر، ملاشــکور یې له دندې ګوښــه کړی و. دا د خپلې ناتوانۍ په هکله د شاه شجاع سرټکونه وه چې بلاخره یې عزت او ایمان ته د سپکاوي په اړه د شــاهي ســردارانو ځاځ د اشــغالګر پوځ پر وړاندې اوج ته وپارولو. د مېرزا عطا په قول: «دوی هر یو خپلو کورونو ته لاړل او په ترغونې• کې کله چې لمر په لوېدیځ کې ولوېد او ســپوږمۍ په خپله ښــکلا راپورته شــوه، دوی سره راغونډ شول او په قران یې سوګند وکړ.» په داسې حال کې چې د سېل ځواکونه لا تر اوسه په خردکابل کې وو، مولانا کشمیري د چټک عمل له پاره د ځینو مشرانو ټینګار یاد کړی دی.

پاچا هېڅ پوځ نه لري او لات هې جنګي [مېکناټن] نېشه دی
شراب ځښي، مستي کوي، پتک یې تل په لاس کې
ناوخته کېږي، د ځنډ له پاره ځای نه شته
موږ کرار کښېناستی نه شو، باید لاس په کار شو
چې سویه خبره نه شي
او ښکار مو له لاسه و نه وځي
راځئ چې د بد عمله ارواح، برنز په لوري بېړه وکړو،
او د سپېدو په چاودو کې، د ده کار جوړ کړو.[۹۰]

خو په پای کې دوی هوکړه وکړه چې د اشــغالګرو تر یو بد چلند پورې صبر وکړي چې د دوی پاڅون توجیه شي. د نومبر په لمړي ماښــام چې د روژې لمړۍ اونۍ وه، مخکښــو ســردارانو هغه پلمه پیدا کړه چې دوی ورته تم وو. میرزا عطا لیکلي: «د خدای په رضــا، پېښــه داســې پیل شــوه چې د عبدالله خان اچکزي یوه وینځه نجلۍ د ده له

• ترغونې: د ماښام تیاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هستوګنځي څخه د الکساندر برنز کور ته وتښتېده. خان په ځاځ خپل یو چوپړیال د نادانې نجلۍ د بېرته راوستلو له پاره ور ولېږه. دغه انګرېز چې له غرور څخه پرسېدلی و، کنځاوې پیل کړې او د خان چوپړیال یې سخت وواهه او له کور څخه یې بهر واچاوه.» دا له کچې څخه وتلې پارونه وه. د موهن لال کشمیري په قول: «له خپلوانو سره یو ځای، عبدالله خان اچکزی د امین الله خان لوګري کور ته لاړ، قران یې په لاس کې، ده ته یې زاری وکړې چې له ده سره ملګری شي چې په ښار کی خلک د پاڅون له پاره وپاروي. کله چې امین الله خان لوګري دغه غوښتنه ومنله، ځینې نور ناراضه مشران د اچکزي کور ته ولېږل شول.»[۹۱] کله چې جرګه راغونډه شوه، عبدالله خان اشرافیانو ته وینا پیل کړه:

اوس مورِ برحق یو چې دغه انګرېزي ژغ ایسته واچوو: دوی د استبداد لاس غځوي چې ښاریان، لوی او واړه بې عزته کړي: له یوې وینځې نجلۍ سره جماع د مذهبي غسل ارزښت نه لري، خو مورِ یې باید همدلته او همدا اوس مخه ونیسو. دغه انګرېزان د خپلو هوسونو پر خرو د ځنبتوب تر ډکره کښېني. تر دې کچې چې مورِ ټول به ونیسي او لږ ځند وروسته به مو یو بهرني زندان ته ولېږي. زه په خدای تکیه کوم او د جګړې معیار د خپل پیغمبر، محمد کچې ته اوچتوم او په دې توګه جګړه پیلوم. که بریا مورِ ته انعام راکړي؛ نو دا هغه څه دي چې مورِ یې غواړو، او که په جګړه کې مړه شوو، بیا هم مرګ له بې عزته او سپک ژوند څخه ښه دی![۹۲]

نورو سردارانو، د ده د ورکتوب ملګرو خپلې ملاوې وترلې، ځانونه یې تیار کړل او جهاد ته چمتو شول. کله چې موهن لال د خپلو ځرو په وسیله د توطیې جوړوونکو په هکله خبر شو، سمدلاسه د برنز کور ته لاړ چې ده ته د هغه څه په اړه خبرداری ورکړي چې په خوښدو وو. برنز خپله ورځ د خپلې راتلونکې په هکله په اندښنو تېره کړې وه او په لمړي ځل یې هند ته د تک شلمه کلیزه وه. ده دا احساس وکړ چې دغه ورځ به ده ته ژوند بدلوونکې وي. د خپل ژورنال په ورستیو لیکو کې یې داسې لیکلي: «دغه ورځ به ما ته څه رامخ‌ته کړي؟ زما په اند، تخت یا تابوت. له لمر لوېدو څخه مخکې به پوه شم»[۹۳]، خو د غلزیو پاڅون لاړې بندې کړې وې او کوم لیک کابل ته رانغی. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په لمړي مانښام، موهن لال لیکلي:

ما برنز ولید او ورته و مې ویل [چې څه په پېښېدو دي] .. ده وویل چې نه غواړي په هغه څه کې لاس ووهي چې استازي جوړ کړي. لکه څنګه چې هغه په څو ورځو کې بمبیي ته ځي او بیا به دی [برنز] پخوانۍ اعاني بېرته اعاده کړي او مشران به پخلا کړي. ما بیا ورته وویل چې دا د چوپړ له احکامو سره ټکر دی چې داسې بدبخته بلاوې پرېښودل شي چې وده وکړي او د بد حالت د مخنیوي مانا دا ده چې مخکې له دی چې دښمنان مورِ ته زیان ورسوي دوی نابود کړل شي. کله چې برنز دغه خبرې واوربدې، له څوکۍ څخه اوچت شو، اسوېلی یې وکیښ، بېرته کښېناست او ما ته یې وویل چې له دغه هېواد څخه د وتلو او د بایللو له کبله یې د ماتم وخت رارسېدلی دی.[۹۴]

کله چې موهن لال بېرته د پل چرخي بازار په لور خپل کور ته روان و، توطیه ګر په تیارۍ بوخت وو. میرزا عطا لیکلي:

همدغه شپه، د سپېدو له چاودو څخه مخکې دوی د برنز کور ته لاړل او په خپلو بې رحمو تورو یې پېره داران ووژل. د جګړې خبر په ټول ښار کې خپور شو او د کابل نارینو، څوربو جنګیالو، دغه خبر له خدای څخه هغه ډالۍ وبلله چې دوی یې غوښتنه کوله. دوی خپلو هتیو ته لاړل، وسلې یې واخیستې او د جګړې ډګر ته یې د یا چار یار [د درانیو او بارکزیو د جګړې نارې] په چیغو مندې کړې. د سپېدو په چاودو سره، دوی لکه ملخ کوڅو ته راتوپې او د الکساندر برنز د کور شاوخوا ته راغونډ شول.[۹۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

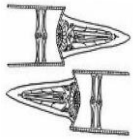

۷
ټول نظم په ختمېدو دی

د ۱۸۴۱ کال د نومبر ســـهار رون او یخ پیل شـــو. د کابل له دېوالونو بهر په باغونو کې د ژمني لمر وړانګو، له افغاني نښـترو او سـروو څخه تیاره او اوږده سـیوري اچولې وو. له باغونو څخه وړاندې، په نوې جوړه شـوې اډه کې د شـاه شجاع د عسکرو د تنخواوو معتمد، کپتېر هیو جانسـن Captair Hugh Johnson سهار وختي له خوبه ویښ شـوی و. نوموړی تېره شپه د غونډ یوې ماښامنۍ مېلمستیا ته تللی و. خرابېدونکي امنیتي حالت ته په کتو سره، وروښو افسرانو پې وډومارو چې په اډه کې شـپه تېره کړي که څه هم افغانه معشـوقه یې د ښـار په مرکز، شـور بازار کې د ده په کټ کې ورته تم وه.

نوموړي په هغه شـپه په خپل یادښـت کتاب کې لیکلي: «د لمر ختو په شـاوخوا کې، مخکې له دې چې ویښ شـم، زما یو چوپړیال راغی او ویې ویل چې کارکړان نن په خپلو کورونو کې پاتې شـول ځکه چې له دوی سـره د خپلې شـتمنۍ د چور وېره وه. د شـپې له خوا داسې ګنګوسې خپرې شـوې وې چې په ښـار کې به اړودور رامنځ ته شي. ما دغه کارکړان له څو ورځو راهیسـي د ماموریت په احاطه کې په یو کور کې چې ما پېرودلی و په کار ګمارلې وو.»[1] جانسـن دا ناشـونې وګڼله. پرون ماښام، مخکې له دې چې له ښاره ووځي، د پېښـدونکي اړودور هېڅ کومې نښې نه لیدل کېدې او لکه څنګه چې د نوموړي کور د الکســاندر برنز کور ته نږدې و، دی ډاډه و چې که څارګړیزو مالوماتو د اړودور د پېښـــېدو یادونه کړې وای؛ نو ملګري به یې ده ته خبرداری ورکړی وای. نوموړی زیاتوي: «نیم ساعت وروسـته مې چې چوپړیال د ښـار په لور لاړ، ما ته درې چپړاســیان راغلل او ویې ویل چې زما د کور او خزانې مخ ته یوه ډله خلک راغونډ شـــوي. دوی د ننوتلو هڅې کوي او برنز د دوی د ارامولو هڅه کوي.» جانسن خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکوي:

د اس چمتو کولو امر مې وکړ، خو مخکې له دې چې پر اس سـپور شـم، د اسـتازي پوځي سـکرتر، کپتان لارېنس ته ورغلم چې د هغه څه په هکله خبر ورکړم چې ما اورېدلې وو، خو په دې هکله یې له برنز څخه مخکې یو نوټ ترلاســه کړی و او د جنرال دفتر ته روان و. زما یو بل چوپړیال راغی او ویې ویل چې د هغه واټ کنټرول چې زما او د برنز کور په کې دی، بلوا کوونکو په لاس کې واخیست. ځینو یې هڅه کوله چې زما دروازه پرانیزي، خو زما د خزانې ساتونکو پر دوی باندې درنو ډزو ته دوام ورکولو. ده چې زما اس زین شـوی ولیده، راته ویې ویل چې خپل کور ته تګ ناشـــونی دی ځکه چې پاڅون کوونکي هره دقیقه ډېرېږي او هر اروپایي یا هندوســتاني چې مخې ته ورځي، دوی یې وژني. په دې خیال چې جنرال به یوه پوځي ډله ولېږي څو دغه بلوا وځپي او زما خزانه او د هستوګن، الکساندر برنز چې مخکې یې په یو بل نوټ کې د سـملاسـي مرسـتې له پاره زاری کړې وې، ژوند وژغوري، زما اس چمتو ساتل کېده چې زه هم د پوځي ډلې ملتیا وکړم. زه د دفاعي دېوال سر ته وختم چې له ښـار څخه د بلوا څه نښې ولیدی شم. هلته مې پنځه دقیقې لا تېرې نه وې چې د ښـــار له لوري مې یو ټینګ لوګی ولید. زه ســـمدلاســـه پوه شـــوم چې مخالفینو زما کور ته اور واچولو. ما د دان پورو درنې ارابې هم واورېدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ته د وژنو او چور د ناوړه راپورونو... رسېدل پیل شول.

مورِ حیران وو چې تر اوسه هم کومې پوځي ډلې ته امر نه و شوی. په ساعتونو وخت ضایع شو او د پاڅون د ځپلو له پاره هېڅ کړنه ترسره نه شوه. داسې ګنګوسې چې وروسته په حقیقت بدلې شوې روانې وې چې پاڅون کوونکو زما د خزانې دېوال په ماین والوزاوه او خزانه یې چور کړه. همدا راز دروازې ته د اور اچولو په وسیله یې زما د کور واک هم خپل کړی او ټول ساتونکي، یو سوبه دار او ۲۸ سپاهیان، [اروپایي] افسران، زما ټول چوپړیالان - نارینه، ښځې او ماشومان یې وژلي او زما ټوله خزانه یې چې ۱۷۰۰۰۰ روپۍ په کې وې، لوټ کړې ده. زما په دفتر کې د درې کلونو راپه دېخوا ټول اسناد یې سوځولې چې نږدې د یو میلیون پونډو نه تصفیه شوي حسابونه په کې وو او زما شخصي شتمني چې له ۱۰۰۰۰ روپیو څخه یې ډېر ارزښت درلود ترلاسه کړې.[۲]

جانسن باور نه کولو چې د برنز، خزانې او د ده د کارکوونکو د ژغورلو له پاره ډېر څه نه ترسره کېدل او په وار وار یې په دې اړه د پلان پوښتنه کوله. وروسته څرګنده شوه چې ستونزه له الفنسټون سره وه. کله چې په ښار کې د اړودورِ راپورونه راورسېدل، دغه ناروغه جنرال له خپل راتګ څخه را په دېخوا په لمړي ځل پر اس د سپرېدو هڅه وکړه، خو دی ډېر کلک پر ځمکه او اس هم پر ده ولوېد. وروسته له دې، د کپتان وېنسنټ ایږ په قول: «الفسټون چې زما په خیال هېڅ کله یو غښتلی او ازاد فکره سړی نه و، داسې یو حالت ته یې تنزیل وکړ چې د زوړتوب له کبله یې اوس دماغ پر ځای نه دی.»[۳]

په اډه کې یو کس چې عسکر یې عمل ته هڅول، د مېکناټن سېکمن ځوان پوځي سکرتر جورج لارنس و. جانسن هم د لارنس په ځېر سېهار د وخته له خوبه پاڅېدلی و او پوه شو چې اړودورِ روان دی. نوموړي لیکلي: «یو ځړی چې ما ښار ته د عادي توکو د پېرودلو له پاره لېږلی و، ساه نیولی او په ډېره وارخطایی بېرته راغی او ویې ویل چې ټولې هټۍ بندې دي او له وسلوالې ګڼې ګوڼې څخه واټونه ډک دي. زه سمدلاسه اوچت شوم او د استازي په لټه کې شوم. نوموړی مې د سهار په اتو بجو پیدا کړ چې له الفنسټون سره په ژورو خبرو بوخت و...»[۴]

لارنس وړاندیز وکړ چې د اډې ۵۰۰۰ عسکر دې سمدلاسه د ښار په لور د برنز هستوګنځي ته ولېږل شي او د بلوا د غدۍ دواړه مشران، امین الله خان لوګرۍ او عبدالله خان اچکزی دې ونیول شي: «حتی یوه شېبه باید ضایع نه شي.» ده بیا وروسته لیکلي: «زما وړاندیز سمدلاسه رد شو او په داسې حالاتو کې سوچه لېونتوب او بېځي ناشونی وبلل شو،» خو د نوموړي دویم وړاندیز ومنل شو او هغه دا چې: د چونۍ انجنیر، بریدمن سټرټ چې نوی واده یې کړی و، پر اس چارګام بړید جنرال شلټن ته ورشي. دغه جنرال په سیاسنګ کې چې له ښار څخه لیرې سیمه وه، ګمارل شوی و چې د نارامه خرد کابل د غاښي خولې او د کابل ښار تر منځ د لارې امنیت وساتي. سټرټ به یې د بلوا په هکله چې د پل چرخي په شاوخوا کې لوټول کوي، خبر کړي او ویې هڅوي چې بالاحصار ته لاړ شي څو له هغه ځای څخه پر دېوال محاط ښار قوماندې کړي او مناسب اقدام تر سره کړي. لارنس باید همدا مهال، د بالاحصار په لور روان شي چې دغه پلان له شاه شجاع سره منظور کړي.

لارنس د سهار نهو بجو شاوخوا، د یوې کوچنۍ ځلور کسیزه ډلې په بدرګه د بالاحصار په لور وخوځېد. نوموړي خپلو ساتونکو ته هدایت ورکړ چې «له ده سره نږدې روان وي، که اړتیا وي د بوټانو په پوندو کې دې له ټېرو څوکو څخه د اس په چټک ځغلولو کې کار واخلي خو په هېڅ وجه دې نه درېږي».

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمدخان کلا ته ځېرمه یو افغان له یوه لښتي ځخه راپورته شو او په داسې حال کې چې یوه لویه غبرګ لاسې توره پې خوځوله، د واټ په لور پې را منډې کړې. زما په لور پې یوه ځاځناکه منډه وکړه، خو ما د خپلې ډنډې په ور وارولو ځان ورځخه بچ کړ، توره مې راوایسته او خپل اس مې د ده په لور په تراټ کړ، بیا زما یو ساتونکي دغه کس د کربین په ډز وویشت... کله چې مور له واټ ځخه ښکاره شوو، سمدلاسه یوې بلې ډلې چې په یوه لښتي کې پټه وه، پر مور چیغه وکړه او د دان پورو سملاسي پرله پسې ډزې پې راباندې پیل کړې. یوازې زمور چټکې ځغاستې او له مور ځخه اوچتو ډزو له تباهۍ ځخه وژغورلو.

لارنس چې کله بالاحصار ته ورسېد، د شاه حضور ته بوتلل شو. شاه په ډېره غوسه ښکته پورته کامونه اخیستل.

اعلحضرت په اوچت غږ وویل: «دا هغه ځه نه دي چې ما استازي ته ویل چې که زما مشوري ته پام ونه کړي، پېښ به شي؟» ورپسې ما پاچا ته د خپل راتک د موخې په هکله خبر ورکړ او غوښتنه مې تري وکړه چې اجازه راکړي ځو د شلټن غوندې ته امر وکړم چې بالاحصار ته راشي. شاه په ځواب کې وویل: «لږ صبر وکړه، زما زوی، فتح جنګ او صدراعظم عثمان خان [نظام الدوله] زما له عسکرو سره ښکته ښار ته تللي دي. زه په دې کې اړنګ نه لرم چې دوی به بلوا وځپي.»[۵]
لکه ځنګه چې لارنس پوهېده، په دې کې د طنز کوچنی ځرک هم نه و. له میاشتو راهیسې انګرېزانو، شجاع لټ او بې اغېزې بللو، خو چې کله کرکېچ راغی، دا یوازې شاه شجاع و چې سمدستي لاس په کار شو چې پاڅون مخکې له دې چې له کنټرول وځي، وځپي. نومورې د خپلې ساتونکې ډلې وفادار او د ډېرې سابقې قوماندان، ویلیم کمبل د ۱۰۰۰ کسیزه پوځ او دوو توپونو او همدا راز له فتح جنګ سره یو ځای چې د ده صلاحیت ته مشروعیت ورکړي، د بلوا پر ضد لېږلې وو. په رښتیا، شجاع یوازینی کس و چې د برنز د ژغورلو له پاره پې هڅې وکړې که څه هم نومورې له لسیزو راهیسې د ده کلک ناقد و. کله چې لارنس له شجاع سره یو ځای تم و، په ښار کې د فتح جنګ د بریالي پرمختک او د پر له پسې سیمو د ارامولو په اړه راپورونه راتلل.

خو په بربځر کې، پېښو توره ځېره خپله کړه. لمړی بریدمن سترټ «په داسې حال کې چې ډېرې وینې تري روانې وې» «توره په لاس» دربار ته راغی او «چیغه پې کړه چې دی وژل کېږي. ده وویل چې کله په دروازه کې له خپل اس ځخه ښکته کېده، له ګڼې ګوڼې ځخه یو سړي د ده په لور منډه کړه او دی پې درې ځلې پر مخ او ستوني په چاړه ووهلو». وروسته راپور راغی چې مخالفینو د فتح جنګ او کمبل عسکر په تنګو واټونو کې تر غلچکي بریدلاندې راوستي او نښه ویشتونکو چې د شوربازار په کورونو کې پټ وو، دوی ته د سلو کسانو په شاوخوا کې مرګ ژوبله اړولې ده. دوی خپل دوه توپونه هم له لاسه ورکړي او اوس د برنز کور ته په لږ واټن کې بند پاتې شوي. شجاع اوس په ډېرېدونکې توګه د خپل زوی په هکله اندېښمن شو او د لارنس له زاړبو سره سره، نومورې «په داسې حال کې چې پلرنۍ عاطفې اغېزمن کړی و، له لږ ځنډ ځخه وروسته پې بلاخره خپل زوی او صدر اعظم بېرته راوغوښتل. رټ، صادق، او جورجارۍ نه خوښوونکی صدر اعظم بلاخره سخت پاړېدلی او په نیولې ساه له جګړې ځخه بېرته راغی او پاچا ته پې په ځانمنه بڼه وویل: «د بریا په شېبه کې دې مور بېرته راوغوښتو.عسکر به دې مات شي او پر مور ټولو به بلا نازله شي.»»[۶]

موهن لال یوازې له درې ساعته خوب وروسته یوې چوپړیالې وینې کړ او په وارخطایي پې د برنز له دروازې ځخه بهر چې ځو کوره هاخوا د بازار په وروستۍ برخه کې و، د لویې ګڼې ګوڼې په هکله ورته وویل: «اغا، ته ویده پې او ښار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترینګلی دی.» موهن لال د خپل باغ انګړ ته ننوت او ویې لیدل چې خلک خپل مالونه له سیمې څخه وتلو خوندي ځایونو ته لېږدوي.

هغې والو له خپلو هټیو څخه مالونه ایستل او ټول ښار په خوښښت و. د سلطان جان [د غلزیو یو مخکښ پاڅونوال چې له دوست محمد سره په بخارا کې و] سکرتر، میرزا خدا داد چې له ما سره یې اشنایي درلوده، زما کور ته راغی او ما ته یې په کور کې د پاتې کېدو او د خپلې شتمنۍ د نه ایستلو له کبله چې زه له کوم خطر سره مخ وم، خبرداری راکړ. نایب شریف هم [د قزلباشو یو مشر چې له پخوا راهیسې د برنز یو عیاش اندیوال و] خپل خسر راولېږه چې ما له خپلو ټولو ارزښتمنو مالونو سره د پارسیانو مېنې ته بوځي، خو ما د دوی دغه مهربانه مشوره ونه منله ځکه چې له کور څخه زما خوځېدنه به د پېښېدونکي خطر په اړه ارنګونه ډېر کړي؛ نو ما خپل چوپړیال له یوه نوټ سره سېرالکساندر برنز ته ولېږه. د نوموړي هستوګنځی زما له کور څخه د څو کورونو په واټن کې و. په نوټ کې مې د هغه مالوماتو په اړه ورته لیکلي وو چې ما ترلاسه کړي وو... د ده ځواب دا و چې زه باید په خپل کور کې پاتې شم او ده د عسکرو غوښتنه کړي. دوی به ژر ښار ته راورسېږي. نیم ساعت وروسته مې چوپړیال خبر راکړ چې نظام الدوله، برنز ته مشوره ورکوله چې خپل کور پرېږدي او له ده سره بالاحصار ته لاړ شي ځکه د نوموړي ژوند ته ډېر خطر و.[۷]

برنز په خپل شهرت او خوندیتوب دومره باورمن و چې یوازې دوولس ساتونکي یې لرل. نوموړي لږ شېبه مخکې پرېکړه وکړه چې له دغه وزیر سره لاړ شي، خو په وروستیو شېبو کې د نوموړي پخواني جومه دار (د برنز د ساتونکو مشر) ور په یاد کړه چې استازي ته یې پیغام لېږلی؛ نو د هغه تر ځواب پورې دې پاتې شي او دی یې وډومارو چې لاړ نه شي؛ نو نظام الدوله یوازې لاړ او ژمنه یې وکړه چې د شاه د عسکرو له یوه کنډک سره به بېرته راشي. نوموړی چې کله پر اس سپور ستون شو، له بامونو څخه ډزې پرې وشوې، خو ویې کړای شول چې په جګړې خپله لاره بالاحصار ته وباسي.

په دغه وخت کې د مخالفینو مشران داسې یوه ټولکه وه چې له ناراضه شاهي پلوو، بارکزي سردارانو، ځانځناکه اشرافیانو، چې د پوځي اصلاحاتو په هکله په غوسه وو، پخواني وزګاره بېروکراتانو او له منځنۍ پوړي «علماوو، چې د شاه په چوپړ کې نه وو»، جوړه شوې وه. دوی د شور بازار په کوټ کې عاشقان او عارفان ته راورسېدل اوعبدالله خان اچکزي چې سمدستي یې د پاڅون پوځي قوماندې په لاس کې اخیستې وه، دوی ته لارښونه کوله. دوی په یوه باغ کې مورچلې ونیولې چې د برنز کور ته څېرمه و. کالن مکنزي په خپله یاد لیکچه کې یادونه کړې چې د مخالفینو مشرانو «له برنز څخه د داسې سړي په توګه کرکه درلوده چې په ټولیزه توګه داسې باور کېده چې ده انګرېزانو ته د افغانستان لاره وښوده او ادعا یې کوله چې له دوی سره یې په مناسب درناوي چلند نه کولو. که څه هم برنز فکر کولو چې د ټیټې کچې خلکو په منځ کې یې ګرانښت درلود، خو په دې کې ډېر اړنګ شته چې همداسې به وو حال دا چې مشرانو نوموړي ته د نظم یو داسې سیستم د اصلي پلي کوونکي په سترګه کتل چې دوی ته ډېر ناوړه و.»[۸] کله چې برنز دوی ته ځړي ورولېږل چې د مخالفینو د مشرانو د سرټکونو په اړه وپوښتي او خبرو ته بلنه ورکړي، دوی له لمړي ځړي څخه سر غوځ کړ او نور یې پرېښودل چې دغه ځواب برنز ته ورسوي. ورپسې، د مشرانو سرپرسته امر وشو چې بامونو ته وخېژي او د برنز د هستوګنځي شا ته ځانونه ورسوي. برنز ته باید هېڅ ځای پرې نهښودل شي. موهن لال لیکلي: «اوس یې هرې خوا ته څه نا څه دوه سوه کسه راغونډ شوي وو او سېر الکساندر برنز د خپلې پاسنۍ کوټې له کړکۍ نه له پاڅون کوونکو څخه د ارامۍ غوښتنه کوله او ټولو ته یې د ښه انعام ژمنه وکړه. له برنز سره کپتان ویلیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

برادفوټ، د جنرال سېل د سور سري انجنیر کشر ورور او د برنز خپل کشر ورور، چارلس چې لږه موده مخکې کابل ته راغلی و، هم په بالکن کې وو.»

په داسې حال کې چې برنز پر پاڅونوالو چیغې وهلې، برادفوټ له سینې څخه لږ ښکته [د دان پور] په مردکي ولګېد. برنز او ورور یې دغه ټپي ښکته راوړ او په لاندې خونه کې یې ځای پر ځای کړ. [سپاهي] ساتونکو چې له سختو ډزو لاندې وو، د مخالفینو د پرمختک مخه نیوله. د سېر الکساندر ځینو چوپړیالانو غوښتل چې نومورې په خبمه کې ونغاړي او په اوږو یې په داسې بڼه یوسي لکه نور چې د چور مال وړي، خو ده وویل چې خپل ورور او ټپي ملګری کپتان برادفوټ نه شي پرېښودی.

په دغه شېبه کې بلواکر وتوانېدل چې د برنز د کور دروازې ته اور واچوي. «کپتان برادفوټ د اور لمبو وخوړ او د اور لمبې هغه کوټې ته ورسېدې چې سېر الکساندر او ورور یې په کې درېدلي وو. دوی د لمبو کچې ته کتل او د رحم او ښېنې له پاره یې زاری کولې. ورپسې بریدمن چارلس باغ ته ووت او مخکې له دې چې ټوټې ټوټې غوڅ کړل شي، شاوخوا شپږ کسه یې ووژل.»

موهن لال پر خپل بام ولاړ و او په وېره یې ننداره کوله په داسې حال کې چې د برنز له کوره مردکیو دهوالونه سوري کول او د ده شاوخوا د کړکۍ شېښې یې ماتولې. اوس ټوپکوالو نومورې پر بام ولید او دی باید ژر تر ژره ووځي. دی د خپلې حویلۍ د بهرني دهوال له هغه سوري څخه ووت چې مخکې یې د تېښتې له پاره جوړ کړی و. پلان یې دا و چې په مراد خانۍ کې پر دهوالونو چاپېر د قزلباشو مېنې ته چې شه دفاع ترې کېده، په منډه لاړ شي او د برنز د مرستې له پاره انګرېز پلوه شیعه مشر، خان شېرین خان راولې، خو کله چې په واټونو کې په منډه و، مخالفینو چې له مخامخ لوري څخه راروان وو، دی ونیو او ترې چاپېر شول. همغه وو چې د کافرانو د جاسوس په توګه له ده څخه سر غوڅ کړي، د شه بخته، سپین ږېری بارکزی مشر او د دوست محمد د تره زوی، محمد زمان خان چې موهن لال یې یو کال مخکې د تسلیمۍ او د شاه شجاع په دربار کې د ځای لاره برابره کړې وه، مخالفینو ته په مخه ورغی:

دغه نواب له خپل کور څخه بهر راغی او هغه څوک یې ورتل چې زه یې نیولی وم. زه یې د دوی له لاسونو څخه کش کړم، له ځان سره یې ستون کړم او د خپلو شځینه په منځ کې یې ځای راکړ. دوی چې زما له لوري څه وخت مخکې مرسته ترلاسه کړې وه، ما ته یې د سهارنۍ له پاره یو قاب ښایسته پلو راوړ. د افغانانو په لاس او له دوی سره په ناسته کې به دغه خواړه په یوه بله موکه کې ناڅاپي او ډېر ارزښتمن وای، خو په اوسنیو ناورینجنو شېبو کې داسې برېښېدل چې د وریجو هره دانه زما په ستوني کې بندېده. زه اوس په یوه تیاره کوټه کې کښېنول شوم او ور راپسې کولپ کړل شو. مهربانه نواب له ما څخه وغوښتل چې خپلې کوټې له کوتو څخه وباسم او چېرته یې پټې کړم چې حرص د ده زوی دې ته ونه هڅوي چې د کوتیو له پاره زما کوټې غوڅې کړي. په عین وخت کې زما کور په بشپړ ډول لوټ شو.[۹]

لکه څنګه چې موهن لال چې هر څه یې له نږدې لیدل، اوس د شځینه په منځ کې پټ کړل شوی و، د کوم بل شاهد داسې څرګندونه نه ده پاتې چې د برنز وروستۍ شېبې بیان کړي او تر یوې کچې هغه بېلابېلې نسخې چې اوس شته، ټولې کنګوسې دي. تر ټولو ناشونې او په رښتیا تر ټولو خیالي نسخه د میرزا عطا ده. په دې اړه د نومورې نکل داسې دی:

داسې ویل کېږي، کله چې غازیان هستوګنځي ته په زور ننوتل، په دغه مهال کې برنز د کور په خصوصي برخه کې له خپلې معشوقې سره د شهوت او خوند تود غسل کولو... دغه شېبه غازي چریکان ور ننوتل او ټول یې د ژوند د بدلون له کوټې څخه را وایستل، په تورو یې ټوټې ټوټې کړل او د مرګ په ایره دانۍ کې یې وغورځول. په کور کې هر څه لوټ شول. جنګیالیو د خزانو بکسونه پرانیستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپلې لمنې پې د کمپنۍ له سکو څخه چې اوچت شرنګاری پې کولو ډکې کړې. وروسته پې د تنخواوو د معتمد، کپتان [هیو] جانسن پر کور وېړ وکړ او د نوموړي خزانه او د کدام ټولې زېرمې پې لوټ کړې. هر انګرېز چې په ښار کې و، هڅه پې کوله چې ژر تر ژره ادې ته وتښتي.[۱۰]

د دغه نکل یو بل ډول، منشي عبدالکریم په *محاربه کابل وکندهار* کې لیکلی. منشي عبدالکریم هم لکه میرزا عطا په دې اند و چې دغه کړکېچ ګواکې د برنز لوېې جنسي اشتها وزېرولو. د منشي په اند، د اور بلبدنه د عبدالله خان اځکزي د وینځې له کبله نه، بلکې «له یوې افغانې ښځې سره په شهوت کې د برنز ډوبېدل او د هغې د مېړه بندي کول وو».

داسې ویل کېږي چې یوه ورځ برنز د ښار د حالاتو د ارزونې له پاره کرښېده چې ناڅاپه پې یوه ښایسته افغانه ښځه تر سترګو شوه چې د خپل بام پر سر ولاړه وه او په ښایست کې بې جوړې وه. برنز پې په لیدو سمدلاسه لېونی شو، خپله دنده پې هېره کړه او د تقوا او شرم حس پې له لاسه ورکړ. وروسته له دې چې ېرته خپل دفتر ته لاړ، سمدستي پې کوټوال یا د پولیسو مشر ته وویل چې د هغه ځانګړي کور چې په هغه ځانګړې مېنه کې دی ځښتن ورته راولي. دغه پولیس لاړ چې ورکړل شوی امر تر سره کړي. دی ېرته له یو ځوان، صادق، او پرهېزګار افغان عسکر سره راغی. نوموړی د دغه کور ځښتن او د دغې بې جوړې ښایسته ښځې مېړه و. برنز وویل: «زه تا ته یو کار لرم - که دې زما وړاندیز ومنلو، زه به تا افسر کړم، زه به تا بډای کړم، زه به تا یو له خپلو نږدې اشنایانو ځخه وکښم!» دغه ځوان عسکر وپوښتل: «دا کوم کار دی چې زه پې باید ستا د هیلې د پوره کولو لپاره د ترسره کولو هڅه وکړم؟» برنز وویل : «ته یوه ښځه لرې، ښایسته لکه د ځورلسم سپوږمۍ. ما ستا د کور د بام پر سر ولیده. زه یې له خپل ذهن ځخه نه شم ایستلی. ما ته پې راکړه. ما پرېږده چې هوس مې پوره کړم او هر هغه څه چې ته پې غوښتنه کوې، هغه به ستا شي.»
ځوان عسکر له شرم ځخه په لړېکه شو، د ننګ له ترخه غضب او ځاځ ځخه ډک شو او په پسارې پې وویل: «مردار ځناوره! له خدای ځخه وېره نه لرې؟ زه یو بروا• یم چې خپله ښځه د سرو زرو په بدل کې پر تا خرڅه کړم. خبردار، که دې یوه بله خبره وکړه، زه به د خپلې تورې پر څوکه ځواب درکړم.» برنز چې غوښتل پې خپله سربدالي پټه کړي، دغه سړي ته پې زولانې واچولې او په تل خونې زندان کې پې لکه یو رښتینی قاتل واچاوه.

د منشي عبدالکریم په قول، دا د دغه عسکر خپلوان وو چې وروستنی ګوزار پې پر برنز وکړ:

د دغه ځوان عسکر دوولس خپلوان د برنز کوټې ته ننوتل. له دوی ځخه دوه کسانو برنز ته لاس کړ، پر ځمکه پې ځملاوه او یو پې پر سینه کښېناسته او په چیغه پې ورته وویل: «ځناوره، ته د سپېڅلو ښځو د بې عزته کولو جرات کوې؟ که ته د عدالت په محکمه کې مشر وای؛ نو راته ووایه چې د دغسې بېشرمه جزا به څه وه؟ د یهودو، عیسویانو او د زردشتیانو د عدالت کتابونه په دې اړه څه وایي؟» برنز د خپل ژوند د ژغورلو له پاره د ښځې زارۍ وکړې - خو د ده زاړیو پر افغانانو اغېز ونه کړ. وروسته له دې چې کور پې لوټ کړ او ټول هغه څوک پې ووژل چې د برنز د مرستې له پاره د دوی په مخه ورتلل، برنز پې وواژه، مړی پې توټې توټې کړ، ږېره پې پرې کله کړه او سر پې په واټونو کې د نندارې له پاره وګرځولو. وروسته بلوا کوونکي زندان ته لاړل، د زندان پر ساتونکو برلاسي شول او دوی پې ووژل. بیا پې دغه ځوان عسکر او نور زندانیان ازاد کړل. یوې بلې ډلې د Bakshi پر خزانه برید وکړ، په خپلو تورو پې ټول ساتونکي او نور مامورین پې چې هلته ومونډل پر ځمکه وغورځول او بیا پې څه چې په خزانه کې وو چور کړل.[۱۱]

د دغه بهېر درېیم ډول چې د افغان جګړې لوی ویکتوریایي پېښلیکونکی، سېر جان کې پې غوره ګڼي، وایي چې په داسې حال کې چې د برنز کور لمبو نیولی و، یو «نامالوم کشمیري مسلمان» ده ته د مرستې وړاندیز وکړ. دغه نامالومه سړی - چې په هېڅ نورو پېښلیکونو کې پې یادونه نه ده شوې - هغه بالکن ته لاره پیدا کړه چېرته چې برنز او ورور پې له بلوا

• بروا: مرده ګاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د ژغورنې په هڅه کې وو او پر قران یې قسم وکړ چې دوی به د کور شا ته د باغ له لارې خوندي ځای ته ورسوي. لکه څنګه چې اوس دا واضـح وو چې مېکناټن د خپل ځوان مرسـتیال د ژغورنې نیت نه درلود، «دواړو ځایې جامې واغوسـتې» او په دې هیله چې دوی به وتښـتېدلی شي، په دغه سـړي پسې ښکته د باغ په لور سـتانه شـول، خو دوی لا څو ګامونه نه وو اخیسـتي چې «بې وفا کشـمیري په اوچت غږ چیغه کړه: «وګورئ ملګرو! سـکندر برنز دغه دی!» بلواګرو له یوې دقیقې څخه په لږ وخت کې قربانیان ووژل».[۱۲]

موهن لال یې ځلورم ډول لري چې ښـایي تر ټولو معتبر او بې ارنګه ډېر خواشـینوونکی دی. نوموړی وایي، وروسـته له دې چې په ښـځینه کوټه کې د الماري ور یو سـاعت ورپسـې کولپ و، محمد زمان خان ته یې زاري وکړې چې بام ته یې پرېږدي. کوربه یې اجازه ورکړه، خو په دغه شـېبه کې هر څه پای ته رسـېدلي وو. برنز او د لسـو کلونو را په دېخوا د یون نږدې ملګری یې وژل شـوي وو او د کور پاتې برخې یې د اور په لمبو کې پټې وې، خو د نواب د سـاتونکو په قول چې وروستنی شېبې یې د کلا له برج څخه لیدلې وې:

کله چې چارلس ووژل شو او ټوله کوټه له اور څخه ډکه شوه، برنز ار شو چې هغه دروازې ته لاړ شي چې باغ ته پرانیستل کېده. دلته یې کټې کوڼې ته زاري وکړې چې ژوند یې وسـپموي، خو پر ځای یې د ښـکنځلو او سـپکاوي له باران سـره مخ شـو... د خوندیتوب ټولې هیلې یې له لاسـه ورکړې؛ نو د غاړې تور دسـتمال یې خلاص کړ او خپلې سـترګې یې پرې وتړلې چې پوه نه شي چې مرګونی کوزار له کوم لوري پرې ورځي. وروسته له دې یې بهر ته ګام کېښـود او په یوه دقیقه کې ځاځمنو بلواګرو ټوټې ټوټې کړ.[۱۳]

مولانا کشمیري لیکلي: «د زړورو افغانانو تېرو تېغونو د نوموړي مړی د هډوکو په ذرو بدل کړ.»

دوی یې اوچت وځړول چې ټول یې وویني
له هر کوټ څخه د وینو سیند بهېده
د ده ټوله شتمني او مال یې په غنیمت کې یوړل
لکه د مني باد چې له وني څخه پاڼې ورېږوي[۱۴]

له دې څخه لږ وخت وروسـته مخالفینو په هېواد کې ټولو مشـرانو ته یوه اعلامیه ولېږه: «د روژې مبارکې میاشـتې د درېیمې سـه شـنبې په سـهار له نورو اتلانو سـره چې لکه زمري هنګامه یې جوړه کړې وه، مور د سـکندر برنز پر کور یرغل وکړ. د سپېڅلي او قدیر خدای په فضل، زړور جنګیالي له خپل کمین څخه ښي او کین لوري ته خواره شـول او د یو شـمېر د پام وړ پرنګیانو سـرېره، سـکندر برنز او نږدې ۵۰۰ د کنډک پوځیان یې پر تورو باندې په بشـپړ ډول نابودۍ او ابدي سزا ته وسپارل.»[۱۵]

د برنز بې سره تنه په واټ کې پرېښـودل شـوه چې د ښار سـپي یې وخوري. د څه کم یوې اونۍ له پاره یې هېڅوک حتی د لیرې کولو له پاره د هڅې په فکر کې هم نه وو. بلاخره د برنز ملګری، نایب شـریف چې له برنز سـره یې ډېر مسـت مانښامونه تېر کړي وو، خپل یو چوپړیال ور ولېږه چې خوسا شوي پاتې شونې یې په خپله د برنز په باغ کې ښخ کړي.[۱۶]

سېر الکساندر برنز، سرباز، ځارکر، کرځندوی، دیپلومات او له بریا څخه محروم شوی د استازي مرستیال د مړینې پر مهال یوازې ۳۶ کلن و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانځمن بلواګر وروسته له دې چې د برنز کور او د جانسن خزانې ته یې اور واچاوه او د دغو دوو کورونو اوسېدونکي یې ووژل، د سنیانو له مرکز عاشقان او عارفان او شوربازار څخه لاړل او د شاه زمان د پل خشتي جومات له لارې له پله څخه تېر شول چې نوري نښې وموميږي. په عین وخت کې کله چې د چور او ګټې خبر خپور شو، د کابل له اطرافو څخه وسلوال قبیلوي خلک ښار ته راتویې شول. فیض محمد لیکلي: «د شاوخوا سیمو خلک د برنز له وژنې څخه خبر شول او په داسې حال کې چې شاه شجاع او انګرېز افسران لا تر اوسه د یو پلان په جوړولو بوخت وو، په لنډ وخت کې ډېر خلک په ښار کې غونډ شول... دغلزیو پلې عسکرو د ډوډۍ کڅوړې پر شا وې او اسوالو یې د خپلو زینونو په کڅوړو کې اچولې وې. دوی مخکې له دې چې خپل داسې نا اړین ځنځونه پر خپلو ځایونو کې پرېږدي، سمدلاسه ښار ته بې اړنګه د ننه شول.»[۱۷]

مېرمن سېل تېره شپه ناوخته لا د مخه له خپل بام څخه ګڼ شمېر وسلوال کوهستاني اسوال لیدلي وو چې د ښار په لور را روان وو. اوس کابل ته له هر لوري او د هر قوم وسلوالو خلکو د لرې ویاله په سیلاب بدله شوه. میرزا عطا لیکلي: «عبدالله خان اچکزي او امین الله خان لوګري رضاکارو وسلوالو ته چې له هر لوري په اتنۍ، ډولونو او خوښۍ راتلل، ښه راغلاست وویل. دوی یې د اسلامي جګړې په ستندرد له دېوالونو څخه ښه راغونډ کړل او د برید امر یې ورکړ.»[۱۸]

په هغه سهار چې د برنز پر هستوګنځي یرغل وشو، د مخالفینو شمېر شاوخوا ۳۰۰ کسه و، خو ۴۸ ساعته وروسته د جنګیالو شمېر چې په ښار کې راټول شوي وو، څه نا څه ۳۰۰۰ کسانو ته اوچت شو، درې اونۍ وروسته د دوی شمېر نږدې یوې ښسارې ۵۰۰۰ زره کسیزې کچې ته ورسېد چې په دې کې ښلابښلې ډلې له بیلابیلو ګیلو او انکېزو سره راټولې شوې وې چې پر انګرېزانو یرغل وکړي. لکه څنګه چې دغه ښلابښلې ډلې، چې کله کله سیالې هم وې، جلا جلا راورسېدې، دوی ځان ته ښل کمپونه جوړ کړل: په حقیقت کې او په ځانګړې توګه په پیل کې، انګرېزانو هېڅ کله دا خیال نه کولو چې دغه مخالفین د دوی پر ضد یوه متحده قوه وه. د بارکزیو پلویانو په شاه باغ کې چې د شاه جهان د یو تفریحي باغ مخ په نړېدو پاتې شونی و، ځای ونیو، کوهستاني تاجکانو په دهمزنګ کې کمپ جوړ کړ، سوښلي غلزي د محمد خان په کلا کې غونډ شول او سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي، لکه امین الله خان لوګری په زاړه ښار کې کنې شمېر درلود. ډېر راغلي خلک سدوزي نخبه ګان نه، بلکې له څه ناڅه وړو ډلو څخه وو: ځینې یې د کابل سوښل او ختیځ ته د درو او غاښیو او د کوه دامن او لوګر نارامه پښتانه وو، خو داسې برېښېدل چې په لمړیو کې دا دوامداره یاغي کوهستانیان وو چې ډېرې یې جوړ کړې و. یو کال مخکې دوی د برنز او سېل زیانمنوونکي جزایي کمپاین ډېر اغېزمن کړي وو او اوس نقشبندي پیرانو، په تېره بیا د میر مسجدي خپلوان، میر افتاب هڅولي وو چې له ده سره په کنې شمېر کې د نومبر د درېیمې په ماښام راشي. ځینې خلک لکه لوګریان له خپلو مشرانو سره راغلي وو، نور په انفرادي ډول د سني رادیکال علماوو په نارو او همدا راز د لوی لوټ د کنګوسو په اوږدو راغلل. شاه شجاع وروسته لیکلي چې د ده په باور: «دغه خلک د دین له پاره نه، بلکې د دغې نړۍ د شتمنۍ له پاره راغلي وو چې دوی خپل ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې ورکوي او له مرګ څخه وېره نه لري.»[۱۹] خو بې اړنګه، مخالفینو د جهاد یا دین له پاره د جګړې خبرې کولې چې خلک د جګړې له پاره جلب او خپل انقلاب توجیه کړي - دا د افغانستان په کورني تاریخ کې څه نا څه یو نوښت و ځکه چې مخکښ ډېرې شخړې په خپله د مسلمانانو تر منځ نښتې.* محمد حسین هراتي لیکلي: «ټول اتباع، لوی او کوچني، بډای او بې وزله، ملکي او پوځي خلکو ته پر قران سوګند ورکول کېده چې د جګړې ملاتړ وکړي.»[۲۰]

د مخالفینو لمړنی نښې د ښار او اډې تر منځ یو شمېر برجونه او کلاوې وې چې انګرېزي بیوروکراتو د زېرمې له پاره غوره کړې وې. هراتي لیکلي: «دغه ټولې کلاوې ښار ته نږدې پرتې وې. چریکانو ته د باغونو او لښتیو لرې، چې کنو ونو پوښلې وه، دا کار شونی کړی و چې په اسانۍ دغه کلاوو ته ورنږدې شي.»[۲۱] د داسې نښو غوره کول تصادفي نه وو: د مخالفینو مشران پوهېدل چې انګرېزان د خپلو اکمالاتو د ساتنې له پاره په اجراتو کې پاتې راغلي وو. دوی خپل اکمالات په اډه کې د ننه نه، بلکې د جعفرخان، نشان خان او محمد شریف په کلاوو کې زېرمه کړي وو. دوی پوه شول چې که دغه کلاوې ویجاړې او یا ونیسي، انګرېزان به یا له لوړې مړه شي او یا به د مهماتو د نه شتون له امله تسلیم شي او یا به دغه دواړه وشي؛ نو سمدلاسه د برنز له مړینې وروسته، دوی له ښار څخه ووتل چې کلاوې ویجاړې او زېرمې یې لوټ کړي. دوی د جعفر خان کلا ونړوله او اور یې ور واچولو. بیا یې د محمد شریف کلا ته چې اډې ته نږدې وه، مخ کړ او بیا غازیانو د دېوالونو نړولو ته پام واړولو. دوی د مېړیانو په څېر د بنسټ په کیندلو پیل وکړ.[۲۲]

دغه سهار کپتان کالن مکنزي په دربیمه کلا کې، د نشان خان کلا، چې د برید له پاره په نښه شوې وه، وښښ شو. دغه کلا د شاه د ځواکونو اکمالاتو ته ځانګړې شوې وه او په کې د نهو میاشتو له پاره اوړه، د ځارویو واښه او د انګرېزانو طبي اکمالات زېرمه وو. د کلا یوې خواته کانال او د قزلباشو مرکز، مراد خاني پراته وو او بله خوا یې د شاه باغ سره نښتې وه او د انګرېزانو له اډې څخه یې یوازې څه د پاسه یو میل واټن درلود. مکنزي په ښار کې د اړودوړ اوازې مخکې اوربدلې وې، خو د غونډ د حسابونو په تصفیه کې ډوب و. نوموړي غوښتل مخکې له دې چې سبا ته د پېښور په لور له مېکناټن سره ملتیا وکړي، دغه محاسبې بشپړې کړي.

ناڅاپه یو بربنډ سړی زما مخې ته ودرېد چې پر سر د تورې له دوو ژورو او په مټ او ځان کې د دان پور د پنځه کولیو له تپونو په وینو سور و. نوموړی د مېکناټن یو اسوال [سوار] و چې ما ته یې د یو پیغام د سپارلو له پاره رالېږلی و، خو په لاره کې د پاڅونوالو تر برید لاندې راغلی و. دا ما ته د حالاتو په اړه یو لوی خبرداری و؛ نو سمدلاسه مې د دروازو د امنیت امر وکړ او په عین وخت کې مې د کپتان د کور [چې له کلا څخه په لږ واټن کې پروت و] په پاسني دېوال کې د تیرکش ایستلو امر وکړ. په دغه کور کې یو بریدمل او نهه سپاهیان ګمارل شوي وو. په داسې حال کې چې مورِ د پورتنیو کارونو په ترسره کولو کې بوخت وو، له ده افغانانو څخه وسلوال وکړي د باغونو له لارې را وښېدل او پر مورِ یې ډزې پیل کړې... زما یو کس مړ او بل سخت ټپي شو.

ورپسې، بریدګرو ټول شاه باغ ونیو. که څه هم د مکنزي سرپرسو چې په دوامداره توګه مرګ ژوبله ور اوښته، دوی له کلا څخه تر درانه اور لاندې ونیول خو بېځایه یې نه شوای کړی.

*په دغه سیمه کې د جهاد د کلیمې د کارونې دوه مخکښ بېلګې شته وې. احمدشاه ابدالي دا کلیمه پر پنجاب باندې د یرغل د توجیه له پاره وکاروله او دوست محمد له رنجیت سېنګ څخه د پېښور په ښرته نیولو کې تري کار واخیست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورځې په بهير کې مخالفينو د کانال اوبه بندې کړې وې او داسې کلکه ځارنه يې ور څخه کوله چې زما يو ملاتړی يې چې د اوبو د راوړلو هڅه يې کوله وويشت، خو له نېکه مرغه، مورې يو زوړ ځاه چې اوبه يې د څښلو وې، پيدا کړ. نږدې د غرمې پر وخت مورې د عسکرو په چانټو کې له مهماتو پرته نور مهمات نه درلودل. ما له کپتان ټرور سره اړيکه ونيوه. نومورې لږ تر لږه مهمات راولېږل، خو نوره مرسته يې را ونه لېږله. د کپتان لارنس زړور وراندېز چې که دوه ټولې ورکړل شي، زما مرستې ته به راشي، [د الفنستون او مېکناټن له خوا] رد شو. په مابنام کې مې خوراکي توکي له دولتي زېرمې څخه ووېشل. د شپې په ترڅ کې بريدونو په وقفه يې توګه دوام درلود او مورې په ناوړه اړنګ کې وو چې دښمن مو شمال ختيځ برج کمزوری کوي.[۲۳]

هغه ماسپښين کله چې مکنزي د خپل ژوند له پاره جګړه کوله، د مخالفينو مشرانو د ښار د ننه په خپلو غوراوېو بيا کتنه کوله. تر دغه ماسپښين پورې دوی ټولو خپل اسونه زين ساتلي وو چې انګرېزان د ځوابې برېد په وسيله د دوی مرکزونو ته د ننه نه شي،[۲۴] خو دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې انګرېزانو دومره ټکان خوړلی و چې په يوه واحده او مناسبه توګه يې د پاڅون ځواب نه شو ورکولی. يو شمېر مشران چې په پيل کې يې انګرېزانو ته د مرستې وراندېز وکړ او وروسته يې د دوی وارخطايي وليده، اوس کرار کرار شاته کېدل او پر ځای يې تلې ته کتل چې کومه خوا يې درنېږي.[۲۵] وېنسنټ ايير په خپله يوه تبصره کې ويلي: «پرته له دې چې عاملينو ته جزا ورکړل شي، زمور د هېوادوالو وژنه او د دولتي او شخصي شتمنيو ورانونه له ادې څخه د يو ميل په واټن کې او د بالاحصار له دېوالونو لاندې ترسره شوه. زمور له خوا د داسې کمزورۍ ښودنه، دښمنانو خپله غښتلتيا وګڼله – همدا راز هغه خلک يې زمور پر ضد واړول چې له پاڅون سره د يو ځای کېدو له ګروهنې سره سره، تر اوسه بې پرې پاتې شوي وو او بلاخره يې ملت زمور د تباهۍ له پاره يووالي ته وډوماره»[۲۶] ؛ نو د دې له پاره د مخالفينو د مشرانو لمړنی ګام دغه پرېکړه وه چې دوی ته به دا ښه وي چې يوې چټکې وتنې ته د تياري پر ځای، ځانونه په يو لنډمهالي حکومت کې تنظيم کړي او يو مشر وټاکي ځکه چې پرته له دې څخه د جهاد اعلان روا نه و.

لکه څنګه چې د پاڅون په پيل کې تر ټولو ډېر مخکښ اشرافيان شاهي غوښتونکي وو، د دوی لمړی اند دا و چې شاه شجاع ته د دې فرصت ورکړي چې خپل ملحد ملاتړي وشړي. له انګرېزانو څخه د شاه ناراضتيا په پراخه کچه څرګنده وه، خو د هراتي په قول، د مخالفينو دغه وراندېز د شاه له خوا له سختې ترتنې سره مخ شو:

د مخالفينو مشرانو يو پلاوی اعلحضرت ته ولېږه او ورته ويې ويل: «تاسې زمور پاچا ياست او مور د بهرني اشغال پر ضد ستا د ملاتړ په لټه کې يو. مور هيله کوو چې تاسې له دغه بهرني قوم څخه ځان بېل کړئ.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «زما واکمني له انګرېزانو چې زه يې دېرش کاله دروند مېلمه وم، بېلېدونکې نه ده. که څه هم د نظام الدوله او وزير په توګه د ناکاره عثمان خان کمارنې ډېر خپګان رامنځته کړ، خو زه دوی ته په زړه کې کرج نه لرم. هر څه چې پر دوی باندې کېږي، پر ما دې هم وشي.» مخالفين چې د شجاع د همکارۍ په خپلولو کې پاتې راغلل، نومورې يې کافر اعلان کړ.[۲۷]

د يو سدوزي په نه شتون کې چې د دوی مشري وکړي، پاڅونوالو بارکزيو ته مخ واړولو. له څو اونيو راهيسې داسې کنګوسې وې چې بلاخره د دوست محمد تر ټولو هوښيار او هوډمن زوی، اکبرخان له بخارا څخه تښتېدلی، خو د ده په نه شتون کې مخالفين اړ شول چې د نومورې تر ټولو مشر د تره زوی، زمان خان ته ورشي. زمان خان هغه کس و چې موهن لال يې مخکې وژغورە. کله چې نومورې د پاڅون په هکله لمړی واورېدل، خپل زوی يې چې شجاع نومېده او د شاه شجاع زوی بللی هم و، کپتان ټرور ته ولېږه چې د مرستې وراندېز ورته وکړي.[۲۸] اوس يې چې کتل د تلې کومه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوا درنښي، نومورې د پاڅون مشـــري ومنله او مښکناټن ته يې په ادب وليکل چې «که څه هم خوښـــه يې نه وه، خو مشـري يې ځکه ومنله چې د ډېر تاوتريخوالي مخه ونيسـي». ده وويل چې حاضـر دی چې د شـاه شـجاع وزير شـي او د خبرو اترو په وســيله په ســوله ييزه توګه د انګرېزانو وتلو ته لاره هواره کړي. ناخوښ هراتي ليکلي: «دوی محمد زمان خان د خپل مشـــر په توګه وټاکه. نومورې په «بډای کوچې» نومور دی، يو اطرافي ځښ اوس په کابل کې تر ټولو ډېر واکمن شـو.»[۲۹]

د پاڅون دوه رښـتيني مشـران هېر نه شـول: امين الله لوګری د محمد زمان نايب وټاکل شـو، (دغه لقب يې په ويارِ د خپل ژوند تر پايه وساته) او عبدالله خان اچکزی د مخالفو وسلوالو د اعلی سرقوماندان دنده واخيسته. ورپسې يوه اعلاميه خپره شوه: «نواب زمان خان بارکزی، غازي، په نرمۍ او مهربانۍ کې د وخت ګل، او په ديني سرښندنه کې د پېر حيرت، د ټولو قومونو مســلمانانو له خوا د ايماندارو امير او د مجاهدينو امام وټاکل شـــو او ټولو په دغه لقب ومانه.»[۳۰] له دې څخه لږ وخت وروسـته، ملايان او ملنګان د ښار واټونو ته راووتل، ډولونه يې وهل او په رسـمي توګه يې جهاد اعلان کړ.

مخکې له دې چې پاڅون نور هم پياوړی شـي، په بالاحصـار کې شـاه شـجاع د يو چټک غبرګون په حياتي ارزښـت پوهېده. نومورې مښکناټن ته هک پک و چې ولې ځوابي بريد نه کوي: د نومورې نه يوازې چوپتيا، بلکې د سـولې په وخت کې د ده نات چې د افغان دولت هره دقيقه يې اداره کوله، له اوسـني حالت سـره په نېغ ټکر کې وو، خو په ښـار کې له وېرې څخه له ډک وضعيت سره موازي، په اډه کې انګرېز مشرتابه په عجيبه توګه کرار ناسـت و. داسې لکه چې وېرې کنګل کړی وي. هراتي ليکلي: «اعلحضـرت بلاخره خپل سـرمنشي په اډه کې مښکناټن ته له دغه پيغام سـره ولېږه: «اوس ځنډ يا کرار ناسـتي ته وخت نه شـته. سـمدلاسـه عسـکر ولېږه چې ښـار له ټولو خواوو کلابند کړي او مخکې له دې چې نه کنټرولېدونکې کچې ته ورسـېږي، دغه بلوا وځپي. مشـران يې ونيسـه مخکې له دې چې بشـپړ نظم پيدا کړي، دا کار تر اوسـه هم شـونی دی.»» هراتي زياتوي:

له بده مرغه د مښکناټن په اند اعلحضـرت هسـې بې کچې وارخطا و؛ نو يوازې د سـپاهيانو يو بلوک يې له توپونو سـره بالاحصـار ته ولېږه چې اعلحضـرت ته سکون ورکړي. اعلحضـرت يو ځل بيا يو بېړنی پيغام ورولېږه: «مور پر حاضـر وخت کې د بالاحصـار په کلا کې پوره خوندي يو، خو تر ټولو اړين د ښـار امنيت دی چې بايد سملاسي بېرته راوسـتل شي او که نه، دغه ياغي سړي به هېڅ کله اېل نه شي!» د مښکناټن يوازينۍ ځواب دا و: «ولې دومره بېړه؟» که مښکناټن د اعلحضـرت مشـوره منلې وای او سـمدلاسـه يې مناسـب انګرېز عسـکر له هرې خوا د ښـار د کلابندۍ له پاره لېږلی وای او د مشـرانو د کورونو په سـوځولو يې نورو ته د عبرت درس ورکړی وای، دې به د خدای وېره د بلواګرو په ســترګو کې ننه ايســتلې وای او نظم به بېرته راغلی وای! خو په دغه حالاتو کې، مښکناټن زړغی• و او اعلحضرت يوازې د خپلو ساتونکو يوه وړه ډله درلوده؛ نو د مښکناټن خوښې ته يې سر ټيټ کړ.[۳۱]

په اډه کې انګرېز عيني شـاهدانو ليکلي چې مښکناټن د خپل مرسـتيال له ډاروونکې وژنې سـره سـره، په کومه کچه د حالاتو د جديت په اړه غلطه ارزونه وکړه. وينسـنټ ايير ليکلي: «مښکناټن په پيل کې پاڅون جدي ونه ګنلو او زمور پر وړاندې د عـامه خلکو د احســاســاتو په اړه د ده څرګندونو نـه يوازې ځـان بلکې جنرال هم دوکـه کولو، خو نـاوړه

• زړغی: زړه نا زړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقیقت ژر راته څرګند شـــو.»[۳۲] په رښـــتیا، د ماســـپښـــین په پیل کې د دې پر ځای چې ځوابي بریـد وکړي، مېکناټن د شـــاتک پرېکړه وکړه. نوموړي له اډې څخه بهر خپله ودانۍ پرېښـــوده او خپله ملکي اداره یې اډې ته ولېږدوله. په عین وخت کې الفنسټون امر وکړ چې د اډې پر دېوالونو باندې دې د ساتونکو شمېر دوه برابره شي. پرته له پورتنیو کړنو، د ۵۰۰۰ وســـلوالو عســـکرو، کې شـــمېر د اس توپچي او د یوه کال له پاره د مېماتو له درلودلو ســـره ســـره، انګرېزي قوماندانانو هېڅ ونه کړل. الفنســـټون، مېکناټن ته لیکلي: «ګورو به چې ســـهار به څه حال وي او بیا به فکر وکړو چې څه باید وشـي.»[۳۳] نه ماتېدونکي مېرمن ســـبل په غوســـه وه. نوموړې لیکلي: «هر څه په ســـربدالۍ او زړغي توب کې وو. اســـتازی پر خپل اس ســـپور شـــو او دروازې ته لاړ او بیا بېرته راغی؟...»، خو مېرمن ســـبل لږ وخت وروســـته په نورو کارونو بوخته شوه. د نوموړې نوی زوم، بریدمن ستړټ په تذکره کې له بالاحصار څخه په وینو کې لت پت راوړل شـو. نوموړي خبرې نه شـــوای کولی ځکه چې پر مخ او اوږه د ټپونو له کبله یې عصـبي رشـتې زیانمنې شـــوې وې. خوله یې نه خلاصېده، ژبه یې پرسـېدلې او فلج وه. د وینې د ضایع کېدو له امله ګنګس او وضعیت یې ډېر ژوبل و. پرېوتی نه شـوی ځکه چې وینو یې ساه بندوله. په ډېره سختۍ او له ډېر درد سره، نوموړی د نورو په مرسته پاس وختو او هلته په کټ کې کښېنول شـو. ډاکټر هارکورټ یې زخمونه وتړل. نوموړی د لسو بجو په شاوخوا کې ټپي شوی و او اوس چې یوه بجه وه، زخمونه یې وچ کلک او وینې یې ټینګې شـوې وې.[۳۴]

په عین وخت کې جنرال شلټن له خپلو عسکرو سره د ښار له شا څخه ناوخته بالاحصار ته راورسېد، خو نه پوهېده چې څه وکړي. د ماسپښین په درېیو بجو جورج لارنس بېرته د شاه شجاع دربار ته راغی او د بې پلانه شلټن د پیدا کولو راپور یې ورانديې کړ:

پر ښـار یې د خپلو دوو توپونو اتکلي ډزې پیل کړې. د بریـد جنرال طرزالعمل دومره حیران کړم چې څرګندولی یې نه شـم ... [هغه] ډېر ټپرا، خپه او اندېښـــمن و او نه پوهېده چې څه وکړي. د نوموړي د مخ په هره برخه کې د ناتوانۍ تاپه وهل شـــوې وه. ده له ما څخه سمدلاسه پوښتنه وکړه چې څه وکړي او کله چې ما ورته وویل: «سمدلاسه ښار ته ننوځه.» ده کلک وترټلم او وېې ویل: «زما قوه بسنه نه کوي او دا‌سې نه ښکاري چې ته په دې پوهېږې چې د واټونو جګړه څه ته وایي؟...»

په دغه وخت کې پاچا څو ځله له ما څخه وپوښـــتل چې عســـکر ولې اقدام نه کوي او په دې ډېر ځاځناک برېښـــېده چې مور هېڅ نه کوو. شلټن د شـاه په اندېښـنه ښـه پوهېده چې دی باید د بلوا د ارامولو له پاره په فعاله توګه اقدام وکړي، خو دی په حقیقت کې په لویه کچه فلج و... [۳۵]

دغه فلج والی و چې د ناراضـــه مشـــرانو نابېره اعتراض ته یې لاره هواره کړه - انګرېز مشـــرانو خیال درلود چې دغه اعتراض د ځاځ یوه بې اسـرې څرګندونه ده، نه د یو لوی پاڅون ناره - چې خلک د اسلام له جنډې لاندې سره یو کړي او په نولســـمه پېړۍ کې هر چېرته انګرېزان په خپله امپراتورۍ کې له یوې خطرناکې ننګونې ســـره مخ کړي. په دې اړه لارنس دا‌ســې پایله لیکلې: «کومه زړغي او بې وســـي چې په پوځي شـــورا کې واکمنه وه، د هغو خلکو زړونه یې له کاره ایســـتلي وو چې باید په ســـېکمنتیا او پرېکندتوب یې اقدام کړی وای. د دوی د خواشـــینوونکي بې زړه توب له کبله، یوه ناڅاپي بلوا چې ســـمدســـتي د یوه کوچني ځواک په ګمارلو ځپل کېدای شـــوی، په یوه دا‌ســې پاڅون بدله شـــوه چې یو زړور پوځ یې له تباهۍ سره مخ کړ.»[۳۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع چې د ماښام په ترڅ کې خپل متحدین حتی په ډېره ناهیلۍ کې په ډوبېدو لیدل، د دوی د خوشحالۍ له پاره یې د ماښامنۍ مېلمستیا ورواندیز وکړ، خو دغه وړاندیز ته ځواب سور و. افسرانو په ځواب کې وویل چې دوی به څنګه مېلمستیا ته ځي، حال دا چې د دوی تشریفاتي یونیفورم په اډه کې پاتې دی؟[۳۷] که څه هم کابل په اور کې سوځېده او د دوی دریځ هره دقیقه کمزوری کېده، انګرېز افسران د مناسبو تشریفاتي ادابو په رعایت کې تر پایه هوډمن وو.

الډرېډ پاتېنګر د نومبر د درېیمې په سهار مخ په ټپرا کېدو و. نوموړی یوازې له سلو عسکرو سره په یوه مظبوطه شوې محوطه کې کمارل شوی و. دا په حقیقت کې د کابل شمال ته د ۶۰ میلو په واټن کې په لغماني Laghmani کې د یوې غونډۍ پر سر یو کاروان‌سرای و. همدا راز دغه ټانه په چاریکار کې له انګرېزي بارکونو څخه، چېرته چې د کوهستان له پاره اداري واحد جوړ شوی و، په لنډ واټن کې پرته وه. اوس ګڼ شمېر کوهستانیان چې ښه په وسلو سمبال وو، د ده اوچت هستوګنځي شاوخوا ته غونډ شوي وو، ظاهراً دغه خلک په دې موخه راټول شوي وو چې د نجراب د سیمې ناراضه مشران چې په ۱۸۴۰ کال کې بغاوت ته اړ شوي وو او د سېل جزایي عملیاتو سخت زیانمن کړي وو، د پاتېنګر له اداري سره پخلا کړي، خو پاتېنګر په ټینګه دا احساسول چې هر څه سم نه ښکاري. نوموړي وروسته لیکلي:

او کله چې دوی [د مخالفینو مشران]، چې د [کوهستان د مخالفینو د مشر] میر مسجدي لښکر ورځخه جوړ و، پر کلاوو باندې بریډ رد کړ، زه یو لړ احتیاطي کړنو ته وهڅېدم چې د یوې نابېړه پېښې پر وړاندې له خپل ځای څخه دفاع وکړای شم، خو لکه څنګه چې د خپلې بدګمانۍ ښودنه هوښیار کار نه و، زه اړ شوم چې نیمه تدابېر ونیسم... په درېیمه ورځ زما د هستوګنځي شاوخوا د خلکو شمېر په خطر ناکه توګه ډېر شو او زه اړ شوم چې [د کلا] برجونو ته عسکر ولېږم. سهار هغه مشرانو چې نجرابیان یې راوستلي وو، لېوال وو چې زه د دوی له ملکرو سره وکورم، خو هغو نورو نجرابیانو چې له دوی څخه لږ موده مخکې راغلي وو، د ډالیو غوښتنه کوله او په نه ترلاسه کولو کې یې ناراضه وو. ما دوی ته یو شمېر پېغامونه لېږلي وو چې که دوی هغه څه ترسره کړي چې ما ورته اشاره کړې وه، زه به نه یوازې ډالۍ ورکړم بلکې له پاچا څخه به اعزازي جامې هم ورته راوړم.

وروسته، د پاتېنګر مرستیال، بریدمن چارلس رټرې* دوی ته چې ۳۰ یاردې* وړاندې په ربل شوي پټي کې ناست وو ، د ستړي مشي له پاره ورغی. کورخه حوالدار، موټي رام دغه پېښه داسې بیان کړې: «ښاغلی رټرې چې د یوې افغان قوې قوماندې یې په لاس کې وه، وهڅول شو چې د خدمت له پاره نوي جلبیان معاینه کړي چې دوی ورسره راوستلي وو. دغه کسان پر اسونو سپاره وو. کله چې رټرې د دوی معاینه کوله، دوی له ښۍ او کیڼې خوا د ده په لور ورغلل او ترې چاپېر شول. بیا یې په تومانچه وویشت.» په عین وخت کې، کله چې پاتېنګر له یو شمېر نجرابي مشرانو سره خبرې کولې، د

* چارلس رټرې د انځورکر جېمز رټرې، چې د جګړې ډېر نومور شوي انځورونه یې کاږلي، ورور و.

* یو یارډ ۰،۹۱ مټره دی. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومورې یو افغان عسکر ده ته ورمنډه کړه چې «له دغه خیانت څخه مې خبر کړې.»

په داسې حال کې چې ډزو مورِ څک کړو، هغه په ډېرې سختۍ وپوهولم ځکه چې په اشارو یې خبرې کولې. کوم مشران چې ما سره وو، اوچت شول او وتښتېدل. زه د دویمې پټې دراوزې له لارې کلا ته وتښتېدم او ورپسې بام ته وختم. له بام څخه مې ښاغلی رټرې ولید چې له کلا څخه شاوخوا ۳۰ یاردې لیرې سخت ټپي پروت و او تش په نامه جلبیان، د حاضرباشانو د کمپ له چور څخه وروسته په هر لوري تښتېدل. د دښمن یوې ډلې چې په پټې کې تېرېدل، ښاغلی رټرې ته پام شو او د نومورې په لور یې منډې کړې. له دوی څخه یو کس د خپل ټوپک خوله د رټرې پر سر کېښوده او ویې واژه. د ډلې یو شمېر نورو کسانو هم خپل ټوپک ورباندې تش کړل او په ببلا ببلو ځایو یې ووېشت. په دغه وخت کې ساتونکي تیار سئ شوي وو، خپل ټوپک یې ډک کړل او په ډزو یې پیل وکړ چې له کبله یې ساحه پاکه شوه، خو دښمنان چې د دېوالونو او لښتیو تر شا پټ وو، مورِ په دوامداره توګه تر فشار لاندې نیولې وو.[۳۸]

لکه څنګه چې پاټېنګر او ګورخه عسکر یې په چاریکار کې له اصلي ادې څخه یوازې له هغه مهماتو سره چې په چانټو کې یې وو، دغه کلا ته راغلي وو، د مهماتو د کمښت له امله ببګا ته په تیاره کې له کلابند شوې کلا څخه ووتل او د هغه برمته افغانانو په ګډون چې د کوهستان له مشرانو یې اخیستي وو، سلاح کوټ او خزانه یې هملته پرېښودل. دوی وکولای شول چې په جګړه خپله لاره د درې په لمن کې د انګرېزانو اصلي بارکونو ته وباسي، چېرته چې ۷۵۰ ګورخه پوځیان او د دوی کورنۍ، شاوخوا ۲۰۰ ښځې او ماشومان مېشت وو. هلته دوه توپونه هم وو، خو سپاره پوځیان نه وو. دلته پاټېنګر له یوې نوې ستونزې سره مخ شو. نیمایي اباد او د بې دروازو بارکونو له پاره تر اوسه ځاه نه و کیندل شوی؛ نو لږ وخت وروسته دغه کلابند شوې چونې اوبه نه لرلې*.[۳۹] هر ځل به چې د شپې په بهیر کې یوه رضا کاره ډله څېرمه کانال ته ولېږل شوه چې اوبه راوړي، دوی به د اوبو په غاړه وویشتل او یا ژوندي ونیول شول. که به چا لږ اوبه راوړې «سمدلاسه به چور شوې او د هر چا لاسته ته چې ورغلې، همغه به وځښې». حوالدار موتي لیکلي:

نارینه به د شپې له خوا یوې څېرمه چینې ته په پټه لارې چې اوبه یې افغانانو بل لوري ته اړولې وې. چا به چې پتک درلود، ډک به یې کړ. د چا سره به چې لوټې وې، په ټوکر کې به یې نغښتې وې چې د اوسپنې غږ یې دوی برېنډ نه کړي. د چا سره به چې نه پتک او نه لوټه وه، ټوکر به یې په اوبو کې غوټه کړ او بېرته به یې لوند راوړ. کله به چې نارینه چې خطر یې په ځان منلی و، کلا ته بېرته راغلل، تول به تړې چاپېر شول او د یوه کران بیه ځاځکي د ترلاسه کولو هڅه به یې کوله، خو افغانان په دې پوه شول او هر ځوک به چې چینې ته نږدې شول، و به یې ویشتل. د کلا له دېوالونو د ننه یو ځاځکی اوبه نه پیدا کېدې او خلک له تندې لېونې شول.[۴۰]

په عین وخت کې کوهستاني قومي خلک راروان وو؛ په ۴۸ ساعتو کې، شاوخوا ۲۰۰۰ تاجکان راغونډ شول چې پاټېنګر او ګورخه پوځ یې په نیمه اباد بارکونو کې کلابند کړي. بریدمن جان هاټن John Haughton په دوبلېن کې زېږېدلی د پاټېنګر همکار لیکلي: «داسې برېښېدل چې د سیمې تول نارینه وګړي زمورِ پر ضد غونډ شوي وو.[۴۱] سبا ته، کلابند کوونکو یوه څېرمه کلا ونیوه چې بارکونه لاندې ورته پراته وو او د کولیو باران زمورِ د محوطې د ننه پیل شو.» دومره وخت تېر نه و چې پاټېنګر د دان پور پر ګولۍ په ورون سخت ټپي شو او د ده پوځي قوماندان کپټان کرېسټوفر کادرېنکټن Christopher Codrington په سینه کې مرګونی ټپي شو.

په راتلونکو ورځو کې دفاع کوونکي مخ په نېلیدو وو. هاټن لیکلي: «[زمورِ وروستۍ پاتې] اوبه هغه پوځیانو ته ورکول کېدې چې جګړه یې کوله، هر سړي ته نیمه پیاله چې ډېرې یې خټه وه... ډېرو کسانو د پسه خامه غوښه ځبېښله چې

*دغه بارکونه تر اوسه شته او په بګرام کې د امریکا له هوایي ادې څخه په لنډ واټن کې پراته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله تنده ماته کړي. جګړه په خپله یو وچ کار دی، خو پرته له اوبو جګړه ناشونې ده. کړاو ډېر زیات و... ژر زمونږ غږ بوخ شو، شوندې مو وچاودې، مخونه مو په دوړو او لوګي سپېره شول او سترګې مو لکه وینې سرې شوې.» هاتن زیاتوي:

غرمې ته لږ وخت پاتې و چې ټولې چونې اله ګویې پیل کړه. ما ته وویل شول چې د کابل له لوري یوه ډله سړي را روان ښکاري. زه سمدلاسه لاړم چې وګورم وینم. ما بې ارنګه ولیدل، خو ایا دا تازه دمه مرستندویه ځواک دی چې مورږ یې له ډېره وخته په تمه وو او یا دښمن؟ په یقین سره مرستندویه ځواک، ما په تېلسکوپ کې سم ولیدل. په سر کې یې اسوال وو، زمورږ پنځمه سپېره قوه، دا حقیقت د دوی د سپینو خولیو څخه څرګندېده. مورږ یو بل ته مبارکي ورکړه او د خوشحالۍ اوښکې مو له سترګو وبهېدې، خو درېغ! ډېر ژر څرګنده شوه چې مورږ وغولېدو. د ځلوب• عجیبه لوبې مورږ د غواوو په یوې پادې تېرایستو.[۴۲]

په ټول افغانستان کې همدې ته ورته وضعیت و. ناڅاپه او په چټکۍ هر کلی په دښمن بدل شو. د خیبر غاښې په پشپولاق کې پر یوه ډله ځارګر انګرېز عسکرو برید وشو او دې ته اړ شول چې پېښور ته شاتګ وکړي.[۴۳] د نومبر په درېیمه د کابل سوبل ته د کپتان کرافورډ Crawford تر مشرۍ لاندې د سپاهیانو یوې کوچنۍ ډلې یو شمېر د افغان مخالفینو نیول شوي مشران له کندهار څخه غزني ته لېږدول. «مورږ ټوله شپه مزل وکړ او په لمر ختو کې موشکۍ Mooshky ته ورسېدو.» دغه خبره د همت بنایه Himat Baniah په نوم یو سپاهي کړې چې له پېښې وروسته په پوځي محکمه کې یې پوښتنو ته ځواب ویلو. نومورې زیاتوي:

د سهار شاوخوا اته بجې د موشکي او ځېرمه کلیو خلک غونډ شول او ناڅاپه څه نا څه ۵۰۰ خلک چې په چقمقي ټوپکو او تورو سمبال وو، پر مورږ په ډېر شور راغلل. زمورږ ډېر کسان یې ووژل او پاتې کسان مو وتښتېدل. مورږ ټول له یو بل څخه جلا شوي وو، یو په یوه کلا کې او بل په بله کې. ما واورېدل چې بریدمن کرافورډ تر موني Mooni پورې رسېدلی و. کله چې دغه ۵۰۰ خلک پر مورږ راغلل، له ما څخه یې هر څه واخیستل، حتی زما جامې یې هم یوورې. له دې وروسته زه په لږ لنډ واټن کې وتښتېدم. په پنځو بجو دوو اسوالو زه پیدا کړم او وینې نیولم. بیا یې د اسیر په ځېر د غرده Ghardeh په نوم یوې کلا ته بوتلم.[۴۴]

لنډه موده وروسته د غلزیو یوې لوېې قوې غزنی کلابند کړ. یوازې کندهار د جنرال نات د څکو سترګو لاندې ارامه و. نومورې لیکلي: «زه به د کابل ملګرو په ځېر په خوب کې ګیر نه شم. د هېواد د دغه برخې د خوندیتوب له پاره ما هر راز تابیا نیولې ده.»[۴۵]

خو په همدې وخت کې په کابل کې د دوو هغو حیاتي کلاوو کلابندي نوره هم تینګېده چې زېرمتونونه په کې وو. د کپتان ټرور برج لرونکی کور د شاه د زېرمتون کلا ته مخامخ پروت و. د نومبر په درېیم وروسته له دې چې دی له خپلې کورنۍ سره له شاتنۍ دروازې په تیاره کې وتښتېد، سمدلاسه مخالفینو یې پر کور یرغل وکړ. که څه هم په دغه کلاوو کې د ټول ژمي له پاره انګرېزانو ته خوراکه اکمالات راغونډ شوي وو، خو نه الفنسټون او نه مېکناټن عسکر ور ولېږل

•ځلوب: سراب: هغه حالت چې په کرمې کې له لیرې واټن څخه په دښته یا د سړک پر سر اوبه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نه يې مهمات ور واسـتول چې د دواړو کلاوو له دفاع کوونکو سـره مرسـته وکړي حال دا چې د مقاومت مرکز له اډې نه د يو نيم ميل څخه په لږ واټن کې ليږې و او په اډه کې ۵۰۰۰ سـپاهيان بېکاره ناسـت او امر ته تم وو. په زياتېدونکې توګه خوابدې مېرمن سـېل په خپله ياد ليکچه کې ليکلي: «لا تر اوسـه هېڅ پوځي اقدام نه دی شـوی چې د کلابندی په صـورت کې د پايښـت يوازينی وسـيله خوندي وسـاتي. په دغه (خرابه زړه) کلا کې چې مږو کمزورې کړې، ټولې بنګالي اکمالاتي زېرمې دي. که چېرې يې مخالفين ونيسـي، مور به نه يوازې خپل ټول اکمالات له لاسـه ورکړو بلکې له ښـار سره به مو اړيکې هم غوڅې شي.»[۴۶]

جنرال شـلټن نور اغېزمن نه و. موهن لال ليکلي: «شـلټن له پيل څخه دومره ډېر بې اسـرې ښـکارېده چې پر هر جنګيالي يې زهرجن اثر واچاوه.»[۴۷] جورج لارنس په دې اړه همغږی و او ليکلي يې دي: «که څه هم له شلټن سره د هغه قوې په پرتله ډېر ځواک و چې په رښا ورځ يې د قلات پر کلا يرغل وکړ او وېې نيوه، خو نومورې په بشـپړه توګه هېڅ ونه خوځېد او حتی د [زاړه مغول] شـاه باغ او همدارنګه د محمد شـريف کلا ته [چې اډه لاندې ورته پرته وه] چې سـاتل يې په وضـاحت اړين وو، هېڅ پام ونه کړ که څه هم دوی زمور تر منځ پرتې وې او پر زېرمتونونو د پوځ پايښـت ترلې و.»[۴۸] د نومبر په څلورم د شاه شجاع د ځواکونو د تنخواوو معتمد هيو جانسن، الفنسټون ته ورغی او وضعيت يې په ډېر وضـاحت ورته بيان کړ. نومورې جنرال ته وويل چې «په اډه کې يوازې د دوو ورځو له پاره خوراکه توکي پاتې دي... او په څېرمه کلاوو کې د دښـمن د شـتون له امله نه شي کولی په شـاوخوا سـيمو کې څه وپېري. که چېرې د هر راز خطر په منلو سـره زېرمتونونه خوندي ونه سـاتل شي؛ نو د لوړې له کبله زمور د ځواکونو تباهي [خامخا] ده». الفنسـټون زړه نا زړه د جانسـن شـننه ومنله، او د کلا دفاع کوونکي، اېنسـېن وارن Ensign Warren ته يې پيغام ولېږه چې د شـپې په دوو بجو به مرسـتندويه قوا ورولېږل شي. وارن د بومي پلې قوې افسـر و. دی يو ارامه او د پرېکنده زړورتيا څښـتن و، خبرې به يې لږ کولې او په خپل کار پسـې به له دوه کوچياني سـپيانو سـره روان و، خو الفنسـټون خپله ژمنه پوره نه کړه که څه هم وارن يو لږ اسـتونې ور ولېږلې چې د سـملاسـي مرسـتې غوښـتنې يې په کې کړې وې او ورته ويل يې چې که پرته له ځنډه مرسـته ور ونه لېږل شـي، د خپلو مورچلونو پرېښـودلو ته به اړ شـي. نومورې په پيل کې ۷۰ عسـکر درلودل چې ډېر يې وتښـتېدل. سـبا سـهار په پنځو بجو د زېرمتون کلا بلاخره پرېښـودل شـوه. وارن او ورسـره لږ شـمېر عسـکرو يې په زړورتيا د الفنسـټون له ژمنې څخه وروسـته، پوره درې سـاعته نور هم په کلا کې پاتې شـوي وو. مېرمن سېل ليکلي: «ورپسې دښـمن سمدلاسه کلا ونيوله او مور يې د پايښت له [کابو] يوازينی وسيلې څخه محروم کړو.»

اوس يوازې يو د اکمالاتو انګرېزي مرکز پاتې و. د کالن مکنزي تر قوماندې لاندې د نشان خان کلا چې د شاه شجاع د قوې له پاره پرېمانه اکمالات په کې راغوند کړل شـوي وو. لکه څنګه چې مکنزي ليکلي : «عسـکرو له سـنجونو څخه د ټرور د زېرمتون د لوټ صـحنه په پرېشـانۍ کتله او دښـمن د کلا په سـر کې چې زما دفاعي ليکه لاندې ورته پرته وه، موضـع ونيوله. دوی په خپلو تور ټوپکو داسـې کره نښـه ويشـتله چې زه دې ته اړ شـوم چې لوبديځه دفاعي کرښـه پرېږدم.» نومورې زياتوي:

زه به په خاپورو په خو زينو کې پورته شـوم او يو په يو به مې په چټکۍ له دروازې څخه هغه برج ته وکتل چې کمزوری کېده. کله چې يو ځل بيا د برج ليدو ته لاړم، زما يو عسـکر راته وويل چې يو افغان له مخامخ تېر کش څخه نښـه نيسـي، ما چې مخ ور واړولو، د عسکر ستر که څېرې او تندې يې په مردکۍ غار، زما له پښـو سره مړ ولوېد... ماسپښين، دښمن د دېوال يوه لويه برخه پر مورچې ونړوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ټوټو یې زموږ د یو برج پاسنۍ برخه ولړزوله. زموږ د وروستیو مهماتو بشپړه ناکاري، ناهیلي زیاته کړه... افغانانو د سوند لرګي راوړل او د اوږدو لرګیو په سر کې یې احتراقي څېزونه اېښي وو. د سوند لرګي یې د دېوال په بېخ کې کېښودل چې زما دروازه وسوځوي.

اوس د مکنزي ځینو اسوالو په «یو ډول نیمه بغاوت» پیل وکړ او غوښتل یې چې پر اسونو وتښتي: «زه له یو دوه میله ټوپک سره دوی ته ورغلم چې دغه هڅه یې شنډه کړم. مرمۍ مې په ټوپک کې تېره کړه او دوی ته مې امر وکړ چې دروازه بنده کړي او ګواښ مې وکړ چې نه اطاعت کوونکي به وولم. دوی ته زما پرېکندتوب څرګند شو ځکه چې زه مرګ ته چمتو وم؛ نو دوی مې اطاعت ته سر ټیټ کړ.» ماښام ته چې مکنزي او سړیو یې «پرته له دمې شاوخوا ۴۸ ساعته کار او جګړه» کړې وه، له بریده وتلي ستومانه وو:

زه د خپلو وطنوالو له خوا په ښکاره توګه بشپړې نابودۍ ته پرېښودل شوم، خو زما افغان پلویان تر پایه په کلکه راسره وو که څه هم دوی ته ډېر هڅوونکي وړاندیزونه وشول چې له ما سره خیانت وکړي. کله چې بلاخره حتی د یو ډز له پاره د مرمیو قحطي راباندې راغله، حسن خان [د مکنزي افغان تورټوپکوالو قوماندان] ما ته راغی او ویې ویل: «زما په اند موږ خپله دنده ترسره کړه. که ته دا اړینه بولې چې موږ دلته مړه شو؛ نو موږ چمتو یو، خو فکر کوم چې موږ هر څه وکړل.»[۴۹]

ورپسې مکنزي ومنله چې د شاتګ له پاره تیاری ونیسي. د روژې میاشت وه؛ نو دوی پلان جوړ کړ چې وروسته له لمرلوېدو څخه چې د کلابند کوونکو د روژه ماتي وخت وي، سمدلاسه وتښتي. د حسن خان افغان نښه ویشتونکي تور ټوپکوال به مخکې روان وي او ورپسي به ټپیان په سملاسي جوړو شوو تذکرو کې له ښځو او ماشومانو سره یو ځای لېږدول کېږي او په اخر کې به مکنزي روان وي. پلان داسې و چې له کلیو څخه لیرې د کانال لاره تر هغه وخته ونیسي تر څو یې چې اډه تر سترګو شي او بیا به په پټیو کې د اډې په لور ځي. ټول بکسونه او خوراکه اکمالاتي توکي به پرېښودل کېږي.[۵۰]

د تېښتې امر اسانه خو ترسره کول یې سخت وو. مکنزي لیکلي:

په ټولیزه توکه، د شپې شاتګ له مصیبت څخه ډک وي او څرګنده شوه چې زموږ شاتګ هم مستثنی نه و. زما رټ امر ته چې ټول کالي او بکسونه باید پرېښودل شي، غوږ ونه نیول شو. ډېرو بېوزلو ښځو خپل شته پر خپلو اوږو وړل او ماشومان یې په پښو روان کړي وو. د دوی ژړا زموږ د بربنډېدو خطر زیاتولو. زه د ښځو منځ ته لاړم چې د خپل امر په اطاعت ځان ډاډه کړم، یوه ځوانه ۱۶ یا ۱۸ کلنه ګورخه نجلۍ چې خپله اوږده لمن یې د پښو تر منځ شا ته تېره او بیا پرملا تړلې وه او پر کمربند کې یې توره ورکړې وه، زما مخې ته ودرېده او خپل ټول شته یې زما له پښو سره وغورځول او راته ویې ویل: «صاحبه، تا سمه خبره وکړه، ژوند تر شتمنۍ بهتره دی.» نوموړې یو ښایسته مخلوق و، سپین مخ او غټې تورې سترګې، کالي یې تر ځان تاو کړي او اندامونه یې خلاص وو، د ژوند یو انځور، روح او انرژي. بیا مې هېڅ کله ونه لیده او وېرېږم چې یا به وژل شوې او یا به په همغه شپه یرغمل نیول شوې وي.

مخکې له دې چې دوی یو میل مخته لاړ شي، ډزي پیل شوې. د مکنزي ډله ډېر ژر له تور ټوپکوالو څخه چې مخکې روان وو، بېله شوه او دی په خپله له یو چپړاسې او دوه اسوالو سره د ښځو او ماشونو په منځ کې چی چیغې یې وهلې، یوازې پاتې شو او تر سختو ډزو لاندې و. لږ شېبه وروسته کلابند شو. ده لمړی فکر وکړ چې خپل کسان یې دي، خو «دوی ډېر ژر زما تېروتنې ته په دغه ناره پام کړ: «پرنګی دی» او په تورو او چړو یې راباندې برید وکړ.» مکنزي خپل اس چو او ګرد یې تاو کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توره مې له ښی خوا څخه کیږي ته وهله. د خدای په مهربانۍ زما ضربو د دوی ډېرې ضربې شنډې کړې او زه دومره بختور وم چې د یوه ځاځمن بریدکوونکي لاس مې غوڅ کړ. توره مې سیده د دغه سړي تر مټ تېره شوه، خو له دې وروسته، ما د سر په شاتنۍ برخه کې سمدلاسه داسې یو لوی کوزار وخوړ چې د دښمن په لاس کې تورې لاو وکړ او زه یې نږدې له اس څخه غورځولی وم. په یوه پښه ځړېدم... بیا مې دومره په یاد دي چې پر زین نېغ ناسته وم، دښمنان راپسې وو او ټولې ډلې ډزې راباندې کولې. زه د دان پورو له دوه جوپو ډزو څخه ژوندی ووتم او ټپي نه شوم. دغه ډله راپسې وه، خو زه په ډېره چټکۍ له څو پټیو څخه تېر شوم او له دوی څخه مې ډېر واټن ونیولو... په داسې حال کې چې په ډېر پام مخته روان وم، په ډېر وحشت مې پام شو چې لاره مې د افغانانو یوې کڼې ډلې بنده کړې. شاتګ ناشونی و؛ نو خدای ته مې ځان وسپارو او د دوی منځ ته مې اس په دغه هیله په منډو کړ چې د اس وزن به لاره راته خلاصه کړي په داسې حال کې چې توره مې د وروستۍ جګړې له پاره چمتو نیولې وه، خو ښه وشول چې دغه پرېکړه مې وکړه ځکه چې دغه افغانان زما خپل تور ټوپکوال وو.

بلاخره، دوی اډې ته ورسېدل. مکنزي لیکلي: «د شپې په ترڅ کې، زما د ډلې کڼ شمېر خلک چې ډېری یې ملکي کسان وو، اډې ته راورسېدل. په ټوله کې، زما څه نا څه دوولس کسه ووژل شول. له هغه غلطیو څخه چې زمونږ د زوال وجه شوې، تر ټولو بده یې زما د تاڼې نه غښتلي کول وو. حتی هر هوښیار افغان ویل چې که زما سره د یو دوه غونډونو مرسته شوې وی، مونږ به د ښار واکمنان پاتې وای.»[۵۱]

هیو جانسن چې د خپلې خزانې په ژغورلو کې د جنرالانو غلطیو هک پک کړی و، د بلوا په یوازې ۳۶ ساعتونو کې د ټولو خوراکي اکمالاتي توکو له لاسه وتلو حتی نور هم حیران او په غوسه کړی و. نوموړي په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د ځلور لکو روپیو په ارزښت اوړه، وربشې، واین، بیر او هر راز اړین توکي پرته له ځوابي ګوزار څخه دښمن ته تسلیم کړل شول. یو شمېر خلک، په ځانګړې توګه غټه او د نفوذ خاوند د قزلباشو قبیله تر دې وخته بې پلوه پاتې شوې وه. دوی به د یوې یا دوو ورځو له پاره زمونږ په نه کارنتوب او د خزانې د ورکاوی او همدا راز زمونږ د ماموریتو د وژلو په اړه زمونږ په ښکاره بې غوری خورا ډېر حیران شوي وي. دوی حتی په خوب کې دا نه وو لیدلي چې ۵۰۰۰ کسیزه انګرېزي ځواک چې دوی یې د ښه دسپلین، زړورتیا او د مشرانو د هوښیارۍ په اړه ستاینې اوریدلې وې، کرار کښینې او یو څو بې لارې خوار بربریان یې د خپلې اډې په دروازه کې جګړې ته وننګوي.

خو اوس د ټول افغان ملت سترګې خلاصې شوې وې. هر سړی زمونږ دښمن شو. د هغه اوچت کرکټر پر ځای چې مونږ تر دې وخته درلود، اوس مونږ ته په ډېره سپکه سترګه کتل کېدل. په دغه ورځ د زېرمې کلا د مېړیانو غټې ځالې ته ورته وه. د غرمې په وخت کې له لیرې ځایونو څخه په زرګونو خلک غوندې شوي وو چې د سپیو انګرېزانو په غنیمت کې ونده واخلي.[۵۲]

افغان سرچینې وایي چې افغانانو په څلورویشتو ساعتونو کې د درې کلونو پوځي او خوراکي اکمالات تر لاسه کړل او هر څه یې ښار ته د ننه ولېږدول. منشي عبدالکریم لیکلي: «دوی د غنیمت مالونه پر خپلو سرونو وړل او د غلې زرګونه انبارونه یې کوچیانو او د کلیو اوسېدونکو ته ووېشل، بیا به دوی هم د غلې له ترلاسه کولو وروسته په بلوا کې ګډون وکړ. هر هغه څه چې ډېر درانه او د لېږدولو نه وو، وران به کړل شول.»[۵۳]

مېرمن سېل په وضاحت د پېښې په جدیت داسې لیکلي: «دغه حالت دښمن ته نه یوازې باور بلکې ډېر لوټ هم ور په برخه کړ او د اروپایانو په منځ کې چې خپل شراب یې له لاسه وتلي وو، ډېره کرکه رامنځته کړه. تر ټولو لوی زیان د طبي اکمالاتو، د ناروغانو له پاره څانګو، د ونو له رېښو څخه جوړه شوې نشایسته، واین او شمپاین له لاسه ورکول وو.»[۵۴] څو اونۍ وروسته کله چې د پېښې خبر جورج برادِ فوټ ته د جلال اباد په کلابند ښار کې ورسېد، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله یادلیکچه کې یې ځانځمنه یادونه کړې:

کالن مکنزی د ښار په لمن کې په یوه زړه کلا کې و. دوه ورځې یې جګړه وکړه او بیا وتوانېد چې هغه لوی ځواک ته ځان ورسوي کوم چې باید ده ته یې ځان رسولی وای. نومورې خپل ټول سړي او د ښځو او ماشومانو ګڼه ګوڼه په خوندي توګه ادې ته راوستل او په خپله دوه ځایه په توره ټپي شو، داسي اتلولي ښځ کله نه وه ترسره شوې. له خپګان ځخه ډک ماشومان او ښځې د همغه وخت وروسته تري تام او یا په مرېتوب او وینځتوب ونیول شول ځکه چې ۵۰۰۰ پوځیانو هغه څه ونه شوای کړی چې ده له پنځوسو کسانو سره ترسره کړل.[۵۵]

په کلابند شوې ادې کې لوړه ډېر ژر پیل شوه. عسکرو ته نیمه ځېره ورکول کېده، خو لکه دوه کاله مخکې د بولان د مارش په ېیر کې، دلته هم لمړی د ادې ملکي وګړي او بار وړونکي ځاروي وکړېدل. یوه اونۍ وروسته جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «زمونږ ځاروي له ځو ورځو راهیسې له لوړې سره مخ دي. نه د وښو یو خسړی، نه د بوسو یو خلی او نه یوه دانه ترلاسه کېدای شي.* زېرمه شوې وربشې د ادې ملکي وګړو ته په ځېره ورکول کېږي. دوی ته د ورځې یوازې د کیلو یوه پر ځلورمه برخه ورکول کېږي. زمونږ ځاروي د ونو په منډرکیو•، ځانګو او پوستکو پایې او د بار وړلو توان نه لري.»[۵۶] یوه اونۍ وروسته وضعیت نور هم خراب شو: «له تېرو دوو ورځو راهیسې، زمونږ د ادې ملکي وګړي د خوړلو له پاره ېڅ نه لري پرته له دې چې د هغه مړو اوښانو او اسونو مرداره وخوري چې له لوړې مړه شوي وو. منډرکي او د ونو پوستکي ته نور لاس رسی نه شته. په ادې کې ټولې وني لوڅې لغړې دي.»[۵۷]

جانسن په چټکۍ د خوراکي توکو یوازینۍ سرچینه پیدا کړه. د صوفي زیارت په کلي، بي بي مهرو کې چې انګرېزانو د بې مارو په نوم پېژانده** او له ادې ځخه نیم میل شمال ته پر یوه ټیټه غونډۍ پروت او د ادې شاتنۍ برخه لاندې ورته پرته وه، نومورې له یوه مشر سره یوه سودا وکړه او لږ اوړه ادې ته راوړل شول، خو دې یوازې د څو ورځو اړتیا پوره کوله.[۵۸] سړې هوا کړاو نور هم زیات کړ او د ژمي لمړنۍ واورې پر ځمکه سپین کرد غوړولی و. په همدغه وخت کې مخالفینو په هغه توپونو چې په ښار او د زېرمتونونو په کلاوو کې یې نیولي وو، د ادې پر بمبارۍ پیل وکړ، خو په بمبارۍ کې مېتود او ښه وړتیا نه وه او د ټولې جګړې په ېیر کې افغانانو د توپچي په پیدا کولو کې ستونزې درلودې، خو په ادې کې د اټکلي ګولیو لګېدل د کلابند عسکرو وېره ډېروله.

د توپونو د ډزو سرېره، د محمد شریف له کلا ځخه چې مخالفینو نېولې وه، د دان پورو اراېې هم پر ادې پیل شوې. له دغه کلا ځخه د ادې دروازه مخامخ ښکارېده او ځنګ ته یې د ښار سړک پروت و چې افغانانو پرته له مقاومت ځخه

* د غلزیو یوه دنده ادې ته د غلې او وښو برابرول وو، خو کله چې مېکناټن پر دوی باندې اعانه ودروله، دوی په ځواب کې ادې ته د دغه اکمالاتو برابرول ودرول.

• منډرکی: د وني ښاخ

** دغه کلی او زیارت تر اوسه شته چې د هوایي ډګر واټ ته پاس پروت دی او د ایساف لوېه ادې او د رېګ په کځوړو پټ د امریکا سفارت تري لاندې ښکارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیو. همدا راز په نیول شوې کلا کې افغانانو سمدستې تیرکش وایستل څو د اډې له اصلي دروازې څخه د انګرېزانو د هر چابک برید هڅه په ډزو شنډه کړي. د نومبر په شپږم، الفنسټون د انګرېزانو د مقاومت مخه نوره هم ونیوه او د افغانانو د ډزو په ځواب کې یې ډزې په دې دلیل منع کړې چې د شکمنې مېرمن سېل د لیکنې پر بنسټ: «باروت لږ دي، حال دا چې په هغه وخت کې یې د دوولسو میاشتو کلابندی ته بسنه کوله.»[۵۹]

اوس ټولو ته څرګنده وه چې الفنسټون ټول په خطر کې اچولي. مېرمن سېل لیکلي: «خلک یې اړنګه وایي چې دغه مشر باید ګوښه کړل شي. د خوارکي جنرال پام ببلابېلو وړاندې شوو نظریو مغشوش کړی او هغه بده ناروغي چې دی تري کړېږي، د ده ځواک کمزوری کړی. ډېر د غندنې وړ شورماشور روان دی: د شاتګ په اړه خبرې، او پایله یې چې مسلمان عسکر به له پوځ څخه وتښتي پر خلکو بد اغېز کوي.»[۶۰] دې په رښتیا حقیقت درلود: د ناڅاپي باور بایلل او د مشرتابه نه شتون، عسکر هک پک او په وېره کې اچولي وو. سپاهي سیتا رام لیکلي: «د پوځ روحیه ډېره ټیټه وه. هر چېرته جګړه روانه وه او لکه څنګه چې اروپایي عسکرو ته سمه ډوډۍ نه وه، دوی خپله روحیه بایلوله او داسې جګړه چې دوی پخوا کوله، اوس یې نه کوله.» حالت نور هم خراب شو.

یخني دومره ډېره شوه چې د پوځ هغه برخه یې نږدې له کاره وایستله چې له سپاهیانو څخه جوړه وه... مور شپه او ورځ د توپونو له ډزو څخه ځوربدو. داسې برېښېدل چې د دښمن شمېر په زرګونو ډېرېده او د دوی اوږدو چقمقي توپکو په اوږده واټن کې زمور دان پور توپک بې اغېزې کړي وو. که څه هم دوی د یو منظم یرغل پر وړاندې درېدلی نه شوای، خو د دېوالونو، کورونو او داسې نورو ځایونو تر شا ډزو یې مور ډېر کړولو... ټول پوځ په یو خواشینوونکي وضعیت کې و... د خوراکه توکو بیه د لېونتوب کچې ته رسېدلې وه او هر څوک له ناوړه ربړو سره لاس او ګرېوان وو. ما ډېر صاحبان ولیدل چې د ربړو او کړاوونو له امله یې ژړل او خپل مشران او جنرالان یې د دغسې شرمېدنې په هکله ګرمول. دوی به ویل چې د دوی مشران ډېر زاړه او په حقیقت کې بې کټې دي.[۶۱]

دا چې الفنسټون د معیوبوونکي روماتیزوم او پرله پسې ماتو له امله په ژور خپګان کې ډوب شوی و، مېکناټن د نومبر په نهم پرېکړه وکړه چې د ده د ځای ناستې له پاره شلټن له بالاحصار څخه راولي. دا یوه بله غلطي وه. شلټن نه یوازې کټ مټ د الفنسټون په څېر بې ارادې و بلکې د انګرېزانو د درېځ په ناهیلې قانع و. کالن مکنزي لیکلي: «ده نه مرسته او نه هوسایینه راوسته او په ښکاره یې د شاتګ خبرې کولې.» کله چې راورسېد، مکنزي په خندا تري وپوښتل چې څنګه دی. ده په ځواب کې وویل: «په تن کې ډېر ښه.» مکنزی وویل: «ښه، په داسې سختو حالاتو کې دا هم غنیمت دی.» برید جنرال په ډېره غمجنه ونګه مخ ور واړولو او داسې یې وویل: «له خاورو جوړ یې او خاورو ته به ځي.»[۶۲] د شلټن راتګ انګرېزي جګپوړې قوماندې هم ووېشله. مېکناټن په دې باور و چې دا د چوټۍ دنده ده چې په هره بیه له خپل موقعیت څخه باید دفاع وکړي په داسې حال کې چې شلټن جلال اباد ته پر شاتګ ټینګار کولو. وښنسټ ایېر لیکلي: «د داسې حیاتي موضوع په اړه د نظریو توپیر خواشینوونکې پایلې رامنځ‌ته کړي. دغه توپیر، جنرال په اړین وخت کې د همغږۍ له اغېز څخه محروم کړ.»[۶۳]

اډې ته د شلټن غوښتنه په بالاحصار کې د انګرېزانو د نه شتون او د یوې مظبوطې او په اکمالاتو بسیا کلا د پرېښودنې په مانا وه. د اډې د درېځ کمزورتیا هر چا ته څرګنده وه. ښایي یوه ډېره ښه ستراتیژي به دا وای چې اډه پرېښودل شوې وی او عسکر بالاحصار ته لېږدول شوي وای. مکنزي په دې اند و: «که څه هم مور له لوړې سره مخ وو او اسونه او اوښان مو خوړل، خو که بالاحصار ته لېږدېدلي وای، مور تر یو کال پورې خپله دفاع کولای شوی؛ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو اونیو په ترڅ کې به پاڅون په کرار شوی وای. دا یوه داسې مضبوطه کلا وه چې ټول ښار لاندې ورته پروت و او د مخالفینو د بشپړې قوې پر وړاندې دربدلی شوی، خو هیڅ شي قوماندانان دې ته ونه هڅول چې هلته لاړ وکړي.»[۶۴] د کلا د بنسټیزې دفاع په کمزورتیا هیڅوک دومره نه پوهېدل لکه بریدمن سټرټ ځکه چې ده ډیزان کړې وه. دا چې هر څه سم مخ ته نه تلل، نوموړی اندېښنو کابو لېونی کړی و؛ نو د ناروغۍ له کټ څخه اوچت او په پای جامه کې راووت او په وار وار یې قوماندانانو ته پیغامونه ولېږل چې د شاه شجاع له لرغونې کلا څخه باید نه یوازې شته پوځیان را ونه غوښتل شي بلکې اډه هم باید هلته ولېږل شي. مېرمن سېل په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «که چېرې د سټرټ مشورې ته غوږ نیول شوی وای، د پرېمانه مهماتو له لاړو څخه وروسته به موږ ټولو یوه شپه له هغه څه سره چې پر اسونو وړل کېدای شوی، په زړورتیا د بالاحصار په لور مارش کړی وای. هلته به موږ د مېشتو خلکو په کورونو کې اوسېدلو (که څه هم زما په اند هوسایینه به نه وای). دوی د ژمې له پاره خپلې غلې او نورې اړتیاوې پوره کړې وې؛ نو موږ به په هره بیه ورځخه پېرودنه کوله او په دې توګه موږ د ټول افغانستان پر وړاندې د ډېر وخت له پاره پاتې کېدای شوی.»[۶۵] خو د سټرټ د پلان په ځواب کې قوماندانانو وویل: «اډه څنګه پرېښودی شو په داسې حال کې چې موږ ډېر لګښت ورباندې کړی؟»

د شلټن له تګ څخه وروسته، شجاع د خپلو پاتې عسکرو او په دوی پورې تړلو له څو انګرېزانو سره په بالاحصار کې یوازې پرېښودل شو. د مېرمن سېل د لیکنو پر بنسټ:

[دی] د خپل حرمسرای له دراوزې سره هستوکن شو او د کلابندۍ په ټول ټېر کې هملته پاتې شو. ټوله ورځ به په کړکۍ کې چې اډه تري ښه ښکارېده، ناست و. تېلسکوپ به یې په لاس کې او په اندېښنه به یې د پېښو نداره کوله. په ناهیلۍ او خپګان کې ډوب و. د څه وخت له پاره یې ټول شاهي تشریفات پرېښودل او له افسرانو څخه یې غوښتل چې له څنګ سره یې په څوکۍ کښېني. مزاج به یې له ډېر خپګان څخه ناڅاپه په خوښۍ او له خوښۍ څخه خپګان ته بدلېدلو.[۶۶]

د نومبر په دویمه اونۍ په بالاحصار او د اډې په شاوخوا کلاوو کې انګرېزي تانې یا له لاسه ووتې او یا پرېښودل شوې او جګړې په بې بې مهرو کې تمرکز وکړ. دا هغه ځای و چې د ناچارو انګرېزانو وروستنۍ اکمالاتي سرچینه ګرځېدلې و. دلته د کلاوو په شاوخوا کې چې کلی او اډه لاندې ورته پراته وو یو لړ بې پایلې جګړې وشوې. د نومبر په لسمه، یاغیانو چې په شمېر کې «له مېرېانو او ملخو ډېر وو»، د غونډیو دواړه غاړې ونیولې او د کلابندۍ کړۍ یې انګرېزانو ته تنګه کړه. همدارنګه د مخامخ غونډۍ پر سر یې د رکاب باشي په نوم کلا ونیوله.[۶۷]

مخالفینو درې ورځې وروسته دوه نیول شوي توپونه د خپلو سرېو په وسیله دغه غونډیو ته وخېژول. د پخوا په څېر، شلټن د دې په ځواب کې د کومې کړنې ترسره کول په دې وجه ونه منل چې د ماتې خطر په کې ډېر و. ځانځناک مېکناټن بلاخره وویل: «جنراله، ته دښمن پرېږدې چې تا وننګوي. که تر ماښامه دې برید ونه کړ او دغه دوه توپونه دې ونه نیول، نو ته باید هرې شرمېدنې ته چې پر موږ نازلېږي چمتو اوسې.»[۶۸] د سهار په سپېدو کې بلاخره شلټن یو لوی لنډ او چټک پلی برید وکړ، خو سمدلاسه یوې غښتلې افغان سپرې قوې چې نېغه د ده د پوځیانو لیکو ته ورننوته، پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی بریدِ وکړ . میرزا عطا لیکلي: «افغانانو خپل ځواک راغوندِ کړی و او له غونډیو ځخه یې اســونه ښــکته په ځغاسـته کړل. په سـلګونو انګرېز عسـکر یې داسـې وربېل لکه واښـه. په دواړو خواوو کې زړورتیا او مرګ ژوبلې لیدل کېدې.»[۶۹]

انګرېزانو وکړای شــول چې یو توپ ســوری او بل اډې ته کش کړي، خو د ۸۰ عســکرو د ژوند او نړدې ۲۰۰ ټپیانو په بیه.[۷۰] دا په زیاتېدونکې توګه د زړورو او په ځان باورمنو افغانانو پر ضد د ټپرا عسکرو اغېزمنتیا ته ښه بېلګه نه وه.

د نومبر په پنځلســمه د انګرېزانو مورال یوه بله ضــربه ولیده. دوه شــدلې ځېرې وتوانېدې چې د کلابندی له لیکې تېرې شـي او اډې ته بد خبر راوړي. داسـې برېښــدل چې د چاریکار په ۷۵۰ کســیزې چونۍ کې یوازې الدرېدِ پاتېنګر او جان هاتن ژوندي پاتې شوي وو.

له لســو ورځو کلابندی ځخه وروســته، پاتېنګر ســخټې تندې پســې اخیســتی و او له پوځ ځخه په زیاتېدونکې توګه د عســکرو د تېښــتې په اړه اندېښــمن و. همدا راز په کلابندی کې د ګډون له پاره د تاجکانو او صــوفیانو شــمېر مخ په ډېرېدو و؛ نو پرېکړه یې وکړه چې یوازینۍ هیله د کابل په لور تېښته وه. نوموړي وروســته لیکلي: «پوځ په بشــپړه توګه د لوړې او تندې د کړاوونو له کبله بې نظمه شــوی و. د خپلو عســکرو په کنټرول کې د بومي افســرانو بشــپړه بې کفایتي، د دوامداره پیړه داری له کبله د عســکرو ســتړیا، او په بشــپړه توګه د اوبو او نورو خوراکي توکو د نشــتوالی له امله ما ســوچ وکړ چې د لوا حتی د یوې کوچنۍ برخې د ژغورنې یوازینۍ لاره د کابل په لور شــاتګ و که ځه هم دا کار ډېر له خطر ځخه ډک و. ما هیله درلوده چې کېدای شــي هغه جره فعال او چابک خلک چې د مېرمنو او بچیانو له کبله نه ځنډېږي په خوندي توګه په تېښته بریالي شي.»

خو لکه د زېرمتون له کلا ځخه د مکنزي د شــاتګ په شــپه، دلته هم ګډوډي نړدې په هغه دقیقه پیل شــوه چې د پاتېنګر عســکرو له ودانۍ ځخه وتل پیل کړل. نوموړي په یو رســمي راپور کې داسې اعتراف کړی: «وروســته له دې چې له دروازې ځخه ووتو، دا ما ته ناشــونې وه چې نظم وســاتلی شم.[۷۱] ما هڅه وکړه چې دوی ته لارښــوونه وکړم خو کومه ګټه یې ونه کړه. تېښــتېدونکي عســکر چې لکه لېونیان د اوبو په لټون کې وو، ویشــتل کېدل. ټول ۳۰۰ ټپیان چې شــا ته پرېښــودل شــول او هغه سپاهیان او د دوی ښــځې چې ژوندي ونېول شــول، د تاجک مشــرانو تر منځ ووېشــل شــول او ورپسې سمدلاسه د مرییو او وینځو په ځېر خرڅ شول.»[۷۲]

پاتېنګر او هاتن، چې دواړو اســونه لرل، وکولای شــول چې کابل ته ورســېږي. دوی به له اصــلي لارې ځخه لیرې د کوهدامن د لوېدیځ ارخ په اوږدو کې د شــپې له خوا مزل کولو او د ورځې به پټېدل، خو د دوی یوازې ځو ســپاهیان په دوی پسې ونګوښــېدل. یو له اسیرانو او ورپسې مرییو ځخه حوالدار موتي رام و چې په بې ساري توګه یې د خپل اسیر توب بیان پرېښې دی. موتي رام د ډېرو نورو سپاهیانو په پرتله ډېر مخ ته تللی و او داسې ځای اسیر شو چې خپل منزل یې تر سترګو کېده. نوموړي لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه وخت کې چې جګړه پیل شـوه، له مورِ سـره دوه ګورخه فقیران وو چې په افغانسـتان کې د بېلابېلو هندو زیارتونو د زیارت له پاره راغلي وو. دوی د وسلې او مهماتو غوښتنه کوله. زمورِ افسرانو یې غوښته ومنله. دغه خړپسو• او سپېځلو ځېرو په خپلو زړورو کارنامو ټول هک پک کړل. زمورِ ځخه هېڅا د افغانانو په وړاندې دومره ښـه جګړه نه شـوای کولی لکه دوی چې کوله. مورِ ټولو یو ځای د شـپې په ترځ کې تک پیل کړ او پرته له کوم مزاحمت ځخه تر یو کلي پورې چې قره باغ ته ځېرمه و، ورسـېدلو. دلته ډزې پیل شـوې او مورِ د سـهار تر درې بجو پورې په جګړه مخ ته روان وو، خو دغه مهال زمورِ خوځښـت دښـمن ته ښـکاره شـو او دوی هره دقیقه په ګڼ شـمېر تر مورِ چاپېریدل. سړک د قره باغ په منځ کې تېر شـوی و او په دواړو خواوو کې یې دېوالونه او انګورباغونه وو چې افغانانو په کې لیکې جوړې کړې وې. دوی ډېرې مرګونې او پرله پسې ډزې راباندې وکړې. یو شمېر مړه شوو او بلاخره بشړه ماته راکړل شـوه. د انګورو د یو باغ ور د سـړک یوې غاړې ته وتلی و او زه له همدغه وره ځخه باغ ته په منډه د ننه شـوم. یو افغان مې جامو ته لاس واچولو چې ما ونیسي، خو ځان مې ترې خلاص کړ او بیا مې منډه کړې او دې ته مې پام و چې دان پور مې باید راسـره وي. زما په چانته کې یوازې پنځه ګولۍ پاتې وې.

کله چې انګرېزي اډې ته نږدې کېده، موټي رام پوه شـو چې د افغان کلابند کوونکو په منځ کې روان دی. «زه سـمدلاسـه پوه شـوم چې نور نو د تېښـتې ټولې هیلې لاړې. ما په خپل کمربند کې سل روپۍ لرلې چې د شـاه په چوپړ کې مې ټولې کړې وې. دغه پیسـې مې خښـې کړې او یوه تېږه مې په دې موخه وربانده کېښـودله چې بیا یې پیدا کړی شـم. ورپسـې کرار کښـېناسـتم او دې ته تم وم چې څه به پېښ شـي. لنډه شـېبه وروسـته، د اسـوالو یوه ډله چې شـمېر یې څه ناڅه ۲۵ کسـانو ته رسـېده، دغه ځای ته چې زه په کې ناسـت وم نږدې شـول. ځینو یې له پښـو او ځینو له اوږو ونیولم.»[۷۳] افغانانو درې ځلې هڅه وکړه چې په خپله د موټي رام په ټوپک نوموړی وولي، خو ټوپک به بند شـو. حوالدار ورته وویل چې مسـلمان دی او دا به د خدای رضـا نه وي چې ووژل شـي. بیا ورځخه وغوښـتل شـول چې کلیمه ووایی، او ده وویله.

ورپسـې زما له سـتوني ځخه توره لیرې کړل شـوه او دوی [خپل مشـر] بهاوالدین ته بوتلم. زما کوټ، پتلون، د ورښـمو دسـمال، تومانچه، بوټ او ځیني نور توکي یې واخیسـتل او یوازې یوه جوړه پای جامه یې راته پرېښـوده. د کلي خلکو په دومداره توګه په مرګ کواښـلم، خو په پای کې بهاوالدین ازاد کړم. زه به دوه میله نه وم تللی چې د سـړک پر غاړه یوه سـړي چې یوپي یې کوله ودرولم. نوموړي په مرګ وکواښـلم که چېرې زه یوپي ورته ونه کړم. کله چې زه له ده سـره وم، هره شـپه به ډېر کړېدم - هوا ډېره سـړه وه، او ما پرته له خپلې چوخې ځخه بل څه نه لرل چې پر ځان یې واچوم. زه د ورځې بام ته وختم او ما ته داسې ځرګنده شـوه چې که له مک• ځخه څو خښـتې لیرې کړم، کېدای شي چې څوک مې ونه ویني او وتښـتېدلی شم. ټوله شپه مې همداسې وکړل او وتښـتېدم.

خو تېښـته یې بیا بریالۍ نه شـوه.«زه ښـکته د جلال اباد سـړک په لور څه نا څه لس میله لاړم چې د یوه سـردار زوی چې پلار یې په کابل کې جګړه کوله، په ما پسـې څو اسـوال راولېږل چې ما ده ته بوځي. د کلي ټول خلک، زاړه او ځوانان، ښځې او نر راغونډ شـول او داسې چیغې یې وهلې: «کافر یا پرنګی: مړ یې کړئ، مړ یې کړئ.» خو دغه ځوان مشر له اخ وډب ځخه وسـاتلم او راته ویې ویل چې اس یې بورس کړم. نوموړي په دوامداره توګه په یوه تلسکوپ کې د کابل په لور کتل او ویې ویل چې پلار ته یې دغه تلسکوپ سېر الکساندر برنز ډالۍ ورکړی و.»[۷۴]

•خړپس: غټ او بې کچې مزی سړی

• مک: دودکش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نومبر په شلمه د مخالفینو ډزې ناڅاپه ودرېدې او درې ورځې پر اډه باندې ډزې ونه شوې. د نومبر د درویشتم په سهار څرګنده شوه چې مخالفینو دغه درې ورځې د مهماتو او باروتو په جوړولو تېرې کړې وې. په دغه سهار له لمر ختو څخه مخکې، د میرمسجدي تر قوماندې لاندې ګن شمېر کوهستانیان له اډې څخه پاس غونډیو ته وختل، خندقونه او سنګرونه یې وکیندل او په بي بي مهرو کې یې د انګرېزانو خوراکي اکمالات په بشپړه توګه ودرول. ورپسې یې په توپونو د اډې بمباري پیل کړه. شلټن سمدستي ورولېږل شو چې د ساحې د پاکولو هڅه وکړي.

میرزا عطا لیکلي: «د توپونو ډزو داسې درزاری کولو لکه تندر. غازي عبدالله خان اڅکزي د درنې جګړې غږ واورېد او په بیړه یې په بي بي مهرو کې جهادیانو ته مرستندویه قوه ولېږله: دوی انګرېزي عسکر د خپلو اسونو تر کوښو لاندې کړل. انګرېزان یې په خپلو تېرو تورو ووژل. بیا یې انګرېزي توپونه ونیول، د الله اکبر نارې یې وهلې او پر انګرېزانو یې یرغل وکړ.»

د اسوالو پر وړاندې د دفاع په موخه، شلټن د غونډۍ په سر کې له خپلې پلې قوا څخه دوه مربعې جوړې کړې. دا د یرغل پر وړاندې انګرېزي دفاعي ستندرد و چې په واټرلو کې د ناپلیون د نېزه وهونکو اسوالو پر ضد ډېر اغېزمن و، خو په افغانستان کې دا یو له مصیبت څخه ډک تکتیک ثابت شو. افغانان شا ته شول او د تورتوپک نښې ویشتونکي رامخته شول. دوی د کمرونو او ډبرو تر شا له خپلو مرچلو څخه په ګنو انګرېزي لیکو ډزې پیل کړې په داسې حال کې چې د انګرېزي دان پور توپکو ګولۍ دوی ته نه شوای رسېدې. انګرېزان په اسانۍ نښه کېدل ځکه دوی د روښانه سره یونیفورم داسې یوه جامده کتله وه چې څو ساعته هېڅ نه خوځېده او سیوری یې پر موړه اچولی و: له انګرېزي قوا سره د تعمیراتي چارو سل عسکر مل وو«چې له تورتوپکو څخه زمونږ د عسکرو د بشپړې ساتنې او عسکرو ته د خونیتوب د احساس ورکولو په موخه خندقونه او سنګرونه وکیندي... خو داسې دفاعي خندقونه جوړ نه شول.»[۷۵] نو عسکر د غونډۍ پر سر ښه په نښه کېدل او لیکې به یې یوه په بله پسې په ځمکه غورځېدې. شلټن تر ډزو لاندې کلک درېدلی و او هېڅ نه خوځېده. په حیرانوونکې توګه زړور خو په مرګونې توګه په نوښت کې ډېر پخ، ظاهراً نه پوهېدو چې د خپلې لوا د تباهۍ په ځواب کې څه وکړي.

د دوی مصیبت هغه وخت لا ډېر شو کله یې چې یو توپ دومره ګرم شو چې اوس یې د افغانانو د تورتوپکو په ځواب کې نه شوای کارولی. یو له تېپیانو څخه وښسنټ ایېر و چې کولۍ یې تر کینې لاس تېره شوې وه چې «د اوس له پاره یې زما خدمت پای ته ورسولو»، او کالن مکنزي په کینه اوړه کې پر ګولۍ ټپي شو. وروسته مکنزي لیکلي:

د مربعې یوه خوا درې ځلې له سره جوړه شوه ځکه چې مخکنۍ لیکې په بشپړ ډول تباه کړل شوې. زمونږ مهمات کابو خلاص شول. ماسپښین په یوه بجه عسکر د تندې او ستړیا له کبله کمزوري شوي وو، خو اوبو ته لاس رسی نه و او د مرګ ژوبلې شمېر هره شېبه ډېرېده. ما شلټن ودومارو چې د شاتک امر وکړي، خو په ځواب کې یې راته وویل: «اه، نه. موږ به غونډۍ د اوس له پاره نه پرېږدو.» کله چې شلټن د شاتک وړاندیز ونه مانه، ډګروال الېور Olive چې یو هډور او پلوند سړی و، وویل چې حتمي پایله به اډې ته یوه ډله ییزه تېښته وي. لکه څنګه چې نومورې په خوځښت کې ډېر سوکه و، دا یې غوره وګڼل چې هر څومره ژر ټپي شي، همدومره به ښه وي؛ نو د دښمن ډزو ته یې ځان برابر کړ او مرګونی ټپي شو.[۷۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن سېل او پاتې نورو کسانو د اډې له بامونو څخه په وېره او حیرانتیا د جګړې ننداره کوله – «ما له بام څخه د جګړې ډګر سم لیدلی شوای. له دوامداره ګولیو څخه مې چې زما له څنګه په سغاري تېرېدې، د مګ تر شا ځان نیولی و.» د عبدالله خان په مشرۍ اوس د غازیانو یوه لویه ډله پر یو پټ کنډو د مربعو په لور په خاپوړو راپورته شوه. دوی د انګرېزي پلې قوا له سترګو پنا وو، خو مېرمن سېل ته واضح ښکارېدل.[۷۷] څو شېبې وروسته را پورته شول او پر سره رنګه کوټوالو یې ورمنډه کړې. د تاریخ سلطاني پر بنسټ: «عبدالله خان اڅکزي چې په زړورتیا کې نوم درلورد او د همدغه سهار په لمانځه کې یې ځان‌ته د شهادت دعا کړې وه، ناره کړه: «دالله په فضل، بریا بې اړنګه نږدې ده!» او له خپلې ډلې سره یې لکه یو ځاځناک زمری یا لکه د معطره مرغې یو لوی مار برید پیل کړ. ده د انګرېزانو توپ ونیو او پلي عسکر یې خواره واره او شاته وتمبول. انګرېز عسکرو د دغه برید پر وړاندې مقاومت ونه شوای کړی، نو مخونه یې واړول او وتښتېدل.»[۷۸]

په څو دقیقو کې تر ټولو نږدې مربع ماته شوه او افغانانو د نیول شوي توپ په کش کولو پیل وکړ. مېرمن سېل لیکلي: «دا هغه صحنو ته ورته وه لکه په صلیبي جګړو کې چې کاږل شوې دي. دښمن زموږ په عسکرو پسې مخ پر وړاندې داسې روان و لکه یو لېوه چې د پسونو رمه په منډو کړې وي. کله چې دوی زموږ توپ نیولو، زموږ توپچیان لکه اتلان وجنګېدل. د توپ له څنګ سره دوه توپچیان ووژل شول. بریدمل مولهل Mullhal درې ځایه ټپي شو. خوارکی لېنګ Laing په داسې حال کې وویشتل شو چې توره یې د توپ په سر خوځوله او عسکر یې په اوچت غږ ستایل. دا یوه اندېښمنه او ډاروونکې صحنه وه چی زموږ زړونه یې په درزاري کړل.»[۷۹]

خو شلټن وتوانېد چې خپله یوه مربع له زیانمنېدو څخه وساتي او خپل بېګل وال ته یې امر وکړ چې د تیارسۍ بېګل وغږوي. بیا یې د برچو ځوابې برید پیل کړ، توپ یې بېرته ونیو او دواړه، میرمسجدي او د مخالفینو پوځي قوماندان عبدالله خان اڅکزی یې ووژل. سلطان محمد خان دراني لیکلي: «د غازي مړینې هر مسلمان او په خاصه توګه د قبیلې غړي یې په ویر کې پرېښودل. که غازي خپل ژوند له لاسه نه وی ورکړی؛ نو ده به په همغه ورځ انګرېزي اډه نیولې وی.»[۸۰]

د یوه وخت له پاره داسې برېښېدل چې انګرېزان اوس برلاسي وو، خو کله چې افغانان شا ته شول او د مربعو پاتې عسکر بیا راغونډ شول، تورټوپک نښه ویشتونکو بیا ډزې پیل کړې او د سپاهیانو د لا ډېرو لیکو پر ځمکه غورځېدل پیل شول. جورج لارنس چې د اډې له دېوالونو څخه یې په وېره ننداره کوله، لیکلي: «له جنرال څخه په ټینګار او اندېښمنه بڼه غوښتنه وشوه چې له پرېکنده فرصت څخه ګټه واخلي او پر دښمن یرغل وکړي، خو د کومې ناڅرګندې وجې له امله، هېڅ شي ونه شوای کړی چې نوموړی له غونډۍ څخه وخوځوي.»[۸۱]

بیا د یاغي تورزنو دویمه ډله چې د وروستي یرغل له پاره چمتو وه، په پټ کنډو کې راغونډه شوه. دا ځل ټولو عسکرو لیکې ماتې کړې او په داسې حال کې دوی اډې ته وتښتېدل چې افغان اسوال ورپسې وو. جورج لارنس یادونه کړې:

ټول نظم په ختمېدو و. ما له خپلې تاڼې څخه مخ په تېښته عسکر لیدل چې په چټکۍ دښمنان ورپسې او پر دوی ور ګډ وو او له هر لوري یې په ګڼ شمېر وژل. دغه صحنه دومره وېروونکې وه چې زه یې هېڅ کله هېرولی نه شم. عسکر په تېښته اډې ته په ننوتو وو او موږ پوره باور درلود چې افغانان به په دوی پسې اډې ته ننوځي، خو له نېکه مرغه او چې هېڅ تمه یې نه کېده، افغان اسوال ناڅاپه ښۍ خواته وګرځېدل. موږ وروسته پوه شوو چې د دوی قوماندە عثمان خان بارکزي کوله. نوموړی یو له هغه مشرانو څخه و چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له سهر ویلیم مېکناټن سره په اړیکه کې و، خو ځوک د هغه شپې د وېرې او زمور د لړېکې انځور کاږلی شي ځکه چې مور د حتمي مرګ احساس وکړ؟ په یقین سره، هېڅ شی زمور د عسکرو چلند توجیه کولی نه شي، خو د برید جنرال بشپړه ناتواني، په بې پروایي د غوندې په سر کې په ساعتونو د خپلو عسکرو درونه، او په سرتمبکې په ټوله ورځ کې له یو شمېر فرصتونو ځخه، لکه د دښمن لنډمهاله تېښته چې بېرته ځان تنظیم کړي، نه کار اخیستنه هېڅ د توجیه ور نه دي - د نومورې بریا د عسکرو کمزورې کول وو، هغه عسکر چې په داسې یو مشر پې باور بایلود چې د قوماندې ورتیا پې نه لرله.[۸۲]

په جګړه کې دا د بدلون ورځ وه. دغه ورځ له مصیبت ځخه ډکه وه. له ۱۱۰۰ کسانو ځخه چې سهار له شلټن سره ستانه شول، ۳۰۰ پې ووژل شول او په داسې حال کې چې ښځو او بچیانو پې د غوندې په ببغ کې بې اسرې ورته کتل، د پرېښودل شوو ټپیانو کولې وایستل شوې. ډېر نور چې لاره پې ونیول شوه او ویې نه کړای شول چې ادې ته ځان ورسوي، یاغیانو لټول چې ویې نیسي. فیض محمد لیکلي: «هغه پوځیان چې له جګړې ځخه ژوندي پاتې شول او د ادې په لور پې تېښته وکړه، لاره ترې ورکه شوه، نو هڅه پې وکړه چې په وړو نا اشنا لارو او چاک او چولو کې پټ شي. دوی یو په بل پسې راغوند کړل او ووژل شول.هر هغه کنټرول چې ښایي انګرېزانو پر پېښو درلود، د دغه ورځې مصیبت ترې واخیست او دوی په حقیقت کې بې اسرې پاتې شول.»[۸۳]

رښتیا همداسې وو. انګرېزانو وروسته له دې بیا هېڅ د کوم نوښت هڅه ونه کړه. مکنزي لیکلي: «د شلټن نه وړتیا د افسرانو اتل ولې شنده کړه. دوی روحیه بایللې وه او دسپلین پې کابو له منځه تللی و.»[۸۴] ایېر په دې اړه له مکنزي سره همغږی و او په همدغه ماښام پې په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «حتی هغه افسرانو چې تر اوسه پې په خپله ګټه د پېښو د بدلون هیلې درلودې، اوس پې زمور د راتلونکي برخلیک په اړه غمجنې اندېښنې لرلې. زمور قوا یوې داسې بېړۍ ته ورته وه چې د تېږو او د کبانو د ګلو تر منځ د ټوټې ټوټې کېدو په خطر کې وه ځکه چې یو تکړه مانو نه و چې په خوندي توګه پې د تېږو له منځ ځخه تېره کړي. حتی اوس هم که د وضعیت اشتېرېنک یو ور لاس ونیسي، کېدای شي مور له ورانۍ ځخه وژغورل شو، خو د داسې کس په نه شتون کې، دا واضح او څرګنده ده چې یوازې خدای مو ژغورلی شي.»[۸۵]

په همدغه شپه بد خبرونه ادې ته لا را روان وو. د ښه راغلاست جوپه ییږه ډوزو د اکبرخان رارسېدل په ډاګه کړل. نومورې د دوست محمد تر ټولو ننګیالی او له پوځي اړخه تر ټولو اغېزمن زوی وو چې لږه شېبه مخکې د میرولې ازبک له ۶۰۰۰ اسوالو سره راورسېد او سمدلاسه پې د مقاومت چارې په غاړه واخیستې.

اکبرخان لمړی څو ورځې د ده په اړه د خلکو په ستاینو او لیدو باندې تېرې کړې. مولانا کشمیري لیکلي:«د ده راتګ داسې و لکه پسرلی چه بن ته ژوند ورکړي.»

ټول مشران او اشرافیان د درناوي له پاره راغلل

نران او ښځې، ځوانان او زاړه ورته په دعا راووتل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی ورته وویل، اې زمونږ ټولو ساتونکیه
زمونږ پناه او اصل او اساسه، زمونږ دفاع کوونکیه
داسې په اوچت اواز د دعاوو ترانه له ځمکې پورته شوه
چې په جنت کې له عیسې څخه وپوښتل شول چې دا شور د څه دی[۸۶]

اکبر ډېر ژر خپل ځان هغسې دښمن ثابت کړ لکه انګرېزانو یې چې په اړه وېره درلوده. د څو ورځو په ترڅ کې یې په لمړي ځل پر اډه باندې په اغښتمن بندیز لګولو د پاڅون بنه بدله کړه. ټولو څښرمه کلیو ته یې ملایان ولېږل چې بزګران پر انګرېزانو باندې د اکمالاتي توکو له پلورلو منع کړي.[۸۷] شا ته پراته کلي ونیول شول او جنګیالي په کې ځای پر ځای شول. د کلیو ملکان په سملاسي مرګ وګواښل شول که دوی حتی یوه بورۍ غله او یا واښه پر پرنګیانو وپلورل. د کابل سیند پر سر نوی له لرګیو جوړ شوی پل چې اډه یې د بالاحصار او جلال اباد له واټ سره نښلوله، وسوځول شو. مېکناټن په غوسه و چې د پله د ویجاړونې په مخنیوي کې اډې هېڅ هڅه ونه کړه او دوی یوازې د سنج تر شا کرار ننداره کوله که څه هم هغه افغانانو ته چې د پله په ورانۍ کې ښکېل وو، په اسانۍ د توپک ګولې ور رسېدې. لکه څنګه چې دوه شاهي پلوه مخکښه مشران د بي بي مهرو په لوړو کې وژل شوي وو، مخکښ د قوماندې څه ناڅه ماته مشرتابه ښرته په کلکه یو موټی او د اکبرخان او د ده د بارکزیو تر شا ودرېده. ګرومجن مېکناټن لیکلي: «دا په بشپړه توګه عجیبه ده چې [مخالفین] خپل یووالی ساتي.»[۸۸]

له وزیراکبر خان سره د غلزیو د یو واکمن مشر، محمد شاه خان د لور واده د مقاومت قومي جوړښت بدل کړ. په داسې حال کې چې عبدالله خان اچکزی مړ شو او د میر مسجدي له مړینې څخه وروسته، کوهستاني تاجک په ډېرېدونکې توګه ځنډې ته شول او ډېری پلویان یې له جنازې سره لاړل چې خپل پېر ښخ کړي، اوس ساده خو نه ماتېدونکي غلزیو په پاڅون کې ډېر واک درلود. دوی خپله اډه د ښار له دېوالونو څخه لرې وتلې د محمدخان په کلا کې جوړه کړه او دا دوی وو چې اوس یې په ډېرېدونکې توګه په غونډیو کې چې تر چوپې او وېرېدلې اډې چاپېر وې، د لیکو کړۍ ډکې کړې وې. دلته د بارکزیو ځواکونو چې د غونډۍ په لمن، شاه باغ کې یې اډه جوړه کړې وه، د دوی ملاتړ کولو. د اډې د دېوالونو د ننه، فشار ډېر شدید شو ځکه چې د واورې سارې توپان او لوړې مورال نور هم ټیټ کړی و. اسونه دومره وړي وو چې د کېږدیو مړوي یې ژوول او خپل خوشایه یې څو ځلي خوړل. مېرمن سېل یو وړی اس ولید چې د بل اس لکۍ یې په غاښو تړې غوڅه او په چټکۍ وخوړله په داسې حال کې چې د هغې خپلې اسپې د کراچۍ عرابه په غاښونو شکوله. لکه ډېر نور افغانان، میرزا عطا د دغه یو وخت اډمارو• انګرېزانو له سپکاوي او ناخوالو څخه خوند اخیست: «اوس دومره واوره وورېده چې انګرېز عسکر چې هېڅ کله یې د خراسان واوره نه وه لېدلې، داسې ویلې کېږي لکه له واورې جوړ شوي سړي. ډېر یې له لوړې مړه شول، نورو یې د بار اوښان او غوایه ووژل چې مسلمانان یې غوښه او هندوان یې پوستکي وخوري! په دغه سختو حالاتو کې، لکه د دوزخ په تر ټولو تیټ پور کې، ټول مذهبي مناسک او نا رواوې هېرې شوې.»[۸۹] د کمپ ملکي کسانو چې مړه اسونو او اوښانو ته یې لاس رسی نه درلود، لیدل کېدل چې د کوڅو بې څښتنه سپي وریت او سیخ کباب کوي.

• اډمار: مغرور، کبرجن، له خپل ځان څخه خوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبرخان له یوه اوږده کال ربړوونکي بند څخه وروسته، یوازې یوه میاشت مخکې په بخارا کې د زندان له ډوغل څخه ازاد کړل شوی و. د مولانا کشمیري په قول، لږه موده مخکې چې له زندان څخه ازاد شي، اکبرخان یو صوفي بزرګ په خوب کې لیدلی و او ده ته یې وویل چې خپله لونګۍ پر سر کړي، توره پر ملا وتړي او لاړ شي چې خپل هېواد وساتي، هغه هېواد چې ده ته خدای ورکړی.[۹۰] میرزا عطا چې دغه بارکزی وارث یې ډېر خوښ شوی و، د نومورې له پلویانو څخه یې د کیسې دغه بڼه اوربدلې: «د بخارا اشرافي ښار علما، حاکم ناصرالدوله ته لاړل او د سردار محمداکبر خان او د ده د ملګرو د ازادولو شفاعت یې وکړ. د کابل مشرانو اکبر ته د بڼه راغلاست لیک ولږېږه او د ده په ازادۍ یې خپله خوښي څرګنده کړه. همدا راز یې په لیک کې زیاته کړې وه چې له وروستیو جګړو څخه راپه دېخوا انګرېز پوځ خورا کمزوری شوی او د مقاومت توان نه دی ورپاتې؛ نو د سردار راتګ ډېر په نېکمرغه وخت کې دی: اوس هغه وخت را رسېدلی چې د خپل پلار، د بې جوړې امیر!، غچ واخلي.» اکبر خان نېغ کابل ته لاړ او هلته مشرانو او نورو د پام وړ خلکو ده ته د انګرېزانو د بې عدالتۍ په اړه خبرې وکړې او له ده څخه یې د عدالت غوښتنه وکړه. ورپسې سردار په یو لیک کې له مېکناټن څخه د لیدو غوښتنه وکړه؛ نو د دوی د لیدنې تابیا ونیول شوه:

سبا ته سردار محمد اکبر خان او د ده څو د اعتبار وړ ملګري له کابل څخه ټاکلي ځای ته پر اسونو لاړل. په همدې توګه مېکناټن هم له اډې څخه دغه ځای ته ورسېد. دوی د زړه له تله یو بل ته غږېږي ورکړي او د خصوصي خبرو له پاره کوښه شول. یوازې دومره په دې اړه راپور ورکړل شوی چې سردار، انګرېز استازي ته وویل چې نور په کابل کې د ده پاتې کېدل مناسب نه دي او نومورۍ باید خپل یو افسر د برمته په ډول ده ته تسلیم کړي او دوی باید د هند په لور وخوځېږي. کله چې د سردار درونده پلار، بې جوړې امیر، د انګرېزانو له توقیف څخه خلاص او خراسان ته راوګرځېد، بیا به دغه برمته انګرېز په عزت ازاد کړل شي.

مېکناټن هوکړه وکړه او دغه هوکړه لیکلې بڼې ته راوړل شوه. ټول انګرېزان په دې باور وو چې له دغې هوکړې وروسته به نوره جګړه نه وي.[۹۱]

خو حقیقت لږ ډېر پېچلی و. د موهن لال په وسیله چې په ښار کې فعال پاتې و، مېکناټن د پاڅون له پیل څخه د مخالفینو له یو شمېر قوماندانانو سره په اړیکه کې و او د څو اونیو راپه دېخوا یې د پوځي ملاتړ د پېرودو شونتیا لټوله چې د افغان پوځي ډلو ترمنځ بېلتون راولي او یا له هېواد څخه انګرېزانو ته یوه عزتمنه وتنه برابره کړي. د شلټن له سختې ماتې څخه دوه ورځې وروسته، استازي د افغان مخالفینو له یو پلاوي سره چې د انګرېزانو بې قید او شرطه تسلیمي یې غوښتله، وکتل. مېکناټن په یوه نوټ کې چې د نومورې له مرګ وروسته یې پر مېز پیدا شو، داسې لیکلي:

زما په نوښت، په پنځه ویشتمه نېټه د مخالفینو یو پلاوی اډې ته راولېږل شو او ماته یې له هېواد څخه په سوله ییزه بڼه زمور د وتنې پر بنسټ مقدماتي سریزه وسپارله. ما دوی ته یوازې د هغو شرطونو ورانديز وکړ چې زما په اند په درناوي به ومنل شي. سبا ته، دوی ما ته د مخالفت لیک راولېږه چې که موږ خپلې وسلې ور تسلیم نه کړو او اعلحضرت خپل برخلیک ته پرې نږدو، نو سملاسي به له جګړو سره مخ شو. دغه لیک ته ما په خواب کې ولیکل چې موږ د ژمنې د ماتولو په پرتله مرګ غوره ګڼو او لوی څښتن به زموږ دواړو خواوو په اړه پرېکړه کوي.[۹۲]

مېکناټن چې اکبرخان ته یې د شجاع او د ده د کورنۍ تسلیمول ونه منل او اړیکې یې وشلولې، انګرېزانو د لوړې او اندېښمنې غږنتیا دوه نورې اونۍ تېرې کړې. مېکناټن اوس خپله ستراتېژي پر یوه پیکه هیله ترلې چې له جلال اباد، غزني او یا کندهار څخه به یوه مرستندویه قوه د اډې د تیټ مورال پوځ وژغوري. نومورې په وار وار له مککرېکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه چې په جلال اباد کې د سېل د غونډ سیاسي افسر و، د مرستې غوښتنه وکړه: «یو درجن لیکونه ولیکل شول چې په کې د سېل له غونډ سره کابل ته ستاسې د سملاسي راتګ غوښتنې وشوې. که چېرې تاسې تر اوسه راتګ نه وي پیل کړی ، زه د زړه له تله درته زارۍ کوم چې همدغه شېبه راروان شئ. زموږ حالت ډېر نازک دی، خو ستاسې په مرسته به موږ ټول په ښه توګه مخ ته لاړ شو؛ نو که چېرې زموږ ژوند او زموږ د هېواد عزت درته ارزښت لري، باید مرسته راسره وکړئ.»[۹۳] خو وروستنی ځری چې د خردکابل له غاښي تېر شو، د داسې پیغام سره راغی چې په جلال اباد کې سېل په خپله کلابند دی او د خپل پوځ د شمېر په پرتله له ګڼ شمېر مخالفینو سره مخ دی؛ نو له کابل سره د مرستی توان نه لري. نوموړي دا راپور هم ورکړ چې خیبر له لاسه تللی؛ نو له پېښوره د ممکنه مرستندویه ځواک لاره هم بنده شوې ده. د ډسمبر په اوومه کله چې درنې واورې لاره بنده کړه، له کندهاره د مرستندوی ځواک راتګ لږ تر لږه تر پسرلیه د واورې تر ویلې کېدو پورې ناشونی برېښېده. د انګرېزانو وروستۍ اډه چې په غزني کې وه هم کلابنده شوې وه او په کابل کې یې د خپلو وطنوالو د مرستې توان نه درلود.[۹۴] اوس چې یوازې د یوې ورځې خوراکي توکي پاتې وو، هېڅ کومه هیله نه وه پاتې. لوږه را نږدې کېده او پوځي مشرتابه فلج پاتې و. دواړه الفنسټون او شلټن په ناهیلیو کې ډوب وو. مات او وږي عسکر د بغاوت په مورګه وو. د افغان مقاومت شمېر اوس ۵۰۰۰۰ ته رسېده چې د انګرېزانو په پرتله پنځه برابره ډېر و.

د ټولو دغه لړیکو او اندېښنو پایله د ډسمبر د اتمې په ماښام د انګرېزي قوماندانانو یوه بیړنۍ غونډه وه. په دغه وخت کې الفنسټون، شلټن او مېکناټن له یو بل سره د ناراضتیا له کبله ډېرې لږ خبرې کولې او د ماشوم په څېر چیغې وهونکی شلټن په ځانګړې توګه د مېکناټن په اړه له سپکاوي څخه ډک و: «زه یې په ملنډو سپکوم، زه غواړم چې سپک یې کړم.»[۹۵] د جګړې په شورا کې نوموړی په ښکاره د جنرال په وړاندې لړاک و. پرغولي یې بړستن تر ځان تاو کړې وه او کله کله به چې د څه په اړه د ده نظر وغوښتل شو، ځواب به یې اوچت خرېدل وو.

په دغه غونډه کې الفنسټون هغه لیک ولیکه چې مېکناټن ورڅخه غوښتی و. نوموړي په رسمي توګه د تسلیمۍ د خبرو اترو د پیلولو مسولیت په خپله غاړه واخیست. په لیک کې یې داسې لیکلي وو:

د کلابندۍ پر وړاندې د درېیو اونیو له مقاومت وروسته، د خوراکي توکو او وښو نه شتون، زموږ د عسکرو بد وضعیت، د ټپیانو او ناروغانو ګڼ شمېر، د لویې او بد موقعیته اډې په دفاع کې ستونزې، د ژمي راتګ، د اړیکو شلېدل، د مرستندویه قوې د راتګ ناشونتیا او زموږ پر ضد د ټول هېواد د وسلوال کېدو پر بنسټ، زه په دې اند یم چې نور په دغه ځای کې خپله دفاع شونې نه ده او ته باید د خبرو له وړاندیز څخه چې تا ته شوی کار واخلې.[۹۶]

نورو افسرانو هم په رسمي توګه د انګرېزانو له اډې څخه دفاع ناشونې وبلله «خپل بې اړنګه او پرېکنده نظر یې ورکړ چې عسکر په خپل اوسني حالت کې د نورو پوځي عملیاتو توان نه لري؛ نو هندوستان ته د خوندي شاتګ په موخه د خبرو اترو له پاره باید هېڅ وخت ضایع نه شي، خو دلته شاه شجاع او د نوموړي ګټو ته هېڅ اشاره نه وه شوې ځکه چې د دوی لمړنۍ دنده په اډه کې د دوی تر قوماندې لاندې د انګرېزي عسکرو د عزت او سوکالۍ برابرول وو.»[۹۷] د پوځ چمتووالی چې شجاع یوازې پرېږدي، انګرېزانو ته د نوموړي له بې سارې وفادارۍ سره نېغ په ټکر کې و حال دا چې د مخالفینو له خوا ډېر هڅوونکي وړاندیزونه ورته وشول چې خپل ناګرانه کافر متحدین پرېږدي. مېکناټن په وار وار خبرداری ورکړ چې د شجاع یوازې پرېښودل به انګرېزانو ته «تل پاتې بدنامي» پرېږدي، خو چا پام ورته ونه کړ او امر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته وشـــو چې له اکبرخان ســـره وکوري چې په کومو شـــرطونو له افغانســـتان څخه د انګرېزانو د ســـمدســـتي وتنې خوندیتوب تضمین کېدای شي.

د دغه دواړو تر منځ لمړنۍ لیدنه د کابل ســیند پر کنګل شـوې غاړه د ســوځېدلي پله د ســکرو له پاتې شـونو څخه لږ وړاندې ترســره شـوه. له مېکناټن ســره لارنس، ټرور او مکنزي مل وو. اکبر د مخالفینو ټول مخکښ مشـران له ځان ســـره راوســـتلي وو.[۹۸] مېکناټن، لکه څنګه چې د ده ځانګړتیاوې وې، له صـــداقت څخه لیږې د خپل ځان په برحق ښودنه یې سریزه چې په روانه درباري پارسي یې لوستله، پیل کړه: «لکه څنګه چې له وروستیو پېښو څرګنده شوه چې د شـاه شـجاع الملک د ملاتړ له پاره په افغانســتان کې د انګرېزي پوځ شـــتون افغان ملت ډېرې ناراضـــه کړي او لکه څنګه چې انګرېز دولت پرته د افغانانو له وحدت، خوشـحالۍ او ســوکالۍ څخه بله موخه نه لري؛ نو چې شـتون یې د موخې د مخنیوي وجه ګرځي، دوی د پاتې کېدو هیله نه لري.» ورپســـې د مېکناټن د ټرون د مســـودې غوښـــنه برخه راورسـېده: «لمړی؛ په کابل کې به انګرېز عسـکر پېښـور او بیا هند ته په بشـپړه عملي شـونتیا سـره ژر سـتنېږي. دوهم؛ ســـرداران به له انګرېزانو ســـره په خوراکي اکمالاتو او ترانســـپورت کې مرســـته کوي او دا به تضـمینوي چې انګرېزي عسـکرو ته به د لارې په اوږدو کې زیان نه رسـېږي او له دوی سـره به په عزت چلند کېږي.»[۹۹] مېکناټن په خپل نوټ کې لیکلي چې په دغه شـېبه کې «اکبرخان مداخله وکړه او راته ویې ویل چې موږ اکمالاتو ته اړتیا نه لرو ځکه چې سبا سهار ته زمونږ په تک کې کوم خنډ نه شته. زه دا په دې موخه یادوم چې د دغه ځوان بې پامه احساساتي بڼه وښـیم. نومورې، نورو مشـــرانو پرځای کښـــېناوه او پرته له دغه مداخلې څخه یې نور چلند دروند و او په ښـکاره د خپل بخت ناځاپه بدلون لوړ مقام ته رسولی و.»[۱۰۰]

دوه ســـاعته وروســـته دوی هوکړې ته ورســـېدل. انګرېزان به درې ورځې وروســـته، د ډســـمبر په ۱۴ مه وځي او د دوی د خوندیتوب تضـمین شـوی و. کپتان ټرور به د برمته په ډول دوی ته ســپارل کېږي، انګرېزان به له جلال اباد، غزني او کندهار څخه هم وځي، د لوړې بیانې په بدل کې ډوډۍ، غله او د ترانســپورت څاروي به انګرېزانو ته لېږل کېږي چې په لاره کې ورسره مرسته وشي. شاه شجاع ته به په کابل کې د یوه عامه وکړي په توګه د پاتې کېدو او له انګرېزانو سره د تک خوښـه ورکول کېږي. لمړی به له بالاحصار څخه پاتې څو انګرېز افسران وځي او ورپسې به بالاحصار اکبر خان ته ســـپارل کېږي. په عین وخت کې به دوســـت محمد په لودیانې کې له نظربندۍ خلاص او خپل تخت ته به د بېرته راګرځېدو اجازه ورکول کېږي. افغانان به پرته د انګرېزانو له خوښـــې، له بهرني قدرت ســـره ائتلاف نه کوي او په بدل کې انګرېزانو ژمنه وکړه چې «انګرېز پوځ به افغان خاورې ته نه ننوځي مګر دا چې په خپله افغان مشـران ترې غوښـتنه وکړي.»

د مېکناټن په اند، د دغه شـرطونو منل دومره ښـه وو لکه په هغسـې حالاتو کې چې ده یې تمه کوله، خو لکه تل ســاده او د غلط قضـاوت څښـتن، اکلنډ ته یې ولیکل: «موږ به له افغانانو څخه لکه ملګري روان شـو او زه خوښ یم چې له دې وروسته هر دولت چې جوړېږي، زمونږ سره به د ښـه پوهاوي کروهنه ولري.»[۱۰۱]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له یوه کس سره چې په دې اړه مشوره ونه شوه، شاه شجاع و - هغه سړی چې په نوم یې جګړه او اشغال پیل شو. د دغه هوکړې د شرطونو په اړه چې مېکناټن منلي وو، د شاه شجاع د غبرګون په هکله یوازینی بیان چې تراوسه پاتې دی، د نوموړي د ژوند لیکونکي، محمد حسین هراتي دی:

کله چې اعلحضرت ته د دغه هوکړې په هکله پټ راپور راغی، مېکناټن ته یې داسې ولیکل: «زه دې ښرته دغه هېواد ته یوازې د دې له پاره راوستم چې دښمن ته مې وروسپارې؟ ته لا تر اوسه د بارکزیو او د دغه هېواد د خلکو په بې ایمانۍ نه پوهېږې؟ پر دغه کساتي خلکو باندې د پیسو په شنلو سره، ته نه یوازې خپله بلکې زموږ مړینه او تباهي هم ګرندۍ کوې! ایا دا معقول کار دی؟» مېکناټن په ځواب کې یوازې وویل: «اوس په دغه هوکړه کې د بدلون راوستلو له پاره ډېر ناوخته دی.» اعلحضرت ډېر خپه او له اندېښنو څخه ډک لکه د سیمابو مایع یو پر بله تلو، شپه او ورځ به یې لاسونه موښل او ویل به یې: «مېکناټن له سده وتلی - او د دې پایله به زموږ دواړو مرګ وي! »

مېکناټن په بالاحصار کې پاتې انګرېز عسکرو ته امر وکړ چې له بالاحصار څخه ووځي او اکبر خان ته یې پیغام ولېږه چې بالاحصار پرېښودل شو او دی کولی شي خپل سړي په کې ځای پر ځای کړي.

اکبرخان سمدلاسه ۲۰۰۰ تورتوپکوال ورولېږل. د کابل پاک اندو اوسېدونکو وېره درلوده او ویل یې : «که چېرې اکبرخان د بالاحصار کلا ونیسي، د شاه شجاع ښځینه، ماشومانو او پر ده پورې تړلې خلکو ته به څه پېښ شي!»

د ژر پېښېدونکي جنسي تېریو او لوټ په اړه اندېښنو اعلحضرت د خپګان په ګرداوي کې ډوب کړی و، خو د بالاحصار ډېرې اوسېدونکي پخواني کارکونکي وو چې په همدغه ودانۍ کې زېږدلي وو او همدا راز وفادار چوپړیالان وو چې د شاهي کورنۍ تر ساتنې او ملاتړ لاندې لوی شوي وو. دوی لږ تر لږه له ناچاري وار خطا نه کړ او سمدلاسه د انګرېزانو له وتلو څخه وروسته یې، په جرئت دروازې په ځان پسې وتړلې او د مخالفینو هغه عسکر یې ووژل چې کلا ته مخکې ننوتلي وو. د اکبر خان عسکر په ناهیلۍ شاتک ته اړ شول.[۱۰۲]

د ده عسکرو دوه ځلې بیا د بالاحصار په اصلي دروازې د برید هڅه وکړه، خو د شاه شجاع کورني عسکرو چې انګرېزانو له پخوا څخه «یوه بېکاره د ګړ بر ډله» بلله، په بریالیتوب شاته وتمبول او سخته مرګ ژوبله یې ور واړوله. لارنس لیکلي : «موږ د ده [د شجاع] چټک غبرګون او زړورتیا په داسې کړکېچنه شېبه کې د ستاینې وړ بولو او د زړه له تله مې ارمان درلود چې زموږ خپلو مشرانو داسې سېکمنتیا او انرژي له ځانه ښودلې وای، هغه مشران چې لا تر اوسه داسې برېښېدل چې زموږ د عزت او خوندیتوب د تضمین توان یې نه درلود.»[۱۰۳]

په داسې حال کې چې انګرېزانو د شجاع خبردارېو ته پام ونه کړ او سرونه یې تیټ کړل او تسلیم شول، په خپله شجاع په قوت پاتې شو او په بریالۍ توګه په بالاحصار کې تر هغه وخت پورې پاتې شو چې څو میاشتې وروسته په خپله خوښه د خپلې ښې اکمال شوې کلا څخه د پسرلي په پیل کې ووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې مېکناټن په پټه شاه شجاع قرباني کولو، لارډ اکلنډ په نابېره توګه تر یوې کچې د شجاع پخوانی سیال، دوست محمد د نڅا په یوه مېلمستیا کې خوشحاله ساتلو. د شېملې له «تازه او سېکمنوونکې» هوا ځخه وروسته، د ایډن کورنۍ د کلکټې د اوړي تودې او نمجنې هوا حیرانه کړې وه. ایملي خپلې یوې ملګرې ته لیکلي: «موږ له افغان سیاست سره د خپلې مینې پام له ژوندي کبابېدو ځخه د ځان ساتنې په اړه ورځنیو ستونزو ته واړولو. زه باید ووایم چې موږ دغه لوړې موخې ته له دې امله پام وګرځولو چې په دې دواړو کې یې ارزښت ډېر او ترلاسه کول یې هم ستونزمن دي؟...»[۱۰۴] ډېرې ګرمۍ د نوموړې او د دې د اند پخلی وکړ او اوس دا وخت را رسېدلی و چې دوی د اسیا له ربړو ځخه په چټکۍ بېرته کېنزنکټن Kensington ته لاړ شي: «زموږ جورج په هند کې ښه دنده ترسره کړه، که ځنګه؟ ته پوهېږې چې دی زموږ ډېر خوښېږي او درناوی ورته لرو، حتی د ګرمۍ په موسم کې چې ډېر د خندا وړ دی... اوس زما په اند ده ډېر ځه وکړل او ښه به وي چې دی هم وطن ته لاړ شي، خو په وطن کې هېڅوک دې ته غوږ نه نیسي او د دغه میاشتې استونو زه بې اسرې کړې یم.»[۱۰۵]

خو دنده، دنده وه. د ملکې ویکتوریا د زېرندې په کلیزه کې، د بنکال په خیشته او نمجنه جون میاشت کې، «په هند کې تر ټولو بده هوا چې تر اوسه حس شوې وه»، دغه خویندو د یوې مېلمستیا د جوړولو پرېکړه وکړه. له مېلمستیا ځخه لږ وروسته ایملي لیکلي: «زموږ د ملکې میلمستیا ډېره له پرتم ځخه ډکه وه، زه ډېره هېله منه یم چې دا به زموږ وروستۍ مېلمستیا وي او ډېره خوشحاله یم چې ښه تیره شوه. ما خپلې د الماسو ګانې اچولې وې!» د مېلمستیا معظم مېلمه، چې ټولو ته له یوې خوا د حیرانتیا وړ او له بلې خوا د اکلنډ د بهرنۍ پالیسۍ د لوبې بریا څرګندونه وه، په خپله امیر و. ایملي زیاتوي:

دوست محمد، زامنو او درباریانو یې زموږ په مېلمستیا کې برخه اخیستې وه. دا لمړی ځل و چې نوموړي اروپایي مېرمنې په خپلو بې شرمو جامو کې ولیدې، خو ده د نڅا نندارە ونه کړه - جورج بلې کوټې ته بوت. دی ډېر شاهي سړی دی او خپل نیمه بندي او نیمه ارزښتمن موقف په ډېره هوښیاري تمثیلوي. ما له دوست محمد ځخه غوښتنه وکړه چې د سطرنج لوبه وکړو ځو جورج ته له مېلمه سره د ناستې لږ ځه دمه ورکړم. موږ پرله پسې لوبه وکړه او ما ته دا یوه بریا وه که چېرې د ځایې سطرنج لوبې توپیر زموږ د سطرنج لوبې سره په پام کې ونیسو. د لوبې په بهېر کې ده په دوامداره توګه نوې قوانین جوړول؛ نو که دی دوست نه وی، ما به دغه کار له نصاف ځخه لیرې کنلی وی.[۱۰۶]

وروسته ایملي له خپل سطرنج ملګري ځخه پوښتنه وکړه که چېرې اجازه ورکړل شي چې د ده او پلویانو یې یو انځور وکاږي. دوست محمد ومنله چې د نوموړې پنسل ته کښېني. خو وروسته، لکه دومره چې د کلکټې هوا هک پک کړې وه، په همدې کچه لودیاني ته د دوست محمد تګ، پرته له دې چې خبره یې کړي او انځور بشپړ کړي، حیرانه کړه. ځه نا ځه ځانځاکې ایملي خپلې خور ته په انګلنډ کې لیکلي: «ما د دوست محمد او د ده د کورنۍ انځور کاږلو، خو سهار د برو ولایتونو په لور روان شو حال دا چې یو وراره یې ما تر اوسه انځور کړی نه و. زه سهار په ډېره بېړه اوچته شوم او کالوبن له انګوټ ځخه دغه هلک بېرته راوست او له سهارنۍ ځخه مخکې مې مخ ته کښېناست چې انځور یې بشپړ کړم. دغه هلک ډېر د جودېز اېسکریټ Judas Iscariot انځور ته ورته و، خو ډېر ښه هلک و. که ځه هم کالوبن سهارنۍ نه وه کړې، خو په پارسي یې په اشارو په زړه پورې خبرې کولې.»[۱۰۷]

وروسته له دې چې دوست محمد له کلکټې ځخه لاړ، په افغانستان کې حالات په چټکۍ مخ په خرابېدو وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اونۍ وروسته خبر راورسېد چې په لندن کې محافظه کار حکومت ټاکل شوی. اکلنډ چې په خپلو غوراویو سوچ وکړ؛ نو د لوی والي له څوکۍ څخه یې استعفا غوره کړه. لارډ البنبوره چې په پیل کې یې هغه یادښتونه ولیکل چې له کبله یې برنز لس کاله مخکې اباسین ته ولېږل شو، د اکلنډ ځای ناستی وګمارل شو.

یوه اونۍ وروسته، د برنز د وژنې او د لارډ اکلنډ د ټولې افغان ستراتیژۍ د چټکې ناکامۍ خبرونه بنګال ته د ډاکې په وسیله راورسېدل. لمړنی خبر چې د لوی والي اداریې ته ورسېد د جنرال سېل له خوا په یو استولي لیک کې و چې نومورې دریې اونۍ مخکې په جلال اباد کې لیکلی و. ده اکلنډ ته په کابل کې د لمړني مصیبت د ګنګوسو په اړه او همدا راز د خپلې کلابندۍ په هکله لیکلي وو. اکلنډ، اعلی سرقوماندان سېر جسپر نېکولز Sir Jesper Nicholls ته ولیکل: «اړینه نه ده چې درته ولیکم چې دغه استونې مې څومره ځوروي. دا ډېرو جدي او ژورو فرضیو ته لاره خلاصوي. زه به د خپل اند په اړه څه درته ونه وایم، خو پوښتنه دا ده چې څه باید وکړل شي؟»

ورپسې نومورې ښلابېل غوراوي جوړ کړل، خو داسې ښکارېدل چې لکه په کابل کې د خپلو جنرالانو په څېر، دی هم د خواشینوونکو خبرونو لړۍ فلج کړی و او له پیل څخه یې د یو سملاسي پوځي ځواب د نظریې مخالفت وکړ. نومورې په دې اړه ولیکل: «زه سبا ته د یوې خاصې شورا د درلودو وړاندیز کوم، خو ماته څرګندېږي چې موږ باید داسې ځای ته د بیا نیولو په موخه د تازه دمي عسکرو په لېږلو فکر ونه کړو چې اوس مو ښایي له لاسه لاړ شي... زه وېره لرم چې په ټولیزه توګه د افغانانو ملي احساس پارېدلی دی.»[۱۰۸]

خو په حقیقت کې اکلنډ څو میاشتې مخکې پوه شوی و چې د ده ټوله افغان پالیسي یوه له ناورین څخه ډکه تېروتنه وه او ټول هندي دولت یې د دېوالیه توب• له خطر سره مخ کړی و. اوس چې مصیبت په ډېرېدو و او د نومورې خزانه تشه وه، په دې کې یې هېڅ اړنګ نه درلود چې په دغه ټوله پروژه خط کش کړي او نورې سرچینې په دغه جګړه ونه لګوي ځکه چې په ښکاره له ناکامۍ سره مخ وه؛ نو شاه شجاع، مېکناټن او حتی د ده پخوانی د سیسۍ ښکار ملګری «الفي بې Elphy Bey» یې پرېښودل چې د دغه ګډوډۍ چاره په یوازېتوب په خپله وکړي. له کلکټې څخه هېڅ مرسته ور ونه لېږل شوه.

د ډسمبر په دویمه اونۍ په کابل کې ډېره واوره ووربېده. وربځې له هندوکش څخه ښکته راغلې او سمدلاسه یې د ښار په شاوخوا کې ګردجنې او خړې غونډۍ سپینې او ځلانده کړې. د ادې پر بامونو پنډه واوره پرېوتې او د کابل سیند کنګل شو. میرزا عطا لیکلي: «سردارانو او غازیانو ته واوره ستونزه نه وه ځکه چې دوی په کې عادت و، خو له هند څخه راغلی پوځ له واورې سره عادت نه و؛ نو ډېر مړه شول او ډېرو نورو د زیاتې یخنۍ له امله د جګړې توان له لاسه ورکړ.»[۱۰۹]

• دېوالیه توب: افلاس، د یوې کمپنۍ داسې حالت ته وایي چې د پور د ښرته ورکړې توان ونه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن ته واوره تر ټولو کوچنۍ اندېښـــنه وه. لکه څنګه چې هوکړه شـــوې وه، نومورې پاتې کلاوې چې له اډې څخه پاس پرتې وې تســـلیم کړې او اکبر خان ته د ۲۰۰۰۰ روپیو په ګډون، لویه بیانه چې ســـردارانو یې غوښـــتنه کوله هم تحویل کړه، خو لا تر اوســـه خوراکي توکي او واښـــه په ډېره کوچنۍ پیمانه اډې ته رســـېدل او پوځ او د بار څاروي د لوړې په مورګه وو.[۱۱۰] له ژمنې سره سم د بار وړونکو څارویو او کراچیو کوم څرک هم نه لګېده چې انګرېزانو د بېرته تګ په وخت کې د خپل مال د لېږد له پاره ورته اړتیا لرله؛ نو له دې کبله د ډســـمبر څوارلســـم چې د انګرېزانو تګ ته ټاکل شـوی و، پرته د دوی له کوچني خوځښـت څخه تېر شـو. په عین حال کې، کومه سـرکشي چې په اډه کې پاتې وه، په وېرېدلې اندېښنې او ډار بدله شوه. مکنزي لیکلي:

د تعقل کمښـت دومره ډېر و چې په سـلګونو دښـمنان چې په وسـلو ښـه سـمبال وو، پرېښـودل شـول چې اډې ته ننوځي او د اډې په شـاوخوا کې د ننه څارګریزه مالومات ټول کړي. له یو ډک شـپږ پونډه توپ څخه څو یاردې لیرې، یو غلزي پر بریدمن سـترټ خپله توره راوایسـته یوازې له دې امله چې دغه افسـر د نومورې د ردېسـترکو ملګرو مخه ونیوه. زمونږ عسـکر په داسې رټ ډول له ډزو منع شـوي وو چې د اډې ملکي کارکوونکي او زمونږ افغان ملګري به ډېر ځلې زمونږ له دېوالو څخه یوازې څو یاردې هاخوا لوټ او حتی وژل کېدل. زمونږ د بامونو له مورچل څخه ۱۵۰ یاردې لیرې، د ټولې اډې تر سترکو لاندې د پنځې سپرې قوا د پسونو رمه یورل شوه.[۱۱۱]

اکبرخان چې د انګرېزانو په ناچاره وضـعیت پوه شـو، اوس یې خپلې غوښـتنې زیاتې کړې. ډېر توپونه باید ورته تسـلیم کړل شي او نور کسـان دې هم د برمته په توګه ور وسـپارل شي. مېکناټن چې په یو بې ښـخه شاه کې خپل لوښدل لیدل، خپلو قوماندانانو ته یې بیا بالاحصـــار ته د لېږد او حتی د افغانانو پر وړاندې، چې اوس دومره څک نه وو، د جګړې د بیا پیلولو خبره وړاندې کړه. د لارنس په قول: «مېکناټن وویل چې په ناڅاپي ډول د جګړې له پاره خپلې لښـــکرې کابل ته د ننوتو په موخه وباســـو او د ښـــار د دېوالونو لاندې له دښـــمن ســـره جګړه پیل کړو. نومورې د زړه له تله هیله درلوده چې لکه څنګه چې پوځ یې اوس له بالاحصـــار څخه د تازه دمو پوځیانو په راتګ غښـــتلی شـــوی، جنرال به یوه واضح او څرګنده لاره غوره کړي.»[۱۱۲] خو یو ځل بیا، شـلټن او الفنسـټون د ټولو پلانونو مخالفت وکړ او د هر وخت په پرتله، اوس ډېر هوډمن ښـــکارېدل چې له افغانســـتان څخه هر څومره ژر چې شـــونې وي ووځي. لارنس لیکلي: «په همدغه ماښـام کلاوې تشـې شـوې او سـمدلاسـه افغانان ور ننوتل. زه او اسـتازی جومات ته څېرمه پر یوه ډومبسـکه درېدلي وو او له کلاوو څخه د خپلو عســـکرو د وتنې نندارە مو کوله. زه پرته له دې چې وشـــرمېږم غواړم ووایم چې له خپکان او غوسـې څخه مې سـترګې پر اوښـکو لمدې شـوې کله مې چې کلاوو ته کتل، هغه کلاوې چې په کابل کې زمونږ د لرزانده ځواک وروسـتنۍ سـتنې وې، هغه کلاوې چې نیول او دفاع یې زمونږ د ډېرو وینو په بیه وې او هغه کلاوې چې پر له پسې مو بېرته خپل بې وفا او د بریا له هلهلو څخه ډک دښمن ته ورغولې.»[۱۱۳]

لږ وروسته، د رنا او هیلو یو ناڅاپه ځرک ښکاره شـو. د نومبر په شلم هغه نظام الدوله یا صدراعظم چې مېکناټن پر شجاع تپلی و، خبر ورکړ چې د نومورې پخوانی ملاتړی، د بارکزیو مشر نواب زمان خان چې په پیل کې یې د بلوا مشري په غاړه اخیســـتې وه، «خوابدی شـــوی ځکه چې خلک اوس پر محمد اکبر راټول شـــوي او اوس یې پیغام راولېږه چې غواړي د انګرېزانو متحد شي. انګرېزانو چې د افغانونو له تېرو تورو څخه د امان په لټون کې وو، دې ته یې له اسـمان څخه د زېري په ســـترګه وکتل».[۱۱۴] په همدې مهال دا خبر هم راورســـېد چې د خوراکي توکو د لوړې بیې له امله، ډېر یاغیان له اکبر خان څخه ناراضـه شـوي.[۱۱۵] مېکناټن سـمدلاسـه د ببل یې کړه، اېل یې کړه په نویو هڅو پیل وکړ. دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـخت کریابه و چې د ژمي په نیمایي کې د هند په لور له شـاتک څخه ډډه وکړي چې په بدورده غرونو کې له بالقوه ناورین څخه په امان کې شـي؛ نو څو توطیې یې په یو وخت کې په لاره واچولې، «ده هر نوي ترکیب ته چې د مخکې په پرتله یې ډېرې هیلې پیدا کولې، لاس اچولو» نو د موهن لال په وسـیله، د قزلباشـو او غلزیو مشـرانو ته د ۲۰۰۰۰ روپیو وړاندیز وشـو چې له یاغیانو څخه جلا شـي او د انګرېزانو ملاتړ وکړي. مېکناټن دا هم په ډاګه کړل: «که د افغانانو کومه برخه په هېواد کې زمور د پوځ پاتې کېدل غواړي، زه به د هغه هوکړې په ماتونه کې خپل لاس خلاص وګڼم کومه مې چې د وتلو په هکله کړې ده. دا هوکړه په دې باور شوې ده چې افغانان زمور وتل غواړي.»

خو مېکناټن په ناچاره توګه له خپل توان څخه په وتلې حالت کې ښـکېل و. نومورې موهن لال ته په سـربېدالۍ لیکلي: «ډېره سـخته ده، نه پوهېږم چې څه وکړم.» [۱۱۶] دی د خپلـې په قوت چې اکبرخان یې له غلزیو سـره نښـلولی و، نه پوهېده او حتی په دې هم نه پوهېده چې په کومه کچه ډېر افغانان د خپل هېواد له کافرو اشغالګرو څخه کرکه لري. سـربېره پر دې، موهن لال تر څار لاندې و او د اکبر څارګرو د مېکناټن اماتوري توطیو په اړه ده ته په تفصیل مالوت ورکول. همدا راز، د یاغیانو په منځ کې زیانمنې کنګوسـې وې چې مېکناټن هر هغه چا ته چې اکبر او یا د دښـمن نور مشـران ووژني، د پیسـو د ورکړې ژمنه کړې. د میرزا عطا په قول: «مېکناټن په پټه مشـرانو ته یو لیک ولېږه چې هر هغه چا چې د سـردار محمد اکبر خان غوځ سـر ده ته ورور، د ۱۰۰۰۰ روپیو انعام به ورکړل شـي او د اسـتازي د مرستیال په توګه به وګمارل شي. کله چې خانانو دغه لیک ولوست، سمدلاسه یې اکبر ته وسپاره او اکبر دغه لیک له ځان سـره وسـاته.»[۱۱۷] کېدای شي دغه کیسـه رښـتیا وي. په یقین سـره، د موهن لال له لیکونو څخه داسې شـواهد لیدل کېږي چې د عبدالعزیز په نوم یو هدفي وژونکي د عبدالله خان اچکزي د وژنې په بدل کې موهن لال ته حواله لېږلې وه. نومورې ویلي وو چې د نومبر په درویشـتم کله چې عبدالله خان اچکزی د شـلټن پر وړاندې په جګړه بوخت و، ده په زهرجنه ګولۍ په شا کې وویشت؛ نو دا خود د دې مانا ورکوي چې د مخالفینو د مشرانو د وژلو په موخه، موهن لال د پیسـو ژمنې کولې[۱۱۸] او دا هېڅ شـونې نه وه چې نومورې د دې جرئت کړی وای چې له اسـتازي څخه د صـلاحیت اخیستنې پرته دغسې کار وکړي.

اکبرخان چې له دې څخه خبر شـو، نو پرېکړه یې وکړه چې مېکناټن ته یوه اړکی• کېږدي چې دوه مخې یې بربنده کړي. د ډسمبر د دوه ویشتم په مابنام یې خپل دوه د تره/ ترور زامن اډې ته ولېږل. کپتان جېمز سکېنر د سپرې ډلې یو ځوان انګرېز- هندوستانی قوماندان و. د ده پلار د سېکنرهارس Skinner's Horse یا د سکېنر سپرې قوا بنسټ اېښـودونکی و چې د پاڅون په لمړۍ ورځ په داسې حال کې ونیول شـو چې له ښار څخه یې په چادرۍ کې د تېښـتې هڅه کوله. کپتان جېمز سـکېنر د اکبرخان دغه دوه کسـه بدرګه کړل. د مابنـامنۍ په ترڅ کې، د بارکزیو اسـتازو مېکناټن ته یو حیرانوونکی نوی وړاندیز وکړ. دوی وویل چې انګرېزان کولی شي تر پسـرلي پورې په افغانسـتان کې پاتې شي او شـجاع هم پاچا پاتې کېدای شي که چېرې انګرېزان د وزیر په توګه د اکبر د ګمارنې ملاتړ وکړي او ده ته د رښـتیني واک چارې ورکړي. سـربېره پر دې، که چېرې مېکناټن په لیکلي بڼه له اکبرخان سـره د مرسـتې ژمنه وکړي، یوه خورا اوچته د ۳۰۰۰۰۰ پونډو بیانه او په کال کې ۴۰۰۰۰ پونډه ورکړي؛ نو اکبرخان به په خوښـۍ د امین الله خان لوګري سـر ورته

• اړکی : دام

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړي. مېکناټن ته ظاهراً داسې فرصت ورکړل شو چې مخکې هوکړه څېړې کړي او له اکبرخان سره یوه پټه معامله وکړي. د انګرېزانو بیخې کمزوري موقف ته په کتو سره، دغه وړاندیز په شکمنه توګه له سخاوت څخه ډک برېښېده، خو لکه څنګه چې مېکناټن تر پایه د خپل ښاځ ساتنه کوله، داسې ښکارېدل چې ځان یې په دې باور کړی و چې توطیې یې دومره اغېزمنې وې چې اکبر یې جوړجاړی ته اړ ایست څو خپل موقف وساتلی شي. د امین الله خان سر یې رد کړ او ویې ویل چې یوازې د نومورې نیول او د بندي په څېر یې انګرېزانو ته سپارل بسنه کوي، خو پاتې ښکاردانه یې تر ستونې تېره کړه او یو پارسي سند چې خپله رضا یې په کې څرګنده کړې وه، لاسلیک کړ. د موهن لال په قول: «داسې نه وو چې استازي دغه وړاندیز ته هېڅ د شک په سترګه نه کتل، خو لکه څنګه چې د پوځي مرستې هیله یې هېڅ نه درلوده او د شاتګ نظریه یې د برتانیې نوم ته شرم ګڼله، دی داسې و لکه سهلاب وړی چې شاوړي ته لاس اچوي.»[۱۱۹]

دا اکبرخان ته داسې ګواهي وه چې د مېکناټن د دوه مخې د ثبوت لپاره یې ورته اړتیا لرله. دغه سند یې امین الله خان ته وښود او نورو مشرانو ته یې د مېکناټن له خوا له دوی سره د شوو هوکړو د ماتونې لېوالتیا او همدا راز د دوی تر شا د نومورې د پټو معاملو په اړه خبرداری ورکړ. بیا یې مېکناټن ته پیغام ولېږه چې سبا ته بیا له ده سره وګوري چې د توطیې جزیات بشپړ کړي. مېکناټن یې غوښتنه ومنله او سهار د لمرختو په وخت کې یې جورج لارنس، مکنزي او ټرور له دغه وړاندیز څخه خبر کړل. د لارنس په قول، مېکناټن وویل چې:

دی له هر اړخه موجه هیله لري چې دا به زموږ اوسنۍ ستونزې ژر او په خوښۍ پای ته ورسوي او اکبر به موږ ته امین الله خان د بندي په توګه وسپاري. بیا سهر مېکناټن ما ته وویل چې وروسته ځان دې ته چمتو کړم چې په چارګام پاچا ته ځان ورسوم او د اکبر د وړاندیز په هکله یې خبر کړم. ما یو ځل بیا یادونه وکړه چې دغه طرح خطرناکه ښکاري او له ده څخه مې وپوښتل چې د کومې درغلۍ شک دې وربانديې ونه کړ، ده ځواب راکړ: «هو، خطرناکه ده، خو که بریالۍ شي، د هر راز خطر ارزښت لري. یاغیانو د هوکړې حق یوه ماده هم عملي نه کړه او زه په دوی هېڅ باور نه لرم. که چېرې په دغه وسیله موږ خپل عزت وساتلی شو؛ نو هر څه به سم شي، خو په هر صورت، زه سل ځلي مرګ غوره ګڼم، نه چې بیا د تېرو شپږو اونیو ژوند ولرم.»

په دغه شېبه کې، د مکنزي د تورتوپکو مشر، حسن خان چې په ایمانداری یې د زېرمتونونو له کلا څخه د شاتګ لارښوونه کړې وه، خبرې پیل کړې او «په وار وار یې له افغان مشرانو سره د خطرناکې ناستې د وژونکې پایلې د شونتیا په اړه سهر ویلیم ته خبرداری ورکړ. نومورې استدلال کولو چې د خپلو وطنوالو د نیت په ارزونه د سهر ویلیم په پرتله ډېر پوهېږي او هغه څه ته چې موږ یې خیانت بولو، دوی یې بې حرمتي نه ګڼي.» مکنزي هم وویل چې دغه وړاندیز ډېر شکمن ښکاري، خو مېکناټن په ځواب کې وویل: «یوه توطیه! ما ورته یوازې پرېږدئ - په دې هکله په ما باور وکړئ!» الفنستون چې همدې ته ورته اعتراض وکړ، مېکناټن په ښاځ ورته وویل: «ما ته یې پرېږده. په داسې شیانو زه تر تا ډېر پوهېږم.»

داسې پرېکړه شوې وه چې شلټن له مېکناټن سره یوه پوځي بدرګه ولېږي، خو د هر وخت په څېر، سپره قوا یې نظمه وه او اسوال تر اوسه تګ ته چمتو نه وو. له لږ انتظار وروسته، بې صبره مېکناټن پرېکړه وکړه چې د خپلو درې مرستیالانو، لارنس، ټرور او مکنزي په ملتیا یوازې له خپلې وړې شخصي ساتونکې ډلې سره لاړ شي. اکبرخان په ټاکلي ځای کې چې هوکړه وربانديې شوې وه دوی ته تم و. ده له ځان سره خپل خپلوان سلطان جان بارکزی او خپل خسر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غلزیو مشر محمد شاه خان راوستي وو. همدا راز اکبر خان یو درښیم مشر چې انګرېزانو ونه پېژنده خو په حقیقت کې د امین الله خان کشر ورور و هم راوستلی و چې د مېکناټن د خیانت شاهد شي.

غونډه په پوره درناوي پیل شوه. مېکناټن اکبر ته یو اس چې مخکې یې نوموړي ستاینه کړې وه ډالۍ کړ. د یاغیانو دغه ځوان مشر له مېکناټن څخه په درناوي مننه وکړه چې پرون یې یوه دوه میله تومانچه او له خپلې بګۍ سره یوه جوړه اسونه ورلېږلي وو. دوی له اسونو څخه ښکته شول او د اسونو جالوغونه یې پر یوې هغه وړې غونډۍ وغوړول چې افغانانو ورته اشاره وکړه چې واوره پرې نه وه پرته. دغه غونډۍ له ادې څخه څه نا څه پنا وه. ورپسې استازی د اکبر خان تر څنګ کښېناست او ټرور او مکنزي د ده څنګ ته کښېناستل. لارنس د مېکناټن تر شا ودرېد. وروسته اکبر خان ورته ټینګار وکړ؛ نو دی پر یوه ګونډه کښېناست. بیا، لارنس د افغانانو ډېرېدونکي شمېر ته چې په همدې ځای کې غونډېدل، اشاره وکړه او ویې ویل که چېرې د دغه غونډې خبرې پټه بڼه لري؛ نو ښه به وي چې دا نور افغانان لاړ شي. همدغه خبره مېکناټن یو ځل بیا اکبر ته وکړه او ده په ځواب کې ورته وویل: «دوی ټول په دغه راز کې شریک دي.» لارنس وروسته لیکلي: «اکبر لا دغه خبره بشپړه کړې نه وه چې زما لاسونه وترل شول، تومانچه او توره مې له کمربند څخه واخیستل شوې او زه یې په زور له ځمکې اوچت او بیا یې ځان سره کش کړم. محمد شاه خان غلزي چې زه کلک نیولی وم راباندې چیغه کړل: «که د ژوند ته ارزښت ورکوې، راسره راځه!» زه تاو شوم او ومې کتل چې مېکناټن پروت دی، سر یې چېرته چې مخکې یې پوندې وې، لاس یې اکبرخان پر خپلو لاسونو کلک نیولی او حیرانتیا او وېره یې په ونګه کې خوره وه.»[۱۲۰] د میرزا عطا د بیان په قول:

په داسې حال کې چې لارنس لیږې کش کول کېده، سردار [اکبر] پر مېکناټن چیغه کړه: «ته د یو لوی پاچا وزیر یې، د یو پرتمین پوځ مشر یې، ټول ټبرپوري خلک ستا د پوهې او لاسته راوړنو درناوی کوي، خو زه له هغوی څخه نه یم. زه تا یو داسې ځن کنم چې په خبرو دې باور نه شي کېدی او خپل باطني خیانت په هغه څه کې ښیي چې لیکې یې! موږ دې په جګړه کې مات نه شوای کړی او اوس غواړې په درغلۍ موږ تباه کړې. ته بې ایمانه یې، ټکماره دوکه ماره! ته دومره ټېز یې چې زموږ په هوکړه کې خیانت کوې! څه خیال دې درلود چې زه به په کابل کې د خپلو وطنوالو پر ځای په تا باور وکړم؟ څه فکر دې کولو چې د خپلې کټې له پاره به موږ دومره په اسانۍ یو د بل په تباه کولو کې ښکېل کړې؟ ته پوهېږې چې له ځان څخه دې څومره یوه مسخره څېره جوړه کړې؟ شرم وکړه، ته د ملنډو او مسخرو اله یې. زما دا نیت و چې له کابل څخه د وتلو پر مهال په عزت د هند په لور بدرګه کړل شې، خو ستا توطیه دا وه چې ما په چا ووژنې. ستا دماغ له تور لوګي ډک او له انساني ارزښتونو تش دی. اوس ماسره د کابل ښار ته راشه!»

وحشت وهلي مېکناټن د تښتې هڅه وکړه، «لکه یوه کوتره چې وزرې وهي څو د باز له منکولو وتښتي». اکبر «لاس ور واچاوه، خپله ټبرې توره یې راوایسته او بیا یې د استازي ځګر ځیرې پرانیست او سر یې له تنې غوځ کړ. د نومور لوی وزیر مېکناټن صاحب له یې سره تنې اندامونه غوځ شول او لکه د لېوني سپي مرداره، تنه یې ښار ته کش کړل شوه. بیا یې له سر او خولې سره په څلور پوړیز بازار کې وځړول شو.»[۱۲۱]

کالن مکنزي چې په غونډه کې و، دغه ښېر لږ بل شانته بیان کړی. نوموړي لیکلي، کله چې د افغان وسله والو یوه ډله ناستو کسانو ته رانږدې شوه، اکبر خان مېکناټن ته وویل چې څنګ ته یې نږدې شي چې پټه خبره ورته کوي. کله چې مېکناټن د ده خواته کوږ شو، اکبرخان ناڅاپه چیغه کړه «بګیریش! بګیریش» یعنې «وې نیسه! وې نیسه!» او مېکناټن یې کلک ونیوه. د اکبر مخ «د یوې ډېرې شیطاني غوسې» بڼه خپله کړې وه او د مېکناټن مخ له «هیبت او حیرانتیا ډک»

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. کله چې اکبرخان تر ملا ونیو او تومانچه یې ورته ونیوله چې پر اس سپور شي او له ده سره ښار ته لاړشي، مېکناټن چیغه کړه «از برای خدا» یعنې «د خدای له پاره». «اسـتازي نه غوښـتل چې ورسـره لاړ شي او ویې پوښـتل: «پر ما څه کوې؟»» ورپسې سلطان جان، اکبر خان ته وویل: «ژر شه، که نه ، مور به تول هغه عسکر ونیسي چې له ادې څخه را روان دي» نو اکبر خان پر هغه دوه میله تومانچه اسـتازی وویشـت چې نوموړي لږ وخت مخکې ورکړې وه. مېکناټن لا تر اوســه ژوندی و، خو اکبر خپل یو چوپړیال ته امر وکړ چې پر خپل تورتوپک یې ختم کړي؛ نو همدې د برتانيې د اسـتازي ژوند ته د پای ټکی کېښـود. بیا یې اکبر سـر غوځ کړ او امر یې وکړ چې د کپتان ټرور له مړي سـره چې مخکې سلطان جان ووایژه، یو ځای د ده مړی په واټونو کې کش کړي.[۱۲۲]

کله چې تاوتریخوالی پیل شـو، د مېکناټن شـخصـي شـپاړس کسـیزه سـاتونکې ډله سـمدلاسـه وتښـتېده او د افسـرانو د ژغورلو له پاره یې هېڅ هڅه ونه کړه.[۱۲۳] کله چې دوی د ادې په لور خپل اسـونه چارګام کړي وو، له ادې څخه د بدرګې ځنډېلې سپره ډله په مخه ورغله. دوی هم بېرته وګرځېدل او د ادې په لور وتښـول. لارنس لیکلي:

[له ادې څخه] حتی یو سړی هم را ونه لېږل شـو، نه د کشـف په موخه یوه ډله راولېږل شـوه، نه یو چتک او لنډ برېد ترسـره شـو او حتی یو ډز هم ونه شـو، خو د دښـمن سـپرې او پلې ډلې ولیدل شـوې چې په بیړه د محمدخان کلا ته روانې وې او یو شـمېر افسـرانو وویل چې په خپلو لرکوتو کې یې د غونډې په ځای کې په وضاحت دوه سړي لیدل چه پر ځمکه پراته وو. د دوی د مړیو د ترلاسه کولو له پاره هېڅ هڅه ونه شـوه؛ نو زمور له مورچلونو څخه زمور د دان پورو په واټن کې د ننه، په ړنا ورځ، د برتانيې اسـتازی په وحشـي توګه ووژل شـو او د ده ټوټې ټوټې مړی په سـاعتونو هملته پروت و. بیا یې یوې اکاړې بلوا هر راز سـپکاوی وکړ او په ټول ښـار کې یې وګرځولو، خو د دوی د ژغورنې له پاره هېڅ هڅه ترسره نه شوه او نه د دغه بېساري سپکاوي غچ واخیسـتل شـو.[۱۲۴]

په عین حال کې، مکنزي او لارنس وتښـتول شـول. «د غلزیو یوه کړۍ تورې په لاس او له ډکو تور ټوپکو سـره له دوی دواړو چاپېر شوه او د «دا کافران ووژئ » چیغې ډېرې احساساتي کېدې. .. » خو اکبر وژغورل. مکنزي په منندویه بڼه لیکلي: «ده خپله توره راوایسـتله او خپل څنګ ته یې په مېړانه کېښـوده، خو کله چې ډاډه شـو چې زه اوس خوندي یم، غرور یې په درانه چلند لاس بری شـــو، ما ته یې مخ واړولو او په بریمنه توګه یې په وار وار په ســپکه بڼه راته وویل: «شــما ملک ما ره میګیرید!» یا «تاســې زمور هېواد نیســئ!»[۱۲۵] لارنس هم پر همدغه مهال د غلزیو یوې ځانګې ګڼې کونې چې د قربانۍ ناړې یې وهلې، د ټوپک په زور او ترلې د محمد خان کلا ته چې د غلزیو مرکز و، بوتللو او دوی دواړه یې په یوه کوټه کې واچول. مخکې له دې چې د کوټې دروازه بنده کړي، یو ســړي پر خپله توره په مکنزي ګوزار وکړ. محمد شاه خان غلزی چې نږدې ولاړ و، تر مکنزي یې لاس چاپېر کړل. توره د ده په اوږه ولګېده او غوڅه یې کړه.[۱۲۶]

لږ شېبه وروسته، امین الله خان لوګری چې د مېکناټن د توطیې فرضي قرباني و، د دغه دوه بندیانو کوټې ته په چټکۍ ننوت او دوی ته یې وویل چې ژر به د توپ په خوله کې والوزول شي. د دوی له کوټې څخه بهر غلزي غوندې شـوي وو چې دغه دوه کافر بندیان وځځېر• ي. دوی به له ارګې څخه پر دوې ناړې تو کولې او د خپلو تورو څوکې به یې ارګې ته د ننه کړې او ټوپک بـه یې ورتـه نیول. پیړه دار یوازې دومره وتوانېـد چې دغـه ګڼـه ګونـه پرې نږدې چې دوی ووژني. څو دقیقې وروسـته، یو بل شـورماشـور جور شـو. بندیان اوچت شـول چې وګوري څه پېښـږي. دوی د نېزې په څوکه کې د یو سړي غوڅ لاس ولید. غلزیو دوی ته نارې کړې: «بڼه یې وګورئ، ډېر ژر به ستاسې هم همداسې کېږي.»

• ځځېرل: سپکول، ښکنځل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د مېکناټن لاس و. د مېکناټن او ټرور ســرونه د نېزو په څوکو کې ګرځول کېدل او تنې یې په کوڅو کې کش کېدی. بیا پوســت کړل شــول، او پوســتکي یې په بازار کې د غوښې په چنګګ کې وځړول شــول.[۱۲۷] حتی د مېکناټن لوېې شــنې عینکې نندارې ته کېښودل شوې.[۱۲۸] میرزا عطا لیکلي:

ټول نندارې ته راغلل او د کرکې نارې یې ور تو کولې. د یوه ســړي په کړنو کې صــداقت او بشــپړ درناوی داســې طلایی ســکې دي چې لکه اســعار هر چېرته اعتبار لري او خپل ځښــتن په ډېرو کړکیچنو حالاتو کې له ســپکاوي ســاتي. «که ته ایماندار او صــادق اوســې، په خلکو به ګران وې. په درغلۍ کې به خلک کرکه درځخه وکړي او له پامه به دې وغورځوي!» نو له همدې کبله د ســـردار نومیالتوب عام شــو او هر چا په وار وار ویل چې د انکرېزانو ټوله لاســته راوړنه دا وه چې د خپلې ناکامه ځانپالنې وړې خره ښرته هند ته وچلوي او د هند ښــځې دې ته اړ باســې چې د خپلو مېړونو په ماتم کې د کوندټوب غمجن څادر پر ســـر کړي! دا ټولو ته څرګنده وه چې هغه انکرېزانو چې په پالیسۍ کې یې د هوښیارۍ او ښــه قضــاوت او په جګړه کې د زړورتیا غوره کولې، د خراســان د ســردارانو په پرتله یې ارزښته وو. دوی په حقیقت کې په خټو کې بندې کېچړې وې![۱۲۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

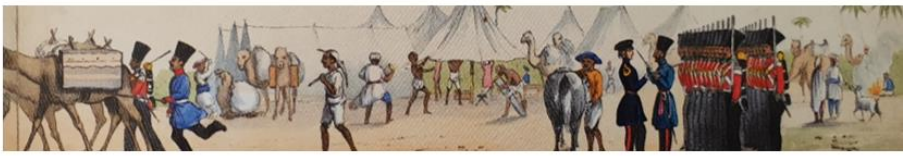

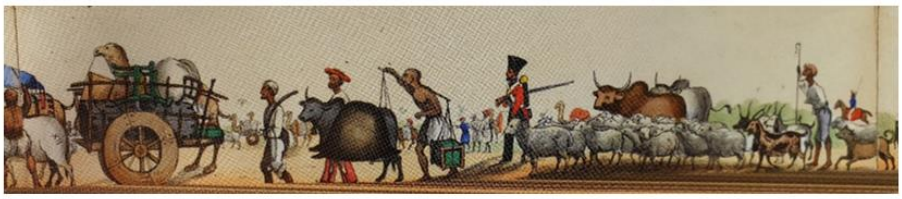

د بنګال لوا د مارش صحنه. دغه لمړي پرله پسې انځور شوي انځورونو ښايي د اباسين پوځ
ښيي چې د سند له لارې افغانستان ته نړدې کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

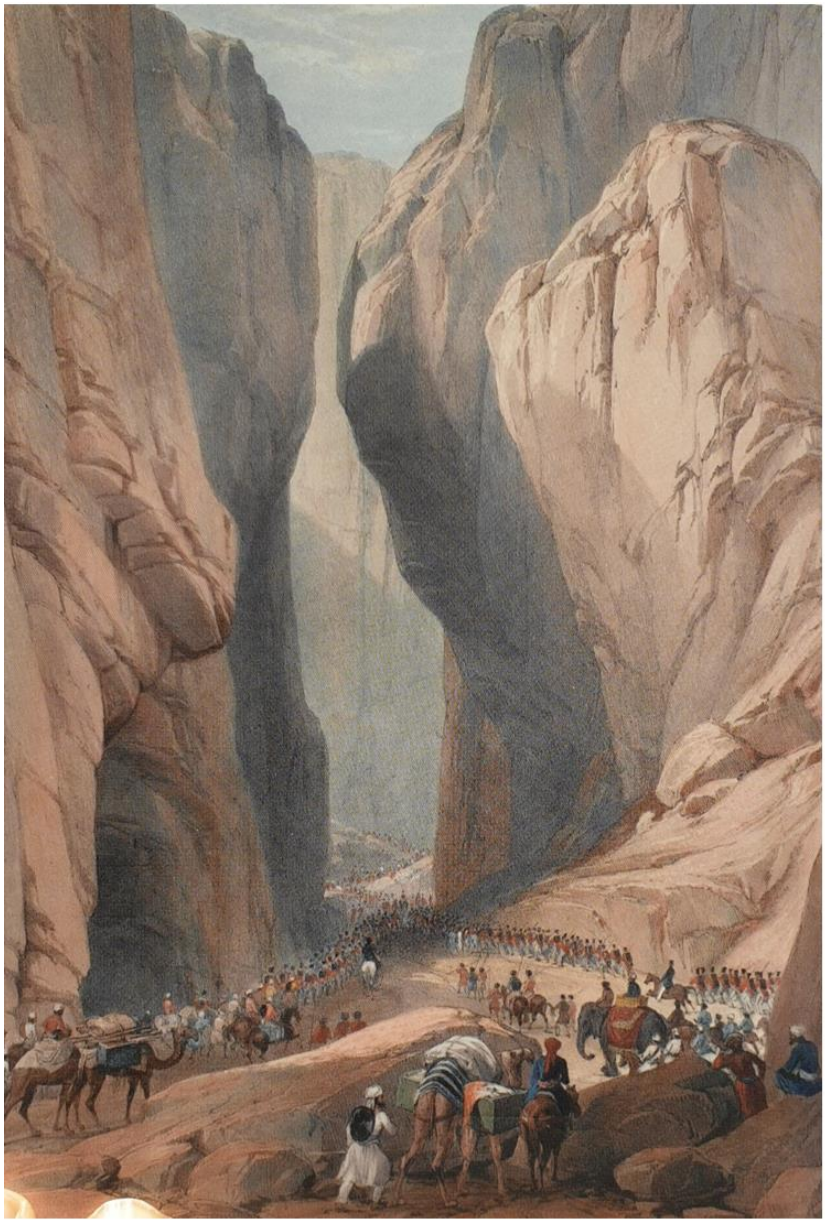

له دادور Dadur ځخه بولان ته ننوتنه. د ۱۸۳۹ کال په پسرلي کي د سهرجان کهن تر مشرۍ لاندي يو ۱۲۰۰۰ کسيز انګرېز- هندي د اباسين پوځ د بولان له لاري کندهار فتح کړ. د دغه يرغل موخه دا وه چې شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي ځکه چې شاه شجاع ته د انګرېز پلوي په سترګه کتل کېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اباسین پوځ د بلوچستان په تنګو غاښیو کې د هغه بلوڅانو غلچکي بریدونو په وړاندې ډېر ناتوانه او زیانمنونکی و چې په تنګیو کې پټ وو. نښتې او په لیري واټن کې هدفي ډزې معمول وې. د سپاهي سیتا رام دغه ځای داسې په یاد دی: « دا د دوزخ خوله وه. بلوڅانو به په شپنې بریدونو کې موږ ربړولو او د اوښانو اوږده کتارونه یې ځان سره وړل. دوی به چې فرصت پیدا کړ، هر ځوک یې وژل او د غره له ارغاړو څخه یې لوی کمرونو زموږ په لور ښکته رغړول

(c) ketabton.com: The Digital Library

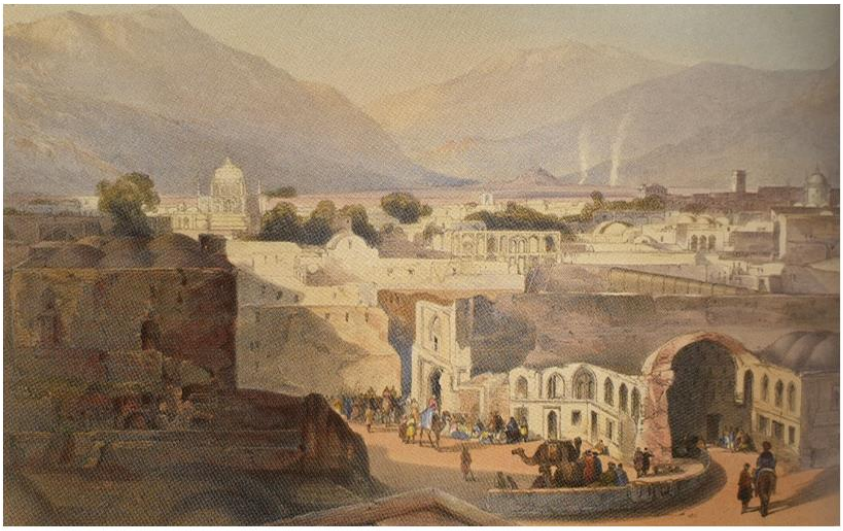

د ۱۸۳۹ کال په اپریل کې د اباسین پوځ کندهار پرته له جګړې ونیو. دلته شاه شجاع داسې ځای یو دربار جوړ کړ چې د خپل نیکه احمدشاه ابدالي د مقبرې ګمبذه تري ښکارېده

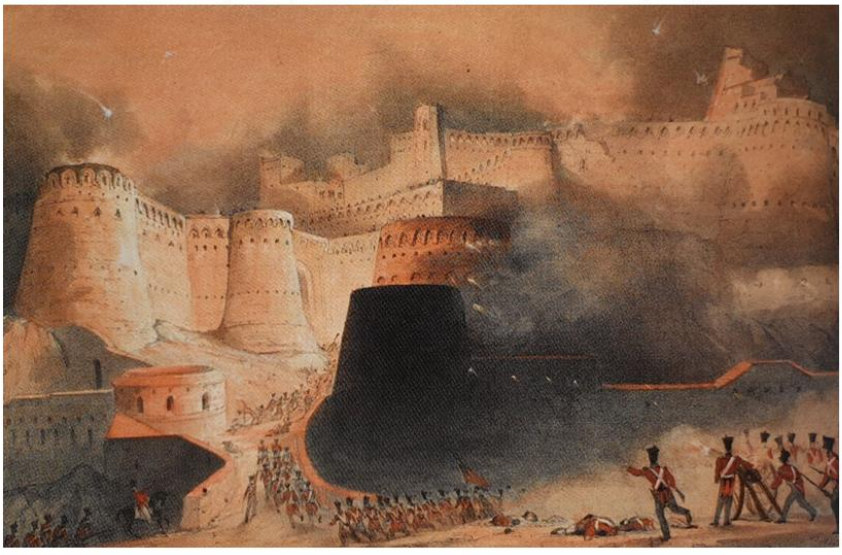

پر غزني باندې یرغل. وروسته له دې چې د اباسین پوځ له بولان ځخه تېر او کندهار یې ونیو، د غزني د نه ماتېدونکو او مظبوطو دېوالونو په لور یې پرمختګ ته دوام ورکړ. د غزني ښار پنډ او شپیته فوټه اوچت دېوالونه لرل. دا انګرېزانو ته یوه لویه ستونزه شوه ځکه چې دوی خپل درانه توپونه په کندهار کې پرېښي وو. د برنز ارزښتمن ځارګر مشر،موهن لال کشمیري مالومات ترلاسه کړل چې د ښار یوه دروازه په خښتو نه ده پټه شوې او کچېرې نابېره یرغل پرې وشي، نیول یې شوني دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

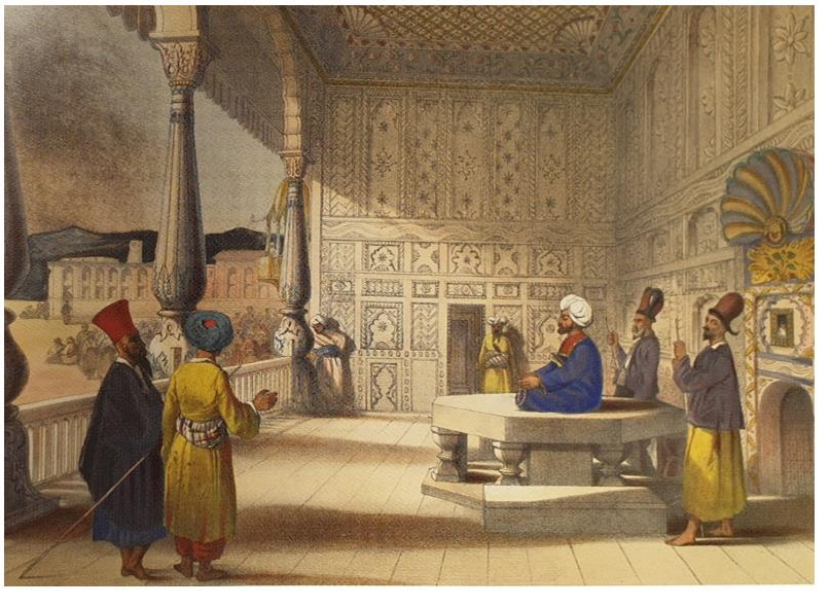

په کابل کې د شاه شجاع الملک دربارخانه. د غزني له نیولو وروسته دوست محمد له کابل ځخه وتښتېد او شاه شجاع د ۱۸۳۹ کال د اګستِ په میاشت کې پر تخت کښېنول شو. ده به په بالاحصار کې خپل دربار په دغه دالان کې چې مغولي بڼه یې لرله، جوړولو. نوموړي به همدلته خپل اشرافیان او انګرېز افسران ځورول. دوی به یې په ساعتونو تم ساتل چې د ده سره لیدنه وکړي. یو برتانوي افسر، لاکییر وېلېس هارټ چې وروسته انځورګر شو لیکلي: « له دغه بڼې او تشریفاتو ځخه افغانانو کرکه لرله او دا د پاچا لوی عیب و چې کله کله به د لېونتوب کچې ته ورسېد.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي اشغال په وخت کي د کابل ښار

د کابل ښځي اشغالګرو عسکرو ته زړه وړونکي وي – دي له ناورين څخه ډکي پايلي وزېږولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع الملک درباریان. په دغه انځور کې د اکبر خان خسر، محمد شاه خان غلزی (په کین لوري کې) چې انګرېز- سدوزي رژیم ته راوستل شو، په دربار کې د جلات مشر وېرووونکی تشریفاتي لقب ورکړل شو. دی وروسته یو له مخکښو مخالفینو ځخه و او د ۱۸۴۲ کال د شا تګ په بهیرکی د غلزیو په لوړو غاښیو کې، نوموړي د هر چا په پرتله د انګرېزي چونې د ټول وژنې ډېره پېره په غاړه درلوده.

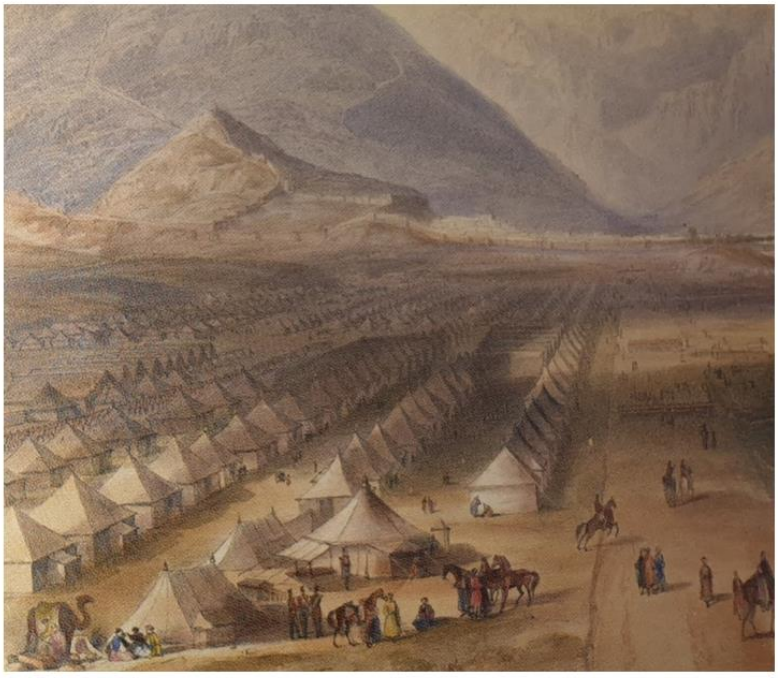

د رټرې یوه خاکه چې د اشغال په لمړیو ورځو کې مخکې له دې چې اډه جوړه شي د خېمو لیکې ښیي. د بالاحصار لوړه د انځور په شاتنۍ کینه خوا کې لیدل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر دوست محمد، انګریزي استازي ته د ۱۸۴۰ کال د نومبر په میاشت کې تسلیمیږي.
میکناټن او مرستیالان یې کابل ته څېرمه د قلعه قاضي دري ته پر اسونو چکر ته تللي وو
کله چې دوست محمد ورته تسلیم شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بودا، بي اغېزي او روماتيزم ځپلی جنرال ويليم الفنستون په افغانستان کي د انګرېزانو نظامي قوماندان و. کله چې پاڅون پيل شو، دی له ډېرې وارخطايی داسی حالت ته لاړ چې د پټېني توان يې نه درلود

د انګرېزي اشغال پر ضد افغان پلي سرتېري په کره او اوږد ميل لرونکو تورتوپکو په اډه کي پر داسي انګرېزي ځايونو ډزې کوي چې دفاع يې انګرېزانو ته ناشونې ده.

افغان پاڅونوال له کابل څخه بهر پر انګرېزي اډه د برید تیاری نیسي. دغه انځور ښيي چې ځرنګه له ښکېلاکي ډولي ادو څخه له هري خوا غونډې چاپېر وي او دفاع يې کابو ناشونی وه. په دغه انځور کي د انګرېزي ماموريت اډه کينې خوا ته ليدل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کپتان کالېن مکنزي د پاڅونوالو پر ضد د اکمالاتي کلا قوماندہ په لاس کي درلوده. دی او لارنس (ښي لوری ته) کله چې له افغانستان څخه بېرته لاړل، ډېر نومور شول او په افغاني جامو کي يې انځور ته له درېدو څخه خوند اخيست

مېرمن سېل په اسارت کي پتکی پر سر کړی.

تورن جنرال سېر رابرټ هنري سېل چې خپلو عسکرو يې د «جګړه مار باب» په نوم پېژانده ځکه چې هر وخت به يې سختو جګړو ته ور ودانګل.

الکساندرینه، د خرد کابل په غاښي کي له تول وژنې وروسته، اکبرخان يرغمل ونيوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انځورګر ایير، دلته يې خپل انځور کارلی.

کپتان سکېنر، دلته مخکې د انګرېزانو له وتلو ځخه اسير دی. د ۱۸۴۲ کال د شاتګ په بهير کې د جګدلک په غاښې کې د جګړې په ترڅ کې ووژل شو

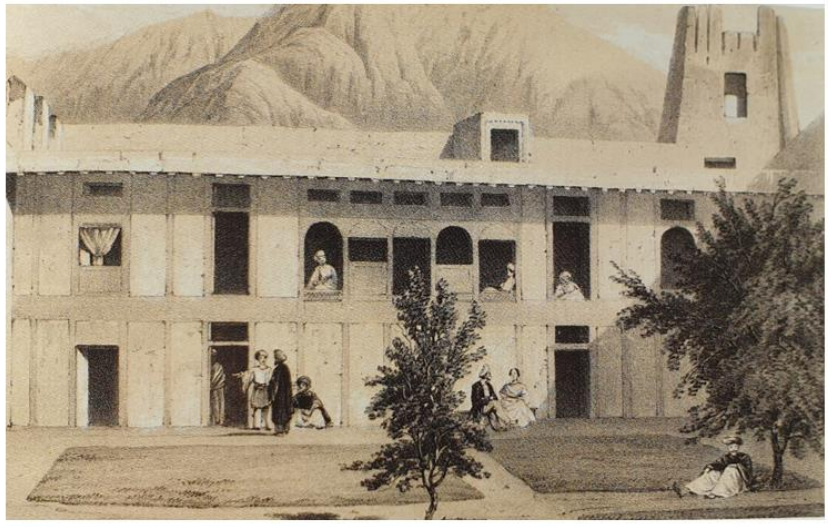

د هغه کلا انګر چې انګرېز اسيران په کې ساتل کېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانانو د ځلورځلوېښتمي پلي قوي وروستي ژوندي پاتي پوځيان د ګندمک د غونډۍ په سر کي ولیدل او بیا يې کلابند کړل. که څه هم د انګرېزانو شمېر د افغانانو په پرتله ډېر لږ و، دوی وروستي مقاومت ته مخه کړه. دوی د دفاع له پاره يوه مربع جوړه کړه او څو ځله يې افغانان تر هغه وخت پوري د غونډۍ لمنې ته وځغلول تر څو چې د دوی مرمۍ خلاصې شوې. بیا يې په برچو تر هغه وخت پورې جګړه وکړه تر څو چې يو پر بل پسې ووژل شول

په جلال اباد کي د انګرېزانو چونې چې له اوچت برج څخه يې يو تېزسترګي افسر په لیري واټن کي ډاکتر برایډن ولید چې د کلا په لور ور روان و او بیا يې ژغورونکي وروليږل

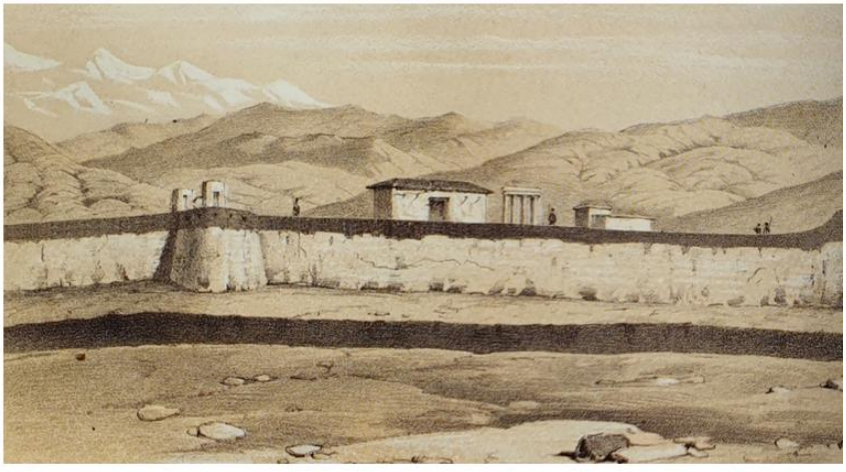

(c) ketabton.com: The Digital Library

د *پوځ پاتې شونې* په نوم د مېرمن بټلر نومور انځور چې د جلال اباد دېوالونو ته د ډاکتر برايډن ستومانه رارسېدنه ښيي. په دغه انځور کې د رسامې او نقاشې له پاره له ځانګړو تيلو څخه کار اخيستل شوی

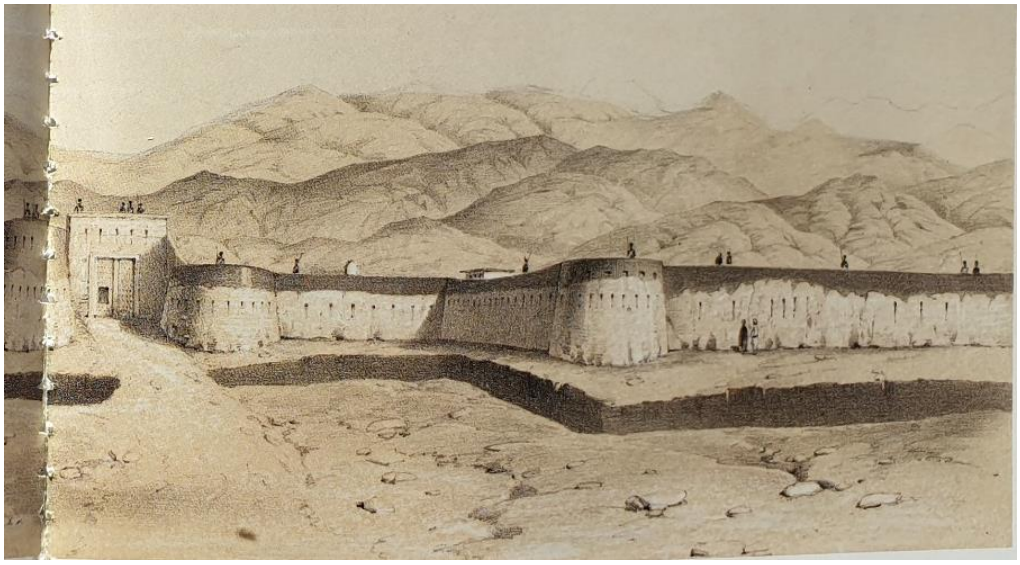

(c) ketabton.com: The Digital Library

دقیق خو بې رحمه تورن جنرال پالک د کساتې پوځ قوماندان و چې سوېل ختیځ افغانستان یې وران ویجاړ کړ او کابل یې وسوځلو.

جنرال ویلیم ناټ په هند کې د کمپنۍ یو مشر جنرال و. دی یو ځیرک ستراتیژست و او خپلو تکړه زړورو سپاهیانو ته تل وفادار او له دوی سره یې بې کچې ډېره مینه درلوده. نومورې په انګرېزې جنرالانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو. د ۱۸۴۲ کال د اګستټ په میاشت کې یې د افغانستان له یوه سره تر بله پورې مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه یې مات کړل چې د نومورې پر ضد لېږل شوي وو او د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو، کابل ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

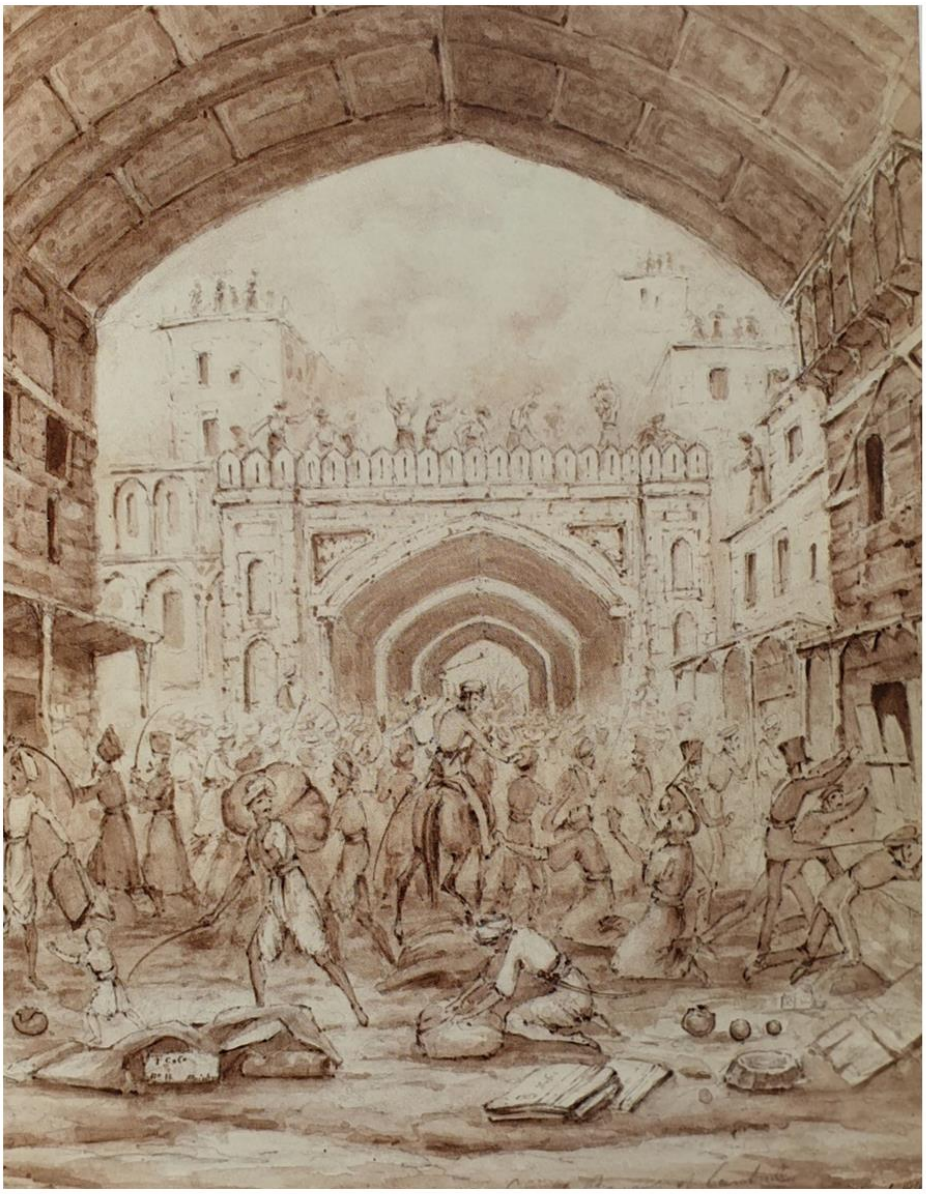

کساتي پوځ د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کي کابل ته ورسېد. وروسته له دي چي انګرېز اسیران يي ازاد کړل، دغه پوځ د کابل لوی چارچته سرپټی بازار وران کړ، هغه نوی جومات يي له خاورو سره برابر کړ چي د انګرېزانو د ماتي په ویاړ جوړ شوی و او د ښار بېلابېلو برخو ته يي اور ورته کړ.« داسي چیغه پورته شوه چي کابل لوټ ته پرېښودل شوی.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد (د نځاګرو د کړی کيني خوا ته ناست دی) کابل ته د بېرته تګ په لاره کي په لاهور کي هرکلی ورته وويل شو. وروسته له دې چې شاه شجاع په خاينه بڼه د خپل زوی بللي په لاس ووژل شو او انګرېزان په بشپړ ډول له افغانستان څخه ووتل، دوست محمد بېرته په ۱۸۴۲ کال کي پر تخت کښېنول شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸

د بېګلو کوکې

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږم، د سهار له نهو بجو څخه وروسته له کابل څخه سمدلاسه شاتګ پیل شو. تېره شپه بریدمن سترتې چې اوس څه نا څه جوړ شوی و، د شاتنۍ دروازې کینۍ لوري ته د دېوال په یوه برخه کې ماینونه ښخ کړل چې یوه پراخه چوله رامنځته کړي څو پاتې ۳۸۰۰ سپاهیان، ۷۰۰ اروپایي سپره او پلې قوا او ۱۴۰۰۰ د اډې ملکي کارکوونکي او پر اډې پورې تړلې ملکي خلک تړې تېر شي. ماینونه د لمرختو پر وخت وچول شول او دېوال ټهرني لوري ته داسې رنګ شو چې د خندق پر سر یې پل جوړ کړ.

د کلا د رنګ کړل شوي دېوال له یوې غاښوري چولې څخه په کتو، له کابل نه چاپېر د بریښنده سپینو غرونو له کړۍ څخه لمر راپورته شو او د یوې ښایسته رنې او سړې ورځې پیلامه یې څرګنده کړه. پر ځمکه کابو یو فوټ واوره پرته وه،[1] خو د اډې د ننه له څه ناڅه خوندي دېوالونو څخه د افغانستان په غرونو کې د یو نا څرګند برخلیک په لور تګ ته تم عسکرو یوه نه الهام بښونکې صحنه جوړه کړې وه. ګرومجن جورج لارنس چې له کالن مکنزي سره یوځای ازاد شو څو د شاتګ په څارنه کې مرسته وکړي، په دې اړه خپل اند داسې څرګند کړی: «یو په پښو لړزانده، په ملا کوږ او روحیه بایللی پوځ له هغه څه څخه ډېر په توپیر کې دی چې څه موده مخکې د سړیو یوه منظمه او خوشحاله ټولګه ښکارېده.» داسې واورې ته په رسېدو سره چې تر اوسه ګام په ګې نه و ابښودل شوی «په هر ګام کې به [سمدلاسه] سړي یو فوټ په واره کې ننوتل... زما زړه ولوېده ځکه چې زه پر دې باور شوم چې مورږ خامخا یو ستړ ځواک یو».[2]

اوس له هغه ورځې څخه دوې اونۍ تېرې شوې وې چې انګرېزانو په یقیني توګه واورېدل چې اکبرخان د دوی سیاسي مشر سېر ویلیم مېکناټن ووژه. د متناقضو ګنګوسو په ترڅ کې، له دوو ورځو اندېښمن انتظار څخه وروسته د پوځ تر ټولو بده وېره په حقیقت بدله شوه. هو، انګرېزانو خپل مشر او مېرمن مېکناټن خپل مېره له لاسه ورکړ.

د افغانانو په منځ کې د هغه حیرانوونکې بشپړې ناکامۍ په پار چې اډمارو پرنګي اشغالګرو وګاله، د خوښۍ جشن و، خو لږ تر لږه د شاعرانو په منځ کې د مېرمن مېکناټن په اړه مودبه خواخوږي هم شته وه. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري د مېرمن مېکناټن په ژبه کې د ویر درد انځور کړی، هغه درد چې نومورې وروسته له دې څرګند کړ چې ورته وویل شول مېره یې بیا نه راځي.

غم یې اوج ته ورسېد او له خپل خاوند څخه د محرومیت ساندې یې پیل کړې
دې چیغه کړه: اې د پرنګي هېواد شهزاده
تا ته په روم کې درناوی کېږي او په ابتوپیا کې نومور یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په دغه هېواد کې ته په مرګ محکوم شوې
دلته ستا مرګ حتمي و
بېرته راشه! زه له تا سره په بې وزلۍ کې خوشحاله یم
د دغسې لوړ موقف په پرتله دروېزه ښه بولم
نن سپین سترکي او فاسد غله
ستا پر رغېړدونکي سر داسې لوبې کوي لکه پر پندوسکي
بېرته راشه، اې ویاړمنه فاتح
تا هغه تخت او تاج ته اعزاز ورکړ چې ستا و
خو نن په کابل کې، د واټونو د دوړو پر سر
ستا بې سره تنه پرته ده، او سر دې بې تاجه دی[۳]

خو د مولانا د خواخوږۍ څرګندونه هغه ډاډمنتوب پیکه کړې وه چې د ځواکمنو انګېزنو فوق العاده چټک زوال له هر څه نه ډېر د خدای د ناراضـــتیا له کبله و: دروغجنو او درغلګرو کافرانو ته خپله موجه ســـزا ورکړل شـــوه او د مولانا په اند، د دې وروستۍ ثبوت په کابل کې د واورې بېساری توپان و چې له امله یې د خدای په غضب اخته کافرانو ربړې او شرمېدنې لا ډېرې شوې:

د دومره غم او ماتم، درد او بدبختیو له کاللو سره سره
خدای د دوی ربړونه لا نه وه بس کړې
نو د دوی د بشړې تباهۍ له پاره یې
په کابل تر ټولو سوړ ژمی راوست
له اسمانه داسې یوه بلا راښکته شوه
چې حویلۍ او بام له واورې یو شول
په ډهانده سیند کې نورې اوبه نه وې
په ځلانده لمر کې نوره تودوخه نه وه
څارویو بهر انکولاوې او رمبارې وهلې
د سیلۍ په وژونکو چړو ټوټې ټوټې شوې
د پرنګیانو ډلې ته چې لا د مخه مصیبت ځپلې وه
د واورې او د واورې د توپان غږ اورېدنه لکه ناوړین و
عسکر ډېر خو ډوډۍ یې لږ وه
مصیبت شا ته او مرګ یې مخ ته ولاړ و
پاتې کېدل یې بې عقلي وه او تګ یې ناشونی
نه د سولې هیله، نه د جګړې فرصت[۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه پراو کې، انګرېزانو هم دا احساس وکړ چې کوم غضب ورباندې نازل شوی دی. حتی سرکښې او تل هوډمنې مهرمن سېل ومنله چې اوس کلابند عسکرو ته هر څه ډېر بد برېښي، خو په خپله یادلیکچه کې یې بیا هم، لکه څنګه چې د نوموړې ځانګړتیا وه، حالات دومره جدي نه دي بیان کړي:

یوه خپګانوونکې د کرېسمس ورځ ده او زما حالت له خوښۍ ډېر لیرې دی. لارنس د ننه راغی، ډېر ستومانه او د اندېښنو له کبله لس کاله زوړ ښکارېده... نایب شریف د سېر الکساندر برنز د خښېدو لکښت له خپله جیبه ورکړ، خو بیا هم خښ نه کړل شو او د مړې یوه توک توک برخه یې لا تر اوسه د خپل باغ په ونو کې ځړېږي. [اوس] د استازي سر په چوک کې د پوزې په یوه کڅوړه کې ساتل کېږي او اکبر وایي چې دا به بخارا ته ولېږي چې پاچا ته وښیي چې څنګه یې دلته پرنکیان ونیول او څه ورسره کوي... که موږ له یوه ټرون پرته او یا د یوه ټرون پر بنسټ هم لاړ شو، زه وېره لرم چې لږ خلک به مو ولایاتو ته په رسېدو کې ژوندي پاتې شي... [۵]

نوموړې زیاتوي کله چې د هغه مالونو او کالیو په راټولولو بوخته وه چې په شاتک کې یې له ځان سره وړل، د تامس کمبل Thomas Campbell د شعري ټولګې یوه کاپي یې وموندە،

کتاب مې چې خلاص کړ، په هوهنلندن Hohenlinden مې سترګې ولګېدې چې یوې ځلوریزې یې شپه او ورځ ځوروله:

لږ او لږ به له هغه ځایه لاړ شي چېرته چې ډېرو سره لیدل
واوره به د دوی کفن شي
او د دوی تر پښو لاندې هر چم به
د یوه عسکر مقبره شي [۶]

د انګرېزانو په منځ کې وضعیت لا نور خراب شو. انګرېزي عسکر اوس پوه شول چې مېکناټن داسې وخت ووژل شو چې له افغانانو سره یې د لاسلیک کړې هوکړې د ماتولو هڅه کوله. دوی نه یوازې وړې، په خپل چل کې پرې او بندیز وهلي وو، بلکې اوس په دې هم پوه شول چې له اخلاقي اړخه یې هم موضع له لاسه ورکړې ده. سربېره پر دې، د دوی هغه تصور هم غلط وخوت چې هغه افغان جنګیالي چې په شمېر او ځېرکتیا کې پر دوی برلاسي وو، ټول ځانګړي غرني جنګیالي نه وو، بلکې - لږ تر لږه یوه برخه یې - یوازې «د ښار سوداګر او کسب کار وو؛ نو په خپل خپګان کې مو حتی دغه تسلیت هم له لاسه ورکړ چې موږ له قومي جنګیالیو سره په جګړه بوخت یو».[۷]

د مېکناټن له مړینې وروسته، اوس الډربډ پاټینکر چې سخت تېې شوی و، د انګرېزانو تر ټولو لوړپوړی ژوندی سیاسي افسر و. سره له دې چې نوموړي الفنسټون او شلټن ته وویل چې پر اکبر باور ونه کړي او دوی ته یې ټینګار وکړ چې یوازینۍ هیله د بالاحصار په لور تک دی، خو شلټن په شاتک باندې ټینګار ته دوام ورکړ او پاټینکر یې په یوه ډولې کښېناوه او د تسلیمۍ او شاتک د شرطونو په اړه یې د خبرو اترو له پاره ولېږه. نوموړي وروسته لیکلي: «زه یې په ناروغۍ کې له خپلې کوټې څخه په زور وایستلم او دنده یې راکړه چې د یوې داسې ځښې ډلګۍ د خوندیتوب له پاره خبرې اترې وکړم چې یوازې په خپله تباهۍ کې تکړه وه.»[۸] اکبر اوس د خوندي لارې او اکمالاتو په بدل کې د دوی د خزانې او ټولو توپونو د سپارلو غوښتنه کوله.

خوراکي توکو او بار وړونکو څارویو ته د انتظار په بهیر کې انګرېزان په دوامداره توګه ځځېرل کېدل. تر ټولو ډېر تېرې کوونکي د غلزیو ډېرېدونکی شمېر و چې په ډله ییزه توګه به د ادې دروازو شاوخوا ته راتلل چې د اوس مهال بې اسرې اشغالګر او د دوی لا تر اوسه پاتې افغان ملګري وڅوروي، وې کنځي او لوټ یې کړي. وښسنټ ایر لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه خلکو مو هره ورځ ډېر ځور کاللو. دوی ېې ازاره پلورونکي چې له ښار څخه به له غلې او وښو سره راغلي وو، وروسته له دې چې له ادې څخه به ووتل، سمدلاسه لوټول. زمونږ په سپاهیانو يې ډېر ځلې بريدونه کول او په دغسې شېبو کې پر دوی باندې د ډزو د اجازې غوښتنه په وار وار رد شوه که څه هم دا ټولو ته څرګنده وه چې د دوی مشرانو په خپله مورچه ته مشوره راکړې وه چې په دغسې حالاتو کې پر دوی ډزې وکړو... نو پایله يې دا وه چې زمونږ عسکرو هره ورځ تر ټولو سپک او له حقارته ډک پېغورونه او کړنې له داسې چا څخه زغمل چې د يوې برچې برید به دوی ټول داسې خواره کړي وی لکه پخلي.[۹]

ترټولو عذابوونکې پوهېدنه دا وه چې ټولو هغه افغانانو چې له انګرېزانو ســره په اړیکه کې وو په بشــپړه توګه یقین درلود چې انګرېزان په خپله د اړکې په لور روان دي. د ۱۸۴۱ کال د ډســمبر په نهه ویشــتمه، هیو جانســن په خپله یادلیکچه کې داسې لیکلي:

په ښــار کې زما یو شــمېر ځایي ملکري هره ورځ زما لیدو ته راځي. پرته له دې چې په خبرو کې يې توپیر وي، په یو غږ وایي چې د بلوا په پیل کې د خپلې ښځې او ځبنتوب له کبله مو ټوله دغه بلا په خپله پر ځان راوســتې. دوی دا هم وایي چې د شــاتک په ښېر کې زمونږ خوندیتوب یوازې په خپله مورچه پورې تړلی دی او د هېڅ مشــر په ژمنو باید تکیه ونه کړو ځکه چې دوی هر یو مخکې تر مخه نیت کړی چې تر وروستۍ کچې به هڅه وکړي چې مورچه پو پنا کړي.[۱۰]

موهن لال چې په ټول کابل کې يې ښېسارې اړیکې لرلې، پر له پسې خبرداري ولېږل چې انګرېزان د غلچکي برید په لور نښه روان دي او د قزلباش مشرانو هغه صریح ځارکرېز مالومات يې ورولېږل چې انګرېزان به له ټولوژنې سره مخ شي، خو ده ته پام وا نه اړول شــو.[۱۱] هیبتناکه کنګوسې خورې وې چې افغانان به انګرېز ښځې ونیسي او ټول نارینه انګرېز به پرته له یو کس ځخه ووژني چې نومورې به د خیبر د غاښي په خوله کې بې پښو او لاسونو پرېږدي او پر سینه به يې یو نوټ وټومبي چې انګرېزانو ته خبرداری ورکړي چې هېڅ کله بیا افغانســتان ته د ننوتلو هڅه ونه کړي. مېرمن ســېل چې تل يې سپینې خبرې کولې، له شاتک ځخه یوه شپه مخکې په خپله یادلیکچه کې په ناهیلۍ لیکلي: «افغانان مورچه ته وایي چې له حتمي مرګ سره مخ یو.»[۱۲]

د ټولو په پرتله، په خپله شــاه شــجاع انګرېزانو ته د هغه برخلیک په اړه چې دوی ته تم و ډېر خبرداری ورکړ. محمد حسین هراتي لیکلي: «اعلحضرت پاټېنګر ته ولیکل: «په دغه ســاړه ژمي کې د ادې پرېښــودل د ځبنتوب وروســتۍ کچه ده. باخبر، جلال اباد ته د تګ پرېکړه هېڅ باید ونه کړئ. که تاسې خامخا له ادې څخه وځئ؛ نو راځئ ژمی له مورچه سره په بالاحصار کې تېر کړئ او دلته به یو ځای د ژمي پای ته تم شو. که چېرې مو اکمالات خلاص شي، مورچه به په شاوخوا سیمو کې د لوټ له پاره چټک او لنډ بریدونه وکړو»، خو دغه وړاندیز ونه منل شو...»[۱۳]

لکه څنګه چې موهن لال ورته اشــاره کړې، د انګرېزانو دغه پرېکړه چې شــاه شــجاع یوازې پرېږدي، په رښــتیا لویه بې وفایي وه. نومورې لیکلي: «د درې ګوني ټرون مادو ته هېڅ درناوی ونه شــو او د شــاه شجاع دولت چې مورچه تېر دوه کاله وســاتو، د خپلو دښمنانو منګولو ته پرېښــودل شــو. که چېرې مورچه د یو خپلواک پاچا په ځېر پرېښې وای، ده به خپل بارکزي دښمنان له منځه وړي وای او خپل ځان او مورچه به يې اوس له دغه وژونکو پایلو څخه ژغورلې وای.»[۱۴]

شــجاع د انګرېزانو په بې وفایۍ خپه او ګیله من نه شــکاږده، خو د خپلو متحدینو ســوډرتوب هک پک کړی و. په لودیانې کې له خپلو انګرېزي کوربه والو سره له مکررو اختلافونو سره سره، د څو کلونو په ترڅ کې يې د هندي کمپنۍ روان اداري اغېزمنتوب خوښ شــوی و، خو په ټېرو شــپږو اونیو کې يې چه څه ولیدل، د دوی په اړه د ده له باور ســره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نېغ ټکر کې وو. ځنکه انګرېزانو، په تېره بیا واکمن او یو وخت پوه مېکناټن داسې ساده بډانګه کار وکړ؟ «سېر ویلیم مېکناټن ماته غوږ ونه نیو.» دا هغه څه دي چې بې اسرې شاه شجاع، اکلنډ ته لیکلي او زیاتوي چې مېکناټن ته یې په وار وار وویل چې:

د دغه خلکو له وژلو او یا زولانې کولو ځخه پرته بله چاره نه شته. زه دوی نښه پېژنم، خو زما خبرې بې ګټې وې...
ما ډېر ځلې وویل چې زه هېواد پرېږدم ځکه چې یو پاڅون به خامخا کېږي، خو اسټازي به راته ویل چې غم ونه کړم او هېواد به په یو څو لواوو ارامه کړي. ما بیا ورته وویل: «پام کوه چې ته غولېدلی یې او زه له هېواد څخه وځم» ، خو مخه مې کورنۍ نېولې وه. ژمی راغی او زه لاړ نه شوم او ورپسې اړودوړ پیل شو. دغه خلک څه سپي دي! ما هیله درلوده چې له خراسانه تر پارس پورې ټول هېواد ارامه کړم. داسې ځوک شته وو چې زما مخه یې نیولې وای؟ خو دوی دا موضوع کافر او مسلمان ته واړوله چې له کبله یې ټولو خلکو له ما ځخه مخ واړولو.[۱۵]

شاه شجاع په ځانګړي ډول د مېکناټن د وروستیو خبرو اترو بنې ډېر ځاځناک کړی و چې په خپله د ده له بودیجې له اوږدمهاله سپما ځخه وروسته یې د پیسو دومره لوی رقم اکبر خان ته ورکړ او په دې توګه یې ده ته مناسبې سرچینې پرې نه ښودې چې د ښې دفاع له پاره یې وکاروي:

محمد اکبر او نور له لوړې مړه کېدل - تا په خپلو پیسو دوی په پښو ودرول. تا خپل دښمن ته پیسې ورکړې چې په خپله تا ووژني. دی به ستا په پیسو څه کوي، خو که ستا پیسې نه وای، لس ورځې به نه و پایېدلی.
ما پرته د سېر ویلیم مېکناټن له اجازې حتی اوبه هم نه څښلې او په وار وار مې ورته وویل چې موږ به نابود شو. کپتان لارنس ژوندی دی، د ده پر وړاندې مې دا ورته ویلي. کپتان برنز اوس مړ دی، ده خپل زړه ته کتل او د خلکو خبرو تېر ایسته. ما ورته وویل چې خلک ور ځخه خوښ نه دي او ستا په اړه بد نیت لري، مه غولېږه، خو زما خبرو څه ګټه نه لرله... په یوه یا بله وسیله زه تر اوسه پایېدلی یم، خو اوس سړي رالېږي او وایي چې شجاع اسلام ډوبوي او خلک وایي چې زه له تاسې [انګرېزانو] سره یم، نو له دې امله خلک له ما ځخه لاړل.

لکه ځنګه چې د نومورې ځانګړتیا وه، خپل لیک ته یې داسې پای ورکړی: «څه چې د خدای رضا وي، هغه به پېښ شي.»[۱۶]

جورج لارنس یوازینۍ ژوندی پاتې افسر و چې له شاه شجاع سره یې نږدې اړیکې لرلې؛ نو دا د ده په خوښې پورې اړه درلوده چې د شاه شجاع وروستی بېړنی پیغام جنرال ته ورسوي. په پیغام کې یې له جنرال ځخه هیله کړې وه چې اډه پرې نږدې او د اکبرخان په ژمنو په هېڅ وجه باور ونه کړي. پاچا ټینګار کړی و چې: «تر هغه پورې چې موږ له خپل موقعیت ځخه ساتنه کوو، دوی به موږ ته زیان ونه شي رسولی، خو که خپل ځایونه پرېږدو، نو بیا به په مړو کې شمېرل کېږو.» لارنس لیکلي: «پاټېنګر مې په مناسبه توګه له دغه خبردارېو ځخه خبرولو. ده به الفنستون ته بوتلم او هغه ته به مې خبرداري تکرار کړل... خو موږ ته به یې وویل چې اوس پاټې کېدل ګټه نه کوي او موږ باید شاتګ وکړو.»[۱۷]

شاه شجاع چې د اډې واکمنان د خوندي شاتګ په ناشونتیا قانع نه شوای کړی؛ نو هڅه یې وکړه چې خپل څو اشنایان وژغوري. په دې اړه وېنسنټ ایېر لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

[ده] له بریده وتلې هڅه وکړه چې مېرمن مېکناټن او ورسره مل ښځینه ودوماري چې له پوځ څخه چې له منځه به یورل شي، ببلې شي او د نوموړي تر ســاتنې لاندې په بالاحصــار کې پاتې شــي. ده له برید جنرال انکتیل Anquetil څخه چې د ده د پوځ قوماندې یې په لاس کې وه، همدې ته ورته غوښتنه وکړه: «چې د ارتیا پر وخت یوازې پرې نه ښودل شي او له هغه پوځ څخه محروم نه شي چې تر اوسه ورته ویل کېدل چې خپل پوځ یې دې وکړي.» خو دغه ټولې غوښتنې یې ګټې وې. جنرال او د جګړې شورا هوډمن وو چې باید شاتک وکړي او ویې کړ.[۱۸]

د مېرمن سېل په قول، د جنورۍ په پنځمه د شپې ناوخته شاه شجاع د وروستي ځل له پاره له خپلو متحدینو هیله وکړه او په لاس چټک لیکلي «پیغام کې یې غوښــتنه وکړه چې که چېرې لږ تر لږه د ده د پوځ یو افســر ورســره پاتې شي؟»[۱۹]

خو اوس یې چې شاه شجاع یوازې پرېښود او مشورو ته یې پام ونه کړ، دغه افسران د خپل ژر پیلېدونکي حرکت په تیاریو بوخت وو او حتی د نوموړي پیغام ته یې د ځواب فکر هم ونه کړ.

د جنورۍ په شپږمه د سهار په نهه بجو د ببګل او ډولونو له غږ سره سم، لمړني انګریز عسکر له اډې څخه ووتل او د جلال اباد په ســړک د خردکابل غاښــي په لور تر ګوندې پورې په واوره کې یې کرار او کمزوري درانه ګامونه اخیســتل پیل کړل. له ځلانده لمر سره سره، د مېرمن سېل ترمامیتر د تودوخې درجه «له صفر څخه ډېره ټیټه وښوده».[۲۰]

د خوشبینۍ څه نښې علامې شته وې: په داسې حال کې چې شاوخوا ۱۰۰ افغانان راغوندېدلي شوي وو چې د اشغالپال پوځ د وتلو نداره وکړي، هغه غازیان چې د اډې په دروازو کې به غوندېدل، په مرموزه توګه تري تم وو او د پوځ مخکښــه ســاتونکي ډله پرته له دې چې له کوچني مقاومت سره مخ شي، وړاندې روانه شــوه. حتی د کلاوو هغه کړۍ چې تر اډې چاپېر وه او په تېرو شــپږو اونیو کې ورځځه په اډه باندې ډزې کېدې، په بشــپړ ډول چوپه وه. هیو جانس چې اوس یې زړه ارامه شوی و، لیکلي: «حتی یو کس هم د کلاوو پر دېوالونو نه لیدل کېدو.» نو له دې کبله مخکښه ساتونکي ډله ډېره خوشحاله وه:

په اډه کې د ننه، د دوو میاشتو او درې ورځو له بند څخه وروسته، چې په لږ کې یې مورږ یو شمېر جګړې بایلولې، د خپلو افسرانو او عسکرو یوه لوبه برخه مو له لاسه ورکړه او په اډه کې مېشتو خلکو سخته لوړه، یخني او اضافه کاري وکاله، سپاهیان په دې تمه ډېر خوشحاله وو چې بلاخره په دغه موسم کې له داسې سړې هوا څخه روانېږي او په تېره بیا په داسې وخت کې چې د ټول ژمي له پاره د سوند لرکې خلاص وو او د اډې کابو ټولې د مېوې وني وهل شوې او سوځول شوې وې.[۲۱]

مېرمن سېل خپله وروســتۍ ســهارنۍ د خپل خورنځي د مېز په لرګیو پخه کړه. بیا یې دســتار پر ســر کړ او د پســه له څرمني جور افغان پوســتین یې چې افغان ملګرو یې د اغوســتو مشــوره ورکړې وه، واغوســت. دې خپله شــل کلنه امیندواره لور هم ځان ســره مل کړه. نوموړې د کپتان لارنس وړاندیز چې د دوی ســاتنه به وکړي، ونه منلو او پرځای یې د سکېنر له هغې سپرې قوا سره روانه شوه چې روښانه یونیفورم یې درلود او مخکښه ساتونکي ډله تري جوړه وه. د هغه بدرګې ډلې نښې نه لیدل کېدې چې مشــرانو یې ژمنه کړې وه چې له انګریزانو ســره به ولېږل شي، او نه د کابل په کنګل سیند کې هغه په بیړه جور شوی او پر اوبو اښتې خوځنده پل په ټاکل شوي وخت کې کار اخیستنې ته چمتو و؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو عسکر به یو ساعت په لیکه کې درېدلي وو چې پر پله تېر شي. که څه هم د مېرمن سېل زوم، بریدمن سټرټ ټپي و، نوموړي ټوله شپه تر ملا پورې په اوبو کې تېره کړې وه چې د توپونو د لېږد کراچۍ په سیند کې ډوبې او پر سر یې تختې کېږدي، خو د پله له کبله د ټول هغه ځند او ګډوډۍ سره سره چې په زرګونو بېربدلو، وړو او کرختو د اډې هغه ملکي خلکو جوړه کړې وه چې د خوندیتوب په موخه په خپله له سپاهیانو سره ګډ شوي وو، داسې ښکاربدل چې د افغانانو د تورو په پرتله، اوس هم مخ په ټښته عسکرو ته واوره ډېره خطرناکه وه. جورج لارنس لیکلي: «هوا کرغچوونکې او کنګلوونکې وه. خوارکیو بومي عسکرو او د کمپ ملکي خلکو ته زما ډېر زړه بد شو چې تر ګونډو پورې په واوره او چیکړو کې روان وو. ما هغه کسان چې مسولیت یې زما په غاړه و یو ځای نه شوای ساتلی. ځینې د توکو حاملین به چټک مخ ته روان وو، خو ځینې نور به چې د ماشومانو او ښځو ډولۍ لېږدولې، ډېر شاته پاتې کېدل.»[۲۲]

لمړنۍ ستونزه وروسته له یوولسو بجو سملاسي هغه وخت رامنځته شوه چې نواب زمان خان اخکزي انګرېزانو ته پیغام ولېږه چې خپل تګ ودروي او نور مخ ته لاړ نه شي ځکه چې د دوی د خوندي تګ له پاره یې تر اوسه ټول تیاری نه دی بشپړ شوی. په دغه شېبه کې بالاخره مخکښې ساتونکې ډلې د سټرټ له بېرني جوړ پله څخه تېربدل پیل کړي وو او عسکر چې د برید له خطر سره په بې وسۍ مخ وو، په سړه هوا کې د اډې او سیند تر منځ په اوږده لیکه کې تم وو. الفنسټون چې د تل په څېر اوس هم زړغی و، د درېدو امر وکړ او بیا نه پوهېده چې اوس څه وکړي. په همدغه مهال، د هغو غازیانو په ګډون چې تر اوسه تري تام وو، د افغانانو یوه لویه جوپه له بې بې مهرو څخه په داسې بڼه راښکته شوه چې فضا یې له بریمنو نارو څخه ډکه کړې وه او د ماموریت د تشې شوې ودانۍ چې د اډې اصلي ودانۍ شمال ته نېغه پرته وه، په لوټ او سوځولو پیل وکړ. د لوګي لوخړو او د نړدې ډزو غږ وېره رامنځته کړه چې له کبله یې جوالیانو او د کمپ ملکي وګړو لیکې ماتې کړې او«په عسکرو ورګډ شول چې له امله یې په دوی کې بشپړه ګډوډي رامنځته شوه».[۲۳]

غازیان یو ساعت وروسته د ماموریت د ودانۍ پر دېوالونو وختل او پر تم عسکرو یې ډزې پیل کړې. د ساتونکو شاتنۍ ډلې د اډې له سنجونو څخه پر دوی ځوابي ډزې کولې. تر یوې بجې پورې، د اروپایي پلې پوځي ډلې پنځوس کسه په واوره کې مړه او یا ټپي پراته وو. مکنزي پوه شو چې ټول وژنه په پېښېدو ده او الفنستون اوس هم زړغی دی؛ نو له امر څخه په سرکښۍ یې خپل اس چارګام کړ - جنرال په کمزوره غږ ورپسې نارې کړې: «مکنزي، دا کار ونه کړې.» مکنزي پله ته ځان ورسولو. هلته یې شلېدن ته وویل چې تګ بېرته پیل کړي. د مکنزي له پرېکنده کړنې سره سره، ورځ په تیاره کېدو وه او بلاخره په پنځو بجو د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستۍ سپاهي له اډې څخه ووت. دوی په سړه هوا کې یوولس ساعته د اډې پر بامونو کې پرته له ډوډۍ تېر کړل.[۲۴] د دوی په وتلو سره، غازیانو د تشې شوې اډې په لور منډه وکړه، بامونو ته یې وختل او سمدلاسه یې په خپلو اوږدو تورتوپکو پر عسکرو باندې ډزې پیل کړې.

په دغه پراو کې چې د عسکرو لویه برخه د بګرامیو سیمې ته چې د لمړنۍ شپې د تېرولو له پاره ټاکل شوې وه، په نړدې کېدو وه، ډېرې بارونه او ټول مهمات لا تراوسه له پله څخه تېربدو ته تم وو. غلزي غازیانو چې دوی د خپلو تورتوپکو د ګولیو د واټن د ننه ومونډل، د کمپ ملکي کسان او د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستني عسکر به چېرته چې درېدلي وو، هملته به پر ځمکه وغورځېدل. دوی دا سې ترهېدلي وو چې لمړی په ټمبه او ټبله او بیا یې یو بل سره په جګړو له پله څخه د تېربدو هڅې کولې. د وېرې په دغه صحنه کې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د [کالن] مکنۍ د دغه شـــرموونکې ورځې یوه تر ټولو زړه دردوونکې صـحنه تل په یاد وه. د نوموړي ســترګې ناڅاپه په یوې کوچنۍ هندوســتاني ماشــومې ولګېدې چې په بشــپړ ډول برېښېده په واوره کې ناســته وه. مور یا پلار یې تر څنګ نه لیدل کېدل. دغه ښــایســته ماشومه شاوخوا دوه کلنه وه، یوازې دومره لویه وه چې د خپلو کوچنیو پښــو پر سر نېغه ناسته وه. ولول وېښته یې تر نرم او کوچني ســتوني تاو راتاو وو او ښایسته تورې ســترګې یې چې د خپلې نورماله کچې په پرتله دوه برابره غټې شــوې وې، په تېرېدونکو وســلوالو او اســوالو او همدا راز په نورو عجیبو صـحنو کې خبـره وې...نوموړي ډېر داســې نور کوچني وژل شــوي ماشــومان په لاره کې ولیدل. همدې ته ورته، ښـځې چې اوږده تور وېښتان یې په خپلو وینو کې خیشته وو، مړې پرتې وې... [لږ ځند وروسته] افغانانو [په واوره کې کنه کونه جوړه کړه او مخ په مرګ کسان یې ختمول] او په خپلو چرو یې تېې پوځیان وهل.[۲۵]

که څه هم ستړتې، جنرال ته یاده کړې وه چې له پله څخه لږ وړاندې سیند دومره ژور نه دی او اوښــان او اســونه په کې تېرېدی شــي، خو داســې برېښــېدل چې دغه مالومات له چا ســره شــریک شــوي نه وو. د اډې له ســنجونو څخه په ډېرېدونکې توګه د ډزو له دوام ســره ســره، د ښـځو او ماشــومانو په ګډون، ســپاهیانو هڅه کوله چې د توپونو له کراچیو څخه پر نوي جوړ شوي پله تېر شي؛ نو مازدیګر ناوخته کله چې لمر د غرونو تر شا ښکته کېدو او سیوري په چټکۍ اوږدېدل، د سیند غاړه په یوه «کنګل شوي» ډنډ بدله شوه او دومره ښویه شوه چې د بار اوښانو ته ناشونې وه چې حتی ســیندغاړې ته ور نږدې شــي. لکه څنګه چې د اډې له ســنجونو څخه ډزې کره او ډېرېدې، خپې، د باروتو بېلرونه، د دان پورو د ګولیو بکسونه، د جامو او خوراکه توکو بستې په لویه پیمانه د کابل په سیندغاړه کې پرېښودل شول. د اډې د اور لمبو، پر پرېښــول شــوو بوریو او زین کڅوړو باندې رڼا اچولې وه. شاتنۍ ساتونکې ډله دې ته اړ شوه چې د هغه نهو توپونو څخه چې د وړلو اجازه یې انګرېزانو ته ورکړل شــوې وه، دوه یې ســوري کړي ځکه په واوره کې کش کول یې دوی ته ناشــوني وو. په پاې کې وېره او ترور دومره زیات و چې کابو ټول بارونه له پله څخه تېر نه کړل شــول؛ نو په دې توګه د کلابندۍ له پیل څخه تر اوســه الفنســټون د دویم ځل له پاره تر ټولو لویه تېروتنه وکړه او هغه دا چې اوس بیا د اکمالاتو په خوندي ساتلو کې پاتې راغی.

ایېر لیکلي: «شپه رانږدې شوه، خو غازیانو چې د ماموریت ودانۍ او د اډې کابو هرې ودانۍ ته اور اچولی و، د اور لمبو د سیمې شاوخوا څو میله رڼا کړې وه. دې یوه بېسارې وېروونکې صحنه جوړه کړې وه.»[۲۶] کله چې وروسته له لمر لوېدو هوا نوره هم ســړه شــوه، اووه میله وړاندې په بګرامیو کې اوس د عســکرو اصــلي برخه د ډوډۍ، ســوند لرګیو او د خېمو رارســېدو ته بې ګټې تم وه. څو ســاعته وروســته په داســې حال کې چې شــپه لا ډېره ســړه او تیاره کېده، داســې خبرې خورې شــوې چې خوراکه توکي او نور بارونه له لاســه وتلي دي. د شــاتک د څو ســاعتونو په ترڅ کې دغه ځواک اوس یو ځل بیا خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړل.

په دغه شــپه په بګرامیو کې ګډوډي واکمنه وه. د شــاتنۍ ســاتونکې ډلې وروســتي عســکر د شــپې په دوو بجو کمپ ته راورســېدل. «دوی په ټوله لار کې له جګړې ســره مخ وو او د هغه بدبخته خوارکیو نارینه، ښــځینه او ماشــومانو له دوامداره لیکو څخه تېر شــول چې د یخنۍ او یا ټپونو له کبله مړه او یا د مرګ په مورکه پراته وو. په دغه لیکو کې ځینو به چې د خوځښــت توان له لاســته ورکړی و، له خپلو ملګرو څخه وغوښــتل چې مړه یې کړي او عذاب ته یې پای ورکړي.»[۲۷] د ساتونکو شاتنۍ ډلې حتی د کمپ تر خولې پورې «د شلګونو سپاهیانو او د کمپ ملکي کسانو لیکه ولیده چې په ناچارۍ مرګ ته په واوره کې تم وو».

په دغه شپه کې یوازې څو نېک بخته کسانو لږ خواږه درلودل. مېرمن مېکناټن چې له ځان سره یې خپل خوراکي توکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لږدول، جورج لارنس ته یې «لږ سړه غوښه او هسپانوي واین» ورکړل. نور کابو ټول خلک وړي پاتې شول او «دې ته اړ شول چې پرته له ډوډۍ، اور او سرپناه په واوره کې ځملي... د سړیو چوپه چوپتیا د دوی د ناهیلۍ او بې وسۍ ځرکندونه کوله، هیڅ غږ نه اورېدل کېده».[۲۸]

مېرمن سهل د ډېرو نورو خلکو په پرتله نېک بخته وه. که څه هم خپل ټول مال یې له لاسه ورکړی و او د خوراک له پاره یې څه نه درلودل، خپله هغه برستن یې د خپلې لور چوپړیالې ته ورکړه چې پر اس ورباندې کښېناستله؛ نو په غیر معموله توګه مېرمن سهل او په دې پورې اړوند کسانو داسې څه درلودل چې په دغه شېپه یې پر ځان واچوي. څو نورو کسانو هم ښه بخت درلود. د ببلکې په توګه، بدخویه ډاکتر مکرت یوه تشه ډولۍ وموندە چې په کې ویده شي، خو اوس دا ځرکنده شوه چې بنګالي سپاهیان نه پوهېدل چې له واورې سره ځرنګه مقابله وکړي. د دوی دغه ناتواني د مکنزي وفاداره تورټوپکوالو د ورتیا سره په نېغ ټکر کې وه. دوی وښودە چې له دغسې حالت سره ځرنګه مقابله وکړي. ایر چې د دوی ورتیا اغېزمن کړی و، لیکلي: «کمپ ته له رسېدو سره سم، لمړی یې یو کوچنی ځای له واورې څخه پاک کړ او ورپسې ټول ځنګ په ځنګ یو بل ته ډېر نږدې د کړۍ په بڼه داسې پرېوتل چې پښې یې د کړۍ منځ ته وې او ټولې تودې جامې چې دوی درلودې، په برابره او مساوي توګه یې پر ځان واچولې. په دغه ساده بڼه د یو او بل د وجود د تودخې له تولید څخه په کار اخیستنې، دوی له یخنۍ وهنې څخه ځانونه وژغورل. کپتان مکنزي چې له دوی سره پروت و، وویل چې له یخنۍ څخه یې هیڅ د ناراحتۍ احساس ونه کړ.»[۲۹]

د دغه تخنیک اړینتوب سبا ته ځرکند شو. ډېر عسکر د یخنۍ له کبله مړه شوي وو. جورج لارنس لیکلي: «زما خپې ته نږدې، سپین وښته بوډا لارښود مګربګر د ډېرې یخنۍ له کبله شخ پخ مړ پروت و. دی له ډېرې ستومانۍ هلته پرېوتلی و او په دې توګه یې ځان مرګ ته سپارلی و.»[۳۰] ډېری د ځانیخود سکاټلنډي په لټه کې شول. نومورې دېرش کلن ویلیم برایډن William Brydon و چې د شاه شجاع د پوځي ډلې د ډاکتر د مرستیال دنده یې درلوده. ده په خپل پوستین کوټ کې چې د پسه له ځرمنې جوړ و، توده شېپه تېره کړې وه او اوس په سباون کې یې هغه خلک چې لا تر اوسه ژوندي وو په بېړه هڅول چې ښکته پورته ټوپونه ووهي. ده په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «ما بومیانو ته چې زما ځنګ ته پراته وو وویل چې جګ شي، خو یوازې څو کسانو د جګېدو توان درلود. ځینو یې په حقیقت کې پر ما وخندل چې زه دوی خوځېدو ته هڅوم او په عین وخت کې یې خپلو پښو ته اشاره وکړه. د دوی پښې داسې تکې تورې شوې وې لکه د لرګیو د سکرو ګرګې. دغه خوارکي یخنۍ سوي وو او هملته پرېښودل شول.»[۳۱]

د شاتک دویمه ورځ د لمړۍ ورځې په پرتله لا ډېره له شرغوبل څخه ډکه وه. وښنت ایر لیکلي: «اوس له نیمایي څخه لږو عسکرو د دندې ترسره کولو وړتیا درلوده. یخنۍ حتی د ډېرو تکړه سړیو لاسونه او پښې داسې سوي وو چې د دوی ځواک یې اوبه او د دندې توان یې تر اخیستی و.» حتی اسوالو د دې توان نه درلود چې پر خپلو اسونو سپاره شي؛ نو دوی «خپلو اسونو ته اوچت کړل شول... د اسونو په کوښو د کلکې واورې غونډاري داسې ټینګ سرښې وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پر ســوټک او څولۍ• یې ترې لیرې کول. کومه هوا چې موږ تنفس کوله، په بېرته راوتلو کې به په خوله او ســږمو کې کنګل شــوه او زموږ په برېتو او ږیرو کې به یې کوچني د کنګل ګړونګي جوړ کړل... اوس یوازې څو ســوه د جګړې وړ سړي پاتې وو.»[۳۲]

عسکر نه یوازې له فزیکي اړخه ډېر کمزوري شوي وو بلکې د دوی اراده او پر ځان باور او کنټرول لا ډېر زیانمن شوي وو. هیو جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «د سهار د اونیمو بجو په شاوخوا کې، پرته له دې چې امر ورته وشي او یا بېګل وغږول شــي، مخکښــې ســاتونکې ډلې تګ پیل کړ. دســپلین مخ په ختمیدو و.»[۳۳] پاتې بکســونه او بارونه پر اوښــانو او غویو لا بار شــوي نه وو چې یو لوی شــمېر افغانان د غرونو له ارغاړو راښــکته شــول او هر څه چې لاســته ورتلل، له ځان سره یې وړل. د افغانانو یوې ډلې پر درېیو توپونو چې سپاهیانو پر کچرو کش کول، هغه وخت ناڅاپه مخامخ برید وکړ کله چې کمپ ته څېرمه د خښتو له یوې کوچنۍ کلا څخه تېرېدل. دغه توپونه افغانانو ونیول او هغه سپاهیان چې باید د توپونو ساتنه یې کړې وای، سمدلاسه وتښتېدل. په لاره کې د عسکرو له مخته تګ سره سم د افغانانو شــمېر ډېرېده. دوی له انګرېزانو ســره موازي د لیکو په دواړو خواوو کې روان وو او پر مهاجرو چې د دوی تر منځ یې په ټمبه او ټېلې او شرغوبل منډې وهلې داسې اټکلي ډزې کولې لکه شپانه چې په ماهرانه ډول د ترهېدلو پسونو یوه رمه کنټرولوي. ترهېدلو سپاهیانو د ځوابي جګړې اراده لا د مخه بایللې وه.

یوه بشپړه هندوستاني لوا - د شاه شجاع ۲۹ مه لوا- همغه سهار اکبرخان ته واوښته. ډېر نور سپاهیان چې یخنۍ داسې سوي وو چې نور یې د مخته تګ توان نه درلود، خپله وسله ایسته واچوله او بېرته کابل ته په دې هیله وتښتېدل چې د دوی د زخمونو له کبله به په ښــار کې د مرییو ســوداګر پر دوی غرض ونه کړي او بل دا چې «د هغه حتمي مرګ په پرتله چې دوی له پوځ سره په تګ کې لیدلو، اسارت یې غوره ګڼلو». څو میاشتې وروسته په سلګونو دغه پخواني سپاهیان د کابل په بازارونو کې ولیدل شول چې ګوډ او مات نګوښېدل او خیر یې ټولولو.

که څه هم اوس دومره خوراکه توکي او مهمات پاتې نه وو چې د پوځ اصــلي برخې له پاره تر جلال اباد پورې بســنه وکړي، خو پوځ پنځه میله لا مزل نه و کړی چې په دویم ماسپښین الفنسټون د بت خاک د خرد کابل د لوی غاښي په خوله کې د درېدو غږ وکړ؛ نو لکه څنګه چې جانسن یې یادونه کړې،«یوه بله ورځ یې هم له لاسه ورکړه».

موږ له کابل څخه یوازې د ورځنۍ ځیرې یوه پر څلورمه برخه چې د پنځو ورځو له پاره یې بســنه کوله له ځان ســره درلوده چې تر جلال اباد پورې مو ورســوي. د څارویو له پاره مو هېڅ واښــه نه درلودل او نه یې د پیدا کولو هیله وه؛ نو په دغه بڼه یې بدبخته عسکر چې یخنۍ کابو فلج کړي وو، په واوره کې پرته له سرپناه څخه د یوې بلې شپې تېرولو ته اړ ایستل. عسکرو ته ځایونه نښاني شــوي نه وو، بشــپړه ګډوډي او ســربدالي واکمنه وه. د ســپاهیانو درې پر څلورمه برخه د کمپ له ملکي خلکو ســره ګډ شــول او نه پوهېدل چې د دوی پوځي قرارګاوې چېرته وې.[۳۴]

مېرمن سېل په همدې کچه د جنرال مشرۍ ته په غوســه وه او نوره هم په دې باور شــوه چې په لویه کچه ټولوژنه ژر پېښېدونکې ده. نوموړې لیکلي:

• څولۍ: سکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نااړيني تمبدني، موږ د خوراکي توکو له کمښت سره مخ کوي او ټول افسران يا عسکر د سړيناه د نه شتون له امله سم فلچ شوي...

لا تر اوسه يو فوټ واوره پرته ده، د سړيو له پاره ډوډۍ او د څارويو له پاره واښه نه شته او حتی له څېرمه سيند څخه د اوبو ترلاسه کول سخت دي ځکه کله چې زموږ سړي د اوبو راوړلو هڅه وکړي، پر دوی باندې ډزې کېږي، خو له دې سره سره، زموږ حاکمان دومره ړوند اخلاص لري چې موږ ته وايي چې سرداران وفادار دي او اکېرخان زموږ ملګری دی او او او، او دلته يې زموږ د پاتې کېدو غوښتنه ځکه وکړه چې ښايي سرداران خپل عسکر غاښيو ته ولېږي چې موږ ته يې امنيت ونيسي! هو، په دې کې اړنګ نه شته چې دوی به خپل عسکر هلته ولېږي، خو هر څه هغسې پېښېږي لکه څنګه چې موږ ته مخکې له حرکت څخه ويل کېدل.[۳۵]

نو د دويمې شپې له پاره عسکر په وړي نس په ډېره واوره کې پرېوتل*. خو دا ځل شاوخوا ټولې ارغاړې له افغانانو ډکې وې او ټوله شپه يې پر دوی ډزې کولې. داسې ګنګوسې خپرې شوې چې په خپله اکېرخان دوی ته د ډزو لارښوونه کوي. ايير ليکلي: «يوه د لوړې، يخنۍ، ستړيا او مړينې شپه وه او د هر راز مړيني خيال چې زه يې کولی شم، يو يې دومره دردمن نه دی لکه کنګليزه يخني چې د سړي د بدن هر حساس غړی تر هغه وخته شکنجه کړي تر څو چې ډېر سخت روح په خپله د انسان د بې کچې ربړې او خور له امله لاړ شي.»[۳۶]

خو د راتلونکو ورځو په پرتله، د لمړيو دوو ورځو ربړې هېڅ وې.

بتخاک د خردکابل د غاښي له اوچتو کرښګونو څخه بر په لنډ واټن کې پروت دی*. همدلته، د غاښي خولې ته څېرمه، دوه مياشتې مخکې د جګړه مار باب پر غونډ باندې لمړی ځل داسې وخت برېد وشو کله چې دوی د شپې تېرولو له پاره تم شوي وو. اوس همدغه کرښګونه د سباوون په بهير کې د لا ډېر خونړي غلچکي برېد شاهدان شول. د پخوا په څېر، وژنې وروسته له دې پيل شوې چې د تورټوپکو د ډکولو ډاروونکي غيبي غږونه واورېدل شول.[۳۷]

له لمر خاته څخه لږ مخکې، يو لوی شمېر افغانان په تياره کې د کمپ په شاتني لوري کې ټول شوي وو. کله چې سپاهيان پاڅېدل چې د يخنۍ له کبله هغه مړه کسان ولټوي چې پر ځمکه د څو پاتې خېمو شاوخوا ته پراته وو، په همدغه شېبه جګړه پيل شوه. هيو جانسن ليکلي:

په لمرختو کې دغه صحنه ډاروونکې وه. زموږ ځواک په بشپړه توګه بې نظمه و. داسې ښکارېدل چې هر سړی د يخنۍ له کبله داسې

*د شاتک پوځ ته به دا ډېره ښه وای چې د شپې له خوا يې مزل کړی ځکه چې واوره به کنګل وی او غلزيو به په شپه کې کره نښې نه شوی ويشتی. په ۱۹۸۰مو کلونو کې له همدې کبله افغان مجاهدين په همدغه تک لوري د شپې له خوا مزل کړلو، خو دا يو داسې پوځ و چې د غرونو او ژمنۍ جګړو له پاره روزل شوی نه و او نه يې د داسې جګړو له پاره سم تجهيزات لرل.

*پوځ کولی شوای چې د لته بند تک لوری ونيسي چې ډېر له خطر څخه ډک نه و. دا تر اوسه مرموزه پاتې ده چې دوی ولې دا کار ونه کړ. د افغان انکرښز په دويمه جګړه کې، انکرښزې پوځ همدغه تک لوری ونيو او د خردکابل او تيزين له وبروونکو غاښيو څخه يې ډډه وکړه چېرته چې ډېرې وژنې ترسره شوې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلج شوی و چې کابو خپل دان پور یې په لاس کې نه شوی نیولی او یو ګام یې نه شوی اخیستی. ځینې دښمنان د کمپ په شاتنۍ برخه کې راښکاره شول. د کمپ ټولو ملکیانو د کمپ مخکنۍ برخې ته لویه ډله ییزه منډه وکړه، سړي، ښځې او ماشومان... ځمکه د مهماتو په بکسونو او بېلابېلو مالونو پټه وه. دښمنان ډېر ژر په کنې شمېر راغوندې شول. که چېرې دوی پر مورچل یرغل کړی وای، مورچل به هېڅ مقاومت نه و کړی او هر یو به وژل شوي وای.[۳۸]

خو افغانانو د دې پر ځای چې دلته برید پیل کړي، دوی د پوځ تر ټولو مخکښــه برخه او ملکیان د خردکابل غاښــي د خولې په لور په ډېره ځیرکۍ سم کړل. د ښځو مشري مېرمن سېل کوله - «زه د یو ګیلاس هسپانوي واین په څښلو، چې په نورو حالاتو کې یې ښــایي د بې تهذیبې ښــځې احســاس راکړی وای، ډېره مننديه وم.» په عین وخت کې، جنرال الفنسټون او کارکوونکو یې د افغان اســوالو یوه ډله ولیده چې شــاته په یو واټن کې د یوې جندې لاندې درېدلې دي او په وضاحت د تګ لارښــوونه کوي. د انګرېزانو انګېرنه چې دا اکبرخان و سمه وخته؛ نو مکنزي او لارنس ورولېږل شول چې د خوندي تک له پاره چې په کابل کې ژمنه ورســره شــوې وه، ورســره بیا خبرې اترې وکړي. اکبرخان ومنله چې که ملګري یې، مکنزي او لارنس، ده ته د یرغمل په څېر وسپارل شي، دی به خپل تر ټولو بانفوذه خلک له انګرېزانو څخه مخکې «غاښــي ته چې غلزیو نیولی و، ولېږي څو نومورې ترې وباســي» او د انګرېزانو امنیت خوندي شي.[۳۹] دغه شــرط ومنل شو.

لارنس لیکلي: «مورچل چې د اکبر دوه اړوند کســان راســره وو، د دښــمنانو په منځ کې تر هغه وخته وړاندې لاړو چې اکبر خان ته ورســېدو. دی د یوې غونډې څنګ ته ناســت او ســباناری یې کولو. مورچل ته یې په درنښــت ســت وکړ او خپلو کســانو ته یې امر وکړ چې زمورچل وسلې راځخه واخلي... بیا، مورچل کښېناستو، خو د داسې سړي له کاسې څخه خوراک چې لږ وخت مخکې یې اســتازی وژلی و، مورچل یې لږزې پرې نه ښــودو.»[۴۰] وروســته کله چې اکبر په نرمۍ دغه دوه ځوان افســران ترتل چې ولې انګرېزانو مخکې له دې چې دی یې د لارې د امنیت له پاره تابیا ونیســي، له کابل څخه حرکت پیل کړ، دوی د غاښــي له منځه د دان پورو ډېرې اراپې واورېدې. دلته، د ســاتونکو مخکښــه ډله یوه ښــه ترســره شــوې غلچکي برید ته ورپورې وهل شوې وه.

وروسته څرګنده شوه چې غلزیو څو ورځې دغه شېبې ته تابیا نیوله. پټمونه، تېښلي• خندقونه او د تیرو سنګرونه په داسې واټن کې په پام جوړ شــوي وو چې د انګرېزي دان پورو ګولۍ نه ور رسېدې، خو د درې بېخ ته دومره نږدې وو چې انګرېز ځواکونه د افغان تورتوپکو د ویشــتني په واټن کې د ننه وو. لکه څنګه چې اوس باید په اتوماتیک ډول د پلو ځواکونو کړنه وای، هېڅ داسې هڅه تر سره نه شوه چې جناحي ډلې مخکې تر مخکې اوچتو ځایونو ته د کتار د امنیت له پاره ولېږل شــي - نو اوس چې د پوځ مخکنۍ برخه ښــه د غاښــي خولې ته ننوتلې وه، غلچکی برید پیل شــو. په همغه شېبه مېرمن سېل لیکلي*: «مورچل لا نیم میل مخ‌ته نه وو تللي چې درنې ډزې راباندې پیل شوې. هغه افغان مشران چې له مخکښــې ډلې ســره وو، زمورچل څخه یې وغوښــتل چې دوی ته نږدې روان اوســو. بې اړنګه، دوی له خپلو ملاتړو څخه

• تېښلی: هغه ځای چې لږ ژور وي

* په حقیقت کې، جبارخیل او خروټي غلزي چې په دغو غاښیو کې کزمه کوله، د بارکزیو د مشرانو په نه اطاعت کې به یې دومره د ملامتیا احساس نه وي کړی. غلزیو له بارکزیو څخه دومره کرکه درلوده لکه له ســدوزیو څخه. مېکناټن دوی ته د پیســو په اړه خپله ژمنه ماته کړې وه او اوس دوی غوښــتل چې خپلې پیسې ترلاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتل چې په لوړو کې خلکو ته ور چیغه کړي چې ډزې ونه کړي، خو ملاتړو یې دغه کار په اغېزمنه توګه ونه کړ. دغه مشـران له همداسې خطر سـره مخ وو لکه مور چې ورسـره وو، خو زه ډېره په دې باور یم چې دوی به په انفرادي ډول ځان قربان کړی وای چې خپل وطن له مور څخه خلاص کړي». نومورې دوام ورکوي:

وروسـته له دې چې له ډېرو درنو ډزو څخه تېر شـوو، د جګړن تېن Thain اس مخې ته راغی چې د ملا او د شـا پښـو تر منځ په ګولۍ لګېدلی و. کله چې مور څه ناڅه خوندي ځای پیدا کړ، خوارکی سترګې بېرته پر اس سپور شو چې د جګړن تېن غم وخوري. نومورې پر اس سـپور و چې اس یې ولګېد او کله چې دی له ځمکې بېرته اوچتېده، په ګېډه کې سخت ټپي شـو. دی پر یو ټټو په ډېره سختۍ دوه کسانو نیولی و او د خرد کابل کمپ ته یې راوړ.

هغه ټټو چې د سترګې مېرمن ورباندې سپېره وه، په غوږ او ورمېږ کې ټپي شـو. زه له نېکه مرغه یوازې پر یوه ګولۍ په مړوند کې ولګېدم. درې نورې مې اوړې ته نږدې له پوسـتین څخه، پرته له دې چې ما خوږ کړي، تېرې شـوې. پر مور باندې له پنځوسـو یاردو څخه په لږ واټن کې ډزې کېدې، خو مور خپل اسـونه ډېر چټک په داسـې لاره کې وځغلول چې په نورمال حالت کې به مو ډېر په پام پرته له دې چې پرې سپاره شو تېر کړي وای؛ نو په دې توګه مور ته زیان ونه رسېد...

د ډېر شرغوبل له کبله غاښۍ ډېر ژر بند شو او «په داسې حال کې چې چېرته خوځېدی نه شوای، مور د ډېر وخت له پاره د درنو ډزو لاندې پاتې وو... اوه دېرشـم [غوندې] پرته له دې چې یو ډز وکړي، کرار کرار وړاندې خوځېدلو. دوی له یخنۍ څخه دومره فلج شـوي وو چې د افسـرانو هېڅ راز ډومارنې نه شـوی هڅولی څو دښـمنان چې له ځینو څخه یې نه یوازې دان پور بلکې د دوی د تن جامې اخیسـتې وې، شـاته وتمبوي. د څلور ځلوښـتمې قوې یو شـمېر سـړیو د سـپاهیانو له چانټو څخه ګولۍ واخیسـتې... په ټول دغه بهېر کې زمور خلک له لوړو څخه د ډزو له کبله په دوامداره توګه پر ځمکه غورځېدل... [لږترلږه] پنځه سوه عسکر او ۲۵۰۰ په کمپ پورې تړلې ملکیان ووژل شول...»[۴۱]

خو د مل کسـانو د ویناوو پر بنسـټ، د عسـکرو لمړۍ څپه چې مېرمن سـبل هم ورسـره وه، څه نا څه لږ زیانمنه شـوه. هیو جانسـن لیکلي: «د پوځ مخکښـې سـاتونکې ډلې د پام وړ زیانونه وزغمل، خو که چېرې د پوځ له شـاتنۍ برخې سـره پرتله شي، دوی بیا هم ډېر نېک بخته وو.»

هلته د وژنو صحنې ډېرې وېروونکې وې. د دغه ډاروونکي غاښـي په ټوله لاره کې چې کابو پنځه میله ده، مور د دښـمن له ډزو سـره مخ وو. ټول بارونه پرېښـودل شـول. دښـمنانو نه یوازې د لوړو په دواړو خواوو کې له هر کمر او غار څخه پر مور د ډزو باران جوړ کړی وو بلکې درې ته هم راښکته شول او سړي، ښځې او ماشـومان یې ووژل. ټوله پنځه میله اوږده لاره په مړیو او د مرګ په مورکه ټپیانو پټه وه. اوه دېرشـم بومي پلي غوندې له نیمایي څخه ډېر پوځیان له لاسـه ورکړل او په همدغه تناسـب نور ځواکونه هم زیانمن شـول. حتی هغه ځوک چې ژوندي پاتې شول، په ډېره سختۍ خوځېدی شوای ځکه چې لاس او پښې یې یخنۍ سوي وو. زمور کړاو هغه وخت لا ډېر شـو کله چې د واورې وربېدل پیل شول.[۴۲]

په داسـې حال کې چې د دان پورو د ډزو انعکاس ته یې په دره کې غوږ نیولی و، لارنس او مکنزي ټول سـهار له اکبرخان سـره په وړو خبرو اترو تېر کړ. مکنزي چې یو ښـه ژبپوه و، ویلي چې اکبرخان به په دري ژبه چې د ډېرو انګرېزانو زده وه، خپلو خلکو ته چیغه وکړه چې انګرېزان «وسـپموئ» او بیا به یې په پښـتو ژبه چې د قبیلو ژبه وه او یوازې د مکنزي او څو نورو افسـرانو زده وه، ورته وویل چې ټول ووژنئ. ماسـپښـین ناوخته، دوی دواړه یو ځل بیا لکه د مېکناټن د وژنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ورځ، د اسیرانو په څېر روان کړل شول، خو دا ځل د اکبرخان د تره زوی، سلطان جان بارکزي تر ساتنې لاندې وو. د هغه لارې صحنه چې دوی پرې تېر شول په ښسارې توګه وښروونکې وه. لارنس یې داسې څرګندونه کړې:

له هرې خوا څخه ســپاهیان او د کمپ ملکیان لوټ کېدل او چا به چې د خپلو پیســو او یا ارزښــتمن مال له ورکولو ډډه وکړه، سمدلاسه به په چړو ووهل او یا ووژل شول... دوی به چې کله مور ولیدو، دغه خوار مخلوق به مور ته د مرستې چیغې وکړې. د دوی ډېرو زه وېړندلم او ما ته به یې زما په نوم اخیستلو غږ وکړ، خو مور څه کولای شوی... غلزیو اوس د وینو خوند څکلی و او په ښکاره یې خپل پرانکفونی طبیعت ښــودلو. له مور ســره د دوی چلند تند او بې رحمه کېدلو او غوښــتل یې چې مور د ژوند هیله هېره کړو او قربانۍ ته ځان وسپارو. خپلې په وینو ککړې اوږدې چارې به یې زمور مخ ته خوځولې او راته به یې ویل چې شاوخوا د مړیو انبارونو ته وګورو ځکه چې مور به هم ډېر ژر د دوی په منځ کې پراته وو. دوی به چیغې راباندې وکړې: «تاســې کابل ته د مېوو له پاره راغلي وئ، کنه؟ اوس یې خوند درکړ؟»

کله چې لارنس د یو انګرېز مړی ولید چې په لاره کې اوږد پروت و، پر اس نږدې ورغی او ګوري چې ژوندی دی:

دغه خوار ملکري ســر پورته کړ، زه یې وېړندلم او چیغه یې راته وکړه: «د خدای له پاره کېټان لارنس، ما دلته مه پرېږده! » ما له خپل اس څخه ټوپ کړ، ده ته ورغلم. سلطان جان خپلو دوه کسانو ته امر وکړ چې ما ســره مرسته وکړي؛ نو د دوی په مرســته مې پورته کړ. نوموړی د ځلورځلوښښتې قوې یو بریدمل و او لمړی داسې ښکاربدل چې یوازې کېن لاس یې له لاســه ورکړی، خو په ډېره خواشــینۍ او وېرې، کله مې چې پورته کړ، کورم چې له ورمېړ څخه تر ملا پورې ټوک ټوک غوڅ و. افغانانو وویل: «د ده د پورته کولو کټه څه ده؟ په څو دقیقو کې به مړ شي.» زه زړه نا زړه ور ټیټ شوم او دغه خوار ملکري ته مې وویل چې موږ ده ته هېڅ نه شو کولی، بیا ده راته وویل: «نو داســې چې ده، د خدای له پاره، ډز راباندې وکړه.» ما په غمجنه توکه ورته وویل: «زه حتی دا هم نه شــم کولی.» بیا یې راته وویل: «نو همدلته مې پرېږده چې مړ شم.» موږ همدغسې کړنې ته اړ شولو...

کله چې موږ وراندې روان وو، د دښــمن کنې شــمېر ســپاره او پلي مو ولیدل چې له راز راز لوټ کړل شــوو مالونو ســره د کابل په لور ستانه وو. یو بد عمله، یوه کوچنۍ هندي نجلۍ خپل شاته پر اس کښېنولې وه... [۴۳]

په دغه شــېه چې انګرېزان د غاښــي ســر ته رســېدلي وو، دغه ځای ورته د تېرې شــپې په پرتله لا ډېر ســوړ ښکاره شــو. ماښام د واورې وربدل پیل شــول او د شپې په نهو بجو دغه وربدل په توپان بدل شــول. د ټول پوځ له پاره یوازې څلور خېمې پاتې وې چې یوه یې مېرمن ســېل او د هغې لور ته ځانګړې شــوه. د ســوند او خوراک له پاره هېڅ نه وو، خو لږ تر لږه له ځینو ډاکترانو ســره تر اوســه د دوا کڅوړې شــته وې. د ډاکتر برایډن ملګری او ســکاټلندي وطنوال، ډاکټر الکســاندر بربس Bryce «راغی او د ســټرټ ټیونه یې وکتل». دا مېرمن ســېل لیکلي او نومورې زیاتوي: «د ده پر ټیونو یې تې کېښــودې، خو له ونګې یې زه پوه شوم چې د ژوندي پاتې کېدو هیله یې ورته نه لرله. بیا یې زما له مړوند څخه ګولۍ وایســتله او زما پر دواړو ټیونو یې تې کېښــودې...[دغه شــېه] نیمه یخنۍ وهلي ســپاهیانو او د کمپ ملکیانو په زور هڅــه وکړه چې نــه یوازې زمور خېمې بلکې زمور د خوب کټونو تــه راننوځي... د دغــه کمبختــه خوارکیو ډېرې د خېمې شاوخوا ته په دغه شېه مړه شول... ډېرې ښځې او ماشومان وتښتول شول.»[۴۴]

ایېر لیکلي: «واوره ټولو ته د خوب توشکه وه او له سهار څخه مخکې ډېرو ته کفن شوه. دا ډېره عجیبه وه چې موږ په هر صــورت په هغه وښروونکې شــېه کې ژوندي پاتې شــوو.» مولانا کشــمیري دغه فکر ته په اکبرنامه کې داسې انعکاس ورکړی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژمي له خپلې بې رحمۍ سره
د کابل په زړورو خلکو مینه وروله
که کافران د واورې له کبله مړه نه شول
او یا د لوټمارانو له تورې څخه
ځنګلي سپیو، لېوانو او شغالانو ته له هر لورې
ګیدړې غږ کړ او دوی یې د غوښو مېلمستیا ته را وبلل
بازانو پورته ګردې الوتنې کولې
ټولو ښکاري ژوو ته یې سخاوتمنده بلنه ورکوله
په هغه لاره څو کسه ژوندي وتښتېدل؟
ټول ښکته وغورځول شول او په واوره کې پرېوتل [۴۵]

د جنورۍ په نهمه د شاتک په څلورم سهار، د تودوخې په منفي درجه او د لوړو او د توپان په منځ کې بلاخره وارخطایۍ بشپړې ناهیلۍ ته لاره ورکړه. د شاه شجاع د پوځي ډلې یو وروستی افسر چې ژوندی پاتې شوی و لیکلي: «د سړیو له پښو څخه به غوښې پټرې پټرې غورځېدې. په دغه شپه کې په شلګونو خلک د یخۍ له کبله مړه شول.»[۴۶]
لکه څنګه چې د هر وخت په پرتله د واورې توپان په ډېر شـــدت دوام درلود، په ټوله ورځ کې یوازې یو میل پرمختګ وشو. منشي عبدالکریم لیکلي:

په هر لورې کې اسمان له واورو ډک و. د اسمان څنډه نه لیدل کېده او داسې سخت باد پیل شو چې وني یې له ببخه وایستلې. تورې تخته ورېځې له تندر او برېښنا سره خورې شوې. د ډېرې واورې په ورېدو سره یخني ډېره شوه او هر څه په سپین پوډر داسې پټ وو لکه کافور. انګرېز عسکر یخۍ ووهل، د دوی د ګوتو سرونه ټوټه ټوټه لوېدل، نرمې حجرې یې له هډوکو غورځېدې او حتی پښې یې له ښونګرو جلا کېدې. په کنګل شوو ضایعاتو کې د خوځښت په نه شتون کې د مړې او ژوندي توپیر نه شوی کېدای. افغان قبیلې چې له دغسې سختو حالاتو سره روږدي وې، غوندۍ ډکې کړې وې او په یرغل ښکته شول چې بې وسه انګرېز عسکر لوټ کړي. کله چې ور نږدې شـول، افغانان پوه شـول چې دوی نیمه مړه دي، یخۍ داسې کلک کړي وو لکه تیږه، نور یې د خپلو وسـلو، سـرو زرو او نورو شتمنیو پروا نه لرله، یوازې دومره په خود کې وو چې په خپل رېږن وضعیت پوهېدل.[۴۷]

همدغه ماښـام الفنسټون په عمل کې ومنله چې د ده عسکر له تباهۍ سره مخ دي او ټولې ښځینه انګرېزانې یې - یا لږ تر لږه هغه انګرېزانې چې د افســرۍ رتبې یې لرلې* - اکبرخان ته په لاس ورکړي. ټوله ورځ اکبر په پوځي کتار پســې و او ټینګار یې کولو چې تر خپلې وسې هڅه کوي چې د غلزیو مخه ونیسي، خو دا ادعا یې کوله چې اوس یې حتی د دوی خپل

*د افسر له رتبې ټیټو انګرېزې ښځو ته وویل شول چې دوی د خپل غم په خپله وخوري. په دغه غاښیو کې د یو قومي کس د وینا پر بنسټ چې ما خبرې ورسره وکړې، د ډېرو دغو ښځو ځایي حرمونه کورونه شول او نورې چې دومره د خیال نه وې، د وینځو په ځېر خرڅې شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشران هم مخه نه شي نیولی ځکه چې اوس دوی د ویني خوند ځکلی. پر ځای یې، نومورې د ښځو، ماشومانو او هغه ټپي افسرانو چې ده ته ځانونه سپاري د ساتنې وړاندیز وکړ. په پای کې ۱۹ کسان، دوه نارینه، اته ښځې او نهه ماشومان د اکبرخان خلکو بوتلل. مېرمن سېل او لور یې، الکساندرین د سټرټ مېرینه هغه وخت ولیده کله چې دی د یو لرزانده ټټو په شا ټرل شوی و. مېرمن سېل لیکلي: «دېرې خوځېدنې د ده کړېدل دېر او مېرینه یې ګرندۍ کړه، خو دی لا هم په سد کې و او پوهېده چې زه او ښځه یې ورسره یوو. مور په خپګان کې دغه تسلیت درلود چې د ده مړی مو په عیسوي مراسمو خښ کړ...» لږ وروسته نومورې بیا لیکلي:

کورنۍ خپګان او کړاوونو دومره زور راباندې اچولی و چې نه ما او نه مېرمن سټرټ په خپله دا پربکړه کولای شوی چې د سردار د ساتنې وړاندیز ومنو او یا نه. لږ پیکه هیله مو درلوده چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورسېرو؛ نو مور هم په دغه بهیر پسې شوو... په یوه ډېره اوږده لاره د خرد کابل کلاوو ته بوتلل شوو. هلته مو محمد اکبر خان له نورو یرغملو سره ولید. مور ته درې کوټې ځانګړې شوې وې. هرې کوټې یو کوچنی ور درلود، خو کړکۍ په کې نه وې؛ نو ډېرې تیاره او چټلې وې... په نیمه شپه کې مور ته د پسه غوښه او ډېرې غوړې وریجې راوړل شوې. ټول هغه څه چې زه او مېرمن سټرټ یې اوس لرو په تن کې مو هغه جامې دي چې له کابل څخه په کې روان شوو.[۴۸]

د انګرېزانو له پاره هغه چا ته د خپلو ښځو سپارل چې دوی د اکاړانو په سترګه ورته کتل تر ټولو شرمووونکې شېبه وه. برعکس، د انګرېزي مېم صاحبانو د ساتنې وړاندیز د افغانانو له پاره د مېړانې نښه وه. منشي عبدالکریم لیکلي:

قوماندان اکبرخان په بې رحمه جګړه کې ښکېل شو، خو کله یې چې د ښځو او ماشومانو وېرووونکی وضعیت ولید، ډېر زړه یې ورته بد شو. له خدای سره د میني او د حرمت په پار یې امر وکړ چې ژوندي له مړو څخه جلا کړل شي او ژوندي دې تاوده ځای ته یوړل شي او د پسه پوستین او د سمور چپني دې ورکړل شي. ډېرې یخنۍ د دوی په رګونو کې وینه دروليه وه؛ نو اکبرخان دوی نغري ته نږدې ځای پر ځای کړل چې بېرته په سد کې شي. افغان مېلمه پالنه داسې ده! حتی وروسته له ډېرې درنې جګړې څخه دوی له کمزورو سره چې له سخت کړاو سره مخ وي، داسې مرسته کوي لکه د خپلې کورنۍ غړي یې چې وي ځکه چې که د خدای رضا وي حتی کافر د ثواب وجه کېدای شي.[۴۹]

خو هغه خلکو ته چې تر اوسه په شاتک کې وو ربړو دوام درلود. د جنورۍ د لسې په سهار، د خردکابل په لوړو کې د دویمې شپې له تېرولو وروسته، هیو جانسن واضح لیکلي: «د کابل له ټولې قوا څخه اوس حتی یو سپاهي نه دی پاتې. زمور د بارونو هره کوچنۍ برخه له لاسه ووته. مور ټولو خپل ځانونه ضایع بللي... زمور په منځ کې هر سړی دا فکر کوي چې په راتلونکو ساعتونو کې په مرګ محکومېږي، یا به یې یخني یا لوړه او یا به یې دښمن وژني... سترګې مې واورې وړې دي، ډېر درد کوي او کابو داسې یم لکه ړوند. خو افسران اوس لید نه لري.»[۵۰]

دغه سهار ډاکتر برایډن نېک بخته و چې د مېرمن مېکناټن د خوراکه توکو توښه یې وموندە. کله چې نومورې اکبرخان ته وسپارل شوه، دغه توکي تر پاتې شوي وو. هغه غوښه او هسپانوي واین چې مخکې یې له جورج لارنس سره هم شریک کړي وو، اوس خلاص وو خو هګۍ او یو بوتل واین تر اوسه پاتې وو... هګۍ اېښولې نه وې خو یخنۍ کلکې کنګل کړې وې. واین هم داسې ټینګ شوي وو لکه شات...«برایډن شه بخت درلود چې د پایښت له پاره یې لږ څه ومونډل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چې د شاتک تر ټولو بده ورځ لا نه وه رارسېدلې». یخنۍ وهلې او واورې ږانده کړې عسکرو د تیزین غاښې په تنګو لارو کې تیندک• وهلو او دلته یو ډېر دقیق غلچکی بریدونه ورته تم و. برایډن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

دغه یو ډېر هیبتناکه تک و. پر مورِ باندې د دښمن دوامداره ډزې وې او کنې شمېر افسران چې د واورې له کبله یې سترګو څه نه لیدل او نه پوهېدل چې کومه خوا روان دي، غوڅ غوڅ شول. زه په لوړو کې ډېره لاړه د یوناني سوداګر، ښاغلي بنېس Bannes مخ ته روان وم او هغه ته مې لاره ښوده او ډېر ځلې مې دومره د ړوندوالي احساس وکړ چې یو موټی واوره به مې په سترګو وموښله او نورو ته مې هم همدا سپارښتنه کوله ځکه چې درد یې ډېر ارامه کولو. کله چې د تیزین په لور ښکته کېدو، سپین والی دومره ډېر نه و او کله چې لږ ولوېد، زمورِ نابینایي هم ورکه شوه، خو اوس چې مورِ غاښې ته ننوتلي وو، دښمن ډېر رانږدې شو او ډزې یې ډېرې شوې. دا یوه لوبه تباهي وه.

په ټوله لار کې دښمن له ارخونو او شا ځخه پر مورِ ډېر زور اچولی و او کله چې ماښام د تیزین درې ته ورسېدو، له بومي غوندِ نه چې له کابل ځخه روان شوی و، یوازې څو کسه ژوندي پاتې وو... ځنګه چې ډاکتر برېس غاښې ته ننوت، په سینه کې ولګېد او د مړینې پر وخت یې خپل وصیت لیک کپتان مارشال ته ورکړ.[۵۱]

الفنسټون په خپل رسمي یادښت کتاب کې حکومت ته لیکلي: «سپاهیانو لږ یا هېڅ مقاومت ونه کړ. د دوی ډېرو د لاس یا پښو ګوتې له لاسه ورکړې وې او له واورې ځخه ډک دان پور یې دومره کارنده نه وو؛ نو حتی که دوی یې د کار اخیستنې توان هم درلودای، ګټه یې نه لرله. وژنې ډېرې وېروونکې وې او کله چې مورِ کبار جبار [خاک جبار] ته ورسېدو، د پوځیانو او د کمپ د ملکیانو تر منځ په سختۍ توپیر کېدای شوای. ډېرو پوځیانو خپلې وسلې او تجهیزات ایسته اچولي وو او په اسانۍ زمورِ د وینو تږي او ځنګلي دښمنانو ښکار شول.»[۵۲] د تل په څېر، د الفنسټون اوامرو یوازې حالات لا ډېر خرابول. لارنس لیکلي: «زمورِ پوځي مشرتابه چې د شاتک د بهیر په اداره کې یې خپله ناتواني داسې ثابته کړه لکه له شاتک ځخه مخکې په عملیاتو کې یې چې ښکاره کړې وه، په ډېره عجیبه ناقصه توګه یې زمورِ سړیو ته د ځوابې ډزو امر ورنه کړ چې پایله یې زمورِ لیکو ته د دښمن ننوتل او پرته له توپېره تر تزین پورې زمورِ د بې مقاومته خلکو وژنه وه...»[۵۳] سټرې او بې اسرې جانسن لیکلي: «مورِ داسې یوه لوبه ګڼه ګوڼه وو چې هر ډز زمورِ د کتار یوې یا بلې برخې ته مرګ ژوبله اړوله.»[۵۴]

د جنورۍ د یوولسمې په ماښام، وروسته له یوې بلې ټولوژنې چې ټوله ورځ یې دوام وکړ، کله چې په دوامداره توګه لږېدونکی کتار د تیزین له غاښې په تیندک ووت اود جګدلک حاصلخېزه کلي په لور روان و چې د درې په ښکتنۍ برخه کې پروت دی، د مرګ ژوبلې شمېر ۱۲۰۰۰ کسانو ته رسېدلی و. یوازې ۲۰۰ پاتې عسکر مخ په وړاندې روان وو. شاتنۍ کوچنۍ ساتونکې ډله د شلټن تر قوماندې لاندې وه. نومورې د لمړي ځل له پاره خپل ځواک وښود او د کتار په شا کې یې د افغانانو د نږدې کېدو مخنیوی کولو. جانسن لیکلي: «هېڅوک د شلټن زړورتیا ته نه شي رسېدای. هغه داسې و لکه یو ګلډانګ• سپی چې له هرې خوا د ګڼ شمېر څو رګه سپیانو تر بریدونو لاندې وي او هڅه کوي چې سر، لکۍ او ځنګ ته یې خولې واچوي. اسوالو او پلو د شلټن په کوچنۍ ډله بریدونه وکړل او که څه هم دوی په شمېر کې پنځوس ځله

• تیندک: په منډه یا تک کې پر ډېره یا بل شي باندې د پښې لګېدل او کابو لوېدل

• ګلډانګ: غټ خولی سپی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلټن د سړیو په پرتله ډېر وو، خو چا د نړدې کېدو جرئت ونه کړ... کله چې درې ته ښکته کېدو، مور په ریښتیني انګرېزي ښه شلټن ستایلو او په دغه شېبه کې مور هم طاقت ونه شو کړی او په غونډیو کې د دښمن نښې ویشتونکو ته به نېغ ودرېدو.»

په دغه شېبه، په داسې حال کې چې پاتې عسکر د جګدلک په یوه د خټو کوچنۍ او ورانه ودانۍ کې کلابند او وړې پاتې وو، اکبر خان، الفنسټون او شلټن د خبرو اترو له پاره ور وغوښتل. هیو جانسن له دوی سره مل و او لیکلي یې دي: «سردار او ډله یې په ازاده هوا کې په یو لنډمهاله کمپ کې وو. دغه مشر مور ته په ښه ساړې مهربانۍ او ظاهري خواخوږۍ سترې مشي وویل او کله چې پوه شو چې مور وړې او تړې یو، سمدلاسه یې چېرته چې مور ناست وو په ځمکه د دسترخوان د غوړولو امر وکړ.»[۵۵] دوی ته یې په خپل کمپ کې د اور غوړو لمبو څنګ ته د ناستې بلنه ورکړه، ماښامنۍ یې ورکړه، خو بیا یې پرې نه ښودل چې بېرته خپلو عسکرو ته ستانه شي. شلټن په ځاۍ و او د افسر او عسکر په توګه یې د دې حق غوښتنه کوله چې بېرته پرېښودل شي، د خپلو سړیو مشري وکړي او په جګړه کې مړ شي، خو غوښتنه یې ونه منل شوه.

د راتلونکې شپې په نهو بجو وروسته له دې چې ټوله ورځ د دومداره ډزو لاندې وو او دا څرګنده شوه چې پاتې ټول مشران یې اسیر او یا وژل شوي، د پاتې ژوندیو ډېرۍ «چې اوس له لوړې او په ځانګړې توګه له تندې کابو لېونې شوي وو او د څلورویشتو ساعتونو را پدېخوا په مزل کې وو، یا که رښتیا وویل شي د څلورویشتو ساعتو را پدېخوا لکه ژوي د ښکار اله وو» پرېکړه وکړه چې د ژوندي پاتي کېدو یوازینۍ هیله یې په شپه کې د تک دوام دی، خو د دوی لاره څېړۍ ته ورته اغزنو بوټو چې تر یو بل ښه تاو کړل شوي او شپږ فوټه اوچت وو، بنده کړې وه. «دغه بوټي لږ شېبه مخکې د غاښي په تر ټولو تنګه لاره کې ځای پر ځای شوي وو.»[۵۶] هر هغه چا به چې په لوڅو لاسونو د بوټیو د نړولو او یا په منګولو د ختلو هڅه وکړه، و به ویشتل شول. یوازې څو کسه په ټېرېدو بریالي شول. یو له هغه کسانو څخه چې په ټېرېدو کې پاتې راغې، سیتا رام و. نومورې لیکلي چې ولې:

کله چې جنرال صاحب لاړ، ټول دسپلین له منځه لاړ چې له کبله یې افغانانو ډېر ځورولو... یو شمېر سپاهیان او د دوی اړوند ملکیان د خپل ژوند د ژغورلو له پاره دښمن ته واوښتل. زما غوندې تری تام شو؛ نو زه د اروپایي غوندې له پاتې کسانو سره یوځای شوم. ما دا فکر وکړ چې له دوی سره په یوځای کېدو به زما چانس ډېر شي چې له دغه کرکجن هېواد څخه ووتلی شم. خو درېغې، درېغې، څوک له برخلیک سره مقابله کولی شي؟ مور په جګړه اخته وو او د لارې په هر ګام کې مو سړي له لاسه ورکول. پر مور مخامخ، له شا او د غونډیو له سر څخه برید وشو. په حقیقت کې هر څه راته دوزخ وو. زه نه شم کولی هغه وېره بیان کړم. په پای کې مور یو اوچت دېوال ته چې لاره یې بنده کړې وه، ورسېدو. کله چې مور د ټېرېدو هڅه وکړه، زمور ټوله ډله تباه شوه. سړیو د خدایانو په څېر جګړه کوله، خو د مقابل لوري شمېر پر دوی غلبه درلوده. زه د تورټوپک پر کولۍ د سر په یو ارخ ولګېدم.

سیتا رام بې سده شوی و او کله چې په سد کې راغې، پوه شو چې:

د اس پر شا ترل شوی او په چټکۍ له جګړې څخه د کابل په لور وړل کېږم. زه پوه شوم چې زه یې نیولی یم خو د مرۍ په څېر مې خرڅ کړي. ما زارۍ وکړې چې ما په توپک وولي او یا مې ستونی غوڅ کړي او افغانانو ته مې په خپله او پښتو ژبه ښکنځلې وکړې... خو زما تښتوونکو وګواښلم چې که چوپ نه شم، ما به په همدې ځای سمدلاسه مسلمان کړي. څه یوه ډاروونکې ټول وژنه مې په دغه لاره کې ولیده! پښې او لاسونه له واورې څخه راوتلي وو، اروپایان او هندوستانیان نیمه ښخ وو... دا داسې صحنه وه چې تر څو ژوندی یم هېره به مې نه شي.[۵۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو له څو کسانو څخه چې وتوانېد د بوتیو له دېوال څخه تېر شي، وروسته ژوندی پاتې بریدمل ډاکټر برایډن و. د نوموړي په یاد وو چې:

ډېره ناوړه سرېدالي وه، او دغه چیغې «ودرېږئ، ودرېږئ، اسوال شاته کړئ» دوامداره وې. وروسته له دې چې له غاښي څخه تېر شوو، ما سمدلاسه په ډېره سختۍ ځان د کتار سر ته ورسولو. موږ په تیاره کې دومره ډېر مزل نه و کړی چې زه په دې پوه شوم چې کلابند شوي یوو. په دغه شېبه کې زما چوپړیال په بېړه ما ته راغی او وې ویل (چې) ټپې شوی او ټټو یې ورک دی. له ما څخه یې هیله وکړه چې ځان سره یې په اس سپور کړم، خو مخکې له دې چې اس مې څنګ ته ودروم، یو افغان په سر باندې پر چاړه ووهلم او ښکته وغورځېدم. که چېرې مې په عسکري خولې کې د بلک وډ Blackwood مجلې یوه برخه نه وای اېښې، زه به خامخا وژل شوی وی ځکه چې زما له ککرۍ څخه د هډوکي یوه پرخچه غوڅه شوه او زه کابو بې سده شوم. کله چې بېرته په ګوندو پاڅېدم، ګورم چې دویم ګوزار راباندې کېږي؛ نو ما خپله توره ورمخته کړه، ګمان کوم چې د تورې ژۍ مې د بریدکوونکي ګوتې غوڅې کړې ځکه چې چاړه یې پر ځمکه ولوېده. ده یوه لوري او ما پرته له خولې بل لوري ته مندې کړې. چوپړیال مې مړ شوی و او هغه کسان چې ما سره وو، بیا مې هیڅکله ونه لیدل. زه له خپلو عسکرو سره بېرته یوځای شوم او پر ونو باندې، چې په غاښي کې لاره پرې بنده کړل شوې وه، پر لاس او پښو ختلو. یو افغان له غوندۍ رامنډه کړه، او ما ته یې په اوړه کلک ګوزار راکړ.[۵۸]

برایډن چې سخت ټپي و د یو افسر د اس رکاب یې ټینګ نیولی و او د ګڼې ګوڼې او سرېدالۍ له صحنې څخه لیرې کش کړل شو؛ نو په دې توګه وژغورل شو. د سپوږمۍ په رنا کې یې پر نورو ډېرو مړیو تیندک کولو چې سترګې یې په مرګونې بڼه پر یو ټپي شوي اسوال ولګېدې. د ده له سینې څخه ګولۍ تېره شوې وه او په سره یونیفورم کې وینې تري بهېدې. نوموړي، برایډن پر لاسونو کلک ونیو او ورته ویې ویل چې ټټو یې دی واخلي مخکې له دې چې بل څوک یې بوځي. بیا، اسوال شاته ولوېد او مړ شو. برایډن چې له دغه خیر رسوونکي څخه مننه‌وی او د نورو ژوندي پاتې ټپیانو په پیدا کولو کې هڅاند و، پر ټټو سپور او په تیاره کې ستون شو.

څو نور کسان هم په حیرانوونکې توګه په تېښته بریالي شول. په چاریکار کې د کورخه له چونې څخه یو وروسته ژوندی پاتې کس، حوالدر موتي رام و چې بیا کابل ته له رسېدو سره سم مریټوب ته ونیول شو. نوموړي اورېدلي وو چې د کابل انګرېزي اډه مخ په وتلو وه او وتوانېد چې له خپل نیوونکي څخه یو ځل بیا د جنورۍ د شپږمې په شپه وتښتي.

کله به چې افغانانو دی درولو، ده به ورته وویل چې یو اوښبون دی او د شاه شجاع له خدمت څخه وشړل شو. ده هغه تېرې وموندې چې د خپل ژوند توښه یې تري لاندې اېښې وه او بیا وتوانېد چې له خپلو همکارانو سره داسې وخت یو ځای شي چې دوه ورځې وروسته د خردکابل په ټولوژنه کې حاضر و. نوموړي وروسته لیکلي:

په جګدلک کې انګرېزي ځواک د اکبرخان اسوالو کلابند کړی و او څومره یې چې توان و، دومره خلک یې ووژل. ما له دغه عاموژنې څخه په تیاره کې ځان خلاص کړ او د غونډیو سر ته مې یو ځل بیا پناه یوړه. هلته یوه ورځ پاتې شوم او شپږویشت ساعته مخکې مې چې لږ ډوډۍ خوړلې وه، بیا مې څه نه وو خوړلي. له یخنۍ مې حس له لاسه ورکړی و... ما د مرګ هیله کوله چې له دغه کړاو څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې نور د زغملو نه و، خلاص شم؛ نو لاړې ته په دې هوډ ښکته شوم چې زه به لمړنی افغان ته چې مخ ته راشي ځان ښکاره کړم څو د یوې زړه سواندې تورې کوزار وپاروم. ما یوه ډله ولیده چې رانږدې کېده او ځان سره مې وویل چې زما د مرګ شېبه راورسېده.

خو دغه ډله پنځه هندو سوداګر وو*.

سوداګرو راته وویل: «دا چې ته هندو یې، موږ به د ژوند وژغورو، خو لمړی باید موږ ته پیسې راکړې.» زه یې ولټولم او زما له کمربند څخه یې همغه سل روپۍ واخیستې او بیا یې لس روپۍ بېرته راکړې. دوی یو درمسال ته چې یو هندو فقیر په کې و، بوتلم. له هغه څخه مې هم د ژغورنې غوښته وکړه او همغه پاتې لس روپۍ مې ده ته ورکړې. نوموړي ما ته د فقیرانو سړي جامې را واغوستې، زما په مخ یې ایرې وموښلې او راته ویې ویل چې د زیارت کولو په پلمه به هاردوارHardwar ته ستانه شو او زه به د ده د مرید په ډول چلند کوم. لږ وخت وروسته یوه ډله د مېوې سوداګر راورسېدل. زه، فقیر او هغه نور سوداګر له دوی سره یوځای شوو او له اوچتو لارو څخه د پېښور کېنۍ لوري ته ښکته شوو. تر هغه چې زه د سېر جسپر نیکولز Sir Jasper Nicholls کمپ ته چې له لودیانې څخه یو مزل دېخوا و، نه وم رسېدلی، ډېر ګوښه مزل مې کولو.[۵۹]

تر ټولو کم بخته په سلګونو هغه سپاهیان او ملکیان وو چې نه په تېښته وتوانېدل، نه د مریو په توګه ونیول او نه ووژل شول. یوازې د تیزین په غاښې کې، افغانانو له ۱۵۰۰ دغه کسانو څخه مالونه او جامې واخیستې او بیا یې هلته په واورو کې پرېښودل چې له لوږې او یخنۍ مړه شي. د دوی انګرېز ګمارونکو دوی یوازې پرېښودل او افغان نیوونکو یې سپک چلند ورسره وکړ.[۶۰] مېرمن سېل او نور بندیان چې کله کابل ته تلل، دوی ډېر داسې څه په راتلونکو ورځو کې ولیدل. نوموړې په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

لاره په ناوړه او ټوټې ټوټې برېنډو مړیو ډکه وه. موږ څه نا څه له دوو سوو مړیو څخه تېر شوو. ډېری یې اروپایان وو. ټول برېنډ او په خلاصو ټپونو پټ وو... یو شمېر د کمپ ملکیان مو ژوندي ولیدل خو وږي او یخنۍ سوي وو. خپل حواس یې له لاسه ورکړي او د لېونو په څېر وو... دغه ډېره وېرونکې صحنه وه. د وینو بوی خوا بدوونکی و او دومره ډېر مړي پراته وو چې ورته نه کتل ناشونې وو ځکه چې اس ته مې باید لارښوونه کړې وی چې پر دوی پل کېږدي.

دوی د کمپ له یو شمېر ملکیانو سره مخ شول چې د غارونو او کمرونو له شا څخه راپورته شول. «د کمپ دغه ملکیانو د افغانانو له وژونکو چرو او له ډېرې سړې هوا څخه هلته پناه وړې وه.»

له دوی څخه هر څه اخیستل شوي وو او یوازې څو کسانو د دې توان درلود چې پر لاسونو او ګوندو خاپوړي وکړي. پښې یې یخنۍ سوې وې. دلته، جانسن خپل دوه چوپړیالان ومونديل: د یوه لاس او پښې یخنۍ سوي وو، په یوه لاس یې د تورې ډېر سخت تېپ و او د دانپور یوه ګولۍ یې په کېدې کې نښتې وه. د بل ښی لاس په مټ کې په بشپړه توګه غوڅ و. دواړو د اغوستو هېڅ نه لرل او پنځه ورځې یې د دوډی څکه نه وه کړې... دغه تېیانو او وږیو له بوتیو او وښو څخه اور بل کړی و او یو ځای راغوند او یوبل ته نږدې راټول شوي وو چې تاوده وي. وروسته مو واورېدل چې له دغه خوارکیو څخه هېڅ یو له دې ناورین څخه ژوندی ونه وت او دوی د پایښت له پاره خپل مړي خوړل.[۶۱]

*دا د ملتان او شکارپور کاتري Khatri سوداګر وو چې د بخارا او سند تر منځ د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ کې یې لوی لاس درلود. دغه وګورئ: Arup Banerji, Old Routes: North Indian Nomads and Bankers in Afghan, Uzbek and Russian Lands, New Delhi, 2011, p.2.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جنورۍ د دوولسمې په شپه، له پوځي ډلې څخه یوازې اتیا کسان وتوانېدل چې د جګدلک د اغزنو بوټیو له دېوال څخه ټېر شي.

د دوی ډېرۍ - د شلټن د څلور ځلوېښتمې پلې قوې شاوخوا شل افسران او پنځه ځلوېښت عسکر او یو څو توپچیان او سپاهیان - لس میله وړاندې د ګندمک د غونډۍ پر سر په سپېدو کې ولیدل شول او بیا کلابند شول په داسې حال کې چې لاره یې ورکه کړې وه او نه پوهېدل چې په کومه لاره لاړ شي. د دښمن په پرتله دوی په شمېر کې بېخي لږ وو - او «له هرې جونګړې څخه خلک د وژلو او لوټ له پاره راووتل.» - یوازې د شلو دان پورو او هر یوه د دوه ګولیو په لرلو سره، دغه پوځیانو پرېکړه وکړه چې خپله وروستۍ مقابله وکړي. دوی ته د رحم او بښنې وړاندیز وشو خو دوی ونه منلو. ټولو دا احساس کولو چې د دوی غوندې کله چې د نومبر د درویشتم په ماښام د بي بي مهرو له غونډۍ څخه وتښتېد، سپک او وشرمول شو او اوس دوی پتېیلي وه چې تر مرګه وجنګېږي څو د خپل غوندې عزت بېرته اعاده کړي. دوی یوه مربع جوړه کړه او له ځان څخه یې دفاع وکړه .تر څو چې د دوی ګولۍ خلاصېدې «څو ځله یې افغانان له غونډۍ څخه ښکته وځغلول». او بیا یې په برچو جګړې ته دوام ورکړ».[۶۲] بیا، یو پر بل پسې ووژل شول*. افغانانو یوازې نېه کسه اسیر ونیول. له دوی څخه یو کپتان تامس سوتر Thomas Souter و چې د څلور ځلوېښتم غوندې رنګینه پیټي یې تر ملا تاو کړې وې. غلزیو فکر وکړ چې دغه سړی چې رنګینې جامې یې په تن دي، کېدای شي د پیسو په بدل کې یې د ازادولو هڅه وشي. نوموړي لیکلي: «زما ډولي بنې ته په کتو سره دوی فکر وکړ چې زه یو لوی سړی یم. وروسته له دې چې په تومانچه کې مې کولۍ خلاصې شوې او اوږه مې داسې سخته غوڅه شوه چې توره مې له لاسه ولوېده، دوه کسانو ونیولم او له دغه ځای څخه یې په بېړه لېرې بوتلم، پرته له خولې او پرتوړ څخه، نورې جامې یې راباندې وایستلې او یو کلي ته یې بوتلم.»[۶۳]

پنځلس نور اسوال وتوانېدل چې تر فتح اباد پورې ورسېږي. دوی د ځینو کلیوالو سباناری ومنلو او کله چې ورته کښېناستل، لس کسه یې ووژل شول، څلور نور یې کله چې پر اس سپرېدل څو له کلي څخه ووځي، د بامونو له سره وویشتل شول. وروستۍ یې د الډرېډ پاټینګر ځوان وراره/ خورېږ ، تامس و چې خلک پسې شول، ویې نیوه او سر یې ترې غوڅ کړ. نوموړی د شاه جهان د نیملې په باغ کې د ښایسته سروو او ویالو په منځ کې پټ و چې ونیول شو. دا هغه ځای و چې شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړل شوه او نوموړي خپل تخت له لاسه ورکړ.

یوازې یو سړی له دغه ځای څخه وړاندی په تګ بریالی شو. ډاکټر برایډن لا تر اوسه پنځلس میله د جلال اباد له خوندي ځای څخه لېرې و. ده لیکلي:

زه یوازې مخ ته روان وم چې یوه څه نا څه شل کسیزه ډله مې تر سترګو شوه چې زما په خوا راروانه ده. کله چې زه ورنږدې شوم، دوی غټې ډبرې په لاس کې واخیستې... نو ما په ډېره سختۍ خپل ټټو په ډګ ډګ کړ. کله چې د دوی له منځه تېرېدم، ملونه مې په خوله کې

*کله چې لیکوالان، ننسي او لویس ډوپري Nancy and Louis Dupree په ۱۹۷۰مو کلونو کې ګندمک ته لاړل، دوی له کلي څخه بر، د غره په تېرو کې هډوکي، د ویکتوریايې وسلو او پوځي وسایلو ټوټې وموندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیوه او ښۍ او کینې خوا ته مې توره وهله. د دوی چاړې ما ته نه رسېدلې، خو پر یوه یا دوه ډبرو ولګېدم. لږ وړاندې، دې ته ورته یوه ډله مخ ته راغله. ما هڅه وکړه چې له دوی څخه هم همداسې تېر شم لکه د مخکښ ډلې څخه، خو دلته دې ته اړ شوم چې ټټو مې د تورې په څوکه په ډګ ډګ کړم. په دغه ډله کې له لارې څخه لږ لیرې پر یوه ډومبسکه یوه سړي ټوپک درلود او پر ما یې ښکته ډز وکړ. زما توره یې ماته کړه او یوازې شپږ انچه اوږده په لاستي کې پاتې شوه.

برایډن وتوانېد چې له دغه بریدکوونکو څخه ځان خلاص کړي، خو پوه شو چې کولې په خوارکي ټټو لګېدلې او«په ملا ټپي دی».

بیا مې پنځه اسوال ولیدل چې سرې جامې یې په تن وې. ما فکر وکړ چې دوی زموږ غیر منظم پوځي اسوال دي؛ نو د دوی په لور روان شوم، خو کله چې نږدې ورغلم، پوه شوم چې افغانان دي او د کپتان کالیر Collyer اس یې تر مخ کړی. ما هڅه وکړه چې وتښتم، خو ټټو په ډېره سخت خوځېده. دوی یو کس په ما پسې راولېږه. نوموړي د تورې ګوزار راباندې وکړ. کله چې ما خپله ماته توره د دفاع له پاره د ده د ګوزار پر وړاندې ونیوه، له لاستي څخه ولوېده. دی مې له څنګه تېر شو، خو ښرته راوګرځېد او زما په لور یې بیا یرغل وکړ. دا ځلې، کله یې چې پر ما ګوزار کولو، ما د تورې لاستی د ده سر ته وار کړ چې ځان تري بچ کړم، خو زما د کښ لاس شا غوڅه شوه او لاس مې له کاره ولوېد. بیا مې ښۍ لاس اوږد کړ چې ملونې ونیسم، فکر کوم چې دښمن مې د تومانچې خیال ورباندې وکړ ځکه سمدلاسه یې مخ وګرځلو او په ډېره چټکې ښرته لاړ. وروسته مې تومانچې ته لاس کړ چې ما په جیب کې اېښې وه، خو هغه هم نه وه. زه اوس بې وسلې وم او پر یو داسې خوارکي ځاروي سپور وم چې وېره مې درلوده چې تر جلال اباد پورې به مې ونه شي رسولای.

دغه ډاکتر ناڅاپه د بشپړې کمزورۍ احساس وکړ: «زه وارخطا شوم او له سیورو وېرېدم. ما په رښتیا دا فکر کولو چې له زین څخه به ښکته ولوېږم، خو د دې په اوج کې ...» د جلال اباد د کلا له برج څخه، نوموړی یو تیز سترګې افسر ولید او سمدلاسه د مرستې له پاره ژغورونکي ورولېږل شول.

له لمړنیو کسانو څخه یو کپتان سېنکلر Sinclair و چې چوپړیال یې خپل یو بوټ ما ته راکړ چې پښو یې کړم. زه د تعمیراتو خورنځي ته بوتلل شوم. ډاکتر فارسایډ Forsyth زما په ټپونو پټې وترلې او وروسته له یوې ښې ماښامنۍ څخه مې په ډېره منندویې له ښه خوب څخه خوند واخیست... کله چې معاینه کېدم، زه پوه شوم چې سربېره په کښ لاس، په کښ زنګون هم په توره ټپي شوی یم او یوه کولې مې لږ اوچته له پرتوږ څخه تېره شوې او څرښنده زما په پوستکي لګېدلې وه... خوارکی ټټو نېغ شپاله ته بوتلل شو. هلته پرېوت، خو بیا هېڅ کله پورته نه شو. وروسته له دې چې ما حالت بیان کړ، جنرال سېل سمدلاسه یوه ډله ولېږله چې هوارې ولتوي... خو دوی یوازې د کپتاین هاپکېنز Hopkins او کالیر او ډاکټر هارپر Harper مړي ومومندل...[۶۴]

په دغه شپه د جلال اباد پر دروازه څراغونه ولګول شول او ببګل وغږول شول چې که څوک ژوندي پاتې وي لاره ور وښیي، خو هېڅوک رانغلل. کپتان تامس سیټن لیکلي: «له سوبل څخه تېز باد لګېده چې د ببګلو غږ یې ټول ښار ته خپرولو. د ببګلو دغه وېروونکي کوکې به هېڅ کله هېرې نه کړم. دا زموږ وژل شوو عسکرو ته د ماتم کوکې وې چې ټوله شپه اورېدل کېدې. دې یو نه څرګندوونکی غمجن اغیز درلود. د ډاکټر برایډن کیسې د ټولو په زړه کې وېره واچوله ... ټول پوځ تباه شو. یوازې یو کس په تېښته بریالی شو چې دا وېروونکې کیسه بیان کړي.»[۶۵]

په راتلونکو ورځو کې، د ډاکټر برایډن د ملګري ښاغلی بنېس Banness یوناني سوداګر او د یو شمېر سخت سره ګورخه پوځیانو په ګډون، څو نور ژوندي پاتې کسان ګودۍ او مات راورسېدل. په لنډ وخت کې دا افسانه خپره شوه چې په افغانستان کې د انګرېزانو ټول پوځ پوښنا شو. یقیناً چې داسې نه وو، په کندهار او جلال اباد کې لوېې چوپۍ ژوندۍ پاتې شوې او حتی د کابل له پوځ څخه ۲۰۰۰ سپاهیان له ۳۵ انګرېز افسرانو،۵۱ خصوصي عسکرو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ښځو او ۲۲ ماشومانو سره بلاخره بېرته خپلو کورونو ته راغلل. دوی ټول یا یرغمل (اروپایان) نیول شوي وو او یا بېرته کابل ته تللي کســان (هندوســتانیان) وو چې هلته یې دروېزه کوله، خو دا انکرېزانو ته یوه خارق العاده ماته او افغان مقاومت ته کابو یوه معجزوي بریا وه. د انګرېزي امپراتورۍ په اوج کې، په داســې وخت کې چې انکرېزانو د نړۍ دومره ډېره وټه کنټرولوله چې بل هېڅ وخت یې په دې کچه بیا تر کنټرول لاندې رانغله او په داسې وخت کې چې دودیز ځواکونه د صنعتي ښکېلاکي پوځونو له خوا په هرځای کې له ټولوژنې سره مخ کېدل، دا د ښکېلاکي پوځونو د بشپړې سپکاوې یوه لړمونديې شببه وه.

دغه کیســه ســمدلاســه افغان شــاعرانو او ســندرغاړو بیا بیان کړه. هر ځل به چې بیا دغه کیســه ویل کېده، د مرګ ژوبلې او د بریا کچه به هم ورسره اوچتېده. میرزا عطا لیکلي :

داســې ویل کېږي چې ۶۰۰۰۰ انکرېز عســکر - نیمایې یې له بنګال ځخه او پاتې نیمایې یې له نورو ولایتونو ځخه - پرته له دې چې چوپړیالان او د کمپ اړوند ملکي کسان ورسره وشمېرل شي، افغانستان ته لاړل، خو یوازې ځو کسه کوډ او مات بېرته ژوندي ووتل. پاتې یې پرته له کور او کفن ځخه پر ځمکه داســې خواره پراته وو لکه خوســا کېدونکي خره. د انکرېزانو پیســې او ســره زر دومره خوښــېږي چې پر هره شــتمنه ســیمه لاس اېږدي، خو په افغانســتان کې دوی څه کټه وکړه پرته له دې چې له یوې خوا یې خپله خزانه تشه کړه او له بلې خوا یې خپل پوځ له سپکاوي سره مخ کړ. داسې ویل کېږي چې د انکرېزانو له ۴۰۰۰۰ کسیز پوځ ځخه چې په کابل کې و، ډېر یې اسیران شول، ډېر یې معیوب او دروېزګر په کابل کې پاتې شول او پاتې یې په غرونو کې پوښنا شول؛ داسې لکه یوه بېرۍ چې ډوبه شي او بیا موندل یې ناشوني وي؛ نو ځکه د خراسان د سلطنت اشغال او اداره کول اسانه کار نه دی.[۶۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹

د يوه پاڅا مړينه

د انګرېزانو د بشــپړ پوځ د ټولوژنې خبر په چټکۍ په ټوله ســيمه کې خپور شــو. د بخارا امير دغه خبر د خپلو دوو انګرېزي بنديانو، چارلس کانولي او ارتر ســټاډرډ Charles Connolly and Arthur Stoddard په وژلو ونمانځلو. په هرات کې وزير يار محمد پوه شو چې اوس نه شاه شجاع او نه انګرېزان د ده مخه نيولی شي، له دغه فرصت څخه په کار اخيســتنې يې خپل ســلطان، کامران شــاه ســدوزی پانســي کړ. دغه خبر حتی په هند کې ډېر هياهوی جوړ کړ. په ډهلي کې د چاندني چوک بازار بانکوالو دغه خبر د ښــکېلاکي اداري په پرتله دوې بشــپړې ورځې مخکې ترلاســه کړ. د دوديزې سوداګرۍ د ليک استونې سيستم د ښکېلاکي سوکه ډاکي سيستم Harkara په پرتله ډېر چټک او اغېزمن و.[۱] مخکې له دې چې کلکتې ته ورســېږي، دې خبر لا د مخه د هندوســتان په ســور او اوږدو کې د کمپنۍ د واکمنۍ ډېرو مخالفينو ته هيلې او ډومارنې زېږولې وې. په ۱۸۵۷ کال د لوی بغاوت پيلېدل تصادفي نه و. بغاوت د سپاهيانو په هغه لوا کې پيل شــو چې انګرېزي افســرانو يې د خردکابل په واورو کې يوازې پرېښــې وه او همدا راز په هغه ملکي مرکزونو لکه اګره، لکنهو او کنپورکې بغاوت رامنځته شــو چې پارســي مطبوعاتو د انګرېزانو د ماتې په اړه افغان حماســي شعرونه او نثرونه په ځوبمنۍ بيا چاپ کړل.[۲]

لارډ اکلنډ کابو تر ټولو وروســتۍ کس و چې د دغه ناورين په هکله يې واورېدل. د ډاکټر براېډن د کيسې چټکه اســتونه پوره په دوه اونيو کې د لوی والي مقام ته د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دېرشــمه ورسېده. لکه څنګه چې ايملي ايډن ويلي، دغه خبر«خوارکی جورج» په لســو ساعتو کې لس کاله زوړ کړ. ده چيغه وکړه، ډېر په توغمه• شــو او بيا خپل کټ ته لاړ. نوموړی ډېرته نيمايي فلج راښــکاره شــو او داســې باور کېده چې کوم ډول مغزي ســکته يې کړې وي.[۳] په راتلونکو ورځو کې، د ده خور ورځ تر بلې اندېښمنه کېده او په ناهيلۍ به يې خپل ورور ته کتل چې د مخ رنګ يې ژېړ، د ورځې په برنډه کې ښــکته پورته ګامونه اخلي او د شــپې په چمن کې پرمخې اوږد پروت وي او د راحت له پاره مخ پر يخ چمن موښي. يوازې ځو اونۍ مخکې، د ده اعتباري سلاکار، مېکناټن له کابل څخه ده ته ليکونه اســتول او ورته يې ليکل چې د خلکو په منفي خبرو باور ونه کړي او هر څه ســم روان دي. اوس د نوموړي ټوله ښــکېلاکي ســتراتيژي او «د عامه ښــېګڼې او امنيت له پاره زما ټول هغه پلانونه چې ډېره پانګونه مې پرې کړې وه، د داســې يو افت او بلا له امله شــنډ شــول چې په تاريخ کې لږ ســاری لري».[۴] په يقين ســره «که څه هم څومره يې چې بيان ناشــونی دی په همدې کچه بوږنوونکی هم دی»، دغه ټول ناورين په خپله د اکلنډ له لاسه و. لا نور بد خبرونه را روان وو او هغه دا چې اکبر او د مقاومت نور مشــران اوس په جلال اباد، غزني او کندهار کې د پاټې درې نورو انګرېزي چوټيو د ختمولو په لور روان

• توغمه: غوسه، غضب

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. په هند کې کنګوسـي خپرې شـوې چې لکه څنګه چې اوس د هند د پوځ ډېره برخه په چین کې د اکلنډ د تریاکو په جګړه اختـه ده، افغـانـان بـه لـه خیبر څخـه ښـکتـه راوښکېږي او د پخوا پـه څېر بـه د هنـد ډاګونـه بیـا لوټ کړي. لندن یوه بله اونۍ وروسته د پېښې په هکله خبر شـو. د ټایمز ورځپاڼې اولس ته د لمړي ځل له پاره دغه خبر خپور کړ: «په خواشینۍ سره خبر ورکوو چې هغه څارګریز خبرونه چې مورږ ته نن راورسېدل، تر ټولو ډېره غمجنه او له خپګان څخه ډکه بڼه لري.» څو ورځې وروسـته یوه د معمول په څېر روس کرکجنه مقاله خپره شـوه چې په دغه پېښـه کې د روسـې لاس لرلو ته په کې څه ناڅه نېغه خو ناسـمه اشاره شـوې وه او لیکل شـوي وو چې لمړنی سړی چې هدفې وژنې ته په نښه شـو، بل څوک نه، بلکې الکساندر برنز و چې د ویتکېویچ سرسخته سیال او «د روسـي اجنټانو لېوال دښمن» و.[۵] د سـېر رابرټ پیل Sir Robert Peel نوی محافظه کار حکومت دې ته چمتو و چې له افغانسـتان څخه پوځ وباسـې او د ټولې هغه چټلې څخه چې مخکې لېږل حکومت رامنځته کړې وه لاس ومینځي، خـو اوس کابېنې په دې سـلا وکړه چې لمړی دې د هېواد پوځي حیثیت بېرته اعاده کړل شـي. د اباسـین د پالیسـۍ بنسـټ اېښـودونکی اېډیالوجسـت، لارډ اېلېنبوره چې د لوی والي اکلنډ د ځای ناسـتي په توګه لېږل شـوی و، د دغه ناورین په اړه هغه وخت خبر شـو چې بېړۍ یې د فبروري په یوویشـتمه په مدراس Madras کې لنګر واچولو. نوموړي د ولایت له مقام څخه سـمدلاسـه رابرټ پیل ته ولیکل چې افغانانو ته د داسې سبق ورکولو نیت لري چې دوی به یې هېڅ کله هېر نه کړي: «په افغانسـتان کې زمورږ د وسـلوال پوځ ویاړ باید بېرته اعاده شـي... د هند د سـاتلو له پاره چې له هر راز سـختۍ سـره مخ کېږو، باید پرې برلاسـي شـو.»[۶] کله چې اېلېنبوره کلکټې ته ورسـېد - په داسې حال کې چې په سـتونزو کې ډوب او سـېک شـوي مخکې والي او د هغه د خور سـره یې کابو هېڅ خبرې نه کولې - یو بل خبر راورسـېد چې غزنی هم د غلزیو لاس ته لوېدلی او خلک یې یا ژوندي نیول شـوي، یا وژل شـوي او یا مریتوب ته اړ ایستل شـوي.

په دغه وخت کې یو ښـه په وسلو سمبال مرستندوی ځواک چې له شېږو لواوو څخه جوړ و او د کساتي پوځ ناولی نوم ورکړل شـوی و، د مېروت او فېروزپور له اډو څخه مخکې تر مخکې لېږل شـوی و چې د سـوتلج Sutlej له سـیند څخه تېر او د پېښـور په لور روان شـي. دوی ته امر شـوی و چې د ورانوني او ویجاړونې له پاره چمتو شـي. د دغه ځواک د قوماندې له پاره د اکلنډ لمړنی خوښـه، لکه الفنسـټون یو بل زوړ او په نظامي چارو کې پوخ جنرال و، خو عسـکر نېک بخته وو چې دغه لړزانده او کمزورى بوډا، سـېر هري لملي Sir Harry Lumley د روغتیایي سـتونزو له وجې وړ ونه ګڼل شـو؛ نو پر ځای یې، تورن جنرال جورج پالک ته قوماندانی ورکړل شـوه. نوموړی په اګره کې د خپلې بنګلې پر برنډه ناسـت و او خپل سـهارنی نرۍ سـیګار یې څکولو چې دغه امر یې ترلاسـه کړ. پالک یو دقیق، حسـاس او سـخت سـری کارنده لندنی و چې په هند کې له دېرشـو کلونو څخه ډېر د کمپنۍ افسـر و او په نیپال او برما کې یې په جګړو کې برخه اخیستې وه. لکه څنګه چې د جورج لارنس کشـر ورور، هنري ویلي وو: «پالک د هر ښـه جنرال په څېر د دغه دندې وړتیا لري.» کله چې په جلال اباد کې د کلابند دېوالونو د ننه جورج برادفوت له دغه ګمارنې خبر شـو، ده هم خپله خوښـي څرګنده کړه. نوموړي لیکلي: «که څه هم پالک ناپلیون نه دی، خو په دغه سـیمه کې د ټولو هغه افسـرانو په پرتله وړ کس دی چې تر اوسـه یې ما د پېژندنې فرصـت موندلی .»[۷] په عین وخت کې کله چې پالک د خپلې ګمارنې په هکله خبر شـو، د دوسـت محمد ساتونکي، کپتان نېکلسـن Nicholson ته امر ولېږل شـو چې له افغان پولې څخه خپل بندي لیږې کړي او په انزوا کې یې تر څارنې لاندې ونیسـي. د شـمال لوېدیځې پولې اجنټ جورج کلاک George Clerk، نېکلسـن ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

امر وکړ: «ته باید د دغه لیک له ترلاسه کولو سره سم، پرته له ځنډه تر ټولو کلک ګامونه د دوست محمد په توقیف کې پورته کړې. نوموړی کوټه قلفي کړه او پرته له دې چې ته اجازه ورکړې، د ده سره یې د افغان او یا هندوستاني سلاکارانو د هر راز اړیکو مخه ونیسه.»[۸]

د څو ورځو په ترڅ کې، دوست محمد له مسوري Mussoori ځخه بر، په لوړو غونډیو کې یوې ګوښه ودانۍ ته ولاړدول شو. د خپل بندي د ساتلو په اړوند د نېکلسن دغه کړنو هغه له کچې وتلې وښره او بدګماني څرګندوله چې په دغه وخت کې په هند کې پر انګریزانو واکمنه وه. د سپاهیانو د یوې کوچنۍ ساتونکې ډلې پر ځای، د ملکې له لوا ځخه لږترلږه یوسل او لس کسیزه نوې راغلې انګریزي ډله وګمارل شوه. حتی د سکښرز هارس اسوال غوندې چې د سکښر د زوی، جېمز په ګډون، یو کنډک یې له کابل ځخه د شاتک په ښېر کې پو پنا شو، له سیمې ځخه لیرې کړل شو ځکه چې «د محمدیانو شمېر په کې دومره ډېر و چې دا ډېر غوره او ښه برېښېدل چې داسې عسکر دندې ته ونه ګمارل شي چې مذهب یې - که هر څومره مورِ ته ګروهنه ولري- د خپلې دندې نه ترسره کولو ته وهڅوي». ښه ارزول شوي اقدامات ونیول شول چې د دوست محمد د تېښتې او له افغان مخالفینو سره یې د اړیکو ټینګولو مخه ونیسي. نېکلسن لیکلي: «د امیر په حریم کې عسکر ګمارل شوي او همدارنګه له لنډور او راجوپور ځخه راغلې لارې په دوامداره توګه د عسکرو تر ځارنې لاندې دي. زما له اجازې پرته هېڅ بهګانه ته د ننوتلو اجازه نه ورکول کېږي. یوازې د اړتیا په وخت کې مې که چا ته اجازه ورکړه؛ نو له هغه سره به یو اروپایي عسکر مل وي.» د اړیکو د مخنیوي په موخه نورې احتیاطي کړنې هم ترسره شوې:

... ما د غونډې په ښېخ کې یوه کوچنۍ تانبه جوړه کړه چې له لوېدیځ اړخه د هر راز بهګانه کسانو، په ځانګړې توګه د افغانانو او کشمیریانو د راتګ ځار وکړي او د هر شکمن بڼي ادم په اړه سمدلاسه خبر راکړي... سربېره پر دې، زه دا وړاندیز هم کوم چې زما په اوسني ماموریت کې داسې یو کس وګمارل شي چې د اباسین شاوخوا ته د ټولو هېوادونو په ژبه خبرې وکړی شي او له ده سره به یو هندو چېراسي او ځلور غرني کوچیان مل وي. د دوی دنده به دا وي چې هر شکمن کس په پټه د غونډیو له لارې تر ټولو نږدې عسکرو پورې راولي او بیا یې هغه ساتونکو ته ور وسپاري چې د امیر کور ته ځېرمه به وګمارل شي.

یوه بله کړنه به دا وي چې ټول کشمیریان د مسوري غونډیو ته له راتګ ځخه منع شي، مګر دا چې دوی ځانګړی اجازه لیک ولري.

ځکه یو افغان ځری به هڅه ونه کړي چې په خپله له دوست محمد سره چې تر کلکې ځارنې لاندې دی، نېغې اړیکې ونیسي؛ نو د داسې چا په مرسته به دا کار وکړي چې ډېر شک ورباندې نه کېږي. دا ډېره شونې ده چې داسې سړی به کشمیری وي.

د ځری په توګه د دوی کرکټر ټولو ته دومره ځرګند دی چې د یادولو اړتیا یې نه شته او زه په ځانګړې توګه پر دوی ډېر شکمن یم؛ نو له دې وجې غواړم دا وړاندیز وکړم چې په لودیانه او امباله Amballah کې امر وشي چې هېڅ کشمیري، پرته ستا له اجازه لیک ځخه د دون Dhoon درې یا غونډیو ته پرې نه ښودل شي. که چېرې د امباله ولسوالۍ پولیس د هر کشمیري یون کوونکي په اړه ما ته د ډاګي په وسیله مالومات راولېږي، دا به ښایي زما له هڅو سره هم مرسته وکړي او په دې وسیله به زه د خپلې تانې خلک هم د ځار په اړه کنټرول کړی شم.

کلاک سربېره پر دې چې د نېکلسن ټول اقدامات یې منظور کړل، نوموړي ته یې ځانګړی واک ورکړ چې «هر شکمن سړی ونیسي او سم یې تلاشي کړي».[۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عین وخت کې، ټولو د ملامتیا ګوتې اکلنډ ته نیولې. په هغه شېبه چې براښټن جلال اباد ته ورسېد، تامس سیتن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «بې اړنګه، د الفنسټون ځښتوب د دغه سپکاوي او سونځ ناورین نېغ لامل دی، خو اصلي عامل یې هغه ځوک دی چې داسې سختې او له مسولیت څخه ډکې ځوکې ته یې داسې یو سړی غوره کړ چې روماتیزوم په لاس او پښو ګوډ او دماغ یې د بدن دردونو ته سرټیټ کړی و او په هېڅ وجه یې د دغه دندې توان نه درلود.»[۱۰] ډېر ژر، د انګرېزي مطبوعاتو او د ولسي جرګې د ډېرو غړو په ګډون، هر ځوک همدغه پایلې ته ورسېدل. په ټهره بیا، د ولسي جرګې یو محافظه کار ځوان غړي، بېنجمېن ډېسرېلي Benjamin Disraeli د اکلنډ پر ضد په ولسي جرګه کې یو دوامداره کمپاین په لاره واچولو.

کلکټې ته په رسېدو سره، اېلېنبوره د مخکښ لوی والي په وړاندې دومره لړاک و چې جورج په لندن کې خپل ملګري، هاب هوس Hobhouse ته ولیکل چې داسې برېښي لکه اېلېنبوره چې بیخي لېونی شوی وي.[۱۱] اکلنډ بله چاره نه درلوده، مګر دا چې ډېره پړه په خپله غاړه واخلي او بېرته په بې حرمتۍ کور ته لاړ شي. په دغه وخت کې د ده لیکونه، چې د پوهاوي وړ دي، له ناهیلیو ډک وو. نوموړي هاب هوس ته لیکلي و: «زه ډېر خپه یم. په افغانستان کې زموږ پېښې نه جبرانېدونکې ګڼم، خو موږ باید د هر هغه څه له پاره چې ژغورلی یې شو نور خطر په غاړه واخلو چې له نورې تباهۍ څخه یې وژغورو... زه وېرېږم چې زموږ په برخلیک کې د نورو مصیبتونو په اړه اوربدل هم شته.»[۱۲]

خو اکلنډ نه پوهېده چې هغه رژیم چې ده په کابل کې جوړ کړی و په هېڅ وجه ختم نه و. انګرېزانو شاه شجاع تل له پامه غورځولی و او کمزورې یې ګڼلو. اوس چې برنز او مېکناټن دواړه مړه وو او د دوی د کابل پوځ کنګل شوي مړي د غلزیو په واورو پټو غاښیو کې د ټپوسانو خوراک شول، شاه شجاع د بالاحصار د اوچتو دېوالونو تر شا خوندي او په امنیت کې پاتې شو. په رښتیا، اوس چې د ده انګرېزي متحدین نه شته وو، په کابل کې یې د خلکو او مشرانو په منځ کې نومورتوب په ښکاره توګه مخ په ډېرېدو و. د مېکناټن د بدو مشورو په نه شتون کې، شاه شجاع چې د تل په څېر د مصیبت پر وړاندې کلک او هوډمن درېده، وتوانېد چې په افغان قومي سیاست کې خپله ځیرکتیا وښیي.

شاه شجاع اوس د هغه دوه پاتې لمړنیو مخالفینو، امین الله خان لوګري او نواب زمان خان بارکزي، له حسادت څخه کټه پورته کوله چې د اکبر خان پر وړاندې یې درلود ځکه اکبرخان په دې وروستیو کې راورسېد او د پاڅون مشري یې په داسې وخت کې په لاس کې واخیسته چې دوی انګرېزانو ته ماته ورکړې وه. شاه شجاع د څو ورځو په ترڅ کې له دوی سره په داسې وخت کې خبرې اترې پیل کړې چې اکبرخان له کابل څخه ډېر لیرې انګرېز اسیران په لغمان کې یوې خوندي کلا ته بوتلل او بیا بېرته کلابند شوي جلال اباد ته لاړ. شاه وتوانېد په دې هیله یو نوی ائتلاف جوړ کړي چې دی په واک کې پاتې شي او اکبر خان کوښه پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع دغه دوه کسانو ته په دې موخه ورنږدې شو چې بېلابېلې پانګې خپلې کړې. د اکبرخان تره، نواب زمان خان د بارکزیو د مشرۍ د وراثت په لړۍ کې د مشرۍ مدعي و او په کابل کې یې یوه لویه شتمني - ټول ټیې او ناروغه انګرېزان- تر کنټرول لاندې وه، خو نوموړي لږ نظامي ورتیا او همدارنګه ډېرې لږ مالي او د ذکاوت سرچینې درلودې. برعکس، بودا خو لا تراوسه ډېر ځیرک نایب امین الله خان لوګرې، په دې ورستیو کې ډېره شتمني غوندې کړې وه. ده هغه پیسې چې له انګرېزانو څخه یې د تسلیمۍ د هوکړې پر بنسټ ترلاسه کړې وې، د کابل هندو بانکوالو سره یې په معاملو کې لا ډېرې کړې وې. دغه پیسې یې د سپاهیانو د یوې قوې په جوړولو او همدا راز په لوګر کې په خپلو قومي خلکو ولکولې. نوموړي دا ویاړ هم درلود چې یو له هغه کسانو څخه و چې انګرېزان یې په بشپړه توګه په کابل کې وځپل، خو دا چې نوموړی نه سدوزی او نه بارکزی و او څه نا څه د ټیټې کچې له کورنۍ څخه و، ظاهراً یې د دې توان نه درلود چې د دغه یوې یا بلې قبیلې له ملاتړ څخه پرته واک ته ورسېږي؛ نو له نواب زمان خان او شاه شجاع سره په ائتلاف یې وکړی شول چې د دواړو قبیلو ملاتړ ترلاسه کړي. [۱۳]. نایب امین الله خان تل سدوزي سلطنت ته وفاداره و. نواب زمان خان له خپل جذاب وراره څخه داسې کرکه درلوده لکه یو عادي سړی چې کله کله د خپلې ځانپالنې له وجې له یو ریښتیني استعداد څخه ولري. دغه ائتلاف دوامداره ښکاریده ځکه چې دې ټولو ښکېلو خواوو ته څه ورپه برخه کول او هر لوري ائتلاف ته داسې څه راوړل چې بل ورته اړتیا درلوده.

د شاه شجاع د ژوند لیک لیکونکي، محمد حسین هراتي د لیکنو پر بنسټ، شجاع هر څه په بې عیبه دقت پلان کړي وو. نوموړي لیکلي:

د بارکزیو پروپاکند، چې اعلحضرت له انګرېز یرغلکرو سره هېڅ توپېر نه لري، خپلې ریښې په لویو او عامه خلکو کې غځولې وې. له دې سره د مقابلې له پاره او د ښې مشورې په پلې کولو سره چې له اوسني پاڅون څخه چې سلطنت یې کواښلو، د وتلو یوازینۍ لاره وه، شاه شجاع له مهربانه او فاضل امین الله خان لوکري سره د بیا پخلاینې لاره خپله کړه. ده خپل تر ټولو ګران او وړ زوی، شهزاده شاپور د امین الله کور ته ولېږه او نواب زمان خان ته یې د ۲۰۰۰۰۰ روپیو د ورکړې ژمنه وکړه؛ نو اوس امین الله او ډېرو نورو خانانو د اعلحضرت ملاتړ ځکه وکړ چې مخکې نواب د امیر په توګه له دې وجې ټاکل شوی و چې اعلحضرت د بهرنیانو او کافرانو د کټو له پاره چوپړ کولو، خو اوس یې چې خپل استقلال بېرته ترلاسه کړی او بېرته یو ریښتینی مسلمان پاچا شوی، امیر ته نوره اړتیا نه شته او زمان خان به د وزیر څوکۍ ته چې یو واکمن مقام دی، خوشحاله وي. اکبر خان په دغه نوي ائتلاف کې برخه نه درلوده.

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په اولسمه، د شاه شجاع زوی، شهزاده شاپور، امین الله خان لوګری او زمان خان بارکزی په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل چې دغه هوکړې ته رسمي بڼه ورکړي. هراتي لیکلي: «دوی له خپلو جنډو، اسوالو، درانې خانانو، غلزیو، د کابل اوکوهستان پارسي ژبو سره یو ځای د اعلحضرت لیدنې ته لاړل چې له ده څخه امر واخلي. له دغه شپې څخه وروسته، هر سهار او ماښام دغه دود ترسره کېده او اعلحضرت دغه نوي متحدین د څوکۍ، اعانو او نقدي انعامونو په ژمنو بوخت ساتلي وو. په عین وخت کې یې جورج مککرېګر او په جلال اباد کې د انګرېزانو قوماندان ته ولیکل چې بلاخره اوس حالات تر کنټرول لاندې راغي.» [۱۴]

د فبروري د میاشتې د دویمې اونۍ په پای کې، د تېرو درې میاشتو مصیبتونو سره سره، دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې د اکبرخان ښکاره بریا په هېڅ وجه یوه حتمي پایله نه وه ځکه چې شاه شجاع لا تراوسه هر څه درلودل چې د خپل پایښت له پاره تري کار واخلي. بې اړنګه، د شاه شجاع د بخت یوه عجیبه بېرته ویښېدنه چې د ده ژوند یې اغېزمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی، دغه وه چې ښایي نومورې اوس د خپلې واکمنۍ د هر وخت په پرتله، د خپلو پلرني سیمو ډېر کنټرول په لاس کې درلود. د درانیانو او قزلباشو ډېرو مشرانو چې ولیدل د تلې کومه خوا درنه ده، خپله کټه یې په شاه شجاع پورې تړلې وګڼله او یو په بل پسې د نومورې دربار ته لاړل چې ښښنه تري وغواړي او خپله وفاداري ورته څرګنده کړي. مولانا کشمیري لیکي: «کله چې نوی ائتلاف سم ټینګ شو، شاه به خپل حضور ته ټول خانان په دربار کې منل.»

ده ټول اوچت خانان نور هم اوچت کړل
او په پوځ یې د مهربانۍ باران جوړ کړ
کابل له تاوتریخوالي او پارونو خلاص شو
حکومتولي یو ځل بیا د شاه کار او بار شو
خو اکبر ته یې کومه څوکۍ ورنه کړه
په زړه کې یې د کرکې اور لا سوړ شوی نه و... [۱۵]

حالات تر اوسه نازک وو. شجاع لا تر اوسه له بالاحصار څخه د وتلو جرئت نه درلود او پر خپلو دوو نویو متحدینو، په ځانګړې توګه د امین الله خان پر متو متکي پاتې و. د میرزا عطا په خبره: «شاه شجاع څه نا څه شکمن و ځکه چې د کابل دغه دوه مشران یو وخت د دوست محمد خان ملاتړي وو: ایا دوی د شجاع د وژلو توطیې په جوړولو بوخت وو؟ او په تېره بیا په داسې وخت کې چې ویل کېدل انګرېزان اوس بیا رانږدې کېږي او کېدای شي د خراسان د بیا اشغال هڅه وکړي. شجاع د پان او پرانګ تر منځ و، خو پاچا په دغه وخت کې څه نا څه لس زره کسیز پوځ، دوولس توپونه، بېشمېره خزانې او د باروتو پربمانه زېرمې لرلې.» [۱۶] دغه ارقام ښایي خوشبینانه وو، خو له خپلو ټولو ستونزو سره سره، د تېرو څو میاشتو په پرتله د شاه راتلونکې اوس روښانه وه. [۱۷]

د فبروري په اوومه، شجاع په خپل لاس د زړه له تله یو لیک «زما ګران زوی» شهزاده تیمور ته چې له جنرال ناټ سره په کندهار کې و، ولېږه. موهن لال کشمیري چې په کابل کې پاتې و او له ټولوژنې څخه یې ځان وژغوره، ژمنه وکړه چې دغه لیک د خپلې څارګړې شبکې او ځرو په وسیله کندهار ته ورسوي. ده خپل لیک د برخلیک په ښه د الهي نه پوهېدونکې رضا د منلو او په هغه څه چې پېښ شول د شرم او خپګان په څرګندولو پیل کړ. «دلته موږ د هغه صحنو تکرار ولید چې د دغه سیمې خلکو په وار وار ترسره کړې دي.» نومورې لیکلي: «ما د هغه څه په اړه چې پېښېدونکي وو، ډېر ځلې انګرېزانو ته خبرداری ورکړ - خو دوی ما ته هېڅ پام ونه کړ. برخلیک داسې صحنې رامنځته کړې چې ما یې هېڅ کله د پېښېدو هیله نه کوله. د کابل خلکو د ملحدانو پر ضد د جګړې اعلان وکړ او حتی له ما څخه یې مخ واړولو او ویل یې چې شاه د انګرېزانو سره دی.» بیا یې خپل زوی ته څرګنده کړه چې د ځان د ژغورلو له پاره دې ته اړ شو چې خپله ښه بدله کړي: «ما دوی ته وویل چې انګرېزان ماته څه ارزښت لري؟ خو انګرېزانو، بې اړنګه، له ما سره په مهربانۍ چلند کړی و او زه د دغه ملت اوږد مهاله مېلمه وم - خو څه مې کړي وای؟ دا ما ته نه ښایدل - خدای دې ما له دغه شرم څخه [چې له خپلو ملګرو منکر شوم] وساتي چې زه یې احساسوم. که چېرې د خدای رضا وه او بیا مو سره ولیدل، زه به د خپل زړه رازونه درته ووایم. دا به زما په قسمت کې وو چې داسې وکړم.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیا یې شـــهزاده تیمور ته د خپلو هیلو په هکله لیکلي وو: «غم مکوه، اوس حالات ښـــه دي او هر څه ســـم روان دي. خوښ او خوشحاله اوسـه - موږ به اوس هم هغه څه ترلاسـه کوو چې په اړه یې ناهیلي شـوي وو او زه به پر تا پوره پام وکړم. زه هغه جزیات چې زه یې غواړم نه شـم درلېږلی ځکه چې لارې له خطر څخه ډکې دي. د ویلو له پاره ډېر څه شـته - که چېرې حالات زما له هیلو سره سم شول او وضعیت په خوشحالۍ واوښت، هر څه به ډېر ژر درته ووایم.» [۱۸]
اوس چې د مخالفینو مشرتابه لا تراوسه یو موټی نه بلکې ټوټې ټوټې وه، د شجاع لیکونو د ده د ډېرېدونکي ډاډمنتوب څرګندونه کوله. په یو لیک کې یې مککرېګر ته ټینګار کړی و چې د یو چټک پرمختک په موخه د کابل په لور راروان شي. مخکې له دې چې د بارکزیو د بې وفایۍ په اړه خپل زوړ مضمون بیا پیل کړي، له مکرېکر سره یې دغه ژمنه وکړه : «ســتا یوه پشـۍ به هم ژوبله نه شـي.» بیا، نوموړي په ځانګړې توګه خپل زوړ دښـمن، امیر دوســت محمد خان ته د انګرېزانو درناوی وغنده چې تر اوسه یې ورته کولو. ده مککرېکر ته داسې لکچر ورکړ:

د داسې پېښـو سره سره، ولې دوست محمد او کورنۍ یې په عشرت کې هلته پاتې دي؟ تاسې له دغه سېې سره څرنګه چلند کوئ او په بدل کې تاسې له دغه بې ایمانه څه ترلاسـه کړي. د صـاحب (مېکناټن. ژباړن) په غچ کې چې په دغه هېواد کې مړ شـو، زما هیله ده چې محمد اکبر، دوسـت محمد، ښـځې او ماشـون یې په بې وزلۍ کې د هندوسـتان په بازارونو او واټونو کې ولیدل شـي. خدای د زما د زړه دغه هیله ترسره کړي! که چېرې اکبر زما لاسته راشي؛ نو څرنګه چلند به ورسره وشي! [۱۹]

دا چې انګرېزانو له دوسـت محمد څخه په هغه بڼه غچ وانه خیسـت چې شـجاع یاده کړې وه، یوه وجه یې دا وه چې له اکبرخان ســره د جګړې ډېر اســیران وو. ځینې یې هغه ټپیان وو چې په کابل کې پرېښــودل شــول، ځینې یې د ټرون پر بنسټ د یرغمل په څېر ورسـپارل شـوي وو او پاتې یې یا تسـلیم شـوي او یا ژوندي نیول شـوي وو چې له هغه کلیو او غارونو څخه را ایســتل شــوي وو چې دوی پناه ور وړې وه. په ټوله کې، ۱۲۰ اروپایان راغونډ کړل شــوي وو چې د نه ماتېدونکې مېرمن سـبل او امیندواره ماتم وهلې لور، کونډه شـوې مېرمن ټرور او د مېرمن مېکناټن او د هغې د پشـۍ په ګډون (لکه چې طوطي یې د کابل نه له شاتګ څخه ژوندی نه و وتلی) ، څه نا څه ځلوېښت کسان یې اکبر نیولي وو.
لمړنۍ څو ورځې تر ټولو سختې وې. د اکبرخان بندیان د غاښیو په لاره چې په واوره پټ وو، بوتلل شول او د غره پر سر په چټلو کلاوو او لیرې برجونو کې ســاتل کېدل. اســیران څو ورځې په «ســوځوونکي یخ » باد کې په داســې لاره ســپاره روان کړل شــوي وو چې د دوی د ملګرو له وینو څخه ډک او ټوټې ټوټې مړي په کې پراته وو. کله کله به یې خپل نږدې ملګري په کې وپېژندل. د بېلګې په توګه، جګدلک ته څېرمه مکنزي د جېمز James یا ښـاغلی جیم سـکېنر Gentleman Jim Skinner د مړي پاتې شـونی ولید چې د نورو مړیو په انبار کې پروت و. بیا یې د درېدو اجازه وغوښـته چې یو ټبشـلی قبر ورته وکیندي. دوی د «برېنډو، ټپي او یخنۍ ســویو ســپاهیانو له کوچنۍ ډلو څخه تېر شــول چې یو بل ته نږدې راغونډ شـوي وو... افسـوس! موږ دغه ځپل شـوو خوارکیو ته هېڅ مرسـته نه شـوی کولای او په راتلونکو څو ورځو کې له دوی څخه یو هم ژوندی پاتې نه شـو». [۲۰] د دې ارزونه سـخته ده چې اسـیر انګرېز افسـرانو به څه توان درلود چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل سپاهیان وژغوري، خو له غاښیو څخه ډېر ژر ګنګوسو هند ته لاړه ومونده چې انګرېز افسران یوازې د ځان ژغورنې په هڅه کې وو او خپل سړي یې مریتوب او مرګ ته پرېښودل.

د یوې کلا اوسېدونکو نه غوښتل چې اسیران ورسره هستوګن شي او ویل یې چې «موږ کافران یو» او دوی یې اړ ایستل چې د«غواوو په یو خرابه شپول» کې واړوي.[۲۱] دوی د کنګلیزه پنجشیر سیند له یو شمېر ځانګو څخه «چې نه یوازې ژوړې بلکې اوبه یې هم ډېرې چټکې بهېدې»، تېر شول. یو ځل له سیند څخه د تېرېدو په مهال «د افغانانو یوې لوټمارې ډلې پر ټولو هغو کسانو برید وکړ چې د سیند په غاړه پاتې وو... ډېرو له ناچارۍ ځانونه سیند ته واچول او ډوب شول».[۲۲] بیا، پر یو ډېر ستوغ غاښي ختل پیل شول. مېرمن سېل لیکلي: «لاړه دومره ستوغه وه چې زه اړه شوم چې د اس یال• کلک ونیسم څو زه او زین مې یو ځای شکته ونه غورځېږو.» د غاښي په سر کې دوی د قبیلوي دښمنۍ په یوه خپلمنځي نښته کې ګیر شول، خو هغه د ګولیو باران چې دوی په خرد کابل کې لیدلی و، دا ورته په تاوتریخوالي کې کابو هېڅ وه، لږترلږه مېرمن سېل ته : «یو څو د تور ټوپکو ډزې وشوې او د اوچتو خبرو ډېر شور و. لږ وروسته بیا هر څه پای ته ورسېدل.» اوس یو ډېر کوچنی خوند هم دوی ته لوی عشرت شکارېده. مېرمن سېل یو سېهار لیکلي : «موږ له مخ مینځلو څخه ډېر خوند واخیست او د دال او تربوچې• لوی سباناری مو وخوړ.»[۲۳]

خو کله چې دوی د اکبر خان د خسر کلا ته ورسېدل، د اسیرانو وضعیت سمون ومونده. د ټولو افغان او یو شمېر هندي مسلمانانو په لیکنو کې پر خپلو بندیانو د اکبرخان مهرباني ډېره ښه او بېلکه ییزه یاده شوې او په حماسي شعرونو کې د ادب، صداقت او مهربانۍ بیلګه او یا یو ډول افغان صلاح الدین یاد شوی چې تر اوسه په کابل کې په همدې ځانګړتیاو یادېږي. د منشي عبدالکریم بیان یې یوه بېلګه ده:

کله چې د قوماندان اکبر خان مېلمانه ورغېدل او د درېدو او د بدن د سویو غړو د خوځېدو توان یې پیدا کړ، دغه قوماندان کلا ته راوکرځېد چې د ادب او درناوي په پار د دوی لیدنه وکړي.

بندیان ټول په لیکه کې لړزانده او په وېره کې ودرېدل چې خپله منندوینه څرګنده کړي. اکبرخان دوی ته ډاډګېرنه ورکړه او جنرال الفنسټون او د وزیر کوندې ته یې ډېر درناوی څرګند کړ. ده هر یو ته یوه د چرمو چپنه ورکړه چې ژې یې د سمور د پوستکي وې او په خپله یې د دوی پر اوږو واچولې. همدارنګه دوی ته یې په داسې حال کې د پسه پوستین ورکړ چې سترګې یې له اوښکو ډکې وې او ویې ویل: «هېڅوک وراندوینه نه شي کولی، هېڅوک برخلیک او الهي حکم نه شي بدلولی. ما ته په کابل کې زما د پوځ سپینږیري وایي چې په ژوندي تاریخ کې دومره ډېره سړه هوا او واوره په دغه سیمه کې نه وه شوې. هېڅ مه وېرېږئ، زه به ستاسې ساتنه وکړم او د لغمان تودې هوا ته به مو ولېږم چې ورغېږئ او تر هغه وخته په کې هوسا ژوند وکړئ تر څو چې هوا توده شي، واورې ویلې شي او د هندوستان لارې یو ځل بیا پرانیستل شي.» د قوماندان اکبرخان بهساري ښه چلند، تواضع او زړه سواندي پاملرنې د ټولو درناوی او خوښي وکتله او د ژوند تر پایه یې د منندوینې سوکند وکړ. کله چې اسیر مېلمانه لغمان ته ورسېدل، د مېرمنو له پاره پراخه هستوکنځي ځانګړي شوي وو او چوپړیالانې نجونې یې چوپړ ته کمارل شوې وې. ډوډۍ هم ورته پرېمانه وه: غلې، دانې او غوښې، د پسه لم، چرګان، هګۍ او هر راز تازه او وچې میوې.[۲۴]

هغه څه چې ښایي ډېر د حیرانتیا وړ وي، دا دي چې په داسې حال کې چې ځینې انګرېز بیانونه د جګړې د بندیانو په

• یال: د اس پر غاړه اوږده وېښته

• تربوچه : سره مولۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځور او کړاو تمرکز کوي، خو ډېر نور انګرېزان د اکبرخان ستاینه کوي چې دوی ته يې پاملرنه درلوده. پاټهنګر په رسمي توګه جنرال پالک ته لیکلي وو څو ډاډ ورکړي چې «په افغاني بڼه، دوی ته ټوله هغه پاملرنه شوې چې یو بندي يې تمه لري او کله که کوم بد چلند راسره شوی، هغه د اکبرخان له خوښې پرته، د ټیټو کچو خلکو کړی او کله چې په دې اړه ده ته سرټکونه شوې؛ نو تر خپلې وسې يې سرغړوونکي ترټلي دي.» [۲۵] لارنس لیکلي چې «اکبرخان خپله ډولۍ مېرمن سبل او مېرمن مېکناټن ته ورکړه. او تل يې په ادب کې چلند کولو» په ټهره بیا له مېرمن مېکناټن سره او مېرمنو ته يې ډاډ ورکړ«چې دوی يې» درانه مېلمانه دي او هر څه چې دوی غواړي، دی به يې ورته راوړي او وروسته له دې چې لاړې خوندي شوې، دوی به سمدلاسه جلال اباد ته ولېږي. په عین وخت کې دوی کولی شي په ازاده توګه خپلو ملګرو ته لیکونه ولیکي. کله چې لارنس اکبر ته وویل چې بندیان لږ پیسو ته اړتیا لري، ده ته يې سمدلاسه ۱۰۰۰ روپۍ ورکړې: «ما چې د پیسو رسید پاڼه ورکړه، ده ځیرې کړه او وې ویل چې داسې کاغذونه د سوداګرو تر منځ وي، نه د ښاغلو تر منځ.» وروسته کله چې لارنس د یو چوپړیال په اړه چې دی يې ښکنځلی و، اکبرخان ته سرټکونه وکړه، «سردار دغه سړی ښه وډبولو او وې ویل: «که يې دا بس نه وي او ته خوشحاله کېږې، زه به يې غوږ غوځ کړم.»»[۲۶] په حیرانوونکي بڼه، بندیانو په پراخه توګه د افغانانو په ښو ځانګړتیاو اعتراف کړی. کالېن مکنزي په خپل اسارت کې لیکلي: «په دې کې هېڅ اړنګ نه شته چې افغانان او اروپایان د هندوستانیو او اروپایانو په پرتله ډېر ښه سره جوړېږي. افغانان ډېر سخت سره، زړور او خپلواک نسل دی، ډېر هوښیار او د مجلس له پاره د خبرو تیاره او خوندوره زېرمه لري چې له دوی ځخه ډېر په زړه پورې مل او ملګري جوړوي... افغان ښاغلي په ادب کې ډېر حساس دي او دوی په خپله اعلی چلند لري.»[۲۷] وېنسنټ ایېر په دې اړه همغږې و او لیکلي يې دي: «افغان ښاغلي ډېر په زړه پورې یون ملي دي.» که څه هم سلطان جان یوازې یوه میاشت مخکې د لارنس ملګری، کپتان ټرور وژلی و، خو کله يې چې ډېره اشنایي ورسره پیدا کړه، نومورې داسې ویلي: «سلطان جان په طبیعي توګه د ښه مزاج خاوند و او له ماشومانو سره يې ډېره مینه لرله»* [۲۸]

خو دغه بندیان له ځینو خپلو هغه انګرېزانو ځخه په لویه کچه ناراضه وو چې یو ځای ورسره بندي وو. مېرمن مېکناټن چې تر یوې کچې يې خپل بکسونه ژغورلي وو، چا ته يې خپلې جامې او واین نه ورکول؛ نو په دې توګه د ټولو بده اېښېده. انګرېزه-هندوستاني مېرمن وېډ لا ډېره د دوی نه خوښېده. لغمان ته له راتګ ځخه لږ وخت وروسته ، نومورې خپل انګرېز مېړه طلاق کړ او پر ځای يې له خپل یو یرغمل نیوونکي سره د واده په نیت اړېکې ټینګې کړې او

*دغه اندونه په ځانګړې توګه باید حیرانوونکي نه وي او باید د سټاکهولم سنډروم Stockholm Syndrome یوه بېلګه ونه ګڼل شي. (سټاکهولم سنډروم یو داسې رواني حالت دی چې یرغمل شوي له یرغمل کوونکو سره د خپل پایښت له پاره خواخوږي پیدا کوي. ژباړن) د افغانانو په اړه د انګرېزانو اند په دودیزه توګه مثبت او ستایونکی دی. د مونټسټورت الفنسټون په اند افغانان برسکاټلنديانو Scottish Highlanders ته ورته دي. (د دې په هکله د بېن هاپکېن Ben Hopkins ډېره ښه شننه وګورئ The Making of Modern Afghanistan). د نولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په لمړیو کې انګرېز افسران د افغانانو په دغه ځانګړتیاوو پوه شول او د دوی پوله ییزه جګړې يې د ښونځي په درامو او ډکري سپورتونو کې لیدلې دي. دغه ځانګړتیاوو د کلېپلېنک Klipling په لیکنه کې هم لاره موندلې ده. د «اصیل پښتون» نظریه تر اوسه ژوندۍ ده په ټهره بیا د وروستي اشغال په بهیر کې په انګرېزي ځواک کې چې افغانانو ته يې د «ذاتي جنګیالیو» په سترګه کتل. د دغه ځانګړتیا د استعارې یوه ډېره کمرنګه بېلګه د رامبو ۳ Rambo III په نوم د سلوېسټر سټلون Sylvester Stallone په فلم کې لیدلی شئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمانه شوه، «د مسلمانانو دود او دستور یې خپل کړ او د خپل دین د بدلولو څرګندونې یې کولې... نوموړې د ځینو پلانونو په اړه چې اسیرانو د تښتې له پاره جوړ کړي وو مالومات برېنډ کړل چې کابو د ټولو د سرونو د غوڅولو وجه ګرځېدلې وو... خپل ویندە ته یې وویل چې مړه یې څرنګه د سرو زرو سکې په خپله چپنه کې پټې کړې دي؛ نو ښکاره وه چې بیا دغه سره زر ترې واخیستل شول.»[۲۹] له بدخویه شلټن څخه تر ټولو ډېره کرکه کېده. ده کابو له هر بندي سره شخړه کوله حتی هغه وخت چې دوی ټول د فبروري په نولسمه زلزلې کابو مړه کړي وو، ده یوه پلمه پیدا کړه چې شخړه جوړه کړي. کله چې زلزله پیل شوه، مکنزي د کلا په هوار بام کې و او د همدغه بام لاندې په کوټه کې شلټن په څوکۍ ناست و:

ده په غوسه شاوخوا وکتل چې څوک یې څوکۍ ښوروي. مکنزي چیغه وکړه: «زلزله ده، جنرالە!» او په داسې حال کې چې مړمن سېل ته یې چیغه کوله، په هغه زینو کې یې ښکته منډه کړه چې شاوخواته یې چاکېدې او نړېدې. دوی ټول د خدای په مهربانۍ په خوندي توګه ښکته شول. ماښام ته شلټن راغی څو مکنزي په دې پوه کړي چې په کومه کچه یې ده ته سپکاوی کړی؛ نو په ډېره رسمي او درنه بڼه یې مکنزي ته وویل: «مکنزي، غواړم تا سره خبرې وکړم.»، «ډېر ښه جنرالە.» ورپسې شلټن ورته وویل: «مکنزي، نن ته تر ټولو لمړی ښکته لاړې.» مکنزي په ډېره سړه سینه ځواب ورکړ: «په زلزله کې همداسې باید وشي، جنرالە. دا مې په مانېلا Manila کې له هسپانیوي توکمو څخه زده کړي.»[۳۰]

مړمن سېل د معمول په څېر د زلزلې په هکله خپله روحیه داسې بیان کړې: «زمونږ د کوټې بام په هیبتناکه اوچت غږ ولوېد. کله چې زه ښکته کېدم، زینې نړېدې، خو زه ژوبله نه شوم. زه مړمن سټرټ ته اندېښمنه وم، خو ما یوازې د خاورو خټلو یو انبار لیدو او کابو ګیچ او ګوله وم چې یو خوشحاله غږ مې واورېد: «مړمن سېل، دلته راځه، ټول جوړ او روغ دي.» او ټول مې په حویلۍ کې روغ رمټ ولیدل...» نوموړې زیاتوي : «د مړمن مېکناټن پښې، تر خاورو لاندې وه خو بېرته راویستل شوه.»[۳۱]

په همدغه سهار د فبروري په نولسمه، د جلال اباد له سوېلي دروازې څخه تامس سیټن له یو مېټي• سره ولېږل شو چې د یوې کارګرې ډلې مشري وکړي.

ده او سړیو ته یې امر شوی و چې له ښار څخه لږ بهر نیمه نړېدلې د خاورو دېوالونه چپه کړي. د دغه دېوالونو تر شا افغان اسوالو هغه ډلې څورولې چې انګرېزانو هره ورځ په وښو پسې لېږلې. سیټن ته ویل شوي وو چې دغه دېوالونه چپه کړي څو په دروازه کې د توپ د ډزو مخه پرانیستل شي او د سیمې دغه ټوله برخه اس ساتونکو او د کمپ هغه ملکیانو ته خوندي شي چې واښه رېبي او بیا یې وچوي. په دې کې بېړه پکار وه او سیټن ته کلک دستور ورکړل شوی و چې له لمر لوېدو څخه مخکې دا کار بشپړ کړي ځکه چې جاسوسانو راپور ورکړی و چې اکبرخان او پوځ یې له جلال اباد څخه د اس په مزل یوازې یوه ورځ لیرې دي: کله یې چې خپل بندیان دامې ځای خوندي کړل چې انګرېزانو نه شوی

• مېټی: دوه سرې تسکوره، کلنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژغورلی - یا یې ســیالانو نه شــوی تښــتولی- اکبر بېرته راوګرځېد چې په هېواد کې د پاتې انګرېزانو شــتون ختم کړي. له یوولسو بجو څخه لږ وخت وروسته، سیټن خپل مېټی کېښود او ښکته د درې له منظرې څخه یې خوند اخیست. دغه شېبه یې یوه پیکه لړزه تر پښو لاندې احساس کړه او ورپسې یې ټیټ غوړمباری تر غوږ شو. بیا یوه وقفه راغله او ورپسې:

سمدلاسه غوړمباری ډېر شو او داسې د تندر غږ تري جوړ شو لکه ۱۰۰۰ بکۍ چې په کنډ او کېږ لاره کې په چټکۍ روانې وي. زما زړه بد شو، خوا مې ګرځېده او سخته وېره مې بدن ته ننوته. ځمکه لکه سمندر پورته او بیا بېرته ښکته شوه او ټول ډاک د څپو په څېر زمونږ په لور راروان شو. خوځېدنه دومره ډېره وه چې زه نږدې لوېدلی وم او هره شېبه مې د ټول ښار د بلع کېدو تمه کوله. زما ستړکې کلا ته واوښتې او کتل مې چې دېوالونه، مورچل او کورونه په ډېر شدت پورې وورې ښوري او په بشپړه توګه نړېږي. سوبل او لوېدیځ لوري ته، ســنجونه چې موږ په ډېر زیار او ســتومانۍ جوړ کړي وو داســې نړېدل لکه ریګ. ټوله کلا د دوړو په یوه لویه وریځ کې ورکه شوه او د هیبت او ترور چیغې تري راپورته شوې.

کله چې «دغه سونځ غږ او لړزه» ودرېده، چوپه چوپتا جوړه شوه. «سړي مې له وېرې تک شنه وو او زه د مړي په څېر تک ژېړ وم. د درې شاوخوا ته مې چې وکتل، هر ځای مې د دغه الهي غضب ناوړه نښې نښانې ولیدې. هره کلا، هر کلی او ښار د دوړو په ټینګو لوخړو کې پټ وو. له ځینو دوړو څخه داسې څه پورته کېدل لکه هغه ځای چې اور اخیستی وي. له نورو ځایونو څخه د بربوکۍ په څېر داســې اوچتې ټینګې لوخړې پورته کېدې لکه ماین چې په کې چاودلی وي.» دا څرګنده وه چې نه یوه کلا، نه یو کلی او نه یو ښار جوړ پاتې و.

کله چې وړمې د جلال اباد له ښاره دورې لېرې کړې، د ورانۍ او ویجاړۍ یوه ناوړه صحنه راښکاره شــوه. د کورونو بنیالي او تراشــلې پاسنې پوړونه چې څو دقیقې مخکې د مورچلونو شاته پاس درېدلي وو، ټول له منځه تللي وو او تېرونه، پاپې، کړکۍ، دروازې، خادې د دېوالونو وړې توټې، د بامونو څنډې، خاورې او دورې ټول کډ او وډ انبار پراته وو. دېوالونه هم په همدې کچه په ډېر بد حال وو او شاوخوا ته یې مورچلونه نړېدلي او د دېوالونو ښخ ته یې د خاورو خټلو انبارونه جوړ کړي وو. په ډېرو ځایونو کې دېوالونه چاودلي او ډېرو برجونو درزونه کړي وو. په ختیځ دېوال کې دومره لویه چوله جوړه شــوې وه چې دوه ټولې ځنک په ځنک تري تېرېدی شــوی... د سلو درنو توپونو د یوې میاشتې ډزو به دومره ورانی نه وی کړی لکه د څو ثانیو زلزلې چې وکړ.[۳۲]

په راتلونکو ســاعتونو کې، ســر انجنیر جورج برادفوټ، جنرال ســېل د ورانو دفاعي لیکو کتنې ته بوت. ســېل د ورانۍ کچې هک پک کړ. نوموړي کلکټې ته ولیکل چې هغه وخت چې دوه میاشــتې مخکې جلال اباد ته ورســېد، «د جلال اباد دېوالونه په داســې حالت کې وو چې د دفاعي شــونتیا له پلوه یې زمونږ ناهیلي توجېه کوله». کلا یې پر خپلو لاســونو په ســوچه فزیکي کار په ډېر زیار خوندي کړه او «د کپتان برادفوټ د حیرانوونکي هوډ او پوهې په مرســته، عســکرو په ســخت او بې دمې کار دغه ښــار بېرته په ښــه توګه د دفاع وړ کړ.» اوس باید دفاع کوونکي هر څه بېرته له ســره پیل کړي ځکه چې زلزلې «ټول سنجونه وران کړل، د ښار یوه پر درېیمه برخه خلک یې ژوبل کړل، د پښــور لوري په دفاعي دېوال کې یې یوه لویه چوله جوړه کړه او د کابل لوري دروازه یې په یوه بې بڼې کنډوله بدله کړه»[۳۳]

پرته له دې چې ټوله چونې په کارګرې ډلې بدله شي او ســمدلاســه چاک او چوپې بېرته جوړې شي، بل بدیل نه شــته و. کله چې کار لږ مخته روان و،«لمر لوېدو ته نږدې، د اکبر له کمپ څخه یوه کوچنۍ اســواله ډله د څار له پاره راغله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپچي اوګستس ابت Augustus Abbot چې پېره يې کوله، پر دغه ډلې د توپ يو ډز وکړ او دوی په ځغاسته له ستړکو پنا شول».[۳۴] براډ فوټ وپسپد: «د اکبر له پاره اوس ښه وخت دی.»[۳۵]

دفاع کوونکي نېک بخته وو ځکه چې پنځه داسې پرېکنده ورځې افغانان ونه لیدل شول چې زلزلې انګرېزانو ته له کلا ځخه دفاع ناشونې کړې وه؛ نو داسې برېښېدل چې زلزلې کلابند کوونکي دومره سخت ژوبل کړي وو لکه کلابند شوي چې ژوبل شوي وو. په دغه وخت کې خلکو په چونې کې کابو هېڅ خوب نه کولو. سیټن لیکلي: «هر سړی به په سپېدو کې اوچت شو او له لرې رنا کېدو سره سم به کار ته چمتو و. افسرانو او عسکرو به ورکړل شوي کارونه په عزم کول... د ځلورویشتم په مانښام د برجونو رغونه بشپړه شوه، د کلا شاوخوا سنجونه داسې جوړ شول چې په ډېرو ځایو کې يې د پخوا په پرتله دوه برابره قوت درلود. کار ډېر سخت و، د مانښامه به مې لاسونه دومره پرسېدلي وو چې د خوراک له پاره مې پنجې او چاکو ته کوتې نه شوی راتولولی. په دغه ځلورو ورځو کې نه یو افسر او نه کوم عسکر جامې بدلې کړې. هر ځوک په خپل سنګر کې د دفاعي دېوالونو تر شا ویده کېدل او د بریډ په صورت کې دفاع ته چمتو وو.»[۳۶]

د فبروري په پنځه ویشتمه بلاخره اکبرخان له سیند ځخه تېر شو او د ازبک اسوالو د راتګ دوړې يې د ښار په سوېل کې غونډۍ Piper's Hill ته د ختلو په مهال له لیرې ښکاره شوې، «ټول په بنیالۍ بڼه سپاره وو ، جنډې ورسره وې او یوه ښایسته نندارہ يې جوړه کړې وه». ځو دقیقې وروسته، اسوالو په وښو ږېښونکو او وښو راوړونکو پسې چې په منډو يې تېښته کوله له غونډۍ ځخه ښکته خپل اسونه په ځغاستو کړل. دراوزې وترل شوې او«افغانان له لوی ځواک سره راغلل او لوی شمېر پلي سرتېرې تر موږ چاپېر شول». د ښار کلابندي اوس په ډېر شدت بیا پیل شوه، خو اوس هغه شېبې تېرې وې چې چونې په اسانۍ زیانمنه کېدای شوی.

لکه په کابل کې، اکبرخان سمدلاسه اغېزمنې کړنې په لاره واچولې چې ښار ته د اکمالاتو مخه ونیسي. نوموړي د ټولو کلیو اوسېدونکي په مرګ وګواښل که چېرې دوی پر پرنګیانو باندې خوراکي توکي، ګوګړ، ښنکلي مالکه• او مهمات خرڅ کړي. دومره وخت نه و تېر چې سیټن په خپله یادلیکچه کې د خپلې ډېرېدونکې لوړې په هکله لیکل پیل کړل: «د مارچ دویمه، هوسایینه په چټکۍ له منځه ځي. چای ډېر وخت مخکې خلاص شوی، کافي نن خلاصه شوه، بوره په خلاصېدو ده، کوچ خلاص دي، غواوو ته واښه نه شته، شمعې نه شته او واین او الکول اوس تېر یادونه دي. په راتلونکو ځو ورځو کې به زموږ د غوایه مالګینې غوښې او د لواړې بورې ځیره نیم پونډ (۲۲۶ ګرامه. ژباړن) ته راتېټه شي او تمه کېږي چې نوره ځیره به هم لرې شي.» ځو ورځې وروسته يې بیا په لا ډېره بدمرغۍ لیکلي : «ناری یا ناشتا مو نن ونه کړه او غوښه ډېره لږموندې کېږي. [۳۷] سبل د مارچ په درویشتمه جنرال پالک ته په پېښور کې احوال ورکړ چې نور د مقاومت توان نه لري: نوموړي خپل ټول باروړونکي اوښان له منځه وړي وو چې پاتې واښه اسونو ته ورکړي او ده ارزولې وه چې مالګینه غوښه به د اپریل په ځلورم خلاصه شي.[۳۸] د دان پورو له پاره ګولۍ هم اوس په خطرناک ډول مخ په خلاصېدو وې.

اکبر یو ځل بیا د اسلام د اتل دریځ غوره کړ او د یو سپېځلي جنګیالي په توګه يې له خپل نوي نومیالتوب ځخه کار واخیست چې نور ملاتړ او متحدین حتی د هغه خلکو په منځ کې ترلاسه کړي چې د ده په مشرۍ شکمن وو. لکه ځنګه

• ښنکلي مالکه: پوتاشیم نایټریټ، هغه مالکه چې د دارو، باروتو او سړې په جوړونه کې کار ورځخه اخیستل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مککړېګر د مارچ په نیمایي کې پالک ته لیکلي: «دی اوس ځان داسې سړی ښیي چې کور، کورنی، له چا سره کوم ترښت او کومه موخه نه لري، خو د رښتیني دین بیا اعاده او د دښمنانو نابودي غواړي.»[۳۹] له لغمان څخه د جلال اباد په لاره کې یې چې هر ځای شپه کوله، له وخت څخه په کار اخیستې یې افغان اشرافیانو ته پیغامونه لېږل چې د ده ملاتړ وکړي. نومورې به د جهاد ژبه په داسې نېغه او نوښتیزه بڼه کارولې چې نه ده او نه بل چا تر اوسه کارولې وه.[۴۰] ده دا رموز هم وکړل چې هر څوک چې له شاه شجاع سره متحد کېږي، له هغه سره به د مرتد چلند وشي. هېڅوک به بې پلوه نه پاتې کېږي. اکبر خان، سید احیاالدین ته چې د شاه شجاع یو نږدې متحد اشرافي و، داسې لیکلي:

ښه ډاډه اوسه: ته چې له پرنکیانو سره د اړیکو ساتلو ته اړ شوی وې او اوس یې که چېرې د پایلو په اړه وېره لرې، زه له تا څخه هیله کوم چې په دې اړه په زړه کې هېڅ وېرې ته ځای ورنه کړې، ځکه تا د وخت له غوښتنې سره سم عمل کړی. هر سړی، لوی او کوچنی، د خپلو کټو له پاره دې ته اړ و چې له پرنکیانو سره څه نا څه ترښت ولري، خو اوس د دغه کرکجن نسل کتاب په باد شیندلو پانې بدل شوی او اوس چې د اسلام د پوځ لیکې په کلکه یو موټی شوې، ستا د شا ته کېدو وجه څه کېدای شي؟ زه دغه لیک درته لیکم چې کلکه هیله در څخه وکړم چې هر راز پردیتوب پرېږده او زما کور خپل کور وګڼه. که چېرې مورِ سره ولیدل، ته به پرته له ځنډه ښرته راوګرځې او زمورِ ملګرتیا به نوره هم ډېره شي. زه باور لرم چې ته به دغه لوري ته اوښتنه سمدلاسه پیل کړې.[۴۱]

اکبر، تره باز خان ته چې یو بل اشرافي و، په خپل لیک کې حتی ډېر روښانه مذهبي - او حتی تصوفي - عرض وکړ: دی باید پرنکیان پرېږدي او د رښتینو ایماندارو ټولنې ته راوګرځي. ده لیکلي:

داسې څارګړیز مالومات مې ترلاسه کړل چې تا لالپوره پرېښې او غونډیو ته دې پناه وړې. له دې څخه څرګندېږي چې ته له اسلامي نسل څخه د ښلتون نیت لرې. زما درنه ملګرِیه، دغه الهي کلام اوس خپور دی. د تېرو څلورو میاشتو په ښېر کې د دغه خاورې هوښیارو او سپېځلو سړیو ښایسته خوبونه لیدلي او داسې لیدلوري یې ترسترګو شوي چې پاک پیغمبر او څلورو یارانو یې د اسلام له پاره خپلې تورې تر ملا تړلې وي. ټول اسلام یو موټی او یو زړه شوی او مورِ له کفارو سره په جګړه کې ښکېل شوو. د کافرانو نسل مغلوب او ټول تباه شو. دا د انسان پرېکړه نه ده بلکې د خدای حکم دی. ته باید د خپل مذهب په کتنه خپلې ستړکې خلاصې کړې... په خپله قضاوت وکړه، زه او ته باید د مسلمانانو په منځ کې په عزت او درنښت ژوند وکړو او یا خپل ژوند د کفارو په منځ کې تېر کړو؟ که ته د اسلام ښېکنه غواړې؛ نو زما خپل کور او شتمني خپل وګڼه، خو که ته د کفارو سره چې مورِ نه غواړو اړیکې ورسره ولرو، ملګرتیا ته دوام ورکوې؛ نو ما ته ژر خبر راکړه.[۴۲]

دغه نارو او غوښتنو خپل بشپړ اغېز درلود. د اکبر خان پوځ په لوړه کچه لوی شو په داسې حال کې چې د یو بریالي مجاهد په توګه یې د لوړېدونکي حیثیت خبرونه په غرونو کې خپرېدل. د ده له ډېرو ستایونکو څخه یو میرزا عطا و:

غازي سردار محمد اکبرخان د انګرېزي چونې کلا بندي پیل کړه او تبلیغیان یې اطرافو ته ولېږل چې دغه تبلیغ کړي: «هر څوک چې رښتینی مسلمان دی؛ نو د قران دغه ایت باید اطاعت کړي: «د خدای په لاره کې په خپلو مالونو او سرونو جهاد وکړئ. دا ستاسې له پاره ښه دي که پوهېږئ.»» ده هرڅوک هڅول چې د عیسویانو پر ضد جګړه کې کډون وکړي. د دغه اعلان په پایله کې ۲۰۰۰ لېوال ځوان جنګیالي د اکبرخان له پوځ سره یوځای شول. کله چې دغه ځوان اتل د بخارا له بند څخه ازاد شو او کابل ته راغی، ده دولت او شتمني نه درلودل، خو اوس یې خزانه له انګرېزي لوټ کړل شوو مالونو څخه تر سرِمو ډکه وه او وسله تونونه یې په دان پورو او باروتو ډک وو. د ده په بریمنو رکابونو پسې په زرګونو زړور جنګیالي روان وو. ده پلان درلود چې لکه په کابل کې، انګرېز افسران ژوندي ونیسي او خزانه یې ترلاسه کړي چې د خپل پلار، امیر دوست محمد خان چې په هند کې یې په اسارت کې ژوند کولو، ازادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تضمین کړي؛ نو دوه میاشتې یې د جلال اباد له ښار څخه بهر د چونې په کلابندۍ او د خندقونو او سنګرونو په جوړولو کې تېرې کړې.[۴۳]

د مارچ په پای کې کلابندکوونکي په بریالیتوب نږدې راغلل او د کلابندۍ ماشین او لرګین دېوالونو یې د ښار دېوالونه ته د اتیا یاردو په واټن کې نږدې راوړل. اوس هېڅ خوراکي توکي ښار ته نه د ننه کېدل او اکمالات ورځ تر بلې مخ په کمښت وو. اکبرخان یوازې یوې ښې توپخانې ته اړتیا لرله چې کلا ته لاره پیدا کړي، خو د سېل په شتون کې، اکبرخان د کابل په پرتله له یوې لوړې روحیې لرونکي دښمن سره مخ و. د کلا د دېوالونو د ننه، د کمپ هر چوپړیال ته وسله ورکړل شوه او حتی اوښبونو او د اسونو ساتونکو ته نېزې جوړې او ورکړل شوې چې له عسکرو سره د سنجونو تر شا په مورچلو کې مرسته وکړي او په ځانګړې توګه هغه وخت چې عسکر لنډ او چټک برید ترسره کوي. کله به چې دفاع کوونکي د مهماتو له کمښت سره مخ وو، دوی به یوه خولۍ چې د دوو خواوو څنډې یې پورته اړول شوې وې، یوې لوېې سړي ته ورته نانځکې ته ور په سر کړه او له دېوال څخه به یې پورته ونیوله چې دزې پرې وشي. بیا په ماښام کې کله به چې کلابند کوونکي بېرته خپل کمپ ته لاړل، دوی به بهر ووتل او د ګولیو ټول پوچک به یې راټول کړل چې وروسته یې ویلې کول او په قالب کې به یې هغه څه ترې جوړ کړل چې چونې ورته اړتیا لرله. سیټن لیکلي: «موږ ټول په خپلو ځانګړو دفاعي ځایونو کې ویده کېدو. افسرانو تورې له ملاوو کابو هېڅ نه لیږې کولې او ښایي خپلې موزې یې هم نه ایستلې. هېڅا یونیفورم نه اغوستو - او په دېر پام مو په خپل ځای کې اېښي وو- خو موږ د اوښ شېرې اغوستې. پر دوی باندې کیندلو، لوېدو، نم، دوړو او ختو اغېز نه کولو او نه په کې ښکاره کېدل... دومره وخت تېر نه و چې اکبرخان په دې حقیقت پوه شو چې د ده د بریا یوازېنۍ چانس دا دی چې لوړه موږ بهر راوتلو ته اړ کړي.»[۴۴]
د اپریل په لمړۍ نېټه دفاع کوونکو له کلابند کوونکو څخه په بریالیتوب غلا وکړه او خپله د خوراکي توکو زېرمه یې ډېره کړه. دا کلابند کوونکو ته یو لوی ګوزار و. اکبر د مارچ میاشتې په وروستیو ورځو کې پرېکړه وکړه چې چونې له هغه لرې وښو څخه هم محرومه کړي چې په مرغه کې پاتې وو. ده د اسوالو تر ساتنې لاندې یوه رمه پسونه څرځایونو ته ورخوشې کړل چې پاتې واښه خلاص کړي. د کلابندۍ کړۍ ورځ تر بلې ټینګېده او شپانه دومره زړور شول چې د مارچ په یودېرشم یې خپلې رمې تر څلور سوه یاردو نږدې د کلا ارغاړې بیخ ته راوستې. په لمړلوېدو کې وړیو دفاع کوونکو په داسې حال کې چې «د پسونو د غوښو ټوټې او ورنونه یې په خیال کې ګرځېدل، رمو ته یې کتل چې لاړې او له سترګو یې پنا شوې»، خو سبا ته، سېل دوی ته تابیا نیولې وه.
سېل امر وکړ چې په سپېدو کې اسوال پوځیان باید د ۶۵۰ کسیزه پلې قوې، رضاکاره نېزه والو او د برادفوت تعمیراتي انحرافي قوې سره یو ځای په چوپه چوپتیا انتظار وباسي. کله چې پسونه دومره نږدې شول چې دوی ور رسېدی شوی، له شمالي دروازې څخه سمدلاسه د تعمیراتو عسکر ووتل او د دښمنانو په سنګرونو یې دزې پیل کړې چې د کلابند کوونکو پام ځان ته واړوي. په عین وخت کې، د سوېل دروازه په چوپتیا خلاصه کړل شوه او اسوالو په ډېره تېزۍ د رمو په لور ځغاسته پیل کړه. شپانه او د دوی ساتونکي وتښتېدل. سپرو عسکرو په چټکۍ پسونه راغونډ او کلا ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوچتېدونکي پل draw bridge* په لاره د ننه کړل دغه ټول مانور تر لســو دقیقو لږ وخت ونیو. تر څو چې افغان اســوال راښکاره کېدل، عســکر او پســونه کلا ته په خوندي توګه ننوتلي وو. په همدغه شــېه کله یې چې د نمانځنې په ماښامنۍ کې د پسه کباب وخوړ، سیټن په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «مورډ ټولو لوړه روحیه درلوده. کله چې دښمن د توغمې نڅا کوله، مورډ له دېوالونو څخه د اوچتې خندا سلامۍ ورته کولې، «بئئئه-بئئئه!» څلور ســوه او یو اتیا پســونه او څو وزې مو په دغه ورځ کلا ته د ننه کړې او دې د شپاږسو ورځو له پاره د غوښې د ورځنۍ ځېرې درې په څلورمه برخه راته برابره کړه... په درېیمه ورځ یو جاسوس کلا ته راغې او ویې ویل کله چې اکبرخان خبر شــو چې مورډ یې پســونه وړي دي، دومره ځانځناک شــو چې خپل سړي یې له وېرې نه شوی ورنږدې کېدی.»[۴۵]

له دې څخه لږ وخت وروســته، اکبرخان یو ډېر ســخت زیان وګالــو. نومورډ ټوله ورځ په کلا باندې د یو برید مشــري وکړه او ماښــام بېرته کمپ ته لاړ چې د خاجراني Khajrani قبیلې یوې ډلې ته چې ده ته د چوپړ له پاره راغلي وو، ســټړي مشې ورکړي. د هغه راپورونو پر بنسټ چې له انګرېزانو سره یو خواخوږي افغان قومي مشر انګرېزانو ته ورکړي وو:

وروســته له دې چې له نویو راغلو خلکو ســره یې ســټړي مشې وکړل، ســردار اکبرخان چې ټوله ورځ یې څه نه وو خوړلي څو کامه ځنک ته شــو چې ورته راوړې ډوډۍ وخوري او د برید په موخه د جلال اباد دفاعي لیکو ته د خاجرانیو نږدې کېدل وکوري. نومورډ چېرته چې ولاړ و، د یوه دوه میله ټوپک پر ګولۍ سخت ټپي شــو. کولۍ یې د مټ په غوښې برخې ولکېده او له ســینې څخه یې تېره شــوه. د ده د ســرتېرو روحیه ډېره ټیټه شــوه. دوه کســه ونیول او په دې کړنې تورن شــول. یو له دوی څخه د شــاه شــجاع پېش خدمت و. دوی ویل چې ټوپک په تېروتنه خلاص شــو. ســردار په خپل ځای کې پروت و او پرته له محمد شــاه خان غلزي [خپل خســر یې] بل هېڅوک نه ور پرېښودل کېدل... [۴۶]

ټولو افغان سرچینو دغه پېښه د هدفي وژنې یوه هڅه ګڼلې. میرزا عطا د داسې ګنګوســو راپور ورکړی چې په دې کې د انګرېزانو لاس و. ده لیکلي: «جنرال ســېل بې ګټې له هر راز وســیلې څخه په کار اخیســتنې غوښــتل چې ســردار له خپل مورچل څخه وشــړي، خو په پای کې په دې بریالی شــو چې د ســردار یو اعتباري شــخصــي چوپړیال ته دوه لکه روپۍ ورکړي چې ســردار ووژني. دغه بدبخته خپل ایمان او عزت د پیســو په بدل کې خرڅ کړل او یو فرصــت ته تم و چې سردار وولي. که څه هم اکبر خان په ګولۍ ټپي شو، خو خدای وساتو او مړ نه شو.»[۴۷]

خو ډېرو کتونکو سدوزیو ته ګوته نیوله. د فیض محمد د لیکنو پر بنسټ:

ځینې حاضرینو دغه ناشکره سړی چې اکبرخان یې ټپي کړ، سمدلاسه ونیو او وروسته له دې چې د اکبر خان په تپ پټې ولګول شوې، ده ته یې راوست. اکبرخان نومورډ وترټلو او د وچې پوښتنه یې ترې وکړه. نومورډ پښېماني څرګنده کړه، ځمکه یې مچې کړه او د شاه شجاع یو لیک یې راوایســت چې په کې د اکبر د وژنې په بدل کې یې د ۵۰۰۰۰ روپیو ژمنه ورته کړې وه. ده دا هم وویل چې شــاه شجاع او انګرېزانو ۲۵۰۰۰ روپې مخکې تر مخکې ورکړې وې او پاتې ۲۵۰۰۰ روپې به وروســته د اکبرخان له وژنې ورکړي. ســردار د شــجاع لیک ځان سره وساتو او لکه څنګه چې دغه سړي رښتیا وویل، سردار وښــلو، خو غازیانو دی او ملګری یې چې په دغه دسیســه کې

* draw bridge داسې پل دی چې یوه خوا یې پورته کېږي څو له لاندې یې غټې بېړۍ تېرې شي او په پخوا وختونو کې د هغه کلاوو په دېوال کې به همداسې پل جوړ شــو چې څلورو خواوو ته یې د دېوالونو ښېخ ته خندقونه کیندل شــوي وو څو دښمن کلا ته د ننوتلو لاره ونه لري. د دغه پل هغه ســر به په رسیو ترل شــوی و چې د خندق په بله غاړه کې و. کله به چې د کلا اوســېدونکو د خطر احســاس وکړ، د پله دغه ســر به یې پورته کړ؛ نو پل به د کلا له دېوال سره داسې ودرېد لکه دروازه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره شریک و، ونیول او دواړه یې ووژل.[۴۸]

د هغه راپورونو پر بنسټ چې اسیرانو ته د دوی نیوونکو ورکړي، داسې برېښي چې دغه ممکنه هدفي وژونکی ژوندی کباب کړل شو.[۴۹]

کله چې د مارچ میاشت په اپریل بدله شوه، یوازې اکبر تر فشار لاندې نه و. په کابل کې د شاه شجاع نوی ائتلاف اوس تر کواښ لاندې و ځکه چې د ده دوه نویو ور اوښتیو متحدینو، امین الله خان لوکری او نواب زمان خان، دواړو د واک او د ښار په نورو سرچینو د کنټرول ځنګلې وهلې. د مارچ په نیمایي که د دوی سړیو د ضرابخانې او د ګمرک له اداري ځخه د مالیو د اخیستلو د حق په سر په واټونو کې وسلوالې نښتې وکړې.[۵۰]

بله ډېره ګواښوونکې خبره دا وه چې د اکبرخان د وسلوال جهاد د نارې له وجې اوس د مسلمانانو د مشر په توګه، د شاه شجاع اعتبار تر پوښتنې لاندې و. په دې اړه فیض محمد لیکلي:

اکبرخان شاوخوا سیمو ته لیکونه ولیکل چې دغه پیغام خلکو ته ورسوي: «که چېرې شاه له مسلمانانو سره په صداقت چلېږي، د انګرېزانو سره مینه نه لري او ستاسې په کټه د دولت او مذهب چارې مخته وړي؛ نو تاسې غږ ورباندې وکړئ چې جهاد اعلان کړي چې مور ټول یو موتی پر انګرېزانو برید وکړو او د دوی له شتون ځخه دغه هېواد خلاص کړو.» سردار په دوامداره توګه په خلکو باندې تر هغه وخته د جهاد غږ وکړ تر څو چې د ده په دستور عالمانو او د دوی زده کوونکو د اولیاوو له زیارتونو ځخه قرانونه په سر کېښودل او کلي په کلي، باندې په باندې خلکو ته ورغلل او له ملا امامانو او مؤذنانو ځخه یې وغوښتل چې خلک جهاد ته وهڅوي؛ نو د خلکو وړې او لوېې ډلې د شاه د مانۍ دروازو مخې ته راغونډې شوې او ده ته یې چیغې وهلې چې د جهاد اعلان وکړي. دوی به په اوچت غږ وویل: «راځئ چې انګرېزان له دغه هېواد ځخه وباسو.»[۵۱]

دغه کړنو شاه په ډېر سخت موقف کې پرېښود. په عامه توګه، نوموړی دې ته اړ ایستل شو چې له خپلو انګرېز ملاتړو ځخه لاس واخلي او په دربار کې د کافرانو د نابودولو اعلان وکړي،[۵۲] خو په خصوصي توګه، ده تر اوسه ځان د انګرېزانو د احسان پوروړی احساساوه او په دې باور و چې د بارکزیو د ماتولو له پاره د دوی مرستې ته اړتیا لري؛ نو له همدې کبله یې مککړېکر ته یو لړ لیکونه ولېږل او زارۍ یې ورته کولې چې ژرترژره کابل ته انګرېز عسکر ورولېږي او په ډېرېدونکې ناچارۍ یې دا پوښتنه هم کوله چې عسکر به څه وخت ورورسېږي. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت له پرېکړې ځخه ځان تېرولو. ده به ژمنې کولې چې انګرېزانو ته ځري ورلېږي چې دوی ودومارې چې په خپله خوښه دغه هېواد پرېږدي، خو په حقیقت کې یې انګرېزانو ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکولو. لمړی یې خپل منشي، عنایت الله خان بامیزی، بیا یې خپل شخصي چوپړیال، دین محمدخان انګرېزانو ته ولېږه. درېیم ځل یې په پته دوی ته ولیکل: «څرنګه د دغه دسیسه جوړونکو او درغلګرو بارکزیو او پارېدلو کابلیانو له فشار ځخه ځان خلاص کړو؟» مککړېکر بېرته په ځواب کې ورته ولیکل چې اعلحضرت دې دوه نورې اونۍ په کابل کې ځان ټینګ کړي ځکه چې له پېښور ځخه مرسته راروانه ده. اعلحضرت په پرله پسې پلمو دوه نورې میاشتې تېرې کړې، خو کومه مرسته ور ونه رسېده.[۵۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شجاع تېر ته په کتو سره، له انګرېزانو سره د ده په خواخوږۍ تر اوسه په پراخه کچه په کابل کې شک کېده او ډېر مشران په سمه په دې باور وو چې دی خپلې اصلي موخې پټوي. په سراج التواریخ کې راغلي: «لکه څنګه چې شاه ځندېمن عمل کولو، بارکزیو عوامو ته ویل: «شاه شجاع د انګرېزانو مینه وال دی. د ده په داسې خبرو مه غولېږئ چې له عمل سره یې په تکر کې دي. که دا خبره رښتیا نه وي؛ نو ولې تراوسه جلال اباد ته نه دی تللی او له هغه اسنادو سره سم چې ده انګرېزانو ته ورلېږلي، ولې دوی تر اوسه نه دي وتلي.»»[۵۴] په داسې حال کې چې د مارچ میاشت وراندې روانه وه او په جلال اباد کې د اکبرخان د زړورتیا کیسې په کابل کې خورېدې، د شجاع د اصلي متحد نایب امین الله خان لوګري په کډون، ډېرو ملاتړو یې ده ته ټینګار کولو چې سمدلاسه جلال اباد ته په تګ سره خپله ژمنتیا وښیي او یا لږترلږه په خپل استازیتوب، خپل یو زوی هلته ولېږي.[۵۵]

دا چې شجاع اوس د پاڼ او پرانک تر منځ ایسار شوی و او نه یې غوښتل چې انګرېزانو ته بې اعتباره شي؛ نومورې یو شمېر مشرانو ته رشوت ورکړ چې له ده څخه پرته لاړ شي. د مارچ په دویمه شهزاده تیمور ته امر وشو چې جلال اباد ته لاړ شي، خو دی د خرد کابل له خولې، بت خاک څخه وراندې لاړ نه شو.[۵۶] د مارچ په اتلسمه، امین الله او نور بارکزي په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل او د خلکو په شتون کې یې پر نومورې غږ وکړ چې له کلا څخه راووځي او د یو ۸۰۰۰ کسیز پوځ مشري وکړي چې د کافرانو پر ضد جګړه کې له اکبرخان سره یو ځای شي.[۵۷] مولانا حمید کشمیري د شجاع دوه مخې پالیسي د اکبرخان له زړورې جګړې سره پرتله کړې:

یوه ورځ یوه ډله مشرانو او جنرالانو
د شجاع د دربار کتنخونې ته لاره ومونده
دوی ورته وویل: «اې نوموره پاچا!»
ته څه غواړې وکړې؟ مور ته ووایه!
ته شاهي ځوکۍ په خپل واک کې لرې
ځکه چې ستا په چوپړ کې مور په خپله ژمنه ټینګ ولاړ یو
مور باور درلود چې ته به له هېواد څخه دفاع وکړې
چې ته به پر قانون عمل او د قانون ساتنه وکړې
نو راته ووایه چې اکبر څه ناروا کړې
چې تا د ده د تباهۍ له پاره ملا تړلې
پرته له دې چې ته یې د دغه خاورې پاچا کړې
او شیطاني ځواکونه یې ګود او مات کړل
د دې پر ځای چې هغه ته اوچت مقام ورکړې
ته هڅه کوې چې ښکته یې وغورځوې
تا د ده د وژلو دنده یو چا ته سپارلې
خاصو سړیو او بې ایمانه ځناورو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپه او ورځ د خپل قلم سولوې
زمونږ دښمنانو ته لیکونه لیکې؟[۵۸]

د اپریل په څلورم پر شـــاه باندې فشـــار نور هم هغه وخت ډېر شـــو چې د کابل د علماوو مشـــر میر حاجي، په دې وروسـتیو کې د وژل شـوي میرمسـجدي ورور هم د جهاد له نارې سـره یو ځای شـو او د جمعې د لمانځه په وعظ کې یې شجاع د کفارو پر ضد د اسلامي پوځ مشرۍ ته وسکونډو. موهن لال د میرحاجي په هکله لیکلي: «خاین او ریاکاره میر حاجي د جلال اباد په لاره کې خپمه ودرولـه او تبلیغیان یې ښـــار ته ولېږل چې مذهبي جګړې ته د ده د تګ اعلان وکړي او دا تبلیغ کړي چې هر هغه مسلمان چې له ده سره نه یو ځای کېږي، کافر به وګڼل شي.»[۵۹] او هراتي لیکلي: «بیا یې د ځنګلي فقیرانو یو اوږد لاړیون د جلال اباد په لور روان کړ. دوی د جګړې جنډې، قران شـــریفونه، له زیارتونو څخه ســـپېڅلي توکي ځان ســره لېږدول او په پراخه لاړیون کې یې مذهبي شـعارونه ورکول. دا کېدای شـوی د ځان له پاره د میرحاجي یوازې او یوازې سیاسي ګټه اخیسـتنه وه، خو اعلحضـرت پوه شـو چې که چېرې له دوی سـره لاړ نه شي، یو نوی بغاوت به په کابل کې پیل شي.»[۶۰]

وضـعیت اوس ډېر کړکېچن و. په دغه شـپه، نواب زمان خان د یوه مهر شـوي قران سـره خپله ښـځه مانۍ ته ولېږله چې شـجاع ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکړي. «د نومورې ښـــځې شـــاه شـجاع ته زارۍ وکړې چې پرته له وېرې له بارکزیو ســره جلال اباد ته لاړ شـي او د دې مېرې به دغه داعیې ته وده ورکړي او د یو وفادار چوپړیال په څېر به د اعلحضـرت تر څنګ ودرېږي. د میرحاجي نارې ته په پام سره او د ټولو مشرانو ټینګار ته په کتو سره، شاه بلاخره دې ته اړ شو چې خپله خپمه ولېږي او له دوی سره جلال اباد ته لاړ شي.»[۶۱]

د جګړې شـاهي خپمه په سـیاسـنک کې د جلال اباد په لاره ووهل شـوه. اندښـمن موهن لال لیکلي: «زه کابو هېڅ باور نه کوم چې دی به جلال اباد ته کوم وخت روان شي او که داسې وکړي بارکزي به یې یا ږوند او یا ووژني.»[۶۲] شاه یو بله اونۍ په بالاحصـار کې سـودایي پاتې شـو چې جنرال پالک به وتوانېږي چې خپل پوځ له خیبر څخه دې لوري ته راواړوي. نومورې په ناچارۍ مککړېکر ته لیکلي: «اوس کابو یوه میاشت کېږي چې جلال اباد ته مې د عسکرو لېږل ځنډولي، خو په دغه وخت کې مې سـتا څخه هېڅ لیک ترلاسـه نه کړ. زه سـتا د نیت په هکله کابو هېڅ نه پوهېږم. که انګرېز عسـکر په راتلونکو لسـو، پنځلسـو ورځو کې راورسـېږي، ښـه به وي، خو هرځومره چې ژر راشي دومره به ښـه وي او که چېرې را ونه رسـېږي، څه باید وکړل شي؟ دا داسې موضوع نه ده چې عادي چلند ورسـره وشي. هر څه چې ته د مشورې وړ ګڼې، ما ته یې په سـاده ښه ولیکه چې سم پرې پوه شم او په اړه یې تابیا ونیسم.» نومورې زیاته کړې: «سـتا له لاسـه ما د ټولو محمدیانو په منځ کې خپل ګرانښـت له لاسـه ورکړ، خو ته لا تر اوسـه په دې نه یې پوه شـوی. هیله کوم ځان پوه کړه. دوی وایي چې زه غواړم رښـتیني ایمان له منځه یوسم. دا د ژوند او مرګ موضوع ده... خدایه، ته مې وساته.»[۶۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو تورن جنرال جورج پالک د بیړې سړی نه و. ده په ډېر پام په پلان جوړونه او په ډېر دقیق لوجستیک کې نوم درلود. د جنورۍ په میاشت کې د کابل پوځ ټولوژنې ته په کتو سره، نوموړي هوډ درلود چې دې ته به اړ نه کړل شي چې حتی یوه شېبه هم مخکې له دې چې بشپړ تیاری ونه لري خوځېدل پیل کړي. په دې هکله، په کلکته کې اعلی سر قوماندان سېر جسپر نېکلس Jasper Nicholls د ده تر شا ولاړ و او لندن ته یې ولیکل: «ډېره ښه ده چې د کمپنۍ د پوځ یو متین او پامیالی افسر قوماندە په لاس کې ولري. هره هغه بېړنۍ کړنه چې یو جنرال یې د نومورتوب له پاره کوي، تر ټولو بد اغېز به ولري.»[۶۴]

پالک د فبروری په پنځمه پېښور ته ورسېد. دلته د پوځ روحیه ډېره ټیټه او ډېر سپاهیان په روغتون کې بستر پراته وو. ۱۸۰۰ کسان د ناروغۍ په نوملړ کې لیکل شوي وو. همدارنګه په شاتګ کې د ژوندي پاتې یخنۍ سویو سپاهیانو نرۍ لیکه ګوډ او ماته پېښور ته رارسېده. دوی به د ماتې د بېړ او د افسرانو په اړه چې دوی یې یوازې پرېښې وو کیسې کولې؛ نو فضا په چټکۍ بغاوتي شوې وه. پالک پوه و چې دغه ناراضتیا باید له منځه یوسي؛ نو سمدلاسه یې سپاهیانو ته ډاډګېرنه پیل کړه. د ده لمړنۍ کړنه سپاهیانو ته د وړیو لاس ماغو او اوړدو جورابو ورکړه وه چې له یخنۍ څخه یې وساتي. نوموړي نېکلس ته لیکلي: «زه باید په وار وار د دوی د لیدنې له پاره روغتون ته لاړ شم او په هره وسیله د دوی په هوساینه کې ډېروالی راولم، دوی ته باید دا وښیم چې زه ناټ ورسره لرم.» دومره وخت نه و تېر چې د ناروغانو شمېر ورځ تر بلې ټیټېده او په ښکاره په کمپ کې فضا مخ په ښه کېدو وه.

په راتلونکو دوو میاشتو کې نورې لواوې او د اکمالاتو واګونونه راورسېدل. پالک کرار کرار خپله قوا راټولوله. هر ماښام به پر اس سپور شو او په لرکوت کې به یې هغه منظمې دفاعي لیکې او سنګرونه کتل چې افریدیو په خیبر کې د انګرېزانو د پرمختګ د مخنیوي په موخه جوړول. ده دا محاسبه کړې وه چې ۲۷۵۰۰۰ ګولیو ته اړتیا وه چې د پوځ هر کس ته ۲۰۰ ورسېږي او دا ټول د مارچ په نیمایي کې ورته راورسېدل. نوموړی د اوښبونو د تېښتې له وجې دوې نورې اونۍ وځنډېدې چې پوځ یې بېرته د لېږد وړتیا پیدا کړي. له فېروز پور څخه یې د اسوالو د یوې بلې لوا او یو شمېر د اسونو نور توپونه هم راوغوښتل. په عین وخت کې یې په ډېرېدونکې توګه ناچاره سېل ته په جلال اباد کې ولیکل: «ستا وضعیت هېڅ کله زما له پامه نه دی غورځېدلی ... زه یوازې د اړتیا له کبله تراوسه دلته پاتې یم؛ نو ځکه له تا څخه هیله کوم چې پرته له هېڅ اړنګه ما ته ووایې چې تر کومې ورځې مقاومت کولی شې.» سېل په ځواب کې د وریجو په اوبو کې، چې یوازې له ایودین iodine څخه په کار اخیستنې شکاره کېدل، ورته ولیکل چې مالګینه غوښه یې د اپریل په څلورم خلاصېږي.[۶۵]

بلاخره اوښان، د اسوالو لوا او توپخانه د مارچ په ۲۹ مه راورسېدل. په دغه شېبه پالک امر وکړ چې کمپ دې پرېښودل شي او هر څه دې د خیبر په خوله کې د جمرود کلا ته ولېږدول شي. یوه اونۍ وروسته، د اپریل په پنځم، د سهار په درېیو بجو یې خپلو عسکرو ته امر وکړ چې په درې ډلو ووېشل شي او په تیاره کې په چوپتیا د خیبر د لوړو په لور تګ پیل کړي. له لمر ختو سره، افریدیانو ولیدل چې د پالک سپاهیان د دوی له سنګرونو څخه پاس د لوړو دواړه خواوې نیولې. په برېځ کې قبایلو خپل په دقت جوړ شوي سنګرونه پرېښودل او په بېړه یې شاتګ ته مخ کړ. د ماسپښین په دوو بجو د پالک منځنۍ ډلې د علي مسجد کلا نیولې وه او بیا په ډلو وېشل شوي وو او دې ته چمتو وو چې د جلال اباد مرستې ته روان شي.[۶۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه سهار چې د پالک سپاهیان د خیبر په لوړو کې روان وو، شاه شجاع بلاخره له خپلو انګریزي متحدینو څخه لاسونه مینځلي وو. ده چې له مککړېګر څخه د خپل وروستي بې اسرې لیک ځواب ترلاسه نه کړ، اوس یې بله چاره نه لرله پرته له دې چې په کلا کې له خپلې سرپناه څخه ووځي او د جلال اباد په لور روان شي.

ده یوه بې خوبه شپه تېره کړه. «ښکته پورته ناارامه ګامونه یې اخیستل، خدای یې یادولو، او په وار وار یې له خپل خواجه چوپړیال څخه د وخت پوښتنه کوله.» بیا یې اودس وکړ، له خپلو ښځو سره یې خدای په اماني وکړه او له خپلو پاتو الماسو، یاقوتو او ملغلرو یې کوچنۍ غوټه جوړه کړه. «د سپېدو په لمړیو شېبو کې یې دوه رکعته سنت لمونځ په خپل محرم هستوګنځي کې وکړ او غوښتل یې چې دوه رکعته فرض لمونځ د سیاسنګ په کمپ کې وکړي. دی په خپله ډولۍ کې کښېناست او ډولۍ وړونکو ته یې ټینګار وکړ چې چټک لاړ شي چې لمونځ قضا نه شي. اعلحضرت یوازې لږ شمېر چوپړیالانو بدرګه کولو.»[۶۷]

د نومبر د دویمې راهیسې کله چې بغاوت پیل شو، تېره ورځ چې د اپریل څلورمه نېټه وه، شاه شجاع د لمړي ځل له پاره له بالاحصار څخه ووت. دی خپلې خېمې ته د سیاسنګ په لور روان شو او هلته یې عسکر معاینه کړل او د کابل اشرافیانو سره یې کتنه وکړه. په دغه ناسته کې یې په رسمي توګه جلال اباد ته خپل تګ اعلان کړ او تر بېرته راتګ پورې یې خپل ګران زوی شهزاده شاپور په کابل کې خپل ولیعهد وګمارو او نصرالله چې د امین الله خان لوګري مشر زوی و، د شاپور لنډمهاله لوی وزیر وټاکه. د میرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «پاچا له څان سره ۲۰۰۰۰۰ روپۍ او یو شمېر دوه بره شالونه راوړي وو چې د کابل مشرانو ته یې د دوی له منصب او موقف سره سم ډالۍ کړي. د شاه په څانګړې توګه امین الله خان لوګری ډېر خوښ و ځکه چې د ده تر ټولو نږدې همرازه شوی و. بیا، له خپل زوی سره په ډولۍ کې کښېناست او بېرته بالاحصار ته لاړ چې خپله وروستۍ شپه له خپلې کورنۍ سره تېره کړي.»[۶۸]

خو شاه شجاع په دې نه پوهېده چې د ټولو په حضور کې امین الله خان ته د اعزاز ورکړه د ده د بل متحد، نواب زمان خان د قصدي سپکاوي تعبیر وګرځېد. نایب امین الله خان او نواب زمان خان له یو بل سره کابو هېڅ خبرې نه کولې او اوس په سیاسنګ کې د ټولو پر وړاندې له امین الله سره د شاه صمیمیت ښودنې، د نواب په کمپ کې لوی سپکاوی رامنځته کړ په داسې حال کې چې دی د امین الله په پرتله له ډېرې لویې کورنۍ څخه و. میرزا عطا په دې هکله لیکلي :

زمان خان یو لوی سړی و او ډېر جنګیالي یې درلودل حال دا چې امین الله خان په دې وروستیو کې یوازې یو د ده له چوپړیالانو څخه و. د سیاسنګ په دربار کې، نواب زمان خان او نورو هغه مشرانو ته چې امیر دوست محمد خان ته نږدې وو، اعزازي چېنې ورنه کړل شوې او د شاه په خوښۍ او پاملرنه کې ډېر نادیده وکنډل شول. د بخت دغه بدلېدنه په نواب ښه ونه لګېده. که چېرې شاه په مساوي توګه دوی ته د اعزاز په سترګه کتلي وای، کېدی شوای چې د دوی پټ اختلاف د ډېرېدو پر ځای لږ شوی وای، خو په داسې حال کې چې نواب او ملګري یې له ډېرې غوسې خوټېدل، پاچا یې پام ورته ونه کړ.

د زمان خان مشر زوی، شجاع الدوله تر ټولو ډېر خپه و. پر نوموړي باندې دغه نوم د ده پلار بللي [شاه شجاع] اېښی و چې په زېرېدنه کې یې هم حاضر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع الدوله، چې د زړور او یا اتل مانا ورکوي او دغه نوم د ده په شخصیت اغېز کړی و، خپل پلار ته داسې سر وټکاوه: «امین الله خان لوکری زمور چوپړیال و او اوس نورو کوچنیو مشـــرانو چې په ټولنه کې دومره نفوذ نه لري، د پاچا ټوله پاملرنه او لورینه ځانته اړولې او ټولې اعزازي څوکۍ دوی ته ورکړل شوې دي. په عین وخت کې، مور ته هېڅ پام نه کېږي. تاج او پاچاهی ته زمور ټول چوپړونه او قربانی هېرې شوې. مور په وچو شوندو ګورو چې مور ته یو کور ودانی نه ویل کېږي، خو د نورو ستاینې کېږي. که زه یې توان پیدا کړم، پاچا به ووژنم.» که څه هم پلار یې ورته وویل چې اوس د دې خبرو وخت نه دی او باید د انګرېزانو پر ضـد جګړې ته پام واړول شي، خو دغه هلک د پلار خبرو ته هېڅ پام ونه کړ او د یوه غلچکي برید پلان یې جور کړ چې هغه وخت یې ترسره کړي کله چې شاه له کلا څخه د کمپ په لور روان شي. له سـپېدو څخه مخکې، دی له پنځلسـو وسـلوالو سـره تر هغه پټ ناسـت و چې د بدرګې شـاهي اسواله ډله رانږدې شوه.

کله چې د شاه شجاع ډله له بالاحصار څخه په کږو وږو لاره روانه شوه، د نواب زوی راښکاره شو او د خپل پلار بللې په ډولۍ یې غږ وکړ. د ډولۍ ورونکي ودرېدل او ډولۍ یې پر ځمکه کېښـــوده. شـــاه له پردې څخه بهر وکتل او په دغه شـېبه کې تم وسـلوال ډز وکړ. په وینو ککړ شـاه شـجاع له ډولۍ څخه راووت او په نګوښـېدو یې هڅه کوله چې له پټیو څخه تېر شـي. یو له هدفې وژونکو څخه چې د تېښـتې په حال کې و، شـاه شـجاع ولید او په خپل ګمارونکي یې چیغه وکړه چې ختم یې کړي؛ نو شجاع الدوله ورپسـې روان شـو او پر پرېوتلې پاچا یې ټوپ کړ. په داسـې حال کې چې په بې رحمۍ یې په توره وهلو، دغه چیغې یې ورباندې کولې: «همدا اوس هغه اعزازي چپنه راکړه!» ده له مړه پاچا څخه کاڼې، د سرو زرو وښې، کمر بند او توره واخیستل - دې ټولو د یو میلیون روپیو ارزښت درلود - د پاچا نرمه تنه چې د وړیو نرمو بخملي بالښـتونو ته زېرېدلې وه، اوس له پښـو څخه نیول شـوې او په کنډ او کپړ او ډبرینه ځمکه خندق ته کش کړل شوه.[۶۹] هراتي په تبصره کې لیکي:

دغه بې عیبه پاچا د دوه لمونځونو په منځ کې شـهید کړل شـــو. په خپلو ســهارنیو دعاوو کې یې د خدای ســپېځلی نوم په وار وار واخیسـت، خو قاتلینو ابدې جزا ترلاسه کړه! شهنواز چې د شاه یو چوپړیال و د مقاومت هڅه وکړه او دوه هدفې وژونکي یې ټپي کړل. بیا چې کله پوه شـــو چې ســـاحه کې اوس څوک نه وو او د کانو غوټه هلته پرته وه، غوټې ته یې لاس کړ او د کلا په لور یې منډه کړې. دغه غوټه یې په دې نیت د یو زاړه دېوال په یوه چوله کې پټه کړه چې وروســـته یې خرڅه کړي، خو دی په دې کار کې ولیدل شـــو، او دغه غوټه د شجاع د وژونکي او د هغه پلار، نواب زمان خان لاسته ولوېده.

افسـوس دغه سـلطان ته چې یو وخت یې د شـاهي باغ په لارو کې ګامونه اخیسـتل، خو هېڅ کله یې د خپلو هیلو او موخو کلان ونه شکول او پر ځای یې، په وینو او دوړو کې پرېوت او مړی یې پرته له دې چې ښخ شي په ډاک پروت و. دی د سفر میاشتې په درویشتمه مړ شـــو او خپل تل پاتې هســـتوګنځی یې په جنت کې ځانته جور کړ. «ځکه چې مور د خدای بنده ګان یو او ده ته به مور بېرته ورځو.»[۷۰]

شهزاده شاپور سمدلاسه بالاحصار ته لاړ چې د شاهي ښځو او ماشومانو ساتنه وکړي. د پلار مړی یې څلورویشت سـاعته د وژنې په ځای کې پروت و. سـدوزیو د کلا دروازه بنده کړه او د ړانده زمان خان په مشـرۍ سـره راغوند شـــول. په داســې وخت کې چې دوی د یوې ســتراتیژۍ په جوړولو بوخت وو چې خپل موقف وســـاتي او له قاتلینو څخه غچ واخلي، «بارکزیو په خوښـــۍ د مبارکۍ چیغې وهلې او میرحاجي چې جهاد یې پلمه کړی و، له خپلو جنډو سـره سـمدلاسـه راوګرځېد او داسـې اعلان یې وکړ: «مور لوی صاحب [شاه شجاع] ولېږه چې له کوچني صاحب

(c) ketabton.com: The Digital Library

[مېکناتن] سره یو ځای شي.» ټولو یو بل ته مبارکۍ ورکولې او داسې یې ویل: «اوس مو د کافرو بهرنیانو ریښې له هېواد څخه وایستلې.»»[۷۱]

یوازې یو سړي دا خپله دنده وګڼله چې د شاه شجاع مړي ته ورشي. دا سړی د شاه شجاع سقاو، مهترجان خان اسحاقزی و چې په لودیانه کې یې په تبعید کې د شاه شجاع ملتیا کړې وه. دی په همغه شپه ناوخته د شجاع مړي ته ورغی او ورسره پاتې شو چې له ټوټې ټوټې کولو څخه یې وساتي. سهار ته، ده او د شاه یو بل چوپړیال، عظیم ګل خان چې د عرض بیګي دنده یې لرله، د شاه مړی د خښولو له پاره چمتو کړ. دوی دواړو یوازې د ده د وژنې ځای ته څېرمه په یو نړېدلي جومات کې یو تښلی قبر وکیندلو او هلته یې ښخ کړ. د قبر پر سر یې د ده ډولۍ کېښوده. دوی په هغه ځای کې هم تیږې غونډې کېښودې چېرته چې وژل شوی و.

د همغه دوبي په پای کې،په وینو ککړه ډولۍ او تیږې تر اوسه په هغه ځای کې شته وې چېرته چې د شاه دوه وفادارو چوپړیالانو پرېښې وې.[۷۲]

د شلمې پیړۍ په پیل کې، تاریخپوه فیض محمد ته ویل شوي وو چې وروسته شاه شجاع د خپل پلار، تیمورشاه په ښایسته مغول ډوله مقبره کې ښخ کړل شو. همداسې به وي او دا شونې ده چې د مقبرې په تلخونه کې له درې قبرونو څخه یو د ده وي، خو که دا رښتیا وي، د نومورې قبر نښه شوی نه دی او څه نه دي پرې لیکل شوي چې دا د شاه موقف په نني افغانستان کې ښیي.

حتی د شاه شجاع په خپل دوران کې، د دغه دوو قبیلو ترمنځ د شخړو په اړه د بریال بارکزیو اند په هغه بڼه اغېز اچولی چې افغانانو د جګړې په اړه لیکنې کړې دي، ځکه چې دوی لږ تر لږه د هغه شاعرانو ملاتړي او خواخوږي وو چې دغه لیکنې یې کولې. د ببلګې په توګه، مولانا حمید کشمیري د شجاع د وژونکي په خوله کې دغه وینا اچوي چې د شاه په ځانکندن کې په چیغو ورته وایي: «اې بې رحمه مستبده! ته څه وخت شاه وې چې ځانته شاه وایې؟» او بیا زیاتوي:

دغه هېواد چې تا ته یې د شاه لقب درکړ
تا د ورانۍ سیوری پرې واچاوه او ویجاړ دې کړ
لکه لېونی پیل داسې نېشه وې
تا پرنګي ځواکونه وهڅول او مرسته دې ورسره وکړه
په کابل او غزني ناتار راغی
د ظلم لاس هر کور ته ورسېد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا د اسلام خاوره د کفارو په خاوره بدله کړه
تا د کفر بازار سېکمن او ځواکمن کړ
ستا ظاهري ښه لکه په مکه کې د یوه حاجي ده
خو په باطن کې د مسلمانانو د وینې تږی یې
تا زما ډېر ورونه ووژل
او ته وایې چې زه تا وژنم؟
زه له قانون سره سم د غچ وینې وباسم
ستا د ستونې په وینو به تا ومینځم چې له وینو پاک شې[۷۳]

دا په یقین سره رښتیا دي چې شاه عیبونه لرل او د قضاوت او ارزونې ډېرې غلطۍ یې وکړې. هغه په جګړه کې کابو هېڅ اغېزمن مشر نه و او د پاچاهۍ په ټول دوران کې، د ده غرور او ځان لوړ کښې ډېر باالقوه ملاتړي ورځخه پردي کړل. لکه څنګه چې ویلیم فریزر وروسته له دې چې شاه شجاع په لمړي ځل د انګرېزي هند له پولې په ۱۸۱۶ کال کې تېر شو، لیکلي: «بې ارنګه، دی په خپلو غوښتنو او تمو کې له بریده وتلی شاهانه و.»[۷۴] د شجاع دغه د برم او پرتم شاهانه نظر د تیموریانو له سلطنت ځخه سرچینه اخیستې وه: نوموړي په ۱۸۳۴ کال کې لارډ بېنټېنک Lord Bentinck ته لیکلي و چې دی باور لري چې «د خدای د ځانګړې ساتنې لاندې دی».[۷۵]
خو له ټولو دغه نیمګړتیاوو سره سره، شجاع یو د پام وړ سړی و: د ډېرې پوهې خاوند، هوښیار، هوډمن او په عزم کې تر ټولو ډېر نه ماتېدونکی و. د خپل ژوند په بهیر کې یې په وار وار ډېرې بدمرغۍ وزغملې چې وجې یې ډېرې وخت د ده له کنټرول ځخه وتلې وې، خو دی هېڅ کله ناخوالو ته تسلیم نه شو او نه یې ناهیلی ته مخ کړ. نوموړي په خپله ځوانۍ کې، کله چې ورور یې خلع قدرت او ړوند کړل شو او دی په تېښته کې و، داسې لیکلي: «کله چې له سختیو سره مخ شوې، هیلې له لاسه مه ورکوه، تورې وربځې ډېر ژر رنه باران ته لاره ورکوي.»[۷۶] د ده په ټول ژوند کې دغه خوشبیني ده ته قوت ورکړی و. کتونکو، حتی په ډېرو خرابو حالاتو کې په وار وار د ده د «ظرافت او درنښت» یادونه کړې.[۷۷] انګرېزانو، دی ناکاره او بې اغېزې بللو او برنز په ځانګړې توګه مسخرې وربانديې کولې او ویل یې نوموړی داسې یو سړی دی چې د خپلو نیکونو سلطنت یې بایلود، خو کله چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشت کې د پاڅون کړکېچنې شېبې راغلې، شجاع یوازینی کس و چې د پاڅون پر وړاندی یې یو اغېزمن ځواب وړاندې کړ. همدارنګه، نوموړی یوازینی سړی و چې د برنز د ژغورنې هڅه یې وکړه که څه هم برنز تل هڅه کوله چې نوموړی سپک کړي.
شاه شجاع تل په غیر معمولي توګه خپلو متحدینو ته په درنښت وفادار او خپلو ټرونونو او هوکړو ته په داسې سیمه کې صادق و چې په دې دواړو کې یې ښه نوم نه درلود؛ نو ځکه نوموړي هېڅ کله بارکزي له دې کبله ونه ښېل چې هغه جوړښت یې مات کړ چې د ده د نیکه، احمدشاه ابدالي او د دوست محمد خان د نیکه، حاجي جمال خان تر منځ شوی و او هغه دا چې سدوزي به پاچاهي کوي او بارکزي به د دوی وفاداره چوپړیالان وي. ده خپل ځانته د ډېر باکلتوره پارسي ژبو صفویانو او تیموریانو د تمدن د رښتیني وارث په سترګه کتل او په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باندې ډېر پوهان لکه مونټ ستورټ چې په ۱۸۰۹ کال کې یې د شجاع په دربار کې وخت تېر کړی و، په ډېره حیرانتیا پوه شوي وو. د خپلې پاچاهۍ په اړه د ده لیدلوری یو شاته پاتې غرنی او په انزوا کې سلطنت نه بلکې داسې یو سلطنت و چې له نړۍ سره په اتحادونو تړلی او د عام پارسي تمدن په وسیله د سیمې له نورو هېوادونو سره له دیپلوماتیکي، کلتوري او وټه ییز اړخه وحدت ولري. په خواشینۍ سره، دغه لیدلوري ته حتی نن هم د رسېدو نښې نه لیدل کېږي که څه هم دغه نظریه هېڅ کله په بشپړ ډول مړه شوې نه ده.

د شجاع واکمني خپلو تېروتنو نسکوره نه کړه، بلکې په افغانستان باندې د یرغل او اشغال له ناوړین څخه ډکې غلطې اداري چې مشري یې اکلنډ، مېکناټن او په پای کې الفنستون کوله، د نومورې واکمني له زوال سره مخ کړه. دغه اداري نومورې په یو داسې بېخونده او سخت حال کې راوست چې له یوې خوا انګرېزو اعتبار پرې نه کولو او دوی غلط کار ورڅخه اخیسته او له بلې خوا په ټول هېواد کې د کافرانو د نانځکې په توګه ورته کتل کېدل، خو بیا هم، د ۱۸۴۱ کال پاڅون د شاه شجاع پر ضد نه، بلکې په ځانګړي ډول د انګرېزانو پر ضد و. بې اړنګه، له افغان سرچینو څخه په ښکاره څرګندېږي چې د پاڅون ډېرو برخه والو خپله موخه دا بلله چې شاه له هغه زرین قفس څخه ازاد کړي چې د دوی په اند انګرېزانو د خپلو کټو له پاره په کې اچولی و. ده ته پاڅون کوونکو حتی د پاڅون د مشرۍ وړاندیز وکړ او هغه وخت یې له ده سره مخالفت پیل کړ چې نومورې له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لیرې نه شو. پاڅون ډېر وروسته هغه وخت د سدوزیو- بارکزیو د واک په شخړه بدل شو چې اکبرخان کابل ته راورسېد. کله چې اکبرخان له کابل څخه جلال اباد ته لاړ، ډېر اشرافیان بېرته شاه شجاع ته واوښتل. په دغه بهیر کې نومورې په حیرانوونکې توګه خپل ګرانښت درلود او کابو د ټولو هغه کسانو په پرتله ډېره موده ژوندی پاتې شو چې په دغه ناکامۍ کې ښکېل وو: شجاع نه یوازې د برنز، مېکناټن او د کابل د پاتې پوځ په پرتله، بلکې د هغه سړي، رنجیت سېنګ په پرتله هم ډېر وخت ژوندی پاتې شو چې د ده تر ټولو ګرانبیه شتمني یې اخیستې وه. د شاه شجاع تر ټولو لویه تېروتنه دا وه چې د خپلو بې کفایته انګرېزي ملاتړو په عسکرو یې ډېره ډډه وهلې وه. ده باید په ۱۸۳۹ کال کې وروسته له دې چې واک ته ورسول شو، د ټولو انګرېزي ځواکونو په بېرته تګ ټینګار کړی وای. لکه څنګه چې په هغه وخت کې د افغانستان په هکله تر ټولو حساس او پوه انګرېز کتونکي، چارلس مسون یاده کړې وه: «افغانانو پر دغه جوړې باندې اعتراض نه درلود، خو د ترغیب او مینې په بڼه یې خوښ نه وو.»[۷۸] لکه څنګه چې په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د انګرېزانو له وتنې وروسته، د ده ګرانښت بېرته اعاده شوی و، د سدوزیو د واکمنۍ د ملاتړ له پاره لا ډېر څه شته وو، خو ده باور او تکیه پرې ونه کړه. پر ځای یې، ده د تل له پاره په خپلو ناګرانه متحدینو ځان غوټه کړی و او نه یې غوښتل چې له انګرېزانو سره خپلې اړیکې تروړ کړي چې همدا یې د زوال وجه وګرځېده.

نو په پایله کې، د شاه شجاع توپاني ژوند چې ډېره برخه یې په ناکامیو کې تېره شوې وه پای ته ورسېد. د ده بې وخته مړینې خپلو ځای ناستو ته کوم وراثت پرې نه ښود: لکه څنګه چې مولانا کشمیري لیکلي، د ده زامن او لمسیان اوس داسې وو«لکه په یو څړځای کې چې یوه رمه شپون ونه لري». که څه هم د کابل پوځ له ټولوژنې وروسته داسې برېښېدل چې د سدوزیو د واک بیا را ژوندي کېدل شوني وو، خو د نومورې له مرګ څخه وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده زامن او ړوند ورور، شاه زمان په یو ناهیلي وضعیت کې پاتې شول او ډېر لږ فرصت ورته پاتې و چې د خپلې کورنۍ واک مضبوط کړي. په دې اړه هراتي دغه یادونه کړې: «سدوزیو ته ورځ په توره شپه بدله شوه... اعلحضرت ۶۵ کلن و چې ووژل شو: ده د خپل اوږده ژوند د بریا او بدبخت خوند څکلی و او په دې پوه شوی و چې په خپل بې وفا او هوبي• لاس لاندو باور ونه کړي. شاه شجاع الملک چې له یوې اشرافي کورنۍ څخه و، هېڅ کله نه غوښتل چې د انکرېزانو د ډېرو کلونو مېلمه پالنې د احسان په هېرولو ځان وشرموي، خو د مېکناټن پر له پسې غلطو پرېکړو نومورې دامې کمزورې کړ چې بېرته اوچتېدل یې ناشوني وو.»[۷۹] خو د شاه شجاع مړینې، نه جګړو او نه وژنو ته د پای ټکی کېښود ځکه چې په دامې وخت کې چې د ده مړی د کابل په دوړو کې پروت و، د پالک کساتي پوځ لا د مخه د جلال اباد په لور روان و او لکه څنګه چې مېرمن سېل له خپلو اندېښمنو بندي کوونکو څخه واورېدل، دغه پوځ نه اسیر نیولو او نه یې په چا رحم کولو.[۸۰]

•هوبي: مذبذب

(c) ketabton.com: The Digital Library

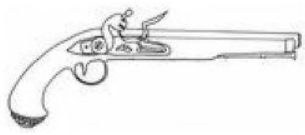

۱۰
د ناښنده موخې له پاره یوه جګړه

د ۱۸۴۲ کال د اپریل د شپږمې په ماښام، د جلال اباد په شاوخوا کې د اکبر خان توپخانه په درزاري شوه او یو لړ د خوښۍ ږناوې یې د توپونو په پرله پسې ډزو جوړې کړې. ټوله شپه ډزو دوام وکړ - دغه ډزې د چونې له دېوالونو څخه اوږدل کېدې - او ورپسې به د خوښۍ ناړې او د ساز او نڅا غږ د کلابندۍ له لیرې لیکو څخه راغی.

اکبرخان د توپخانې د ډزو امر ورکړی و چې د شجاع مړینه او پر سدوزي سیالانو او دښمنانو د بارکزیو مرګونی ګوزار ولمانځي، خو د کلابند ښــار له دېوالونو د ننه، په ډزو دغه لمانځنه په یوه بله مانا تعبیر شــوه. په چونې کې پوځیان پوهېدل چې پالک به د خیبر د نیولو په موخه د سخټو او ســتونزمنو عملیاتو هڅه وکړي؛ نو په چونې کې انګرېزانو داســې وکنډل چې د توپونو ډزې د پالک د ماتې په خوشــحالۍ کېږي. د انګرېزانو د یو جاســوس یو غلط راپور د دغه تېروتنې پخلی وکړ او دا په کې زیاته شوې وه چې اکبر خان مرستندویه ځواکونه خیبر ته لېږلي چې د پالک پاتې پوځ ختم کړي.

ســبل د جلال اباد د دفاع له پاره خپله ټوله ارزونه په دې خیال کړې وه چې پالک به ډېر ژر د دوی ژغورنې ته ورځي او اوس چې مهمات نړدې خلاص وو او یوازې ۵۰۰ پســونه د عســکرو د خوراک له پاره پاتې وو، ســبل په دې باور شــو چې اوس دومره بدیلونه نه دي ور پاتې؛ نو په ژور خپګان کې ډوب شــو. د نومورې ځوانو افســرانو دی وډومارلو چې ټول خطرونه په ځان ومني او د کلابندۍ د ماتولو له پاره یوه وروســتۍ هڅه وکړي که څه هم له غلزیو او شــینوارو څخه جوړ د اکبرخان لوی پوځ په شــمېر کې لږترلږه درې برابره د چونې د پوځیانو په پرتله ډېر و. ورپسې د جګړې یوه شــورا جوړه شوه او د شورا په غونډه کې «هر چا خپل اند څرګند کړ چې که دوی ستېرې؛ نو ښه به دا وي چې وسله په لاس د نرانو په څېر مړه شــي». لکه څنګه چې ریویرډ جورج رابرټ ګلیک لیکلي: «دوی به خپله وروســتۍ هڅه وکړي او په خپله وروستۍ جګړه کې به ښکېل شي. پایله یې چې هر څه شوه، شي دې، خو دوی ته به د دان پورو دومره ګولۍ پاتې نه شي چې په یوه بله هڅه کې یې وکاروي؛ نو ځکه دا اړینه ده چې د دوی بریا نه یوازې حتمي بلکې بشپړه هم وي، دومره بشپړه چې دوی ته د خیبر او ښایي له خیبر څخه وراندې لاره هم خلاصه شي.»[۱]

په همدغه ماښــام وروســته له ډېرو خبرواترو، یوه ســاده ســتراتېژي جوړه شــوه. ټپي عســکر او د کمپ ملکیان به له خپلو جوړو کړو نېزو ســره په کلا کې په دفاعي ســنګرونو کې درېږي او پاتې ټول جوړ عســکر به په درېیو ډلو وېشــل کېږي. درې واړه به «مخامخ د اکبرخان پر کمپ یرغل کوي، کمپ به ســوځوي، اکبرخان به د ســیند په لور شــاته تمبوي، او ټولې وسلې به یې چونې ته راوړي».[۲] دوی د ماتې په صورت کې بل پلان یا بدیل نه درلود. د راتلونکې ورځې له ساړه سباونه مخکې، د اپریل د اوومې د سپېدو په رنا کې د ښار دروازې خلاصې شوې او د ډسمبر د پای راهیسې کله چې د ســبل قوا جلال اباد ته راورســېده، په لمړي ځل ټوله چونې د ښــار له دېوالونو بهر راووته. د ســبل تمه وه چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر پر دفاعیانو نابښره برید وکړي، خو د جنرال د دغه قمار خبره په یو ډول نه یو ډول د اکبرخان سړیو ته رسېدلې وه. کله چې د جلال اباد په ختیځ کې د غرونو تر شا لمر راپورته شو، عسکر پوه شول چې اکبرخان مخکې له مخکې خبر شوی و او خپل ټول پوځ یې «چې په زرګونو پوځیان وو»، جګړې ته چمتو کړې و.[۳] ډزې سمدستي پیل شوې او لمړنۍ مرګ ژوبلې ترټولو ختیځ لوري ډلې ته ورواوښتې. د دغه ډلې قوماندې اوږد ږیري تعمیدي شراب نه څښونکي هنري هولاک کوله. اکبر خپل ټول اسوال د ده په لوري د یرغل له پاره واستول. کله چې «د اسوالو لویه ډله» ورنږدې کېده، هولاک په کراره خپلې ډلې ته امر وکړ چې مربع جوړه کړي. ورپسې یې له دوی څخه چاپېر اسوالو ته سخته مرګ ژوبله واړوله او یرغل یې شاته وتمبولو. نوموړي وروسته لیکلي: «ما تل دا احساس کولو چې خدای زما په پلو دی.» په کلا کې د کلابندۍ په ښېر کې د ده له وعظ څخه عسکر ډېر ستړي شوي و، خو دلته د جګړې په ډګر کې، د ده په کابو مرموزه بڼه سره سینه یې ډېره خوښه شوه. په دې اړه یې یو عسکر داسې لیکلي: «دی له ډزو لاندې داسې ارامه درېدلی و لکه چې له مېرمنو څخه په یوه ډکه حجره یا مېلمه خونه کې ولاړ وي.»[۴] د جګړې په ټول ښېر کې، د ښار له دېوالونو څخه توپخانې په ډېره ځیرکۍ له دغو درېیو انکرېزي ډلو سره مرسته کوله. دا هغه څه وو چې انګرېز پوځیانو په کابل کې هېڅ کله سم کار ترې نه و اخیستی. خو دلته، لکه د اشغال په لمړنیو جګړو کې، د توپخانې کره او اغېزمنو ډزو د افغان قبایلو پر ضد جګړه کې ډېر توپیر راوست ځکه چې افغانان د توپ له مردکیو څخه ډکو ګولیو او له مډرنو چاودېدونکو مرمیو سره اشنا نه وو. سربېره پر دې، د جلال اباد هوار ډاګونه هم د دسپلین لرونکې پلې قوا د انکرېزي ډوله جګړې په ګټه وو او دلته افغانانو له غرنیزه چریکي تکتیکونو څخه چې په غاښیو کې انګرېزانو ته ډېر زیانمنوونکي وو، کار نه شوی اخیستی؛ نو سمدلاسه دا ځرګنده شوه چې له شپږو میاشتو وروسته اوس وضعیت د انګرېزانو په ګټه بدلېده.

کله چې سېل خپل مرستیال ویلیم ډني ته امر وکړ چې د ختو په هغه کوچنۍ کلا یرغل وکړي چې د ښار او اکبرخان د کمپ تر منځ ولاړه وه، په پرمختګ کې لږ وقفه راغله. په ګډوډۍ کې، کله چې ډني - هغه سړی چې په ۱۸۳۹ کال کې یې پر کندهار بریالی یرغل وکړ او یو کال وروسته یې دوست محمد خان ته په بامیانو کې ماته ورکړه - د خپلو سړیو په سر کې په منډه د کلا له دروازې څخه د ننه کېده، په ګولۍ ولګېد او مړ شو، خو له دې سره سره پرمختګ دوام وکړ. د اکبرخان لیکو ته په نږدې کېدو سره، افغانانو پر انکرېز پوځیانو ډزې پیل کړې. انکرېز پلې ډلې خورې شوې او له برچو سره یې پر افغانانو ورمنډه کړې. تامس سیټن چې یو له هغه کسانو څخه و چې تر نورو مخکې وو، داسې لیکلي:

زمونږ ډلې ډېر ژر د اکبرخان کمپ ته د ننه شوې. موږ ورمنډې کړې او پرته له کوم خنډه ورواندې لاړو. دښمن په ونو کې مخ په تېښته شو. موږ د دوی کنې شمېر ولیدل چې په سینه کې یې ځانونه واچول. د سینه اوبه دومره ډېرې او چټکې وې چې ډېرې یې مړه کړل. د دښمن اسوالې ډلې د څه وخت لپارې مقاومت وکړ، خو کله یې چې د دوی پر ضد زمونږ د اسوالو او توپونو نندارې ولیده، دوی هم د سینه په غاړه شا ته شول. د اکبر ټول کمپ زمونږ لاس ته ولوېد. د ده توپونه، مهمات، جنډې، د لوټ مال او نور هر څه یې چې درلودل، موږ ونیول. وروسته، د ښکل په غږ زمونږ پلې جنګیالیو ته د ښرته تک امر وشو او زه له څو کسانو سره له دوی څخه ښکل شوم چې خپمو او ځپرو ته چې د ونو له ځانګو او درمو څخه جوړې وې، اور واچوم. دغه ځپرې او خپمې بیخي ډېرې وې او لوګی یې دومره ډېر و چې ټولې درې ته یې زمونږ د بریا خبر ورکړ. یو شمېر اوښان او د غلې ډېرې هم لاسته راغلې... د دښمن پر تانبو باندې د برید په ترڅ کې له خواشینوونکې تېروتنې سره سره [د ډني وژل کېدل]، زمونږ مرګ ژوبله په حیرانوونکې توګه لږ وه. په ټوله کې زمونږ یوولس کسه ووژل شول.[۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماښام په اوو بجو هر څه پای ته ورسېدل. ځپل شوي او تپي افغان کلابند کوونکي ژر د ګندمک په لور بهرته ستانه شول او غرمې ته نږدې د اعاشې او اباتې کارکوونکي لا د وخته ښار ته په ډېره پیمانه د نیول شوو باروتو، د توپ او توپک ګولیو او د غلې په لېږدولو بوخت وو. همداراز «ډېر چرګان او هیلې چې هاخوا دېخوا الوتل» هم راوړل شول. خوشحاله ګلیګ لیکلي: «بریا هېڅ کله دومره بشپړه نه وه لکه دا چې وه. اکبر او ځپل شوی پوځ یې د کابل په لوري وتښتېدل او په دې بل لوري کې د سیمو مشرانو خپلې تسلیمۍ راولېږلې.»[۶]

نهه ورځې وروسته کله چې بلاخره د پالک مرستندویه ځواک ترسترګو شو، د چونې پوځیانو د دې توان درلود چې د دوی بدرګې ته پر اسونو ورشي. کساتي پوځ په دې خیال و چې دوی به اوس د چونې کلابند شوي پوځیان په اوږدو ږیرو، ستړي ستومانه مخونو، ځیرې او زړو جامو کې ووینې، خو پر ځای یې دوی «کتل چې دغه ټول پوځیان چاغ، کلابې، د ښې روغتیا خاوندان، په ډېر پام او پاک ږیرې خرېیلي او داسې پاکې جامې یې په تن وې لکه د هند په یوه تر ټوله منظمه اډه کې چې هستوکن وي. خو برعکس، مور د مرستدویه ځواک سړیو، له دوی سره ډېر توپیر درلود... زمور کوټونه او پرتوکونه ځیرې او چټل وو او لمر مو شوندې او مخونه تناکې کړي وو.»[۷]

په داسې وخت کې چې د پالک ځواک ښار ته د ننه کېدلو، دوی ته مخامخ باجه غږول کېده او داسې پخوانۍ یعقوبي• Jacobite سندره یې ورته بلله: «اه، تاسې باید ډېر مخکې راغلي وای.»

د تل په څېر، چا جنرال پالک بېړې ته نه شوی اړ ایستلی او پرمختک یې په بې رحمۍ له تاوتریخوالي ډک او په ډېره مېتودیکي بڼه و.

کله چې ده پر خیبر خپلې منګولې ټینګولې، د ده سپاهیانو د افغانانو د مخکښو ظلمونو په بدل کې غچ اخیستنه پیل کړه. دوی به د هغه افریدیو چې دوی وژلي وو تنې توتې توتې کړې او د خپلو توپکو «برچې به یې د دوی په ککړیو کې وهلې وې او د بریا د نښې په څېر به یې کمپ ته راوړلې». په وژل شوو کې یو شمېر افریدۍ ښځې هم وې*. د پالک یو افسر دویم بریدمن ګرین ووډ Greenwood دغه سپاهیان وترټل، خو یوه یې په ځواب کې ورته وویل: «صاحبه، په دغه ناولي غاښي کې ما خپل دوولس پوځي ورونه له لاسه ورکړي؛ نو زه به په ډېره خوشحالۍ خپله برچه په یو میاشتني خیبري ماشوم کې چې د مور په غېږ کې یې هم وي، خښه کړم.»[۸]

پالک په دې اړه داسې څه ونه کړل چې د دغه ګروهې مخنیوی وکړي او کله چې د جلال اباد په لور روان و، د ده کساتي پوځ به هغه کلي وسوځول چې دښمن به وکنډل شول. دوي یوه باندې چې د لوټ مال او د وژل شوو عسکرو یونیفورم یې په کې ومونډل، په مېتودیکي ډول له خاورو سره برابره کړه. پالک په یوه استونه کې په بې پروا بڼه لیکلي:

• د برتانې په تاریخ کې په ۱۶۸۸ کال کې د معزول او تبعید شوي پاچا، دویم جېمز پلویانو ته یعقوبیان وایي. ژباړن

*کېدای شي دغه ښځو جنګیالیو ته اوبه ورورلې. په جګړه کې دا د پښتنو ښځو دود و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د علي بوغان Ali Boghan ویجاړونه د نابېره احســـاســـاتو د پارېدنې پایله وه چې هېڅ تمه یې نه کېده او موږ یې د مخنیوي له پاره احتیاطي چارې اړینې نه وې ګڼلې.»[۹]

جلال اباد ته چې ورســېد، پالک بیا هلته تم شــو. که څه هم په چونې کې ډېرو کســانو غوښــتل چې پرته له ځنډه په اکبرخان پســې چې کابل ته په تېښــته کې و، لاړ شــي، خو پالک هوډمن و چې هېڅ څه د بخت ازمویني ته پرېنږدي. لکه ځنګه چې چونې خپل ټول اوښــان د کلابندۍ په ښېر کې خوړلي و، پالک په دې اند و چې د پوره اکمالاتو د لېږد له پاره د بار ځاروي لږ دي؛ نو مخکې له دې چې د کابل د بیا نیولو په موخه وړاندې لاړ شــي، لږترلږه ۹۰۰۰ نورو اوښــانو ته اړتیا وه.[۱۰]

ســـربېره پر دې، تراوســـه دا هم څرګنده نه وه چې نوی لوی والي به ده ته د څومره وړاندې تک صــلاحیت ورکړي او په ډېرډونکې توګه داسې نښې، نښــانې لیدل کېدې چې اېلېنبوره چې یو وخت جګړه پال و، اوس په وېره کې و او اړنګ یې ډېرېده. اېلېنبوره د کلکټې د تشــې خزانې په هکله اندېښــمن و؛ نو پالک او نایټ ته یې پیغامونه لېږل چې اوس چې جلال اباد نیول شـــوی او اکبرخان ته ماته ورکړل شـــوې ده، دوی باید د عملیاتو پای ته رســـول پیل کړي او ښرته هند ته د راتلک تابیا ونیســي. که چېرې اړتیا وي، بندیان او یرغمل دې خپل برخلیک ته پرېښـــودل شــي. د جلال اباد او کندهار چونیو هېڅ باور نه کولو چې دوی د کابل له بیا نیولو څخه منع کړل شول، هغه هم په داسې وخت کې چې اکبرخان مخ په تېښته و. کله چې برادۍ فوټ دغه خبر واورېد، داسې یې ولیکل: «داسې ښکاري چې په دغه هېواد کې تېروتنې زموږ په برخه دي. د پلازمېنې په لور یو ځواکمن پرمختګ به بې اړنګه بریالی وي او دا هم کابو یقیني ده چې پایله به یې د هېواد بشــپړه تسلیمي وي... [خو] جنرال ته د حکومت له خوا هېڅ ډول دســتور نه دی ورکړل شــوی او حتی که همدا اوس یې کولی هم شوای، ده به یرغل په لاره نه و اچولی ځکه چې نوموړی نه پوهېږي چې مشران څه غواړي.»[۱۱]

په کندهار کې کله چې لارنس - چې په انګرېزي هند پورې یې د ټول افغانستان د ضمیمه کولو کمپاین کولو - د کندهار په ګډون د ټول افغانستان د پرېښـودلو په هکله ولوسـتل، هک پک شـو او داسې یې لیکلي: «د کندهار د پرېښـودلو بې وخته امر داســې و لکه زموږ پر ســـر چې ټکه ولوېږي.» جنرال نایټ لا ډېر زړه توری شـــو چې د بریا شـــېبې ورځخه واخیستل شوې. نوموړي خپلې لور ته لیکلي:

په واک کې خلک یا ټول لېونې دي او یا خدای د یوې ښــې موخې له پاره ږانده کړي دي. زه له کار څخه ډېر ډېر ســـتومانه یم. له دغه هېواد څخه ستړی یم او د خپلوهېوادوالو له ځبنتوب څخه ستړی یم... زما عسکرو څلور میاشتې تنخوا نه ده اخیستې. د کندهار په خزانه کې حتی یوه روپۍ نه شته او پور هم نه اخیستل کېږي. د ناروغانو او ټپیانو له پاره هېڅ درمل نه لرم. د عسکرو له پاره د غوایو کراچۍ نه لرم او نه یې د پېرودلو او یا کرایه کولو له پاره پیســې شــته او مهمات مې لږ دي. د تېرو شــپږو میاشــتو راهیســې مې د دغه ټولو غوښتنه کړې ده او کوم یې، خو یوه کوچنۍ مرسته هم راسره نه ده شوې... څومره مې په استرالیا کې یوه ښایسته ځای ته زړه کېږي.[۱۲]

جنرال پالک او نایټ دواړو ښرته تک نه غوښــت؛ نو هر څه یې ځنډول او اېلنبوره ته یې پرله پســې پلمې لېږلې چې ولې تر اوسه په ښرته ورتک نه دي توانېدلي - خرابه هوا، د لېږد د وسیلو نشتوالی، پیسې او داسې نور - او په عین وخت کې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هند او برتانیه کې تندلاري پالیسي جوړوونکي هڅول چې ایلبنبوره اند بدلولو ته وډوماري. ډیوک اف ویلینګټن* Duke of Wellington، چې د جګړې ډېر پلوی و، لوی والي ته ولیکل: «دا ناشونې ده چې په هغه کلکه بڼه چې زه یې غواړم تا ته ټینګار وکړم چې په ختیځ کې زموږ د پوځ د حیثیت بیا اعاده ځومره ارزښت لري.»[۱۳] پالک هم کلکټ ته په پرله پسې لیکونو کې همدغه خبره کوله او ویل یې: «زموږ د وتلو په اړه زه وېره لرم چې په اوسني وخت کې به دا تر ټولو بده اغېزه ولري. دا به یوه ماته وګڼل شي او د یو ځواکمن ملت په توګه به زموږ حیثیت د نړۍ په دغه برخه کې له منځه لاړ شي.»[۱۴] ایلنبوره پوه شو چې نوموړی به په دې تورن شي چې یو ښه فرصت یې له لاسه ورکړ چې له اکبرخان څخه یرغمل ازاد او د انګرېز پوځ حیثیت بېرته اعاده کړي؛ نو د داسې لارې په لټه کې شو چې خپل دریځ بېرته بدل کړي.

پالک دې ته تم و چې ایلبنبوره یې پرې ورخوشې کړي، خو په عین وخت کې یې له هغه افغانانو غچ اخیست چې د ده لاس ورررسېده. نوموړي جزایي ډلې د جلال اباد د درې قبیلو ته لېږلې چې د «دوی د کورنو د بامونو په نړولو او د هر هغه څه چې سوځول کېدل، په سوځولو» دوی ځانته تابع کړي.[۱۵] یو غوند په سوبل کې د شینوارو سیمې ته ولېږل شو چې ټولې کلاوې او ټول کلي وسوځوي او ټولې ونې یې چپه کړي. یوازې په یوه ورځ کې یې ۳۵ کلاوې وسوځولې. د توپچي اکسټس ابټ Agustus Abbott تر قوماندې لاندې یو بل غوند د ګندمک په لور ولېږل شو چې د کلیو اوسېدونکو ته چې د ځلورځلوېښتمې قوې وروسټي ژوندي پاتې یې په ټولیزه توګه وژلې وو، سزا ورکړي. نوموړي وروسته لیکلي: «موږ د انګورو ټول باغونه له منځه یووړل او د دوه پېړیو زړو ونو چاپېر مو ژوره کړې وکیننده. د دوی کلاوې او کورونه مو وران کړل، دېوالونه مو والوزول او د دوی ښایسته ونې مو وچېدو ته پرېښودې**. دغه غچ په خپل اغېز کې بشپړ او دوامداره و. دغسې بد چلند د خواشینې وړ و، خو د درس داسې ورکړه اړینه وه.»[۱۶] د پوځ سیاسي افسر، مککرېکر هم د دغه ظلم او ورانۍ په پلوۍ لیکلي چې کېدای شي وران دېوالونه ژر ورغول شي، خو د ونو داسې له منځه وړل چې یو متمدن اند ته به بربریت ښکاره شي، یوازینۍ لاره وه چې افغانانو ته «زموږ د ځواک کچه ښکاره شي ځکه چې دوی د خپلو ونو له سیوري خوند اخیست». داسې امر شوی و چې «سمدلاسه د هر هغه کلي چې له اکبرخان سره د مرستې ګمان پرې کېده، کلاوې، کورونو، ونې، غله او واښه له منځه یووړل شي».[۱۷] په عین وخت کې، په جلال اباد کې د تودوخې او له وچې یې د مرضونو راتګ د پوځیانو ناخوښي او ځوربدنه ډېروله. لمړی بریدمن ګرین ووډ په دې هکله لیکلي:

د افسرانو په منځ کې ناهیلي او د عسکرو په منځ کې د ناراضتیا بنکاری هغه وخت ډېر شو چې دوی لمړی په ورځو او ورپسې په اونیو ببکاره پراته وو... هره ورځ کې شمېر اوښان او نور د بار وړلو ځاروي مړه کېدل او د دوی له مردارو او په کمپ کې د چټلې تورم د زغملو وړ نه و. د مړو ځارویو مردارو چې په هره خوا کې پراته وو، په میلیونونو مچان وزېږول او له دوی څخه به فضا توره وه. دې زموږ ربړه دومره ډېره کړه چې یوه دقیقه ارامتیا راته ناشونې شوه. تدارکات خراب او لږ وو. د سړیو په منځ کې ناروغي خوره شوه او

*ډیوک اف ویلینګټن هغه ایرلندي انګرېز پوځي و چې ناپلیون ته یې په ۱۸۱۵ کال کې په واټرلو کې ماته ورکړه او وروسته له ۱۸۲۸ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال پورې د برتانیې صدراعظم و. (ژباړن)

**په ۱۹۹۰ مو کلونو کې کله چې طالبانو په پروان کې چې تاجک کلي په کې ډېر دي، خپل زغم بایلود، د باغونو او انګور تاکونو پر وړاندې یې همدغسې تکتیک وکارولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی به په ترخه ښه سرټکونه کوله چې د دې پر ځای چې سمدلاسه د دښمن په لور د خوځېدو قوماندې ورکړل شي، دوی د دې له پاره دلته راوستل شول چې د ډارنو په خبر په دغه طاعون وهلي ځای کې مړه شي.[۱۸]

د تودوخې درجه ډېر ژر ۴۳ سانتي ګرېټ ته اوچته شوه او ډېرو افسرانو به خپل وخت د کورونو په سړو تلخونو کې تېرولو.

په کلا کې یو سړی په ځانګړې توګه ډېر غمجن ښکارېده. تامس سیټن لیکلي: «هر ماښام، کله به چې عسکرو ماښامنۍ پیل کړه، جنرال سېل به غلی ووت چې ظاهراً زمونږ د کار د پرمختک کتنه وکړي، خو په حقیقت کې به د خپلې ښځې او لور د ناڅاره وضعیت په اړه په فکر کې ډوب و او له ځان سره به یې ارزونې کولې چې دوی څرنګه وژغوري.» سیټن پوه شو چې اوس خو کلابندي ماته شوې او په دې اړه د سېل اندېښنې لیرې شوې وې؛ نو د نومورې فکر خامخا د خپلې کورنۍ د برخلیک په اړه ډېر څرخي، په ځانګړې توګه اوس چې اېلېنبوره له افغانستان څخه د پوځ د ایستلو په اړه سوچ کولو او د اسې ښکارېدل چې د جګړې یرغمل او نور برمته کسان به په اسارت کې پرېښودل شي. د کلابندۍ په وخت کې د اسې ګنګوسې هم وې چې اکبرخان به مېرمن سېل د ښار د دېوالونو مخته راولي او هغې ته به د سېل پر وړاندې شکنجه ورکړي چې تسلیمۍ ته یې اړ کړي. یو ماښام سیټن په پیره درېدلې و او په دې مهال سېل هم یوازې ورښکاره شو. دلته، سیټن خپل زړه راغونډ کړ او له جنرال څخه یې پوښتنه وکړه چې که دغه ګنګوسې رښتیا شي، دی به څه وکړي: «زما لوري ته یې، ژېړ خو جدي مخ واړولو او په کپېدلو ژورو احساساتو یې د اسې ځواب راکړ: «زه به د هر توپ میل د هغې په لور واړوم، زما زاړه هډوکي دې د دغه کلا په ړنګو کې ښخ شي، خو زه به هېڅ کله تسلیم نه شم. »»[۱۹]

د اسې ښکارېدل چې د سېل له خوا د اکبرخان ماته، مېرمن سېل او نورو اسیرانو ته یو له ښو او بدو څخه کډ خبر و. لکه د جلال اباد په چونۍ کې، دوی غلطې ګنګوسې اورېدلې وې چې پالک ته ماته ورکړل شوې؛ نو دوی په ژور خپګان کې ډوب شوي وو، خو کله چې د سېل د بریا او د خیبر له لارې د پالک له بریالي راتګ څخه خبر شول، دوی ته د ابهام حالت بیا راژوندی شو او له یوولسو اونیو ثبات وروسته، بیا پر اسونو کښېنول او د شمال په لوري ولېږل شول چې د انګرېزانو د ژغورنې له ممکنه هڅې لیرې وساتل شي. دوی وروسته خبر شول چې د جلال اباد له جګړې څخه وروسته، ډېرو مشرانو - په ځانګړې توګه د ختیځ غلزي مشرانو - «غوښتنه کوله چې دوی ټول ووژل شي، خو یوازې په خپله اکبرخان د دوی د ژغورنې له پاره مداخله کوله.»[۲۰]

مخکې له دې چې دوی بیا لالهانده ولېږل شي، د اکبر خان خسر او په لغمان کې د بابکرخیل غلزیو مشر چې دغه بندیان یې په اسارت کې وو، د دوی د مالونو غوره توکي واخیستل. مېرمن سېل لیکلي: «ده د مېرمن مېکناټن ټولې ګاڼې واخیستې چې له یو لک روپیو څخه یې ډېر ارزښت درلود او همدا راز د دېرش - څلوېښت زره روپیو په ارزښت شالونه یې هم ترې واخیستل.» خو مېرمن سېل نه غوښتل چې په اسانۍ لوټ شي. نومورې دوام ورکوي: «دوی زما

(c) ketabton.com: The Digital Library

جعبه لرونکی بکس په ډېره خوښۍ واخیست - خو ما هسې بې ارزښته چټیات او یو څو کوچني بوتل چې ما ته بې ګټې وو، په کې اېښي وو. هیله منه یم چې افغانان د دغه بوتلو مواد د دارو په خیال وخوري او اغېزمن ورته تمام شي. په یو بوتل کې نایټریک اسید او په بل کې د سېلورنایټریټ محلول و.»[۲۱]

څو ورځې وروسته د اسیرانو کاروان د ټپي اکبرخان له کاروان سره چې د کابل په لوري روان و، مخامخ شو. کله چې جورج لارنس د دوی له ځنګه تېرېده، اکبر خان یې په ډولۍ کې ولید . نومورې لیکلي:

اکبرخان په رنګ ژېړ او ناروغه ښکارېده او ټپې لاس یې په غاړه کې اچولی و. زمونږ سلام ته یې په ډېر ادب ځواب ورکړ او کله یې چې زه له ځنګه تېرېدم، ما ته یې موسکا وکړه او په اشاره یې راته وویل چې ورسره یوځای شم. نومورې په ډېره ازاده بڼه او د یو سرتېرې په څېر د سېل د بریا او د خپلې ماتې په هکله وغږېد. زمونږ د عسکرو زړورتیا او همدا راز د سېل ښکاره بڼه یې چې د خپلو عسکرو په سر کې پر خپل سپین اس سپور و، وستایله. ده ومنله چې سرېږه یې په بېړه تېښته وکړه او دی په خپله ار شو چې له خپلې ډولۍ ووځي او په اس وتښتي. که چېرې په ده پسې زمونږ ځواکونه څو میله د سېند تر غاړې تللي وای، هغه حتماً یرغمل نیول کېده ځکه چې نومورې څو ساعته هلته تم و څو یوه جاله ورته برابره کړل شي چې له سېند ځخه یې تېر کړي.[۲۲]

وروسته اکبر خان دوی ته د خدای په امانۍ لاس وخوځولو او د کابل په لوري روان شو. بندیان په یوه بله لاره د تیزین غاښي په سر کې یوې کلا ته ولېږدول شول. په لاره کې دوی یو ځل بیا د جنورۍ د میاشتې د شاتګ په لاره تېر شول او په وار وار هیبتناکه تېر یادونه یې تازه کېدل. لارنس لیکلي: «ډېر هغه مړي چې په واوره کې پټ پاتې وو، لږ خراب شوي وو خو ډېر نور په اسکلېټ بدل شوي وو.»[۲۳] تر ټولو غمجنه صحنه د سپاهیانو د لښکر د ببرو او ځنګلي شوو پاتې عسکرو لیدل وو چې ځینې یې تر اوسه د اوچتو غاښیو په غارونو کې پټ وو. مېرمن سېل یو غار ولید چې مخې ته یې د انسانانو ډېر هډوکي انبار پراته وو «او د غار خولې ته ځېرمه له وینو څخه داسې ښکارېدل چې د پایښت له پاره دوی یو بل خوړل. په غار کې لږ د ننه، ما د اروا په څېر درې څېرې ولیدې چې په خاپوړو خوځېدلې او د تېرېدو په مهال کې مې له دوی څخه د مرستې غږ واورېد».[۲۴]

په راتلونکو څو ورځو کې د یرغملو جبري یون په باران او ډېرو خټو کې و. سروبي ته ځېرمه باران دومره ډېر شدېد شو چې بلاخره ناروغه الفنستون یې ختم کړ. لکه ځنګه چې ده ډېر مخکې وراند وینه کړې وه، دی به بیا هېڅ کله په پوله کې د ښایسته سیسیو دیدن ونه شي کړی. که څه هم د دغه ناورین پړه چې د بندیانو دغه حالت ته یې لاره هواره کړه، یوازې او یوازې د ده په غاړه وه، خو د ده د شخصي جذابیت له وجې، نورو یرغملو یې په وفاداري تر پایه پالنه وکړه. ده ته مکنزي او لارنس په ځانګړې توګه زړه سوی درلود او د نومورې د چوپړیال، مور Moore سره یې په نوبت د دغه بوډا جنرال چې ورځ تر بلې یې حالت خرابېدو، پرته له درمل څخه پالنه کوله. مکنزي «وتوانېد چې د انارو له پوټکي څخه د سېکمنتیا شربت جوړ کړي او تر یوې کچې د الفنستون وروستیو ځورېدنو ته ارامتیا ورکړي».[۲۵] لارنس لیکلي: «ده په وار وار راته وویل چې هیله او حتی دعا کوي چې مړ شي. د شاتګ ډاروونکی هیبت یې په خوب او ویښه کې تل د سترګو مخې ته ولاړ و. زمونږ ټولو زړه ډېر ورته بدېده او هڅه مو کوله چې دغه بوډا ته ډاډګېرنه او ارامتیا ورکړو، خو هېڅ ګټه یې نه کوله ځکه چې ذهن او ځان یې له کاره وتلی و او په ښکاره یې د شاتګ پېښو زړه مات کړی و. زخمونه یې جوړ نه شول، خو ده یې پروا نه لرله. د ذهن ربړېدنه یې دومره ډېره وه چې حتی د خپل وجود دردونو ته یې پام نه کېدلو ...»[۲۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند په خپله وروستۍ شېبه کې، الفنسټون له خپل چوپړیال څخه یوه کاسه اوبه او یو پاک کمیس وغوښت. له مینځلو او کمیس بدلولو وروسته، نوموړي مکنزي ته وویل چې هغه دعاوې ولولي چې مړینې ته په نږدې خلکو لوستل کېږي او خپل له ژړا څخه ډک چوپړیال ته یې وویل چې سر یې اوچت کړي. د دغه مهال په اړه لارنس داسې لیکلي:

زه خوارکي جنرال ته نږدې په وچ غولي پرېوتم. [ده] ټوله شېبه هېڅ سترکې پټې نه کړې ځکه چې له ډېر درد څخه ځوږېده. ما څو ځلې خبرې ورسره وکړې، خو ده به یوازې مننه راڅخه کوله او و به یې ویل چې زه ته هېڅ نه شم کولی او ډېر ژر به هر څه پای ته ورسېږي... درد یې ډېر زیات و، خو ده به په زغم او منلو کاللو. په وار وار یې ما ته وویل چې ډېر خواشینی دی چې د شاتک په بېړه کې ونه وژل شو. د ده د مهربانه او نرم طبیعت او د نورو په کارو کې د نه غرض له کبله، مورِ ټولو ورته درناوی کولو او که څه هم ده ته یې خپله مړینه تر ټولو خوشحاله خلاصون و، خو مورِ ټول یې په مړینه خواشیني وو.[۲۷]

کله چې اکبرخان د جنرال له مړینې خبر شو، په درناوي او ادب یې امر وکړ چې مړی یې له چوپړیال سره جلال اباد ته ولېږدول شي، خو دا به د الفنسټون په برخلیک کې وو چې حتی په مړینه کې هم وځوربږي. بېرته د جلال اباد په لاره کې یوه ډله لاروي غلزي پوه شول چې څه لېږدول کېږي. دوی تابوت خلاص کړ، بیا یې مړی لوڅ لغړ کړ او په تیږو یې وویشت. اکبر یوه بله اس واله ډله ولېږله چې مړی او ساتونکي یې وژغوري. بیا یې دواړه، مړی او چوپړیال، په جاله کې د کابل سیند له لارې د جلال اباد دروازو ته ولېږل.

هلته د اپریل په دېرشمه، پالک او سبل دغه کم بخته جنرال په بشپړو پوځي تشریفاتو خښ کړ*.

کله چې د اکبرخان د بشپړې ماتې خبر کابل ته ورسېد او د ده ځپل شویو جنګیالیو د اپریل د اتمې په مابنام کابل ته نګوښېدل پیل کړل، هلته ډېره وېره رامنځته شوه او د بارکزیو ډیرو ملاتړو غوندیو ته تېښته پیل کړه.[۲۸]

د فتح جنګ او سدوزي شهزادګانو چې د خپل پلار له وژنې راهیسې وارخطا په بالاحصار کې ایسار پاتې وو، هیلې بیا راژوندۍ شوې. دوی د خوراکي توکو، وسلو او مهماتو په غوندولو پیل وکړ او د دوی د اصلي متحد، امین الله خان لوګري په هڅونې یې د کوهستان له تاجکانو سره خبرې اترې پیل کړې چې نور عسکر خپلې داعیې ته جلب کړي. لکه په وار وار د پخوا په څېر، کابل د سدوزیو او بارکزیو تر نفوذ لاندې سیمو وېشل شوی و او نواب زمان خان په نهیلۍ د امین الله او د ده د سدوزي متحدینو پر وړاندې له خپلو اډو څخه دفاع کوله. د اپریل په لسمه جلال اباد ته په خپله یوه استونه کې موهن لال کشمیري داسې راپور ورکړی: «د امین الله خان لوګري واک ورځ تر بلې ډېرېږي. دی د شاه او فتح جنګ د خزانې واک په لاس کې لري او د خپلې قبیلې سړي، لوګریان راټولوي.»[۲۹]

* په پای کې پالک د ده مړی هند ته ولېږدولو او د کلکټې په پارک سټریټ Park Streetهدیره کې داسې ځای ښخ شو چې د هغه مقبرې څخه دومره لیرې نه دی په کومه کې چې مېرمن مېکناټن د خپل مېړه هغه پاتې شوني ښخ کړل چې نوموړي یې په موندلو بریالی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن ســهل د تل په څېر د دغه پېښــو په اړه ســپینه خبره وکړه او په خپله یادلیکچه کې یې لیکلي: «په کابل کې مېلمســتیاوو زور اخیســتی. نواب زمان خان وایي چې دی به پاچا شــي، اکبرخان او جبارخان هم همدغه خبره کوي او امین الله خان هم لکه محمدشاه خان او شهزاده فتح جنګ دې ته ورته خیال لري.» نوموړې زیاتوي:

عســکر هره ورځ د جګړې له پاره روان وي... اوس د ګوزار وخت دی، خو یوازې له دې کبله چې موږ څو کســه د اکبرخان په لاس کې یو، زه د وخت پر ضایع کېدو اندېښمنه یم. زموږ د هېواد د درنښت او عزت په پرتله، زموږ ژوند څه ارزښت لري؟ داسې نه ده چې زه د خپل ســتوني غوښېدو ته حاضــره یم. برعکس، زه هیله منه یم چې د بریا برتانوي توغ یو ځل بیا په افغانســتان کې ووینم، بیا به د امیر دوست محمد خان واک ته د رسېدنې په هکله کومه نیوکه ونه لرم. راځئ چې موږ یوازې دوی ته وښیو چې ماتولی یې شو، د دوی خاین مشران وشرموو او د خپلو عسکرو د ناوړه وژنې غچ واخلو او راځئ چې لکه یو په متروکو شړل شوی سپی، له دغه هېواد څخه په پټه وتلو سره د انګرېزانو نوم بد نه کړو... پرېږده چې زموږ لوی والي او اعلی سر قوماندان په دې فکر وکړي او زه خپلو لمسیانو ته د جرابو اوبدل وکړم، خو زه له ډېر وخت راهیسې د یو سرټېرې ښځه یم؛ نو نه شم کولی په داسې حال کې ارامه کښېنم چې زموږ پر عزت لکه ولګول شــي... که ما واک درلودای، افغان مشــرانو به هېڅ کله زه نه وای هېره کړې ځکه چې ویل کېږي د ښــځې غچ ډېر هیبتناکه وي، خو له اکبر، سلطان جان او محمد شاه څخه به هېڅ راز غچ اخیستنه زما د غچ تنده ماته نه کړي.[۳۰]

رکود او ابهام د مې میاشــتې په نهمه هغه وخت مات شــو چې اکبرخان کابل ته ورســېد. په خپله معموله ســېکمنتیا او پرېکندتوب یې ســمدلاســه د ســدوزیو کلا کلابند کړه او یو لړ لوی ماینونه یې د تېلو اســانه زیانمنېدونکو برجونو لاندې کښــودل. دلته یې هم له هغه تکتیک څخه کار واخیســت چې په جلال اباد کې ورته د ملاتړو په تېلولو کې ډېر اغېزمن و. نوموړي یو ځل بیا خپل ځان د اســلام د اتل په څېر څرګند کړ او ســدوزي یې د انګرېزانو ملګري او خاین وبلل. ده نورو مشــرانو ته ولیکل: «دا د ګمراه کافرانو پر وړاندې د رښــتیني ایمان د خاوندانو د یو موټی کېدو د ېسـاري ارزښت خبره ده؛ نو ځکه د رښتیني ایمان مخلصــو پلویانو په دې خوښــه وکړه چې ما د خپل مشــر په توګه ومني او زما پر لارښوونه عمل وکړي.»[۳۱]

یوازې په یوه اوني کې اکبرخان وتوانېد چې امین الله خان ته رشــوت ورکړي چې د ســدوزیو ملاتړ پرېږدي. یوه اوني وروسته یې میرحاجي خپل کړ چې په وسیله یې د «کابل علما او کوهستانیان» هم د ده پلویان شول.[۳۲] نوموړي له هغه سپاهیانو څخه هم یو غوندې جوړ کړ او وسلوال یې کړل چې د شاتک په مهال یې انګرېزي پوځ پرېښی و. د مې میاشــتې په پای کې، ۱۲۰۰۰ کســه د ده تر جنډې لاندې ودرېدل چې د سدوزي دفاعیانو په پرتله درې برابره ډېر وو.[۳۳] وروســته له دې چې فتح جنګ یوه میاشــت تر بمباري او ماین چاودنو لاندې و او د باروتو زېرمه او د توپ ګولې یې خلاصــې شــوې، دی بلاخره تســلیمې ته اړ شــو. د جون په اوومه، اکبرخان ته په بالاحصــار کې بلنه ورکړل شــوه. د همدغه میاشــتې په پای کې فتح جنګ اړ ایســتل شــو چې تېول واک اکبرخان ته چې رســماً یې ځان وزیر تاکلی و، وســپاري؛ نو اکبرخان ســمدلاســه تېول واک ترلاســه کړ. فتح جنګ وروســته بیا اړ ایســتل شــو چې په یو لیک کې پالک ته دغه توضــیحات ورکړي: «ما ســردار محمد اکبرخان ته د تېولو شــتمنیو او هر راز چارو بشــپړه اداره وروســپارله او د تل له پاره مې د هر څه په هکله د تېولو موضــوعګانو د ارزونې او حل واک ورکړ. نوموړی چې د انګرېزانو ســره هر راز جوړښت کوي، زه یې منم او منظوروم او څه بدلون به په کې نه راوستل کېږي.»[۳۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ښکاري چې په پیل کې اکبرخان لا تراوسه د یو سدوزي تش په نامه مشرۍ ته د ارتیا احساس کولو چې خپله واکمني مشروع کړي: د هغه تورې لکې سره سره چې سدوزیو د کرکې وړ کافرانو سره اتحاد کړی و او دغه لکې سدوزي زیانمنول، خو د احمد شاه دراني د اولادې داسې کرشمه وه چې اوس هم اکبرخان د دې ارتیا احساسوله چې د هېواد مشرۍ ته یو سدوزی وساتي،[۳۵] خو د جولای میاشتې په پیل کې اکبرخان له دغه ناسمې عقیدې څخه ستړی شو او کله یې چې د میاشتې په نیمایي کې د فتح جنګ او پالک تر منځ یو لیک کشف کړ، ده سمدلاسه ټول سدوزي شهزادګان او رونډ بودا شاه زمان راغونډ او د بالاحصار په سر کې یې بندیان کړل. فیض محمد لیکلي: «دغه لیک د عزت، غیرت او وفاداری له ټولو دودونو سره په ټکر کې و او هغه ترون یې ماتولو چې شاه د ده سره کړی و؛ نو ځکه یې بندي کړ او ټولې هغه ګانې او ګران بیه توکي یې ضبط کړل چې فتح جنګ ترلاسه کړي وو، خو د اکبرخان لا تراوسه زړه تش نه و. نومورې غوښتل چې شاه ته په متروکو جزا ورکړي او ټول شته یې ضبط کړي.»[۳۶]

کله چې اکبرخان د وزیر په توګه د خپل واک په اوج کې و او د بالاحصار مانۍ یې په واک کې وه، ده پرېکړه وکړه چې هغه انګرېز افسران ماښامنۍ ته راوغواړي چې د غزني په سقوط کې یرغمل نیول شوي وو او د ده په امر په دې وروستیو کې کابل ته راوستل شوي وو چې له نورو یرغملو سره یې یو ځای کړي. د دوی په منځ کې یو پټ خولی السټری ځوان هم و چې وروسته یې د هند د تاریخ بهیر بدل کړ. نومورې کپتان جان نېکلسن نومېده او داسې سړی و چې په اسانۍ چا اغېز نه شوی پرې کولی، خو وروسته یې خپلې مور ته داسې لیکلي: «زه هېڅ کله له داسې ښاغلیو او مهذب سړیو سره نه وم ناست. دوی دېر ښایسته دي او د افغان سردارانو په توګه، د دېر درنښت او وقار خاوندان دي... ما چې د دوی ناستې کړې ته له یوه سره تر بله وکتل، دواړه، پاچا وژونکي او خپلوان وژونکي سړي مې تر ستړګو شول - په دې مېلمستیا کې زموږ د استازي قاتل ښایي داسې سړی و چې ترټولو یې لږ لاس پر وینو سره وو.»[۳۷] د نېکلسن همکار، دویم بریدمن کرافورډ هم د اکبرخان بې عیبه چلند هک پک کړی و. نومورې وروسته لیکلي:

مورږ ته په دېره مهربانۍ ښه راغلاست وویل شو. ما هېڅ باور نه کولو چې داسې مهربانۍ، خوش خویه، په زړه کې مهربانه او صادق سړی به چې زموږ د روغتیا او په مزل کې د ستړیا په اړه یې پوښتنې وکړې د مېکناټن قاتل او زموږ د عسکرو د ټولوژنې مشر وي... ده د ماښامنۍ غږ وکړ او په پاټېنکر او تروپ Troup پسې یې سړي ولېږل چې زموږ لیدو ته راشي. کله چې دوی راورسېدل مورږ ټول داسې ښې ماښامنۍ ته کښېناستو چې ما په میاشتو نه وه خورلې. د ماښامنۍ په ترڅ کې وزیر په ببلابېلو موضوعګانو خبرې او ټوکې کولې ... سبا سهار ته، دغه شیطان دېر ښه سبانۍ راولېږه... او د جامو او داسې نورو توکو چې مورږ ارتیا ورته لرله یو نوملړ یې وغوښت څو مورږ ته یې برابر کړي.[۳۸]

یو سړی چې د نوي وزیر له خوا دومره په درنښت چلند ورسره ونه شو، د برنز پخوانی منشي او د ځارګرو مشر موهن لال کشمیري و. اکبرخان د موهن لال او انګرېزانو تر منځ یو لږ مکاتبې کشف کړې وې او په دې هم خبر شوی و چې دغه منشي په فعاله توګه فتح جنګ ته وسلې او مهمات راټولول. د هغه چلند برعکس چې اکبر خان له انګرېزانو سره وکړ، موهن لال سم دلاسه کوټه قلفي او وډبول شو او وروسته شکنجه ورکړل شوه.

موهن لال په یو لیک کې چې په زاندان کې یې په چټکۍ له دېرو ګرامري تېروتنو سره لیکلی و او بیا وتوانېد چې په قاچاقي توګه یې انګرېزانو ته ولېږي، داسې لیکلي: «زه یې څملولم. بیا پر ما باندې یوه اوږده څوکۍ (کوچ) کښېودل شوه چې خلکو یې په سر ټوپونه وهل. دوی زه په لرګي وهلم او په دېره لړاکه او بې رحمه بڼه یې شکنجه راکوله. اکبر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰۰۰۰ روپۍ له ما څخه غواړي او وایي چې که یې ورنه کړم، زما ستړکې به وباسي. زما ټول ځان ډېر سخت ډبول شوی. زه د دولت له امر پرته، د هېڅ شي ژمنه نه شم کولی مګر دا چې د خپلې تباهۍ نندارە وکړم. زما پښې له ډېرې قف پایې څخه پرسېدلې دي.»[۳۹]

یوه اونۍ وروسته موهن لال بیا یو خبر ولېږه چې حالت یې ډېر خراب شوی دی: «کله کله له لاس او پښو څخه کلک نیول کېږم او په شا مې یوه درنه تېږه اېښودل کېږي او په عین وخت کې مې سره مرچ د سترګو او پزې سره سوځول کېږي. کله کله قف پایې کېږم. له هر راز کړاو څخه چې تصور یې کېدای شي، ځورېږم. دی له ما څخه ۳۰۰۰۰ روپۍ غواړي. وروسته له دې چې په لړاکۍ یې له ما څخه کار واخیست، ۱۲۰۰۰ روپۍ یې ترلاسه کړې او وایي که چېرې پاتې روپۍ ورنه کړل شي، زما سترګې به وباسي او په سره اوسپنه به مې وسوځوي.» موهن لال د خپل لیک په دوام کې وایي چې کله ووژل شي، حکومت باید په ډهلي کې د ده د ښځې، دوه ماشومانو او بودا پلار پالنه وکړي. له څو نورو ورځو شکنجو وروسته، نوموړی په ناهیلۍ کې ډوب شوی و او د داسې لیکونو لیکل یې پیل کړل لکه دی چې بل څوک وي او د موهن لال په هکله داسې خبرې کوي چې اوس مرسته ورته بې ګټې او ناوخته وه: «موهن لال درې ځله ډېر سخت ووهل شو او ډېر ظالمانه او بې عزته چلند ورسره وشو. دی تر اوسه د ۱۸۰۰۰ روپیو ورکړې ته اړ ایستل شوی او خدای خبر دی چې ده ته به نور څه پېښ شي. په خپله مهربانۍ مو له دغه ربړو څخه د ده د ژغورنې له پاره څه وکړئ.»[۴۰] خو د برنز په نه شتون کې چې له ده ساتنه وکړي، موهن لال د پالک په پوځ کې داسې څوک نه لرل چې له ده سره مرسته وکړي؛ نو له جلال اباد څخه یې کوم لیک یا ډاډګېرنه ترلاسه نه کړه. یوازېنې کس چې د ده د خلاصون له پاره یې د پیسو پیدا کولو هڅه وکړه، په ډهلي کې د نوموړي پخوانی د کالج ملګری او اوس څارګر او د وېږ منشي، شهامت علي و چې په اېنډور کې یې د کابل له هندو بانکرانو څخه د پور اخیستنې هڅه وکړه چې د ده خلاصون ته لاره هواره کړي او په دې کې بلاخره بریالی شو.[۴۱] په دې اړه اکبرخان ته د پالک له خوا یو ناوخته اعتراض لیک هم مرستندویه و، خو ظاهراً موهن لال تر هغه وخته پرېښودل شو ترڅو چې مسلمان نه شي.[۴۲]

په عین وخت کې، اکبرخان د بالاحصار دفاعي برخې بیا جوړې کړې، خندقونه یې وکیندل او خوراکي توکي او مهمات یې زېرمه کړل څو که چېرې انګرېزان د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي د دفاع له پاره چمتو وي.[۴۳] همدارنګه، د تېزین او خردکابل د غاښیو تنګو برخو ته یې سړي ولېږل چې سنګرونه او مورچلې وکیندي.

له درې میاشتو انتظار وروسته، د جولای په دوه ویشتمه بلاخره پالک او نایټ هغه امر ترلاسه کړ چې دوی ورته تم وو. اېلېنبوره له داسې کلیمو څخه په کار اخیستنې چې ټول مسوولیت یې د دغه دوو جنرالانو پر غاړه اچولو، دوی ته یې امر وکړ چې که دوی غواړي «نو کولای شي د کابل په لاره له هېواد څخه ووځي». دغه امر یې هم ورکړ چې «د انګرېزي پوځ د ځواک پرېکنده ثبوتونه هلته پرېږدي».[۴۴] نو اوس د دغه جنرالانو تر منځ لوبه پیل شوه چې څوک به ژرترژره کابل ته ورسېږي که څه هم د نایټ مزل ډېر اوږد و - شاوخوا ۳۰۰ میله حال دا چې د پالک پر وړاندې ۱۰۰ میله پراته وو.

نایټ همدغه ماښام په احساساتي بڼه خپلې لور ته لیکلي: «دوی مې ترلې لاسونه خلاص کړل. ما ته اوس ګوره، زه به سمدلاسه لاس په کار شم. زه دلته ناست یم او په ډاډمنه توګه لیکم چې زما ښایسته او اصیل غونډونه به دوی ته سم سبق ورکړي.»[۴۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل سړی چې دغه خبر ډېر خوشحاله کړی و، جنرال سهل و چې په دې هکله یې لیکلي: «د خوښۍ احساساتو دومره غلبه راباندې کړې چې سم لیکل نه شم کولی.»

جنرال نادټ د تلوسې او کډوډۍ په حال کې بلاخره د اګست په اتم له ۶۰۰۰ پوځیانو سره له کندهار څخه ستون شو.[۴۶] د کندهار اداره یې د شاه شجاع کشر زوی، شهزاده صفدرجنګ ته وسپارله. دغه شهزاده چې ویل کېږي د یوې لودیانۍ نځاکړې زوی و، سوکند وکړ چې ښار به د سدوزیو تر ولکې لاندې ساتي که څه هم نادټ اړنګ درلود چې دی به ډېر دوام ونه شي کړی او په شخصي توګه په دې باور و چې «د انګرېزانو له وتلو وروسته به په کندهار کې ډېره کډوډي او وینه تویونه رامنځته شي».[۴۷] خو دغه ځوان شهزاده هوډمن و چې که وکړای شي، ښار به تر خپلې ولکې لاندې وساتي. کله چې نادټ له کندهار څخه لاړ، صفدر جنګ ډېر ژر په یو لیک کې داسې ورته ولیکل: «موږ له ټینګ هوډ څخه پرته بل څه نه احساسوو چې د پاچا د وینې غچ واخلو. همدا اوس زما وینې داسې په خوټېدو دي چې پرته له ښې غچ اخیستنې بل فکر نه شم کولی. زما دې په خدای قسم وي چې تر څو ژوندی یم، زه به بل کار ونه کړم او ټول پام به مې غچ اخیستنې ته وي: یا به زما برخلیک هم د پلار په څېر شي او یا به د ده د مرګ بدل واخلم.»

یوولس ورځې وروسته، پالک له لږ لوی پوځ، ۸۰۰۰ عسکرو سره له جلال اباد څخه حرکت وکړ، خو د ده لاره ډېره خپکانوونکې وه. څومره ډېر به چې کساتي پوځ وراندې تله، همدومره ډېر مړي به یې ترسترګو کېدل او همدومره ډېر به د دوی تګ هیبتناکه کېده. لمړی یې د «شپېتو خلکو اسکلیټونه د ګندمک په غونډۍ کې خواره واره» ولیدل. د افسرانو توپیر په اسانۍ کېدی شوی ځکه چې «اوږده وېښته یې تر اوسه پر ککړیو سرېښ وو». وروسته چې پوځ جګدلک ته ورسېد، تامس سیټن د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «غاښې له مړیو څخه دومره ډک و چې لاره یې بنده کړې وه. موږ اړ شولو چې دوی یوې خواته کړو چې توپونه مو تېر شي. دا یوه ناوړه صحنه وه او موږ ته ژور احساس پیدا شو چې د دغه ناورین په بدل کې به هېڅ راز غچ بسنه ونه کړي... د ټولې لارې په اوږدو کې، په هره شېله او په هر ګوټ کې له کابل څخه د تېښتېدلو هغه خلکو اسکلیټونه او مړي پراته وو چې یا وژل شوي او یا له ستومانۍ یا ډېرې یخنۍ مړه شوي وو.»[۴۸] همدارنګه لمړی بریدمن ګرین ووډ داسې لیکلي:

د ځینو یوازې اسکلیټونه پاتې وو او ځینې نور مړي تر اوسه سم پاتې شوي وو او بنه یې په بشپړه توګه سمه پاتې وه، خو رنګ یې بدل شوی و. د دوی سترګې په ښکاره لیدل کېدې چې ښکاري مرغانو خوړلې وې. دغه مرغانو په هوا کې په دوامداره توګه زما پر سر دوړې وهلې او داسې برېښېدل چې زه یې په خپل حریم کې یو پردی او نابللی مېلمه ګڼلم. کله چې د یو لوی کمر کوټ ته واوښتلو، پنځه، شپږ مړي سر په سر پراته وو او یو کرکس چې په خوړلو یې اخته و، په لنډ واتن کې یې ها خوا بې پروا ټوپ واچولو او دومره سپین سترګی و چې پرته له دې چې والوزي، خپل لوی وزر یې رېږول. ما په خپه زړه له دغه خوابدوونکې صحنې څخه مخ واړولو او په دې هوډ شوم چې زه به پر خپل ټول توان هڅه وکړم چې د افغانانو د غچ دغه پور ادا کړم.[۴۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی له دې ځخه بدتره حالت لا نه و لیدلی او هغه دا چې جګدلک ته ځېرمه د غونځو په دېوال کې یې په سلګونو مړي ولیدل چې په تیاره کې هغه وخت ویشتل شوي وو چې د ختلو په موخه یې پر اغزن دېوال منګولې خښې کړې وې او تر اوســه هماغه ځای پراته وو چېرته چې ویشــتل شــوي و. له دې ځخه لږ وړاندې، د جګدلک د خاورینې کلا د ټیټو دېوالونو د ننه چېرته چې د شاتګ په بهیر کې پوځیان یوه ورځ او دوه شپې پاتې شوي وو، دوی له اتیاوو تر سلو د مړیو اســکلیټونه ولیدل چې کوټه پراته وو. دغه مړي له دوو خواوو ځخه هغه وخت د غلزیو د تورټوپکو د ډزو لاندې راغلي وو چې شــلټن او الفنســټون اکبرخان ته د خبرواترو له پاره ورغلي وو او دوی یې بې ګټې بېرته راتګ ته تم وو. ســیټن لیکلي: «دوی په لیکو کې ویشتل شوي وو او همداسې مو په لیکو کې پراته وموندل. غوښې یې لا تر اوســه شــته وې او هر مخ په بشپړه توګه هغه چا ته د پېژندنې وړ و چې مخکې یې پېژندلو.» دې ته ځېرمه، د درې په ســر کې یو ګرد د ځار برج و. دلته یې د ســلګونو هغه ســپاهیانو او ملکیانو مړي وموندل چې افغانانو ژوندي نیولي وو، وروســته یې کالي تري ایستلي او بیا یې واورو ته شړلي وو چې مړه شي.

حتی تر بام پورې، ټول برج له اسکلیټو او مخ په ورسـتېدو مړیو ځخه ډک و او د مړیو یوه ډېرې له برج ځخه بهر وه. د دغه ډېرې یو ســر له دروازې ځخه نیمایي د ننه او بل ســر یې د برج له دېوال ځخه نیولې تر اووه ویشــتو فوټو پورې اوږد پروت و او زینې ټولې پر مړیو پټې وې. ډېره هیبتناکه صحنه وه. داسې ښکاري چې دغه خوارکیو دلته پناه اخیستې وه. هغوی چې وروسـته برج ته د ننه کېدل، هغه چا ته به یې هوا بنده کړه او مړه به شــول چې له دوی ځخه مخکې د ننه شــوي وو او بیا به یې د دوی مړي ایســته واچول چې ځان ته ځای پیدا کړي خو د نورو په راتګ سره به دوی هم له منځه لاړل - تر پښو لاندې به شول، ساه به یې بنده شوه او مړه به شول او هغه چا به ایســته واچول چې له دوی ځخه وروســته راغلي وو. جګړه له ځانســره تر ټولو هیبتناکه بلا لېږدوي - د غټ روحیه زېږوي، پالنه ورکوي، د بدنیتۍ ټولې هغه جذبې پاروي چې د ســړي په زړه کې لاســبرې دي او داســې کړنو ته یې هڅوي چې د خدای مخلوق ته نه، بلکې یو شــیطان ته ښــایي... اوس ســپاهیانو هر چېرته چې کولی شــول هلته یې له ژوندیو او که ژوندي نه وو له مړیو ځخه غټ اخیست.[۵۰]

په هر هغه ځای کې چې باور کېده له اکبرخان سره یې تړاو درلود په ځانګړې ډول سخت چلند کېده. یو ښــایسـته کالي چې باغونه او بنونه تري چاپېر وو، د سپاهیانو په اند د اکبر خان د خوښې دوښی هستوګنځی و او که څه هم هستوکن یې پرته له جګړې تسلیم شول، د کلي «هر کور وران کړل شو، ونې یې یا چپه او یا یې پوټکي وایستل شول او وروسته د ښکېلو سپاهیانو ډلې د پام وړ ګڼ شمېر سخوندر، پسونه او وزې راغونډ او کمپ ته یې راوستل».[۵۱]

په پیل کې د پالک په پرتله د نات پرمختګ ډېر له دســپلین ځخه ډک او تاوتریخوالی یې لږ و، خو کله چې په یو کلي کې یو شمېر عسکر مړه شول او بیا د غلزیو مشران په رسمي توګه تسلیم شول، یوه بشپړه ټولوژنه پیل شوه. ټول بالغ نارینه په برچو ووژل شــول، پر ښځو جنسي تېري وشــول او مالونه یې لوټ شــول. نوبل چمبرلېن لیکلي: «اوښــکو او زاریو ګټه نه کوله. دان پور به په لوی لاس اوچت کړل شــو، ماشــه به کش کړل شــوه او خوښ به هغه څوک وو چې سمدلاسه به مړه شول. دغه زلنده• قتلونه (چې د خدای پر وړاندې یوازې او یوازې ډېر ناوړه دي) په رښتیا ډېر ناوړه وو... دا په افغانســتان کې یوه تر ټوله ښایسته دره ده، خو موږ ورانه او ویجاړه کړه. هندوستانیان د افغانانو پر ضد

•زلند: جابر، ظالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دومره پارېدلي وو چې هر څه یې ورانولی شـــوی وران یې کړل او ټولو کلاوو او ماڼیو ته یې چې لاس رســـېده اور ورته کړ.»[۵۲]

د ناټ په پوځ کې عیســـوی ملا رېویرډ ای. اېن. الن Rev. I. N. Allen ته دغه پېښـــو لا ډېر ټکان ورکړی و او لیکلي یې و چې یو مذهبي مشـــر کابو هېڅ کله د دغســـې صـحنو لیدو ته نه و اړ ایســـتل شـــوی او زیاتوي: «هره دروازه به په زور خلاصه کړل شـوه، هر سړی به له لیدو سره سم ووژل شـو. پوځیان انګړ په انګړ، برج په برج په دوی پسې وو او ډېر لږ کسان په تېښته بریالي شـول. یوه دروازه چې د کور اوسېدونکو نه خلاصوله پر شپږ- پونډه توپ والوزول شـوه او د کور ټول اوسـېدونکي پر برچو ووژل شـول.»[۵۳] یو عسـکر چې په سـبا د دغه کلي کلا ته لاړ، وویل چې «شـاوخوا ۱۰۰ مړي خواره پراته او شـپږ یا اته ماشـومان په نیمه سـویو سـکرو کباب او د سـوځېدلو خځلو د کوټې لاندې پټ کړل شـوي وو. په کلا کې یوازې یوه ښځه ژوندۍ وه او بې اسرې د پلار، ورور، مېړه او ماشـومانو مړیو ته چې شـاوخوا ته یې پراته و، ناسته وه. وروسته یې د دوی مړي یو ځای ته کش کړل او په منځ کې یې کښېناسته».[۵۴]

کله چې ناټ غزني ته نږدې شـو، د ولایت د بارکزي والي په مشرۍ ۱۲۰۰۰ درانیانو یوه لنډه خو سخته جګړه د دوی پر ضـد پیل کړه. کله چې دفاعیان بېرته د ښـار دېوالونو ته د ننه شـول، پالک هم داسې ځای واړول چې د توپونو ګولۍ نه ور رسـېدلې. په راتلونکې سـهار ټول ښـار په بشـپړ ډول تش و. غلزي وېرېدلي وو که څه هم د سـلطان جان په مشـرۍ مرستندویه ځواک په دې وروستیو کې ور رسېدلې و، خو د شپې په بهیر کې یې ښار پرېښی و. له سپېدو سره سم، ناټ د ښـــار دروازې والوزولې. نوموړي وروســـته په خپل راپور کې ډېر لنډ لیکلي: «ما د غزني د ښـــار، د کلا او ټولو اړونډه هنري توکو د ورانولو امر وکړ.»[۵۵]

خو یوازې د یو وروستي دود سرته رسونه پاتې وه. د هند د تاریخ په نوم یو نومور کتاب اېلېنبوره لوستی و. که څه هم د دغه کتاب لیکوال جېمز مېلر James Mille هېڅ کله هندوستان ته نه و تللی، نه یې کوم هندوستاني پېژنده او نه یې کومه هندي ژبه زده وه، خو په کتاب کې یې اېلېنبوره یوه بشـــپړه غلطه نظریه منلې وه چې د دې ادعا یې کوله چې د ســـلطان محمود غزنوي (۹۹۸ - ۱۰۳۰) د مقبرې دروازې له چندړ لرګي څخه جوړې هغه افســـانوي دروازې وې چې نوموړي په ګجرات کې د سومنات لوی معبد د لوټ په مهال پټې کړې وې، خو په حقیقت کې په خپله مقبره او دروازې یې په یولسـمه پېړۍ کې د سـلجوقیانو د هنر زېږنده وې- رالېنسـن یې هم په لیدو سـمدلاسـه پوه شـو چې په دروازو کې حکاکي شـوي لیکنې په عربي ژبه وې چې په اسـلامي بڼې په شـپږ ګوټه سـتوریو کې چې پېچلې عربي مېناتورۍ ترې چاپېر وې، لیکل شـــوې وې، خو هر څه چې وو، پروا یې نه کوله ځکه چې اېلېنبوره دغه دروازې غوښـــتې وې؛ نو خامخا به ورکول کېدې.

نو لکه څنګه چې تمه یې کېده، اېلېنبوره د شـمالي او ختیځ هند مشـرانو او شـهزادګانو ته په خطاب کې یوه اعلامیه خپره کړه چې څنګه یې د ۸۰۰ کلونو ســپکاوي غچ واخیســـت او څنګه یې له ښـــکېلاکي پېر څخه مخکې پر هندوانو باندې د افغانانو د پېړیو تســـلط برعکس کړ. د انګرېزانو له برکته، هغه دروازې چې یو وخت د هندوانو د ســـپکاوي نښې وې اوس له پوځي اړخه د اباسـین پر ها خوا هېوادونو باندې د هند د ځواکمنتیا په نښـو بدلې شـوې. وروسـته، دغه دروازې له یوې جبرې تشـریفاتي ډلې سـره یو ځای په هند کې سـمې وګرځول شـوې او په تشـریفاتو به هک پک لارویو ته د ننداري له پاره اېښودل کېدې چې د هند خلکو ته د انګرېزي حاکمیت مهرباني او پیاوړتیا وښیي، خو هندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـــهزادګانو کوم غبرګون ونه ښـــود. همدې ته ورته، د هنداونو غبرګون لا ډېر ســـور و ځکه چې په دې هکله نه شهزادګانو او نه هندوانو څه اوربدلي وو.[۵۶] کله چې رالېنسن د دغه ښایسته سلجوقي دروازو د ایستلو مدیریت کولو، نومورې پوه شـــو چې دوی به په سـختۍ په ســومنات کې کښـــودل شـي ځکه چې د ســومنات نه وې. دغه معبد د زرو کلونو راپدېخوا په کندوالو بدل شوی و او بل دا چې په خپله هندوانو د دغه ټولې ډرامې هېڅ پروا نه لرله.[۵۷]

افغانان هم د دروازو په ورلو دومره خپه نه وو. د رالېنســن د لیکنې پر بنســټ، د مقبرې منجور هســې په بې پروایۍ خپلې اوږې وخوځولې او ویې ویل: «دغه زاړه لرګي به ســتاســې څه په کار شـي؟»[۵۸] خو په دې هکله میرزا عطا داســې سپینه خبره کړې: «اېلېنبوره امر وکړ چې دروازې هند ته ولېږدول شي چې د خراسـان بیا نیول تشـهیر کړي او په داسې یو هېواد کې لوی لګښتونه توجیه کړي چې ډېر لږ عایدات يې لرل. لکه څنګه چې وایي، رښتینی ځواک لباسي پروپاګند ته اړتیا نه لري! تر نن پورې د دغسې ځواک دوامداره نښې د ګڼ شـمېر انګرېزي پوځیانو خوسـا کېدونکي مړي دي چې تر اوسه يې د خراسان کوچنۍ او لوېې لارې بندې کړې دي.»[۵۹]

د جولای په ټوله میاشـــت کې، د یرغملو د تبادلې په هکله څو ځلې د خبرو اترو هڅې وشـــوې. لمړی مکنزي او بیا لارنس جلال اباد ته ولېږل شول چې له پالک سره یوې هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې خبرو څه پایله ورنه کړه. دوی دواړه بېرته په درناوي خپل اسارت ته لاړل ځکه چې له اکبرخان سره يې همداسې ژمنه کړې وه.

پاټېنګر یو ځانګړی لیک پالک ته ولېږه او د داسې هوکړې په هکله يې خبرداری ورکړ چې ټول انګرېز نارینه او ښځې ازاد کړل شي خو ګڼ شـمېر بې اسـرې سـپاهیان په افغانسـتان کې بند پرېښـودل شي. نومورې لیکلي: «که چېرې موږ یوازې د یو څو انګرېزانو د ازادۍ له پاره پیسـې ولګوو؛ نو د انګرېزانو نوم او حیثیت به په هند کې د خپل رعیت او عســکرو پر وړاندې زیانمن شي.»

په داسې حال کې چې په زرګونو بومي عسکر او په دوی پورې تړلي د کمپ ملکي خلک په دغه هېواد کې د مریېتوب حالت ته اړ ایستل شـوي، ډېر نور کم بخته چې خپلې پښـې، لاسـونه او یا د بدن نور غړي يې له لاســه ورکړي خپل ناځرګند پایښـت ته په دروېزه دوام ورکوي. که دغه خلک هم ازاد نه کړل شي او که چېرې ټول نه، خو ډېرې يې په راتلونکي ژمي کې مړه شي؛ نو ما ته داسې ښکاري چې حکومت به د ځان پر ضد کرکې ته لاره هواره کړي او که یوازې انګرېزان د پیسو په بدل کې ازاد کړل شي، د ناښنده پلوی تور به پرې ولګېږي.[۶۰]

ســرېره پر دې، د بند پاتې هندیانو حال ډېرې پاملرنې ته اړتیا لرله. د مریېو یو ســوداګر چې هغې کلا ته راغلی و چېرته چې یرغمل په کې ســاتل کېدل، مېرمن ســېل ته ویلي و چې «ځلور ســوه هندوســتانیان په کابل کې په دې ډاډګېرنې بند پاتې دي چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورســول شـي... نارینه په شـپږ ځلوېښـت او ښـځې په دوه ویشـت روپیو خرڅېږي». له ازبک ســوداګرو څخه چې د کابل په مارکېټ کې ډېرې وو او د مریېو ســوداګري يې کوله، ډېره وېره کېده ځکه چې دوی په ځانګړي ډول عادتاً پر خپلو مریېو باندې بې رحمه او ظالم وو. کله چې جوســـایه هارلن د خلم له

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځه تېر شـــو، د ازبکانو «شـــیطاني نوښـــتونه» پې بیان کړل او هغه دا چې ازبکانو به خپل یرغمل ســـم پر خپل زین کنډلي وو: «چې یرغمل د دوی تر شا سم روان وي او شا ته پاتې نه شي، دوی به د اس د وښتو یوه کوڅې په یوه ستن کې چې چنګک غوندې کړه وه پیودې وه او بیا به پې دغه کوڅې د یرغملو په ګروي کې د ســـینې له هډوکي څو اینچه لیرې تېره او غوټه کړې وه او بل سر به پې له یوه پړي سره غوټه او پړی به پې د اس پر زین تړلی و؛ نو لاس تر شـا تړلي پې اســـرې یرغمل به اړ وو چې د اس څنګ ته چټک روان وي.»[۶۱] کله چې اکبر، پالک ته ګواښ وکړ چې که دی د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي، د جګړې ټول انګرېز یرغمل به ســـمدلاســـه شـــمال ته ولېږل شـــي چې د مریيو په څېر د بخارا په مارکېټ کې خرڅ شي، یرغملو ته د اندېښنو له پاره یو بل ښه دلیل پیدا شو.

خو له کابل څخه بهر په یوه کلا کې انګرېز یرغملو څه ناڅه په هوســـاینه کې ژوند کولو. دغه مهال اکبرخان واورېدل چې د پالک او نایټ پوځونو له دوه لوریو د ده د پلازمېنې په لور حرکت پیل کړی. د نوموړي تر ټولو نږدې متحد، محمد شاه خان غلزي دی وډومارو چې د کافرانو پر ضد د وروستۍ جګړې، مرګ یا ژوند له پاره تیاري ونیسي. ده خپل زوم ته وویل: «دوی جګړه غواړي؛ نو د خپلو وینو تر وروســـتي څاڅکي ورســـره وجنګېږه. راځه چې دوی ټول نیســـت او نابود کړو»[۶۲] نو د جمعې په ورځ اکبرخان پر اس د پلچرخي جومات ته لاړ او له منبر څخه پې د انګرېزانو پر ضد د وروســـتي او پربکنده جهاد له پاره له احساساتو څخه ډکه غوښتنه وکړه.

کله چې یرغملو د اګســـټ په پنځه ویشـــتمه شـــپه د خوب له پاره تابیا نیوله، دوی ته دغه بدمرغه خبر ورکړل شـــو چې ژرترژره به د شـمال په لور هندوکش ته ولېږدول شي. همغه شـپه د سـپوږمۍ په رڼا کې دوی ته امر وشـو چې خپل پاتې مالونه په هغه ټټوګانو او اوښـانو بار کړي چې اکبرخان ورلېږلي وو. ښځو ته د لمړي ځل له پاره وویل شـول چې افغاني بورکې واغوندي. مکنزي ســـخته تبه لرله او فکر پې کولو چې مړ کېږي. دی په یوه کجاوه کې چې د اوښ په یوه خوا کې ټړل شوې وه کښېنول شـو.[۶۳] دوی د کابل په لمن کې د بابر د مقبرې د دېوالونو له څنګه تېر او د کوهستان په لاره روان کړل شـــول او ورته وویل شـــول چې لمړنی منزل پې د شـــمال لوري ته د اکبرخان هغه کلا ده چې په بامیانو کې د بودا لرغوني دره لاندې ورته پرته ده. دغه دره د بودا د مجسمو په لرلو نوموره ده.[۶۴]

دوی یوې څلور سوه کسیزه اسوالې ډلې لېږدول. د دغه ډلې مشري د صالح محمد خان په نوم یو قزلباش اسوال افسر کوله. نوموړی د شـاه شـجاع په چوپړ کې و، خو کله چې دوســـت محمد په ۱۸۴۰ کال کې له بخارا څخه ډېرته راغی، د شـاه شـجاع چوپړ پې پرېښـود او له دوسـت محمد سـره یوځای شـو. جورج لارنس او هیو جانسـن له همغه وخته لږ پېژنده او د ساتونکو په ډله کې پاتېنګر خپل لس پخواني عسکر چې له ده سره پې په ۱۸۳۸ کال کې د هرات د کلابندۍ په ډېر کې مرســـته کړې وه، ولیدل. په دوی کې حتی دوه هغه تورتوپکوال هم وو چې د اډې د کلابندۍ په وخت کې پې د انګرېزانو په پلوۍ له مکنزي ســـره څنګ په څنګ جګړه کوله.[۶۵] ټول، پاتېنګر، لارنس، جانســـن او مکنزي ژر د یو فرصت په شتون پوه شول او له دوی سره پې خبرې پیل کړې چې که له دوی څخه کوم یو رشوت اخیستلو ته څوښمن وي. په لمړیو کې دوی په ســـنګینۍ ځان ډډې ته کولو، خو کله چې د شـــمال په لور د کولو Kulu د بې رحمه غرونو په لرۍ کې د کاروانونو د تک لوري په ســـتغه لاره ختل او ورپســـې د هزاره ګانو د ســـیمې په اوچتو چاودلو ځمکو کې روان وو او کله چې د پالک او نایټ د غوڅو بریاوو د راپورونو رارسېدل پیل شول، د دغه ساتونکو چلند بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ټولو لمړی جانسن، صالح محمد ته خبره یاده کړه. نوموړی په دې هکله د اګست په ۲۵مه په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

صالح محمد یو خوش طبعه او خوشحاله اندیوال دی او له موږ غوندې کافرانو سره تعصب نه لري. نوموړی د پیسو عسکر دی او د یرغملو دومره پروا نه لري. دی څو میاشتې مخکې په بخارا کې د قاسم په اسارت کې و. زه ټوله لاره ورسره مل وم او د ده کیسو ته مې سات ټهر و. دی په خپل اټکل یو لوی اتل دی. د اتلولۍ کیسې یې پای نه لري او زه د دوه دلیلونو له کبله ورته سم غوږ نیسم. لمړی دا چې زما سات ټهرېرې او دویم دا چې زما په غوږ نیونه د درناوي او خوښۍ احساس کوي او زه هیله من یم چې په دې به د ځان د کټې له پاره تړې کار واخیستی شم.

څو ورځې وروسته کله چې دوی دواړه یوازې ناست وو، جانسن خبره ور یاده کړه. نوموړي لیکلي: «کله چې زموږ له قوماندان سره زما اشنایي ښه ډېره شوه، یوه ورځ چې موږ دواړه یوازې ناست وو او زه ډاډه وم چې درېیم کس زما خبرې نه اوري او لکه څنګه چې زه نه پوهېدم چې غبرګون به یې څرنګه وي؛ نو په نیمه ټوکه او نیمه جدي ښه مې ورته وویل چې موږ به د پیسو یو غر ورکړو که چېرې د بامیانو پر ځای موږ مخالف لوري ته د نات د پوځ په لور بوځي او په عین وخت کې مې په هند کې د خوندونو غوږې ورته کولې چې که زموږ د ازادولو وروسته دی هم هند ته د تګ کروهنه پیدا کړي. لمړی زما په وړاندیز هک پک شو.» [۶۶] خو دومره وخت ټهر نه شو چې نوموړي په وضاحت وویل چې «غواړي پوه شي چې موږ د خپلې ازادۍ له پاره څه ته تیار یو» او له بندیانو یې غوښتنه وکړه چې پرته له ټوکو ده ته خپل وړاندیز ورکړي.[۶۷]

کله چې دوی بامیانو ته ورسېدل، خبرو اترو دوام درلود. موهن لال چې تل د ښه تدبیر څښتن و، د دغه خبرو اترو له دوام سره یې مرسته وکړه. ده په کابل کې د خپلو قزلباشو ملکرو په وسیله یو لړ له ژمنو ډک لیکونه یرغمل ساتونکو ته ولېږل. وروسته اکبر خان په یو لیک کې صالح محمد ته امر وکړ چې بندیان نور هم د شمال په لور، خلم ته وخوځوي؛ نو لارنس خپله بولۍ اوچته کړه او صالح محمد ته یې د ۲۰۰۰۰ روپیو نغدې بیانې د سملاسي ورکړې او همدارنګه د نوموړي د ژوند تر پایه په میاشت کې د زرو روپیو د ورکړې وړاندیز وکړ. لکه څنګه چې عطا محمد لیکلي: «سره زر عجب شی دي: په لیدو یې سترګې خوښې مومي او غږ یې خپګان لیرې کوي»؛ نو دغه وړاندیز د صالح محمد پام ځانته واړولو او دې ته تیار شو چې یرغمل ازاد کړي.[۶۸]

د صالح محمد په مرسته، یرغملو په یوې اشارې د هغه کلا کنټرول په خپل لاس کې واخیست چې دوی په کې ساتل کېدل. بیا یې له خپلو پخوانیو ساتونکو سره د څلورو میاشتو اضافي تنخوا ژمنه وکړه که چېرې د کلا په دفاع کې د دوی تر ژغورنې ورسره مرسته وکړي. کله چې صالح محمد د دفاع له پاره بندیانو ته ټوپک ورکړل، دوی چې اوس له څو میاشتو لټ اسارت وروسته بلاخره خپل برخلیک په خپل لاس کې درلود، دومره هک پک شول چې اوس پېره داري ته په رضا کاره توګه نه حاضرېدل. په دغه شېبه کې مېرمن سېل اوچته شوه چې وروسته یې په اړه داسې لیکلي: «زه په دې اند شوم چې ښایي سړي د خپلې دندې په ترسره کولو کې وېره ولري؛ نو لارنس ته مې وویل چې ما ته ټوپک راکړي چې د پېره داري مشري زه وکړم.»[۶۹]

د مېرمن سېل د څکو سترګو لاندې ډېر وخت ټهر نه و چې یرغملو دومره زړه پیدا کړ چې انګرېزې جنډه یې په لکړه کې ورکړه. پاټېنګر هم لکه په کوهستان کې د سیاسي اجنټ په توګه دنده پیل کړه او د څېرمه سیمو ټولو مشرانو ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلنه ورکړه چې د ده دربار ته ورشي او اعزازي جامې ترلاسه کړي. د سپټمبر په څوارلسم جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

زمونږ توطیه نوره هم په غوږېدو وه. له څو میلو شاوخوا سیمو څخه کابو ټول بانفوذه مشران زمونږ لیدلو ته راغلل...مونږ ته یې د وفاداریٔ ژمنې وکړې او د ارتیا په وخت کې یې د جنګیالیو د مرستې ژمنه هم راسره وکړه. مونږ نه پوهېدو چې زمونږ پوځ څه کوي او چېرته دی، خو داسې مو ګڼل چې دوی به کابل ته نږدې شوي وي او ښایي له اکبرخان سره په جګړه بوخت وي؛ نو که همداسې وي، دا د حیرانتیا ځای نه دی چې ښایي اکبرخان له پنځه، شپږ سوه اسوالو سره هره شېبه په دغه دره کې راښکاره شي. اوس مونږ خپل ټول پام له کلا څخه د دفاع مضبوطتیا ته اړولی او د مورچلو د غارونو مخې ته مو چې هر څه د لید مخنیوی کولو، لیږې کړل چې چېرې زمونږ په کلا ټېرې وکړي، دوی ته تود هر کلی ووایو.[۷۰]

یوه اونۍ وروسته، دغه پخواني یرغملو د مېرمن سېل په مشرۍ، حتی له ټېرېدونکو کاروانونو څخه د مالیې اخیستل پیل کړل.

سهار د وخته د سپټمبر په لومړۍ نېټه، د پالک له کمپ څخه بهر یو اسوال د پالک د یوې څارونکې ډلې په لور مخامخ روان و. کله چې یو عسکر ودراوه، دغه اسوال خپل ځان د شاه فتح جنګ په نوم وروپېژانده.

د اکسټ په پای کې په بالاحصار کې داسې ګنګوسې وې چې وروسته له دې چې اکبرخان د سدزویو د تاج دغه ځوان وارث په سرو اوسپنو داغي کړ، اوس یې د وژلو پلان جوړوي. د دغه اوازې په خپرېدو، د بالاحصار پخوانیو کارکوونکو د زندان په خاورین بام کې یو سوری جوړ کړ او فتح جنګ یې د یو تونل له لارې چې د دېوال لاندې جوړ شوی و، له کلا څخه وایسته او په چندولو کې یې د قزلباشو مېنې ته بوت. هلته اسونه تیار ورته زین شوي وو او نومورې څلورویشت ساعته وروسته له جنرال پالک سره سباناری وکړ.[۷۱]

د هغه ویناوو پر بنسټ چې فیض محمد په دې هکله کړې دي، دغه ځوان شاه پر انګرېزانو تور ولګاوه چې د ده پلار یې یوازې پرېښود او د دې غوښتنه یې کوله چې انګرېزان باید په هغه ژمنه عمل وکړي چې د ده له کورنۍ سره یې کړې وه. داسې ګڼل کېږي چې فتح جنګ انګرېزانو ته دغه لاندې خبرې هم وکړې:

«انګرېزانو د افغانستان په اشغال کې بله موخه نه درلوده پرته له هغه څه چې د دوی په اند پایله به یې بلاخره دوی ته کتوره وي. دوی هېڅ کله زما له پلار سره مرسته ونه کړه او حتی هېڅ پام یې ورته نه کولو... خو له دې سره سره، زه تر اوسه [درې اړخیزه] ټرون ته چې زما د پلار او انګرېزي دولت تر منځ شوی، ځان ژمن کنم. زه اوس ځکه تاسې ته راغلی یم چې که تاسې په خپله ژمنه ولاړ یاست؛ نو له ما سره به مرسته وکړئ او د یرغل په موخه به د کابل په لور وخوځېږئ، او که نه، بیا زه هم انګرېزي دولت ته کومه ژمنتیا نه لرم او ستاسې ځان غوښتونکې موخې او بدنیتي به ټولو ته ښکاره شي.» جنرال پالک د فتح جنګ د خبرو په اورېدو د شرم احساس وکړ؛ نو د متانت له وجې او چې د خلکو له شوندو پر انګرېزانو پورې ټرلې بد نوم لیرې کړي، د ده مرستې ته تیار شو.[۷۲]

دا څرګنده نه ده چې د فتح جنګ او انګرېزانو تر منځ پورتنۍ خبرې شوې او که نه، خو پالک په رښتیا د فتح جنګ ښه هر کلی وکړ او له پیل څخه یې داسې په ادب او درنښت چلند ورسره کولو لکه مېکناټن چې له شاه شجاع سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې کاله مخکې هغه وخت کولو چې نوموړی په همدغه دره کې د خپل تخت د بیا نیولو له پاره روان و، خو په شخصي توګه، فتح جنګ د پالک خوښ نه و او په اړه یې داسې لیکلي: «دغه ناخوښ شهزاده ... په ښایسته بڼه ډنګر او د ښایسته ونګې څېښتن دی، خو په ماغزو کې د استعداد څه نه لري او نه په اخلاقو کې د درناوي وړ دی. په دې هکله زه د شاه هغه ګروهنې ته اشاره کوم کله چې په ۱۸۳۹ – ۱۸۴۰مو کلونو کې یې په کندهار کې دنده درلوده.«نوموړي کله کله د چوڼۍ پر عسکرو جنسي تېری کولو.»»[۷۳] پالک دا هم لیکلي چې ده په لوی لاس له شاه څخه دغه حقیقت پټ کړ چې دوی به له کابل څخه وروسته له دې ووځي چې خپلو هغه محدودو موخو ته ورسېږي چې اېلنبوره ورته ټاکلې وې: د اکبرخان ماتول، د جنګي بندیانو او یرغملو ازادول، د دومره سپاهیانو موندل چې څومره یې شونتیا وي او افغان قبیلو ته د انګرېزانو په اند د دوی د خیانت په بدل کې د جزا ورکول.[۷۴]

یوه اونۍ وروسته د سپټمبر په اتمه، د پالک ځواکونه پر کابل باندې د یرغل له پاره وروستي مزل ته چمتو وو؛ نو له جګدلک څخه یې د تیزین غاښي د خولې په لور حرکت وکړ. د غونډیو له سر څخه پر دوی ډزې د ورځې له تېرېدو سره سمې ډېرېدې. که څه هم پالک په شااوخو ټولو لوړو کې څارونکې ډلې ځای پر ځای کړې وې، خو کله چې تیاره خوره شوه، د تور ټوپکو غیبي ګولۍ د انګرېزي ځواکونو پر کمپ ورېدې. لمړی بریدمن ګرین ووډ لیکلي: «عسکر بهر ته راوغوښتل او تیارسئ وساتل شول. دښمن په دوامداره توګه زموږ پر کمپ له هغه لوړو څخه ډزې کولې چې زموږ په کنټرول کې نه وې او د دوی ګولۍ لکه ګلۍ زموږ د خېمو په منځ کې ورېدلې. د غونډیو اړخونه زموږ د عسکرو د دان پورو او د دښمن د تور ټوپکو د ډزو له څرک څخه رڼا وو.»[۷۵] سبا سهار په سپېدو کې، د پالک د څارنې مخکښې ډلې خبر ورکړ چې د محمد شاه خان غلزي او امین الله خان لوګري په ملاتړ، اکبرخان په خرد کابل کې له خپلو جوړو کړو مورچلونو څخه له ۱۶۰۰۰ عسکرو سره په دغه لور خوځېدلی او اوس له دوی څخه لږ وړاندې د تیزین په لوړو کې دی.

پالک خپل ځواکونه په درې ډلو ووېشل. هغه ډلې چې له برسکاټلدیانو او په اوږدو جامو پټ له افغان تورټوپکوالو څخه جوړې شوې وې، د غاښي په دواړو ارغاړو یې پورته ختل پیل کړل او د غاښي په بېخ کې، د سېل تر قوماندې لاندې توپچي او د اسوالو مخکښه ډله په احتیاط وړاندې روان شول. ګرین ووډ لیکلي: «موږ په ډله ییزه بڼه مخته روان وو، خو په هېڅ لوري کې مو د دښمن د شتون څه نښې نښانې ونه لیدې. کله چې څه ناڅه دوه میله تنګي ته ننوتلو، ناڅاپه د لوړو له دواړو خواوو څخه یوه اوږده لمبه خوره شوه او ګڼ شمېر ګولیو زموږ د سرونو شاوخوا ته په شپېلي او بزاري تېرې شوې. غونډۍ د دښمن له لیکو ډکې وې او پر موږ یې ډېرې درنې ډزې پیل کړې.» [۷۶] په دغه ځای کې یو له هغه کسانو څخه چې نږدې مړ شوی و، ډاکتر برایډن و چې د لوا د ډاکتر په توګه یې خپله دنده بیا پیل کړې وه. «دی د باڼس پر یو تیر چې ډولۍ پرې وړل کېده ناست و کله چې د دښمن یوه شپږ پونډه ګولۍ ولګېده او باڼس یې په پرخچو بدل کړ، خو دی هېڅ ټپي نه شو.»[۷۷]

د تېر ځل برعکس چې برایډن له خپلو همکارانو سره چې سترګې یې واورې وړې وې او په دغه غاښي کې نګوښېده، دا ځل د پالک عسکرو چمتووالی درلود. ابټ د توپ ډزې پیل کړې او په عین وخت کې «سېر رابرټ [سېل] دیارلسمې لوا ته امر وکړ چې ښي لوري ته پر لوړو وخېژي او پر دښمن یرغل وکړي او نهمې او یودېرشمې لوا ته یې د کیڼ لوري پر لوړو د ختلو امر وکړ.» دا هغه څه وو چې ګرین ووډ بیان کړي او نوموړی زیاتوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مورِ په بیړه او سربدالۍ پورته ختلو. غونډۍ داسې ډېره لوړه او ستغه وه چې سړی په اسانۍ نه شوای ختلی، خو د دښمن ډزو زمورِ ختل ګرندي کړل او په لنډ وخت کې دوی ته ورورسېدو. د دښمن ډزې بیخي ډېرې وې او زمورِ په منځ کې ګولۍ له هر لوري په شپیلي تېرېدې او هاخوا دېخوا لګېدې. دښمنان ببشمېره ډېر وو او داسې ښکارېدل چې دوی د خپل ژوند تر وروستۍ شېبې له غونډۍ څخه د دفاع هوډ درلود، خو کله چې زمورِ سړي د غونډۍ سر ته ورسېدل او په خپلو توپکو کې یې برچې ورکړې او بیا یې په لوړه چیغه د هورا په ویلو پر دښمن ورمنډه کړې... افغانانو د جګړې چیغې «یا الله یا الله» پیل کړې او په داسې حال کې چې مورِ یې په ببلابېلو ښایسته نومونو لکه سپیو، کافرانو او داسې نورو نومولو، زمورِ په لور رانږدې کېدل او مورِ ته یې ډاډ راکولو چې هېڅ کله به کابل ته ونه رسېږو. د کپتان برادِ فوټ عسکرو دوی ته همدې ته ورته سپکې سپورې ویلې.[۷۸]

کله چې افغانان د خپلو مورچلو پرېښودلو ته اړ ایستل شول، د سېل په قومانده، انګرېزي پوځیانو د مورِې په اوږدو کې افغانان څوکه په څوکه په غونډیو کې ځغلول. په عین وخت کې د غونډیو په ښخ کې اسوالو د اکبر خان پر توپونو یرغل وکړ. دا هغه توپونه وو چې نومورِي د الفنستون له ځواکونو نیولي وو او اوس یې توپچیان هغه سپاهیان وو چې د خپل بخت ازمویلو له پاره اکبرخان ته ور اوښتي وو. کله چې اسوال ورنږدې شول، دغه بدبخته تښتېدلي سپاهیان سمدلاسه «ووژل شول».[۷۹] جګړې ټوله ورځ دوام وکړ. افغانانو په ډېره زړورتیا خپل مقاومت ته دوام ورکولو او حتی یو انچ هم نه شاته کېدل. بلاخره انګرېزي پوځ پر دوی برلاسی شو او د برچو په زور له هرې پرله پسې څوکې څخه وشړل شول. ماسپښین ناوخته، انګرېزانو د ټولو غونډیو څوکې ونیولې او د اکبرخان سرېره ته بله چاره پاتې نه شوه پرته له دې چې شاته شي او په داسې حال کې وتښتي چې دوی مخته او د دوی مشر او نور غلزي مشران په دوام داره توګه ورپسې روان وو. د دوی ماته دومره بشپړه وه چې سبا ته انګرېزان د خردکابل په لا ډېرو لوړو او ستغو لارو کې داسې تېر شول چې حتی یو ډز ته هم اړ نه شول.

د سپټمبر د پنځلسې په مابنام د پالک ستومانه پوځ بلاخره کابل ته ننوت، خو اوس د اکبرخان په ګډون کابو ټول وګړي له ښار څخه تښتېدلي وو. په دغه شپه، انګرېزانو د اس د ځغاستې په هغه ډګر کې واړول چې درې کاله مخکې د مېکناټن په امر جوړ شوی و. په راتلونکې ورځ کې فتح جنګ په بالاحصار کې پر تخت کښېنول شو، خو دا ځل د بالاحصار د بیرغ پر لکنه د انګرېزانو توغ ورپېد.

نات او د کندهار پوځ یې دوه ورځې وروسته کابل ته ورسېدل او د سپټمبر په یوویشتم، انګرېزانو ته په کابل کې خبر ورسېد چې د جګړې ۱۲۰ یرغمل هم راروان دي.* پالک د خپل یو ځوان افسر، سېر ریچمانډ شېکسپیر Sir Richmond Shakespeare په مشرۍ ۶۰۰ قزلباش اسوال د دوی د موندلو له پاره ولېږل. دغه افسر خبر نه و چې یرغملو په خپله ځان ازاد کړی؛ نو کله یې چې دوی ولیدل چې د زندان د ساتونکو تر ساتنې لاندې د ده په لور ډاډمن روان دي ، نومورِی هک پک شو. ورپسې د خوښۍ او خوشحالۍ چیغې پورته شوې «مورِ وژغورل شوو» خو یوازې یو کس ناراضه ښکارېدلو. د دغه کس په اړه مېرمن سېل داسې لیکلي: «جنرال شلټن د یو لوړپوړي افسر په توګه دا نه هېرول چې باید درناوی ورته وشي. کله چې سېر ریچمانډ پر ده باندې تر ټولو لمړی غږ ونه کړ او د ده د رارسېدنې راپور یې په مناسبه بڼه تېر نه کړ، سخت د سپکاوي احساس یې وکړ.»[۸۰] مکنزي له ډېرې تېې مغشوش او دومره ډېر ناروغه

* قزلباش د یرغملو د ازادولو په خبرو اترو کې انګرېزانو ته ډېر کتور وو او د یرغملو د ازادۍ له پاره یې د رشوت د اړینو پیسو په برابرولو کې مرسته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و چې له ځمکې اوچتېدی نه شـوی او کله چې ورته وویل شـول چې وژغورل شـول یوازې «اه» یې وکړل: «او کله یې چې سـپر ریچمانډ او صـالح محمد ولیدل چې یو بل ته خپلې لونګۍ ورکوي، یوازې یوه لټه پوښـتنه یې په سـر کې وکړځېده چې داسې یو ښاغلي لکه ریچمانډ ته په کتو سره چې د یو داسې کرغېړن کس لکه صالح محمد سره راکړه ورکړه کوي؛ نو د شېکسپیر به هم له داسې چټلیو سره سروکار و او کنه.»[۸۱]

یوه ورځ مخکې له دې چې یرغمل کابل ته ورسـېږي، جنرال سـېل د شـمال په لور د دوی مخې ته د سـټرې مشـي له پاره ورغی. مېرمن سېل چې کابو یو کال خپل مېړه نه و لیدلی، د بیا لېدو په هکله یې داسې لیکلي: «دا مور ته ناشـونې ده چې د ده د راتګ په هکله خپل احساسات په سمه توګه بیان کړو. ما او لور ته مې د خوښۍ راتګ دومره ډېر ځنډنی شوی و چې د ده لیدل په نابېره توګه راته دردمن شـول او سـتوني مو داسـې ډک شـول چې په ژړا یې راحت نه موندلو.»[۸۲]

مکنزي چې تر اوسه تبه لرله په تیندک جنرال ته ورغی او ورته ویې ویل: ««تاسې ته مبارکي وایم جنرالە!» دغه زړور بوډا ده ته مخ واړولو او د ځواب هڅه یې وکړه، خو احساساتو یې پرې غلبه وکړه. د مخ ونګه یې پرله پسې تروشـه او تروه کېده، بیا یې اس ته چوکه ورکړه او په چارکام له دې ځایه چټک لاړ.»[۸۳]

کله چې د جګړې یرغمل کابل ته ورسـېدل، دوی ته د توپ پر یوویشـتو ډزو هرکلی وویل شـو او کمپ ته د ننوتلو په حال کې په کتار کې ولاړ پلي عسـکرو دوی ټولو ته د خوښۍ نارې وهلې. اېنسـېن کرېنول سـټپلټن Ensign Greville Stapylton ویلي: «دوی یوه خارق العاده بڼه خپله کړې وه. ټولو اوږدې ږیرې او برېت پرېښـي وو او افغاني جامې یې پر تن وې. خلکو په سختۍ خپل ملګري په کې پېژندل.»[۸۴]

کسـاتي پوځ په کابل کې یوازې دوه اونۍ پاتې شـو. عسـکرو لمړۍ څو ورځې د کابل له باغونو څخه د تازه انګورو او مڼو خوړلو په مشـغولا او د ښـار په لیدلو تېرې کړې او ډېرې هغه ځایونو ته لاړل چې تېر کال ظلمونه او وژنې په کې شـوې وې. هغه چا چې کابل د اشـغال په وخت کې لیدلی و، اوس یې په لیدو حیران شـول. انځورګر جېمز رټري لیکلي: «زما په نه شـتون کې ډېر ناوړه بدلونونه راغلي وو. بشـپړ ویجاړ کورونه او تور دېوالونه مې تر سترګو شـول. هېڅوک نه ښـکاره کېدل. خلکو ښـار پرېښـی و، هسـتوګنځي یې تش او تیاره وو. مور په واټونو کې پر اس سـپاره روان وو خو هېڅوک مو ونه لیدل او پرته د یو بې ځېښـتنه سـپي له انکولا څخه، چې ښـایي انګرېزي ویښې یې ځکلې وې، بل هېڅ غږ مو تر غوږ نه شـو. زمور د نیولي غږ او «اسـونو د کوښـو انعکاس» د ټرلي بازار په اوږدو کوڅو کې خورېدلو».[۸۵] په ۱۸۳۹ کال کې نوبل چېمبرلېن د وروسـتي ځل له پاره د برنز کور ته د کرېسـمس په مېلمسـتیا کې د کډون له پاره تللی و. په دغه مېلمستیا کې برنز د بر سکاټلنډ جامې اغوسـتې وې او په خپله سکاټلنډي لمن کې یې د مېز پر سـر سکاټلنډي نڅا وکړه. اوس یې د اور لمبو کور له خاورو سـره یو کړی و او سـوځېدلې او تور بنسـتونه یې خلکو د خزانې د موندلو له پاره کیندلي وو. چمبرلېن په خپل ژورنال کې لیکلي: «د سـپر الکسـاندر کور چې ما ډېرې د خوښۍ شـېبې په کې تېرې کړې وې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کنډواله بدل شـوی و او اډه چې ډېرې پیسـې مو پرې لګولې وې، ټوله ویجاړه پرته وه. هلته نه یو کور، نه یو بارک او نه کومه ونه پاتې وه.»[۸۶]

هیو جانس لا ډېر هک پک و او وروسته له دې چې کابل ته بیا لاړ، په خپل ژورنال کې یې سمدلاسه داسې ولیکل: «کله چې د خپل پخواني کور د کوڅې په ګوټ کې ټېرېدم، و مې نه شـو کړی چې پرته له لیدو یې ښرته لاړ شم. که څه هم زه په دې تمه وم چې د ټول کور بامونه به نړېدلي وي، خو داسې یوې بشړې ورانۍ ته تیار نه وم. نه زما د کور او نه زما د کور څنګ ته د سېر الکساندر برنز د کور یوه خښته پر بله اېښې پاتې وه. پرته د خټلو او خاورو له کوټې څخه چې زمور د کم بخته خلکو مړي یې لاندې پراته وو، بل څه نه لیدل کېدل. د سـېر الکسـاندر د حویلۍ په انکړ کې هغه ځای هم راوښودل شو چې دی په کې ښخ و. روح یې دې ارامه وي!»[۸۷]

خو د کوډو او ماتو سـپاهیانو لیدنه ډېره زړه درډوونکې وه. دوی د کابل په واټونو کې په سـوال او دروېزه له سـاړه ژمي ژوندي وتلي وو. هغه افسران چې ډېر راستمن وو د خپلو غوندېونو د سپاهیانو په راټولولو کې یې هڅې پیل کړې: په دې هڅه کې لمړی بریدمن جان هاټن، هغه څوک چې له پاټېنګر سـره یوځای له چاریکاره تښـتېدلی و، تر ټولو بریالی و. دی چې د کابل په پټیو، کوڅو او د مریيو په مارکېټ کې د دوی په لټون کې و، لږترلږه ۱۶۵ ګورخه یې پیدا کړل او په دوی کې یې ډېرې حتی له مریيتوبه ازاد کړل.

په دې بهیر کې دا جوته شـوه چې په ټوله کې شـاوخوا ۲۰۰۰ سـپاهیان او د کمپ ملکیان ژوندي پاتې وو. دوی ټول راغوندِ کړل شـول او دوه افسـران ورته وګمارل شـول چې د دوی د درملنې چارې مخته یوسي. په دې بهیر کې د ځینو د بدن غړي هم پرې کړل شول.[۸۸]

د هغه زرګونو انګرېزانو او هندوسـتانیانو د خښـولو له پاره هم ډلې وګمارل شـوې چې تر اوسـه یې مړي په ښـار کې هر ځای پراته وو. لکه څنګه چې موهن لال ویلي: «دوی مور ته چیغې وهي چې غچ یې واخلو.»[۸۹] دومره وخت نه و ټېر چې عسـکرو پر پالک زور واچولو چې د کابل خلکو ته په جزا ورکولو خپل ځواک څرکند کړي. پالک هم همدا غوښـتل او دومره ډومارنې ته یې اړتیا نه لرله.

اکبرخان له ماتې وروسـته د شـمال په لور خلم ته تښـتېدلی و او هلته د انګرېزانو لاس نه شـوی ور رسـېدی، خو امین الله خان لوګري او قومیانو یې د پروان له غازیانو سـره یو ځای پرېکړه کړی وه چې له کابل څخه یوازې پنځه دېرش میله د شمال خواته د مېلو او چکر په سیمه، اسـتالف کې خپله دفاع مضبوطه کړي.

په افغانسـتان کې اسـتالف یو له هغه ځایونو څخه و چې په ښـایسـت کې یې تل نوم درلود - په شـپارسـمه پېړۍ کې امپراتور بابر په دغه ځای مین شـو او په خپل دوبي هسـتوګنځي او د ګلابو په بن کې به یې د واین مېلمسـتیاوې جوړولې. درې سـوه کاله وروسـته، برنز به همدغه ځای ته راتلو او د کابل له دیپلوماتیکې ټېچلتیاوو څخه به یې دلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمه کوله. د بدړ او غوز ونو سربېره، دغه سیمې «تر ټولو ډېر حاصلخیز د انګورو او نورو میوو باغونه» لرل. له غره ځخه د بهانده اوبو ویالې پې له کبانو ډکې وې. پالک د غچ اخیستلو له پاره همدغه ځای ته پام واړولو.

کله چې د نوموړي پوځ له کابل ځخه د شمالي په هوارو کې د انګور باغونو په منځ کې تېرېده، لکه له دوی ځخه مخکې چې ډېرو یون کوونکو پر دغه ځای زړه بایللی و، د عسکرو زړه هم په غوندې کې د ښارګوټي شاوخوا ته د رنو اوبو ویالو او شنو پټیو یووړلو، خو سره له دې چې دغه ځای وران ویجاړ کړ. ښارګوټی یې کلابند کړ، بیا یې بریدونو وربانديې وکړ او ورپسې یې په سیستماتیکه توګه لوټ او تالا کړ. کله چې پوځیانو پنځه سوه مریتوب ته اړ ایستل شوي سپاهیان ومونډل چې په ربړن وضعیت کې په ځنځیرونو ترلې په تلخونو کې ساتل کېدل، دوی په ډلو ډلو ټپي افغانان راغونډ کړل او بیا یې «د خپلو قربانیانو د کتان جامو ته اور واچاوه» او ژوندي یې وسوځول. بیا یې د استالف ښځې په خپل منځ کې د کمسایي د دانې په اچولو ووېشلې.[۹۰]

د نوبل چمبرلېن اسوال د شاتنۍ ساتونکې ډلې یوه برخه وو. کله چې نوموړی هلته ورسېد، خپل د سترګو لیدلی حال یې داسې بیان کړې:

د دغه صحنې لیدنه له بیان ځخه وتلې خبره ده... کېږدی، بکسونه او هر شی په لارو کې او د هغه کم بختو مړیو ځنګ ته پراته وو چې له دې ځای ځخه یې په تګ کې ځنډ کړی و او یا یې په زرورتیا تېښتې ته مخه نه وه کړې او نه یې غوښتل چې ښځینه او ماشومان یې مخکې له دې چې دوی یې په دفاع کې ځانونه قربان کړي، زمونږ لاس ته ولوېږي. لکه ځنګه چې پوهېږئ، له ځوارلس کلنو ځخه پورته خلکو باندې درېغ ونه شو... ځو کسه زما پر وړاندې ووژل شول، کله کله به ځینې یوازې ټپیان وو او په دویمه ګولۍ به ووژل شول... ځینې پوځیانو (په ښه کې نه، خو په زړه کې بې رحمه خونکارانو) غوښتل چې له ښځو غچ واخلي...له دغه برید ځخه مخکې، د کابل په لور زمونږ د پرمختک له خبرېدو سره سم، د کابل د مالونو لویه برخه او د غټو مشرانو ښځینه مخکې له مخکې استالف ته لېږدول شوي وو ځکه چې افغانانو دغه ځای نه ماتېدونکی ګڼلو... د تاړاک صحنې هیبتناکه وې. هر کور له انګرېزي او بومي عسکرو ډک و او په حویلیو کې د ننه یې هر ځه په بشپړ ډول له خاورو سره برابر کړي وو. سامان، اسباب، کالي او په کورونو کې چې هر ځه وو ټول لارو کوڅو ته غورځول شوي وو... ځینو وسلې واخیستې، ځینو ګاڼې او ځینو کتابونه... کله چې عسکرو خپل زړه تش کړ، د کمپ ملکیانو ته وار ورسېد او دوی د ورانونې او ویجاړونې کار بشپړ کړ... عسکرو ته دغه ټوله ورځ دنده ورکړل شوې وه چې ښار وسوځوي او عسکرو او د کمپ ملکیانو هر هغه ځه اخیستل چې د لرلو ارزښت یې درلود.

پر نوبل چمبرلېن باندې د استالف د بېګناه ښځو او ماشومانو رېرو ډېر سخت اغېز وکړ:

کله مو چې ښار نیولو، ما یو ټند مخی کوچنی ماشوم په لاره کې ناست ولید چې داسې یې ژړل لکه زړه یې چې پرک چوي. دغه خوراکی یوازې پرېښودل شوی و او یا د دېرې بېرې له کبله له مور او پلار ځخه یې پاتې شوی و... په یو بل ځای کې مې د یوې بودۍ ښځې په لیدو چې مړه پرته وه سخت ټکان وخوړلو. د دې له ځنګ سره یو د درېیو- ځلورو میاشتو ژوندی ماشوم هم پروت و، خو دواړه ورنونه یې په ګولیو سوري او ځیري وو. دی کمپ ته ولېږدول شو، خو ځوربدنې ته یې مرګ ډېر ژر د پای ټکی کېښود. لږ وړاندې یوه بله ښځه له خپل ټپ ځخه نالېده او ټوله شپه یې پرته له سرپناه ځخه هملته تېره کړې وه؛ یو ماشوم یې کلک په غېږ کې نیولی و او داسې برېښېدل چې د خپلو دردونو په زیاتېدو یې په ماشوم باندې عاطفه ډېرېده... په لاره کې د زړو او وړو، بډایو او بېوزلو مړي پراته وو... کله چې زه خپه او زړه توری بېرته کمپ ته تلم، یوه ډنګره بودۍ مې ولېده چې له خپل پټنځای ځخه په دې خیال راپورته شوې وه چې مور د وخته بېرته تللې یو. نوموړي په سختۍ د یوې وړې ویالې په لور روانه وه چې خپله تنده ماته کړي... ما یې کوزه ورته ډکه کړه، خو په بدل کې یې یوازې دغه راته وویل: «په پرنګیانو د لعنت وي!» زه په داسې حال کې بېرته کمپ ته لاړم چې له خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځان، نړۍ او اکاړ مسلک ځخه مې کرکه پیدا کړه. په حقیقت کې مورِ له جواز لرونکو وژونکو ځخه پرته بل هېڅ څه نه یو.[۹۱]

کساتې پوځ په استالف کې له غرونو ښکته شو او د ولایت مرکز، چاریکار یې لوټ او وسوځولو. دا هغه ځای و چې یو کال مخکې پاټهنکر او هاټن له خپلو کورخه پوځیانو سره کلابند پاتې وو. په تاریخ سلطاني کې سلطان محمد درانې داسې لیکلي: «کساتې پوځ ټولې ولسوالۍ ته اور ورته کړ.» او بیا د لوټ له مال سره «بېرته کابل ته روان شو.»[۹۲]

کله چې بېرته کابل ته ورسېدل، دوی پوه شول چې په کابل کې د دوی پاتې همکاران هم کرار نه وو ناست: د برادفوټ عسکرو د لوی سرپټي او ځلور پورېزه یا چار چته بازار په طاق کې چاودېدونکي توکي اېښي وو. دغه بازار د شاه جهان په واکمنۍ کې جوړ شوی و او نه یوازې یې د مغلو د اعلی مهندسۍ د عجایبو په توګه نوم درلود بلکې په ټوله منځنۍ اسیا کې یوه تر ټوله ښه ودانۍ هم وه. ځینې خلکو ویلي چې دغه ښکلې ودانۍ چې په زړه پورې کاشي کاري شوې وه او د لرګي ګومبزي چتونه یې نقاشي شوي وو، په افغانستان کې یوازېنۍ تر ټولو ښایسته ودانۍ وه، خو پالک یې د ورانولو هوډ کړی و ځکه چې په همدغه ځای کې د مېکناټن مړی په چنګک کې د سپکاوي له پاره ځړول شوی و. میرزا عطا د دې ودانۍ ورانول د انګرېزانو د کمزورتیا او دوه مخۍ یوه بله نښه ګڼلې: «کله چې انګرېزان کابل ته ننوتل، د شاندارې ځلورپورېزې بازار په کډون یې د ښار لوېدې ودانۍ په توپونو ورانې کړې. هغه متل دی چې وایي: «په اوښ یې زور نه رسېده، په خره باندې بار کجاوې ته یې لرګي ونیول! »»[۹۳] دغه ورانونې د جګړې یو له هغه تناقضاتو ځخه وې چې انګرېزانو په لمړي سر کې برنز د خپلو کټو او سوداګرۍ د پراختیا له پاره اباسین ته لېږلې و، خو اوس له دغه ناورین ځخه ډک داستان وروستۍ پېښه په دې سیمه کې د سوداګرۍ د اصلي مرکز کساتې ورانونه وه؛[۹۴] نو په اباسین کې د بېړۍ چلولو له بریده وتلې ستایل شوې طرحه هېڅ شوه او اوس مخکې له دې چې انګرېزان د سوتلېج بلې غاړې ته بېرته لاړ شي، په منځنۍ اسیا کې یې تر ټولو لوی مارکېټ له خاورو سره برابر کړ.

لکه په استالف کې، د لوی بازار وراونونې په کابل کې لوټمارېو، وژنو او جنسي تېریو ته لاره هواره کړه. چمبرلېن وروسته له دې چې په اووم د اکتوبر بېرته کابل ته لاړ، داسې لیکلي: «د کندهار او جلال اباد د اډو پوځیان او ملکیان په ښار کې په تالا بوخت وو. هر ځای، دلته او هلته، د لوګي تورو لوخړو د مشرانو د کورونو د سوځېدنې ځرکندونې کولې... همدارنګه، د ښار یوه برخه هم په لمبو کې وه.»[۹۵] دغه لمبې هسې تصادفي نه وې. په دې هکله لمړی بریدمن ګرین وود لیکلي: «کله مو چې په کابل کې شاوخوا دوه اونۍ تېرې کړې، یو ماښام [مورِ ته] امر وشو چې سبا ښار ته د تک له پاره چمتو اوسو. د تک موخه راته ونه ویل شوه، خو مورِ ښه پوهېدو چې هلته به څه کوو او په دې اړه زمورِ اټکل سم وخوت. سبا ته مو ټول اصلي چوکونه او بازارونه والوزول او په ښار کې مو ډېرو ځایونو ته اور واچولو. کورونه مو هم په ډېر لږ وخت کې وران کړل او کالي، د سان جامي، پوستینچي، برستني او د اغوستلو هر څه مو بهر راویستل او له منځه مو یوړل... زمورِ ځینې سرېو یو شمېر د سیسۍ او نورو غوښو سرټرلي انګرېزي کوتي پیدا کړل او ځانونه یې ښه پرې ماړه کړل... »

دغه ویجاړونې د تیارې تر خورېدو او د پوځیانو تر ستومانۍ پورې دوام وکړ:

له اور او لوګي ځخه زمورِ ډېر پوځیان داسې ښکارېدل لکه مک پاکي. په راتلونکو ورځو کې نورې ډلې ښار ته ولېږل شوې چې په پای کې پرته له بالاحصار او د قزلباشو له مېنې ځخه ټول کابل په بشپړ ډول وران او سوځول شوي و... ټول کورونه له وچو لرګیو جوړ شوي وو؛ نو کله به یې چې اور واخیست، بیا یې ژغورنه ناشونې وه. اور لګونو تر هغه وخته چې مورِ په ځېرمه سیمه کې وو دوام درلود... یو لوی جومات چې افغانانو د الفنستون پر پوځ باندې د بریا په ویاړ جوړ کړی و، والوزول او ویجاړ کړل شو.[۹۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د ګرین ووډ دغه د خوښۍ څرګندونې د هغه څه په اړه وضاحت نه ورکوي چې د خپلو فرضي دښمنانو د تشو هتیو او کورونو د نړولو سربېره، انګرېزي لوټمار پوځ داسې کړنې ترسره کړې چې هغوی ته په اوسني وخت کې د خپلو قزلباشو او هندو متحدینو پر ضد د جنګي جرمونو نوم ورکول کېږي. بې اړنګه، د کابل هندي سوداګرو سوله منه ټولنه په پېړیو د راز راز افغان واکمنانو له لوري د پیسو د ترلاسه کولو په موخه خپل سري نیونې او شکنجې کالې وې، خو بیا هم تر اوسه په کابل کې پاتې وو او اوس یوازې په اته څلوېښتو ساعتو کې انګرېزي لوټومارۍ دوی پوښناه کړل. لکه څنګه چې په دې هکله یوې رسمي پلټنې اعتراف کړی: «له بده مرغه په کابل کې له ډیر تشدد څخه کاراخیستنه رښتیا ده.» اګستس ابټ وروسته اېلېنبوره ته داسې اقرار وکړ:

مخکې له دې چې مور ور ورسېږو، ټولو افغانانو ښار پرېښی و او یوازې هندوان او پارسیان هلته پاتې وو. هندوانو چې زمور د کابل پوځ له تباهۍ څخه وروسته یې لوی خطر پر ځان منلی و او زمور په سلګونو کم بخته عسکرو ته یې ډوډۍ او پناه ورکړې وه، په طبعي توګه تمه درلوده چې مور به یې ساتنه وکړو؛ نو دوی په خپله مېنه کې په بشپړه توګه له خپلو کورنیو او شتمنیو سره پاتې شوي وو. پارسیانو [قزلباشو] زمور د یرغمل افسرانو او عسکرو په موندلو کې راسره مرسته کړې وه؛ نو دوی ته هم د دوستانو په سترګه کتل کېدل، خو د هندوانو د سیمې په پرتله، چندول چې قزلباش په کې اوسېدل دومره کمزورې مېنه نه وه چې له امر څخه د یوې سرغړوونکې ډلې تر خطر لاندې وي. لږ لنډ وخت وروسته، د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په نهمه، یوه ډله انجنیران ووتل چې د ښار مارکېټ وران کړي. په پوځي کمپ کې داسې یوه عمومي انکېرنه رامنځته شوې وه چې کابل به چور ته پرېښودل شي؛ نو سپاهیان، ډېر اروپایي عسکر او په زرګونو د کمپ ملکیان د ښار په لور وخوځېدل او ښار ته چې نیمګړي دېوالونه ترې چاپېر وو، پرته له کومې ستونزې ننوتل. هغه عسکر چې د انجنیرانو د ساتنې له پاره لېږل شوي وو، د ښار په یوه یا دوو دروازو او همدار راز مارکېټ ته نږدې په یو ځای کې غونډ شوي وو؛ نو دوی له هغه تاوتریخوالي څخه هېڅ خبر نه وو چې د هندوانو په مېنه کې ترسره کېده. هلته، د کورونو دروازې ماتې کړل شوې، په ښځو جنسي تېري وشول، شتمنۍ په زور لوټ او مالکان یې لکه سپي په ډزو ووېشتل شول... [۹۷]

هنري لارېنسن، هغه سړی چې په ۱۸۳۷ کال کې یې د افغانستان پولې ته څېرمه د وېتکېویچ په لیدو سره د جګړې لمړنیو ګامونو ته لاره هواره کړې وه او تر دغه وخته یې د انګرېزي واکمنۍ پر مهربانۍ باور درلود، د کابل د اشغال په وروستیو ورځو کې د انګرېزي ځواک داسې سپکې ځان ښودنې یې سخته کرکه وپاروله. نوموړي په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

کنې شمېر خلک بېرته کابل ته راغلل ځکه چې زمور د ساتنې په ژمنو یې تکیه کړې وه. ډېرو یې خپلې هڅې بېرته پرانیستلې، خو اوس دغه خلک له خاورو سره برابر کړل شول. مال یې تالا شو او د دوی مخته یې کورونه وسوځول شول. هندوانو، چې شمېر یې څه نا څه ۵۰۰ کورنیو ته رسېدلو، هر څه له لاسه ورکړل او دې ته اړ شول چې په زاریو زمور د پوځ تر شاه هند ته ستانه شي. چندول هم نږدې د همدغسې برخلیک سره مخ شوی و. که چېرې غلام خانې [د قزلباشو د مېنې خاص ساتونکي] وسلې ته لاس نه وی اچولی او د خپل ژوند تر پایه یې له خپلې شتمنۍ څخه د دفاع هوډ نه درلودی، نو زمور لوټماران به د دوی په لور هم ورغلي وی.[۹۸]

نابټ هم په همدې کچه ناهیلی شوی و. ده په نهم د اکتوبر لیکلي: «پرته له دې چې د افغانانو او د ټولې نړۍ د خندا وړ شوو، زه بیخي نه پوهېږم چې مور د څه له پاره دلته پاتې یوو.»[۹۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکتوبر په لسم سهار، انګرېزانو د ژمي لمړنۍ واوره ولېده چې د کابل غونډۍ يې ګردجني کړې وې. اوس يې چې کابو ټول ښار سوځولی و، پالک په همدغه سهار امر وکړ چې دوې ورځې وروسته به له افغانستان څخه وځي څو د داسې واورې له توپان سره مخ نه شي لکه کوم چې د الفنسټون د پوځ په تباهۍ کې يې مرسته کړې وه.

انګرېزانو له افغانستان څخه خپله وتنه پټه ساتلې وه او د کابل ډېر اشرافيان چې له انګرېزانو سره يو ځای شوي وو، داسې ګڼلې وه چې اشغال به د پخوا په ځېر دوام ولري. موهن لال چې ډېر کله يې د انګرېزانو او افغان اشرافيانو په منځ کې اړيکې ټينګولې سخت خوا بدی شو او دا يې په نېغه له دې افغانانو سره خيانت وبللو. نوموړي وروسته ليکلي: «زموږ د تک په وخت کې مې دوی ته نه شوی کتلی. دوی ټول په ژړا راغلل او ويې ويل: «موږ خپل ملکري وغولول او جزا مو ورکړه او دې ته مو اړ ايستل چې د خپلو وطنوالو پر ضد ودرېږي او اوس يې د زمريانو خولې ته يوازې پرېږدو.»» د موهن لال په کډون ټول پوهېدل چې د انګرېزانو له تک وروسته به اکبر خان کابو په يقيني توګه سمدلاسه بېرته کابل ته راشي او«ټولو هغه خلکو ته به جزا ورکړي چې زموږ پلوي يې کړې وه، بنديان به يې کړي او په زور به پيسې ورځخه واخلي».[۱۰۰] شاه فتح جنګ هم په همدې اند و. د پالک له اعلان څخه يوه ورځ تېره شوې نه وه چې نوموړي خپل تخت پرېښود او اعلان يې وکړ چې له خپل راښده تره، شاه زمان سره هند ته ځي. د ده کشر ورور او پر شجاع باندې تر ټولو ګران زوی، شاپور په خپله دې ته حاضر شو چې د شاه فتح ځای ونيسي، خو ډېرو کمو خلکو دا باور درلود چې د ده واکمني به له څو اونيو څخه ډېر پايښت ولري.

په يوه هڅه کې پالک غوښتل چې د شاپور واکمنۍ ته د پايښت يو فرصت برابر کړي؛ نو د اکتوبر په يوولسم يې د کابل پاتې اشرافيان په زور وهڅول چې بالاحصار ته لاړ شي او شاپور ته د وفاداری سوګند وکړي. هلته، يو د وفاداری د ژمنې سند په بيړه جوړ کړل شو او دوی ټولو خپل مهرونه پرې ولګول. بيا دوی جلا جلا په قران لاس کېښود چې د خپلې ژمنې پخلی وکړي: «په دغه خوشحاله شېبه کې چې سلطان (شاپور) چې د سلطان زوی دی زموږ حاکم شوی او موږ سوګند يادوو او خدای او پيغمبر ته يې او ټولو پيغمبرانو ته... د دې پخلی کوو چې موږ به له دغه درووند او نومیالي حاکم څخه پرته بل حاکم غوره نه کړو. موږ به له ده څخه خپل چوپړ ونه سپمو او دا پر خپل ځان، هېواد، عسکرو او وګړو فرض ګڼو چې امرونه يې سرته ورسوو.»[۱۰۱] خو د راټول کړل شويو اشرافيانو له غوښتنو سره سره، پالک دوی ته د وسلو او مهماتو ورکړه ونه منله؛ نو په دې توګه يې دوی ته دا ناشونې کړه چې خپلې ژمنې او سوګند وساتي.[۱۰۲] د پوځ بېرنۍ وتنې نه يوازې انګرېز پلوه اشرافيان د مرګ له خطر سره مخ کړل بلکې خپل ډېر سپاهيان يې هم په اسارت کې پرېښودل. خوابدي مکنزي په دې هکله ليکلي: «موږ بايد د خپلو عسکرو د موندلو له پاره ډېره موده پاتې شوي واى. په سلګونو دغه سپاهيان په مريتوب کې بند پاتې شول.»[۱۰۳]

کلونه وروسته، مکنزي يو داسې سپاهي وليد چې مريتوب ته اړ ايستل شوی و او بيا په ټېښته بريالی او هند ته بېرته راغلی و. لکه څنګه يې چې همداسې ګمان کولو، دغه سپاهي ورته وويل چې «په هغه وخت کې غرونه له اسيرانو ډک وو. [وروسته] ډېر اسيران د مريبو په څېر بلخ ته ولېږدول شول. په دوی کې انګرېزان هم وو. که چېرې زموږ عسکرو ته د څو نورو ورځو د پاتې کېدو اجازه ورکړل شوې واى؛ نو دغه اسيران به يې ازاد کړي واى.»[۱۰۴]

د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په دوولسمه له لمرختو سره سم، انګرېزانو له بالاحصار څخه انګرېزي توغ ښکته کړ. ريو. اى. ان الن د دغه شېبې په اړه داسې ليکلي: «خپلو پخوانيو شرمېدنو او اوسني ځاځ ته مو شا واړوله - دا يوه د خپګان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې عزتۍ صحنه وه.»[۱۰۵] نوبل چمبرلېن د دوی تر شا د خپلو ستړکو لیدلې حال داسې بیان کړی: «ټول اسمان د اور له لمبو څخه سور رنګ درلود.» پرته له یو څو مېنو څخه چې تر اوسه شته وې، د کابل ټول ښار یا د بنونو ښار چې د برنز په اند په سیمه کې تر ټولو ښکلی و، اوس په خوګلنو ویجاړو بدلېدلو. منشي عبدالکریم لیکلي: «ورانونې او غچ اخیستنې د کورنیو او هستوګنځایونو ببخ وایسته. ډېر لږ معزز ښاریان بې زیانه پاتې شول. بازار ویجاړ کړل شو، تش ځایونه په مړیو ډک کړل شول او چټلې او تورې هوا ککړه کړې وه. داسې ځایونه چې یو وخت ښایسته باغونه وو اوس ګرګس او کونګ په کې ګرځېدل. خلک داسې ناچاره شول چې اوس د دروېزګرو په څېر له سختې بې وزلۍ سره لاس او ګرېوان وو.»[۱۰۶]

که ډېر عسکر دې ته خوشحاله وو چې بېرته د هند په لور خپلو اډو ته ستانه دي، خو له کابل څخه دغه د تګ لړۍ یوه له خپګان څخه ډکه نندارە وه ځکه چې ډېرې بېلابېلې ډلې چې د اکلنډ د ناکامې او خطرناکې تجربې ښکار شوې وې، په انګرېزانو پسې په غناسکي• وې: هغو اشرافیانو چې د انګرېزانو پلوي یې کړې وه، په تېره بیا انګرېز پلوه قزلباشانو اوس بله چاره نه لرله پرته له دې چې په خپلو بېرته تلونکو متحدینو پسې لاړ شي. پر دوی سربېره، د هغه ګوډ او ماتو سپاهیانو اوږدې لیکې هم ورپسې وې چې د الفنستون افسرانو د شاتګ په وخت کې یوازې پرېښي وو او اوس چې د ډېرو یې د بدن غړي ترې غوځ شوي وو په ډولیو او د اوښانو په کجاوو کې په منجېدو لېږدول کېدل. هغه پنځه سوه بې وزله هندو کورنۍ هم په دوی پسې روانې وې چې لوټ شوې وې، کورونه یې وران کړل شوي وو او جنسي تېري وربانديې شوي وو. د کتار په شا کې، د سدوزي کورنۍ پاتې ژوندي غړي او د شاه شجاع، شاه زمان او فتح جنګ حرم و چې د پاچاهۍ د بېرته ترلاسه کولو هیلې یې بې کفایته او ناکران اشغال شنډې کړې وې او اوس بیا په یو پردي هېواد کې د ناڅرګنده راتلونکې سره مخ کېدل. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي د پایلې په څېر د خپل کتاب، واقعیت شاه شجاع، په پاې کې لیکلي: «نو په دې توګه انګرېزانو د سدوزیو شاهي کورنۍ تباهي بشپړه کړه!»[۱۰۷]

کله چې پالک خپل ستومانه پوځ د خردکابل له کروونکې او غمجنې* لارې چې اسکلېټونه هاخوا دېخوا په کې پراته وو، بېرته روان کړی و او د الفنستون د پوځ له پاتې شونو څخه تېرېدلو - «داسې توکو لکه جرابې، لاس ماغو، رمنځې، مات چیني لوښي او د توپونو ارابې چې د مړو عسکرو په ککړیو لګېدلې وې، مور ته د خپلو عسکرو سپکاوی رایادولو» - په همدغه وخت کې خبر راغی چې اېلېنبوره له هغه کورنۍ سره د یو وروستي خیانت مشري وکړه د کومې په نوم چې انګرېزي دولت پر افغانستان یرغل کړی و.[۱۰۸] دوه اونۍ مخکې، د اکتوبر په لمړۍ نېټه، له شېملې څخه لوی والي یوه اعلامیه خپره کړه چې له سدوزیو سره یې د انګرېزي دولت د اړیکو د شلولو خبرتیا په کې ورکړې وه. نوموړي دغه پرېکړه په بشپړو ناسمو دلیلونو کړې وه او هغه دا چې شاه شجاع داسې کړنې ترسره کړې چې له کبله یې«خپله وفاداري هغه دولت ته تر پوښتنې لاندې راوسته چې دی یې واک ته رسولی و». دا په ښکاره دروغ خبره وه: له خپلو ټولو ناکامیو سره سره، شاه شجاع انګرېزانو ته کلک وفادار پاتې و او حتی هغه وخت هم چې انګرېزانو په یوه اړخیزه توګه

•غناسکي: په ربړو او کړاو تک

*دلته لیکوال د دولاروسه Dolorosa کلیمه کارولې چې د غم یا درد او عذاب لارې ته وایي او د عیسویانو په باور په بیت المقدس کې هغه لاره ده په کومه چې عیسی ع پر صلیب باندې مېخ کولو ته بوتلل شو. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده سره کړی ټرون مات کړ او دی پې د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په میاشت کې خپل برخلیک ته یوازې پرېښود. اېلېنبوره په اعلامیه کې خپلو ځرګندونو ته داسې دوام ورکړی: «لوی والي به افغانان پرېږدي چې په اوسنۍ انارشۍ کې چې د دوی د خپلو جرمونو له کبله رامنځ ته شوې، یو حکومت جوړ کړي.» د دغه اعلامیې په پای کې داسې څه لیکل شوي وو چې د اوولین Orwellian* له نظریې سره پې نېسه سمون درلود: «د یو ملت له خوښې پرته پر دوی د یوه حاکم تپل به د برتانیې د حکومت له پالیسیو سره په ټکر کې وي. لوی والي به په خوښۍ هر هغه حکومت په رسمیت وپېژني چې د خلکو په خوښه جوړ شوی وي او د خپل کاوند هېوادونو سره ښې اړیکې وپالي.»[۱۰۹]

په حقیقت کې اېلنبوره په دې باور و چې یوازې یو سړی کولی شي په افغانستان کې بېرته نظم راولي. د پورتنۍ اعلامیې له خپرولو سره سم، امیر دوست محمد خان په چوپتیا له ځارنې څخه په مسوري کې ازاد کړل شو. میرزا عطا لیکلي:

امیر مخکې له دې چې فېروز پور ته لاړ شي، ټولو ته پې یوه د خوشحالۍ مېلمستیا ونیوله. هلته پې له لوی والي سره وکتل او وروسته، د فېروز پور په لور په رسمي توګه ۵۰۰ اسوالو او پلو عسکرو بدرګه کړ. د بار د لېږد له پاره د غوایو بګۍ، پیلان او اوښان هم ورکړل شول. د امیر زوی حیدر خان [چې د غزني په سقوط کې ژوندی نیول شوی و] او حاجي خان کاکړ [چې د اوټرم د پلټنې ډله پې وځنډوله او دوست محمد ته پې بخارا ته د تېښتې فرصت ورکړ] لودیانې ته ولېږل شول چې د امیر له بدرګې سره یوځای شي. دوی دوه میاشتې وروسته د افغانستان په لور حرکت وکړ؛ لارډ اېلېنبوره یوه ګران بیه اعزازي چپنه ورکړه او یوه اوږده خصوصي ناسته پې ورسره درلوده. نوموړي دوسټ محمد ته په ټینګار وویل چې هېڅ کله د برتانوي دولت پر وړاندې ونه دریږي او مخالفت پې ونه کړي، له سېکاڼو سره ښې اړیکې ټینګې کړي او له دښمنۍ څخه لاس واخلي. ده دا مشوره هم ورکړه چې خپل زوی، اکبرخان لاړې ته راولي. ورپسې دوی خدای په اماني وکړه او اېلنبوره امر وکړ چې د دوسټ محمد ورځنی خرڅ دې تر هغه وخت پورې ورکړل شي څو چې خیبر ته نه وي تللی.[۱۱۰]

له کابل څخه دویم شاتګ په ارامۍ پیل شو. د عسکرو، مهاجرو او د کمپ د ملکیانو اوږدې لیکې د خردکابل او تیزین له غاښیو پرته له دې چې یو ډز وشي تېرې شوې، خو کله چې له جګدلک څخه لږ مخکې د غلزیو اصلي سیمې ته نږدې شول، نښې ویشتونکې ډزې پیل شوې. نوبل چمبرلېن چې د پوځي ډلې په وروستۍ برخه کې و، لیکلي:

په داسې حال کې چې زه ټوپک په لاس او د قوماندې پر اس سپور د ټولو هغه پوځیانو شاته روان وم چې زما تر قوماندې لاندې وو، سپین سترګي دښمن پر ما او ما پر دوی ډزې کولې. په دغه وخت کې مې د اس له ورمېږ څخه کولۍ تېرې شوې او بیا څو کامه وروسته زه په خپله په کولۍ ولګېدم. له لګېدو سره سم کرد وچورلېدم او په ځمکه ولوېدم، خو ډېر ژر بېرته اوچت شوم او له ډېر درد سره وراندې نکوښېدم. ما هوډ درلود چې افغانان به زما د وژل کېدو خوند ونه وینې. کله مې چې خپلې شا ته لاس کړ، ما فکر وکړ چې ژوند مې نور په ختمېدو دی، خو کمپ ته له رسېدو وروسته، مور ته څرګنده شوه چې کولۍ مې تر پوستکي نه وه تېره شوې او کله چې

* اوولین یو ستاینوم دی چې د جورج اوویل George Orwell د ټولنیز وضعیت په اړه هغه نظریې ته اشاره کوي کومه چې نوموړی پې یوې ازادې ټولنې ته زیانمنه بولي. دا نظریه هغه پالیسۍ ځرګندوي چې د پروپاګند، ځارنې، له حقیقت څخه په انکار او د غلطو مالوماتو په خپرولو ډېر سخت قوانین رامنځته کوي. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر کوته ورورې، ګولۍ لاندې د ډاکټر پر مېز ولوېده.[۱۱۱]

خو ځینې نورو دومره ښــه بخت نه درلود. چمبرلېن لیکلي چې د لمړي شــاتک په څېر اوس د کمپ ملکیان او مهاجر د لارې په غاړه چپه کېدل. دوی هملته پرېښــودل شــول «چې غلزي یې ووژني ځکه چې موږ د دوی د لېږد له پاره کومې وســیلې نه لرلې. ما خپلو ســړیو ته وویل چې له اســونو ښــکته شــي او خپل اس مې هم ورکړ چې دغه خوارکي پرې ولېږدوي، خو دوی داسې کمزوري شــوي وو چې پر اســونو یې ځانونه نه شــوی نیولی؛ نو زه دې ته اړ شــوم چې دوی د هغه بې رحمه بدماشــانو چړو ته پرېږدم چې د بې وزله، ډنګر او بې اســرې مخلوق د ســتوني په غوڅولو یې جلال موندلو. له هرې سیمې څخه چې موږ تېرېدو، د هغه خلکو مړي به مو لیدل چې له موږ څخه مخکې ډلو پرېښي وو».[۱۱۲] کله چې چمبرلېن جلال اباد ته ورسېد، برادفوټ د هغه کلا په دېوالونو کې ماینونه خښــول چې دوی دوه ځله بیا رغولې او په بریالیتوب یې ترې دفاع کړې وه. د هر برج لاندې ډېر لوی ماینونه او د ســنجونو په اوږدو کې لږ واړه مینونه کېښودل شول.[۱۱۳] د اکټوبر په ۲۷، وروسته له دې چې پالک حرکت وکړ، سمدستي یوه لویه چاودنه وشوه او د کابل په څېر، جلال اباد هم د ویجاړۍ په لوګیو کې پرېښودل شو.[۱۱۴]

د شــاتک په دویم پړاو کې کله چې خیبر ته ښــکته کېدل، انګرېزان له تر تېولو ســخت مقاومت ســره مخامخ شــول. افریدي د معمول په څېر د خپلو غرنیو کلیو څخه را و بهېدل چې پر انګرېزانو یرغل وکړي، ویې وژني او لوټ یې کړي. دلته انګرېزانو بیا په غچ اخیســتنې پیل وکړ. د اکټوبر په ۲۹ مه شــپه چمبرلېن په چټکۍ لیکلي: «په چا رحم نه کېدلو. موږ له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ کســه ووژل ... تېولې زېرمې او کلي تالا او وســوځول شــول.» د نومبر په لمړۍ نېټه، جان نېکلســن د لنډ وخت له پاره له خپل کشــر ورور الکســاندر ســره ولیدل مخکې له دې چې د غاښــي په ســر کې د کتار وروستۍ برخې ته ولېږل شي څو له چمبرلېن سره یو ځای شي.

سبا ته، د عیسوي ملا، الن په ملتیا، چمبرلېن او نېکلسن له علي مسجد څخه ښکته په کړه وړه لاره مزل پیل کړ. کله چې په لاره کې یو تېره ګوټ ته واوښتل، هلته یې لاره د خپلو هغه همکارانو له مړیو څخه ډکه ولیده چې پرون ماسپښین له دوی څخه ښېل شوي وو. د دوی تېوله ډله د افریدیو د غلچکي برید لاندې راغلې وه او افریدي ورباندې برلاسي شوي وو. اوس د دوی «تېوک تېوک او لوڅ او لغړ مړي دلته، هلته پراته وو او په غوښــو یې سپیانو او ښکاري مرغانو له وخته پیل کړی و. په دوی که دوې بومي ښځې هم وې چې یوه یې ځوانه او ښایسته وه».[۱۱۵] په مړیو کې د نېکلسن کشر ورور هم لوڅ لغړ او تېوتې تېوتې پروت و. د افریدیو د دود سره سم، د الکساندر د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې یې ورکړل شــوي وو.[۱۱۶] دغه پېښې، نېکلسن په یو احساساتي عقلي ناروغ بدل کړ او له تېولو مسلمانانو سره یې داسې کرکه پیدا شــوه چې د دوی د تباهۍ هیلې یې په سر کې پاللې. نومورې په راتلونکو ډېرو کلونو کې کله کله د دوی پر ضد جګــړو کې بــرخــه اخــیســتــلــه او د ۱۸۵۷ کــال پــه لــوی پــاځــون کې یــې خــپــل زړه تــش کــړ.[۱۱۷] سبا سهار چې په افغانستان کې د دوی وروستۍ ورځ وه، دا ځل د چمبرلېن وار و چې تر غلچکي برید لاندې راشي. دی یو ځل بیا په شــاتنۍ ســاتونکې ډله کې و او کله چې د لارې په وروســتۍ برخه کې د جمرود کلا په لور ښــکته کېده، تور تېوپک نېښې ویشتونکو چې په لوړو شېلو کې پټ وو، د ده پر ډله یې د ګولیو باران جوړ کړ. چمبرلېن لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه له خپلې ډلې څخه څو کامه مخکې پر اس ســپور روان وم، ډزې ډېرې نږدې لګېدې. ما خپلې ډلې ته مخ واړولو او یو افســر ته مې وویل: «دغه خلک په نښه کې دومره بد نه دي.» دا ږښتیا وه او یوه شېبه وروسته زه ولګېدم. کولې داسې کلکه راباندې ولګېده چې غږ یې زما یو ملکري واورېد او راته ویې ویل: «زړه اندیواله، ولګېدې.» خو ما یې خبرېدو ته اړتیا نه لرله. لوا خپل اســونه په چارګام کړل چې له ډزو څخه ځانونه وباسي. زه دې ته اړ شــوم چې له اس څخه ښــکته شــم یا که ږښــتیا ووایم له اس څخه نیمه لوېدلی وم چې ښکته شوم او بیا په داسې حال کې چې یو سپاهي نیولی وم څو ونه لوېږم، اس مې وراندې کش کولم. بیا، د یو لوی کمر شاته پرېوتم چې له ډزو څخه خوندي اوسم تر څو چې لږ وخت وروسته یوه ډولې راته راوړل شوه او د جمرود کمپ ته ولاړدول شوم.[۱۱۸]

چمبرلېن د جګړې په وروســتۍ کولۍ تېې شــو. جمرود لکه یوه پوله چې په ســترګو نه لیدل کېده هغه ځای و چې د افغانستان له وژنو څخه ډک تاوتریخوالی په کې ناڅاپي په تېه ودرېد. ریو. ای. ان الن د پېښــور په لمنو کې یوې بلې بدلې نړۍ ته په ماښــام کې ورسېد. نوموړي په حیرانتیا لیکلي: «خلک د واټونو په غاړه ناست او غله دانه او خواړه خوراکي توکي یې خرڅول. موږ چې له څو میاشتو راهیسې پرته له دښمن څخه بل انسان نه و لیدلی، دا موږ ته عجیبه صحنه ښکارېده.»[۱۱۹]

ورپســې د پنجاب له لارې د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې، فېروزپور ته څېرمه د ســوتلېج ســیمې ته د پنځو اونیيو اوږد یون پیل شــو. چمبرلېن ټوله لار په ډولۍ کې یووړل شــو: «دومره ناجوړه وم چې له منظرو څخه مې خوند نه شــوی اخیســتی... د یون په ښېر کې په ســلګونو خلک د ډېرې ســتومانۍ او تېونو له کبله مړه شــول. زه د نورو په پرتله، یو له نیک بختو څخه وم چې ژوندی پاتې شوم. زه هیله لرم چې بیا هېڅ کله له داسې ربړو سره مخ نه شم.»[۱۲۰]

د پوځیانو لمړنۍ ډله له کرېســمس څخه لږ وړاندې د ډســمبر په درویشــتمه فېروزپور ته ورســېده. کله چې له کښــتیو څخه په جوړ شــوي پله تېرېدل، لارډ اېلېنبوره د ســیند په بله غاړه کې د دوی د ښــه راغلاســت له پاره درېدلی و او د لوا یوې تشــریفاتي ډلې دغه ســندره غږوله: «ســوبمنو• اتلانو ته کورئ چې راغلل.» د کالن مکنزي ښــیني/ وربندارې جولیه مارګرېټ کمرون Julia Margaret Cameron چې یوه لمړنۍ مخکښــه عکاســه وه، د اېلېنبوره په هکله داسې د یادښت وړ خبره کړې: «اېلېنبوره په ټولو اداري موضــوعګانو کې جګړه مار او له اداري وتلی دی... [خو] په پوځي موضــوعګانو کې بې کچې څوښمن او لېوال دی او یوازې پوځي چارو د ده پام ځانته اړولی دی.»

د ښه راغلاست له پاره، د بانس یو لوی طاق درول شوی او د کتان په رنګینو ټوټو ښکلی شوی و. مکنزي لیکلي: «دغه طاق د پانسي یو لوی دار ته دومره ډېر ورته و چې له لاندې یې عسکر په کړسارې خندا تېرېدل.»[۱۲۱] له دې څخه پاس د ۲۵۰ پیلانو دوه میله اوږده لیکه د لارې په اوږدو کې جوړه وه. پر پیلانو ښکلي نملي اچول شــوې وې او په خپله لوی والي د دوی د شــوندکونو په رنګولو کې برخه اخیســتې وه.[۱۲۲] نوموړي د لمانځې یوه لړۍ رســم ګذشــتونه هم په هغه ځایونو کې په لاره واچول چې دوی ورڅخه درې کاله مخکې د افغانســتان په لور ســتانه شــوي وو څو د ده په خبره د پوځ بریالی بېرته راتک ولمانځي. د ســېل، پالک او نانټ د درناوي له پاره د توپ یووېشــت ډزې وشــوې. حتی د هغه دروازې له پاره چې د ســومنات د معبد یې ګڼله، هغه وخت د توپ یو ډز وشــو چې د جعفري کلانو په هارونو کې پټه اډې ته راوړل شوه. ورپسې په تجیرونو کې پرله پسې مېلمستیاوې جوړې شوې که څه هم وروسته له هغه څه چې په پوځیانو باندې تېر شــوي وو، ډېرو کســانو د داسې خوشحالیو نات نه درلود. په یوه مېلمستیا کې مکنزي بېرته خپلې کېږدۍ ته

• سوبمن: بریالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاړ او ويې ليکل: «ډېرو لږو کسانو هغه خوشحالي احساسوله چې دوی يې تمه کوله... ټول [پخواني] يرغمل له روحي خپکان څخه ځورېږي، ځينې لکه ايير بيخي ډېر اغېزمن شوي او ځينې ميرمنې هغه څه په خوب ويني چې دوی يې هره شپه د څو مياشتو له پاره شاهداني وې.»[١٢٣]

اعلی سر قوماندان سېر جسپر نېکولس هم دغو لمانځنو ناهيلی کړی و. وروسته له دې چې د يو څه وخت له پاره يې د عسکرو د مارش نندارە وکړه، بېرته خپل دفتر ته لاړ چې يو رسمي راپور وليکي چې ولې د ده پوځ د داسې بېساري مصيبت سره مخ شو. نوموړي ليکلي: «ما به د هېڅ راز درناوي او اعزاز په بدل کې د دغه يرغل مشوره نه وای ورکړې.»[١٢٤] او بيا يې په پايله کې داسې ليکلي: «دغه ګران بيه جګړې چې قانونيت يې شکمن و، وروسته له دې چې نه يوازې ډېرې تباهۍ او تاوانونه يې راواړول بلکې د انګرېزانو د وسلوال پوځ پر عزت او شهرت يې تور داغ ولګاوه او د انګرېزانو واکمني يې کمزورې کړه، وروسته له دې چې پنځلس ميليونه پونډه پرې ولګول شول [په اوسني وخت کې له پنځوسو ملياردو پونډو څخه ډېر] چې له کبله يې د هند خزانه تشه شوه، د هند د بانکي پور شبکه يې د ړنګېدو مورکې ته بوتله او د تل له پاره يې د ختيځ هند کمپنۍ د پور د بېرته ورکړې توان زيانمن کړ، وروسته له دې چې ښايي ۴۰۰۰۰ خلک ووژل شول او ۵۰۰۰۰ اوښان له منځه لاړل او وروسته له دې چې د بنګال پوځ يې داسې راڅخه پردی کړ چې اوس د بغاوت له پاره چمتو دی، انګرېزانو افغانستان داسې له لاسه ورکړ لکه په کومه توګه يې چې ترلاسه کړی و.» په داسې وخت کې چې دوست محمد له جلا وطنۍ څخه بېرته هېواد ته د تګ په درشل کې او د تخت د بيا لاسته راوړنې په مورکه کې و، د چټک ډاکې په وسيله خبر راورسېد چې په قبيلوي اړودوړ کې شهزاده صفدر جنګ په کندهار کې او شهزاده شاپور په کابل کې بارکزيو دښمنانو د واک پرېښودلو ته اړ ايستل.

په حقيقت کې پرته له يوازې غوريالي لوی والي څخه، افغانان خو پرېږده، بل هېڅا د انګرېزي بريا خبره نه کوله. په دې هکله ميرزا عطا ليکلي:

کله چې پاتې عسکر په خوندي توګه له افغانستان څخه ووتل، لوی والي په خپلو ويناوو دوی ته ښه راغلاست وويل. هغه متل دی چې وايي: افغانستان د بازانو کور دی، خو هند د خوساکېدونکو مړو کارغانو ځای دی. ... وايي چې انګرېزان د دويم ځل له پاره افغانستان ته يوازې په دې موخه ننوتل چې انګرېز يرغمل ازاد کړي، خو په لکونو پيسې يې افغانانو ته په رشوت ولګولې چې لاره ورکړي او له دې سره سره يې په زرګونو نور سړي هم له لاسه ورکړل. بيا يې د کابل مارکېټ په ورانولو خپله اصلي څېره وښوده او سمدلاسه بېرته هند ته لاړل. دوی هيله درلوده چې په افغانستان کې ځانته ځای پيدا کړي چې د روسيې د پرمختګ مخه ونيسي - خو د ډېرو پيسو د لګولو او د خپلو ډېرو خلکو له قربانولو سره سره، يوازېنۍ پايله يې خپله تباهي او شرمېدنه وه. که انګرېزانو د دې توان درلودی چې افغانستان فتح او اشغال ته يې دوام ورکړي؛ نو دوی به له داسې هېواد څخه بېرته تللي وی چې څلور څلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناشپاتي، رواشې، توت، خورې هندوانې، موشکي ختکي، خوبانۍ او شفتالو لري؟ او داسې سړي اوبه چې په ټول هند کې نه موندل کېږي؟

پر افغانستان باندې د انګرېزي هند يرغل چې پيسې او پوځي وسيلې يې ضايع کړې او د ډېرو عسکرو، د سپينو او تورو، ژوند يې واخيست، د خاينو هندي کارغانو او زړورو افغان بازانو تر منځ يې يوه بې اندوله جګړه رامنځته کړه: کله به چې دوی يو غر ونيو، دې ته به ځېرمه بل غر تل په بغاوت کې و. په حقيقت کې انګرېزانو به هېڅ کله، هېڅ وخت او حتی په کلونو کلونو خراسان اېل کړي نه وی. د انګرېزانو او د دوی کارغانو ته ورته عسکرو هډوکي د افغانستان دغرونو په ارغاړو کې خواره او ناخښ پراته دي. په دې جګړه کې زړوورو افغانانو شهادت ته هوډ کړی و او هم په دې نړۍ او هم په هغه بله کې د بريا څښتن شول: بې اړنکه، رحمت پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چا دی چې د شهادت جام پي وڅښه![۱۲۵]

دا چې د میرزا عطا غازیانو له جګړې څخه وروسته په افغانستان یا په جنت کې رحمت ترلاسه کړ او کنه، څرګنده نه ده، خو دا بې اړنګه رښتیا دي چې د دېرو لږو هغو خلکو، په ټېره بیا د انګرېز- سدوزي نظام پلویانو، چې په جګړه کې یې برخه اخیستې وه، ژوند سمون وموند. حتی له جګړې څخه مخکې، دېرو افغانانو انګرېزانو ته خبرداری ورکړی و چې کم بخت شاه شجاع ته ښېرا شوې؛ نو ځکه یې تر ټولو ښه پلانونه هر کله په مصیبت ختمېږي.[۱۲۶] د شاه شجاع له مړینې دېر وخت وروسته؛ دغه بد بخت داسې برېښېده چې هر هغه چا ته په برخه شوی و چې له واک څخه د دوست محمد د شړلو په هڅه کې یې برخه اخیستې وه. رنجیت سېنګ، ویتکېویچ او مېکناټن خو لا د مخه مړه شوي وو. د خالصه په غوښتنه، وېډ په پوله کې له هغه څوکۍ څخه لیرې کړل شو چې ده یې په حسادت ساتنه کوله او د منځني هند په اندور کې یوه کم ارزښته څوکۍ ورکړل شوه. د برنز هغه کم بخته د بار اسونه چې په دېره سختۍ یې اباسین ته لېږدولې وو، هم مړه شول: کله چې دا په ډاګه شوه چې دغه اسونه د ځغاستې نه وو، د رنجیت سېنګ مینه ورسره پای ته ورسېده او شپول یې ځای شو؛ نو لکه څنګه چې خلک نه پوهېدل چې له دوی سره څه وکړي، دومره وخت نه و تېر چې مړه شول.

چارلس مسون، هغه کس چې له جګړې څخه وراندې هم په کابل کې و، له یو خواشینوونکي برخلیک سره مخ شو. په ۱۸۳۷-۱۸۳۸ کلونو کې د برنز له ناکامه ماموریت څخه وروسته، کمپنۍ له مسون څخه پام واړولو او دی یې ګومښې ته کړ ځکه چې اوس دغه کمپنۍ له افغانستان سره د جګړې په تیارېو بوخته شوې وه که څه هم نوموړی د هر بل انګرېز په پرتله د افغانستان په اړه دېر پوهېده. دی په ۱۸۴۰ کال کې د کابل په لور په هغه لاره روان شو چې د اباسین پوځ پرې تللی و او بیا نوموړي ویلي وو چې په دغه لاره د پوځ د تېرېدو له کبله سېمې دېرې زیانمنې شوې وې. دی تر کلات پورې ورسېد او کله چې انګرېزانو د کلات پر ښار یرغل وکړ، دی یې ونیو او د خیانت او جاسوسۍ په تور یې بندي کړ. ده په شپږو میاشتو کې خپله بېګناهي ثابته کړه او ازاد کړل شو. بیا، کله چې لارېنسن وروسته له دېرو پلټنو په کراچۍ کې پېدا کړ، په لیدو یې هک پک شو چې په دغه سړي څه شوي وو چې ده یې د سیمې د یو لوی لرغونپوه په توګه دېر درناوی کړلو. په دې هکله یې وروسته داسې لیکلي:

کله چې د کراچۍ په کمپ کې وم، ښار ته لاړم چې د هغه سړي (مسون) لیدنه وکړم چې ما یې په هکله دېر اورېدلي او لوستلي وو. دی مې په یوه خرابه کودڅه کې له څو بلوڅانو سره نیم لوڅ او نښه پیدا کړ. زه څو ساعته ورسره پاتې شوم او د هر څه په لیدو یې سخت ودردېدلم. په پیل کې یې داسې پوچه ژبه کاروله چې ما د لېونتوب خیال ورباندې وکړ، خو وروسته یې راته وویل چې ټېره شپه په لیکنو بوخت و او یو بوتل واین یې د ماښامنۍ په خوړلو کې څښلی و او اوس چې ورځ شوې وه، نښه یې تر اوسه په سر کې وه، خو له دې سره سره، زه په دې اند شوم چې نوموړی به خپل سد له لاسه ورکړي. ما ته یې خپلې یو شمېر لیکنې راکړې، خو په داسې ګونکه او ټوکماره بڼه لیکل شوې وې لکه څنګه چې دی پرې غږېده او ما ته داسې ښکارېدل چې خپل ټول مالومات یې د خپلو لیکنو په بڼه کې ګونک کړي وو. د برنز، اکلنډ او وېډ په اړه یې کابو ترخې خبرې کولې... د خپلو یونونو په هکله او په افغانستان کې د خپل کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اړه یې تر اوسه دوه ټوکه کتابونه بشپړ کړي وو او اوس په درېیم ټوک بوخت و. د کتابونو ډېرې برخې یې چې ما ته وښودې عجیبه او غیر معمولي وې؛ نو دغه کتابونه به چاپ او خپاره نه شي - لېکنې یې روانې نه دي او تسلسل نه لري. همدارنګه نظرې یې داسې په کونګه توګه خیالي او لنډې لیکل شوې چې د اوسني وخت په خوند برابرې نه دي. که پاټېنګر یې په همدې بڼه چې اوس دي د چاپ اجازه ورکړي، مسون به د یو ځانمن غبي په توګه وپېژندل شي، نه د یو خواږیکښ، راستکاره او شعوري سړي په ځېر چې دی په رښتیا همداسې دی. زه هیله لرم چې بمبيي ته د ده د تک له پاره څه لارې چارې ترسره شي.[۱۲۷]

خو په دې هکله هېڅ څه ترسره نه شول او مسون دې ته اړ شو چې پر خپل ځای کرار کښېني او په افغانستان کې د مېکناټن د مرګونې تېروتنو ننداره وکړي. نوموړي بل ځه نه شوی کولی پرته له دې چې رسنیو ته بې نومه ترخې لیکنې ولېږي. په یوه لیکنه کې یې داسې لیکلي: «نن مې ستاسې په ورځپاڼه کې ولوستل چې ځېن خلک به په افغانستان کې وګمارل شي. د دغه کړنې دلیل څه کېدای شي؟ ایا دغه اوښان هلته ستړي شوي دي؟ دغه ځېن چې په سیاسي ځانګو کې له ډېر وخت راهیسې کار کوي، ایا په پوځي چارو کې د دوی ګمارل د یو نوي سیستم پیلامه ده چې په پوځ کې یوشانتوب رامنځته شي؟»[۱۲۸] نوموړی بلاخره انګلنډ ته لاړ چېرته یې چې خپرونو داسې سړې کره کتنې وزېرولې لکه ځنګه چې لارېنسن یې وړاندوینه کړې وه او په هېواد کې مېشتو سیالانو یې د یو لرغونپوه په توګه نومورتوب زیانمن کړ. دی په ښوزلې کې پاټرز بار Potter's Bar ته ځېرمه په ۱۸۵۳ کال کې «د مغزو د یوې ناڅرګندې ناروغۍ له کبله مړ شو»، خو نوموړی په دې نه پوهېدو چې ۱۶۰ کاله وروسته به د افغان لرغونپوهنې د پلار په توګه درناوی ورته وشي.

الډربډ پاټېنګر چې په افغانستان کې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ، په کمپنۍ کې یې له دندې ځځه استعفا وکړه او خپل تره/ ماما، سېر هنري پاټېنګر ته د اوسېدو له پاره هانکانګ ته لاړ. هانکانګ ته د ده له تک ځځه لږ وخت مخکې، مشر پاټېنګر چینایان دې ته اړ ایستلي وو چې دغه ټاپو ده ته وروسپاري؛ نو هلته له رسېدو سره سم، د لوبې لوبې پخواني لوبغاړي خپل ځان د دغه ټاپو لمړنی والي کړ. نوموړی هملته په ۱۸۴۳ کال کې د خپلو ټپونو، سخت ژوند او د فزیکي او روحي خپګان د اغېزو له کبله مړ شو.[۱۲۹]

برید جنرال شلټن ته په څه نا څه حیرانوونکې توګه په پوځي محکمه کې د هغې پرې په هکله برأت ورکړل شو چې د پاڅون پر وړاندې یې له ناورین ځخه ډک چلند کړی و، خو له نوموړي ځخه د تل په شان کرکه کېدله. په ۱۸۴۴ کال کې کله چې په دوبلېن کې له اس ځخه ولوېد او مړ شو، لاس لاندې یې د پریټ ډګر ته راووتل او د ده مرګ یې د خوشحالۍ په درېیو چیغو ولمانځه.

په افغانستان کې د مېرمن سېل او د هغې د مېړه د ژوند په اړه د نوموړې یوه نسخه په استلي سرکس Astley's Circus کې د ډرامې په یوه نوموره لوبه بدله شوه. دغه لوبې ته «د کابل یرغمل» نوم ورکړل شوی و، خو دړې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې د انګرېزانو او سېکانو تر منځ د جګړې په بهیر کې، په خپله «جګړه مار باب» سېل له جورج براډفوټ سره یو ځای د مودکي Moodki په جګړه کې هغه وخت مړ شو چې کمپنۍ له فرصت ځخه په کار اخیستنې غوښتل د پنجاب شتمنې سیمې تر خپل واک لاندې راولي. وروسته کوندې مېرمن سېل سوېلي افریقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه. د قبر په شناخته یې داسې لیکل شوي: «له دغه تېرې لاندې مېرمن سېل پرته ده.»[۱۳۰]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر برایډن چې له کابل ځخه د انګرېزانو د شاتګ په بهیر کې د کمپنۍ یوازینۍ اروپایي کس و چې جلال اباد ته ژوندی ورسېد، په راتلونکو کلونو کې په یو بل لوی ښکېلاکي ناورین کې ښکېل شو: پنځلس کاله وروسته په ۱۸۵۷ کال کې په سیمه کې د لوی پاڅون په بهیر کې نوموړي د لارنس د کشر ورور، هنري تر مشرۍ لاندې په لکنهو کې د ولایتي اداري په دفاع کې برخه واخیسته. بلاخره دی په ۱۸۷۳ کال کې هغه وخت په خپل کټ کې مړ شو چې د تقاعد ارامه ژوند یې په نېګ Nigg کې چې په برسکاټلنډ کې مخامخ بلک ایل Black Isle ته پروت دی تېر کړ.

اکلنډ خپل پاتې ژوند په څه ناڅه شرم کې په کېنزېنکټن کې تېر کړ او یوازې په ۶۵ کلنۍ کې په ۱۸۴۹ کال کې مړ شو. درې میاشتې وروسته یې خور، فني هم ورپسې لاړه.[۱۳۱] وروسته دا هم ثابته شوه چې د امپراتورۍ جوړونه د دغه کورنۍ په استعداد پورې تړلې نه وه: د دغې کورنۍ راتلونکي غړي، انتوني ایډن Anthony Ede یوسل او څوارلس کاله وروسته بیا همداسې هڅه وکړه او په سوېز کې له شرموونکې ناکامۍ سره مخ شو.*

اتل او ځېرک موهن لال ته هغه لوی پورونه چې د کلابندۍ په بهیر کې د مېکناټن په ګټه د ځان په نامه اخیستي وو چې د افغان مخالفو مشرانو د هدفي وژنو له پاره پیسې برابرې کړي او بیا هغه نور پورونه چې په ۱۸۴۲ کال کې یې واخیستل چې د یرغملو په ازادولو کې یې وکاروي، هېڅ کله بېرته ورنه کړل شول. ده ویل چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ پورورې و؛ نو له دې امله نوموړی د خپل ژوند تر پایه په پورونو کې ډوب پاتې شو. د عدالت د اعادې له پاره، دی بلاخره له خپل هم پوړي منشي شاه محمد علي سره برتانیې ته لاړ چېرته چې د کمپنۍ د مشرانو د ملاتړ ترلاسه کولو په هڅو کې یې نوي تقاعد شوي ډګروال وېډ او ځوانې ناوې یې په ایل اف وېټ Isle of Wight کې مېلمه پالنه وکړه. دی سکاټلنډ ته هم لاړ چې په مانټروز کې د برنز کورنۍ ته د نوموړي لیکونه او ژورنال وروسپاري. په اېدنبوره کې نوښتګرو سکاټلنډي عکاسانو، ډېوډ اکټویوس هېل David Octavius Hill او رابرټ ادمسن Robert Adamson د ده عکسونه په ګډو افغان-کشمیري جامو کې واخیستل. دغه جامو ته د ټایمز مجلې د «شاندارو هندي جامو» نوم ورکړ.[۱۳۲] په برتانیه کې یې له برنز سره د خپلو یونونو یو یادښت کتاب چاپ کړ او همدارنګه د دوست محمد ژوندلیک یې په یوه لوی نېه سوه مخه ییزه کتاب کې په دوه ټوکونو کې خپور کړ. ده حتی له ملکې وېکتوریا او شهزاده البرټ Albert سره هم لیدنه درلوده، خو افغان جګړې یې پر ژوند اغېز کړی و او د ده کاري ژوند ته یې عملاً د پای ټکی اېښی و.

کله چې بېرته هند ته لاړ، ده ته د لکنهو او حیدراباد په معتبرو ولایتي ادارو کې د پارسي منشي په توګه هغه څوکۍ ورنه کړل شوې چې ده یې غوښتنه کړې وه. انګرېزي مامورینو پر ده اعتبار نه درلود او په وار وار یې د ده په هکله لیکلي وو چې دی «ځانمن» دی او له «خپل لمڅي څخه پښې ډېرې اوږدې غځوي». نوموړی نه یوازې دا چې اوزګاره پاتې شو، بلکې خپلې کشمیري پنډېټ ټولنې یې هم ورټلو او له ټولنې یې وشړلو. د ۱۸۵۷ کال په پاڅون کې، بغاوتي سپاهیانو په دې تور چې د انګرېزانو خواخوږی دی د ده د وژنې تکل درلود، خو دی په ټېښته بریالی شو. دی بلاخره په ببوزلۍ او ورکنومۍ کې په ۱۸۷۷ کال کې په داسې حال کې مړ شو چې ښکېلاکي او تر ښکېلاک لاندې خواوو له ځانه شړلی و.[۱۳۳] د سدوزیو شهزادګانو همدې ته ورته برخلیک درلود. د ۱۸۴۳ کال د مارچ په میاشت کې دوی ټول په لاهور کې بند پاتې

* خو په نیوزیلنډ کې د ایډن کورنۍ ځان ته یو تل پاتې نوم جوړ کړ. د دغه هېواد د هغه وخت پلازمېنه د جورج په نوم ونومول شوه او د کرېکټ اوسنۍ لوبغالی د ایډن پارک په نوم دی. لارډ اېلېنبوره چې په هغه وخت کې صدراعظم و، خپل نوم ته یې د استرلیا په نقشه کې ځای وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو چې نه ښرته افغانســتان ته او نه انګرېزي هند ته تللی شــوی او لکه پلار یې دښرش کاله مخکې، هره ورځ یې په دې وښره کې تېرولــه چې ســبک کوربه وال به یې پاتې شــتمني لوټ کړي.[۱۳۴] دوی ته بلاخره له پولې څخه د تېرېدو او خپل د کوچنیوالي ښار ته د تګ اجازه ورکړل شوه، خو دا هم په واضح توګه ورته وویل شول چې دوی ته به یې د پلار په څېر لوی هســتوګنځي ورنه کړل شي او خرڅ به یې هم کوچنی وي.[۱۳۵] په پای کې ټول ســدوزي په پورونو کې ډوب شــول او په ملي ارشیفونو کې د دوی د پورورکونکو او حکومت تر منځ یوه لړۍ مکاتبې شته چې پر دوی باندې یې د پور د نه ورکړې عریضې کړې وې. دوی ټول، پرته له کومې استثنا په بې وزلۍ کې مړه شول.

کالن مکنزي چې په لودیانه کې د ســرحدي غوندې د جوړولو له پاره ګمارل شــوی و، په داســې حال کې چې نوی واده یې کړی و، په ۱۸۴۷ کال کې لودیانې ته ورســېد. هلته یې د افغان مهاجر ټولنې په اړه له خپګان څخه ډکه لیکنه کړې. دغه افغانان په ورځني ژوند کې د پایښــت له پاره له ډېرو ســتونزو ســره لاس او ګرېوان وو. مکنزي په خپل یادښــت کتاب کې لیکلي: «کومې ربړې چې مور په خپل تېري هغه خلکو ته وروارولې چې مورې یې د مرستې ادعا کوله باید هېرې نه شي. په خواشینۍ ســره، ډېر لوړ پوړي او معزز خلک اوس د بشــپړې بې وزلۍ کچې ته راټیټ شــوي دي. یو پلار او زوی چې د شــاه شــجاع له کورنۍ ســره یې نږدې اړیکې درلودې، هېڅ کله د دوی لیدو ته یوځای نه ورتلل ځکه چې یوازې یوه چوخه یې درلوده. یو بل لوړ پوړی سړی دې ته اړ شو چې حتی خپله توره د ډوډۍ په بدل کې وپلوري. د شاه شجاع یو پخواني چوپړیال په خپګان وویل: «زه له لوړې روژه نیســم او کومه ورځ چې لږ دال پاخه کړو، زمورې په کور کې اختر وي.»»[۱۳۶]

د ړانده او بودا شــاه زمان غوښــتنه چې د ســېرهند د صــوفیانو په زیارت کې د دروېش په څېر ژوند وکړي، د پټیالې Patiala مهاراجا ونه منله،[۱۳۷] خو کله چې په ۱۸۴۴ کال کې مړ شــو، دغه مهاراجا له ځانه نرمښــت وښــود او د شــاه زمان مړی یې پرېښــود چې په دغه زیارت کې د خپلې ورښدارې، د شــاه شــجاع مشــره ښــځه او د دوســت محمد خور وفابېګم، د قبر تر څنګ خښ شي.[۱۳۸]

د سدوزي شهزادګانو وروستی څرک د رابرټ وارېرټن Robert Warburton په یادښت کتاب کې موندل کېږي. دی د یو انګرېز افســر او شــاه جهان بېګم د خوشحاله واده ثمره و. شــاه جهان بېګم د دوســت محمد خورځه/ورېره وه چې د لودیانې په افغان تبعیدي ټولنه کې ستره شوې وه.

دوی چې په دولتي او اولســي کچه هرې نیمګړتیاوې لرلې، هغه وخت زما عمر دومره نه و چې زه یې قضــاوت وکړم، خو پر ما باندې له هغوی څخه د ځینو مهرباني چې په کلونو یې دوام درلود تل یو شــانته او نه بدلېدونکې وه. زه د دوی له حرمســرای څخه نه منع کېدم او په پارسي ژبه کې زما بلدتیا ما ته د دې توان راکړی و چې زه د ټولو شهزادګانو له ښځو ســره خبرې اترې وکړم... هلته دوه وروڼه وو، شــهزاده شــاپور او شــهزاده نادر چې دواړه د بدقســمته شــاه شــجاع الملک کشــري زامن وو. دغه دواړه په ځانګړي ډول زما ځکه ډېر خوښ شــول چې په خپلو جنجالونو کې یې له زغم څخه کار اخیســت، په هر هغه چا مهربانه وو چې له دوی ســره په اړیکه کې کېدل او د نورو خلکو احســاساتو او هیلو ته یې پام اړولو. ما په دغه بڼه ډېر لږ رښتیني ښــاغلي لیدلي لکه دوی چې وو. هندي دولت د میاشتې ۵۰۰ روپۍ مشــر ته او ۱۰۰ روپۍ کشــر ته ورکولې - دا په رښــتیا ډېرې کمې پیســې وې چې دوی نه یوازې خپلې کورنۍ وربانديې چلولې بلکې هغه چوپړیالانو ته یې هم اذوقه پرې برابروله چې په کابل کې له خپلو کورونو څخه شــړل شــوي وو او د هند په تودو ډاکونو کې یې په دې هیله مزل کړی و چې دغه شاهي کورنۍ یې مرستندویه شي.[۱۳۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جګړې افغان بریمنو ته هم خوشحاله پایلې ور په برخه نه شوې. دوست محمد خان په چتکۍ نواب زمان خان بارکزی ګوښې ته کړ او نومورې ته بیا هېڅ کله لویه دولتي څوکۍ ورنه کړل شوه.[۱۴۰] امین الله خان لوګری اخلالوونکی او ډېر ځانپاله وګڼل شو او د جګړې له پای څخه سمدلاسه وروسته په عمري قید محکوم شو. نومورې د خپلې هغه ګروهنې له وجې بندي شو چې د فیض محمد د لیکنې پر بنسټ: «سوله من خلک یې ناوړه کړنو ته هڅول.»[۱۴۱] د امین الله ورور چې په لودیانه کې مهاجر شوی و، مکنزي ته وروسته وویل چې دوست محمد «د امین الله له لور سره واده وکړ او وروسته یې په خپلو لاسونو د ده پر خوله بالښت کېښود، ساه یې پرې بنده کړه او مړ یې کړ».[۱۴۲]

د انګرېزانو له تک څخه وروسته، وزیر اکبرخان یو کال په واک کې پاتې شو، خو کله یې چې پلار په ۱۸۴۳ که ډېرته راغې، دی د لغمان او جلال اباد د والي په توګه هلته ولېږل شو. بیا، دومره وخت نه و تېر چې د نومورې دربار ته د دوست محمد د مخالفینو د مرکز په سترګه کتل کېدل. کله چې اکبرخان ته په ۱۸۴۷ کال کې زهر ورکړل شول، ډېرې پراخه ګنګوسې خپرې شوې چې دا کار د ده د پلار په امر ترسره شوی.[۱۴۳] له مړینې څخه لږ وخت مخکې، اکبر په یو لیک کې له مکنزي څخه «په مینه کیله کړې وه چې په ملګرتیا کې سست دی او خپل حال او احوال ده ته نه ورلېږي». دولت، مکنزي منع کړ چې د لیک څواب ورکړي «ځکه چې دغه لیک د دښمن له خوا و»،[۱۴۴] خو مکنزي د محمد شاه خان غلزي یو لیک ته څواب ورکړ. له محمد شاه خان سره هم د دوست محمد نامټ لږ شوی و ځکه چې د ده په اند، واک یې بې کچې ډېر شوی و؛ نو د خپل زوم له مړینې څخه وروسته، دی هم سمدلاسه د لتاړونې سره مخ او په کافرستان کې تبعید ته اړ شوی و. نومورې مکنزي ته یو لیک ولېږه چې خپله ملګرتیا ور په یاد کړي او تړې وپوښتي چې ایا د مکنزي په اند دغه ملګرتیا تر اوسه شته؟

مکنزي ته یو سید لیک راوړی و. محمد شاه خان دغه سید ته یوه نښه هم ویلې وه چې د لیک له ورکړې څخه مخکې یې له مکنزي څخه څواب وغواړي چې د ده په اړه د نومورې مزاج مالوم کړي. سید خبرې داسې پیل کړې: «محمد شاه خان له تا نه پوښتي: «کله چې [د مېکناټن له مرک څخه وروسته] د محمدخان په کلا کې ستا ژوند په خطر کې و، ما څه وکړل؟»» مکنزي په څواب کې ورته وویل: «کله چې پر ما باندې یو چا توره پورته کړه، محمد شاه خان زما تر غاړې لاسونه تاو کړل؛ نو توره د ده په اوږه ولګېده او وینې یې کړه.» بیا سید لیک ورکړ او د لیک له لوستلو وروسته، مکنزي وویل: «زه یې تل خپل ملګری ګڼم.»[۱۴۵]

یوازېنې سړي چې د افغان - انګرېز له لمړۍ جګړې څخه ګټه پورته کړه هغه څوک و چې د تخت د چپه کولو په موخه یې جګړه پیل شوې وه. د ۱۸۴۳ کال د اپریل په میاشت کې وروسته له دې چې له خالصه سېکانو سره یوه موده مېلمه و، دوست محمد پېښور ته ستون شو او د خیبر غاښې په ستغو لارو علی مسجد ته ورسېد. هلته، اکبرخان د ښه راغلاست له پاره ورغلی و او دی یې تر کابل پورې بدرګه کړ. فیض محمد لیکلي: «د ښار په لارو کې خلک په لیکو کې ولاړ وو او زړو او وړو یې پر راتک خوشحالۍ کولې. په لیدو به یې د ملاتړو سترګې رڼا او سینې به یې له ویاړ څخه ډکې شوې. خوښي او خوشحالي بیخي ډېره وه. اووه ورځې او شپې د خوښۍ لمانځنې ترسره شوې. پر څراغونو شپې روښانه شوې وې او د ورځې به غزلې او سندرې ویل کېدې. د جشنونو او ښادیو انګازې اوچتېدې او هر ځای د خوشحالۍ چیغې وې.»[۱۴۶]

کوم څارګړیزه راپورونه چې انګرېزانو په افغانستان کې له خپلو جاسوسانو او خواخوږو څخه په ۱۸۴۳ کال کې ترلاسه کول، د دې څرګندونه کوله چې «د امیر او د ده د کورنۍ واکمني هسې په نامه ده او له کوهستانیانو، غلزیو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنړ له خلکو او خیبریانو څخه هېڅ شی نه اخلي. دوست محمد خپل وخت او پیسې پر بې ګټو هڅو لګوي چې دسپلیني کندکونه جوړ کړي او هسې په شوده کې د هندي شهزادګانو تقلید او له دوی سره سیالي کوي».[۱۴۷]

خو لکه پخوا، انګرېزي ځارکړي اداري د دوست محمد د ورتیا په اړه سم اټکل نه و کړی. امیر کرار کرار خپل واک ډېر کړ او په ختیځ افغانستان کې یې خپله واکمني پراخه کړه؛ نو په دې توګه یې د خپلو راتلونکو لاسته راوړنو له پاره بنسټ کېښود چې لمړی بامیان او بیا بدخشان او ورپسې خلم او ټول شمالي افغانستان فتح کړي. د ۱۸۵۰ مو کلونو په پیل کې یې د غزني په شاوخوا کې غلزي قبیلې ځانته تابع کړې او په ۱۸۵۵ کال کې یې په کندهار کې خپل میرني وروڼه له واکه وشړل. دی د خپلې مړینې تر وخت، ۱۸۶۳، پورې له انګرېزانو سره کړو ټرونونو ته وفادار پاتې شو، د مالیې راټولونه یې له ۲,۵ میلیونو څخه ۷ میلیونو ته ورسوله او د مډرن افغانستان پر کابو ټولو سیمو یې واکمني درلوده. د هرات په ګډون، د دوست محمد د فتحو وروستۍ پولو د اوسني افغانستان پولې جوړې کړې، خو له ده څخه پېښور پاتې شو - دغه سیمه تر اوسه د افغانانو، په ټېره بیا د پښتون نشنلېستانو د ناراضتیا سرچینه ده.

عجیبه دا وه چې له هغه اداري اصلاحاتو څخه دوست محمد ګټه پورته کړه کوم چې مېکناټن ترسره کړل څو د شاه شجاع واکمني مضبوطه کړي. مېکناټن د دراني قبیلو د مشرانو واک لږ کړ، یو مسلکي پوځ یې جوړ او د مالیې راټولولو یو کارنده جوړښت یې رامنځته کړ.[۱۴۸] بې اړنګه، دا یوازې یوه له هغه کږ شمېرو کړنو څخه وه چې انګرېزي ښکېلاک د افغان دولت په داسې جوړونه کې ونډه واخیسته چې له اشغال څخه د مخکني وخت په پرتله اوس په افغانستان کې د یو دولت شتون په ښکاره احساسېده، خو اوس دغه سم راغونډ او منظم افغانستان چې دوست محمد په کې واکمني کوله، په خپل تاریخ کې د هر وخت په پرتله ډېر ببوزله او په انزوا کې و. دغه هېواد نور د وربښمو شتمنه ځلورلاره نه و او نه د تیموریانو پارسي کلتور پرتمیني ورځې بېرته راتلې. په خپل تاریخ کې د لمړي ځل له پاره د بارکزیو تر واکمنۍ لاندې افغانستان څه نا څه وروسته پاتې هېواد شو.

هرات وروستی ښار و چې دوست له خپلې مړینې څخه لږ مخکې کلابند او بیا فتح کړ. د خپل سیال، شاه شجاع برعکس چې ښایي بې نومه قبر یې د خپل پلار، تیمورشاه د مقبرې په تل خونه کې وي، دوست محمد هملته د ګذرګاه په صوفي زیارت کې چې په افغانستان کې تر ټولو ښکلی زیارت دی، ښخ کړل شو. نومورې له یوه ښایسته او لوی څلي لاندې چې په حکاکي شوو مرمرو ښکلې شوی، د سیمې د یو ډېر پېژندل شوي بزرګ صوفي او شاعر، خواجه عبدالله انصاري څنګ ته د معززو په ځای کې ښخ دی. د دوست محمد اولادې د ۱۹۷۰ مو کلونو تر انقلابونو پورې پر یو موټي افغانستان واکمني وکړه.

اوس په افغانستان کې هرات تر ټولو ارامه او ښېرازه دی او ګذرګاه تر اوسه د زیارت کولو له پاره ډېر نومور ځای دی. رابرټ بایرن Robert Byron په ۱۹۳۰ مو کلونو کې لیکلي: «هر څوک ګذرګاه ته ځي، بابر تللی و، همایون لاړه، شاه عباس یې د اوبو رسونې سیستم ته سمون ورکړ او تراوسه د چکر له پاره د هراتیانو د خوښې ځای دی.» او اوس چې اتیا کاله تېر شوي، همغسې ښکلی ځای پاتې دی. دغه زیارت د هغه غونډیو په څنډه کې دی چې تر ښار چاپېرې دي. یو لوی تیموري ور، یو ارامه او ساړه انګړ ته لاره پرانیزي چېرته چې پر قبرونو او یادګاري څلیو ډېرې ښکلې خطاطي شوې دي. توتکی د نښتر او څېړی په ونو کې په چتکی ها خوا دېخوا الوتنې کوي، زاړه سړي په سیورو کې په خوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویده او خپل سپین دستارونه یې سر ته بالښت کړي وي، ځینې نور په نرمۍ خپلې تسبیح اړوي او شاوخوا ته یې کوترې کو کو غاړې کوي.

د افغانستان او پاکستان په نورو ځایونو کې، د طالبانو له بېرته راتګ سره د صوفیت مریدي چې د دوی له عقیدې سره په ټکر کې ده منع کړل شوه: زیارتونه یا وټرل او یا والوزول شول او د سازندګانو د موسیقي الې ماتې کړل شوې، خو په ګذرګاه کې صوفیان پرته له دې چې څوک څه ورته ووایي تر اوسه شته. کله چې په ۲۰۰۹ کال کې زه هلته وم، د مریدانو یوې ډلې سمدلاسه د دوست محمد د مقبرې شاته په ذکر پیل وکړ. دوی ټول په ګونډو ګرد ناست وو او کله چې یو د اوږدو څنګو مشرسندرغاړي د خواجه صیب یو شعر په اوچت اوازه بللو، نورو چکه ورته وهله او«حق! حق! حقیقت! حقیقت!» ناړې یې وهلې او بیا یې ناړې تر هغه وخته چټکې او اوچتېدې چې دوی د روحانیت وروستۍ کچې ته ورسېدل. بیا د شا په تخته پر قالینو پرېوتل او په ډېره خوښۍ او په اوږده ساه یې اسوېلي ایستل چې دمه یې جوړه شي.

د ۱۸۴۴ کال په دوبي کې وروسته له دې چې دوست محمد بېرته په تخت کښېناست او د خپلې لوټ او ږنګې پاچاهۍ پر بیا یووالي او بیا رغولو یې پیل وکړ، د نړۍ په بله برخه کې تزار نېکولس سمدلاسه پرته له بلنې د وېنسر په کلا کې د ملکې وېکتوریا او شهزاده البرټ مېلمه شو.

له تزار سره یې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نېسلرود مل و. نوموړی هغه څوک و چې په ۱۸۳۷ کال کې یې ویتکېویچ د یو ماموریت د ترسره کولو له پاره دوست محمد ته لېږلی و؛ نو که د روسانو او انګرېزانو تر منځ سیالۍ او پر یو بل باندې بدګمانیو د افغان جګړې ناورین وزېرولو، اوس دا وخت رارسېدلی و چې د شخړې له سکاسې• څخه په سوله ییزه توګه مخ واړوي.

تزار چې له خپلو درباریانو سره په پټه او بدل نوم (کونټ اورلو) یون کولو چې د پولندي تروریسټانو د هدفي وژنې شکار نه شي، په یو هالندي انګوټ کې په نابېره توګه د جون په لمړۍ نېټه د وولیچ Woolwich لنګرځای ته ورسېد. کله یې چې یوه شپه د روسیې په سفارت کې چې د وېسټ مېنسټر په اشبرنهم هوس Ashburnham House کې و، تېره کړه، بیا په اورګاډي کې وېنسر ته لاړ.

وېکتوریا چې پنځه ویشت کلنه او امیندواره وه، د داسې اکار تاتار د راتګ تمه یې نه لرله او یوه بدګماني هغه وخت رامنځته شوه چې د تزار له راتګ سره سم د نوموړي یو کس کاداني ته ولېږل شو چې یوه د څرمنې کڅوړه له بوسو څخه ډکه کړي. تزار له دې څخه د توشکې کار اخیستە او د کمپ په پوځي کټ کې به هر وخت وربانديې ویده کېده، خو په پای کې، د ملکې دغه مېلمه خوښ شو. دې د جون په څلورمه خپل تره ته لیکلي:

دی بې ارنګه ډېر د پام وړ سړی دی او ښکلی هم دی، ونګه یې بنیالۍ او چلند یې درونده دی. خورا ډېر بانزاکته او په حیرانوونکې توګه ډېر مودب او پامیالی دی، خو د سترګو بنه یې ډېره ډاروونکې ده او ماهېڅ کله دې ته ورته څه نه دي لیدلي. ما او البرټ ته نوموړي

•سکاسه: د انسان او یا ژوي په بنه هغه وهمي څېره چې په شپه کې وېرېدلي کس ته ښکاري

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې خيال راکړ چې دی يو خوشحاله سړی نه دی او د خپل لوی واک او ځواک دروند پېټی يې پر اوږو په دردوونکې توګه پروت دی. خندا کابو هېڅ نه کوي او کله چې وخاندي، ونکه يې خوشحاله نه ښکاري، خو له نوموړي سره مجلس ډېر اسانه دی.[۱۴۹]

د ليدنو په پای کې شــهزاده البرټ، تزار د چېزبک هوس Chiswick House کوټی ته بوت - د ا د لنډن په لوېديځ کې د کليوالي سيمو او پالېزونو په منځ او د تېمز سيند Thames په غاړه کې يوه وېنېټو پلېديني* Palladian ودانۍ ده چې په عجيبه توګه هلته يوازې يوه جوړه شوې. دلته د ډېون شيير Devonshire ډيوک، هغه ځوک چې د وېګ بنسټ ته ډېر ارزښــتمن و، د تزار په ويار يو لوی تشــريفاتي ســباناری جوړ کړی و چې د هېواد ډېرو واکمنو ســياســتوالو او ټولې ديپلوماتيکي کړۍ په کې برخه اخيستې وه. د دغه ليدنې د اصلي موضوع په هکله په يو باور نه کېدونکي ځای کې خبرې ترســره شــوې. دغــه ځــای د چېزبــک ســرپېټي بــازار د ســيــنــدغــارې لــه پــلې لارې ځــخــه لــرې بــر پــروت و. د جون په اتمه، د دوبي د يوې ځلانده ورځې په پنځه پاتې دوو بجو، شــاهي اســواله ډله د چېزبک هوس په دروازه ننوتله. له دغه ډلې ځخه مخکې يوه د بدرګې اســواله ډله چې ملي تشــريفاتي يونيفورم يې درلود راغله او په عين وخت کې د کولډســټريم ګارډس Coldstream Guards او هارس ګارډس Horse Guards هنرې ډلو د روســيې ملي ســرود وغږولو. د امپراتورۍ توغ د سمر پالر Summer Parlour او شاهي توغ د ارکېډ Arcade پر سر اوچت کړل شول او د توپ يوويشــت ډزې له هغه توپخانې وشــوې چې د کوټی په انګړ کې ځای پر ځای شــوې وه. ورپســې تزار په داســې لاره سالون ته بوتلل شو چېرته چې د ډيوک ځلور زرافې ولاړې وې. سالون د منځنيو پېړيو د لوېې خبمې په بڼه تيار شوی و. د مېلمســتيا په بېړ کې تزار ډېرې خبرې له ډيوک اف ولېنګټټن ســره کولې او د لارډ مېلبورن Lord Melbourne او د صــدراعظم ســېر رابرټ پيل ســره يې هم مجلس وکړ. کونټ نېســلرود نېغ خپل پخواني ســيال، لارډ پامســټن ته ورغی. پامســتن په خپل دولتي کاري ژوند کې د روســيې په مخالفت کې نوم درلود. دوی دواړو ټول ماســپښــين له يو بل ســره په خبرو تېر کړ.[۱۵۰]

د دې ليدنې موخــه د دغه دوو لويو قــدرتونو په منځ کې د اړيکو ټينګول وو چې د داســې ناســم پوهاوي او بدګمانۍ مخنيوی وکړي کومه چې په منځنۍ اسيا کې د ډېرې وينې تويونې وجه وګرځېده. لکه ځنګه چې تزار، رابرټ پيل ته وويل: «زه هيله لرم چې د خپلو دوســتانه خبرو په وســيله د دغه دوو هېوادونو په منځ کې بدنيتۍ له منځه يوســو.»[۱۵۱] د عامه اړيکو له پلوه، د تزار ليدنه بې اړنګه يوه لويه بريا وه. نوموړي په خپله ښــايســته ونګې او دروند چلند د لنډن ټولنې ښځې اغېزمنې کړې وې. برون ســټاکمر Baron Stockmar ليکلي:«دی د ښځينه ښايست مينه وال دی او خپلو پخوانيو انګرېزي معشــوقو ته يې ډېره پاملرنه لرله»، خو ټوکې يوې خوا ته، له ښــه نيت ســره ســره، د چېزبک ســباناري په ترڅ کې خبرو اترو د راتلونکو شخړو له پاره تخم وشيندە.

تزار چې د انګرېزي پارلمان او مخالفو ســيــاســي ګوندونو د نفوذ په اړه دومره مالومات نه لرل، له برتانيې ځخه په دې باور لاړ چې د ملکې او نورو مخکښــو وزيرانو، په ځانګړې توګه د ســېر رابرټ پيل او د ده د ېهرنيو چارو وزير لارډ ابردين Lord Aberdeen ســره خصوصي او شخصي خبرې اترې د حکومت د پاليسۍ په مانا وې. دی په ځانګړې توګه

*وېنېټو پلېديين هغه ودانيو ته وايي چې په جوړولو کې يې د مهندس اندريه پلېديو Andrea Palladio له ډېزان ځخه الهام اخيستل شوی وي. نوموړی د ايتاليا د وېنيشن Venetian ښار هستوکن و. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باور و چې برتانیه به اوس له روسیې سره لاس یو کړي چې عثماني امپراتوري ټوک ټوک کړي، خو انګرېزانو دغه خصوصي خبرو اترو ته یوازې د شخصي نظریو د تبادلې په سترګه کتل، نه د داسې کومې ژمنې په سترګه چې تزار ګنلې وه.[۱۵۲]

سبارۍ په سمبولیک ډول په ډېره ګډوډۍ او لېونتوب پای ته ورسېد: د زاکسني Saxony پاڅا په ګډون ځینې مېلمانه په جالو کې چې د ډیوک جالوانو چلولې له ډنډ څخه ټبر شول چې د ډیون شیر زرافې وګوري، خو زرافې په اوبو کې مخامخ لوري ته واوښتې او د چېرېک هوس د انګړ په چمن کې یې د تزار د ډلې هغه خلک تر پښو لاندې کړل چې په بله غاړه کې تم ولاړ وو. د پارک کارکوونکو، چې تشریفاتي دولتي یونیفورم یې اغوستی و، بلاخره زرافې له دغه ځای څخه وایستلې، خو له دغه شېبې څخه یو لړ پېښو، لفظي ټهروتنو او دیپلوماتیکي ناسم پوهاویو په ۱۸۵۳ کال کې د روسیې او برتانیې تر منځ داسې یوې جګړې ته په کریمیا کې لاره هواره کړه چې مخنیوی یې ناشونی و.
دا ځل د انګرېزانو او روسانو سیالۍ د اته لکو خلکو ژوند واخیست.

د کېم Kim د کیسې په پای کې، کېپلېنګ Kipling د خپلې کیسې اتل ته دغه خبره په خوله کې ورکوي: «لوبه لوبه مخکې نه، بلکې هغه وخت پای ته رسېږي چې ټول مړه شي.»
په ۱۹۸۰مو کلونو کې له ناکام اشغال څخه وروسته، له افغانستان څخه د روسیې ښرته وتنې د شوروي اتحاد د انحلال لاره هواره کړه. کابو شل کاله وروسته، په ۲۰۰۱ کال کې، انګرېز او امریکایي عسکر افغانستان ته ننوتل، داسې ځای ته چې که برتانیې ته پام واړوو، انګرېزانو د څلورم ځل له پاره په دغه هېواد کې د خپلې څلورمې ماتې له پاره خپلې مټې ونغاړلې. د پخوا په څېر، د میلیاردونو ډالرو د لګولو، د ټول افغان پوځ د روزنې او د اشغالګرو د بې سارو پرمختللو وسلو سره سره، په پای کې افغان مقاومت وتوانېد چې کرکجن کافران لمړی کلابند او بیا یې شرموونکې وتنې ته اړ باسي. په دواړو حالاتو کې، اشغالګرې قوې د ډېرو لګښتونو په بدل کې د لږ لاسته راوړنو له وجې د جګړې د دوام هوډ له لاسه ورکړ.
له ډېرو توپېرونو سره سره، په یوویشتمې پېړۍ کې د افغانستان د اشغال او په ۱۸۳۹- ۱۸۴۲کلونو کې د دغه هېواد د اشغال ترمنځ بې اړنګه ورته والی هم شته. د دواړو شخړو په تکامل کې د سیاسي جغرافیې اغېز په ښکاره شته. په خپله د کابل موقعیت یوه موضوع ده - چې له یوه لوري د کوهستان تاجک وګړو ته نږدې دی او په بل لوري کې یې د ختیځ غلزي مېشت دي او بله د قبیلو موضوع ده. اوس یو بل پوښتنې پېړۍ کې د افغانستان د اشغال او په ۱۸۳۹- ۱۸۴۲کلونو کې د دغه هېواد د اشغال ترمنځ بې اړنګه ورته والی هم شته. د دواړو شخړو په تکامل کې د سیاسي جغرافیې اغېز په ښکاره شته. په خپله د کابل موقعیت یوه موضوع ده - چې له یوه لوري د کوهستان تاجک وګړو ته نږدې دی او په بل لوري کې یې د ختیځ غلزي مېشت دي او بله د قبیلو موضوع ده. اوس یو بل پوښتنې، حامد کرزی د ختیځ غلزیو په مشرۍ له چریکي بریدونو سره لاس او ګرېوان دی. کرزی د نفوذ او ملاتړ سیمه نه لري او په حیرانوونکې توګه له هغه فرعي قبیلې څخه دی له کومې چې شاه شجاع و او نن غلزي د طالبانو د جنګیالیو لویه برخه جوړوي او مشري یې یو بل قومي مشر، ملا عمر کوي چې د هوتک له حاکم ټبر څخه دی*.[۱۵۳]

*ملاعمر د سوېلي افغانستان د لمړني واکمن، میرویس هوتکي لیږې خپلوان دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه کتاب له پاره د پلټنو په بهیر کې، په ۲۰۰۹ او ۲۰۱۰مو کلونو کې افغانستان ته زما د اوږده یون په پیل کې ما ځانته دوه موخې وټاکلې. لمړی دا چې ما غوښتل چې د دغه جګړې په هکله لږ مونده افغان سرچینې چې ما یې په شتون باور درلود ومومم. زه په دې کار کې بریالی شوم او په دغه کتاب کې مې تړې کار واخیست. دویم دا چې زه د دې کازمن وم چې پر افغان انکرښز لمړۍ جګړې پورې تړلې دومره ډېرې سیمې په خپلو سترګو ووینم ځومره یې چې په داسې حالاتو کې شونتیا وه ځکه چې پر افغانستان باندې د ایساف* د کنټرول منګولې په ښکاره ورځ تر بلې سستېدې. په ۲۰۱۰ کال کې طالبانو د افغانستان په اویا سلنه خاوره کې شتون درلود او د کرزي حکومت له ستراتېژیکې اړخه له ۱۲۱ مهمو ولسوالیو څخه یوازې پر ۲۱ ولسوالیو بشپړ کنټرول درلود. په پورته یاده شوې اویا سلنه خاوره کې هغه سیمې راتلې چې د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په میاشت کې د انکرښزانو د شاتک لارې په کې پرتې وې. زه په دې پوهېدم چې په دغه کتاب کې د انکرښزانو د شاتک لارې په اړه د لیکنې په موخه باید دغه سیمو ته لاړ شم چې د جغرافیې په اړه یې ځان سم پوه کړم. ما په ځانګړې توګه غوښتل چې کندمک ته لاړ شم او هغه ځای ووینم چېرته چې انکرښزانو خپل وروستی مقاومت وکړ.

د ۱۸۴۲ کال د شاتک لاره د غرونو هغه لړۍ ته وئې چېرته چې توره بوړه او د پاکستان پوله پرته ده. د کوټې په ګډون چې د طالبانو د جلب سیمه ده، دغه سیمې تل د غلزیو تاټوبی وې او دي. ما ته مشوره راکړل شوه چې له ځایې ساتونکو پرته دغه سیمو ته د تګ هڅه ونه کړم؛ نو بلاخره د یو سیمه ییز قومي مشر په ملتیا چې د کرزي په حکومت کې وزیر هم و، هلته لاړم. دا د جګدلک په نوم یو پلوند سړی و چې په ۱۸۸۰مو کلونو کې یې په جمعیت اسلامي کې د روسانو پر ضد جهاد کې نوم پیدا کړ.

د همدغه جګدلک غلزي نیکونه وو چې په ۱۸۴۲ کال کې یې انکرښزي پوځ ته ډېرې بدې مرګ ژوبلې واړولې. په خپله جګدلک هم کله چې په همغه غاښیو کې په ګاډي کې ورسره روان وم څو ځله همدغه خبره یاده کړه. ده وویل: «دوی موږ دې ته اړ ایستو چې وسله واخلو او له خپل عزت څخه دفاع وکړو؛ نو موږ دغه حرموني ټول ووژل.» که څه هم په دې موضوع پورې اړه نه لري، خو اوس خبره راغله او هغه دا چې د نوموړي دومره خبرو د ده مخه ونه نیوله چې خپله کورنۍ له کابل څخه د لندن په شمال کې د نارتالټ Northolt خوندي سیمې ته ولېږي.

په هغه ورځ چې موږ کندمک ته تللو، ما ته ویل شوي وو چې باید د سهار په اوو بجو د جګدلک وزارت ته ورشم چې د کابل په هغه اداري محله کې و چې اوس د وزیراکبرخان په نوم یادیږي؛ نو ما هم په کږو وږو امنیتي کتنځایونو او پتړي تارونو razor wire کې چې تر وزارت چاپېر وو خپله لار وایسته چې جګدلک ته ورشم. هلته مې کتل چې د جګدلک حاضرباشو ساتونکو نوموړی په بیړه د مضبوطو زغروالو اس او وي SUV ګاډو کتار ته ور د ننه کوي او شاوخوا د لاسي مخابرو شغاړی دی او ټوپک ډزو ته تیار دي.

جګدلک په خپله ګاډي چلولو او تر شا یې له وسلوالو افغان ساتونکو څخه ډک د پیک اپ ګاډي روان وو. کله چې موږ له پلازمېنې وتلو، د اوسني اشغال د ناکامۍ نښې هر ځای لیدل کېدې. کابل د نړۍ یوه تر ټولو بې وزله او کډ وډه پلازمېنه پاتې ده. که څه هم د امریکا متحده ایالاتو شاوخوا ۸۰ میلیارده ډالر افغانستان ته وېهول، خو کابو ټولې

*نړیوال مرستندوی امنیتي ځواک چې په ۲۰۰۱ کال کې ملکرو ملتونو جوړ کړ او په ۲۰۰۳ کال کې یې ناټو ځای ناستی شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه پیسې په دفاعي او امنیتي چارو کې ورکې شوې او د پاکستان د ولایتي ښارګوټو د واټونو په پرتله چې ډېر له پامه غورځول شوي د کابل واټونه تر اوسه ډېر ویالې ویالې وو. په واټونو کې څراغونه نه وو او ظاهراً د کثافاتو د ټولولو څرک هم نه لیدل کېده. د جګدلک د خبرې پر بنسټ، دا یوازې د پټې سردی. له ۲۰۰۱ کال څخه را په دېخوا، له څه باندې یوې لسیزې راهیسې، د یو درجن هېوادونو او کابو زر اېجنسیو له هڅو سره سره، افغانستان لاتراوسه په بد حالت کې دی: په افغانستان کې یو پر څلورمه برخه ښوونکي نالوستي دي، په ډېرو سیمو کې حکومت کابو هېڅ نه شته: نیمایي والیان خپل دفتر او ډېر یې برېښنا نه لري. د عامه خدمتونو کارکوونکي ډېرې بنسټیزه زده کړې او وړتیاوې نه لري.

موږ د کابل ښار په کنډ او کپړ واټونو کې او د امریکا سفارت د استحکامي دېوالونو او د ناټو د هغه بارکونو له څنګه تېر شوو چې تیک په هغه ځای کې یې جوړ کړي وو چېرته چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزانو خپله اډه جوړه کړې وه. ورپسې بت خاک ته ورسېدلو او بیا په کړه وړه لاره د غاښیو په سپېره لیکه کې وړاندې روان وو. لمړی خردکابل او بیا تېزین ته، چې کابل له خیبر سره نښلوي ورسېدلو.

دا رښتیا ډېره ډراماتیکه او احساساتي منظره وه. زموږ په دواړو خواوو کې په اوچتو پرتو باروت رنګه کمرونو کې د ځپل شوو او ماتو ډبرو د پوړونو چاودلو لیکو هاخوا دېخوا په زګېرویو لاره ایستلې وه او پاس، د غاښورو غرونو څوکې د ګرد په ډاروونکو وربڅو کې پټې وې. د لارې په اوږدو کې جګدلک په ترخه بنه له خپل حکومت سره د لوبدیځې نړۍ د چلند په اړه سر وټکاوه. کله چې موږ له لومړي غاښي څخه په ښکته کېدو کې وو، ده په کرار غږ وویل: «په ۱۹۸۰مو کلونو کې چې موږ امریکایانو ته روسان وژل، موږ یې د ازادۍ جنګیالي نومولو، خو اوس موږ جنګسالار بولي او مخ راڅخه اړوي.» په سروبي کې، چېرته چې غرونه یوې سړې بخونې اوچتې دښتې ته غېږه پرانیزي چې په کې ځای ځای د غلزي کوچیانو خېمې لیدل کېدې، موږ له اصلي سړک څخه ووتو او د طالبانو د سیمې په لور ستانه شوو. پنځه نور د پیک اپ ګاډي چې د جګدلک له پخوانیو مجاهدینو ډک وو له یوې فرعي لارې راښکاره او له موږ سره یوځای شول. ټولو خپل راکټونه پورته خوځول او خپل مخونه یې په خپلو لونګیو کې پټ کړي وو. د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دوولسمه، وروستي ۲۰۰ یخنۍ سوي انګرېز عسکر د جګدلک په کلي کې د زرګونو غلزیو له لوري کلابند شول. یوازې څو کسه په دې وتوانېدل چې د غونډو له دېوال څخه ها خوا تېر شي، خو شکر دی چې په دغه ځای کې موږ ته تود هرکلی وشو. دا زما د کوربه لمړی ځل و چې وروسته له وزیر کېدو څخه خپل کلي ته راغی او ویاړمنو کلیوالو یې د تېرو وختونو په یاد خپل پخوانی قوماندان داسې غوندیو ته د چکر لپاره بوت چې د سارایي وښلي او ترڅې بوی په کې خور و او بیا یې د غرونو لمنو ته بوت چې د خیرو پر ګلانو او د توت پر ونو پټې وې او سپېدارو خپل سوری پرې غورولې و. دلته د شاوخوا څوکو په سر کې، د څار هغه برج ته څېرمه چې بربنډو او یخنۍ وهلو سپاهیانو په کې پناه اخیستې وه، د جدلګ د پخوانیو مجاهدینو د هغه خندقونو او تلخونو پاتې شوني پراته وو چې د روسانو پر ضد یې تړې کار اخیسته. کله چې دغه چکر پای ته ورسېد، د کلي خلکو د تیموریانو په بنه د درې په ښېخ کې د خوبانیو په یو باغ کې موږ ته مېلمستیا وکړه. هلته پر قالینو د انارو د غوټیو او د انګورو تر چیلې لاندې کښېناستو او زموږ مخ ته د کباب او قابلي پلو پرله پسې غوري کېښودل شول. په داسې حال کې چې د غرمنۍ په ښېر کې کوربه والو کله کله د غونډو دېوال او په کلي کې نورو هغه ځایونو ته اشاره کوله چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزان په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ســټ شــوي وو، موږ د دغه جګړې په هکله د خپلو کورنیو تېر یادونه ســره پرتله کړل. ما د خپل ټر نیکه د ورور، کالن مکنزي چې دغه ځای ته څېرمه یرغمل نیول شوی و، په هکله خبرې وکړې او له دوی څخه مې پوښتنه وکړه چې د هغه وخت او اوســني وضــعیت په هکله دوی کوم ورته والی ویني. جګدلک په ځواب کې وویل: «اوســنی حالت کټ مټ همغه وخت ته ورته دی. په دواړو پېښــو کې بهرنیان د خپلو ګټو له پاره راغلل، نه زموږ د ګټو له پاره. دوی وایي: «موږ ستاسې ملګري یو او غواړو چې مرسته درسره وکړو.» خو دروغ وایي.» محمد خان، زموږ کوربه او د دغه باغ څېښتن چې موږ په کې ناست وو، له جګدلک سره همغږی و او ویې ویل: «حتی اوس هم که څوک افغانستان ته راځي، دوی به د برنز، مېکناټن او ډاکتر برایډن برخلیک ولري.» ټولو حاضرینو په هوښیارۍ د هو سر وخوځولو. په خپلو هېوادونو کې د هغه پوځیانو نومونه چې د ۱۸۴۲ کال په جګړه کې مړه شــوي وو، ډېر مخکې هېر شــوي، خو دلته هغه پېښــې لاتراوسه یادېږي.

یو بوډا سړي چې زما ښي لوري ته ناست و، وویل:«له انګرېزانو څخه وروسته، روسان راغلل، او دوی مو هم وشړل، خو وروســته له هغې چې زموږ د کلي ډېر کورونه یې بمباري کړل.» نوموړي زموږ شــاته په غونډیو کې یوې موړې ته اشاره وکړه چې د ختو له ړنګو کورونو څخه ډکه وه. بیا، محمد خان وویل: «موږ د نړۍ بام یو. له دغه ځای څخه هر ځای لیدی او کنټرولېدی شې.» ورپسې جګدلک له محمد خان سره په همغږۍ وویل: «افغانستان د هر هغه ملت له پاره چې ځواکمن کېږي، د یوې څلورلارې په څېر دی، خو موږ د دې وس نه لرو چې خپل برخلیک په خپله کنټرول کړو. زموږ برخلیک زموږ ګاونډیان ټاکي.»

د مازدیګر کابو پنځه بجې وې چې له دسترخان څخه د ډوډۍ وروستۍ ټوټه پورته کړل شوه او په دغه وخت کې موږ ته څرګنده شوه چې اوس ګندمک ته د تګ له پاره بیخي ناوخته دی. نو پر ځای یې پر اصلي لاره نېغ جلال اباد ته لاړو چې څه ناڅه خوندي ښار و. هلته پوه شوو چې موږ له لوی خطر څخه بچ شوي یو. په همغه سهار په ګندمک کې د دولتي ځواکونو او د کلیوالو د یوې ډلې تر منځ چې طالبانو یې ملاتړ کولو نښته شوې وه؛ نو د مېلمستیا لویې کچې، اوږډوالي او زموږ خېټورتوب له دې څخه وژغورلو چې نېغ د غلچکي برید په لور ستانه شوو. دغه نښته ټیک هغه ځای شوې وه چېرته چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت کړی و.

سبا سهار په جلال اباد کې د غلزیو د مشرانو یوې جرګې ته لاړو چېرته چې د اوربند تر جنډې لاندې د ګندمک شنه ږیري راغلي وو چې د پرونۍ نښتې د پېښېدو په اړه خبرې اترې وکړي. د ګډونوالو کیسې د هغه څه په اړه وې چې ما د معمول په څېر د کرزي د حکومت په اړه اورېدلې وې او دا یې وښوده چې څرنګه د فساد، بې کفایتۍ او بې احساسۍ یوې ګډولې د طالبانو بېرته راتګ ته چې مخکې کرکه ترې کېده لاره هواره کړه.

په داسې حال کې چې وژونکو بې پیلوټه الوتکو په څېرمه هوایي ډګر کې په دوامداره توګه ناستې او الوتنې کولې، غلزي سپینږیرو د هغه پېښــو یادونه کوله چې څرنګه تېر کال دولتي عســکرو د دوی د کوکنارو حاصــلات له منځه یووړل. حکومت له کلیوالو سره ژمنه کړې وه چې که چېرې دوی یې عسکرو ته د منځه وړلو اجازه ورکړي؛ نو دوی ته به بشپړ تاوان ورکړل شي، خو هېڅ کله تاوان ورنه کړل شــو. ورپسې د کرنې په موسم کې، د ګندمک خلک یو ځل بیا جلال اباد ته لاړل چې له دولت څخه غوښتنه وکړي چې د کوکنارو پر ځای د نورو حاصلاتو په کرنه کې مرسته ورسره وکړي. دولت ژمنې وکړې، خو بیا دغه خلکو ته هېڅ شی ورنه کړل شول؛ نو دوی کوکنار وکرل او سیمه ییزو دولتي چارواکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته یې خبر ورکړ چې که دا ځل یې د حاصـــلاتو د له منځه وړلو هڅه وکړه، دوی به بله چاره ونه لري پرته له دې چې مقاومت ته مخ کړي. کله چې عســـکر بیا هغه وخت ورغلل چې مورې ګندمک ته ځېرمه په جګدلک کې وو، د کلي خلک دوی ته تیار تم ناست وو او له ځایې طالبانو ځخه یې د مرستې غوښتنه هم کړې وه. په دغه نښته کې نهه پولیس ووژل شول، شپږ ګاډي له منځه لاړل او لس پولیس یرغمل ونیول شول.

کله چې جرګه پای ته ورسېده، د ګندمک دوه سپین ږیري مورې ته راغلل او په یوه چاینکه شین چای مو بنډار وکړ.

یوه یې وویل: «تېره میاشـــت ځینې امریکایې افســـرانو مورې یوه هوتل ته د مجلس له پاره وروغوښـــتلو. د امریکایانو یو افسـر له ما ځخه وپوښتل: «تاسې ولې زمورې ځخه کرکه لرئ؟» ما ځواب ورکړ: «ځکه چې تاسې زمورې دروازې الوزوئ، زمورې کورونو ته ننوزئ، ښځینه مو له وېښتانو کش کوئ او ماشومان مو په لغته وهئ. مورې دا نه شـو منلی او ځوابیه جګړه به وکړو. ستاسې غاښونه به مات کړو او کله مو چې غاښونه مات شول، هغه وخت به تاسې بېرته داسې لاړ شئ لکه له تاسې مخکې انګرېزان چې ووتل. دا کار به خامخا کېږي .»»

«بیا هغه څه درته وویل؟»

«هغه خپل ملګري ته مخ واړولو او ویې ویل: «چې سـپین ږیري یې داسې دي؛ نو ځوانان به یې څرنګه وي؟» په حقیقت کې دلته ټول امریکایان پوهېږي چې خبره یې خلاصه ده. یوازې د دوی سیاستوال له دغه حقیقت ځخه انکار کوي.»

ورپسې هغه بل سپینږیري وویل: «دا د امریکایانو وروستۍ ورځې دي. بل ځل به د چینایانو وار وي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال یادښت

په ۱۸۴۳ کال کې، کله چې په جلال اباد کې د پوځ عیسوي ملا رېو. ج. ر. کلیک د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له کوتلئ• بېرته راغی، د دغه له ناوړین څخه ډکې لښکرکشۍ په اړه یې یو یادښت کتاب ولیکه. نوموړی یو له هغه نیک بخته کسانو څخه و چې له دغه جګړې څخه ژوندی وتلی و. ده لیکلي: «جګړه د یوې ناښندې موخې له پاره پیل شوه، د بېړې او وېرې په عجیبه کډوله کې مخته وړل کېده او د افت، ځور او کړاو له زغملو وروسته داسې پای ته ورسول شوه چې نه یې حکومت ته چې دغه جګړه یې اداره کوله، او نه یې د پوځ لوېې برخې ته چې جګړه یې مخته وړله، کوم برم او جلال ور په برخه کړ. د دغه جګړې په ترسره کولو سره نه یوه سیاسي او نه یوه پوځي کټه ترلاسه شوه او له کبله یې له افغانستان څخه زموږ بېرته وتنه د یو مات پوځ شاتګ ته ورته وه.»[1]

د څلور څلوېښتمې پلې قوې په نوم د ویلیم بارنز ولن William Barnes Wollen یوه نومورە نقاشي شته چې په کې د ګندمک د غونډۍ پر سر یوه ډله شډل خو هوډمن عسکر داسې انځور شوي چې له برچو سره په یوه نرۍ کړۍ کې ولاړ دي په داسې حال کې چې پښتانه قبایلي جنګیالي ورنږدې کېږي. دغه نقاشي د خپل وخت تر ټولو نومور انځور وګرځېد. همدې ته ورته، د «پوځ وروستی پاتې شونی» په نوم د مېرمن بټلر Butler یو اثر هم ډېر نومور شو چې په کې ډاکټر براېډن چې ګواکې یوازېنی ژوندی پاتې پوځي و داسې انځور شوی چې پر خپل ستومانه او مخ په لوېدو اس باندې د جلال اباد د کلا د دېوالونو مخې ته رسېږي.

تیک هغه وخت چې په ۲۰۰۶ کال کې د لوېدیځ له لوري د افغانستان د اشغال خوند تریو کېده، ما ته د افغانستان د اشغال له پاره د برتانیې د لمړۍ ناکامې هڅې په اړه د یو نوي تاریخ د لیکلو اند پیدا شو. له یوې اسانه فتحې او د یو لوېدیځ پلوه ګودااګي واک ته له رسولو وروسته، کښېنول شوی رژیم له ډېرېدونکي مقاومت سره مخ کېده او تاریخ بیا تکرارېده.

د لمړنیو پلټنو په بهیر کې، زه ډېرو هغو ځایونو ته لاړم چې له پورتنۍ جګړې سره یې تړاو درلود. په افغانستان کې په لمړۍ ورځ زه د شمالي ډاکونو ته لاړم چې په چاریکار کې د الډرېډ پاټېنکر د بارکونو پاتې شوني ووینم. په بکرام کې اوس له دغه ځای څخه په لږ واټن کې د امریکایانو د هوایي قواوو اډه پرته ده. په هرات کې د دوست محمد خان مقبرې ته چې د ګذرګاه په صوفي زیارت کې ده، لاړم. په جلال اباد کې د کابل په سیندغاړه کې کښېناستم او همغسې په سکرو کباب خوندور د سیند کبان، شیر ماهي مې وخوړل چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزي کلابند عسکر وربانديې پایېدل او په ځانګړي ډول د «جګړه مار باب» سېل ډېر خوښېدل. کندهار ته چې ورسېدم، هغه کاډی چې په ما پسې هوایي ډګر ته استول شوی و، پر شاتنۍ ښیښه یې هغه وخت د نښې ویشتونکي ګولۍ ولګېده کله چې محوطې ته نږدې کېده. وروسته زه د بابا ولي زیارت ته چې د ښار په څنډه کې و، لاړم. دا یو له هغه ځایونو څخه و چې د هنرې لارنسن خوښېدلو. بیا مې یوه امریکایي ګزمه ولیده چې د ارغنداب له سیند څخه د تېرېدو په مهال کې پر IED ماین والوزول شوه. دا هغه ځای و چې لکه د انګرېزانو په لمړي اشغال کې، اوس یې هم د اشغال شوې سیمې او د افغان مقاومت تر واک لاندې سیمو تر منځ پوله جوړه کړې وه. په کابل کې وتوانېدم چې د بالاحصار د لیدو اجازه ترلاسه کړم. هغه

• کوتلئ: قصابخانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت د شـــاه شـــجاع مانۍ وه او اوس په کې د افغان پوځ د ځارګرۍ ادارې مرکزي دفترونه دي چېرته چې د جګړې له لمړۍ کربنې څخه راغلي راپورنه ارزول کېږي او شـااوخوا يې د ۱۸۴۲ کال انګرېزي سـوري توپونه او د ۱۹۸۰مو کلونو روسي T72 ټانګونه سرچپه پراته دي.

څومره چې زه ډېر ورته ځير کېدم، همدومره ډېر داسې راته برېښـېدل چې په افغانسـتان کې د لوېديځ له ناورين څخه ډکې لمړنۍ بند پاتې کېدنې په ښـکاره هغه انګازې درلودې کومې چې اوس، زمونږ په پېر کې خطرناکې نوې ښـکېلاکي neo-colonial هڅې رامنځته کړې دي، ځکه چې د ۱۸۳۹ کال جګړه د يو داسـې ګواښ په اړه د تحريف شـــوو ځارګرېزه راپورونو پر بنسټ پيل شـوه چې کابو هېڅ نه شـته وو: په دغه قضـيه کې يوې ډلې ځانپالو او ايډيالېسټ جګړه پلوو په کابل کې يوازې د يوه روسـي پلاوي په اړه مالومات تحريف کړل او بيا يې په اړه له مبالغې څخه کار واخيسـت چې د يو خيالي روسـي يرغل په هکله وېره رامنځته کړي. لکه څنګه چې په تهران کې د برتانيې سـفير جان مکنيل چې له روسـانو څخه يې کرکه لرله په ۱۸۳۸ کال کې له تهران څخه ليکلي وو: «مورږ بايد دا په ډاګه اعلان کړو چې هغه څوک چې زمورږ پلويان نه دي؛ نو زمورږ پر ضـد دي... مورږ بايد افغانسـتان ونيسـو.»[۲] نو په دې توګه يوه داسـې نااړينه او ګران بيه جګړه رامنځته شوه چې په بشپړه توګه يې مخنيوی کېدای شوای.

د دغه دوه يرغلونو ورته والی چې زه ورباندې پوه شـوم، نه يوازې دا چې يې بنسټه نه دی، بلکې پر حقايقو ولاړ دی. يو سـل او اويا کاله وروسـته، همغسـې قبيلوي سـيالۍ او همغسـې جګړې له نويو بېرغونو، نويو ايډيالوژيو او د نويو کودټاګي لرونکو په څېره کې دوام درلود. په همغه ښارونو کې داسې بهرنيانو چې په همغه ژبه غږېدل ادې جوړې کړې او له همغه غوندېو او اوچتو غاښيو څخه بريدونه ورباندې کېدل.

په دواړو قضـيو کې، يرغلګر په دې اند وو چې دوی به هېواد ته ورننوځي، رژيم به بدل کړي او په دوو کلونو کې به بېرته ووځي. په دواړه قضـيو کې دوی ونه توانېدل چې په لويه او پراخه شـځېره کې بند پاتې نه شي. همغسـې چې د ۱۸۴۱ کال د پېښـو په کابو کولو کې د انګرېزانو بې وسي نه يوازې د مشرتابه د ناکامۍ زېږنده وه بلکې د مېکناټن او شاه شجاع تر منځ د سـتراتيژيکو اړيکو پرېکېدنه يې هم وجه وګرځېده، اوس هم د ايسـاف د مشـرتابه او اولسـمشـر کرزي ترمنځ سـړې اړيکې د اوسـنيو پېچلو حالاتو لوی لامل شـوې. کله چې زه په ۲۰۱۰ کال کې کابل ته لاړم، په هغه وخت کې د برتانيا خاص استازي، سېر شېررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د هالبروک Holbrook په اړه داسې وويل: «هالبروک يو داسې غويی دی چې هر ځای ته ځي، له ځان سره خپله د چيني لوښـو هټۍ وړي.» (داسې سړی دی چې په خپلو بې پروا کړنو او خبرو وضـعيت لا ډېر ترينګلی کوي. ژباړن). دا دغسـې تعريف دی چې ۱۷۴ کاله مخکې د مېکناټن بنه په بشپړ ډول خلاصه کوي. شـېررډ د «له کابل څخه تلګرافونه» په نوم يو يادښـت کتاب ليکلی. د اوسـني اشـغال د ناکامۍ په اړه د نوموړي شـننې په حيرانوونکې توګه د اکلنډ او مېکناټن شـننو ته ورته دي: «هېواد ته ننوځو خو په دې سم نه پوهېږو چې ځنګه به بېرته ورځخه وځو.» دا کابو داسې ښکاري لکه په لوی لاس چې اصلي ننګونې نه په ګوتو کېږي. دا ځکه چې په دوامداره توګه موخې بدلېږي، يو ثابت، ځرګند او منظم پلان نه شـــته، ماموريت په بېساړې کچه ورو مخ ته ځښـېږي، د سـياسـي او پوځي قوماندې په مشـرتابه کې يوالی نه شـته او داسـې نه شـتون هم بېساړې کچې ته رسېدلی. په ډېر نازک وخت کې پام بل لوري ته واړل شـو او سرچينې هم بلې خوا ته وګرځول شـوې (په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسنۍ قضیه کې عراق ته، او هغه وخت د تریاکو جګړې ته)، د سیمه ییزو متحدینو غوراوی ناسم و او سیاسي مشرتابه کمزورې وه.[۳]

لکه اوس، هغه وخت هم په افغانستان کې بېوزلۍ دا ناشونې کړې وه چې له خلکو څخه مالیې ټولې کړي چې په وسیله یې خپل اشغال تمویل کړي؛ نو په لیرې پرتو سیمو کې د قانون د پلي کولو لګښت د اشغالګرو سرچینې تشې کړې. اوس امریکا په کال کې لس میلیارده ډالر په افغانستان کې لګوي. هغه پیسې چې امریکا یې په هلمند کې د دوو سمندري کنډکونو په ساتنه کې لګوي، د هغه پراختیایي او پوځي مرستې په پرتله ډېرې دي چې دغه هېواد یې له ټول مصر سره کوي. په دواړو قضیو کې له افغانستان څخه د پوځیانو د ایستلو پرېکړه د داسې فکټورونو پر بنسټ وشوه چې له افغانستان سره یې دومره تړاو نه درلود لکه دومره یې چې د اشغالګرو هېوادونو په مالي وضعیت او د سیاست په ناڅاپي بدلونونو تړښت درلود.

کله چې زه په خپلو پلټنو کې مخته روان وم، ما ته د دې کتل حیرانوونکي وو چې اوس څنګه د ورځپاڼو په سرمقالو کې په همغسې اوږده بڼه په اخلاقي اصولو شخوند وهل کېږي لکه د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په لیکونو کې چې وهل کېده. لکه څنګه چې یو انګرېز افسر په ۱۸۴۰ کال کې ویلي وو، ایا موږ باید د انسانیت ګټو ته وده ورکړو او د داسې دودونو لکه د زناکارو ښځو سنګسارولو په منع کولو سره د ټولنیزو او نوږي اصلاحاتو کلک ملاتړ وکړو؟ او یا باید، پرته له دې چې خلک وپاروو، یوازې د هېواد اداره کولو ته خپل پام واړوو؟ که چېرې ستا متحد خپل دښمنان ژوندي سوځوي او په اوبو کې یې اېشوي، ته به مداخله وکړې؟ ایا د لوېدیځ سیاسي سیستمونو د پلي کولو هڅه کوې؟ لکه څنګه چې د څارګرې ادارې مشر سېر کلاډ وېډ په ۱۸۳۹ کال کې د یرغل له پیل څخه مخکې خبرداری ورکړی و : «زموږ د بنسټونو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چی موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږترلږه به تل ترخې شخړې رامنځته کړي.»[۴]

د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې ناورین، اوس په افغانستان کې لوېدیځوالو ته یوه نارامه کوونکې بېلګه ده. دا هېڅ تصادفي نه وو چې په کابل کې د بهرنیو خبریالانو بنډارځای ته د ګندمک هستوګنځي نوم ورکړل شو او د افغانستان په سوېل کې د انګرېزانو پر یوې اصلي اډې د سوټر کمپ Camp Souter نوم کېښودل شو. سوټر د څلورڅلوېښتمې پلې قوې یوازینی پوځي و چې په وروستي مقاومت کې ژوندی پاتې شوی و.

خو برعکس، د افغانانو له پاره د انګرېزانو د ۱۸۴۲ کال ماته له بهرني اشغال څخه د ازادۍ سمبول وګرځېده او د هر بهرني ځواک د واکمنۍ په نه منلو کې یې د هوډ نښه شوه؛ نو له همدې کبله په کابل کې دیپلوماتیکي سیمې ته د وزیراکبر خان نوم ورکړل شوی، هغه څوک چې د بارکزیو په پروپاګند کې د ۱۸۴۱-۱۸۴۲ کلونو د ازادۍ یو مخکښ جنګیالی پاتې شوی دی.

په لوېدیځ کې موږ ښایي دا هېر کړي وي چې د دغه تاریخ جزیاتو د بهرنۍ واکمنۍ پر ضد د افغانانو کرکې ته بڼه ورکړه، خو دغسې جزییات د افغانانو هېر نه دي. شاه شجاع ته په ځانګړي ډول د یو داسې خاین په سترګه کتل کېږي چې بهرني اشغالګر ته یې د خپل هېواد د اشغالولو لاره ورکړه. طالبان له خپلو ځوانانو څخه پوښتنه کوي: «غواړئ چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع د زامنو په ځېر په یاد کې پاتې شئ او یا د دوست محمد؟» کله چې واک ته ورسېد، ملا عمر په لوی لاس د دوســت محمد په ځېر په کندهار کې د محمد خرقه شــریفه له زیارت څخه راوایســته او تر ځان یې تاو کړه او لکه دوست محمد خان، خپل ځان یې امیرالمومنین اعلان کړ. دا په نښه او لوی لاس د افغان-انګلیس د جګړې د پېښو بیا راژوندي کول وو چې په انګازو یې سمدلاسه ټول افغانان پوه شول.

تاریخ هېڅ کله سل په سلو کې یو شان نه تکرارېږي او دا رښتیا دي چې د ځینې مهمو پېښو تر منځ چې اوس پېښېږي او په ۱۸۴۰ مو کلونو کې پېښې شــوې وې، توپیر شــته. د افغان مقاومت په هســته کې اوس یوه داسې یو موټی کوونکې ځېره نه شته چې ټول افغانان یې د مشروعیت او عدالت سمبول وګڼي. ملاعمر، دوست محمد او یا وزیر اکبرخان نه دی او قومونه هم په ده پسې داسې ونه درېدل لکه په ۱۸۴۰ مو کلونو کې چې د یو مشــر تر شــا ودرېدل. د محافظه کارو او په دفاع کې ښــکېل قومي پاڅون کوونکو چې د ســدوزیو- انګرېزانو واکمنې یې په ښــکېلاکي پېر کې پای ته ورســوله او د اخواني انقلابي طالبانو تر منځ چې غواړي په افغانســتان کې وارده شــوې ســوچه وهابي ایډیالوژي پر بېلابېلو مذهبي کلتورونو وټپي، ځرکند توپیر شته. او تر ټولو مهم توپیر د کرزي هغه هڅه وه چې یو پراخ بنسټه او په دموکراتیکه توګه ټاکلی حکومت جوړ کړي. له ډېرو عیبونو او بې کچې فســاد ســره ســره، د کرزي حکومت بیا هم د ســدوزي شاه شجاع د رژیم په پرتله ډېر اســتازوال او محبوب دی، خو د سیمې د توپوګرافۍ، وټې، مذهبي لېوالتیاوو او قومي جوړښــتونو د نه بدلېدو له کبله، د یوســلو اویا کلونو پخوانۍ ماته مورِ ته تر اوســه ځینې مهم ګوابښــونه په ګوتو کوي. اوس هم دومره ناوخته نه دی چې په ۱۸۴۲ کال کې د برتانیې له ټېروتنو درس واخلو، او که نه، دا یقیني برېښــي چې په دغه هېواد کې د لوېدیځ ځلورمه جګړه به له دومره لرې سیاســي کټو ســره پای ته ورســېږي لکه مخکنۍ درې جګړې او لکه همدغه ټېرې جګړې، وروســته له شــرموونکې ماتې ځخه به ځواکونه په سپکاوي ترې وایستل شي، افغانســتان به یو ځل بیا په قومي کډوډیو کې پرېښــودل شي او دا به ډېره شــونې شي چې هغه ځوک بیا واک ترلاســه کړي چې د پرځولو په موخه یې جګړه پیل شوه.

لرِ وخت مخکې له دې چې انګرېزان دېرش کاله وروســته بیا په شــوده کې د افغان-انګلیس په دویمه جګړه کې ځان ښــکېل کړي، جورج لارنس په لندن کې د ټایمز ورځپاڼې ته ولیکل: «اوس نوي نسل سر راپورته کړی او د دې پر ځای چې له ټېرو درســونو ځخه په صــداقت کټه پورته کړي، دوی غواړي او د دې لېوال دي چې یو ځل بیا مورِ په دغه کرکېچن او ناخوښ هېواد کې ښــکېل کړي... که څه هم کېدای شي د پوځي ناورین مخنیوي وشي او که له پوځي اړخه پرمختک هر ځومره بریالی هم وي، دا شــونې ده چې له ســیاســي اړخه به یې پایلې بې ګټې وي... له کابل ځخه د شــاتک ناورین باید د تل له پاره راتلونکو مشــرانو ته د یو خبرداري په ځېر پاتې شــي څو بیا داســې پالیســۍ تکرار نه شــي لکه کومې چې په ۱۸۳۹-۱۹۴۲ کلونو کې یې ترخه مېوه ثمر شوه.

د دغه سیمې له مرکزي ستراتیژیکي ارزښت سره سره، د افغانستان د تاریخ په هکله په حیرانوونکې توګه ښې لیکنې لرِ دي او کومې چې شــته دي، هرې یوې یې په انګرېزي ژبه د چاپې بیانونو او یا په لندن کې د ډېرو کتل شــوو هندي دفتر لــه ارشــیفونو ځخــه کار اخیســتی. کــه څــه هم لــه لــوی وېکتوریــایي تــاریخ درې ټوکــه ډیز کتــاب ځخــه نیولې، د فلش من Flashman تر انتیکونو پورې، دافغان-انګلیس د جګړې کیســه ډېر ځل ویل شــوې ده، خو د جګړې په هکله حتی په تخصــصي اکاډمیکو خپرونو کې هېڅ داسې چاپې څه نه شــته چې د نولســمې پېړۍ په لمړیو کې یې له افغان معاصــرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرچینو او له داسې اسنادو څخه کار اخیستی وي چې په خپله د افغانانو چې تېری وربانديې شوی و او تر اشغال لاندې شوي وو بیان په کې وي او یا د ښکېلاک پرضد د افغان مقاومت په اړه یې له اسنادو ګټه پورته کړې وي.[۵] د افغان-انګلیس لمړۍ جګړه په بې ساري توګه ښه مستنده ده او ما د جګړې د ټولو لوریو له بېلابېلو نویو سرچینو څخه ګټه پورته کړه. په تېرو څو کلونو کې، د هغه انګرېزانو چې په جګړه کې ښکېل وو په سلګونو زاړه او ځیرې لیکونه او په وینو ککړې یادلیکچې د خپلو کورنیو په بام لاندې تحویلخانو کې رابرسېره شوې او ما دغه نویو اسنادو ته چې د بېلابېلو کورنیو په کلکسیونونو، په چلسي Chelsea کې د ملي پوځ په موزیم او برتېش کتابتون کې وو، لاس رسی وموند.

دلته په ډهلي کې د تېرو ځلورو کلونو راهیسې، د هند په ملي ارشیف کې د ۱۸۳۹-۱۸۴۲ کلونو د اشغال په پندو اسنادو کې پلټنې کوم. په پورتنیو اسنادو کې د اشغال په اړه کابو ټولې هغه مکاتبې، استونې او په لاس لیکلي یادښتونه شته چې په کلکته کې د اکلنډ په پوځ او اداره کې رامنځته شوې وې. په هغه د پام وړ ځیزونو کې چې ما وموندل، په دې کیسه کې د یو اساسي انګرېز لوبغاړي، الکساندر برنز داسې لیکونه شته چې تر اوسه خپاره شوي نه وو او همدارنګه د انګرېزي پوځ د ظلمونو په اړه یوه پلټنه ده چې داسې ښکاري لکه د وېکتوریايي د پېر ویکي لیک. سربېره پر دې، ځینې دېرخواشینوونکي اسناد هم شته چې د هغه سپاهیانو د پوځي محاکمو په اړه دي چې مریيتوب ته اړ ایستل شوي او وروسته په تېښته بریالي شوي وو. دوی چې کله بېرته خپلو غوندونو ته راغلل، له پوځ څخه د تېښتې په تور محاکمه شول.

د جګړې په هکله د هند په ملي ارشیف کې په فارسی ژبه یو لیکل شوی تاریخ هم و چې تر اوسه نه و ژباړل شوی او کار تري نه و اخیستل شوی. دغه کتاب، *محاربه کابل و قندهار* منشي عبدالکریم لیکلی. نوموړي له یو انګرېز افسر سره چې په دغه جګړه کې ښکېل و د منشي په توګه کار کولو. ده لیکلي چې د ۱۸۵۰ مو کلونو په پیل کې یې دغه پروژه په دې هیله پیل کړه چې په زاړه عمر کې د یوازیتوب پام پرې غلط کړي او چې خپلو اولادونو او لمسیانو ته په نړۍ کې د حقایقو په هکله درس ورکړي، خو زیاته کړې یې ده چې «داسې ښکاري چې اوسنۍ پېښې په ځانګړې توګه د هند په تړاو وي».[۶] کېدای شي دغه خبره په هند کې د کمپنۍ پر ضد پاڅون ته یوه پټه اشاره وه او په رښتیا په ۱۸۵۷ کال کې همداسې یو پاڅون رامنځته شو. پاڅونونه لمړی په هغه غوندونو کې پیل شول چې سپاهیان یې انګرېز افسرانو په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې یوازې پرېښي وو.

د پاکستان د لاهور په پنجاب ارشیف کې مې د کلاډ وېډ داسې لیکنې او یادښتونه وموندل چې تر اوسه کار نه و تري اخیستل شوی. دی د لوېي لوبې لمړنی څارګر مشر و او په ۱۸۳۵ کال کې د ده تر مشرۍ لاندې د شمال لوېدیځ پوله ییزه ایجنسۍ North West Frontier Agency جوړه شوه. په دغه ارشیف کې د نوموړي د څارګړي شبکې د هغه کارکوونکو ټول راپورونه شته چې په پنجاب، همالیا او له هندوکش څخه هاخوا تر بخارا پورې خواره وو. همداراز، د پنجاب په ارشیف کې د شاه شجاع ټولې هغه مکاتبې هم شته چې په لودیانه کې د ده د تبعیدي ژوند او د تخت د بېرته نیولو د هڅو په اړه دي.

په روسي سرچینو کې زه وتوانېدم چې د وېډ تزاري سیال، کونټ پېروفسکي او د ده تر نظر لاندې زده کړیال، ایون ویتکېویچ چاپي اسنادو ته لاس رسی وممم. تل داسې ګڼل کېدل چې مخکې له دې چې د سن پیټرزبورګ په مېلمستون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خپل سر په ګولۍ والوزوي، ویتکېویچ خپل ټول اسناد له منځه وړي وو، خو دا څرګنده شوه چې د برنز په اړه د ده د لیکنې او په بخارا کې د ټولې انګرېزي څارګړي شبکې د بربنډولو د اسنادو په ګډون، د نوموړي یو شمېر څارګړیزه راپورونه تر اوسه شته. دغه راپورنه د لمړي ځل له پاره په انګلیسي ژبه دلته ترسترګو کېږي.

خو د سرچینو په موندلو کې مې تر ټولو ښه پرمختګ په حیرانوونکې بڼه په کابل کې د افغان بډایه سرچینو موندنه وه. په ۲۰۰۹ کال کې کله چې د کرزون Curzon د دورې سوځېدلي برتانوي سفارت ته څېرمه، د رای سټیورټ د ختو په کلا کې مېشت وم، په افغان ارشیف کې مې پلټنې پیل کړې. دغه ارشیف د نولسمې پېړۍ په یوه ښایسته ماڼۍ کې دی چې په عثماني بڼه د کابل په مرکز کې جوړه شوې او په حیرانتیا سره زیانمه شوې نه ده، خو دلته د شاه شجاع او دوست محمد د پېر اسناد د ناهیلتیا تر کچې لږ وو، خو کله چې په ارشیف کې په پلټنو بوخت وم، له جوان شیر سره مې اشنایي پیدا کړه. دی یو ځوان افغان تاریخ پوه او د فول برایټ Fulbright فارغ دی. د یوې غرمنۍ په مهال، نوموړي د زاړه ښار په جوی شیر کې د زړو کتابونو یو پلورونکي ته بوتلم. د دغه پلورونکي د کتابونو له غرفې څخه ما ته داسې وبرېښېدل چې زما د اړتیا څه شی به ونه لري، خو وروسته څرګنده شوه چې نوموړي د ډېرو هغه اشرافیانو شخصي کتابتونونه پېرودلي وو چې په ۱۹۷۰-۱۹۸۰مو کلونو کې یې مهاجرت کړی و؛ نو له یو ساعت څخه په لږ وخت کې مې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په هکله اته داسې پارسي سرچینې وموندې چې مخکې ترې کار نه و اخیستل شوی او ټولې د جګړې په وخت او د انګرېزانو له ماټې څخه وروسته په افغانستان کې لیکل شوې وې، خو یو شمېر یې د ۱۸۵۷ کال له لوی پاڅون څخه مخکې د هند په پارسي مطبعو کې د ځایي کار اخیستنې له پاره چاپ شوې وې.

په دغه سرچینو کې د اتلولۍ حماسي شعرونو دوه ټولګې دي. یوه یې اکبرنامه یا د وزیر اکبرخان تاریخ دی چې مولانا حمید کشمیري لیکلی او دویمه یې جنګ نامه یا د دغه جګړې تاریخ دی چې محمد غلام کوهستاني غلامي لیکلی. د دغه دواړو لوستل داسې دي لکه د رولند سندرې The Song of Roland• افغاني بڼه چې سړی لولي او دواړه په ۱۸۴۰مو کلونو کې په اغېزمنه پارسۍ د لرغونې فردوسي شهنامې په څېر د افغان مقاومت د مشرانو په ستاینه کې لیکل شوي. داسې ښکاري چې د هغه شعرونو له بډایه ټولګې څخه چې افغان بریا ته ځانګړي او ډالۍ شوي وو یوازې پورتني دوه کتابونه پاتې شوي. د داسې حماسي شعرونو ډېره برخه په ګړنۍ بڼه له یو سندرغاړي څخه بل ته او له یو شارکړ• څخه بل شارکړ ته پاتې شوې ځکه چې د افغانانو له پاره د انګرېزانو پر ضد د دوی بری کابو یوه معجزه وه. دا داسې یوه لویه بریا وه چې د ټرفلګر، واټرلو او د برتانیې جګړې بریاوې یې په ګډه کچې ته رسېږي.[۷] (Trafalgar,Waterloo, Battle of Britain د برتانیې درې بریالۍ جګړې دي. ژباړن)

د جنګنامې یوازینۍ کاپي په ۱۹۵۱ کال کې په پروان کې وموندل شوه. لمړۍ او وروستۍ پاڼې یې نه وې او ظاهراً په چاړیکارو کې د ختیځ هند کمپنۍ د انګرېزي ادې پر لوټ شوو کاغذ پانو لیکل شوې ده. جنګنامه د مقاومت کوهستاني مشر میر مسجدي په اړه څرګندونې کوي. نوموړی نقشبندیه صوفي پیر و او په پاڅون کې یوه مهمه څېره و، خو

• د رولند سندره د هغه جګړې په اړه د حماسي شعرونو یو فرانسوی کتاب دی چې په ۷۷۸ عیسوي کال کې د فرانسې او بسک Basque (اوس د فرانسې او هسپانیا یوه برخه) تر منځ شوې وه. ژباړن

• شارکړ: مجلسي سندرغاړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګنامه وایي چې نوموړي په مقاومت کې مرکزي ونډه درلوده. اکبرنامه چې دا ځل په ۱۹۵۱ کال کې په پېښـــور کې ومونډل شوه، د جنګنامې برعکس د اکبرخان ستاینه کوي. مولانا کشمیري لیکلي: «لکه لوی رستم، په دغه کتاب کې به د اکبرخان نوم د تل له پاره په یاد پاتې شي. اوس چې دغه حماسي شعرونه بشپړ شول، د نړۍ په هېوادونو کې به خپاره شي او د لوی خلکو مجلسونو ته به ښکلا ورکړي. دا به اوس له کابل څخه هرې غونډې ته داسې یون کوي لکه د پسرلي وړمه چې له یو بن څخه بل بن ته خورېږي.»[۸]

د عین الوقایع کتاب چې لږ ورسته لیکل شوی د پاڅون په اړه د هراتیانو د نظر څرګندوی دی. هرات د افغانستان په لوېدیځ کې له پارس سره پوله لري. د نولسمې پېړۍ دوه نور کتابونه، تاریخ سلطاني او سراج التواریخ یا د تاریخ څراغ د افغانســتان د پاچاهانو رســمي درباري تاریخونه دي چې د پېښــو په اړه د دوســت محمد خان د ځای ناســتو له انده څرګندونې کوي.[۹] په دې وروستیو کې د مقاومت د یو مخکښ مشر امین الله خان لوګري پاتې پاڑسي لیکونه چې په ملي موزیم کې د طالبانو تر لوټولو روغ پاتې شــول، د نوموړي اولادې بیا چاپ کړل. د دغه ټولګې نوم پادشــاه خدمتګذار صادقین غازي نایب امین الله خان لوګری دی.[۱۰]

د مېرزا عطا محمد ځاځمن او خوابدي، خو له بصــیرت څخه ډک د «نوای معرکه» کتاب د جګړې په هکله د یو شــکارپوري تېټ پوړي افســر له نظره څرګندونې کوي. (شــکار پور اوس په پاکســتان کې دی، خو هغه وخت هســې په نوم د کابل تر واکمنۍ لاندې و.) دغه افسر لمړی د شاه شجاع په چوپړ کې بوخت و، خو وروسته د کافرانو په مرسته د شــاه شــجاع ډډه لګونې ناهیلی کړ او بیا یې په ډېرېدونکې خواخوږۍ د مقاومت په اړه لیکنې کولې.د لیکنې بڼه یې د اطرافي مغلو په څېر ډېره مفصــله او د هغه وخت د لیکوالانو د لیکنو په پرتله ډېره ټوکماره او ژوندۍ ده. دغه کتاب چې د انګرېزانو د ماتې په اړه دوامداره توګه کرکجنې څرګندونې کوي، په حیرانوونکې توګه د شکارپور د لمړني انګرېز مالیې ټولوونکي، اي بی ایسټ وېک E B Eastwick په غوښتنه لیکل شوی. میرزا عطا په سریزه کې په ترهېدلې بڼه ده ته په عذر لیکلي: «هغه متل دی چې رښتیا ویل ترخه دي، که څه هم ما د ښــو او بدو پېښــو په بیان کې هڅه وکړه چې له داسې کلیمو څخه کار واخلم چې چا ته په کې سپکاوی ونه شي، زه هیله لرم چې د دولت لورپورو چارواکو سپکاوی نه وي شــوی، خو په هر صــورت، د دغه فاني او بې ایمانه نړۍ خوښــي او غم تلپاتي نه دي.«دغه نړۍ د یو خوب په څېر ده - ته یې چې هر رنګ انځور په خپل سر کې جوړوې، جوړ یې کړه خو نړۍ ټېرېدونکې ده، تر هغه وخته پورې چې ته هم په خپله له دې نړۍ څخه لاړ شې.»»[۱۱]

ښــایي داســې ســرچینه چې تر ټولو ډېر په زړه پورې او مهم مالومات لري *واقعیت شــاه شــجاع* وي. دا په خپله د شــاه شــجاع رنګین او د زړه خوږي کتاب دی چې له جګړې څخه یې مخکې په تبعید کې په لودیانه کې لیکلی او وروســته له دې چې ووژل شــو د ده یو ملاتړي نوي مالومات ور زیات کړل. شــاه شــجاع په ســریزه کې لیکلي: « هغه پوهانو ته چې د بصــیرت خاوندان دي دا څرګنده ده چې لویو شــاهانو تل د خپل ســلطنت پېښــې او هغه بریالۍ جګړې چې دوی په کې برخه اخیســتې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای اســتعداد ورکړی، په خپله یې د خپل ســلطنت په دوران کې پېښــې لیکلي، خو ډېرو دغه دنده وتلو لیکوالانو ته سپارلې ده چې دغسې د ملغلرو ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي؛ نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده هم هوډ وکړ چې له هغه وخت څخه چې په اوولس کلنۍ په تخت کښېنستم ، د خپل ســلطنت د دورې جګړې او پېښــې ولیکم چې د خراســان تاریخ پوهان د دغه پېښــو او جګړو په واقعي تفصــیل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوه وي او مفکر لوستونکي له دغه ښلګو څخه درس واخلي.»[۱۲] په دغه کتاب کې په افغان لوري کې د اصلي لوبغاړو هيلې او وېرې څرګندې شوې چې د دغه دورې ليکنو ته يوه حياتي زياتونه ده. عجيبه دا ده چې په داسې حال کې چې ډېرې دغه سرچينې دري ژبو افغان تاريخ پوهانو ته ښې مالومې وې، او دوی په نشنلستي دري تاريخونو کې په ۱۹۵۰ او ۱۹۷۰مو کلونو کې ورځخه کار اخيستې، خو له دغه سرچينو څخه حتی يوازې له يوې څخه هم په انګليسي ژبه د دغه جګړې په تاريخونو کې کار نه دی اخيستل شوی او يوه يې هم په انګليسي ژبه نه ده اړول شوې که څه هم يوازې د واقيعت شاه شجاع د څو څېرکو لنډيز بنه په ۱۸۴۰مو کلونو کې د کلکټې په يوه مجله کې چاپ شوې. همدارنګه د کولمبيا په پوهنتون Columbia University کې د سراج التواريخ په بشپړه ژباړه باندې اوس رابرټ مکچزني Robert McChasney کار کوي او ما ته په سخاوت دې ته د لاس رسي فرصت راکړل شو.

دغه بډايه او مفصله سرچينې مورِ ته ډېر داسې څه وايي چې اروپايي سرچينو له پامه غورځولي او يا ورځخه خبرې نه دي. د ښلګې په توګه، برتانوي سرچينې په خپل پوځ کې د ښلابښلو ډلو په شتون ښې خبرې دي او په اړه يې ليکنې کړې، خو داسې برېښي چې په لويه کچه له هغه ترينګلتياوو څخه خبر نه دي چې په افغان لوري کې يې د مخالفينو ښلابښلې ډلې وېشلي وې. د افغانانو په بيان کې، دا واضح څرګندېږي چې افغان مقاومت ژور درزونه لرل. ښلو ډلو د ښلو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې په ښلو ځايونو کې اډې جوړې کړې وې او په خورا لږ همغږۍ يې چارې پر مخ وړلې. سرېره پر دې، سيالو ډلو ښلابښلې موخې درلودی او د خپلو کتو له پاره يې تل ائتلافونه جوړول او پرېښودل. په دې اړه يوه ځانګړې حيرانتيا دا وه چې په پيل کې ځومره مخالفينو غوښتل چې شاه شجاع د دوی د پاڅا په څېر پاتې شي او يوازې يې له ده څخه دا غوښتل چې خپل انګرېز ملاتړي وشړي. وروسته له دې چې انګرېزي پوځ د خپلې تباهۍ په لور د خردکابل غاښيو ته ستون شو، شاهي پلوه قوې سمدلاسه ښرته شاه شجاع ته واوښتې. ټيک داسې لکه د روسانو ګودااګې چې د ټولو د تمې خلاف په ۱۹۸۰مو کلونو کې د روسانو له وتلو وروسته ډېر وخت په واک کې پاتې شو، کيدای شوی چې شاه شجاع هم تر ناڅرګند وخت پورې په واک کې پاتې شوی وای که چېرې خپل زوی بللي يې د شخصي خپګان له کبله په خاينه توګه نه وای وژلی.

د افغان سرچينو د مقاومت لوبغاړي له هغو افغان لوبغاړو څخه څه نا څه توپير لري چې په انګرېزي سرچينو کې ياد شوي. د انګرېزي بيانونو په پرتله په افغان سرچينو کې ميرمسجدي کوهستاني او امين الله خان لوګري او د ده لوګريان ډېر وتلي او څرګند دي او په ټېره بيا په هغه بيانونو کې چې وروسته د بارکزيو تر ملاتړ لاندې ليکل شوي او په پاڅون کې د دغه بريمنې کورنۍ په مرکزي وندې ټينګار کوي، هغه څه چې يوازې د انقلاب په وروستي پړاوونو کې رښتيا وو.

بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچينو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې يې درلودې، خو انګرېزي سرچينو په ټوليزه توګه يوازې د ږيرورو تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلي. د افغان سرچينو په برکت اوس د دې پوهېدل شوني شول چې ولې افغان مشرانو چې ډېر يې د شاه شجاع وفادار ملاتړي وو خپل ژوند په خطر کې واچولو او د کمپنۍ ظاهراً نه ماتېدونکو ځواکونو پر ضد يې وسله واخيسته. دروند او د عزت ځښتن امين الله خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته یو ټیټ پوړي انګرېز افســر ســپکاوی وکړ او خپلې ځمکې یې هغه وخت له لاســه ورکړې کله یې چې د اوچتې مالیې ورکړه ونه منله. د تند خویه ځوان عبدالله خان اخکزي معشــوقه الکســاندر برنز لېشــه کړه او کله یې چې د ښرته راوســتلو هڅه وکړه، ملنډې وربانډې ووهل شــوې. میر مسـجدي نړدې و چې تسـلیم شـي، خو وروسـته په دې اړه له پوهاوي او خبرتیا ســره ســره، انګرېزانو د ده پر کلا برید وکړ او ټوله کورنۍ یې ووژله. بیا یې کلا ضــبط شــوه او د انګرېزانو مرکزي ولایتي دفتر په کې جوړ شــو. ځمکه یې د دښـمنانو په منځ کې ووېشـل شـوه. د اکبرخان پرمختللې او پېچلې ځېره تر ټولو بشـپړه انځور شـوې. د ده یوناني ګندهاري مجسـمې خوښـېدې، غوښـتل یې چې د لوېدیځ زده کړې په خپل هېواد کې دود کړي او په کابل کې د مقاومت تر ټولو زړه وړونکی او ســرټېرۍ مشــر ګڼل کېدلو. په اکبرنامه کې حتی د ده د واده د کټ خوندونه په تفصیل لیکل شـوي؛ نو اوس د انګرېزي سـرچینو کاریکاتورونه «خاین مسلمانان» زمونږ په سترګو کې د ماسپښـینۍ فلمونو په اتلانو بدلېږي.

افغان ســرچینې مونږ ته یوه هنداره هم راکوي چې د الکســاندر برنز د تره/ ترور د زوی، رابي برنز Robbie Burns په خبره «خپل ځان په کې داســې ووینو لکه څنګه چې نور خلک مو وینې.»[۱۳] دا ځکه چې د اروپایي بیانونو برعکس چې برنز یې یو مینه ناک سـرښـندونکی بللی، د افغان حماسـي شـاعرانو د شـعرونو پر بنسـټ، برنز یو د شـیطاني جاذبې درلودونکی دوکه باز، او په غوړه مالۍ او خیانت کې استاد و. ده د کابل اشرفیان په فساد ککړ کړل. یو اشرافي دوست محمد ته وایي: «برنز په ظاهر کې یو سـړی خو په باطن کې یو رښـتینی شـیطان دی.»[۱۴] همدې ته ورته، د افغانانو په اند لوېدیځ پوځونه په بې رحمۍ، د ډېرو بنســټیزو اخلاقي اصــولو په نه لرلو او په ځانګړې توګه د ملکي وګړو د مرګ ژوبلې په هکله په بې پروایۍ کې د پام وړ وو. په اکبرنامه کې دوست محمد خپل زوی اکبرخان ته داسې خبرداری ورکوي: «د دوی غوسه او د زیان رسونې لېوالتیا د کورونو د سوځولو او په لمبو کې د پټو دېوالونو په مانا ده.»

نو په دې ډول دوی خپل ځواک ښیي
ځوک یې چې مخې ته درېږي په ترور کې یې اچوي
د دوی دود دی چې خلک ځانته مطیع کړي
چې هېڅوک د مساواتو ادعا ونه کړي

سـربېره پر دې، په افغان سـرچینو کې په دوامداره توګه سـرټکونې شـوې چې انګرېزانو ښـځو ته هېڅ درناوی نه درلود. دوی به چې هر ځای تلل، بې عزتي او جنســي تېري به یې کول. او «شــپه او ورځ به پرته له کنټرول ځخه د شــهوت پر اس» ســپاره وو. نو په بله وینا، په افغان ســرچینو کې انګرېزان خاین ، پر ښـځو تېري کوونکي او ځپونکي تروریسـتان دي. په داسې سترګو مونږ ته کتل هغه بڼه نه ده چې مونږ یې له افغانانو څخه تمه لرو.

د ټولو افغان سـرچینو په زړه کې په خپله د شـاه شـجاع مرموزه ځېره پرته ده. شـاه شـجاع د خپلو او د ده د ملاتړو له لیکنو څخه یو داسې پېچلی او ډېر ځیرک سـړی راڅرګندېږي چې د پخوانیو تیموري شـاهانو بڼه یې ځانته غوره کړې وه. په *واقعیت شـاه شـجاع* کې د ځان په اړه د ځرګندونو پخلی یې د هغه نورو لیکوالانو په لیکنو کې کېږي چې دی یې یو داسې هوډمن، زړور او نه ماتېدونکی سـړی بللی چې د خپل برخلیک د هر راز ناخوالو پر وړاندی ودرېد. دغه انځور په حیرانوونکې توګه له هغه فاســد او بې کفایته انځور ســره توپیر لري چې انګرېزي خانتما چارواکو نومورې له پامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

غورځولی و حال دا چې لمړی یې د درانې امپراتورۍ دغه وارث بیا واک ته ورسوالو او بیا یې هڅې پیل کړې چې څنډې ته یې کړي. همدارنګه نوموړی د بارکزیو د یوسل اویا کلونو له پروپاګند څخه وروسته په اوسني افغانستان کې د یو کمزورې هېواد پلورونکې خاین په څېر بد نوم لري. شاه شجاع په خپل چارچاپېر کې یوه تهذیبي پارسي نړۍ جوړه کړې وه - هېڅ داسې نښې نه شته چې د شاه پښتو زده وه او بې اړنګه په پښتو یې لیکنه نه ده کړې. ده د یوې داسې ګرځنده پاچاهۍ ژوند وکړ لکه له ده څخه مخکې مغولو چې کړی و او په ډېرو برخو کې داسې راځرګندېږي لکه د تیموریانو وروسته پاچا چې وي . نوموړي په داسې ځای کې واکمني کوله چې د ایران، منځنۍ اسیا، چین او هندوستان په څلور لاره کې پروت و، نه په داسې ځای کې چې تر څنډو یې غرونه چاپېر وي لکه وروسته چې همداسې شو.

که تېر ته نظر واچول شي، د شاه شجاع واکمني د یوې نړۍ د پای او د بلې د پیل په مانا وه. له ډېرو ګران بیه تېروتنو سره سره، د افغان-انګلیس لمړۍ جګړې مهمې او اوږدمهاله اغېزې درلودې. د انګرېزانو له پاره یې یوه ثابته پوله جوړه کړه. د څو کلونو په ترڅ کې انګرېزانو پنجاب چې د سېک خالصانو تر واکمنۍ لاندې و او د اباسین کوزې سیمې چې د سند امیرانو تر واکمنۍ لاندې وې ځان سره مدغم کړې، خو دوی دغه سبق هم زده کړ چې پېښور به د دوی د راج شمال لوېدیځه پوله وي.

دغه جګړې د افغانانو له پاره د دوی هېواد د تل له پاره بدل کړ. کوم اصلاحات چې انګرېزانو راوستي وو، دوست محمد ته په میراث پاتې شول او دغه اصلاحاتو ورسره مرسته وکړه چې داسې یو افغانستان مظبوط کړي چې له جګړې څخه د مخکې پېر په پرتله اوس ډېر جوت و. بې اړنګه، شاه شجاع او د ده ډېرو هم پېرو هېڅ کله د افغانستان کلیمه نه وه یاده کړې. - ده ته دا د کابل یو سلطنت و چې د درانې امپراتورۍ وروسۍ پاتې ټوټه وه چې د جغرافیې په یوه څنډه کې پرته او ده د خراسان په نوم بلله، خو د یو نسل په ترڅ کې د افغانستان نوم په پراخه کچه د هېواد د ننه او بهر په نقشو کې شتون وموند. په دغه هېواد کې خلکو خپل خانونه افغان یادول. د شاه شجاع بېرته راتګ او ناکامه ښکېلاکي جګړه چې د ده د بیا واک ته رسولو په موخه پیل شوه د سدوزي کورنۍ واک یې بلاخره له منځه یووړ او د درانې امپراتورۍ وروستي یادونو ته چې دوی یې بنسټ اېښی و د پای ټکی کېښود؛ نو په دې توګه دغه جګړې د اوسني افغانستان د پولو په تعریفولو کې لویه ونډه درلوده او د تل له پاره یې د یو هېواد نظریه چې نوم یې افغانستان دی پیاوړې کړه.

که د افغان انګلیس لمړۍ جګړې د یو هېواد په توګه د افغانستان په مضبوطتیا کې مرسته وکړه، اوس پوښتنه دا ده چې اوسنۍ لوېدیځه مداخله به د یو هېواد په توګه د افغانستان په مړینه کې مرسته وکړي.

دغه کتاب د لیکنې په مهال د لوېدیځ پوځ بیا د یو کمزورې پوپلزي په مشرۍ حکومت ته د افغانستان د پرېښودلو تابیا نیوله. دا ناشونې ده چې د دغه رژیم او د یو ټوټې ټوټې او وېشلي افغانستان د برخلیک وړاندوینه وشي، خو هغه څه چې میرزا عطا له ۱۸۴۲ کال څخه وروسته لیکلي اوس هم همغسې رښتیا دي: « بې اړنګه، دا اسانه کار نه دی چې د خراسان پر سلطنت یرغل او واکمني وشي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځليک

Chapter 1: No Easy Place to Rule

1 Alexander Burnes, *Cabool: A Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City in the Years 1836, 7 and 8*, London, 1843, p. 273, for details of the Kabul spring.

2 Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 219.

3 Khurasan also included much of eastern Iran, but was not usually thought to include northern Afghanistan.

4 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

5 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 226.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

7 Dominic Lieven, *Russia against Napoleon*, London, 2009, pp. 45–7.

8 Quoted in Sir John Malcolm, *Political History of India*, 2 vols, London, 1826, vol. I, p. 310.

9 Iradj Amini, *Napoleon and Persia*, Washington, DC, 1999, p. 112; Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780–1828*, Minneapolis, 1980, p. 125.

10 OIOC, Board's Collections: Sec Desp to India, vol. III, Draft to Governor General-in-Council, 24 September 1807, no. 31; J. B. Kelly, *Britain and the Persian Gulf, 1795–1880*, Oxford, 1968, pp. 82–3. For the Russian nobleman beneath the barge see Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 33.

11 Amini, *Napoleon and Persia*, p.129.

12 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, London, 1867, vol. I, p. 234.

13 There is a wonderful account of the two boys' trip written by Edward's descendant Barbara Strachey in *The Strachey Line: An English Family in America, India and at Home from 1570 to 1902*, London, 1985, pp. 100–5. The diaries of both boys survive in the India Office Library, though Elphinstone's writing is so scruffy as to be partly illegible. Mountstuart Elphinstone's is in BL, OIOC, Mss Eur F88 Box 13/16[b] and Edward Strachey's at Mss Eur F128/196.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 40. The 1761 Battle of Panipat was the fifth at the site.

15 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, Introduction, pp. 1–9.

16 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 63.

17 Olaf Caroe, *The Pathans*, London, 1958, p. 262; Syad Muhammad Latif, *History of the Punjab*, New Delhi, 1964, p. 299; Robert Nichols, *Settling the Frontier: Land, Law and Society in the Peshawar Valley, 1500– 1900*, Oxford, 2001, p. 90.

18 H. T. Prinsep, *History of the Punjab, and of the rise, progress, & present condition of the sect and nation of the Sikhs [Based in part on the 'Origin of the Sikh Power in the Punjab and political life of Muha-Raja Runjeet Singh'],*

(c) ketabton.com: The Digital Library

London, 1846, vol. I, p. 260; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 84; Mountstuart Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul, and its dependencies in Persia, Tartary, and India; comprising a view of the Afghaun nation, and a history of the Dooraunee monarchy*, London, 1819, vol. I, p. 317.

19 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 57–75.

20 Ibid., *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

21 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

22 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

23 Ibid., The Seventh Event.

24 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 95.

25 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 217.

26 Ibid., p. 215.

27 Ibid., pp. 244–69. Afghans still have a tendency to talk about Indians and even Pakistanis in this way. As rice and meat eaters they see themselves as infinitely superior human beings.

28 Robert Johnson, *The Afghan Way of War – Culture and Pragmatism: A Critical History*, London, 2011, p. 48.

29 B. D. Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, London, 2008, pp. 129, 159; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 281.

30 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 288.

31 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 2–7.

32 Ibid., p. 13.

33 Ibid., p. 21.

34 Ibid., pp. 52–4.

35 BL, OIOC, Forster Papers, Mss Eur B 14/Mss Eur K 115, 12 July 1785.

36 Adapted from Caroe, *The Pathans*, p. 244.

37 Though widely attributed to Khushhal, many scholars doubt the authenticity of this celebrated couplet.

38 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 67–8.

39 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 171, WF to his father, 6 March 1809.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

41 Sayed Qassem Reshtia, *Between Two Giants: Political History of Afghanistan in the Nineteenth Century*, Peshawar, 1990, p. 18; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 8.

42 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 86.

43 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 82–3, 282.

(c) ketabton.com: The Digital Library

44 Ibid., pp. 80–1.

45 Ibid., p. 399.

46 Ibid., vol. II, p. 276.

47 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 149, WF to his father, 22 April 1809.

48 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 44.

49 Ibid., p. 42.

50 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. II, p. 276.

51 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 1.

52 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 164–5.

53 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 43.

54 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 177, WF to his father, 7 May 1809.

55 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, p. 87.

56 Ibid., p. 89.

57 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 223.

58 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 201–6, WF to his father, 19 June and 6 July 1809.

59 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 115.

60 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 229.

61 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

Chapter 2: An Unsettled Mind

1 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 10–12.

2 Khuswant Singh, *Ranjit Singh: Maharaja of the Punjab*, London, 1962.

3 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

4 Ibid.; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 13–15. Sikh sources give a rather different account.

5 Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, pp. 14–15.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

7 Turk Ali Shah Turk Qalandar, *Tadhkira-i Sukhunwaran-Chashm-Didah*, n.d.

8 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

9 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 135.

10 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Seventh Event.

11 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 171–2, WF to his father, 9 May 1809.

(c) ketabton.com: The Digital Library

12 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 136.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Eighth Event; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 136–7; Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, p. 22.

14 Arthur Conolly, *Journey to the North of India, 1829–31*, London, 1838, vol. II, pp. 272, 301.

15 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Ninth Event.

16 Eruch Rustom Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade: A Study of British Relations with the Sikhs and Afghans, July 1823–March 1840', unpublished PhD thesis, SOAS, c.1930, p. 18. Wade did his best to stamp out the trade: Sir C.M. Wade, *A Narrative of the Services, Military and Political, of Lt.-Col. Sir C.M. Wade*, Ryde, 1847, p. 33.

17 Jean-Marie Lafont, *La présence française dans le royaume sikh du Penjab 1822–1849*, Paris, 1992, p. 107.

18 Ibid., p. 110.

19 Punjab Archives, Lahore, from Metcalfe, Resident in Delhi, to Ochterlony in Ludhiana, 6 January 1813, book 8, no. 2, pp. 5–8.

20 Sadly this much repeated and thoroughly delightful story may well be apocryphal: certainly I have been unable to trace it back further than Edward Thompson's *The Life of Charles Lord Metcalfe*, London, 1937, p. 101, where it is described as 'local tradition . . . this sounds like folklore'. It may well have been inspired by the famous miniature of Ochterlony in the India Office Library. In his will, BL, OIOC L/AG/34/29/37, Ochterlony only mentions one bibi [an Indian consort, either a legal wife or a mistress], 'Mahruttun, entitled Moobaruck ul Nissa Begum and often called Begum Ochterlony', who was the mother of his two daughters, although his son Roderick Peregrine Ochterlony was clearly born of a different bibi. Nevertheless it is quite possible that the story could be true: I frequently found Old Delhi traditions about such matters confirmed by research, and several Company servants of the period kept harems of this size. Judging by Bishop Heber's wonderful description of him, Ochterlony was clearly Indianised enough to have done so.

21 Punjab Archives, Lahore, from Ochterlony in Ludhiana to John Adam, Calcutta, 9 July 1815, book 14, no. 226, pp. 5–8.

22 Punjab Archives, Lahore, Captain Birch to Adam, Ludhiana, 2 December 1814, book 15, no. 6.

23 Punjab Archives, Lahore, vol. 18, part II, Letters 117 and 118, p. 535. In Urdu the address reads: Banam-i Farang Akhtar Looni Sahib. Ochterlony's name – or rather its Urduised rendering, Akhtar Looni – translates as Crazy Star.

24 Punjab Archives, Lahore, Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana, 3 September 1816, vol. 18, part II, Case 118, pp. 538–9.

25 Punjab Archives, Lahore, Captain Murray to Sir D. Ochterlony Bart. K.C.B., vol 18, part II, Case 150, pp. 653–8.

26 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 39; *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

27 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

28 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency, Murray to Ochterlony, 20 January 1817, book 92, Case 17.

(c) ketabton.com: The Digital Library

29 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

30 Mohan Lal Kashmiri, *Life of Amir Dost Mohammad of Kabul*, London, 1846, vol. I, pp. 104–5. This was presumably a euphemism for rape.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 29–39.

32 Patrick Macrory, *Signal Catastrophe: The Retreat from Kabul 1842*, London, 1966, p. 35.

33 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 140.

34 Punjab Archives, Lahore, R. Ross, Subhatu to Sir D. Ochterlony, Kurnal, 2 September 1816, book 18, Serial no. 116. Ross reported: 'I am writing to you in Goorkhalee libas [dress/disguise] a most perfect image in which after closing this I shall slip out of my house by a by-path into the beds of the Ganges whence I shall proceed with a Subadar and a Sipahi (*Nusseeree*), out of uniform and like myself in Goorkhalee dress to look at the royal party'.

35 Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Baluchistan, Afghanistan and the Panjab, 1826 to 1838*, London, 1842, vol. III, p. 51.

36 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirtieth Event.

37 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

38 Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Ben Macintyre, *Josiah the Great: The True Story of the Man Who Would be King*, London, 2004, p. 18.

39 Harlan's 'Sketches', p. 37a, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 22–3.

40 Godfrey Vigne, *A Personal Narrative of a Visit to Ghuzni, Kabul and Afghanistan and a Residence at the Court of Dost Mohamed with Notices of Runjit Singh, Khiva, and the Russian Expedition*, London, 1840, p. 4.

41 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency papers, Wade to Macnaghten, Press List VI, Book 142, serial no. 44, 9 July 1836. Shah Mahmood Hanifi, 'Shah Shuja's "Hidden History" and its Implications for the Historiography of Afghanistan', *South Asia Multidisciplinary Academic Journal* [online], Free-Standing Articles, online since 14 May 2012, connection on 21 June 2012, http://samaj.revues.org/3384.

42 See, for example, Punjab Archives, Lahore, Captain C. M. Wade, Pol. Assistant, Loudhianuh to J. E. Colebrooke, Bart., Resident, Delhi, 1 June 1828, Ludhiana Agency Records, book 96, Case 67, pp. 92–4, for one round of the slave-girl saga. See also Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 6.

43 Victor Jacquemont, *Letters from India (1829–1832)*, London, 1936, p. 162.

44 Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, New Delhi, 2000, p. 343.

45 Ibid.

(c) ketabton.com: The Digital Library

46 Public Records Office (now The National Archives, Kew), PRO 30/12, Ellenborough, Political Diary, 3 September 1829.

47 M. E. Yapp, *Strategies of British India: Britain, Iran and Afghanistan, 1798–1850*, Oxford, 1980, pp. 247, 111–12; Mark Bence-Jones, *The Viceroys of India*, London, 1982, p. 15.

48 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 39.

49 Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, p. 15.

50 Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, London, 2002, ch. XIX, pp. 153–61.

51 Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia, 1828–1834*, Oxford, 1979, p. 49; Wellington to Aberdeen, 11 October 1829, Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Supplementary Despatches and Memoranda of Field Marshall Arthur Duke of Wellington*, ed. by his son, the 2nd Duke of Wellington, London, 1858–72, vol. VI, pp. 212–19.

52 Kelly, *Diplomacy and Murder*, p. 54.

53 Orlando Figes, *Crimea: The Last Crusade*, London, 2010, p. 5.

54 Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 117.

55 Ibid., p. 117; PRO, Ellenborough, Political Diary, II, 122–3, 29 October 1829.

56 BL, OIOC, Secret Committee to Governor General, 12 January 1830, IOR/L/PS/5/543.

57 Hopkirk, *The Great Game*, p. 119.

58 Cobden, quoted by Norris in *First Afghan War*, p. 38.

59 National Archives of India (NAI), Foreign, Political, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan.

60 Ingram, *Beginning of the Great Game*, p. 169.

61 James Lunt, *Bokhara Burnes*, London, 1969, p. 39.

62 The two cousins may have spelled their surnames differently, but were in fact closely related.

63 Thanks to Craig Murray for pointing out that Burnes was not educated at the Trades School as Kaye had maintained.

64 Alexander Burnes, *Travels into Bokhara, Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia, also a Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, London, 1834, vol. I, p. 127.

65 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 51.

66 Jacquemont, *Letters from India*, pp. 171–3.

67 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. I, p. 132.

68 Ibid., p. 143.

(c) ketabton.com: The Digital Library

69 Ibid., p. 144.

70 Lunt, *Bokhara Burnes*, p. 49. The dray horses were all dead by 1843. According to Norris, they 'died in luxury, far from their Kentish meadows, from over-feeding': *First Afghan War*, p. 47. See also Yapp, *Strategies*, pp. 247, 208.

71 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 231–3.

72 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, p. 334.

73 Lafont, *Indika*, p. 343.

74 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, pp. 313, 341; vol. III, p. 185.

75 Ibid., vol. II, pp. 330–2.

76 Quoted in Norris, *First Afghan War*, p. 57.

77 BL, OIOC, Enclosures to Secret Letters (ESL) 3: no. 69 of no. 8 of 2 July 1832 (IOR/L/PS/5/122), Wade to Macnaghten, 11 May 1832.

78 Ibid.

79 Ibid., attached letter, 'Translation of a note from Shah Shoojah ool Moolk to Hajee Moolah Mahomed Hussein, the Shah's Agent with Capt. Wade'.

80 BL, OIOC, F/4/1466/5766, Extract Fort William Political Consultations of 12 February 1833: Shah Shuja to the Secretary and Deputy Secretary to Govt, received 18 December 1833, and F/4/1466/57660, Macnaghten to Fraser, 8 December 1832.

81 BL, OIOC, Board's Collections, F/4/1466/57660, no. 52479.

82 BL, OIOC, IOR/P/BRN/SEC/372, Item 34 of Bengal Secret Consultations, 19 March 1833, From the Governor General to Dost Mahomed, written 28 February 1833.

83 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Second Event.

84 Lafont, *Indika*, p. 351.

85 Cited in Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', pp. 178–9.

86 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 146.

87 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Third Event.

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20.

89 Ibid.

90 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 148.

91 Ibid., pp. 148–62.

(c) ketabton.com: The Digital Library

92 NAI, Foreign, Political Consultations, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan. Trevelyan and Arthur Conolly were the ones who really formed the Indus Policy of Lords Ellenborough and Auckland.

93 Macintyre, *Josiah the Great*, p. 18.

Chapter 3: The Great Game Begins

1 Elizabeth Errington and Vesta Sarkhosh Curtis, *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*, London, 2007, p. 5.

2 George Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, London, 1898, p. 67.

3 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC2, Private Journal Commenced from 14 June 1834, entry for 24 October 1834.

4 Ivan Fedorovitch Blaramberg, *Vospominania*, Moscow, 1978, p. 64.

5 Yapp, *Strategies*, pp. 138–9.

6 I. O. Simonitch, *Précis historique de l'avènement de Mahomed-Schah au trône de Perse par le Comte Simonitch, ex-Ministre Plénipotentiaire de Russie á la Cour de Téhéran*, Moscow, 1967, quoted by Alexander Morrison, *Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official Mind, 1839–1842* (forthcoming).

7 Sir John MacNeill, *The Progress and Present Position of Russia in the East*, London, 1836, p. 151.

8 Rawlinson, *Memoir*, p. 67.

9 Ibid., p. 68.

10 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

11 Rawlinson, *Memoir*, p. 68.

12 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

13 Errington and Curtis, *From Persepolis to the Punjab*, p. 5.

14 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

15 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60; Melvin Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich 1806–39: A Tsarist Agent in Central Asia*, Central Asia Collectanea, no. 4, Washington, DC, 1960, pp. 5–8; V. A. Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva under General Perofski in 1839*, trans. from the Russian for the Foreign Department of the Government of India, Calcutta, 1867; Mikhail Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', *Central Asian Survey*, vol. 3, no. 1 (1984), p. 72.

16 'Peslyak's Notes', *Istorichesky Vestnik*, no. 9, 1883, p. 584.

17 Letter from V. A. Perovsky, Military Governor of Orenburg, to K. K. Rodofinikin, head of the Asian Department at the Ministry of the Foreign Affairs, 14 June 1836, quoted by N. A. Khalfin, predislovie k sb. *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (preface to Notes on the Khanate of Bukhara), Moscow, 1983.

(c) ketabton.com: The Digital Library

18 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

19 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Morrison in *Twin Imperial Disasters* points out that this passage was in fact written by Ivanin, not Perovsky.

20 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara)

21 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

22 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

23 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

24 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

25 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', pp. 73–4.

26 Ibid., p. 70; Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 16–17.

27 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

28 Cited by Morrison in *Twin Imperial Disasters*, p. 16.

29 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 72.

30 N. A. Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House), *Voprosy Istorii*, 1966, No. 10; also Yapp, *Strategies*, p. 234. The original source for this is Duhamel's memoirs.

31 Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich*, p. 12.

32 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 74.

33 Ibid.

34 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

35 Ibid., p. 64.

36 Burnes, *Cabool*, p. 104.

37 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

38 See Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 184–8; Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 307–9; Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 101–7; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 15–17; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 203.

39 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 May 1837, no. 08, Masson to Wade, 25 February 1837.

40 Ibid.

41 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 186. The Amir who commissioned the *Siraj* left a marginal note on the mss: 'I heard from some elderly men that Hari Singh was riding on an elephant and heading into the fray when suddenly a bullet struck him in a fatal spot and he died. It is not known who killed him.' Whatever the truth, Afghan literature has

(c) ketabton.com: The Digital Library

always assumed that it was Akbar Khan who personally despatched Hari Singh, and he is credited with the deed in Kashmiri's *Akbarnama* and several other epics.

42 Norris, *First Afghan War*, p. 114.

43 Burnes, *Cabool*, p. 139, and his letter to Calcutta, 9 October 1837, NAI, Foreign, Political Consultations, letters from Secretary of State, 28 September 1842, no. 21.

44 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 445.

45 Ibid., pp. 447–9.

46 See for example Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama.*

47 Ibid.

48 Ibid., ch. 9.

49 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 97.

50 Vigne, *Visits to Afghanistan*, pp. 176–7.

51 Burnes, *Cabool*, p. 140.

52 Ibid.

53 Ibid., pp. 142–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

55 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

56 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 192.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

58 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 452–3.

59 Ibid. A more accurate translation of Garib Nawaz would be 'He Who Cherishes the Poor'.

60 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, Burnes to Holland, nos 3–4.

61 Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, London, 1989, p. 492.

62 This was of course the same Macaulay who ignorantly remarked in his Minute on Education that 'a single shelf of a good European library was worth the whole native literature of India and Arabia . . . the historical information which has been collected from all the books written in the Sanscrit language is less valuable than what may be found in the most paltry abridgments used at preparatory schools in England'. In the 'anglicist' vs 'Orientalist' debate which followed, Macaulay and Macnaghten were on opposing sides. For the procession see Emily Eden, *Up the Country: Letters written to her Sister from the Upper Provinces of India*, Oxford, 1930, p. 1.

63 Emily Eden, *Miss Eden's Letters*, ed. by her great-niece, Violet Dickinson, London, 1927, p. 293.

(c) ketabton.com: The Digital Library

64 W. G. Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, London, 1840,pp. 209–10. The Venetians, masters of a previous trading empire, had a similar approach.

65 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 263.

66 Ibid.

67 Eden, *Up the Country*, p. 18.

68 Fanny Eden, *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian journals, 1837–1838*, transcribed and ed. by Janet Dunbar, London, 1988, p. 72.

69 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 299; Eden, *Up the Country*, p.3.

70 Eden, *Up the Country*, p. 156.

71 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, pp. 77–80.

72 Eden, *Up the Country*, pp. 4, 46.

73 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 124.

74 Ibid., p. 60.

75 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 249–50.

76 Yapp, *Strategies*, p. 245; A. C. Banerjee, *Anglo-Sikh Relations: Chapters fromJ. D. Cunningham's History of the Sikhs*, Calcutta, 1949, p. 53.

77 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 250–2.

78 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

79 BL, OIOC, ESL 50: no. 18; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 385.

80 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

81 NAI, Foreign, Political Consultations, 11 September 1837, no. 4.

82 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

83 NAI, Foreign, Political Consultations, 6 June 1838, nos 21–2.

84 BL, Broughton Papers, Add Mss 37692, fol. 71, Auckland to Hobhouse, 6 January 1838; Norris, *First Afghan War*, p. 139.

85 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 42.

86 Herawi, *'Ayn al-Waqayi*, p. 29; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I,pp. 189–90.

87 Norris, *First Afghan War*, pp. 129–30.

(c) ketabton.com: The Digital Library

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14. Extracts from private letters from the late Sir Alex Burnes to Major Holland between the years 1837 and 1841 relating to affairs in Afghanistan.

89 Burnes, *Cabool*, pp. 261–2.

90 BL, OIOC, L/PS/5/130, Burnes to Macnaghten, 18 February 1838.

91 BL, OIOC, ESL 48: no. 100 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Burnes to Auckland, 23 December 1837.

92 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14.

93 Norris, *First Afghan War*, p. 141.

94 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

95 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 465.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

97 Norris, *First Afghan War*, p. 151.

98 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 60, Pottinger to Burnes.

99 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, p. 281.

100 Michael H. Fisher, 'An Initial Student of Delhi English College: Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College: Traditional Elites, the Colonial State and Education before 1857*, New Delhi, 2006, p. 248.

101 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 307–9.

102 Burnes to Macnaghten, 24 March 1838, Parliamentary Papers [PP] 1839, Indian Papers 5. For fuller text see PP 1859.

103 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 602, Burnes to Macnaghten.

104 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

105 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 77.

106 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 22.

107 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, no. 04, Burnes to Holland, Peshawar, 6 May 1838.

108 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

109 Eden, *Up the Country*, p. 125.

110 Norris, *First Afghan War*, p. 161.

111 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 293.

112 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

113 Eden, *Miss Eden's Letters*, pp. 299–300.

(c) ketabton.com: The Digital Library

114 Eden, *Up the Country*, p. 186.

115 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 70–89.

116 Ibid., p. 90.

117 Ibid., p. 190.

118 Major W. Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot, C.B.*, London, 1888, p. 121; also Henry Lawrence, in Yapp, *Strategies*, p. 247.

119 BL, OIOC, Mss Eur E359, Diary of Colvin, entry for 1 June 1838.

120 Norris, *First Afghan War*, p. 182.

121 *Calendar of Persian Correspondence of the Punjab Archives abstracted into English*, Lahore, 1972–2004 vol. 2, p. 158. Mirza Haidar Ali, an attendant to Shah Shuja ul-Mulk, to the Political Agent, Ludhiana, 15 September 1837.

122 Maulana Mohammad-Ghulam Akhund-zada Kohistani, b. Mulla Timur-shah, *mutakhallis ba* 'Gulam' (or Gulami Mohammad Ghulam), *Jangnama. Dar wasfi-i mujahidat-i Mir Masjidi-khan Gazi wa sair-i mudjahidin rashid-i milli-i aliya-i mutajawizin-i ajnabi dar salha-yi 1839–1842 i. Asar: Maulina* [sic] *Muhammad-Gulam Kuhistani mutakhallis ba 'Gulami',* Kabul 1336 AH/1957 (*Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 48) [preface by Ahmad-Ali Kohzad, without index], pp. 184–6.

123 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 207–8.

124 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

125 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 290.

126 Ibid., p. 311.

127 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, p. 505.

128 NAI, Foreign, Secret Consultations, 21 November 1838, no.104, Mackeson to Macnaghten, 16 August 1838.

129 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 495.

130 Yapp argues convincingly for Macnaghten being the main driving force behind the invasion – see *Strategies*, pp. 246–7.

131 Colonel William H. Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, ed. W. E. Steele, Dublin, 1843, p. 30.

132 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. 2, p. 254.

133 Yapp, *Strategies*, p. 253.

134 Sir John William Kaye, *History of the War in Afghanistan: From the unpublished letters and journals of political and military officers employed in Afghanistan*, London, 1851, vol. I, p. 375.

(c) ketabton.com: The Digital Library

135 Henry Marion Durand, *The First Afghan War and its Causes*, London, 1879, p. 81.

Chapter 4: The Mouth of Hell

1 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to Auckland, 31 January 1839.

2 Yapp, *Strategies*, p. 263.

3 Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, p. 51.

4 Norris, *First Afghan War*, p. 254.

5 Ibid., p. 248.

6 Ibid.

7 *Calendar of Persian Correspondence,* vol. 2, p. 1119, 11 December 1838, Shah political Agent, Ludhiana

8 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 305.

9 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 162.

10 Ibid., p. 159.

11 J. H. Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, GCB*, London, 1854, vol. I, p. 79 .

12 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Singh* pp. 213–14.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 Henry Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan in 1838–9*, London, 1840, vol. I, p. 72; Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 392.

15 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 182.

16 Ibid., p. 175.

17 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 393.

18 Saul David, *Victoria's Wars: The Rise of Empire*, London, 2006, p. 27.

19 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 91.

20 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

21 Ibid.

22 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 419.

23 Ibid., p. 415.

24 NAI, Foreign, Secret Consultations, Burnes to Holland (pte), 21 March 1839, 8/43, 28 September 1842.

25 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

26 Major-General Sir Thomas Seaton, *From Cadet to Colonel: The Record of a Life of Active Service*, London 1873, p. 74.

(c) ketabton.com: The Digital Library

27 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 7.

28 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

29 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 85.

30 G. W. Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, Edinburgh, 1909, pp. 31–2.

31 *Calendar of Persian Correspondence*, vols. 2 and no. 3, contains many of the letters sent out by Shah Shuja and Wade in an attempt to raise the tribes of Afghanistan for the Sadozai restoration. E.g. vol. 3, no. 206, 19 February 1839, p. 30.

32 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, pp. 262–3.

33 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 198.

34 Major William Hough, *A Narrative of the March and Operations of the Army of the Indus 1838–1839*, London, 1841, pp. 83–4.

35 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 89.

36 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 122.

37 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, p. 68.

38 George Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, London, 1875, p. 7.

39 Sita Ram Panday, *From Sepoy to Subedar*, trans. Lt. Col. J. T. Norgate, London, 1873, pp. 88–9. This is an irresistible text, but also a somewhat problematic one. The Hindustani original, supposedly written down in Devanagari by Sita Ram in retirement, has never come to light, and the earliest version of it appeared in English in the 1870s. It was then translated *back* into Arabic-script Hindustani (as the *Khwab o Khiyal*) for use as an examination text for the Indian Civil Service (ICS). It is always possible that there is no original, and that the text was actually written by the British officer who first published it. However, having read many other letters allegedly written by sepoys to the Delhi press, and in fact clearly written by their British officers, I am inclined to accept the authenticity of this text.

40 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 170, The English in Sindh and the Bolan Pass.

41 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 155, no. 1000, 9 June 1839, Shah Shuja to Colonel Wade.

42 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 171, The English in Sindh and the Bolan Pass.

43 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letters, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 101.

45 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

46 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 12–13.

47 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 115.

48 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

49 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 206.

50 Haji Khan Kakar had already sent a verbal message to Shah Shuja, but this was the first sign that he was planning to act on his word – see NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

51 Kashmiri, *Akbarnama*.

52 Letter of Alexander Burnes quoted by Emily Eden, *Up the Country*, p. 291.

53 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letter, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

54 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Macnaghten to Auckland, 6 May 1839.

55 William Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, London, 1842, p. 95.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 104, The Thirty-Fifth Event.

57 Ibid.

58 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 225.

59 Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 4.

60 Rev. G. R. Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, London, 1843, p. 39.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, London, 1843, pp. 91–2.

62 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, p. 35.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fols 63–8, Auckland to Hobhouse,18 June 1839.

64 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 111, no. 762, 16 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Shah Dad Khan; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 169.

65 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 259; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 43.

66 NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

67 William Barr, *Journal of a March from Delhi to Peshawar and thence to Cabul*, London, 1844, pp. 134–5.

68 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 50, no. 334, 19 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

69 Ibid., p. 52, no. 356, 21 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

(c) ketabton.com: The Digital Library

70 Ibid., p. 56, no. 382, 27 March 1839; p. 58, no. 399, 1 April 1839; p. 60, no. 410, 3 April 1839; p. 64, nos 443 and 444, 8 April 1839; all Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

71 Ibid., p. 57, no. 394, 31 March 1839, Khalsa sarkar to General Avitabile.

72 Ibid., p. 87, no. 604, 1 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

73 Ibid., p. 29, no. 200 and p. 104, no. 716, 13 May (for demands of the Khyber chiefs) and p. 107, no. 735, 15 and 21 May 1839, Maharajah Ranjit Singh to Political Agent, Ludhiana.

74 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 223–4.

75 Eden, *Up the Country*, pp. 292, 310.

76 Yapp, *Strategies*, pp. 363–5.

77 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 264.

78 BL, OIOC, ESL 79: no. 5 of Appendix VI in no. 3 of no. 71 of 20 August 1840 (IOR/L/PS/5/160), Extract from a demi-official letter from Todd to Macnaghten, 15 June 1840.

79 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General, 31 January 1839.

80 NAI, Foreign, Secret Consultations, 12 June 1839, no. 75, Wade to Maddock,18 July 1839.

81 Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, pp. 101–2.

82 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 171.

83 BL, OIOC, Mss Eur D1 118, Nicholls letters, Keane to Nicholls, August 1839.

84 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 97.

85 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

86 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 226–7.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 238–42.

88 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 174.

89 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

90 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 98.

91 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 178–9.

92 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

94 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 17.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 46.

(c) ketabton.com: The Digital Library

96 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, pp. 71ff.

97 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

98 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

99 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 166–7.

100 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

101 Ibid.

102 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

103 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 307.

104 Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan*, vol. II, p. 97.

105 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 236–7.

106 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

107 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 14.

108 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 25.

109 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 461.

110 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, pp. 251–2.

Chapter 5: The Flag of Holy War

1 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House).

2 BL, Add Mss 48535, Clanricarde to Palmerston, 25 May 1839.

3 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 209n.

4 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

5 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Also quoted, in a slightly different translation, in Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 22–4. Morrison says only four letters from Vitkevitch in Kabul survive in his file in the Russian archives.

6 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House); also Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 23.

7 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House),pp. 194–206.

8 Sungurov's notes were assembled into a memoir by his cousin I. A. Polferov in 'Predatel' (The Traitor), *Istoricheskij vestnik*, St Petersburg, vol. 100 (1905),p. 498 and note. See also Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevitch*, pp. 16–18.

9 Blaramberg, *Vospominania*, p. 64.

(c) ketabton.com: The Digital Library

10 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 32.

11 George Pottinger and Patrick Macrory, *The Ten-Rupee Jezail: Figures in the First Afghan War 1838–42*, London, 1993, p. 7.

12 Yapp, *Strategies*, p. 268; David, *Victoria's Wars*, p. 35.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event.

15 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 69.

16 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 144–8.

17 James Rattray, *The Costumes of the Various Tribes, Portraits of Ladies of Rank, Celebrated Princes and Chiefs, Views of the Principal Fortresses and Cities, and Interior of the Cities and Temples of Afghaunistan*, London, 1848, p. 16.

18 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

19 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 69–70.

20 Ibid., pp. 71–2.

21 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

22 Many thanks to Craig Murray for bringing this to my attention. Both Alexander and James Burnes, as well as Mohan Lal Kashmiri, were enthusiastic Masons

23 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 27.

24 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 315.

25 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

26 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, p. 70.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 20.

28 J. H. Stocqueler, *Memorials of Affghanistan: State Papers, Official Documents, Dispatches, Authentic Narratives etc Illustrative of the British Expedition to, and Occupation of, Affghanistan and Scinde, between the years 1838 and 1842*, Calcutta, 1843, Appendix I, 'The Pursuit of Dost Mohammad Khan by Major Outram of the Bombay Army', p. iv.

29 Ibid., p. ix.

30 Ibid.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24 .

32 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 228–31.

33 BL, OIOC, Elphinstone Papers, Mss Eur F89/3/7; Yapp, *Strategies*, p. 332.

(c) ketabton.com: The Digital Library

34 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 54–5.

35 Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 264, 308.

36 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 71.

37 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 305–12; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 226; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197.

38 Thomas J. Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2, June 2004, p. 273.

39 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 127, The Thirty-Fifth Event.

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 32.

42 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 109.

43 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 258.

44 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

45 Ibid.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 September 1842, no. 37–38, Sir A. Burnes Cabool to Captain G. L. Jacob, Rajcote, Private, Cabool, 19 September 1839.

47 Yapp, *Strategies*, p. 339.

48 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

49 Quoted in Yapp, *Strategies*, p. 344.

50 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 49–50.

51 Ibid., p. 50.

52 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

53 Yapp, *Strategies*, pp. 322–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

55 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 282–3.

56 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 399.

57 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

58 Jules Stewart, *Crimson Snow: Britain's First Disaster in Afghanistan*, London, 2008, p. 64.

59 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 124, The Thirty-Fifth Event.

(c) ketabton.com: The Digital Library

60 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 235–6.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

62 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

64 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 June 1840, no. 95–6, Auckland to Shah Shuja.

65 M. E. Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 27, no. 2 (1964), p. 342. See also Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton, 2010,pp. 118–20.

66 BL, OIOC, ESL, 88, no. 24 of no. 32 of 17 August 1842, Lal, Memorandum,29 June 1842.

67 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 380–1.

68 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 50.

69 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

70 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 245.

71 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, covering letter of Macnaghten of 22 July 1840.

72 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

73 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

74 Waqi'at-i-Shah Shuja, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

75 Rattray*, The Costumes of the Various Tribes*, p. 3, and Lockyer Willis Hart, *Character and Costumes of Afghanistan*, London, 1843, p. 1.

76 Shahmat Ali, *The Sikhs and Afghans in Connexion with India and Persia*, London, 1847, p. 479.

77 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, Sir A. Burnes' report of an interview with Shah Shooja with some notes of Sir Wm Macnaghten to GG. Capt. Lawrence accompanied Burnes.

78 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

79 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 245.

80 BL, OIOC, IOR L/PS/5/162.

81 BL, OIOC, ESL 74: no. 5 of no. 24 of no. 13, 19 February 1841.

82 BL, OIOC, ESL 70: no. 35 of no. 99 of 13 September 1840, Burnes Memo of a conversation with Shah Shuja, 12 July 1840.

83 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Osborne, 18 February 1840.

84 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 256–7 .

(c) ketabton.com: The Digital Library

85 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, p. 272.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

88 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 237.

89 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

90 Ibid.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197; BL, OIOC, no. 7 of no. 122 of 16 October 1840 (L/PS/5/152), Macnaghten to Torrens, 22 August 1840.

92 Dennie, *Personal Narrative*, p. 126.

93 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 184–6.

94 Ibid, pp. 157–8.

95 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 349–50.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 205–10.

97 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 360.

98 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 193–5.

99 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 49–52.

100 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event. For the tradition of rulers surrendering see the perceptive analysis in Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 117–18.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 209.

102 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 98.

103 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 280–1.

104 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 210.

105 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 240.

106 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 126–7, The Thirty-Fifth Event.

107 Stewart, *Crimson Snow*, p. 71.

108 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 211.

109 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 53.

Chapter 6: We Fail from Our Ignorance

1 Eden, *Up the Country*, p. 389.

2 Ibid.

3 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 334.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4 Karl Meyer and Shareen Brysac, *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Europe*, London, 1999, p. 93.

5 Eden, *Up the Country*, p. 390.

6 BL, Broughton Papers, Add Mss 37703, Auckland to Elphinstone, 18 December 1840.

7 Helen Mackenzie, *Storms and Sunshine of a Soldier's Life: Lt. General Colin Mackenzie CB 1825–1881*, 2 vols, Edinburgh, 1884, vol. I, p. 65.

8 Ibid., p. 75.

9 National Army Museum, NAM 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 9, Cantonment Caubul, 22 June 1841.

10 BL, OIOC, ESL 86: no. 38 of no. 14, 17 May 1842, Elphinstone Memo, December 1841.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Major-General William Elphinstone to James D. Buller Elphinstone, 5 April 1841.

12 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 343.

13 BL, Broughton Papers, Add Mss 37705, Auckland to George Clerk, 23 May 1841. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 67.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 291; Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 382; see also Yapp, *Strategies*, p. 366.

15 See for example the letter from Malik Mohamad Khan and Abdah Sultan in Ghazni to Naib Aminullah Khan Logari, undated but c.1841, reproduced in Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 167. The original was in an album of letters (which now seem to have disappeared) in the Kabul museum.

16 M. E. Yapp, 'Disturbances in Western Afghanistan, 1839–41', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 26, no. 2 (1963), p. 310.

17 BL, OIOC, ESL 75: no. 37 of no. 34 of 22 April 1841 (IOR/L/PS/5/156), Aktar Khan's address to Naboo Khan Populzye, and forwarded by that Chief to Ata Mahomed Khan (Sirdar), who transmitted it to Candahar. Translated by H. Rawlinson, February 1841.

18 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 272–3.

19 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 81.

20 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Rawlinson dated about 2 August 1841.

(c) ketabton.com: The Digital Library

21 Colonel (John) Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment, Shah Shooja's Force, in 1841*, London, 1878, pp. 5–6; George Pottinger, *The Afghan Connection: The Extraordinary Adventures of Eldred Pottinger*, Edinburgh, 1983, p. 117.

22 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

23 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

24 BL, OIOC, Board's Collections of Secret Letters to India, 13, Secret Committee to Governor General in Council, 694/31 December 1840.

25 Burnes to Wood, February 1841, in John Wood, *A Personal Narrative of a Journey to the Source of the River Oxus by the Route of the Indus, Kabul and Badakshan, Performed under the Sanction of the Supreme Government of India, in the Years 1836, 1837 and 1838,* London, 1841, pp. ix–x.

26 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, nos 43, Burnes to Holland, 6 September 1840.

27 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, no. 37–38, A. Burnes to J. Burnes.

28 Norris, *First Afghan War*, p. 317. For the cost of the Afghan War to the Company economy see also Yapp, *Strategies*, pp. 339–42; Shah Mahmood Hanifi, 'Impoverishing a Colonial Frontier: Cash, Credit, and Debt in Nineteenth-Century Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2 (June 2004); and Shah Mahmood Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan: Market Relations and State Formation on a Colonial Frontier*, Stanford, 2011. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 25–30.

29 Yapp, *Strategies*, p. 341.

30 BL, OIOC, IOR/HM/534–45, Papers Connected to Sale's Brigade, vol. 39, Nicholls Papers and Nicholls's Journal, 26 March 1841.

31 National Army Museum, NAM, 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 8 and 9, Cantonment Caubul, 21 May and 22 June 1841.

32 Lady Florentia Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan 1841–2*, London 1843, p. 29.

33 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 14.

34 Ibid., pp. 15–17.

35 Ibid., p. 8.

36 Ibid., p. 121.

37 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

38 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 20.

39 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

40 NAI, Foreign, Secret Consultations, 25 January 1841, nos 80–82, Translation of a letter from His Majesty Shah Shooja ool Moolk to Her Majesty the Queen of England.

(c) ketabton.com: The Digital Library

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 54.

42 Yapp, *Strategies*, p. 315.

43 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

44 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 244–5.

45 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 387.

46 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

47 For the degree to which Afghan debts endangered the financial underpinnings of the East India Company, see Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan*, and Shah Mahmoud Hanifi, 'Inter-regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', unpublished PhD dissertation, University of Michigan, 2001.

48 David, *Victoria's Wars*, p. 45.

49 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 138.

50 BL, OIOC, ESL 81 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 28 August 1841.

51 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 96.

52 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

53 Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', p. 273; also Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 120; Hanifi, 'Inter-Regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', p. 58.

54 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 319.

55 Ibid., p. 381.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 131–2, The Thirty-Fifth Event.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

58 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Extract of a letter from Asst. Surgeon Campbell in Medical Charge of the 54th N.I., dated Cabool, 26 July 1841.

59 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 120.

60 BL, OIOC, Mss Eur F89/3/7, Broadfoot to W. Elphinstone.

61 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, pp. 26–8.

62 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Captain Broadfoot's Report.

63 Macrory, *Signal Catastrophe*, pp. 141–2.

64 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

(c) ketabton.com: The Digital Library

65 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 80.

66 BL, OIOC, ESL 81: no. 10 of no. 109 of 22 December 1841 (IOR/L/PS/5/162), Macnaghten to Maddock, 26 October 1841.

67 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p.11.

68 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 149.

69 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 149.

70 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 15.

71 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 93.

72 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 20.

73 Ibid., p. 24.

74 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 338.

75 National Army Museum, NAM 1999–02–116–10–4, Magrath Letters, Camp Tezeen 25 October 1841.

76 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 25.

77 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 157.

78 Ibid., pp. 156–7.

79 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 118.

80 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 165.

81 NAI, Foreign, Secret Consultations, 13 December 1841, nos 1–2, Sale to Nicholls, 13 November 1841.

82 Quoted in Hopkirk, *The Great Game*, p. 238.

83 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 35–9.

84 Ibid., vol. I, pp. 350, 360.

85 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 161.

86 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 22.

87 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 29 September 1841.

88 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

89 Ibid., p. 287.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

91 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 390–1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

92 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

93 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 289.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

95 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

Chapter 7: All Order Is at an End

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 1, entry for 2 November 1841.

2 Ibid., pp. 1–2.

3 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 141.

4 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 62.

5 Ibid., pp. 63–4.

6 Ibid., p. 65.

7 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 401–2.

8 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 105.

9 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 407.

10 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

11 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 54–7.

12 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, pp. 163ff.

13 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 408–9.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

15 BL, Wellesley Papers, Add Mss 37313, James Burnes to James Carnac,1 February 1842, Extract of a Persian Letter in exhortation from the Khans of Cabaul to the Chiefs of the Afreedees, a copy of which was received from Captain Mackinnon by Mr. Robertson at Agra on 20 December.

16 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 155.

17 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 249.

18 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 29; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

19 Quoted by Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 380.

20 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 132, The Thirty-Fifth Event.

21 Ibid., p. 137.

22 Ibid.

(c) ketabton.com: The Digital Library

23 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

24 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 75.

25 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

26 Major-General Sir Vincent Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, London, 1879, p. 87.

27 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

28 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

29 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

30 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 369.

31 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 89.

33 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 187.

34 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 29–32.

35 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 67–9.

36 Ibid., p. 69.

37 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 35.

38 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8.

39 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

40 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 51.

41 Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 15.

42 Ibid., pp. 21–4 .

43 Yapp, *Strategies*, p. 179.

44 BL, OIOC, ESL 88: no. 74 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Court Martial of Himmat Bunneah, 'An European Special Court of Inquiry held at Candahar by order of Major Genl. Nott commanding Lower Afghanistan for the purpose of enquiring into such matter as may be brought before it', Candahar, 15 June 1842.

45 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I,pp. 394–5.

46 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 38.

47 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 413.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 74–5.

49 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

50 Ibid., p. 107.

51 Ibid., pp. 108–10.

52 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 8, entry for 3 November 1841.

53 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 57–8.

54 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 46.

55 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 109.

56 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 15, entry for 2 December 1841.

57 Ibid., p. 16.

58 Ibid., p. 15.

59 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 47.

60 Ibid., p. 82.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 110–13.

62 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 108–10.

63 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 116.

64 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 133.

65 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 66.

66 Ibid., p. 47.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 137, The Thirty-Fifth Event.

68 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 84.

69 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

70 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 124.

71 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

72 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 416; 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 54.

(c) ketabton.com: The Digital Library

73 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 55.

74 Ibid., p. 56.

75 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 176.

76 Ibid., p. 162; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 121.

77 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 85.

78 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

79 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 86.

80 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

81 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 93.

82 Ibid.

83 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, pp. 251–3.

84 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

85 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 182.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

87 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 120.

88 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 347.

89 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

92 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

93 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 178.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

95 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

96 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 180.

97 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 100–1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

98 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

99 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 188.

100 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

101 Ibid., Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

102 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

103 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 110.

104 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

105 Ibid., p. 329.

106 Ibid.

107 Ibid., p. 355.

108 BL, Broughton Papers, Add Mss 37706, fol. 197, Auckland to Nicholls,1 December 1841.

109 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

110 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

111 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 124.

112 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

113 Ibid., pp. 111–12.

114 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 253–7.

115 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 349.

116 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, quoted in Mohan Lal's Memo.

117 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

118 Hari Ram Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, Chandigarh, 1940, p. 246. Mohan Lal appears to have doubted the truth of Abdul Aziz's claim.

119 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 421–2.

120 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl. with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

(c) ketabton.com: The Digital Library

121 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

122 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memo.

123 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 216.

124 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 139.

125 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 127.

126 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p.32.

127 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

128 BL, OIOC, ESL 82: Agra Letter, 22 January 1842, (IOR/L/PS/5/163), Pottinger to MacGregor (date unclear).

129 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

Chapter 8: The Wail of Bugles

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 6 January 1842.

2 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 143.

3 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

4 Ibid.

5 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 132–4.

6 Ibid., p. 147.

7 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 96.

8 Quoted by Peter Hopkirk in *The Great Game*, p. 258.

9 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 247–8.

10 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 29 December 1841.

11 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, pp. 176–8.

12 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 141.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

14 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 428–9.

(c) ketabton.com: The Digital Library

15 NAI, Foreign, Secret Consultations, 1 June 1842, no. 19, Shuja's letter to the Governor General on the causes which led to the murder of Sir Wm Macnaghten (free translation).

16 Ibid.

17 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 142.

18 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 249.

19 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 142.

20 Ibid., p. 143.

21 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, pp. 30–1, entry for 6 January 1842.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 144.

23 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 258.

24 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 135.

25 Ibid.

26 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 259.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 145–6.

28 Ibid., p. 146.

29 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 261.

30 Ibid.

31 Brydon Diary, quoted in John C. Cunningham, *The Last Man: The Life and Times of Surgeon Major William Brydon CB*, Oxford, 2003, p. 88.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 261, 265.

33 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 31, entry for 7 January 1842.

34 Ibid.

35 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 149.

36 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 264.

37 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

38 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 33, entry for 8 January 1842.

39 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 265.

(c) ketabton.com: The Digital Library

40 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 151.

41 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 155.

42 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 34, entry for 8 January 1842.

43 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 154–5.

44 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 155.

45 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

46 BL, OIOC, Mss Eur C703, Diary of Captain William Anderson, entry for9 January 1842.

47 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

48 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 158.

49 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

50 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 41, entry for 9 January 1842.

51 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 10 January 1842.

52 BL, OIOC, Mss Eur F 89/54, First Elphinstone Memorandum, n.d.

53 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 163.

54 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 36, entry for 10 January 1842.

55 Ibid.

56 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 142.

57 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 114–15.

58 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 13 January 1842.

59 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 57–8.

60 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 188; Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 197.

61 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 160.

62 National Army Museum, NAM 6912–6, Souter Letter, Lieutenant Thomas Souter to his Wife.

63 Ibid. The colours were later returned 'though divested of the tassels and most of its tinsel'.

64 National Army Museum, NAM 8301/60, Diary of Surgeon-Major William Brydon, entry for 13 January 1842.

(c) ketabton.com: The Digital Library

65 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 186.

66 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 230–2, Pottinger succeeds Macnaghten, leaves Kabul and is plundered.

Chapter 9: The Death of a King

1 *Delhi Gazette*, 2 February 1842.

2 Munshi Abdul Karim's *Muharaba Kabul wa Kandahar* was for example published in Lucknow in 1849 and in

a. Kanpur in 1268/1851; Qasim-Ali-khan 'Qasim' Akbarabadi s *Zafar-nama-i Akbari* (as in Sprenger), or *Akbar-nama* (as in Peshawar catalogue, completed in 1260/1844), was published in Agra, 1272/1855–6.

3 Charles Allen, *Soldier Sahibs: The Men Who Made the North-West Frontier*, London, 2000, p. 43.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

5 Hopkirk, *The Great Game*, pp. 270–1.

6 PRO, Ellenborough Papers, 30/12/89, Ellenborough to Peel, 21 February 1842.

7 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, pp. 162–3.

8 NAI, Foreign, Secret Consultations, 31 January 1842, no. 70a, Clerk to Captain Nicholson, i/c of Dost Mohammad Khan, camp, Saharanpore, 12 January 1842.

9 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 June 1842, no. 34, Captain P. Nicholson with Dost Mohammad Khan, to Clerk, Mussoorie, 2 May 1842.

10 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 190.

11 BL, Hobhouse Diary, Add Mss 43744, 26 August 1842.

12 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

13 There is an excellent analysis of this in Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1. See also Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 104.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

15 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

16 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Muhammad Akbar Khan besieges Jalalabad, Shuja al-Mulk is killed in Kabul.

17 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 436–8.

18 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 32–3, MacGregor to Maddock, Translation of letters received from Captain MacGregor at Jellalabad on 22 March 1842.

19 Ibid., 'From Shah Shoojah to Captain Macgregor dated 8th Feb and written *seemingly* in H.M.'s own hand'.

(c) ketabton.com: The Digital Library

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 168.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 170.

23 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

24 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 72–4.

25 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Eldred Pottinger to Pollock, 10 July 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 191.

27 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 146–7.

28 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 176.

29 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 237.

30 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 149.

31 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 190–1.

32 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 192–4.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 June 1842, no. 8, To: T. A. Maddock Esq, Secr. to the Govt, Political Dept, From: R. Sale, Major General, Dated Jellalabad, 16 April 1842.

34 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 195.

35 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 82.

36 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 195–6.

37 Ibid., pp. 197–8.

38 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

39 BL, OIOC, ESL 85: no. 20 of no. 3 of 21 April 1842, MacGregor to Pollock,14 March 1842.

40 See Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 75–80, 98–102, 105–7.

41 BL, OIOC, ESL 83: Agra Letter, 19 February 1842 (IOR/L/PS/5/164), Mahomed Akbar Khan to Sayed Ahai-u-din.

42 Ibid., Translation of a letter from Mahomed Akbar Khan to Turabaz Khan Ex Chief of Lalpoora.

43 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

44 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 198.

45 Ibid., pp. 207–8.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 14–15, n.d., Pollock transmits letter from Captain Mackeson on the wounding of Mohammad Akbar Khan.

47 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 272.

49 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 183.

50 For the complicated politics of Kabul at this period, see Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1.

51 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 273.

52 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Macgregor, 30 January 1842.

53 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

54 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 274.

55 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30A of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Colvin,29 January 1842; also ESL, 84: no. 27 of no. 25 of 22 March 1842, Conolly to Clerk, 26 January 1842.

56 BL, OIOC, ESL, 85: no. 24 of no. 3 of 21 March 1842, Shuja to MacGregor, recd 7 March 1842.

57 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 18 March 1842.

58 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

59 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–2, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

60 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

62 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 109n.

63 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no31, Translation of a letter from His Majesty Shah Soojah ool Moolk to Captain MacGregor written by the Shah himself.

64 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 165.

65 Ibid., pp. 166–7.

66 Ibid., pp. 169–70.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 237–9, Shuja' al-Mulk is killed in Kabul.

69 Ibid.

70 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

(c) ketabton.com: The Digital Library

71 Ibid.

72 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 303, 309.

73 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

74 Punjab Archives, Lahore, from Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana,3 September 1816, vol. 18, part 2, Case 118, pp. 538–9.

75 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20, Wade to Bentinck, Translation of a letter from Shah Shuja, 12 March 1834.

76 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

77 These were the words of Josiah Harlan on meeting Shuja for the first time in Ludhiana. Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, Mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, p. 24.

78 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. I, p. ix.

79 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 200.

Chapter 10: A War for No Wise Purpose

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 158–9.

2 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

3 Ibid., p. 210.

4 Quoted in Stewart, *Crimson Snow*, p. 179.

5 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 210–11.

6 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 162.

7 Charles Rathbone Low, *The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock*, London, 1873, p. 276.

8 Lieutenant John Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, London, 1844, p. 169.

9 Charles Rathbone Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, London, 1879, p. 315.

10 Ibid., p. 306.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

12 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 35.

13 Quoted by Hopkirk, *The Great Game*, p. 273.

14 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 57.

(c) ketabton.com: The Digital Library

15 Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 320.

16 Ibid., p. 317.

17 Ibid., pp. 318–19.

18 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign*, pp. 173–4.

19 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 215.

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 185.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 203.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 187.

23 Ibid., p. 197.

24 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 211.

25 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 190.

27 Ibid., p. 194.

28 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, pp. 198–9.

29 BL, OIOC, ESL 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 10 April 1842.

30 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 217, 254.

31 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, pp. 453–5.

32 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 53.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

34 Ibid.

35 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 125–6.

36 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

37 Quoted in Allen, *Soldier Sahibs*, p. 47.

38 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 316–17.

39 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 186.

40 Ibid., p. 187.

41 Fisher, 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', p. 249.

(c) ketabton.com: The Digital Library

42 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 189. Mohan Lal's conversion to Islam is recorded in the *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 282: 'An Indian munshi disobeyed this order by delivering small quantities of powder to the Bala Hisar. When it was discovered, Sardar Muhammad Akbar Khan had the man jailed. After his imprisonment, the Indian converted to Islam and was immediately freed'. Mohan Lal had long used a Shia alias and his conversion may have been part of a much longer game of double identity that he had been playing for several years.

43 BL, OIOC, ESL 88: no. 28 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 11 July 1842.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 79–84, 109–10.

45 Ibid., p. 43.

46 The Rev. I. N. Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, London, 1843, p. 216.

47 Ibid., p. 217.

48 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

49 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, pp. 191–2.

50 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 221.

51 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 169.

52 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 136.

53 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 241–2.

54 BL, OIOC, Mss Eur 9057.aaa.14, 'Nott's Brigade in Afghanistan', Bombay, 1880, p. 81.

55 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 126.

56 Romila Thapar, *Somanatha: The Many Voices of a History*, New Delhi, 2004, pp. 174–5.

57 Yapp, *Strategies*, p. 443.

58 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 132.

59 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

60 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 14 July 1842.

61 Josiah Harlan, *Central Asia: Personal Narrative of General Josiah Harlan, 1823–41*, ed. Frank E. Ross, London, 1939, p. 228.

62 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 210.

63 Mackenzie, *Storms and Sunshine,* vol. I, p. 187.

64 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 260.

65 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 189.

(c) ketabton.com: The Digital Library

66 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 98, entry for 29 August 1842.

67 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 220.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 348–54, The march to Bamiyan to release the prisoners.

69 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 272.

70 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 111, entry for 14 September 1842.

71 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, p. 147, The fate of Princes Shahpur and Timur.

72 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

73 Low*, The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 349. For Fatteh Jang's alleged penchant for homosexual rape, see Yapp, *Strategies*, p. 318.

74 BL, OIOC, ESL 90: no. 30 of no. 52 of 19 November 1842 (IOR/L/PS/5/171), Pollock to Maddock, 21 October 1842.

75 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 212.

76 Ibid., p. 213.

77 Ibid., p. 222.

78 Ibid., pp. 213–14.

79 Ibid., p. 223.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 273.

81 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 190.

82 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 275–6.

83 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 191.

84 National Army Museum, NAM 9007–77, Ensign Greville G. Chetwynd Stapylton's Journal, entry for 21 September 1842.

85 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

86 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 142, 152.

87 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 116, entry for 21 September 1842.

88 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

89 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 88.

(c) ketabton.com: The Digital Library

90 Joseph Pierre Ferrier, *A History of the Afghans*, London, 1858, p. 376.

91 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 143–9.

92 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 280.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

94 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 69.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 151.

96 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 243.

97 NAI, Foreign, Secret Consultations, 3 May 1843, no. 20, A. Abbott to Ellenborough, 29 March 1843.

98 Low, The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock,p 415

99 Stocqueler, The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, vol. II, p 163

100 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 490.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

102 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 483.

103 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

104 Ibid., vol. II, p. 30.

105 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 321, 325.

106 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 82–4; Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 152.

107 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

108 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 326.

109 The text of the Simla Proclamation is given in full in Norris, *First Afghan War*, pp. 451–2.

110 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

111 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 154.

112 Ibid., p. 155.

113 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 344.

114 BL, OIOC, BSL (1) 27,873, Governor General to Secret Committee 48/, 19 October 1842.

115 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 352.

116 Allen, *Soldier Sahibs*, pp. 53–5.

117 I have written at length about John Nicholson's psychopathic behaviour in 1857 in my *The Last Mughal: The End of a Dynasty, Delhi 1857*, London, 2006.

118 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

(c) ketabton.com: The Digital Library

119 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 359.

120 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

121 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 198.

122 Ibid.

123 Ibid., p. 194.

124 BL, OIOC, HM/434, Nicholls Papers, Nicholls's Journal, vol. 40, 7 January 1843. See also Pottinger, *The Afghan Connection*, pp. xi-xii.

125 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul.

126 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 12.

127 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC4, Masson Diary, entry for 1 December 1839.

128 BL, OIOC, Mss Eur E162, letter 4.

129 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 199.

130 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

131 Eden, *Up the Country*, p. xix.

132 *The Times*, 25 October 1844.

133 See Michael Fisher's excellent essay 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College*, pp. 231–66. See also Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War.* The book has an admiring introduction by the young Jawaharlal Nehru.

134 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 March 1843, no. 91, From the Envoy to the Court of Lahore, Ambala, 4 March 1843.

135 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

136 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, pp. 27, 29.

137 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

138 Aziz ud-Din Popalzai, *Durrat uz-Zaman*, Kabul, 1959, ch. The Private Life of Zaman Shah from His Dethronement till His Death.

139 Robert Warburton, *Eighteen Years in the Khyber 1879–1898*, London, 1900, p. 8.

140 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 57.

(c) ketabton.com: The Digital Library

141 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 198. See also NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

142 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 33.

143 BL, OIOC, ESL no. 20 of 3 March 1847 (IOR L/PS/5/190), Lawrence to Curvie, 29 February 1847.

144 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 23.

145 Ibid., p. 32.

146 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 297.

147 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1844, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

148 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 127.

149 *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, ed. Arthur C. Benson and Viscount Esher, vol. II: *1844–1853*, London, 1908.

150 James Howard Harris Malmesbury, *Memoirs of an Ex-Minister: An Autobiography*, London, 2006, vol. I, entry for 6 June 1844, pp. 289–90.

151 Quoted by Figes, *Crimea*, p. 68.

152 Ibid., pp. 61–70.

153 I'd like to thank Michael Semple for pointing this out ot me.

Author's Note

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 182.

2 J. A. Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, Cambridge, 1967, p. 161.

3 Sherard Cowper-Coles, *Cables from Kabul: The Inside Story of the West's Afghanistan Campaign*, London, 2011, p. 289–90.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General,31 January 1839.

5 The one striking exception to this is Christine Noelle's remarkable *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826–1863)*, London, 1997, but its treatment of the First Afghan War is very brief and she has accessed only a small number of the available Dari sources for the period.

6 Munshi Abdul Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, Kanpur, 1851, Introduction.

7 In his *Chants Populaires des Afghans*, Paris, 1888–90, p. 201, James Darmesteter mentions a whole body of song and poetry about the war, and adds that Muhammad Hayat sent him a collection from the war, but that it hadn't arrived by the time of publication.

(c) ketabton.com: The Digital Library

8 Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama. Asar-i manzum-i Hamid-i Kashmiri*, written c.1844, published Kabul, 1330 AH/1951, preface by Ahmad-Ali Kohzad, ch. 34.

9 Muhammad Asef Fekrat Riyazi Herawi, *'Ayn al-Waqayi: Tarikh-i Afghanistan*, written c.1845, pub. Tehran 1369/1990; Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, began writing on 1 Ramzan 1281 AH (Sunday 29 January 1865) and published first on 14 Shawwal 1298 AH (Friday 8 September 1881), Bombay; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, pub. Kabul, 1913, trans. R. D. McChesney (forthcoming).

10 Muhammad Hasan Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari* (The Letters of Ghazi Aminullah Khan Logari), Kabul, 2010.

11 Mirza 'Ata Mohammad, *Naway Ma'arek* (The Song of Battles), pub. as *Nawa-yi ma'arik. Nuskha-i khatt-i Muza-i Kabul mushtamal bar waqi'at-i 'asr-i Sadoza'i u Barakza'i, ta'lif-i Mirza Mirza 'Ata'-Muhammad*, Kabul, 1331 AH/1952.

12 Shah Shuja ul-Mulk, *Waqi'at-i-Shah Shuja* (Memoirs of Shah Shuja) written in 1836, supplement by Mohammad Husain Herati 1861, published as *Waqi'at-i Shah-Shuja. Daftar-i avval, duvvum: az Shah-Shuja. Daftar-i sivvum: az Muhammad-Husain Harati*, Kabul, 1333 AH/1954 (*Nashrat-i Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 29) [pub. after the text of the Kabul manuscript, without notes or index, with a preface by Ahmad-'Ali Kohzad].

13 Robert Burns, 'To a Louse', *The Collected Poems*, London, 1994.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

15 Ibid., ch. 32.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library